بســـــــــــــــــــم الله الرحمن الرحيم

Kontrollü Büyük Taarruz (13 Eylül 1921 – 11 Ekim 1922)

Ömer Faruk Altay[*]

"Hem askeri hem diplomatik uzun bir durağanlık döneminden sonra 1922 Ağustos-Eylül ayında muzaffer Kemalistlerin taarruzu, Türk-Yunan Savaşı'na son noktayı koydu. Kemalist ordu, Boğazların korunması için konulmuş müttefik birliklerinin önünde durdu."[1]

Takdim

Müttefikler tarafından silahlandırılmış TBMM Hükümeti Başkumandanlığı, orduyu Çanakkale'de ve İzmit'te dizginlediği ve Müttefiklere karşı tetik disiplini uygulattığı için, "Büyük Taarruz"u "Kontrollü Büyük Taarruz" tesmiye ediyoruz. Nitekim Kontrollü Büyük Taarruz icra edilmiş fakat Batı Anadolu'daki tüm Yunan birlikleri imha edil(e)memiştir. Yunan askerî darbe yönetimi, Batı Anadolu'dan tahliye edilenler başta olmak üzere Trakya'ya asker yığmış ve Lozan müzakereleri sürecinde Türkiye'yi tehdit etmiştir. Buna mukabil, Yunan kanını fazla dökmekten kaçınan Mustafa Kemal yönetimi, takip harekatını dizginlediği ve Trakya'ya asker çıkartamadığı gibi binlerce askerini de terhis etmiştir.

Kontrollü Büyük Taarruzun kamuoyunca hatta tarihçilerce bilinmeyen birçok vechesi bulunuyor. Elinizdeki nakisalı eser, söz konusu vechelere ışık tutmaya çalışıyor. Okuyucular sabırlı olurlarsa ilginç bilgi fişleriyle karşılaşacaklardır: 1) Kemalist dergilerden *Karagöz*, 8 Nisan 1922 tarihli nüshasında, Mustafa Kemal'i, Yunan'ı Batı Anadolu'dan tahliye etmeyi kararlaştıran Paris Sulh Konferansının "icra memuru" telakki etmiştir. 2) İngiliz İşgal Kuvvetleri, taarruz planlarını elde etmiştir. Mustafa Kemal yönetimi, birçok askerî sırrı Sovyet General Frunze'ye ifşa etmiştir; taarruzun planlanmasında Fransız Genelkurmayına danışmıştır. 3) Yunan askerî birliği Çanakkale'de 13 Kasım 1922 tarihine kadar nöbet tutmuştur.

Gayret bizden, tevfik Allah'dan.
19 Kasım 2026
İstanbul

Atıf Gösterimi: Ömer Faruk Altay. (2026, Kasım 19). Kontrollü Büyük Taarruz (23 Ağustos-11 Ekim 1922) [Erken Erişim]. *Tarih Tahkik*, tarihtahkik.com adresinden temin edilmiştir.

[ÖFA notu: Bu nakıs ve son okuması maalesef yapılamamış eserin erken erişime açılmasını, bazı zarurat vechile münasib gördük. Referanslar ile nadir sayıdaki tahlillerimiz sarahaten ayırt edilebilir vaziyetdeler binaenaleyh bilgi fişlerinden müteşekkil musannef bir dosya mahiyetindeki eserin erbabına takdim edilmesi herhalde faydalı olacakdır zannımız galib geldi, böylece muhtemel kusurları da tesbit ve tashih edilebilecekdir (29 Ekim 2026).]

[*] Türkiye siyasî tarihi (~1906-1923~) sahasında bağımsız araştırmacı-yazar. 1994 miladî senesinde İstanbul'da dünyaya geldi. Lisans tahsilini İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde ikmal etti. Meslekî okur-yazarlık vetiresinde, dünya görüşü ve ilmî alakası dönüşüm geçirdi ve bu vechile aynı bölümdeki yüksek lisans tahsilini terk etmek zorunda kaldıydı. Halihazırda, (*1*) 1918-1922 Harekat-ı Milliye'nin tarihini bilhassa Kemalist cuntanın devletleşmesi vakasındaki Müttefik ve Bolşevik düvel yardımlarının etkilerini; (*2*) 1906-1918 İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin tarihini bilhassa az bilinen cihetlerini tetkik ediyor. Elektronik posta: tarihtahkik@gmail.com.

[1] Fabio L. Grassi. (2014). *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler* (S. Güneş, çev.) içinde (s. 310). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

Kontrollü Büyük Taarruzun Arka Planına Dair Tematik Birkaç Not

Yunan'a Şerefli Ricat Arayışı & Askerî Darbenin Adım Sesleri

Alexander Anastasius Pallis: *İtilaf hükümetleri, Yunan hükümetini Anadolu'dan çekilmeye razı etmeye çalışıyor, ağır baskı yapıyordu. Ancak İngiliz hükümetinin bu yoldaki baskısı, biraz tavsaktı. İngilizler Türkiye'yle kesin barış yapılana kadar Türk topraklarında Yunan ordusunun bulunmasını İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin savunması için faydalı görüyorlardı. Öte yanda Yunan hükümeti, Yunan halkının göstereceği tepkiden çekindiğinden Anadolu'dan çekilmeyi göze alamıyordu*.[2]

7 Ekim 1921. "Türk-Yunan krizi" hakkındaki Komintern muhtırasına göre *Yunanlılar Sakarya başarısızlığından sonra, Anadolu'dan itibarlarını kaybetmeden çekilmelerini sağlayacak diplomatik bir çözüm arayışına girmişlerdir.*[3]

29 Ekim 1921. Harekat-ı Milliyeci, Türkiye Ardiye Şirketi & Türkiye Nakliyat-ı Umumiye Ambarı sahibi, *Yavuz Grubu* mensubu Himmetzade Hüseyin Hüsnü yazıyor: *29 Teşrinievvel 337 (921) Cumartesi: Bafralı Doktor Yanko'nun biraderi ve Rum Patrikhanesinin dava vekili olan zâtın, Baha Sait'den İstanbul'daki Yunan mümessili ve Rum Patrikhanesinin Anadolu ile temasa gelmek istediklerini Anadolu ve Trakya'yı boşaltacaklarını ve bunun Anadolu'ya iblağına aracılık etmesini rica ettiğini haber aldık. Bunun imzalı ve yazılı olması lüzumu cevaben bildirildi*.[4]

6 Kasım 1921. Harekat-ı Milliyeci Türkiye Ardiye Şirketi ve Türkiye Nakliyat-ı Umumiye Ambarı sahibi, *Yavuz Grubu* mensubu Himmetzade Hüsnü yazıyor: *6 Teşrinisâni 337 (921) Pazar: İstanbul'daki Yunan komserinin Anadolu ile İzmir şehri de dahil olduğu halde Anadolu'nun tahliyesi şartiyle temasa gelmek istediğine, Trakya için bir müzakere zemini bulunabileceğine, kendisine Anadolu'dan geldiklerini beyan eden beş Türk subayın geldiklerine ve Anadolunun İstanbul kabinesinden memnun olmadıklarını söylediklerine, aynı zamanda Patrikhane Hukuk müşaviri (Kole) nin de İzzet Paşanın bir memur ile meseleyi savuşturduğuna, Mabeyin kâtiplerinden bir kaç kişinin savuşturmaya uyduklarına dair Baha Sait Beyden muhtıra alındı. Anadolu'ya da telgrafla bildirildi*.[5]

28 Ocak 1922. *Atina'daki İngiliz elçisi Lindley'in tanıdığı bir Yunan gazeteci, Anadolu'da Yunan ordusuna 9 ay eşlik ettikten sonra Atina'ya dönmüş ve 27 Ocak'ta İngiliz elçisini ziyaret etmişti. Bunu 28 Ocak'ta Curzon'a bildiren İngiliz elçisi bu ziyaretle ilgili olarak Curzon'a şu bilgiyi vermişti*:

> Bu gazeteci hevesli bir Venizeloscudur ve 1920'de Peloponez'den milletvekili adayı olmuştu. Onun söylediğine göre, Yunan subayları, Türkiye'yi boşaltmamak kararındadırlar, çünkü bu boşaltmanın kendi yurttaşlarını yok olmaya mahkûm edeceğine inanıyorlar. Onun görüşünce Kemalistler o kadar örgütsüz ve savaştan nefret eder olmuşlardır ki, Yunanistan'dan yardım gelmese bile, Türklerin ilerlemesini önlemek kolay olacaktır. Bu sırada Yunan subayları her geçen gün Konstantinos'a karşı daha çok düşman oluyorlar ve şimdi de, Yunanistan'ın başına gelenlerden onu sorumlu tutuyorlar. Bu askerler boşaltma sırasında Atina'ya dönerlerse kanlı bir ihtilal olacak; Saray ve yönetimle ilişkisi olanlar katledilecektir. Bu gazeteci ayrıca şuna inanıyor: Son anda bile Venizelos yönetime geçerse, Müttefikler kendi politikalarını hemen değiştirerek Yunanlıların Anadolu'yla ilgili emellerini yine desteklemeye başlayacaklardır. Bu, bana tehlikeli bir illüzyon (hayal) olarak görünmüştür ve ona, Konstantinos'un Yunanistan'a dönmüş olması ne kadar bir felaket olmuşsa olsun, durum, 1920'den sonra

[2] Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 42.
[3] Bülent Gökay. (1998). *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)* içinde (s. 165). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
[4] Hüsnü Himmetoğlu. (1975). *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları* (c. 2, s. 278). İstanbul: Ülkü Matbaası.
[5] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 280.

değişmiştir. Her yanda barışa gereksinim vardır ve hiçbir kişi, Yunanistan İzmir'i işgal ettiği sürece barışın olanaklı olacağına inanmıyor.[6]

Temmuz 1922. Yunan Hükümeti, *işi, Müttefiklerden, İstanbul'u işgal etme izni istemeye kadar ileri götürecektir. Bu iş için* Batı Anadolu'dan *Trakya'ya iki tümen gönderecektir. Fakat, Yunan Genel Kurmayı "şerefli bir geri çekilme" ihtimalinden artık söz etmekte tereddüt göstermemektedir. Hükümet yanlısı gazeteler şimdiden işe koyulmuşlardır: "Küçük Asya seferi Yunanistan için bir kangrendir" diye yazmaktadırlar*.[7]

İyonya Macerasının Kökten Çözülmesi Lüzumu

6 Ağustos 1922. ABD matbuatından *The New York Times* gazetesi, *"Anadolu Halkları, Türklere Karşı Koymayı Planlıyor"* başlıklı haber neşretti. *Haberde Hristiyanların direnişine dikkat çekilirken, asırlardır Anadolu'da hüküm süren Türkler, adeta kendi vatanlarında bu bölgenin halklardan sayılmamıştır. Buna göre İzmir'de "Küçük Asya Hristiyan Savunması" adlı bir örgütün gönderdiği iki Rum delege ABD'ye gelerek açıklamalarda bulunmuş ve Anadolu'daki Hristiyan azınlıkların yaşadıkları zulümden bahsederek İzmir'de ayrı bir devlet kurulmasının sözde haklı gerekçelerini anlatmıştır. Stephanos Beinoglou ve Antonios Anthinogenis adındaki delegeler, katliama uğrama kaygılarından bahsederken aslında yaşadıkları ülkeyi işgal eden kuvvetlerle nasıl işbirliği halinde olduklarını da itiraf ediyor ve Yunanistan'ın iddia ettiği gibi baskı ve zulme karşı bağımsızlık kazanama mücadelesi verdiklerini söyleyerek ABD kamuoyunu ikna etmeye çalışıyorlar*. *Açıklamanın bir kısmı ise şu şekilde*dir:

> Müttefik Bakanların kararı bizi ikilemde bıraktı; ya Anadolu'daki evlerimizi bırakıp gideceğiz ya Türkler tarafından katledileceğiz ya da evlerimizden ayrılıp mülteci olarak Yunan ordusunu takip edeceğiz. Bunların hiç birini seçmiyoruz. Biz, kana susamış Kemalistlere teslim olmak yerine, Yunan ordusu Anadolu'yu boşaltırken kalıp, son adamımıza kadar ailelerimizi ve evlerimizi koruyacağız. Şu an Yunan ordusunda 35.000 adamımız var, bu sayı sürekli artıyor ve sonunda 100.000'e varacak. Ayrıca 25.000 kişilik bir jandarma gücü de oluşturduk.(...) İzmir'deki Yunan askeri yetkilileri, gönüllü olan Ermenileri ve Çerkezleri silahaltına aldı. Biliyoruz ki Yunan ordusuna bölgeyi boşaltması talimatı verilse bile, Anadolu'daki Hristiyanlar bağımsızlıkları uğruna savaştıkları sürece ordunun büyük kısmı bu talimata uymayacaktır. Sevr Anlaşması altında Anadolu halkları Türk hâkimiyetinden kurtulmuştu, fakat sonraki siyasi gelişmeler, Paris'teki Bakanların bizi Mustafa Kemal'in "hassas merhametine" bırakma kararı almasına neden oldu.(...)
>
> Biz medeni dünyadan Batı Anadolu'ya gelip bizim için savaşmasını istemeyeceğiz. Bunu kendimiz yapacağız. Tek istediğimiz bağımsız kalma hakkıdır. Çünkü biz zaten bağımsızız ama Avrupa diplomasisi bunu bizden alacak.(...)Beş yüz yıldır baskı altında yaşadığımız devlet köleliğine asla tekrar dönmeyeceğiz. Biz, Batı Anadolu'da olanlar konusunda Amerikan halkını bilgilendirmek ve Birleşik Devletlerin manevi desteğini almak için buradayız. Bu kapsamda Dışişleri Bakanlığı'na bir bildiri de sunduk.
>
> Sevr Anlaşması bizi gerçekte Yunanistan'ın bir parçası yapıyordu, ancak Müttefik Bakanlarının kararıyla koşullar değişti ve biz de bir daha Türk hâkimiyetinde kalmamak üzere otonom bir devlet olmaya karar verdik.(...)
>
> Biz yeni bir emperyalist savaş başlatmak niyetinde değiliz, ancak evlerimizi koruyacağız. Bölgemiz 108.000 kilometrekareyi kapsıyor. Türklerin burayı tekrar ele geçirmesi ise Sevr Anlaşması'yla durdurulan Pan-İslamik hareketin bir adım ileriye taşınması olacaktır.[8]

---

[6] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 326-327. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[7] Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 94.
[8] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 204-205.

Ilımlı Milliyetçilik – Müfrit Milliyetçilik

Mustafa Kemal, meclisteki muhalif grub için; *ordunun Sakarya Savaşı'ndan sonra uzun süre düşmana karşı saldırıya geçmemesini eleştirdiler. Düşmanın sadece Yunanlar olmadığını İngilizlere de saldırmamız gerektiğini öne sürdüler* demiştir.[9] Nitekim Mustafa Kemal, orduyu frenlemiştir. Dikkat edilirse, İngilizleri hakikaten düşman tanımlayan ve İngilizlerin de "müfrit/aşırı" tavsif ettiği Birinci Meclis'teki muhalif mebuslar Lozan müzakereleri devresinde (örneğin Trabzon mebusu Ali Şükrü katledildi ve Birinci Meclis feshedilip "yeni seçim"e gidildi) tasfiye edilmiştir.

İTC'li Halide Edib (Adıvar), mühim bir siyasî bağlamdan söz eder. Mustafa Kemal Kontrollü Büyük Taarruzu geciktirdiği devrede, İTC merkez komite rüesasından Enver'in Buhara'daki ve İTC merkez komite rüesasından Ahmed Cemal'in Afganistan'daki faaliyetleri Mustafa Kemal'i *üzüyordu*. Hatta M. Kemal, mahrem toplantılarda İTC merkez komite bağlıları aleyhine konuşuyordu:

> [1922] Haziranın sonunda bir izin alarak Ankara'ya gittim. Mustafa Kemal Paşa cepheyi teftiş ediyordu. Ordu taarruza hazırdı. Fakat Türk-Yunan münasebetlerini kansız olarak halletmek mümkün olup olmadığını son defa anlamak için, Dahiliye Vekili Fethi Bey'i İtilaf kuvvetleri başşehrine göndermişti.
>
> Ağustosun başlarında, bir gün, sokaktan geldiğim zaman Fatiş, Mustafa Kemal Paşa'nın bize gelip, ertesi günü kendisiyle yemek yemeye bizi davet ettiğini söyledi. Bugünlerde, Buhara Emiri bulunan Enver Paşa meselesi Mustafa Kemal Paşa'yı üzüyordu. Buhara'dan Fergana'ya kadar Rusya'daki Türkler Basmacılar adı altında kızıllara isyan etmiş, Enver Paşa'yı başlarına geçirmişlerdi. O da bunu kabul etmiş ve Buhara Emiri olmuştu. Daha sonra, Basmacıların son dakikada, Moskova'dan büyük bir kuvvet gelince, kaçtıklarını ve Enver Paşa'nın birkaç Anadolulu ile Rus ordusuna karşı dövüştüğünü haber aldık. Bu savaşta şehit olunca Ruslar onu merasimle gömmüşler ve ceplerinde karısının mektuplarını bulmuşlardı. Cemal Paşa, bu aralık, Amanullah ile beraber Afganistan'da çalışıyor ve Rusya'ya sadık kalmasına rağmen, Ruslar onu pek tutmuyorlardı.
>
> Kendisini emniyette bulmadığı için, yaveri İsmet Bey'i bir mektupla Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiş kendisini memlekete almasını rica etmişti. Mustafa Kemal Paşa mektubu okuyunca bu isteği reddetti. Cemal Paşa da Tiflis'de Bolşevikler tarafından öldürüldü.
>
> Bu aralık, Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'in sabık Valisi [Selânikli] Tahsin [Uzer] Bey'in evinde bir içki âleminde hepimizin aleyhinde bulunduğunu ve benim dağlarda yalnız gezmemin tehlikeli olacağını bana orada bulunan bir adam anlattı. Pek inanmak istemedim. Dolaşmakta devam ettim. İnanmadım, çünkü: Mustafa Kemal Paşa'nın vücudunun bu mücadeledeki lüzumunu en fazla hissedenlerden biriydim. Bu adamın sözlerini o günlerde bize sık sık gelen ve bize çok dostça davranan Mustafa Kemal Paşa'ya söylemekten çekindim.[10]

Meclis'teki İttihadçılar Mustafa Kemal'in sadece Yunan'a değil İngilizlere de taarruz etmesini teşvik ediyor, zora sokuyordu çünkü Mustafa Kemal'in kumandanlık kabiliyetini biliyorlar ve pat durumunda bulunan müsavî kuvvetteki iki ordunun normal şartlarda yenişemeyeceğini biliyorlardı. Mustafa Kemal hâlâ bıçak sırtındaydı. Yunan'ı Anadolu'dan söküp atamazsa İttihadçılar (İTC Merkez Komiteciler) tarafından iktidardan düşürülecekti. Hem Sovyet Rusya Yunan ordusunu komünist propagandayla bozuyor hem Müttefikler Yunan otomobiline hararet yaptırıyor ve ılımlı Mustafa Kemal grubunu el altından besliyorlardı.

Ahmed Cemal, Garb Cephesi Kumandanı İsmet'i (İnönü) şefaatçı kılarak Anadolu'ya dahil olmayı Mustafa Kemal'den istemiş fakat reddedilmiştir. Bakü'den Tiflis'e muvasalat etmiş bulunan Ahmed Cemal, Bolşevikler tarafından 21 Temmuz 1922'de katledilecektir. Enver de Kızılordu tarafından 4 Ağustos'ta katledilecektir. Bize göre, Dahiliye Vekilliği döneminde İttihadçıların Trabzon ocağını tedib

---

[9] Ahmet Demirel. (2013). "Nutuk'ta Birinci Meclis". *Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları* (B. Bilmez, haz.) içinde (s. 19). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

[10] Halide Edip Adıvar. (1998). *Türkün Ateşle İmtihanı* (N. Uğurlu, haz.) içinde (c. 3, s. 69-70). İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi.

etmeye çalışmış olan Ali Fethi'nin Paris'e ve Londra'ya gittiği hengamda İttihadçı iki mühim liderin tasfiye edilmesi, rastlantı değildir. Ali Fethi mezun bir Dahiliye Vekilidir. Önce Paris'e sonra Londra'ya muvasalat etmiştir. Münferid sulh aleyhdarı İngiliz Hariciyesi, onu, yine de iyi ağırlamıştır. Fethi'nin asıl gayr-ı resmî temasları mühimdir: Aubrey Herbert, "Yakın ve Orta Şark" ile "İngiliz-Osmanlı" cemiyetleri. İttihadçı Doktor Nazım, idam edilmeden evvel, 1926 tarihli muhakemede, İttihadçı Talat'ın katledilmesinin (15 Mart 1921) müsebbiblerinden biri olarak Mustafa Kemal'i göstermiştir.[11] İlginçtir, Talat, Anadolu'ya dönmek hususunda en son Aubrey Herbert'le görüşmüştü.

Mustafa Kemal, meclisteki muhalif grub için, *Nutuk*ta; *ordunun Sakarya Savaşı'ndan sonra uzun süre düşmana karşı saldırıya geçmemesini eleştirdiler. Düşmanın sadece Yunanlar olmadığını İngilizlere de saldırmamız gerektiğini öne sürdüler* demiştir.[12] Meclis'teki İttihadçılar Mustafa Kemal'in sadece Yunan'a değil İngilizlere de taarruz etmesini teşvik ediyor, zora sokuyordu çünkü Mustafa Kemal'in kumandanlık kabiliyetini biliyorlar ve pat durumunda bulunan müsavî kuvvetteki iki ordunun normal şartlarda yenişemeyeceğini biliyorlardı. Mustafa Kemal hâlâ bıçak sırtındaydı. Yunan'ı Anadolu'dan söküp atamazsa İttihadçılar tarafından iktidardan düşürülecekti. Hem Sovyet Rusya Yunan ordusunu komünist propagandayla bozuyor hem Müttefikler Yunan otomobiline hararet yaptırıyor ve ılımlı Mustafa Kemal grubunu el altından besliyorlardı. Nitekim Mustafa Kemal, orduyu frenleyecektir. Dikkat edilirse, İngilizleri hakikaten düşman tanımlayan ve İngilizlerin de "müfrit/aşırı" tavsif ettiği Birinci Meclis'teki muhalif mebuslar Lozan müzakereleri devresinde tasfiye edilecektir (örneğin Ali Şükrü Bey katledildi ve "yeni seçim"e gidilmek suretiyle Birinci Meclis feshedildi). Daha açık bir deyişle, Yunan'dan ziyade İngiliz'e saldırmak gerektiğini belirten İttihadçıları 1927 Ekiminde *Nutuk*ta tenkid edecek olan Mustafa Kemal, 28 Eylül 1922'de İngiliz birlikleriyle burun buruna gelen Türk ordusunu durdurup akabinde İttihadçıları tasfiye etmeye başlamıştır. O halde Mustafa Kemal'in 1919-1922 devresindeki *gelip geçici* "İngiliz düşmanlığı" propagandası "sahte bayrak" operasyonu olarak değerlendirilebilir.[13] Bir başka çarpıcı misal de şudur: Mustafa Kemal, *Nutuk*ta, Hılâfet-saltanatın tefrikine cevaz vermesi için Şer'iye ve Adliye Encümenini "ihtimal bazı kafalar kesilecektir" diye tehdit ettiğini belirtmiş[14]; İtilâf Devletlerinden ise *kısa ve ılımlı* surette bahsetmiştir.[15] *İstiklâl Harbi, düşünceleri aynı kalmasına karşılık, kendisi olamayan bir liderin, katlanmak zorunda kaldığı bir geçiş dönemi, bir "parantez" niteliği taşımıştır*.[16]

---

[11] "Avrupa'da yaptıkları seyahatlerin bir netice vermeyeceğini anlayınca yurda dönmek için Talat Paşa'nın vurulmasından kırkbeş gün evvel Mustafa Kemal Paşa'ya mektup yazdığını ve mektubun cevapsız kaldığını" belirtmiştir: Ahmet Eyicil, *Doktor Nazım Bey* [Doktora Tezi], 1988, s. 158.

[12] Ahmet Demirel. (2013). "Nutuk'ta Birinci Meclis". *Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları* (B. Bilmez, haz.) içinde (s. 19). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

[13] 13 Haziran 1921 tarihli İnebolu Görüşmesinde Mustafa Kemal'in mümessili Refet (Bele), İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington'un mümessilleri Henry'e ve Stourton'a şöyle demişti: "Son zamanlarda Anadolu'da İngiltere aleyhinde bir propaganda görülmüştü[r], ama buna pek önem vermemek gerekir. Çünkü Türk-Yunan cephesindeki duruma göre, askerin moralini yükseltmek için böyle propagandaları ihtiyaç duyuluyordu, ama bunlar gelip geçici şeylerdi[r]." Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, 1989, s. 58. "*Sahte bayrak*, gizli örgütlerin ya da istihbarat örgütlerinin halkı kışkırtmak ya da yönlendirmek amaçlı kendi yaptıkları bazı olayları hedefteki kişiler yürütüyor gibi göstererek kamuyu aldatmak için tasarladıkları gizli operasyonlardır" (Vikipedi).

[14] Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, cilt 2, s. 185-186.

[15] Bir İngiliz diplomat, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği muhtırasında Mustafa Kemal'in *Nutuk*u hakkında şöyle demiştir; "İtilaf kuvvetlerinden *daha kısa ve ılımlı bahsedilemez*di." Klaus Kreiser. (2010). Atatürk" (D. Zaptçıoğlu, çev.) içinde (s. 261). İstanbul: İletişim Yayınları.

[16] Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 384.

Planlamada "Yedi Düvel" Müktesebatı ve İşbirliği

Aralık 1921. Fransa'nın Ankara Ataşemiliteri Albay Mougin'in raporu: *Birkaç ay sonra Yunanlılara karşı gerçekleştirilecek Büyük Taarruzun senaryosu ayrıntılarına kadar belirlendi*.[17]

Sovyetler'in en önemli askerî strateji uzmanları arasında yer alan Frunze, askerî harekat planlarının, özellikle Büyük Taarruz'un hazırlanmasına yardım etmiştir.[18]

20 Mart 1922. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Haber verildiğine göre Mustafa Kemal yeni taarruz için hazırlıklara ibtidar etmişdir*.[19]

31 Ağustos 1922. İngiliz *The Daily Express* gazetesi, Temmuz ayında Mustafa Kemal'le görüşen İngiliz General Charles Townshend'in beyanatını neşretti: *Mustafa Kemal'in kullandığı savaş taktiği, Moltke'nin 1870'teki manevrasından kopyalandı. Hindenburg ve Ludendorf'un Mart 1918'de kullandığı taktiğin aynısı*dır.[20]

17 Ekim 1922. İngiliz istihbaratı gizli rapor kaleme aldı. İngiliz ajan, Fransız Albay Mougin'in Mustafa Kemal'e Kontrollü Büyük Taarruz hakkında şunu söylediğini belirtmiştir: *Bu, yalnız bir Türk zaferi değil, bir Fransız zaferidir*.[21]

7 Kasım 1923. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Neville Henderson'dan Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a yıllık gizli rapor: *Türklerin taarruzu, düşünce hem de uygulamada Lord Allenby'in Filistin'deki askeri harekâtına birçok bakımdan benzerlik göster*mektedir.[22]

Kemalist tarih yazıcılarından Salâhi Ramazan Sonyel:

> [..] İngiliz İstihbaratı, Istanbul'daki hükûmet çevrelerini ele geçirmekle kalmamış, Ankara'da Mustafa Kemal'in yakınlarına kadar sokulmuştu. Örneğin, Büyük Millet Meclisinin gizli oturumlarının tutanakları bugün bile Türkiye'de bulunamazken, bu oturumlarda olup bitenler, o günlerde İngilizlerin satın aldığı bazı kimselerce günü gününe İngiliz İstihbaratına bildiriliyordu.
>
> Yunanlılara karşı girişilen Türk saldırılarının plânları, İnönü savaşlarının, Sakarya savaşının, hattâ bir gizli istihbarat raporuna göre, Büyük Taarruzun büyük bir titizlikle hazırlanan plânları İngilizlerin eline geçmiştir. Savaş sırasında, komutanlarımızın askerî birliklerimize telsizle verdikleri emirler, çeşitli askerî karargâhlarımızın kurulduğu noktalar; Türk ordularının işgal ettiği bölgeler, saldırıya geçeceği hedefler, İngiliz İstihbaratınca Türk kaynaklarından öğreniliyor ve saati saatine İngiliz Hükümetine bildiriliyordu. [..][23]

---

17 Paul Dumont, *Fransız Devlet Arşivlerinde İsmet İnönü*, 1991, s. 12.

18 Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 119.

19 İkdam, 25 Mart 1922, s. 2.

20 Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 187. "Garp Cephesi Karargâhında ve İsmet Paşa emrinde bulunan ve evvelce Felah Grubu erkânından olan Emekli Tümgeneral Seyfettin Akkoç"un İsmet İnönü'ye göndermiş olduğu bir mektubdan: "Dumlupınar muharebelerinin başlangıcını düşünen sizdiniz. Alman Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Mareşal merhumun (Kan) muharebeleri denilen eserinin bizde tatbikini ilk düşünen siz oldunuz. [..]" Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 187.

21 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 283.

22 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 186.

23 Salâhi R. Sonyel. (1973). Ölümünün Otuzdördüncü Yılında Atatürk'ü Anarken. *Belleten*, 37(146), s. 237. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanlığı, "20 Ağustostan başlayıp 13 Eylüle kadarki Türk ordusunun sırlarını ayrıntılarıyla ele geçirmişti. Batı ordusunda Türk kuvvetlerine verilen günlük emirler, Türk birliklerinin harekâtı, Batı Kumandanlığının tutumu vs. geceli gündüzlü, saati saatine, İstanbul'da General Haringtona iletilmişti. İngiltere arşivlerinde bu konuda pek çok şifre telgraf vardır. Yukarıdaki satırlar, bu çeşit telgraflardan küçük bir örnektir. Türkiye için bir ölüm kalım savaşı denebilecek olan Sakarya Meydan Savaşı boyunca, en gizli askeri sırların nasıl olup da saati saatine karşı tarafın eline geçmiş

Müttefik İcazeti ve Şefaatı Arayışı

Mustafa Kemal'in akrabası ve Ankara Mevkiî Kumandanı Selânikli Sabataycı Fuat (Bulca), Ali Fethi'nin Londra seyahatı hususuna ilişkin hatıratında çok çarpıcı cümleler kaleme almıştır. Buna göre İngiliz Gizli İstihbaratı "Büyük Taarruz"u bilmektedir ve fakat İngiliz Askeriyesi çatışmakta olduğu Foreign Office'yi yanıltmıştır. Dahası, Mustafa Kemal'in kara kutularından Fuat Bulca, İngiliz İstihbaratının Büyük Taarruz vekayiinden haberdar olduğunu gösterir mahrem muhtırayı mı okumuştur, yoksa teşrik-i mesai mi bulunmaktadır?

> Bu arada Londra'ya bir heyet gönderilerek haber alınan Yunan taarruzunun önüne geçilmesine delalet edilmesi istenecek.
>
> Fethi Bey'in reisliğinde bir heyet Londra'ya gönderildi. Fakat Entelligence Service'nin verdiği: "Türkler için için taarruza hazırlanıyorlar" şeklindeki raporuna değil de Afyon'da bulunan İngiliz mümessilinin "Yunan hatlarının son derece kuvvetli olduğuna dair" verdiği rapora inanmış olacaklar ki mağrur Lloyd George heyetimizi kabul bile etmemişti…[24]

Fuat Bulca, Ali Fethi'nin Londra'ya gönderilmesinin esbab-ı mucibesi hakkında şu dikkat çekici satır arası bilgiyi belirtmiştir: "Bu arada Londra'ya bir heyet gönderilerek haber alınan Yunan taarruzunun önüne geçilmesine delalet edilmesi istenecek." Dikkat edilirse İngilizler Trakya'yı tahşid eden Yunan'ın İstanbul'a taarruzunu engelleyecek (Temmuz sonu), hatta "İyonya" muhtar devlet projesini dahi reddedecektir (Ağustos ortası). Başka bir deyişle, Ali Fethi'nin seyahatı muvaffakiyetli olmuştur.

olduğu çok düşündürücüdür. Bu sırların doğrudan doğruya Yunanlılara verilip verilmediği belli değil." Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 1989, s. 155. Korgeneral Harington, TBMM Garb Cephesi askerî sırlarını Yunan'a ihbar etmemiştir. Hatta iki tarafın savaş planlarına vakıf olan Harington, Londra'ya keşide eylediği 1 Eylül 1921 tarihli şifreli telgrafında, Sakarya Muharebesinin "berabere bitebileceği"ni öngörmüştü: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 4, 23.

[24] Sadi Borak. (1990). Mustafa Kemal Büyük Taarruz Gününü Bütün Dünyadan Nasıl Gizli Tuttu?. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 6(17), s. 384. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Kontrollü Büyük Taarruz Vetiresinin Bir Zaman Akışı (13 Eylül 1921-11 Ekim 1922)

13 Eylül 1921. Yunan işgâl kuvvetleri, Ankara önlerinde durduruldu ve taarruz kabiliyeti kırıldı. Bu gelişme neticesinde Kemalistler İttihadçılarca tasfiye edilmekten kurtulmuştur. Binaenaleyh bilhassa İngilizler nazarında fevkalâde tehdit arz eden İttihadçı idarenin teessüsü veyahud da hükümet darbesi engellenmiştir denilebilir:

> Selim İlkin Bahçelievler'de yaşayan Şevket Süreyya'yı sık sık ziyaret ediyordu. Selim, Şevket Süreyya'ya güven vermişti. Kadrocular hakkında yazdığımız kitap için de bize önemli bilgiler vermişti. Selim'in anlattığına göre Sakarya Savaşı sürerken o sırada Batum'da bulunan Şevket Süreyya Komünist Partisi'nin verdiği bir görevle gözlemci olarak Trabzon'a gönderilmiştir. Şevket Süreyya'nın verdiği raporlara bağlı olarak eğer Mustafa Kemal Sakarya Savaşını kaybederse, Kafkasya'da hazırlanan bir askeri güç Enver Paşa'nın komutasında Anadolu'ya gönderilecektir. Sakarya Savaşı'nı Mustafa Kemal kazanınca buna gerek kalmamış, Enver'e Anadolu'ya giriş yolu açılmamıştır. Şevket Süreyya Trabzon'dayken yaptığı yazışmaları topladığı dosyayı Selim'e göstermiş ve yazıya dökmek için bu dosyayı bize vereceğini söylemiştir. Şevket Süreyya o günlerde öldüğünden bu dosya bizim elimize geçemedi. Ölümünden sonra Selim İlkin oğluna başvurarak ondan kalanlar arasında bu dosyayı araştırdıysa da bulamadı. Böyle önemli bir olgu hakkındaki bilgimiz, belgeye dayanmayan bir söz düzeyinde kalmış oldu.[25]

Örneğin ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol'un kaleme alacağı 3 Ağustos 1926 tarihli resmî raporda şöyle denilecektir: *İttihatçı önderler, özellikle Enver Paşa, Milliyetçi Akımın örgütlenmesinden sonra Kafkasya İslam Ordusu (Batum Kongresi)ni kullanarak, zorla Anadolu'yu eline geçirme planını izlemiş, ancak Sakarya Zaferi bu girişimi önlemiştir*.[26]

Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi. Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Karargâhındaki İngiliz irtibat subayının bilgilendirmesine nazaran *10 Eylül günü Yunan genel karargahı Sakarya üzerindeki Kavuncu köprüsündeydi. 13 Ağustosla 10 Eylül arasında Yunanların yitirdiği asker sayısı 18.000 kişi olmuştu. Aynı süre içinde Türklerinki 12.000 kişiydi. 9 ve 10 Eylül günleri Türk ordusu I. ve II. Yunan Kolordularına hücum etmişlerdi. Ağır topçu atışları yapılıyordu. Yunan Genelkurmayı, saldırı düşüncesini kesinlikle bırakmıştır. Ankara'yı ele geçirmeye kalkışmayacaktır. Yunan kuvvetleri Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar hattına çekileceklerdir. Çekilirken demiryollarını sistematik olarak uçuracaklardır. Sakarya'nın stratej ik önemi ve çekilmenin tehlikeli siyasi sonuçlar yaratacağı bilinmiyor değildir. Ama Yunan kuvvetleri yine de çekileceklerdir*.[27]

İngiliz yıllık gizli raporunda ise hadise farklı mütalaa edilmektedir. Yunan Genelkurmayı, mevsim şartlarına nazaran harekâtı durdurmuş ve Eskişehir mıntıkasına çekilip mevzilenmiştir:

> 13 Ağustos'ta Eskişehir'den Ankara'ya doğru ilerlemeye başlayan Yunan Ordusu, 11 Eylül'e kadar sürekli bir muharebenin içindeydi. Yunanlıların ana hedefi Türk Ordusu'nun sol kanadını arkadan kuşatmak, onu geriye doğru eğmek suretiyle tüm Milli Mücadele [Nationalist movement] güçleri için tehlike oluşturmaktı. Bu harekâtı uygulamak amacıyla harekete geçen Yunan destek gücü, ülkenin geniş, çorak arazisinde susuzluktan kavrulmuş bir halde ilerlemek durumunda kalmıştı. Bir ara kritik bir konumda kalmışlar, fakat başarılı bir şekilde kendilerini bu durumdan kurtarmışlardı. Yunanlılar, Kemalist Ordu'dan böylesine kararlı bir direniş beklemiyor gürünümündeydiler. 25.000 Yunan ve 18.000 Türk'ün hayatına mal olan çatışma Yunanlıların önemli ölçüde toprak kazanımıyla sonuçlanmıştı, ama kendileriyle Ankara arasında, hâlâ yenildiğinden emin olunamayan bir düşmanla da yüz yüze gelmek durumunda kalmışlardı. 11 Eylül'de Yunan Genelkurmayı mevsimin ilerlediğini düşünerek Ankara'ya varmak çabalarını sonlandırdı ve Eskişehir'in doğusundaki hatta

[25] İlhan Tekeli. (2012). *Anlatabildikleriyle ve Anlatamadıklarıyla Yaşam Öyküleri* içinde (s. 6-7). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
[26] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 226-227.
[27] FO, 371/6529; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 176.

> çekilmeye karar verdi. 23 Eylül geldiğinde Yunan Ordusu'nun yukarıda bahsedilen hatta çekilmesi tamamlanmıştı.[28]

Çok pahalıya mal olan Sakarya Zaferi, ülke ekonomisini yıkıma uğratmıştı. Zaten çok kıt maddî kaynaklar erimişti. Türk hükûmetinin elinde, yalınayak ve çıplak orduyu donatacak ne para, ne gerekli silah ve taşınım araçları vardı.[29]

14 Eylül 1921. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *14 Eylül 337 (921) Çarşamba: İngilizlerin tevkif hadisesi, bizleri ihtiyatlı hareketlere mecbur etmişti. İaşe komisyonunda bir İngiliz Binbaşısı, İngiliz bayrağı taşımak ve istenilen eşyayı nakletmek üzere kendi motorunu satmak teklifinde bulunmuştur. Dün akşam boğazdan cephane yüklü bir taka hareket etmişti*.[30]

14 Eylüle kadar Yunanlılar, toplarını ve araçlarını alarak, saldırıya uğramadan Sakarya nehrini geçtiler. 20.000'den fazla kayıp verdikten ve Anadolu'nun yabancı tepelerinde canlarını dişlerine takarak savaştıktan sonra, birlikler Eskişehir'e ve az önce bıraktıkları mevzilerine çekildiler. Çekilen ordu, Türklere faydalı olabilecek hiçbir şeyi geride bırakmamıştı. Demiryolu köprüleri uçurulmuştu. ilerleyen birlikler nedeniyle boşaltılmış olan köyler yakılmıştı.[31]

Mustafa Kemal'in başkumandan sıfatıyla deruhte ettiği TBMM ordusunun Sakarya Muharebesinde Yunan'ı durdurması İngiliz askeriyesi açısından *olumluydu*. Çünkü bu suretle TBMM'deki *ılımlılar*, İttihatçılara ve Bolşeviklere karşı kuvvetlenmiştir. İngiliz Genelkurmay Başkanlığının tanzim ettiği mahrem muhtırada şu ifadelere yer verildi:

> ". . .Bu harekât sonucu olarak Mustafa Kemal'in prestijinin büyük ölçüde yükseldiğine şüphe yoktur. . . Bu bakımdan (Ilımlıların) Ankara Hükümeti'nde kuvvetle iktidarda olduğunu tahmin edebiliriz ve bu tahmin doğruysa, Enver Paşa'nın yakında geri dönme ya da Milliyetçilerle Bolşevik Rusya arasında askerî ittifak tehlikesi giderilmiş görünür. Aynı zamanda Mustafa Kemal öyle kuvvetli bir askerî durumdadır ki, barış müzakerelerinin yeniden başlaması halinde siyasî istekleri yumuşatmasına hiç bir sebep yoktur."

İngiliz Genelkurmayı, Mustafa Kemal'in İttihatçılara ve Bolşeviklere galebe çalmasını müsbet karşılasa da kontrolden çıkacak kadar güçlenmesini de menfî telâkki etmektedir:

> Burada dikkati çeken nokta, İngiliz Genel Kurmayı'nın, bir yandan Mustafa Kemal'in saygınlığının artmasını olumlu karşıladığını; öte yandan ise, endişe duyduğunu ortaya koymasıdır. Gerçekten, İngiliz Dışişleri de Anadolu'daki İttihatçı unsurlardan ve Milliyetçi-Bolşevik bağından kaygı duyuyordu. Artık Mustafa Kemal'in İttihatçı olmadığı bilindiğine göre, saygınlığının artması, hem "Ilımlıların" gücünü yükseltecek, hem de Mustafa Kemal'in Bolşeviklere "ihtiyacını" azaltacaktı. Bu yönüyle, durum, İngiltere bakımından olumluydu. Ancak, gücü artan Mustafa Kemal'e Müttefik önerilerinin kabul ettirilmesi ise güçleşebilirdi. Bu da işin kaygı verici yönüydü.[32]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, "Yunanistan ve Türkiye" sernameli makale neşretti:

> Muhabirimizin dün bildirdiğine göre, Yunanlılar Ankara'ya ulaşmada kesinlikle başarılı olamamışlardır ve şimdi Batı'ya doğru geri çekilmektedirler. On günden beri Ankara tümseklerinde sürmekte olan savaş bir çıkmaza girmiştir. Kimi anlarda Yunanlıların hedefe ulaşmalarına ramak kalmış; uzun bir süreden beri hasretini çektikleri hedefe ulaşmak üzere iken, bunu terk etmek zorunda kalmışlardır. Konstantinos'un ordusu Sakarya bölgesindeki ganimeti yitirmiş; geri çekilmek zorunda kalmıştır. Kısa bir süre önce çıkan söylentilere göre

---

[28] İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık gizli rapor, 8 Mayıs 1922; Aktaran: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 70-71. Raporda, milliyetçi hareketin "Yunanlılar karşısında kazandıklarına inandıkları son zaferle coşmuş" olduğu belirtiliyor (Satan, 2011, s. 73).

[29] A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 226.

[30] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 260.

[31] Michael Llewellyn Smith, *Yunan* Düşü, 2002, s. 329-330.

[32] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 207.

> Ankara'nın ele geçirilmiş olduğu haberi çevreye yayılmıştı; ancak Yunanlılar bu gayretlerinde başarı sağlayamamışlardır. Anadolu'nun vahşi kalbindeki ulaşım güçlükleri, işgalcilerin girişimi, fedakârlıkları ve askeri kaynaklarıyla alay etmiş; Türklerin kendi yurtlarındaki korkunç dayanaklığı Yunan saldırısını geri püskürtmüştür... Bu denli bir savaştan sonra... her iki yan da iyileşmek için zamana gereksinecektir. Yunanlılarla Türklerin epey savaşmış olduklarına kuşkumuz yoktur. Teknik açıdan savaş berabere sona ermiştir; ancak Doğu'da, Türklerin zaferi olarak sayılacak; tüm olarak Kemal'in zaferi olarak görülecek ve onun sarsılmış olan saygınlığını yeniden doğrulayacaktır... Yunanlılar şimdi sorular sormaya başlayacaktır. Korkunç bir istikamete doğru bu denli bir sokulma hangi amaç için yapılmıştır?... Yunanlılar bu denli bir maceraya Avrupa'lı güçlerin yetkisiyle değil, kendi önderlerinin ihtirasları nedeniyle öne sürülmüş olduklarını anlayacaklardır... Kemal'in kanamakta olan ordusu hâlâ boyun eğmemiştir ve kış mevsiminde yeniden örgütlenecektir. Tüm bu kan dökümü boşuna olmuştur... Şimdi Müttefikler kendi politikalarını yeniden gözden geçirmek zorunda kalacak ve savaşanların, arabuluculuk yapılması için başvuruda bulunmalarını bekleyecektir. Yunanlılar, yerine getiremeyecekleri bu denli maceralara sürüklenmemelidir. Onların, Anadolu'nun kalbinde bu denli ilerleyişleri bir felaketle sonuçlanmazsa, buna teşekkür edilmelidir.[33]

Bir başka ikinci elden kaynak, *The Times* gazetesinin alakadar makalesini şöylece aktarmıştır:

> Yunanlar Ankara'ya erişmekte kesinlikle başarısızlığa uğradılar ve şimdi batıya doğru çekilmektedirler. Eski Frigya krallarının ülkesi Sakarya havzasında 18.000 kişi yitirdikten sonra Kral Konstantin'in ordusu geri çekilmek zorunda bırakıldı... Bu tersyüz dönüşün Kral Konstantin'in durumunu nasıl etkileyeceğini kestirmek güçtür... Ama Elen Yarımadasında ve Ege Adalarında birçok kimse şimdi şöyle düşünüyor olmalı: Yüzyıllardan beri Türk yurdu olan Ana Tanrıçanın bilinmeyen ülkesinde (Anadolu'da) büyük maceraya atılmak yerine, Yunanistan'a yakın yerlerde küçük başarılarla yetinmek daha uygun olurdu.
>
> Mustafa Kemal'in ordusu kayıp vermiş olmakla birlikte boyun eğmemiştir ve kış içerisinde gücünü yeniden toparlayabilecektir. Yunan başarısızlığı sonucu, Türk milliyetçi önderinin doğudaki saygınlığı artmıştır...
>
> Bunlar, Müttefiklerin hesaba katmak zorunda oldukları soğuk gerçeklerdir... Müttefikler şimdi acıklı bir çıkmazla karşı karşıya bulunmaktadırlar. Geçmişin hataları ve oyalanmaları şimdi hissedilmektedir. Herhalde Yakındoğu konusunda Müttefiklerin yeni bir politika saptamalarının zamanı gelmiştir... Bu politikanın bir öğesinin, Yunanların asla taşıyamayacakları yükü taşımaya artık teşvik edilmemeleri olması bize muhakkak gibi görünmektedir. Anadolu'nun bağrına karşı bu hamle bir felaketle sonuçlanmazsa şükredilmelidir.[34]

Yunan işgal kuvvetlerinin Sakarya nehri boyunda taarruz hedeflerini gerçekleştirememesi binaenaleyh mağlub olması meselesinde, Smith, dikkat çekici ironik bir cümle kurmaktadır: *Lloyd George başlarını derde sokmaları için* [Yunanistan'a] *yardım etmişti*.[35]

Koloniler Nâzırı Winston Churchill, yıllar sonra neşredeceği kitabında şunu yazacaktır: *Yunanlılar kendilerini öyle bir politik-stratejik konuma sokmuşlardı ki "kesin bir zafer dışındaki her şey bozgundu"; Türklerin durumunda ise "ezici bir bozguna uğrama dışındaki her şey zaferdi*.[36]

Taarruz eden Yunan olmasına rağmen müdafiî TBMM Hükümeti ordusu daha fazla zayiat vermiştir:

> Genelkurmay kaynaklarına göre; Sakarya Meydan Muharebesi'nde şehit subay 277, yaralı subay 1058, esir 23, kayıp 27, firar 4 toplam zayiat 1389 olarak tespit edilmiştir. Şehir er sayısı 5436, yaralı 17422, esir 805, kayıp 8602, firar ise 5635 olarak tespit edilmiştir. Toplamda er kaybımız 37.900'e ulaşmış subay ve er kaybımızın

[33] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 289-290. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[34] The Times, 14 September 1921, *Greece and Turkey*; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 183.
[35] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 341.
[36] Churchill, *The World Crisis: The Aftermath*, s. 400-402; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 164.

yekûnu 39.289 kadardır. Yunan ordusunun kaybı ise 208 subay, 3750 er ölü, 700 subay ve 18.255 er yaralı, 354 kayıp olmak üzere toplam 23.267 kişidir.[37]

Sakarya Muharebesi galibiyeti Mustafa Kemal'in mevki-yi iktidarının kuvvetlenmesine binaenaleyh *resmi İngiliz makamlarında Mustafa Kemal'le görüşme ve anlaşma yapmak fikrinin yer etmeye başlaması*na sebeb olmuştur.[38]

Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti tarafından esir edilmiş İngiliz subayların serbest bırakılması için Japon Fevkalâde Komiseri Sadazuçi Uçida'nın arabuluculuğundan istifade ettiğini bildiriyor.[39]

15 Eylül 1921. TBMM Hükümeti Paris mümessili Ahmed Ferid'in (Tek), TBMM Hariciye Vekâletine rapor gönderdi. Bu rapor, İngiliz istihbaratı tarafından ele geçirildi. Ferid, raporda, Poincaré'nin vekili Laroche ile mülakat ettiğini yazıyor. *Fransızlar Boğazlardan geçiş serbestliği ilkesi esas olmak üzere İstanbul ve Boğazlar meselelerin Türk taleplerine uygun bir şekilde çözülmesinden yana*dır. *İki tarafın mümkün mertebe olası bir çatışmadan kaçınacakları da yapılan özel görüşmelerde sık sık tekrarlan*mıştır. *Ayrıca Fransızlar, Türklerle yapılacak bir konferansta tarafsızlıklarını korumaya çalışacaklarını, Türkiye'nin de içerisinde yer alacağı uluslararası bir garnizon tarafından muhafaza edilmesi koşuluyla Boğazların ve Meriç Nehri'ne kadar Doğu Trakya'nın Türkiye'ye iadesine sıcak baktıklarını da beyan* etmişlerdir.[40]

16 Eylül 1921. Korgeneral Harington, İngiliz Harbiye Nezâretine gönderdiği şifreli telgrafta, (i) *General Coutsis'in verdiği bilgilere göre, Yunan ordusunun ikmal güçlülüğü yüzünden Sakarya'dan çekilmek zorunda kaldığı. 15.000 zayiat verdiği, daha önceki zayiatının da 8000 olduğ*unu; (ii) *Yunanlıların bu kadar zayiat ve böyle çetin bir direnişi öngörmemiş oldukları, Denikin gibi yenildikler*ini ve (iii) *Milliyetçilerin dengeyi kendi lehlerinde çevirdiklerinin kuşkusuz olduğ*unu bildirdi.[41] *Şahsen, bir ordunun arka tertiplerini anlayamadıkları için Denikin ve diğerleri gibi yenildiler diye düşünmekteyim*.[42] Yunan tarafı TBMM Hükümeti Garb Cephesi Kumandanlığının ihtiyat kuvvetlerini nedense hesaba katmamıştı.

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, İngiliz mümessil Rodd'a mahrem telgraf gönderdi. Yüzbaşı Cevad Abbas'ın (Gürer) *Bulgaristan'dan uzaklaştırılması için Bulgar yönetimine* nota vermesini tensib buyuruyor.[43]

16 Eylül 1921. *Atina'daki İngiliz elçisi Granville, 16 Eylül'de Lord Curzon'a şu gizli ve ilginç telgrafı göndermiştir: "Hiç de keyifli görünmeyen yönetim başkanı (Gunaris) bu sabah, geri çekilme kararının alınmış olduğunu, çünkü daha ileri gitmenin gerekmediğini ve bunun pahalıya mal olacağını; yağmurların başlamak üzere olduğunu; bunun, iletişimi güçleştireceğini; ordunun yavaşça geri çekileceğini; her şeyin alınıp götürüleceğini ve arkada bir çöl bırakılacağını söyledi... Ona, Mustafa Kemal'le görüşmelerde bulunmak için ilk adımı Yunanlıların atıp atmayacağını sordum. Bana, bunun olumsuz olduğunu söyledi ve arabuluculuktan söz etmedi. Savaş Bakanlığı'na mensup Albay Kerr'in bana bugün bildirdiğine göre, Fransız askeri ataşesinin dün onlara verdiği bilgiye göre, Yunan Kabinesi'nde, Eskişehir hattında durup durmamak konusunda çeşitli görüşler öne sürülmüştü. Ayrıca, iktidardaki yönetim düşmek üzere idi. Yunanlıların askeri durumunun tahmin edildiğinden de daha kötü*

[37] Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât*, 1995, Cilt 2, Kısım 5, Kitap 2, s. 491; Aktaran: Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 264.
[38] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 190.
[39] FO, 371/6533; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 230.
[40] Ferid Bey'den (Paris) Ankara Hükûmeti Hariciye Vekâleti'ne 15 Eylül 1922, HW, 12/38, No. 11209; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 278-279.
[41] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. CLXII.
[42] FO, 371/6529; Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 177.
[43] FO/5812/C 17823; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 234.

olduğunu; Kral Konstantinos'un, Ankara macerasına daima karşı çıktığını, ama onun bu görüşüne önem verilmediğini; dolayısıyla kendi generalleri aleyhinde propaganda yaptığını ekledi."[44]

17 Eylül 1921. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *17 Eylül 337 (921) Cumartesi: Bu güne kadar İngilizlerin tevkif ettiği ve ettirdiği kimseler arasında gizli teşkilatımıza bağlı arkadaşlardan kimse yoktu Anadolu'nun 16 tarihli tebliğinde, takibatın devam ettiği bildirilmişti. Harington, Harbiye Nazırı Paşayı çağırmış, nazır gitmiş, kıtayı muntazıra ile selamlaşmışlar. Hükümetin verilen listedeki kişileri takip ve yakalanması hususunda büyük bir alaka ile çalıştığını gördüklerinden memnun olduğunu ve verilen 7 günlük mühletin kaldırılmış olduğunu söylemiş. Fransızlar, Zeytinburnu cephaneliklerinin anahtarlarını istemekte ısrar ediyorlar*.[45]

İngiliz bağımsız muhafazakâr *The Daily Express* gazetesi: *Türklerin başarısı Yunanların geri çekilmesinden kaynaklandı. Yunanlar Eskişehir'in batısına çekildi*.[46]

19 Eylül 1921. İngiliz Hariciye Nezâreti, Hindistan Sömürge Nezâreti'ne acele mahrem muhtıra gönderdi: İngiltere'nin Türkiye'deki hukuki durumu anormaldir. İstanbul Hükümetiyle hâlâ savaş hâlinde, Ankara Hükûmeti-Yunan Hükûmeti savaşında ise tarafsızdır. Özel firmalar Kemalistlere silâh satabilir.[47]

19-20 Eylül 1921. Venizelos'un General Danglis'e yazdığı iki mektub, *kimlere yazıldığı açıklanmadan Kavaphakis'in önerisi üzerine 19 ve 20 Eylül 1921 tarihli "Eleftherios Typos" gazetesinde* neşredildiler. Mektublar, Yunan Bakanlar Kurulunda müzakere konusu teşkil edecek, Başvekil Gunaris'in mektublara ilişkin beyanatı, Venizeloscuların şiddetli tenkid seferberliğine maruz kalacaktır.[48]

20 Eylül 1921. *İngiliz Başkomutanı General Harington 20 Eylül'de Savaş Bakanlığı'na şu bilgiyi iletmiştir*: *"Cepheden henüz dönmüş olan Johnston'un anlattığına göre, Yunanlılar geri çekilirken demiryollarını tahrip etmiş ve tüm köyleri yakmışlardır. Ricat sırasında Yunan ulaşım sistemi tümüyle çalışamaz bir duruma gelmişti. 3. Yunan Kolordusu dört günden beri karargâhın nerde olduğunu bilmiyordu. Yunan askerleri gayet memnuniyetsizdirler ve iktidardaki yönetim aleyhinde sözler söylüyorlar. Johnston'un görüşünce Yunan ordusu tehlike içinde değildir ve geri çekiliş güvenlik içinde gerçekleştirilmiştir. 15 Eylül'e kadar Yunanlılar 23.000, Türkler ise 17.000 zayiat vermişlerdir*."[49]

Harington, İngiliz Harbiye Nezaretine şifreli telgraf keşide eyledi. Buna göre, *18 Eylül'de yayımlanan Yunan resmi bülteni, Türklerin Yunanlıları kovaladıklarını ve Şeydi Gazi yakınlarındaki Kırgız Dağ bölgesine ulaştıklarını bildirmişti. Bu sırada, Türk komutanların planlan ve verdikleri buyruklar İngilizlerin eline geçmiştir.*[50]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. (i) *Franklin-Bouillon'un Paris'ten İstanbul'a geldiği ve İnebolu'ye gittiğ*ini; (ii) *Fransızlarla Kemalistler arasında yapılacak anlaşmada gizli bir askeri madde bulunduğunun haber alındığ*ını ve (iii) *Herhalde Franklin-Bouillon'un yürüttüğü görüşmelerin yalnız tutsak değiştokuşu ile ilgili olmadığ*ını bildiriyor.[51] *Fransızların, Üçlü Antlaşma'daki nüfuz bölgelerini içeren imtiyazlar karşılığında Anadolu'yu tahliye*

[44] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 290-291.
[45] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 261. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[46] The Daily Express, 17 September 1921, *Turk Offensive*, p. 1; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 171.
[47] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. CLXII.
[48] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 336, sonnot 60.
[49] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 291.
[50] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 291.
[51] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. CLXIII.

ederek iki bölüğe yetecek cephane, ekipman ve askerî malzemeyi Milliyetçilere bırakacaklarına dair istihbarat alınmıştır.[52]

İngiliz istihbaratçı Arnold Joseph Toynbee'nin karısı, Londra'ya Hariciye Nezâretine rapor gönderdi. Toynbee çifti, *Akhisar'la Manisa arasında bulunan 84 köyün Yunan/Grek saldırılarına uğradığını* doğruluyorlar. *Birçok Türklerin Yunanistan'a sürüldüklerini, ama onlardan hiçbir haber alınmadığını; kimilerinin cesetlerinin bulunduğunu* bildiriyorlar.[53]

23 Eylül 1921. *İngiliz Donanma Bakanlığı, Milliyetçilere askerî malzeme nakleden gemilere dahi müdahalede bulunulmamasını Akdeniz Müttefik Orduları Başkumandanı'na emretti*.[54]

Müttefik İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Harington, hükûmetinin çağrısı üzerine İstanbul'dan İngiltere'ye hareket etti.[55]

Fransız askerî istihbarat raporuna göre *La Turquie Nouvelle* gazetesi, *söylendiğine göre Kemal yanlısıydı ve yayımcısı da Kemalist ajan Alaeddin Haydar'dı*:

> İstanbul'da Kemalist ajan diye bilinen Aleaddin Haydar, geçenlerde, İstanbul'daki İngiliz çevrelerde Kemalist propaganda yapmak için harekete geçti. İyi niyetli bir İngiliz'i, limandaki Türk mavnacıları derneği Byzantine Co.'nin müdürü Kaptan Walker'i bulmayı becerdi ve ona Ankara'dan gelen paraları verdi. Böylece bu paralarla, Mr. Sciuto'dan l'Aurore'un* satın alınması mümkün oldu; çünkü yeni bir gazete çıkarma yetkisini elde etmek, sonuç olarak imkânsızdı.[56]

İngiltere'nin Atina Elçisi Lord Granville, Lord Curzon'a mektub gönderdi: *Anadolu'daki durumla ilgili güvenilir bilgi yoktur... Tahminime göre, her iki yan da bu durum hakkında yalan söylüyor. Yunanlıların geri çekilişi kolay ve başarılı olmamıştır; ancak, Türkler yüce bir zaferden söz etmede haklı değillerdir. Atina depresyon içindedir ve oldukça karamsardır, çünkü halka, zaferin sağlanmış olduğu basın vasıtasıyla bildirilmiş; Türklerin tümüyle yenilgiye uğratılmış oldukları iddia edilmişti; oysa gerçek durum bu değildi. Sakarya savaşında kaydedilmiş olan kayıpların sayısı oldukça kabarıktır... Çevrede dolaşan söylentilere göre, Yunan askerleri cephede veya cepheye yakın yerlerde isyan etmiş veya en azından*

---

[52] Rumbold'dan Curzon'a 20 Eylül 1921, FO, 406/47, No. 46; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 279.

[53] IDA, FO 371/6557/E 10550; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (2011). İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922). *Belleten*, 75(272), s. 202.

[54] İngiliz Donanma Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 23 Eylül 1921, WO, 32/5775, No. 1358; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 273.

[55] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 4, s. 71.

* "İsrail menfaatlerinin organı *l'Aurore*, 1908 de Lucien Sciuto tarafından kurulmuştu. Mütareke döneminde yayınlanması durdurularak İngiliz kapitali tarafından satın alınmış ve Britanya ordusu eski görevlilerinden Yüzbaşı Walker tarafından yönetilmesi, İngiliz Yüksek Komiserliği'nce uygun görülmüştür. (A.A.E. Turquie, 581, 9.11.1921). Türk İngiliz dostluğu lehinde bir propaganda sürdürmekdeydi (Savaş Başkanlığı Arşivleri, 20 n 1103, 12.5.1922), 1922 Kasımı'nda *la Turquie Nouvelle* adını aldı "tam anlamıyla ulusçu organ" (Savaş Başkanlığı Arşivleri, 20 N 1127, 19.2.1923)." François Georgeon. (1990). Kemalist Dönemde Türkiye'de Fransızca Yayın Yapan Basına Toplu Bir Bakış (1919-1938) [N. Öktem, çev.]. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 6(17), s. 325, dipnot 15. *L'Aurore* gazetesinin müdürü Lucien Sciuto, Selânik Yahudisi ve siyonist idi: Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 71. "*L'Aurore* [Şafak] gazetesi Lucien Sciuto tarafından 25 Temmuz 1908 tarihinde yayımlanmaya başladı. Sciuto'nun gazetenin başlığının altına slogan olarak eklediği Herzl'in şu sözleri aynı zamanda gazetenin amacını da özetlemekte idi: *Bu gazete bir Yahudi gazetesidir. Bazıları için hakaret ifade eden bu sıfatı kabul ediyor ve bir övünç vesilesi yapıyoruz*." Naim A. Güleryüz. (2022). Osmanlıdan Cumhuriyete Fransızca Yahudi Basını. *Kebikeç*, Sayı 53, s. 267.

[56] Fransa Askerî Arşivi (FMA), 20N1106 C38/4 Dos1, 23 Eylül 1921; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 76. "1923'e gelindiğinde, gazete, Alman Yahudisi bir subay olan Heinrich Cohn tarafından destekleniyordu. Bir Rus casusu, Ratinof gazetede çalışıyordu. Cohn Bolşevikler'le işbirliği yapıyordu ve Bolşevik propagandasını yaymak için ayda 600 lira alıyordu."

askeri katlara ve yönetime karşı müthiş memnuniyetsizlik belirmiştir.[57] Granville: *Yunanistan'ın yenilgisi Müttefikler için pek acı olacaktır. Şuna inanıyorum ki bu, Fransa ve İtalya için bile doğrudur. Ama İngiltere bakımından çok daha önemli görünmektedir... İngiliz çıkarları için, bize kuşkusuz düşman bir Türkiye yerine dost bir ülkenin (savaşı) kazanmasının ne derece önemli olduğunu Lord Hazretlerine bir kez daha ısrarla arza cesaret ederim. Buna o kadar kuvvetle inanıyorum ki, Kemalist kuvvetlerin yeni Yunan cephesini ciddi olarak tehdit etmeleri olasılığı belirir belirmez, İngiltere Hükümetinin Yunanlara maddi ve manevi yardımda bulunmasını ve onların ezilmelerine fırsat vermemesini isteyecek kadar ileri gideceğim*.[58]

24 Eylül 1921. Hind Müslümanlarının Londra'ya gönderdikleri Hey'et-i Murahhasa Re'isi Şeyh Geydâvî: *Biz Mustafa Kemal Paşayı İslâmın nâmus ve hürriyeti için harb eden bir kumandan biliriz ve Türkiyanın tamâmiyet-i mülkiyesini arzu ediyoruz*.[59]

26 Eylül 1921. Britanya Koloniler Nâzırı Winston S. Churchill, Lloyd George Koalisyon Kabinesine mahrem muhtırasını takdim etti: *Yunanların Ankara'yı ele geçirme denemeleri geri tepmiştir. Doğunun bu bölgesi şimdi yıkıntılar içinde*dir. *Geri çekilen Yunan ordusu, arkasında kalan demiryollarını da* havaya *uçuracaktır. Türklerin ileri yürüyüp Yunanları tehdit etmeleri çok güçleşecektir. Savaş, bu noktada mıhlanıp kalacaktır. Mustafa Kemal, eğer akıllıysa, çekilmelerini tamamlayan Yunanların üzerine hemen saldırmayacaktır. Onları "ilanihaye" cephede çok sayıda asker tutmak zorunda bırakacaktır. Bu da zamanla Yunanistan'da felaketli tepkilere yol açacaktır. Bu bekleyiş zamanı içinde Mustafa Kemal, Mezopotamya'yı* [Irak'ı] *ve Musul'u tehdit edebilecek; birkaç bin Türk askeri Musul'da İngiltere'yi güç durumda bırakabilece*ktir. *Bu nedenle, bir çözüm yolu bulmak için müdahale etmenin tam zamanı değil midir? Mustafa Kemal, artık Londra Konferansı zamanındaki kadar uyuşmaz tutum takınmayabilir. Yunanistan ise gittikçe iflasa ve ihtilale doğru kaymakta*dır. *Şimdi İngiltere'nin her iki tarafa seslenmesi zamanı*dır. *Kuşkusuz, teklif edilecek koşullarda öncekilere kıyasla bazı değişiklikler yapılacaktır. İngiltere bir kez kesin karar verdikten sonra, tekliflerin kabul edilmesi için sonuna kadar direnmeli*dir. *Yunanistan teklifleri reddederse, sözgelişi, Pire limanı abluka altına alınabilir. Reddeden taraf Türkiye olursa, o zaman da İngiltere Yunanistan'a doğrudan doğruya para ve savaş malzemesi yardımında bulunabilir. İngiltere, şimdiki "seyirci" tutumunu sürdürürse Mezopotamya'da hiç kuşkusuz güç durumda kalacak*tır.[60]

Britanya Hindistan Umuru (İşleri) Nâzırı Yahudi Edwin Montagu, hükümete arz ettiği muhtırasında *İngiltere'nin Ankara'da resmi ya da gayrı resmi temsilci bulundurmasını* musırrane *istedi*.[61] *İngiltere'nin Ankara'da temsil edilmemesi felâketli sonuçlar veriyor. İngiltere'nin müttefikleri Fransa ve İtalya'nın, yarı-resmî de olsa Ankara Hükümeti'yle ilişkileri var. Oysa İngiltere Dışişleri Bakanlığı, temsil edilmek denince yalnız resmî temsilciliği anlıyor*.[62] *Ankara Hükümetiyle resmen diplomatik ilişkiler kurulmadığı ve Ankara'da resmi temsilcilik açılamayacağı için de İngiltere Mustafa Kemal nezdinde hiç temsil edilemiyor. Bu nedenle Mustafa Kemal'le ilişkilerini düzeltemeyen yalnız İngiltere kalmıştır*.[63]

İngiltere'nin Atina Elçisi Lord Granville, Lord Curzon'a mahrem telgraf keşide eyledi: *Tüm gazetelerin bildirdiğine göre, Yunan yönetimi, işgal edilmiş olan bölgelerin Yunanistan'la birleştirilmesini desteklemektedir. Başbakan, 24 Eylül'de basına verdiği demeçte, yönetimin Ankara'ya kadar gidilmesinden vazgeçilmesi kararını almış olduğunu bildirmiştir. Bu ilerlemeden amaç şuydu: düşmanı*

[57] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 291-292.
[58] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 204.
[59] Hâkimiyet-i Milliye, 24 Eylül 1921, Numero 302, *Şeyh Geydâvînin Mühim Beyânâtı*, s. 1.
[60] FO, 371/6531/E. 11175; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 185-186.
[61] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 4, s. 75.
[62] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 208-209.
[63] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 194.

geri püskürtmek; tüm ulaşım vasıtalarını tahrip etmek ve her iki ordu arasındaki bölgenin kaynaklarını yıpratmak. Bu planın büyük bir kısmı sağlanmıştı, ancak geriye kalan kısmı için yapılması gereken büyük özverilerin gereksiz olduğu; kış mevsimi yaklaşmakta olduğu için ordunun daha önce kararlaştırılmış olan hatta dönmesi karara bağlanmıştır... Ayrıca başkan şunları eklemişti: Ordumuz muzaffer olmuştur ve bu zafer bize birçok yararlar getirmiştir. İşgal etmiş olduğumuz ülkeyi, en az emek ve masrafla savunabilecek biçimde örgütlemeliyiz. (İzmir'deki Yunan yüksek komiseri) Stergiadis hemen Atina'ya gelecek; bu örgütlenmenin esası karara bağlanacak ve derhal uygulanacaktır.[64]

27 Eylül 1921. Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâreti İmâlât-ı Harbiye Fen ve Teftiş Heyeti mensubu, TBMM Hükümeti hesabına çalışan Mümtaz Topçu Kaimmakamı Eyüb'ün (Durukan) günlük kaydına göre İngiliz Binbaşı Stourton, silâh tüccarıydı ve İstanbul'daki millîci gizli örgütlere binaenaleyh TBMM Hükümetine silâh satıyordu: *Ferit Bey ile İngiliz Binbaşı Strayt [Sturton]'a gittik. Alman fişek ve tüfeğini veremiyor. İngiliz tüfek ve fişeğini verebileceğinden bahsediyor. Ayrıntılı mektup istedim. Yarın verecek*.[65]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı "M. Franklin-Bouillon'un Türkiye'deki eylemleri" nam muhtıra kaleme aldı. Anlaşılıyor ki İngiliz istihbaratı TBMM Hükümetinin diplomatik yazışmalarını, ekseriya, ele geçiriyordu:

> Sakarya zaferinden sonra, Kemalistler, Yunanistan'ı büsbütün yalnız bırakmak amacıyla, bu zaferden yararlanma yoluna gidiyor; Sovyet Rusya ile olan ilişkilerini yeniden güvence altına almaya; Fransa, İtalya ve hatta İngiltere ile ayrı ayrı anlaşmalar yapmaya çalışıyorlardı. Bu anlaşmaları sağlamaya çalışırken giriştikleri eylemlerle ilgili bilgi ve yaptıkları yazışmaların çoğu İngiliz İstihbarat Servisi'nin eline geçiyordu. Örneğin, Fransız temsilci M. Franklin-Bouillon'la kurdukları ilişkiler hakkında, 27 Eylül 1921 tarihli İngiliz istihbarat raporunda bilgi veriliyordu. Öteyandan, 26 Eylül ile 13 Ekim tarihleri arasında, Ulusçu Türkiye, Rusya, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında yapılan Kars Konferansı'nın da kimi belgeleri İngiliz'lerin eline geçiyor; İngiliz İstihbaratı, kendi ajanları ve boşboğaz kimi Ulusçular aracılığıyla, bu konferansı yakından izliyordu.[66]

*Türk süvarisi doğrudan doğruya Uzunbey'deki Yunan Genelkurmay Karargahına saldır*dı. *Karargahtaki veliaht Prens soğukkanlı davranmıştır*.[67]

28 Eylül 1921. İngiltere'nin İstanbul Fevkalade Komiseri Sör Horace Rumbold, Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi: *Anadolu'dan alınmış olan haberlere göre, 10 gün kadar önce Büyük Millet Meclisi Mustafa Kemal'e, Ankara'ya döndükten sonra, 'Müşir' (Mareşal) unvanını vermiştir. Anadolu Ajansı'nın bildirdiğine göre Mustafa Kemal, BMM'nin 19 Eylül günkü oturumunda, öteki şeyler arasında şunları da söylemiştir: Yunanlıların işgal etmiş oldukları bölgelerde Rumların çoğunlukta oldukları iddiası doğru değildir. Kemal, Lloyd George'un 15 Ağustos'ta Avam Kamarası'nda vermiş olduğu söylevde, savaştan galip çıkacak olan ülkeyi destekleyeceğine dair vermiş olduğu sözden caymaması ümidini beyan etmiş ve o ülkenin Türkiye olduğunu söylemiş; şunları eklemişti: Ulusal sınırlarımız içinde tek bir Yunan askeri kaldığı sürece silahlarımızı bırakmayacağız*.[68]

Irak'taki İngiliz Fevkalâde Komiseri Percy Cox, Londra'daki Koloniler Nezâretine mahrem telgraf gönderdi:

> Parlak stratejisi ve büyük taktikleriyle Mustafa Kemal Yunan saldırısını ezdi. Mustafa Kemal, Yunan saldırısını ezdikten başka Enver Paşa'yı da tamamen gölgede bırakmıştı[r]. Şimdi Anadolu'daki politikanın en belirgin özelliği, Bolşevik aleyhtarı olması[dır]. Ankara Hükümeti, Kafkaslar'a yığılmış Bolşevik kuvvetlerden korkuyor.

---

64 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 292.
65 Eyüp Durukan, *Meşum Mütareke ve Meşru Mücadele*, 2018, s. 549.
66 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 209.
67 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 335-336, sonnot 57.
68 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 292-293. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

> Doğudaki Türk ordusunun başında antibolşevik generaller bulunuyor. Erzurum kuvvetlendiriliyor. Bunlar Bolşevik tehdidi varsayımına karşı tedbirlerdi[r]. Öte yandan Mustafa Kemal, Irak'taki İngiliz çıkarlarına zarar vermek istiyor. Arapların bağımsızlık almalarına karşı değil ama Irak'ın İngiltere tarafından yönetilmesine karşı. İngiltere'nin Yunanistan'a yardım ettiğine inandığı için Irak'taki İngiliz çıkarlarına en büyük zararı vermek isteyecekti[r]. Bunu önlemek için Kral Faysal, Mustafa Kemal'le müzakerelere girişmeli. Böyle bir görüşme için zaman elverişli. Çünkü Ankara'da Bolşevik nüfuzu zayıflamış, Bolşevik tehdidi korkusu artmıştı[r]. Mustafa Kemal-Faysal görüşmesinin İngiltere için riskleri yok değil. Mustafa Kemal, Faysal'ı İngiltere'ye karşı çevirmeye çalışabilir. Ama Faysal'ın İngiltere'ye bağlılığına güvenerek, böyle bir risk göze alınabilir. Sonra Fransızlarla Türkler arasında yapılmakta olan görüşmeler de Mustafa Kemal'i İngiltere'ye karşı zehirliyor. Mustafa Kemal-Faysal görüşmeleri bunun bir panzehir olabilecekti[r]. Görüşmeler başarılı olursa, Irak'a karşı Türk tehdidi ortadan kalkacaktı[r]. Kral Faysal'ın saygınlığı yükselecek, tahtı sağlamlaşacaktı[r]. Mustafa Kemal tehlikesi o zaman Faysal için bir güç kaynağına dönüşebilecekti[r]. Mustafa Kemal'le görüşüp anlaşmasından İngiltere'nin memnun kalacağı Kral Faysal'a temin edilecekti[r]. Görüşme için şimdiki fırsat kaçırılmama[lıdır].[69]

İngiliz *The Morning Post* gazetesi *Gazi Mustafa Kemal* başlıklı haber neşretti: (i) *Ankara Meclisi Mustafa Kemal'e "müşir" ve "gazi" payelerini verdi, Paşa, teşekkür ederek Mecliste önemli bir konuşma yaptı ve milliyetçilerin politikasını bir kez daha açıkladı.* (ii) *Türkiye, ulusal sınırları içinde özgür ve bağımsız yaşamak* istiyor, *aslında savaş isteklisi* değildir, *ulusal istekleri tanınınca barışa razı* olacaktır. *Türkiye haksız yere suçlan*maktadır.[70]

Bağdad'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Percy Cox, İngiliz Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. Cox, *Mustafa Kemal'le Irak Kralı Faysal kanalıyla görüşmeler yapılmasını öneriyor*.[71]

Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâreti İmâlât-ı Harbiye Fen ve Teftiş Heyeti mensubu, TBMM Hükümeti hesabına çalışan Mümtaz Topçu Kaimmakamı Eyüb'ün (Durukan) günlük kaydı:

> Ekrem'le görüştüm. Ben yüz liralık bir çek aldım. Şişli'ye Halil Asaf Bey'e gittim. Şefik Bey de oradaydı. Halil Asaf Bey, Ştörton [Sturton] (Bu herifin evvelce ismini Strayt demişlerdi. Yahut ben öyle anlayıp bellemiştim.) namında İngiliz'in teklif ettiği tüfeklerin beheri yüz fişekle on dokuz liraya imiş. Bunu muvaffakiyet diye büyük bir harereetle anlattı. Pek pahalı olduğunu ve bunun alınamayacağını söyleyince afalladı. Şefik Bey de mektubunu yazıp yarın getirecek.[72]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: Britanya, *hem Kürt ayrılıkçı hareketini bastırmak hem de Emir Faysal'a karşı kabilelerin isyanını desteklemek için Mezopotamya'ya büyük miktarda kuvvet sevk* etmiştir.[73]

29 Eylül 1921. (i) *Meclis'in gizli oturumunda, İngilizlerin elindeki Malta tutuklularıyla Anadolu'da tutuklu İngilizlerin değiştirilmesi için Hükûmet'e tam yetki verildi*. (ii) *İngiliz temsilcileriyle Ankara'nın İstanbul Temsilcisi Hamit Bey, tutukluların karşılıklı serbest bırakılması görüşmelerine başladılar*.[74]

30 Eylül 1921. İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, Paris'teki İngiliz Büyükelçi Hardinge'ye acele telgraf göndererek, (i) *Franklin-Bouillon'un ne amaçla Ankara'ya gittiğinin Fransa Dışişleri Bakanından sorulması*nı istedi; (ii) *İngiltere ile uyuşmaya varmaksızın Fransa'nın Kemalistlerle anlaşma yapmayacağı yolunda daha önce İngiltere'ye söz verilmiş olduğu*nu bildirdi.[75]

---

69 FO, 371/6353/E. 10936; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 187-188.
70 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. CLXV.
71 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 208.
72 Eyüp Durukan, *Meşum Mütareke ve Meşru Mücadele*, 2018, s. 551.
73 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 290.
74 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 4, s. 79.
75 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. CLXVI.

Lord Curzon, Montagu'nun 26 Eylül tarihli muhtırasına derkenar yazdı: *Kemal'le temas etmek için her şeyi yaptık ama başarı sağlayamadık*.[76]

Eylül 1921. Şubat-Mart 1921'de Ankara'da bulunup TBMM Hükümetini müşahede eden ABD'li istihbaratçı Clarence K. Streit, notlarını Eylül ayında derledi ve dikkat çekici şu cümleyi yazdı: *Milliyetçiler sultanı bir kukla hâline getirmeyi planlarken, İstanbul'u da Osmanlı Devleti'nde sahip olduğu hâkim konumundan mahrum etmeye niyetliydi*. [..] *Milliyetçilerin projesi bir uzlaşma: İstanbul'u sözde başşehir olarak koruyup, gerçek hükümet merkezini Anadolu'da kurmak*.[77] Milliyetçiler köylüyü ise kandırmaktadır: *Dinî hissiyata başvurulan tek yer, köylülere Halife'nin İtilaf Devletleri'nin elinde esir olduğu ve bir an önce kurtarılması gerektiğinin söylenmesidir. Yunanlıların ve Ermenilerin Türklere yaptığı zulümler, Hıristiyanların Müslümanlara değil, bu iki milletten insanların bilhassa Türklere karşı işledikleri suçlar olarak gösteriliyor- arada çok büyük fark var*.[78]

1 Ekim 1921. Hindistan Kral Naibliği, Londra'ya Hindistan Umuru Nâzırı Edwin Montagu'ya mahrem muaccel telgraf gönderdi:

> Majestelerinin hükümeti ileri bir adım atabilir ve barış koşullarının, özellikle Trakya ve İzmir'e ilişkin koşulların yumuşatılmasında Türkiye'ye yardım edebilirse bunun hemen Hindistan'da sonucu görülecektir. Dışarda, özellikle Afganistan'da da Bolşevizme en etkili bir darbe olacaktır... Hatta Türkiye'ye karşı cömertçe bir jest, Orta Asya'da İngiltere'ye karşı Müslüman kaynaşmasını yatıştırmaya kadar gidecektir. Ve halen Hindistan'da, Afganistan'da ve sınırda karşılaştığımız güçlükleri göz önünde tutarak, bu telkinlerin Majestelerinin Hükümetince olumlu şekilde dikkate alınmasını ısrarla rica ederim.[79]

Hindistan Umuru Nâzırı Edwin Montagu, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a muhtıra gönderdi. Hindistan Sömürge Genel Valisinin bildirdiğine göre *Müslümanlar, Türkiye'nin kaderinin İngilizlerin elinde bulunduğuna inanıyorlar. Türkiye'ye karşı daha cömertçe davranılması ve böylece Orta Asyada İngiliz yönetimine karşı ayaklanmaya başlayan İslâm duygularının yatıştırılması için İngiliz Sömürgeler Bakanlığı* vekayie vaz-ı yed etmelidir.[80]

İngiltere'nin İstanbul Donanma Kumandanı Amiral Sör John de Robeck, İngiliz Bahriye Nezaretine telgraf keşide eyledi: *(Anadolu'daki savaş)... Yunanlılar, kış mevsimi süresince korumak istedikleri hatta Eskişehir'in doğusu, Kütahya ve Afyonkarahisar'a kadar yavaşça çekilmeye başlamışlardır. Onların ulaşımları düzenli Türk süvari birlikleri tarafından hırpalanarak sık sık saldırıya uğruyor. İstanbul'daki Rum çevrelerinde epey kaygı egemendir ve bu da Atina'da tehlike duygusu yaratmaktadır. Yunanlıların zafer sağlayarak Ankara'ya kadar yürüyüşleri; savaşın süratle sona ermesi ve askerlerin evlerine dönmesi bir hayalden öteye geçmemiştir. Yunanistan, yaklaşık olarak 18.000 kayıp verdikten ve çok miktarda para harcadıktan sonra kendisini savunma durumunda buluyor ve ordularının, üzerinden geçmiş oldukları bölgelerin şimdi ancak küçük bir kısmını işgali altında bulunduruyor... Bunun Kemalistler üzerindeki etkisi güvenle açıklanabilir. Kemalistler, direnişleri ve özverileriyle Yunan işgalini geri çevirmişlerdir ve gayet hatalı olarak, İngiltere'nin bu gerilemede bir payı olduğunu öne sürebileceklerdir*.[81]

İngiliz Harbiye Nezâreti, *Yunan Seferî Kuvvetleri*nin Sakarya'daki mağlubiyetine dair muhtıra kaleme aldı. İngiliz Harbiyesine göre mağlubiyetin esbab-ı aslîsi, Yunan Başkumandanlığının *aşırı özgüveni*, Yunan istihbarat teşkilâtının lakayt hususiyeti ve harekât planının kifayetsizliği idi. Türk milliyetçiliğinin zaferi

---

76 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 292.
77 Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler*, 2012, s. 114.
78 Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler*, 2012, s. 88.
79 FO, 371/6532; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e,* 2016, s. 195.
80 FO/6531/E 10931; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 230.
81 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 294-295.

neticesinde Mustafa Kemal'in itibarı büyük ölçüde artmıştır. Binaenaleyh İngiliz Hükümeti, Ankara'daki ılımlı fırkanın iktidarda kalacağını farzedebilir, makuldür. Bundan böyle Enver Paşa'nın Anadolu'ya avdetinin ya da milliyetçiler ile Bolşevikler arasında askerî bir ittifak teessüsünün ihtimali yoktur.[82]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, TBMM Hükümeti ordusu hakkında muhtıra kaleme aldı. *Ulusalcı komutanlarla Genel Karargâhın yeteneklerinden söz* ediliyor; *140 kilometre mesafe üzerinde, kararlı bir düşmanın önünden ve ciddi hiçbir aksilik olmadan çekilmiş*likleri*, komutanlarla kıdemli personelin yeteneklerini doğrular* deniliyor; *Türk askerinin iyi bir savaşçı olduğu* kaydediliyor; *süvari birliklerinin azim ve insiyatif gösterdiğini; piyade birliklerinin inatla ve iyice savaştığı; Yunanlı'larındakinden daha zayıf olan topların ustalıkla kullanıldığı* takdir ediliyordu:

> (Ulusalcılar) kendi saflarında 30.000'e yakın kayıp vermişlerdir... Onların yedek savaş gereçleri kısıtlıdır; ama Fransa ve öteki kimi Avrupa ülkelerinden ek gereç sipariş etmişlerdir. Önümüzdeki ilkbahara dek daha da silahlı ve donatılmış olacaklardır. Bunları alınca, artık Rusya'ya güman etmeyeceklerdir. Onların morali de yüksektir. Sakarya zaferi ve bunu izleyen 80 kilometrelik ilerleme, tüm orduda ve Anadolu'da, Mustafa Kemal'e olan bağlılıkları pek sağlam olmayanlar arasında bile ulusalcılardan yana bir coşku yaratmıştır.[83]

İngiliz Harbiye Nezareti, Bakanlar Kuruluna muhtıra takdim etti: *(Kemal) daha önce meclise sorumlu bir başbakan gibi iken, şimdi göründüğü gibi, bir diktatör durumuna gelmiştir. Kendisi o denli güçlü ve askeri bir durumdadır ki, barış görüşmeleri yeniden başlarsa, kendi siyasi taleplerini hafifletmesi için bir neden yoktur. Sonuç şudur: Genelkurmay Başkanlığı'nın görüşünce, Yunan ordusu Türk ulusalcılara bir karar kabul ettirecek durumda değildir... Vakit geçtikçe, Türklerin yetenekleri Yunanlılara kıyasla daha da artacaktır... Yunanlılar askeri operasyonları sürdürmekle hiçbir şey kazanamayacaklardır. Onların izlemesi gereken en iyi istikamet, Mustafa Kemal'le barış görüşmelerine hemen başlamak; yitirme tehlikesi içinde olan işgallerindeki toprakları pazarlık konusu yapmaktır*.[84]

İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesi İngiliz *Daily Ekspres* gazetesinin haberini iktibas etti: *Türkler Boğazların güvenilir muhafızlarıdır*.[85]

2 Ekim 1921. *Hindistan Genel Valisi, Pencap Müslümanlarına hitaben yaptığı konuşmada, İngiltere'nin Yunanistan'ı desteklediğini yalanladı. Türkiye'yi ve Hint Müslümanlarını memnun edecek bir barış imzalanması için elinden geleni yapmaya devam edeceğini söyledi*.[86]

Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet'in (Furgaç) talebi üzerine Bâb-ı Âlî Sadareti, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. *Müttefiklerin Türkiye'yle Yunanistan arasında arabuluculuk etmeleri istenecektir. Bu konuda İstanbul Hükümetiyle işbirliği yapmak üzere Ankara'dan bir temsilci gönderilmesi isten*iyor.[87]

Atina matbuatından *Elefteros Typos*, Venizelos'un mektubunu neşretti. *Yurtdışında bulunan Venizelos, Sakarya Savaşı'ndan önce Yunan Hükümetinin arabuluculuk tekliflerini kabul etmeyişini sert bir dille eleştiriyor, hükümeti suçluyor. Müttefiklerin desteği olmadan Yunanistan'ın savaşı sürdüremeyeceğini söylüyor*.[88]

3 Ekim 1921. İngiliz Hariciye Nezâreti'nde hazırlanan bir raporda belirtildiğine göre İngiliz hükümeti şu görüştedir: *Mustafa Kemal'in İstanbul Hükümeti'ne karşı 1918 Mütarekesi'ni ihlâl niteliğindeki*

---

82 A. L. Macfie, *British Intelligence and Turkish National Movement 1919-22*, 2001, p. 12.
83 Salâhi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 294.
84 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 296.
85 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 4, s. 84.
86 İkdâm, 14 Teşrîn-i evvel 1921; Aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 4, s. 85.
87 FO, 371/6476, s. 23; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 198.
88 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 204.

*ayaklanması*na, Müttefikler, *çeşitli nedenlerle göz yummuşlar ve hattâ Yunan-Kemalist çatışmasında tarafsızlıklarını ilân etmişlerdir*:

> Hindistan İşleri Bakanı Mr. Montagu'nün Ankara'da İngiltere'nin temsil edilmesi yolundaki isteği konusunda da, Dışişleri Bakanlığı'nda hazırlanan 3 ekim 1921 tarihli bir raporda, şu görüşlere yer verilmiştir: Bu istek benimsenecek olursa, Ankara'nın ayrı statüsünün tanınması demek olacaktır. Oysa, İngiltere, "mümkün olduğu kadar" İstanbul Hükümeti'nin hukukî bakımdan Türk Hükümeti olduğu görüşünde devam etmek istemektedir. İngiltere, "sonunda İstanbul ve Ankara'nın daha ılımlı görüşleri toplayan bir ortak Hükümet içinde kaynaşacaklarını ümit etmektedir". İngiltere Hükümeti'ne göre, Mustafa Kemal'in son düşmanca hareketlerinin kökü, İstanbul Hükümeti'ne karşı 1918 Mütarekesi'ni ihlâl niteliğindeki ayaklanmasıyla başlamıştır. Bu hareket, bütün Müttefiklerce imzalanan Ağustos (Sevr) Barışı'na da karşıdır. Çeşitli nedenlerle, Müttefikler, bu harekete göz yummuşlar ve hattâ Yunan-Kemalist çatışmasında tarafsızlıklarını ilân etmişlerdir. Hal böyleyken, şimdi, gayrı-resmî nitelikte de olsa, Ankara'yla ilişkilere girerek daha fazla "tanımak" ve göz yummak arzu edilir bir şey midir? Ayrıca, ayaklanmanın ilk günlerinde, Albay Rawlinson'u Erzurum'da ve öteki İngiliz subaylarını ve adamlarını da başka yerlerde tutuklayan Mustafa Kemal'dir. Bu kişiler hâlâ bırakılmadılar. Mustafa Kemal, İngiltere'yi Türkiye'yle savaş halinde veya ikiyüzlü tarafsızlık içinde gördüğünü açıkça söylemektedir. Ayrıca, bir İngiliz gemisine zorla adamlarını sokarak yolcuları tutuklatmıştır. Limanlarını da İngiliz gemilerine kapamış; öte yandan, Mezopotamya'nın (Irak) kuzey sınırına saldırıları kışkırtmıştır. Dışişleri Bakanlığının raporunda, Ankara'ya temsilci gönderilse bile hapsedilme tehlikesinin bulunduğu; veya en azından rahat haberleşme yapmasının engellenebileceği öne sürülüyordu. Yani, sadece Mustafa Kemal'in istediği tarzda bilgi göndermeğe zorlanabilir. Böyle olmayacağı yolunda İngiltere'nin bir güvencesi de yoktur. Raporda, Ankara'ya temsilci göndermek yerine, Mustafa Kemal'in, İstanbul'daki Kemalistlerin -Hariciye Nâzırı İzzet Paşa, Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey gibi- kanalıyla İngiliz Yüksek Komiseri'yle veya Mr. Toynbee gibi Kemalistlere yakın olan İngilizlerle temasa geçebileceği belirtiliyordu. İstanbul Hükümeti'nin Londra'daki temsilcisi Reşit Bey veya Mustafa Kemal'in Avrupa'daki temsilcileri -Dr. Nihat Reşat, Cami Bey ve Bekir Sami- kanalıyla da bu temas sağlanabilir. Raporda, bu kişilerin her zaman İngiltere'ye gelebilecekleri veya dışarıdaki İngiliz temsilcileriyle görüşebilecekleri belirtilmektedir. Raporun sonunda, Dışişleri Bakanlığı'ndan E. G. Forbes Adam imzasıyla şu ilgi çekici ifadeye yer verilmektedir: "Majesteleri'nin Hükümeti'nin Ankara'yla ilişkilere girişmesinin gerekli olduğu bir zaman gelebilir. Fakat, hiç olmazsa bütük tutsaklarımız serbest bırakılıncaya ve mevcut çatışmaya Müttefiklerin yeniden müdahalesi (genel) sorunu çözülünceye kadar, bugünkü tutumumuzu devam ettirmek daha uygun görünmektedir".[89]

Korgeneral Harington, İngiliz Harbiye Nezâretine gönderdiği şifreli telgrafta, Mustafa Kemal liderliğindeki 165-170 üyeli *ılımlıları* şöyle nitelendirdi: *Ruslardan korkar ve Misak-ı Milli koşulları gereğince Bağlaşıklarla barış yapmayı diler*.[90]

> İstanbul'daki İngiliz işgal gücü Başkomutanı General Harington, 28 Eylül'de Ankara'dan ayrılan bir ajanın bilgisine dayanarak, 3 Ekim'de İngiltere Savaş Bakanlığı'na gönderdiği gizli telgrafta, BMM'de şu üç grubun bulunduğunu bildirmişti: 1. Başta Mustafa Kemal olmak üzere, 165 ile 170 arası milletvekili olan ılımlılar; 2. Başta Yusuf Kemal olmak üzere, 40 ile 50 arası milletvekili olan radikal eğilimliler ve 3. Pan-İslamistlerden oluşan Enver Paşa grubu. Onun görüşünce 1. Grup Ruslardan korkuyor ve "Misak-ı Milli" koşulları gereğince, Müttefiklerle barış yapmayı diliyor; 2. Grup, Türkiye'nin büsbütün bağımsızlığını ve Doğu'ya doğru yayılmasını

[89] FO 371/6475, E 11051/1/44; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 211-212. "Ankara ile İngiliz Hükûmeti arasındaki ilişkileri değerlendiren Forbes Adam da Montagu tarafından yapılan uyarıların dikkate alınması ve Ankara ile gayri resmî ilişkilerin başlatılması yönünde görüş bildirdi. Bu arada Ankara Hükûmeti ile gayri resmî temaslarda bulunmak üzere Townshend Ankara'ya gitti. F. Adam, Türk-Yunan Savaşı'nda İngiltere'nin arabuluculuğu kabul edilmedikçe ve İngiliz esirleri serbest bırakılmadıkça Türkiye ile resmî ilişkilerin başlamamasını tavsiye etti." FO, 371/6475, E 11051, "Forbes Adam Tarafından Hazırlanan İngiliz Hükûmeti-Ankara Hükûmeti İlişkileri Başlıklı Rapor"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 939.

[90] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 264.

> destekliyor; Rus yardımına güveniyor ve İngiltere'ye düşmanlık besliyordu. 3. Grup İngiltere'ye karşı Sovyet Rusya ile işbirliğinden yanaydı. Yunanlıların yenilgiye uğratılmaları yüzünden 1. Grup daha da güçlenmişti.[91]

Politbüro Sekreteri Molotov, Ankara'daki Sovyet Rusya mümessili General Frunze'ye şifreli telgraf gönderdi. TBMM Hükümetinin Müttefiklerle andlaşmasından endişe etmektedir:

> Ankara'ya resmi olarak Ukrayna adına gidiyor olmanıza karşın, ziyaretiniz siyasi anlamda Rusya'nın tüm Sovyet cumhuriyederinin dostluğunun bir ifadesi olarak görülecektir... Bu yüzden ziyaretiniz, Türkiye'yi İtilaf nüfuz alanına sürükleyen bütün bu etkilerin dengelenmesi yönünde bir işlev görecektir. Türk yönetici çevreleri söyleyeceklerinizi kesinlikle büyük bir ilgiyle dinleyecek ve onları Rus politikasının ifade edilişi olarak değerlendireceklerdir... Türk ordusunun durumu, yönetim biçimi, teçhizatı ve yeni operasyonlara girişme olasılığını ayrıntılarıyla öğrenmeye çalışın. Türk ordusunun kayıplarının boyutunu ve kalan gücünün etkili, ciddi bir askeri faktör olarak sınırlarını bilmeliyiz... bazı sürprizler bekleyip beklememeniz gerektiğini... öğrenmeliyiz... Askeri açıdan Türkiye'deki genel durum... ve Kürt isyanı ve Ermenilerle Rumlar arasındaki hareketlenmeler... gibi etkenlerin önemi hakkında fikir edinmelisiniz... Sadece Türkiye'nin önemli bir askeri gücünün kalıp kalmadığını değil, ayrıca onun [Türk ordusunun] İtilafçılarla yapılacak bir anlaşma sonucunda bize karşı dönmeye niyetieneceğini dikkate almayı gerektirecek herhangi bir durum olup olmadığını da bilmeliyiz...[92]

Yunan Başvekil Gunaris, Venizelos'un 2 Ekim'de neşredilmiş mektubuna matbuat vasıtasıyla cevab veriyor: *Kral bütün işgal edilen toprakları ziyaret etti, Yunan ordusu, Elen bayrağını şimdi dalgalandırdığı yerlere (Anadolu içlerine) kadar götürdü*.[93]

Atina'daki Ortaelçi Granville, Atina matbuatından Gunaris Kabinesinin efkâr-ı umumiyesini Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a bildiriyor. Müttefiklerin arabuluculuk teklifini reddetmesine ve tek başına askerî harekât düzenlemiş olmasına rağmen *Yunan yönetimi, kendini hâlâ Bağlaşıkların ortağı sayıyor*.[94]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *3 Teşrinievvel 337 (921) Pazartesi: Aldığımız bu günkü istihbarat raporunun hulasası şuydu: 1 - Ferit Paşanın yalısında, Hoca Sabri, Zeynelabidin, Mehmet Ali, Mahir Sait, Pandikyan, Bir İngiliz Binbaşısı, Ballar'ın bir tercümanı, Hulusi Efendi, Mukarribini Padişahiden bir zât ictima etmişler. Muhaliflerin hattı hareketlerini tesbit ederek Hürriyet ve İtilaf fırkasına da bildirmeye karar vermişler.* [..][95]

4 Ekim 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold: *Yunanlar Kemalist orduyu ezemeyeceklerdir. 1922 baharında yeniden taarruza kalkabilirler. Ama savaşa süresiz dayanabilmeleri kuşkuludur; çünkü bu savaş Türklerden ziyade Yunanlara pahalıya mal olmaktadır*.[96]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, TBMM Hükümetinin istihbarat teşkilâtı hakkında kapsamlı bir rapor hazırladı. Buna göre TBMM Hükümeti istihbarat teşkilâtı, Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretinde gizli daire kurmuştur. "Felâh Grubu" nam bu mahrem örgüt, Fransız Karargâh-ı Umumisinin 2'nci şubesiyle iltisaklıdır; İngiliz Karargâh-ı Umumisinden bilgi sızdırılmaktadır:

> Kemalistlerin istihbarat merkezi, Ankara'da, Ordu Karargâhı'nda bulunan Matbuat ve İstihbarat Müdürlüğü'dür. İlkin, Tuğgeneral Kâzım Paşa tarafından kurulmuştu; daha sonra sırasıyla Hamdullah Suphi ve

---

91 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 298. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

92 Moskova, TsPA; Fond; 5, Op.; 2, D.; 315; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 142.

93 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 204.

94 FO/7902/E 10845; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 171.

95 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 263. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

96 Martin Gilbert, *Sir Horace Rumbold*, 1973, p. 241; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 431.

Ahmet Muhtar'ın yönetimine verilmişti. O sırada bizzat Genel Kurmay Başkanı tarafından yönetiliyordu. "Anadolu içinde ve dışında propaganda, casusluk ve mukabil casusluk örgütlerini denetler. Roma, Zürih, Berlin, Paris ve Moskova'da 5 dış şubesi vardır. Onların görevi, Avrupa'da topladıkları istihbaratı Anadolu'ya göndermek ve Ulusçuların propagandasını, müdüriyet aracılığıyla Avrupa'ya yaymaktır. Roma şubesi en önemli örgüttür. Rodos ve Antalya yoluyla, Anadolu ile ulaştırma merkezi olarak görev yapar… Moskova, Berlin ve Roma arasında bir kurye sistemi kurulmuştur. Roma'daki örgüt, aynı zamanda, Trablusgarp (Tripoli)'deki İslâm komiteleriyle ilişki kurmuş ve Hindistan Halife'lik Delegasyonu'yla yazışmıştır. Müdüriyet, Avrupa'nın işlerine ve onun Anadolu hakkındaki görüşlerine büyük ilgi gösterir. Roma şubesi İngiltere, Fransa ve İtalya'da çıkan gazetelerin suretlerini, çevrilmek üzere, sık sık Ankara'ya gönderir.

İstanbul'daki enformasyon örgütü bu dış örgütlerden değişiktir ve Osmanlı Savaş (Savunma) Bakanlığı'nın yetkisi altında çalışır. Bu örgüt, doğrudan doğruya Ulusçuların Ankara'daki karargâhıyla ilişki kurmuştur. Şimdi Felâh Grubu olarak bilinen bu örgüt, daha önce Muharip Grup olarak biliniyordu. İngiliz'ler, İstanbul'la İzmit arasında seyreden motorlu bir gemide, derneğin eski adını ortaya çıkaran kimi belgeler de ele geçirdikleri için, 1921 yılı Ağustos'unda örgütün adı değiştirilmişti.

Bu grup üç bölüme ayrılır: (a) İstihbarat Bölümü: bu bölüm, İstanbul'daki Fransız Genel Karargâhı'nın 2. Bürosuyla sıkı ilişki halindedir. Bu büro, son zamanlarda, Ulusçulara, Yunan askerlerinin durumu ve mevzileri hakkında, İngiliz Genel Karargâhı'ndan sağladığı askeri bilgiyi iletiyordu. İstihbarat Bölümü, askeri bilgi sağlamaya ek olarak, Grubun Anadolu'ya gönderdiği tüm subayların özgeçmişini araştırır; İstanbul'da ve Franklin-Bouillon denli Türk yandaşları aracılığıyla, Avrupa'da, Ulusçuların kısmen propagandasını yapar.

(b) Komutanlara yardımcı olan bölüm: Ulusal Güçler'e katılmayı dileyen subayları Anadolu'ya gönderir; aynı zamanda, telgrafcı, telsizci, v.s. gibi teknisyenlerin, bir yerden başka bir yere nakillerini düzenler.

(c) Satın Alma Bölümü: silâh, mermi v.s. satın alımını düzenler; silâh, mermi, harite, askeri yapıt, v.s.'nin İstanbul'dan Anadolu'daki Ulusal Güçlere kaçırılmasını düzenler.

5. Grup, aynı zamanda, Kızılay Derneği asbaşkanı ve İstanbul'daki Ulusçuların temsilcisi Hamit Bey'le Ankara'daki Dışişleri Bakanı (vekili) arasında yapılan gizli yazışmalarda; Trakya ve Bulgaristan'da olay çıkarmak için, Ulusçuların düzenlerini uygulamada kullanılır. 6. Anadolu'daki mukabil casusluk örgütü, "Ain Pe Teşkilâtı" aracılığıyla, müdüriyetçe yürütülür. Bu, daha önemli iç ve sahil kentlerinde ajanları bulunan askeri ve siyasi bir örgüttür. Görevleri şunlardır: (a) Anadolu'ya giren veya çıkan tüm kişilerin pasaportlarını sıkıca denetlemek; (b) daha önemli kentlerdeki yabancıları göz hapsine almak; (c) İstanbul v.s.'ye gönderilecek olan kuryeleri seçmek. Bu örgütün İstanbul'da bir şubesi vardır. Bu şube, Anadolu'ya gitmeyi dileyen kişilere belgeler verir. Kafkasya ve İran'da da şubeleri vardır.

"Ain Pe" örgütünce tutuklanan her kişi, ülkenin güvenliğine karşı suç işleyenleri yargılamak amacıyla kurulmuş olan İstiklâl Mahkemeleri'nin önüne çıkarılır. 7. Bir bakıma, "Ain Pe", Kamu Güvenliği Dairesi'nin bir eşidir, ama birincisi askeri bir örgüt, ikicisi ise İçişleri Bakanı'nın yetkisi içindedir. Her iki örgütün de yetkileri bulunan kentlerde, kuşkulu durumlarda, "Ain Pe"nin yetkilileri duruma el koya. "Ain Pe" yetkilileri Ankara'yla doğrudan doğruya temas halindedirler; dolayısıyla, uygun bir vizesi olmayanlara, Anadolu'ya gitmek için izin vermeden önce, Ankara'daki merkeze danışılır.[97]

Hindistan'da, içlerinde Gandi, Ajmal Han, Nehru, Ansari de bulunan Hindu ve Müslüman 47 ünlü kişi bir bildiri yayımlayarak İngiltere hükümetiyle ilişkinin kesilmesini istediler. Bildiride "Hint askerlerinin Araplar, Türkler, Mısırlılar ve benzeri milletlerin özgürlüklerini ellerinden almak için hizmet etmesi, milli onura aykırıdır. İngiltere hükümetiyle ilişkiyi kesmek, herkesin görevidir" denildi.[98]

[97] FO 371/6533/E 11670; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 214-215.

[98] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 4, s. 89.

5 Ekim 1921. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Britanya Hükümeti Malta'da enterne edilen 51 Türkün Anadolu'da mevkuf tutulan 17 Britanya tebaasiyle mübadelesine karar vermiştir*.[99]

The Times gazetesi İstanbul muhabiri, Londra'ya telgraf keşide eyledi: *Güvenilir bir kaynaktan aldığım bilgiye göre Babıâli, önde gelen Fransız devlet yetkilileri ve politikacılarıyla temaslarda bulunan temsilcisi Nabi Bey vasıtasıyla, Yunanlıların yakın bir gelecekte teklif etmeyi düşündükleri müttefik arabuluculuğu fikrine Fransız siyasi çevrelerinin pek de sıcak bakmadığı bilgisini almıştır. Mevcut durum muvacehesinde Milliciler, Avrupa müdahalesini talep veya kabul etmelerinin yanlış bir adım olacağını ve Yunan ordusundaki bezginliğin nihayette Yunanistan'ı, Türkler için şu ankinden çok daha uygun şartlar altında, Avrupa arabuluculuğunu kabul etmeye zorlayacağını düşünmektedirler*.[100]

Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Aristide Briand, Paris'deki İngiliz Maslahatgüzar Cheetham'a mahrem muhtıra tevdi etti. Briand, *"zaferin etkisiyle kendilerinden geçerek" daha başka zaferler kazanacaklarına emin olan Kemalistlerin, bu ruh durumu içinde isteklerini arttırmaları olasılığına karşın, Kilikya'daki 80.000 erlik ordusunu geri çekmek isteyen Fransa, onlarla bir anlaşmaya varmak zorunda*dır. *Esasen 18 Ekim'de oturum yapacak olan Fransız Parlamentosu, bu ordunun masraflarını karşılamaya karşı çıkacağına inanılıyor. Bu yüzden Franklin-Bouillon'a, Kilikya'nın Fransız ordusunca boşaltılması konusunda Kemalistlerle yeniden görüşmelerde bulunmak yetkisi vermiştir.*[101] *Briand, İngiltere'nin şikâyetine neden olan F. Bouillon'un, Matin gazetesi ile bağlantıları olduğunu ve bağımsız hareket ettiğini kabul etse de ona Ankara Hükûmeti ile esir değişimi konusunda müzakerede bulunmak için yetki verdiğini açıkladı. Ancak çelişkili bir ifadeyle Briand, Bouillon'un anlaşmaya yönelik geniş çaplı müzakerelerde bulunmayacağını ileri sürdü*.[102]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, Bâb-ı Âlî Sadarete cevabî telgraf gönderdi: *Bütün acil ve önemli sorunlar, İstanbul Hükümeti tarafından değil, Türk ulusunun seçtiği Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından çözülecektir. Hedeflerimize silah gücüyle erişmek isteğindeyiz, İstanbul Hükümetinin diplomasisiyle değil. Büyük Millet Meclisi'nin karar ve isteklerinden size haber verilecektir. Bununla beraber acil bir durum ortaya çıkarsa, görüşlerimi kendisine bildireceğim gizli bir temsilciyi bana yollayabilirsiniz*.[103]

Korgeneral Harington, *Anadolu'daki siyasi durum* nam mahrem muhtırasını Askerî İstihbarat Şefine gönderdi. Alınan son galibiyet, TBMM'deki Mustafa Kemal'in liderliğini ve *ılımlıları* güçlendirmiştir:

> O (Yusuf Kemal) halâ Ankara'dadır ve söylenildiği gibi yine Moskova'ya gitmemiştir. Rafet Paşa, Temmuz ayında Ulusal Savunma Bakanı atanmıştı; bu da onun gücünü epeyi artırmıştı; bu günü, Mustafa Kemal'i desteklemede harcıyor. Tüm askeri konularda Mustafa Kemal'in ağzıyla konuşuyor; Savaş Bakanı ve Genel Kurmay Başkanı görevlerini de uhdesinde tıplar.
>
> Mustafa Fevzi Paşa, İstanbul'da, Kabine'nin 31.3.1920'de istifasına dek Savaş Bakanı'ydı; o tarihten sonra Anadolu'ya gitmişti. 1920 yılı Mayıs'ında, Damat Ferit'in, Mustafa Kemal'le görüşme deneyine karşı çıkmıştı. İngiliz'lere karşıcıldır. Tüm güç, şimdi Rafet Paşa'nın elinde olduğuna göre, Fevzi Paşa'nın gücü semboliktir. Ulusçuların Eskişehir'den çekildikleri günden beri savaş konseylerine kabul edilmeyen Fevzi Paşa, kendini incinmiş duymaktadır ve Rafet'le arası gergindir.
>
> BMM şidi 230 üyeden ve 3 partiden oluşur: (a) Mustafa Kemal'in başkanlığı altındaki ılımlılar; 165-170 arası yandaşa sahiptirler. Bu parti, Yunan ordusunun son geri çekilişinden bu yana, eskisinden daha güçlü olmuştur;

---

[99] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 193.
[100] The Times, 10 October 1921; Aktaran: Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi*, 2007, s. 118.
[101] FO/6475/E 11053; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 200.
[102] FO, 371/6475, E 11053, "M. Cheetham'dan İngiliz Hükûmeti'ne 5 Ekim 1921 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 940.
[103] FO, 371/6476, s. 23; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 198.

ona şimdi "Ulusal Savunma (Mudafaa-i Milliye) Grubu" adı verilir. Türkiye'nin geleceğinin Batı'lı Devletler'le iyi ilişkiler kurulmasına dayandığına inanır ve Rusya ile her çeşit ilişkiden korkar. Yunan ordusunu imha ettikten sonra, Bağlaşıklar'la *Misak-ı Milli* esaslarına göre barış yapmayı umut eder. Meclis'in hemen hemen tüm ağır-başlı üyelerinden oluşur.

(b) Aşırı eğilimliler (müfritler) Grubu: Yusuf Kemal'in başkanlığında, 40-45 üyeden oluşur; amacı, Türkiye'nin tam bağımsızlığını sağlamaktır. *Misak-ı Milli*'nin tümüyle uygulanmasından daha az bir anlaşmadan memnun kalmayacaktır; Batı'yla ilişki kurulmasına karşı, Doğu'ya doğru yayılmaktan yanadır ve Büyük Britanya'yı, Türkiye'nin geleneksel düşmanı sayar. Yunanlı'lar büsbütün yenilince dahi, İngiliz'ler, Doğu'ya doğru genişlemede Türk'lerin en güçlü muhasımları olacaktır. Dolayısıyla, ne pahasına olursa olsun, Rusya'dan yardım dilenilmelidir. Yusuf Kemal, bu partinin güçlü adamıdır; öteki önemli üyeler şunlardır: Bayezit mebusu Atıf, İzmit mebusu Necati Sırrı, *Yeni Gün* gazetesinin yazı-işleri yönetmeni, son günlerde Mustafa Kemal'le kapışan Yunus Nadi ve komünizm suçundan ötürü hapse gönderilen Nazım.

(c) Enver'ci grup, partilerin en küçüğüdür. İttiat ve Terakki Cemiyeti'nin en kötü geleneklerini korur ve amaçlarında oldukça aşırıdır. 15'e yaklaşık üyesi vardır; örneğin (kötü ad yapan, Pan-İslâm'cı, BMM'nde Eskişehir mebusu ve Anadolu'da Bolşevizm'in kurulmasını savunanların başlıcalarından biri olan) Eyüp Sabri ve Şükrü [Çelikalay]. Amacı, Orta Asya'da, Pan-İslâm'cı ihtilâlin sancağını dalgalandırmak; Batı'lı Devletler'in, özellikle Büyük Britanya'nın egemenliğini yıkmak için Sovyet Rusya'yla can-ı gönülden işbirliği yapmaktır.[104]

İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhı, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. İngiliz Askerî İstihbarat Teşkilâtı müdürü tarafından tanzim edilmiş bu raporda, görünen o ki, TBMM Hükümetinin 1921 yazında tesis ettiği istihbarat teşkilâtının yapısı ve faaliyetleri hakkında *oldukça iyi istihbarat* toplanmıştır. Buna göre; Roma, Zürih, Berlin, Paris ve Moskova'da şubeler ihdas edilmiştir. Roma şubesi, muhaberat merkezi olarak vazife görmektedir. Mezkûr şubelerin TBMM Hükümetiyle irtibatı, Rodos ve Antalya üzerinden sağlanmaktadır. Moskova, Berlin ve Roma arasında kurye sistemi kurulmuştur. Roma şubesi, Trablusgarb'daki Müslüman cemiyetlerle ve Hind Hılâfet Cemiyetiyle de muhabere etmektedir. Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâreti kisvesi altında faaliyetini yürüten İstanbul'daki milliyetçi teşkilât hücresi, İstanbul'daki Fransız İşgal Kuvvetleri Karargâhının İkinci Şubesiyle fevkalâde iltisaklıdır.[105]

5 Ekim tarihli gizli bir İngiliz raporuna göre, ulusalcıların son zaferi, Mustafa Kemal'i ve BMM'nde önderi bulunduğu Ilımlılar Partisi'nin durumunu güçlendirmişti. İngiliz istihbaratı, o sırada, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal'i, BMM'deki muhalefetin başkanı olarak görüyor; onun etkisinin hâlâ geniş olduğunu; Rusya'dan yardım kabul edilmesini desteklediğini; oysa ulusalcıların başarısının ışığı altında bu yardımın artık pek önemli olmadığını öne sürüyordu.[106]

Yunan General Metaksas, Yunan Hariciye Nezâretine telgraf gönderdi. İngiliz istihbaratı telgrafı ele geçirdi. Metaksas, *Sakarya Savaşı'ndan önce Milliyetçilerin Roma'daki temsilcisi Câmi* [Baykurt] *Bey aracılığıyla İtalyanlardan aralarında uçak ve denizaltı dahi bulunan askerî malzeme satın aldıklarını, bunları Boğazlar aracılığıyla Karadeniz limanlarına naklederek Anadolu'ya ulaştırdıklarını* bildiriyor.[107]

İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol, ABD Dışişleri Bakanlığına telgraf gönderdi. Londra-İstanbul-Simla arasında politika farkları bulunduğunu bildiriyor:

Bristol, "5 ekim, 1921'de, Türklerin başarısından sonra, Ankara'da yeniden yoğun bir politik hareket başladı, güvenilir raporlar elde etmek güçse de, yine de sağlayabildiğim bazı bilgileri gönderiyorum," diyordu. Fransız milletvekillerinden ve gazeteci Franklin Bouilon, bir barış planıyla Ankara'ya dönmüştü. Dolaşan yaygın

[104] FO 371/6533/E 11670; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 212-213.
[105] A. L. Macfie, *British Intelligence and Turkish National Movement 1919-22*, 2001, p. 12
[106] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 298. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[107] Metaksas'tan Dışişleri Bakanlığı'na 5 Ekim 1921, HW, 12/27, No. 8222; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 334.

söylentilere göre Fransızlar, Kilikya'nın geniş bir bölgesini, aralardaki savaş araçlarıyle birlikte Milliyetçiler'e bırakarak, boşaltacaklardır. Buna karşılık istedikleri, ekonomik çıkarlar ve Suriye sınırları boyunca Türk-Fransız ilişkilerinin düzeltilmesidir. Bristol'un hatırladığına göre, bu yılın başlarında Franklin Bouillon, aynı nitelikte önerilerle Ankara'ya bir kere daha gitmiş fakat bir sonuç alamamıştı. Şimdi, Milliyetçiler askerlik bakımından güven içindeydiler ve bu nedenle aklın öncülüğünü benimsemeye daha hazırlıklı bulunuyorlardı. 20 mayıs'ta imzalanmış olan Türk-Afgan Antlaşması'na benzeyen bir antlaşma yapmak üzere, son günlerde Ankara'ya bir İran Delegasyonu da gelmişti. Türkler, Afganistan ordusunu yetiştirmeye yardım amacıyle oraya bir askerî Kurul göndermişlerdi. Yine yaygın bir söylentiye göre Hint Müslümanları'yle Türkiye arasında uyumlu davranış sağlamak için bir Hindistan Delegasyonu, şu sırada Ankara'da bulunmaktadır. Bristol, "Yunan yenilgisi İngiliz düşüncesinde anlamlı bir etki yarattı," diyor ve devam ediyor: "Kendi Hükümetlerinin politikası yönünden İngilizlerin İstanbul'daki askerî durumları daima kritik olmuştur ve belki artık Londra, bunların sözlerine kulak tıkamayacaktır." Fakat, İngiliz ticaret ilgilileri Yunanlıları tutmaktadır. Bunlar, aralarında işbirliği yapılırsa, İngilizlerin görünmek istemedikleri, sözgelişi Anadolu gibi alanlarda Yunanlıları, ajan gibi kullanarak, iki ülkenin Orta Doğu ticaretine hâkim olabileceklerini düşünüyorlardı. Bristol, "İngiliz politikasında üçüncü bir parti daha vardı, bu Hindistan'dı. Büyük Müslüman varlığının etkisiyle Hindistan, daima Türk yanlısı bir politika güdüyordu," diyor. İngiliz Hükümeti, biraz içine itilmiş olduğu üç değişik politika yüzünden, biraz da başarılı olamadıkları takdirde Yunanlıları desteklememek niyetinde olmasından ve son olarak Yunanlıların Türkleri yenemeyeceklerinden artık şüphe edilmediğinden çekimser bir tutum içindeydiler, diye yorumluyordu durumu.[108]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *İngiliz hükümetinin Doğu sorununun çözümü konusunda harcadığı yoğun çaba ve barışın tesisi için Türklerle ayrı antlaşmalar imzalanmasını düşünmeleri, Türk basınında takdirle karşılanmıştır*.[109]

6 Ekim 1921. *Politbüro* mensubu Ukraynalı Bolşevik General Mihail Frunze, 223 numaralı *Komünist* gazetesinde makale neşretti: *Kemalistler bağımsız Türkiye'nin yeniden kurulmasını istiyorlardı. Hattâ Arap vilâyetlerinden bile vazgeçmişlerdi*.[110]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *6 Teşrinievvel 337 (921) Perşembe: Yalnız cephane yükletilmek üzere ve ilk defa olarak büyük bir kaçakçılık yapacağımı* [İngiliz Bahriye İstihbaratı şube müdürlerinden] *Pandikyan ile görüştüm. Muvafakat ve yardımını rica ettim. Mutabık kaldık*.[111]

7 Ekim 1921. Hariciye Nâzırı Curzon, Britanya Bakanlar Kuruluna muhtıra tevdi etti. İstanbul'daki hükümet artık ehemmiyetsizdir. Esas devlet Ankara'dadır. Muhtıranın calib-i dikkat zeyilleri bulunuyor. *Sovyet Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkilere müdahale hakkındaki* kısımda iki memleketin *mantık evliliği* yaptığını belirtiyor.[112] Diğer zeyilde ise Misâk-ı Millî'nin İngilizce tercümesi bulunuyor ve hükümete bu suretle ilk kez arz ediliyor[113]:

Sakarya Savaşı sonrasında siyasal durum:

1. Türkiye ile Yunanistan arasında arabuluculuk konusu yine ortaya atıldı. Görünen şudur: Yunan ordusu Sakarya'da 23.000 zayiat verdikten sonra çekiliyor. Morali sarsılmış [ama "disiplini kaybolmamıştır. Yunanlar yine de bir cephe tutabilmişlerdir. Türkler, silah, cephane, motorlu taşıt ve benzin sıkıntısı çekiyorlar. Yaklaşan kış içinde Türklerin genel bir saldırıya geçip Yunanları söküp atmaları olasılığı pek yoktur. Her iki ordu çivilenip

[108] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 357-358. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[109] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 224-225.
[110] M. V. Frunze. (1978). *Türkiye Anıları: Kasım 1921-Ocak 1922* (A. Ekeş, çev.) içinde (s. 11). İstanbul: Cem Yayınevi.
[111] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 268.
[112] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 143.
[113] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 210.

kalmış gibi. Sakarya Meydan Savaşı, "Jutland Savaşını hatırlatıyor..."[114]. 17.000 zayiat veren Türkler, Yunanlıları Eskişehir'den ve Afyon'dan atmağa kalkışmayacaklar gibi. ["Öte yandan, zaman Türklerden yana gibi görünüyor." Çünkü, kışı siperlerde ve düşman bir ülkede geçirecek olan Yunan askerlerinin morali daha da bozulabilir. "Durumda bir değişiklik olursa bu, Yunanların aleyhine olacak"tır. Şu halde, askeri açıdan, Müttefiklerin müdahale etmeleri için zaman"[115]], arabuluculuk girişimine elverişli görünüyor.

2. Siyasal bakımdan, Yunanistan'ın tutumu henüz belli değil. [Sakarya Savaşı öncesinde Yunanistan aşırı isteklerde bulunuyordu. Şimdi durum değişmiştir. Gerçi Yunanistan'ın hangi koşullarla arabuluculuğu kabul edeceği kesinlikle belli değil. Ama Yunan basınına ve Yunanistan'ın iç durumuna bakarak, "görünüşü kurtaracak" koşullarla Yunanistan Müttefiklerin arabuluculuk teklifini kabul edecek ve barış yapmaya razı olacaktır[116].] Yunan Başbakanı Gounaris yakında Londra'ya gelecek. Arabuluculuk isteyip istemediği o zaman anlaşılacak. İstanbul Hükümeti pek önemli değil. Sadrazam Tevfik Paşa, arabuluculuk için müttefiklere başvurmayı düşünüyor. Ankara'dan alınan raporlar pek umut verici değil. [Milli Misak esasları, Sevr Antlaşması'nın değiştirilmiş halinden bile çok farklıdır.[117]] Kimi belirtilere göre Ankara Hükümeti arabuluculuk önerilerini kabul edebilecek, ama kendi şartlarını öne sürecektir. [Ama konferansa çağırılma biçimindeki bir müdahaleyi belki geri çevirmeyeceklerdir. Bu durumda Müttefikler, konferans masasına oturmadan önce, kendi aralarında -ve tercihan Yunanistan'la birlikte- Kemalistleri tatmin edecek biçimde Sevr Antlaşması'nda yapılacak değişiklikler üzerinde anlaşmalı.[118]] Mustafa Kemal'in durumu sağlam.

3. Sévres antlaşmasında yapılacak değişiklikler konusunda müttefiklerin kendi aralarında ve Yunanistan ile anlaşmaları gerekir. İzmir yöresinde özerk bir vilâyet kurulması, Trakya sınırında düzeltmeler yapılması üzerinde müttefikler uyuşmaktadırlar. [İzmir için müttefikler, Sakarya Savaşı'ndan önce "özerk" bir rejim düşünmüşlerdi. Kemalistler, İzmir konusunda daha az elverişli koşullarla barış yapmaya hiçbir zaman razı olmayacaklar. Onun için İzmir konusunda İngiltere'nin Yunanistan'a baskı yapması gerekiyor. Trakya'ya gelince, Gelibolu Yarımadası, Marmara Denizi'nin kuzey kıyıları, hiç değilse Tekirdağ'a kadar Yunanistan'ın elinde kalmalı. Boğazların güvenliği bakımından bu gerekli.[119]]

4. Sévres'in mali hükümlerinde Türklere biraz ödün verilebilir. Mali Komisyon yerine Türk Hükümetine Avrupalı danışmanlar verilmesi gibi. İlerde ekonomik, askerî ve adlî hükümler de biraz yumuşatılabilir. [Müttefikler, mart ayında Londra'da teklif edilen ödünlerden daha ileri gidebilirler. Ama Sevr Antlaşması'yla Türkiye'nin yüklendiği mali ve iktisadi ödevler kalacak.[120]]

5. Değişiklikler Yunanistan tarafından kabul edildikten sonra müttefikler toplanıp kendi aralarında ortak bir görüşe varacaklar. En sonra Türkler ve Yunanlılar masa başına çağırılacaklar. Şimdilik zorlama düşünülmüyor.

6. Ankara ile ilişki kurma konusuna gelince, Mustafa Kemal isterse İzzet Paşa ya da Avrupa'daki temsilcileri aracılığıyla görüşlerini İngiltere'ye iletebilir. Fransızların ve İtalyanların Mustafa Kemal ile ilişkileri pek umut verici olmadı. Şimdi yapılacak iş, arabuluculuk ve Sévres antlaşmasındaki değişikliklerdir ve bunları taraflara kabul ettirebilmektir.[121]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Hindistan Umuru Nâzırı Edwin Montagu'nun Kemalistlerle doğrudan resmî temas kurulmasını isteyen 26 Eylül tarihli muhtırasına yazılı cevab veriyor. *Mustafa Kemal'in, kendi görüşlerini İngiltere Dışişleri Bakanlığına duyurabilecek adamları ve araçları olduğunu; İngiltere'nin*

[114] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 200. Köşeli parantez "[]" içi ifade *İngiliz Belgelerinde Atatürk* nam kitabdan iktibas edilmiş özete *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e* nam kitabdan ilavedir.

[115] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 200-201.

[116] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 201.

[117] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 201.

[118] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 201.

[119] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 201.

[120] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 201.

[121] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXIII-XXIV. Bir başka tercümede: "İstanbul Hükümeti'nin tutumu pek önemli bir etken değil. . . Mustafa Kemal'in önderliğindeki Millî Hareket (ise), Anadolu'da gerçekten tutunmuş." Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 210.

Ankara yönetimiyle ilişki kurma zamanının geleceğini, ama İstanbul'da hâlâ bir hükümet bulunduğunu ve onun onayını almadan herhangi bir çözüm için İngiltere'nin görüşmelerde bulunamayacağının unutulmaması gerektiğini; Bağlaşıkların, Türk-Yunan çatışmasına yeniden karışacakları güne dek bu İngiliz tutumunun sürdürülmesinin daha iyi olacağını ifade ediyor.[122]

Bağdad'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Percy Cox, Koloniler Nezâretine mahrem telgraf gönderdi: *Kral Faysal, Mustafa Kemal'den korkuyor. Yunanlıları yendikten sonra Mustafa Kemal'in şimdi Irak'a da yürüyebileceğini gösteren bazı telgraflar görmüş. Kral Faysal, Mustafa Kemal'le görüşüp bir komşuluk anlaşması yapmayı çok istiyor. Böyle bir anlaşma, Faysal'ın İslam dünyasındaki saygınlığını artıracaktır. Ayrıca Irak'taki Türkiye taraftarlarının faaliyetlerini de kısırlaştıracaktır. Sonra, Irak'ın Türkiye ve Fransa'yla ilişkilerinin tez elden belli olması gerekiyor*.[123]

"Türk-Yunan krizi" hakkındaki 7 Ekim 1921 tarihli Komintern muhtırasına göre *Yunanlılar Sakarya başarısızlığından sonra, Anadolu'dan itibarlarını kaybetmeden çekilmelerini sağlayacak diplomatik bir çözüm arayışına girmişlerdir.*[124]

> Sovyet Rusya'nın Dışişleri Komiserliği'nin Yakın Doğu şubesi şefi M. Bravin, 7 Ekim tarihli "Yakın Doğu'yla ilgili olarak Sovyet Dışişleri Komiserliği raporu" adı altında kaleme aldığı bir belgede şunları belirtmişti: "Doğu sorunu Ankara'nın ulusal yönetimi lehinde yavaşça çözümlenmeye başlamıştır. Son bir- kaç ay sırasında Türk ordusunun operasyonları sonucunda sağ- lanmış olan başarılar, İngiliz emperyalistlerini yeterince ayıltmıştır. Bu emperyalistler, uyanmakta olan Doğu'nun birleşik cephesini zayıflatmak için Yunan süngülerini kullanmaya kalkışmışlardı. Kral Konstantinos'un örgütlemiş olduğu cezalandırıcı askeri harekât yavaşça başarısızlığa uğramış bir maceraya dönüşmüştür ve bunun sonucu olarak, son zamanlarda kurulmuş olan krallığının çökmesine neden olabilir... Yunan halkının çoğunluğu, boş yere kan dökülmesinin suçunu, Yunanistan'ı İngiltere'nin ağına itmiş olan Kral Konstantinos'un omuzlarına yüklemektedir... Öte yandan ulusalcı Türk yönetiminin durumu günden güne daha düzenli ve sabit oluyor. Türk ordusunun bir seri yenilgiyle karşı karşıya olduğu günlerde BMM'nin kritik günlerdeki kimi kuşkuları şimdi ortadan kalkmıştır ve bunların yerini Mustafa Kemal'in dehasına güven ve takdir almıştır... Türk ulusu siyasi sınavını onurla geçmiştir ve sonuçta zaferle ödüllendirilecektir. Türklerin tek bir amacı vardır: Kendi ülkelerinde yine kendilerinin efendileri olmak ve arsız Avrupalılara, yabancıların Türk malını paylaşmaları ve Türkiye'ye bir sömürge işlemi yapmaları zamanının henüz gelmediğini göstermektir. Türkiye'de tek bir silahlı düşman kaldığı sürece asla barış yapmayacağını belirtmiş olan Mustafa Kemal ve ulusalcılar Türk halkı tarafından desteklenmektedirler.[125]

Narkomindel (Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiserliği) muhtıra kaleme aldı. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı tarafından ele geçirilecek ve merkeze bildirilecektir:

> İngiliz İstihbaratına göre, Türk ordusunun Sakarya'daki zaferinden sonra, Kemalist yönetimi daha güçlü bir duruma geliyor; Sovyet yönetimi, Mustafa Kemal'in yeteneklerine yeniden güvenmeye; bu yetenekleri değerlendirmeye başlıyor; Sakarya zaferinden tinsel bir sevinç duyuyordu. Bu zafere ilişkin olarak, Sovyet Rusya Yürütme Kurulu Başkanı tarafından Ankara'daki Sovyet diplomatik temsilcisi eliyle Mustafa Kemal'e gönderilen yazıda, Sakarya savaşını yürüten Türk komutanları kutlanıyor; göstermiş oldukları mertlikten ötürü "ihtilâl Türkiye'sinin emekçilerinden" övgüyle söz ediliyordu. Mustafa Kemal, verdiği karşılıkta, Sovyetleri bütün bütün yitirmemek için ustaca davranıyor; en ciddî anlarından birinde "Türk ihtilâl ordusuna yardım eden Sovyet işçilerine" teşekkür ediyor; kasten komünist sözcükleriyle donatılan bu yazısıyla Sovyet önderleri üzerinde iyi izlenim yaratıyor; bu önderler, bundan böyle, Ankara ile olan ayrılıklarını ortadan kaldırmak yoluna gidiyorlardı.[126]

---

[122] FO/6475/E 11051; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 215.
[123] FO, 371/6532; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 188-189.
[124] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, 1998, s. 165.
[125] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 297.
[126] FO/6478/13179, *Sovyet Dışişleri Komiserliğinin, İngiliz İstihbaratının eline geçen, "Moskova, 7.10.1921" tarihli raporu*; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 184-185.

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *İzzet Paşa'nın açıklamalarından sonra İstanbul hükümetinin görevlendirdiği bir heyet, Kemalistlerle Yunanistan'la yapılacak barışın şartlarını görüşmek amacıyla Ankara'ya doğru yola çıkmıştır*.[127]

8 Ekim 1921. İstanbul'daki Japon Fevkalâde Komiseri Uçida, İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'da mülakat ediyor. Uçida, *"konferansa gitmeden önce İngiltere'yle bir ön anlaşma yapmasını" Ankara Hükümetine salık verdiğini* belirtiyor.[128]

İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor: *Babıâli, Türk-Yunan çatışmasını çözüme kavuşturmak için aracılık teklifi konusuna müdahale etmeme kararı almıştır ve Kemalistler ise Yunanlılar Küçük Asya'yı terk etmedikleri sürece hiçbir aracılık teklifini kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdir.*[129]

11 Ekim 1921. Hindistan Umuru Nâzırı Edwin Montagu, Hindistan Kral Naibliğinin 1 Ekim tarihli mahrem muaccel telgrafını, tasdik etmek suretiyle Britanya Hükümetine takdim etti: *Montagu, Hindistan Hükümetinin durumu doğru değerlendirdiğine ve Ortadoğu'da gerçek barış sağlanıncaya kadar (...) Hindistan üzerindeki etkinin pek ciddi olmakta devam edeceğine kuşku duymamaktadır*.[130]

Bağdad'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Sör Percy Cox, Koloniler Nezâretine şifreli telgraf gönderdi:

> 1) Suriye ve Irak'taki İngiliz politikasına sinirlenen Fransa, Mustafa Kemal'le bir anlaşma imzalatmaya ve Ortadoğu'da İngiliz çıkarları aleyhinde Fransız nüfuzunu genişletmeye çalışıyor. 2) Mustafa Kemal, Yunanistan'ın başlıca dayanağının İngiltere olduğuna inanıyor ve İngilizlere çok sinirleniyor. 3) Mustafa Kemal'in başarısı üzerine Fransa, Türkiye ile anlaşmaya yönelmişti[r]. Sovyet Rusya, Türk-Fransız yakınlaşmasının Türkiye'deki Sovyet isteklerini köstekleyeceğinden korkmakta. Ankara'daki bu gelişmeler, Irak için hayati önemde sonuçlar doğurabilecekti[r]. Bu nedenle bir an önce harekete geçmek, Mustafa Kemal-Faysal görüşmesini yapmak gerekiyor. Şimdiki psikolojik an böyle bir görüşme için elverişli[dir], gecikmeyse İngiliz çıkarları için zararlı olacaktı[r]. Sovyet Rusya da Fransa'yla İngiltere arasını daha fazla açmayı tasarlıyor.
>
> Ortadoğu'da İngiltere'ye karşı olan güçlerle, etkenleri durdurmak için şöyle bir politika güdülmeli[dir]: 1) Fransızlarla işbirliği yapılmalı ve 2) Mustafa Kemal'le müzakere kapısını açmalı. Başka bir deyimle, görüşmeler üçlü olmalı. Ankara'da yapılmakta olan Türk-Fransız görüşmelerinde, Mustafa Kemal'in ve İngiltere'nin kabul edebilecekleri koşulları üzerinde anlaşmaya varılması için Fransa'ya telkinde bulunulabilir. İngiltere hesabına dolaylı olarak Mustafa Kemal'le anlaşmaya varılınca Irak'ın güvenliği sağlanmış olacaktı[r].[131]

Bağdad'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Sör Percy Cox, Koloniler Nâzırı Winston Churchill'e mahrem telgraf gönderdi: *İvedilikle davranmak için psikolojik an gelmiş bulunuyor. İngiltere'nin Fransa'ya karşı uzlaşıcı bir siyaset uygulayarak, Ankara yönetimiyle görüşme kanalı açması; Fransa'nın, İngiltere ve BMM yönetimlerinin kabul edecekleri esasa göre, Ankara'daki görüşmelerini sürdürmesi için ikaz edilmesi ve sonuçta bu görüşmelere Kral Faysal'ın katılmasını* arz ederim.[132]

12 Ekim 1921. Britanya Harbiye Nâzırı Sör Laming Worthington-Evans, Bakanlar Kuruluna muhtıra verdi: *Kemalistler, hem İngiltere'nin Irak'daki çıkarlarına zarar vermek, hem de, Türk-Fransız dostluğunun bir sonucu olarak, Fransa'nın hoşuna gitmek için, İngiltere'nin tahta çıkardığı Kral Faysal'ı devirmeğe ve Musul'u geri almağa kalkabilirler*.[133] *Görüldü ki, düşman olabilecekler sırasında en güçlü olasılık milliyetçi Türkiye'dir. Onun (Türkiye'nin) saldırısına fırsat verirsek belki bir felaketle ya da kesin bir prestij*

---

[127] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 225.
[128] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 230.
[129] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 225.
[130] FO, 371/6532/E. 11250; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 195.
[131] FO, 371/6532; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 189. Sör Percy Cox'un üç mahrem telgrafı da Britanya Bakanlar Kurulunda müzakere edilecektir.
[132] FO/6532/E 11375; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 226.
[133] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 208.

kaybı tehlikesiyle karşılaşacağız. Ülkede (Irak'ta) harcamış olduğumuz bütün emekleri heba edeceğimizi hiç anmıyoruz. Bunun tek çıkar yolu, Ankara'nın Irak'a saldırmasını önlemektir ve bu amaca giden tek yol ise bir bütün olarak Türkiye ile tez elden dostluk kurmaktır.[134]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Curzon'a şifreli telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti ile Franklin-Bouillon arasındaki müzakerelerin *çıkmaza girdiğini* bildiriyor.[135]

13 Ekim 1921. Kafkasya Sovyet Federasyonu (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan) ile TBMM Hükümeti, Kars Andlaşmasını imzaladı. İngiliz yıllık gizli raporunda belirtildiğine göre 16 Mart 1921 tarihli Moskova Muahedenamesiyle büyük oranda benzerlik taşıyor. *Bu antlaşmayla Ankara Hükümeti her halükarda doğu sınırını şimdilik garanti altına almıştır. Antlaşmanın yukarıdakiyle aynı biçimde Kilikya sınırını garanti altına alan Fransa ile yapılmış antlaşmadan bir hafta önce gerçekleşmiş olması dikkat çekicidir*. Kars ve Franklin-Bouillon muahedeleri, Kilikya'dan Vilâyât-ı Sitte'ye kadarki topraklarda kurulması tasarlanmış Büyük Ermenistan hayalini bilfiil sukut ettirmiştir.[136]

İtalya Hariciye Nâzırı, Rodos Valisine telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti Roma mümessili Câmi'nin [Baykurt] muhtısını TBMM Hariciye Vekâletine ulaştırmasını rica ediyor. Bu telgraf, İngiliz istihbaratı tarafından ele geçirildi. *İtalyanlarla Milliyetçiler arasındaki askerî malzeme ticareti* deşifre edildi.[137]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *13 Teşrinievvel 337 (921) Perşembe: Çubuklu'dan yüklenen benzine bir İngiliz küçük zabiti mani olmak istedi. 10 lira mukabilinde rızası alındı. Benzinler tahmil edildi*.[138]

14 Ekim 1921. Venizelos'un General Danglis'e gönderdiği iki mektubun Yunanistan matbuatında neşredilmesi *fırtına yarattı ve Küçük Asya savaşı üzerinde "ulusal" bir yaklaşımın sonunu işaretledi. Ulusal birlikteki son ve açık çözülme, Gounaris'in ertesi gün Baltazzis'le birlikte Paris ve Londra'ya gideceğini ve güven oyu istediğini bildirdiği 14 Ekim 1921 tarihindeki Meclis toplantısında ortaya çıktı. Liberaller, hükümetin ulusal bir sorunu ele almasını kabul etmeyerek toptan Meclisten çıktılar. Bugünden sonra, düşünce ayrılığı hem dış ve hem de iç politikaya yayıldı, Venizelos yanlıları Hükümeti hem vatan hainliği ve hem de yeteneksizlikle suçlamaya başladılar*.[139]

İstanbul'daki Japon Elçisi Uçida, İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'la görüştü:

> Londra'yla Ankara'nın arasını bulmak için yaptığı çalışmaları anlattı. Bir yandan Ankara Hükümetinin İstanbul'daki Temsilcisi Hamit Bey, öte yandan da İstanbul Hükümetiyle görüşmüştü. Yapılması düşünülen barış konferansından önce Türkiye'nin, *Hindistan ve öteki ülkelerdeki Müslümanlar arasında İngiltere aleyhtarlığına ve propagandaya son vermesini* telkin etmişti. Ankara ve İstanbul Hükümetlerinden birer cevap da almıştı. Bu cevaplarla ilgili bir notu İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold'a sundu. İstanbul Hükümeti, *Milli Misak ilkelerine uygun bir barış antlaşması yapılması şartıyla,* İngiltere aleyhtarı propagandayı durdurmak için *İngiliz makamlarıyla işbirliği yapmaya hazır olduğunu* bildirmişti. Ankara Hükümeti de, *İngiltere Milli Misak hükümlerini kabul ederse, İslam ülkelerindeki siyasi akımlara Türkiye'nin karışmaması şeklinin yetkili makamlarla görüşüleceğini* söylemişti.

[134] FO, 371/6532; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 191.
[135] FO, 371/6475; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 213.
[136] İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbol'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık gizli rapor, 8 Mayıs 1922; Aktaran: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 76-77.
[137] Dış İşleri Bakanı'ndan (Câmi Bey'in telgrafını Ankara'ya iletmesi için) Rodos Valisi'ne 13 Ekim 1921, HW; 12/27, No. 8195; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 334.
[138] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 270.
[139] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 332.

[..] Sir H. Rumbold, *Japon Yüksek Komiserine, Milli Misak'ın Doğu Trakya'yı da Türklere vermeyi öngördüğünü ve bizim (İngiltere'nin) bunu kabul edebileceğimizden kuşkulu olduğumu anlattım* diye Londra'ya rapor etti.[140]

15 Ekim 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. Buna göre *Yüksek Komiserler, el konulan altınlara karşılık Osmanlı Bankası'nın hükûmete 1,500,000 liraya yakın avans vermesine razı ol*muşlardır.[141]

Rumbold, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Fransa, Yüksek Komiseri vasıtasıyla müttefiklerine TBMM ile Kilikya hakkında anlaşmaya çalıştıklarını bildir*miştir.[142]

Rumbold, Curzon'a muhtıra gönderdi. *Japonya Yüksek Komiseri M. Uchida, Ankara Hükümeti'yle yaptığı temaslarda, Millî Misak ilkelerinin İngiltere tarafından kabul edilmesi halinde, Türkiye'nin öteki Müslüman ülkelerin ortak siyasal hareketinden uzak duracağını bir formüle bağlamağa Ankara'nın hazır olduğunu öğrendiğini* bildirmiştir.[143]

Uçida, Cihan Harbi hengâmında Stockholm'da elçi olduğu sırada, İttihad ve Terakki iktidarının Berlin Büyükelçiliğiyle görüştükten sonra *Türkiye'yle İngiltere arasında ayrı bir barış yapılmasını İngiltere'nin Stockholm büyükelçiliğinden iskandil etmiş* bir hariciyeciydi. 1921 yazında ise *İstanbul'un diplomasi tarihini incelediğini* söylerken öte yandan İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington'la temas kurup *esir İngilizleri serbest bıraktırmak için Türkler nezdindeki nüfuzunu kullanabileceğini bildirmiş*ti.[144]

Genelkurmay Başkanlığı, Batı Cephesi'nden, Yunanlıların toparlanmasına fırsat kalmadan saldırılması konusunda gönişlerini sordu. "Sad Taarruz Planı" adı verilen raporda Sakarya Savaşı gibi bir savaş halinde elde ancak üç günlük cephanenin bulunduğu bildirilerek gerekli tedbirlerin alınması istendi.[145]

Yunan Başvekil Gunaris, *Sevr Antlaşması'yla Anadolu'da Yunanistan'a 1 milyon nüfuslu 16.000 kilometrekarelik bir yer verildiği halde, Yunan ordularının şimdi 3 milyon nüfuslu 100.000 kilometrekarelik toprakları işgal ettiğini* Yunan Millî Meclisine belirtiyor; Meclis'den güvenoyu istiyor; Meclis güvenoyu veriyor.[146]

16 Ekim 1921. ABD'nin Philadelphia eyaletinde münteşir *Public Ledger* gazetesi, İstanbul muhabiri Clarence K. Streit'in hususî haberini neşretti: [ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol'un istihbarat subayı] *Teğmen Dunn mevcut Türk-Yunan Savaşı'nın yakın zamanda neredeyse mutlak bir Türk zaferiyle sonuçlanacağına, Yunanlıların İzmir'den çekileceğine ve Trakya meselesinin yeniden gündeme geleceğine inanıyor. Yunanlıların yakın zamandaki yenilgiden sonra kaynaklarının sonuna geldiğini ve artık bir biçimde kendilerini kurtarmaya baktıklarını açıkladı*.[147]

---

[140] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 230-231. İngiliz ricali ile Mustafa Kemal arasındaki gizli görüşmelerin mühim mahrem cihetlerini tenvir etmek için Japonca bilmek ve Japonya Hariciye Evrakının tetkiki lâzımdır.

[141] FO, 371/7938, E 10514; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 773.

[142] FO, 371/6475, E 11378; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 940.

[143] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 137.

[144] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 229-230.

[145] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 103.

[146] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 204.

[147] Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler*, 2012, s. 245, dipnot 244.

17 Ekim 1921. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Binbaşı Stourton Refet ile, Rumbold da Hamid ile enterne edilen İngilizlerin salıverilmesini görüştüler*.[148]

19 Ekim 1921. TBMM Hükümeti Birinci Ordu Kumandanı Ali İhsan (Sâbis), Garb Cephesi Kumandanlığı'na tevdi ettiği muhtırada, mevcut birliklerle bir taarruzun mümkün olmadığını bildiriyor: *Asker esvaplı yüzde beş insana rastlamadım. Yandan fazlası, yırtık palaspareler içinde, ayakkabılarının yarısı kullanılamaz durumda. Onda dokuzunda matara, çanta, torba, istihkam edevat yok*.[149]

Britanya Hariciye Nezâreti yetkilisi Forbes Adam, muhtıra kaleme aldı. Britanya'nın Mustafa Kemal'le görüşmek için Kral Faysal'ı aracı kullanmasının sakıncalarına dikkat çekiyor. Forbes Adam'a göre *Kral Faysal, İngiliz sorumluluğuna dayanmadan bu biçim görüşmelere başlayamaz; Mustafa Kemal, Kral Faysal'ın çıkarlarının İngiliz çıkarlarından ayrı olduğunu kabul etmeyecek; onunla Irak konusunda ayrı bir anlaşma imzalamaya yanaşmayacak; onun bu konudaki sondajlarını zayıflık belirtisi ve kamufle edilmiş İngiliz sondajları olarak karşılayacak; sonra Fransızlar Faysa'la işbirliğine yanaşmayacaklar; İtalyanlarla Yunanlıların bu görüşmelere çağrılmaları yanılgı olacak; Faysal veya elçisi İngilizlerden sürekli olarak talimat almadan bu güç görüşmeleri kendi başlarına sürdüremeyecekler. Dolayısıyla, Mustafa Kemal'le ancak yerel görüşmelerde bulunarak; onun Irak sınırında huzursuzluk yaratması önlenmeli*dir.[150]

Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Sör Percy Cox'un önerilerini reddediyor:

> Kral Faysal'ın Mustafa Kemal' le müzakereye girişip anlaşma imzalaması konusu eleştiriliyor: Her şeyden önce Irak, bağımsız bir ülke değildi[r]. İngiltere'nin mandası altında. İngiltere, Irak'ın dış politikasından sorumlu. Faysal ya da temsilcisi Ankara'yla müzakereye girişince İngiltere'yi de bağlayacaktı[r]. Yapacağı anlaşma, sınır anlaşması gibi dar ölçüde de kalsa, Türkiye ile yapılacak genel barış antlaşmasının bir parçası niteliğinde olacaktı[r]. Böyle olunca da Irak, bir bakıma Türkiye'yle yapılacak barış antlaşmasının taraflarından biri durumunda görünecekti[r]. Mustafa Kemal, Faysal'ın bu girişimini, "üstü örtülü İngiliz girişimi" olarak görecekti[r]. Görüşmeler, Fransa'nın yapmakta olduğu görüşmelerle birleştirilerek üçlü görüşmelere de dönüştürülemez. Çünkü Fransa buna yanaşmayacaktı[r]. Sonra üçlü görüşme olsa bile, İtalya neden bunun dışında bırakılacak? Faysal'ın ya da temsilcisinin Mustafa Kemal'le görüşmesi, görüşmelerin "Avrupa'dan Ankara'ya kaydırıması demek olacaktı[r]. Sonra Mustafa Kemal, Faysal'ın temsilcisini İngiliz memuru sayıp öteki İngiliz tutsakları gibi rehin tutmaz mı? Irak'ın görüşme isteğini İngiltere'nin "zayıflık işareti" olarak görmez mi? İngiltere, Müttefiklerin kendi başlarına ayrı görüşmeler yapmamaları politikasını güdüyor. Faysal'ın Mustafa Kemal'le görüşmesi, bu politikaya aykırı düşecekti[r].
>
> Anadolu sorunu geniş düşünülmeli, bu konuda Müttefikler arabuluculuk etmeli, Irak sorunu bunun bir parçası sayılmalı. Türkiye'yle genel bir barış yapmaya gidilince de Faysal'ın Mustafa Kemal'le artık görüşme yapmasına gerek kalmayacaktı[r]. Ama Müttefiklerin müdahalesi gecikirse, Türkiye'yle genel bir barış yapmaya gidilemezse iş biraz değişebilir. O zaman Mustafa Kemal'in Irak'a güçlükler çıkarması olasılığı güçlü[dür]. Ve o zaman Faysal'ın Mustafa Kemal'le görüşme yapmasına izin verilebilir. Ama bu görüşmeler, "kış içinde Ankara'nın Irak'a karşı geniş bir harekâta girişmesini önlemek için" olmalı, genel nitelikte müzakere değil.[151]

20 Ekim 1921. Franklin-Bouillion nâm-ı diğer Ankara Andlaşması imza edildi.[152] İngiliz ricalinin belirttiğine göre muahedenamenin gizli maddeleri bulunuyor.[153]

---

148 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 164.
149 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 108.
150 FO/6369/E 12341; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 226.
151 FO, 371/6369/E. 12341, Memorandum by Mr. Forbes Adam, *Angora and Turkey*; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 199-200.
152 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 164.
153 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 53.

Şayet İzmir'e çıkma hatasının ilk sorumluluğu Venizelos'a aitse, kendisinden sonra gelenler de Venizelos'un yüzyüze bulunduğu şartların on misli ağır şartlara rağmen İzmir'de kalmakta ısrar ettikleri için aynı derecede sorumlu tutulmalıdırlar. İngiltere ve Fransız halkoyu 1920'nin Aralık ayında Kral Konstantinos'un yeniden tahta getirilmesi sebebiyle Yunan gayelerine yüz çevirmişti. İngiliz ve Fransız hükümetleri, eski sözlerinden caymak için bunu fırsat bildiler ve Türkiye ile Yunanistan arasındaki ihtilafta tarafsız davranacaklarını ilan ettiler. Her türlü mali yardım ümitleri de tamamen kesilmişti. Fransa Türkiye ile ayrı bir barış yapma niyetinden söz ediyordu. Bu şartlar altında takip edilecek tek politika olabilirdi: Geri çekilmek.[154]

İzmit'te konuşlu İngiliz Telsiz Birlikleri, Franklin-Bouillon Muahedenamesinin metnini ele geçirdi:

Boğazın doğu yakasında üslenmiş İngiliz Telsiz Birlikleri bir süre önce iki taraf arasında esir değiştirilmesini sağlamak amacıyla Ankara ile bağlantı kurmuşlardı. Ankara telsizinin yayın yaptığı dalga uzunluğunu bu arada öğrenerek, istasyonun verdiği uzun bir mesajı da tespit etmişlerdi. Fransızlarla varılan anlaşmanın metni, atlı ile garnizona ulaştırıldı; oradan bir kamyonla istasyona götürüldü ve trenle Haydarpaşa garına vardı. Bir motor da mesajı derhal İstanbul'a geçirdi. Mesajın şifresi çözüldükten sonra, yeniden şifreli olarak Londra'ya aktarıldı. Nevile Henderson'un deyimiyle "Fransızlar yan çizmişlerdi". Sir Horace Rumbold ve Lord Curzon da dehşet içindeydiler. Fransızlar bu yolu seçtikten sonra, İtalyanlar da mutlaka peşlerinden gidecekti.[155]

Resim. Tevhîd-i Efkâr, 20 Teşrîn-i evvel 1921.

Rumbold, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Fransa, Suriye ve Kilikya konusunda TBMM ile anlaşmaya vardı*.[156]

İngilizler, Türk-Sovyet ilişkilerini bozmak için Ankara'nın Bolşeviklere karşı Fransa ile gizli bir anlaşma imzaladığını yaymışlar ve bunda hayli etkili olmuşlardır.[157]

İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi:

(Londra)da münteşir (Revüv of Reviüvz – Mecmualar Mecmuası) teşrîn-i evvel nüshasında (Türklerin Lideri) serlevhasıyla Mustafa Kemal Paşa hakkında mutalaat-ı âtiyeyi neşretmekdedir: "Mustafa Kemal Paşanın simâsında şecaat, ikdam ve azimet müncelidir. Müşarileyhin vatanperverliği hiçbir vechile kâbil-i münakaşa değildir.[158]

21 Ekim 1921. Britanya Harbiye Nezâreti, Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetinin *Anadolu'da Vaziyet* nam muhtırasını Bakanlar Kuruluna takdim etti. Muhtıranın dikkat çekici kısmı Mustafa Kemal'in Müttefiklerden silâh ve cephane temin etmesi binaenaleyh Sovyet Rusya'ya bağımlılığının dengelenmesidir:

1. Türk-Yunan askeri durumunu değerlendirme: Son Yunan askerî harekâtının üç hedefi vardı. Yunan ordusu Türk ordusunu yoketmek ve Ankara'yı ele geçirmek hedeflerine ulaşamadı. Afyon-Eskişehir demiryolunu ele geçirmek hedefine güç belâ ve kısmen ulaşabildi. Geri çekilmek zorunda kaldı. Yunan başarısızlığının nedenleri[159]: a) Yunan yüksek kumandanlığı, güçlerine aşırı derecede güvenmişti, b) Yunan haberalma servisi

[154] Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 53.
[155] David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 198-199.
[156] FO, 371/6475, E 11589; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 940.
[157] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 846.
[158] Tevhîd-i Efkâr, 20 Teşrîn-i evvel 1337-1921, *Bir İngiliz Gazetesinin Mustafa Kemal Paşa Hakkında Takdirat-ı Mahsusası*, s. 1. "Mustafa Kemal Paşanın İngiliz risalesi tarafından tab' edilen resmi ile altında *Türk vatanperveri Mustafa Kemal Paşa* suretindeki İngilizce izahatı."
[159] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXV-XXVI.

ilgisizdi ve *düşman* hakkında çok eksik bilgi vermişti, c) Sakarya Meydan Savaşı'nın planı son derece karışıktı ve Yunan teşkilatı bununla başa çıkabilecek durumda değildi, d) Ordu içi haberleşme hatalıydı, e) Ulaştırma kusurluydu, f) Yedek cephane yetiştirme işinde aksaklık vardı, g) Alt kademedeki kurmay çalışmaları kötüydü, h) Yunan ordusu, harekâtın ilk günlerinde Türk ordusunu felce uğratamamıştı. Türkler Sakarya'da savaşı kabul ettiler ve parlak bir zafer kazandılar.[160]

2. Türk ve Yunan ordularının güçleri ve son durumları: Türk yüksek kumandası başarılı ve etkin; Türk askeri iyi. Türkler toplam 30.000 kişilik zayiatı kapatabilirler. Malzeme sıkıntıları pek yok. Silah ve teçhizat bakımından artık Rusya'ya bağlı değiller. Batı Avrupa'dan da bunları sağlayabiliyorlar. Türk ordusunun morali yüksek. Mustafa Kemal'in durumu sağlam.

3. Yunan Yüksek Komutası harekâtın ilk safhasında başarılıydı. Sakarya yenilgisi Yunan ordusunun moralini bozdu. Yunanlılar 31.000 zayiat verdiler ve bunu giderdiler. Malzeme kıtlığı çekmiyorlar.

4. Türk ve Yunan orduları bundan sonra ne yapabilir? Soruyu değerlendirince şu sonuçlar çıkıyor: Yunan ordusu Türklere boyun eğdiremez. Anadolu'da kesin bir zafer kazanamaz. Türk ordusunun etkinliği gittikçe artacaktır. Yunanlılar, Anadolu'da savaşı sürdürmekle bir şey kazanamazlar. İyisi mi halen işgal altında tuttukları toprakları pazarlık konusu yaparak Mustafa Kemal ile müzakereye girişmelidirler.[161]

Britanya Genelkurmayı, *Türk milliyetçi ordusunun şimdiki durumu*nu şöyle mütalaa ediyor:

a) Yüksek Kumanda: Milliyetçi genelkurmayın ve birlik kumandanlarının etkili oldukları üzerinde artık kuşku yoktur. Kararlı bir düşman karşısında hiçbir ciddi aksaklığa meydan vermeksizin 100 milden [*takriben 160 kilometreden*] fazla bir çekilme sırasındaki tutumları, kumandanların ve yüksek kurmay heyetin ustalığını doğrular. Sakarya Savaşı'nda güç taktik durumu ele alışlarının da etkili olduğu görülüyor.

b) Asker: Elimizdeki bütün bilgiler Türk askerinin iyi olduğunu gösteriyor. Süvariler girişimci, ataktı. Piyade inatçı ve iyi bir şekilde çarpıştı... Topçular, sayıca Yunanlardan daha zayıf olmakla beraber, becerikliydiler.

c) Zayiat: Harekâtın başlangıcından beri Türklerin yitirdiği asker sayısının 30.000'e yükseldiği bildiriliyor... Harekât sona ermeden önce orduya 31.000 kişilik takviye gönderildiği de bildiriliyor.

d) Savaş Malzemesi: Türklerin top, tüfek, cephane ve öteki savaş malzemesinin tehlikeli biçimde noksan olduğunu gösteren bir kanıt yoktur; ama yedek malzemelerinin az olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, elimizdeki gizli istihbarata göre, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinden bol malzeme sağlamaya çalıştıklarına inanılmaktadır. Gelecek baharda şimdiye kadarkinden daha iyi silahlanmış olacakları sanılmaktadır... Bu çeşit malzeme ikmali bakımından Türkler artık Bolşevik Rusya'ya bağlı kalmayacaklardır.

e) Moral: Türk milliyetçi ordusunun morali yüksek sayılmalıdır. Sakarya zaferinin ve onun arkasından 60 millik ilerlemenin etkisi, yalnız orduya değil, baştan başa bütün Anadolu'ya yayılmıştır. Bu (Sakarya zaferi), Mustafa Kemal'e bağlanmakta kararsız olanların da heyecanını muhakkak ki alevlendirecektir ve işgal edilen yerlerde Yunanların karşılaştıkları güçlükleri iki katına çıkaracak gibidir.

f) Mustafa Kemal'in Durumu: Bu harekât sonucu olarak Mustafa Kemal'in prestijinin büyük ölçüde yükseleceği kuşkusuzdur... Bu bakımdan Mutedil Partinin Ankara Hükümetinde kuvvetle iktidarda olduğunu tahmin edebiliriz ve bu tahmin doğruysa, Enver Paşa'nın yakında geri dönme ya da milliyetçilerle Bolşevik Rusya arasında askeri ittifak tehlikesi giderilmiş görünür. Aynı zamanda Mustafa Kemal öyle kuvvetli bir askeri durumdadır ki, barış müzakerelerinin yeniden başlaması halinde siyasi isteklerini yumuşatmasına hiçbir neden yoktur.[162]

Britanya Genelkurmay Başkanlığı: Anadolu'daki harbde *inisiyatif kesinlikle Türklere geçti*.[163] *Zamanın Türkler lehine işlediği de kuşkusuz*. *İstanbul'a karşı askeri harekâtı Mustafa Kemal için tehlikeli*.

[160] FO, 371/6533; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 177.
[161] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXVI.
[162] FO, 371/6533; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 178-179.
[163] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 179.

İstanbul'un yakınında Yunan orduları bulunduktan başka, böyle bir harekât üç Müttefik devlet ile silahlı çatışmaya girişmek olur. Ankara Hükümeti böyle tehlikeli bir harekâta herhalde girişmeyecektir. Fakat Mustafa Kemal'in Musul'a karşı harekâta girişmesi "her zaman mümkün". Hele Türkiye ile Fransa arasında Kilikya konusunda ayrı bir barış yapılırsa o zaman Mustafa Kemal'in büyük kuvvetlerle Musul'a karşı harekete geçmesi beklenebilir.[164]

Britanya Genelkurmay Başkanlığı, Sakarya Muharebesinin neticelerini Britanya Hükümetine mahrem muhtırayla bildiriyor:

> Yunan ordusu Türk milliyetçilerine bir kararı empoze edebilecek güçte değildir.
>
> Daha önceki bir raporunda da (Genelkurmay), Yunan ordusunun (...) başlangıçta başarılar kazansa bile Anadolu'ya barış getirebilecek kesin bir zafer kazanma umudu olmadığı kanısını belirtmişti.
>
> Son olayların gidişi bu görüşü doğrulamıştır. Üstelik, yüksek konseyin tarafsızlığa ilişkin son kararları Yunanların geleceğini daha da karartmıştır. Savaş malzemesi ihtiyaçlarını gidermek için Türkler artık yalnız Rus Bolşevik kaynaklarıyla ve kaçak silah ticaretiyle yetinmeyeceklerdir, çünkü bol miktarda savaş malzemesi sağlamak için Avrupa ülkeleriyle müzakereler yapmaktadırlar. Genelkurmay şu kanaattedir ki, Yunanlara kıyasla Türklerin nispi gücü zamanla artacaktır.
>
> O halde Genelkurmay şu kanaattedir ki, harekâta devam etmekle Yunanların kazanabilecekleri hiçbir şey yoktur ve onlar (Yunanlar) için en iyi yol, ellerindeki toprakları yitirme tehlikesiyle karşılaşmadan önce onları pazarlık konusu yaparak derhal Mustafa Kemal'le barış müzakerelerine girişmektir.[165]

22 Ekim 1921. İngilizlerin Ankara'da resmî mümessilliği yoktu fakat gizli istihbarat teşkilatının Ankara'daki casusluk şebekesi elçilik vazifesini ifa ediyordu. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, İngiliz Hariciye Nezâretine mahrem muhtırasını sundu:

> Son zafer Mustafa Kemal'in ve BMM içindeki "mutedil" partinin durumunu büyük ölçüde kuvvetlendirmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde üç grup ve 230 mebus vardır. Gruplardan biri Mustafa Kemal'in önderliğindeki "Mutediller"dir. Bunların 170 kadar mebusu vardır. İkinci grup "Müfritler"dir. Yusuf Kemal Bey'in önderlik ettiği bu grubun 45-50 kadar mebusu vardır. Üçüncü grup "Enveristler"dir. Eskişehir Mebusu ve Bolşevizmin savunucusu Eyüp Sabri'nin önderliğindeki bu grubun Meclis içinde 15 kadar mebusu vardı. Böyle olunca Ankara Hükümetinin politikasına Mustafa Kemal'in partisi egemen demektir. Bu parti Milli Misak'a bağlı. Türkiye'nin geleceğini Batılı ülkelerle iyi ilişkiler kurulmasında görüyor. Rus Bolşevik nüfuzundan kaygılanıyor. Ama Batı'yla işbirliği için de Milli Misak'tan fedakarlık edecek gibi görünmüyor. Milli Misak temeline dayalı bir barış bekliyor.[166]

TBMM Hükümetinin Moskova sefiri Ali Fuad (Cebesoy), Moskova'da bulunan İngiliz Ticaret Heyeti Reisi Hodgson'la TBMM Hükümeti sefarethanesinde görüştü. Ali Fuad demiştir ki:

> Bazı İngiliz politikacıların haksızlıklarına karşı Rusya ile mecburen dost olduk. Sovyet yardımı önemsizdir. İngiltere'ye düşman değiliz. İngilizler Türkiye'ye karşı tutumlarını değiştirirlerse Sovyet tehlikesine karşı birlikte mücadele etmek isteriz.[167]

Mülakatın en mühim iki esası olarak (i) İngiliz mümessil Hodgson, İttihadçıların TBMM Hükümetiyle iltisaklı olup olmadığını sormuştur. (ii) Ali Fuad, Ruslara karşı İngiliz-TBMM ittifakı teklif etmiştir:

---

[164] FO, 371/6533/E. 11464; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 192.

[165] FO, 371/6533/E. 11464; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 193. "Genelkurmay Başkanlığının raporu İngiltere Dışişleri Bakanlığında dikkatle okunmuş ve *sonuçlar* bölümü işaretlendikten sonra altına anlamlı bir eda ile şu not düşülmüştü: *Başbakan bunu (herhalde) ilgiyle okuyacaktır*."

[166] FO, 371/6533/E. 11670; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 196.

[167] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 113.

Moskova'ya bir İngiliz ticaret heyetinin geldiğini ve reisleri Mister Hudson'la Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin nezdinde yaptığımız mülakattan daha evvel bahsetmiştim. Bu mülakattan sonra temaslarımız kesilmiş değildi. İngiliz heyeti ve bilhassa Hudson'la sık sık görüşüyorduk. Bir hayli kalabalık olan heyet âzalarının ekserisi vaktiyle Rusya'nın muhtelif yerlerinde memuriyet yapmış ve eski Rusya'yı iyice tanımış kimselerdi. Bizler de, yeni Rusya'nın dahilî durumunu yakından biliyor sayılırdık. Bu itibarla aramızda yakın bir temas teessüs etmeğe başladı. Çünkü onların malûmatı, bizimkileri, bizimkiler de onların malûmatını tamamlayıcı mahiyette idi. Gerek Mister Hudson ve gerekse temas ettiğimiz azaları centilmen insanlardı. Şunu itiraf etmeliyim ki, Moskova'nın o günlerdeki can sıkıcı hayatı yabancılan birbirlerine bağlamakta çok mühim bir rol oynuyordu.

Şüphesiz Mister Hudson, ara sıra Lord Kurzon'dan almış olduğu talimat mucibince bana bazı sualler sorar ve benden almış olduğu cevapları da aynen Foreign Office'e gönderirdi.

Bu konuşmalarımızdan en mühimi 22 Ekim 1921'deTürkiye Büyükelçiliğinde olmuştu. Aramızdaki muhavere şöylece cereyan etmişti:

Hudson - Enver ve Cemal Paşalarla Ankara hükûmetinin bir münasebeti var mıdır? Bazan onların Ankara namına salahiyetli oldukları söylenmişti. Acaba doğru mudur?

Ben - Enver ve Cemal Paşalar Ankara namına vazifeli ve salahiyetli değillerdir. Onlar, memleketi kendiliklerinden terkedip harice çıkmışlardır. Osmanlı Devleti'nin Umumî Harbe karar vermiş hükûmetin en nâfiz âzasından bulunuyorlardı. Harbi başından sonuna kadar idare etmiş olduklarından, memleketçe hesapları görülmeden Türkiye'de yeni ve siyasî bu vazife alamazlar. Hariçte bulundukları zaman da Anadolu hükûmeti, nam ve hesabına hareket etmek hak ve salâhiyetleri yoktur. Kendilerine hiçbir hususta da vazife verilmiş değildir.

Hudson - Cemal Paşa'nın Afganistan'da umumî müfettişlik gibi pek mühim bir vazifeye getirilmesine tarafınızdan yardım edilmiş midir?

Ben - Cemal Paşa'nın Afganistan'a gitmesi ve orada umumî müfettişlik gibi bir vazifeye getirilmesi Afganlıların arzusu ve talebi ve kendisinin de muvafakati ile olmuştur. Türkiye hükûmetinin bu hususta hiçbir teşebbüsü olmamıştır.

Hudson - Ankara'nın İslâm ve Şark âlemi ile münasebetlerinde Enver ve Cemal Paşalar'ın bir rolü olmuş mudur?

Ben - Ankara, İslâm ve Şark alemindeki faaliyetine Enver ve Cemal Paşaları karıştırmamıştır. Müslüman ve Şark memleketleriyle bizzat temasa gelerek bunlarla muahedeler akid ve mütekabilen elçiler, mümessiller ve heyetler göndermek suretiyle Ankara, İslâm ve Şark âleminin merkezi haline gelmiştir, Afganistan'la yapılan muahedede yeni Türkiye hükûmeti Afganistan'ın kalkınması ve bir ordu teşkil etmesi için elinden gelen yardımı yapmağı üzerine almıştır.

Hudson - Son derece milliyetperver bir Türkiye ile Bolşevik Rusya nasıl anlaşabilmiş ve dost olabilmiştir?

Ben - Garplıların ve bilhassa İngiltere'nin Lloyd George-Lord Kurzon hükûmeti Türkiye'yi parçalıyarak ona istiklâl vermemek için Türkler aleyhinde kullanmadıkları vasıtalar kalmamıştır. Türkiye güç olan bu vaziyet karşısında Sovyetlerle anlaşmağa mecbur olmuştur. Emperyalistlerin Şark milletleri üzerindeki baskılarından kurtarmak, komünistlerin gaye ve hedeflerinden biri olduğu için Türkiye bu noktada onlarla birleşmiştir ve dost olmuştur. Bolşevik bayrağının Kremlin üzerinde dalgalanmasında en mühim âmil olan Rus Müslümanlarını da memnun edebilmek için Rusya, Türkiye'ye dostluk ve yardım elini uzatmıştır.

Hudson: -Benim suallerim bitmiştir. Sizin diyeceklermiz varsa memnuniyetle dinler ve eğer müsaade ederseniz, onları da ayrıca Foreign Office'e arzederim.

Dedi. Sual sırası bana geliyordu. Fakat ben buna lüzum görmedim. Doğrudan doğruya en can alacak mevzua girdim:

- Söyliyeceklerim hem pek çok ve hem de sizce malûm olmayan şeyler değildir. Müsaade ederseniz, kısaca hulâsa edeyim. Lloyd George ve Lord Kurzon gözlükleriyle Türklere bakarak bizleri çok zayıf görmek İngiliz milletinden hakikati gizlemek demektir. Türkler Ortaşarkta asırlarca üzerlerine almış oldukları tarihî ve mühim

vazifelerin Yunanlılar ve Ermeniler tarafından başarılacağını sanmak. İngiliz siyasetinin kaydetmediği büyük bir gaflet olacaktır. Türkler, Osmanlı camiası içinde asırlarca hâkim olmuş bir unsurdur. Türkiye bütün İslâm ve Şark âleminin ümit kalesidir. Asırlardan beri bu kudret ve kuvvet mevcut olmasaydı, sıcak denizler ve Okyanuslar şimal müstevlilerinin eline geçmiyecek miydi? O zaman İngiliz müstemlekelerinin hali ne olacaktı? Şimdi bu tehlike eskisinden daha çok büyüyebilir. Bu tehlike karşısında Yunanlılar ve Ermeniler hangi kuvvetle karşı durabileceklerdir? Zannederim buna karşı durmak şöyle dursun, evvelâ onlar, şimal müstevlilerinin ilerlemesini kolaylaştıracaklardır. Bilmem arzedebiliyor muyum?

Hudson: - Sizi dinliyorum, generalim.

Dedi. Sözlerime devam ettim: İngiliz milletinin aklı selimi bir gün bunları muhakkak surette idrâk edeceğinden emin bulunuyoruz. İşte bunun için İngilizlerle düşman olmayı hatırımızdan geçirmiyoruz ve sabrediyoruz. Hattâ bundan dolayı aramızda akdedilmiş itilâf mucibince, Fransız esirlerini serbest bırakırken İngiliz esirlerine de aynı muameleyi yapmakta hükûmetim tereddüt etmemiştir. Ruslar, bize yaptıkları yardımları İngiltere'de çok mübalâğalı surette işaa ediyorlar. Türk ordusunda kullanılan Rus silâh ve techizatı, vaktiyle bize Almanlar tarafından gönderilmişti. Rus orduları inhilâl ettiği zaman da bunlardan elimize çok miktarda geçmişti. Son Ermeni mağlûbiyetinde de aynı cinsten silâh iğtinam edilmişti. Paraca yapılan muavenete gelince, bunun da miktarı hiçbir vakit Bolşeviklerin alacaklı olan tebaamızın istedikleri miktardan fazla değildir.[168]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: [..] *Bu günkü istihbarat raporunun özeti şuydu:* [..] *12 - Fırakı muhalefei saire ile işbirliğini reddeten Hürriyet ve İtilaf fırkası heyeti merkeziyesinin ahiren programlarında bazı tadilat icra eyledikleri Hoca Sabri Efendi tarafından Pandikyan'a gönderilen bir mektupla açıklanıyor. Değişiklikler hakkında Bosfor gazetesine bir kısım malumat verilmiştir. Tadilat meyanında hilafet etrafında Anadolu ile İttihat keyfiyeti İngilizlerce badiiteaccüp ve hayret olmuş ve bu husus hakkında Sadık Beyden izahat alınması tekarrür eylemiştir. Pandikyan bu gün yarın Sadık Beyi ziyaret edecektir. Hoca Sabri Efendinin mektubu baştan başa fırkanın ve Sadık Beyle arkadaşlarının aleyhindedir. Bilhassa son zamanlarda Hürriyet ve itilafın Ankara Hükümetiyle İtilafı mesaiye taraftar olduğu hakkındaki şayiatın bu suretle tahakkuk eylediği ve daha bir takım hezeyan. İngilizler fırakı muhalefenin ittihadından kat'ı ümit etmiştir*.[169]

23 Ekim 1921. *23 Ekim 1921 tarihinde TBMM'nin İstanbul'daki gayri resmî temsilcisi Hamit* (Hasancan) *Bey ile bir görüşme yapan* Andrew *Ryan, Ankara Hükûmeti'nin Fransa ile yaptığı antlaşma hakkında malumat istedi. Bu fırsatı kaçırmayan Hamit Bey yapılan antlaşma hakkında malumat vererek Ankara'nın uzlaşmadan yana olduğunu gösterdi*.[170]

TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid (Hasancan), İngiliz Fevkalâde Komiserliği tercümanı Matthews'e şöyle dedi: *T.B.M.M. İstanbul ile beraber memleketin her tarafından seçilmek (ve sonra da) Sulh Muahedesini tasdik etmek üzere bir Kurucular Meclisi seçimini tertibine koyduktan sonra kendi kendisini dağıtacaktır. Nasyonalistlerin hiç bozuşmadığı şimdiki Sultan'a karşı hiçbir harekette bulunulmayacak*.[171]

Hamid (Hasancan), vesika sureti neşretti: *Vesikaya imzasını koyan ben, Hâmid Bey, Anadolu'da bulunan her cinse mensub Britanya esirlerinin Malta'daki her kategoriye mensub Osmanlı esirleriyle tüme tüme esasına müstenit olarak 1, 10 ve 21 Ekim tarihli Memorandumlardaki şartlarla Haşmetlû İngiltere*

[168] Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hâtıraları*, 2002, s. 269-272.
[169] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 273.
[170] FO, 371/6475, E 11937, "Rumbold'dan Curzon'a 26 Ekim 1921 Tarihli Mektup"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 940.
[171] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 244. Hamid, "zafer kazanıldığında *milliyetçilerin herhangi bir şikayetinin bulunmadığı Sultan'a karşı bir eylemin söz konusu olmadığını* açıklıyordu." Riccardo Mandelli, *Son Sultan*, 2016, s. 68.

Kralının Yüksek Komiseri Ekselânsın bana 4 Ekim 1921 tarihinde verdiği mektup mealine uygun olarak mübadelesini Ankara'daki T. B. M. M. Hükûmeti adına kabul ettiğimi beyan ederim.[172]

24 Ekim 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderdi: *İstanbul'daki Japon Yüksek Komiseri Uchida, arabuluculuk yapmağa çalışıyor. Ankara ajanı Hamid Beyle görüşmüş*.[173]

> Sir H. Rumbold, Japon Yüksek Komiserinin İstanbul'da "pek etkin" olduğunu yeniden Londra'ya bildirdi. Uchida, Ankara Hükümetinin İstanbul'daki Temsilcisi Harnit Bey'le birçok görüşme yapmıştı. Ona, İngiliz Yüksek Komiseriyle politika konusunda görüşmesini ve Ankara'nın barış koşullarını İngilizlere anlatmasını tavsiye etmişti. Ondan sonra da Uchida yeniden İngiliz Yüksek Komiseriyle konuşmuş, Hamit Bey ile yaptığı görüşmeleri anlatmıştı.[174]

Rumbold, Curzon'a telgaf keşide eyledi. Buna göre *1921 yılı Ekim ayında Türk parasının değer kaybı sürdü. 1 sterlin, 8,70 liraya kadar yükseldi. Bankalar Türk parasının değerinin daha da aşağı düşmemesi için çaba sarf ediyorlar. Öyle ki; maliyede sadece 27 lira nakit kalmıştır. Bütün bunlara rağmen hükûmetin varlığını nasıl sürdürdüğüne Yüksek Komiserler dahi anlam veremiyorlar*.[175]

25 Ekim 1921. Avam Kamarası içtimaında *Hindistan'da Vaziyet* mevzubahis edildi. *Halife gönüllüleri organizasyon yapıp gösteri yapmışlar, Türk bayrağı taşımışlar*dır. *Hindistan için için kaynamakta*dır. *Hindistan Müslümanlarını, Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanacak adilane bir barış yatıştırır görüşünü dile getirdiler*.[176]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderdi:

> 1. Tercümanım Hamid Beyle bir görüşme yaptı. Hamid Bey, Ankara anlaşması konusunda bilgi verdi. Keyifli görünüyor. Anlaşmada kapitülasyonlara değinilmiyormuş.
>
> 2. Hamid Beye göre, barış yapılınca Ankara Meclisi kendisini feshedecek; yeni seçime gidilecek, Padişah'a dokunulmayacak, Mustafa Kemal "Türkiye diktatörü" olmayacak.
>
> 3. Vakit ve Tevhidi Efkâr gazeteleri, Ankara anlaşmasına göre yeni sınırın bir haritasını yayınladılar. Anlaşmada gizli hükümler bulunduğu yolunda söylentiler dolaşıyor.[177]

26 Ekim 1921. Britanya Bakanlar Kurulu içtima ediyor. Koloniler Nâzırı Winston Churchill, muhtıra sundu. *Fransa'nın Kemalistlere yardım edeceğini* bildiriyor:

> "Bu habere inanmak çok güç, ancak eğer doğruysa, bu Fransa hükümetinin diplomasi dilinde ancak *dostça olmayan davranış* olarak nitelendirilebilecek bir şeyden suçlu olduğunu göstermektedir." Diplomasi dilinde "Bir devlet diğer devletleri yaptıkları belirli bir hareketin savaşa yol açacağı konusunda uyarmak isterse, genellikle bu hareketin *dostça olmayan bir davranış olduğu*" belirtilir. Dolayısıyla Churchill çok sert konuşmaktaydı; sözlerinden Ankara Anlaşması'nın Fransa ile İngiltere arasında savaşa yol açacağı iması çıkmaktaydı.

---

[172] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri,* 1971, s. 193; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 60, dipnot 122. Mukavelenamedeki "tüme tüm esası" ibaresi dikkat çekicidir. 1 Ağustos 1921'de kendisini ziyaret edip "Nasyonalistler itidal göstermekle menfaatlerini anlayacaklar" diyen İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'a, Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç) şu cevabı vermişti: "Mübadelede hepe heple mukabele edilmelidir." (Jaeschke, 1971, s. 193).

[173] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXVIII.

[174] FO, 371/6534; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 231.

[175] FO, 371/6544, E 11933; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 773.

[176] Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 83.

[177] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXIX.

> Churchill bir süredir milliyetçi Türkiye'nin Faysal'ın Irak'taki hassas rejimine saldırmasından korkuyordu; Fransa'nın da -Türkiye'nin Kilikya'daki Bağdat Demiryolu kesimini kullanmasına izin vererek- böyle bir hareketi kolaylaştırmak üzere olduğuna inanıyordu. Churchill'in muhtırası şöyle devam ediyordu: "Fransızlar Franklin-Bouillon aracılığıyla sadece Fransa'nın Türkiye'deki çıkarlarını korumaya değil, bu çıkarları İngiltere aleyhine elde etmeye de yönelen bir anlaşma yapmaya çalışmaktadırlar. Fransızlar anlaşıldığı kadarıyla bizim de Yunanlılarla böyle Fransız aleyhtarı anlaşmalarımız olduğuna inanmaktadırlar... Kral Faysal'ın da İngiltere tarafından Irak tahtına çıkarılmasına çok kızmışlardır..." Yine Churchill'e göre, Fransa, Faysal'ın ve bölgedeki İngiliz politikasının çökmesinden çok memnun olacaktı.[178]

27 Ekim 1921. Londra'da bulunan Yunan Başvekil Gunaris ve Hariciye Nâzırı Baltazis, Maslahatgüzar Rizo-Rangabe'yle beraber Lord Curzon'la resmî mülakat ediyorlar. Öğleden evvel ve öğleden sonra olmak üzere iki celse içtima ettiler. Calib-i dikkat husus: Gunaris, Fransa'nın ve İtalya'nın Mustafa Kemal'e silâh ve cephane sattıklarını şikâyet etti. Curzon, özel şirketler kararının Yunan'dan ziyade Mustafa Kemal'in işine yaradığını kabul etti:

> 27 Ekim 1921 tarihinde Curzon ile Yunan temsilciler (Gounaris, Baltazzis ve Londra Büyükelçisi Rangabe) arasında yapılan toplantıda, Türkiye'ye yönelik politika ele alındı. Sakarya Savaşı'nda aldıkları yenilgi ve Yunanistan'ın içinde bulunduğu durum hakkında bahane üretme arayışına giren Gounaris, Anadolu'da 3.000.000 nüfus ve 100.000 km kare alanı kontrol etmeye çalıştıklarını; zamanında bunun zorluklarını Briand'a anlattığını ancak sözlerinin dikkate alınmadığını ve çok ağır bir yükün altına girdiklerini ileri sürdü. **Ayrıca Gounaris; Briand'ın Müttefik çıkarlarının gözetileceğine dair sözlerine rağmen Fransız ve İtalyanların Türklere silah ve cephane satarak önlerine engel çıkardıklarını iddia etti**. Bu tartışmaya girmekten kaçınan ve Yunan kuvvetlerinin Anadolu'daki pozisyonlarını koruyamayacaklarını savunan Curzon, Gounaris'ten kesin bir öneri beklemekteydi. Gounaris ise Yunan Hükûmeti'nin, Anadolu'da mevcut pozisyonunu koruyacak ve fedakârlıklarının karşılığını alacak somut önerilere açık olduğunu bildirdi. Venizelos Hükûmeti'ne olduğu gibi yeni Hükûmete de dost ve sempati ile baktıklarının altını çizen **Curzon, Paris'te Ağustos ayında özel şirketlerin savaşan taraflara silah ve cephane satışına izin vererek bunu gösterdiklerini, fakat Yunanlardan çok Türkler bunlardan yararlandıklarından aldıkları kararın amacına ulaşmadığını ifade etti**. Gounaris'in işgal altındaki Türk topraklarında daimî idare kurmanın zorluklarından bahsetmesine sinirlenen Curzon da Briand ile ağız birliği yapmışçasına Yunanlara bu konuda herhangi bir söz verilmediğini ve yanlış yönlendirdiklerini vurguladı. Gounaris, ise işgallerinin geçici olduğunu fakat ekonomik yüklerini azaltmak amacıyla bu adımları attıklarını iddia etmekteydi. Önemsiz detaylara takılmamak gerektiğini düşünen Curzon, Sevr ya da yerine ikame edilecek antlaşmanın hayata geçirilmesi sayesinde Doğu'da bilhassa Türklerle antlaşma yapılmasını isteyen Hindistan'da huzursuzluğun yatışacağını, Avrupa barışının sağlanacağını ve hatta Yunanistan'ın ekonomik sıkıntılarının dineceğini düşünüyordu. Curzon'a göre Yunanların, Londra Konferansı'ndaki teklifleri reddetmeleri ve Anadolu'da tekrar saldırıya geçmeleri hataydı. Nitekim Yunan geri çekilişi sonucunda Doğu kamuoyunun Türkiye lehine düzenleme beklentisi artmıştı. 1921 yılı Haziran ayı içerisinde Paris'te sunulan arabuluculuk tekliflerinin reddedilmesi de Curzon tarafından eleştirilmekteydi. Bu aşamadan sonra Curzon, 1921 yılı Haziran ayında sundukları önerileri gözden geçirdiklerini ve İzmir'de kurulacak idarî mekanizma ile başkentin güvenliğini sağlayarak Türkleri rahatlatacak şekilde Trakya'da bir sınır düzenlemesi üzerinde çalıştıklarını bildirdi. Curzon yenilgiye rağmen 1921 yılı Haziran ayında İzmir hakkında sundukları önerileri tekrarlayarak Yunan Hükûmeti'nin en iyi dostunun İngiltere olduğunun unutulmamasını istiyordu. Müttefiklerin ve Türklerin bahsi geçen önerileri kabul edecekleri konusunda garanti sunulamasa da öncelikle Yunan Hükûmeti'nden yapılacak öneriler için onay bekleniyordu.[179]

Kemalist tarih yazıcılarından Bilâl N. Şimşir; 27 Ekim 1921 tarihli mezkûr toplantının yukarıda bahsi geçen enteresan diyaloğunu "İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e" kitabına almamıştır. Vesikayı kırpmıştır:

---

[178] David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 458-459.

[179] Curzon, Gounaris, Baltazzis ve Rangabe arasında 27 Ekim 1921 tarihinde yapılan birinci toplantı tutanağı, saat 12.00, FO, 406/48, No. 13; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 273-274.

Gounaris güvenoyu almak için Yunan Meclisinde söylediklerini, Briand'a anlattıklarını Curzon'a da yineledi. Yunanistan'ın Anadolu'da 3 milyon nüfuslu bir bölgeyi işgal ettiğini belirterek buraları "teşkilatlandırmak" amacında olduğunu açıkladı. Curzon, bu yerlerin temelli işgaline gidilmesinin doğru olmayacağını Gounaris'e hatırlattı. Yunan Başbakanı, bu toprakları Yunanistan'a katmak niyetiyle değil, "Yunanistan'ın mali yükünü hafifletmek" amacıyla teşkilatlandıracağını söyledi.

Ondan sonra Lord Curzon barış konusunu açtı. Yunan ordularının şimdiki yerlerinde uzun süre kalamayacaklarını, kalmalarının Yunan maliyesine yük olacağını, ayrıca ordunun moralinin de bozulacağını belirtti. "Kış boyunca bekleyecek miyiz, yoksa barış yönünde yeni adımlar atacak mıyız?" diye sordu. Barış denemesi için Yunanistan'la Türkiye'nin görüşmeye istekli olmalarının ve Müttefiklerin de birlikte hareket etmelerinin zorunlu olduğunu söyledi. Türkiye ve Yunanistan bakımından en başta İzmir'le Trakya'nın önem taşıdığını belirterek Yunanistan'ın tutumunu sordu. Ama karşılık beklemeden konuşmaya devam etti: "Ankara'dan alınan haberlere göre, Yunanlar İzmir'de kaldıkça Türkler hiçbir şekilde barış yapmayacaklar" dedi. Büyük devletlerin İzmir konusunda yeni bir formül arayacaklarını ekledi. Trakya konusundaysa İngiltere'nin Sevr Antlaşması hükümlerinde ısrar edeceğine söz verdi. Yalnız sınır Çatalca'dan biraz öteye alınabilecekti. Lord Curzon, müzakerelere yeniden başlanabilmesi için Yunanistan'ın buna razı olmasını, "kendisini Müttefiklerin ellerine bırakmasını" istedi. Yunanistan, İzmir'le ilgili yeni koşulları kabul etmeli, Trakya konusundaysa İngiltere'ye güvenmeliydi. [Artık Yunanistan daha iyi koşullar bekleyemeyeceği için bu öneriye karşı çıkmak delilik olurdu. İzmir için yapılan öneri, Yunan ordusunun çekilmesi koşulunu da kapsıyor. Ama bu çekiliş, Müttefiklerin gözetimi altında karma bir jandarma kuvveti kurulduktan ve Hıristiyan halk için Müttefikler tarafından "güvenceler" sağlandıktan sonra, düzgün bir şekilde yapılacaktır. Bundan başka Curzon, Yunan Trakyası Boğazların özgürlüğü bakımından bir güvence olduğu için, Doğu Trakya'yı Fransızlara karşı savunmayı da üzerine alıyor.[180]] Son söz olarak Lord Curzon, Türklerin bu koşulları kabul edip etmeyeceklerini söyleyebilecek durumda olmadığını da belirtti. Birinci toplantı böyle bitti.

İkinci toplantı[da] Yunan Dışişleri Bakanı, Sevr Antlaşması konusuna değindi. Lord Curzon, bu antlaşmanın Fransa ve İtalya tarafından onaylanmadığını, artık onaylanmasının da olanaksızlığını belirtti. Ağustos ayında İngiltere Başbakanı Lloyd George da Sevr Antlaşması'nın yırtıldığını söylemişti. Lord Curzon bunu da hatırlattı." Yeni bir antlaşma gerekliydi. Bu, eskisinin temelleri üzerine oturacak yeni bir antlaşma" olacaktı. Yunan Dışişleri Bakanı, yeni anlaşmanın nasıl hazırlanacağını sordu. Yine Büyük Devletlerce hazırlanıp tamamlandıktan sonra mı Yunanistan'la Türkiye'ye sunulacaktı? Bu soruya Fransa Başbakanı Briand, Paris'te, "belki" diye yanıt vermişti. Yunanistan yeni anlaşma tasarısını önceden görüp inceleyebilecek miydi? Lord Curzon, "En pratik yol, Yunanistan'ın kendi davasını Büyük Devletlerin eline bırakmaya razı olmasıdır" diye karşılık verdi. Yunanistan razı olduktan sonra aynı şey Türklerden de istenecekti. Lord Curzon'un deyimiyle, "Türkler şu sırada coşkunluk içinde, küçük dağları ben yarattım havasındaydılar. Onlar tarafından ret, bütünüyle olanaksızdı."[181]

Toplantının ikinci celsesinde nelerin konuşulduğuna dair Şimşir tasviri ile Bozkurt tasviri arasında mühim farklar bulunuyor:

27 Ekim 1921 tarihinde Curzon ile Yunan heyeti arasında yapılan ikinci toplantıda Gounaris'in, Sevr Antlaşması'nın İtalya ve Fransa tarafından onaylanmamasına yönelik serzenişleri üzerine Curzon, çok sayıda değişiklik teklifi sunulan bu antlaşmanın orijinal haliyle onaylanmasının artık imkânsız olduğunu ifade etti. L. George'un 1921 yılı Ağustos ayında Sevr'in pratikte yırtıldığına dair sözlerine atfen Curzon, eskisinin temelleri üzerinde yeni bir antlaşmaya ihtiyaç duyulduğunu vurguladı. Curzon'a göre en doğru yöntem, Yunanistan'ın davasını savunma vazifesini Müttefiklere bırakmasıydı. Gounaris'in karşılığı ise halkının bu görevi yalnızca İngiltere'ye bırakmayı tercih edeceği şeklindeydi. Bunun aynı şey olduğunu belirten Curzon, Yunan

[180] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 346-347.
[181] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 206-207.

> Hükûmeti'nin sadece arabuluculuğu kabul ettiğini bildirmesinin yeterli sayılacağını ve akabinde Türklerin de rızasıyla yeni bir antlaşma teklifi hazırlanarak ilgililere sunulacağını açıkladı.[182]

Sonyel'in aktarımıyla Curzon-Gunaris mülakatı:

> Londra'da bulunan Yunanistan başbakanı Gunaris, 27 Ekim'de, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda Lord Curzon'la "Anadolu'daki durum ve Yunan ordusu" konusunda bir görüşme yapmıştı. Bu görüşme sırasında Curzon ona şu öğütte bulunmuştu: "Yunanistan'ın, işgal etmiş olduğu bölgelerde sürekli olarak kalacağı ve oralarını yöneteceği izlenimini vermesi hiç de tavsiye edilmiyor. Barış herkes için önemlidir. Barış olursa, Yunanistan'ın mali yükü azalacak, İngiltere'nin tüm Doğu'da ve özellikle Hindistan'daki güçlükleri giderilecektir."
>
> Curzon'a göre Yunanlılar iki hata işlemişlerdi: 1. Soruşturma komisyonu kurulmasını reddetmiş ve 2. Düşmanca hareketleri yinelemiş, ama başarısızlığa uğramışlardı. Ayrıca, Yunanistan, kendi yazgısını Müttefiklerin ellerine bırakmayı reddetmişti. O sırada her iki yan da saldırıya geçecek bir durumda değildi. Türkler biraz daha iyi bir durumda idiler. Onların silahları ve morali gelişmişti. Yunan ordusu o sıradaki pozisyonunda uzun süre kalırsa, Yunan mali kaynakları epey gerilmiş olacaktı. Ortada 3 gereksinim vardı: 1. Yunanlılarla Türkler görüşmeye gönüllü olmalı; 2. Güçlü devletler oybirliğiyle hareket etmeli ve 3. İzmir sorunu çözümlenmeli. Türkler, İzmir'i Yunanistan'a bırakacak herhangi bir anlaşmayı asla kabullenmeyeceklerdi. Curzon'a göre, bu, mantıki değildi. Yunanlılar İzmir'le ilgili olarak önerilmiş olan koşulları kabullenmeli ve Trakya konusunda İngiliz yönetimine güvenmeliydiler, çünkü İngiltere onların en iyi dostu idi.
>
> 2. toplantı öğleden sonra 4'te yapılmıştı. Curzon, Yunanlıların soruları olup olmadığını sormuş; Baltacis, Briand'ın, Sevr Antlaşması'nın Fransız parlamentosuna sunulmadığını ve sunulmayacağını söylediğini ve İtalya'nın da aynı görüşte olduğunu bildirmişti. Curzon da şu karşılığı vermişti: "(İngiltere) Başbakanı, Sevr'in yırtılmış olduğunu Ağustos'ta söylemişti. Yeni bir antlaşmaya gerek vardır ve ilk adımda, her iki yan da her şeyi Müttefiklerin elinde bırakmalı ve Müttefikler bir anlaşma yapmalıdır; ancak bu, tüm Sevr'in kaldırılması anlamına gelmiyor. Yeni anlaşma eskisinin temeline dayanmalıdır; ancak bu, her iki yanı da tatmin edemeyebilir." Baltacis, Yunanistan'daki kamuoyunun kendi savlarını İngiltere'nin eline bırakmayı kabul edeceğini; ancak öteki güçlere (Fransa ve İtalya) güvenmenin daha güç olacağını söylemişti. Curzon şu yorumu yapmıştı: "En iyi tavsiye şudur: Fransızlarla İtalyanları Yunanistan'a karşı iyimser olmaya inandırmak." Yunan delegasyonu, Atina'ya danışmayı ve bir haftaya kadar yanıt vermeyi kabullenmişti. Gunaris, bu görüşmelerin gizli tutulmasını ve Bunların basına yansıtılmamasını rica etmiş; Curzon da bunu kabul etmişti, ancak bu konuda Paris ve Roma'ya bilgi iletmesi gerektiğini eklemişti. Gunaris buna itiraz etmemişti.[183]

Curzon, Yunan nâzırlara, *Londra Konferansı kararlarını reddetmekle Yunanistan'ın hata işlediğini sonra, Müttefiklerin arabuluculuk teklifini reddederek temmuz ayında saldırıya geçmekle Yunanistan'ın yeniden hata ettiğini belirt*iyor.[184]

Kuvvetle muhtemel bugün, Lloyd George, Gunaris'e şunları söyledi: *Yunan ordusu, öncelikle şimdiki mevzilerinde kalmalı ve Konferans başlayana dek düşman saldırılarını püskürtmekle yetinmelidir. Geri çekilmek için her türlü görüşme gereksizdir*.[185]

28 Ekim 1921. İngiltere'nin Atina Elçisi Lord Granville, Lord Curzon'a mahrem telgraf keşide eyledi: *Yunanistan'ın her yanını bir kötümserlik dalgası sarmıştır. Her yanda Gunaris yönetimi sertçe eleştirilmektedir. Bana bildirilmiş olduğuna göre, kral bile, özellikle cephelerde sözlü saldırılara uğramaktadır. Yunanistan'da olaylar çıkacağına dair siyasi kulüpler tarafından çevreye yayılmış olan söylentiler ve bu sırada Gunaris misyonunun Venizelos'un çevirmekte olduğu oyunlar nedeniyle başarısızlığa uğrayacağına dair söylentiler her yana yayılmıştır. Cephede birçok Yunan askerleri*

---

[182] Curzon, Gounaris, Baltazzis ve Rangabé arasında 27 Ek.im 1921 tarihinde ikinci toplantı tutanağı, saat öğleden sonra 04.00, FO, 406/48, No. 13; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 274.

[183] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 301-302.

[184] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 209.

[185] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 365, dipnot *.

kaçmaya başlamıştır. Kimilerinin görüşünce tüm Yunan ordusu mensuplarının Anadolu'dan kaçmalarını önleyen denizdir.[186]

Yunan Başvekil Gunaris ve Hariciye Nâzırı Baltacis'i makamına kabul eden İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, *Anadoludaki barış konusuyla ilgili meselelerde Fransız ve İtalyan hükümetlerini göz ardı edemeyeceğini vurguladı*.[187]

İzmir'deki Yunan Fevkalâde Komiseri Stergiadis, *Yüksek Komisyonun Uşak'taki temsilcisine* mektub gönderdi: *Burada kendilerine Yunanlı denilenlerden hiçbir şey bekleyemeyiz*.[188]

General Kontoulis, Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Papulas'a mektub gönderdi. *Son zamanlarda tümgeneralliğe yükseltilen yirmi sekiz kişiden sadece sekizinin son Küçük Asya seferinde hizmet ettiğ*ine dikkat çekti.[189]

Irak Fevkalade Komiseri Percy Cox, Harbiye Nazırı Winston Spencer Churchill'e gayet mahrem telgraf keşide eyledi:

> Türkiye-Irak hududundaki güvenlik, Yakın Doğu politikamızla ilgili çok önemli bir etkendir. şu anda Türk komşularımız barışçı olarak görüne- bilirler, ancak fiili olarak düşmanlarımız olabilirler ve bu da bizi rahatsız ediyor. 11 Ekim 1921'de ve daha önceleri göndermiş olduğum telgraflarda, Faysal vasıtasıyla Kemal'le görüşmeler yapılmasını önermiştim. İngiliz yönetimi bu önerimi soğuklukla karşılamıştı... Kemalistler Irak'a karşı yeni komplolar kuruyorlar... Bu arada Halil Bedirhan'la Kürt Kulübü'nün 4 üyesi, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğince imzalanmış olan pasaportlar taşıyarak Bağdat'ı ziyaret ediyorlar. Halil Bey'in bana söylediğine göre, kendi planları, İngiliz Büyükelçiliğince biliniyor ve Büyükelçilik Kürtlere "bol şanslar" temennisinde bulunmuştur. Halil Bey şunları da eklemişti: Son iki yıldan beri hazırlamakta olduğumuz Kürt isyanı başlamak üzeredir. Aynı zamanda isyan edecek olan Dersim, Diyarbakır, Bitlis ve Van'da toplam nüfus 5-6 milyondur. Bu halk, bir yıldan beri Türklere vergi ödemeyi reddetmiş ve benim de oraya gitmemi ve Bedirhan soyunun birleşmesini bekliyorlar. Hepimiz de kalp ve ruhumuzla İngiliz yandaşıyız. Orada bir İngiliz güdümü kurulmasını isteriz. İngiltere bize yardımcı olursa, biz de İngiltere, Irak ve düşmanları olan Rusya ile Türkiye arasında İngiltere'nin tampon bölgesini oluşturacağız. Ermeniler ve öteki Hıristiyanlarla işbirliği yapacağız. Şu anda gereksindiğimiz yardım, Binbaşı Noel gibi birkaç İngiliz subayının, Kürt giysisi giyerek bize gelmesidir... En azından 2 dağ topuna, birkaç makineli tüfeğe, 5.000 tüfeğe, biraz mermiye gereksineceğiz. Para istemiyorum. Bana sağlanacak olan gereçler kredi olarak verilecek ve bağımsız Kürdistan kurulduktan sonra iade edilecektir. Önerilerim reddedilirse, ben yine hareketimi sürdüreceğim ve mutat mücadeleyi sürdüremezsem, gerilla savaşı örgütleyeceğim... Kaynak açısından, misyon, İstanbul'daki Zarini Bankası'ndan 10.000 lira ödünç para almıştır. Yunanistan'dan da silah yardımı yapılmaktadır. Ben, onlara, İngiliz yönetiminden talimat almadan herhangi bir konuyu tartışamayacağımı söyledim...[190]

İngiliz *The Daily Telegraph* gazetesi: *Türk-Yunan Harbi. Bay Gunaris Londra'da. Lord Curzon'a resmî ziyaret*.[191]

---

[186] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 302-303.

[187] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 439.

[188] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 352. Yunan Prens Andrew, General Metaksas'a göndereceği 1 Ocak 1922 tarihli mektubunda, Stergiadis'in, "ordunun o güne kadar verdiğinden fazlasını veremeyeceğinden emin" olduğunu; "Küçük Asya'dan çekilme fikri"nin onu "ürkütme"diğini belirtecektir (Smith, 2002, s. 351, dipnot *).

[189] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 353. "Savunma Bakanlığı'nın, cephede savaşan subayları ödüllendirmeyi bir yana bırakarak, kendi görüşüne uygun siyasal düşünceye sahip olanlara bol keseden yükselmeler sağladığı ve kolay masa başı işleri verdiği anlaşılmaktaydı. Bu haksızlığın etkisiyle subaylar Yunanistan'daki cepheye nakledilmelerini istiyorlardı."

[190] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 303-304.

[191] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 207, dipnot 262.

29 Ekim 1921. TBMM Müdafaa-yı Milliye Vekili Refet (Bele) TBMM gizli celsesinde çarpıcı beyanatta bulundu. İngilizlerden silâh temin etmiştir:

> Beyfendiler, sağlam olmıyan, terbiyesi yerleşmiyen bir ordu bugün galip gelse de yine firar eder ve Sakarya harbinde de hiç olmazsa otuz bin kişi firar etti ve Refet Paşa otuz bin tüfeği buldu, yerine koydu. Oradan aldı, buradan aldı. İngilizlere müracaat etti, casusluk etti ve Ordu tekrar muharebeye hazır bir hale geldi.[192]

Hariciye Nâzırı Curzon, Yunan Başvekil Gunaris üçüncü kez mülakat ediyor. *Yunan Başbakanı, önceki görüşmeleri Atina'ya telleddiklerini, cevap beklediklerini bildirdi. Ayrıca bu görüşmelerin gizli kalmasını, basına duyurulmamasını istedi. Kabul edildi. Toplantı sona erdi*.[193]

Curzon, Londra ile Ankara arasında arabuluculuk faaliyeti gösteren Japon Büyükelçi Uçida'nın bu çabalarının İngiliz prestijinin korunması saikasıyla sonlandırılmasını istedi:

> Niyetleri çok iyi olsa bile Japon Yüksek Komiserinin etkinlikleri tehlikeli oluyor düşüncesindeyim. İngiltere aleyhindeki propagandanın durdurulması için soruşturmalar yapması, Türkler tarafından (İngiltere'nin) korku ve zayıflık işareti diye yorumlanmış olmalı... İleride kendisini susturmakla iyi edersiniz.[194]

Fransa Hariciye Nezâreti, Paris'deki Britanya Büyükelçiliğine, Fransa ile TBMM Hükümeti tarafeyninde Franklin-Bouillon Andlaşmasının akdedildiğini bildirdi.[195] Andlaşma metnini takdim etmiştir.[196]

Şam'daki İngiliz Konsolos Palmer, Hariciye Nezâretine rapor gönderdi. 21 Ekim tarihli telgrafıyla beraber mütalaa edilirse Palmer şu manzarayı müşahede etmektedir: *Suriye basını, Müslümanları, bağımsız tek İslâm ülkesi olan Türkiye'nin çevresinde toplanmaya sürekli uyarıyor. Suriye'de çıkan "El-Arap", "Umran", "Muktabas" ve Tunus'da yayımlanan "El Vezir" ve "Umma" gibi gazeteler, Kemalist propagandası yapıyor; İngilizleri İslâm düşmanı olarak gösteriyor ve Müslümanları, Mustafa Kemal ve Halifenin çevresinde toplanmaya* çağırıyor.[197]

İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Harold Nicolson, Lord Granville'nin dünkü mahrem telgrafına derkenar yazdı: *Gunaris'in çökmesi anarşiye yol açabilir*.[198]

30 Ekim 1921. Paris'deki Britanya Büyükelçisi Hardinge, Franklin-Bouillon Andlaşması metnini Lord Curzon'a telledi.[199]

31 Ekim 1921. Mustafa Kemal'in 5 Kasım'da süresi dolacak olan başkumandanlık yetkisi, Büyük Millet Meclisi tarafından 3 ay daha uzatıldı.[200]

İngiliz Tuğgeneral Franks, Hüseyin Rauf'la (Orbay) *iadesinden önce bir görüşme* yaptı. Franks: *Pek müsait tesirler altında kaldım*.[201]

---

[192] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, s. 398. Halide Edib Adıvar: "Erkan-ı Harbiyye'nin başında olan Fevzi Paşa da, ordunun zaferini, insan ve mühimmat bakımından Re'fet Paşa'ya borçlu olduğumuzu söylerdi." Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 110, dipnot 57.

[193] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 207.

[194] *Documents on British Foreign Policy*, 1/17, s. 457, No. 426, Curzon'dan Rumbold'a telgraf; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 231.

[195] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 213.

[196] FO, 371/6475, E 11970, "Fransız Hükûmeti tarafından verilen 29 Ekim 1921 Tarihli Nota"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 941.

[197] FO/6463/E 12485; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 232-233.

[198] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 303.

[199] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 213.

[200] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 124.

[201] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 194.

Kartalis'den Başvekil Gunaris'e gönderilen ve İngiliz İstihbaratınca ele geçirilen telgrafta bildirildiğine göre *İngilizler Müttefikler arası dengelerin daha da bozulmaması adına* [..] *Yunan yetkililerin Milliyetçilere nakledilen askerî malzemeyi engelleme tekliflerini geri çevirdiler*.[202]

1 Kasım 1921. Britanya Bakanlar Kurulu içtima ediyor. *İngiltere Kabinesi'ne, Türkiye-Irak konusunda C.P. 3378 sayılı oldukça gizli şu rapor sunulmuştur*: *"Bu anda var olan dış durum şöyledir: Mustafa Kemal, zeki strateji ve yüce taktikle Yunan, saldırısını ezmiş; Enver Paşa'yı gölgede bırakmıştır. Anadolu politikamızın başlıca amacı, bize karşıt olan Panturanizm ve Bolşevizm düşmanlığıdır. Kemalistler, kendi hudutlarına yığılmakta olan Bolşevik askerlerinden korkuyorlar ve kendi generali Karabekir'i görevde tutuyorlar... Mustafa'nın Panturanist politikası, Arap illerini Türkleştirmek amacı gütmüyor, ama kendisi, Yunanlıların gücünün İngiltere'ye dayandığına inanıyor. Bu nedenle buradaki (Irak) İngiliz çıkarlarını hasara uğratmak için elinden geleni yapıyor. Onun itiraz ettiği Arap bağımsızlığı değil, Irak'ın İngilizlerce yönetilmesidir... Yunanlılara gizlice yardımda bulunulduğu konusunda bilgim yoktur; ancak, İngiltere'nin, Irak hudutlarında bir dost bulundurmak istediğini tahmin ediyorum. Anadolu politikası açısından Bolşevik etkisinin en zayıf noktada olduğu; Bolşevik saldırganlığı korkusunun var oluşu ve Rusya'nın etkisinin İran politikasına yayıldığı bu sırada Türkler epey kaygılanmaktadırlar."*[203] Nazırların ekserisi *Kral Faysal'ın, önceden saptanacak sınırlı esaslara göre, Mustafa Kemal'le görüşmelerde bulunmasından yana görüş beyan ediyorlar*.[204]

Britanya'nın Hindistan Umuru Nâzırı Yahudi Edwin Montagu, Koloniler Nâzırı Winston Churchill'e gönderdiği muhtırasında, Bağdad'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Sör Percy Cox'un Mustafa Kemal-Faysal görüşmesiyle İngiliz çıkarlarının temin edilmesi talebini onaylıyor. *Montagu'nun kanısına göre, Irak'taki İngiliz Yüksek Komiserinin telkini, İngiltere'yle Türkiye ve Ortadoğu arasındaki ilişkileri iyileştirebilecek ve ayrıca Hindistan Müslümanlarını yatıştırabilecek nitelikteydi. "Bu nedenle Montagu, Sir P. Cox'un telkinini desteklemeyi ister"*.[205]

4 İngilize karşı 59 Türk esir İnebolu'da mübadele edildi.[206] *59 Türk'ten 48'i Ankara'ya gidiyor, 11'i ise, kendilerini getiren İngiliz gemisi ile İstanbul'a dönüyor*.[207]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğinden Londra'ya Hariciye Nezâretine telgraf keşide edildi. Telgrafta belirtildiğine göre, *31 Ekim 1921 tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold'u ziyaret eden Hariciye Nazırı İzzet Paşa, Divan-ı Harblerin kurulması hakkında 1 Kasım 1921 tarihinde basında ilan edilmesi düşünülen bildirinin ertelenmesini rica etti. Ancak Rumbold, Divân-ı Harblerin bu tarihten itibaren işlevine başlaması için düzenleme yaptıklarını ileri sürerek bu talebin kabul edilemeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine İzzet Paşa, söz konusu bildirinin ilan edilmesi halinde Millî Hareket liderlerinin gücendirebileceğini açıklayarak İstanbul Hükûmeti'nin, Ankara Hükûmeti'nin "düşmanlığı" ile başa*

[202] M. Kartalis'ten Gounaris'e 31 Ekim 1921, HW, 12/28, No. 8349; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 335. "İngilizler, Milliyetçilerin Fransızlardan alacakları askerî malzemeyi Musul'da kendilerine karşı kullanmalarından endişe ettiklerini" bildirmişlerdi. "Buna karşın Fransızlar bahsi geçen askerî malzemenin ileride Suriye'de kendilerine karşı kullanılabileceğini bildiklerinden sadece sarf malzemeleri sağladıklarını ısrarla tekrarladılar"dı. Buna binaen İngilizler de Yunan'ın mezkûr talebini iade etmiştir.

[203] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 304-305.

[204] FO/6369/E 12386; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 226.

[205] FO, 371/6369/E. 12341; Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 195.

[206] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 165.

[207] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 125.

<u>çıkamayacağını</u> bildirdi.[208] Daha açık bir deyişle, başta Britanya olmak üzere Müttefikler, TBMM Hükümetinin Bâb-ı Âlî'ye yönelik düşmanlığını artırmak için yapması gerekeni yapıyor.

Lord Curzon, Yunan Başvekil Gunaris'le mülakatı hakkında Britanya Bakanlar Kurulunu bilgilendirdi.[209] *İngiliz-Yunan görüşmeleri konusuna kısaca değindikten sonra Lord Curzon, "birkaç saat önce aldığı" Ankara Antlaşması'yla "durumun tamamen değiştiğini" söyledi. Antlaşmayı ve Fransa'yı sert bir dille eleştirdi. Lord Curzon'un deyimiyle, böyle bir antlaşma imzalayan Fransa, "şeref sözünü tutmamış, iyi niyetten ayrılmıştı." Anlaşma, "İngiliz çıkarları için son derece zararlıydı."*:

> Aynı kabine toplantısında Lord Curzon Ankara Antlaşması'nı aşağıdaki şekilde tahlil edip eleştirdi:
>
> Birinci madde: Antlaşmanın birinci maddesinde, Ankara Hükümetiyle Fransa'nın aralarındaki "savaş haline son verdikleri" belirtiliyordu. Bu, Fransa'nın ayrı bir barış antlaşması imzalamış olması demekti. Oysa Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye karşı savaşmış olan Müttefikler, düşman taraflardan herhangi biriyle ayrı barış antlaşmaları yapmayacaklarını birbirlerine taahhüt etmişlerdi. Müttefikler, yani İtilaf Devletleri, bu konuda kendi aralarında bir de antlaşma imzalamışlardı. 4 Eylül 1914'teki bu antlaşma hukuken hâlâ yürürlükteydi. Mustafa Kemal'le Ankara Antlaşması'nı imzalamakla Fransa, 1914 antlaşmasını çiğnemişti. Lord Curzon bu konudaki tahlil ve eleştirisini yaptıktan sonra, kabine: "Mustafa Kemal'in İstanbul Hükümetine karşı teknik bakımdan asi statüsünün belirsiz olması dolayısıyla bu nokta üzerinde pekfazla durulmaması". görüşünü ileri sürdü.
>
> Üçüncü ve beşinci maddeler: Ankara Antlaşması'nın üçüncü maddesi, Fransız kuvvetlerinin Güney Anadolu'yu boşaltmalarını öngörüyordu. Antlaşmanın imzalanmasından sonra iki ay içinde Türk ve Fransız kuvvetlerinin saptanan sınır çizgisinin kuzeyine ve güneyine çekileceklerini belirtiyordu. Lord Curzon'a göre, bu madde, 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması'yla birlikte, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın imzalamış oldukları Üçlü Antlaşma'ya (Tripartite Agreement) aykırıydı. Türkiye'yi nüfuz bölgelerine ayıran Üçlü Antlaşma, "azınlıkları korumak için"; bu nüfuz bölgelerindeki Fransız, İngiliz ve İtalyan askerlerinin Türkiye ile barış antlaşması uygulanıncaya kadar çekilmeyecekleri hükmünü koymuştu (madde 8). Türkiye ile imzalanmış olan Sevr Antlaşması onaylanıp yürürlüğe girmemiş ve ayrı bir genel barış antlaşması da henüz imzalanmamıştı. Böyle olduğu halde Fransız askerleri Güney Anadolu'dan çekileceklerdi.
>
> Antlaşmanın beşinci maddesi de aynı şekilde Üçlü Antlaşmaya aykırıydı. Beşinci madde, boşaltılan bölgelerde genel af ilan edileceğini öngörüyordu. Ama Hıristiyan azınlıkları koruyacak özel hükümler getirmiyordu. Üçlü Antlaşma ile Müttefiklerin kendi nüfuz bölgelerindeki Hıristiyanları koruma ödevleri vardı. Fransa bu ödevlerinden de yan çizmiş oluyordu.
>
> Sekizinci madde: Lord Curzon, Ankara Antlaşması'nın en fazla 8. maddesine sinirlenmişti. Bu madde, Türkiye ile Suriye arasındaki yeni sınırı saptayan maddeydi. Lord Curzon'a göre, "en fazla itiraz edilecek madde" buydu. Çünkü yeni Türkiye-Suriye sınırı, Sevr Antlaşması'nda saptanan sınırdan farklı olarak, Türkiye'nin lehine, Fransız mandası altındaki Suriye'nin ise aleyhineydi. Bu topraklar, İngiliz orduları tarafından ele geçirilmiş olan topraklardı. İngiltere'nin Müttefiki sıfatıyla buraların manda yönetimi Fransa'ya verilmişti. Fransa'nın tek taraflı olarak bu topraklar üzerinde "herhangi bir tasarruf hakkı olamazdı." Oysa Fransa, Kemalistlerle imzaladığı anlaşma gereğince bu "verimli toprakları Türklere devrediyordu." Fransa'nın bu davranışı, "pek ayıp" ve en fazla itiraz edilecek bir davranıştı.
>
> Bundan başka bu madde, Sevr Antlaşması'nın Bağdat demiryoluna ilişkin hükümlerini ihmal etmiş, göz önünde tutmamıştı. Bu yeni antlaşmayla Türkler, Bağdat demiryolunu askeri amaçlarla serbestçe kullanabileceklerdi. "Demiryolu, Musul'a saldıracak askeri birlikleri taşımak için bile kullanılabilecekti."

---

[208] FO, 371/6553, 12231; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 659-660. Hariciyeci Forbes Adam'ın hazırladığı Kasım 1921 tarihli bir raporda ise güya *bu saatten sonra İstanbul Hükûmeti'nin görevden çekilmesinin, Ankara'nın işine yaramayacağı* yazıyor. "Are you kidding me?"

[209] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 207.

Bu konu, İngiliz Kabinesinde uzun boylu görüşüldü. Fransa'nın "Yakındoğu'daki İngiliz çıkarlarına karşı kesin olarak düşmanca bir tutum takındığı" söylendi. Kabine, Ankara Antlaşması'nı "meşum" (sinister) olarak vasıflandırıyordu. Antlaşmanın "en meşum" hükmü olarak da Bağdat demiryoluyla ilgili maddesi görülüyordu. Çünkü, "Musul Türklere açık tutuluyordu." Fransa, Mustafa Kemal'in Musul'a doğru harekete geçmesini "memnuniyetle seyredecek"ti. Kabinenin kanaatince, "Mezopotamya'daki durum pek nazikti ve Fransa'nın Mustafa Kemal'e yardım etmesi halinde daha da nazik hale gelecekti. Türkiye'nin durumu Hindistan'ı da etkiliyordu." Fransa'nın Mustafa Kemal'le anlaşmasından sonra, "İngiltere ve yalnız İngiltere Türklerin düşmanı olarak görülecekti." Ortadoğu'daki durum hızla gelişiyordu ve İngiltere'nin Fransa'yla ilişkilerini de fena halde etkiliyordu.

Fransa'nın Ankara Antlaşması'nı imzalaması üzerine, İngiltere'nin de Mustafa Kemal'le anlaşmasının uygun olup olmayacağı konusu da İngiliz kabinesinde görüşülmüştü. Bazı Bakanlar, İngiltere'nin "bir an önce hemen Mustafa Kemal'le anlaşması gerektiğini" savunmuşlardır. Mustafa Kemal'le anlaşabilmek için İngiltere'nin Anadolu'daki bazı çıkarlarından fedakarlık etmesini de istemişlerdi. Kimi Bakanlar ise, İngiltere'nin durumunun Fransa'dan farklı olduğunu ileri sürmüşlerdi. Fransa'nın Mustafa Kemal'le anlaşmasında bir mazereti vardı. Kilikya'da ve Türkiye-Suriye sınırında 80.000 kadar Fransız askeri bulunuyor, bunların Fransız bütçesine yük oldukları söyleniyordu. İngiltere'nin ise Mustafa Kemal'le anlaşırken ileri sürebileceği bir mazereti yoktu. Bu nedenle İngiliz kabinesi, Mustafa Kemal'le temasa geçilecekse bunun ancak Türkiye'yle Yunanistan arasında arabuluculuk yapmak amacıyla olması görüşüne yatkın görünüyordu.

1 Kasım günlü İngiliz Bakanlar Kurulu toplantısında, Ankara Antlaşması'nı imzalamasından dolayı Fransa'dan açıklama istenmesine karar verildi. Lord Curzon Fransız Büyükelçisine, İngiltere'nin anlaşmayı "hayret ve kaygı ile karşıladığını" söyleyecekti. Antlaşmanın "baştan başa İngiliz çıkarlarına aykırı olduğunu" belirtecekti. İngiltere, Müttefikleriyle Ortadoğu konusunda "el ele çalışmaya" çabalarken, Fransa'nın Müttefiklerin arkasından böyle bir antlaşma yapmış olmasına "üzüntü" duyulduğu açıklanacaktı. Ama bunları belirtirken, Fransa'yla İngiltere arasında bir çatışma yaratmamaya da dikkat edecekti.[210]

Lloyd George Kabinesi, Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı *General Harington'a, Mustafa Kemal'le hangi yolla yaklaşılacağını araştırma talimatı ver*di.[211]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı Franklin-Bouillon Muahedenamesine dair iki rapor kaleme aldı:

"Franklin-Bouillon gene Ankara'ya gönderiliyor ve o sıralarda tutuklu bulunduğu Malta'dan İngilizlerce serbest bırakılan Ali Fethi (Okyar)'ın katıldığı ikinci bir konferansta, Yusuf Kemal'le yeniden görüşmelere başlıyordu. 24 Eylül'de başlayan ve üç hafta kadar süren görüşmelerde, azınlıklar, kapitülâsyonlar ve Türkiye'nin güney sınırı konularında bazı güçlükler meydana çıkmıştı. İlk iki konuya ilişkin olarak Yusuf Kemal, Misak-ı Millî koşulları üzerinde direniyor; BMM yönetiminin, yabancı devletlerin Türkiye'de nüfuz bölgeleri ve Kilikya'da karma jandarma gücü kurmalarına karşı çıktığını; Suriye ile olan sınırın, İskenderun'un güneyinden geçmesini istediğini bildiriyordu. Toplantılardan birinde Franklin-Bouillon, Türklerin tüm kapitülâsyonları kaldırabileceklerini sanıp sanmadıklarını öfkeli biçimde Yusuf Kemal'den soruyor; Kemalist Dışişleri Bakanı, kapitülâsyonlar tümüyle kaldırılmadıkça, BMM'nin Türklere silâhlarını bir yana bırakmak iznini vermiyeceğini belirtiyordu.

Anlaşmazlık konusu olan bu sorunlar yüzünden görüşmeler üç gün kesiliyor; Yusuf Kemal hasta olduğu özürüyle evinden dışarı çıkmıyor; üçüncü gün Mustafa Kemal, Yusuf Kemal'i Bakanlar Kurulu toplantısına çağırıyordu. Türk-Fransız görüşmeleri konusunda Bakanlar arasında ayrılıklar başgöstermişti. Yusuf Kemal, azınlıklar konusunda Misak-ı Millî'ye karşıt olarak Fr.-Bouillon'a ödün vermek isteyen Ali Fethi'ye karşı çıkıyor;

[210] FO, 371/6535/E. 12380, Cabinet 84(21); Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 213-216

[211] Ömer Kürçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 213. Zira Harington'un "aldığı istihbarat, Mustafa Kemal'cilerin hergün biraz daha güçlendiklerini haber veriyordu. Ruslar az da olsa kendilerine malî yardımda bulunurken, Fransızlar ve İtalyanlar da artık etki alanlarında kendilerine yaramayacak olan silahları Mustafa Kemal'e veriyorlar, böylece Turkiye'nin gelecekteki yöneticilerinin gözüne şirin gözükmeye çalışıyorlardı." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 199.

> Bakanlar Kurulu Ali Fethi'den yana geçince; Yusuf Kemal, görevinden çekilmek tehdidini savuruyor, ama Mustafa Kemal onun tarafını tutuyor ve Ali Fethi'yi görüşmelerden çekere Fr.-Bouillon'la tek başına görüşmeleri sürdürmesini Yusuf Kemal'e gizlice öneriyordu.
>
> Yusuf Kemal'i BMM de destekliyordu. Azınlıklara üstün haklar verilerek, Misak-ı Millî koşullarından fedakârlık yapılacağını duyan BMM galeyana gelmişti. Ama çok geçmeden Fr.-Bouillon, bu konuda Paris'e danışarak Türk koşullarını kabullenmesi için yeni teklif alıyor; azınlıklar konusunda Misak-ı Millî koşullarını kabul ediyordu.[212]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının haftalık raporundan: *Artan güçleriyle Mustafa Kemal ve taraftarlarının mağrur oldukları şüphesiz. Milliyetçiler en fazla İngiltere'ye karşı sert bir tutum* sergiliyorlar. *Milliyetçiler Fransa ve İtalya'yla ayrı ayrı görüşmeler yaparak (Fransa ve İtalya'yı) İngiltere'den ayırmağı tasar*lıyorlar *ve ondan sonra yalnız kalacak İngiltere'nin kendiliğinden Ankara'ya yanaşacağını umu*yorlar.[213]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, Roma'daki TBMM mümessili Cami (Baykurt) ile Hariciye Vekili Yusuf Kemal'in (Tengirşenk) şifreli yazışmalarını ele geçirdi: *Roma'daki Ulucçu temsilci Cami Bey'le Yusuf Kemal arasında, Türk-İtalyan ilişkileri konusunda yapılan telyazışmaları, İngiliz İstihbaratı'nın eline geçiyordu. Örneğin, Yusuf Kemal'den Cami Bey'e, telyazısı, Ankara, 29.7.1921: İtalyan'larla İngiliz'lerin anlaştıkları yolunda söylentiler hakkında; Cami Bey'den Yusuf Kemal'e telyazısı, Roma, 7.8.1921: yukarıdaki tele yanıt ve 12.8.1921: Fransa ile İtalya'yı İngiltere'den ayırma önerisi; Salih Paşa'dan Mustafa Kemal'e, Roma, 20.8.1921: daha ılımlı olmasını ve Doğu'yla Bolşevik'lere güveneği yerde, Batı'yla anlaşmaya varmasını öneriyordu; benzer telyazıları: Fransa ile İtalya'yı yitirme kaygısını yansıtıyordu*.[214]

İngiliz Hariciye Nezâreti'nden Hindistan Sömürge Nezâreti'ne muhtıra: *Hindistan'dan Mustafa Kemal'e para gönderilmesi. Bombay'dan Osmanlı Bankasına 10 bin sterlin gelmiş. Banka, bu paranın Mustafa Kemal'e gönderilip gönderilemeyeceğini soruyor. Curzon, İngiliz hükümetinin bu işe karışmayacağını bankaya bildirmek niyetinde. Hindistan İşleri Bakanı Mr. Montagu'nun görüşü nedir?*[215]

İngiliz Hariciye Nezâreti'nden Maliye Nezâreti'ne muhtıra: *Hindistan'dan Mustafa Kemal'e para yardımı. Bombay'dan Mustafa Kemal'e gönderilen 10 bin sterlin konusunda Maliye Bakanlığının görüşü nedir?*[216]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold: *Mustafa Kemal'in durumu güçlendi. Ankara Hükümeti, Misak-ı Milli üzerinde direniyor. Meclis'te Müdafaai Hukuk grubu Mustafa Kemal'i destekliyor. Mustafa Kemal'in muhalifleri ise Yunanlarla müzakereye girişmeyi savunuyorlarsa da önleniyorlar*.[217]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Türk Milli Meclisi, Ankara'da yaptığı toplantıda, Türk-Yunan barışı ve müttefiklerle ayrı ayrı barış için Türk tarafının şartlarını belirlemiştir. Müttefiklerle yapılacak ayrı barış antlaşmalarında Türk tarafının şartları şu şekilde belirlenmiştir*:

1. Müttefiklerin Türk-Yunan savaşı sırasında mutlak tarafsızlığı
2. Müttefikler tarafından Türkiye'nin tam bağımsızlığının tanınması
3. Kapitülasyonların kaldırılması

---

[212] FO/6476/E 12085 & E 12088; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 200-201.
[213] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 209.
[214] FO 371/6476/E 12085; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 193-194.
[215] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXX.
[216] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXX.
[217] FO, 371/6476; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 431.

4. Yunanlıların tarafsız bölgeleri tamamen boşaltması.[218]

2 Kasım 1921. Londra'daki görüşmede İngiliz Başvekil Lloyd George, *Yunan kahramanlığını övdü* ancak *Yunanistan'a askerî kuvvet olarak yardım edemeyeceğini, fakat barışın gerçekleşmesi için elinden geleni yapacağını* Yunan Başvekil Gunaris'e belirtti.[219] Gunaris ve Baltazis, *Yunan Hükümetinin Müttefiklerin arabulucuğunu kabul ettiğini Curzon'a söylediler*.[220] Dimitris Gunaris, Lloyd George'den istikraz talebinde de bulundu:

> Gounaris tarafından yapılan başvuru, Lloyd George'un Yunan atının desteklenmeye değer olduğu yolundaki görüşü konusunda Dışişleri Bakanlığı'nda ciddi kuşkular uyandırmıştı. Ama Yunanlılar Curzon'un hazırladığı Yakın Doğu Konferansı'na kadar ayakta tutulamazlarsa, İngilizlerin elinde Ankara'ya zorla kabul ettirilebilecek haklı bir barış anlaşması için "koz" kalmayacak, böylece de Boğazlarda ve daha doğudaki Musul yöresinde çıkarlarını koruyamayacaklardı. Bu nedenle Dışişleri Bakanlığı Müttefikler tarafından Aralık 1920'de konulan parasal ablukaya karşı gelmemek koşuluyla, Yunanlıların borç isteği hakkında görüşmelerde bulunmak için yollar aramaya başladı. Ama Curzon, Fransızları gücendirmemek için olumlu bir harekette bulunmayı reddetti.[221]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times* yayınladığı başmakalesinde *İngiltere'nin Ankara ile anlaşmasını istiyor*:

> Yunanistan'ın Küçük Asya hareketi, kesin olarak başarısızlığa uğramıştır. Sevr Anlaşması kaldırılmıştır. Yunanlıları Küçük Asya'yı terketmeğe ikna zamanı gelmiştir. Türk-Yunan anlaşmazlığı uzadığı sürece hergün müşkülatımız ve masraflarımız artmaktadır. İstanbul'da Müttefiklerin baskısı altında bulunan ve kukla durumunda olan Türk hükümetinin hiç bir değeri ve önemi yoktur.[222] Türkiye'nin gerçek temsilcisi olan tek hükümet, MUSTAFA KEMAL'inkidir. Yurtdışında İngiliz Hükümetinin Yunan isteklerine bir miktar sempati duyduğu ve onların Türklere saldırmasını desteklediğine dair bir izlenim vardır. Bu izlenim -bugün için inanıyoruz ki yanlıştır- kararlı bir şekilde giderilmelidir. Yunanlılara verebileceğimiz en iyi hizmet, onları, imkansız taleplerini hemen terk etmeleri için ikna etmektir. Türkler ve Yunanlılar arasındaki ihtilafın uzadığı her gün, Mezopotamya, Kürdistan, Orta Doğu'dan Hindistan'a kadar olan yerlerde sorunlarımızı ve harcamalarımızı çoğaltmaktadır.[223]

3 Kasım 1921. Müttefikler tarafından emrivakiyle kurulmaya çalışılan Muvakkat Muhtelit Divan-ı Harb hakkında *Osmanlı Hükûmeti 3 Kasım 1921 tarihinde verdiği cevapta alınacak tedbirin gerek Bab-ı Âli ve gerekse Türk ahali üzerinde pek elim bir his uyandıracağını beyan etti. Bunun hukuk cihetinden ve*

---

[218] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 225.

[219] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 127.

[220] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 347. "Artık Gounaris, bir anlaşma yolu aramak yükünü kendi omuzlarından Lord Curzon'un omuzlarına atmıştı. Venizelos yanlılarının Gounaris ve arkadaşlarına yönelttikleri suçlamaların başlıcası, Yakın Doğu konusunda bir anlaşma yapmak için görüşmelerde bulunmak üzere Müttefiklere açık kart vermekle Yunan egemenliğine ve Yunanistan'ın hayati çıkarlarına ihanet ettikleri noktasında toplanıyordu. Bu suçlama haklı değildi. Davalarını Müttefiklerin ellerine bırakırken, Yunanlılar, arabuluculuğun sonuçlarını kayıtsız şartsız kabul edeceklerini söyleyip kendilerini bağlamamışlardı. Gounaris de, Yunanistan'ı kendi başına sağlayamayacağı daha uygun koşulların sağlanması için Curzon'un önerilerini kabul etmişti."

[221] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 348.

[222] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 128.

[223] The Times, 2 November 1921, *The crisis in the Near East*; Aktaran: Ebru Boyar. (2009). Savaş ve Basın: Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı ve İngiliz The Times Gazetesi (1919-1922). *ODTÜ Gelişme Dergisi*, (36), s. 314. *The Times*, Mustafa Kemal'in adını büyük harflerle ("MUSTAFA KEMAL") yazmıştır, fevkalâde dikkat çekicidir. Bu babda zikretmek istediğimiz bir mesele var. Kemalist tarih yazıcılarında yaygın olarak görülen iki nakisa bulunuyor: (i) Kısmî iktibaslar diğer mühim delilleri dışlıyor. (ii) Çeviride kelime tercihleri anlam çarpıklığına yol açıyor. Örneğin Zeki Sarıhan "İstanbul'da Müttefiklerin baskısı altında" yazarken Ebru Boyar "İstanbul'da Müttefiklerin koruması altında" yazmaktadır. "Baskı" ile "koruma" arasındaki fark korkunç derecededir. Makalenin İngilizce aslındaki kelimenin ne olduğuna bakılmalıdır.

geçmişteki emsalleri göz önüne alındığında asla kabul olunamayacağı bildirildi. Zira İstanbul'un işgalinin hiçbir dayanağının olmadığı, harb yoluyla işgal halinde bile mahalli mahkemelerin yargı hakkını serbestçe yerine getirmesinin hukuki kaidelerden olduğu ve işgal ordularının buna müsaade etmesi gerektiği ayrıca Lahey Mukavelenamesi'ne bağlı nizamname ahkamında dahi bu konuda herhangi bir ibare bulunmadığı bildirildi.[224]

Britanya Harbiye Nezâreti, hükümet-i hazıraya muhtıra tevdi etti. Muhtırada, Britanya Genelkurmay Başkanlığının şu notu düştüğü belirtiliyor: *Yunanlılar Anadolu'da savaşı sürdürmekle bir şey kazanamayacaklar, bir an önce Türklerle müzakerelere* başlamamız gerekmektedir.[225]

> Türklerin de kış saldırısına geçebilecekleri belirtiliyor. Malta sürgününden kaçan Ali İhsan Paşa'nın Afyonkarahisar bölgesindeki Birinci Ordu Kumandanlığına atanması da kaygı yaratan bir başka nokta. İngiliz askeri otoritelerine göre, Ali İhsan Paşa "parlak ve deneyimli bir kumandan". Ruslara ve İran cephesinde General Maude ve Marshall'a karşı harekattan deneyimi var. Sert kış harekâtı için özellikle yetenekl[i]. Kış saldırısı âdeta kaçınılmaz gibi görünüyor.[226]

Llord George, Yunan Başvekil Gunaris ve Hariciye Nâzırı Baltacis'i makamına kabul etti. *İngiltere Başbakanı'nın iki yüzlü diplomatik yanıtları*na muhatap oldular.[227] Yunan heyeti, *Curzon'u "görgüsüz ve acımasız", George'u da " iki yüzlü" buldular*.[228]

Lord Curzon, Londra'daki Fransız Büyükelçi Kont de Saint-Aulaire'yle mülakat etti. Franklin-Bouillon Muahedenamesine ilişkin mütalaasını anlattı.[229]

İngiliz Hariciye Nezâreti, Hindistan Sömürge Nezâreti'ne ve Maliye Nezâreti'ne birer muhtıra gönderdi: *Mustafa Kemal'e iletilmek üzere, Bombay'dan Osmanlı Bankasına 5 bin sterlin daha yollanmış. Maliye'nin ve Hindistan işlerinin görüşü nedir?*[230]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. Sovyet Rusya yönetimi *Batılı devletlere saldırırlarsa, Kemalistlerin Kafkasya'yı istilâ edecekleri yolunda* Franklin-Bouillon Muahedenamesinde *gizli bir bölüm olduğuna inan*ıyor ve *kuşkusunu sürdürüyor*.[231]

---

[224] BOA, HR.SYS, 2599/ 10, lef. 3-5; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 660.
[225] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXII.
[226] FO, 3171/6535/E. 12381; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 233.
[227] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 439.
[228] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 7.
[229] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e,* 2016, s. 217.
[230] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXIII.
[231] FO/7902/E 10892; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 187.

4 Kasım 1921. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, Ankara'daki kaynaklarından temin ettiği malumata göre 20 Ekim 1921 Franklin-Bouillon Muahedenamesinin gizli ek maddeleri bulunuyor.[232]

İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi: *Tayms da nihayet hakikati anladı ve söyledi. Büyük İngiliz Gazetesi "Yunanlıları" Anadoluyu tahliye edecek derece tadil-i müddeiyata ikna etmek zamanı gelmişdir, diyor*.

5 Kasım 1921. Londra'dan mufarakat etmiş bulunan Korgeneral Harington, İstanbul'a muvasalat etti.[233]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*, 20 Ekim 1921 tarihli Franklin-Bouillion nâm-ı diğer Ankara Andlaşması hakkında yazı neşretti: *Vaziyeti büsbütün değiştirdi. Kemalist hareketi şimdi dehşetli bir kuvvettir*.[234] Bir başka haberinde *Batum'da İttihat ve Terakki Ahali Sovyet Fırkasına istihale eden Enver, Halil, Küçük Talât ve Dr. Nazım taraflarından imzalanan bir beyannameyi bildirmektedir*.[235]

The Times

Fotoğraf. *(Tayms) gazetesinin (Londra)daki idarehanesi ile (Tayms)ın ve diğer (50) gazetenin sahibi olan Lord (Nortkılif)* [Tevhîd-i Efkâr, 4 Teşrîn-i sânî 1921, s. 1].

Britanya Hariciye Nâzırı Curzon, Paris'deki Britanya Büyükelçisi Hardinge'ye uzun bir nota göndermek suretiyle Fransız Hükümetini protesto etti[236]:

> Bu notayla, Ankara Antlaşması'nın maddelerine teker teker itiraz edildi. Lord Curzon'un kabine toplantısında ileri sürdüğü görüşler daha fazla genişletilip nota halinde yazıya döküldü. Böyle bir antlaşma imzalanacağının İngiltere'den gizlendiği ve imzalanan antlaşmanın İngiltere'de "hayret ve hatta kaygı ile karşılandığı" belirtildikten sonra teker teker maddeler üzerine Fransa'dan açıklama istendi. İngiltere'nin Ankara Antlaşması'na itirazları özetle aşağıdaki noktalar üzerinde toplanıyordu:
>
> Fransa'yla Ankara Hükümeti arasında "savaşın sona erdiğini" belirten birinci madde, 4 Eylül 1914 günlü İngiliz Fransız Antlaşmasına ve Kasım 1915 günlü Londra Paktı'na aykırıydı. Fransa, Büyük Millet Meclisi'ni Türkiye'nin egemen otoritesi olarak resmen tanımıştı. Antlaşmanın üçüncü ve sekizinci maddeleriyle Fransa, Türkiye'deki Hıristiyan azınlıkları koruma ödevlerinden sıyrılmıştı. Azınlıkların korunması konusunda antlaşmaya özel bir madde de konmamıştı. Bu açıdan antlaşmanın beşinci maddesi yetersiz, altıncı maddesi ise Sevr Antlaşması'na aykırıydı, İskenderun bölgesinde Türklere özel haklar bağışlayan yedinci maddenin değiştirilmesi gerekliydi. Sekizinci maddeyle, Sevr Antlaşması'nın çizdiği sınır Türklerden yana değiştirilmiş, İngiliz ordularının işgal ettikleri verimli ve geniş topraklar Türkiye'ye devredilmişti. Bu maddeyle ayrıca, Musul ve Mezopotamya'nın güvenliği bakımından stratejik önem taşıyan Bağdat demiryolunu Türklerin kullanmalarına olanak verilmiştir. Nusaybin, Ceziret-ibn-Ömer Türkiye'ye devredilmişti. Türkiye ile Suriye arasında bir gümrük antlaşması yapılacağını belirten on birinci madde konusunda Müttefiklere de danışmak lazımdı. On birinci madde Sevr Antlaşması'nın 294. maddesine ve Üçlü Antlaşma'nın Fransa'ya yüklediği ödevlere aykırıydı. Bütünüyle antlaşma "Müttefiklerin biri tarafından düşman bir hükümetle imzalanmış ayrı bir antlaşma" niteliği taşıyordu.

[232] The Times, 4 November 1921, *Concessions to the Kemalists. Causes of uneasiness*; Aktaran: Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 315.
[233] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e,* 2016, s. 234.
[234] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 165.
[235] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 170-171.
[236] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 165.

> Bu izlenim giderilmezse, "Müttefiklerin tam işbirliği politikasına olumsuz etki yapmaktan geri kalmayacak"tı. Bu bakımdan İngiltere, bütün bu noktalarda Fransa Hükümetinden "tam ve dostça açıklama" istiyordu.[237]

6 Kasım 1921. İngiliz bahriye istihbaratı şefi Pandikyan'ın kontrolündeki ve yaklaşık 400 ton ağırlığınca silâh ve cephâne yüklü *Ararat* gemisi, İnebolu'ya ulaştı ve malzemeler limana boşaltıldı.[238]

İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihat Reşat (Belger) Fransız gazete *Petit Journal*e beyanat verdi. Ankara Hükümeti üzerindeki Sovyet nüfuzunun Ankara İtilafnamesiyle dengelendiği ifade edilmiştir ki bu çok mühim bir stratejik hedefti:

> Türkler, Fransanın kendileriyle (Ankara) İtilafnamesini imza eylemesini parlak bir nişane-i muhasalat ve muhadenet olarak telakki etmekdedirler. Fransa bu tarz-ı hareketiyle Türkiyanın, fakat millî hududları dahilinde yaşamak kudretini haiz müstakil bir Türkiyanın paydar olmasını arzu eylediğini isbat etmişdir. Fransa-Türkiya İtilafnamesi (Ankara) Hükümetine atf u isnad edilen ifratperverlik ve Bolşeviklikden tebrie etdirecek mahiyette bulunmaktadır ve hükümet-i mezkûre, Fransa ile akd-i sulh etmekle zevk için harb eylemediğini isbat eylemiş oldu. (Fas)dan Çine kadar bütün memleketler (Fransa-Türkiya) mukarenetini alkışladı ve bu suretle Fransanın en uzak bilad-ı İslâmda bile nüfuz ve itibarı tezayid etmiş oldu. Kafkasya ve İranda itilafnamenin akdi münasebet-i mübeccelesiyle şenlikler icra edildi.[239]

7 Kasım 1921. Esir becayişi sonrası serbest bırakılan Alfred Rawlinson, İstanbul'daki İngiliz İşgâl Kuvvetleri Başkumandanı General Harington ile görüştü. Aynı gün *The Times*, *sağlam bir sulh* taleb etti.[240]

> Rawlinson herhangi bir gazeteye İstanbul'da mülâkat vermekten kaçınmıştır. Başka bir zaman da: "Memleketimizin kaçınılamaz siyasetinin mümkün olduğu takdirde daima Türkiye ile dostane münasebetler kurmak mecburiyetinde olduğu fikrinde idim ve hâlâ da aynı fikirdeyim" demiştir. Rawlinson böylece askerlerinin de kendisiyle paylaştığı müstesna vasıflara sahip olduğunu gösterdiği gibi (Britanya askerlerinin en mükemmel geleneklerini de muhafaza ettiğini göstermiştir), siyasî basireti ile de temayüz etmiştir. 23 Ekim tarihli bu uzlaşma İngiliz-Türk münasebetleri tarihinin en hazin bir bölümünün kapandığı mânasını ifade etmiş olmaktadır.[241]

Yunanistan'ın Londra Maslahatgüzârı R. Rangabe, İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a nota verdi: *Tevfik Rüştü, Moskova'dan bir milyon altın lira kadar borç sağlamış. Bu para savaş malzemesi için kullanılacak*.[242]

TBMM Hükümeti, Müttefik fevkalâde komiserlere nota vererek *Müttefiklerarası Denetim ve Düzenleme Komisyonu'nun kurulması*nı *protesto* etti. *Sevr Antlaşması'nı uygulamak amacıyla alınan tüm tedbirlerin kaldırılması talep ediliyor. Bu, Ankara Hükümeti'nin Yüksek Komiserlerle, İstanbul'daki uygulamalardan doğan sorunlara ilişkin anlaşmazlık yaşadığı ilk konu*dur. *Ankara Hükümeti, Merkezi Hükümet ile sanki bir danışıklı dövüş içindeymiş gibi görünmekte*dir.[243]

---

[237] FO, 406/48, s. 38-40, No. 18; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 217-218.

[238] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 133. TBMM Hükümeti emrindeki bahriye kuvveti 7.000 tona; Müttefiklerinki ise 250.000 tona tekabül etmekteydi: Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 217. Müttefiklerin mestur biçimde fakat imtiyazlar karşılığında TBMM'ye ikmal koridoru açması fevkalâde mühimdir.

[239] Tevhîd-i Efkâr, 7 Teşrîn-i sânî 1337-1921, *Anadolu Rical ve Mümessillerinin Beyanatı: Türkiya-Fransa İtilafnamesinin Ehemmiyeti*, s. 1. *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesinde de neşredildi: *Çin'den ta Fas'a kadar bütün Şark, Türk-Fransız Muahedesi'ni alkışladı*: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 134.

[240] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 166.

[241] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 194.

[242] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXIII.

[243] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 81.

8 Kasım 1921. İngiliz Hariciye Nezâreti'nden Hindistan Sömürge Nezâreti'ne çok acele muhtıra: *Hindistan'dan Mustafa Kemal'e gönderilen para konusunda Mr. Montagu'nun görüşü nedir?*[244]

Hindistan Sömürge Nezâreti'nden İngiliz Hariciye Nezâreti'ne muhtıra: *Hindistan'dan Mustafa Kemal'e gönderilen 15 bin sterlin konusunda Curzon'un görüşüne katılıyoruz*.[245]

Hindistan Sömürge Nezâreti'nden Hindistan Kral Naibliği'ne telgraf: *Mustafa Kemal'e iletmek üzere, Hindistan'dan Osmanlı Bankasına 15.000 sterlin gönderilmiş. İngiltere Hükümeti bu işe karışmayacak*.[246]

İngiliz İstihbaratı rapor kaleme aldı. İstanbul'da *birçok subaylar beslenebilmek için her şeylerini satmışlar, açlık çekiyorlardır. Birçokları bu yüzden Anadolu'ya gitmişlerdir.*[247]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi Sir Graham Bower'in mektubunu neşretti: *Eğer Britanya'nın çıkarlarını ve dürüstlüğünü Yunan ihtirasları için kurban etmeyi kabul edersek, Yunanistan gibi fakir bir ülke bir fetih ve uzun süreli askeri işgal ve baskı politikasını yürütebilir mi?*[248]

The Times haberi: *Parlamentodaki bir soru üzerine yurt dışındaki İngiliz askerinin dökümü açıklandı. (Kuzeybatı İran'dan çekilme bir ay önce tamamlanmıştı): İstanbul'da 5.200 İngiliz, 5.500 Hintli asker bulunuyordu. Mısır'da 13.800 İngiliz, 3.200 Hintli; Filistin de 4.400 İngiliz, 10.800 Hintli; Mezopotamya da 10.000 İngiliz, 50.000 Hintli asker vardır.*[249]

Vakit gazetesi *The Times* gazetesinden iktibas etti: *Sevr Anlaşması hukumden duşmuştur. Yunanistan muvaffak olamamıştır*.[250]

9 Kasım 1921. Londra ziyaretinden İstanbul'a avdet eden İngiliz İşgâl Kuvvetleri Başkumandanı General Harington'un Türkiye basınına beyanat verdi: *Türkler ve Yunanlılar akl ve mantık sahibi milletlerdir. Bunlar sulhün, refah ve sa'âdetin, ticâret ve sanâyi'in diğer memleketlerde olduğu gibi kendi memleketlerinde de inkişâfını görmek isterler.* Harington'un ifadesine göre *İngiltere, Fransa, İtalya el ele hareket etmek isteselerdi* sulh akdedilebilirdi. Kendisi, *dâimâ muhâfaza etmiş olduğu bîtaraf-ı tam politikasına, ya'ni gerek Yunanlılara gerek Türklere muâvenet-i askeriyeden imtinâ' politikasına devâm etmek niyetinde* idi.[251]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Lordlar Kamarasına beyanatta bulundu: *Rawlinson'un serbest bırakılmasını sağlamak için Türk taleplerini kabul etmeye karar verdik*.[252]

Mustafa Kemal'in gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*de "Yeni Türkiyanın Ma'nâsı" nam "Mahmud Es'ad" imzalı baş makale neşredildi: *Dâhilde yeni idâre, yeni siyâsî vazıyet ihdâs etmesi zarûrî olan yeni Türkiya hareketinin iki cezrî ma'nâsı vardır. Birisi, yeni Türkiya halk devletidir. Diğeri, yeni Türkiya hârice karşı mütemeddin devletler hukuk-ı düvel esaslarından başka bir kayd ile mukayyed olamaz.*[253] Makalede ilginç bir biçimde "Türkiyalılar" ifadesinin sıklıkla kullanılmış olduğu görülüyor.

---

[244] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXIII.
[245] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXIII.
[246] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXIV.
[247] FO 371/6497, E 1760/52/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 423, sonnot 59.
[248] The Times, 8 November 1921, *Greek imperialism*; Aktaran: Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 317.
[249] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 449, sonnot 7.
[250] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 135.
[251] Tercümân-ı Hakîkat, 10 Teşrîn-i sânî 1337-1921, Numero 14586, *Ceneral (Harington)un Beyânâtı,* s. 1.
[252] The Times, 10 November 1921; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 194, dipnot 59.
[253] Hâkimiyet-i Milliye, 9 Teşrîn-i sânî 1337-1921, Numero 348, s. 1, sütun 1.

Osmanlı Bankası Londra şubesinden İngiliz Hariciye Nezâreti'ne muhtıra: *Mustafa Kemal'e iletilmek üzere Hindistan'dan 15.000 sterlin gönderildi. Bu parayı Mustafa Kemal'e transfer etmemiz konusundaki görüşünüzü tezelden bekliyoruz*.[254]

10 Kasım 1921. Avam Kamarası içtima ediyor. "Sevr Muahedenamesi" mevzubahistir. Başvekil Lloyd George, *Sevr'de önemli değişiklikler önermeye hazır olduğunu ifade* ediyor.[255]

İstanbul Fevkalade Komiseri Horace Rumbold, Lord Curzon'a zata mahsus ve mahrem telgraf keşide eyledi: *İleride, ulusalcılar İstanbul'a ilerlemeye başlarsa, Fransa ile Kemalistler arasında imzalanmış olan antlaşma nedeniyle Fransızlar, ulusalcılara karşı alınacak olan enerjik önlemlere katılmayacaklardır. Bu denli bir durum ortaya çıkarsa, Fransızların ihaneti beklenebilir. Türk-Fransız Antlaşması, Müttefiklerin ulusalcılara karşı tutumlarının kökünü kazımıştır. Fransızların, güçlüklerimizi daha da artırmış olan bu hareketlerini haysiyetsizlik olarak nitelerim*.[256]

Bâb-ı Âlî mümessili A. Şevki, Müttefik fevkalâde komiserlere nota verdi. *Yeni kaynaklar bulamayan hükûmet, Yüksek Komiserlere müracaat ederek bloke edilen altınlara karşılık bir kez daha avans iste*mektedir.[257] Müttefik fevkalâde komiserleri 10 Aralık'da red cevabı vereceklerdir.

Tevhîd-i Efkâr gazetesi, *The Times*in "Yunanistanın Anadolu macerâsının iflâs ettiğini ve Yunanistan için bulunduğu müşkil vaz'ıyetden kurtulmanın, ancak Anadoluyu terk ve tahliyeye mütevakkıf bulunduğunu" belirten haberini iktibas etti.[258]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Yaşanan gelişmeler karşısında, Gounaris'in yaptığı son tekliflerin ardından Yunan Hükümeti, Ankara Hükümeti ile belirli koşullar çerçevesinde bir ateşkes imzalamaya hazır görünmekte*dir *ve taraflar arasında müzakereler başlamıştı*r.[259]

11 Kasım 1921. Harbiye Nazırı Winston Spencer Churchill, Irak Fevkalade Komiseri Percy Cox'a cevabî telgraf keşide eyledi: *Bu sırada, Türkiye ile barış yapmak konusunda daha önemli barış görüşmeleri yapılmakta olduğu için, Faysal'a Kemal'le görüşmesi iznini vermek olanaklı değildir. Bu nedenle, sükûnu korumak ve hudutta etkili bir varlık sürdürmek için elinizden geleni yapınız. Türklerin acil gayreti Batı'da Yunanlılarla uğraşmaktır, şu anda Kürtlerin cesaretlendirilmesini onaylamıyorum. Ayrıca, Fransızlarca da keskin bir tartışmaya tutuşmuş bulunuyoruz*.[260]

İstanbul'da bulunan Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Londra'daki Harbiye Nezâretine gönderdiği mahrem telgrafında, Mustafa Kemal'le yakınlaşmak için *bir alternatif olarak telkin edebileceğim tek şey, Refet'i (Refet Paşa'yı), Şile'de veya İstanbul'da benimle görüşmeye çağırmak ve onun aracılığıyla Mustafa Kemal nezdinde, daha sonra (İngiltere Yüksek Komiseri) Sir Horace Rumbold'un yapacağı müzekereler için elverişli bir hava yaratmağa çalışmaktır*.[261]

İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Buna göre *İtilâf Devletleri aldıkları tedbirlerle Sevr'de öngörülen İtilâfçı organizasyon ve kontrol komisyonlarını teşkil etmeye başlamışlardı. 7 Kasım 1921 tarihinde İtilâf Devletleri Yüksek Komiserlerine gönderdiği bir*

[254] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXIV.
[255] Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 275-276.
[256] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 305.
[257] FO, 371/6544, E 14190; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 773.
[258] Tevhîd-i Efkâr, 10 Teşrîn-i sânî 1337-1921, Numero 3180-152, *(Tayms)ın Lisânındaki Tahvil*, s. 1.
[259] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 225.
[260] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 304.
[261] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 213.

telgraf ile bu uygulamaları protesto eden TBMM Hükûmeti, Sevr Antlaşması'na yönelik uygulamaların tamamının iptalini talep etmiştir.[262]

Rumbold, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Korgeneral Harington'dan farklı düşünüyor ve *Mustafa Kemal'e, İstanbul Hariciye Nazırı İzzet Paşa ve İstanbul'daki Ankara Temsilcisi Hamit Bey aracılığıyla yaklaşmayı savun*uyor.[263]

Bulgar Cyrille Kirtcheff, Curzon'un Siyasî Müsteşarı D. G. Osborne'yle tekrar temas kurdu. Temmuz ayında belirtmiş olduğu sulh şeraitini İngiltere kabul etmeye hazırsa *resmi bir heyet, tayin ettiğiniz yere gidip ön anlaşmayı imzalayacak*tır. *Hükümetinizin önünde şimdi, son iki yılda yitirdiklerini kazanma ve Ortadoğu'da Müttefiklerin en nüfuzlu üyesi olma şansı vardır*. Kirtcheff, mülakatçı Davidoff'u mektubun zeylinde takdim ediyor: *Dostum (Davidoff) Roma'da Mustafa Kemal'in en yakın resmi temsilcisiyle görüştükten sonra İsviçre'den buraya (Paris'e) geldi. Doğrudan doğruya Mustafa Kemal'le hükümetiniz arasında özel bir anlaşma (arrangement) yapılmasıyla ilgili olarak size pek önemli açıklamada bulunmak üzere kendisine yetki verilmiştir... Kendisini Londra'da görmek isteyip istemediğinizi (...) bana bildirmenizi rica ederim*.[264]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, İngiliz Harbiye Nezâreti'ne muhtıra gönderdi:

> 1. Anadolu'da Yunan subaylarının cesareti kırılmış. Yunan askerinin morali bozuk. Türkler onları rahatsız ediyorlar.
>
> 2. İstanbul Hükümeti aracılığıyla Mustafa Kemal'e yaklaşmak konusunda iyimser değilim.
>
> 3. Tek kaygım şu ki, Mustafa Kemal Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmaları ve Misak-ı Milli esasları gibi aşırı istekler ileri sürebilir. Rafet Paşa ile Şile'de ya da İstanbul'da görüşüp onun aracılığıyla Mustafa Kemal'i yumuşatmak aklıma geliyor.
>
> 4. Fransız askerleri çekilirse durumumuz güçleşebilir.[265]

12 Kasım 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderdi:

> Harington, barış çalışmalarının hızlandırılmasını istiyor. Kemalistler uzlaşmaz bir tutum içinde. Ankara ile temasa geçmek için zaman pek elverişsiz. İzzet Paşa, İstanbul Hükümetinin Ankara'yı etkileyemediğini söylüyor. Ankara'ya yaklaşmak işini yalnız Fransızlara ve İtalyanlara bırakmak da sakıncalıdır. Resmî olmayan ajanlar kullanmak da öyle. En uygunu, Hamid Bey aracılığı ile Ankara'yla ilişkiye geçilebilir ve Kemalistlere şu yolda bir mesaj iletilebilir: "Herkes savaştan usandı. Herkes barış istiyor. Siz de gerçekten barış istiyorsanız, müttefik yüksek komiserleriyle görüşmek üzere tam yetkili bir temsilcinizi İstanbul'a gönderiniz..." Uygun görülüyorsa, Hamid Bey aracılığıyla Ankara'ya bu yolda bir telgraf çekebiliriz.[266]

Yunan Hariciye Nezâreti, Britanya Hariciye Nezâretine nota verdi:

> [D]üşünülen değişiklik, Sevr Antlaşması'nın İzmir'le ilgili temel ilkelerini değiştirmemeli[dir]. Yani, Türk olmayan nüfus, "Türk egemenliğinden ileri gelen tehlikelere karşı korunmalı"[dır]. Türk olmayan nüfus, Yunan işgalinden bu yana artmıştı[r]. Ocak 1921'e dek yalnız İzmir bölgesine 126.000 Yunan göçmeni yerleştirilmişti[r]. Bu göçmenler "Türk egemenliğinin tehlikelerinden" korunamazlarsa, yeniden göçmen olmak

[262] FO, 371/6535, E 12466 & E 12467; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 943.
[263] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 234.
[264] FO, 371/6477/E. 12580; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 226-228.
[265] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXIV.
[266] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXIV- XXXV.

zorunda kalabilirler. Bu nedenle Yunanistan, İzmir bölgesinde “fiili güvenceler" istiyor. Sevr Antlaşması'nın Türklerin silahsızlandırılmasına ilişkin hükümleri uygulanamamıştı, Kemalist ordu silahlanabilmişti. "Türk yönetiminden koparılan topraklar tekrar Türk yönetimine geri verilmez" yolundaki ilkede gedikler açılıyor. Türkler, sanki bu ilke gücünü yitirmiş gibi umuda kapılıyorlar. "Yunan görüşü şudur ki, İzmir bölgesinde Yunan askerlerinin bulunması, kurulacak rejime Türklerin saygı göstermeleri için tek elverişli güvence olacaktır". Türk olmayan nüfus, Yunan askerleri tarafından korunmalı[dır]. Yalnız İzmir bölgesinde değil Marmara bölgesinde de Yunan askerleri bulunmalı[dır]. Bu sayede hem Türk olmayan ahali Türklere karşı koruna bilecek, hem de Avrupa'yla Anadolu arasında ulaştırma kolaylaşacaktı[r].

İzmir'den başka Anadolu'nun öteki bölgelerini de düşünmek gerekiyor. Türk olmayan nüfus yalnız İzmir bölgesinde yaşıyor değil. Öteki bölgelerde yaşayan Türk olmayan nüfus şimdi tehlike içinde. Çünkü o insanların bir kısmı Müttefiklerle ve Yunan ordularıyla işbirliği yapmışlardı. O bölgelerden gelen askerler, halen Yunan ordusunda hizmet ediyorlar. Yunanistan Hükümeti, o insanların da geleceğini güven altına almak için Anadolu savaşına girişmişti. Onlara karşı manevi borç içinde[dir]. "Bu azınlıkların korunmaları için özel tedbirler düşünülmeli ve Türkiye'ye empoze edilmeli". Bu alanda "Yunanistan, askeri vesair yükümlülükler almaya hazır.[267]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, Hind Hılâfet Cemiyeti liderlerinden mutezilî Ağa Han’ın beyanatını neşretti: *Türkler mağlûp edilemezler*.[268]

İspanyol *La Correspondencia Militar* gazetesi yazıyor: *Yunan Hükümeti’nin Türkiye ile İzmir’in boşaltılması konusunda müzakerelere başlamaya hazır olduğu haberinin asılsız olduğu bildirilmiştir*.[269]

13 Kasım 1921. İstanbul'dan Ankara'ya silâh, mühimmat, teçhizat, insan kaynağı sevkiyatı için Mustafa Kemal’in gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*den iktibas edilen tavsiye haber, Müttefik sansürünün müsaadesiyle, neşredildi: *İstanbuldan Ankaraya (İzmit) tarikiyle karadan gitmek (İnebolu) tarikiyle denizden gitmekden daha seri' daha rahatdır*.[270]

Harita. *Nafia Vekili Ömer Lütfi Beğ tarafından (İnebolu) tarikine müreccah olduğu söylenen (Ankara-İstanbul) kara yollarını gösterir harita* (Tevhîd-i Efkâr, 13 Teşrîn-i sânî 1921).

İngilizler, İstanbul ile Ankara arasındaki karayolu irtibatını tamamen kesecek bir işgale de müsaade etmemiştir. Hatta, İstanbul matbuatında, İstanbul'dan Ankara'ya denizyoluna nazaran karayoluyla daha kısa zamanda intikal edilebileceğine dair harita bile neşredilmiştir. Hatırlanacak olursa Kuvâ-yı Milliye perişan olmuş bir vaziyette iken Yunan Başkumandanı Paraskevopulos'un ordusuz Mustafa Kemal'i ortadan kaldırma teklifi (Temmuz 1920), İstanbul’daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne tarafından "İngiliz menfaatlarına mugayirdir" gerekçesiyle reddedilmişti. İngilizler; bir taraftan siyasî ihtilâf hatta iç savaş[271]

[267] Bilâl N. Şimrşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya’dan İzmir’e*, 2016, s. 208-209.
[268] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 166.
[269] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 225.
[270] Tevhîd-i Efkâr, 13 Teşrîn-i sânî 1337-1921, Numero 3183-155, *İstanbul-Ankara Yolu Kısalıyor*, s. 1. Nafia Vekili Ömer Lütfi, 3 gün sonra istifa ettirilecek ve istifası Meclisce kabul edilecektir (Tevhîd-i Efkâr, 17 Teşrîn-i sânî 1921).
[271] "Türkiye tam bir karışıklık içerisindeydi. Mustafa Kemal adlı birinin başını çektiği Ankara'nın yeni milliyetçileri, padişah taraftarlarına karşı iç savaş yürütüyorlardı." Robert Neumann. (1938). *Zaharoff the Armaments King* (R. T. Clark, tran.) (p. 222). Great Britain, London: Readers’ Union.

çıkartmış lâkin Harekât-ı Milliye'yi İttihad-ı İslâm ve Turancı cereyana sevkedebilecek tam bir boğma politikası uygulamamıştı, diğer taraftan da Mustafa Kemal grubunun önünü zımnen açmıştı.

İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr*da "İngiltere de, Türkiya ile i'tilâfa mütemâyil" başlıklı haber neşredildi: *[Londra] mehâfil-i siyâsiyesinde İngiliz Hükûmetinin dahi Şark-ı Karîbdeki vaz'ıyetini muhâfaza içün tedâbir-i lâzımeye tevessülden geri kalmayacağı kana'atı hâkimdir.*[272]

İstanbul matbuatından *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesi: *Mösyö Tuozzi beyanatta bulundu: İtalya Türklerle itilaf için Londra ve Paris Kabineleriyle hemfikirdir. Yunan ordusu akıbet isyan edecektir*.[273]

14 Kasım 1921. Halife-Padişah Vahideddin'den İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington'a: *İzmir ve Trakya boşaltılmadan anlaşmaya varıla*maz.[274]

İngiliz Hariciye Nezâreti'nden Osmanlı Bankası'na muhtıra: *Bombay'dan Mustafa Kemal'e havale edilen para konusunda İngiltere Hükümeti hiçbir işlem yapmayacak*.[275]

İngiliz Hükümeti, Mustafa Kemal'in Osmanlı Bankasındaki şahsî hesabına yatırılan 15.000 sterlin (yaklaşık 150.000 lira) nakdî bağış intikalini engellemedi.

> Osmanlı Bankası Londra Şubesi, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, Mustafa Kemal'e iletilmek üzere Hindistan'dan 15.000 Sterlin gönderildiğini haber vererek bu paranın Mustafa Kemal'e transferi konusunda görüş sordu. Bakanlık, 14'te, İngiliz Hükûmeti'nin bu konuda bir işlem yapmayacağı karşılığını verecektir. İngiliz Hükumeti, daha önce de bu soruyla karşılaşmış ve olaya müdahale edilmeyeceği talimatını vermişti.[276]

Yarı resmî *The Times* gazetesinin haberi: *Anadolu savaşı hiç bir sonuç vermedi. Bu siyasete devam edemeyiz. Yunanlılar Anadolu'dan çıkmadıkça sağlam bir barış kurulamaz.*[277] *20 Ekim muahedeye günlü* [Franklin-Bouillon İtilafnamesine] *dair münakaşa faydasızdır. Sulha muhtacız.*[278]

15 Kasım 1921. *İstanbul'a geleli beri padişahla hiç görüşmemiş olan İngiliz işgal gücü Başkomutanı General Sir Charles Harington, 14 Kasım'da huzura çıkarak padişahla özel olarak görüşmüş*tü*; bu görüşmeyle ilgili olarak 15 Kasım'da İngiltere Savaş Bakanlığı'na şu gizli telgrafı göndermiş*tir:

> Padişahla görüşmemin amacı, kış mevsiminde ikamet edeceğim evi bana tahsis etmiş olduğu için ona teşekkür etmekti. Padişah, İstanbul ve Ankara yönetimlerini birleştirmenin önemine değinmiş ve yönetimdeki Sadrazamla (Ahmet Tevfik Paşa) bakanların bu konuda çalıştıklarını söylemişti. Sözlerini sürdüren padişah, Türkiye'nin savaşa girmesini daima intihar olarak nitelendirdiğini; İzmir'le Trakya boşaltılmazsa hiçbir anlaşmaya varılamayacağını; Türkiye'nin, yüce bir imparatorluk olmasından sonra, kısıtlı bir krallık biçimine gelmiş olduğunu; bu devletin, kendi ulusal sınırları içinde, kendi işlerinin yöneticisi olmaktan başka bir şey dilemediğini; Ankara'daki "militanların" tüm ülkenin yüzde 10'unu bile temsil etmediğini ve adil bir anlaşmaya varılırsa onların ortadan silineceğini söyledi. Son olarak, Yunan işgaline karşı Türkiye'nin birleşmiş olduğunu vurguladı.[279]

---

[272] Tevhîd-i Efkâr, 13 Teşrîn-i sânî 1337-1921, Numero 3183-155, *İngiltere de, Türkiya ile i'tilâfa mütemâyil*, s. 1.
[273] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 143.
[274] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXVI, 78-79. "Harington padişahla görüştü. Padişah, İstanbul ile Ankara'nın yakınlaştırılmasını istiyordu. Ona göre İzmir ve Trakya boşaltılmadan barış yapılamazdı. Barış yapılınca yüzde on olan aşırılar dağılırdı." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 37. Kemalist tarih anlatıcılarından Türk Tarih Kurumu mensubu, CHP Tek-Parti Manisa mebusu, sabık sosyalist Yusuf Hikmet Bayur ise "İstanbulda düşmanlara her türlü yardımı yapmağa hazır bir padişah [..] vardı" diyebilecektir: *Belleten*, Nisan 1937, Cilt 1, Sayı 2, s. 450.
[275] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXV.
[276] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 137.
[277] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 144.
[278] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 166.
[279] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 305-306. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın 15 Kasım 1921 tarihli "Ankara ile görüşme olanağı" başlıklı bir muhtırası: *"Ankara'yı asıl kaygılandıran şeyin Rusya'nın Batı Avrupa ile anlaşması kuşkusu olduğuna emin olabiliriz. Kemalistler, o takdirde sonlarının geleceğini bilirler..."*[280]

İngiliz Askerî İstihbarat Teşkilâtı, Refet (Bele) hakkında muhtıra kaleme aldı: *Rafet Paşa, tutsaklar işinde Mustafa Kemal ile İngilizler arasında aracı rolü oynadı. Harington da onunla görüşmek istedi. Paşa ılımlıdır. Geniş görüşlüdür. Milliyetçilerin en yetenekli liderlerinden biridir. Özel yaşamı kötü*.[281]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı raporu: *1 Ekim'den beri, Fransız tüccarları ve İstanbul'daki bazı ajanlar, Ankara'ya çok sayıda silah satışı anlaşması yaptılar. 9-19 Ekim günleri arasında da İstanbul'dan Anadolu'ya 1048 subay gönderildi*.[282]

İngiliz ajanı *Traian* Satvet Lütfi (Tozan): *1921-22 yıllarında silah satın alma konusunda Mustafa Kemal Atatürk ile de konuştum ve akabinde Basil Zaharoff*[*] *ile müzakereleri başlattım. Lakin Zaharoff bir antlaşma yapmayı reddetti, bu sebepten dolayı silahları Fransa'dan satın aldık*.[283]

Grace Mary Ellison: *Herkes bu cephaneyi* [Howitzer mavzerleri mühimmatını] *Fransızların verdiğini sanmaktadır. Fakat Türkler bize, İngiltereye, 5000 sterlin (bugünkü parayla) ödemişlerdir. Biz bu cephaneyi, Fransızlardan aldık, Türkler de İstanbul'daki İngiliz subaylarından almışlardı. Bir miktar cephane de Fransız, İtalyan ve Ruslardan, hatta inanmayacaksınız Yunanlıların kendilerinden alınmıştı. Türkiye, nereden bulabilmişse oradan silâh satın almıştı*.[284]

Batı Cephesindeki silâh mevcudu: *66.732 tüfek, 518 hafif, 576 ağır makineli tüfek, 230 top*.[285]

Akademik askerî tarihçi Erhan Çifci: *Türk ordusunun reorganizasyonunda dış yardıma başvurulan neredeyse her dönemde yardım alınan ülkeye ya da ülkelere askerî, iktisadi ve siyasi bağımlılığın arttığı*

---

[280] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 785.

[281] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXVI.

[282] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 146.

[*] Basil Zaharoff, şahsî menfaatine çalışan ve bu umurda devletleri kızıştıran karakterde bir silâh baronuydu: "Söylenebilecek, onun her şeyden önce bir iş adamı olduğudur. Zira Zaharof sonsuz servetini, ticaret dehasına borçluydu. Çeşitli memleketlere silah satmaktaki ustalığına ve kurnazlığına dair, olağanüstü hadiseler bilinmektedir. Sonradan klâsikleşen, bir memleketi diğerine karşı kullanma metodunu kuran da odur. 1885 yıllarında, henüz iş hayatının başındaydı ve İngiliz Nordenfeld silâh fabrikalarının, bütün Balkanlar temsilcisi olarak Atina'da bulunuyordu. Bu, ilk gerçek denizaltıyı yapan şirketti. Yaptığım satmak istiyor, ama büyük devletler arasında bir alıcı bulamıyordu. işte bu sırada Zaharof harekete geçti: önce vatanı olan Yunanistan'ı bir denizaltı almaya kandırdı. Sonra İstanbul'a gitti ve Yunanistan'ın elinde bir denizaltı bulunmasından doğan tehlikeden bahsederek, türkleri de bir denizaltı satın almaya razı etti. Bundan hemen sonra Paris'teki rus ataşe militeri firmanın temsilcisini arıyacak ve denizaltı edinen boğazların bekçisine karşı, bir kaç denizaltı da onlar ısmarlayacaktı. Zaharof üstelik 1912-1913 yıllarında Türkiye'nin, yani kendi memleketinin can düşmanının silâh yapımı ve deniz harp gemileri inşaatı organizasyonlarına da katılmıştı. *Ve birden öğrenildi ki, Zaharof, Société impériale ottomane: Compagnie de constructions maritimes, de docks et arsenaux (gemi, dokve tersaneler inşaat ortaklığı: Osmanlı imparatorluk Şirketi) adı altında Vickers ortaklığına, Haliç ve İzmit'teki tersanelerin tüm reorganizasyonu, 32.000 tonluk havuz tesisleri, bir okul, işçi ve memur evleri, hattâ bir cami inşaatı işlerini almak üzere, türk hükûmetiyle anlaşmaktadır*. [..] Petrakopulos'a 1914'te yazdığı mektuplarda Zaharof, vatanına ve başbakan Venizelos'a hizmet etme isteğinden ve gayretinden söz etmekte, ve yunan hükûmetini Türkiye'nin askerî hazırlıklarından haberdar etmek fırsatlarını kaçırmadığını söylemektedir. Türk askeri gücünün artmasına kendi eliyle katıldığına göre, Zaharof'un bu yaptığı da, gene bir memleketi diğerine karşı kullanmaktan başka bir şey değildi." Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 281-282.

[283] Rıfat N. Bali, *Satvet Lütfi Tozan*, 2018, s. 127.

[284] Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 99.

[285] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 166.

görülmüştür.[286] İlginçtir, Çifci, 1919-1922 devresini, diğer bir deyişle TBMM Hükümetinin Müttefiklere bağımlı hale geldiğini mevzu etmemiş, vakıayı incelemesinin haricinde bırakmıştır.

Malta'dan tahliye edilen Hüseyin Rauf (Orbay), Ankara'daki Büyük Millet Meclisine kabul edildi. 2 gün sonra Nâfia (Bayındırlık) Vekili tayin edilecektir.[287]

> Rauf Bey'in görüşleri İngiliz modeline göre belirlenmişti. Malta'da zorla oturtulmuş olması Anglosaksonluğa olan sempatisini çok azaltmışsa da, yine de İngiliz anayasasını demokrasinin en gelişmiş biçimi olarak görmekteydi. İngiltere modelini kendi ülkesine de uygulamak istiyordu; başta sembolik bir sultanın bulunması, yükselme hırsıyla dolu paşalara karşı sağlam bir denge öğesi olacaktı. Mustafa Kemal'e, bu cumhuriyetçiye ters düşen bu görüş, daha sonraları ikisinin arasının kesinlikle açılmasına yol açacaktır.[288]

İngiliz Hariciye Nezâreti yetkilisi W. S. Edmonds, TBMM Hükümeti'yle resmî münasebet tesis etme meselesine ilişkin muhtıra kaleme aldı:

> Türkler, Yunanları Anadolu'dan atmakta tamamen başarısızlığa uğradılar ve onların askeri durumu pek öyle üstün değil.[289]
>
> Sir H. Rumbold, 724 sayılı telgrafında pek haklı olarak Mustafa Kemal'le koşulları görüşmenin büyük sakıncaları olduğuna parmak basmaktadır. Mustafa Kemal, hemen, bizim olduğumuzdan daha kötü durumda bulunduğumuzu düşünecek ve şartlarını ona göre ileri sürecektir.
>
> Sir H. Rumbold'un, Ankara'nın blöfünden gereksiz yere etkilenmiş olduğu düşünülebilir. Türkler, Yunanlıları Anadolu'dan atmakta tamamen başarısızlığa uğradılar ve onların askerî durumları pek öyle üstün değil. Ama onları asıl kaygılandıran şeyin, Rusya'nın Batı Avrupa'yla anlaşması korkusu olduğuna emin olabiliriz. Kemalistler, o takdirde sonlarının geleceğini bilirler...
>
> Her durumda şunu teklif ederim: Mustafa Kemal'in Sevr Antlaşması'nı protesto edişi bize, antlaşmada yapılacak değişiklikleri tartışmak üzere onun (Mustafa Kemal'in) kendisini İstanbul'a çağırma ve Sir H. Rumbold'un parmak bastığı dezavantajlardan kendimizi sıyırma şansını vermektedir...
>
> Orada kendisi (M. Kemal) ile, üç Yüksek Komiser; Yunan ve İstanbul Hükümeti temsilcileri arasında görüşmeler yapılabilir...
>
> Mustafa Kemal, kabul ederse ne âlâ, reddederse, o zaman Hindistan İşleri Bakanlığına ve başka eleştirilere yanıt verilmiş olur. Başlayan görüşmeler bir sonuç vermese bile, görüşmeler boyunca Mezopotamya üzerindeki Türk baskısı olasılığı herhalde daha azalır.[290]

16 Kasım 1921. TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid (Hasancan), *Ankara'ya, Londra'dan Mustafa Kemal adına yirmi bin İngiliz Lirası gönderildiğini ve yardımın devam edeceğini bildirdi*.[291]

Himmetzade Hüsnü yazıyor:

> 16 Teşrinisâni 337 (921) Çarşamba: Ziya Bey (Pandikyan'ın yanında tercüman) Harongton'un evelki gün huzura kabul edildiğini, mülakatın bir buçuk saat devam ettiğini, Türkçeyi az bilmesine rağmen tercümanlığın Kumandan Armistrong tarafından yapıldığını söyledi.
>
> İngilizlerin Ferit Paşa ile yaptığı mukavele 10 tarihli Maten gazetesinde intişar etmişti. Metni hulasaten şöyleydi.

---

[286] Erhan Çifci. (2022). *Prusya'dan NATO'ya Türk Ordusunda Batı Etkisi (1880-1960)* içinde (s. 478). İstanbul: Kronik Yayınları.
[287] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 166.
[288] Dagobert Von Mikusch, *Gâzi Mustafa Kemal*, 2000, c. 4, s. 22.
[289] FO, 371/6536/E. 12840; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 335.
[290] FO, 371/6536/E. 12840; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 237-238.
[291] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 147.

> Ferit Paşa, memleketi İngiliz mandası altına koyuyor. İngilizlerde tamamiyeti mülkiyemizi Mondros mütarekesindeki hudut dahilinde tasdik ediyor. Boğazlar, İngilzlerin mürakebesine terk ediliyor, İstanbul makarri hükümet olarak kalıyor. Hükümet nim meşrutî bir şekilde olacak Irak, Filistin, Suriye, Kıbrıs ve Mısır üzerindeki hukuktan İngilzler namına feragat edilecek halife bütün islamlar hakkındaki mânevi nüfuzunu İngiliz Hükümeti emrine amade kılacak ve Padişah ile İngiliz Kralı arasında bir mukavele akdedilecek ve bu gayet mahrem tutulacak.[292]

17 Kasım 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf keşide eyledi. *1921 yılı sonlarında çalışanların yaklaşık üç buçuk aylık maaşlarını ödemeyen Osmanlı maliyesinin 6 milyon lira civarında açığı vardır.*[293]

İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Hardinge, Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra gönderdi. *Davidoff adlı Bulgardan alınan mektup ilişiktedir. Kemalistler adına İngiltere ile görüşmeler yapmak istiyor*[294]:

> A. Davidoff adlı bir Bulgar, Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Lord Hardinge'le görüştü. İngiltere Dışişleri Bakanlığına ulaştırılmak üzere büyükelçiye gizli bir mektup sundu. 17 Kasım 1921 günlü bu mektubunda Davidoff, Mustafa Kemal Paşa adına İngilizlerle görüşmek istediğini bildiriyordu. Anlattığına göre, kendisi Türk siyasi çevreleriyle sıkı ilişkileri olan biriydi. Türklerin güvenini kazanmıştı. Eski Sadrazam Talât Paşa'nın da yakın dostuydu. Talât Paşa'nın kendisine verdiği bir de takdim mektubu vardı. Talât Paşanın vurulmasından sonra Davidoff, Ankara Hükümetinin Roma'daki Temsilcisi Cami Bey'le iki görüşme yapmış, ondan da bir mektup almıştı. Roma'daki Türk siyaset adamları, İngiltere'yle Türkiye arasında bir anlaşma yapılmasını kararlaştırmışlar, Mustafa Kemal Paşa da bu fikri uygun bulmuş, İngiltere ile temas kurma işiyle Davidoff görevlendirilmiş imiş. Cami Bey'in tavsiyesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa da Davidoff'un İngiltere ile temas kurmasını uygun bulmuş. Davidoff, Türkiye ile İngiltere arasında bir anlaşma yapılmasını savunuyor, daha ayrıntılı konuşmak üzere, Londra'ya gitmek istiyordu. Lord Hardinge aracılığıyla İngiltere Dışişlerine yolladığı mektup özetle buydu. Davidoff, Kyrtcheff'in de kendisine çevirmenlik yapacağını bildiriyordu.
>
> Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Lord Hardinge, Davidoff'un mektubunu Lord Curzon'a iletti. Kendisi *Milliyetçi Türkler adına Majesteleri Hükümetiyle müzakerelere girmek isteğinde* dedi.[295]

Davidoff, Roma'da iken TBMM mümessili Cami (Baykurt) ile ve Paris'te iken de TBMM mümessili İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihat Reşat'la (Belger) görüşmüştü.[296]

İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi: *Tayms Türkleri müdafaa ediyor*.[297]

Fransa Hariciye Nezâreti, Britanya Hariciye Nezâretine Franklin-Bouillon Muahedenamesi hakkında taleb edilmiş izahatı uzun bir muhtıra suretinde gönderdi:

> Fransız notasında önce, "yanlış anlaşılmayı gidermek" için genel nitelikte açıklamada bulunuluyordu. Buna göre, Fransa, "Müttefiklerle Türkiye arasında, genel barış konusuna ilişkin bir antlaşma imzalamamıştı, Müttefikleriyle ve özellikle İngiltere'yle mutabık kalmadıkça da böyle bir antlaşma imzalamayacak"tı. Fransa, Müttefikler arası "tam işbirliği esprisine" bağlıydı. "Genel barış sorunlarını tamamen ayrı tutarak" Ankara Hükümetiyle bir anlaşma imzalamıştı. M. Franklin-Bouillon'un Ankara'ya yaptığı iki gezi hakkında zamanında

---

[292] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 281-282. Himmetzade Hüsnü'nün 16 Kasım 1921 tarihli günlük kaydına nazaran, 12 Eylül 1919 tarihli sahte andlaşmanın üç maddesi bizce calib-i dikkatdir: 1) Hudud-ı siyasiyye, Mondros Mütarekenamesinin akdedildiği sıradaki hududlardır. 2) Boğazlar, Osmanlı Devletinden alınıb bir murakıbın hakimiyetine verilmişdir. 3) Irak, Filistin, Suriye, Kıbrıs ve Mısır toprakları üzerindeki haklardan feragat edilmişdir. Merkum üç madde, biraz tadilatla, Lozan Andlaşmasıyla kabul edilecekdir.

[293] FO, 371/6544, E 13049; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 773.

[294] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXVI.

[295] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 226-227.

[296] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 1989, s. 217.

[297] Tevhîd-i Efkâr, 17 Teşrîn-i sânî 1337-1921, 3187-159, *Ağa Han,* s. 1.

İngiltere'ye bilgi verilmişti. İngiltere'den gizli tutulmamış olan bu gezilerden ilkinde Ankara'daki durum hakkında bir ön araştırma yapılmıştı, ikinci gezide de Ankara Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşmayı imzalamakla Fransa, "acımasızca kan dökülmesine son vermek" istemişti. Suriye mandasının kuzey sınırında Türkiye'ye "azıcık ödün" verilmişti ve bunlar da "milliyetler ilkesine uygun"du. Fransa, Türkiye'nin güney bölgelerinde 100.000 kişilik bir askeri kuvvet bulundurmak zorunda kalıyordu. Bu, Fransa için çok masraflı oluyordu. Öteki Müttefikler ise, Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal ettikleri Türk topraklarının çoğunu boşaltmışlardı. Fransa'nın da Müttefikleri gibi davranarak Türkiye'nin güneyindeki kuvvetlerini çekmesi olağan karşılanm alıydı. Yalnız arada bir fark vardı: Öteki Müttefikler Ankara Hükümetiyle anlaşma yapmadan Anadolu'daki askerlerini çekmişlerdi. Fransa ise antlaşma yapmak durumunda kalmıştı. Çünkü şimdi Kemalist ordular çok kuvvetlenmişti. Ankara şimdi bir "saldırı ordusuna sahip" bulunuyordu. Ayrıca Suriye'deki Fransız kuvvetleri, Mezopotamya'daki İngiliz kuvvetleri gibi Kemalist ordudan uzakta, güvenlik içinde bulunmuyorlardı. Bu nedenlerle Türkiye'nin güneyindeki Fransız kuvvetlerinin boşaltılması kararı anlayışla karşılanmalıydı.

Genel nitelikteki bu "dostça açıklama"dan sonra Fransız notası, İngiltere'nin itirazlarına teker teker yanıt veriyordu: Ankara Antlaşması'nın birinci maddesinde "savaşa son verilmesi" yolundaki anlatım, antlaşmanın bir "barış antlaşması" olduğu şeklinde yorumlanamazdı. Ankara Antlaşması, Türkiye ile yapılmış bir "barış antlaşması" değildi. Yalnızca bir "Uyuşma" (Arrangement) idi. Bölgesel nitelikteydi. Bu "Uyuşma üstlendiği yükümlülükleri yerine getirebilecek, uygulatabilecek sadakate, yurtseverliğe ve otoriteye sahip bir iktidar" ile (Ankara Hükümetiyle) yapılmıştı. Ama bu antlaşmayı imzalamakla Fransa, Ankara Hükümetini hukuken (de jure) ya da fiilen (defacto) tanımış değildi. Ankara Antlaşması'nın Türkiye'yle yapılmış bir "barış antlaşması" olmadığı şuradan da belliydi: Fransız anayasasına göre, barış antlaşmalarının parlamentonun onayına sunulması gerektiği halde, Ankara Antlaşması parlamentoya sunulmamış, yalnızca hükümet tarafından onaylanmıştı. Yine antlaşmanın birinci maddesinde kullanılan "yüksek akit taraflar" deyimi ve Ankara Hükümetinin de jure tanındığı anlamı taşımıyordu. Bu deyimin bir tek "teamül ve geleneksel nezaket değeri" vardı. Kaldı ki, bu deyim Londra Sözleşmesi'nde de kullanılmıştı ve İngiltere buna şimdiye kadar hiç itiraz etmemişti.

İngiltere, Ankara Antlaşması'nın üçüncü maddesiyle Fransa'nın Üçlü Antlaşma'sıyla yüklendiği ödevlerden sıyrıldığını ileri sürüyordu. Ama Fransa, Üçlü Antlaşma'yla "ilanihaye" sürüp gidecek bir işgalin yükünü üzerine almış değildi. Suriye sınırında çarpışmaların devam ettiği anormal duruma son vermek zorunda olduğunu İngiltere'ye de bildirmişti. Kaldı ki, İngiliz notasının hukuken dayanmak istediği Üçlü Antlaşma, onaylanmış bir antlaşma değildi, onaylanmamış olan Sevr Antlaşması gibi değiştirilebilecekti. Bu bakımdan Üçlü Antlaşma, yürürlükteki bir antlaşma gücünde sayılamazdı. Ankara Hükümeti, Fransız kuvvetlerinin çekilecekleri bölgelerdeki azınlıkları koruma işini yüklenmişti. Ama İngiltere, bunların Sevr Antlaşması'nın öngördüğü görevlerden farklı olduğunu ileri sürüyor, üzüntüsünü belirtiyordu. Oysa, Sevr Antlaşması'nın hükümleri Müttefiklerin tüm gücüyle bile Ankara Hükümetine empoze edilememişti. Fransa'nın tek başına bunları Ankara'ya kabul ettirememiş olmasından dolayı sitem edilemezdi. Sevr Antlaşması imzalanmıştı ama onaylanmamıştı.

İngiltere'nin itiraz ettiği noktalardan biri de, Ankara Antlaşması'yla İskenderun bölgesindeki Türklere özel haklar tanınmış olmasıydı. Ama antlaşmanın yedinci maddesi, manda rejimine aykırı değildi. Bununla Fransa, İskenderun bölgesinde, Arapça ve Fransızcanın yanı sıra Türkçenin de kullanılmasını kabul etmişti. Çünkü Türkçe, o bölgedeki "nüfusun büyük çoğunluğunun kullandığı dildi." Suriye'deki manda rejimi, çeşitli etkin grupları göz önünde tutmak durumundaydı. Bu bakımdan İskenderun bölgesindeki Türklere böyle bir "idari rejim" tanınmıştı.

Ankara Antlaşması'nın sekizinci maddesiyle Türkiye'ye bazı toprakların geri verilmiş olmasına da İngiltere itiraz etmiş, Fransa'nın tek başına bu topraklar üzerinde tasarruf etmeye hakkı olmadığını ileri sürmüştü. Çünkü bunlar, Müttefiklerin "ortak zaferinin rehini" sayılıyordu. Fransa önce şunu belirtiyorrlu ki, Mondros Mütarekesi'nden sonra Müttefikler başka Türk topraklarını da "rehin" olarak işgal ettikleri halde, daha sonra bunları boşaltmışlardı. O topraklar da aynı derecede önemliydi. Sonra, Suriye mandasından Türkiye'ye bırakılan topraklar gerçek anlamda Arap toprakları değildi. Burada Fransa 100.000 kadar asker tutarken Türkiye'nin öteki bölgelerindeki Müttefik kuvvetleri çok az altılmış bulunuyordu. Fransa'nın Kilikya'yı

boşaltırken Suriye mandasından "birkaç parsel toprağı" terk edeceği Müttefiklerce bilinmiyor da değildi. Dicle ile Fırat arasındaki topraklara gelince, buralar zaten Müttefik kuvvetlerince işgal edilmemişti. Bundan başka manda idaresi Milletler Cemiyeti tarafından henüz onaylanmamıştı, Sevr Antiaşması da yürürlüğe girmiş değildi. Bu antlaşmanın çizdiği sınırların dokunulmaz olduğu ileri sürülemezdi. Bu nedenlerle Türkiye'ye toprak terk etti diye Fransa'ya sitem etmek yersizdi.

Ankara Antlaşması'nın dokuzuncu maddesiyle, Süleyman Şah Türbesinin mülkiyet hakkı "duygusal nedenlerle" Türklere bırakılmıştı. Antlaşmanın onuncu maddesiyle, Fransa'ya tanınan demiryolu imtiyazı Sevr Antlaşması'na aykırı değildi. Üçlü Antlaşma'yı da değiştirmemişti. Bağdat demiryolunun askeri amaçlarla kullanılacağı kaygısı da şöylece hafifletiliyordu: Bu demiryolunun bir parçası Suriye topraklarından geçiyordu. Irak'a karşı sevk edilmek istenecek Türk kuvvetlerini Fransa burada durdurabilirdi. Fransa Hükümeti ayrıca, Irak'a karşı düşmanca bir hareketi teşvik etmeyeceğine ilişkin İngiltere'ye "en kesin güvenceyi veriyor"du. Silahlı bir çatışma halinde Fransa, Bağdat demiryolunun Suriye'den geçen parçasında Türkleri durduracaktı. "Fransa'yla İngiliz İmparatorluğu arasındaki sıkı bağlar"; İngiltere'nin kaygılarını gidermeye yeterliydi.

17 Kasım günlü Fransız notasının son bölümlerinde İngiltere'ye biraz daha güvence veriliyordu. Burada belirtilcliğine göre Fransa, "Sevr Antlaşması'nın ve Üçlü Antlaşma'nın genel ilkelerinden ayrılmamıştı." İzmir ve Trakya üzerindeki Türk isteklerini desteklemek için gizli bir yükümlülük altına girmemişti. Genel nitelikteki sorunlara antlaşmada yer verilmemişti ve bunların barış antlaşmasında ele alınacakları tutanaklarda belirtilmişti. Türklere savaş malzemesi ya da para verme karşılığında Fransa'ya Türk jandarmasını teşkilatlandırma tekeli verileceği sözü verildiği yolundaki söylentilerse tamamen gerçek dışıydı. Fransa'nın Irak'a karşı İngiltere aleyhtarlığını teşvik edeceği kuşkusu da yersizdi. İngiltere-Fransa ilişkileri "çok samimi ve çok dostane"ydi. Fransa'nın "ilanihaye" Kilikya'yı işgal yükünü üzerinde taşıyamayacağını herhalde İngiltere haklı bulacaktı. Bundan sonra İngiltere'nin Ankara Antlaşması'na karşı itirazlarında ısrar etmeyeceği umuluyordu...[298]

19 Kasım 1921. Curzon ile Yunan Başvekil Gunaris ve Yunan Hariciye Nâzırı Baltazzi Londra'da mülakat ediyorlar. Curzon, 12 Kasım tarihli Yunan muhtırasını tenkid ederek söze başladı:

1) Yunan temsilcileri, İzmir bölgesinin sınırlarını Marmara Denizi'ne kadar genişletmek istiyorlardı. Oysa Büyük Devletler, haziran tekliflerinde bile böyle bir söz vermiş değillerdi. 2) Yunanistan, İzmir bölgesinde kurulacak yeni rejimin Yunan askerlerince korunmasını istiyordu. Lord Curzon, ne böyle bir söz vermiş ne de yükümlülüğü kabul etmişti. Yeni rejimin nasıl kurulacağına Büyük Devletler karar vereceklerdi. 3) Muhtırada ayrıca, Anadolu'daki Hıristiyanların kaderiyle Yunan ordusunun ilgilenmesi telkin ediliyordu. Bu da Büyük Devletlerin takdirine kalmış bir işti. Lord Curzon bu konuda şimdiden bir şey söyleyemezdi.

Bunları söyledikten sonra Lord Curzon devam etti: Yunanistan, çıkarlarının korunması işini büyük devletlere bırakmış, arabuluculuğu kabul etmişti. Ama Ankara'nın bunu kabul edip etmeyeceği belli değildi. Franklin-Bouillon sözleşmesi işi kolaylaştırmıyordu. Hatta Türklerin uyuşmaya yanaşmayan sert bir tutum takındıkları seziliyordu. Türklerin tutumu, biraz da kış saldırısına bağlı olacaktı. Türkler saldırıya geçmeyi düşünüyorlarsa, bunun sonucunu bekleyebilirler, arabuluculuk ya da konferans teklifini geciktirebilirlerdi. Yok eğer saldırı olmazsa, kış içinde bir konferans toplanabilirdi. İngiltere Dışişleri Bakanı, Yunan delegelerine, bir Türk saldırısı ihtimali bulunup bulunmadığını sordu. Gounaris, kesin bir şey söyleyemedi, tahminlerin değişik olduğunu belirtti. Varsayımlara göre Türkler, Fransa'nın Kilikya'dan yollayacağı silahları bekliyorlardı. Lord Curzon, Fransa'nın bunu yalanladığını açıkladı. Yunan delegeleri, bir kez daha yüksek perdeden konuşmaktan kendilerini alamadılar ve Yunan Başkumandanlığının "saldırı beklemekten çok saldırıya hazır olduğunu" ileri sürdüler. Sonra Dışişleri Bakanı M. Baltazzi, Yunan muhtırasının İngiltere'ye yalnızca "bilgi için" sunulduğunu açıkladı.

Lord Curzon'la Yunanistan Başbakanı Gounaris arasındaki görüşmeler böylece sona ermiş oldu. Yunanistan, Büyük Devletlerin arabuluculuğunu kabul etmişti.

[298] FO, 406/48, s. 58-63, No. 24; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 218-221.

Lord Curzon, Yunan muhtırasını aldıktan sonra bundaki görüşleri Fransa ve İtalya'ya duyurmuş ve Yunanistan'ın isteklerini "tatminkâr olmaktan uzak" bulduğunu belirtmişti.[299]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem muhtıra: (i) *Ankara ile temas işini erteleyelim. İrlanda sorunu çözümlendikten sonra daha güçlü duruma geliriz.* (ii) *Kemalistler, bizim yöntemimizi kabul etmeyeceklerdir.* (iii) *Yine de temas aramam isteniyorsa yakında İstanbul'dan geçecek olan Bekir Sami'den yararlanabilirim*.[300]

Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Hariciye Halk Komiseri Georgi Çiçerin, Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti askerî mümessili General Mihail Frunze'ye ve Sovyet Rusya'nın Tiflis mümessili Legran'a mektub gönderdi. TBMM Hükümeti yetkilileri, Fransız-Türk Mukavelenamesi aleyhine Britanya tarafından açılmış seferberliğe Sovyet Rusya'nın da katkı verdiğini ima etmişlerdir:

RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin,
Ukrayna SSC'nin Olağanüstü Vetkilere Sahip
Türkiye'deki Maslahatgüzarı M. V. Frunze'ye,
Tiflis'e Gönderdiği Mektubu

19 Kasım 1921

Ankara Hükümeti yetkilileri Natsarenus ile yaptıkları bir konuşmada, İngiltere'nin Fransız-Türk Anlaşmasına karşı kampanyasının, üçüncü bir gücün, yani Rusya'nın da katılması ile başladığını ima ettiler. Bu tahmin tamamen yersizdir. İngiltere ile olan ilişkilerimizi bilirsiniz, bunun için de böyle gizli bir anlaşmanın yapılması ya da tarafımızdan İngiltere'nin teşvik edilmesinin fiilen imkânsız olduğunu da bilirsiniz.

Biz defalarca şunu tekrar ettik durduk: Türkiye için Fransa ile barış anlaşmasının imzalanması yararlı görünüyorsa, bizim aleyhimize herhangi bir hareket varolmadıkça, Türkiye'nin durumunu düzelten her şeyi olumlu karşılayacağız. Şimdiye kadar Türkiye ile başka devletler arasındaki anlaşmalarda bize karşı herhangi bir düşmanlık sezilmiyordu. Türkiye kendi durumunu düzeltince biz yalnızca memnunluk duyacağız. Yalnızca Türk halkının çıkarı bakımından, Türk Hükümeti'nin ekonomik ödün verme yolunda fazla ileri gitmesine karşı üzüntü ve endişe duyabiliriz. Çünkü bunların sonucu olarak Fransa, Anadolu'ya ekonomik olarak yerleşmeye kalkacak ve böylece Türk ulusu Fransız sermayesinin buyunduruğu altına girebilecektir.

Türk millî önderleri, belki ekonomik ödünlerin ve Fransız sermayesinin ekonomik olarak ülkeye yerleşmesinin bütün sonuçlarını iyice göremiyorlar. Ancak bize düşen şey, sadece "platonik" olarak üzüntümüzü belirtmekten ibarettir, biz bunun dışında Türk ulusunun çıkarlarını düşündüğümüz gibi, Fransa'nın Anadolu'ya ekonomik olarak yerleşmesi karşısında endişe duyduğumuzu da saklamayız, çünkü bu durum önünde sonunda bizim için elverişli olmayan bir ortam yaratabilir. Durum ne olursa olsun, İngiltere'nin bu anlaşma aleyhine açtığı kampanyaya herhangi bir eylemle hiçbir şekilde katılmayız.

Çiçerin[301]

20 Kasım 1921. İtalyan hususî mümessil Alberto Tuozzi, hükümetinin onayıyla İngiliz hesabına da çalışmaktadır:

Tuozzi, Ankara'da yaptığı görüşmelerde İngiliz esirlerin bir kısmının serbest bırakılmasını sağlamıştır. Sforza ile Curzon arasında Londra Konferansı esnasında Anadolu'daki İngiliz esirlerin kurtarılması konuşulmuş, Curzon, Sforza'dan yardımcı olmasını istemişti. Tuozzi, Ankara'da bu konu hakkında da görüşmeler yapmıştır. 20 Kasım akşamı yapılan görüşmelerde, Hariciye Vekaleti yetkilileri, değiştirilmek için İngiliz tutsaklarının ayın on

[299] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 209-210.
[300] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXVI.
[301] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 420. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

dokuzunda İnebolu'ya getirildiklerini söylemişlerdir. Tuozzi'nin girişimleri sonucu İngiliz tutsaklar serbest bırakılmış ve Londra, İtalya Büyükelçiliğine teşekkür etmiştir.[302]

Bu babda, ne kadar ilginçtir ki, Mustafa Kemal-Tuozzi mahrem mülakatları hâlâ aydınlatılmayı beklemektedir:

Ne yazık ki, Mustafa Kemal Paşa ile Alberto Tuozzi arasında yapılan görüşmeden nelerin konuşulduğunu şimdilik tam olarak ortaya koyma imkanına sahip değiliz. [*Niçin? (Ö.F. suali)*] Bununla birlikte; elimizdeki bir belge, bu görüşme hakkında ipuçları vermektedir. İstanbul'dan Dışişleri Bakanlığına, Doğu Akdeniz İtalyan Sefer Kuvveti Komutanlığı'na ve Rodos ve Oniki Ada Hükümetine 21 Ocak 1922'de bir yazı gönderilmiştir. Bu raporda, Tuozzi'nin Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile Menderes Bölgesi'ndeki askerlerin geriye çekilmesi konusunda yaptıkları son görüşme anlatılmıştır. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa, Tuozzi'ye, "İtalya'nın Anadolu'daki askerlerini tamamen geriye çekeceği hakkında verdiği sözü tutmadığını" söylemiştir. Tuozzi cevabında; "Ankara Hükümeti Hariciye Vekili'nin Roma'ya 'İtalyan askerlerinin Menderes Bölgesi'nde bulunmasının Milliyetçilere coğrafi avantaj sağladığını söyleyerek bölgenin tahliye edilmemesini istediğini' söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa, Tuozzi'den, "Ankara Hükümeti'nin, bölgenin tahliyesinin en kısa zamanda gerçekleşmesini arzu ettiğini Dışişleri Bakanına iletmesini" rica etmiş, Tuozzi da, "Roma'ya döner dönmez bu isteği ileteceği konusunda güvence vermiştir.[303]

21 Kasım 1921. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *21 Teşrinisâni 337 (921) Pazartesi: Muaveneti Bahriye Grubu Başkanı Komodor Miralay Nazmi Beyin azliyle tevkifi ve Divanı harbe verilmesini İngilizler Bahriye Nezaretinden istemişlerdir. Bahriye Nazırı da yerine Cevat Bey namında birini tayin etmiştir. Harbiye Nazırı Harington ile görüşmüş ve bu görüşme samimi olmuştur. Harington Sevr muahadesinin tatbikine imkân olmadığını Harbiye Nazırına söylemiştir*.[304]

Mustafa Kemal, Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir'e haber vermeksizin TBMM Ardahan mebusu (İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumî eski âzâsı) Hilmi'ye mektub vererek Enver'e göndermiştir:

Ardahan Mebusu Hilmi, (eski İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi azasından) M.Kemal Paşa'nın mektubunu hamilen Enver Paşa ile görüşmeye, üç maddenin temini için Enver Paşa nezdine gidiyormuş. (1) Harp devamı müddetince Anadolu'ya Enver gelmesin. (2) Türklerle İngilizler müsâlaha yaparsa İslam âleminde İngilizler aleyhine propaganda yapmamak. (3) Harpten sonra da Enver Türkiye'yi bir müddet rahat bırakacak.[305]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, TBMM Hükümetinin Bâb-ı Âlî'yle temaslarına mümessil tayin ettiği Yarbay Süleyman'ın şifreli telgraflarını ele geçirdi:

4 ve 12 Kasım tarihli istihbarat raporları, İstanbul'da "yetkili bir kaynağa" dayanarak, Ekim ayı sonunda Yarbay Süleyman Sırrı Bey'in, merkezi yönetimin daveti üzerine, Ulusçuların elçisi olarak Ankara'dan İstanbul'a ulaştığını ve Ulusçularla İstanbul yönetimi arasındaki kimi anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için hükümet çevreleriyle temaslarda bulunduğunu bildiriyordu. Yarbay Süleyman, Damat Ferit'in Sadrazam'lığı günlerinde Ulusçuları asi olarak ilân eden fetvaların kaldırılmasını diliyor; ama Tevfik Paşa Kabinesi, 13 Ekim'de bu konuyu görüşerek Ulusçuları tanıtmaya gerek olmadığı kararını alıyordu. Yarbay Süleyman'ın İstanbul'da yaptığı temaslar ve Padişah'la Kabinesi'nin Ulusçularla olan ilişkileri konusundaki gizli görüşmeleri ve kararları ve

[302] ASDMAE-AP, 1919-1930, Bu. 1662-7775; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 308.

[303] ASDMAE-AP, 1919-1930, Bu. 1673-7806; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 305. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir. "Türk-İtalyan mukalematının son safhaya dahilî olduğu (Ankara)dan bildirilmekdedir. Mustafa Kemal Paşa karargâh-ı umumîye azimet etmezden evvel İtalyan murahhası [Alberto Tuozzi] müşarünileyhle [Mustafa Kemal'le] müteaddid mülakatlarda bulunmuşdur." İkdam, 8 Teşrîn-i sânî 1337-1921, *Türkiye-İtalya: Türk-İtalyan Müzakeratı*, Numero 8854, s. 2.

[304] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 282. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[305] Kâzım Karabekir. (2009). *Günlükler* (Y. Demirel, haz. & B. Karabey, çev.) içinde (c. 1, s. 761-762). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

nihayet, onun, 21 Kasım'da Ulusçu İçişleri Bakanı'na gönderdiği Kâmil imzalı telyazısı, aynen İngiliz İstihbaratı'nın eline geçiyordu.[306]

TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), Roma'daki TBMM mümessili Cami'ye (Baykurt) mahrem telgraf gönderdi. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı bu telgrafı ele geçirmiştir. Yusuf Kemal, *Tuozzi'nin inatçı tutumundan yakınıyor; İtalya Dışişleri Bakanlığının, Türkiye'de saptanmış nüfuz bölgeleri üzerinde direnmeyeceğini Cami Bey'in daha önce Ankara'ya bildirmiş olduğunu hatırlatıyor; "olayların gerçek gelişimi" ve bu gelişmelerde İngilizlerin parmağı olup olmadığı konularında* bilgilendirilmek istiyor. Telgraftan anlaşılıyor ki *Kemalistler, İtalyanlara bazı ayrıcalık hakları vermekten yana, ama bu hakların, tanımadıkları özel nüfuz bölgelerinde uygulanmalarını kabullenmiyorlar*.[307]

Bâb-ı Âlî'nin Londra mümessili Mustafa Reşid Paşa'dan İngiliz Hükümetine ve Yunan heyetine beyanat: *İzmirin tahliyesinden ve Trakyanın bilâ kayd u şart iadesinden başka bir esas dahilinde müzakerat icrası mümkün* değildir.[308]

Fotoğraf. *Bâb-ı Âlînin Londra mümessili Mustafa Reşid Paşa* (Tevhîd-i Efkâr, 21 Teşrîn-i sânî 1921).

İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesi: *Yunanlılar çekilmedikce sulh imkânsızdır. Bunu (Tayms) söylüyor; İngiliz gazetesi, Yunanistanın hakîkî menfa'atlerine en büyük hizmetin, kendilerini Anadoludan çekilmeğe sevk etmek olduğuna kâildir*.[309]

21 Kasım 1921 tarihli İngiliz istihbarat raporuna göre Mart 1920'den Ekim 1921'e kadarki zaman zarfında Kemalistlerin Sovyet Rusya'dan temin ettiği maddî yardımların dökümü şöyledir: *1920 Temmuz'unda, 50 milyon altın ruble olması tasarlanan kredinin ilk taksidi olarak, 20 pud altın (yaklaşık 50.000 sterlin değerinde); Kasım 1920'de 2 milyon altın ruble; 1921 Nisan'ında 40 milyon altın ruble ve ek olarak Almanya'daki Türk temsilcilerine gönderilen 1 milyon altın ruble; son olarak da Eylül 1921'de 500 okka altın (yaklaşık 90.000 sterlin değerinde)*.[310]

15 ile 21 Kasım dönemini kapsayan İngiliz Gizli İstihbarat Raporu şu ilginç bilgiyi veriyordu: "Yunanistan'ın Küçük Asya'dan çekilmek kararını almış olduğuna dair çevrede dolaşmakta olan söylentiler, Yunan ordusunun disiplin ve moralini daha da kötüleştirmiştir. Şimdiki hareketsiz durumdan yararlanan Venizeloscu kışkırtıcılar, ordu arasında yönetimdeki rejime karşı memnuniyetsizlik yaratmaya çalışıyorlar. Beş hafta kadar önce görevinden istifa etmiş olan General Papulas'm istifası kabul edilirse veya Yunanistan'ın Anadolu'dan çekileceği söylentileri gerçekleşirse, ordu, Konstantinos'a karşı çıkacaktır... Venizelos partisine mensup Yunan 'Ulusal Savunma Örgütü'nün yürütme komitesi son günlerde yeniden örgütlenmiş ve daha etkili bir duruma gelmiştir. Gunaris'in Londra'ya yapmış olduğu ziyaret ve onun, Yunanistan'ın Anadolu'yu boşaltmak niyetinde olduğunu İngiliz yönetimine bildirmiş olduğuna dair söylentiler, Yunan ordusu ve özellikle kimi komutanlar arasında yönetimdeki rejime karşı kızgınlık ve memnuniyetsizlik yaratmış; onlar, bu aşağılayıcı geri çekilmeye epey içerlemişlerdir. Bu sırada, Küçük Asya'da yeni bir Yunanistan kurmayı amaçlayan ayrılıkçı bir akımdan söz edilmektedir."[311]

[306] FO 371/6478/E 13179; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 217.
[307] FO/7881/E 147; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 209-210.
[308] Tevhîd-i Efkâr, 21 Teşrîn-i sânî 1337-1921, Numero 3190-162, *Yunanistan Tedricen Yola Geliyor*, s. 1.
[309] Vakit, 21 Teşrîn-i sânî 1921, Numero 1418, s. 1.
[310] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 138-139.
[311] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 306.

TBMM Müdafaa-yı Milliye Vekili Refet (Bele), İnebolu'ya muvasalat etmek üzere Ankara'dan yola çıktı.[312] Korgeneral Harington'un temsilcisi İngiliz emekli binbaşı müteşebbis Douglas Henry ile görüşecektir.

22 Kasım 1921. İtalya'da temaslar gerçekleştiren TBMM Hükümeti mümessili Bekir Sami'den (Kunduh) *Ajans Stefani*ye beyanat: *Bizim siyâsî planımız sâdece "Türkiyanın, tam bir istiklâl dâiresinde Türklerindir" düstûru ile hulâsâ edilebilir. Binâenaleyh ne Panislâmizm âmâlini taşıyor, ne de ecnebî düşmanlığı güdüyoruz*.[313]

Rumbold, Curzon'a telgraf gönderdi. *Ankara'ya yaklaşmanın "hiçbir yararı olmayacağını"* yazıyor. Zira Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç), Rumbold'a Ankara mahreçli bir telgraf sunmuştu. *Telgrafta, Ankara Hükümeti Londra Konferansına çağrılırken Yunan ordusu için zaman kazanılmış olduğu belirtiliyor, bu kez Ankara temsilcileri hiçbir koşul ileri sürmeden konferansa giderlerse yine aynı sonuç doğabileceği söyleniyordu. "Şu halde İngiltere ve Yunanistan bizim gibi samimi olarak barış isteğindeyseler, ancak Anadolu'yla Trakya'nın boşaltılması bunun bir kanıtı olabilir" deniyordu*. *Ankara Hükümetinin Milli Misak üzerinde ısrar ettiğini ve konferansı kabul etmek için de Anadolu'yla Doğu Trakya'nın boşaltılmasını ileri sürdüğünü belirttikten sonra,* Rumbold: *Ve ben artık Ankara Hükümetine yaklaşmanın hiçbir yararlı amacını göremiyorum*.[314]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, *Ulusçu Ordu'nun İstanbul ve Batı Avrupa'dan sağladığı yardım* nam tasfilatlı muhtırayı Harbiye Nezâretine gönderdi:

> 17 Eylül 1921'de bir Fransız firması, Ulusçulara, üç grup halinde, Antalya ve İnebolu'ya indirilmek üzere, 100.000 Alman tüfeği öneriyordu. İstanbul'daki Fransız diplomatik temsilcisi General Pellé adına öneriyi yapan bir Fransız'dı. Ulusçular, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'nin yardımıyla, Fransa'ya gönderebilecekleri bir kurul aracılığıyla, bu silâhları teftiş edip deneyebileceklerdi. 1917 Alman Mavzer tipi iken değiştirilen bu silâhlar için 14 Ekim'de bir anlaşma yapıldığı, güvenili kaynaklarca bildirilmektedir. Bu silâhlar, süngüleriyle ve silâh başına 1.000 mermiyle birlikte, 15 Kasım'a dek Anadolu'ya teslim edilecektir. O tarihe dek 100.000 silâh teslim edildiğine inanılmaktadır.
>
> 20 Eylül'de, Gabriel de Lesta adlı bir Fransız, Ulusçulara, General Pellé'nin de ilişiği bulunan bir Fransız grubu adına 30.000 tüfek sağlamak için bir anlaşma imzalamıştır. Bu silâhlar, ilk taksit Osmanlı Bankası'nın yerel bir şubesine yatırıldığı günden itibaren, 31 gün içinde teslim edilecektir; ama bu işlemin bütünlenmesinde güçlükler çıkıyordu. Bu arada, Paris'teki ajanlar, Ulusçulara 1.350.000 İngiliz [fişeği] önermiştir; ama bir anlaşma yapılıp yapılmadığı bilinmiyor.
>
> Paris'teki Türk kuruluna bağlı bulunan Reşat Nihat [Belger], 27 Ekim'de İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği aracılığıyla, Faik Sabri'den Ulusal Savunma Bakanlığı'na bir öneri gönderiyordu. Bu öneriye göre, çok sayıda süngülü silâh ve her silâh için 1.000'er mermi, İnebolu'de Ulusçulara teslim edilebilecekti. İstanbul'daki ajanlar, 7.7 santimetrelik top mermileri sağlamayı öneriyorlardı. Bu arada, Ulusçu ajanlar, silâh satın almak için İsviçre ve Londra'ya gönderiliyorlardı. Ekim ayı sonunda, Yarbay Mehmet Ali, Marconi telsiz firmasıyla görüşmelerde bulunmak üzere, Marsilya yoluyla İstanbul'dan Londra'ya gidiyordu. 27 Ekim'de, Nechatel'deki bir İsviçre firması, 51.000 tüfekle süngü ve 2.500 süngüsüz karabina tüfeği ve mermisi sağlamayı öneriyor; ama onların önerisi Osmanlı Savaş (Savunma) Bakanlığı yerine, İstanbul'daki İngiliz askeri gücünün karargâhına gönderiliyordu.
>
> Bu sırada, Ankara, çeşitli cihaz, kış giysisi ve taşıt araçlarının sayısını artırmaya çalışıyordu. İvedilikle palto, askeri giysi, ayakkabı ve palto kumaşı sağlamaları için İstanbul'daki ajanlara Ekim başlarında buyruklar gönderilmişti. 100.000 Fransız giysisi öneren bir müteahhidin İnebolu'ya gitmesi için izin isteniyordu. Yine bu sırada, İstanbul'dan Akçeşehir'e çok sayıda at ve katır eyeri, üzengi ve gem gönderilmişti. Ekim ayında, Fiat

[312] Tevhîd-i Efkâr, 27 Teşrîn-i sânî 1337-1921, Numero 3196-168, *Refet Paşa*, s. 1.
[313] Hâkimiyet-i Milliye, 14 Kânûn-ı evvel 1921, Numero 378, s. 2.
[314] FO, 371/6536/E. 12878; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 239.

firması, İstanbul'daki temsilcisi aracılığıyla, Ulusçulara açık ve kapalı arabalar sağlamak önerisinde bulunuyordu. İstanbul'daki depolardan sürekle silâh ve mermi kaldırılıyordu.

7 Ekim'de, İstanbul'daki İngiliz liman denetim yetkilileri, Fransız bandıralı *Adana* gemisine silâh yükleyen ve mermi dolu bir mavnayı yakalıyordu. 7.5 santimetrelik toplar, Haliç'teki bir depodan aşırılmıştı. 2/3 Kasım gecesi, İstanbul'daki Türk deniz (bahriye) katları, İnebolu'ya götürülmek üzere iki motorbota şunları yüklemişlerdi: 3 torpido, 2.40 santimetrelik projeksiyon, bir motor, 2 sandık yedek parça ve 3 sandık karbayıt -herhalde Deniz Bakanlığı'na yakın Bahriye deposundan. Yunan saldırısı günlerinde, Türk deniz katları, bu depodan savaş gereci kaçırıyorlardı.

Kemalist Ordusu'na personel sağlayan İstanbul'daki örgüt de eylemlerini artırıyordu. Ulusal Güçler'in İstanbul'daki yönetim komitesinin buyruğuyla her semti gezen bölge askeri kayıt yetkilileri, Eylül ayının son haftasından itibaren, 1875 ile 1902 yılları arasında doğan, Ankara, Kastamonu, Konya ve Sivas'lı erkekleri kaydediyorlardı. 9 ile 19 Ekim arasında şu kişiler İnebolu'ya gönderiliyordu: 680 teğmen ve asteğmen, 115 yüzbaşı, 21 binbaşı, 2 kurmay binbaşı, 4 yarbay, 1 kurmay yarbay, 1 Albay, 5 tabur memuru, 1 alay memuru, 13 sivil memur, 184 Ordu doktoru, 41 yardımcı; toplam: 1.068. Bu adamların çoğu, son zamanlarda er sayısında bir azalma olan Doğu Ordusu'na gönderilmişlerdir. 1 ile 20 Ekim arasında, İstanbul'dan Kocaeli grubuna şu kişiler gönderilmiştir: 312 astsubay, 44 yüzbaşı, 11 kıdemli subay ve 47 tıp subayı.

İstanbul'un Ayasofya semtinin Yerebatan imamı, 22 Eylül'de, Bağlaşık katlarına gönderdiği bir yazıda, o semtlerdeki erkeklerin zorla askere alınmasını semt sakinlerinin protesto ettiğini bildiriyordu. Bizzat imam, Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne mensuptu.

Yukarıda belirtilen gerçeklerin ışığı altında, ve Ulusçuların aynı zamanda Rusya ve Kafkasya'dan da savaş gereci ithal etmiş olduğu göz önünde tutularak, onların Batı savaş kesimindeki etkilerinin artmış olduğu açıktır.[315]

Sabık Sadrazam Damad Ferid, tekzibname neşretti:

Paris'te münteşir "Matin" gazetesinin 10 Teşrin-i sani tarihli nüshasında, hizmet-i devlette bulunduğum müteaddid defalarda İngiltere Devleti ile Bâbıâlî arasında bir muahede-i hafiyye akdedilmiş olduğu beyanile, bir sureti dahî neşredildiği görüldü.

Şu rivayet, geçen sene tekzib edilmiş olmasına rağmen, bu defa da ne maksada mebni ise tecerrüd ediyor. Sırf tasniden ibaret olan ahidname-i hafî ve muhayyeli, birinci kelimesinden son kelimesine kadar tekrar ve son defa olarak tekzib eyledim.

Sadr-ı sabık Damad Ferid[316]

23 Kasım 1921. Müdafaa-yı Milliye Vekaleti Müsteşarı Ali Hikmet'in (Ayerdem) Felah Grubuna keşide eylediği 23 Kasım 1921 tarihli ve 304 numaralı şifreli telgrafda belirtildiğine nazaran, mühimmat sevkiyatı mucibince İngiliz mutavassıtlara 5500 lira ödenmesi lazım geliyor:

Şifre / 304

F. G. 23 Terşinisâni 337

Türkiye ambarı sahibi Hüsnü Bey ahiren İnebolu'ya gelen mermiyat için buraca tediye edilmiş olan ücreti nakliyeden başka sevkini temin için İngilizlere 5500 liranın tesviye edilmesi lazım geldiğini ve Fransız nakliye kumpanyasının bu masrafı tanımadığı ve bu bapta F. G. nun da malumatı bulunduğunu söylemektedir. Malûmatınızın sürati işarı.

MM. Vekili namına
Müsteşar

[315] FO 371/7923/E 76; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 225-227.

[316] Peyam-ı Sabah, 22 Teşrin-i sani 1337 (1921); Aktaran: F. Rezan Hürmen, *Mehmet Tevfik Beyin (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, 1993, c. 2, s. 278.

Ali Hikmet[317]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi neşrettiği yazısıyla *mümkün olduğu kadar süratle sulh müzakereleri*nin başlatılmasını taleb ediyor.[318]

Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) *Vakit* gazetesine beyanat verdi:

> Anadolu ibtidâdan beri tutduğu yolu ta'kîb etmekdedir. Bu yol hürriyet ve istiklâlimizi taleb etmekden ibâretdir. Misâk-ı Millînin ihtivâ etdiği mutâlebâtın tahakkuku için çalışıyoruz. Masrûf-ı mesâimizi kuvvetlendirecek esbâb çoğalmakda ve vaz'ıyetimiz gitdikce salâh kesb etmekdedir. Millet bugünkü harbin bir mevcûdiyet muhârebesi olduğunu idrâk etmişdir. Bu vesile ile hiç bir fedâkârlıkdan çekinmemişdir.
>
> Hükûmetimiz muhtelif vesîlelerle ve en salâhiyetdâr ağızlar vâsıtasıyla ızhâr etdiği kuvvetimiz artdığı hâlde taleblerimiz tezyîd edilmemişdir. Biz millî maksadlarımızın husûlünden, yaşamak hakkımızın kabûl edilmesinden başka bir şey istemiyoruz. Yunanlıların lüzûmsuz yere îkâ' etdikleri zararların tazmînini taleb etmek hakkımız ve vazîfemizdir. Hükûmet bittabî bu noktada ısrâr edecekdir.
>
> Emellerimizin istihsâlini gördüğümüz anda sulhun en büyük tâlibi biziz. Sulh te'sîs etdikden sonra Yeni Türkiyenin ta'kîb edeceği programa gelince, bu programın rûhu sulh ve sükûn içinde memleketimizin imârını, halkımının refâhını te'mîn husûsu teşkîl etmekdedir. Hükûmetimiz herkesle sulh ve müsâlemet dâiresinde münâsebât idâme etmek arzusundadır. Bugün mecbûr edildiğimiz muhârebeye hiç kimse ta'arruz mahiyeti atfedemez. Millet nefsini müdâfa'a etmekde, muhâfaza-i mevcûdiyet içün çarpışmakdadır. Ma'mâfih müte'arızlarımız ta'arruzdan vazgeçdikleri, istiklâl hakkımızı tasdîk etdikleri gün bütün dünyâ ile sulh akdine hâzırız.
>
> Vaz'ıyet-i hâriciyemiz iyidir. Şark dostlarımız ile münâsebâtımız gitdikce kuvvet bulmakda ve muhâdenetkârâne bir şekil almakdadır. Garb devletleri ile münâsebetimize gelince, bunların da bizimle anlaşmak istediklerine hükmediyoruz. Fransızlarla akdetdiğimiz i'tilâf, İngilizlerle mübâdele-i üserâ meselesinde gösterdiğimiz hüsn-i niyet tarafımızdan mümkün olan her şeyin yapılacağına delildir. İtalyan mümessili Mösyö (Touzi) ile müzâkeratda bulunmakdayız. İtalya-Türkiya iştirâk-ı menâfi'inin İtalyanlar tarafından takdîr edileceği ve İtalya ile de i'tilâf husûle geleceği ümîdindeyiz.[319]

İngiliz Yüzbaşı Canningham ile görüşen Müdafaa-yı Milliye Teşkilatı mensubu Saffet'in 23 Aralık 1921 tarihli raporuna göre *Enver Paşa İstanbul'a padişah ve İngilizlerle görüşmek üzere bir temsilci göndermiştir. Temsilcinin padişahla ilişki kurmasını* İngilizler önlemiş, temsilciyi *Balta Limanı'nda Kaptan Maxwell'in yalısına yerleştirmişlerdir*. Raporda belirtildiğine göre *Enver Paşa'nın düşüncesi, Enver-İngiliz anlaşması ile Fransa ve İtalya İngiltere'yi yalnız bıraksa bile İngiliz-Alman ittifakının hazırlanabileceğidir.*[320]

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki başmakalesinden: *Harp olmazsa Ankara kahramanları yaşayamazlar, küflenirler, sönerler*.[321]

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor. *İngiliz Hükümeti, Babıâli'ye Türkiye ile Yunanistan arasında barış müzakerelerine Washington Konferansı'nın hemen akabinde başlamasını teklif etmiştir. Haberde, Yunanistan, İzmir'de Osmanlı yönetiminde Yunan bir valinin yönetiminin olmasını ve Trakya'da belirlenen sınırı kabul etmesinin beklendiği belirtilmiştir. Babıâli'nin barış müzakerelerinin temeli olarak*

[317] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 121.
[318] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 167.
[319] Vakit, 24 Teşrîn-i sânî 1921, Numero 1421, *Hâriciye Vekili Yusuf Kemal Beğin (Vakit) Muhâbirine Beyânâtı*, s. 1.
[320] *TİTE Arşivi*, K. 39, F 14361. Ek. 6; Aktaran: Kaya Karan, *Türk İstihbarat Tarihi*, 2008, s. 140-141, dipnot 27.
[321] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 160.

bu teklifleri elverişli bulduğu ancak Kemalistlerin bu teklifi kabul etmelerinin beklenmediği ifade edilmiştir.[322]

24 Kasım 1921 evveli bir gün. Alfred Rawlinson, Winston Churchill'e rapor sundu:

> Türk milliyetçilerinin iktidarının pekişmesinde, Müttefik siyasetlerinin katkısı ne oldu? Milliyetçi liderlerin, Erzurum ve Sivas Kongrelerini takib eden devrede konumları güçlenmesine rağmen "ülke insanının genel desteğini kazanmak" konusunda zihinlerinde bir netlik olmadığı kanaatindeyim. Türk milliyetçileri, 1920 baharına kadar ciddi bir muhalefetle karşı karşıya idiler. Fakat 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar'ın Müttefik desteğiyle İzmir'i işgali; 16 Mart 1920'de İstanbul'un Müttefikler tarafından işgali; 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'nın ilanı sonucu, bu muhalefet büyük oranda dağıldı. Milliyetçiler, Yunan kuvvetlerinin kendileri için bir tehdit oluşturmadığından kesinlikle emindirler; "Müttefikler, Anadolu'da askeri harekâtlara girişmeye hiç bir şartta hazır" değildirler ve dolayısıyla müttefiklerin halihazırdaki politiklarından korkmalarına hiçbir gerekçe yoktu, ancak bu politika devam ettiği sürece tüm taleplerini elde etmekten daha fazla emin olacak ve bu sebeple daha azıyla yetinmeyeceklerdir.[323]

24 Kasım 1921. Sömürgeler (Koloniler) Nâzırı Winston Churchill: *Dost bir Türk Devleti'nin cenahımızda* olması lâzımdır.[324]

İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Curzon'un *United Wards Club*daki beyanatı: *Türkiye, Türklerle meskûn olan yerlerde kuvvetli bir hükümet tesis edebilmek için lazım gelen kuvvet ve zindeliğe maliktir. Türkiye ile dostluk isteriz.*[325]

Roma'daki İngiliz mümessil Kennard, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. İtalya Hariciye Nezâreti, Cavaliere Tuozzi Heyetine, *güç bir durumla karşılaşırsa, ivedilikle Ankara'dan ayrılmak yetkisini vermiştir.*[326]

Roma'da bulunan TBMM gayr-ı resmî mümessili Bekir Sami'nin (Kunduh) Avrupa matbuatına resmî beyanatı: *Ne İttihad-ı İslâmcılık ve de Avrupa düşmanlığı mevzubahis değildir, tam bir istiklâl dahilinde Türkiye Türklerindir!..*

> (Ajans Senfani) 24 Teşrîn-i sânî tarihile Bekir Sami Beğin beyanat-ı resmiyesini neşrediyoruz: "Bazı gazetelerin yazdığı gibi Türk-İtalyan itilafının i'lâsı hakikatle taban tabana zıddır. Mevzubahis itilafname henüz Millet Meclisinde müzakere bile olunmamışdır. Ankara Hükümeti, İtalyanın da Fransa gibi müzakerata ibtidarına intizar etmekdedir. Ankaranın, her iki memleketin menafiine uygun bir itilafın müzakeresine daima hazır olduğunu ve hatta bu babda müzakerata intizar etdiğini suret-i ta'biyede beyan edebilirim. Aynı zamanda Türkiyenin Yunanlılara karşı elde etdiği ilk askerî muvaffakiyetler üzerine mütekaddem itilafları feshetdiği haberi de kamilen yalandır.
>
> Bu muvaffakiyetler sadakat yemini etdiğimiz "Misâk-ı Millî"den fazla mutalebatda bulunacak kadar bizi sersem etmemişdir. Aynı suretle hiçbir şey de bizi Misâk-ı Mezkûreden inhiraf etdiremez. Siyasî planımız şu cümleyle hulasa olunabilir: "Tam bir istiklâl dahilinde Türkiye Türklerindir" Binaenaleyh ne İttihad-ı İslâmcılık ve ne de Avrupa düşmanlığı mevzubahis olamaz. Türkiyenin İtalyaya karşı beslediği hissiyata gelince, evvelce vâki olan birçok mülakatlarımda söylediğim gibi, Türkiyede İtalyaya büyük bir muhabbet perverde edildiğini teyid etmekden başka bir şey söyliyemem." (Jurnal Doryan)[327]

---

[322] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 225-226.
[323] Robert Olson. (1992). *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı* (B. Peker & N. Kıraç, çev.) içinde (s. 118-119). Ankara: Öz-Ge Yayınları.
[324] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 255.
[325] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 167; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 161.
[326] FO/6478/E 12964; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 210.
[327] Tevhîd-i Efkâr, 2 Kânûn-ı evvel 1337-1921, Numero 3201-173, s. 1.

Roma'daki İngiliz hariciyeci Kennard, 24 Kasım 1921'de, Londra'ya rapor gönderdi: *Bekir Sami Ankara'ya gitmek üzere yarın buradan ayrılıyor. Sanıyorum paralarının kıt olması ve Ankara nezdinde etkili olmamaları nedeniyle İtalyan hükümeti artık onlara pek sempatiyle bakmıyor, bu yüzden Kemalist delegasyonun buradaki durumu hayli zor.* [İtalya] *Dışişleri Bakanlığı'na göre Kemalist hükümet istikrarlı bir durumda değil, yalnızca Yunan tehdidi ile ayakta duruyor*.[328]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *24 Teşrinisâni 337 (921) Perşembe: İngiliz Sütürten* [Stourton] *Hanri* [Henry] *ve daha bir kişiden mürekkep bir İngiliz heyetinin Rafet Paşa ile görüşmek üzere İnebolu'ya hareket edecekleri, fakat havadan dolayı henüz gidemediklerini, İngiliz heyeti askeriyesiyle mülkiyesi arasında pek büyük ihtilaflar olduğunu ve hatta İngiliz mümessilinin, askerler ile görüşmeyiniz ve onlara itimat etmeyiniz dediği Hamit Beyden öğrenilmiştir*.[329]

25 Kasım 1921. İngiliz istihbaratı mahrem muhtırası: *Hüseyin Rauf'a, Ankara'da, Bayındırlık Bakanlığı'nın önerilmesi oldukça önemlidir, çünkü bu adam, Türkiye'de en namuslu politikacılardan biridir ve tutumu ılımlıdır. Ajanın bildirdiğine göre, Ankara Kabinesi, pek yakında büsbütün değişecek ve tüm milletvekilleri Mustafa Kemal'in Ulusal Savunma Derneği'ne mensup olacaklardır*.[330]

> İngiliz istihbaratı, Ankara ile sıkı ilişkileri olan İstanbul'daki ulusalcı bir kaynaktan sağladığı bilgiyi, 25 Kasım tarihli gizli istihbarat raporuna aktarmıştı. Bu rapora göre, 1921 yılı Kasım ayında Ankara'da siyasi bir fırtına kopmuştu. Halil ve Nuri paşalarla Kâzım Bey'in tutuklanmaları üzerine BMM'deki Enver partizanları büyük bir gürültü koparmışlardı. Mustafa Kemal'in Başkomutan olarak yetkisinin üç ay süre ile yeniden uzatılması sorunu meclisin 4 Kasım 1921 günkü oturumunda görüşülürken büyük patırtı kopmuştu. İngilizlerin iddiasına göre, Mustafa Kemal, böylece, Türkiye'nin "diktatörü" biçimine gelmiş ve yaşamı boyunca Gazilik unvanı almamış olan ve ancak Başkomutan vekili olan Enver Paşa'yı da gölgede bırakmıştı.
>
> Mecliste kimi "keyfi" davranışlar, hem illerde hem Ankara'da çok coşku yaratmıştı. Nurettin Paşa'nın görevinden çekilmesi, Mustafa Kemal'le İsmet Paşa arasında görüş ayrılıklarına yol açmıştı. İsmet Paşa, bir komutanın, siyasi nedenlerden ötürü görevden uzaklaştırılmasından hiç de memnun olmamıştı. BMM'deki Mustafa Kemal yandaşları, meclisten memnun olmadıklarını öne sürerek meclisin dağıtılmasını istiyorlardı. Onların öne sürdükleri neden şu idi: bir saldırı hazırlanıyordu. Bunun başarılı olabilmesi için, Türk yüksek komutasının, her türlü uğraşılardan özgür bırakılması gerekiyordu. Ancak gerçek amaç, Mustafa Kemal ve yandaşlarının egemenliğini sağlamaktı.[331]

Korgeneral Harington'dan İngiliz Harbiye Nezâreti'ne muhtıra: *Rumbold'un telgrafını gördüm. Ankara'nın uzlaşmaz olduğu görüşüne katılmıyorum. Karşılıklı kuşkuları gidermek gerek. Askeri bakımdan İstanbul'da güçlüklerimiz artıyor, müzakerelere tezelden girişilmelidir*.[332]

Refet Paşa ile görüşecek İngiliz heyeti (Binbaşı Şütürten, Henry ve Bokingam) vapurla İstanbul'dan İnebolu'ya hareket ettiler.[333]

Hariciye Nâzırı Curzon, Fransız Hükümetine tevdi edilmek üzere Paris'deki Britanya Sefarethanesine nota gönderdi. 5 Kasım tarihli protesto muhtırasına nazaran mülayim bir üslub mevzubahistir. Curzon, 17 Kasım tarihli Fransız izahat notasını *memnuniyetle* karşıladığını bildiriyor:

---

328 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 257.

329 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 282-283. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

330 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 219, 267.

331 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 307-308.

332 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXVII.

333 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 164.

> Fransız notasıyla İngiltere'ye verilmiş olan güvenceler özetleniyor, yazıya dökülüyor ve bunların "not edildiği" belirtiliyordu. Ayrıca, Fransa'ya teşekkür ediliyordu. Ondan sonra "tartışmayı uzatmak amacıyla değil, yalnız silinmeden kalabilecek yanlış anlaşılmaları gidermek niyetiyle" yeniden İngiltere'nin itirazları nazikane bir dille ileri sürülüyordu. Lord Curzon'un bu defa üzerinde durduğu konular şunlardı: Kilikya Hıristiyanlarının korunmaları, Bağdat demiryolunun Musul'a karşı askeri amaçla kullanılması, Fransa'nın demiryolu imtiyazları, genel barış antlaşmasıyla Ankara Antlaşması'nın da değiştirilmesi, Türkiye'yle barış yapılırken İngiliz-Fransız işbirliği ihtiyacı. Son olarak Lord Curzon, Yunanistan'la Türkiye arasındaki savaşa son vermek için yapılacak arabuluculuk konusundaki görüşlerini ayrıca bildireceğini belirtiyor.[334]

Britanya Hariciye Nezâretinden Paris'deki Britanya Büyükelçisi Hardinge'ye telgraf gönderildi. Mustafa Kemal namına İngilizlerle gizli görüşmek yapmak için müracaatta bulunmuş *Davidoff'un mektubunun alındığı fakat kendisine cevap verilmeyeceği bildiril*iyor. *Yeniden İngiltere Büyükelçiliğine başvurursa Davidoff'a bu yolda cevap verilmesi isten*iyor.[335]

26 Kasım 1921. Malta'dan tahliye edilen Celâl Nuri (İleri), Büyük Millet Meclisine takdim edildi.[336] Böylelikle İngiliz casus Stern'in tavsiyesi tahakkuk etmiş oldu.[337]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *26 Teşrinisâni 337 (921) Cumartesi: Bu gün İngiliz heyeti (Binbaşı Sütürten, Hanri ve Bokingam) vapurla İnebolu'ya hareket etmişlerdir. Bu gün Harbiye Nezaretindeki İngiliz mümessili askerisi Harbiye nazırının yanına giderek (Kurzon'un Türklerin Yunanlılara itimat etmediği hakkındaki sözünden İngilizlere de Türkler itimat etmiyor demek istediğini ve Yunanlılarla artık anlaşma lüzumunu söylemiş, Nazır Paşa da Yunanlıların haksız olarak işgal ettikleri yerlerimizi tahliye ettikleri takdirde müzakerata girişilebileceğini söylemiş, İngiliz Askeri mümessili müzakereye girişildiği takdirde belki tahliye edeceklerini beyan etmişse de, Nazır Paşa tahliye etmeden müzakerata girişilemiyeceğini, çünkü müzakerelerin aylarca devam edeceğini ve bu zamandan Yunanlıların istifade etmeye çalışmak ihtimali olduğunu izah etmiş. Bu malumat Anadoluya bildirilmiştir. Gazeteler Kilikya'nın tahliyesine ayın 28 inde başlanacağını yazıyorlar.*[338]

The Times gazetesi: *İzmir Anadolunun mahrec-i iktisadîsidir. Bu mahreci başka ellere vermek doğru mudur? Anadolunun işgali Yunanistanın iflası demekdir*.

> 26 Teşrîn-i sânî tarihli (Tayms) gazetesi Dersaadet muhabir-i mahsusunun (İzmir)den gönderdiği bir mektubu neşretmekdedir. Muhabir mumaileyh bu mektubunda diyor ki: "Yunanlılara terk olunan mıntıkanın sülüs-i ahalisinin Rum olub olmadığı şübhelidir. Yunanlılara terk olunan bütün saha tedkik olununca Türklerle gayrimüslimler arasındaki nisbetsizlik hâlen pek büyük görünmekdedir. [2 satır sansürlenmiştir.] Anadolu Osmanlıların tarihî yurdudur. Ve (İzmir) onun zarurî mahrec-i iktisadîsidir. Mahallî bir Rum ekseriyetinden dolayı bu mahrec-i Anadoludaki ekseriyetden başka ellere tevdi etmek doğru mudur?
>
> (İzmir) şehri Türklerin zamanında iken nezafet ve emn ü asayiş itibariyle daha iyi bir hâlde idi. Fakat siyasî veya askerî bir mucize vuku bulmayıb harb devam etdikce -ki devam edecekdir- ve Yunanlılar (İzmir)de kaldıkca ticaret gerileyecek, ordular memleketi yiyecek, demiryollarla köprülerin tahribi devam edecek ve Türkler, Yunanlılar arasında adavet kesb-i şiddet edecekdir. [3 satır sansürlenmiştir.] Yunan işgalinin iktisadî cihetine ve bunun (İzmir) üzerindeki tesiratına gelince bugün (İzmir)in İstanbul gibi harab-ı iktisadî tehlikesi karşısında olmadığı derhal teslim olunur. Fakat ticaret ve ziraat bütün Garbî Anadoluda harb ve netayici yani vesait-i nakliyenin fıkdâsı, emval ve emtianın noksanı, askerî müsadereler ve her şeyden ziyade birgül iktisadînin ikiye inkisam etmesinden dolayı ziyadesiyle tenakus etmişdir.

---

[334] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 221-222.
[335] FO, 371/6580/E. 12737; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 229.
[336] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 167.
[337] Documents on British Foreign Policy (1919-1939), 1967, vol. XII, p. 135-137.
[338] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 283.

> Tekalif-i harbiye hububatın, bunları istihsal eden mıntıkadan ve (Uşak) ile (Afyonkarahisar) havalisinden ihracını men etmekdedir. Zaman-ı tabiîde kurumuş olan meyvelerden, bilhassa incirden (50.000) ton ihrac olunmakda idi. (Menderes) havalisinin harab ve turab olması ve incir istihsal eden sahanın yarısının Kuvâ-yı Milliyede bulunması bu sene yalnız (10.000) ton ihrac edilmesinin sebebini teşkil eder. Hususat-ı sairede dahi hâl bu merkezdedir.
>
> Yunanistanın daha vâsi bir saha işgal etmesi lüzumunu dermeyan eden Yunanlılar bugün az değildir. Çünki hadisat, (Sevr) Muahedesinin parçaladığı (Aydın)daki bugünki vaziyetin idamesi "iktisaden imkânsız" olduğunu isbat etmişdir. Garbî Anadolunun Yunanistan tarafından ale'd-devam işgali Yunanistanın iflasını ifade eder."[339]

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *İngilizler, Mersin'e (Adana, Türkiye'nin Asya kesimi) çıkmak üzere Kıbrıs'ta önemli miktarda kuvvet toplamışlardır.*[340]

27 Kasım 1921. Korgeneral Harington'un mümessili mütekaid Binbaşı J. Douglas Henry ile Mustafa Kemal'in mümessili Mirliva Refet (Bele) nezdinde İkinci İnebolu Mülakatı başladı. TBMM Hükümeti Müdafaa-yı Milliye Vekili Refet (Bele), *yine İngiltere ile dostluk konusu üzerinde durdu. Türkiye'de geleneksel İngiliz dostluğu yine de büsbütün ölmemişti. İngiltere bir dostluk gösterisinde bulunursa, Türkiye'deki geleneksel İngiliz dostluğu yeniden canlandırılabilecekti*r. Refet, *böyle bir anlaşmayı arzuladığı için Türk-Fransız Anlaşmasını dört ay geciktirmişti*. *Binbaşı Henry kanalıyla İngiltere'den haber beklemişti. Ankara Anlaşması'nın tek kabahatlisi İngiltere'ydi*. Douglas Henry ise *bugünkü çıkmaz yarılmalı, ilk adım atılmalıdır* dedi. *General Harington'un o günlerde Londra'ya telkin etmeğe çalıştığı fikri de açtı ve Refet Paşa'nın doğruca General Harington'u ziyaret etmesini önerdi. General Harington'un böyle dostça bir ziyareti memnunlukla karşılayacağını; bunun resmî bir görüşme olmayıp, ileride yapılacak konferans için bir ortak zemin hazırlayacağını ve pek olumlu etki yaparak General Harington'un durumunu da kuvvetlendireceğini söyledi.* Söz sırası şimdi Refet'teydi. Refet, *böyle bir görüşme yapılmasının gerekli olduğunu belirtmekle beraber, General Harington'a konuşma yetkisi verilmedikçe ziyaretten bir sonuç çıkabileceğini sanmadığını da eklemiştir. Onun için, General Harington'un konuşmağa yetkili olduğu yolunda önceden güvence verilmeliydi.* Douglas Henry, *böyle bir güvence verebilecek durumda olmadığını; görevinin dostça bir görüşme sağlamaktan öteye gitmediğini bildir*di.[341] Korgeneral Harington, bu görüşmeden İngiliz Fevkalâde Komiserliğini haberdar etmemiştir zira ilkini baltalamıştı, yeni bir müzakereye ise karşıydı.[342]

Britanya Hariciye Nezâreti Roma'daki İngiliz mümessil Kennard'a mahrem telgrafname gönderdi. Müttefikliğe *içtenlik ve bağlılığından* ötürü İtalya Hariciye Nezâretine medh ü sena ediyor.[343]

İngiliz *The Nation* gazetesi: *Fransa, Türkiye'nin bedeninden Rusya'ya sızmak istiyor. Türkiye'yi ele geçirirse, Kafkasya'nın ele geçirilmesi kolay bir iş olacak. Fransızlar Milletler Cemiyeti'nin koruyuculuğunda, Rusya'yla en yakın tarihteki bir savaşta İstanbul'dan savaş üssü olarak yararlanmaya karar verdiler*.[344]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Ankara Hükümeti ile İtalya arasındaki barış müzakereler, herhangi bir kazanım olmaksızın sona ermiştir*.[345]

---

[339] Tevhîd-i Efkâr, 2 Kânûn-i evvel 1337-1921, Numero 3201-173, *(İzmir) Yunan İşgalinde Mahvoluyor*, s. 1-2.
[340] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 291.
[341] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 214-215.
[342] Lord Kinross, *Atatürk*, 1994, s. 341.
[343] FO/6478/E 12964; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 210.
[344] A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 247.
[345] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 221.

Paris'de münteşir *Le Matin* gazetesi, silahsızlanma konferansındaki Briand'ın Washington muhabirine beyanatını neşretti. Briand:

> Bir gün Türkleri Londra konferansına daveti kim akıl etti? İngilizler. Türkler çağrılınca hemen dostlarımıza dedim ki:
>
> "-Bu adamların gelmesinden yararlanıp onlarla işlerimi ayarlayacağım, duymuş olun! Fransa'nın ne İstanbul ne Ankara Türkleriyle ebediyen savaşmaya niyeti yok. Kuşkusuz sizin haklarınıza karışmam, ama ben barış yamaya çalışma hakkımı kullanacağım.
>
> Tıs yok. İşte, Londra anlaşması denen ilk anlaşmayı o zaman yaptık. İmzalanır imzalanmaz İngiltere Dışişlerine örneğini gönderdik, ancak Ankara Meclisi bunu onaylamadı.
>
> Ama ben umudumu yitirmedim; bu kez doğrudan Ankara ile müzakereye giriştim: Mösyö Franklin-Bouillon'u oraya gönderdim, yola çıkmadan da gidip Mösyö Lloyd George'u görmesini ve girişeceğimiz yeni görüşmelerden bilgi vermesini söyledim; o da isteğime uydu; ama Mösyö Lloyd George pek kulak asmadı, zaten bizim başaracağımız onda şüpheli idi. Bana, "siz kötü bir bahis tutucusunuz" diyordu. "You have backed the wrong horse" (kaybedecek ata para yatırdınız).
>
> Ben de: Hele durun koşu bitsin, atlar son direğe ulaşsın cevabını veriyordum; La Fontaine'in "Tavşan ve Kaplumbağa" masalını tercüme ettirip okuyun; kim kazanmış görürsünüz. Ben Kaplumbağa'ya güveniyorum…
>
> Ankara anlaşması Londra'da imzalanan belgeden daha şanslı çıkarak onaylandı. Anlaşmada, İngiliz çıkarlarına zerre kadar dokunacak şey yok; bazı ayrıntılar hariç, kimsenin sesini çıkarmadığı Londra anlaşmasındakilerden fazla birşey bulunmuyor.
>
> Ne var ki, Ankara anlaşması, öncekinin aksine, taraflarca onaylandı. Bir de anlaşma bizi masraflı ve kanlı bir savaştan kurtardı. Sitemler bu yüzden mi? Ben Faysal adında birini tahta oturtup başka yerde bize pirincin taşını ayıklattıkları için kimseye sitem etmiyorum.[346]

28 Kasım 1921. İkinci İnebolu Mülakatının ikinci celsesinde Mirliva Refet, *İngiliz politikası ve Türk-İngiliz ilişkileri tarihi üzerine oldukça uzun bir açıklama yap*ıyor. *Geleneksel Türk-İngiliz dostluğunu anlat*ıyor. *Bu dostluk, kuzeyden Slav yayılmasına karşı iki tarafın ortak çıkarlarına uygundur ve 1908 yılına kadar sürmüştür. O tarihten sonra İngiltere, Alman tehlikesine karşı Rusya'nın ittifakını yeğleyerek geleneksel Türk dostluğuna son vermişti. Şimdi durum yeniden değişiyor*:

> Yeni [Sovyet] Rusya eskisinden daha büyük tehlike olacak. İngiltere'yle Türkiye'nin çıkarları eski dostluğa yeniden dönmeyi gerektiriyor. İki ülke arasında dostluk kurulabilmesi için İngiltere, Türkiye'nin hayat hakkını tanımalı. Yunanlar Anadolu'yu ve Trakya'yı boşaltmalı. Panslav yayılmasına karşı İngiltere'yle Türkiye birbirleriyle kader birliği yapmalıdır. İngiltere, Türkiye'yi siyasi bakımdan yok etme planından vazgeçmelidir. İngiltere, bu politikasını sürdürürse, Türkiye'nin elinde çeşitli kozlar var, İngiltere'yi birçok noktadan vurabilecektir. Ama böyle bir boğuşmadan yalnız İngiltere'yle Türkiye zararlı çıkacaklar. Bunun çaresi, Türkiye'nin, hayat hakkının tanınması, dostu ve müttefiki olarak kabul edilmesi olacaktır. Türkiye'yle İngiltere beraber olurlarsa İngiliz İmparatorluğu'nun çıkarları korunabilecek, güneye doğru Slav harekâtına karşı bir set çekilebilecektir. Türkler artık eskisi gibi geniş bir imparatorluk istemiyorlar, Türk nüfusunu bir arada toplayıp güçlenme amacı güdüyorlar. Ondan sonra da Türkiye'nin ekonomik kalkınmaya ihtiyacı olacak. Bu alanda Türkiye, İngiliz sermayesine kolaylık gösterecek. Harington, İngiltere'nin bu görüşleri tartışmak istediğini özel olarak temin ederse, şahsen kendisiyle görüşece[ğim]. Türkler, İngiltere'den işaret bekliyorlar. Müttefikler bir konferansa gitmeden önce Türkiye'yle İngiltere kesin bir anlaşmaya varmalı.[347]

İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, İstanbul'da bildiri yayınladı:

---

[346] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 223-224.
[347] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 242-243.

1. Ankara Hükümetinin resmen görüşünün sorulduğu yolunda "İleri"nin haberi asılsızdır. Bu yüzden gazete bir gün kapatıldı.

2. İngiltere, Ankara'ya resmi ya da yarı resmi hiçbir heyet göndermedi.[348]

İngiliz İstihbaratı rapor kaleme aldı. Bir sene kadar evvelinde Bilecik'e izam edilen Ahmed İzzet (Furgaç) Heyetinin Mustafa Kemal tarafından tevkif edilmesi meselesiyle alakalı olarak, *Bolşevik itirazları dolayısıyla Heyetin alıkonmuş olabileceğine işaret* ediliyor.[349]

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, *The Times*tan iktibas etti: *Yunanlılar, İzmir'i boşaltmalıdır*.[350]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: 20 Ekim 1921 Fransız-Türk Mukavelenamesiyle alakalı *Fransız notasına İngilizlerin cevabının Fransa büyükelçisine verildiği, cevabın oldukça dostane kaleme alındığı ve İngiliz hükümetinin Fransız notasını, Ankara Hükümeti'ni tanımadıklarının ve Mezopotamya'ya karşı tüm faaliyetlere karşı çıkacaklarının bir garantisi olarak gördükleri ifade edil*iyor. *Cevapta, İngiltere'nin de aynı şekilde, Fransa'nın müttefiklerle bilgilendirme ve işbirliği çerçevesinde bir politika izleme hakkını onayladığı ve bu politikayı İngiliz hükümetinin de temel alacağı bildiril*iyor. *Ayrıca, İngiltere, Türk-Yunan savaşına müdahale konusunda İngiliz hükümetinin Paris'te müzakereler yapılmasını ve politikanın bu görüşmelere göre şekillendirilmesini istemiştir*.[351]

ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal Paşa, Türkiye ile Yunanistan arasında tesis edilmek istenen barış görüşmeleri için Ankara'ya gelen İngiliz Heyeti ile görüşmeyi kabul etmedi. Barış yapmak için pek de hevesli görünmüyor. Batılı Savaş Bakanı ile Milli Savunma Bakanı Refet Paşa'nın İnebolu'da, görüşebileceğini söyledi*.[352]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal, İngiliz heyeti Ankara'da ağırlamayı kabul etmedi ve benzer bir teklifi çok önce de reddetti* idi.[353]

29 Kasım 1921. İngiliz Fevkalâde Komiseri Sir Horace Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 1083 numaralı muhtıra: *Binbaşı Henry'nin İnebolu gezisi İngilizlerin Anadolu'ya bir heyet gönderdikleri yolundaki söylentilere neden oldu. Fransa ile yapılan Ankara anlaşmasından sonra, İtalya ve İngiltere'nin de Ankara Hükümetiyle anlaşmalar yapacakları yolunda propaganda yapılıyor*.[354]

Rumbold'dan Curzon'a 1084 numaralı muhtıra: *İstanbul Hükümeti, gittikçe Ankara'ya boyun eğer duruma düşüyor. Maliye Nazırı "Ben Ankara Hükümetinin bir kavasıyım" demiş. Yalnız sadrazam Kemalistleri "âsi" sayıyo*r.[355]

Rumbold'dan Curzon'a 1080 numaralı muhtıra:

1. Ankara Hükümetinden iki vekil çekildi. Yerlerine Rauf bey ile Vehbi Bey getirildi. Bu değişikliklerin Mustafa Kemal yandaşlarıyla Enver Paşa yandaşları arasındaki çekişme ile ilgili olduğu söylentileri var.

[348] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXVIII.
[349] FO 371/6497, E 1759/52/44; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 421, sonnot 35.
[350] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü,* 1996, c. 4, s. 167.
[351] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 288-289.
[352] Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 243.
[353] Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 243.
[354] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXVIII.
[355] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXVIII.

> 2. Ama Mustafa Kemal'in durumu zayıflamış değil. Malta'dan dönenlerden bazılarının önemli makamlara getirilmeleri normaldir. Kabine'de ve kumandanlar arasındaki değişiklikler, Enver Paşa yandaşlarının bir başarısı sayılamaz.[356]

Rumbold, Mustafa Kemal'i *halis nasyonalist* nitelemiştir.[357] Buradaki "ulusalcı (nasyonalist)" vasfı, İttihadçıların "Turancı"lığı hilâfında bir anlama sahiptir.

Kasım 1921. Triantafillidis'in günlük kaydına göre Yunan Veliaht Georgios, Afyon Bölgesi'ndeki birlikleri teftiş ederken Sinan Paşa Köyüne geldiği vakit piyade erlerinin korosunu işidmişdir: *Terhis! Terhis!*[358]

1 Aralık 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Rumbold, *"yetkisiz" saydığı Binbaşı Henry'nin Anadolu'daki davranışlarının Ankara, Paris ve Roma'da kötü izlenimlerine yol açarak, İtalyanlarla Fransızlar arasında kuşku yarattığını öne sürüyor; İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkilisi D.G. Osborne, ondan "komisyonculuk avcısı..., tehlikeli karakter, bir İngiliz Franklin-Bouillon'u" olarak söz ediyor.* Rumbold'a göre *Binbaşı Henry'nin, İngiliz yönetiminin koruyuculuğu altında ve siyasî amaçları için Samsun'a gittiği inancı, Bağlaşık dayanışması açısından çok zararlı oluyor. İngilizlerin, Franklin-Bouillon'un Ankara'da yaptığı görüşmelerin ilk döneminde, Fransa'nın çevirdiği düzene benzer bir oyun oynamalarından kuşkulanılıyor*.[359]

Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine mahrem telgraf gönderdi: *Güvenilir bilgilere göre Ankara, İngiltere ile anlaşmayı arzuluyor. Misak-ı Milli üzerinde direniyor. Yunanlılar Anadolu'dan kovulmadan önce İngiltere ile anlaşırsa Ankara Musul'dan vazgeçebilecek. Anlaşma gecikirse Ankara sertleşecek. Lütfen görüşünüzü telleyiniz*.[360]

Yunan Hariciye Nâzırı Baltazzi, Lord Curzon'a, *ödünç para olmadan Yunan ordusunun daha fazla tutunamayacağı*nı beyan etti:

> Bu açıklama İngiltere Dışişleri Bakanlığında telaş yarattı. Yunanistan'ın "Konferanstan önce nefesi tükenirse Ankara'ya barış koşullarını empoze etmek için artık elimizde hiçbir koz kalmaz" dendi. Foreign Office'de bu konuda kaygı dolu yorumlar yapıldı. Bir yorum şuydu: "M. Baltazzi'nin açıklaması soruna yepyeni bir boyut kazandırmaktan öteye, bütünüyle sorunu bambaşka esaslara oturtuyor... Sorun, Yunanistan'ın savaşa devam edebilmesi değil, var olabilmesi sorunudur. Yunanistan, siya si, askeri ve her şeyin de üstünde mali bir çöküntünün eşiğindedir. Kanaatimce bu çöküntü her durumda kaçınılmaz... Müttefikler arası görüşmelere kadar ya da (daha iyimserce) Yakındoğu konferansı sonuna kadar bu çöküntüyü önleyebilirsek, o taktirde Kemalistleri daha makul hale getirmeyi ve Anadolu'ya genel barış sağlamayı umut edebiliriz. Tersine, Yunanlar müzakerelerden önce çökerlerse, o zaman Kemalistlerin Edirne'ye kadar iddialarına set çekme şansı pek az olacaktır." Dışişleri Bakan Yardımcısı Sir E. Crowe da "Konferanstan önce Yunan çöküşünü önlemek gerçekten önemlidir" diye yorumda bulunmuştu.[361]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, Meclis'e beyanat veriyor:

> Biz panislâmizm yapmadık, belki: "Yapıyoruz, yapacağız" dedik. Düşmanlar da; "yaptırmamak için biran evvel öldürelim" dediler. Panturanizm yapmadık, yaparız, yapıyoruz, dedik, yapacağız dedik, ve yine "öldürelim" dediler. Bütün dâva bundan ibarettir.[362]

---

[356] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXVIII-XXXIX.
[357] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 171.
[358] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 441.
[359] FO/6479/E 13284; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 216.
[360] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XLIII-XLIV.
[361] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 211-212.
[362] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 14, s. 431. "Anadolu toprakları için verdiği mücadele sırasında, Mustafa Kemal pantürkizmi mahkum etti" François Georgeon. (2006). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930: Seçilmiş*

Mustafa Kemal, anayasanın İslâm Şeriatı olması gerektiğini meclise beyan etti:

> Cenabı hak gönderdiği kitaba riayetkâr kılmaya mecbur tuttuğu insanların esasen kalb ve vicdanındaki ihtiyacatı hakikiyesini tamamen bilir. Binaenaleyh, gönderdiği kitap tamamen o ihtiyacata mutabık ahkâmı ihtiva eden bir kitaptır. (Alkışlar) Ve efendiler, ilmi hakikinin en son emrettiği, ihtar ettiği kanun böyle olabilir. Taklit ile, tebdil ile kanun olamaz, kanun, kanunu hakiki olmak lâzımdır, kanunu tabiî olmak lâzımdır. Yani kanuni ilâhi olmak lâzımdır. (Alkışlar)[363]

Mustafa Kemal, Batıyı taklit eden inkılâpçıları Meclis kürsüsünde iken tenkit etti:

> Sultan Mahmudu sani memleketin idaresini ıslah etmek, mazharı terekkiyat etmek için teşebbüste bulunmakistedi. Fakat vukubulan teşebbüsat Avrupa'yı taklidetmek oldu. Avrupa kanunlarını almak, Avrupa nizamlarını almak, Avrupa'nın elbisesini giymek gibi birtakım teşebbüsatı ıslahiyyede bulundu. Fakat bu; hakiki, müspet bir netice vermedi, veremezdi. Çünkü; ıslahat için mukallitliğe tevessül etmişti. (..) Deli Petro dahi taklit ile milletini ıslah etmek istedi. Hakikaten bunda bir dehai taklidi vardı. Fakathiçbir vakit yoktan var eden ve icadeden dehai hakikiye malik değildi. Onun için kendi milletini ıslah etmek için ihzarı tedabir ederken, milletini Rus olarak tekâmül ettireceğini zannederken Rus değil bir Alman, bir İngiliz yapmıştır. Halbuki bir Rus'un Alman olması mümkün olamadığından, hem kendi benliğini kaybetmiş ve hem de olmak istediği şeyi olamamış ve ortaya böyle müşevveş bir mahlûkiyetten başka bir şey çıkmamıştır.[364]

Mustafa Kemal, tevhid-i kuvva (kuvvetler birliği) prensibini kabul ettirmek için mühim bir hakikati saptırdı:

> Mustafa Kemal, 1 Aralık 1921 tarihli meclis oturumunda Bakanlar Kurulu'nun görev ve yetkilerine dair kanun teklifini görüşülürken "kuvvetler ayrılığı" (tefrik-i kuvva) ilkesini savunan İkinci Grup üyelerine hitaben yaptığı (Latin alfabesiyle 31 sayfalık) konuşmasında şöyle demişti:
>
> > Efendiler bizim hükümetimiz demokratik bir hükümet değildir, Sosyalist bir hükümet değildir. Ve gerçekten kitaplarda var olan hükümetlerin, bilimsel mahiyeti bakımından, hiçbirine benzemeyen bir hükümettir. Fakat milli hakimiyeti, milli iradeyi oluşturan tek bir hükümettir, bu öze sahip bir hükümettir! İlmi ve sosyal noktadan bizim hükümetimizi ifade etmek gerekirse "halk hükümeti" deriz!... Bundan dolayı bu ve bu gibi yönlendirmelerle ve açıklamalarla hükümetimizin dayandığı temelin, ilmi çalışmaya dayanan bir temel olduğunu açık bir şekilde görürüz, fakat ne yapalım ki demokrasiye benzemiyormuş, sosyalizme benzemiyormuş, hiçbir şeye benzemiyormuş! Efendiler biz benzememekle ve benzetmemekle övünmeliyiz! Çünkü biz bize benziyoruz Efendiler... (Alkışlar, alkışlar) Hakikatte efendiler, tabiatta efendiler, alemde efendiler, taksim-i kuvva (kuvvetler ayrılığı) yoktur! (...) Taksim-i Kuvva ideal bir çözüm değil, hükümdarları müstebit (baskıcı) iktidarların etkisini hafifletmek için bulunmuş bir çare , bir ehven-i şerdir...

Makaleler (A. Berktay, çev.) içinde (s. 6). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. İngiltere indinde pantürkizm büyük bir tehdid idi: "Türkistan'da teşekkül edecek büyük bir *İslâm-Türk Devleti* Afganistan üzerinden Hindistan'ı da tehlikeye düşürecekti; çünkü Afganistan'da ve Hindistan'ın kuzeyindeki Türk menşeli kavimlerin de bu hareketle ilgilenmeleri mümkündü. İran'daki Türk kabilelerinin de bu harekete katılmaları mümkündü. İran'da da Türk kabilelerinin çokluğu, buranın da *Pantürkist* harekete katılmasını icap ettirecekti. Dolayısiyle, Britanya İmparatorluğunun menfaatlarını korumak için Pantürkist hareketin behemehal ta başlangıçta boğulması icabediyordu. [..] Sırpların, Rumların, Bulgarların, Çeklerin, Lehlilerin ve Ermenilerle Arapların ve Gürcülerin milli hareketleri hoş karşılandığı ve bunların ayrı birer devlet kurmak teşebbüs ve hareketleri İngiltere, Fransa, Almanya ve diğer Avrupalı devletlerle Amerikada hem umumî efkâr hem de hükûmetler tarafından desteklendiği halde, Türk-Müslüman kavimleri bu yolu ihtiyar edince iş değişmişti. Bu defa, Türk kavimleri ya *Pantürkist* veya *Panislamist*likle itham edilmişlerdi. Çünkü bu hareketler Avrupalı büyük devletlerin menfaatlerine ve emperyalist emellerine karşı gelmekte idi. Dolayısiyle bunların kötülenmesi ve boğulması icabediyordu." Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 1990, s. 525-526.

[363] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 14, s. 436.

[364] T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 14, s. 432-433.

Ziya Gökalp'in "tabiatta dahi tevhid-i kuvva vardır" (doğada bile kuvvetler birliği vardır) sözünden (tersten) ilham aldığı belli olan Mustafa Kemal (günümüz Türkçesi ile) şöyle devam etmişti:

> Bu meşrutiyet teorilerini bulan en büyük filozofların, bu teorilerini kurmak için çalıştıkları esasları inceledim, bunların içeriğini anlamaya çalıştım. Benim gördüğüm şudur: Düşünmüşler ve nasıl yapalım da bu zorba kuvvet, o toplumsal ve ulusal iradenin aşağısında kalabilsin ya da sıfıra ulaşabilsin diyorlar. Ve bunu başaramamak yüzünden büyük ve derin bir ıstırap duyuyorlar. Jean Jacques Rousseau'yu baştan sona kadar okuyunuz ! Ben bunu okuduğum vakit, gerçek olduğuna inandığım bu kitap sahibinde iki esas gördüm. Birisi bu ıstırap, diğeri bir cinnettir. Merak ettim, özel durumunu inceledim. Anladım ki, bu adam mecnun idi ve cinnet durumunda bu eserini yazmıştır. Dolayısıyla çok ve pek çok dayandığımız bu teori, böyle bir dimağın ürünüdür.

Konuşmayı ilginç kılan iki şey vardır: Birincisi bugün bile evrensel hukuk kurallarına, evrensel ahlak anlayışına, evrensel insan haklarına uymama gerekçesi olarak tekrarlanan "Biz bize benzeriz!" ifadesidir. İkinci ise "Kuvvetler Ayrılığı" ilkesinin Rousseau'ya değil, Montesquieu'ye ait olmasıdır. O halde acaba Mustafa Kemal, ilkenin kimin eseri olduğunu bilmemekte midir? Öyle olmadığı açıktır çünkü Rousseau'nun *Mukavele-i İçtimaiyye* (Toplum Sözleşmesi) adlı eserini 1913 tarihli çevirisinden okuduğunu Çankaya Köşkü'ndeki Atatürk Kitaplığı'nda bulunan kitabın üstündeki bazı notlardan biliyoruz. Kitabın 156. sayfasında Mustafa Kemal'in "mühimdir" notu düştüğü satırlarda şunlar yazar: "Egemenlik gücü basit ve tektir. Bu gücü bölmek, yok etmek demektir." Aynı şekilde Mustafa Kemal'in Montesquieu'nün kitaplarını hatmettiğini de biliyoruz. Peki Montesquieu diyeceğine yanlışlıkla Rousseau mu demiştir acaba? Bu da imkansızdır çünkü konuşmasında Rousseau'nun iyi bilinen "mecnunluk" ve "cinnet hallerinden" söz etmiştir.

Neden saptırdı?

Akla gelen tek ihtimal şudur: Mustafa Kemal, gücünü sınırlayacağını bildiği "kuvvetler ayrılığı" ilkesini çürütmek için ilkenin özünü eleştirmek yerine, bugün de sıkça yapıldığı üzere, ilke ile ilişkisi olmayan bir eleştiriye, kişilik eleştirisine başvurmuştur. Ancak ilkenin asıl müellifi Montesquieu'nün saygın kişiliğine laf edemeyeceği için ilkeyi bazı kişisel zaafları olan Rousseau'ya atfetme yoluna gitmiştir. Böyle yaparak kendi fikrini çürütmüştür, ama ne gam? Çünkü hedefe ulaşmak için her yol mubahtır! Ancak aynı konuşmanın sonundaki, yukarıda sözünü ettiğim bölüm, Mustafa Kemal'in tezlerini savunmak için Rousseau'ya veya Montesquieu'ye hiç ihtiyacı olmadığını gayet açık biçimde gösterir.[365]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *General Harington'un İnebolu'ya gittiğine dair bir şayia çıktı*.[366]

2 Aralık 1921. Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon'un özel sekreteri Robert Vansittart ile Yunan Hariciye Nâzırı Baltazzis mülakat etti. Fakat Baltazzis'in *İngiliz malî kuruluşlarından yeni borç sağlama çabaları olumlu bir sonuç getirmedi*.[367]

Bekir Sami ile Roma'da mülakat gerçekleştiren Amerikan gazetesi *Chicago Daily News*, Kemalistlerin Bolşeviklerden Müttefiklere yöneldiğini belirtti: *Geçen baharda Türkler kat'î bir karar vererek Bolşeviklerden yüz çevirmişler ve Garb Âlemine teveccüh ederek sulh akdetmek üzere İtilaf Devletlerinin payitahtlarına bir heyet-i murahhasa göndermişlerdi*.[368]

3 Aralık 1921. Bağdad'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Sir P. Cox'tan Koloniler Nâzırına telgraf: *Biran önce barış yapıp dost bir Türkiye kazanmak bizim için hayati önem taşıyor. Hükümete ısrarla arzederim*.[369]

---

[365] Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 332-334.
[366] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 284.
[367] *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XVII, p. 505-506; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 246.
[368] Tevhîd-i Efkâr, 2 Kânûn-ı evvel 1337-1921, Numero 3201-173, *Bekir Sami Beğin (Roma)daki Beyanatı*, s. 1.
[369] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XLIII.

4 Aralık 1921. Roma'dan İstanbul'a avdet eden Bekir Sami, *Tevhîd-i Efkâr* gazetesine beyanat verdi: *(Misâk-ı Millî) haricinde sulh yokdur*. [..] *Seyahatımın bende bırakdığı intibaat gayet ümidbahşdır. Elyevm Avrupa efkâr-ı umumiyesi Türk davasındaki hakkı teslim etmeğe başlamış ve tamamıyla bizim lehimize teveccüh eylemişdir.* [..] *İngiliz matbuatında İngiliz efkâr-ı umumiyesinde de Türklere karşı büyük bir tahavvül başlamış ve bugün denilebilir ki eski nokta-yı nazar büsbütün değişmişdir.*

> Bekir Sami Beğ İstanbula muvasalatını müteakib Hariciye Nâzırı İzzet Paşanın konağına azimet ve ba'de Rauf Ahmed Beği ziyaret eylemişdir. Müşarileyhin İstanbulda kaldığı müddetce Şehremin Celâl Beğe misafir olacağı haber alınmışdır.[370]

4-5 Aralık 1921. General Harington, İngiliz Harbiye Nezâreti'ne şifreli telgraf gönderdi:

> Ankara ile yapılan sözde müzakerelere benim adım da karıştırılıyor. Oysa bu konuda herhangi bir faaliyette bulunmadım ve bulunmak niyetinde de değilim. Eski Binbaşı Henry izinsiz olarak benim adımı kullanmış olabilir. Onun Anadolu'ya gittiğinden ise son ana kadar haberim bile yoktu.[371]

5 Aralık 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Lord Curzon'a *özel* mektub gönderdi:

> İngiltere, Fransa gibi Ankara'yla antlaşma imzalamaya sürüklenmek isteniyor. Bu durumda Yunanlar yalnız kalacaklar. Kemalistlerin Yunanlara karşı elleri serbest olacak. Bundan yalnız Yunanlar zarar görse sorun yok. Ama İngiltere'nin de kendi çıkarları ve manevi borçları var. Bunları göz önünde tutmak zorunda. İngiltere'nin kendi çıkarları şunları gerektiriyor: 1) Türkiye yeniden İslam propagandasının merkezi olamamalı ve İngiliz İmparatorluğu'nun İslam topraklarında karışıklık yaratamamalı. 2) Türkiye Mezopotamya'da İngiltere'ye kolayca saldırabilecek güçte olmamalı. 3) Boğazlar açık kalmalı. 4) Türkiye, İngiliz yurttaşlarının kolayca yaşayabilecekleri bir ülke olarak kalmalı.
>
> Kemalistlerle anlaşmak, onlara teslim olmak anlamına gelecek ve İngiliz çıkarlarının gerektirdiği hedeflerin hiçbirine ulaşılamayacak.
>
> Bu mektubu yazmaktaki amacım, bir hal şekli teklif etmek değil fakat İngiltere için tek çıkış yolunun Mustafa Kemal'le doğrudan doğruya ve az çok onun kendi koşullarıyla ilişki kurmak olduğu yolundaki teoriye ısrarla engel olmaya çalışanların seslerine, kendi sesimi katmaktır. Bu teorinin Dışişleri Bakanlığında tututmadığını biliyorum ama başka bakanlıklarda ve onların danışmanları arasında (teorinin) taraftar kazandığı görülüyor. Buranın geleceği bakımından şahsen pek umutlu değilim. Belki Kemalistlere teslim olabiliriz... Şimdilik Yunanlarla Türkler arasında arabuluculuğu teşvik etme (...) işine devam etmemiz gerektiğini düşünüyorum.[372]

Müttefik İşgâl Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington'un mümessili müteakid Binbaşı J. Douglas Henry, Refet (Bele) ile İkinci İnebolu Mülakatının zabıtnamesini Korgeneral Harington'a teslim etti. Mustafa Kemal, *İngiliz Yüksek Komiserliği aracılığıyla değil, General Harington aracılığıyla görüşmeyi yeğliyor*[373]:

> 1. Haziran'da yapılan görüşme başarısız kalmıştı. Rafet Paşa, bunun İngiliz Yüksek Komiserliğinin entrikaları yüzünden başarıya ulaşamadığını söyledi ve şunları ekledi. İngiltere ile Türkiye'nin ortak çıkarları var. Devlet adamları bunu kavrarlarsa anlaşma sağlanabilir. Şimdiye kadar anlaşma olmamışsa İngiltere'nin tutumu yüzündendir. İngiltere Türkiye'yi dün Almanya'nın kucağına atmıştı, bugün Fransa'nın kollarına itiyor. Türkiye halâ İngiltere'den bir işaret bekliyor.
>
> 2. Henry, bu çıkmazdan kurtulmak gerektiğini ve Rafet Paşa'nın General Harington ile buluşmasının uygun olacağını belirtti.

---

370 Tevhîd-i Efkâr, 5 Kânûn-ı evvel 1337-1921, Numero 3204-176, *Bekir Sami Beğ İstanbulda*, s. 1.
371 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXIX.
372 FO, 371/6480/E. 13810; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 239-240.
373 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 244.

3. Rafet Paşa, Harington tam yetkili değilse böyle bir buluşmadan sonuç alınamayacağını, ama bu öneri üzerinde düşüneceğini söyledi.

4. Henry, iki general arasında dostça buluşma sağlamağa çalıştığını, aynı zamanda bazı ticaret ileri için Ankara'ya gitmek istediğini bildirdi ve Rafet Paşa'yı ilerde yapılacak Türk-İngiliz görüşmeleri için en iyi aracı olarak gördüğünü söyledi.

5. Harington'a iletmek üzere, Rafet Paşa'nın görüşlerini sordu. Rafet Paşa, görüşlerini özetle şöyle açıkladı: İngiltere, Afrika'daki topraklarıyla Hindistan'ı bağlamak için eski Osmanlı topraklarında Filistin, Ürdün, Irak gibi devletler kurdu. Ama durum artık eskisi gibi değil. Mısır'da, Hindistan'da İngiliz prestiji sarsılıyor. Eskiden İngiltere slav yayılmasına karşı Türkiye'nin toprak bütünlüğünü savunuyordu ve iki ülke arasında geleneksel dostluk vardı. Alman tehlikesi artınca İngiltere, slav tehlikesini unuttu. Rusya ile dost olup Türkiye'ye ihanet etti. Türkiye, varlığını koruyabilmek için, Almanya'ya yaklaşmak zorunda kaldı. Bugün durum yine değişti. Artık Alman tehlikesi yok, ama slav tehlikesi yine var. Rusya ilerde daha da büyük tehlike olacak. Rusların İstanbul'a, Akdeniz'e, Hindistan'a inmelerini önlemek amacıyla geleneksel Türk-İngiliz dostluğuna dönmek gerek. Bu gerçek benimsenince öteki sorunlar kolayca çözülecektir. Yunanlıların Anadolu'yu ve Trakya'yı boşaltmaları gerekir. Slavlara karşı Boğazların savunması için Trakya'nın Türkiye'de kalması gerekir ve bu aynı zamanda İngiltere'nin çıkarınadır. İstanbul ve Boğazlar, Türk kontrolunda kalmalıdır.

7. Rafet Paşa, Misak-ı Milli sınırları içinde kurulacak ulusal Türk devletinin güneyde kurulacak bağımsız Arap devleti ile bir çifte devlet (Dual State) oluşturabileceklerini söyledi ve bu plânın İngiliz çıkarlarına da uygun düşeceğini savundu. Türkiye'nin İngiliz sermayesine geniş ölçüde açılacağını belirtti.

8. Paşa, bu görüşlerinin Harington'a sunulmasını istedi ve ısrar edilirse Harington'la görüşebileceğini ekledi.

9. Kendisine yöneltilen sorular üzerine Rafet Paşa şunları söyledi: Plan, Fransızların da yararına olacak. "Çifte Devlet"in başında Osmanlı Halife-Padişah bulunacak. Irak'ta Faysal tahttan indirilecek. Müttefiklerarası bir konferanstan önce Türkiye ile İngiltere aralarında anlaşalacaklar.

10. Rafet Paşa, ayrıca şunları açıkladı: "Ermenistan" coğrafi bir terimdir, etnik anlama gelmez. Türkiye'de ermeni nüfusu % 2,5 kadardır. Ermeniler yalnız Sovyet Ermenistan'ında çoğunluktadır. Türkiye'de Ermeni muhtariyeti olamaz. "Kürdistan" Türkiye'nin bir parçasıdır. Azınlıkların korunması sorunu kolayca çözümlenecektir. İngiliz Baştercümanı Mr. Ryan, Türkiye'de en çok nefret edilen kişidir. Onunla işbirliği yapan Rahip Frew da öyle. Birlikte bir entrika ağı kurdular. İki gazeteyi beslediler. Said Molla'yı, Refi Cevad'ı kullandılar, Damat Ferit Paşa'yı avuçlarının içine aldılar. Türkiye'yi kontrol altına almağa kalkıştılar. Yurtsever Türk aydınlarını tutuklatıp Malta'ya sürdüler. Bunları hep Ryan'ın çetesi tezgâhladı. Türkleri yıldırmak için İstanbul işgal edildi. Anadolu'da gelişen milliyetçi hareket, Ryan'ın planlarını açığa çıkardı. Harington'a suikast yapılacağı söylentisini de Ryan çetesi uydurdu. Birileri öldürülecek ise, işe Ryan'dan başlardık. Ryan, General Harington'u İstanbul'da istemiyor ve suikast masalını uydurmakla bir taşla iki kuş vurmayı amaçlıyor. Türkler Harington'a karşı saygı besliyor.

11. Rafet Paşa, İstanbul Hükümeti, Ankara anlaşması, Albay Rawlinson ve Bolşevikler konusundaki görüşlerini de anlatıyor.

12. Binbaşı Henry'nin notları: Rafet Paşa dürüst ve samimi. Türkiye'yi ezmek plânı suya düştü. Anadolu'da yeni bir Devlet doğdu. İngiltere, politikasını değiştirip Türklerle anlaşmalıdır.[374]

Sabık TBMM Maarif Vekili, 24 Aralık'ta TBMM Sıhhiye Vekili tayin edilecek olan Sinob mebusu Doktor Rıza Nur, İngilizlerin mezkûr Refi Cevad'ı (Ulunay) *besle*yip *kullandı*ğını ziyadesiyle ifade eder: *Ref'ii Cevad* [..] *İngilizlere casusluk etmiş* [..] *Beni Ankara'ya da jurnal edermiş. Meğerse Vehip Paşa ile müşterek Mustafa Kemal'e casusluk ederlermiş.* [..] *Ref'ii Cevad kumarbaz, dolandırıcı, casus, haini vatan biridir. Ben de bilirdim, herkes de bilir.*[375] Fransız Miralay Mougin'in kaleme aldığı rapora göre Refi

[374] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XXXIX-XLI.

[375] Rıza Nur. (2010). *Cumhuriyet Devrinin Perde Arkası 1923-1933* (2. baskı) içinde (s. 223-224). İstanbul: Örgün Yayınevi. Refi Cevad, *Yüzellilik* iken de "iki taraflı" casusluk faaliyeti yürütmüştür: Sabahaddin Mıhçı. (2020).

Cevad, *İngiliz Generali Maxwell'in himayesinde, İngilizler hesabına bilgi toplamak için* "Anadolu Kulübü" nam kumarhaneyi kurmuştu.[376] Dahası, Refi Cevad, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya fevkalâde müfettiş tayin edilmesine katkı sağlamıştı.[377]

Amerikan Yardımcı Ticarî Komiseri Julien Gillespie, 10 Ocak 1922 tarihli raporunda, Refet Paşa'nın İkinci İnebolu Görüşmesine dair şu cümleleri kaydetmiştir: *Ben Ankara'ya geldiğim zaman, Savunma Bakanı Refet Paşa, İnebolu'ya gidişi ve orada Edwards, Henry ve kumpanyası ile buluşması konusuyla ilgili olarak Mecliste hafif ateşte kızartılıyordu. Bütün birleşimler gizliydi basında bir şey yazılmadı, dışarıya da bir şey sızmadı. Dışişleri Bakanlığında, Yusuf Kemal'in kayınbiraderiyle günde 12 ya da 15 saat birlikte olmama rağmen, Edwards'a ait haber alamadım. Refet Paşanın hikâyesi ise İnebolu'ya bunlardan 20 bin tüfek ve cephane konusunda teklif almak için gittiği yolundaydı*.[378]

Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç), Roma'daki Büyükelçi Osman Nizamî'ye telgraf gönderdi. *"İngilizlerin, Ankara ile ilişki kurmak üzere yarı resmî bir görevliyi, Ankara'nın Roma temsilcisi Câmi Bey'e gönderdiklerinin haber alındığını" bildirdikten sonra, "bu haberin doğruluk derecesinin araştırılıp sonucunun kendisine bildirilmesini"* istiyor.[379]

İngiliz istihbarat servisi tarafından hazırlanmış olan ve 22 Kasım-5 Aralık 1921 dönemini kapsayan gizli bir raporda, Yunan yetkililerinin Kürt asilere yaptıkları yardıma değinilmiş; şunlar eklenmiştir: "Anlaşılan, Yunan politikasının amacı, Başkenti Bursa olacak ve Ankara'daki BMM yönetimine rakip olacak 'Batı Anadolu Türk Yönetimini' kurmaktı. Bu plan, Hürriyet ve İtilaf Partisi ile öteki muhalefet partilerinin işbirliğiyle gelişmişti. Kurulması tasarlanan meclis (asamble) Türkiye'deki çeşitli uyrukları temsil edecek; onların kimileri seçimle, kimileri de atanma ile meclis üyesi olacaktı. Yunanistan başbakanı Gunaris izin verirse, Yunan yetkilileri, Bursa ilinden sağlanacak olan gelirin bir kısmını, kurulacak olan meclise tahsis etmeye söz vermişlerdi. Bu proje başarılı olursa, Türklere, Sevr Antlaşması'yla sağlanacak topraklardan daha geniş bir bölge verilecek; Yunanlılar ise, kendi saygınlıklarını ve yararlarını feda etmeden Anadolu'dan çekilebileceklerdi. Bu projeye göre padişah, Yunan koruyuculuğu altında egemenliğini sürdürecek; ayrıca, özerk bir Kürdistan kurulacaktı."[380]

6 Aralık 1921. İstanbul'daki Japon Fevkalâde Komiseri Uşida (Uçida / Uchida), İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'la mülakat ediyor. Uçida, Rumbold'a, TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid (Hasancan) *aracılığıyla Kemalistlerin barış koşullarını öğrenmesini tavsiye* ediyor. Rumbold, cevaben, *barış koşulları hakkında çok iyi fikri olduğunu, sorunu Hamit Bey'den izlemek isteğinde olmadığını* ifade ediyor. Bu mülakat hakkında Rumbold tarafından bilgilendirilen Curzon, Rumbold'un verdiği cevabı doğru bulmuyor, Uçida'nın *etkinliklerinin kısıtlanması gerektiğ*ini tekraren salık veriyor ve *Japon elçisinin Türkiye'yle ilgisinin* Cihan Harbi *yıllarına kadar gittiğini, Türkiye işlerini tanımasının göründüğünden daha derin olduğunu söylüyor*.[381]

Refi Cevat Ulunay ve Alemdar Gazetesi [Doktora Tezi] içinde (s. 52-53). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Konya.

376 *Ministere des Affaires Etrangeres*, vol. 188, p. 30; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 2, s. 218, dipnot 479.

377 Turgut Gürer. (2006). (Der.). *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer: Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl* (2. baskı) içinde (s. 213). İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

378 Ankara'daki Gillespie'den İstanbul'daki Amerikan Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol'e mektup; Aktaran: Orhan Duru, *ABD Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 132.

379 Türkiye Cumhuriyeti Roma Büyükelçiliği Arşivi, K.127, D.4; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 307.

380 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 312-313.

381 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 231.

> Uchida, ısrarla yapılacak toplantılar hakkında kendisine bilgi verilmesini talep ettiyse de Yüksek Komiserler, toplantılarda üç büyük İtilâf Devleti tarafından kurulan işgal yönetimi ile ilgili sorunların görüşüldüğünü vurgulayarak bu şartlar altında toplantı programının gönderilmesinin mümkün olmadığını açıkladılar. Yüksek Komiserler Japonya'yı ilgilendiren meselelerde Uchida'yı toplantılara davet edeceklerine dair sözlü teminat verdilerse de böyle bir davet gerçekleşmedi.[382]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a zata mahsus mektub:

> Ankara Hükümetini yola getirmeden barışa ulaşamayız. Kemalistlerle savaşamadığımıza göre, barış onların lehinde olacaktır. Ama kendi çıkarlarımız ve moral sorumluluklarımız var. Çıkarlarımız açısından Türkiye, İslam propagandası merkezi olmamalı. Irak'ta bize saldırmamalı. Boğazlar açık kalmalı ve vatandaşlarımız Türkiye'de yaşayabilmeli ve iş tutabilmeli. Ankara'nın isteklerini kabul edersek dost bir Türkiye kazanmayız. Tam tersi olur. Ankara yola getirilmeli. Ama İstanbul kenara itilmemeli. Padişahın nüfuzu artırılabilirse elimizde yararlı bir koz olur. Mustafa Kemal'le anlaşalım diyenler var. Foreign Office'de değil ama öteki Bakanlıklarda bu görüş yayılıyor. Ben de görüşlerimi ekledim. Mustafa Kemal'e teslim olmak zorunda kalabiliriz. Şimdilik Yunanlarla Türkler arasında arabuluculuk için çalışalım.[383]

> 1. Çıkarlarımız açısından Türkiye, Pan-İslâmcı propagandanın merkezi olmamalı ve böylece, bize bağlı olan Mısır ve Arabistan gibi ülkelerde sürekli olarak olay kışkırtmamalıdır; 2. Türkiye, bize Mezopotamya (Irak)'da kolayca saldıramamalıdır; 3. Boğazlar açık kalmalıdır; 4. Türkiye, kendi uyruklarımızın orada yaşayabileceği ve iş yapabileceği, dayanılabilir bir ülke olmalıdır.[384] Damat Ferit "namuslu ve birinci sınıf tek adam" olmakla birlikte, yararlı olamayacak kadar gözden düştü.[385] Mustafa Kemal'le anlaşalım diyenler var. Dışişlerinde değil, ama öteki Bakanlıklarda bu görüş yayılıyor. Ben görüşlerimi ekledim. Pek iyimser değilim. Mustafa Kemal'e teslim olmak zorunda kalabiliriz. Bolşevikler Enver Paşa'yı Ankara'ya oturtabilirler.[386]

Rumbold'dan Curzon'a 1112 numaralı muhtıra: *Mustafa Kemal Misak-ı Milli'yi kabul ettirmeye çalışıyor. Fransızlar kabul etti sayılır. İtalyanlar da karşı çıkmıyor. Kemal, İngiltere'de de Misak-ı Milli'yi kabul etmek eğiliminde olanlar bulunduğunu biliyor. Mustafa Kemal'in içerdeki durumu zor. Misak-ı Milli'yi kabul ettirirse kurtarıcı olarak yıldızı parlayacak ve ilerde de Türkiye'nin kaderinde rol oynayacak. Ankara liderleri İzmir'i ve Edirne'yi geri almadan kılıçlarını kınlarına sokmak istemiyorlar*.[387]

Fransa Hariciye Nezâreti, Britanya Hariciye Nezâretine 25 Kasım tarihli Curzon notasına cevabî nota gönderdi. Notada, *Ankara Hükümetinin Müttefikler tarafından fiili bir hükümet muamelesi gördüğü" belirtiliyor ve Londra Konferansına Ankara temsilcilerinin de çağırıldıkları hatırlatılıyor. Kilikya Hıristiyanlarının korunmaları görevini yalnız Fransa'ya yüklemenin doğru olmayacağı söyleniyor. Kesin barış antlaşması yapılıncaya kadar Kilikya Ermenilerinin korunmaları işinin Kemalist Hükümetin verdiği güvenceye bağlı olduğu belirtiliyor. Ankara Hükümetinin bu konudaki tutumunun umut verici olduğu açıklanıyor. Bağdat demiryolunun Irak'a karşı askeri amaçlarla kullanılmasına Fransa'nın izin vermeyeceği yolundaki güvence yineleniyor. Fransa'nın Türkiye'de Üçlü Antlaşma'yla Sevr Antlaşması'nda öngörülenlerden fazla demiryolu imtiyazı istemeyeceği söyleniyor. Son olarak da Fransa'nın, arabuluculuk işinde İngiltere'yle işbirliği yapacağı belirtiliyor*.[388]

---

[382] FO, 371/6564, E 1 3619, "Rumbold'dan Japon Yüksek Komiseri'ne 26 Kasım 1921 ve Rumbold'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 6 Aralık 1921 Tarihli Mektuplar"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 43.

[383] FO, 371/6480/E. 13810; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 432.

[384] Salâhi R. Sonyel, *İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un Türk Ulusal Akımı'na Karşı Tutumu (1920-1923)*, 1994, s. 166.

[385] FO/6480/E 13810; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 217-218.

[386] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XLIII.

[387] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 432.

[388] FO, 406/48, s. 96-98, No. 44; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 222.

İngiliz *Morning Post* gazetesi, İngiltere-Fransa-İtalya hariciye nâzırları tarafından tertiplenecek *Üçler Konferansı*nı şöyle değerlendirmiştir: *Gelecek içtimaı alakadar edecek en birinci mesele (Sevr) Muahedesini tadil değil, çünki hadisat bunu yapmışdı, belki muahedeyi tedfin etmekdir, konferans bu bîkes çocuğu gömdükden sonra beşeriyeti bu gibi yüklerden sıyanet edecek mesaili derpiş edecekdir*.[389]

8 Aralık 1921. İngiltere'nin İstanbul Fevkalade Komiseri *Rumbold'un 8 Aralık'ta* Lord *Curzon'a bildirdiğine göre, Yunan veliahtı cepheyi teftiş etmek amacıyla 2 Aralık'ta İzmir'e dönmüştü. Onun bu teftişi epey başarısız olmuştu; esasen ordu arasında hiç de sevilmiyordu. Gittiği her yerde soğukça karşılanmış, hatta kimi yerlerde askerler tarafından yuhalanmıştı. Bu sıralarda, Yunanistan'ın İzmir'den çekileceği söylentileri gittikçe yayılmaya başlamıştı*.[390]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*in başmakalesinde *Sultan'ın, Müttefiklerin esiri olduğu teorisinin doğru olmadığı* belirtildi.[391]

9 Aralık 1921. İngiliz Askerî İstihbarat Umum Müdürü, "Ulusçu Dış Politika" nam muhtıra kaleme aldı ve Hariciye Nezâretine şu tavsiyede bulundu: *Eğer İngiltere akılcı bir anlaşmaya varırsa, Ulusçular gerçekten Mısır, Mezopotamya ve Hindistan'da sorun çıkarmayacakları teminatı verebilirler*.[392]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. *Kemalist önderler, Cavaliere Tuozzi kurulu Ankara'dan ayrılmadan kısa bir süre önce, bu kurula bazı uzlaşıcı önerilerde* bulunmuş ama başarı sağlayamamışlardır.[393]

10 Aralık 1921. *Fransa, üçüncü bir notayla Ankara Antlaşması'nın ekleri olan, 11 mektubu da İngiltere'ye sundu. Bu belgeleri sunarken, Fransız Büyükelçiliği, Ankara Antlaşması'nın gizli hükümleri ya da ekleri bulunmadığını İngiltere'ye yeniden temin etti. Mektupların, İngiltere'nin kaygılarını "yatıştırmak" amacıyla sunulduğu da belirtildi*.[394] Fransa inkâr etse de Franklin-Bouillon Muahedenamesinin mahrem mevaddı bulunuyor.

Bâb-ı Âlî mümessili A. Şevki, Müttefik fevkalâde komiserlere nota vermiş, *yeni kaynaklar bulamayan hükûmet, Yüksek Komiserlere müracaat ederek bloke edilen altınlara karşılık bir kez daha avans iste*mişti. Müttefik fevkalâde komiserleri, bugün cevabî nota vermek suretiyle avans talebinin reddedildiğini bildirdiler.[395]

İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a zata mahsus muhtıra:

> Milliyetçilerle (Kemalistler) girişeceğimiz işlemlerde tutumlu [ihtiyatlı] davranmalıyız. Olağanüstü durumda, Padişahın güvenliğini güvence altına almış bulunuyoruz, çünkü üzerinde kullandığımız baskı sonunda Sevr Antlaşmasını imzalamış bulunuyor... Şimdiki durumda, hem gücünü hem saygınlığını yitirmiştir, ama onun tahtından indirilmesi, ciddi düşünceli kamu arasında şok etkisi yapacak ve İslâm dünyasında bize karşı bir davranış sayılacak. Kemalistler inatlarını sürdürürlerse, Padişaha makul bir çözüm öneriniz... O, gelecekte yararlı olabilir. Kesinlikle gerekmedikçe Padişahın görevinden uzaklaştırılması kendi çıkarlarımız açısından yararlı olamaz.[396]

---

389 Tevhîd-i Efkâr, 12 Kânûn-ı evvel 1337-1921, Numero 3211-183, *(Sevr) Muahedesi Tedfin Olunacak*, s. 2.
390 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 308.
391 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 244.
392 "Ulusçu Dış Politika", Askeri istihbarat müdüründen, 9 Aralık 1921; Londra, PRO; FO 371/6537, s, 56-61; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, 1998, s. 166.
393 FO/7881/E 147; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 210.
394 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 223.
395 FO, 371/6544, E 14190; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 773.
396 FO/6480/E 13903; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 217.

Sonyel, başka bir kitabında, Rumbold'un Curzon'a göndermiş olduğu zata mahsus muhtırayı şöyle *özetle* aktarmıştır: *Türk ulusalcıların amacı, Ankara yönetimini İstanbul'da yeniden kurmaktır. Onların yönetimdeki padişaha karşı hiçbir toleransı yoktur ve padişah şu üç seçenekle karşılaşacaktır: İstifa, sürgün veya ölüm. Ankara'yı hizaya getirmemiz gereklidir ve onlarla işlemlerimizde kararlılıkla davranmalıyız. Padişahın kişiliği ve onun tahtta kalması arasında ayrım yapmıyorum. Olağanüstü bir durumda padişahı korumaya söz vermiş bulunuyoruz. Bunun iki nedeni vardır: 1. Sevr Antlaşmasının imzalanmasına bizim baskımızla izin vermiştir; 2. İstifa etmeyi ciddi olarak tasarlarken onu bu görüşten vazgeçirmiştik. Ancak onun tahtında kalmayı sürdürmesi için hiçbir sorumluluk altında değiliz. Kendi görüşümce padişah, durum oldukça ümitsiz bir evreye gelinceye kadar görevinde kalmalıdır. Şu anda, yaklaşık olarak hiçbir gücü yoktur. Ankara'daki önderler ondan hoşlanmıyor ve Türkiye'deki halk arasında da pek popüler değildir. Kemalistlere, İngilizlerle bir anlaşmaya varılabileceğini göstermek fırsatını verirsek dost bir padişahı terk etmiş olduğumuz izlenimi yaratılmış olacak ve İslam Dünyası'nda, halifeliğin yönetimden düşürülmesine yardımcı olduğumuz sanılacaktır*.[397]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a zata mahsus ve mahrem muhtıra gönderdi. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet'le (Furgaç) mülakat etmiştir. Rumbold, Ahmed İzzet'in *fırsatta küçümsediği Mustafa Kemal'den şahsen hoşlanmadığı için, Osmanlı hanedanını kurtarmak amacıyla Padişahı desteklemekten yana olduğunu kaydediyor*.[398]

Rumbold'dan Curzon'a 1122 numaralı muhtıra:

> 1. İzzet Paşa, Ankara'nın İngiltere ile anlaşmak istediğini, Binbaşı Henry'yi çok iyi karşıladığını söyledi. Kendisine Henry'nin hiçbir resmi sıfatı bulunmadığını anlattım. İngiltere'nin Ankara Hükümetiyle ayrı barış yapmayacağını belirttim.
>
> 2. İzzet Paşa, Türkiye'nin bütün Anadolu'yu ve Meriç sınırını istediğini; Kemalistlere karşı saltanatın korunacağını söylüyor.[399]

Rumbold: *Mustafa Kemal'in askerî kabiliyetine fazla kıymet veriliyor*.[400]

11 Aralık 1921. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Rumbold resmî bir tekzib yayınlayarak emekli Binbaşı Douglas Henry'nin Britanya resmî mümessili olmadığını duyurduğunu bildiriyor.[401]

12 Aralık 1921. Koloniler Nâzırı Winston Churchill, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a muhtıra gönderdi. *İzmir'e yapılan Yunan çıkarması hem Türk direniş hareketini, hem de Türklerin İngilizlere karşı Bolşeviklerle yakın işbirliğini başlatan çok ciddi bir olay*dır.[402]

Lord Curzon, Paris Büyükelçisi Lord Harding'e ve Roma Büyükelçisi Sir Ronald Graham'a mahrem telgraf keşide eyledi: *Şimdi İstanbul'da ticaretle meşgul olan Binbaşı Henry adlı emekli bir subay, ayrıcalık hakları sağlamak amacıyla son günlerde, İngiliz yetkililerinin haberi olmadan, Refet Paşa ile görüşmek amacıyla İnebolu'ya gitmişti. Saptamış olduğumuza göre, bu kişi, görünüşte bir Fransız kuruluşunun temsilcisi olarak bir İtalyan gemisiyle seyahat etmişti. Onun Ankara'ya seyahati, İstanbul'daki ulusalcılara, bir İngiliz misyonu şeklinde yansıtılmıştı. Bunun üzerine İngiliz yüksek komiseri bu konuda bir yalanlama yayımlamıştır. Bir süre sonra Binbaşı Henry İstanbul'a dönmüş ve Londra'ya hareket*

---

397 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 314-315. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
398 FO/6480/E 13903; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 218.
399 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XLIV.
400 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 168.
401 FO/6480/E 13609; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 216.
402 PRO, FO 371/E 13700/143/44, 6537; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 58, dipnot 62.

etmişti. Onun iddiasına göre, İngiltere yönetimiyle görüşmelerde bulunmak amacıyla Mustafa Kemal'den kimi önerileri de birlikte götürmüş. Görünüşte Kemal, Fransa ile bir sözleşme imzaladıktan sonra İtalyanlarla da benzer bir sözleşme imzalamaya çalışmış, ama başarısız olmuştu. Şimdi de bizimle ilişki kurmaya çalışıyormuş.[403]

Curzon, İkinci İnebolu Görüşmelerine dair Müttefik hariciye nâzırlarını bilgilendirdi. Curzon: *Fransa'yla bir anlaşma yapmış ve İtalya'yla anlaşamamış olan Mustafa Kemal'in şimdi bizimle ne yapabileceğini denediği görülüyor. Müşterek hareket politikamızdan bizi saptıracak böyle bir teşebbüse elbette müsaade etmeyeceğiz*.[404] İngiliz yıllık gizli raporunda şu ifadeler kaydedilmiştir: *Yıl sonuna doğru Binbaşı Henry'nin bir kez daha Refet Paşa'yla siyasi entrikalar çevirmeye kalkması göz önüne alındığında ortaya çıkan şu ki, bu subay, istenmeden verilmiş teklifler gibi, en iyimser bir tahminle kendi pozisyonunun yanlış değerlendirilmesine yol açacak bir mesaj üretmiştir*.[405]

Britanya Hariciye Nezâreti yetkilisi Lancelot Oliphant, derkenar kaydetti: [Emekli Binbaşı Douglas Henry ve emsali] *...küçük rütbeli subayların siyasal sorunlara karışmalarına son verilmesini umut edelim*.[406]

Britanya Harbiye Nezâreti İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington'a mahrem telgraf gönderdi. *Dışişleri Bakanı Lord Curzon ivedilikle davranarak, İstanbul'daki İşgal Gücü Başkomutanı General Harington'a, Bağlaşıkların genel bir barış sağlamakla ilgili çalışmalarını güçleştirdiğinden, Mustafa Kemal'le dolaylı biçimde ilişki kurma çabalarına son verilmesini buyuruyor; İngiltere Dışişleri Bakanlığının, Binbaşı Henry'nin Refet Paşa'yla görüşmesinden yana olmadığını; esasen Bağlaşıkların, Kemalistlerin barışla ilgili "aşırı koşullarını" kabul edemeyeceklerini bildiriyor*.[407]

Sabık Malta sürgünü, İttihadçı, Edirne mebusu Şeref (Aykut), TBMM gizli celsesinde uzunca bir konuşma gerçekleştirdi: [..] *Geçen burada bir İngiliz heyetinin İnebolu'ya geldiğinden bahsedilmişti. Evvelâ sıra ile başlamak için İngiliz Hükümetinin siyasetini ve tarihi siyasetini baştan aşağı okuyunuz. İngiltere her ne yapmış ise ticaret için yapmıştır ve mutlaka ticaret işiyle girmiştir. Koca Hindistan'ı bir ticaret meselesiyle işgal etmiştir.. Onun için İngilizler daima kendisini gizler. Maksadını daima başka gösterir. Biz de bunu ehemmiyetsiz addetmiştik*. [..] *İngiltere casusunun bir noktasını ikmal etmek için bendeniz vakıf olduğumdan dolayı arz edeceğim. Birincisi; doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisinin işlerini anlamak, ordusunun işlerini anlamak* [..][408]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, TBMM Hükümeti ordusunun Sovyet Rusya'dan temin ettiği maddî ve malî yardımlar hakkında tafsilatlı rapor hazırladı:

> Bolşevik-Ulusçu ittifakının nedenleri: 1919 yılı Mayıs'ında, Yunanlı'ların İzmir çıkarmasıyla başlayan Ulusal Akım'a ve Rusya'nın geleneksel düşmanı Türkiye'ye bugüne dek yapılmakta olan Sovyet yardımının ardındaki amaç, Türkiye'nin İslâm Dünyası'ndaki üstün durumunu, Asya'da, İngiltere'ye karşıcıl olarak, Rus yayılma politikasını uygulamada kullanmaktır. Ulusçu yönetimin Kafkasya ve Orta Asya'da amaçları, Türk emelleriyle çatışan ve Bolşevik ilkeleri İslâm inançlarına tümüyle karşıcıl olan Sovyet'lerle bir anlaşmaya varmayı dilemesinin nedeni ise, nüfusunun çoğunluğu Türk olan tüm ülkeleri, dıştan yardım almadan Türk yönetimi altında korumanın olanaksız olduğunu Ulusçuların anlamış olmasıdır. Bu yardımı da pek kolayca Rus'lardan sağlayabilirler.

[403] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 315-316. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[404] *Documents on British Foreign Policy* (DBFP), Series 1, Volume 17, s. 523, No: 482; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 216.
[405] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921,* 2011, s. 61.
[406] FO/6480/E 13939 & E 13940; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 217.
[407] FO/6480/E 13938; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 217.
[408] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, s. 457.

Her iki ülke de, sözde bağlaşık oldukları dönem içinde, büyük ölçüde bağımsız bir siyaset izlemiş; ama ilişkilerini açıktan açığa kesmemeye dikkat etmiştir; oysaki Kafkasya ve İran'da çıkarları birbirine karşıcıldır. Kemalistlerle Bolşevik'ler, kendilerini tehdit eden Bağlaşıklar'ın Kafkas'lardaki gücünü zayıflatmak için, 1920 yılı başlarından beri işbirliği yapmış olmakla birlikte, bunda başarı sağlandıktan sonra, her ikisi de Maveray-ı Kafkas'a egemen olmaya çalışmış, ama durumun, aralarını açacak kadar kötüye gitmesini dilememiştir.

Kemalistlerin başlıca amacı, Batum, Kars ve Ardahan bölgelerini Doğu sınırlarına dahil etmek ve Azerbaycan'da etki kazanmak için, bağımsız Ermenistan'ın varlığının meydana getirdiği tehdidi ortadan kaldırmaktı. Bolşevik'lerin amacı ise, Rusya'ya bağlılığını Sovyet ihtilâlinden sonra koparan ülkeleri yeniden kendi imparatorluğuna katmaktı. Aşırı eğilimli komünist'lerle Enver'ciler dışında, Kemalistlerin çoğunluğu, bugüne dek Bolşevik'lerin kendi ilkelerini Anadolu'ya yaymalarına kesinlikle karşı koymuşlar; Rus'lardan, er olarak değil, savaş gereci olarak yardım almaya hazır olduklarını Rus'lara açıkça belirtmişlerdir.

Rusya'dan maddi yardım sağlamak için yapılan görüşmeler: (Mart-Ekim 1920) – 1920 yılı Nisan'ında Azerbaycan'In Sovyet'leştirilmesinden hemen sonra, Kemalist bir askeri kurul, Azerbaycan'dan savaş gereci sağlamak ve Ankara ile Azerbaycan yönetimleri arasındaki ilişkileri düzenlemek için Bakü'ye ulaşıyordu. Haziran'dan önce Moskova ile Ankara arasındaki resmi ilişkiler henüz kurulmamış olmakla birlikte, Güney Rusya'nın limanlarından Anadolu'ya sürekli olarak silâh taşınmasına başlanmıştı; ama Bağlaşık savaş gemilerinin varlığı, bu sevkiyatın büsbütün kısıtlanmasına neden olmuş; silâh taşıtı ancak sonbaharda yeniden artmaya başlamıştı.

Haziran'da Ankara ile Moskova, Maveray-ı Kafkas'daki siyasetlerini birleştirmek ve ülkeleri arasında sürekli siyasi ve iktisadi ilişkiler kurmak amacıyla nota alış verişinde bulunuyordu. Bunu izleyen ayın sonunda, siyasi anlaşmanın ayrıntıları henüz tümüyle bir karara bağlanmadan önce, yapılan başarılı mali görüşmeler sonunda, Rus'lar, Anadolu'ya (50.000 sterline yaklaşık) 20 put altın göndermişlerdi. Bu miktar, tutarı henüz saptanmamış, ama daha sonra 50 milyon ruble olduğu bildirilmiş olan müstakbel borcun ilk taksidini oluşturuyordu.

Eylül'e doğru, görüşmeler ürün vermeye ve iki ülke arasında daha yakın diplomatik ve ticari ilişkiler kurulmaya başlanıyordu. Bu ayda, her iki ülke, birbirine diplomatik kurullar gönderiyordu. Ekim ayında, Türk-Ermeni savaşı, iki ülkenin arasını açıyor; Bolşevik'ler, ivedilikle bir hükümet darbesi yaptırarak, Ermenistan'ı ele geçiriyor ve Kemalistleri bir oldu-bitti önünde bırakıyorlardı.

Trabzon'daki Bolşevik temsilcisinin, Batum'daki Bolşevik kuruluna gönderdiği listeye göre, 11 Ağustos ile 11 Ekim 1920 tarihleri arasında, Novorossisk'ten Trabzon'a gönderilen savaş gereçleri: 19 hafif silâh, 6.000 Rus tüfeği, 1.000 İngiliz tüfeği, 400 makineli tüfek, 650 tabanca, 4 uçak, 4 telsiz seti, 3 tonluk 3 kamyon, 4.960 top mermisi, küçük çaptaki silâhlar için 90.000 Rus ve 50.000 İngiliz mermisi, 620.000 paket makineli tüfek mermisi, 150 bomba, 34 put dinamit, 3.000 put tel örgü, 2.700 put akar-yakıt (benzin), 6.300 put petrol, 1.800 put ağır yağ, 10.000 put un, 4.000 çift İngiliz çizmesi.

Kasım 1920-Haziran 1921 dönemi: bu dönemde Kemalistlerle Bolşevik'ler arasında daha sıkı işbirliği kuruluyor ve savaş gereci ticaretinde bir artış kaydediliyordu. Kemalistlerin Ermenistan kampanyasından sonra, Yunan Kralı Konstantin'in tahtına dönmesi üzerine, Bağlaşıklar'ın, Yunanistan'a karşı uyguladıkları siyaseti değiştirerek, Kemalistlerle bir anlaşmaya varmaları olasılığından kaygılanan Bolşevik'ler, Kemalistlerle Maveray-ı Kafkas konusunda, aralarındaki kıskançlık ve güvensizliğe karşın, dostluk ilişkilerini sürdürmenin daha önemli olduğu sonucuna varıyorlardı. O sıralarda Kafkas'larda yapılan askeri harekât sonunda, her iki ülke de, dolaysız olarak karadan ilişki kurmuş olduğundan, Novorossisk-Trabzon deniz yolundan daha salim bir yola kavuşuyordu. Kemalistler, Ermenistan'da ele geçirmiş oldukları silâh ve mermilere karşın, 1920 yılı Kasım ayında, özellikle Batı savaş kesiminde, tüfek, küçük silâh mermisi, trenler için kömür, yağ ve malzeme, kamyonlar için ise petrol sıkıntısı çekiyorlardı.

Ali Fuat Moskova'ya ulaşınca, Anadolu'ya gönderilen savaş gereçlerinde bir artık kaydediliyordu. Gönderilen malzemeler arasında şunlar da vardı: top malzemesi, 10.5 ve 15 santimetrelik, orta ölçüde ve Hovitzer tipi toplar, Q.F. tipi İngiliz sahra topları (Bolşevik'ler, bunları, Güney Rusya'da General Denikin'le çarpışırken ele geçirmişlerdi); çeşitli tiplerde sahra topları (herhalde aralarında Rus Skoda ve Krupp topları da vardı);

Bağlaşıklar'a teslim edilen Türk top sürgülerinin yerine Rus sürgüleri, küçük çapta silâhlar -Rus, İngiliz, Alman ve Avusturya tüfekleri, Vickers, Maxim, Colt ve Schwartza makineli tüfekleri, Lewis otomatik tüfekleri, el bombaları, bombalar, atlar, silâh imali için makine ve cihazlar, her tür giysi ve askeri malzeme.

Rus'lar, koşum takımı ve uçak sağlıyamıyorlardı. Bu malzemelerin çoğu, Batı savaş kesimine gönderiliyor ve Kemalistlerin, 1921 yılı Mart ve Nisan aylarında ve daha sonra Temmuz ile Eylül aylarında yapılan Yunan saldırısına karşı direniş göstermelerine yardımcı oluyordu. Aynı dönemde şu mali yardım yapılıyordu: Kasım 1920'de iki milyon altın ruble, Nisan 1921'de dört milyon altın ruble; Almanya'daki Kemalist ajana bir milyon ruble. Mali yardımların sonucu olarak Kemalistler dış ülkelerden sağladıkları malzemelerin fiyatlarını nakdi para olarak ve hükümet memurlarının maaşlarını düzenli biçimde ödeyebiliyorlardı.

Temmuz-Ekim 1921 dönemi: Temmuz'un sonuna doğru Kemalistlerin Eskişehir'i boşaltmaları ve Yunan ordusunun ilerlemesini sürdürmesi, askeri harekât sırasında yitirilen malzemelerin yerine yeni malzeme sağlamak gereği, Rus yardımını pek önemli yapıyordu. Karadeniz sularında seyreden Yunan savaş gemileri, bu malzemenin İstanbul'dan sağlanmasını engelliyordu.

Ankara yönetimi, Moskova'daki büyükelçisine 7 Ağustos'ta gönderdiği ivedi işaretli telyazısında, Rusya'yı, Ulusçu hükümetin mali güçlüklerini gözönünde tutarak, en azından iki milyon altın ruble tutarında toplam bir para vermeye inandırmayı yöneriyor; Ulusal askeri örgütü silâhlandırmak ve donatmak araçlarından yoksun kalarak, tüm askeri örgütün tehlike içine girdiğini bildiriyordu. Bolşevik'lerin, Eylül'ün ilk haftasında, yaklaşık olarak 90.000 sterlin tutarında olan 500 okka altın gönderdiklerine inanılmaktadır. Bu arada, Karadeniz yoluyla da top, küçük çapta silâh, hayvan, gereç ve demiryolu malzemesi gönderilmesi sürdürülüyor; ama kara yolları yeğ tutuluyordu, çünkü yardım getiren gemilerin, Yunan savaş gemilerince tutuklanması tehlikesi vardı. Ağustos sonlarına doğru, Trabzon-Erzurum yolunda çalışan kamyonların petrol kaynakları azalmış olduğundan, Türk Ordusu'nun ivediyle gereksindiği silâhların sevkiyatı sekteye uğruyordu. Bu sırada, Bolşevik'lerin, Karadeniz filolarından bir bölüğünü, personeli sağlayacak olan Kemalistlerin buyruğuna verecekleri söylentisi çıkıyor; bir destroyer, iki savaş gemisi ve bir denizaltıdan söz ediliyor; ama İngiliz İstihbaratı bu haberi kuşkuyla karşılıyordu.

1921 yılı Ekim ayının sonuna dek Bolşevik'lerin Ulusçulara sağladığı yardım: 10 Temmuz'da başlauan Yunan saldırısı sorasında, Ulusçuların Batı Ordusu'nun elinde bulunan tüfeklerin yüzde 50'inin, makineli tüfeklerin yüzde 24'ünün ve üniformaların yüzde 15'inin Bolşevik kaynaklarından sağlandığı tahmin ediliyordu. Ulusçularla Fransız'lar arasında imzalanan Ankara Antlaşması'na karşın, Rus'lar, halâ Anadolu'ya savaş gereci gönderiyorlardı. Bu yardımın kesilmemesi için, Ulusçular, Ankara Antlaşması'ndaki gerçek koşulları Bolşevik'lerden gizlemeye çalışıyorlardı.

Rus'lar, ayrıca, Sibirya'daki kimi Türk savaş tutsaklarının ve Kafkasya'daki kimi Müslüman'ların Anadolu'ya dönmelerine ve Ulusal Ordu için er kaydına izin veriyorlardı. 1920 yılı Kasım ayının sonunda, yaklaşık olarak 500 Türk savaş tutsağı, Batum'dan Trabzon'a gönderiliyor; başka bir grup da, aynı limana gitmek üzere Poti'de bir İtalyan gemisini bekliyordu. 1921 yılı Şubat ayında, Türk'ler, Sibirya'daki Türk savaş tutsaklarının yurtlarına dönmeleri için yardımda bulunmak üzere, Tiflis'teki Ulusçu temsilci eliyle Rusya'ya TL 10.000 göndermiş ve Almanya'dan Rusya'ya giden 400 subay ve erin Anadolu'ya dönmesine izin vermesi için Moskova'ya başvurmuştu. 1921 yılı Mart ayında, Sibirya'da bulunan 6.000 Türk savaş tutsağı Kars'a ulaşıyor; oradan da Karabekir'ce Ankara'ya gönderiliyordu. Aynı yılın Ağustos ayında, Tuapse'deki Ulusçu temsilci Yüzbaşı Sami, Türk savaş tutsaklarını gruplar halinde topluyor; onları Batum yoluyla Trabzon'a göndermeye başlıyordu.

Bolşevik'lerin, Anadolu'da, Ulusçularla doğrudan doğruya işbirliği yapmaları olasılığına karşı Türk tutumu: 1920 yılı Nisan ayının sonlarına doğru Azerbaycan Bolşevik'leştirilince, bu denli Sovyet işbirliği olanaklı bir duruma geliyordu. O tarihten sonra, Bolşevik önderler, oldukça zayıf bir Türkiye'nin kendi düşmanlarına karşı koyamayacağı bir sırada Anadolu'ya asker göndermeyi bir fırsat olarak kullanıyor; belki tüm Türkiye ve İstanbul'u denetleri altına almayı umut ediyorlardı. Mustafa Kemal, Türk toprakları üzerindeki Bolşevik plânlarını daima kuşkuyla karşılamış ve Bolşevik'lerin, Anadolu'ya doğrudan doğruya müdahalede bulunmasına karşı direnmiştir. Ama, 1921 yılı Temmuz ayı sonunda, Ulusçular Eskişehir'den çekilirken ve Türk Batı Ordusu'nun yardım görmeden durumu düzeltemeyeceği görülürken, bu görüş yine ortaya atılıyordu.

> Tam bu sırada, Mustafa Kemal'le yandaşları dışında herkes, Enver'in Bolşevik berkitici güçlerinin başında Anadolu'ya dönmesi için naralar atıyordu. Türk'ler, Yunanlı'ların, İngiliz'lerden yardım sağlamadan bu denli ilerleyemeyeceklerine inanıyor; bu inanç, Enver'cilerin savını daha da güçlendiriyordu. 20 Temmuz 1921 dolaylarında, Maveray-ı Kafkas'daki Kızıl Ordu komutanı Karabekir'e yanaşarak, İngiliz'ler Yunanlı'lara yardım ettiği için, Bolşevik'lerin de Ulusçulara yardımda bulunmasını öneriyor; ama Karabekir, BMM'nin gizli bir toplantısında alınan karar üzerine, Sovyet komutanına şunu söylemeye yetkili kılınıyordu: "BMM, Maveray-ı Kafkas'daki Kızıl Ordu komutanına teşekkür eder. Ancak, Türkiye, önerilen yardıma şimdilik gereksinmiyor. Bu yardım, gerekli olursa, Kızıl Ordu komutanının değerli yardımlarından yararlanılacaktır.[409]

13 Aralık 1921. Douglas Henry, Britanya Harbiye Nezâretine gelerek İkinci İnebolu Mülakatı hakkında rapor verdi.[410]

Ukrayna İçtima-ı Şûra Cumhuriyeti Türkiye Fevkalâde Sefiri ve Ukrayna Komiserleri Şûrası Âzası, Ukrayna Amele ve Köylü ve Kızılordu Murahhasları Şûrası Merkezi İcra Komitesi Âzası ve Bütün Ukrayna Orduları Başkumandanı General Mihael Frunze riyasetindeki Sovyet heyet, Ankara'ya muvasalat etti:

> Ankara'daki Sovyet temsilcisi Natzarenus günlerinde kötüye giden Türk-Rus ilişkileri, onun Ankara'dan kaldırılmasıyla yine düzeliyor ve Rus'lar, Ukrayna'daki Sovyet orduları başkomutanı General Mihail Frünze başkanlığında yeni bir kurulu Ankara'ya gönderiyorlardı. Rusya'nın Doğu savaş kesiminde, Beyaz Rus önderlerinden Amiral Kolçak'ı yenilgiye uğratan ve ileride Trotski'nin yerine Savunma Komiseri atanacak olan General Frünze, 40 kadar Sovyet subay ve emirberiyle birlikte, 13 Aralık 1921'de Ankara'ya varıyordu. Onun Ankara'ya ulaşması ve Anadolu'daki eylemleri, İngiliz'leri çok ilgilendiriyor; ajanlarını harekete geçiren İngiliz İstihbarat Servisi, bu konuda topladığı belgeleri İngiliz yöneticilerine iletiyordu.
>
> Rus'ların Frünze'yi böyle bir kurulun başkanı atamalarının nedeni Kemalist'lerle olan ve son zamanlarda gerginlik geçiren ilişkilerini iyileştirmek ve Türk askeri davranışlarını kısmen denetlemek istemeleriydi. İngiliz İstihbaratı'na göre, Kemalist'ler, Frünze kurulunun ziyaretini, yardımla savaşı ivedilikle sona erdirmeyi ve ilkbaharda Anadolu'da Yunanlı'lara karşı saldırıya geçerken, Ukrayna'nın da Besarabya'ya karşı saldırıya geçmesi için ortak plânlar hazırlamayı umut ediyorlardı.[411]

Frunze, Samsun'dan Çorum'a seyahat ettiği sırada şu dikkat çekici cümleler kaleme almıştır: [Kemalistlerin] *Padişaha karşı takındıkları tavır da pek ilginç. Ona özel bir duygu beslemiyorlar, ne kin, ne de sevgi duyuyorlar. Geçen yılki kardan ne denli söz ediyorlarsa ondan da o kadar söz ediyorlar. Bu duygular yalnızca şimdiki padişah Sultan VI. Mehmet'e karşı değil, genel olarak sultanlık yönetimine karşı*. [..] *İngilizler İstanbul'daki Türk devlet dairelerindeki baskılarını artırdıkları oranda Ankara Hükümetinin sözü daha da geçerli oluyor*.[412]

14 Aralık 1921. İngiltere Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Feldmareşal Henry Hughes Wilson, İstanbul'daki Müttefik İşgâl Kuvvetleri Başkumandanı General Charles Harington'a mektup gönderdi:

> SEVGİLİ TIM
>
> Kilikya'dan gelen mültecilerle ilgili sağlam duruşundan dolayı çok memnun oldum. Gerçekten tam bir skandal. Burada biz elimizden geldiğince sana yardım etmeye çalışıyoruz ama artık eskisi gibi içeriden haber alamıyorum çünkü bildiğin üzere Kabine, "katilleri" kendi Genelkurmay Başkanlarına tercih ediyor ve bu yüzden artık eskiden yapabildiğim gibi işleri sessizce halledemiyorum.
>
> Konstantinopolis'i toptan terk etmeden, daha da önemlisi Türklerle dostça ilişkiler kurmadan hayırlı hiçbir iş yapamayız. Ancak evvelsi gün Montegue'ya Lloyd Georg'u bu konuda ne kadar yönlendirebildiğini sordum ve

---

[409] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri,* 1995, s. 221-225.

[410] FO, 371/6480, E 13938, "J. Douglas Henry ile Savaş Bakanlığı'nda Yapılan 13 Aralık 1921 Tarihli Görüşme"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 942.

[411] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 228.

[412] M. V. Frunze, *Türkiye Anıları*, 1978, s. 55, 64. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

yanıtı "hiç" oldu. Tim, senin de "tabu olduğunu çünkü Lloyd George'un senin Türklerin tarafını tuttuğunu düşündüğünü" ekledi. Yalnız değilsin, yalnızca İmparatorluk Genelkurmay Başkanı değil Britanya ordusunun tüm subayları arkandadır! H.W.[413]

İngiliz temsilci Mr. Aubrey, Türkiye'ye gerçekleştirdiği uzun bir seyahat sonrasında Sunday Times'da bir makale yayınlamıştır. 14 Aralık tarihli "El Globo" gazetesi haberinde, bu makaleden şu alıntı yapılmıştır:

Doğu'daki karışıklıklar, İzmir'in Yunan askerleri tarafından işgalinin bir sonucudur. Türkler, Ankara'da Milli Meclis'i kurarak, Büyük Britanya'nın başkentinin işgal edilmesi ve bir İrlanda hükümeti kurulması durumunda hiç şüphesiz İngiliz milliyetçilerinin de izleyebileceği bir politika izledi. Bütün İngilizler anında Londra'yı terk eder ve Oxford'da yeni bir hükümet kurarlar. Büyük Britanya'nın Türkiye karşıtı politikası sayesinde, Fransa Kemalistlerle bir anlaşma imzalayarak gücü eline aldı. Fransa gibi büyük ve kaynakları kendine yeten bir ülke, her seferinde daha da güçlü her gün daha zengin oluyor. Diğer taraftan İngiltere, toprağı az olan ve yabancı ürünlere muhtaç bir ülke. Mevcut durum beklenmedik değil ve durumu düzeltmenin de bir yolu var: Türklerle bir antlaşma imzalamak.[414]

15 Aralık 1921. İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, TBMM Hükümetinin Garb Cephesindeki askerî yapılanmasına dair istihbaratı İngiliz Harbiye Nezâretine mahrem muhtıra suretinde gönderdi:

9 Aralık'ta Ankara'dan dönen en iyi ajanımız, Ulusçuların Batı savaş kesimindeki askeri durumu şöyle özetlemektedir: askerlerin üslendikleri yerler, 26 Kasım tarihli bir Genel Kurmay haritasından aktarılmıştır. Bu bilgiler dığrudu ve elimizdeki öteki bilgileri doğrular.

Batu savaş kesiminin karargâhı Alaşehir'de, İsmet Paşa'nın komutasındadır. Aşağıdaki birlikler de onun komutasındadır: (a.) II. Kolordu (Bolvadin'in kuzey-batısındaki bölgede bulunan 3., 4. ve 7. tümenler), (Sureikal Chifut Kassa Sorkein? bölgesinde bulunan) 6. ve 8. piyade ve 14. süvari tümenleri, I. ve IV. Kolordu (Çay'da üslenmiş bulunan 14., 23. ve 57. tümenler); (c) IV. Kolordu (5. Kafkas, 11 ve 12. tümenler) karargâhı Çay'ın doğusunda Işaklı'da (?); (d) III. Kolordu (1., 16., 17., 41. ve 61. tümenler), karargâhı Sivrihisar'da; (e) V. Kolordu (2. ve 3. süvari tümenleri ve yeni kurulan 14. piyade tümeni), karargâhı Dinir'de; (f) Kocaeli grubu (3 bağımsız alay), karargâhı Geyve'de.

Yukarıdaki gruplar, Ali İhsan'ın komutasındaki güçlerin geçisi bir süre için zayıfladığını gösteriyor, ama Çay'ın güney ve doğusunda gruplaşmış bulunan I. ve IV. Kolordu'larca desteklenmektedir. Sivrihisar veya Ankara'ya ulaşmaya çalışacak herhangi bir Yunan deneyine karşı koymak amacıyla, III. Kolordu'yu berkitmek için, Kocaeli grubu en düşük seviyesine indirilmiştir. Ulusçular, Kasım ayında, Afyon bölgesinde harekâta geçmeye niyetleniyorlardı, ama bu harekât aşağıdaki nedenlerden ötürü ilkbahara ertelenmiştir.

Nedenler: 1. Sakarya'dan geri çekilmenin Yunanistan'da ihtilâl çıkmasına ve Konstantin'in düşmesine yol açacağı düşünülmüştür. 2. Ankara yönetimi, Büyük Britanya ile içtenlikle barış yapmayı diliyor; dolayısıyla Yunanlı'lara karşı aktif olarak harekâta geçilmenin İngiliz çevrelerinin canını sıkabileceği düşünülmüştür. 3. Ulusçular, kış giysisi ve çadır sıkıntısı çekiyor. Saldırı ne kadar ertelenirse, kendi savaş gereçlerinin de bir o kadar artacağına, Yunan gereçlerinin ise azalacağına inanıyorlar.[415]

16 Aralık 1921. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı 464 numaralı muhtıra tanzim etti: *İstanbul: 25.11.1921. İstanbul'daki bir Kemalist temsilcisinden sağlanan bilgi, Anadolu büsbütün boşaltılmayınca Yunanlı'larla*

[413] Charles Harington. (2023). *İngiliz Komutan Anlatıyor: İstanbul'da İşgal Yılları* (T. Akyüz, çev.) içinde (s. 98). İstanbul: Kronik Kitap. "Aziz Tim , biz İstanbul'dan tası tarağı toplayıp gidinceye kadar nasıl iyi bir iş yapmış olmayacaksak, Türklerle dost oluncaya kadar da elbette faydalı bir iş yapmış olmayacağız." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 255.

[414] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 190-191. "Aubrey, Anadolu'daki milliyetçi hareketin Yunanlılara karşı olduğunu ve İngiltere'nin politikasını değiştirerek Türklerle antlaşma imzalaması durumunda kârlı çıkacağını ifade etmekteydi."

[415] FO 371/6537/E 13870; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 220-221.

görüşmelerde bulunmamak yolunda Ankara yönetimince karar alındığı hakkında daha önce verilen bilgiyi doğruluyor.[416]

> 16 Aralık 1921 tarihli şu gizli istihbarat raporu oldukça ilginçtir: "İstanbul: 25.11.1921. İstanbul'daki bir Kemalist temsilcisinden sağlanmış olan bilgiye göre, Ankara yönetimi, Anadolu büsbütün boşaltılmayınca Yunanlılarla görüşmelerde bulunmamak kararını almıştır. Yine bu rapora göre, BMM'nin 21 Kasım günkü gizli oturumunda, Ankara yönetiminin, askeri harekâtı durdurarak barışı diplomasi kanalıyla çözümlemek dileğinde olup olmadığı sorusuna karşılık veren Mustafa Kemal, Yunanlılar Anadolu'da geniş bölgeleri işgallerinde bulundurdukları sürece barışın nasıl sağlanabileceğini veya görüşmelerin nasıl yapılabileceğini göremediğini; yönetimin barışçı bir politika uyguladığını ve Türk ulusunun yasal haklarından başka bir şey sağlamaya çalışmadığını açıkladığını bildirmişti. Mustafa Kemal ayrıca şunu eklemişti: "Türkler, yasal olarak başka bir ulusa ait olan bir şeyi dilemiyorlar; ama, Türk ulusunun kesin hakları sağlanmadıkça barıştan söz edilemez." Bunun üzerine BMM, hiç bir olay çıkmadan yönetime güven oyu vermişti.[417]

Bâb-ı Âlî'nin Roma'daki Murahhas-ı Mahsusu, Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet'e (Furgaç) *gayet mahrem* telgraf gönderdi. Buna göre Bulgar hükümetinin gizli istihbarat teşkilâtı memuru [*Ömer Faruk notu: Kirtcheff olabilir*], hem TBMM'nin Roma mümessili Câmi'yle (Baykurt) hem Bâb-ı Âlî Roma Sefarethanesiyle temas kurmuştur. İngilizlerden teklif getirmiştir. Boğazların serbestisi, Panislamizm ve Panturanizm davalarının terk edilmesi ve Bolşevik Ruslarla ittifak edilmemesi şartlarına karşılık olarak Türkiye'nin istiklâli tanınacak, Yunan İzmir'den tahliye edilecek, Trakya ve İstanbul mesaili Türkiye'ye muvafık surette çözüme kavuşturulacak ve 500.000 sterlin (5.000.000 lira) istikraz verilecektir. İngilizler, Binbaşı Henry vasıtasıyla da sulh şeraiti hakkında müzakere etmektedirler:

> Roma Sefâret-i Seniyyesi
> Numara
> 790
> 468
>
> *Gayet mahremdir*.
>
> *Hariciye Nâzırı übbehetlü devletlü Müşir Ahmed İzzet Paşa Hazretleri'ne*
>
> Ma'rûz-ı çâkerleridir.
> 10 Kânûn-ı Evvel tarihli ve 460 numaralı telgrafnâme-i çâkerîye zeyldir:
>
> Bu kere sefâret-i seniyyeye gelen bir Bulgar vaktiyle İngiltere'nin kabul edeceği şerâit-i sulhiyeyi anlamak üzere merhum Talat Paşa tarafından Londra'ya i'zâm edildiğini ve bilâhare geçen yaz esnasında aynı maksatla İngiltere Hükûmetiyle Cami Bey arasında tavassutda bulunduğunu ve bu sefer de İngiltere Hükûmeti tarafından kendisine tevdî' olunan şerâit-i sulhiyeyi Cami Bey'e tebliğe me'mur edildiğini beyân ederek bu işin bir hüsn-i neticeye îsâli zımnında ihtiyâr eylediği küllî masârıf yekûnunun müşârunileyh Cami Bey tarafından tesviye edilmek istenilmediğinden bast-ı şikâyet eylemişdir. Merkûmun irâ'e etdiği şerâit-i sulhiyeye nazaran Boğazlar Meselesi'nin Sevr Muâhedenâmesi mûcebince halledilmesine ve Ankara Hükûmetince "Panislamisme" ve "Pantouranizme" siyâsetinden tamamen sarf-ı nazar olunmasına ve Bolşevik Ruslarla kat'iyyen akd-i ittifak edilmeyeceğine dair te'minât itâsına mukâbil İngiltere tarafından Türkiye'nin istiklâli tasdik edileceği ve İzmir'in Yunanlılara tamamen tahliye etdirileceği ve Trakya'da da ya Rum bir vali taht-ı idaresinde bir hükûmet-i mahalliye teşkili veyahud Silezya'da yapıldığı vechile bilâhare ârâ-yı umumiyeye müracaat edilmek üzere her iki Trakya'nın da şimdilik İngiltere'nin taht-ı idaresine vaz'ı ve İstanbul meselesinin Türkiye'ye muvâfık bir suretde halli teklif edildiği gibi beş yüz bin İngiliz lirası râddesinde bir istikrâz akdi dahi va'd edilmekdedir.
>
> 5 Kânûn-ı Evvel tarihli telgrafnâme-i sâmiyelerinde mevzu'-ı bahs müzâkerâtın işbu teklifâtdan galat olması muhtemeldir. Ancak tavassut eden zâtın İngiliz olmayıp vaktiyle Sofya Hükûmeti'nin istihbarât-ı hafiyye memûrîninden olması ve gerek Cami Bey'den ve gerek sefâret-i seniyyeden para talebinde bulunması İngiltere Hükûmeti tarafından bu işe memur edilmediğine bir delil-i kavî teşkil etdiğinden mâadâ Cami Bey'in de şu

[416] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 217.
[417] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 307.

sırada Ankara Hükûmeti tarafından böyle bir işe memur edilmeyeceği tahmin olunmakdadır. Bâ-husus ki mevsûk bir menba'dan vâki olan istihbarâtıma nazaran İngilizler sulh müzâkeresi için Miralay Henry'yi birkaç memur-ı mahsusla beraber İnebolu'ya i'zâm etmişlerdir. Binâenaleyh sâlifü'l-arz Bulgar'ın ifadâtının şâyân-ı itimad olmadığı ve bazı menâfi'-i maddiye temini maksadıyla tertib edilmiş tasnî'atdan ibaret bulunduğu ağleb-i ihtimalâtdandır. Ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 16 Kânûn-ı Evvel sene [1]921 / [16 Aralık 1921] Roma Murahhas-ı Mahsusu[418]

İngiliz Başvekil Lloyd George, Londra'daki Yunan Fahrî Başkonsolosu John Stavridi'ye muhtıra vererek, Venizeloscu sabık Atina Başpiskoposu Meletios Metaksakis'in İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikliği seçiminde desteklenmesini rica etti.[419]

17 Aralık 1921. İngiliz Baştercüman Andrew Ryan, Veliahd Abdülmecid'le mülakat etti ve muhtıra kaleme aldı:

Büyük Britanya'nın dostluk ve desteğinin, Türkiye'nin Fransa ile araları iyi olsa da, bu memleketin refah ve saadeti için elzem olduğunu sık sık tekrar etti. Prens. . . şimdiki Padişah'ı, dizginlerin ucunu kaçırdığından dolayı şiddetle yerdikten sonra . . .Türkiye'nin. . . Abdülâziz gibi bir Padişah'a (1918) de malik olmadığından dolayı üzüntüsünü söyledi. . . Şimdiki Sultan'dan kendisinden umduğumdan fazla bir saygı ile bahsetti. . . Ankara'nın: İzmir'le Trakya'yı düşmandan temizlemek gibi muayyen bir ödevi yerine getirinceye kadar sebat edeceğini. . . Panislamizm'in. . . halifeliğin manevî bir kuvvet olarak mevcut olduğu zamanlar hariç, sadece bir gölgeden ibaret olduğunu anlattı. . . Veliahd hislerine çabuk kapılacak, çabuk tesir altında kalacak derecede hassas olduğundan, korkarım ki, tahta çıktığı zaman bizim görüşümüze göre kendisine pek güvenilemeyecektir; bununla beraber ilk on sene içinde (!) pek iyi hareket etmesi memul olduğundan şimdiki Sultan'a karşı dürüst hareketle hemahenk olmak şartiyle onunla dostluk münasebetlerimizi muhafaza etmek zahmete değer.[420]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Paris'deki ve Roma'daki Britanya büyükelçilerine telgraf gönderdi:

Önceden tahmin ettiğim gibi, milliyetçiterin (Türklerin) hareketi, Majesteleri Hükümetini ayrı bir anlaşma yapmaya ve Müttefiklere danışmadan önce onu (İngiltere'yi) milliyetçiterin koşullarına bağlanmaya hileyle kandırma çabasında toplanmaktadır. Binbaşı Henry, herhangi bir yetkisi olmadığını bildiği halde, belki de teklifleri General Harington'a sunmayı ve mümkünse onunla Refet Paşa arasında bir buluşma hazırlamayı teklif etmiştir. Majesteleri Hükümeti, bu telkinleri hiç nazarı itibara almayacağını gayet açık olarak belirtmek niyetindedir.

Refet Paşa, uzun uzun İngiltere'nin Türkiye'ye karşı eski dostluğundan söz etmiş, İngiliz ve Türk çıkarlarının iki ülke arasında sıkı ilişki kurulmasını gerektirdiği üzerinde ısrar etmiştir. Mösyö Franklin-Bouillon'la Tuozzi de hiç kuşkusuz benzer kanıtlar dinlemişlerdir...

Binbaşı Henry'ye, Majesteleri Hükümetinin, onun aracılık hizmetlerine ihtiyacı olmadığı ve İngiltere'yle Ankara Hükümeti arasında uygun haberleşme kanalının İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği olduğu söylendi.[421]

Curzon, Müttefik nâzırlarına İkinci İnebolu Mülakatına dair muhtıra gönderdi:

Önceden tahmin ettiğim gibi, Milliyetçiler'in hareketi, Majesteleri'nin Hükümeti'ni ayrı bir anlaşma yapmağa ve Müttefiklere danışmadan önce onu (İngiltere'yi) Milliyetçiler'in şartlarına bağlanmağa hileyle kandırma çabasında toplanmaktadır. Binbaşı Henry, herhangi bir yetkisi olmadığını bildiği halde, muhtemelen teklifleri General Harington'a sunmağı ve mümkünse onunla Refet Paşa arasında bir buluşma hazırlamağı teklif etmiştir.

[418] T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, 2007, s. 91-92.
[419] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 377, sonnot 25. Metaksakis, seçimi kazanacaktır.
[420] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 19.
[421] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e,* 2016, s. 244-245.

> Majesteleri'nin Hükümeti, bu telkinleri hiç nazarı itibara almayacağını gayet açık olarak belirtmek niyetindedir. . .[422]

İngiliz Hariciye Nezâreti, İngiliz Harbiye Nezâretine muhtıra göndererek *Binbaşı Henry'nin müdahalesinin İngiltere Hükümeti'ni "pek rahatsız ettiği"ni ve Lord Curzon'un bundan "pek ciddî olarak kaygılandığı"nı bildirdi. Bundan böyle, Binbaşı Henry'nin araya girmesine fırsat verilmemesi; ayrıca General Harington'un da uyarılması istendi. Lord Curzon, General Harington'un adının siyasî ve diplomatik işlere karışmasını "kat'iyen arzu etmiyordu". Müttefikler ortak bir politikayı yürütmeğe çalışıyorlardı. Fransa'nın son davranışıyla ağır bir şekilde zaten zarara uğramış olan bu politika, Harington'un şahsî davranışlarıyla tehlikeye girebilirdi*.[423]

İngiliz askeriyesi ile hariciyesi farklı siyasetler takib ediyorlar. Douglas Henry, anlaşıldığına göre, İngiliz askeriyesindeki Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Henry Hughes Wilson (Londra) ile Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington (İstanbul) misakının mümessiliydi. Mezkûr askerî kanada karşı menfî tavırlı hariciyeci Horace Rumbold'un hazırladığı İngiliz yıllık gizli raporunda Binbaşı Henry teşebbüsü şöyle mütalaa edilmektedir:

> [Signor Tuozzi riyasetindeki] İtalyan Heyeti'nin [bir andlaşmaya varmadan Ankara'dan] ayrılışı, Ankara Hükümeti için şüphesiz bir hayal kırıklığı oldu. Fakat bir grup İngiliz'in görünüşte ticari bir amaçla Samsun'a gitmesi, Ankara'nın cesaretini bir süreliğine de olsa yeniden kazanmasına yol açtı. Malum Mr. Henry -ki adından yukarıda bahsetmiştim- bu grubun başkanıydı ve Milli Mücadele Hareketi'ne [Nationalist movement] kendisinin siyasi bir görev sahibi olduğu görüntüsünü vermişti. Bu harekete mensup bakanlardan biri Samsun'a bu grubu görmeye gitmiş, tamamıyla izinsiz gerçekleşen görüşmeler bir belgeyle somutlaştırılmış ve Mr. Henry, bu belgeyi yanına alarak Londra'ya dönmüştü. Burada derhal geri çevrilerek Majesteleri'nin Hükümeti'nin kendisinin hizmetinden istifade etmek gibi bir talebinin olmadığı şahsına iletilmişti. Mr. Henry ve grubunun Majesteleri'nin Hükümeti'yle hiçbir bağlantısı olmayıp sadece kendi adına hareket ettiğini Türklere ve Müttefiklere anlatabilmek için İstanbul'da her türlü çaba sarf edilmişti. Milli Mücadele Hareketi [Nationalist movement] de böylece, İngiltere ile herhangi bir antlaşmanın gerçekleştirilememiş olmasından dolayı aynı oranda hayal kırıklığına uğramıştı.[424]

18 Aralık 1921. Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *En büyük İngiliz gazetesi Times, bütün Yunan şenaatlerini itiraf ederek İzmir'in tahliyesi lüzumunu kaydediyor*.[425]

19 Aralık 1921. İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, Müttefik hariciye nâzırlarına *Sevr Andlaşması'nın Revizyonu İçin Paris'te Yapılması Düşünülen Toplantı* serlevhalı bir muhtıra gönderdi. Curzon, Sevr'i *fiilen ölü* tavsif etti. *Müttefikler artık yeni bir başarısızlığa tahammül edemezler. Fransa'nın Ankara'yla anlaşması ve Kemalistlerin "artan dikbaşlılığı" güçlük yaratacak gibi görünmekle beraber, bazı elverişli sayılabilecek şartlar da doğmuştur. Bir kere, Müttefikler arasında birlik sağlanabilece*ktir. *Sonra, Yunanlılar, Anadolu ihtiraslarının gerçekleşmeyeceğinin bilincine varmışlardır. Türkler de savaştan yorulmuş ve barış istiyor*dur:

> Lord Curzon, "şartları bakımından Türkler için daha liberal" fakat aynı zamanda "Yunanlıların kabul edebilecekleri" yeni bir program öngörüyordu. İngiliz Kabinesi uygun bulursa, bu program Fransa ve İtalya'ya sunulacaktı. Müttefikler kendi aralarında tasarıya son şeklini verdikten sonra Türkiye ve Yunanistan'a sunulacaktı. Son Konferans yeri İstanbul olacaktı ve buna Mustafa Kemal'in kendisi de katılacaktı. Fakat, Lord Curzon, barışın İstanbul Hükümeti'yle yapılmasını öngörüyordu. Mustafa Kemal, Ankara-İstanbul karması tek Türk heyetinin içinde yer alacaktı.

---

[422] *DBFP*, 1/17, s. 526-527, No: 486; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 216.
[423] *DBFP*, 1/17, s. 527-529, No: 488; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 217.
[424] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921,* 2011, s. 74-75.
[425] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 193.

> Yeni şartları Yunanistan reddederse, Müttefikler, "dolayı baskı" yollarını kullanıp bunları kabul ettireceklerdi. Reddeden Türkiye olursa, daha sıkı yaptırımlar uygulanacaktı. Yani, Akdeniz ve Karadeniz limanları abluka altına alınacak; İstanbul'daki işgâl serleştirilecek; Yunanistan'a her türlü aktif yardım yapılacak; Müttefik subayları da Yunan ordusunda bulunacaktı. Hem Yunanistan, hem de Türkiye yeni barış şartlarını reddederlerse, o zaman Müttefikler Türk-Yunan Savaşı'na "seyirci kalacaklardı".[426]

Curzon'un ana konulara getirdiği öneriler şöyleydi: Yunan ordusu Anadolu'dan çekilmeli, İzmir Türkiye'nin egemenliğinde kalmalı, Doğu Trakya Türklere devredilmeli, İstanbul askerden arındırılmalı, Boğazlar uluslararası güce bırakılmalı ve Ermenistan'ın sınırları küçültülmeli.[427]

21 Aralık 1921. İngiliz Sömürgesi Yeni Delhi Hükümeti Dışişleri Sekreterinden Siyasi İşler Sekreterine telgraf: *Bombay'dan Mustafa Kemal'e para gönderilmesi engellenmeyecektir*.[428]

İngiltere Bakanlar Kurulu içtima etti. Vaziyete nazaran *Yunan ordusunun çok geçmeden "bir savaş makinesi olarak varlığına son vermesi"* muhtemeldir.[429]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. Roma'daki TBMM Hükümeti mümessili Cami (Baykurt), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) mahrem telgraf göndermiştir. Cami, *İngilizlerin, İtalya'yı etkileyerek Fransa'yı yalnız bırakmaya çalıştıklarını bildi*rmiş; *Tuozzi'yi Ankara'da tutmak için her çeşit çareye başvurulmasını öner*miş; *İtalya ile anlaşamazsak, vakit kazanmaya; İtalya ile İngiltere'nin arasını açmaya çalışmalıyız* yazmıştır. Yusuf Kemal'e daha evvelki bir telgrafında, *İtalya'yı kazanarak İngiltere'yi yalnız bırakmanın ve tüm dünyaya "İslâm düşmanı" olarak göstermenin önemine* değinmişti.[430]

22 Aralık 1921. Hindistan İşleri Nâzırı Edwin Montagu'dan İngiliz Bakanlar Kuruluna mahrem muhtıra:

> Türkiye ile dostluk kurulması İngiltere'nin yararına olacaktır. Savaşın sürdürülmesi Yunanistan'da kargaşa ve ihtilâl yaratabilir. Doğu Trakya'nın ve İstanbul'un Türklere bırakılacağına söz vermişsek, sözümüzü tutalım. Savaş öncesi sınırlarına kadar olan Trakya topraklarını Türkiye'ye bırakalım. Edirne'yi geri verelim. Fransa'nın daha fazlasını Türklere vadedebileceğinden kaygı duyarım.[431]

Lloyd George'nin talimatı üzere İngiliz Maliye Nâzırı Horne, Yunan Başvekil Gunaris'e bir andlaşma metni içeren mektub gönderdi. Gerçi *bu anlaşma Yunanistan'a* İngiltere devletinden istikraz alması noktasında *hiçbir şey kazandırmıyordu, ama serbest piyasadan borç alabilmesini sağlamak için bazı engelleri ortadan kaldırıyordu*:

> Horne-Gounaris anlaşmasına göre, İngiliz Hükümeti 15 milyon sterlinlik bir borç için Yunanistan'ın gelirlerini güvence olarak göstermesini kabul ediyordu ve borç İngiltere'den sağlanacaktı. Bu ödüne karşı Yunanistan, İngiltere tarafından Yunanistan'a açılmış olup Aralık 1920 para ablukasıyla bloke edilen 12 milyon sterlinlik kredinin kullanılmamış bölümünü isteme hakkından vazgeçecekti. [Yunanistan'ın Müttefiklerle yaptığı 1918 anlaşmasına göre Yunanlılara ödenen avanslar geri alınmayacaktı. Yine 1918 anlaşması uyarınca Yunanistan, Fransa, İngiltere ve Birleşik Amerika'nın rızası olmadan gelirlerini temlik edemeyecekti.] Böylece Yunanlılar, İngiliz sermaye piyasasından borç sağlayabilme *olasılığına* karşı kullanılmayıp dondurulmuş 6.5 milyon sterlinlik krediden vazgeçtiler. Bu anlaşma Yunanlıların omuzlarından sadece haksız bir yükü kaldırmış, başka bir şey sağlamamıştı. Anlaşmayla ilgili bir açıklamada Curzon, anlaşmanın "parasal ablukayı kaldırma anlamına gelmediği gibi" dolaylı yoldan hükümetin Yunanistan'a parasal yardım yapmaya hazır olduğu anlamına da

[426] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 218.
[427] Kırkpınar, *Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye*, s. 220; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s 135.
[428] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XLVI.
[429] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 165.
[430] FO/6537/E 14080; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 210.
[431] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XLVI.

> gelmediğini belirtti. Yunanlılar serbest piyasadan borç alabilirler ya da alamayabilirlerdi. Hiç değilse artık bu çabayı göstermekte özgürdüler.
>
> Horne anlaşmasından güç bulan Gounaris, bir borç sağlamak için Armstrongs Bankası'na başvurdu. Yunanlıların kaçamak yollara sapmaları ve Yunanistan'ın parasal durumu hakkında hesap vermekte gecikmeleri, aynı zamanda İngiliz Hükümetinin borcu kesin ve resmi olarak desteklememesi nedeniyle İngiliz sermaye sahiplerinin ciddi bir şekilde görüşmelere girişmemeleri yüzünden bu konudaki görüşmeler kesildi. Borç sağlamaktaki başarısızlık, Gounaris'i Yunanlıların Küçük Asya'yı boşaltmayla karşı karşıya gelmeleri noktasına çok yaklaştırmıştı.[432]

23 Aralık 1921. İngiltere Bakanlar Kurulu içtima etti. *Curzon bir anlaşmaya varmak için İtilafçıların "mantık sınırları içindeki bütün tavizler"i vermelerini istedi*.[433]

İstanbul'daki İngiliz İşgâl Kuvvetleri Kumandanlığı, İngiliz Harbiye Nezâretine telgraf gönderdi. *Ankara hükümeti Sakarya nehrindeki muharebenin ardından kasım ayında Afyonkarahisar bölgesinde bir taarruz gerçekleştirme kararı almıştı. Fakat "Yunanlılara karşı aktif operasyonlara girilirse bunun İngiliz çevrelerinde rahatsızlık yaratacağı düşünüldüğü" ve Kemalistlerin İngiltere'yi kızdırmak istemediğinden taarruzun ertelendiğini* bildirdi.[434]

TBMM Hükümeti ordusu tayyaresi Yunan mevziine komünist bozguncu beyannameler attı: *Anadolu'da ne işiniz var. Sizi buraya bir takım kapitalistler getirdiler. Onlar savaştan yararlanarak zenginleşiyorlar. Subaylarsa nişanlara sahip oluyorlar. Oysa siz, anne ve kızkardeşleriniz köylerinizde açken, kanınızı döküyorsunuz. Savaşın sona ermesi için bir tek yol var. Bize sığının. Biz sizin ihtiyaçlarınızı karşılayacağız ve savaş bittiğinde vatanınıza gönderileceksiniz*.[435]

24 Aralık 1921. Belçika'nın İstanbul Elçisi De Welle, Belçika Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtırasında, *tehlikeli Slav birliğini önlemek için Boğazların savunmasını kuvvetli bir Türkiye'ye bırakmak, hatta sadakatini sağlamak amacıyla Türkiye'ye yardım etmek gerektiğini bildirdi*.[436]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Japonya Tokyo'daki İngiliz Büyükelçi Sör C. Elliot'a *çok gizli* talimat gönderdi:

> İstanbul'daki temsilcilerinin etkinliklerinden kesinlikle rahatsız olduğumuzu lütfen Japon Hükümetine gizlice haber veriniz. Ankara'dan öğrendiğimize göre, Japon temsilcisi, Kemalist makamlarla sürekli temastadır ve onlara, İngiltere'yle kendileri arasında arabulucu olarak kabul edilmesini teklif etmektedir.
>
> Bu davranışlar, İngiltere Hükümetini ciddi olarak rahatsız etmek için hesaplanmıştır. Bu bakımdan, İngiliz tutumunu ciddi olarak tehlikeye sokacak biçimde, İngiltere'nin arkasından hareket etmemesini temsilcilerine anlatma yolunu Japon Hükümetinin bulacağı kuvvetle umulmaktadır.[437]

26 Aralık 1921. Sovyet Rusya Cumhuriyeti Hariciye Halk Komiseri Çiçerin, Ankara'da bulunan General Frunze'ye mektup gönderdi: *Türkiye'nin İtilaf Devletleri ile anlaşmak, Kars'ta saldırıya hazırlanmak üzere olduğuna dair haberler alıyoruz. Buna rağmen Türkiye'ye elimizden gelen yardımı yapıyoruz. Çünkü Doğu halklarını doğal müttefik sayıyoruz*.[438]

---

[432] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 348-349.
[433] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 166.
[434] İstanbul'daki İngiliz Karargâh-ı Umumîsinden Londra'daki Harbiye Nezâretine, 15 ve 23 Aralık 1921; Londra, PRO; FO 371/6537, s. 89-90 ve 165; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, 1998, s. 166-167.
[435] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 441-442.
[436] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 202.
[437] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 232.
[438] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 204.

27 Aralık 1921. İstanbul matbuatından *İkdam* gazetesi İngiliz *L'Aurore*den iktibas ediyor: *Türk taarruzu Şubatta bekleniyor*.[439]

28 Aralık 1921. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı'nın hazırladığı muhtırada Ankara-Moskova hattındaki "A.2" kod adlı ajanın faaliyetleri ve raporları kaleme alındı:

> Ankara'da ulusalcı önderlerin çoğunluğuyla kişisel olarak görüştüğünü iddia eden ve "A.2" olarak anılan bir İngiliz ajanı, 1921 yılı Aralık ayında İstanbul'a dönüyor ve Kemalistlerin gizli siyasi daire şefi Arif Bey'in, Mustafa Kemal, Yusuf Kemal, Refet Paşa ve Fethi Bey'le yapmış olduğu uzun süren görüşmelerden sonra, Aralık ayının başlarında, özel bir görevle Ankara'dan Moskova'ya gönderildiğini bildiriyor; onun başlıca amaçlarının şunlar olduğunu iddia ediyordu: Fransızlarla Kemalistler arasında aktedilen Ankara Sözleşmesi'nin Moskova'da yaratmış olduğu memnuniyetsizlik hakkında Ali Fuat Paşa'ya kimi yönergeler vermek ve Enver Paşa'nın faaliyetleri konusunu incelemek.[440]

30 Aralık 1921. İngiltere, Yunan işgal kuvvetlerinin *Anadolu'dan çekilebileceğini Fransa'ya teklif* etti.[441]

Yunanistan maliyesini denetleyen Beynelmilel Maliye Komisyonu mümessili İngiliz Maslahatgüzar Charles Henry Bentinck, Atina'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a mektub gönderdi: *Küçük Asya'daki savaş Yunan hazinesine günde 8 milyon drahmiye mal oluyor*.[442]

Arnold Joseph Toynbee'nin muharriri olduğu liberal eğilimli İngiliz *Manchester Guardian* gazetesi: *Yunanlılar Anadolu'yu terketmelidirler*.[443]

Aralık 1921. Britanya ile İrlanda Cumhuriyeti sulh muahedesi akdettiler. *Bundan böyle İrlandalılar kendi cumhuriyet yönetimleri içinde diledikleri gibi döğüşebilecek, Ulster ayrı olacak*tır; *İngiltere ise direk olarak hiçbir zaman karışmada bulunmayacak ve bir yıl sonra son İngiliz askerî birlikleri de adadan çekilecek*tir.[444]

1922

Horace Rumbold: "Eğer Yunanlar çökerse, bol bol pislik yiyeceğiz ve bu beslenme biçimi hiçbir zaman bana uygun olmadı ama Pellé [Fransa Yüksek Komiseri] ve Garroni [İtalyan meslektaşı] bununla beslenebilir."[445]

"Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Suriye cephesinden geri dönüşünü izleyen dört yıl boyunca Britanya'nın koruduğu ülkelerle yurtiçinde ve yurtdışında savaşırken, doğrudan doğruya Britanya ile çatışmamak için elinden geleni yapmıştı. Ne kadar dolaylı ve deneysel amaçlı olursa olsun çeşitli aracılarla, ülkesi hakkındaki Britanya politikasının yanlış yönlendirildiğini, eğer Britanya Türkiye'nin 1918 ateşkes anlaşması sınırları içinde tam

[439] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 170.
[440] FO 371/7853/E 872, İngiliz Gizli İstihbarat Raporu, No. 508, Türkiye, *Ulusalcılar ve Bolşevikler, Arif Bey'in Moskova misyonu*, BT/1, İstanbul; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde Mustafa Kemal-Enver Çatışması*, 1990, s. 400.
[441] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 1989, s. 248.
[442] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 370.
[443] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 170.
[444] David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 166.
[445] Martin Gilbert, *Sir Horace Rumbold: Portrait of a Diplomat 1869-1941*, 1973, p. 249; Aktaran: T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 116.

bağımsızlığını kabul ederse, bölgede onların en iyi dostu olacağı mesajını defalarca göndermişti."[446]

Saray ve Bâb-ı Âlî idaresi, hem Yunan işgallerinden hem TBMM Hükümetinin uyguladığı gümrük tarifesinden fevkalâde muzdarib olmakta, maliyesi yavaş yavaş izmihlal ettirilmektedir:

> *Yunan İdaresinin İktisadi Durumu Üzerindeki Etkisi*
>
> Anadolu ve Trakya'daki geniş arazilerdeki Yunan işgali, doğrudan ticari teşebbüsü, Osmanlı Düyun-ı Umumiye'sine bırakılan gelirin düzgün toplanmasını, başkentin erzak ikmalini ve genel olarak iktisadi durumu etkiledi. Trakya'nın bütün tahil ürününün Yunanistan'a nakledilmesi, Yunan donanmasının, Karadeniz limanları ve İstanbul arasında işleyen küçük Türk teknelerine yönelik faaliyetleri, Marmara Denizi'nin Asya kıyı bölgesindeki çeşitli limanlarında ve Yunanlılar tarafından işgal edilmiş diğer bölgelerdeki gümrük tarife farklılıkları, zeytinyağı ile ünlü Ayvalık'ta Hükümet'in ve Osmanlı Düyun-ı Umumiye'sinin mülkleri ve drahmi kullanımının zorunlu kılınmasıyla bağlantılı olarak Müttefik Güçleri Yüksek Komiserleri birkaç kez Yunan makamlarını şikâyet etmeye mecbur oldu.
>
> Başkente gönderilen gıda maddelerine, Yunanlı ve Türkler tarafından benzer şekilde kısıtlama ve yasakların uygulanmasının yanı sıra Osmanlı limanları arasında yapılan ticaret üzerindeki mali yükler, zaten askeri harekâtlar yüzünden engellerle karşılaşmış olan ticareti özellikle yavaşlattı.
>
> *Kemalist Yönetim*
>
> Milliyetçiler, Merkezi Hükümet'in yönetimindeki bölgeyi diğer herhangi bir yabancı ülke ile aynı çizgide sayıyor ve İstanbul'dan Kemalist yönetimin sınırları içerisinde bulunan limanlara gönderilen mallarda bile miktar üzerinden özel vergi tarifesine dayalı ithalat vergisi alıyordu. Bu şekilde Anadolu'daki Kemalist yönetimi de genel olarak ticarete çok zarar verdi.
>
> 1921 senesinde Büyük Millet Meclisi korumacı bir yöntem uyguladı ve çok sayıda mal çeşidini aşırı oranda vergiye tabi tutan, birçoğunun ithalatını da yasaklayan bir karar aldı. Türkiye'ye ilk girişi İstanbul olan belirli zaruri mallar üzerinden orada alınmış olan vergiyi ve bazen de daha yükseğini tüketim vergisi olarak bir kez daha aldı.[447]

1 Ocak 1922. Komintern Doğu Bölümü Yürütme Komitesi, "Türkiye'deki Ekonomik ve Siyasi Durum Özeti" serlevhalı muhtıra kaleme aldı. Fevkalâde mühim bir cihet hakkında ehemmiyetli tesbit yapılmıştır: *Mustafa Kemal İstanbul'daki İngiliz yanlısı yönetim tarafından Anadolu'ya, yeni başlayan ve 1919 baharı sonlarında Bâbıâli'nin otoritesini tehdit eder bir havaya bürünen* İttihadçı *direniş hareketinin hızlı büyüyüşünün kontrol altına alınması için gönderildi*.[448]

Yunan Prens Andrew, *yakın dostu Metaxas'a özel bir* mektub gönderdi. *Andrew, Sakarya'dan çekilirken II. Kolordu Komutanlığı'nı başkasına devretmişti ve şimdi de İzmir'de, "Tuğgeneraller Konseyi"nde görevliydi. Andrew, ilkbahar başlarında bir Türk saldırısı yapılacağı düşüncesinde olan Genelkurmay'ın kafasındakileri anlayabilecek durumdaydı*:

> Çok uzun olması ve kuvvetlerimizin yetersizliği yüzünden, şimdi elimizde tuttuğumuz cepheyi sistemli bir şekilde savunmak olanaksız değilse bile çok zordur. Bu nedenle ya kendi isteğimizle ya da düşmanın baskısıyla geri çekilmek zorunda kalacağımız apaçık ortadadır. Bu koşullarda konuyla ilgili bazı araştırmaların yapılmış olabileceğini, elimizdeki kaynaklarla savunabileceğimiz daha dar bir ikinci cepheyle ilgili hazırlıklara

[446] T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 288.

[447] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 146-147. Tüm bu menfî şeraite rağmen Saray ve Bâb-ı Âlî idaresi, işgal yönetimine direnç göstermekteydi. Örneğin belediye vergileri meselesinde "Müttefik Gücü denetimine veya gözetimine karşı" çıkmış binaenaleyh Müttefikler açısından "tatmin edici bir anlaşmaya varılamamıştır." Saray ve Bâb-ı Âlî, "kanunda bir boşluk bulunması için her yol"u her fırsatta deniyordu (Satan, 2011, s. 143).

[448] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 62.

başlandığını düşünebilirsiniz. Buna benzer hiçbir şey yapılmamıştır; ikinci cephe diye bir şey yoktur, ikinci cephenin bir planı bile yoktur! Ordunun durumu bende fazla güven yaratmamaktadır. Ordunun saldırgan ruhu yok olmuştur ve eğer ordu bugün cehede bozguna uğramadan kalıyorsa, çok yakında barış yapacağımıza inandığı için kalıyor. Ama görüşmeler uzun sürer ya da Gounaris hiçbir başarı göstermeden döner ve savaş sürerse, o zaman ne olur? Ordunun, düşman tarafından yapılacak ciddi bir hareket karşısında dayanacak durumda olmadığını sanıyorum, ama cephenin bir noktasındaki başarısızlık, peşinen öteki başarısızlıkları getirecektir ve o zaman da yenilgi nerede son bulacaktır? Bir darbede elde ettiğimiz bütün sonuçları ve daha çok bütün özverilerimizin ürünlerini yitireceğiz, Gounaris ve Phontas'in iyimserliklerinin bizim için bir değeri olmayacaktır.

Bizi Küçük Asya kabusundan kurtarmak için hemen bir şeyler yapılmalıdır. Ne yapılacağını ben de bilmiyorum ama, blöften vazgeçelim ve gerçek durumu olduğu gibi görelim. Çünkü en sonunda hangisi daha iyi olacaktır? Denize dökülmek mi, yoksa kafalarımız suya girmeden kaçmak mı? Korkarım bunları söylemekle bana bozguncu damgası vurulacak ya da yaradılışımın çok etkisi altında kaldığım söylenecek. Ama inanın ki böyle değil. Savaşı sürdürmekle Yunanistan'ın varlığını ve özünü nasıl kurtaracağımızı bir türlü anlayamıyorum. Ben tersini görüyorum, hem o kadar açık bir şekilde görüyorum ki, yanlış anlaşılma tehlikesine karşın düşüncelerimi size bildirmek için yazıyorum. Eğer savaş Yunanistan'da olsaydı başka türlü konuşacaklardı ve o zaman halkın duyguları da başka olacaktı. Burada bir felakete ya da yenilgiye uğramakla ne kazanacağız? Gerçekleri Epir ve Trakya'da kovalamak yerine burada gölgeler peşinde koşmak niye?

Başka bir şey daha işittim. Yüksek Komutanlığın durumu askerlerin gözünde çok zayıflamıştır, bildiğiniz gibi ben de onlara inancımı çoktan yitirdim... *Le Temps* gazetesinin, Veliaht Prensin cepheyi ziyareti sırasında Afyonkarahisar'da tüm 4. Tümen'in terhis yaygaralarıyla karşılandığı ve bu nedenle Koutoulis'in araya girerek kürsüden bir nutuk atmak zorunda kaldığı yolunda yazdıkları doğrudur. Hükümet tarafından verilecek emirlere karşın, burada kalmak konusunda ordunun herhangi bir bölümünün ayaklanması -bu amaçla bazı girişimler yapıldığı söylenmektedir- benim düşünceme göre söz kanusu olamaz. Askerler terhis edildiklerini, subayların da ayrılmalarını engellediklerini öğrendikleri zaman, kendi bakımlarından haklı olarak, eğer bizi öldürmezlerse, hiç değilse bağlayacaklardır!

Buradaki halk genellikle tiksindiricidir. Şişirilmiş Venizelos yanlılığı yaygın bir haldedir... Eski Yunanistan'ın burada korkunç denecek kadar kanını döktükten sonra böyle davranan bu değersiz insanları tekmeleyip atması için İzmir'i Mustafa Kemal'e teslim etmek gerçekten yerinde olacaktır, çünkü en iyi yerli ailelerin çocukları İzmir'de ve cephe gerisinde hizmet etmektedirler ve salt Küçük Asya Rumlarından kurulmuş bir birliğin düşmanla yüz yüze gelmesi halinde Tanrı yardımcımız olsun... Tanrım, ben buradaki cehennemden ne zaman kurtulacağım?[449]

2 Ocak 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı *Türk Ulusçular ve Bulgaristan* nam muhtıra kaleme aldı:

Aşağıdaki bilgi, Aralık (1921) başlarında Ankara'dan İstanbul'a dönen, oldukça güvenili bir ajandan sağlanmıştır. Ele geçirdiği bilgiyi Kemalist Bakan ve yetkililerle doğrudan doğruya yapmış olduğu kişisel temaslardan sağlamıştır. Bunlar arasında bizzat Mustafa Kemal'e ek olarak şunlar da vardır: Ankara'daki Kemalist Siyasi ve Gizli Servisi'nin şefi Arif Bey, Mustafa Kemal'in "Müdafaa-i Hukuk" partisinin asbaşkanı Şeref Bey, bir zamanlar Abdülhamit'in hassa askeri arasında yüzbaşı bulunan Genç Türk, Debre'li Albay Rasim Bey, eskiden Kemalist'lerin İstanbul'daki gizli komitesinin başlıca üyelerinden ve şimdi Kemalist Karargâhı'nda bir bölümün müdürü bulunan Yarbay Hüsamettin Bey, Kemalist İçişleri Bakanı ve eskiden Sofya'da Türk temsilcisi Fethi Bey, BMM asbaşkanı Dr. Adnan Bey ve eşi Halide Edip, eskiden Gelibolu milletvekili ve daha sonra Teşkilât-ı Mahsusa üyesi olan Şakir Bey adlı aşırı eğilimli Genç Türk.

Yukarıda adları geçenlerin hepsi de, Ankara yönetiminin Bulgar hükümetinden hiç de memnun olmadığı ve (başbakan) Stambolisky'nin erkten düşürülmesinden yana oldukları görüşünde uyuşuyorlardı. Mustafa Kemal, Stambolisky ve Bulgar yönetimi o günkü politikasını izlediği sürece, onlarla hiçbir ilişki kurmayı dilemediğini açıkça belirtiyor ve gizli bir Bulgar irtibat subayının Ankara'ya gönderilmesi yolunda ajan tarafından yapılan

[449] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 350-352.

öneriye karşı çıkıyordu. Şeref ve Rasim, Fethi'nin de onayıyla, Türk-Bulgar işbirliği olanağını şöyle anlatıyorlardı: "Son amaç, Türkiye, Bulgaristan, Arnavutluk ve hatta Macaristan'ı da kapsayacak bir ittifak kurmak olmalıdır…"

Raporda, ayrıca, Bulgaristan ve Trakya'daki Kemalist örgütü ve Kemalist'lerin Dimitri Atchkoff adlı Bulgar ajanlar olan ilişkileri hakkında bilgi veriliyordu.[450]

3 Ocak 1922. Rumbold'dan Curzon'a telgraf: Japon Fevkalâde Komiseri Uçida'nın TBMM Hükümeti ile Britanya arasında arabuluculuk *çabaları rahatsız ediciydi ve ben, bu çabaları önlemek için elimden geleni yaptım*.[451]

4 Ocak 1922. Fransa'nın Cannes şehrinde Müttefikler konferans düzenleniyor. Britanya Başvekili Lloyd George, *Küçük Asya ve Rusya karşısında müttefiklerin birlikte hareket etmemesi halinde zararlı çıkacaklarına dikkat* çekiyor.[452]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Barışın ilk ve aşikâr şartı Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilmesi*dir.[453]

5 Ocak 1922. Londra İslâm Birliği (*London Muslim League*), Britanya Hariciye Nezâretine muhtıra tevdi etti. *İngiliz yönetimini, volkan gibi patlamak üzere olan durumu yatıştırmak; Hindistan'da normal düzeni yeniden kurmak ve dünyanın dört bir yanındaki Müslümanları memnun etmek amacıyla, Türkiye'ye "dürüst, cömert ve adil bir çözüm" sağlamaya çağırıyor*.[454]

6 Ocak 1922. *Fransız sayfiye kenti Cannes'da toplanan İtilaf Yüksek Konseyi'nin on altıncı toplantısında Lloyd George konseyin onayına bir önerge teklifi sundu. Önerge, Sovyet Rusya da dahil bütün Avrupalı güçlerin temsilci göndermelerinin isteneceği, şubatta ya da mart başında toplanacak bir uluslararası ekonomik ve finansal konferans çağrısı yapıyor*. Bu hadise TBMM Hükümeti-Sovyet Rusya ilişkisini menfî etkiliyor. Zira *Türkiye Cenova Konferansı'na davet edilmedi. 1922 başlarında, tam Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkiler normale dönmüşken, Sovyet hükümetinin Cenova'daki uluslararası bir konferansa çağrılması Türkleri kendilerini dışlanmış hissetmeye ve şüpheye yönelt*ecek.[455]

Atina'daki Ortaelçi O. Lindley, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Lindley, Londra'dan Atina'ya intikal ederken Roma'ya uğradığı vakit İtalya Hariciye Nâzırı della Toretta'yı ziyaret etmiştir. Toretta, *Türklerin Tuozzi kuruluna iyi davranmadıklarını, ama İtalyanların ne pahasına olursa olsun gene de barış istediklerini* bildirmiştir.[456]

Britanya Hariciye Nezâreti muhtıra kaleme aldı. Türkiye'yle sulh müzakereleri yapılacakken 20 Ekim 1921 Fransız-Türk Mukavelenamesi mevaddının hangilerine itibar edilecek hangilerine itibar edilmeyecek bu husus masaya yatırılmaktadır:

Türkiye'yle yapılması düşünülen barış görüşmelerinde, 20 Ekim 1921 günlü Ankara Antlaşması'nın hangi hükümlerinin "olduğu gibi geri çevrileceği"; hangi hükümlerinin ise Türkiye'yle imzalanacak genel barış antlaşmasıyla "bağdaştırılabileceği" yeni baştan incelendi. Bu inceleme sırasında Fransız notalarıyla İngiltere'ye verilen güvenceler göz önünde tutuldu. Ankara Antlaşması'nın 13 maddesinden altısı üzerinde İngiliz açısından yorumlar yapıldı. Özellikle altıncı, sekizinci ve onuncu maddeler üzerinde duruldu. Azınlık

[450] FO 371/7363/C 505; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 228-229.
[451] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 232.
[452] La Nation Belge, 5 Ocak 1922, s. 3; La Nation Belge, 7 Ocak 1922, s. 3; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 256.
[453] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 93.
[454] FO/7853/E 608; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 230.
[455] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 148.
[456] *Confidential Print*, 527; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 211.

haklarıyla ilgili altıncı maddeyi İngiltere'nin aynen kabul edemeyeceği belirtildi. Türkiye'yle yapılacak genel barış antlaşmasında azınlıklar için daha ayrıntılı hükümler isteneceği not edildi. Türkiye-Suriye sınırını çizen sekizinci maddenin son paragrafı üzerinde çok duruldu. Bu paragraf, Türkiye-Suriye sınırının bir Türk-Fransız karma komisyonunca saptanmasını öngörüyordu. İngiltere, bu komisyona İngiltere, İtalya ve Suriye'nin de katılmasını, sınırın yeni baştan çizilmesini düşünüyordu. Onuncu maddenin ikinci paragrafı İngiltere'yi en fazla kaygılandırıyordu. Bu paragraf, Bağdat demiryolunun Suriye'de kalan kısımlarından Türkiye'nin asker geçirebileceğini öngörüyordu. İngiltere, yapılacak barış görüşmelerinde bu paragrafı tamamen çıkartmak niyetindeydi.

Toparlamak gerekirse, birkaç sözcükle şunlar söylenebilir: 20 Ekim 1921 günlü Türk-Fransız Antlaşması, İngiltere'de çok sert bir tepkiyle karşılanmıştı. İngiltere, önce, antlaşmanın hemen hemen bütün maddelerini protesto etmişti. Protesto ederken, Fransa'yla bir çatışma yaratmayı değil, antlaşmanın kendisini yıpratmayı amaç edinmişti. Bunda oldukça da başarı kazanmıştı. Fransa, antlaşmanın önemini azaltacak yönde sözler vermiş ve İngiltere'yi yatıştırmaya çalışmıştı. İki ay kadar süren yazışmalardan sonra, İngiltere'nin itiraz edebileceği ancak iki-üç nokta kalmıştı: Azınlıklar, sınır ve Bağdat demiryolu. İngiltere'nin gerçek kaygısı bu sonuncu noktada toplanıyordu. Bağdat demiryolunu Türkler askeri amaçlarla kullanabilecekler ve Musul'u tehdit edebileceklerdi. Fransa'nın güvence vermesine karşın, İngiltere'nin Musul için duyduğu kaygı silinememişti.[457]

Ankara'dan İstanbul'a gelmiş bulunan İtalyan mümessil Cavaliere Tuozzi, Rumbold'la mülakat ediyor ve *Bağlaşıkların Yunan tezini savunmaktan vazgeçtiklerine inanan Kemalistlerin, üç Bağlaşık devletiyle ayrı antlaşmalar imzalayarak, Yunanistan'ı yalnız bırakmak istediklerini açıkça söylediklerini* haber veriyor.[458]

4 Ocak'ta Ankara'dan İstanbul'a ulaşmış olan İtalyan temsilcisi Signor Tuozzi, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'la görüşürken, Anadolu'daki durumu şöyle anlatmıştı: "Mustafa Kemal, geçmişe oranla şimdi daha güçlü bir durumdadır. Büyük Millet Meclisi Başkanı ve ulusal askeri güçlerin Başkomutanı olarak onun gücü, bir diktatörün gücü gibidir. Ankara yönetiminin şimdiki amacı, Türkiye'nin gelecekteki başkentini Ankara veya Anadolu'nun başka bir yerinde kurmaktır. Padişah İstanbul'da bırakılacaktır. Kemal, BMM'nin başkentini Anadolu'da kurmakla, İstanbul'da bulunan bir Türk yönetimine uygulanabilecek baskıdan kaçınmış olacaktır. Başkenti Anadolu'da olan bir Türk yönetimi, çevredeki devletlerle işbirliği yapmak veya onlara karşı koymak özgürlüğüne sahip olacaktır... Şimdiki durumda Enver'in partizanları Kemal'e karşı bir tehlike oluşturmuyorlar; ancak Kemal bir aksiliğe uğrarsa, durum değişebilir." Tuozzi Ankara'ya ulaşınca ulusalcılar, kendi politikalarının üç Müttefik devletle ayrı ayrı anlaşmalar imzalayarak Yunanistan'ı izole etmek olduğunu beyan etmişlerdir. Onlar, Müttefiklerin Yunanlıları terk ettiklerine inanıyorlardı.

Ulusalcılarla Bolşevikler arasındaki ilişkilere de değinen Tuozzi, bu ilişkilerin karşılıklı kuşkuya dayandığım; Türklerin, Sovyet yönetiminin durumunun eskiye oranla pek güçlü olmadığına inandıklarını; Rusya'dan gittikçe azalmakta olan silah ve mermi sağladıklarını bildirmişti. Bu silahlar Karadeniz limanlarına teslim ediliyordu ve Tuozzi'ye göre onlara yolda el konulmalı idi. Onun görüşünce, Afganistan gibi öteki doğu ülkelerinin temsilcileri Ankara'da entrikalar çeviriyor; ulusalcılar ise Hindistan'da İngiltere'ye karşı bir kaynaşma olduğu illüzyonuna kapılmışlardı; dolayısıyla, Hindistan ve Afganistan'da propaganda yapmaya çalışıyorlardı.

Tuozzi ayrıca şunları belirtmişti: "Anadolu'da epey memnuniyetsizlik vardır. Bu nedenle silahlı çeteler ortaya çıkmıştır. Onları bastırmada Ankara yönetimi epey para harcıyordu. Bu çetelerin ortaya çıkışı daha da sıklaşmıştı ve Tuozzi'nin görüşünce Kemalist akımının kökeni çeteler olduğu gibi, bu akım yine çeteler tarafından çökertilecekti. Askeri duruma da değinen Tuozzi'ye göre, Kemalistlerin silah, mermi ve paraları yeterli değildi. Bu da onların gelecekteki operasyonlarını etkileyebilirdi. Ancak Tuozzi, Yunanlıların Kemalistleri kesin olarak yenilgiye uğratabileceklerini sanmıyordu. Onun görüşünce Kemal'e kafa tutanların başında Karabekir geliyordu. Ekonomik durum da kötüydü. Ulusalcılar İngiltere'den çok nefret ediyorlardı. Tuozzi'nin

[457] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 223-224.
[458] FO/7853/E 320; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 208-209.

görüşünce, Kemalistlerle Anadolu ve İzmir konusunda bir uzlaşmaya varmak olanaksızdı. Kemalistlerin amacı, Anadolu'nun toprak bütünlüğünü, ekonomik ve mali bağımsızlığını sağlamaktı.[459]

Harington ve Bristol'ün girişimiyle kurulan Şarkta Münasebatı Muhadenetkârane (Dostluk) Cemiyeti, Pera Palas'ta bir toplantı yaptı. (Bu kuruluşun adı Tunaya'nın yapıtında yok.)[460]

1-7 Ocak 1922. *1922 Ocağının ilk haftasında Haliç'te güneye doğru yolalan bir Fransız gemisi durduruldu. Gemi Anadolu'daki Türkler'e gönderilen cephane ve savaş malzemeleriyle doluydu ve geminin İngilizler tarafından durdurulması diplomatik bir skandala yolaçtı*.[461]

7 Ocak 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Ankara'dan dönen İtalyan mümessil Tuozzi'nin bildirdiklerini İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a telledi:

> Mustafa Kemal Paşa her zamankinden daha güçlü durumda. Milliyetçi güçlerin komutanı ve millet meclisinin başkanı olarak bir diktatör kadar güçlüdür. Ankara Hükümeti daha şimdiden, Türkiye'nin başkentinin Ankara veya Anadolu'da bir yer olmasını tasarlıyor. (Padişah İstanbul'da kalabilir.) Mustafa Kemal'den sonra Ankara'da en önemli kişi, Mustafa Kemal'in de yakın arkadaşı olan Malta sürgünlerinden ve Dâhiliye Vekili Fethi Bey'dir. Şimdiki şartlarda Enver Paşa yanlıları Mustafa Kemal için bir tehlike oluşturmuyorlar.[462]
>
> Mustafa Kemal, her zamankinden daha güçlü durumda. Ankara Hükümeti, Türkiye'nin başkentini Anadolu'ya kaydırmak niyetinde. Mustafa Kemal'den sonra en önemli kişi Fethi Beydir. Enver Paşa yanlıları bir tehlike değil.
>
> Ankara Hükümeti, Müttefiklerin her biriyle ayrı anlaşmalar yapıp Yunanistan'ı yalnız bırakmak niyetindeydi. Ama bunu başaramadı; Tuozzi, anlaşma imzalamadan döndü.
>
> Ankaranın Bolşeviklerle ilişkilerinde karşılıklı güvensizlik var. Ruslar yardımlarını azalttılar.
>
> Türkler, Afganistan yoluyla Hindistan'da propagandaya kalkışıyorlar. Anadolu'da büyük hoşnutsuzluk ve silahlı çeteler var. Ankara'nın silâh, cephane ve para sıkıntıları var. Ekonomik durum hiç iyi değil. Anadolu'da azınlıkların durumu kötü. Türkler "Anadolu Türklerindir" düşüncesinde.
>
> Milliyetçiler, İngiltere'den nefret ediyorlar. İrlanda'daki gelişmeleri dikkatle izliyorlar. Geri dönen Malta sürgünleri İngiltere aleyhindeki propagandayı kamçıladı.
>
> Tuozzi, müttefikler arasındaki dayanışmayı elzem görüyor, Sevres'in yerini alacak barış antlaşmasının çok dikkatle hazırlanması ve İstanbul hükümetine imzalatılması gerek. Kemalistlerle anlaşmaya varılamaz. Çünkü Anadolu'nun tam bağımsızlığını istiyorlar. Milliyetçiler, Fransa'ya bel bağlıyorlar. Signor Touzzi, Yunan yanlısı bir tutum içinde.[463]

İstanbul matbuatından *Peyâm-ı Sabah* gazetesi: *The Times'e göre Şark sulhunün ilk şartı, Yunanlıların Anadolu'yu tahliyesidir*. Ali Kemal'in başmakalesi: *Ankara işi bu keşmekeşte süründürür durur. Yunan'ı mağlup etmek yetmez. Devletlere de 'bis' dedirtmeliyiz. Ankara'nın bildiği yalnız kılınçtır*.[464]

Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Nation Belge* gazetesinde Fernand Neuray imzalı "Kaybolan Düşler" nam başmakale neşredildi. *Belçika Başbakanı ve aynı zamanda Maliye Bakanı olan*

---

459 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 322-323.
460 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 56.
461 Armstrong, *Turkey in Travail*, p. 244; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 37.
462 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde* Atatürk, 2000, c. 4, s. 169; Aktaran: Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 309. Şimşir'in Türkçe belge özetinde "diktatör" ayrıntısı yer almadığı için, bu kısmı, Çelebi'den de alıntılamayı tercih ettik. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
463 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XLIX.
464 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 223.

Theneus'e göre Cannes Konferansına *Almanya'nın soluğunun tıkanılmasına gidilirken en kazançlı ülke* Almanya çıkmış, *bu da Fransa ve Belçika'nın düşlerinin yok olmasına neden olmuştur.*[465]

8 Ocak 1922. İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi: *Hint Müslümanları Cemiyeti'nin senelik toplantısında Hint kardeşlerimiz Trakya ve İzmir'in Türkiye'ye iadesini talep etmişlerdir*.[466]

9 Ocak 1922. Moskova'daki İngiliz diplomatik temsilci Hodgson, Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra gönderdi. *Moskova'daki Kemalist Büyükelçisi Ali Fuat* [Cebesoy]*, İngiliz diplomatik temsilcisi Hodgson'la konuşurken, onunla 1921 yazında Moskova'da yaptığı görüşmenin Ankara'da iyi karşılandığını; İngiltere ile resmî olmayan görüşmelerde bulunmaya yardımcı olan bu yeni araçtan ötürü, BMM yönetiminin memnunluk duyduğunu; kendi hükümetinin İngiltere ile dostluk ilişkileri kurmaya ilişkin içten dileklerine değinmesi için Ankara'dan yönerge aldığını bildiriyor.*[467]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı: *Kemalist önderlerin Cavaliere Tuozzi kuruluyla bir antlaşma imzalayamamaları ve bu kurulun Ankara'dan ayrılması, BMM'nin 8 Aralık 1921 günkü gizli oturumunda Edirne milletvekili Şeref Bey'in sunduğu bir önergeyle yönetimin sert bir dille eleştirilmesine yol açıyordu. Buna karşılık veren Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal, İtalyan hükümetine ilişkin gelişmeler konusunda yönetimin üzüntüsünü beyan ediyor; beklenmedik bazı olayların, görüşmelerin başarısızlığa uğramasına neden oluşturduğunu; BMM yönetiminin yabancı boyunduruğu altına girmek istemediğini; İtalyanların üzerinde direndikleri koşulların, Fransızlarca öne sürülen koşullardan bütün bütün değişik olduklarını; o sıralarda açıklayamayacağı daha bazı anlaşmazlıklar olduğunu anlatmaya çalışıyor; yakında görüşmelere yeniden başlanması umudunu dile getiriyordu*.[468]

10 Ocak 1922. Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Nation Belge* gazetesinde Jacques Bainville imzalı "Zaferden Sonra Orta Yol Barışı" nam makale neşredildi. Bainville, *konferans çalışmalarını değerlendirirken Almanya'nın ayağa kaldırıldığını, Lloyd George'un politikasının galip geldiğini ve Versay sisteminin sona erdiğini belirtiyor*.[469]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinin muhafazakâr sahibi[470] Lord Northcliffe, Hindistan tahkikat raporunda belirttiğine göre Hindular ile Müslümanlar tarihte ilk kez ittifak halinde hareket

---

[465] Fernand Neuray, "L'Angleterre, Les Illusion Perdus…", *La Nation Belge*, 7 Ocak 1922, s. 1; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 256.

[466] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 224.

[467] "İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden D.G. Osborne, belgeye şu derkenarı ekliyordu: *İlginç bir mesaj, ama Ankara belki hâlâ bizimle ayrı bir antlaşma imzalamayı umut ediyor ve Mr. Hodgson'un bir aracı olarak Binbaşı Henry'den daha etkin olacağını sanıyor.*" Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 218, dipnot 379. Osborne şöyle devam ediyor: "Milliyetçilerin (Türklerin) Türkiye'deki Hıristiyanlara muamelelerinin İngiliz kamuoyunda ve dolayısıyla İngiliz politikasında pek kötü etki yaptığı üzerinde Ali Fuat Paşa'nın uyarılması için Hodgson'a talimat göndermeye değmez mi?" Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 246.

[468] FO/7883/E 872; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 210-211.

[469] Jacques Bainville, "La paix compromis après la victoire", *La Nation Belge*, 10 Ocak 1922, s. 1; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 256.

[470] Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 163-165. Daily Mail, Daily Mirror, The Observer, Sunday Dispatch, Sunday Pictorial, Evening News gazetelerinin sahibi Lord Northcliffe, İngiliz devletinin Cihan Harbi hengâmında "Düşman ve Tarafsız Ülkere Karşı Propaganda Birimi" başdanışmanıydı. "Onun asıl yakın olduğu kurum ve kişiler ise ordu ve yüksek rütbeli subaylardı. Çoğunlukla politikacılara karşı subayları desteklerdi. Savaş sonrası dönemde, Almanya'nın savaşın bedelini tamamıyla ödemesi gerektiğine inanan Northcliffe, aynı zamanda Bolşevikleri dünyadaki en büyük tehlike olarak görüyor, The Times sütunlarını da bu düşünce iklimiyle tasarlıyordu." *The Times*in dışişleri editörü Wickham Steed, İngiliz Hariciye Nezâreti memuruydu aynı zamanda ve Şubat 1919'dan beridir gazetenin başmuharriridir (Başak, 2018, s. 165-166, dipnot 549). Steed, patronu Nortcliffe'ye benzer şekilde İttihadçılardan hoşlanmamaktaydı: Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 303.

etmektedirler. Hindistan'ın yatıştırılması için *Türklerle yapılan antlaşmanın* müsbet olması lâzımdır. Bu vechile şu şerait Hindistan'ı tatmin edecektir: *İngiltere, Sultan'ı kutsal toprakların bekçisi ve Müslümanların halifesi olarak tanımalı*. *Edirne'nin İzmir dâhil tüm Anadolu Türklere geri verilmeli*.[471]

ABD'nin Ankara'daki Yardımcı Ticaret Komiseri Julian Gillespie, gazetesi Clair Price vasıtasıyla ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol'a zata mahsus mektub gönderdi:

10 Ocak 1922, Ankara

Kişisel

Azizim Amiral,

[Clair] Price yarın ayrılacağı için bu fırsattan yararlanarak size sansürsüz bir mektup yazıyorum.

[..] Ben Ankara'ya geldiğim zaman, Savunma Bakanı Refet Paşa, İnebolu'ya gidişi ve orada Edwards, Henry ve kumpanyası ile buluşması konusuyla ilgili olarak Mecliste hafif ateşte kızartılıyordu. Bütün birleşimler gizliydi basında bir şey yazılmadı, dışarıya da bir şey sızmadı. Dışişleri Bakanlığında, Yusuf Kemal'in kayınbiraderiyle günde 12 ya da 15 saat birlikte olmama rağmen, Edwards'a ait haber alamadım. Refet Paşanın hikâyesi ise İnebolu'ya bunlardan 20 bin tüfek ve cephane konusunda teklif almak için gittiği yolundaydı.

[..] Burada derinlerden bir şeyler oluyor ama ne olduğunu anlayamıyorum. Yalnız Fransızlarla ilgili bir şey olduğuna eminim. Bilgisine güvendiğim bir kişi, Savunma Bakanı Refet Paşanın birkaç gün içinde istifa edeceğini söyledi. İstifası belki de Meclis tarafından isteniyor ve askeri durumla ilgili değil. Benim görüşüme göre, burada bir topluluk savaşı bitirmek için tamamen Fransız parasına ve cephanesine dayanmak, onlara bazı imtiyazlar tanıyarak İngiliz ve Fransızlardan olumlu bir barış sağlamak görüşünde.

Ama başkaları da var. Bunların önde geleni belki de Refet Paşa. Bunlar Fransızlara güvenmiyorlar. Asker kişiler olarak, Milli Misak'taki amaçların tanınması ve özgürlüğün kazanılması için İngiltere'nin tatmin edilmesi gerektiğine inanıyorlar. Eminim ki Refet Paşa, Fransızların, İngilizlerden Milliyetçilerin istediklerini koparacak kadar güçlü olmadığını düşünüyor.

Bir başka grup ise orta yolu izliyor. Yusuf Kemal Bey belki de bunların en iyi sözcüsü. Bir büyük savaş daha bekliyorlar, bu savaşı da kazanacaklarına güveniyorlar. Ondan sonra mümkün olduğu kadar az imtiyaz vererek barış yapmayı umuyorlar. Amerika'ya ve Amerikan şirketlerine her kolaylığı göstererek, Amerikan Hükümetince tanınabilecekleri umuyorlar. Bu olursa, istedikleri, her şeyi alacaklarını sanıyorlar. Bana kalırsa, Meclis isteklerini elde edinceye kadar savaş, bu olmazsa ülkeyi yok etme ya da anarşiye sürükleme politikasına karar vermiştir. Meclis Refet Paşanın İnebolu'ya gitmesine karşı ayaklanmıştır, nedeni de belki budur. Ne olursa olsun, birkaç güne kadar işin içinde ne olduğunu öğreneceğim. Bu nedenle bu günlerde burada olmaktan mutluyum.

Julian E. Gillespie[472]

İspanya'nın İstanbul Elçisi Juan Servert, İspanya Hariciye Nazırına "Türkiye ile Barış Koşulları Hakkında Hipotezler" başlıklı rapor gönderdi. İngiliz, Yunan'ın Anadolu'yu tahliyesi, Doğu Trakya'nın iadesi, hilafet-saltanatın birbirinden ayırılması ve Mustafa Kemal liderliğinde cumhuriyet idaresinin kurulması hususlarında Mustafa Kemal'le uzlaşmıştır:

İtilaf Devletleri, Müslümanların nefretinden kaçınacak şekilde, emellerine nasıl ulaşacaklarına dair planlar üretmektedir. Elçi, İstanbul'daki bir Fransız'dan; İtilaf Devletleri'nin Türkiye ile yapılacak barış koşullarında anlaştıklarını öğrenmiştir. Buna göre İtilaf Devletleri; "Yunan işgalinde olan bölgelerin boşaltılması ve Anadolu'da Kemalist lider Mustafa Kemal başkanlığında bir cumhuriyet kurulmasını"; "Padişah'ın 'geçici'

[471] The Times, 20 January 1922, p. 12; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 140.

[472] Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2011, s. 131-136. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

gücünün alınarak, sadece halife ya da Müslümanların ruhani lideri olarak kalmasını ve İzmit Körfezi, Çanakkale ve Edirne'ye kadar Doğu Trakya ile sınırlı olacak İstanbul'da ikamet etmesini" öngörmektedir. Gelen birçok habere göre, Kemalistler Anadolu'nun boşaltılması ve hatta silah bırakışmasını, müzakereler için vazgeçilmez bir şart olarak öne sürmektedirler. Buna karşın elçi, İstanbul ve Ankara hükümetleri arasında bilgi alışverişi ve gizli bir anlaşma olduğuna inanmakta; dolayısıyla Anadolu merkezli bir cumhuriyetin kurulmasını pek gerçekçi bulmamaktadır. Ne Anadolu'daki ne de İstanbul'daki Türklerin buna razı olacaklarını düşünmektedir. Özellikle Anadolu'nun İstanbul'un ihtiyaçlarını ve Hilafet makamının lüksünü sağladığı göz önüne alındığında, Padişah'ın geçici gücünün feshedilmesi; İstanbul'daki Türk unsurunun buna karşı isyan etmesine sebep olacaktır. İspanyol diplomat, milyonlarca Katolik'in protestosuna rağmen, İngiltere'nin Vatikan'dan ayrılarak Protestanlığı seçtiğini hatırlatmaktadır. Bu nedenle İngiltere'nin; benzer bir uygulamaya Müslümanların en yüksek makamı için de gidilebileceğine inanmasını mümkündür. Elçiye göre İngiltere'nin bu planı; Boğazları ne pahasına olursa olsun elinde tutmak üzere ürettiği bir formüldür. İngiltere; Padişah'ın pozisyonunu Vatikan'daki Papa'nınkine benzer bir hale getirebilirse, gayesine dünya Müslümanlarının ayaklanması tehlikesinden arınmış bir şekilde ulaşabilecektir. Hatta zamanı geldiğinde ve gerekli koşullar oluştuğunda; halifeliğin Anadolu'daki veya başka yerdeki Müslümanlara geçmesini de sağlayabilecektir. Elçi Servert, Padişah ve maiyeti için böyle bir düzenlemenin, dünya Müslümanlarında yankı uyandıracağını; Vatikan'ın yaşadığı durum karşısında Katoliklerin yaptığı gibi uysal bir şekilde boyun eğmeyeceklerini savunmaktadır. Avrupa'nın, Doğu zihniyetini yeteri kadar göz önünde bulundurmadığını; Padişah'ın -görünüşte bile olsa- büyük bir imparator olmaması konusunda uzlaşmayacağını düşünmektedir.[473]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Fransa'nın güvenliği ve Avrupa'daki statükonun sağlanması amacıyla, tasarı halindeki anlaşmalarla ilgili olarak, Lloyd George ve Briand arasında yapılan görüşmelerde, Almanya'nın herhangi bir saldırısına karşı iki ülkenin güvenliğinin temin edilmesine ve Versay'da teklif edilen garanti antlaşması çerçevesinde bir Fransız-İngiliz antlaşması hazırlanmasına karar verilmiştir. Bu anlaşma, asgarî kapsamı aynı şekilde belirtilmiş olacak olan karşılıklı kara, deniz ve hava yardım desteğini içermekte*dir. *Muhtemelen, Belçika da bu anlaşmaya katılabilecek ve Fransa'yı askerî alandaki ağır yükleri üstlenmeye zorlayacak hususları kısmen ortadan kaldırmak suretiyle, nakdî masrafların azaltılmasına yardımcı olacak*tır. *Antlaşmaya İtalya'nın muhtemel katılımı da düşünülmekte*dir. *Bu antlaşma, bütün Avrupa devletleri tarafından imzalanacak*tır. *Bu geniş tasarının uygulanmasından önce, Fransa ve İngiltere, Ankara ile mevcut sorunu çözmek zorunda*dır. *Ankara sorunu, Cannes Konferansı'nın sona ermesinden sonra sonra, Paris'te müzakere edilecek*tir.[474]

12 Ocak 1922. Müttefik konferansının içtima edildiği Fransa'nın Cannes şehrinde Yunanistan Başvekili Dimitrios Gunaris ve Hariciye Nâzırı Baltazzis, Britanya Başvekili Lloyd George ve Hariciye Nâzırı Lord Curzon ile mülakat ediyorlar. *İngiltere'nin 30 Aralık'ta Müttefiklere sunduğu yeni barış planını* müzakere ediyorlar[475]. Gunaris, malî sıkıntıdan şikâyet ediyor, yardım istiyor fakat İngiliz sermayesinden kaynak sağlayamıyor, *bu yetmiyormuş gibi, Lloyd George onlara, Trakya'nın bir bölümünü ve İzmir'i yitirmeye hazırlanmalarını öneriyor*.[476] *Yunanlı yetkililer konferansta destek bulamadıkları gibi, Yunanistan'ın İtilaf Devletleri'nin onayı olmaksızın hareket etmemesi gerektiği uyarısıyla* karşılaşıyorlar.[477] *Yunan Başbakanı Gounaris, Yunan ordusunun şimdiki yerinde tutunabileceğini, "fakat yabancı yardımı olmaksızın" Türklere barışı kabul ettiremeyeceğini, "bir karara ulaşamayacağını" açıkladı. Lloyd George, Yunan ordusunun yeniden saldırıya geçmesini beklemek "ondan çok şey ummak olur" diye yanıt verdi. İngiltere'nin son tekliflerinin "Yunanistan'a kazandırabileceğinin azamisi" olduğunu belirtti. Yunan Başbakanı, "kendisini tamamıyla Lord Curzon'un eline bırakmaya"; yani İngiliz tekliflerine razı oldu.*

[473] Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 349-350. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[474] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 225.
[475] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 229.
[476] *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. XVII, p. 572-573; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 246.
[477] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 439-440.

Lloyd George, Yunan Başbakanını teselli etmek istercesine, barış antlaşmasıyla Yunanistan'ın "pek geniş yeni topraklar" kazanacağını ve "istikbalin, Yunanistan'dan yana olduğunu" söyledi.[478]

> Lloyd George'un önerisi üzerine Gounrais ve Baltazzis, Londra'dan ayrıldıktan sonra Roma'ya, oradan da Tazminatları ve İngiliz Fransız Güvencesini görüşmek üzere Cannes'a gitmişlerdi. Loyd George ve Curzon 12 Ocakta kendileriyle buluştular. Lloyd George, Yunanlılara karşı alışılmamış bir katılıkla davrandı. Kendilerine, İngiltere'nin elinden gelen her şeyi yaptığını söyledi. "Doğu Sorunu konusunda anlaşmaya varmak için bizim Fransızlarla bir Güvence Antlaşması yapmamız koşul olarak ileri sürülmüştür ve bu olabilecek en iyi anlaşmadır." Buna göre, Yunanlılar İzmir'i boşaltacaklar ve Trakya sınırında Türkler yararına değişiklik yapılacaktı. Yunanlıların İzmir'den çekilmeleri halinde, Hıristiyan azınlıklar konusunda gerekli adımlar atılacaktı. Yunanlılar bu koşulları kabul etmezlerse, savaşı kendi başlarına yürüteceklerdi.
>
> Lloyd George, Dışişlerini ilk defa, tam anlamıyla ve içtenlikle destekliyordu. Yapılacak görüşmelerde kendilerini Curzon'un eline bırakmaya Yunanlıları teşvik etmişti ve Gounaris böyle yapmayı kabullenmişti. İngilizlerin, Yakın Doğu anlaşmasının Güvence Antlaşmasına bağlı tutulması konusundaki girişimleri, başka yoldan elde edilemeyecek bir anlaşmadan Yunanlılar yararına daha iyi bir anlaşma umudu elde etmek için başvurulmuş bir hileydi, görüşmeleri de karmaşık hale sokacak ve ertelemelere yol açacaktı. Bu arada, Yunan ordusu Küçük Asya yaylalarında yavaş yavaş ölüme mahkum olmaktaydı.[479]

TBMM Hükümeti hesabına çalışan, Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâreti İmâlât-ı Harbiye Fen ve Teftiş Heyeti mensubu Mümtaz Topçu Kaimmakamı Eyüb'ün (Durukan) günlük kaydı: *..mektebe gittim. Habip Bey'le uzun uzadıya görüştük. Teklifi hakkında mektup verdi. Oradan Halil Asaf'ı bulmak üzere aşağıya indim; buluştuk. Teklifinin esasını anlattı. Silahları* [silâh kaçakçısı, İngiliz emekli binbaşı] *Sturton bulmuşmuş. Taleplerimi yazdım. Cumartesi* [14 Ocak'ta] *cevabını verecek*.[480]

13 Ocak 1922. Halife-Padişah Vahideddin, Müttefik bloğu arasındaki rekabeti artırmaya matuf teşebbüste bulunuyor. Padişah, Şehzade Sami'yi mahremane İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'a izam etti. Şehzade Sami'nin şifahen belirttiğine göre *Padişah, "harekete geçmeye" (passer en activite) karar vermişti. "Ankara'nın otoritesinin yerine kendi otoritesini ikame etmek" kararındaydı. Bu amaçla "İngiltere'nin manevi desteğini sağlamak" isteğindeydi. Bu konularda ve belki daha başka konularda da İngiliz Yüksek Komiserine bir şeyler söyleyecekti. Ama Yüksek Komiser Sir H. Rumbold, Paris Konferansı'ndan önce Padişahı ziyaret etmeyi sakıncalı gördü; Fransa ve İtalya kuşkulanabilirlerdi. Bu nedenle görüşmeyi konferans sonrasına erteledi*.[481]

Darülfünun siyasî tarih müderrisi Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki başmakalesi: *13 senedir bu devletin başına gelen belalar, İkinci Abdülhamit'in dış siyasetinin örnek alınmayışı yüzündendir*.[482]

---

[478] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 252.

[479] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 357. Mezkûr "İngiliz-Fransız Güvencesi", İstanbul'un Türklere karşı müşterek savunulmasına karşılık Ren mıntıkasının da Almanlara karşı müştereken müdafaa edilmesi mutabakatıdır. İngiliz hariciyeci Eyre Crowe, 30 Mayıs 1921 tarihli muhtırasıyla, Yunan kuvvetlerinin İstanbul'u koruması gayr-i kabil olduğu takdirde Fransızların desteğini satın almak gerektiğini kabineye ifade etmişti (Smith, 2002, s. 357, dipnot *).

[480] Eyüp Durukan, *Meşum Mütareke ve Meşru Mücadele*, 2018, s. 647.

[481] FO, 371/7853/E. 676; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 292. "Padişah, yeğeni Prens Sami aracılığıyla 13 Ocak'ta Rumbold'a gizli bir mesaj göndererek, *harekete geçme zamanının geldiğine inandığını* ve Ankara'nın yetkisine karşıt olarak kendi yetkisini kurmak amacıyla İngiltere'nin manevi yardımı konusunda Rumbold'la görüşmeyi dilediğini bildirmiş; ancak Rumbold, padişahı tek başına görmeyi usulsüz bulduğundan, öteki Müttefik yüksek komiserleriyle birlikte saraya gitmeyi tasarladığını Curzon'a duyurmuştu; ancak o sırada Fransız yüksek komiseri Türkiye dışında bulunuyordu." Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 326.

[482] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 232.

15 Ocak 1922. Fransa'nın Cannes şehrinde düzenlenen Müttefikler konferansı sonlandı. *Lloyd George İngiltere'sinin dediği olmuş ve Almanya kazanmış, Versay Antlaşması'yla belirlenen tazminatların Almanya'ya ödettirilmesinden vazgeçilmiş, bu ise Fransa ve Belçika'nın düşlerinin yok olmasına neden olmasının yanında, özellikle Fransa'da fırtınalar koparmış ve başbakan istifa ederken Fransız kamuoyunda da İngiliz karşıtlığı büyük oranda artmıştı*.[483]

Sabık reisicumhur ve avukat Raymond Poincaré, Fransa Başvekili olarak kabinesini kurdu; hariciye nâzırlığını de deruhte etti. Selef Aristide Briand'ın *Cannes'teki golf sahasında* bulunduğu sırada[484] başvekâletten ıskat edilmesi ilginçtir. *Lloyd George'un zoruyla golf sahasına götürülen Briand, Cannes konferansında Cumhurbaşkanı Millerand'ı hoşnut edemediği için iktidardan düşmüş*tür. Poincaré, *İngilizleri de Yunanlıları da sevmez* birisidir.[485]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Ankara yöneticileri, Misak-ı Milli üzerinde direniyorlar. Daha azını kabule yanaşmazlar. Öte yandan Ankara'da çözülme, Mustafa Kemal'e muhalefet belirtileri var. Mali durum nazik. Yeni barış önerilerini Mustafa Kemal reddedecektir. Bunlar Padişaha kabul ettirilebilir*.[486]

16 Ocak 1922. Cannes'de bulunan İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, Başvekil ve Hariciye Nâzırı Poincaré'yi ziyaret etti. *Doğu'da barış askıdadır* demek suretiyle yeni bir sulh konferansı içtima edilmesini teşvik etti. Prensibde mutabakata varıldı.[487] Poincaré, *İngiliz tekliflerine çeşitli itirazları olacağını, bu arada Yunanistan'ı korumak için Türkiye'ye karşı baskı tedbirleri alınmasına Fransa'nın razı olamayacağını* şerh düştü.[488]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. (*i*) Paris'e muvasalat eden TBMM Hükümeti mümessili Ahmed Ferid (Tek), Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesine beyanat vermiştir. Ahmed Ferid, "ilk görevinin, Ankara Antlaşmasının uygulanmasından doğan bazı sorunları ele almak olduğunu ve Fransa ile Türkiye arasındaki sempatiyi arttırmak için elden geleni yapacağını" ifade etmiştir. (*ii*) Kilikya, karma bir komisyonun nezareti altında TBMM Hükümetine 20 Aralık'da devredilmiştir. Karma komisyonun Fransız mümessili Miralay Pettelat, Beyrut'daki İngiliz irtibat subayıyla mülakat etmiş ve demiştir ki *Fransızlar ancak kışla ve bazı kampları Türklere devretti; silâh ve mühimmat vermedi*.[489] Diğer bir deyişle yalan söylemiştir.

Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Nation Belge* gazetesinin haberine göre Cannes Konferansı *süresince hem Lloyd George hem de Lord Curzon Yunan Başbakan Gounaris'le görüşmüş, Lord Curzon bu görüşmelerde İzmir'i Yunan askerlerinin boşaltmasını ve Türk egemenliğinde kalmasını, ancak Küçük Asya'nın tamamında Hıristiyan azınlıklar için uluslararası koruma ve garantilerle birlikte yerel bir otonomi verilmesini önermişti*.[490]

17 Ocak 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid (Hasancan), *Rus göçmenlerinin kaderi konusunda görüşmelerde bulunmak üzere İstanbul'a giden İngiliz yetkilisi Sir Samuel Hoare* ile mülakat

[483] Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 256-257.
[484] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 24.
[485] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 357-358.
[486] FO, 371/7853/E. 589; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 433.
[487] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 358.
[488] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 253.
[489] FO/7853/E 581; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 205.
[490] Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 257.

etmiştir. Hamid, TBMM Hükümetinin *barış yapmak ve özellikle İngiltere'ye karşı dostça davranmak dileğinde olduğunu anlatmaya çalış*mıştır.[491]

Britanya Hariciye Nezareti memuru D. G. Osborne'nin Sevr projesi hakkında Rumbold'un 15 Ocak tarihli muhtırasına derkenarı: *antlaşmayı, İstanbul bölgesi dışında uygulamak için aracımız yoktur; sonra, Ulusalcı Ordu, hem Yunanlılar hem de bizim için hâlâ bir tehlike oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bugünkü durumda, yalnız Padişahla barış yapmak kumarını oynayamayız; bilâkis, Kemal'le bir uzlaşmaya varmalıyız*.[492]

> Mustafa Kemal'in prestijinin artmasıyla birlikte İngilizler 1922 başlarında İstanbul üzerindeki baskılarını az da olsa hafifletmiştir.[493]

Belçika matbuatından milliyetçi-sağ siyasî görüşlü *La Nation Belge* gazetesinde Jacques Bainville imzalı "Sayın Poincaré İktidarda" nam başmakale neşredildi. Bainville'ye göre, *Cannes Konferansı savaşın ve zaferin amacını yok etmiş, buna Fransız halkının çok şiddetli tepki göstermiş ve Briand istifa etmek zorunda kalmış, ayrıca Fransız kamuoyunda İngiliz aleyhtarlığı büyük oranlara varmıştı*r.[494]

18 Ocak 1922. Atina'daki Ortaelçi Lindley, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi: *Yunan malî kaynakları kuru*muş vaziyettedir.[495]

20 Ocak 1922. Britanya Hariciye Nezâreti, Moskova'daki İngiliz Ticaret Mümessili Hodgson'a talimat gönderdi. *Ankara Hükümetinin İngiltere'yle dostluk ilişkileri kurmak istediğine dair Ali Fuat Paşa aracılığıyla yollanan mesajın alındığı bildirildikten sonra, Hıristiyan halka yapılan muamelelerden şikâyet etmesi* fakat şikâyetin *Hodgson'un kendisinden gelmiş gibi gösterilmesi* isteniyor.[496]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*, Hindistan'da birtakım tetkiklerde bulunan Lord Norsglif'in mütalaalarını neşretti: *Hintlilerle Müslümanlar, ilk defa birleşiyorlar. Durum, İngiliz gazetelerinin yazdıklarından da önemlidir. Müslümanlar, Halife'nin kutsal yerlere hükmetmesini, Edirne'nin ve Anadolu'nun Türkiye'ye bırakılmasını istiyorlar*.[497]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, TBMM Sivas mebusu Hüseyin Rauf'un (Orbay) Nafia Vekilliğinden "sağlık durumu" sebebiyle istifası meselesi hakkında muhtıra kaleme aldı:

> [..] gerçek neden, BMM başkanının yetkilerinin kısıtlanması sonunda, Mustafa Kemal'le arasında başgösteren görüş ayrılığı idi. İngiliz'lerin "inanılır bir kaynaktan öğrendiklerine" göre, BMM'nin son toplantılarından birinde, Hüseyin Rauf, Meclis başkanının yetkilerinin kısıtlanmasından yana konuşurken, Mustafa Kemal ani olarak Meclis'e girerek onun sözlerini bitirmesini bekliyor ve sonra şunları söylüyordu:
>
> "A! Mondros Bırakışması'nı imzalayan kahraman! Sen Malta adasında güven için bulunurken, biz, senin, Türk ulusunu ortadan kaldıracak olan kara yazını kanımızla silmek için Sakarya vadilerinde düşmanla çarpışıyorduk."
>
> Hüseyin Rauf, Mustafa Kemal'e karşılık vermeden ivedilikle Meclis'ten ayrılıyor; onu Refet Paşa izliyordu. İngiliz'ler, Hüseyin Rauf'un bu arada Mustafa Kemal'e göndermiş olduğu görevden çekilme yazısını da ele

[491] FO/7853/E 813; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 219.
[492] Salâhi R. Sonyel, *İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un Türk Ulusal Akımı'na Karşı Tutumu (1920-1923)*, 1994, s. 169-170.
[493] Bülent Çukurova. (1994). *Kurtuluş Savaşında Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları* içinde (s. 103). Ankara: Ardıç Yayınları.
[494] Jacques Bainville, "M. Poincaré au pouvoir", *La Nation Belge*, 17 Ocak 1922, s. 1; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 256-257.
[495] FO/7590/C 781; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 246.
[496] FO, 371/7853/E. 565; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 246-247.
[497] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 240.

geçiriyorlardı. Bu yazıda, ilkin genel savaştan söz ediyor; bunun bırakışma ile sona erdiğine değiniyor; Ulusal Gücün kuruluşundan, *Misak-ı Millî*'nin kaleme alınışından söz ediyor, şöyle diyordu:

"Bakanlık görevleri alan, Ulusal Güc'ün yönetim kurulunun üyeleri olan bizler, Bakan olarak uyguladığımız siyasadan sorumlu olduğumuzu anlamalıyız. Siyasal çalışmaları kendi siyasal inançlarına karşıt olduğunu anlayanlar, görevlerinden çekilerek, yerlerini, bu davranışlara inananlara bırakmalıdırlar. Vekil olduğum ilk günden, bu ilkelerden yoksun olarak böyle bir siyasa uygulamaya çalıştım, çünkü başkalarını kuşkuya düşürmeyi dilemedim. Fransız'larla yapılan antlaşmaya karşı çıktım, çünkü Franklin-Bouillon'un, Dışişleri Bakanı'na Konya'da yapmış olduğu önerilerin, gelecekteki siyasamıza birçok tehlikeler getireceğine inandım.

Öteyandan özellikle daima dostane ilişkilerimiz olması gereken İngiltere ile ivedilikle bir anlaşmaya varmanın, Franklin-Bouillon'un yapmış olduğu önerilerden daha dayanıklı olacağı görüşünü öne sürdüm. Bekleme süresi konusunda, kendi hür görüşlerim için, meslektaşlarım arasında oy çokluğu sağlayamadım; bu yüzden görevimi bırakarak çekilmek zorunda kalıyorum. Ülkenin çıkarlarının daha ağırbaşlı ve ileri görüşlülükle güvence altına alınmasını umud ederim.[498]

21 Ocak 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mektub gönderdi. Buna göre, Rumbold, 19 Ocak 1922 tarihinde, TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid (Hasancan) ile bir görüşme yapmıştır. *Bu görüşmede TBMM'nin elindeki esirler, Trakya, kapitülasyonlar gibi meseleler ele alın*mıştır. *Rumbold, TBMM'nin asgari barış koşullarını öğrenmek istiyordu. Hamit Bey de TBMM'nin Misak-ı Millî çerçevesinde uzlaşabileceğini bildirdi. TBMM'nin Anadolu'da bir başkent tesis etmek istediğini ileri süren Rumbold, Millî Hareket taraftarlarının İstanbul'dan vazgeçmeye niyetlerinin olup olmadığını da öğrenmek iste*miştir. *Ancak Hamit Bey, İstanbul'un da Misak-ı Millî sınırları içerisinde olduğunu ve İstanbul'dan vazgeçilmeyeceğini gayet uygun bir lisanla izah et*miştir.[499] Hamid (Hasancan), *Mustafa Kemal'in bir suikaste kurban gittiği yolunda İstanbul'da dolaşan söylentileri güya yalanlamak için, ama gerçekte, Kemalistlerin "Avrupa'da en güçlü devlet" olarak niteledikleri İngiltere'ye karşı düşmanlık duyguları olmadığını; esasen onunla bir çatışmaya tutulmanın kendi çıkarlarından yana olmayacağını belirtmek amacıyla* Rumbold'u ziyaret etmişti. Hamid, *Türk Milliyetçilerinin, Misak-ı Millî ilkelerine göre barış yapmaya hazır olduklarını* bildirmiştir. Rumbold, *iyi izlenim yaratmayan ve "üstün zekâlı olmayan bir kişi"* tavsif ettiği Hamid'e cevaben, *Türkiye, Misak-ı Millî'nin tümünde direnirse, barış yapmanın güç olacağını* ifade etmiştir.[500]

Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Çiçerin, *Londra'daki temsilcisi Krassin'e, Kemalist yönetimin Cenova Konferansına çağrılmasını sağlamak için elden geleni yapmasını bildiriyor*.[501]

23 Ocak 1922. Sulh konferansının toplanması hususunda *Müttefik devletlerin yol açtığı gecikmeler yüzünden hükümetin dayanılması güç bir duruma düştüğü* Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General *Papulas'a bildirildi ve Gounaris'in İngiltere'ye son bir çağrıda bulunmasına temel olacak şekilde askeri durum hakkındaki düşünceleri Papoulas'tan soruldu*.[502]

24 Ocak 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *TBMM'de Mustafa Kemal'e karşı güçlü bir muhalefet olduğu anlaşılıyor. En çok muhalif*

[498] FO 371/7938/E 1591, kaynak TE/1 ve R10/S kod adlı ajanlar; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 233.

[499] FO, 371/7854, E 1100; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 943-944.

[500] FO/7854/E 1100; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 219.

[501] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 192.

[502] Theotokis'den Papulas'a 5 Şubat 1922 tarihli mektub; Aktaran: Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 358.

olanlar Enver Paşa yandaşlarıyla bazı "Dönme"lerdir.[503] Rumbold'un belirttiğine göre *Enver Paşa tarafından erkten düşürülmekten korkan; İtilâf devletleriyle ayrı ayrı antlaşmalar imzalamak siyasetinin başarısızlığa uğradığını gören ve Fransızlara büsbütün güvenemeyeceğini anlayan Mustafa Kemal, Türkiye'nin kaderini sigortalamak amacıyla gene Bolşeviklere yönel*miştir; *Sovyet yandaşı bir siyaset uygulamaya* başlamıştır.[504]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*: *Anadolu'ya giren Yunan, çıkarılmalıdır*.[505]

27 Ocak 1922. Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Poincaré, Lord Curzon'a teslim edilmesi üzere Londra'daki Fransız Büyükelçiliğine muhtıra gönderdi. 16 Ocak tarihli *İngiliz muhtırası Yunanların tutumunu göz önünde tuttuğu halde, Fransız muhtırası Türklerin tutumuna yer veriyor*. *Fransa, barış şartlarını kabul ettirebilmek için Türklere karşı baskı tedbirleri alınmasından yana değildir*. *Sevr Antlaşması'nın hazırlandığı zaman ile şimdiki zaman arasında fark vardır. Yunanistan'ın başında şimdi Almanlarla işbirliği yapmış bir kralla bakanlar vardır. Artık Yunanistan bir Müttefik değildir. Yunan ordusu Anadolu'da Türklere iki kez yenilmiştir. Ankara Hükümeti ve Mustafa Kemal ordusu kuvvetlenmiştir. Çarpışmalar yeniden başlarsa "nazik bir durum" ortaya çıkacak*tır. *Barış yapılması "acil bir zorunluluk"tur.* Mart 1921'de Sevr Antlaşması'nda yapılan değişiklikler artık yeterli değildir. *O tarihten beri Yunanistan ağır bir askeri başarısızlığa uğramış ve iki vahim siyasi hata işlemiştir. Bunun yükünü çekmeleri gerekir*. Poincaré'nin *Sevr Antlaşması'nın Revizyonu Üzerine Teklifler*inde şu mevad yer alıyor:

> İzmir, kesinlikle Türkiye'ye geri verilmeli ve Yunan ordusu buradan çekilmeli. Yalnız İzmir belediye teşkilatı, İskenderun'daki gibi özel bir statüde olabilir. Batı Trakya sorununu yeniden açmaya gerek yok, burası Yunanistan'da kalacak. Doğu Trakya'nınsa, önemli kısımlarının Türklere geri verilmesi gerekli. Trakya'da yeni Türk-Yunan sınırı, Tunca'dan Edime'ye, oradan Meriç ve Kuleli Burgaz'a ve Tekirdağ yanında Marmara Denizi'ne uzanan bir sınır olacak. Yani Gelibolu Yarımadası Yunanistan'da, Doğu Trakya'nın öteki bölgeleri Türkiye'de kalacak. Boğazlar bölgesinin silahtan arındırılmasını ve Anadolu yakasında Müttefik askerleri bulunmasını Türkler kabul etmezler. Boğazlar konusuna Milletler Cemiyeti'nin müdahalesi Türkiye'nin bu cemiyete alınmasına bağlanmalı. Ermeni sorununu yeniden açmaya gerek yok. Fransa, Kilikya'da Ermenilere özerklik verilmesi fikrine karşı. Azınlıklara ilişkin Sevr Antlaşması hükümlerine Türkiye'nin kabul edebileceği bir şekil verilmeli. Üçlü Antlaşma konusunda İtalya görüşünün bilinmesine ihtiyaç var. Sevr Antlaşması'nın mali komisyonla ilgili hükümlerinde de değişiklikler yapılması, askeri hükümlerin de yeni baştan gözden geçirilmeleri gerekiyor. Sevr Antlaşması'nda başka değişiklikler de yapılmalı. Değişiklikler arasında kapitülasyonların kaldırılması da yer almalı.[506]

Curzon, Poincaré'ye cevabî nota gönderdi. *İngiltere'nin Yunanistan'ın avukatlığını yapmadığını, tersine Fransa'nın "en aşırı Türk isteklerini" savunduğunu* yazıyor. *Türkiye'ye karşı zorlama tedbirleri alınmasını uzun uzun savun*uyor. *Türkiye'nin bir "düşman", Yunanistan'ın ise eski bir Müttefik olduğunu hatırlat*ıyor. *Müttefikler arasında önceden bir görüş birliğine varılmazsa konferanstan bir sonuç çıkmayacağını* vurguluyor.[507]

Fransa Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı *Franklin-Bouillon, İngiltere Dışişleri Bakanlığı danışmanlarından Headlam Morley ve Childs'la görüşürken, Fransız ordusunun Kilikya'dan çekilmesi sırasında, Türklere silâh, üniforma, mühimmat ve 10 uçak verildiğini açıklıyordu*.[508] *Yunan yazarlarına*

---

[503] FO, 371/7853/E. 589, s. 187- 190, No. 73; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 433.
[504] FO/7881/E 1107; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 190.
[505] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 245.
[506] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e,* 2016, s. 253-254.
[507] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 255.
[508] FO/7854/E 1179; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* 1991, c. 2, s. 204, dipnot 306.

göre, Fransızlar, askerî gücünü kolayca taşıyabilmesi için, Mersin limanını da Mustafa Kemal'e bırakmışlardır.[509] Franklin-Bouillon: *Fransa Kilikya'da yılda 500 milyon frank harcıyor; orda 5.000 Fransızın mezarı bulunuyor*. [..] *Fransız uyruklu Müslümanların görüşleri yabana atılamaz, çünkü gelecekteki Fransız askeri gücünün yüzde 30'u, sürekli olarak Fransa'da üslendirilecek Müslüman erlerden oluşacaktır.*[510]

Belçika'nın İstanbul'daki Orta Elçisi Michotte de Welle, Brüksel'deki Dışişleri Bakanı Henri Jaspar'a rapor gönderdi: Britanya, *İngiliz politikasını, İngiliz amaçlarını gerçekleştirmek için askeri kanallarla sadık köle Tevfik Paşa'yı başa getirmeye teşvik ediyor*du. *Bu daleverenin esin kaynağı General Harrington'du*.[511]

28 Ocak 1922. *Atina'daki İngiliz elçisi Lindley'in tanıdığı bir Yunan gazeteci, Anadolu'da Yunan ordusuna 9 ay eşlik ettikten sonra Atina'ya dönmüş ve 27 Ocak'ta İngiliz elçisini ziyaret etmişti. Bunu 28 Ocak'ta Curzon'a bildiren İngiliz elçisi bu ziyaretle ilgili olarak Curzon'a şu bilgiyi vermişti*:

> Bu gazeteci hevesli bir Venizeloscudur ve 1920'de Peloponez'den milletvekili adayı olmuştu. Onun söylediğine göre, Yunan subayları, Türkiye'yi boşaltmamak kararındadırlar, çünkü bu boşaltmanın kendi yurttaşlarını yok olmaya mahkûm edeceğine inanıyorlar. Onun görüşünce Kemalistler o kadar örgütsüz ve savaştan nefret eder olmuşlardır ki, Yunanistan'dan yardım gelmese bile, Türklerin ilerlemesini önlemek kolay olacaktır. Bu sırada Yunan subayları her geçen gün Konstantinos'a karşı daha çok düşman oluyorlar ve şimdi de, Yunanistan'ın başına gelenlerden onu sorumlu tutuyorlar. Bu askerler boşaltma sırasında Atina'ya dönerlerse kanlı bir ihtilal olacak; Saray ve yönetimle ilişkisi olanlar katledilecektir. Bu gazeteci ayrıca şuna inanıyor: Son anda bile Venizelos yönetime geçerse, Müttefikler kendi politikalarını hemen değiştirerek Yunanlıların Anadolu'yla ilgili emellerini yine desteklemeye başlayacaklardır. Bu, bana tehlikeli bir illüzyon (hayal) olarak görünmüştür ve ona, Konstantinos'un Yunanistan'a dönmüş olması ne kadar bir felaket olmuşsa olsun, durum, 1920'den sonra değişmiştir. Her yanda barışa gereksinim vardır ve hiçbir kişi, Yunanistan İzmir'i işgal ettiği sürece barışın olanaklı olacağına inanmıyor.[512]

30 Ocak 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. *Yunanlıların Sakarya'ya değin ilerlemelerinden paniğe kapılan İstanbul hükümeti, Donanma Bakanı Salih Paşa'yı, İtilâf devlet adamlarıyla görüşmek üzere Roma'ya gönder*miş; *orada iken BMM yönetimi temsilcisi Cami Bey'le de görüşen Salih Paşa, onun aracılığıyla, Mustafa Kemal'e,* 20 Ağustos 1921'de*, İngiltere ile bir anlaşmaya varmasını* önermiş; *İngiltere'ye karşı belirsiz bir süre direnmenin tehlikeli olacağı ve bir felâkete yol açacağı uyarısında bulun*muş; *"İngiltere'yi dize getirecek araç ve güce sahip değiliz"* demiştir.[513]

31 Ocak 1922. Avam Kamarası Muhafazakâr Fırka mebusu Miralay Aubrey Herbert'in mektubu İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinde neşredildi: *Edirne Türktür.*[514]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'a mahrem telgraf gönderdi. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) heyetinin Londra'ya gelmesine müsaade edildiğini fakat aşırı mutalebatta bulunur ihtimaline binaen, ihtilaftan nemalanmak maksadıyla, Bâb-ı Âlî'nin de Londra'ya heyet göndermesini istiyor.[515]

---

[509] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 204, dipnot 306.
[510] FO/7854/E 1179; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 198, dipnot 278.
[511] DT 1916-1925, P1415-1416, CT Janvier-Decembre 1921-1922, Europe Orientale, Konstantinople, Dossier No: 193/44, Janvier-Juın 1922, Michotte de Welle'den Dışişleri Bakanı Henri Jaspar'a (Brüksel), Legation de Belgique No 69/2, İstanbul 27 Ocak 1922; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 260, dipnot 1258.
[512] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 326-327. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[513] FO/6476/E 12085; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 214.
[514] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 173.
[515] FO/7852/E 1068; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 220.

İspanyol matbuatı yazıyor: *Osmanlı Hükümeti, Cenova'da toplanacak olan konferansa katılma talebini müttefik devletlere resmî olarak tebliğ etmiştir*.[516]

1 Şubat 1922. İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor. TBMM Hükümetinin Paris Mümessili Ahmed Ferid (Tek), *İtalya Dışişleri Bakanı Signor Bonomi'ye, Türkiye'nin davet edilmemesini protesto eden bir mektup göndermiştir. Mektupta, Türkiye'nin, coğrafî konumundan dolayı, özellikle Avrupa ve Akdeniz ülkesi olduğuna dikkat çekerek, Türkiye'nin Cenova'ya davet edilmemesinin, konferansın beklenen sonuçlarının verimliliğini düşüreceğini aktarmıştır*.[517]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Türk Hükümeti, Türk delegelerin* Cenova Konferansına *davet edilmemelerini protesto etmiştir*.[518]

2 Şubat 1922. Yunan Başvekil Gunaris, *Lord Curzon'a, Mustafa Kemal'in Rus, İtalyan ve Fransız kaynaklarından bol savaş aracı elde ettiğini bildiren bir mektup yazarak İngiltere'nin de Yunanistan'a destek sağlamasını istedi*.[519] Halbuki *Dışişleri Bakanı Lord Curzon bunalımın çözülmesine yönelik İngiliz çabasını tümüyle ele almıştı; Müttefiklerle birlikte hareket ederek milliyetçi Türkiye ile anlaşmaya çalışıyordu*.[520]

Lord Curzon, Paris Büyükelçisi Lord Hardinge'ye telgraf gönderdi. Telgrafnamenin 7 numaralı dipnotunda çarpıcı bilgiler yer alıyor. Buna göre İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri, Mustafa Kemal'e toplamda 53.000 adet top mermisi tedarik etmiştir:

> [Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi Bay W. J.] Childs'in kayıtlarında (E 1179/5/44), Mösyö Franklin-Bouillon'un akıcı ve neredeyse mükemmel İngilizceyle verdiği uzun ve sık sık hararetli nutkunun, Müslüman Şark'daki vaziyet, Bolşeviklik, Ankara Muahedenamesi, muahedenamedeki kendi payı, Anadolu'daki Fransız siyaseti, Türk Milliyetçileri ve Anadolu'daki & Çukurova'daki şerait mesailinin uzun uzadıya ele alındığı, Mösyö Franklin-Bouillon'un da şöyle dediği bildirilmektedir: "Milliyetçi ordu takriben 200.000 kişiden müteşekkil. Tüfekleri vardır lakin giysileri ve çizmeleri pek az. Mühim miktarda mühimmat biriktirildi. İstanbul'daki mühimmat depolarından 'uykulu İngiliz polisince korunan' top mermileri deruhte ediliyor." Rapor şöyle devam ediyor: "Bu menbadan 'buharlaşan' iki kere top mermisi sevkiyatının Milliyetçilere ulaştığını biliyordu -biri 8.000, diğeri 45.000 top mermisi. Bunlar Fransız vapurlarıyla taşınıyordu. Mösyö Franklin-Bouillon, Binbaşı Henry'nin İnebolu'ya gittiğini ve bu mezbele cephanelikten çıkan ilk 8.000 top mermisini Milliyetçilere sattığını, kötü niyetle söyledi. Mösyö Franklin-Bouillon, Fransız üniformalarının, silahlarının ve mühimmatının Milliyetçilere verilişini, aksi takdirde yeni jandarmanın paçavralar içinde olacağı ve Hıristiyan nüfusa eşkıya oldukları fikrini vereceği gerekçesiyle haklı çıkardı. Haricen, Fransızlar tedarik etmediği müddetçe jandarmaya tüfek sağlanmayacaktı. 10 adet tayyare, muhaberat vasıtalarından yoksun bir memlekette bilgiyi hızla iletecekti. Bunlar jandarmanın teçhizatının birer parçasıydı..[521]

Yunan gazetesi *Eleftherios Typos*, İngiliz Başvekil Lloyd George'nin kendisini ziyaret eden Patrik Meletios Metaksakis'e beyanatını neşretti, bu, Yunan kamuoyunda *skandal* telakki edildi:

> Kasım sonrası kurulan rejim, Yunanlıların daha önce kazandıkları bütün dostlukları yok etmiştir. Bugünkü genel durum, Yunanistan'a dost olanların yurdunuza yardım etmelerine engel olmaktadır. Krallığı yeniden kurmanız yüzünden Türklere dostluk gösterenler daha da güçlenmişlerdir.. Bunların hepsini son günlerde Bay Gounaris'e de açıkça söyledim. Bugünkü rejim iktidarda bulundukça sizin Küçük Asya'da kalmanız olanaksızdır, kesinlikle

[516] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 226.
[517] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 226-227.
[518] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 226.
[519] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 258.
[520] David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 464.
[521] The Marquess Curzon of Kedleston to Lord Hardinge (Paris), February 2, 1922, No. 344 [F 1248/5/44]; *Documents on British Foreign Policy (1919-1939)*, 1970, First Series, Vol. XVII, p. 597, fn. 7. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

> olanaksızdır. Bunu Bay Gounaris'e açıkça ve kesinlikle belirttim. [Patrik, Gounaris yanlılarının, Fransızlar kendilerine karşı oldukları halde İngilizlerin karşı olmadıklarına inandırmak suretiyle Yunan halkını aldattığını anlamıştı. Lloyd George kuşkuluydu:] Hayır, Kralın geri getirilmesi konusunda hepimiz aynı düşüncedeyiz. İngiltere, Yunanistan'ın haklı isteklerini desteklemektedir, ama rejime karşıdır. Bunu geçen hafta Bay Gounaris'e ve Bay Balto'ya -öbürünün adı neydi?- Bay Baltazzis'e açıkça söylemiştim. Kişi olarak ben Yunanistan'ın dostuyum, ama size anlattığım nedenlerle bütün arkadaşlarım bana karşıdırlar. Ve ben size hiç yararlı olamam. Bu olanaksızdır, olanaksız.[522]

Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Poincaré, Lord Curzon'a cevabî nota gönderdi. *Kendisinin "Türklerin avukatı olmadığını", barış için çalıştığını* ifade ediyor. *Fransa, Türklerin de kabul edecekleri değişiklikleri belirtmek istemiştir. Ama İngiliz görüşlerini tümüyle reddetmiş değildir. İngiliz ve Fransız muhtıraları karşılaştırılınca, bu durum daha açık görülüyor*. *Fransa, Türklere karşı zorlayıcı tedbirlere gidilmesinden yana değildir, çünkü bu tedbirler yeterli olamayacaktır. Bu konuda Mareşal Foch'un da görüşü* alınmıştır. *Mareşalin vardığı sonuç, kaygı verici*. *Türkler savaşla Yunanları Anadolu'dan atarlarsa, İngiliz ve Fransız imparatorlukları için de tehlike baş gösterebilecektir. Bu bakımdan Fransa, bir an önce konferansın toplanmasını gerekli görüyor*:

> [Mareşal Foch:] Müttefiklerin, Ankara Hükümetine karşı askeri zorlama harekâtına girişmeleri olanaksız, abluka harekâtı ise, işlemeyecek görünmektedir.
>
> Türk milliyetçiliğine zarar verecek, yani Türk nüfusunun yaşadığı topraklara dakunacak koşullar empoze etmek, tabii bir sonuç olarak milliyetçi hükümetin ayaklanmasını uzatmak suretiyle Müttefiklerin güçsüzlüğünü ortaya çıkarmak ve hatta onların Anadolu'da şimdiki mevkilerine zarar vermek tehlikesini yaratacaktır.
>
> Özellikle Fransa ve İngiltere, Ortadoğu'da askeri ve siyasi böyle bir başarısızlığı büyük tehlikesiz göze alamazlar. Böyle bir başarısızlığın mahalli ve Avrupa ölçüsündeki sonuçları yanında, onların koloni imparatorluklarında da uzun yankıları olacaktır. Türk milliyetçiliğinin, Müttefiklere karşı açık bir başarısı, Arap krallıkla rında ve Hindistan'daki Müslümanlar arasında dini fanatizmi, onunla birlikte de bağımsızlık fikrini uyandırıp alevlendirecek ve gelişmeleri (şimdiden) kestirilmeyecek ayaklanma hareketleri yaratacaktır.
>
> Gelecek müzakerelerde müttefiklerin ilham olacakları askeri düşünceler işte bunlardır, gibi görünüyor.[523]

3 Şubat 1922. İspanyol matbuatı yazıyor: Cenova Konferansı *Başkanı Poincaré'in, İngiltere'nin Paris büyükelçisi Harding'i kabulü sırasında, Harding, İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'yi müttefiklerin kararlarını uygulamaya zorlamak için Fransa'nın ne tür tedbirlere başvurmaya hazır olduğunu sormuştur. Yunanistan, İngiltere'nin hakemliğini kabul edeceğini bildirmiştir ve şimdi sırada Türkiye vardır. İngiltere, Türklerle dostane ilişkiler sürdüren Fransa'nın, zorunlu müdahaleler konusunda İngiliz hükümeti ile ortak hareket etmeye hazır olup olmadığını öğrenmek istemiştir*.[524]

4 Şubat 1922. Mustafa Kemal'in başkumandanlık (diktatörlük) yetkisi, 3 ay müddetle uzatıldı.[525]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Doğu Trakya'nın iadesi hakkında Fransız muhtırası*.[526]

TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), *Türk millî davasını Avrupa'da savunmak için Meclis'ten izin aldı*. Mustafa Kemal, *hükûmetin de kararı ile* Yusuf Kemal'in *Padişahla görüşmesini* istiyor.[527]

---

[522] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 354-355.
[523] FO, 406/49, s. 79-80, No. 23/2; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 255-256.
[524] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 227.
[525] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 261.
[526] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 262.
[527] Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, 2014, s. 388.

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki makalesinden: *İtilaf Devletlerinin Şark davasını kökünden halledebileceğine ihtimal vermiyoruz. Ancak, dünyanın hayrı için daha sakit ve sakin bir safhaya sokabilirler. Bunun için Yunanlılara İzmir ve Trakya'yı boşalttırmalıdırlar*.[528]

6 Şubat 1922. Rumbold'dan Curzon'a telgraf: *TBMM, Ankara Hükümetinin dış politikasının Misak-ı Milli'ye dayandığını yeniden vurguladı*.[529]

İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın fikir aldığı Forbes Adam ve Edmonds 6 Şubat 1922 tarihinde hazırladıkları muhtırada öncelikle Yunanistan'a mali ve askerî yardım yapılmasını ve bununla eş zamanlı olarak Türkiye'ye finansal ve mali abluka uygulanmasını önerdiler. Fakat Dışişleri Bakanlığı'nda "çözümsüzlük" bu önerilerden daha yararlı bulundu.[530]

Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Papulas'ın muhtırası: Anadolu'daki Yunan seferî kuvvetlerini *takviye imkânsızsa* Anadolu'yu *tahliye zamanında düşünülmeli*.[531]

İngiliz *The Morning Post* gazetesi: *Hindistan'da ateş bacayı sarmak üzeredir*. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Hindistan'da itaatsizlik*. İngiliz *Daily Herald* gazetesi: *Mısır halkının hiddeti derindir. İtaatsizlik hızla yayılıyor. İngiliz malları ve bankalarına karşı boykot başlamış, mutedillerle milliyetçiler birleşmişlerdir*.[532]

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Cenova'da başlayan müzakerelerin odak noktası, İzmir ve Trakya sorunları ile Türk ve Yunan azınlıkların himayesi sorunlarıdır. Bu süreçte, Türk Hükümeti, yabancı askerî birlikler geri çekilene kadar, müttefiklerin denetim uygulamaktan vazgeçmelerini talep etmiş ve bu taleplerin yerine getirilmesi için gerekli tedbirleri alacağını bildirmiştir*.[533]

7 Şubat 1922. Vahideddin Hân, *Hanedan-ı Âli Osman Umuru Kararnamesi* irade etti. Böylece *Hanedan-ı Saltanat Meclisi* ihdas edilmiş ve Hanedan mensubları ferdî hareket etmekten men edilmişlerdir.[534]

İngiliz Gemicilik şirketi Parker Garrett'den İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderildi. Mustafa Kemal'e kömür ve petrol taşımakta olan *Berkshire* adlı gemi, Yunan Donanması tarafından yakalandı ve Pire limanına götürüldü.[535]

Liberal Fırka mebusu Binbaşı Kenworthy, Avam Kamarasında, Başvekil Lloyd George'ye hitaben: *Türkiye ile Yunanistan arasında devam eden düşmanlıkların İngiliz ticaretine zarar verdiğini ve savaşın devam ettiği bu ülkelerle pazar yapmanın imkânsız olduğunu da hatırlatırım*.[536]

---

528 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 262.

529 FO, 371/7855/E. 1426; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 433.

530 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 308. Doğan Avcıoğlu mezkûr muhtıranın Britanya Hariciye Nezâreti tarafından hazırlandığını belirterek resmî politika olarak kabul edilmiş havası verdikten sonra şu maddeleri sıralamıştır: 1) Türkiye'nin malî ve iktisadî bakımdan abluka altına alınması, 2) Yunanistan'a mali ve askerî yardım yapılması, 3) Yeni anlaşmanın Türkiye'ye karşı daha da şiddetlendirilmesi: Trakya, İzmir, Boğazlar vb. gibi konularda Türkiye'ye tanınan ödünlerin geri çekilmesi ve hatta Doğu Trakya ile Istanbul'un Türkiye'den koparılması, 4) Istanbul ve Ankara hükümetlerinin birbirlerinden koparılması: Antlaşmanın Sultan'la imzalanması ve Mustafa Kemal'in azınlıkta bırakılması, 5) Bâzı Türk topraklarının doğrudan doğruya Müttefikler tarafından kesin olarak ilhak edilmesi: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 181.

531 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 174.

532 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 266.

533 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 227.

534 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 19-20.

535 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LV, 209.

536 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 86-87.

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*, Avam Kamarası Muhafazakâr Fırka mebusu Miralay Aubrey Herbert'in beyanatını neşretti: Yunan'ın İzmir dahil Anadolu'yu tahliye etmesi zarureti, *tamamiyle ve doğrudan doğruya İzmir'in işgali sırasında Yunanlıların pervasızca ve zalimane işledikleri ağır hatalardan -ki Lloyd George bunun başlıca mesulü olarak görülmektedir- ileri geldi*.[537]

İngiliz-İskoç asilzâdesi, sömürge valisi, muhafazakâr politikacı Gideon Oliphant-Murray'ın Lloyd George hariciyesine aleyhtar beyanatı Belçika matbuatından *La Nation Belge* gazetesinde neşredildi: *İstanbul'dan Delhi'ye Britanya isminden nefret ediliyor*.[538]

8 Şubat 1922. Britanya Hariciye Nezâreti muhtelif daireleriyle istişare toplantısı düzenliyor. Maksad, Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti arasındaki yakınlaşmayı izale etmek. Lord Curzon planına göre Britanya, Sovyet Rusya'yı resmen (*de jure*) tanımak karşılığında iki tercihten biri üzere taahhüd alacaktır: 1) *Bağlaşıklar, arabuluculuk koşullarında görüş birliğine varırlarsa; Sovyet Rusya ile peyklerinden, Bağlaşıkları büsbütün desteklemeleri ve Ankara yönetimiyle olan ilişkilerini keserek para ve silâh yardımını durdurmaları istenecek*. 2) *Bağlaşıklar, arabuluculuk koşullarında anlaşmaya varmaz ve yansızlıklarını sürdürürlerse; Sovyet Rusya'dan da yansız kalması ve barışın kurulmasında kendi etkisini Bağlaşıklardan yana kullanması istenecek*.[539]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, TBMM Hükümetinin İstanbul mümessili Hamid (Hasancan) hakkında mahrem rapor hazırladı. Belirtildiğine göre *gerçekte bir Fransız ajanı* idi:

> Hamit, İstanbul'daki Osmanlı Bankası'nın müdürlerinden biridir; onun ticari deneyleri geniştir. Bu kentteki mali entrika dünyasını iyi bilir. Onun ticaret (meslek) yargısı sağlamdır ve başarılı olmuştur. Halis Türk kökenli olduğuna inanılır. Geçen Eylül ayının başlarına dek, Fransız Yüksek Komiserliği'nin hizmetinde, Ulusçuların gizli siyasi temsilcisi idi. Fransız'lar, böylece, onu koruyabiliyor ve yalnız Ulusçularla teması sürdürmede değil, aynı zamanda, Orta Doğu politikasına Fransız görüşünü katması bakımından da yardımcı oluyorlardı.
>
> Mayıs başlarından beri Fransız'larca çalıştırıldığı halde, Ulusçu'ların İstanbul'da resmi temsilcisi olmuştur. Eylül ayında gizliliği bırakarak, Ulusçuların temsilcisi olarak ortaya çıktı ve İstanbul'daki Avrupa'lı diplomatlarca, Ankara'nın sözcüsü olarak resmen tanındı. Kendisi, Dış ve İç işleri Bakanları'yla sürekli temas halindedir. Avrupa ve İstanbul'daki politika konusunda Ankara'ya ayrıntılı bilgi verdi ve BMM'nin İstanbul'daki öteki Ulusçu örgütlere bırakılamayacak kadar önemli olan kimi ticari işlerini gördü. Adnan [Adıvar] gibi, o da, Ankara Kabinesi'ndeki Bakanlar'ın özel mali işlerine bakar; bu da, onların, kendisine olan güvenini gösterir ve Ankara'daki önderler üzerinde biraz etki kurmasına yardımcı olur.
>
> İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri, Hamit'e tümüyle güvenir; onu, yalnız Ankara ile olan ilişkilerinde kullanmakla kalmaz; aynı zamanda, Fransız siyasetinde kaydedilen değişiklikler konusunda ona bilgi verir. Onun, Ankara'nın diplomasisi üzerindeki etkisi pek saptanamaz. Maliye dünyasındaki statüsü yanında, Fransız'larca da desteklenmiş olması ve gerçekte bir Fransız ajanı olması yüzünden, kendisine ilkin güvenilmişti. Hamit'in, aynı mali grupa mensup olduğu Franklin-Bouillon üzerindeki etkisi sayesinde, Fransız-Kemalist antlaşmasının imzalanmasından sonra, bu güven daha da artmıştır. Ankara'ya büsbütün Fransız görüşünden yana öğütlerde bulunan Hamit, başka açıdan önerilerde bulunmuyor; buna karşın, onun vermiş olduğu bilgi ve olayların tahmini, kesinlikle güvenle kabul edilerek ivedilikle uygulanıyor… Hamit, bağımsız bir yetkiye sahiptir, ama Mustafa Kemal Paşa ve hükümetinin ona göstermiş olduğu güven yüzünden, onun söylediklerine ve yaptıklarına kesinlikle saygı gösterilir ve genellikle kabul edilir…[540]

---

[537] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 93.

[538] Jacques Bainville, "Çift taraflı garanti: Tehlike anında karşılıklı yardım ve pakt konusunda İngiliz-Fransız tartışmaları", *La Nation Belge*, 7 Şubat 1922, s. 1; Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 257.

[539] FO/7796; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 191-192.

[540] FO 371/7943/E 1863; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 237.

Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Papulas, Gunaris Kabinesine cevabî muhtıra gönderdi. *Askerlerinin moralinin iyi olduğunu ama Genel Karargahın asker takviyesine, paraya ve araç gerece gereksinmesi bulunduğunu bildirdi. Bunlar sağlanamadıkça, boşaltma zorunlu*dur. *Genel karargah, askeri yönden sağlıksız, moral için de kötü olacağı gerekçesiyle, bugün ellerinde olan cephenin batısında toplanma düşüncesini redde*tmektedir.[541]

> Yunan Küçük Asya İşgal Ordusu Komutanlığı, Hükümet'in önceki günkü sorusuna verdiği cevapta, Türklerin güçlenmekte olduğunu bildirerek, işgal ordusunun hızla güçlendirilmesini, yoksa Anadolu'daki Rumların yüzüstü bırakılarak çekilme tehlikesi doğabileceğini bildirdi. Londra'da bulunan Gunaris, bu durumu İngiliz Başbakanı'na bildirecek, 10 Mart'ta Atina'ya Anadolu'nun boşaltılması düşüncesiyle dönecek, ancak hükümeti devrildiğinden bu görüşünü uygulayamayacaktır.[542]

Fransız komünistlerinin ana yayın organı *L'Humanite* gazetesi: *İngiltere İmparatorluğu'nun her tarafında, kendilerine kabul ettirilmek istenen hakimiyete karşı ayaklanma ve isyanlar oluyor*.[543]

9 Şubat 1922. Paris'deki İngiliz uzman Alwynn Parker, Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşarı Sör Eyre Crowe'ye telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti Paris mümessili Ahmed Ferid (Tek), kendisini ziyaret etmiştir. Ahmed Ferid, *Misak-ı Millî'de bazı değişiklikler yapılabileceğini* ifade etmiş; *Kemalistlerin, Trakya sınırı konusunda herhangi bir hat üzerinde inatla durmadıklarını; ama Türkiye'nin bölünmez bir parçası olan İzmir bölgesinin boşaltılmasını ve boşaltılırken, geçici bir süre için Bağlaşıklar ya da Cemiyet-i Akvam'ca denetlenmesini kabul edebileceklerini; BMM yönetimi, İngiltere ile barış yapabilirse, Türkiye'nin kalkınmasına yardım edecek İngiliz danışmanları atayabileceğini*" söylemiş ve şunu ilave etmiştir: *"İngiliz yardımı olmadan barış ve ekonomik kalkınma sağlanamaz."*[544]

Dahiliye eski nâzırı ve Darülfünun siyasî tarih müderrisi Ali Kemal'in İstanbul gazetesi *Peyâm-ı Sabah*taki yazısından: *Askerler siyasete karıştı, elim vaziyete düştük*.[545]

Avam Kamarası içtima ediyor. Bay T. Shaw, Avam Kamarası konuşmasında, hükümeti hem Hindistan Müslümanlarına hem Türkiye'ye karşı vermiş olduğu taahhütlerini yerine getirmeye davet etti:

> Başbakan'ın kesin olarak verdiği söz şöyleydi: Açıkça Türklerin olan verimli Küçük Asya ve Trakya topraklarını Türklerden almak için savaşmıyoruz. Bu temel üzere Muhammedi'ler bizim yanımızda savaştılar ve Doğudaki savaşı kazandık. Ya savaştan sonra Muhammedi'ler ne gördüler? Trakya Yunanistan'a verilmiş. Küçük Asya'nın açıkça Türklere ait olan zengin toprakları ellerinden alınmış. Hintlilerle Müslümanların İngiliz çıkarlarına karşı birlikte çalıştıklarını görmek artık kimseyi şaşırtmaz herhalde. Bilgilerim doğruysa Hindistan'daki durum çok vahim ve tehlikeli bir devrimin eşiğindeyiz. Umarım Hükümet Türkiye hakkındaki politikasını dikkatlice tekrar düşünür. Müslümanlar Sultan'ı İngiliz silahları altında gördükçe onu bağımsız olarak görmeyeceklerdir.[546]

Başvekil Lloyd George, *Yunan Hükûmeti'nin Londra pazarında bir kredi için müzakerelerde bulunduğunu ancak henüz bir sözleşme yapılmadığını* beyan ediyor. *Bununla birlikte İngiliz Hükûmeti'nin tasvibiyle Yunan Hükûmeti'nin, Ticari Tesisler Yasası uyarınca kredi almak amacıyla Danışma Komitesi'ne başvurduğu itiraf edildi*.[547]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalade Komiserliği Baştercümanı ve Siyasî İkinci Müşaviri Andrew Ryan, "Küçük Asya'nın Yunan orduları tarafından boşaltılması" sernameli muhtıra kaleme aldı:

---

[541] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 358-359.
[542] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 268.
[543] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 270.
[544] FO/7855/E 1496; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 219.
[545] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 272.
[546] Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 88.
[547] Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 291.

(İngiltere) Dışişleri Bakanlığı, benden şu konuda görüşlerimi belirtmemi istemiştir: "İngiltere'nin Yunanistan'a mali sahada yardım yapmamak kararından sonra, Yunanlılar yakın bir gelecekte Küçük Asya'yı boşaltırlarsa bunu ne izleyecektir?" Buna yanıtım şu olmuştur: Bursa ve İzmit bölgeleri Kemalist yönetiminin doğrudan doğruya yönetimi altına girecek... Ankara, Asya Türkiye'sindeki zaferinden çok sevinecek ve Müttefikleri çok ilgilendiren Trakya gibi sorunlarda Müttefiklerin koşullarını kabullenmeye pek gönüllü olmayacak; yerel Rum halkı tehlike içinde olacak; Müttefiklerin İstanbul'daki durumları ciddi surette tehdit edilecek; bu Yunan boşaltması, Müttefiklerin İstanbul'u boşaltmalarının başlangıcı olacak; bu da muhtemelen İstanbul yönetiminin ve şimdiki padişahın sonu olacak ve Trakya'da Türklerle Yunanlılar arasında yeni bir savaşın başlamasına yol açacaktır. Bir anlaşmaya varılması için gayret gösterilmeden Yunanlıların Küçük Asya'yı aceleyle boşaltmaları İngilizlerin Yakın Doğu'daki durumları için oldukça tehlikeli olacak ve Misak-ı Milli dışında herhangi bir barış antlaşması imzalanmasını olanaksız kılacaktır... Yunanlıların Küçük Asya'yı ani olarak boşaltmalarını engellemek için elden gelen her şey yapılmalıdır. Sonuçta Küçük Asya'nın boşaltılmasına yol açacak genel bir antlaşmaya varılmasını süratlendirmek için her tür gayret gösterilmelidir.[548]

Belçika matbuatından Katolik dünya görüşlü *La Libre Belgique* gazetesi, Britanya Muhafazakâr Fırka resmî yayın organı *Morning Post* haberini iktibas ediyor: *Lloyd George'un dış politikada yanlış yolda olduğunu belirtiyoruz. Anadolu konusunda şu anki çıkmaz yol, dış olayların seyrinden kötü esinlendiğini kanıtlıyor…Sonuç ne? Yunanistan iç karışıklıklarla donatıldı, Anadolu savaşla harab edildi*.[549]

İspanyol *La Accion* ve *La Libertad* nam gazeteler yazıyorlar. Cenova Konferansı *sırasında, Lord Curzon, Türkiye'nin, Anadolu'daki başlıca merkezlerini de içine alacak şekilde ve başkenti İstanbul olmak suretiyle, millî birliğini kurmasına izin verilmesi gerektiğini bildirmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'nin Boğazları kapatmasına asla müsaade edilmeyecek ve İngiltere ve müttefiklere hizmetleri nedeniyle, Yunanistan'a da tavizler verilecektir*.[550]

10 Şubat 1922. İngiltere'nin Hindistan İşleri Nâzırı Liberal Yahudi Edwin Montagu: *İngiliz Hükümeti, Hindistan'daki durumu endişeyle takip et*mektedir. *Mevcut meselelerin çözüme kavuşturulabileceğini ümit et*mekteyiz. *Hindistan'daki vaziyetin farklı nedenleri bulunuyor*. *Bu nedenler arasında öncelikle Sevr Antlaşması'nı ele almak gerekiyor*. *Hindistan'da, halkı Müslüman olan Türkiye'nin bu antlaşma gereğince bağımsızlığını kaybetmesinden endişe duyulmakta*dır.[551]

12 Şubat 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), İstanbul'a muvasalat edince ilk olarak İngiliz Sefarethanesini ziyaret ederek Rumbold'la mülakat etmiştir. Yusuf Kemal, *siyasî durumu yoklamak ve görüş teatisinde bulunarak siyasî havayı temizlemek amacıyla Bağlaşık başkentlerini gezeceğini; Kemalistlerin, Bağlaşıklar ve Yunanlılarla sürekli bir barış imzalamayı istediklerini; esasan Türklerin ileride Yunanlılara gereksinecekleri gibi, Yunanlıların da Türklere gereksineceklerini; ama barışın, ancak iki soy arasında düşmanlık duygularının sürmesine neden olan tüm sorunların ortadan kaldırılmalarıyla olanaklı olabileceğini belirt*miş; *Misak-ı Millî'yi öne sürerek, Türk-Yunan çatışmasına ancak İngiltere'nin bir çözüm bulabileceğine inandığını* ifade etmiştir.[552]

13 Şubat 1922. Londra'daki Sovyet Rusya mümessili Krassin, Britanya Hariciye Nezâretine müracaat ediyor. *Avrupa ülkeleri arasında barış ve normal ilişkiler konususun görüşüleceği Cenova Konferansına,*

[548] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 327-328. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[549] La Libre Belgique, 9 Şubat 1922, s. 3; Aktaran: Halil Yılmaz, *Belçika Basını ve Diplomatik Belgelerine Göre Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)*, 2016, s. 257.
[550] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 227. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[551] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 228.
[552] FO/7855/E 1877; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 222.

Türk yönetiminin de katılmasını sağlamada etkisini kullanmaya çağırıyor; Sovyet Rusya'nın Boğazlar sorununun da bu konferansta görüşülmesini istediğini bildiriyor.[553]

Fransız *Matin* gazetesi: *İngilizler Hindistan'da elli milyonluk Müslüman kitlesine dayanabilirlerdi ama Türkiye'ye karşı tutumları yüzünden bu imkânı kaybetmişlerdir. Hintliler niçin kendi kendilerini yönetmesinler?*[554]

15 Şubat 1922. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), *İngilizlerin hazırladığı özel bir trenle İstanbul'a* muvasalat etti.[555]

İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad'ın (Belger) Paris'de münteşir *Echos de L'Islam* mecmuasında Alaaddin Haydar'ın yazısı neşredildi: *Müttefiklerarası sansür basına karşı görevlerini sürdürüyor ve basın buna tarifi imkânsız bir şekilde katlanıyor. Bu olgu yüzünden gazetecilik bütün atılımını yitirdi. Öyle ki, gazetelerin son provaları akşam saat 7'de ta mamlanıyor. Bu keyfi sansür nedeniyle olayların güncelliğinde 12 saatlik bir kayıp oluyor... Bütün bunların en gülüncü de şu ki; burada yasaklanan her şey Anadolu gazetelerinde basılıyor ve bu gazeteler birkaç gün sonra İstanbul sokaklarında bağıra çağıra satılıyor*.[556]

Yunan Başvekil Gunaris, Başkumandanı General Papulas'ın muhtırasına binaen İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a uzunca bir mektub keşide etti. *Umutsuzluk içinde kıvranan* Gunaris'in muhtırası *oldukça kötümser*dir. *Yunanlıların, parasızlık yüzünden Anadolu'da tutunamıyacaklarını; para bulunmazsa Anadolu'nun boşaltılması gerekeceğini belirtiyor*.[557] Fakat anlaşıldığına göre Curzon, bu tehditvarî muhtırayı blöf telakki edecektir:

> Bu mektup, yardım yapılması konusunda son bir başvuruydu ve hemen yardım yapılmazsa Yunanistan'ın tek hareket ederek Küçük Asya'yı boşaltacağı, İngiltere'yi kendi işlerini çözümlemesi için Mustafa Kemal'le karşı karşıya bırakacağı yolunda bir tehdit mektubuydu. Dolaylı yoldan anlatılmak istenilen şey açıktı: Ya İngiltere işe karışmalı ve sadece moral değil de malzeme desteğinde bulunmalıydı ya da Yunan ordusunun Küçük Asya'dan çekilmesiyle bütün Yakın Doğu politikasının ateş ve çöküntü halinde başarısızlığa uğramasına seyirci kalmalıydı.
>
> Bu umutsuz başvuru karşısında Dışişleri Bakanlığı, Yunanistan'a borç verilmesi sorununu bir kez daha ele aldı, ama bu da bir sonuç vermedi.[558]

Yunanistan tabiri caizse Anadolu'da yedi düvele karşı mücadele veriyor. Mustafa Kemal Müttefikler tarafından silâhlandırılıyor; Yunan ise âdetâ Mustafa Kemal'e yenilsin için Batı Anadolu'da askerî yardımsız hâlde bekletiliyor:

> 15 şubat 1922'de Yunan Başbakanı, Curzon'a bir çağrıda bulunarak bugünkü durum devam edecekse, Yunanlıların Anadolu'yu boşaltma zorunda kalacaklarını bildirdi. Milliyetçiler'in, yalnız Bolşevikler'den değil, Fransa ve İtalya'dan da yardım gördüklerini ve Britanya da kendilerine aynı ölçüde yardım edemeyecekse, kendileri için, şartlar uygun hale gelir gelmez, Anadolu'yu boşaltmaktan başka yapacak bir şey kalmayacağını ekledi. Bu çağrıya İngiliz Dışişleri'nden cesaret verici bir karşılık gelmediğinden Yunan Başbakanı, boşaltma hazırlıklarını yapmasını Başkomutan'a emretti. Curzon, diplomatik destek vaadini tekrarladı ve ilgili taraflara çağrılar gönderdi. Yunan çekilişi ertelendi ve mart ortalarında Londra'da konuşmalara başlandı.[559]

---

[553] FO/C 1720/458/62; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 192.
[554] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 276.
[555] Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 122-123.
[556] Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 80-81.
[557] FO/7855/E 1931; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 246.
[558] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 359.
[559] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 359.

TBMM Hükümeti Dahiliye Vekili Ali Fethi (Okyar), Samsun'daki teftişleri sırasında İngiliz *The Morning Post* gazetesi muhabirine beyanatta bulundu. Fethi, Türklerin Ruslarla dost olmakla beraber İngiltere ile de dostluk ve siyasî, askerî, ticarî, malî yardım hususlarında ilişkilerini ihya etmeyi şiddetle arzuladığını vurgulamıştır:

Fethi Beğin (Morning Post) muhabirine, İngilterenin siyasetini Türkiyaya istinad etdirmesi lazım geldiğini söylemişdir

-

17 Şubat tarihli (Morning Post) gazetesine Samsun muhabir-i mahsusu tarafından gönderilen telgrafnamede malumat-ı atiye verilmekdedir:

"Millî Türkiyanın azimkâr ve kat'î vaziyeti, Dahiliye Vekili Ali Fethi Beğin bana vuku bulan beyanatıyla bir kere daha te'yid etmişdir. Fethi Beğin, ki bir gencdir ve Mustafa Kemal Paşadan sonra Anadoluda en kuvvetli şahsiyetdir, Kuvâ-yı Milliyenin vaziyeti hakkında namuskârâne ve doğru ifadatda bulunmuşdur. Mumaileyh Kuvâ-yı Milliyenin İstanbul, Trakya ve İzmirin bilâ kay u şart tahliyesini taleb etdiğini, Kuvâ-yı Milliyenin zaferden emin olduğunu, Rumlara ve Ermenilere muhtariyet değil, aynı şerait-i Müslüman ekalliyetleri hakkında tatbik olunmak şartıyla ekalliyetlere te'minat verileceğini, Rusyadan kendilerine vuku bulan muavenetlerden dolayı bu devlete minnetdar bulunduklarını, Türklerle Rusların iyi dost olduklarını beyan eylemiş fakat memleketinin İngiltere ile münasebat-ı dostaneyi tecdid etmek istediğini te'kid eylemişdir. Fethi Beğ Ankaranın Irak ve Afganistanda propaganda yapdığını tekzib ve böyle bir propagandayı yapmağa arzu etmedikleri gibi bunu yapmak içün menbaları bulunmadığını da ilave eylemişdir. Türkiyanın Hindistanda propaganda yapdığı gülüncdür.

Cemal Paşa ve (Kâbil) ile Ankara arasında revatıb mevcud değildir.

Fethi Beğ, İngilterenin Şark-ı Vasatîde siyasetini askerî bir Türkiya esasına istinad etdirmesi lazım geldiğini Yunanlılarla Ermenilere güvenilemiyeceğini, İngilterenin Türkiyaya karşı mütemadî husumetperverde etmek hususundaki saikini anlayamadığını, Rusya bile da'vet edildiği halde Türkiyanın (Ceneve) Konferansına da'vet olunmadığını beyan eylemişdir.

Dahiliye Vekili Türkiyenin de mutasavver beynelmilel istikrazdan istifade etmesini ümid eylediğini, Samsun Limanının ıslah edilmesi lazım geldiğini, buraların zıraatın ve madenin inkişafı itibarıyla istikbali parlak olduğunu beyan eylemiş ve bu inkişafatı tacil etmek içün ecnebî sermayesini hüsn-i kabul edeceklerini söyleyerek beyanına hatme vermişdir.

Fethi Beğ (Morning Post) muhabirine Türkiyanın galibiyetden emin olduğunu İngiltere ile de eski tarihî dostluğunu ihya etmek istediğini söylemişdir.

Morning Post gazetesi muhabir-i mahsusu Dahiliye Vekili Fethi Beğle icra etdiği bir mülakatı neşr etmekdedir. 15 Şubat tarihinde Samsundan telgrafla çekilen mezkur mülakat ber vech-i âtîdir:

"Ankara Hükûmeti Dâhiliye Vekîli Fethi Beğle bugün icrâ etdiğim bir mülâkâtda müşârünileyh Türkiyenin nihâyetde gâlib geleceğine kat'iyyen kâni olduğunu beyan itmişdir. Fethi Beğ pek gencdir ve Ankarada Mustafa Kemal Paşadan sonra gelen en mühim bir şahsiyetdir. Ankaranın Şark Meselesi hakkındaki nokta-i nazarını bana izah etdi; dedi ki: Biz İstanbul, Trakya ve İzmirin bilâ kayd u şart bize iadesini taleb ediyoruz. Neticede biz Yunanistana karşı galib geleceğiz. Ermeni yahud Rum idaresi te'sisini nazar-ı itibara alamayız. Fakat Türkiya idaresi altında bulunan Hıristiyanlara ekalliyetler hukukunu vermeğe hazırız. Bize karşı yapılan yardımdan dolayı Rusyaya medyun-ı şükranız. Kafkaslar Meselesi halledilmişdir. Ruslar ile Türkler dostdurlar. Fakat Türkler İngiltere ile dahi eski tarihî dostluklarını ihya etmek isterler. İngiltere, Afganistan ve Irakda propaganda yapmamışdır. Türkiyanın böyle bir propaganda içün ne kabiliyeti, ne vesaiti, ne de arzusu vardır. Hele Hindistandaki Türk propagandası hakkındaki rivayetler gülüncdür. Cemal Paşa ve Kâbilin Ankara ile münasebeti yokdur.

İngilizler Şark-ı Karîb siyasetlerini bir askerî Türkiya üzerine te'sis etmelidirler. Yunanlılar ve Ermeniler şayan-ı itimad değillerdir. İngilterenin Türkiya aleyhinde ta'kib etdiği hatt-ı hareket anlaşılmaz. Ruslar bile Ceneveye

edildikleri hâlde Türkler da'vet edilmemişlerdir. Türkiya akd edilecek beynelmilel bir istikrazdan istifade etmek istiyor. Samsun Limanı ihya edilmelidir. Türkiya ecnebî sermayesi içün kapılarını açacakdır.[560]

***

Fethi Beğin Beyanatı
-
Netice-i Askeriyeye Karşı Emniyet
-
İngiltere-Türkiya Münasebatı Hakkında Mütâlaalar

Morning Post gazetesinin Samsunda bulunan muhabiri Dahiliye Vekili Fethi Beğle mülakat etmişdir. Muhabir Fethi Beğin beyanatını mezkur gazeteye ber vech-i âtî işâr ediyor:

Anadolu Hükümetinin en zînüfuz ricalinden olan Dahiliye Vekili Fethi Beğle bugün mülakat etdim. Mûmaileyh Anadolunun vaziyeti ve nokta-i nazarı hakkında bana bazı malumat verdi. Türkiyanın talebi İstanbul, Trakya ve İzmirin bilâ şart iadesinden ibaretdir. Anadolu Türkleri harekat-ı askeriyenin muvaffakiyetle neticeleneceğine mutmaindir. Başka memleketlerde Müslüman ekalliyetlere tatbik edilen hukuk-ı te'minatı Rum ve Ermenilere bahşetmeğe hazırdırlar.

Fethi Beğ Türklerin Rusyadan gördükleri muavenetden minnetdar ve Kafkas Hükümetleriyle yapılan itilafdan memnun olduklarını söylemiş ve Türklerin Ruslarla dost olmakla beraber İngiltere ile dahi teceddüd-i meveddet ve muâvenete şiddetle hevâheşkâr bulundukları noktasında bilhassa ısrar etmişdir. Ankara Hükümetinin Irak ve Afganistanda propagandalar yapdığını tekzib ve Türkiyanın bu gibi harekat içün ne vesaiti ne şevk ve arzusu mevcud olmadığını beyan etmiş, Cemal Paşanın ve Kâbilin Ankara ile hiçbir münasebet ve irtibatı olmadığını söylemişdir.[561]

Resim. *Fethi Beğ* (Tevhîd-i Efkâr, 23 Şubat 1922, s. 1).

Resim. *Fethi Beğ* (Vakit, 23 Şubat 1922, s. 1).

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: Lloyd George Hükümeti, *Yunanistan'a yardıma kolaylık gösterdikçe, Türk-Yunan davası çözümlenemez. Dolayısıyla, Hindistan halkı yatıştırılamaz*.[562]

16 Şubat 1922. Avam Kamarası içtiması. *Eğer Türkiye konferansa dâhil edilmezse verilen kararlara uymayacağına dair* Mustafa Kemal'in beyanatı mevzubahis edildi. Mebuslardan Bay Malone, *hal böyleyken Türkiye'nin neden çağrılmadığını sordu*. Hükümet tarafınca *sebep açıklanmadı*.[563]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının muhtırası: (i) *Hükümetin yetkileriyle ilgili yasa tasarısını incelemekle görevli komisyon başkanlığına Yunus Nadi getirildi. Mustafa Kemal'in diktatörlüğü üç ay daha uzatıldı*

[560] Vakit, 23 Şubat 1922, Numero 1510, *Dâhiliye Vekîli Fethi Beğin Beyânâtı*, s. 1.
[561] İkdam, 23 Şubat 1922, Numero 8958, *Fethi Beğin Beyânâtı*, s. 1.
[562] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 279.
[563] Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 89.

(ii) *Mustafa Kemal'e Hindistan'dan 26 bin sterlin gönderildiği, ayrıca 24 bin sterlin daha gönderileceği haber alındı.*[564]

Rumbold'dan Curzon'a telgraf: *Mustafa Kemal'in diktatörlüğü üç ay daha uzatıldı. Mustafa Kemal'e Hindistan'dan 26 bin sterlin gönderildiği, ayrıca 24 bin sterlin daha gönderileceği haber alındı*.[565]

17 Şubat 1922. *İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Atina'daki İngiliz elçisi Lindley'e 17 Şubat'ta şu gizli ve oldukça ivedi telgrafı göndermiştir*: *"Yunanistan için sağlanmaya çalışılan borçlanmanın uluslararası komisyonun denetimine verilip verilmemesi sorunu ortaya çıkmıştır. Fransızlarla İtalyanlar buna muhtemelen karşı çıkacaklardır. (Oldukça gizli) Bu konu oldukça acildir, çünkü burada (Londra'da) bu borçlanma ile ilgili görüşmeler başarılı olmazsa, Yunanlılar, Yakın Doğu sorununun çözümünü beklemeden Küçük Asya'yı boşaltabilirler... Kimi çevrelerde iddia edildiğine göre, Küçük Asya'nın erken vakitte ve gönüllü olarak boşaltılması ve Yunan askeri güçlerinin Trakya'da toplanması kötü bir görüş olmayabilir, çünkü bu, Yunanlıların Avrupa'daki durumunu güçlendirecek ve onları para harcamaktan kurtaracaktır."*[566]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı Andrew Ryan, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi:

> Türkiye'ye karşı izlenecek politika konusunda Londra'da dört değişik düşünce var: a) Yunanistan'ı desteklemek, b) Türklerle Yunanlıları kendi hallerine bırakmak, c) Rusya ile anlaşarak Ortadoğu sorununa çare aramak ve d) Türkiye'ye ödün vermek gibi düşünceler ileri sürülüyor.
>
> Bir anlaşmaya varılamazsa önümüzdeki baharda Irak için tehlikeli bir durum ortaya çıkabilir, çünkü Mezopotamya'nın geri alınması Misak-ı Milli'nin bir parçasıdır.[567]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. *Yetkili bir Kemalist kaynağından sağlandığı* belirtilerek, Mustafa Kemal'in şu beyanatta bulunduğu kaydedilmektedir:

> Avrupa yönetimleri çarpışmaların yeniden başlamasını önlemeyi diliyorlarsa, işe karışarak Yunanlı'ları, hiçbir koşul olmadan ülkeyi boşaltmaya zorlamalıdırlar. Görünüşte Yunanistan halâ İngiltere'den koruyuculuk görüyor ve sorun ancak silâh gücüyle çözümlenebilir: ama olanaklı ise, sorunu diplomasi yoluyla çözümlemeyi kabule hazırız.[568]

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki makalesinden: *Bu millet, fena çobanların eline düştüğü için böyle yokluk ve yoksulluk içinde çırpınıyor. Karşımızda merdut bir düşman var diye Ankara'ya hücum etmeyi hıyanet sayıyorlar. Bu zorbalarımız senelerden beri bundan istifade edip bu milleti azat kabul etmez bir esir gibi tepe tepe kullandılar*.[569]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Cenova'da müzakereler devam ederken, 16 Şubat'ta Kemal Paşa, konferansa bir Türk temsilcinin katılmasına müsaade edilmediği takdirde, Ankara Hükümeti'nin, Türkiye ile ilgili alınacak herhangi bir kararı katiyen kabul etmeyeceğini beyan etmiştir*.[570]

18 Şubat 1922. İstanbul'daki Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), İngiliz ve Fransız fevkalâde komiserleriyle hususî mülakat etmiştir. Mülakatın tafsilatı hakkında TBMM Hükümetine acele telgraf

---

[564] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LV.
[565] FO, 371/7926; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 433.
[566] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 329-330. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[567] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LVI.
[568] FO 371/7926/E 2661, kaynak R. 26/44 kod adlı ajan; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 232.
[569] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 282.
[570] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 228.

gönderiyor. Yusuf Kemal, adlî kapitülasyonların ilgası meselesine dair İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'a demiştir ki *hükümetimiz ıslahatı adliye ile meşgul*dür *ve bu hususta icrasını tasavvur ettiğimiz ıslahat* Britanya *için teminat teşkil edebilece*ktir. Bu ifadeler, ilerleyen zaman zarfında İslâm hukukunun ilgası ve yerine Kuzey Batı Avrupa hukukunun transferiyle tahakkuk edecektir:

Hariciye Vekâletine

Çarşamba günü 15/2/338/1922 tarihinde saat 4. Sonrada İstanbul'a geldik: Haydarpaşa rıhtımında Halk yaşasın Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Yaşasın Mustafa Kemâl Paşa! diye bağırıştılar. İzzet Paşa Kalemi mahsus müdürünü göndermişti. Dünkü perşembe gününü Hilâli Ahmerde hemen gazetecilerin mülâkatlariyle geçirdik. Tevfik Paşa'nın bitaraf bir yere gelmesi mümkün olmadığı için bu sabah onbirde Hamid Bey'in konağına gittik. İzzet Paşa da orada idi. İkisinde de İngiliz korkusu ve İngilizler'le anlaşmak arzusu var. İzzet Paşa Devletlerle olan münâsebâtında ismini zikretmeksizin aşağı yukarı Misâk-ı Millî esaslarını istemekte israr ettiklerini söylüyor. Bir ara Büyük Millet Meclisinin Makamı Hilâfete merbut meclisimiz mahiyet-i asliyesiyle tanıldığı halde Meclisin de bunu izhar edeceğine dair söylediğim söz fevkalâde memnuniyetlerini mucip oldu. Sulh için devletlerin karşısına çıktığımızda ezcümle benim seyahatım esnasında Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekili olarak serdedeceğim tekliflerin kendilerinin de fikirleri olduğunu suret-i münasebede buradaki komiserlere bildirmelerine dair olan teklifimizi yeni esası itibariyle muvafık gördüler. Arkadaşlariyle konuşup bir cevap verecekler. Sık sık görüşmekliğimizi söylediler. Bunun bîtaraf bir yerde kabil olduğu cevabını verdik. Öğleden sonra evvelâ İngiliz Komiserl Rumbold ile, müteakiben Fransız Komiseri General Pellé ile görüştük. Rumbold seyahatimin mahiyetini ve karar ittihazına mezun olup olmadığımı sordu. Seyahatimin tenvir ve tenevvür için olduğu ve sifat-ı resmiyem ile Meclisin müttehiden beyan ettiği itimadın konuşmak için lâzım gelen kudreti bana bahşettiğini söyledim. Yunanlılarla aramızda arazi meselesi ve diğer devletlerle de sair mesail mevcut olduğu mukaddemesini serdederek arazi meselesine girişti. Yunanlılara hem Anadolu'nun hem Trakya'nın tahliyesinin teklifi halinde bilfarz Anadolu'yu tahliye edeceğini kabul etsek Trakya'yı tahliye etmesi için bir çare yoktur, dedi. Anadolu'nun tahliyesinin adem-i kabulü halinde ne yapılırsa Trakya'nın tahliyesini kabûl etmediği takdirde de aynı şeyin yapılabileceğini beyan etmekliğimiz üzerine Hükümetim bizimle müttefikan harb etmiş olan Yunanlılara karşı cebir istimal etmez dedi. Trakya'dan Şarki ve Garbi her iki Trakya'yı mı kastetmekte olduğumuzu ayrıca sual etmesi üzerine mevzuu bahis olan Şarkî Trakya'dır. Fakat Misâk-ı Millîmiz Garbî Trakya'nın mukadderatını da Şarkî Trakya'nınkine raptetmiştir dedik. Bulgarla bizim hem hudut olmamıza Balkan Devletlerinin hoş bir nazarla bakmayacaklarını ve Bulgarlarla bilittifak kendileri aleyhine harbe girişmiş olduğumuz için böyle bir ittifaka bir daha mahal vermemek iktiza ettiğini söylemesi üzerine Bulgarlarla aramıza bir dil olarak Yunanlılar sokulurlarsa bu halin Yunanlıları hariçte müttefik aramaya, bizi de Bulgarlarla ittifaka sevk edeceğini ve bunun harice de sirayetiyle yine iki taraf hasıl olacağını, bundan başka Yunanlıların Trakya'da vücudu İstanbul'un Marmara Denizinin ve bu denizin cenup sahillerinin ve bu sahillerin hinterlandının emniyetini ihlal edeceği cevabını verdik. Nefsi Edirne şehrinin hâli hazırdaki nüfusuna göre İslâmların büyük bir ekseriyet teşkil etmediğine dair bir rapor aldığını beyan eylemesi üzerine bunun yanlış olacağını, Harb-i Umumiden bir sene evvelki istatistiklerin Trakya'nın kahir bir ekseriyetle Türk ve Müslüman olduğunu göstermekte bulunduğunu ve bu halkın Yunan zülmünden Bulgaristan'a ve İstanbul'a firar etmiş bulunduğunu ve meselenin halli için bu istatistiklerin esas ittihazı lâzım geldiğini söyledik.

Kapitülasyonların iktisadî kısımlarının ilgası demek ecnebilere bu hususta teba-i mahalliye muamelesi yapmak yani yerlilerden ne vergi alınıyorsa ecnebilerden de aynı vergiyi almak demek olduğuna göre bunu şahsen muhik bulduğunu fekat adli kapitülâsyonları birden bire ilga mümkün olamıyacağını Mısır kendilerinin himayesi altında olduğu ve bunun ecnebiler için bir teminat teşkil etmesi lâzım geldiği halde Mısır'da muhakimi muhtelitanın kırk sene devam ettiğini söyledi. Uzun izahat vererek davamızı müdâfaadan sonra hükümetimizin ıslahatı adliye ile meşgul olduğunu ve bu hususta icrasını tasavvur ettiğimiz ıslahatın kendileri için teminat teşkil edebileceğini bildirdik.

Ekalliyetler meselesi hakkında ne düşündüğümüzü sordu. Misâk-ı Millî Maddesinin bunu temin eylediğini diğer devletlerle yapılan malûm muahedatın bahşettiği hukuku bizim temin edeceğimizi söyledik. O muahedelerin tatbiki ahkâmını Cemiyet-i Akvamın temin eylediğini bizde dahi böyle olacağını söyledi. Bizde Misâk Millî hükmünce o muahedelerde ne varsa bizde onu kabul ediyoruz dedik.

Mübadele-i cebriyeden bahsettik. Bunu muvafik bulmadı. Boğazlar meselesi hakkında ne düşündüğümüzü sual etmesi üzerine biz İngiltere'nin bu babda muayyen bir fikri varsa bize bildirmesini rica ettik. İngiltere meselenin şeklinde yalnız değil ki bir şey söyleyebilsin dedikten ve İngiltere'nin menfaatı ileride Türkiye ile meselâ Elcezire ve Irak'tan dolayı bir ihtilaf halinde Boğazların kendisine kapan[ma]masını temin eylemek olduğunu beyandan sonra tekrar bizim fikrimizi sordu. Misâk-ı Millî maddesi hükmünü beyandan ve Karadeniz sahilindeki Devletlerin bu meselede en ziyade alâkadar olduklarını ve bizce asıl matlup olan bizim hâkimiyetimizin mahfuziyeti ve İstanbul ile Marmara'nın emniyetini temin maddeleri olduğunu ve bu şartlarla Boğazların münâkalat-ı âleme küşadını Misâk-ı Millî ile kabul eylemiş bulunduğumuzu söyledik. O halde Boğazları tahkim arzusunda mısınız dedi. Biz evvelki sözlerimizi tekrar ederek geçtik. Harbe de hazırsınız değilmi? dedi. Evet dedim. Müzakerât muvaffakiyetle nihayetlenmezse ne zaman harbe başlayacaksınız dedi. Bunu Erkânı Harbiyemiz bilir dedik. Ayrılırken inşaallah bu defa sulha nail oluruz demesi üzerine İngiltere cidden sulhu arzu ediyorsa nail oluruz. Dedik. İngiltere'nin büyük bir müslüman devleti olduğunu ve Müslüman âleminin halini nazara alarak kendilerinin de cidden sûlhü arzu ettiklerini söyledi. General Pellé iki gün evvel Paristen gelmiş olduğunu orada Millerand, Poincaré, Maraşel Liautey ve General Gouraud ile bizim mesele hakkında görüştüğünü Poincaré'nin gelmesiyle Fransa'nın bize karşı siyasetinde hatta teferruatta dahi tebeddül olmadığını İslâm Fransız tebasını tatmin etmek bizi tamamiyle Bolşeviklerin eline düşürmemek Türkiye'yi yenileştirmek Fransa'nın menafii iktizasından bulunduğunu, binaenaleyh Yunanlıları himaye eden İngilizlere karşı Fransa'nın Türkiye'nin avukatlığını yapacağını beyandan sonra İngilizlerin son muhtırasında Fransa'nın buna karşı verdiği cevaptan istidlâline göre Trakya ve ordumuzun gönüllü efrattan teşekkülü ekalliyetlerin hukukî meselelerinde azim müşkilâta uğrayacağımızı fakat bu meselelerde Fransa'nın bize zâhir olacağını beyandan sonra, Maliyemizin hakkı hâkimiyetimizi en az takyit edecek surette ve bütçenin umumuna şamil olmamak üzere bir müddeti muvakkate için murakabesi meselesiyle adlî kapitülâsyonların yine bir müddeti muvakkate bir istihale devresi geçirmesi maddesinde fedakârlık etmemiz lazım geleceğini söyledi.

Boğazlar meselesinde Karadeniz'e sahili bulunan devletlerin en ziyade âlakadar olduklarına dair serdettiğimiz fikirleri General Pellé şahsen tasdik etti. Ve sözlerinden bu mesele için aralarında henüz bir şekil tayin etmemiş olduğu anlaşılıyordu. Şark Meselesinin hallinde Fransa ile İngiltere arasında ihtilâf-ı efkâr olduğu görülmekte olduğundan şayet bu babta İngiltere, Fransa'nın fikirlerine meyl edilemezse neticenin ne olacağına dair sorduğum suale Fransa'nın bizim avukatlığımızı ifada son dereceye kadar gideceğini fakat bir cihetten Almanya meselesi diğer taraftan arada bir ittifak bulunması Fransa'nın ellerini bağladığını ve her halde Türkiye aleyhinde bir tazyika Fransa'nın iştirak etmeyeceğini söyledi.

Yusuf Kemâl[571]

İspanyol matbuatı yazıyor: *İstanbul Hükümeti'nin konferansa resmî katılma talebi de, müttefik yüksek komiserleri tarafından, Türkiye'nin Asyalı ve muharip bir devlet olması nedeniyle konferansa kabul edilemeyeceği gerekçesiyle reddedilmiştir*.[572]

[571] *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, 1994, c. 1, s. 399, Belge: 67. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[572] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 228.

19 Şubat 1922. İngiliz-İriş Mareşal "Fatty/Şişko" Rudolph Lambart*, Henry Hughes Wilson'dan münhal Kraliyet Genelkurmay Başkanlığı makamına tayin edildi. Lambart, Wilson'a nazaran koalisyon kabinesiyle daha uyumlu bir şahsiyettir.

Fotoğraf. Kraliyet Genelkurmay Başkanı Rudolph Lambart, Lord Cavan (*Wikipedia*).

İngiltere'nin Atina Elçisi Lindley, Lord Curzon'a cevabî telgraf telgraf keşide eyledi:

> Sorumlu birçok Yunanlılar Küçük Asya'nın derhal boşaltılmasından şimdi memnun olacaklarsa da, yönetimdeki Yunan yönetiminin, Hıristiyanların güvenliği teminat altına alınmadan bunu yapacağına inanmıyorum... Bu sorun, boşaltmayı engelleyen ciddi bir problem haline gelmiştir ve Fransızların Kilikya'da (Çukurova) sağlamış oldukları güvencelerin ne kadar yetersiz olduğunu gösterir. Oradaki halk kitleler halinde ülkeyi terk etmektedir. Bu nedenden dolayı ben, Yunanlıların bu boşaltma tehdidini bir blöf olarak kullandıklarına inanıyorum... Öte yandan, (İzmir'deki Yunan Yüksek Komiseri) Stergiadis yönetime geçerse, Yunan yönetimi, Avrupa'da ne kurtarabilirse onu kurtarmak için Küçük Asya'daki Hıristiyanları feda edebilir. Bu, Yunan yönetiminin izleyebileceği en akıllıca bir davranış olacaktır, ancak buna karşı halk arasında kızgınlık o kadar geniş çapta olacaktır ki, Yunanistan'da bir isyan başlamasına yol açabilir.[573]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *Cephe arkasında: Anadolu, yalnız bir istihlas davası icra etmekle kalmadı. Dünyanın en mühim inkılaplarından birisini de ikmal etmek üzeredir. Ki bu inkılabın ruh ve esası, milletin vasıtasız olarak kendi kendini idare etmesinden ibarettir*.[574]

20 Şubat 1922. Bay Malone, 4 gün önce cevab alamadığı hususu Avam Kamarasında tekrar mevzubahis etti: *Türkler konferansta olacak mı? İstanbul Rusya kontrolüne bırakılacak mı?* Hariciye Nezâreti Parlamento Müsteşarı Cecil Harmsworth: *Hepsine hayır*.[575]

İngilizler, İzmit'ten İstanbul'a ulaşması için Yusuf Kemal'in emrine *hususî bir tren tahsis ettiler* idi.[576]

> 1922 ilkbaharına kadar Kemalistler, ne mecliste ne de basında padişaha karşı çıkmadılar. Kemalist Türkiye'de padişah sadece mesçitlerde değil, askerî birlikler ve halk önünde dualarda da övülüyor ve sultanın harcaması için devlet bütçesinden özel tutarlar (meblağ) ayrılıyordu.
>
> Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, 1922 şubatında İstanbul'a giderek padişahın TBMM'yi ve hükûmetini kabul etmesi için çaba gösterdiyse de red yanıtı aldı.

---

* "Aslında çok geleneklere uygun bir askerdi. İrlandalı bir soylunun oğluydu. Eton'dan Sandhurst'e geçmiş, Muhafızbirliğine ayrılmıştı. Son savaşta Fransa'da hizmet görmüş, İtalya'da bir ordunun kumandanlığını yapmıştı. Daha sonra buradaki bütün İngiliz kuvvetlerinin komutasına atanmış, İtalyanların Avusturyalılar karşısında bir dizi halindeki yenilgilerini, bir Müttefik zaferi haline getirmeyi becermişti." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 297.

573 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 330.

574 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 285.

575 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 89.

576 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 158. Yusuf Kemal'in ödeneği Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin malî kaynağından *gizlice* karşılanmıştır: "sekreteri Kemal Bey'in İstanbul'da, bir görüşme sırasında söyledikleri: *BMM, kurula, (bugünkü resmi kurdan) 25.000 sterlinden biraz az olan TL 160.000 verdi; bunun TL 50.000'i yol masrafı, geriye kalan TL 110.000'i gizli amaçlar içindir*." Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 243.

Bu tarihten sonra Kemalistler, Padişah VI. Mehmed'e ve saray çevrelerine karşı çıkarak onları hainler, entrikacılar ve satılık adamlar grubu diye adlandırdılar.[577]

21 Şubat 1922. Avam Kamarası içtima ediyor, *Yunanistan Ticarî İkrazlar (Krediler)* mavzubahis ediliyor. Britanya koalisyon kabinesi hem Yunanistan'a hem Türkiye'ye borç para vermektedir:

Mr. L. Malone: İngiltere Yunanistan'a kredi temin etti. Hint Müslümanlarının en çok tepki göstermelerine bu kredinin sebep olduğuna dair kanıtınız var mı? Eğer böyleyse kendi gücünü kullanarak Yunanistan'a verilen kredi anlaşma sağlanıncaya kadar erteletebilir mi?

Mr. Montagu: Yunanistan'a sağlanan imkânlar Türkiye dâhil tüm dış ülkelere sağlanıyor. Bu bilgi evhamları gidermeli.[578]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) İstanbul'da konakladığı sırada Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé'yle mülakat etmiştir. Pellé, *Türk-Yunan anlaşmazlığından Fransa'nın, İngiltere'ye karşı, Türk tezini savunacağı yolunda ona güvence* vermiştir.[579]

TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'den (Tengirşenk) Fransız "Journal d'Orient" gazetesinin İstanbul muhabirine beyanat: *Avrupa'ya yeni Türkiye'yi tanıtmak amacıyla gidiyorum. Emperyalist değiliz. Turancı veya İslam birliği taraftarı da değiliz. Türk topraklarında hukukumuzun tanınmasını istiyoruz*.[580]

Hariciye Vekili Avrupaya Yeni Türkiyayı tanıtmak için gitmekde olduğunu söylüyor

Yusuf Kemal Beğ diyor ki: "İmperyalist değiliz. Turancı veya İttihad-ı İslâm tarafdarı da değiliz. Türk topraklarında hukukumuzun tanınmasını istiyoruz."

Yusuf Kemal Beğin (Jurnal Doryan) muhabirlerinden birine şu beyanatda bulunmuşdur:

- Biz, hem istihsal-i malumat hem de i'ta-yı malumat edeceğiz. Garb efkâr-ı umumisini, Anadolu ahalisinin hakikî zihniyetini, hakikî maksadları hakkında tenvir etmeğe gidiyoruz. Avrupada bizi tanımıyorlar veyahud yanlış tanıyorlar ki hiç tanımamakdan beterdir. Bizi imperyalist zannediyorlar. Halbuki biz adalet istiyoruz. Bizi cidalci bir millet olarak telakki ediyorlar. Halbuki biz sulh istiyoruz. Bittabi öyle bir sulh istiyoruz ki hukuk-ı meşruamızı te'min etsin. Bundan başka bir istediğimiz yok.

Aynı zamanda Garb efkâr-ı umumisinin zimamdarânının yeni vaziyetlerini, mütalaa ve kanaatlarında vuku bulan tebdilat, husule gelen yeni cereyanları öğrenmeğe gidiyoruz. Nazar-ı dikkatinizi şu nokta üzerine celb ederim: Bizim maksadımız, cihana Yeni Türkiyayı tanıtmakdır. O Türkiya ki mücadelemizin ıztırabları ve azabları arasında doğmuşdur.

Bittabi iki sene içinde Türk milletinin büsbütün yeni bir zihniyet iktisab etdiğini iddia edecek kadar ileri gidecek değilim. Fakat Türk milleti benliğini idrak etdi. İşte, yeni halet-i zihniyesini eskisinden temyiz eden fark bundadır. Bundan dört sene evvel size Anadolunun herkesden ayrı olarak yirmi dört ay yaşayabileceğini söyleseler idi ne der idiniz, buna ihtimal vermez idiniz değil mi? Halbuki bu olmuşdur.

---

[577] A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, 1999, s. 280. Örneğin Vahideddin Hân'ın doğum günü, Ankara'da 1922 yılına kadar resmen kutlanmıştır: Erik Jan Zürcher, *Ulusun İnşası*, 2015, s. 20. Mustafa Kemal ve ekibi, Hılâfet-Saltanat aleyhtarı olsa da, toplumun ekseriyetini teşkil eden köylü tabakasına hılafetçi-saltanatçı profil sergilemekteydi. Örneğin İngiliz Hariciyeci Harry Luke şöyle yazmaktadır: "Bir Türk dostum bu duyguda [muhafazakâr] bir köylüye Mustafa Kemal hakkındaki düşüncesini sordu. Köylü safiyane bir takdir ile: *Padişah'ın sadık bir hizmetçisidir*." Örneğin "1922 Kasımına kadar da cami minberlerinde, Hutbe kürsüsünden Padişahın adı okunuyordu." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 243.

[578] Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 90.

[579] FO/7856/E 2056; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 205.

[580] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 288.

> Asırlardan beri bizim kavî, vâsi bir saltanatımız vardı. Gerek ırkî coğrafî, siyasî gerekse ictimaî ve iktisadî, birçok esbabdan dolayı bu ecdad yurdu tedricî bir suretde parçalandı. Aslen Türk olmayan arazi Osmanlı vatan-ı aslîsinden ayrıldı. Her millet kendi hukuk-ı millîsini serbest bir suretde itimale muvaffak oldu. Biz vukuatı olduğu gibi teşrih ediyoruz.
>
> Tarih cereyanının aksine gidileceğini biliyoruz. Herhalde eski imparatorluğumuzun üçte ikisi gaib oldu. Bize yalnız bir sülüsü kaldı. Biz onu muhafazada ısrar ediyoruz. Bu kadar bir şey istemek çok mudur? Ahalisinin tamamıyla veya ekseriyeti itibarıyla Türk olan bu arazi arzusundaki hukukumuzun tanınmasını istiyoruz. Biz bu zihniyetle "millîci"yiz biz imperyalist değiliz. Başkalarının elinden arazisini veya emvalini almak istemiyoruz. Biz aşikâr ve gayr-i kâbil-i münakaşa bir suretde bize aid bulunan şeyleri taleb ediyoruz. Biz iddia edildiği gibi Turancı veya İttihad-ı İslâm tarafdarı da değiliz. Bütün dünya Müslümanlarının naim-i hürriyet ve istiklâlinden müstefid olmalarını temenni ederiz. Onlar ile aramızda dinî ve harsî münasebata girişmekle mahzuz oluruz. Biz Müslüman hem de hâlis Müslümanız. Fakat tehlikeli hayalperestliklerden ve müfritane fikirlerden ihtiraz ediyoruz. İşte Avrupaya söyleyeceğimiz şeyler bunlardır.
>
> Hiç bir gizli maksada âlet olmayan bu samimî ve hâlisane beyanatımdan sonra bütün muhibban-ı adalet ve hürriyetin yani ahlâken ve fikren en yüksek olan kimselerin bize zahir ve tarafdar olacağına kâniyim.[581]

22 Şubat 1922. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet'in (Furgaç) delâletiyle Vahideddin Hân'ın huzuruna çıktı. Sadrazam Ahmed Tevfik (Okday) mülakatta hazır bulunuyor.[582]

TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), *Ankara'nın ne komünist ne de cumhuriyetçi olduğunu, Padişahlığa ve Halifeliğe bağlı olduğunu* söyledi. Sultan Vahideddin ise *itidal tavsiye etti ve kendisi hakkındaki yanlış görüşlerin Ankara'da düzeltilmesini istedi. Felç olmuş bir hanedanın tahtına istemeyerek çıktığını* belirtti.[583] *Kendisiyle millet arasında Yunanlıların girdiğini ve Yunanlılar memleketten mündefi olduktan sonra* TBMM'nin Saray tarafından tanınması hususundaki talebin *şâyanı müzakere olduğunu* söylemiştir.[584]

---

[581] Vakit, 22 Şubat 1922, Numero 1509, *Yusuf Kemal Beğin Mühim Beyânâtı*, s. 1. "Dün Hariciye Vekilini bazı mühim zevat ziyaret etmişdir: Bir haftadan beri şehrimizde bulunan Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beğ evvelki gün Matbuat Cemiyetinde Çamlıcadan İstanbula inerek şerefine verilen ziyafetde hazır bulunmuş ve dün de Hilâl-i Ahmere ve bilahare de Doktor Âkil Muhtar Beğin hanesine giderek bazı mühim ziyaretleri kabul etmişlerdir. [4 satır sansür] Yusuf Kemal Beğ öğleden sonra da bazı zevatın ziyaretini kabul etmişdir. [3 satır sansür] Yusuf Kemal Beğ heyetinin Avrupaya ne vakit hareket edeceği henüz malum değildir. 26 Şubatda doğru Marsilyaya gidecek bir vapur bulunduğundan 26 Şubatda heyetin hareketi muhtemeldir." İkdam, 22 Şubat 1922, Numero 8957, *Yusuf Kemal Beğ*, s. 1.

[582] Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, 2014, s. 388.

[583] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 285. Büyük Millet Meclisi, Yusuf Kemal'e, "B.M.M. Hilafete bağlıdır, ancak Sultan'ın da B.M.M.'sini tanıması lazımdır" talimatını vermiş idi (Sarıhan, 1996, c. 4, s. 317). Yusuf Kemal'in yokluğunda Hariciye Vekâleti'ne muvakkaten vekil olan Mahmut Celâl (Bayar): "Yusuf Kemal Bey; Büyük Millet Meclisinin makamı muallayı hilafeti tanımakla olduğunu ve tanıdığını ve kendisinin de bütün mahiyeti ile tanınmasını talep ettiğini ifade ediyor" T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 17. Mahmut Celâl: "Yusuf Kemal Beyefendi Makamı Hilâfeti işgal eden zata *Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti takip ettikleri esaslar icabı Makamı Muallayı Hilafete muhafazai merbutiyet eylemektedir. Meclisin tanınmasını talebeder.* demiş". T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 31-32. Mahmut Celâl'in Sultan Vahideddin'i zikrettiği sırada ismiyle değil, "Makamı Hilâfeti işgal eden zat" demektedir.

[584] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 17.

İstanbul'da sırasıyla İngiliz, Fransız, Amerikan ve Japon fevkalâde komiserlerini ziyaret eden TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal, TBMM Hükümetine rapor gönderdi.[585] *Padişah tahtta kaldıkça Fransızların pek birşey yapamayacaklarını, barışın sağlanmasında İngilizlerin en önemli faktör olduklarını* bildirdi.[586]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid (Hasancan), kendisini ziyaret etmiştir. Hamid, TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'in (Tengirşenk) mülahazalarını tekrar etmiştir. Rumbold, *Kemalistlerin, İngiltere'den, Misak-ı Millî'nin tüm koşullarını kabullenmesini beklemeyerek bir uzlaşmaya varmaya hazır olmaları gerektiği uyarısında bulun*muştur.[587]

Atina'daki İngiliz Ortaelçi Francis Oswald Lindley, Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra gönderdi. Muhtırada belirtildiğine göre İzmir'deki Yunan Fevkalâde Komiseri Stergiadis, şu düşüncesini Lindley'e ikrar etmiştir: *Bugünkü hükümet savaşı tasfiye etmelidir ve yurtsever Yunanlıların bu konuda hükümete yardım etmeleri görevleridir*.[588] Lindley: *Stergiadis bu sabah beni görmeye geldi ve İzmir'deki durumun oldukça kritik olduğunu; güçlü devletlerin Yunanistan'dan ne yapmasını istediklerini kesinlikle bilmeleri gerektiğini; Yunanistan'ın bu bölgeyi boşaltması isteniyorsa, Yunan yönetimine derhal bilgi verilmesini, çünkü bu boşaltmanın aylar süreceğini vurguladı. İzmir'de bir felaketten kaçınılması için (Yunanistan'a) mali yardım sağlanmasını ümit ettiğini ekledi*.[589]

Britanya Hariciye Nezâreti yetkilisi Waterlow, Sovyet Rusya mümessili Krassin'e 13 Şubat tarihli dilekçesine cevab veriyor. *Cenova Konferansının Türk sorununu ele almayacağını ve zaten Türk yönetiminin konferansa çağrılması konusunun Sovyet yönetimini ve Londra'daki Sovyet temsilcisini ilgilendirmediğini* bildiriyor. Nitekim Hariciye Nezâreti Müsteşarı Sör Eyre Crowe, Krassin'in müracaatını *küstahlık* olarak nitelendirmiştir.[590]

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yenigün* gazetesi: *Hindistan Bakanı "Türk barışı adil ve hak dairesinde olmazsa Hindistan isyanı yatıştırılamaz" dedi*.[591]

İzmir'de 15 Mayıs günü *işlenen cinâyetlerin uyandırdığı heyecan hemen yatışmadı. Nitekim 22 Şubat 1922'de Mrs. Rose Kerr (1913-1915 yıllarında yunan donanmasını reorganize etmekle görevlendirilen ve Kral Konstantin'in yakın dostu ve müşaviri durumuna giren, İngiliz amirali Marc Kerr'in eşi), Konstantin hükûmetinin Londra büyükelçisi M. Rizo Rangabe'ye şunları yazıyordu: "Kocam, İzmir'in işgali sırasındaki katliamın hikayesini, görgü şahidi olan bir amerikalıdan dinliyerek dehşete düşen Mr. Maccingham'la konuştu. Bunun, Kralın dönüşünden önce ve ordunun başında asıl subaylarının bulunmadığı bir sıraya rastladığını söyledim. Ama kocam, kendisine hâdiselere dair resmî tutanakların kopyalarını göndermenizi rica etti. Bunu yapmakla, yunan ordusuna karşı bir peşin hükmü önlemiş olacaksınız. Saygılarımla. Rose Kerr".*[592]

23 Şubat 1922. Yunan Başvekil Gunaris, İngiliz Hariciye Nazırı Curzon'a şikayet mektubu gönderdi: Sulh geciktirildiği için Yunanistan'ın iktisadî kaynakları tamamen tükendi. Türkler ise bu süreçte silâhlandı,

[585] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 289.
[586] İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a 235 numaralı muhtıra, 7 Mart 1922; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LVII.
[587] FO/7856/E 2087; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 222.
[588] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 356.
[589] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 330.
[590] FO/7419/C 2170; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 192.
[591] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 290.
[592] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 225-226.

Müttefikler buna göz yumdu. Askerî harekât yakında başlayabilecektir. Acilen yardım yapılmazsa Anadolu boşaltılacaktır[593]:

> Lordum, 27 Ekim 1921 tarihinde Baltacis ve bana İngiliz hükümetinin Yakın Doğu konusundaki görüşlerini sunma nezaketinde bulundunuz. Durumu inceledikten sonra barışın hızlandırılmasının herkesin çıkarına olacağı sonucuna vardınız. Barışı sağlamak için ulusal çıkarlarımızı Üç Büyüklere emanet etmemizi önerdiniz. İngiliz hükûmeti ortak bir arabuluculuk yapma girişiminde bulundu. İngiliz hükûmetinin Yunanistan'a gösterdiği ilgi ve sempatiyi takdir eden bizler, konuyu dikkatle inceledikten ve Atina'daki meslektaşlarımıza danıştıktan sonra, Yunanistan'ın çıkarlarının teklifinizin kabulünü gerektirdiğine karar verdik. Lakin sizin benden daha iyi bildiğiniz üzere yaşanılan farklı olaylar, sorunun çözümünü bugüne kadar erteledi. Aradan üç aydan fazla zaman geçmesine ve sizin samimi çabalarınıza rağmen barışın sağlanması mümkün olmadı. Tüm bu süre boyunca Yunan hükûmeti, Türkiye ile müzakerelerde, Müttefiklerin ortak çıkarlarına hizmet eden Küçük Asya'daki askerî durumu korumakla meşguldü. Statükoyu korumak adına Yunan hükûmeti, bugün işgal ettiği mevzilerde Yunan Ordusu'nu tutabilmek için dayanma sınırını aşmıştır. Yunan hükûmetinin karşı karşıya kaldığı ciddi zorlukları İngiliz hükümetinin anlaması zor değildir. Yunan Ordusu toplam dokuz yıldır zorunlu askerlik yapmaktadır. Ayrıca askerlerin vatanseverliği ve görev bilinci, yani Türk boyunduruğu altındaki kardeşlerinin kurtuluşu ve Yunanistan ile birleştirilmesi, beklenen barışın tam olarak gerçekleşmemesi yüzünden azalmıştır. Bunların yanı sıra ülkenin ekonomik kaynaklarının zayıflaması, ordunun ikmalinde büyük ve giderek artan zorluklar yaratmıştır. Sonuç olarak, Küçük Asya'da Yunan Ordusu fazlasıyla zorlanmaktadır. Yunanistan kötü şartlara rağmen şu ana kadar bu durumla mücadele etmeyi başarmıştır. Şahsınızın İngiliz hükûmetini koşulları dikkatlice incelemeye ve zorluklarla başa çıkmanın yollarını bulmaya yönlendireceğini umuyorum. Çünkü Yunanistan kendi gücüyle tek başına bırakılırsa bunların hiçbirinin üstesinden gelemeyecektir. Özellikle Yunan hükûmetinin mali kaynaklarının tamamen tükendiği konusunda sizi bilgilendirmek isterim. Bu gelişmeyi önceden tahmin etmiştim ve birçok kez İngiliz hükümetine, İngiliz pazarından kredi almamıza yardımcı olması için başvurmuştum. 22 Aralık 1921'de İngiliz Maliye Bakanı ile benim aramda bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre İngiliz hükûmeti 15.000.000 İngiliz sterlinine kadar kredi vermeyi kabul etmişti. Fakat İngiliz hükümetinin onayına rağmen krediyi hala sonuçlandıramadık. Bu arada Atina hükümeti, kamu hazinesinin kaynaklarının birkaç gün içinde tükeneceğine dair bize bilgi aktardı. Atina'dan gelen son telgrafta da ordu harcamalarının durdurulmasına rağmen hükümetin Şubat ayının sonundan sonra orduyu ayakta tutacak parasının olmadığı belirtildi. Ekonomik çıkmazın yanı sıra, Küçük Asya'da askerî operasyonların başlayacağı zamanın yaklaştığını da hesaba katmak gerekmektedir. Örneğin geçen sene askerî harekât bir ay geç başlamıştı. Bu arada düşmana asker ve mühimmat tedarik edildi. Sovyet Rusya tarafından düşmana savaş malzemesi sağlandı. Ancak Müttefiklerin bu konudaki tavrı olumsuz bir şaşkınlığın ötesine geçmedi. Yunan Ordusu Türkiye'ye karşı savaşta Müttefiklerin yanında savaştı. Bu, Türkiye'nin Yunanistan'a karşı değil, Müttefiklere karşı yürüttüğü bir savaştı. Ancak bazı Müttefik Güçler, Büyük Savaş sırasında müttefiklerine karşı kullanmak üzere, düşmana silah ve mühimmat sağlayacak kadar ileri gittiler. Ancak bu tür eylemlerde bulunmayan diğer güçler, açıkçası Türkiye'nin silahsızlandırılmasından yana olan Ekim 1918 Mütarekesi ve Sevr Antlaşması'nı ihlal edenleri durdurmak için hiçbir şey yapmadı. Son olarak, imzalanmayan barış antlaşması nedeniyle, istisnasız tüm Müttefik Güçler, Türkiye ile aralarında bir savaş halinin varlığını kabul etmeyi reddettiler. Türk-Yunan ihtilafında tarafsızlık beyanında bulunmalarına rağmen uluslararası hukukun savaşan taraflar ile tarafsızlar arasında tanıdığı ateşkesleri Yunanistan için uygulamadılar. Türk kuvvetlerinin büyük ölçüdeki silah tedariki ve Küçük Asya'daki askerî operasyon zamanının yaklaşması Yunan Ordusu için ciddi bir tehlike oluşturmaktadır. Sayın Lord Curzon, bunu anlamanız sizin için zor olmasa gerektir. Küçük Asya Ordusu'nun askerî kurmaylarından alınan bilgiye göre, Yunan askerlerinin morali oldukça iyidir. Ancak Yunan Ordusu ile kıyaslandığında düşmanın sayısal olarak 10.000 asker fazlası bulunmaktadır. Ayrıca bizden çok daha fazla süvarisi ve iki kat fazla uçağı vardır. Türkler topçu bakımından daha zayıftır. Yunan Ordusu'nun yaklaşık 100 kadar daha fazla topu mevcuttur. Bu konuda şunu belirtmeden geçemeyeceğim: Türkiye'nin silahsızlandırılması Mütareke şartlarına uygun olarak yapılmış olsaydı ya da Yüksek Konsey tarafından Küçük Asya'nın işgal emri verilir verilmez Yunan askerî birliklerinin özgürce hareket etmesine izin verilmiş olsaydı, Yunan Ordusu'nun büyük bir avantajı olacaktı. Bu şartlar altında Küçük Asya Ordusu'nun, birliklerdeki boşlukların doldurulması ve Türklerin üstünlüğünü etkisiz hale getirecek hatırı sayılır sayıda asker

[593] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 291.

sağlanmadığı sürece, olası bir Türk taarruzunu karşılayabilecek kapasitede olmadığını ve bu konuda herhangi bir güvence verilemeyeceği bildirildi. Düşmanın üstünlüğünü etkisiz hale getirmek için mühimmat ikmali şarttır. Bunun için ordunun hızlı hareket etmesine yardımcı olacak uçakların, topların ve kamyonların tedarik edilmesi elzemdir. Ordunun ekonomik yönden çaresiz kalması mali yardımı da gerektirmektedir. Yukarıdakilerin yapılmaması halinde, Ordu Komutanlığı, gerçekleşecek Türk taarruzunun ordumuzu ciddi bir tehlikeye maruz bırakacağına inanmaktadır. Eğer yukarıda belirtilen tedbirlerin acil olarak alınması mümkün değilse, derhal geri çekilme emrinin verilmesini talep etmektedir. Geri çekilme inisiyatifini kendimizin almasının daha iyi olacağı düşünülmektedir. Böylece olayların gidişatının bize dayatacağı bir geri çekilme tehlikesinden de kaçınılmış olacaktır. Küçük Asya Ordusu'nun kurmayları, şu anda işgal edilmiş olan tahkimat hattının batısında herhangi bir noktada başka savunma tahkimat hattı bulunmadığından, Küçük Asya'dan çekilmeye karar verilmesi durumunda topyekun geri çekilmenin gerekli olduğu görüşünü ifade etmektedir. Küçük Asya Ordusu kurmayları, düşmanın sayısal üstünlüğünü etkisiz hale getirmek için yeni askerî alımlar yapılmasını ve bu sayede Yunan Ordusu'nun güçlendirilebileceğini belirtmektedir. Ancak Yunan hükümeti Küçük Asya Ordusu'na acilen ihtiyaç duyduğu mali yardımı ve gerekli mühimmatı da sağlayamamaktadır. Hatta yeni asker alımları olursa, o zaman ilaveten büyük miktarda savaş malzemesine de gereksinim olacaktır. Yunanistan'ın yetersiz araçlarla yalnız bırakılması durumunda ortaya çıkacak kesin sonuçları İngiliz hükümetine belirtmeye gerek yoktur. Yunanistan, Müttefiklerin üzerinde anlaşmaya vardığı barış şartlarını Türkiye'ye dayatma yönündeki kararını kabul etmiştir. Bu koşullar arasında müttefiklerin Küçük Asya'daki Hristiyan nüfusa karşı yükümlülükleri de bulunmaktadır. Mücadele boyunca Yunanistan, Müttefiklerin koyduğu sınırlamalara, bu sınırlamalar Yunanistan'ın üstlendiği işin yürütülmesine ciddi bir engel oluştursa bile, saygı göstermiştir. Bu tür kısıtlamalardan biri, düşmanın başkentine karşı askerî gücün yasaklanmasıydı. Bu mücadelede Yunanistan, doğal ve hukuki çıkarı olan Batı Anadolu'daki Yunan halkının kaderine dair arzusundan esinlenerek tüm gücünü kullanmış ve tüm kaynaklarını tüketmiştir. Yunanistan, çabaları sayesinde şu ana kadar bu halkları kurtarmayı başarmış ve aynı zamanda barışın sağlanması için sağlam temeller atmıştır. Yunan Ordusu'nun Küçük Asya'yı terk etmek zorunda kalması durumunda, eminim ki İngiliz hükümetinin Hristiyan halklara yönelik duygularıyla bağdaşmayan bir sonuç ortaya çıkacaktır. Yunanistan bu halkların kaderini Müttefik Güçlerin ellerine bırakmak zorunda kalacaktır. Ancak Müttefikler, Türkiye ile barış için müzakere ederken, Yunan Ordusu'nun bugüne kadar Küçük Asya'daki varlığının sağladığı garantiyi de silah olarak kullanamayacaktır. İngiliz hükümeti, Yunan Ordusu'nun mevcut mevzilerinden çekilmesi ve Batı Anadolu halklarını ve Boğazları korumayı bırakması halinde, Kemal istilasının dehşetinden yalnızca Hristiyan halklar payını almayacaklardır. Aynı zamanda Türk kibri hiçbir yerde durmayacak ve Kemalistlerin toprak genişlemesi ne Sevr Antlaşması ne de İzmir ile sınırlı kalacaktır. Kemal, Boğazları da ezip geçecektir. Yunanistan bu sonuçlardan ne kadar rahatsız olsa da eğer destek bulamazsa, müttefik güçler tarafından tanınan ulusal haklarını savunmaktan vazgeçmek zorunda kalacaktır. Bu durumda Yunan Ordusu, barış konferansında belirlenen Yunanistan'ın Avrupa'daki sınırlarını korumaya öncelik verecektir. İngiliz hükûmetini tüm bunlardan haberdar etmek benim asli görevimdir. Bahsettiğim mevzu eminim ki İngiliz hükümetinin ilgileneceği bir meseledir. Ayrıca politikamı yönlendiren İngiliz-Yunan ilişkilerine dair algım, bu kritik dönemde ülkeme karşı bir görevim olduğunu hatırlatmaktadır. İngiltere ve Yunanistan arasındaki dostluk İngiliz hükümetinin Yunan milletine tavsiyelerde bulunmasını, görüşlerini belirtmesini ve almayı düşündüğü önlemleri bize iletmesini gerektirmektedir. Yunanlar her zaman bu dostluk ve güvenle desteklenmiştir. Gounaris.[594]

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki makalesinden:

> Bütün Türklerin ve hatta Müslümanların gayesi o merdut ve insafsız düşmanın istilasından memleketin kurtarılmasıdır. Bu noktada Ankara'ya muhalefet elbette küfürdür. Fakat Ankara'nın amal ve imaline, icraatına iştirak etmek elimizden gelmez. Dahilî ve haricî siyasette Ankara'dan ayrılıyoruz. Böyle gecenin hayr umulur mu sabahından?[595]

[594] Esra Özsüer, *Megali İdea*, 2025, s. 647-650. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[595] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 292.

23 Şubat 1922 tarihli İngiliz istihbarat raporuna göre, oldukça yetkili bir kaynak, tanınmış bir politikacı olan Mahmut Sadık'ın, Ocak ayı sonunda, padişahtan Karabekir'e önemli bir mesaj götürmek için İstanbul'dan Sarıkamış'a hareket ettiğini bildirmişti. Raporda özetle şöyle deniyor:

> 30 Ocak'ta, Mahmut Sadık; Ali Rıza ve İzzet paşaların kendisiyle görüşmeyi istediklerine dair, İzzet Paşa'nın yakın dostu Fatin Hoca'dan bir mesaj almıştı. Söz konusu bakanlarla görüşürken, onlar, kendisinden, padişah ve yönetim adına Karabekir'e bir mektup götürmesini dilemişlerdi. Yolculuk, azami olarak iki ay kadar sürecekti; masraflarını karşılaması için kendisine 1.500 Türk lirası verilecekti. Özellikle Ali Rıza, bu misyonun önemine ve yurtsever her Türk'e düşen göreve değinmişti.
>
> Mahmut Sadık, bu dileği kabullenmiş; bunun üzerine, kendisine, Karabekir'e verilmek üzere, İzzet'in imzalamış olduğu bir mektup verilmişti. İzzet, aynı zamanda, Mustafa Kemal ve yandaşlarının, ülkeyi kurtarılamayacak biçimde yok etmekte olan affedilmez hatalar işlediklerini söylemiş; padişah ve yönetiminin, Karabekir'in bağlılık ve yurtseverliğine büyük güvenleri olduğunu; dolayısıyla, Karabekir'den, kendisine gönderilen yazıda ana hatları verilen yönetim politikasını desteklemesini dilemişlerdi. İngiliz ajan, Karabekir'e yapılmış olan önerilerin aslını içeren belgenin bir suretini sağlayamamıştı, ama aşağıda belirtilenlerin, yönetimin Karabekir'ce desteklenmesini dilediği siyaset noktalarının kısaltılmış metni olduğuna inanıyordu: "1. Halifelik ve padişahlık katlarının korunması ve güçlendirilmesi; 2. Bunu yapabilmek için var olan anayasanın değiştirilmesi; 3. Şu barış koşullarının kabulü: (a) İzmir'in geri alınması; (b) Avrupa'daki sınırın Meriç ırmağı boyunca olması; bu olanaksızsa, Midye-Enez hattının şu koşulla kabulü: bu hattın ötesindeki ülkenin kaderini saptamak için bir plebisit düzenlenmesi; Yüce devletlerin azınlıklar konusunda saptamış oldukları ilkelerin kabulü; kesinlikle saptanacak geçici süre için bu bölgelerin yönetiminin geçici olarak kabulü; (c) kamu borçlarının, Bugünkü biçimiyle sürdürülmesi; yönetimce resmen kabul edilmiş olan borçların ödenmesinin üstlenilmesi; (d) adli devrim konusunda anlaşmaya varılıncaya kadar, var olan karma mahkemelerin, devletin bağımsızlığı hiçbir biçimde kısıtlanmamak koşuluyla, geçici olarak korunması."
>
> Padişahla söz konusu iki bakan, bu koşulların Ankara yönetimince kabul edilmeyeceğine inanıyor ve bu durumda, Karabekir'i, Ankara yönetimi üzerinde, bu koşullara göre barış yapmak için olanaklı her baskıyı kullanmaya çağırıyorlardı. Onu, gerekirse şiddet kullanmaya davet ediyor ve merkezi yönetimin, olanak içinde, her çeşit yardımına güvenebileceği kendisine bildiriliyordu. Dahası, ulusalcı kimi önderlerin, dilerlerse Avrupa'da ikamet edebilecekleri; bu amaç için merkezi yönetimin onlara para vereceği; ötekilere ise onurlu görevler verileceği belirtiliyordu. Bu davranışlar hakkında yönetimin öteki üyelerine bilgi verilmemiş; Mahmut Sadık'ın görevinin başarıyla sonuçlanmasını sağlamak için her türlü önlem alınmıştı.[596]

24 Şubat 1922. Atina'daki İngiliz Büyükelçi Lindley, Londra'ya "çok gizli" muhtıra gönderdi. Belirtildiğine göre *Kilikya'daki bir İtalyan ajanı; Kemalistlerin Müttefiklere karşı "blöf politikası" izlediğini bildirdi*.[597]

Peyâm-ı Sabah gazetesi: *The Times, Espuvar vapurunun hamulesi iade edilmezse Fransız Hükümeti'nin Yunan gemilerine karşı misillemede bulunacağını temin ediyor*.[598]

İspanyol *El Sol* gazetesi: *Ankara Hükümeti, Yunanistan'la bir barışın yapılabilmesi için taleplerini açıklamıştır: "Türkiye ve İstanbul, savaştan önce bulundukları duruma dönmelidir. Türkiye, askerî, malî ve iktisadî yönden tam bağımsız olacaktır. İşgal altındaki İzmir ve diğer topraklar kayıtsız şartsız iade edilmelidir. Batı Trakya'ya muhtariyet verilecektir. Doğu Trakya ise iade edilecektir. Yunanistan ise savaş tazminatı ödeyecektir*."[599]

---

[596] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 331-332.
[597] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 224.
[598] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 293.
[599] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 228.

25 Şubat 1922. İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihat Reşat (Belger), Ankara'ya muvasalat etti.[600]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé, *İstanbul'la Ankara'nın arasını bulmak için elinden geleni yapıyor*.[601] İtalyan Fevkalâde Komiseri Marquis Garroni ise TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk), *ılımlı davranarak, gerçekleşmeyecek dileklerden vazgeçmelerini* önermiştir.[602]

27 Şubat 1922. Yunan Başvekil Gunaris, Atina'ya avdet etmeden evvel, İngiliz Başvekil Lloyd George'yle son kez mülakat etti.[603] Gunaris dedi ki: *Finansal kaynaklarımızın tamamen tükenmesi, Küçük Asya Ordusu'nun bakımını zora soktu. Buna ek olarak, kesin gerekli savaş malzemesindeki eksiklik sefer başlar başlamaz orduyu ciddi tehlikelerle karşı karşıya bıraktı*.[604] Lloyd George: *Ben şahsen Yunanistan'ın dostuyum, ama... tüm meslektaşlarım bana karşı. Size hiçbir yardımım dokunamaz. Bu olanaksızdır, olanaksız*.[605]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Müşir Ahmed İzzet'in (Furgaç) *Avrupa gezisinden amacın, İstanbul yönetiminin Ankara'ya bağlı olmadığını kamuya göstermek ve Yusuf Kemal'in "kanatlarını kırmak" olduğunu bildiriyor*.[606]

Müttefik İşgâl Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington ile karısı*, göçmenler yararına bir hayır balosu verdiler. Baloya Veliahd Abdülmecit ile İstanbul Hükümeti'nin bazı bakanları da katıldılar. İngilizlerin ve Fransızların İstanbul'da göçmen, yoksul ve hastalar için yaptıkları bu gibi yardımlar, o ülkelerin hayırseverliği konusunda yazılara vesile oluyor*.[607]

---

[600] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 175. Sarıhan'a (1996) göre Jaeschke'nin *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*nde "-yanlışlıkla- Nihat Paşa yerine bugün Ankara'ya Dr. Nihat Reşat'ın geldiği kayıtlıdır." (c. 4, s. 294).

[601] FO/7856/E 2195; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 205.

[602] FO/7856/E 2195; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 211.

[603] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 359.

[604] Yunan maslahatgüzarından Mr. Vansittart'a, 1 Mart 1922, Londra, PRO, FO 371/7857, E 2588/5/44, s. 21-22; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 167.

[605] David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 464.

[606] FO/7856/E 2329; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 221, dipnot 390.

[607] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 296. Rumbold'dan Oliphant'a 28 Şubat tarihli telgraf: "Propagandadan sözaçacak olursak, şu sıralarda işler bir hayli eğlendirici. İngiliz topluluğu mümkün olduğunca çok sayıda Türk sığınmacıya yardım işine kendini kaptırmış durumda. Block epey para topladı, Haringtonlar bir bağış kampanyası açtılar ve dün gece, yüzlerce sterlin toplanmış olması gereken bir balo verdiler. Padişah Haringtonlar'ın kampanyasına 500 TL bağışladı ve hepsi birlikte 3.500 pound toplandı." Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 120.

> Harington İstanbul'a geldiği günden beri (8. 11. 1920) Sir Horace Rumbold ile beraber İstanbul'da ve mümkünse Ankara'da Türklerle dostane münasebetler kurmak için çalışmıştı. "İngiliz Kızılhaç Cemiyeti" vasıtasiyle Müslüman mültecilere yardım etmek ve "hayırsever baloları" tertip etmek, "siyasî iklimin" iyileşmesi mânasına gelmekte idi [..][608]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. *20 Ekim 1921 ile 1 Şubat 1922 tarihleri arasında Fransız'larca Ulusçulara yapılmış olan askeri yardım konusunda ayrıntılı bilgi veriyordu*.:

> Franklin-Bouillon Antlaşması'ndan sonra (Ekim 1921), Fransız işgalindeki bölgelerden Anadolu'ya, Ulusçu ajanlarca çok miktarda savaş gereci gönderilmiştir. Bu ajanlara, İstanbul'daki Fransız yetkilileri yardımcı olmuştur. Bu süre zarfında Ulusçulara şu savaş gereçleri önerilmiştir: sahra topu, top mermisi: 194.000; üç milyon küçük silâh mermisi, v.s.[609]

Resim. *Leydi (Harington)* (Vakit, 1 Mart 1922, s. 1).

TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), *L'Aurore* muhabirine beyanat verdi: *İngiltere bir gün Türkiye ile dostluğun kendi menfaatine uygun olduğunu anlayacaktır*.[610] *Akşam* gazetesi: *Yusuf Kemal Bey Eurore gazetesine demecinde "Ankara ve bütün Anadolu'da İngiltere'ye karşı husumet yoktur. Boğazlar meselesinde İngiltere'yi tatmin edecek her türlü teminatı vermeye amadeyiz" diyor*.[611]

Yusuf Kemal'in mülakatı ayrıntılarına bakıldığı vakit şu fevkalâde önemli iki mütalaa göze çarpmaktadır: (i) Halkı Müslümanlardan oluşan küçük ve müstakil bir Türkiye, Boğazların serbestisini temin edecek. (ii) Türkiye ile İngiltere'nin yakınlaşması iki tarafın da çıkarları için elzemdir:

Yusuf Kemal Beğe Göre İngiltere ve Türkiya

-

"*Ankarada İngiltereye karşı hiçbir husumet yokdur*"

-

"Fakat biz Büyük Britanyanın Türkiyaya karşı dost olmak kendi menafii iktizasından olduğunu anlayacağı güne kemâl-i merak ile intizar ediyoruz."

-

Şehrimizde İngilizce Fransızca çıkan (Oror) muharrirlerinden birine Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beğ âtideki beyanatda bulunmuşdur:

"Evvela şunu söyleyim ki (Ankara)da İngiltereye karşı hiç bir husumet yokdur ve bu, bütün Anadolu için böyledir. Fakat biz, Büyük Britanyanın, Türkiyaya karşı dost olmak kendi menafii iktizasından olduğunu anlayacağı güne kemâl-i merakile müntazırız. Vakıa biz, arzumuz hilafına olarak harbe girdik, fakat bu hareketimizden dolayı şimdiye kadar haddinden fazla ceza görmüş bulunuyoruz. Irak ve Filistini gaib etdiğimiz gibi İstanbul da hâlâ ecnebî işgâli altındadır. Biz, kâffî mikdarda arazi gaib eylediğimiz fikrindeyiz ve Misak-ı Millîde, Arabların istedikleri şekl-i hükümeti intihab hakkına malik olduklarını tasdik etmedik.

Lakin ahalisini sırf Türklerden mürekkeb arazinin elimizden çıkmasını asla kabul edemeyiz. Misak-ı Millîmizin esası şudur: ahalisi esas itibarıyla Müslüman olan araziden müteşekkil küçük ve müstakil bir Türkiya.

Sulhün müşkil noktası Boğazlar meselesidir. Biz, bu hususda İngilterece lüzum görülecek her türlü te'minatı kendisine itâya tamamen hazırız."

---

608 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 255.

609 FO 371/7926/E 2915; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 227.

610 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 175.

611 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 297.

Bugün Anadoluda iş zımnında bir seyahat icra etmek arzusunda bulunacak bir İngiliz teb'asının vaziyeti hakkında vaki bir suale cevaben Yusuf Kemal Beğ demişdir ki: "Sulh henüz akd edilmiş olmayıb resmen Türkiya ile İngiltere arasında hâl-i harb mevcud bulunduğundan (Ankara) Hükümeti İngiliz teb'asıyla resmen iş zımnında münasebatda bulunamaz. Fakat, Anadoluyu ziyareti arzu eden her İngiliz bunu yapabilir ve hatta Anadoluda müzahir hüsn-i kabul olur."

Müşarileyh İngiltere ile Türkiya arasında bir mükarenetin tarafeyn-i menafii içün elzem olduğu hususunda ısrar eylemişdir.

Yusuf Kemal Beğ kezalik "Türkiyayı kendi başına bırakınız. O, hâl-i hazırdaki ihtilafı silâhla halledebilir." demişdir. (Ankara) Hariciye Vekili, beyanatının hitamında şu suretle idare-i kelâm eylemişdir: "Eğer Türkler, İngilizlerin hüsn-i selimine ve fikr-i adaletine güvenebileceklerinden emin olurlarsa, kendileri içün şayan-ı kabul olmayan sulh şeraiti önünde bulunmakdan korkmayacaklardır."

Yusuf Kemal Beğin Şahsiyeti

(Oror) muharriri Yusuf Kemal Beğ hakkındaki ihtisasatını şu suretle yazıyor:

"Yusuf Kemal Beğ şayan-ı dikkat bir şahsiyetdir. Kendisinin çehresinde büyük bir eser-i zekâ vardır. Fakat onun vasf-ı mümeyyizi, son derece azimkâr bir tabiata delalet edemez nazarlarındaki manadır. Müşarileyh kırk yaşından daha genc görünüyor. Kendisi (Londra) ve (Paris)de herhalde pek iyi bir te'sir yapacakdır. Yusuf Kemal Beğ, ne istediğini bilen, delail-i sarih ve kat'î bir zatdır. Sulh için müşarileyh tarafından bedel edilecek mesainin muvaffakiyetle tetevvücü pek ziyade temenni ederiz."[612]

Yenigün gazetesi: *Londra'da Hint ekâbirinin mühim bir toplantısı: İşgal altındaki Türk yurtları Türklere verilmelidir*.[613]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*: *Yunanistan'la yapıldığı söylenen 15 milyonluk borç anlaşması gerçekleşirse, bunun Hindistan, Mısır ve bütün yakın Doğu'da yapacağı ibirardan manen Hükümet sorumlu olacaktır*.[614]

28 Şubat 1922. Vahideddin Hân'ın Kâzım Karabekir'e gönderdiği mektub hakkındaki İngiliz istihbarat raporuna, İngiliz Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Şefi D. G. Osborne not yazdı: *Padişah, Kâzım Karabekir ve Rauf Bey'i kendinden yana çekebilirse, belki Anadolu'yu Kemal'den kurtarabilir; ama bu iki etkili ulusalcının tutumu hakkında pek az bilgimiz vardır. Bildiğimiz, ikincisinin (Rauf'un) son günlerde Ankara'daki Bakanlar Kurulu'ndan çekilmiş olduğu ve Mustafa Kemal'le arasının açılmış olduğudur*. İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon ise şu derkenarı kaydetti: *Albay Rawlinson, her ikisinin de Kemal'e karşıt olduğunu söylüyor*.[615]

Yunan Başvekil Gunaris, Londra'dan yola çıkarken, Atina'ya telgraf gönderdi. İngiltere'den *borç alma işinin ve savaş malzemesi isteğinin başarısızlığa uğradığını bildirdi, askeri bakımdan gerekliyse "çekilme hazırlıklarının önlemlerini" saptamak için durumdan Genel Karargaha bilgi verilmesini istedi*.[616]

İngiltere, Mısır halkının mücadelesi sonucu Mısır politikasını değiştirdi. Londra'dan Mısır'a dönen Mareşal Allenby, Mısır'ın bağımsızlığını ilan etti. Ancak, İngiliz askeri Mısır'da kalmaya devam edecek. Yeni statüye göre, İngilizler Mısır'ı "dış saldırılardan" koruyacak. İmparatorluk ve azınlık hakları da

[612] İkdam, 28 Şubat 1338-1922, Numero 8963, *Yusuf Kemal Beğe Göre İngiltere ve Türkiya*, s. 2.
[613] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 297.
[614] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 297.
[615] Salâhi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 332.
[616] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 360. "Aslında, 1922 yılı Şubat sonu/Mart başı gibi erken bir tarihte Gounares Anadolu'dan çekilmek konusunda kararlıydı. Fakat patlak veren hükümet krizi neticesinde bunu gerçekleştirememişti." Toplumsal Tarih, Ağustos 1922, Sayı 344, s. 31.

korunacak. Mısır'da bu durum 1936'ya kadar sürecektir. Türkiye basını, Mısır'ın bu bağımsızlığını göstermelik bir bağımsızlık olarak niteleyecektir.[617]

Şubat/Mart 1922. *Yunan yetkililer Alman, Belçika, hatta İngiliz sermaye gruplarının Milliyetçilere askerî malzeme sattıklarını iddia ediyorlar*.[618]

1 Mart 1922. Atina'daki Ortaelçi Lindley, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi: *Yunanistan'ın Anadolu'yu boşaltacağı yolunda çevrede birçok söylentiler dolaşıyor*.[619]

Britanya Hindistanı Kral Naibi Rufus Isaacs (Lord Reading), Hindistan Umuru Nâzırı Edwin Montagu'ya telgraf gönderdi. Bu telgraf, Londra ile Simla arasında siyasî zelzele meydana getirecektir:

> 1922 yılı Mart ayının birinci günü, Müslüman liderlerinin devamlı baskısı altında bulunan Reading, Montagu'ye bir telgraf göndererek bir kere daha Hindistan'daki Müslüman halkın duygularının çok gerginleştiğini belirtti. Hint hükümeti üç şartın gerçekleştirilmesini zorunlu görüyordu: "İstanbul'un boşaltılması, Kutsal Topraklar üzerinde Padişah'ın egemenliğinin tanınması ve Müslüman Edirne de içinde olmak üzere, Doğu Trakya'nın, ayrıca İzmir'in de Türklere geri verilmesi." Bunlar garip ve birbirine zıt isteklerdi; Mustafa Kemal'le Padişah arasındaki anlaşmazlığı görmezlikten geliyor, her şeye rağmen yine de Hindistan'ın görüşünü yansıtıyordu ve Reading, bu şartların yayınlanmasını istedi. Montagu de kabineye danışmadan Hintlilerin ileri sürdükleri şartların yayınlanmasına izin verdi. Reading hükümetin de aynı görüşte olduğunu düşünerek, telgrafın bütününü Hindistan'da yayınladı. Curzon, Montagu'nün marifetini öğrendiği zaman, önce söyleyecek söz bulamadı. Bir mektup yazmayı kararlaştırdı. Mektup, Curzon'a özgü sözde tehditlerle doluydu. "Benden Paris'te bir konferansa gitmem istenirken, 6.000 mil uzaktaki küçük bir memurunun Trakya'da nasıl bir politika izlemem gerektiği konusunda İngiliz hükümetine emirler göndermesi bence hiç dayanılacak bir davranış değildir.
>
> ... Hint hükümeti geniş bir Müslüman kitlesini yönetiyor diye İzmir'de ve Trakya'da ne yapmamız gerektiği hakkındaki görüşlerini belirtip yayınladığına göre; neden Mısır, Sudan, Filistin, Arabistan ve Malaya yarımadaları ya da Müslüman dünyasının diğer bir ülkesi aynı şeyi yapmasın? Acaba Hint kamuoyu, Müslümanların Yüksek Mahkemesi midir? Umarım ki bu talihsiz beyanlarınızın sonuncusu olur." Oldu da. İki gün sonra, 9 Mart'da, Lloyd George Montagu'yü çağırtarak bir güzel haşladı.[620]

TBMM'nin üçüncü devresi küşad ediliyor. Mustafa Kemal, açış konuşmasında, 1 Aralık 1922 tarihli konuşmasına tezat teşkil edecek surette, Batı kanunlarının Türkiye hukukuna kan gibi nakli hususunun sinyallerini veriyor:

> Efendiler; terakkiyatı asriye milletlerin medeni ihtiyaçlarını tevsi, teksir ve tenvi ve bu ihtiyacatı medeniye ile mütenasip medeni hakların vücudunu istilzam eder. Her devletin mensubolduğu heyeti içtimaiyenin derecei temeddüniyle mütenasip, mevzuatı hukukiyesi vardır. Dünyada mevcut bilcümle medeni devletlerin kanunu medenileri hemen yekdiğerinin pek yakınıdır. Bizim milletimiz ve Hükümetimiz fikri adalet ve zihniyeti adalet noktasında hiçbir medeni kavimden dun değildir. Belki tarih bu noktada yüksek olduğumuza şahadet eder. Binaenaleyh; bizim dahi mevzuatı hukukiyemizin bilcümle medeni devletlerin müdevvenatı kanuniyesinden nâkıs olması caiz değildir. Mücahedatımızın mâtuf olduğu istiklâli tam mefhumunda istiklâli adlîmizin de mündemiç bulunduğu tabiîdir. Binaenaleyh; her müstakil devletin bir hakkı lâyenfekki olan tevzii adalet vazifesine kimseyi karıştıramayız. (Bravo sesleri)

---

[617] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 297-298.

[618] Baltazzis'ten Londra Yunan Heyetine 20 Şubat 1922, HW, 12/31, No. 9628; Moulis'ten Berlin, İzmir Yunan Yüksek Komiserine, 13 Haziran 1922, HW. 12/36, No. 10570; Baltazzis'ten Brüksel Yunan Büyükelçisi'ne 11 Mart 1922/15 Mart 1922, HW, 12/32, No. 9773; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 335.

[619] FO/7856/E 2346; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 247.

[620] David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 195-196.

> Efendiler; bizim elyevm mevcudolan Kanunu Medenimiz Mecelledir. Bu Kanunu Medeni takriben yarım asır evvel Cevdet Paşa merhumun tahtı Riyasetinde bir heyeti ilmiye marifetiyle tertibolunmuştur. İşte, o mecellenin kavaidi külliyesindeki, "Ezmanın tegayyürü ile ahkâmın tegayyürü inkâr olunamaz." Kaidei fıkhiyesi siyaseti adliyemizde üssülesasımızdır. Bu esas dâhilinde hareket eden Adliye Vekâletimiz mecellenin ihtiva veya tatmin eylemediği ihtiyacatı asır ve nâsı, evfak ahkâmla tevsi ve tarsin lüzumunu takdir eylemiştir. [621]

Mustafa Kemal'e göre *mazinin* Batıcılaşmaya mani olan *zincirlerini* yurtdışından alınacak borçlarla kopartmak mümkün olabilecektir:

> Mazinin ve düşmanların memleket ve milletimizi bütün dünyayı medeniyetle birlikte terakkiye yürümekten menetmiş olan zincirleri, bugün bizi, az zamanda fevkalâde teşebbüsat ve icraatta bulunmaya icbar ediyor. Ancak bu mecburiyetin tatmini ve zayiatın telâfisi bugünkü kudreti maliyemizin fevkındedir. Bundan dolayı Hükümetimizin her medeni devlet gibi haricî istikrazlar akdetmesine lüzum vardır.
>
> Biz memlekette, mamuriyeti, istihsali ve refahı halkı temin edecek, menabii varidatımızı inkişaf ettirecek müsmir istikrazlara taraftarız.[622]

Mustafa Kemal, İngilizlerle münasebetleri hakkında mecliste ketum konuşmaktadır: *İngilizlerle bugüne kadar aramızda cereyan eden yegâne müspet vakıa, kendileri tarafından tevkif edilip Malta'ya sevk edilmiş bulunan vatandaşlarımızı kurtarmaktan ibaret kalmıştır*.[623]

Mustafa Kemal, Saray'ı ve Bâb-ı Âlî'yi "millete karşı âsî, bâgi, hain" nitelendirdi:

> Efendiler! Büyük Millet Meclisi Hükümeti Türkiye'nin ve Türkiye halkının baka ve istiklâlini temine çalışıyor. Çünkü Türkiye'nin sahibi aslisi, sahibi meşru ve hakikisi olan Türkiye halkının arzu ve iradei katiyesi bu yoldadır. (Hay, hay sadaları) bu idarei âliyei milliyenin hilâfında harekete cüret ve tasaddi edenler millete karşı âsi, bâgi, haindirler. (Bravo sadaları ve alkışlar) bu gibi günahkârlar evvel ve ahir iradei milliyettin tecellii adaletinden kurtulamazlar, (Bravo sadaları) binaenaleyh; İstanbul'da bâzı ricalin ve sarayın Türkiye Büyük Millet Meclisinin vaziyet ve mesaisini ihlâl ve işgalden mücanebet eylemelerine intizar olunur.[624]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. Ankara'daki Sovyet Rusya Büyükelçisi Aralov, 7 Şubat'ta TBMM Reisi Mustafa Kemal'e mektub göndermiştir: *Yaptığınız savaşta yalnız değilsiniz. Tüm Rus ulusu sizi destekliyor, çünkü çıkarlarımız aynıdır*.[625]

İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad (Belger), Ankara Hükûmeti tarafından Paris mümessili tayin edildi.[626] Hariciye Vekili Yusuf Kemal sırasıyla Paris'e, Londra'ya ve Roma'ya gitmek üzere heyetiyle İstanbul'dan yola çıktı.[627]

---

[621] T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 18, s. 4.
[622] T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 18, s. 7.
[623] T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 18, s. 11.
[624] T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 18, s. 12.
[625] FO/7942/E 4366; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 190-191.
[626] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 298.
[627] Vakit, 1 Mart 1922, Numero 1516, *Yusuf Kemal Beğ Hareket Ediyor*, s. 1. Heyette yer alan kişiler: *Hukuk Müşaviri Münir, Umur-ı Siyasiye Müdür-i Umumisi Hikmet, Maliye Vekâleti Müsteşarı Fuad, Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Tevfik, Bank-ı Osmanî Meclis İdare Âzâsından Hamid, Hariciye Vekâleti Kalem-i Mahsus-ı Müdürü Ferid, Kâtib Kemal, Safvet beğler*. Yusuf Kemal'in açıklamaları, Mustafa Kemal'in talimatı çerçevesindedir: "Efendiler! Bilirsiniz ki, hututu esasiyesi bütün cihan nazarında malûm olan millî dâvamızı Avrupa'da müdafaa etmek ve muvacehei beşeriyette, bu dâvayı bir daha teyit ve ispat eylemek üzere Hariciye Vekilimiz İstanbul üzerinden Avrupa'ya gönderilmiştir." T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 18, s. 11.

Resim. *Yusuf Kemal Beğefendi* (Vakit, 1 Mart 1922, s. 1).

Resim. *Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beğ* (Vakit, 21 Mart 1922, s. 1).

Bir mahallî gazetenin dünkü haberi, Müttefik İşgâl Kuvvetleri Karargâhı, tekzib etti: *(T.H.R) Ajansı tarafından tebliğ edilmişdir: Dün mahallî gazetelerden birinde Yusuf Kemal Beğin Livtenan Ceneral (Harington)u ziyaret etdiğine dair neşredilen haberin bi-asl u esas bulunduğunu Müttefikîn Kuvâ-yı İşgâliyesi Karargâhı tarafından beyana me'zundur*.[628]

2 Mart 1922. Veliahd Abdülmecid, mültecîlere muaveneti dolayısıyla General Harington'a teşekkür etti: *Bu alicenapca teşebbüşünüzü; memleketlerimizi birbirlerine bağlayan geleneksel dostane münasebetlere biran önce yeniden devam edileceğinin mutlu bir işareti gibi görmekteyim*.[629]

Avam Kamarası içtima ediyor. Yunanistan'ın Londra borsasından istikraz alması mevzubahis edildi. Bu hadisenin *Ortadoğu ve Uzakdoğu halklarında kızgınlık ve kırgınlık meydana getirdiği vurgulandı. Hükümet adına söz alan Sir R. Horne, "Borç vermek Londra piyasasının işi. Biz karışmayız. Aynı haktan Türkler de yararlanabilir." dedi*.[630]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), İtalyan Fevkalâde Komiseri Garroni'ye, *Türkiye'nin hiç bir hakka dayanmayan ve Türk halkına danışmadan Türkiye'yi nüfuz bölgelerine bölen "adalet dışı Üçlü Sözleşme"yi tanımayacağını; bizzat Tuozzi'yi, İtalyanların Antalya üzerindeki özel amaçlarını inkâra ve daha geniş bir görüşle davranmaya çağırdığını; o zaman tüm Anadolu'nun İtalya tüccar ve işçilerine açık olacağını bildirdiğini; İtalyanların Doğu Anadolu'da iyi karşılanacaklarını; İtalyan halkını, "Üçlü Sözleşme'nin kısır koşullarını" bir yana bırakmaya çağıracağını* söylemiştir.[631]

4 Mart 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf: *Mustafa Kemal yeniden TBMM Başkanlığına seçildi. Tam bağımsızlık ve Misak-ı Milli üzerinde*

[628] Vakit, 1 Mart 1922, Numero 1516, *Bir Tekzib*, s. 3.
[629] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 20.
[630] Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 91.
[631] FO/7945/E 3243; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 211.

ısrar ediyor.[632] Rumbold'un 16 Şubat tarihli telgrafı hatırlanacak olursa, İngiltere sömürgesi Hindistan'dan takriben 500.000 lira nakit (astronomik bir meblağ) Mustafa Kemal'in hesabına yatırılıyor, o günlerde Mustafa Kemal meclis reisi seçiliyor. İlginç.

Yarbay Alfred Rawlinson, muhtıra kaleme aldı. *Kemalistleri Doğu illerinde hırpalamak için Pontuscu Rumlarla işbirliği yapılarak Kürtlerin harekete geçirilmelerini öneriyor.* Fakat kabul görmeyecek.[633]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *4 Mart 338 (922) Cumartesi: General Pelle'nin (İngilizler bizi maymun gibi oynatıyorlar) dediğini mevsukan haber aldık*.[634]

5 Mart 1922. Sarıkamış'taki Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Ankara'daki Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi: *Bendenizin anladığım Ankara şimdiki İstanbul kabinesiyle bilmuhabere veya İstanbulda veya Ankarada mutemed bulundurarak temas olmazsa Ankaranın cumhuriyete doğru gittiği ve Tevfik Paşa kabinesinin de hiç bir menfaatini temin edemediğini padişah kabul ile kendi mutemedi olan adamları iş başına getirecektir*.[635]

6 Mart 1922. Avam Kamarası içtimaında Anadolu'daki gerçek kontrolün Mustafa Kemal'in elinde olduğu binaenaleyh sulh müzakerelerini onunla yapmak gerektiği belirtiliyor. Hükümet tarafı şu cevabla iktifa etti: *Bağlaşıklar arasında görüşmeler yapılacak*.[636] Bay Malone: *Mustafa Kemal Paşa'nın Saltanat tahtı altında sadrazamlık vazifesini kabul etmesi mümkün olacak mı? İstanbul'daki gölge Padişah'la müzakerata devam ettiğimiz müddetçe Irak'da katiyen sulh tesis edemeyeceğiz.*[637]

Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon, malî yardım yapılmadığı takdirde Anadolu'nun boşaltılacağını yazan Yunan Başvekil Gunaris'in 15 Şubat tarihli muhtırasına cevab veriyor. *Yunan ordularının "olağanüstü yurtseverlik ve disiplinine" değinerek, yakında Paris'de yapılacak olan Bağlaşık konferansının sonucunu beklemesini öneriyor*.[638] Curzon, *Küçük Asya'daki askeri durumun Gounaris'in anlattığı kadar kötü olmadığı umudunu belirtiyor*. *Bu yanıtta, ne parasal, ne de başka türden bir yardımda bulunacağından söz ediliyor. Curzon, bu çıkmaza yalnız diplomasi yoluyla çare bulunabileceği yolundaki sözlerini yinelemekte*dir. *Müttefik Dışişleri Bakanlarının toplantısının ertelenmesinden üzüntü duyduğunu, bununla birlikte, yazgılarını Müttefiklerin ellerine bırakmayı sürdürmeyi öneriyor*.[639]

Curzon, Atina'daki İngiliz Büyükelçi Lindley'e muhtıra gönderdi:

> İngiltere Yunanistan'a dayanmasını öğütlüyordu. Öğüdün nedeni çok açıktı. İngiltere, geri çekilmeden kaçınılamayacağını kabul etmekle birlikte, Yunan geri çekilişinin düzen içinde ve genel Yakın Doğu Anlaşmasının bir parçası olarak yapılmasını istiyordu. Panik halinde ve tek yanlı bir kararla ilkbahar mevsiminden önce boşaltma yapılması halinde, İstanbul, Boğazlar, Trakya, Mezopotamya ve bütün Yakın Doğu'daki damino taşları arka arkaya devrilebilirdi. Curzon, düşüncelerinin, olasılığı varsa Küçük Asya'nın hemen boşaltılmasının Ankara'yla bir anlaşmaya dayanılarak yapılması olduğunu Lindley'e belirtiyordu. "Gounaris benim notamı kuşkusuz böyle yorumlayacaktır, bu arada da bu konuda bir söz söylememeli ve çok

[632] FO, 371/7956/E. 2448; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 433.
[633] FO/7858/E 3287; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 227.
[634] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 286.
[635] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 1085.
[636] Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 90.
[637] *House of Commons Debates*, 9 March 1922, vol. 151, c. 1587, parliament.uk. "[..] Would it be possible for Mustapha Kemal Pasha to accept office as Prime Minister under the Sovereign? We shall never get peace in Iraq so long as we continue negotiating with a shadow Sultan at Constantinople. [..]"
[638] FO/7856/E 2741; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 246.
[639] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 360. "6 Mart 1922 tarihinde Curzon, Müttefikleri ile beraber aldıkları tarafsızlık kararı sınırları içetisinde kalmaya çalıştıklarını vurgulayarak bahsi geçen krediyi onaylamayacaklarını ima etti." Curzon'dan Gounaris'e 6 Mart 1922, FO, 406/49, No. 53; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 292.

> ölçülü davranmalısınız" diyordu. Söz dinleyen Yunanlılar, geri çekilme konusundaki düşüncelerini bir kenara atarak Curzon'un öğüdünü kabullendiler.[640]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Sadrazam Kırımlı Ahmed Tevfik (Okday), Rumbold'u ziyaret etmiş ve *Lord Curzon'un Türkler yararına yapmak isteyeceği herhangi bir sınır değişikliğinin, İstanbul yönetiminin yetkisini arttırmak için İzzet Paşa kuruluna önerilmesini* taleb etmiş; *aksi durumda, Kemalistlerin dileklerini arttırmaları olasılığı* kuvvetlenecekmiş.[641]

İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, 6 Mart'ta Lord Curzon'a gönderdiği gizli telgrafta, Sir Harry Lamb'in İzmir'deki Yunan yüksek komiseriyle yapmış olduğu görüşmeden sonra kaleme aldığı şu raporun bir suretini eklemişti: "Daha önce de yapmış olduğum uyarılara ek olarak şunları belirtmek isterim: Yunanlılar, buradan gitmeleri gerektiğini anlamalıdırlar; ancak kimin çıkarları zarar görürse görsün, geride bir çöl bırakacaklardır. Vakit ve vasıta bulurlarsa her şeyi Yunanistan'a taşıyacaklardır. Türkler yağmaya tutulacak, evleri yakılacak; yabancılar sıkıştırılacaktır. Şimdiye kadar bizim (İngilizlerin) onların yardımına koşmamız ümidini besliyorlardı; dolayısıyla İngiliz mallarına dokunmuyorlardı. Bugün, bizim de onları terk etmiş olduğumuza inanıyorlar; dolayısıyla herkes gibi bizi de ısıracaklardır." Lamb, Türk köylerinin yıkılması ve camilerin yangına verilmesi olaylarıyla ilgili olarak Yunan yüksek komiseriyle bir görüşme yapmıştı. Stergiadis bundan bilgi sahibi olmadığını söylemiş olmakla birlikte, daha sonra, bu denli tahribatın yapılması gerektiğini ve yapılmakta olduğunu söylemiştir. Onun görüşünce tüm bu hareketler, geri çekilmekte olan Yunan ordusunu korumak için yapılmaktadır; dolayısıyla sivil yetkililer, sadece siyasi ve insani nedenlerden dolayı bu olaylara karışamayacaktır. Lamb'in görüşünce, Müttefikler yeterli bir askeri güçle Yunanlıların geri çekilmelerini güvence altına almazsa, Anadolu'nun yazgısı kan ve ateşle çözümlenecektir.[642]

Mustafa Kemal, *en zelil düşman* ilân ettiği İngilizlerin Osmanlı'yı içeriden yıkmaya çalıştığını TBMM çatısı altında ifade etti:

> Heyeti Celileniz bütün dünyaya karşı ne kadar çok mütesanit ve vahdet halinde bu arzuyu milliyi tecelli eettirirse hiç şüphe etmemeliyiz ki düşmanlarımızın savletlerine karşı çok kuvvetli ve en kuvvetli vasitai müdafaaya malik bulunmuş oluruz. Efendiler; yine milletin müsellah evlatlarından mürekkep olup düşman karşısında mütehaşşit bulunan ordumuzdur. Efendiler; bu kuvvetlerle düşmana karşı mutasavver olan cepheler cümlenizce malumdur ki ikiye ayrılabilir. Herkesin malumu olduğu bir tabirle arz edeyim dahili cephe, zahiri cephe.. Dahili cephe aslolan cephe bütün memleketin aynı fikir ve kanaatte olarak yekvücut olarak tesis etemiş oldukları cephedir. Zahiri cephe doğrudan doğruya ordumuzun düşman karşısında göstermiş olduğu cepheden ibarettir. Bu zahiri cephe, ordu cephesinin tezelzül etmesi, tebeddül etmesi, mağlup olması, çözülmesi hiç bir vakitte bir milleti ve bir memleketi mahvedemez. Bunun hiç bir ehemmiyeti yoktur. Asıl haizi ehemmiyet olan ve asıl memleketi temelinden yıkan ve halkını esir eden dahili cephenin sukutudur, işte bu hakikate bizden ziyade vakıf olan düşmanlarımız ki başta en zelil düşman olan İngiliz, asıl bu cepheyi yıkmak için iki üç seneden beri ve asırlardan beri sarfı mesai etmektedir. (Kahrolsun sesleri) Malumu Aliniz bizim eski Osmanlı tabirimizce "Kale içinden yıkılır" işte düşmanlarımız bizi içimizden yıkmağa çalışıyorlar. Düşmanlarımızın bizce malûm olabilen, malum olamıyan daha çoktur şüphesiz – malum olabilen zehirli teşebbüsleri hakikaten korkunçtur.[643]

TBMM gizli celsesinde Vahideddin Hân'dan sebeple Saray'a ve Ahmed İzzet (Furgaç) Paşa'dan sebeple Bâb-ı Âlî'ye yönelik karşıtlık ve *ihanet* ithamı yüksek perdeden dile getirilmiştir:

TBMM Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş):

---

[640] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 360.
[641] FO/7856/E 2567; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 221, dipnot 390.
[642] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 336-337. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[643] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 7.

> Bilmünasebe yine arz etmiştim ki efendiler biz makamı muallayı hilâfetin kudsiyetine hürmet ve mukaddes gayesi ile beraber benim içtihadımın gayesinden doğan, kanından hasıl olma deryada oturuyor. Hepimiz alakadarız. Onun için mukaddes tanırız, yoksa o irademizi, emir ve fermaniyle bizim memleketimizi esir edecek, Ermenistan yapacak bir adamın fermanları işlemez efendiler. (Bravo sesleri) O mukaddes makama kutsi adam getiririz efendiler. Bu millet işte isbat ediyor ki her ne kadar muhterem tanılırsa tanılsın hiyanet ettiği zaman cezasını görüyor ve biz bundan daima mütenebbih olmalıyız.[644]

TBMM Mersin mebusu Selahaddin (Köseoğlu) Bey ise idare şeklinin Batıcı yönde değiştiğine dikkati çekmiştir:

> [Mustafa Kemal Paşa'nın] İfadatı âliyeleri arasında hangi yoldan gideceğiz suali vardır. Tahminen maşrıkten başladık, garbe gidiyoruz. Yahut şarktan başlıyorlar, garbe gidiyorlar ve milleti kendi mebdelerinden başka mebdelere götürüyorlar ve bu tarzı idare memleketin hissiyatı, ananatı ahlakı ile mütearız olduğu için bu istikamet bu milleti saadete götürmüyor. Bu mevzu üzerinde uzun uzadıya söz söylemek zamanı değildir. İnşallah bunu bilahare, çünki, bu teşekkülü Hükümet ve gayei Hükûmet meselesidir, programlarımızın esasatıdır. Bunun üzerinde konuşacağız ve bu mebdeleri çok güzel telakkî ederim. Aldığımız mebdei daha iyi tekâmül ettirerek gidersek daha doğru olurdu. Fakat acaba o yolda mı gidiyoruz. Acaba ittihaz ettiğimiz esasat, tuttuğumuz umde halkın ahlakiyatınaı iktisadiyatını, ihtiyacatını tamir ve ıslaha doğru matuf olan tedabiri ahlakiye ve maneviye midir? Ben bunu anlamıyorum ve binaenaleyh bunu izahını sonraya bırakıyorum. Uzun bir bahistir. Başka bir meseledir. Vakit olmadığı için söylemiyorum. Yani hükûmet nazariyesinden vesaireden bahsolunmuştu. Fakat başka bir şekil tasavvur olunmuyor buyuruldu. Bunda bendenizin düşündüğüm hükûmet ıslahının, nazariyesinin tebeddülü şekille olmaz denerek on iki senelik inkılabta tamamiyle Kanunu esasi tedvir ettik, tamamiyle zararımıza oldu ve memleketimizi kaybettik ve taksim edildi. Biz ahlakiyatı, ananatı ve milletimizin kabiliyetini ıslah etmeli ve binaenaleyh yükselmeğe çalışmalıyız. Bu da maarifle iktisadi ile vesaireye ehemmiyet vermekle olur. On iki senedir yapamadık. Binaenaleyh bu nokta da İnşallah ayrı ve sakin bir zamanda görüşülecek ve bu noktada bendeniz şekli hükümet değil ıslahı nefs meselesini ortaya sokmak meselesini isterim. Bu da milletin ahlaken, ilmen ve iktisaden ihyası meselesidir.[645]

Mahmut Celâleddin (Bayar), Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet'i (Furgaç) Yunanlılarla işbirliği yapmakla itham etti: *İzzet Paşa Avrupa'ya doğru seyahate devam ediyor. Yunan'lıların müsaadesiyle yunan işgali altında bulunan araziden Yunan süngülerinin himayesi altında geçerek ve belki Yunan bayrağı altında şimendiferlerle seyahatine devam ediyor "kahrolsun sesleri"*.[646]

Aydın mebusu Selânikli Hasan Tahsin (San), Vahideddin Hân'ı Yunan işbirlikçisi, İngiliz esiri/kölesi ve iç savaş sebebi olmakla itham etti:

> Tasavvur buyurunuz efendiler Yunanlıların memleketimize ayak bastıkları gündenberi bir taraftan Yunanlıların bir taraftan İslâmların biribirini kırmak suretiyle belki bir buçuk milyon müslümanın mahvolmasına ancak Sultan Mehmedi Sâdis denilen adamın Hilafet bayrağını Yunanlılar eline teslim edip bizim üzerimize saldırmasından ve islâmları yekdiğeri aleyhine isyan ettirip hükümeti milliyeyi onlarla mücadeleye mecbur etmesinden tevellüt etmiştir. Tasavvur buyurunuz efendiler, düşününüz efendiler. Bu adam her vakit bu hiyanetinin mesuliyetini ve millete karşı bunun hesabını vermek mecburiyetini düşünmekten biran hali kalmayacaktır. (..) Milletin yüz binlerce nüfusunun kanını dökmek suretiyle istihsaline çalıştığı bir gayeyi takip etmek için ihtiyarı siyaset eden bir adamla anlaşmak için Hariciye Veklimizi Heyeti Vekilemizin memur etmesi esasen bir hatadır. Sonra onun vasıtasiyle anlaşmak için Sultan Mehmed'e onu göndermek, temas etmek için mezuniyet vermesi ayni hatadır. Sultan Mehmet orada bir esirdir. Kabul ettiğimiz kaide budur. Bir esir alınmak istenildiği zaman onunla mı pazarlık edilir? Yoksa efendisi ile mi? Yani orada Amiral Harington ile mi anlaşılır? Sultan Mehmed'i almak isterse ona gider. Onunla anlaşmak lâzımdır. O bir esirdir. Onun efendisi Harington, onun efendisi Loit corç... Binaenaleyh İstanbul'da Sultan Mehmet'le müzakere etmesi doğru olur mu? Bu böyle? Sonra Hariciye Vekilinin velev Sultan Mehmet'le zaten gayri kabili hal bir meseledir. Tasavvur buyurunuz

[644] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 20.
[645] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 21.
[646] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 32.

ki Sultan Mehmet bugün yüzbinlerce islâmın kanını dökmeye sebep olmuştur. Bunların hesabını vermek mecburiyetindedir. (..) Bu böyledir. Bu adamda behemehal mevkiinde bulunmak ve tutunmak için her halde İngilizlere istinat etmek mecburiyeti vardır: İlanihaye öyledir. İngilizler, Arapların başına Emir Faysal'ı, Mekkelilerin başına Şerif Hüheyini musallat ettikleri gibi bizde de daima milletle saltanat arasına bir fitne ocağı bulundurmak için daima onu başımızda bulunduracaktır.[647]

Edirne mebusu Şeref (Aykut), Vahideddin Hân'ı İngiliz işbirlikçisi olmakla itham etti. İddiasına göre Padişah, İngilizlerin İstanbul'u işgal ettiği ve tutuklamalar yaptığı sırada kahkahalarla gülüyordu:

Efendiler, bendeniz Hariciye Vekilimizi burada dinlediğim vakit böyle nazarım önünden bir üç yüz senelik bir tarih geçti. Düşündün hikmeti eşraftan tulu eden imanı islâmın bütün dünyaya saadet getireceğini iman eyleyen Halifeler birer, birer nazarımdan geçti. O kudsiyeti gördüm. Baktım ki bütün alemi islâm bir mihraba doğru tevcih etmiş kalbini, fikrini nesi varsa hepsini ona bağlamış, başta Halife olmak üzere. Dört yüz milyon müslüman bunun arkasına düşmüş bir varlık gösteriyor. Fakat öyle Halifeler geçti ki bütün varını yoğunu hepsini nesi varsa yalnız islâmın şeref ilâsına sarfetmiş, taşa yaslanmış, toprağa düşmüş fakat islâmın ihyasına çalışmıştır. Yine nazarım önünde öyle bir geçti ki Ulu Hakanın Ulu Türk Hakanı Yavuz Sultan Selim'e hatip Minberde ilk defa olmak üzere: Hdaimül haremeyneül şerifeyn , derken başından destearını, altından seccadesini atarak toprağa kapanan ve Allahına secde eden o büyük Padişah ile şimdi bir sarayın muzlim köşesine sığınan şahsiyet, didişan, çalışan, çırpınan, yaşamak isteyen koca bir milleti ne hale getirdiğini düşündüğüm zaman, Allahım büyüktür ona kahredenler sanki saikai ilahiyen ile mahvolacaktır, dedim (İnşallah sesleri.)

Efendiler, bütün islâmların imanına, vicdanına müracaat ederim. Sağ elinizi makarrı iman olan göğsünüze koyunuz. Hiç bir islâmın kalbinde Makamı Hilafete tazimden, takdisten başka bir his yoktur.

O makam ne kadar büyükse, o makama gelen bir mekînin seciyesi islâm olmak şartiyle pek çok alçak olabilir. Fakat makamın ülviyetini onun fenalığı katiyen örtemez. Çünkü makam kutsîdir. Zira bütün islâmı âlemden alınmış ve nihayet efendiler mahbubu hüde olan fahri risaletin makamını haiz bulunmuştur. O makamı kutsî. Fakat şahsiyet her vakit için sefil ve nakâmdır. Ben tahattur ediyorum ki ilk defa olmak üzere mütarekenin akdini müteakip İngiliz'lerin İstanbul'u işgal ettiği zaman işte ben o vakit ağladım. Gördüm ki memleketin içinden bir çok evlâdını İngilizler topluyor. Düşman bunları sürüyorken padişah da sarayında kahkahalarla gülüyordu. Yalnız efendiler; o gün bir faciaya rast geldim. Defteri hakaknîye giderek kendi emlâki hususiyesini -ki vaktiyle millet elinden almış- onun senedini taharri için Refik Beyi göndermişti. İyi hatırlıyorum ki Meşrutiyetin hini ilânında ve şimdi içimizde bulunan ve rüfekamızın ser tacı olan Rıza Nur Beyefendi serveti şahane ve Hakkı millet diye yazmış olduğu bir kitap üzerine millet hakkını aramış, emlâki almış ve milletin hazinesine teslim etmiş iken işte en son şimdiki bulunan şahsiyeti safile bundan istifade ederek o emlâki kendi üzerine çevirmek olmuştur. Efendiler; işte düşününüz ki bir millet yaşamak için çırpınırken, uğraşırken mütareke denilen belayı siyah üstüne çöktüğü dakikada ben milletin reisi bulunduğum diyen zat kendi şahsî menfaatını temin için üç beş parça binanın beş, on parça tarlanın tapu senedini çıkarmakla meşguldür. Efendiler ben isterdim ki Ahmet Celayirî'yi Timurleng'e teslim etmektense koca muazzam bir saltanatın enkazı tarümarı üzerine kapanmağı, Yıldırım Bayizit'in na halef halefi bu hal kadar alçalmasın. (Alkış) Efendiler, Sakarya vadilerinde son kanını dökerek milletin namusunu Alsancağın asırlardan beri şerefini nihayet islâmın mihrabını, kâbesini bu kutsi varlığını, müdafaa eden mehmetçik bütün caniyle didişirken efendiler; saray ve saltanatta bulunan şahsiyet halife ise genç müstesna bir kadınla izdivaçtan vaz geçmemiştir. (Allah kahretsin sesleri)

SALÂHATTİN BEY (Mersin) – Efendiler, bu perdeler çok çirkin perdelerdir. Bunlar açılmamalıdır. (Doğru sadaları) (Gürültüler)

HÂŞİM BEY (Çorum) – Ben de, şapkalı olarak fotoğrafını çıkaracağım.

ŞEREF BEY (Devamla) – Efendiler açılmasın denilen perdeyi bir defa daha açayım efendiler. İyi dinleyiniz. Şimdiki şahsiyeti Halifenin ayağına Meclisi Millîden ve Heyeti temsiliyeden dört, beş zat gitmişti ki içinizde

[647] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 34.

arkadaşlardır. Padişahın kendisine vaziyeti hazırayı tamamiyle anlatmış ve kendisine demişti ki -sen altı asrın şehnamesini taşıyan bir varlığın başında bulunuyorsun. Buyurun milletin başına demişlerdi. Efendiler o eşhas sarayın kapısından çıkarken papas (Furo) haremi hümayunda hüzura kabul olundu. (Pek doğru) işte bir vak'ayı tarihiye. Binaenaleyh benim kendisinden hiç ümidim yoktur.[648]

Karahisar-ı Sahib mebusu Mehmet Şükrü (Koç) da Saray'ı ve Bâb-ı Âlî'yi *davayı millîmize hiyanet* etmekle itham etmiştir. Yanı sıra Saray ve Bâb-ı Âlî "esaret" altında olduğu hâlde Ankara Hükûmeti'nin mezkûr makamlarla temas kurmasını da tenkid etmekten geri durmamıştır:

Şeref Beyin pek parlak nutkundan sonra uzun söz söylemeğe lüzum yoktur. Yalnız şayanı dikkat iki nokta vardır ki Heyeti Âliyenizin nazarı dikkatini bu iki noktaya celbetmek isterim. Efendiler, gerek İzzet Paşanın ve onun dahil olduğu heyetin ve gerek sarayın davayı millîmize karşı yaptıkları hiyanet herkesçe malumdur. Bilhassa heyeti vekilece daha evvel sabit olmuş bir hakikattir ki biz onları vaktiyle kulaktan kulağa işitirken onlarca bu bir hakikati müspite olarak malum idi. Böyle hüviyetleri, mahiyetleri ve davayı millimize karşı bugüne kadar irtikâp ettikleri rezail e dalavereler malum iken bu tariklerden istifade etmek için Yusuf Kemal Beyi İstanbul'a sevk etmek ve bunu tahtı karara almak basiretsizliğini irtikâp ermek doğru mudur? Bendeniz buna basiretsizlik diyorum. Çünkü, affınıza mağruren, tamamen bunun basiretsizliğine kaniim. Çünkü bunlarla temastan bir netice çıkmayacağı malum iken ve sarayın İngiliz'lerin tahtı esaretinde olduğunu ilân ederken, İngiliz'lerin hâkimiyeti altında bulunan bir yerden menfaat çıkarmak ümidini beklemek, affınıza mağruren söyleyeceğim, basiretsizliktir. Bu bairetsizliğin irtikâbı ve onun binnetice tevlit ettiği şey memleket dahilinde milletin tesanüt ve itimadını bozmak için düşmanların ekmeğine yağ çalmak olmuştur ve bunun neticesi budur. İşte bu Heyeti Vekile ki en mühim mesailde Meclisi Âlinizin reyini almak icap ederken ve Meclisi Âliniz onlara veçhe tayin etmek kudreti kanuniyesini haiz iken bunu burada söylememek ve bunu Meclisi Âlinizden gizlemek, yapmış oldukları lâf meydana çıktıktan sonra bugün huzuru âlinizde anmışlardır. Efendiler; mesul olacak orta yerde yalnız Heyeti Vekile vardır, işlemiş oldukları cürmü siyasînin günahını çekecek yalnız Heyeti Vekile vardır? Çünkü mahiyetleri bugüne kadar yapmış oldukları cinayetleriyle malum olan eşhastan istifade etmek hevesine düşmüşlerdir. İşte Meclisi Âlinizin soracağı ve hesap ve divana çekeceği şey budur. Onun üzerinde imali fikretmek lâzımdır. Bunun üzerinde beyanı mütalâa etmek lâzımdır. Yapılan her cinayetin hesabını sormak vazifesiyle mükellef olan ve bilhassa ferdî işlerden dolayı sabırsızlık gösteren Meclisi Âlinizin bütün cemiyetimizi; bütün milletimizi izrar edecek olan bu hâdiseyi tevlit ettiklerinden dolayı bendeniz İstiklâl Mahkemelerine verilmelerini teklif ve talep ediyorum. [649]

Karahisar-ı Sahib mebusu, Müderris, İttihadçı İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi; Sultan Vahideddin'in müdafii olmadığını belirterek şer'î ve millî mahkemeler tarafından muhakeme edilinceye kadar ağırkanlı olmak gerektiğini ifade etmiştir:

Arkadaşlar, bendeniz bazı ufak noktalara işaret etmek isterim. Malûmu âliniz İslâmiyet şahsa merbut olmaktan çok uzaktır. Makamı hilâfetin kudsiyetini hepimiz tasdik ediyoruz. O makamı işgal eden zat hakkında şer'i şerif, mahkemei şer'iye hükmünü elbette verecektir. Fakat zannedersem mahkemei şer'iyenin hüküm vereceği zaman henüz hulul etmemiştir. Çünkü esaret, ikrah zail olmamıştır. Birtakım esabap ve avamil de bu hükmün teehhürünü zaruri kılmaktadır. Âmali milliyemizin husulü zarureti bunu icap ettiriyor. Biz bir halk hükümeti ilân ettik. Halk bir taraftan namına dua ederken bize bu kürsüde şahsı ile oynamak icap etmez. Hüküm verilinceye kadar gerçi bendeniz de kaniim ki âmali milliye hilâfına gayet mel'unane dolaplar çevriliyor. Fakat bunun esbap ve avamili suveri hakikisiyle meydana çıkıp mahkemei şer'iyeye, mahkemei milliye hükmünü verinceye kadar

[648] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 35. Mecliste İslâmcı koyu söylemler serdeden Edirne mebusu Şeref; CHP Tek-Parti devrinde kadrolu Edirne *saylav*lığı yapacak, Aykut soyadını alacak ve neşredeceği "Kamâlizm" nam dalkavukluk kitabında da kendi şahsiyetini tenvir eden şu çarpıcı satırları kaleme alacaktır: "Türk devrimini son asırların değişikliklerini hazırlayan fikirlerle ve daha sonraları yürüyen, göğdelenen Rasyonel, Sosyolojik, Markıst, Faşist rejim ve ideolojileri ile izaha çalışmak da fazla bir iş olur. Kamâlizm bunların üstünde yalnız yaşamak dinini aşılayan ve bütün prensiplerini ekonomik temeller üzerine kuran bir dindir." Şeref Aykut. (1936). *Kamâlizm: C. H. Partisi Programının İzahı* içinde (s. 3). İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitap Evi.

[649] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 36-37. Afyon mebusu İştirakiyuncu Mehmet Şükrü (Koç), *Türk komünistleri*nden idi: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 327-328.

bizim gibi dinini, vatanını kurtarmak için kalbi çırpınan mebuslara düşen şey ağırkanlılıktır. Zannedersem bu bapta hareket biraz nezahati lisandır. Bendeniz bunu söylemekle hiçbir vakit onun müdafii olmadığımı da arz etmek isterim.[650]

Burdur mebusu İsmail Suphi (Soysallıoğlu), Sultan Vahideddin'i Yunan işbirlikçisi olmakla itham etti:

Arkadaşlar; ben uzak diyarlardan geliyorum. Her yerde ve her yerde sizin teşkil ettiğiniz, yoktan vücuda getirdiğiniz mucizevi hükümetin her yerde islâm, hıristiyan, Türk, Mecusi, anlayan, anlamayan herkes takdirkârı oluyor. Herkes size düahan oluyor. Bir millet ki bütün dünyaya karşı istiklalini müdafaa için mucizeler halketmiştir, herkes ona takdirkârdır. Fakat istanbul'da bulunan üç, beş rezil bunu anlamaktan, anlayabilmekten âcizdir. Yılan giresi yürekleri, soğuk kanlı yürekleri harekete gelmekten âcizdir. Onlar kahpedirler, alçaktırlar... (Bravo sadaları) Arkadaşlar, bu defa ben İstanbul'a uğradım, ailemi görmek için. Koyun tüccar sıfatiyle uğradım. İstanbul'dan Boğaziçi'nden geçerken feci bir hüzün duydum. Sarayın karşısında bir Yunan bayrağı çekiliyordu. Yunan bayrağının her gün bir silâh atılarak selamlamaktan ar hissetmeyenler acaba zanneder misiniz ki efendiler saray denilen şeyden insanlara saadet gelmiştir? (..) ben Yusuf Kemal Beyin saraydan ne kadar entrika karşısında kalmış olsa yine bizim kuvvetimiz arkasında olduğu için elbette Avrupa'ya giderken elbette İzzet Paşayı gayri kabili kıyas derecede kuvvet sahibi olarak gittiğine eminim. Bütün dünya Yusuf Kemal Beyin Büyük Millet Meclisinin mümessili hakikîsi olarak ve bu toprakların hakiki mümessili ve bu halkın mümessili olduğuna ve binaenaleyh bir davayı adilenin hakiki sahibi olduğuna şahittir. Binaenaleyh saray bu entrikasını yanlış çevirmiştir. Saray gibi rezil, milletsiz, mezhepsiz, menfaatperestler aşağı; benim azmini her vakit ispat etmiş olan milletimin davası her zaman yukarı. (Alkışlar)[651]

Yusuf Kemal'in (Tengirşenk) Padişah huzuruna çıkartılması, Meclis'in müşterek kararı değil; Heyet-i Vekile'nin tasarrufuydu ve birçok mebus, bu durumu tenkid etmişlerdir. Vatan haini ilân edilen kişilerle resmî temaslar kurulmasının ardında nasıl bir hesap vardı, acaba, bir komplo mu yatmaktaydı? Trabzon mebusu Hafız Mehmet (Baştımar), Yusuf Kemal'in İstanbul temasları meselesini farklı bir zaviyeden tahlil etmiştir. Ona göre İstanbul'daki Padişah hal' edilmeli, Ankara'daki Fevzi (Çakmak) Kabinesi düşürülmeliydi:

Efendim, bendeniz meseleyi üç şekilde düşünüyorum. Hükümet Meclisi Âlinin malûmatı olmaksızın Hariciye Vekilini Padişahla görüşmeye memur edebilir mi, edemez mi? Bununla görüşmekte faide var mı, yok mu? Mazarrat mı var, faide mi? Bu meseleleri müzakere edelim, kararlaştıralım. Meclisi Âli kendi salâhiyetini, hukuku esasiyesini tabiîdir ki böyle yani halife ile, padişahla görüşmeye muhtaç olup olmadığını kararlaştırmak Meclisi Âlinin bizzat hukuku esasiyesidir. Buna Meclisi Âli muhtaç mı, değil mi? Buna kendisi karar verebilir. Yoksa Heyeti Vekile hiç bir vakit Meclisi Âlinin meşruiyetini Meclisi Âlinin hükümetinin meşruiyetini tasdika ihtiyaç olduğuna karar veremez.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) – Öyle bir şey yoktur. Böyle bir karar olamaz.

HAFIZ MEHMET BEY (Devamla) – Hariciye Vekilinin beyanatında vardır. Arz edeceğim efendim, biz müslümanız. Makamı Hilafete merbutiyetimiz layezaldir. Buna şüphe yok. Fakat bendenizden mukaddem iradı nutuk eden rüfekamın tadat ettikleri bir çok fecayiin müsebbiplerinden olan ve kendi şahsî menfaatini milletin ve işgal ettiği Makamı Hilafetin menfaatinin de fevkinde tuttuğunu ispat eden Padişahın şahsına karşı bizim muhafazai merbütiyet etmekliğimizde ve muhafazai merbutiyet ettiğimizi dünyaya göstermediğimizde mazarrat mı var, menfaat mi var? Çünkü, bütün âlemi islâm nazarında ve âlemi insaniyet nazarında şöyle bir ittiham altında kalacağız. Bize birbirimizi katle teşvik eden, bir çok mukatelelere sebep olan, aramıza girip islâm kanına giren, fetvalarla, mahkemelerle bir çok ricalimizi mahkûm eden, fetvalar çıkarıp bizi bağı, âsi diye ilân eden... (İftiradır sadaları) Halbuki bizim maksadımız, gayemizin kudsiyeti gayri kabili inkâr iken bizi bu suretle âsi diye üzerimize ordu sevkettiği halde bugün yine ona sarılmak ve onunla barışmak ve onlardan bizim mevcudiyetimizin tasdikini istemek zannediyorum ki bütün âlemi islâmiyet ve insaniyet nazarında hacil düşeceğiz. Binaenaleyh bu suretle bizim hiç bir menfaatimiz olmadığı kanaatindeyim. Mazarrata gelince: Arz ettiğim gibi bir kere

[650] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 37.
[651] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 38.

> Türkler, kendi milliyetlerine, kendi benliklerine sahip değillerdir. Mutlaka Padişahın esiridir. Türkler, hiç bir vakitte milliyetlerine ve kendi varlıklarına kail değildirler. Her daim bunun bu önlerinden geçmedikçe, bunlara rehber olmadıkça bir şey yapamazlar. Burada iki senedenberi bu kürsüde, Reisimizin ve diğer hatiplerin bağırdıkları nutukları, feryatları hepsi hava ve hepsinin yalan olduğunu bütün âlemi insaniyete karşı ilân ediyoruz. Çünkü fiilimiz, ahvalimizin hilafıdır. Bu suretle bütün âlemi insaniyetle islâmiyet arasında mevkiimizin tenezzülüne bâdi olacak olan böyle bir harekete karar veren heyeti hükûmete karşı bendeniz itimat edemeyeceğim. Ve itimat ettiğimiz takdirde bu mesele burada mevzubahis olmamalı idi. Olduktan sonra bu kadar sözler söylendikten sonra bu hükûmeti ibka etmek, harekâtını tasvip etmek demektir; bu doğru değildir. Bunun hakkında ikinci bir şey kalır hükûmeti iskat, Padişahı da hal'... Fakat hal' hakkındaki kararımızın kabiliyeti tatbikiyesini düşünüyorum. Kabiliyeti tatbikiyesi olmamasına binaen bu teklifimi geri alıyorum. Buna göre Meclis vaziyetini tanzim eder. Herhalde Heyeti Vekilenin ıskatı lâzım gelir. Bu Meclis mevkiini muhafaza edecektir.[652]

Tenkidler Heyet-i Vekile'de teksif ettiği vakit söz alan Mustafa Kemal, Hilâfet-Saltanatın muhafazasına vurgu yaparak Fevzi Paşa Kabinesinin kabahatli olmadığını bilakis İstanbul'daki ikiyüzlülerin entrikasına kurban gittiğini ifade etti ve meseleyi sonlandırdı:

> Efendiler, mevzubahis olan meselede tenkitlerin teveccüh ettiği noktaya dair ben de iki kelime söylemek istiyorum. Heyeti Vekilenin Hariciye Vekiliniz Yusuf Kemal Beye; İstanbul'da ifa edeceği vazife ve vermiş olduğu talimat, tamamen salâhiyeti ve mezuniyeti dairesindedir. Çünkü Meclisi Âlinizin bütün milletle beraber takip etmiş olduğu esasat cümlesindedir ki Makamı Muallayı Hilafete muhafazai merbutiyet etsin. Evet merbutuz, çünkü Makamı Hilafet ve saltanat herhangi bir şahsın değildir. Doğrudan doğruya bütün âlemi islâmın müzaheretiyle beraber Türkiye hakkındadır. O makam bizimdir. Muhafaza ettik ve nihayete kadar muhafaza edeceğiz. (Alkışlar) Binaenaleyh o makamda henüz calis olup millet tarafından, Heyeti Celileniz tarafından hiç bir hükmü şeriye tutunmaktan uzak olan bu zat Meclisi Âlinizin mukadderatına, teşebbüsatına, milletin âmaline mutabık hareket edeceğini söylemek üzere ciddî ve hakiki arzu ve talepte bulunursa -o Makamı Muallaya ki merbutuz- müracaat edebilirsin. böyle bir mülâkat yapabilirsin demek hepimizin salâhiyeti dahilindedir. Vekillerinizden mürekkep olan heyetin de tamamen salâhiyeti dahilindedir. Binaenaleyh Yusuf Kemal Beyefendi bu noktada almış olduğu talimatı tamamen tatbik ve hüsnü ifa etmiştir. Ancak kendisine davet vukubulduğu anda bu daveti yapanlar ve yaptıranlar adî bir surette ve iğfalkâr bir surette entrika yapmışlarsa bunda Yusuf Kemal Beyin ne kusuru olabilir? Mahaza Yusuf Kemal Bey yine mülâkatı yapmakla kendisine teveccüh etmiş vazifeyi yapmış bulunuyor. Bilhassa İstanbul'da müfaraket etmeden evvel bütün vaziyeti teşrik ederek yapmış olduğu mektupla bu vazifesini hüsnü ikmal etmiş ve muhataplarının mahiyeti asliyelerini tamamen izhar ve ilân etmiş bulunuyor. İstanbul'da kabine halinde, Heyeti Hükûmet halinde hiçbir vaz'ı meşruları olmadığı halde memleketin ve milletin mukadderatına alâka gösteren ve cihanda bu zavallı milletin terihi üzerinde teşvizat yaratan insanlara karşı vazifei insaniyeye ve vazifei vicdaniyeye ve vazifei hamiyete davet etmek için Hariciye Vekiline salâhiyet vermek bittabi Heyeti Vekilenin yapabileceğe ve yapmakla mükellef olduğu vezaiftendir. Böyle bir talimat verdiğinden dolayı Heyeti Vekileyi tenkitte isabet mevcut değildir. Efendiler İstanbul'da bir takım adamlar vardır ki zevahir halleriyle müraîdirler. Dünyayı aldatagelmişlerdir ve bugün dahi aldatmaktadırlar. Binaenaleyh her nasılsa iktisabı şöhret etmiş ve kendilerini hamiyetle ve vatanperver tanıtmış olan bu insanların bizim okuduğumuz kadar bütün milletimizin ve bütün âlemi islâmın okumasının imkân ve ihtimali yoktur. Kazanabilmiş oldukları bu mevkiin vermiş olduğu salâhiyetle dünyayı iğfal etmektedirler. Biz ve milletimize ve âlemi islâma karşı bu zevahiri ve bu mevaidi iğfalkârane ile hareket etmekte olan insanların içyüzünü göstermek vazifesiyle mükellefiz. Binaenaleyh Yusuf Kemal Bey bu hakikatın tecellisine ve bütün vuzuh ve tebarüzüne pek büyük hizmet etmiştir. Binaenaleyh

[652] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 38-39. Hafiz Mehmet Baştımar, hukukçu idi. "Hafız", Kur'ân'ı hıfz etmiş olmasını ifade etmiyor, mecliste öyle anılıyordu. "1-8 Eylül 1920'de Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kurultayına Cevat Dursunoğlu ve Süleyman Necati ile birlikte Anadolu delegesi olarak katıldı. Bakü dönüşü Trabzon'da yayımlanan (İstikbal) Gazetesine verdiği demeçte, yeni programların gerekliliğini vurgulayarak Sovyet Rusya ile dostça ilişkiler sürdürmenin zorunlu olduğunu, ancak bunun Türkiye için kabul edilebilir olmayan Bolşevizm'in benimsenmesine yol açmaması gerektiğini söylemek suretiyle, o sıralarda serbestçe faaliyette bulunan komünistlerin karşısında cephe aldı.". Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi (1919-1923)*, 1994, c. 3, s. 939-940. Yeğeni Zeki Baştımar da 1959-1973 yılları arasında Türkiye Komünist Partisi'nin liderliğini yapmıştır.

> Heyeti Vekilemizin hareketi bence doğrudur. Yusuf Kemal Bey kendisine teveccüh eden şeyi bihakkın ifa etmiştir. Binaenaleyh Heyeti Celilenizin yapacağı şey İstanbul ve İstanbul'dan Londra'ya gönderilenlerin teşebbüsatı meşrua ve makulemizi ızrar etmek için vuku bulacak teşebbüslerinin hiç bir kıymeti ve ehemmiyeti olmadığını bu kürsüden Heyeti Umumiyenizle beraber bütün cihana ilân etmektir. (Alkışlar)[653]

Ahmed İzzet (Furgaç) Paşa, bu meseleyle alâkalı olarak şu satırları hatıratına kaydetmiştir:

> Mecliste yapılan müzakereler sonucunda maruzatım kabul ve takdir edilerek Ankara ile uzlaşmak için tavsiye ettiğim son girişimin uygulama şekli de görüşüme bırakıldı ve bana verildi. Bu amaçla Vükelâ Heyeti dilinden Ankara ricaline bir mektup kaleme almışsam da, Ankara ile iyi ilişkilerde bulunmakla birlikte devlete sadakat ve bana sevgileri olan bazı kişiler böyle kesin ifadeli bir teklif yapılmasından önce Ankara'dan İstanbul'a veya İzmit gibi orta bir noktaya gönderilecek ve bizim tarafımızdan da tayin olunacak sözü geçer birkaç zât arasında şifahen görüşülmesinin uygun olacağı ve böyle bir görüşmenin kendileri tarafından hazırlanmasına çalışılacağını açıklamaları üzerine, bu teklife uyarak mektubu göndermekten vazgeçtim.
>
> Bu kişiler tarafından böyle bir görüşme hazırlanması için beş on gün haberleşildikten sonra, İtilâf Devletleri ve özellikle Fransa ve İngiltere ricaliyle görüşmek üzere Avrupa'ya gidecek olan Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'a uğrayarak bizimle müzakerede bulunacağı haberi gelmiştir. Yusuf Kemal Bey'in bu seyahati ve Fransa ile İngiltere ricaliyle mülâkatı, Hamit Bey'le Fransız temsilcisi tarafından hazırlanıp sağlanmıştır. Yusuf Kemal Bey'in, Ankara ile olan ilişkilerimizi büsbütün bozmuş olan bu seyahatiyle İstanbul'daki ikameti ve bunu izleyen olaylar anlatılmadan önce, bu tarihe kadar bakanlığım zamanında ortaya çıkan diğer bazı olayları bu arada anlatayım: [..][654]

6 Mart 1922 tarihli İngiliz istihbarat raporuna göre, İstanbul'daki ulusalcı komiteyle sıkı ilişkisi olan bir ajanca, Ankara'yla ilişkisi olan "bağımsız ve güvenilir bir kaynak," şu bilgiyi vermişti: "Şubat ayı sonunda, Ankara'daki Rus elçisi Aralov, Mustafa Kemal ve Celal Bey arasında, Anadolu'da bir Pan-Asya Kongresi düzenlenmesi konusunda gizli görüşmeler yapılmıştır. Aralov, aynı konuda, Sovyet yönetimiyle yazışmalarda bulunmuştur. Bu haberin verildiği sırada kesin bir karar alınmış olmamakla birlikte, Moskova'nın, bu projeyi desteklemesi bekleniyor. Mustafa Kemal'le Aralov arasında yapılan görüşmelerin kimilerinde Afganistan ve Azerbaycan temsilcileri de bulunmuştur. Aralov, olanaklı olan en erken vakitte, İslam uluslarının birleşmesini sağlamak için her gayretin harcanması gerektiğine inanmaktadır. Aynı zamanda, Anadolu ile Rusya arasında ekonomik bir anlaşma Sağlamak için tüm enerjisiyle çalışmaktadır. Ankara ve Moskova yönetimleri, bu konuyu görüşmek üzere komisyonlar atamışlardır. Herhalde Mart'ın sonuna dek bir anlaşma tasarısı hazırlanmış olacaktır. Ajanlar, bu anlaşmanın, Pan-Asya Kongresi'nin amaçlarının gerçekleşmesine yardımcı olacağına inanmaktadırlar."[655]

7 Mart 1922. Avam Kamarası içtima ediyor. "Türkiye" mevzubahis ediliyor. Bay L. Malone *Mustafa Kemal'le bir anlaşma yapılması halinde bunun Hindistan'da ve Doğu'da Müslümanlarca iyi karşılanacağını* ifade etti. Hariciye Nezâreti Parlamento Müsteşarı Cecil Harmsworth ise şöyle cevablandırdı: *Mustafa Kemal Paşa'nın, Türk halkının, Milliyetçi kesimi içindeki (güçlü) durumu pek iyi bilinmektedir. Majesteleri'nin Hükümeti'nin kendisi de, Hindistan ve Doğu'daki Müslümanlar gibi, Türkiye ile, bütün Türk topraklarını ve makamlarını kapsayan genel bir çözümden yanadır…*[656] *Sultan ile barış yapılması lâzımdır*. Bunun üzerine söz alan Hindistan Sömürge Nâzırı Yahudi asıllı Edwin Montagu: *Allah esirgesin! Bırakınız da İngiliz halkı olayları öğrensin!*[657]

---

653 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 40.

654 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 142, 153-157. 153 ilâ 157 arasındaki iktibas tamamlanmadı (*ÖFA notu*, 29 Ağustos 2023).

655 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 339.

656 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 145.

657 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 159.

7 Mart 1922 tarihinde L. Malone, Mustafa Kemal Paşa ile yapılacak bir anlaşmanın Doğu'da (Hindistan'da ve Müslümanlar arasında) İngiliz menfaatlerine uygun olacağını vurgulayarak kendisi ile müzakerelere başlanıp başlanmayacağına sordu. Buna karşılık Harmsworth, Mustafa Kemal Paşa'nın Türk halkının Milliyetçi kesimi arasındaki konumunu iyi bildiklerini fakat umumi bir barış antlaşmasını devletin hâkimi olan Sultan ile sonuçlandırmak istediklerini dile getirdi.[658]

İngiliz istihbaratı, Fransızlarla görüşmek üzere İstanbul'dan Paris'e hareket etmiş olan TBMM Hükümeti Hariciye Vekili Yusuf Kemal'in (Tenginşenk) evrakından 6 sayfayı kopyalamak suretiyle ele geçirdi. İlgili vesikalar, Yusuf Kemal'in özel kalemi Kemal'in 12 günlük yokluğu sırasında, O'nun kayınpederinin evinden temin edilmişti.[659]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 235 numaralı telgraf gönderdi. Mustafa Kemal ve çevresi hılâfet-saltanat aleyhtarıdır. Fransa, İstanbul'daki hükümetin ortadan kaldırılması için Mustafa Kemal'le entrika çevirmektedir. Ankara'nın yegane hükümet olması için Padişah'ın propaganda sayesinde İngiliz esiri ve vatan haini oldurulması lazımdır:

Kurmay Yüzbaşı Neş'et Bey

Görsel. Çopur Neş'et (Himmetoğlu, 1975, c. 1, s. 171).

Lordum,

Bugün tarihli, Yusuf Kemal [Tengirşenk] Bey'in Avrupa Heyeti kâtibi Kemal Bey'in elinde olduğu belirtilen bazı vesaikin tercümelerini ileten 232 numaralı Gizli yazıma atıfta bulunarak, aynı menbadan aldığım ber-vech-i âtî malumatı isal etme şerefine nailim.

2. Kemal Bey, İstanbul'da kaldığı süre boyunca yaptığı bir sohbette, Büyük Millet Meclisi'nin heyete 160.000 Türk Lirası tahsis ettiğini, bunun da bugünkü döviz kuruna göre 25.000 sterlinden biraz daha az olduğunu söyledi. Bu meblağın 50.000 Türk Lirası seyahat masrafları için, geri kalan 110.000 Türk Lirası ise gizli gayelere tahsis edilmişti.

3. Kemal Bey'e atfedilen diğer ifadeler arasında şunlar yer almaktadır: Şehzade Ömer Faruk Efendi 1921 senesinin bidayetinde İnebolu'dan İstanbul'a geri gönderildiği hengâmda, Büyük Millet Meclisi mebusu Hamdullah Suphi [Tanrıöver] Bey haberi Ankara'ya telgrafla göndererek, Şehzade'nin Anadolu'da hüküm sürmek istediğini bildirdi. Bu telgraf Büyük Millet Meclisi'ne okundu ve birkaç Mebus Şehzade'yi kınadı. Mebuslara, Padişah'ın İngilizlere satıldığı bildirildi ve Mebusların intihab mıntıkalarını ziyaret edip hanedan aleyhtarı propaganda yapmalarını sağlamak için Meclis iki ay tatil edildi. Bu propaganda, bilhassa halkı Saltanata ve Hılâfete merbut Sivas, Konya ve Erzurum mıntıkalarında pek fazla destek görmedi.

---

[658] Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 312. Bunların yerine direkt olarak *House of Common*un (HoC) zabıtnamesini çevir (https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1922/mar/07/turkey). Gotthard Jaeschke'ye atıf yapmışım fakat *HoC* zabıtnamesiyle tenakuz halde. Muhtemelen Montagu başka bir yerde bu itirazı teklim etti (*ÖFA notu*, 7 Aralık 2024).

[659] Salâhi R. Sonyel, *İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un Türk Ulusal Akımı'na Karşı Tutumu (1920-1923)*, 1994, s. 171. Burada bir hususu zikretmek fayda var: Kemalist tarih yazıcılarından Sonyel, *Aide de camp* (hünkâr yaveri) kavramını *emektar bir mabeynci* olarak Türkçeye çevirmiştir. Hâlbuki *mabeynci* kelimesinin İngilizce karşılığı *court chamberlain*dir. Mete Tunçay, bu nüansa dikkati çekerek hünkâr yaverinin bir subay olabileceğini belirtiyor (*Tarih ve Toplum*, Nisan 1985, Sayı 16, s. 59, sonnot 2). Başka bir deyişle mezkûr köstebek, TBMM Hükümetinin Padişah yanına yerleştirmiş olduğu subaydır. Biz, merkum hünkar yaverinin Kurmay Yüzbaşı Neşet olabileceğinden kuşkulanıyoruz. Hüsnü Himmetoğlu'nun belirtdiğine göre Yüzbaşı Neşet, Mustafa Kemal'e bağlı bir hünkar yaveriydi: Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 171-175.

4. Mösyö Franklin-Bouillon, Ankara'da bulunduğu son sefer, Ankara ve İstanbul'un ikili sisteminin kaldırılmasını savunmuştu. Mustafa Kemal Paşa ona bunun ancak İngilizlerin kölesi olan ve memleketine ihanet eden Padişah'ın tahttan indirilmesiyle gerçekleştirilebileceğini söylemişti.

5. Mösyö Poincaré'yle yaptığı mezkûr mülakattan kısa bir süre evvel, Yusuf Kemal [Tengirşenk] Bey, Paris'deki Ankara Hükümeti mümessili [Ahmed] Ferid [Tek] Bey'e, mevcut Padişah tahtta olduğu müddetçe Fransızlar için herhangi bir şey yapmanın imkânsız olduğunu ve Şark-ı Karib meselesinin hallinde en mühim âmilin İngilizler olduğunu telgrafla bildirmiştir. Prensip olarak Fransızlar da aynı mülahazada, lâkin Bay Lloyd George'yle anlaşamamaktalardır ve mesele her geçen gün tehir edilmektedir.

6. Ruslar, maden imtiyazatı vermesi için Ankara Hükümeti'ne baskı yapıyorlardı ve muhtemelen yirmiden fazla maadin vermek zorunda kalacaktı Ankara. Tek ümidi, Ruslara kesin bir cevap vermek zorunda kalacakları 20 Mart'tan evvel Fransızlardan daha münasib şerait elde etmekti. Bu mesele Ankara Hükümeti için hayatî ehemmiyet taşıyordu.

7. Mustafa Kemal Paşa'yla temas halinde olan eşhas, ona karşı en azim hürmeti duyarlar ve bu hürmet, ihtimal, son zamanlarda onun faaliyetlerine duyulan hayranlıkla artmıştır. Çevresi, yüce karakterli bir adamın, milletin müncisinin ve muhafızının hizmetinde olmaklığın, yegâne maksadı saltanatını sürdürmek olan cahil bir Hükümdarın hizmetinde olmaklıktan çok daha iyi olduğunu söyler. Yusuf Kemal Bey'in birkaç gün evvel Hilal-i Ahmer dairesinde Celal Muhtar Bey'e söylediği gibi, "Padişah kusurlarını görmek için gözlük ister velâkin bunları İngiliz dükkânlarından ve kayınbiraderinden (Damad Ferid Paşa) satın alırsa, nevzuhur hiçbir şeyi algılayamaması hayreti mucib değildir."

Bendeniz, Horace Rumbold, *Fevkalâde Komiser*.[660]

Horace Rumbold, Lord Curzon'a mahrem telgraf: Bâb-ı Âlî Hükümetinin Hariciye Nâzırı Müşir Ahmed İzzet'i (Furgaç), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) heyetinden müstakilen Müttefik başşehirlerine göndermiş olması, Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé'nin *canını çok sıkıyor*.[661]

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yenigün* gazetesi: *Morning Post'un mühim bir makalesi: Türkiye istiklaline hak kazanmıştır*.[662]

8 Mart 1922. Mustafa Kemal'in şahsî gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*: *Babıali ve Biz: Babıali'nin taşıdığı zihniyetle Türklerin ve Ankara Hükümeti'nin zihniyeti arasında uçurum vardır. Ankara, yeni bir devlet kurarken kokuşmuş Babıali düşmanlara hizmet ediyor*.[663]

İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Sör Harry Lamb, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Sör Horace Rumbold'a telgraf gönderdi. *Çoğunluğu Venizelos'cu subaylardan oluşan, Konstantin rejimine kafa tutarak Batı Anadolu (İonia)'yu ne pahasına olursa olsun savunmak sabrı gösterek Yunan Ulusal Savunma Komitesinin yarattığı Küçük Asya akımı (Mikrasitikon Kinima)* nam yapılanmayı şöyle nitelendiriyor: *Tehlikeli, çılgınlık*.[664]

İzmir'deki İngiliz temsilcisi Harry Lamb, 8 Mart'ta Rumbold'a gönderdiği yazıda şöyle diyor: "... Yunan ordusunun mentalitesi hakkında almakta olduğum haberler kötüdür. Onlar üzgündür ve ümitleri kırılmıştır. Mustafa Kemal harekâta geçerse, onlar çökerek gemilerine kaçacaklardır... Helenler geri çekilince, 40.000 Anadolulu dağlara çekilerek dünyaya meydan okuyacaktır. 15 ile 20 yaşları arasındaki her erkek silaha çağrılacaktır... Bildiğimiz Piskopos, Hrisostomos adlı yaşlı tahrikçi, bu akımın başlıca kışkırtıcılarından biridir. Rumlar (Yunanlılar) çılgınca hareket ediyorlar ve bu da durumu gayet tehlikeli yapıyor. Onlar Türkleri dışarıda tutamazlar, ama kırımlar ve hasarlar yapabilirler ve bunlar da Türkler arasında reaksiyon yaratabilir. Helen geri

[660] F.O. 406/49. P. 132, No. 58; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. 219-220.
[661] FO/7857/E 2755; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 206.
[662] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 311.
[663] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 313.
[664] FO/7882/E 3223; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 247, dipnot 36.

> çekilince onun yerini birisinin alması gerekecektir; aksi halde kıyamet kopmuş olacaktır ve bu da, 1913'te Makedonya'da kaydedilmiş olan olaylardan daha kötü olacaktır, çünkü yıkılabilecek daha çok şeyler vardır."[665]

9 Mart 1922. *Hindistan sömürge yönetiminin gönderdiği telgraf, İngiliz basınında yer aldı. İngiliz kamuoyu üzerinde ciddi bir etki yapan telgrafı basına verdiği için Hindistan işleri Bakanı Montaqu, kabine tarafından istifa ettirildi. Hindistan Kral Naibi ve Genel Valisi Lord Reading, Montaqu'ya gönderdiği telgrafta, Hindistan yönetiminin İstanbul'un boşaltılmasını, kutsal yerler üzerinde Padişah haklarının tanınmasını, Osmanlı Trakyası ve İzmir'in Türkiye'ye iadesi konusunda ısrar ettiğini, bunların Hindistan için büyük önemi olduğunu bildirmişti*.[666]

> Savaştan sonra da Hintli müslümanlar, Gandi ve Nehru gibi Hindu liderlerinin tam desteğiyle Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğü ve Hilâfet için mücadeleyi sürdürürler. İngiltere üzerine çeşitli yollardan baskı yaparlar. 17 Ekim 1919'da bütün Hindistan'da Türkiye için oruç tutulup dua edilir, genel grevler yapılır. Sevr Antlaşması'ndan sonra, bu antlaşmayı yırttırmak amacıyla ve Hindistan'daki İngiliz Hükümeti ile işbirliğinden kaçınan pasif direnme kampanyası başlatılır. Onbinlerce müslüman, Hindistan'ı terk eder. Hindistan Millî Kongresi, 1920 yılı sonlarında 15 bin delegeyle toplanarak Gandi'nin işbirliğinden kaçınma programını millî program olarak benimser. Milliyetçi adayların hepsi seçimlerden çekilirler. Seçmenlerin yüzde 80'i oylarını kullanmaz. Bir kısım memurlar ve askerler, İngiliz Hükümeti hizmetinde çalışmayı reddederek görevlerinden ayrılırlar. Okullar boykot edilir. İngiliz malları satın alınmaz. 1921 Mayısında Assam çay bahçelerinde 12 bin işçi işlerini bırakır. Bengal ve Asman'da demiryolu ve gemi işçileri, protesto amacıyla iki ayrı greve giderler. Ankara'ya yardım fonu kampanyası açılır ve toplanan para Mustafa Kemal'e gönderilir. Eylem o kadar genişler ki, Hükümet 30 bin kişiyi tutuklamak zorunda kalır. Nehru ve Gandi, tutuklananlar arasındadır. Bu çabalar üzerindedir ki, Hindistan Kral Naibi Lord Reading, ülkedeki İslâm duygusunun şiddetini ileri sürerek, "İstanbul'un boşaltılmasını, kutsal yerler üzerinde Halife'nin egemenliğinin tanınmasını, Trakya ve İzmir'in geri verilmesini" Londra'ya yazar.[667]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Chamberlain, Avam Kamarasında, Cannes Konferansı'nda Türkiye'nin Cenova'daki konferansa davet edilmemesine yönelik alınan kararın değiştirilmesi için herhangi bir gerekçe olmadığını beyan etti*.[668]

10 Mart 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. *Roma'daki Kemalist temsilcisi Cami Bey'in yerine atanan Celâlettin Arif, Roma'ya varışının ertesi günü, İtalya Dışişleri Bakanlığını ziyarete gidince içtenlikle karşılan*mış; *İtalya'nın Türkiye'ye karşı olumlu bir siyaset uyguladığı ve Roma'daki yönetim değişse bile, bu siyasetin değişmeyeceği yolunda kendisine güvence veril*miştir.[669]

Yaklaşık dört ay önce yardım sağlamak için Avrupa'ya gidip 5'te Atina'ya dönen Başbakan Gunaris, Yunan Parlamentosu'nda gezisi hakkında bilgi verdi. İngiltere piyasasından kredi alabilmek için yaptığı anlaşmayı anlattı. Devrim Partisi lideri Stratos, eli boş döndüğü için Gunaris'e hücum etti. Gunaris, güvenoyu istedi. 155'e karşı 162 güvensizlik oyu alan Gunaris, yarın istifa edecek, Stratos hükümet kurmayı başaramayınca 16'da tekrar Başbakanlığa getirilecek ve güvenoyu alacaktır.[670]

İstanbul matbuatından *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesi:

> [..] Amerikalı, Fransız, Belçikalı, İsviçreli -kim olursa olsun- birden hayal u efsune diyarından hakikat diyarına nakl-i mekan etdiler mi Türkü sevmeden ve onun hakkını tasdik etmeden ayrılamıyorlar.. Madam Golis, Mister Pırayz, bir iki ay zarfında hemen âlemşümul bir şöhrete malik oldular, Türk davasında Piyer Loti, Klod Farer gibi dostlarımıza (? *kelime okunamadı*) olarak yalnız gördüklerini olduğu gibi yazmış olsalar da yine bizim için

[665] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 338.
[666] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 313.
[667] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 89.
[668] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 228.
[669] FO/7945/E 3243; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 211.
[670] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 315.

kifayet ederdi. Halbuki kendi ihtisas ve fikirlerini de buna ilave ederek Garba mücadelemizin ne kadar ulvî ve ne kadar esaslı olduğunu anlatdılar.. [..][671]

İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihat Reşat (Belger), TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'in (Tengirşenk) maiyetinde Londra'ya muvasalat etti.[672]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *Fransız Dışişleri Bakanı Poincaré, Türk Hariciye Nazırı İzzet Paşa'yı* Cenova Konferansının *kapanış oturumunda kabul edeceğini bildirmiştir*.[673]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Cenova Konferansı devam ederken, İngiltere'nin Hindistan Bakanı Montagu, konferansla ilgili Hindistan Hükümeti'nden gelen ve Müslüman camianın görüşünü belirten telgrafın İngiliz kabinesindeki diğer üyelerin rızası olmadan yayınlanmasına izin vermiş ve bu nedenle de istifaya zorlanmıştır. Chamberlain, konuyla ilgili Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Türkiye'ye dair İngiliz politikasını eleştiren ve sonuç olarak bütün Britanya İmparatorluğu hükümetleri arasındaki ilişkilere ters düşen bir telgrafın yayınlanmasına müsaade edilemeyeceğini beyan etmiştir. Lordlar Kamarası'nda da aynı açıklama yapılmıştır. Yayınlanması krize neden olan telgraf, konferansta, Boğazların tarafsızlaştırılması, İstanbul'un tahliye edilmesi, Osmanlı Padişahına Kutsal Yerler üzerindeki haklarının verilmesi ve Edirne de dâhil Doğu Trakya'nın Türkiye'ye iade edilmesi yönünde karar alınmasında ısrar edilmekte*dir.[674]

11 Mart 1922. Atina'daki Ortaelçi Lindley, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Müttefik başşehirlerinden Atina'ya *eli boş olarak* dönen Başvekil Gunaris, Yunan Millî Meclisinde fevkalâde tenkide maruz kalmış, diplomatik *temaslarında başarısızlığa uğramış olması nedeniyle Meclisten güven oyu ala*mamış; *görevinden çekilmek zorunda kal*mıştır.[675]

TBMM Dahiliye Vekili Ali Fethi (Okyar), *Morning Post* gazetesine beyanat verdi:

"Türkiyanın İngiltere ve Fransa ile ciddî ihtilafı yokdur"

"Türkiyanın harbe iştiraki Almanların Karadenizde el çabukluğuyla ifa etmiş oldukları bir hadise neticesidir. Bu hadiseden Almanlar Enver Paşa ve diğer refikleri vasıtasıyla istifade etmeğe muvaffak oldular ve İngiltereye karşı harb etmek bizim için bir musibet olmuşdur"

Ankara Dahiliye Vekili Fethi Beğ seyahatde bulunduğu sırada "Morning Post" gazetesinin Samsundaki muhabirine beyanat-ı âtîde bulunmuşdur:

- Anadolu, İstanbul ve Trakyanın mukadderatı Avrupa devletleri tarafından müzakere edilmekde bulunduğu bu nazik zamanda Morning Post gazetesi vasıtasıyla İngiliz efkâr-ı umumiyesine Türk milletinin âmâl ü efkârını temsil etmekde olan Ankara Hükümetinin gaye ve maksadlarını arz etmeği kendime vazife biliyorum.

Türkiyanın harbe iştiraki Almanların Karadenizde el çabukluğuyla ifa etmiş oldukları bir hadise neticesidir. Bu hadiseden Almanlar Enver Paşa ve diğer refikleri vasıtasıyla istifade etmeğe muvaffak oldular. Türkiyanın İngiltere ve Fransa ile hiç bir ciddî ihtilafı yokdur. Almanya ile ittifakın netice-i zaruriyesi olarak İngiltereye karşı harb etmek bizim için bir musibet olmuşdur. Merkezî devletlerin mağlubiyeti ve mütarekenin akdi üzerine Enver Paşa fırkası mevki-i iktidardan teb'id edilmiş ve İngiltere ile münasebat-ı hüsnîyi asıl siyaset addeden bir kabine mevki-i iktidara getirilmişdir. Kendini bilen Türklerin hepsi harb neticesi olarak bir çok arazi zayi etmek lazım olduğunu takdir ediyorlar. Fakat ekseriyeti Türkce konuşan ahali ile meskûn arazi üzerinde millî bir devlet teşkilini ümid etmişler ve bunun Mister Loyd Corcun Teşrîn-i evvel 1918deki vaadine güvenmişlerdir.

---

671 Tercümân-ı Hakîkat, 10 Mart 1922, Numero 14704, *Ankarayı Ziyarete Gelen Ecnebiler*, s. 1.
672 Tercümân-ı Hakîkat, 11 Mart 1922, Numero 14704, *İzzet Paşa ve Yusuf Kemal Beğ*, s. 1.
673 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 228.
674 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 229.
675 FO/7584/C 4149; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 246-247.

Fakat çok geçmeden acı bir sukût-ı hayale uğradık. Mütareke yapıldığı hâlde Türkiya aleyhine harbe nihayet verilmedi. Kafkasyadaki Ermeniler teslih edilerek Şarkî Anadoluda altı vilâyetden müteşekkil bir Ermenistan vücuda getirileceği vaadleriyle teşci edildiler.

Kürdistana muhtariyet itâsı tasavvur edildi. Pontus Rumlarının muhtar bir hükümet teşkili ümidleriyle Avrupaya gönderdikleri heyetler hüsn-i kabula mazhar oldular. Yunan ordusu İzmiri işgâl ve dahile doğru istila hareketlerine devam etdi. Nihayet Sevr Muahedesi meydana geldi. Bu muahede Türkiyayı elinde son kalmış olan münbit araziden dahi mahrum bıraktı. Türkiya müebbeden fakr u sefalet içinde yaşamağa mahkûm bir esir devlet haline vaz edildi.

Bu hadiseler Anadoluda halkı bir tefrit ve galeyan ile on sene mütemadî harblerle yorulmuş ve usanmış olan Türkler millî yurdlarını kurtarmak içün yeniden yeniye mesai sarfına mecburiyet hissetdiler.

Bu mesai eseriyle Yunanlıların ileri hareketleri tevkife uğradı. Ermeniler sulh akdine mecbur oldular; Kilikya tahliye edildi. Bu muharebe bizim içün bir hayat ve memat muharebesidir. Bize böyle ümidsiz bir zamanımızda dest-i meveddeti uzatanları her kim olursa olsun, dost olarak kabul ve telakki etdik. Gayelerimiz pek vazıh ve muayyendir.

Bu gayeler istihsal edilinceye değin mücadeleye azmimiz kat'îdir. Pâyitahtımızı ve Mister Loyd Corcun Teşrîn-i evvel 1918 tarihinde bize iade-i temin etdiği yerleri istirdad etmek istiyoruz. Rum ve Ermeni ekalliyetlere Müslümanların Yugoslavya Yunanistan ve Bulgaristanda haiz oldukları hukuku tamamıyla itâya âmâdeyiz.

Ekalliyetler meselesi İngilterede güzelce anlaşılamıyor. Rum ve Ermenilerin asırlardan beri idaremiz altında dinî an'anelerini muhafaza etdikleri hususu cemaat mektebleri açdıkları, vezaif-i askeriyeden muaf tutdukları ve bizim idaremiz altında zengin oldukları inkâr kabul eder mi?

Bunlar harb zamanlarında mevkiimizi tehlikeye düşürdükleri ve düşmanlarımızla gizliden gizliye aleyhimize ittifak etdikleri zaman tarafımızdan şiddetli tedbirlere düçar oldular.

[Bir ya da birkaç kelime sansürlenmiş] İngilizler içinde çok dostlarımız olduğunu de biliriz. Âdilâne ve şerefli bir sulh ile İngiltere ve Türkiye arasında tecdid-i meveddet edileceği hakkındaki ümidlerimiz bâkîdir.

Britanya İmparatorluğu içün Türk meveddetinin büyük bir kıymeti vardır. Biz şimdi küçük bir memleketimize fakat coğrafî vaziyetimiz itibarıyla sevkülceyş nokta-i nazarından mevkiimizin ehemmiyeti kabil-i inkâr değildir. Müslüman hars ve medeniyetinin takviye ve ilâsı hususunda dahi İngiltere bizden istifade edebilir.[676]

Önceki gün Hindistan İşleri Bakanlığı'ndan istifa eden Montaqu, Cambridge'de yaptığı konuşmada "Curzon, politikasının Hindistan'daki etkisini bilmiyor. L. George ve Lord Curzon'un siyaseti memleketi uçuruma götürüyor" dedi Hindistan Genel Valisi Reading, Montaqu'nun istifasına hayret ediyor.[677]

12 Mart 1922. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç) Paşa, İngiliz ve Fransız mevkidaşlarına sulh şartlarını bildirdi:

1 - İstanbulun müdafaası içün elzem olan Trakyanın Edirne dahi dahil olmak üzere (Meric)e kadar Türkiyaya iadesi

2 - Çanakkalenin serbest ve gayr-i müstahkem fakat her türlü taarruz ve bilhassa Yunan tecavüzüne karşı tahtı emniyetde bulunması

3 - Bütün Anadolunun Türkiyaya iadesiyle, Yunan ordusunun İzmiri tahliye etmesi.[678]

[676] İkdam, 11 Mart 1922, Numero 8974, *Dâhiliye Vekili Fethi Beğin Bir İngiliz Gazetesine Yeni Beyânât-ı Mühimmesi*, s. 1.
[677] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 317.
[678] Vakit, 14 Mart 1922, Numero 1529, *İzzet Paşanın Dermeyan Etdiği Sulh Şartları*, s. 1.

Kemalist *Yeni Adana* gazetesi: *Dışişleri Bakan Vekili Celal* [Bayar] *Bey'in Meclis'te mühim beyanatı: Saray ve Babıali düşman aleti*.[679]

13 Mart 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtırada, *Yusuf Kemal'in İstanbul'dan ayrılmadan hemen önce, Mustafa Kemal'den bir telgraf aldığı ve bu telgrafta Mustafa Kemal'in barış yapılması gereği üzerinde önemle durduğu*nu bildirdi.[680] Duyûn-ı Umûmiye'nin Fransız mümessili, *Milliyetçi Ordu'nun güçlü ve taarruz harekâtı için iyi örgütlenmiş durum olduğu*nu Rumbold'a bildirmiştir.[681]

Britanya Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne ve O. Lindsay derkenarlarında belirtildiğine göre, Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç), *hemen hemen tüm Misak-ı Millî üzerinde direniyor*.[682]

Hariciye Vekili Yusuf Kemal'in Londra seyahatinin müzakere edildiği TBMM celî (kamuoyuna açık) celsesinde fevkalâde İngiliz aleyhtarı bir hava hâkim olmuştur. Heyet-i Vekile, Yusuf Kemal'in Londra temaslarını menfî etkileyeceği mülahazasıyla ilgili zabtın neşredilmesini tehir etmek üzere meclise takrir sundu ve Meclis tenkidlere sahne oldu. Bilhassa Karahisar-ı Sahib mebusu Mehmet Şükrü'nün çözümlemesi dikkat çekicidir:

> FEVZİ PAŞA HAZRETLERİ (Heyeti Vekile Reisi) (Kozan) – Efendim; bazı hususatta Heyeti Aliyenize maruzatta bulunmak istiyorum.
>
> Evvelemirde malumu alinizdir ki Hariciye Vekilimiz Yusuf Kemal Bey Londra'ya muvasalat ettiler. Orada İngiliz ricaliyle müzakereye girişmek üzere bulunuyorlar. Bizim Yusuf Kemal Beyin İstanbul'dan geçtiği zaman vukubulan müzakeratları, mülakatları sebebiyle müzakere cereyan etti. Bu müzakere kısmen hafi, kısmen celi cereyan etmiştir. Müzakeratı aleniyede İngilizlerin hakkında bihakkin şiddetli tenkidatta bulunulmuştur. Bunların zabıtları neşrolunacaktır. Fakat bu zabıtlar süratle düşmanlarımızın eline geçerek, süratle Londra'ya gönderilerek bilistifade oradaki heyetimize müşkülât ika edilmesi vâridi hatır oluyor.
>
> SELÂHATTİN BEY (Mersin) – Hükûmetin aklı nerede idi.
>
> MUSTAFA BEY (Tokat) – Dinleyelim bir kere efendim.
>
> FEVZİ PAŞA HAZRETLERİ (Devamla) – Bunun için efendiler, bu zabıtların neşrinin heyetimizin müzakeratta bulunduğu müddetçe neşrinin tehirini Heyeti Aliyenizden istirham ediyorum. (Pek muvafık sedaları)
>
> SALÂHATTİN BEY (Mersin) – Reis Paşa Hazretlerinden sual soracağım. Mademki; bendenizin işittiğime göre, Heyeti Vekile bu meseleyi kendi arasında durudıraz düşünmüş. Bahsolunacak İstanbul meselesini bir celsei hafiyede müzakere olunmasını ve yalnız malumatın heyete arzını kararlaştırmıştır. Fakat buraya geldiği zaman bu meselenin celsei hafiyede kalıp harice intişar etmemesi hususunda da bazılarımız ve bendeniz teklifte bulunmuştum. O zaman Heyeti Vekileden hiç birisi kalkıp da evet memleketin menafii aliyesi bunu iktiza eder ve biz zaten buna karar vermişizdir, demediler. Bu vaziyete meydan verdiler. Bugün diyorlar ki bu, böyle olmaz, Hariciye Vekilimiz Celâl Bey alenî olmasını talep etmiştir. Paşa Hazretleri bugün hafi olmasını talep ediyorlar. Heyeti Aliyenizin nazarı dikkatini celbederim, memleketin menafii aliyesi böyle mi idare olunur? (Gürültüler) (Devam devam sadaları)
>
> REİS – Efendim; sualin cevabı verilsin ondan sonra sual sorarsınız.
>
> FEVZİ PAŞA (Heyeti Vekile Reisi) (Kozan) – Efendim; bu müzakeratın şüphesiz hafi cereyanı lâzım gelirdi ve biz böyle karar vermiştik. Aynı zamanda İstanbul'da İngilizlerin teşvikatiyle vukua gelen vaziyetin her halde bir alenî celsede izahı lâzım geliyordu. Onun için Heyeti Vekilede durudıraz ne yolda neşriyat yapılacaksa o tespit

[679] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 319.
[680] FO 371/7857, E 2829/5/44, No: 158; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 224.
[681] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 224.
[682] FO/7857/E 3158; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 224.

olundu ve Hariciye Vekili onu kâğıt üzerine kaydettiler. Buraya geldikten sonra müzakere bir müddet hafi cereyan etti ve biraz sonra müzakere intaç edilmek üzere alenî celseye geçilmesi arzu olundu. Alenî celseye geçilmekten maksat tespit edilen mevaddın neşri matlup idi. Fakat söz alan arkadaşlar celsede söyledikleri için bu suretle bu mesele alenîye uğramıştır. Gerçi bunun neşri ve hakikatten ibaret olan mevaddın herkes tarafından bilinmesi lâzım gelir, büsbütün ademi neşri değildir. Ancak bugün Londra'da bulunan heyeti murahhasamızın Hariciye Vekilimizin müzakeratını işkâl etmemek üzere tehiri neşrini istiyoruz ve bundan düşman istifade etmesin, diyoruz.

SALÂHATTİN BEY (Mersin) – Reis Bey, sual soracağım.

REİS – Olmaz.

SALÂHATTİN BEY (Devamla) – İcra Vekilleri Heyeti Reisidir, memleketin menafii âliyesinden bahsediyorlar, sual sormayalım mı?

REİS – Sonra sorarsınız, buyurun Şükrü Bey.

MEHMET ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) – Efendiler, Paşa Hazretlerinin beyanatından bir şey anlamadım. Geçenlerde celsei hafiyede aramızda mevzubahis olan bu meselede rüfekanın bir kısmı ve bendeniz de dahil olduğum halde bunun celsei hafiyede konuşulup celsei aleniyeye geçmemesini teklif etmiş ve bunun da menafii memleket icabından olduğunu dermeyan eylemiştim. Fakat maalesef Heyeti Vekile namına söz söyliyen Hariciye Vekili bulunan Celâl Bey biraderimiz, hayır alenî celse olmasını kabul ederiz, dediler. Alenî olarak celsenin devamı arzu edilmediği halde alenî oldu. Sonra alenî celsenin müzakeratını gazetelere geçirmiyecek kadar da hatamızı daha o günden anladık ve bugün onun itirafını burada dinliyoruz. Paşa Hazretlerinin bugünkü beyanatı o hatanın itirafı sarihidir. Efendim, başka bir şey değildir. Tekrar ediyorum, o hatanın itirafı sarihidir. Ben böyle olmak üzere telâkki ederim. Karşımızda görüyoruz ki Heyeti Vekilenin sabit, takarrür etmiş bir kanaatı yok. Heyeti Vekilenin kanaatı siyasiyesi de muayyen değildir. Şarka mı gidecek, garba mı gidecek; şark siyasetini mi takip edecek, İngilizlere mi yanaşacak, bunu da tayin etmiş değildir. Bunu da bugünkü beyanatı ile sarahaten söylemektedir. Bir memleketin siyaseti tespit edilemez, böyle günün esen rüzgârlarına, cereyanlarına tabi olacak olursa böyle Devlet idaresi olmaz, buna Devlet idaresi denilemez. Efendiler, tayin edilmelidir ve Heyeti Vekilenizin siyaseti şark mıdır garp mıdır? Bunu anlamak isteriz; bunu burada dinlemek isteriz. Bunu her halde bilmeliyiz. Bunu bildikten sonra, siyasetimizin cephesini tayin ettikten sonra ona göre hareket etmek ve yürümek lâzımdır. Yoksa Londra konferansına giderken bir türlü, şarka giderken bir türlü, garptan esen bir rüzgârla zabıtların ademi neşrini talep etmek bir türlü, rica ve temenni ve tahtı karara almak bir türlü; yazıktır bu memleketin siyasetine. Alt üst oluyor, muzır olmaktadır.[683]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra:

İstanbul Hükümeti, Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmalarını istiyor. Misak-ı Milli'den yana değil, Ankara'nın isteklerini aşırı buluyor. İzzet Paşa, Avrupa'da İstanbul'un talimatına göre davranacak. Sadrazam, Anadolu'nun boşaltılmasına karşı direnmek isteyen Venizelos'un Yunan subayları konusuna değindi. Ben, Mustafa Kemal'in Sovyetlere bel bağladığını söyledim. Sadrazam, "denize düşen yılana sarılır" deyince, "yılan, Mustafa Kemal'i sokacak" diye karşılık verdim. Son haberler, Anadolu'da bolşevik nüfuzunun arttığını gösteriyor. Anadolu'nun ve Edirne ile Doğu Trakya'nın Türklere bırakılmasını isteyen Hindistan müslümanlarıyla ilgili telgrafı basına duyurmadım. Yalnız Hindistan İşleri Bakanı Montagu'nun istifası haberinin yayınlanmasına izin verdim.[684]

Mustafa Kemal'in matbuatçılarından İsmail Habib'in (Sevük), *Açıksöz*deki makalesi: *İki senedir, maddî Ankara'nın yanında bir de manevî Ankara yükseldi. Bu ikinci Ankara'nın her evi çelikten bir kaledir. Anadolu'nun payitahtı, işte bu Ankara'dır*.[685]

[683] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 47-48.

[684] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LVIII.

[685] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 321. 1923'te, Mustafa Kemal, örtülü ödenekten gizlice beslediği mebus-matbuatçısı Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesinde 80 lira ücretle muharrirlik yapan İsmail

14 Mart 1922. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç) Sadarete tezkere keşide ederek *ayrılıkçı olarak suçladığı Ankara Hükümeti'nin uyarılmasını istedi. Ankara'nın Halifeliğe karşı nefret göstermesinin, İslam dünyasının yapacağı yardımı yok edeceğini ileri sürdü*.[686]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) heyeti 1 Mart günü deniz yoluyla Marsilya'ya doğru hareket etmiştir. 4 Mart günü ise Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Müşir Ahmed İzzet (Furgaç) heyeti, Yusuf Kemal heyetinden erkence Müttefik başşehirlerine muvasalat edebilmek için Şark Ekspresine binmek suretiyle Londra'ya doğru yola çıkmıştır.[687] Şark Ekspresi, Yunan işgalindeki bazı Türk topraklarından geçiyor. Bu hadiseyi Kemalistler propaganda malzemesi olarak kullanacaklardır.

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği yetkililerinden Andrew Ryan, 14 Mart'ta, o sırada İstanbul'da bulunan Yusuf Kemal'le bir söyleşi yapmıştı. Bu söyleşiyi Ryan şöyle anlatmıştı: "Dün sabah Yusuf Kemal Bey'e nezaket ziyaretinde bulundum. Uzun süren bir görüşme yaptık. Öteki konulara ek olarak... Trakya ve kapitülasyonlar konusunu tartıştık. Yusuf Kemal görünüşte gayet ılımlılıkla konuştu. Onun izlenim yapmak ve Ankara'yı makul bir ışık altında göstermek istediği anlaşılıyordu; ancak Misak-ı Milli'de belirtilenlerden daha az koşulları kabullenmediği ortaya çıkmıştı. 13 Mart'ta akşam yemeğinde görüşmüş olduğum İzzet Paşa'nın sözleri doğrudur. Ne Yusuf Kemal ve ne de herhangi bir devlet adamı, şu anda, Misak-ı Milli dışında herhangi bir anlaşmayı açıkça kabullenmeye cesaret edebilir. Ferid Paşa, Müttefiklerin gönlünü alır ümidiyle yeni Türkiye için Müttefiklerin ve özellikle İngiltere'nin desteğini sağlamakla; bir iç hastalığı olarak nitelendirdiği Kemalizm'i yıkarak ülkeyi daha büyük felaketlerden kurtarır ümidiyle Sevr Antlaşması'nı imzalayarak kendi kendini mahvetmiştir... İstanbul'daki ve muhtemelen Ankara'daki mali sıkıntılara ve anlaşmazlıklara rağmen, Türkiye şimdi dahilde daha birleşiktir ve uluslararası pozisyonu daha güçlüdür. İstanbul'la Ankara aynı amaçları sağlamayı istiyorlar. Onlar arasındaki fark, ne dereceye kadar tazyik edilebileceklerine dayanır. Ancak dıştan güçlü baskı yapılmazsa, onlar sıkıştırılmazlar. İstanbul üzerinde baskı kullanmak yararsızdır; ama bu tazyikin başarılı olması için bunun Ankara'yı da kapsaması ve ulusalcı militanların ortadan kaldırılmasına dayanır." Ryan, bu konuda padişahtan yararlanılmasını önermiş ve şunları eklemişti: "Durumu kendi amaçlarımıza göre şekillendirmezsek, Misak-ı Milli'yi bir tüm olarak hazmetmek zorunda kalacağız ve bu da bizi aşağılayacak ve ileride bir tehlikeyle karşı karşıya bırakacaktır veya olayların gelişmesine karışmayarak, Türk-Yunan düşmanlığının yeniden başlamasına ve Mustafa Kemal'in, önümüzdeki ilkbahar başlangıcında Irak'taki pozisyonumuza muhtemelen saldırmasına neden olacaktır."[688]

Avam Kamarası içtima ediyor. Cenevre Konferansına TBMM Hükümetinin davet edilip edilmeyeceğine ilişkin Sir J. D. Rees sual tevcih etti: *Mustafa Kemal Türkiye davet edilmezse kararlara uymayacağını söylemişti. O davet edilmeyecekse, onun kararlara uyacağına inanmamızı gerektiren bir sebep mi var?* Hariciye Nezâreti Parlamento Müsteşarı Cecil Harmsworth: *Uyup uymayacağını bilmiyoruz*.[689]

15 Mart 1922. Gunaris, Yunanistan'da hükümeti tekrar kurdu.[690] Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Papulas vazifesinden istifa etti.[691]

Habib'i; mebus-tetikçisi Kılıç Ali'ye talimat vererek, 100 lira ücretle *Hâkimiyet-i Milliye* şahsî gazetesine transfer edecektir: İsmail Habib Sevük, *Atatürk İçin*, 1981, s. 48-49.

686 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 321.

687 FO/7857/E 3040; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 222.

688 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 340-341. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

689 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 90.

690 İkdam, 17 Mart 1338-1922, Numero 8980, *Yunanın Yeni Başvekili, Yine Gunaris*, s. 3.

691 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 375.

TBMM Hariciye Vekili Murahhas Heyeti reisi Yusuf Kemal, Londra'ya ulaştıktan *beş dakika sonra*, *Daily Telgraph* gazetesine mülakat verdi:

> Şimdilik müdavele-i efkârda bulunacağız. Düvel-i Müttefikanın nukat-ı nazarını anlamak, hükûmetime ihbar etmek, hükûmetimin nukat-ı nazarını Müttefik Hükûmata takdim etmek içün geldim. (..) Türkiya münasebat-ı ticariyesi ve mevki-i coğrafyası itibariyle bir Avrupa devletidir.[692]

Yusuf Kemal (Tengirşenk), Ajans Havas'ın Londra mümessiline beyanat verdi: *Ankara ile İstanbulun nokta-i nazarları birdir. Türkiya, Rusya ile münasebatı hüsniye idame etmekle beraber Bolşevik usûlüne karşı temayül beslememekdedir*.[693]

Londra'da bulunan Baştercüman Andrew Ryan, muhtıra kaleme aldı. Bildirdiğine göre Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç), *Kemalistlere, "yurtseverlikte onları kimsenin geçemeyeceği" izlenimini yaratmak olanağını sağlamayı istemiyor*.[694]

16 Mart 1922. Britanya Hariciye Nâzırı Curzon, TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) ile Londra'da Hariciye Nezâreti dairesinde mülakat ediyor. Curzon, *Ankara Hükümetinin Rusya'yla yaptığı anlaşmadan ve Irak sınırına karşı Türklerin yığınak yaptıklarından yakındı. Yusuf Kemal Bey, Türkiye'nin İngiltere'ye saldırmak niyetinde olmadığını, barış istediğini, başka uluslar gibi bağımsız yaşamak isteğiyle savunma savaşı yaptığını belirtti. Lord Curzon, müttefiklerin üzerinde ısrar edecekleri başlıca konuları söyledi. Bunlar, Anadolu'da azınlıkların korunması, Boğazların tarafsız hale getirilmesi, Türkiye'nin borçları konuları olacaktı. İngiltere Anadolu'nun boşaltılması için çalışacaktı, ama bunun için önce Türkiye'yle Yunanistan'ın mütareke yapmaları gerekiyordu. Yusuf Kemal Bey, buna hemen yanıt veremeyeceğini bildirdi*.[695] *Curzon, şaka yollu, Meclis'ten oybirliği ile güvenoyu alma sırrını kendisine de söylemesini isteyince Yusuf Kemal Bey, Ankara Meclisi'nde İngiliz parlamento usulünü bilen çok kişi olduğu, dış politikada görüş ayrılıkları bulunmadığı cevabını verdi*.[696]

> Londra'da Lord Curzon, Türk Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk'e Sovyet dostluğundan ve yardımlarından vazgeçmeyi tehdit edici bir dille belirtir:
>
> "Bolşevikler Ankara'ya maddî yardımda bulunuyorlar. Para ve silâh veriyorlar ve verdiler... Sovyetler ile aranızdaki içten ilişkiler, bizi kaygılandırıyor. Bu kaygı, memleketimizde geneldir... (Sovyet) yardımlarının bize karşı olmayacağı nereden belli... Bu yardımlarla bizi tehdide kalkışırsanız, pek açık söyliyeyim ki, barış için pek uğursuz birşey yapmış olursunuz."[697]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra: *İskenderun'dan Ankara'ya bir heyet gönderilmiş. T.B.M.M.'ne 120 imzalı bir dilekçe sunulmuş. Mustafa Kemal, heyeti kabul etmiş. Heyet, İskenderun bölgesinin anavatandan ayrılmamasını, bir plebisit yapılmasını istemiş. Mustafa Kemal, heyete, sabırlı olmalarını öğütlemiş. Suriye ve Filistin halkı da Türkiye'ye katılma eğiliminde*.[698]

17 Mart 1922. Muhafazakâr Fırka mebusu Miralay Aubrey Herbert, Koloniler Nâzırı Winston Churchill'e mektub gönderdi. *Türk heyeti yalnızca Lord Curzon ve Andrew Ryan ile görüşmeleri durumunda İngiltere'den kızgın bir şekilde ayrılaca*klardır zira *bu iki ismi Türkler düşman olarak gör*mektedir. *Hiç*

---

692 Tevhîd-i Efkâr, 21 Mart 1922, Numero 3309-281, *Yusuf Kemal Beğden Âdetâ Hesab Soruyorlar*, s. 1.
693 Vakit, 17 Mart 1922, Numero 1532, *Yusuf Kemal Beğin Beyanatı*, s. 1.
694 FO/7857/E 2887; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 224.
695 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 1989, s. 249.
696 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 324.
697 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 783-784.
698 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LIX.

*olmazsa sadece Türklerle "iyi geçinmek" için onlarla görüşme*lisiniz. *Bu daha sonraki barış görüşmeleri sürecinde çok işe yarayaca*ktır.[699]

İstanbul matbuatından *İkdam* gazetesi, İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad'ın (Belger) neşrettiği Fransızca *Echo de Paris* mecmuasından iktibasla, Fransız istihbaratçı Georges Berthe-Gaulis'in Mustafa Kemal hakkındaki fikirlerini neşretti:

> Hiç bir mesele, bir karar yokdur ki onun daire-i hüküm ve kazasından haric bulunsun. En vâsi salâhiyetle başkumandan ve Büyük Millet Meclisi Reisi olan müşarileyh her şey yed-i idaresinde cem etmişdir. Bu dakikada dünyada bu kadar fiilî, bu kadar mas'un-ı itiraz bir nüfuz sahibi bir kimseyi bulmak mümkün olacağını zannetmiyorum.
>
> Fakat Mustafa Kemal Paşa asla tefahur eylemez, kendisi Türk milletinin ruhu olmuşdur. O her zaman diyor ki "Ben evvela memleketin ve ahalinin kalbini zabt ve teshire mecbur idim." Bu zabt ve teshir vukua gelmişdir. Memleket ve milletini teshir eden bu zat, toprağının tahlisine ve teşkilât-ı ictimaîyeye doğru yürümekdedir. Bu askerî ve mülkî reis, bütün vatandaşları arasında yegâne mes'uldür. O, eserinin esiridir, âşıkıdır. Fakat aynı zamanda eserine, ihbâs-ı düşmanlarına hâkim olduğu kadar hâkimdir.
>
> Mustafa Kemal Paşa pek nadir hata eder; hiç bir şeyi tesadüfe terk etmez ve geçen dakikaları mevki-yi istifadeye koymasını bildiği kadar intizarı da bilir. Kendisi hakkında ihbâsı diyorlar ki o, vaktinin kıymetine fevkalade takdir ediyor ve paranın kıymetini bilmiyor. Onun menfaatden tecridi mutlakdır. Bazen haşindir. En yakın rüfekâsı bile efkârına gayr-i vâkıfdır ve düşüncelerinin anahtarını kimseye teslim etmemekdedir. [..][700]

Müttefik fevkalâde komiserleri, Bâb-ı Âlî'ye müşterek nota verdiler. Buna göre, *Yüksek Komiserlerin izni olmadan Seyr-ü Sefain vapurlarının Karadeniz'e açılmalarına müsaade edilmemekteydi. 1922 yılında Müttefik idaresinin gevşemeye başlamasıyla birlikte bu vapurlar Yüksek Komiserlere müracaat etmeden yolcu ve yük taşımaya başladılar. Yüksek Komiserler bu vapurların Millî Hareket taraftarlarına iletilmek üzere Karadeniz limanlarına malzeme taşıdıklarından şüpheleniyorlardı. Bu nedenle 17 Mart 1922 tarihinde verdikleri bir nota ile Osmanlı Hükûmeti'ni uyardılar. Osmanlı Hükûmeti bunun Karadeniz'de bağımsız ticaret ilkesine ters olduğunu ileri sürdü. Yüksek Komiserler ise Seyr-ü Sefain vapurlarıyla Anadolu'ya savaş malzemesi kaçırıldığı gerekçesiyle gemilerin kendilerinden habersiz hareketine izin vermeyeceklerini bildirdiler*.[701]

18 Mart 1922. Atina'daki Ortaelçi Lindley, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Yunan Kralı Konstantin, yeni kabineyi kurması için gene Gunaris'i görevlendir*miş ve yeniden teşkil edilen kabine bugün Yunan Millî Meclisinden güven oyu almıştır.[702]

Londra'da, İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç) ve TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) ile ayrı ayrı görüştü. Ahmed İzzet, Misâk-ı Millî'yi *savundu*. Yusuf Kemal, *özellikle Batı Trakya'daki Türklerle Türkiye'deki Rumların değiştirilmesi üzerinde durdu. Böylece sorunun esastan çözüleceğini* ve *diğer azınlıklar konusundaysa başka ülkelerin antlaşmalarındaki gibi koruyucu hükümlere razı olduğunu söyledi. Türkiye'ye diğer Avrupa ülkelerinden farklı bir uygulama yapılmamasını isteyerek Osmanlı İmparatorluğu'nun miraslarını istemediklerini* vurguladı. Curzon ise, 2 Ocak 1918 ve 2 Ocak 1919 tarihli muhtırasında yer vermiş olduğu Türk-Rum mübadelesi tasarısını, Ahmed İzzet ve Yusuf Kemal karşısında "imkânsız" nitelendirdi.[703] Bizce, Curzon'un mezkûr tavrı diplomatik bir manevradır. Zaten makbul bir umdeyi pazarlık masasında derhal kabul etmemekte,

---

699 CHAR, 2/121/90; Aktaran: Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 318. "Churchill bu talebi karşılıksız bırakmıştır."
700 İkdam, 17 Mart 1338-1922, Numero 8980, *Madam (Golis)in Mustafa Kemal Paşa Hakkında Fikirleri*, s. 2.
701 Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 857.
702 FO/7856/E 2346; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 247.
703 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 327; Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 262.

karşılığında taviz istemektedir. Curzon, Yusuf Kemal'in vücud dilinden *İngiliz Hükümetinin tarafsız olmadığı* intibaını sezmiş, bunun üzerine, kendisinin *Yunanlıları savaşa teşvik etmeyi ve onlara yardım etmeyi her zaman reddettiğini* belirtti. *Türkiye'nin bir dostu* olduğunu beyanla *tavsiyelerde* bulunmuştur.[704] Ermenistan'a Anadolu Şark Vilayetlerinden toprak verilemeyeceği İngiliz ricali tarafından anlaşılmış olmasına rağmen, Curzon, yine, diplomatik tavır icra ederek Ermeni meselesinde TBMM Hükümetinin nabzını yokladı:

> [Curzon] Türkiye'nin Kars ve Ardahan'ı Ermenistan'a vermesini istedi. Yusuf Kemal Bey bu toprakların Rusya'dan geri alındığını, buralarda Ermeni çoğunluğu da bulunmadığını belirtti. İngiliz Dışişleri Bakanı, Türkiye buna razı olmazsa Ermeni sorununun "daha tatsız bir şekilde" konferansta ortaya atılacağı ve Kilikya'nın da Ermeniler için isteneceği tehdidinde bulundu. Türk Hariciye Vekili, İngiltere'nin Trakya, İstanbul ve Anadolu konularındaki görüşünü öğrenmek istedi. Lord Curzon, Anadolu'nun boşaltılmasına çalışılacağını, bunun için de önce mütareke yapılması gerektiğini yineledi. Yusuf Kemal Bey, Yunanların önce Anadolu'yu boşaltmalarını ondan sonra konferansın toplanmasını savundu. Londra Konferansından sonra Yunan ordularının yeniden saldırıya geçtiklerini hatırlattı. Curzon, önce mütareke yapılması fikrinde direndi.[705]

İngiliz *Morning Post* gazetesi, Yusuf Kemal ile gerçekleştirdiği mülakatı neşretti:

> Türkiyanın asgarî mutalebatında ısrarı İngilterece bir ultimatom telakki edilmemesini söylemişdir
>
> *Morning Post da Hariciye Vekilini bir İngiliz, bir İskoçyalıya benzetmişdir*
>
> Morning Post gazetesinin muhabir-i mahsusu Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beğ ile bir mülakat icra etmişdir. 18 Mart tarihli nüshada intişar eden bu mülakat şu suretle naklolunuyor:
>
> "Londrada elyevm burada bulunan İzzet Paşa ile Yusuf Kemal Beğ ve Lord Kurzon arasındaki mukalemelerin bir neticeye müncer olmayacağı hakkında bir fikir vardır. Bu adem-i muvaffakiyetin en büyük sebebi İngilterenin vaziyet-i dahiliyesi olduğu söyleniyor. Sevr Muahedesinin İzmir ve Anadolu hakkındaki maddelerinin tatbikine imkân olmadığı artık anlaşılmışdır; binaenaleyh elyevm İngiltere ile Türkiya arasındaki ihtilaf yalnız ekalliyetler hukukunun muhafazasına münhasırdır. Türklerin fikrince bu, hüsn-i niyetle te'min edilebilecek bir mes'eledir. Dün gazetemizin bir muhabiri Yusuf Kemal Beğ ile bir mülakat icra etmişdir. Ankara Hariciye Vekili bir İngiliz veyahud daha ziyade bir İskoçyalıya benziyor. Sör Ceyms Bariye (meşhur bir İngiliz müellif) müşabeheti pek çokdur. Maksadını derhal anladığını ifham eder. Muhakemesi pek ziyade ta'lim ve terbiye görmüş bir hukukşinas gibi sarih ve kat'îdir. Tarz-ı ifadesi de pek vâzıhtır. Gencliğinde İngiliz hukuku hakkında tedkikatda bulunmuşdur. (Days)ı okumuşdur ve İngiliz kavânini hakkındaki fikri (Nortvil)in fikrine müşabihtir. Herhalde Kemal Beğ bir zaman İngiliz adaleti hakkında o yolda düşünüyordu.
>
> Yusuf Kemal Beğ Lord Kurzon ile vâki olan mülakatının teferruatından bahsetmedi. Kendisine müzakeratın suret-i cereyanı hakkında sorulan bir suale Ankara Hariciye Vekili Kemal memnuniyetle bunun galib devletlerin ta'yin edeceği bir mesele olduğunu söyledi; fakat Yusuf Kemal Beğ üç noktayı İngiliz efkâr-ı umumiyesine anlatmak istediğini söyledi. Hariciye Vekili İngiltere ile Türkiya arasındaki müzakeratın yalnız Anadolu ve Trakyaya münhasır olmadığını ve Irak, Filistin ve Osmanlı İmparatorluğunun sâir aksamını teşkil eden arazisinin de alâkadar olduğunu bildirdi. Sonra Türkiyanın ancak Misâk-ı Millî dairesinde sulh yapabileceğini söylemekle Ankaranın kat'iyyen pazarlık etmek niyetinde olmadığını ve kendisi eğer Misâk-ı Millî haricine çıkacak olursa mevkiinden hemen ıskat edileceğini beyan etdi.
>
> Muhabirimiz tarafından Türkiyanın sulh şeraitinin mahiyeti ne olduğu hakkında sorulan bir suale cevaben Yusuf Kemal bu şeraiti tamamen ihtiva eden matbu bir vesika uzatdı. Bu vesika 17 Şubat 1920 tarihinde Ankara Büyük Millet Meclisi tarafından neşredilen Misâk-ı Millî idi.
>
> Yusuf Kemal Beğ bunun üzerine Ankara ile İngiltere arasında sulhün te'sis edememesinden İngiliz ticaretinin mutazarrır olduğunu beyan ederek demişdir ki: "Zayiat yalnız pamuk mamulatı, demir ve çelik ticaretine

[704] TNA, CAB/24/134, p. 8, *Memorandum of an interview between Lord Curzon and Yussuf Kemal Bey*, 1, Carlton House Terrace, March 18th 1922; Aktaran: Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 318.

[705] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 262.

münhasır değildir. Evvelleri bu eşya Anadoluya İzmir Limanından idhal edilirdi. Bu tabi'î İngiltere içün büyük bir zarardır. Ankaradan mufarakat ederken hareminin son siparişi kendisine İngiltereden dikiş içün lazım gelen şeyleri getirmek idi; fakat zarar yalnız buna da münhasır değildir; zarar daha büyükdür. Harb İngiltereyi Trabzon ve Kafkas limanları ile ticaret eden havaliden de mahrum ediyor.

[Birkaç kelime sansürlenmiştir] fikrimce bugün İngiliz ticaretinin halline sebeb Bolşeviklerden ziyade Türkiyanın on beş seneden beri harbde bulunmasıdır." Yusuf Kemal Beğ vaziyet-i askeriyeden bahsetmek istemedi; fakat Türklerin Anadolu ve Trakyadan vazgeçmekdense harbi ilânihaye devam etdirmeyi tercih etdiklerini söyledi; fakat bununla beraber Türkiyanın bu asgarî mutalebatında ısrarı İngilterece bir ultimatom şeklinde telakki edilmemesini rica etdi.[706]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*, Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç) ile gerçekleştirmiş olduğu mülakatı neşretti:

"Milî mefkurede Türkler arasında fark yokdur; bütün Türkler bu mefkureyi kalblerinde taşımakdadırlar; biz iktisadî kayıdlardan da âzâde olmak isteriz"

İzzet Paşa Londradan Parise azimet etmezden mukaddem Lord Kurzon ile üçüncü defa olarak uzun bir mülakatda bulunmuşdur.

İzzet Paşa Parise azimetden evvel "Tayms" gazetesi muharririne ber vech-i âtî beyanatda bulunmuşdur:

"-Londradan mufarakat ederken Şarkda sulhün te'sisinden nevmid bulunmuyoruz. Müstakil ve istiklâlini muhafazaya kâdir bir Türkiyanın teşkilini Avrupa mukerreren ve alenen va'd etmiş olduğundan önümüzdeki haftalar zarfında mutalebatımızı nazar-ı itibara alacağına şübhe etmem. Bizim mutalebatımız bu va'dlerin bilfiil tahakkukundan başka bir şey değildir. Irkî ve vatanî hududu dahilinde hür ve müstakil ve kabiliyeti milliyesinin serbestce inkişafını takibe kâdir bir Türkiya... İşte kavî ve sürekli bir sulh ancak bu şart ile kabildir.

İzmir dahil olduğu halde bütün Anadolu Türkiyaya bırakılmalı, Türkiyanın bu arazi üzerinde hakimiyet-i mutlakası tasdik edilmelidir. Devletin bittaht-ı taarruzlardan masun olması, bu masuniyeti gerek kara, gerek deniz taraflarından te'min edilmelidir. İstanbulun masuniyeti te'min edilmek şartıyla Boğazlarda seyrüseferin serbestisini kabul ederiz."

Ekalliyetlerin himayesi meselesi hakkında suale cevaben de şu beyanatda bulunmuşdur:

"Nöyyi, Sen Jermen ve Triyanon muahedelerindeki ekalliyetler ahkâmını kabul ederiz. Ekalliyet anasırlarına karşı daima hüsn-i niyetle mütehassis olacağımızdan istiklâl ve hakimiyetimizle kabil-i te'lif olacak ve aynı zamanda ekalliyetleri teşci' etmeyecek suretde tekalif olunacak şartları da tedkike âmâdeyiz. Bunların birtakım şerait-i ihtilaliye ile ekseriyeti tahrik edecek yerde bilakis ekseriyetle hüsn-i muaşeretlerini şûriş ü fesadlardan mücanebetlerini tevsiye ve te'min etmek daha ma'kuldür. Ekalliyetler rahat durdukca Türklerden hiçbir fena mualeme görmeyeceklerini te'min ederim."

Kapitülasyonlar hakkında İzzet Paşa şu sözleri söylemişdir:

"Kapitülasyonlara gelince biz iktisaden serbest olmak ve müstakil inkişafımıza mâni' teşkil edecek kayıdlardan âzâde bulunmak isteriz. Diğer tarafdan devletlerin meşru menfaatlerini ciddiyetle nazar-ı itibara almağa hazırız. Türkiyanın mutalebatı hakkında Ankara ile aramızda itilaf-ı tam mevcud olub olmadığını soruyorsunuz. Size serbestce söylerim ki hangi fırkaya mensub olursa olsun; memleketin hukuk-ı meşruasını takdir edebilen her Türk millî mefkureyi kalbinin derinlerinde taşımakdadır. Bu millî mefkure de Türkiyanın istiklâl ve hürriyetine lüzumu olan mutalebat-ı milliyenin istihsalinden başka bir şey değildir."[707]

İngiliz *The New Statesman* siyasî mecmuası: *Lloyd George 1920 yılında İstanbul'un Türklerde kalacağı*nı; Ocak 1918'de *Akdeniz-Karadeniz arasında bir Türk İmparatorluğu'nun bulunacağı*nı belirtmişti. *"Türkler zorbadır ve insafsızca cezalandırılmalıdırlar. Türkler kâfirdir ve sahip oldukları yerler Hıristiyanlara*

[706] Vakit, 24 Mart 1922, Numero 1539, *Yusuf Kemal Beğle Mülakat*, s. 2.
[707] İkdam, 25 Mart 1338-1922, Numero 8988, *İzzet Paşaya Göre Türkiyanın Sulh Şartları*, s. 3.

*verilmelidir" anlayışıyla yapılan Sevr adaletten yoksun*dur. *Yunanlılar Anadolu'ya itildi ve "Waterloo" yenilgisinin aynısını* Sakarya'da *tattı*lar. *İtilaf Devletleri birbirinin aleyhine entrikalar çevir*mekteler. *Fransızların Türklerle ayrı barış yapması sonucu İngiltere İslâm dünyasında kâfir* telakki ediliyor. *Vakit geçirmeden yanlışlar düzeltilme*lidir. *İrlanda, Mısır, Yakın Doğu, Hindistan gibi büyük problemler çözüm bekle*mektedir. *Fransa ile olan anlaşmazlığın önemi* meydandadır. *Bütün bu koşullar altında bizim yapacağımız en iyi şey Sevr Anlaşması'nı çöp sepetine atmak, yeni bir tane hazırlamaktır. Türklerin bütün istedikleri henüz kesin değildir. Biz Mustafa Kemal'in her isteğinin kabul edilmesini istemiyoruz, ama büyük olasılıkla istekleri abartılacaktır. Fakat üzerinde uzlaşma sağlanacak ana noktalar yeterince açıktır. İlk önce Yunanlılar Anadolu'yu boşaltmalıdır. Onların İzmir iç bölgesinde (Hinderland) herhangi bir hakları yoktur ve aldıklar kasabaları, limanı terketmelidirler. Yunanlılar orada Türklerin düzeyine düşerek, sorulduğunda itiraz edemeyecekleri katliamlar yaptılar. Müttefikler İstanbul'u boşaltma*lıdır, *kentte devamlı bir garnizonun ve kenti tehdit eden bir donanmanın bulunması saçma olaca*ktır. *Boğazlar ise Türklerin de katıldığı bir komisyonca yönetilme*lidir. *Trakya konusunda da Türkler "Kutsal Kent" Edirne dahil, Trakya'dan vazgeçmeyecekler*dir. Üstelik Trakya'da *Bulgar-Yunan gerginliği* vakidir.[708]

19 Mart 1922. Britanya Hariciye Nezâreti yetkilisi Forbes Adam, muhtıra kaleme aldı. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'le (Tengirşenk) resmî bir akşam yemeği yemiştir. Yusuf Kemal, *Misak-ı Millî'yi gerçekleştirmek isteğinde olduğunu* söylemiş ve *Türkiye'ye "güvenlik ve üstlenmeye" dayanan bir antlaşma yerine bir "intikam antlaşması" kabul ettirmenin tehlikelerine değin*miştir.[709]

20 Mart 1922. İngiliz Bakanlar Kurulu saat 11:30'da başvekâlet binasında içtima etti. Koloniler Nâzırı Winston Churchill, Lloyd George Kabinesinin Türkiye politikasını eleştirdi. *Yunanistan'ı para ve silah açısından desteklemeye devam etmenin İngiliz çıkarlarıyla uyuşmadığını* belirtti. Bilhassa Musul meselesine dikkat çekti:

> Sevr Antlaşması'nın imzalanması, dünya tarihindeki en talihsiz olaylardan biri olmuştur. Bu anlaşmayı uygulamak için hiçbir vasıta yoktur. Sonuç şudur ki; karşımızda şu an bir güç duruyor ve buna karşı mücadele edecek herhangi bir imkândan mahrumuz. Dolayısıyla Dışişleri, bu zor şartlar altında yapabileceğinin en iyisini yapmak zorunda. Türklere karşı kullanbileceğimiz bir vasıta yok, oysa Türklerin bize karşı Musul'da bir tehdit oluşturma yönünde kullanabilecekleri imkânları var ve orada bizim politikamızı çok büyük bir çaba sarf etmeden sekteye uğratabilirler. Eğer Lord Curzon, Paris'ten bir anlaşma ile gelmezse kendisi dahi Kabine'ye nasıl bir açıklama ve tavsiyede bulunacağı konusunda sıkıntı yaşayacak. O, (L. Curzon) devamlı olarak sınırlarında barışı hakim kılmadığımız müddetçe Mezopotamya'yı elde edemeyeceğimizi söylüyordu. Eğer bir barış sağlanmaz ise muhtemelen Mezopotamya üzerinde oluşturulacak bir baskı, bizi o bölgeden çıkmaya zorlayabilir… Türkler İngiliz İmparatorluğu'nu düşmanları olarak görüyorlar. Bir zamanlar onlar her şeylerini bizden alıyorlardı. Ama biz onlara sırtımızı döndük ve şu anda Türkler, bizi küçük düşürecek ve Mezopotamya politikamızı mahvedecek güce sahipler… Umuyorum ki, bizim Türkiye'ye yönelik politikalarımızın artık imkânsızı başarmak noktasına geldiğini Kabine'de bulunan herkes anlamıştır. Özellikle, aralarındaki büyük ilkesel çatışmalara rağmen bölgedeki Bolşevik-Türk evliliği İngiltere'nin durumunu daha da bir çıkmaza sokmuştur.[710]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Ankara matbuatından, TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin gazetesi *Yeni Gün*ün 6 Mart tarihli nüshasından iktibas ediyor. Sadrazam Kırımlı Ahmed Tevfik (Okday) ve Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Müşir Ahmed İzzet (Furgaç), *Damat Ferit'ten de tehlikeli yurt hainleri* nitelendirilmiştir. Bilhassa Ahmed İzzet

[708] Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını-II*, 1990, s. 58.
[709] FO/7857/E 3154; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 224.
[710] PRO, CAB, 23/29, Cabinet, 19(22), Secret; Aktaran: Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 135-136, dipnot 452.

için şu yazılmıştır: *Son davranışı ile... kendini o kadar kirletmiştir ki, Hindistan'ın tüm lavantaları bile onu temizleyemez*.[711]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times* mühim bir baş makale neşretti:

> Parisdeki Şark Konferansı şimdi değil, kış esnasında ictima etmeli idi, o zaman Türklerle Yunanlılar arasında kış ve kar sebebile mecburî bir ta'til-i muhasemat mevcud idi. Bu fırsat kaçırıldı. Şimdi Anadoluda karlar erimiş, bahar başlamış ve haber verildiğine göre Mustafa Kemal yeni bir taarruz için hazırlıklara ibtidar etmişdir.
>
> [6-7 satır sansürlenmiştir]
>
> Artık Müttefikler Türkiya ile sağlam bir sulh akdetmelidir. Bu sulhün birinci temeli Türkiyaya kendi ırkî hududu dahilinde istiklâl vermekdir. Türklerin millî mutalebatı hususunda Ankara ile İstanbul arasında hiçbir nokta-i nazar farkı mevcud olmadığı iki Hariciye Nazırı beğin beyanatından sarahaten anlaşılıyor. Bu mutalebat uzun müzakerelere esas olacağından burada tahliline girişmek istemiyoruz. Yalnız müstakil bir devlet saffetiyle serbestce yaşayabilecek bir Türkiyanın mevcudiyeti tasdik edilmedikce Türkiya ile hakikî bir sulh yapılamayacağı aşikârdır.
>
> Yunanlılar Anadoludan çıkmalıdırlar ve ne şartlarla çıkacakları sarahaten ta'yin edilmelidir. Ekalliyetlerin selameti de kuvve-i te'minata rabtedilmelidir.
>
> Türkiya ricali Avrupa devletleri arasında yapılan diğer sulh muahedelerinde münderic te'minatı kabul ediyorlarsa da bu te'miat-ı şerait ve ihtiyacatı mahalliyeye muvafık bir şekle ifrağ edilmelidir.
>
> Eğer Türkiyaya adalet ve basiretle muamele edilecek olursa harb esnasında bilihtiyar veya bilâihtiyar Müttefiklere yardım etmelerinden dolayı fena muamelelere düçar olmuş olan Hıristiyan ekalliyetler hakkında insaniyetkârâne bir muamele te'mini daha kolay olur.
>
> Parisde İngiliz murahhaslar Fransızlarla birleşerek Âlem-i İslâm ile Garb Medeniyetini barışdırmak gibi her iki tarafın müşterek menfaate hâdim olan ehemmiyetli bir gayenin te'minine sarf-ı mesai etmelidirler.[712]

Mustafa Kemal'in şahsî gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye* yazıyor: *Bâb-ı Âlî ecanibin ellerinde âlet olmak üzeredir. İstihsali pek yaklaşmış olan istihlas ve istiklâlimizin tahakkukuna mâni' ve sarf-ı şahsi-yi menafii te'mine medar olacak birtakım kayd, alâka ve kontrollerle ellerimizin bağlanmasına vasıta olmak arefesindedir. Bir ayağı huzûr-ı Rabbü'l-Âlemîne uzanmış olan ihtiyar Tevfik Paşa -geçen senelerde konferansda parlayan hamiyet ve vicdan şu'lesi tamamen sönmemiş ise- Bâb-ı Âlîyi ebediyyen lanetler ile yâd etdirecek böyle bir cinayetden men eder!*[713]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan İngiliz Hariciye Nezâreti Müsteşarı Lancelot Oliphant'a telgraf: *İngilizler 4.000, Fransızlar ise 1.800 kadar Müslüman sığınmacıya* bakmaktalardır.[714]

İspanyol *La Voz* ve *El Siglo Futuro* nam gazeteler yazıyorlar. *İtalya Dışişleri Bakanı Schanzer, Temsilciler Meclisi'nde yaptığı bir konuşmasında, bir Akdeniz ülkesi olarak İtalya'nın haklarını vurgulamış ve İtalyan politikasında herhangi bir değişikliğin olmayacağını beyan etmiştir. Schanzer, hür ve bağımsız bir Türkiye ile İtalyan hükümetinin ekonomik menfaatlerini geliştirmeye çalışacaklarının da altını çizmiştir*.[715]

---

[711] FO/7882/E 3299; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 221.
[712] İkdam, 25 Mart 1338-1922, Numero 8988, *Sulhün Temeli*, s. 2.
[713] Hâkimiyet-i Milliye, 20 Mart 1338-1922, Numero 460, *Sulh Konferansı*, s. 1.
[714] Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 120.
[715] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 221.

21 Mart 1922. TBMM Hükümeti, İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad'ı (Belger), *Yusuf Kemal Beğin riyasetindeki heyete me'mur* etmiştir. *Ankara Hükümeti tarafından Üçler Konferansı için ta'yin edilen murahhaslar: Yusuf Kemal, Ferid, Nihad Reşad, Celâleddin Ârif beğler.*[716]

> Yusuf Kemal Bey, Muhafazakâr Parti ileri gelenlerinden Lord Derby, İngilizlerin İstanbul Yüksek Komiserliği Baştercümanı Mr. Ryan, Arapları Osmanlı Devleti'nden ayırmak için yaptığı çalışmalarla ünlü Lawrence, İşçi Partisi çevreleri, Mareşal Lione, bazı iş adamları ve gazetecilerle de görüşmüş, olumlu izlenimler edinmiş bulunuyor.[717]

Birkaç hususa dikkat çekmek gerekirse, Londra ve Paris temaslarında gerek Bâb-ı Âlî gerek TBMM hariciyecileri Misâk-ı Millî noktasından hareketle görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Ancak TBMM gizli celse zabıtlarında görüyoruz ki bilhassa Bolşevik yanlısı mebuslar saltanat ve sadaret karşıtlığını tırmandırmışlardır. Öyle ki, bir taraftan hariciye politikasını Avrupa merkezli programlamaya çalışan Mustafa Kemal, söz konusu hücum karşısında Hilafet-Saltanat makamına merbut olduğunu belirtmek zorunda kalmıştır.

22 Mart 1922. İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Curzon'un *1921 Aralık'ının sonu için önerdiği İtilaf toplantısı ancak 22 Mart 1922'de Paris'te* inikad ediyor. Müttefik hariciye nâzırları *barış ve tüm bölgenin güvenliği açısından en büyük önceliğin Türkiye'nin Moskova'dan uzaklaştırılmasına verilmesinde anlaştılar*.[718] *Anadolu'nun yeniden can ve mal kaybı olmaksızın boşaltılacağı*nı ilân ettiler.[719] Müttefikler, TBMM Hükümeti ve Yunan Hükümeti tarafeynine 3 ay müddetli mütareke teklif ettiler.[720]

> Lord Curzon'un programı şöyleydi: 1) Önce mütareke yapılacaktı. 2) Ondan sonra barışın ön şartları saptanacaktı. 3) Bu ön şartlar Türkiye ve Yunanistan tarafından kabul edildikten sonra Yunan orduları Anadolu'yu boşaltmaya başlayacaklardı ve genel barış antlaşması yapılacaktı. Bir süre görüşüldükten ve askeri uzmanların da görüşleri alındıktan sonra, mütareke teklif edilmesine karar verildi. Mütareke 92 gün için yapılacaktı ve bu sürenin bitiminde otomatikman 92'şer gün uzatılacaktı.
>
> Mütareke konusundan sonra, aynı toplantıda Üçlü Antlaşma konusu ile İzmir konusu da görüşüldü. İtalya Dışişleri Bakanı Signor Schanzer, Türkiye'yi nüfuz bölgelerine ayıran Üçlü Antlaşma'nın İtalya için "hayati önem taşıdığını" söyledi. İtalya bu konuda ısrar edecekti. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kazanılmış olan zaferden İtalya'nın tek çıkarı Üçlü Antlaşma'ydı. İtalya, Fransa ve İngiltere gibi "manda" toprakları almamıştı... Poincaré, bu konuda "Türkiye'nin kabul edebileceği bir uygulama şekli bulunması gerektiğini" belirtti. Curzon, bu konunun teknik bir iş olduğunu söyledi.
>
> İzmir konusunda Lord Curzon konuştu: Yunan orduları Anadolu'yu boşaltınca İzmir bölgesi kayıtsız şartsız Türklere geçmemeliydi. Bu bölgeye bir çeşit özerklik tanınmalıydı. Curzon buna "özel rejim" diyordu. Belki Saar Havzasına benzer bir rejim kabul edilebilirdi. 19. yüzyılda Lübnan'a tanınan özerklik örneği de göz önünde tutulabilirdi. Belki de yepyeni bir rejim düşünülebilirdi. Ama ne yapıp yapıp İzmir bölgesine ayrı bir rejim tanınmalıydı. Çünkü burada Rumlar yaşıyordu. Onları korumak gerekirdi... Lord Curzon'un fikrine M. Poincaré karşı çıktı. Rumlara özel bir imtiyaz verilmesini Fransız kamuoyunun kabul edemeyeceğini söyledi. Ayrıca İzmir bölgesine tanınacak "özel rejim"in Türklere empoze edilemeyeceğini belirtti. Belki yalnız İzmir için özel bir belediye teşkilatı öngörülebilirdi. Ama İzmir bölgesi için değil. Sonra Edirne, Yunanistan'a bırakılacaksa orası için de aynı özel rejimi kabul etmek gerekirdi. İzmir'de Rumlar varsa, Edirne'de de Türkler vardı.[721]

---

[716] Tercümân-ı Hakîkat, 21 Mart 1338-1922, Numero 14714, *Celâleddin Ârif Beğ*, s. 1.
[717] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 333.
[718] Paris'te İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri arasında yapılan görüşme, 22-26 Mart 1922, *British Documents*, XVII, s. 668-79; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, 1998, s. 167.
[719] Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 226.
[720] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 177.
[721] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 269-270.

Müttefik hariciye nâzırları Yunan, Bâb-ı Âlî ve TBMM hükümetlerine müşterek nota gönderdiler: *Ortadoğu'da yeniden barış yapmak ve yeniden can ve mal kaybı olmaksızın Anadolu'nun boşaltılmasını teklif etmek amacıyla Paris'te toplanmış olan üç Büyük Devletin Dışişleri Bakanları, ilgili hükümetlere hemen muhasematı durdurmalarını ısrarla tavsiye etmeyi kendilerine ilk görev sayarlar*.[722]

Muhafazakâr Fırka mebusu Miralay Aubrey Herbert, Koloniler Nâzırı Winston Churchill'e Türklerle sulha varılması meselesine dair hususî mektub gönderdi. Herbert'e göre *Türklere gerçek hakimiyet verilmeli ama azınlık hakları göz önünde bulundurularak Avrupalı bir jandarma gücü Anadolu'ya yerleştirilmeli. Makedonya ve Girit'te işe yarayan bu güç Anadolu'da da işe yarayaca*ktır. *Ayrıca Doğu Trakya'yı Türklere* bırakılmalıdır. *Batı Trakya'da ise geçici bir antlaşma yapılabilece*k *ve belki tarafsız bir prensin buranın yönetimine atanması mümkün olabilece*ktir. *Bir savaş hatırası olarak Gelibolu'nu* istenebilir, *bu konuda Türklerin ikna edilmesi mümkün*dür. Elbette bunlar için *Türklerin İngiliz politikasının gerçekten değiştiğine inandırılması ve* İngiltere'nin *Türklere ülkelerinin yeniden yapılandırılması için yardım etme önerisinde bulunması gerek*mektedir. *Türklerle iyi geçinilmeye çalışıldığı Türkiye üzerinde İngiliz nüfuzu devam edece*ktir. *Bu önerilerin kabul edilmesi halinde Anadolu'da bir İngiliz hegemonyası etkin bir şekilde var olabilece*ktir.[723]

İsmail Habib (Sevük), *Açıksöz* gazetesinde saltanatın İngiliz gemileriyle beraber gitmesi gerektiğini belirtti: *Yunan ordusu Anadolu'da hurdahaş olup atıldığı gün, İngiliz gemileri de Boğaziçi sularından çekilip gidecektir. Boğaziçi kıyısındaki mermer sütunlu sarayın şeametli heyülası da o zaman, isterse o gemilerle beraber ve o gemilerin biri içinde çekilip gitsin*.[724]

General Harington, Fransız Kumandan General Charpy'e mühim bir iyilik yaptı. *General Charpy, Fransız Hükümeti'nin Ruslar hakkındaki planlarının açığa çıkmasını engellediği için İngiliz generaline teşekkür etti. Müttefikler'in birbirlerine karşı iyi niyet gösterdikleri böylesi fırsatlar nadiren çıkıyordu*:

> Bugünkü Poldhu Press'den çıkartılmasını sağladığım, basıldığı takdirde sizin için sakıncalı olacak bir paragrafın kopyasını ilişikte gönderiyorum. Paragrafta şunlar yazılı: "İstanbul'dan haber verildiğine göre Fransız Hükümeti General Wrangel'e, Beyaz ordu için daha fazla masrafa girmeye gücünün yetmeyeceğini bildirdi. Fransızlar Wrangel'e, bir af sağlandığı takdirde, onun adamlarını Rusya'ya geri göndermeyi yahut Güney Amerika'ya göç etmeleri için yardım etmeyi önerdiler. Fransızlar'ın bir başka teklifi de Wrangel'in ve adamlarının Fransız Yabancı Lejyoner birliklerinde görevlendirilmeleri oldu. Wrangel bu teklifleri sert bir şekilde protesto ederek son anti-Bolşevik ordunun dağıtılmasının ertelenmesini istedi.[725]

23 Mart 1922. Paris'deki Müttefik hariciye nâzırları içtimaı devam ediyor, öğleden evvelki celsede *Anadolu'nun boşaltılması ve azınlıklar* meselesi müzakere ediliyor:

> Anadolu'nun boşaltılması konusunu M. Poincaré açtı. Lord Curzon'un Anadolu'daki status quo [hâl-i hazır] esasına göre mütareke yaptırmak, Anadolu'nun boşaltılmasını ise geciktirmek amacı güttüğü yolunda bir haber almıştı. Fransa Dışişleri Bakanı, Müttefiklerin Anadolu'nun boşaltılması için hazır olduklarının açıklanmasını işitiyordu. Asıl amaç Türklere barışı kabul ettirebilmek olmalıydı. Fransa ve İngiltere imparatorluklarındaki Müslümanları tatmin etmek için de bu gerekliydi. Bu nedenle Müttefiklerin gerçekten Anadolu'nun boşaltılması için çalıştıkları belirtilmeli ve basına da açıklanmalıydı. Müzakerelerden sonra basına bir açıklama yapılmasına karar verildi.
>
> Azınlıklar konusunu Lord Curzon ortaya attı. Sevr Antlaşması'nın azınlıklada ilgili hükümlerinin kuvvetlendirilmesini istedi. Türkiye'deki Hıristiyan azınlıkların korunmalarını Milletler Cemiyeti

[722] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 275.
[723] CHAR, 2/121/109-110; Aktaran: Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 313.
[724] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 336.
[725] FMA, 20N1104 C38/2 n.n., Harington'dan Charpy'e; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 127.

> denetlemeliydi. M. Poincaré Sevr Antlaşması'nı diriltmekten kaçınmak gerektiğini belirtti. Türkiye ile yapılacak barış antlaşmasıyla, öteki Avrupa ülkeleriyle yapılmış olan antlaşmalardaki azınlık hükümlerine benzer hükümler konulmalıydı. İtalya Dışişleri Bakanı [Carlo Shanzer], Türklerin Avrupalılarla aynı düzeyde olmadıklarını ileri sürdü, Avrupa anlaşmaları örnek alınamazdı.[726]

Müttefik hariciye nâzırları öğleden sonra tekrar içtima ediyorlar. *Azınlıklar* meselesinin müzakeresine devam ediliyor:

> M. Poincaré'nin ısrarı üzerine, Sevr Antlaşması'na açıkça atıfta bulunulmamasına karar verildi. Daha kapalı bir formül kullanılacaktı ve aynı zamanda Yunanistan'daki Müslüman azınlıkların korunmaları da öngörülecekti. Bundan sonra Lord Curzon, Ermenistan konusunu ortaya attı. Erivan Ermenileri için Doğu Anadolu'dan toprak verilmesini istedi. Ayrıca Türkiye'nin güneyinde, Kilikya'da Ermenilere bir "yurt" verilmesini savundu. M. Poincaré, Lord Curzon'a karşı direndi. Fransa'nın Kilikya'yı (Çukurova'yı) boşalttığı sırada burada birkaç bin Ermeni bulunduğunu açıkladı. Ermenilere "yurt" verilirken, "Ermeni nüfusunu nerede bulacağız?" diye sordu. Türklerin hiçbir zaman Kilikya'yı geri vermeyeceklerini belirtti. İtalya Dışişleri Bakanı, Kars Antlaşması'ndan sonra kuzeydoğu Anadolu'dan da Ermenilere toprak verilmesinin güç olacağını söyledi. Lord Curzon, bir bakıma yalnız kaldı. Ermenilerin başka bölgelerde "tatmin edilmeleri" halinde "Kilikya üzerinde ısrar etmeyeceğini" söyledi. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne kabulünün Ermenilere "ödün vermesi" şartına bağlanabileceği fikrini ileri sürdü. Lord Curzon ayrıca, Türkiye'deki azınlıkların korunmaları için jandarma kullanılması ve jandarma kuvvetinin başında Müttefik subayları bulunmasını teklif etti. M. Poincaré buna itiraz etti. Kemalistlerin, jandarma kuvvetine yabancı subayların kumanda etmesinden nefret edeceklerini belirtti. Lord Curzon bu konuda da "ısrar etmeyeceğini" söyledi.[727]

Yunan Başvekili Gunaris, İngiliz Hariciye Nazırı Curzon'a gönderdiği mektupta; *barışın geciktiğini, Yunanistan'ın iktisadi kaynaklarının bütünüyle tükendiğini, Türklerin silahlandığını, Müttefiklerin buna göz yumduğunu, yakında askeri harekâtı başlayabileceğini, bunun Yunan Ordusu için büyük bir tehlike olduğunu bildirdi. Hızla yardım yapılmazsa orduyu geri çekeceklerini, buradaki Hıristiyanların kaderini bundan böyle Müttefiklerin eline bırakacaklarını anlattı.*[728]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington da *Yunan maliyesinin iflasa doğru gittiğini ve askerlerde hoşnutsuzluk belirtilerinin görülmeye başladığını, Yunan Ordusu'nda ara sıra siyasi sebeplerden kaynaklanan değişiklikler yapıldığını fakat Anadolu'da ciddi bir harekâta hazırlanmak için orduda hiçbir gayretin sarfedilmediğini* İngiliz makamlarına bildirmiştir.[729]

***

İstidrat: Yunan işgal kuvvetlerinin Anadolu'yu tahliyesi ciddiyet kesbettiği bir hengâmda, İstanbul'daki Venizeloscu binaenaleyh Kral Konstantin ve Gunaris aleyhtarı *Amyna* (Müdafaa-yı Milliye Hareketi) nam Yunan askerî cuntası, Gunaris Kabinesinin bilgisi olmaksızın Batı Anadolu'da ihtilâlci muhtar bir *Küçük Asya Hükümeti* kurulması tasavvuruyla birtakım gizli faaliyetler yürütmüştür. Bu babda, General Harington karargâhının hem *Amyna* hem Mustafa Kemal cuntasıyla mestur münasebatına dair dikkat çekici ikilik mevzubahisdir. İngiliz desteğine itimad eden bir örgüt olarak *Amyna*, propaganda etmekteydi ki *General Harington'un kurmay başkanı* şunları söylemiştir: *Küçük Asya'yı elde tutmak konusundaki kararlılığınızı ortaya koyun, İngiltere'nin desteğini sağlarsınız*. Fakat Pallis'ten (acaba hangi Pallis? Papulas'ın kurmay başkanı Miralay Pallis mi yoksa siyasetçi Alexander Anastasius Pallis mi?) rivayet edildiğine göre General Harington, *Amyna* mensubu Miralay Kondilis'in *amaçlarıyla yöntemlerini onaylamadığını* Pallis'e beyan etmiştir. O halde, İngiliz kurmay başkanı sadece kendini

[726] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 270.
[727] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 271.
[728] Ali Satan. (2011). (Haz.). *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922* (A. Angı, çev.) içinde (s. 28). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
[729] Serpil Sürmeli, *General Charles Harington'un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu*, 2007, s. 35.

bağlayıcı bir niyet izharında mı bulunmuştur yoksa İngiliz Genelkurmay Başkanlığının bir entrikası mıdır bu?

> Bir Yunan dostunun dostça sözleri burada hükümet politikası olarak gösterilmek istenmektedir. İngiliz ordusuyla Yunan ordusu arasında görevli irtibat subaylarının ilişkileri iyi olsa da, İngiliz ordusunun genel eğilimi Türklerden yanaydı; bu konuda Mareşal Sir Henry Wilson'un General Harringlon'a yazdığı 14 Aralık 1921 tarihli mektuba bkz. "Hep birlikte İstanbul'dan çekip gitmediğimiz ve Türklerle dost olmadığımız sürece hiçbir yararlı şey yapamayız. Ama Montagu'ye.. Lloyd George'u bu yönde eğitmek konusunda her hangi bir gelişim sağlayıp sağlamadığını sorduğumda *kesinlikle hiçbir gelişim sağlayamadım* karşılığını aldım. Ardından da şöyle dedi, *Siz tabu oldunuz, çünkü Lloyd George Türk dostu olduğunuza inanıyor*."[730]

Örneğin Müttefiklerin mütareke teklifi ve Gunaris kabinesinin kabulü; *Milliyetçi Yunanlıların, hükümetin Küçük Asya sorunuyla ilgili tutumuna olan güvenlerini yitirmelerine ve "Amyna" ile övünmeye başlamalarına neden oldu*. Örneğin, Yunan Millî Meclisindeki 21 Nisan tarihli celsede, Gunaris kabinesinin dış politikası müzakere edilmiş, Venizeloscular meclisi terk etmiş ve 52 redde karşı 163 tasdikle *değersiz bir güven oyu* alınabilmiştir.[731]

***

TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'in Fransız Başvekili ve Hariciye Nâzırı Raymond Poincaré'ye belirttiğine göre; Anadolu'nun tahliyesi beklenirken Müttefiklerin teklif ettikleri üç aylık *garip* ateşkesi Mustafa Kemal kabul ederse, *onu Meclis önünde asacaklar*dır.[732]

Resim. *Şark sulhünün ancak Misâk-ı Millîn'in kabulü ile kabil-i husul olduğunu konferansa isbat edecek olan Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beğ* (İleri, 23 Mart 1338-1922, s. 1).

Hem Bâb-ı Âlî hem TBMM heyetleri Bâb-ı Âlî Paris sefiri *Nâbi Beğ nezdinde bir ictima akdeylemişlerdir.* Bu toplantıda *Ahmed Rızâ, Câvid, Ferid* (Tek) ve İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad (Belger) katılmıştır.[733]

TBMM Gelibolu mebusu Celâl Nuri (İleri), *İleri* gazetesinde *Anadolu İnkılâbının İçinde* nam makale neşretti: *Bu dakikada Anadolu tam bir inkılâb merkezidir. Bu itibar ile fevkalâde ehemmiyet peyda etmişdir. Bu inkılâb neyi istihdaf ediyor? Bu suale umumî bir cevab verecek olursak hafiflik etmiş oluruz. Lakin daha hususî, daha kısmî bir cevab itâ edelim: -Anadolu, bugün, tamamiyet-i mülkiye ve milliye gayesi istihdaf etmekdedir. -Ya ondan sonra ne olacak? -Bu ciheti kesdirmek insanların kârı değildir*.[734]

24 Mart 1922. Paris'deki Müttefik hariciye nâzırları içtimaı devam ediyor. Öğleden evvelki celsede *Ermeniler* ve *Anadolu'nun boşaltılması* mesaili müzekere ediliyor: *M. Poincaré, Süraynilerle Geldaniler konusunu açtı. Lord Curzon, bu sorunun çok karışık olduğunu, Süryanilerin Türkiye, Irak ve İran'a dağılmış bulunduklarını söyledi. Fransa Dışişleri Bakanı, 1920 yılında "Asuri Devleti" kurmaya kalkışmış olan Aga Petros için "bir şeyler yapmak" arzusunda olduğunu söyledi. Ama pek ısrar da etmedi*.[735]

---

730 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 361, dipnot *.
731 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 364-365.
732 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 337.
733 İkdam, 25 Mart 1338-1922, Numero 8988, *Pârisdeki Türk Heyetlerinin İctimaı*, s. 1.
734 İleri, 24 Mart 1338-1922, Numero 1487, s. 1.
735 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 271.

Müttefik hariciye nâzırları öğle arasından sonra tekrar içtima ediyorlar. *Boğazlar* ve *Doğu Trakya* mesaili müzakere ediliyor. Korgeneral Harington'un Yunanistan-Türkiye hududunun Meriç nehri olabileceğini belirtmesi dikkat çekicidir:

> Birbirine bağlı bu iki konuda Lord Curzon ile M. Poincaré arasında derin görüş ayrılığı ortaya çıktı, çetin tartışmalar oldu. Bu sorunun askeri ve siyasi iki yönü vardı. Askeri bakımdan Boğazların ve özellikle İstanbul'un nasıl korunabiieceği söz konusuydu. Bu konuda askeri uzmanların görüşü soruldu. Askeri uzmanlar, Çatalca sınırını askeri bakımdan uygun görmüyorlardı; çünkü İstanbul top menzili içinde kalıyordu. Çatalca'dan Yunan topları İstanbul'u dövebileceklerdi. Mareşal Foch, Trakya'da Türk-Yunan sınırının Midye-Enez çizgisi olmasını, ayrıca bu sınırın kuzeyinde Türkiye ile Yunanistan'ı birbirinden ayıracak ve Edirne'yi de içine alacak bir "tampon devlet" kurulmasını savunuyordu. General Harington, Çatalca'dan sonra en iyi sınırın Meriç sınırı olacağını söylüyordu. İtalyan Generali Marietti'yle Fransız Generali Gouraud da bu görüşleri az çok paylaşıyorlardı. Ama bu uzmanlar yalnız askeri açıdan görüşlerini söylüyorlardı ve siyasi bakımdan konuyu Dışişleri Bakanlarının takdirine bırakıyorlardı. Çatışma burada çıkıyordu. Lord Curzon, Gelibolu Yarımadası'nın hiçbir şekilde Türklere geri verilemeyeceğini söylüyordu. Çünkü 1915 yılında Avustralya, Yeni Zelanda askerleriyle birlikte İngiliz askerleri Çanakkale Boğazı için kan dökmüşlerdi. Sonra Boğazların serbestisi bakımından Çanakkale Boğazı'nın iki yakasının da Türklere geri verilmemesi gerekiyordu. Halbuki Midye-Enez sınırıyla Gelibolu Yarımadası Türkiye'de bırakılmış olacaktı. Bu nedenle Lord Curzon, sınırın Çatalca'dan ancak Tekirdağ'a kadar çekilebileceğini ileri sürüyor ve Midye-Tekirdağ sınırını savunuyordu. Lord Curzon ayrıca, İstanbul'a yönelen Yunan isteklerine set çekilirse, Yunanistan'ın bunu kabul etmeyip savaşacağını söylüyordu. İstanbul'un Yunanistan'a verilmesini istemiyordu ama İstanbul'a karşı Yunanların önüne büsbütün set çekilmesine de taraftar görünmüyordu. İlerde Yunanistan'ın İstanbul'a uzanması için kapıyı adeta açık bırakmak istiyor gibiydi. Marmara kıyılarının bir kısmı Yunanistan'da kalacaktı ve Marmara Denizi'nde Yunan donanması bulunabilecekti. M. Poincaré bu görüşün karşısındaydı. Yunanistan'a "İstanbul'u ele geçirmeyi düşünme fırsatı vermemeliyiz" diyordu ve Midye-Enez sınırını savunuyordu. Ayrıca Mareşal Foch gibi, Türkiye'yle Yunanistan arasında bir "tampon devlet" kurulmasını istiyordu. Poincaré'nin bu görüşü, daha önce 27 Ocak muhtırasıyla İngiltere'ye bildirdiği görüşten epeyce farklıydı. O zaman Meriç-Tekirdağ sınırını teklif etmişti. M. Poincaré, önceki teklifin, Türkler tarafından reddedileceğini bilmeden yapıldığını söylüyordu.[736]

TBMM Reisi Mustafa Kemal'in TBMM Heyet-i Vekilesine talimatı: *Mütareke teklifini hüsnü telâkki etmek lâzımdır. Fakat mütareke ile beraber tahliyenin başlaması en mühim şartı teşkil edecektir.*[737] Mütareke şartları *Meclis'in gizli oturumunda görüşüldü. Fevzi Paşa'nın durumu anlatmasından sonra mebuslar, İtilaf Devletlerine karşı sert konuşmalar yaptılar. Bunun bir siyasî tuzak ve oyun olduğunu, Türkiye'nin bugün daha kuvvetli bulunduğunu, Anadolu'yu ve Trakya'yı hemen boşaltmayan, Misak-ı Milli'yi kabul etmeyen ateşkesin reddedilmesi gerektiğini söylediler. Bir mebus, "Kabul ederseniz, halk gelip sizi sopalarla kovalayacaktır" dedi*.[738]

İsmet İnönü, 1987 senesinde neşredilecek hatıratında, Mustafa Kemal'in mütarekeyi kabul etmeyen meclisi askerî darbeyle dağıtmak istediğini ve fakat ona mani olduğunu belirtecektir.[739]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, *çeşitli Ulusçu kaynaklardan sağladığı* bilgileri muhtıra suretinde İngiliz Hariciye Nezâretine teslim etti:

> BMM'nde 360 milletvekili var: bunların çoğunluğunu subaylar ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski üyeleri oluşturuyor. Seçimler "komedi" idi ve milletvekillerinin çoğu seçilmiş değil, atanmışlardı. Çoğunluk, Ulusal Hakları Savunma grubunun elinde idi, ama Hamdullah Suphi, Cevat Abbas ve Kara Vasıf gibi milletvekilleri, grup disiplinine daima uymuyorlardı. Öteki gruplar şunlardı:

[736] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 271-272.
[737] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 177.
[738] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 339.
[739] İsmet İnönü. (1987). *Hatıralar* (S. Selek, haz.) içinde (c. 2, s. 107-108). Ankara: Bilgi Yayınevi.

1. Dindarlar grubu: 20-30 milletvekili; başta Vehbi Hoca (Konya), Basri (Karesi), Abdul Gafur (Karesi), Mehmet Akif (şair, Kastamonu), Münir (Kırşehir) ve *Sebiül Reşat'*ın sahibi Eşref Edip. Albay Selâhettin (Mersin) ve Albay Eşref (Trabzon) bu grubu destekler. Doğu İlleri gurubu adını taşıyan bir grupla işbirliği yapar ve Afgan diplomatik temsilcisi Sultan Ahmet Han'ca gizlice kışkırtıldığı söyleniyor. Oldukça hırçın bir karakteri olan Selâhettin Bey ayrı bir grup kurmayı başaramamıştır. Mustafa Kemal'in başlıca muhaliflerinden biridir. Kemal en çok ondan korkar.

2. Doğu İlleri grubu: 45-50 milletvekili; başkanları Salih Efendi (Erzurum), Hüseyin Avni (Erzurum), Müştak Durak (Erzurum), Emir Paşa (Sivas). Bu grup, dincilerle işbirliği yaparak Mecliste çoğunluğu sağlar. Mustafa Kemal'in aşırı davranışlarına dikkati çeken ve onun etkisini azaltan gruptur.

3. Sözde Komünist grubu: başkanı Mahmut Esat; üyeler: Tevfik (Menteşe), Numan Usta (İstanbul), Albay Bekir Sami ve Hakkı Behiç. Son ikisi tutuklandı.

4. İttihat ve Terakki grubu: Yunus Nadi, Necati, Hacı Muhittin, Hüseyin Avnı ve Hafiz Mehmet. Yunus Nadi, sık sık Mustafa Kemal'in grubunu destekler ve gazetesi zetesi *Yeni Gün,* Ankara yönetiminden her ay TL 1.000 ödenek alır; bu, Yunus Nadi'nin tutumunu etkiler.

5. Küme grubu: dinciler, Doğu İlleri milletvekilleriyle Ulusal Hakları Savunma grubunun memnun olmıyanlarının birleşmelerinden doğması bekleniyor.

6. Tevhid grubu: Hüseyin Rauf ve Fethi Bey'in kişisel yandaşlarından oluşur.[740]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*in başmakalesi: 23 Mart tarihli mütareke teklifiyle *tahliyeye nezaret etmek hususunda Mareşal Foch'un tayini doğru yönde atılmış bir merhale teşkil eder*.[741]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Türkiye ile Yunanistan arasındaki meselelerin çözümlenmesi konusundaki çalışmalar kapsamında, müttefik devletlerin Dışişleri Bakanları 23 Mart 1922'de Paris'te bir konferansta bir araya gelmişlerdir. Fransız, İngiliz ve İtalyan Dışişleri Bakanları ve teknik danışmaların yer aldığı toplantıda, Anadolu ve Trakya'daki etnik azınlıkların himayesi konusu üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra müttefik askerî komisyonu, üç bakana, Anadolu'nun tahliye edilmesine dair bir teklif sunmuşlardır. Dışişleri bakanları, Ermeni meselesi üzerinde de durmuşlarsa da bu meselenin başka oturumlarda ele alınmasına karar vermişlerdir*.[742]

25 Mart 1922. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *25 Mart 338 (922) Cumartesi: Perşembe günü yapılan mütareke teklifinin hem Babıâliye ve hem de Anadoluya çekilmek üzere Hikmet Beye verildiği, Anadolu'dan da (Başkumandanlığa verdik, askeri bir mesele olduğundan cevabı seriini orası verecektir) diye haber alındığını haber aldık*.[743]

İngiliz *The Economist* mecmuası: *Türk-Yunan Savaşı aslında bir Fransız ve İngiliz mücadelesi*dir. *Dövüşü yapan ve acı çeken bu iki Doğu halkı [Fransa ve İngiltere'nin elinde] piyondurlar*.[744]

Ankara Türkleri ve Yunanlar arasındaki Anadolu Harbi, aynı zamanda Fransız ve İngiliz arasındaki bir petrol politikaları savaşıydı. Bu harb, bilhassa Irak-Anadolu petrol meselesi nazar-ı dikkate alınarak büyük petrol menfaatı tertibinde yürütülmüştür. Yunanistan, İngiliz Hükümeti'nin arkasına sığınan Shell'in tertibinde;

[740] FO 371/7861/E 3935, R. 26/44 kod adlı ajanın 24 Mart 1922 tarihli raporu; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinden İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 252-253.

[741] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 236.

[742] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 229. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[743] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 288.

[744] The Economist, 25 March 1922, *Great Britain and France in the Near East*, p. 570; Aktaran: Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 300.

> Türkiye ise ABD'nin değil de Fransa'nın desteklediği bir küresel güç olan Standard Oil grubunun tertibinde savaştı.[745]

Paris'deki Müttefik hariciye nâzırları içtima ediyorlar. *Trakya* meselesini müzakere berdevam:

> Bir gün önce Midye-Enez sınırını savunmuş olan askeri uzmanlar ve özellikle Mareşal Foch, Lord Curzon'un direnmesi yüzünden görüşlerini değiştirmişlerdi. Şimdi yeni bir sınır teklif ediyorlardı. Bu yeni sınır Tekirdağ'ın batısından başlayıp Babaeski ve Kırklareli'nin batısından geçecek ve Istranca'nın hemen batısında Bulgar sınırına erişecekti. Buna göre Edirne şehriyle Gelibolu Yarımadası Yunanistan'da; Tekirdağ, Babaeski ve Kırklareli Türkiye'de kalacaktı. Sınırın her iki tarafı silahtan arındırılacaktı. Lord Curzon buna da itiraz etti. Tekirdağ, Babaeski ve Kırklareli kentlerinin Yunanistan'a verilmesini istedi. Sınır bu kentlerin doğusundan geçmeliydi. M. Poincaré, Türkler için bir "kutsal şehir" olan Edirne'yi Yunanistan'a vermekle esasen Türkiye için "nahoş" bir iş yaptıklarını söyledi. Tekirdağ'ın Türkiye'de kalmasını savundu. Lord Curzon bu defa, Tekirdağ Türkiye'de bırakılacaksa Yunanistan'ın bu limanı kullanma hakkı olmasını ve ayrıca Edirne-İstanbul demiryolunda da Yunanistan'a kolaylık tanınmasını istedi. Sorun uzmanlara havale edildi.
>
> Aynı toplantıda mali konular da görüşüldü. Uzmanlar, Sevr Antlaşması'yla öngörülmüş ve Türkiye maliyesini kontrol edecek olan Mali Komisyonun kaldırılmasını teklif ediyorlardı. İtalya Dışişleri Bakanı, Üçlü Antlaşma'yla İtalya'nın elde ettiği imtiyazlara zarar gelmemesi şartıyla Sevr'in mali hükümlerinin değiştirilmesini kabul edebileceklerini söylüyordu. Başka ve dolaylı denetim yolları istiyordu. Sevr hükümleri, İtalyan çıkarlarına zarar vermeyecek şekilde değiştirilmeliydi. Başka yollarla Üçlü Antlaşma hükümlerinin uygulanmasını istiyordu.[746]

Vahideddin Hân, Sadrazam Ahmed Tevfik'i (Okday) İstanbul'daki Britanya Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold nezdine gönderdi. Yunan'ın Anadolu'dan tahliyesine ilişkin Müttefikîn kararını tebrik etti. Fakat Türk asakirinin bulunmadığı Trakya'ya Yunan askerlerinin sevkini ise tehlikeli nitelendirdi.[747] Padişah, münferid sulh teklif ediyor. Teklif, Müttefik Üçlü Andlaşmasına mugayirdir fakat Padişah, Fransa'dan ve İtalya'dan gizli tutulacağını taahhüt ediyor. Maziden misal veriyor. Padişah, Şarkî Trakya'nın ve Edirne'nin Osmanlı Devletine iadesi karşılığında Boğazların serbestisini kabul edecektir. Mıntıkanın emniyetini Britanya ve Osmanlı Devleti müştereken sağlayacaktır. TBMM Hükümetinin Bolşevik Rusya'dan silâh, mühimmat, para ve "Müslüman"-komünist insan kaynağı tedariki vechile Anadolu'nun Bolşevikleştirilmesi tehlikesine karşı Britanya, bu teklifi kabul ederek, aslında Türkiye'yi yıkmak istemediğini ve Hılafet müessesesine düşman olmadığını da isbat edecektir. Lâkin Horace Rumbold, bu diplomatik manevrayı *Müttefikleri birbirinden ayırmak* için teşebbüs telakki ediyor binaenaleyh Padişah'ın teklifi kabul edilmiyor:

Sir H. Rumbold'dan Marguess Curzon of Kedleston'a.

No. 304 İstanbul, 26 Mart 1922
Gizli
My Lord,

Sadrazam dün benimle görüştü.
2. Altes (sadrazam) geçen yılın mart ayında Londra Konferansı sırasında Lord Hazretleriyle yaptığı konuşmaya atıfta bulunarak söze başladı. O vesileyle, Padişahın İngiltere'yle ayrı bir anlaşma yapmak istediğini beyan etmişti. O zamanki konjonktür içinde Majesteleri Hükümetinin Müttefiklerden ayrı hareket edemeyeceğinden böyle bir hal şeklinin uygulanamayacağını Sadrazam kabul etti. Söz konusu konuşma Lord Hazretlerinin 15 Mart 1921 gün ve 240 sayılı yazıların da zaptedilmiş bulunmaktadır.

3. Bundan sonra Sadrazam, dünkü kabine toplantısından sonra Padişahın kendisini saraya çağırdığını bildirdi. O zaman Padişah kendisine aşağıdaki teklifi açmıştır. Majeste (Padişah), Lord Hazretlerine sunmam ricasıyla

[745] Robert Neumann, *Zaharoff the Armaments King*, 1938, p. 229.
[746] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 272-273.
[747] Rumbold'dan Curzon'a 26 Mart 1922; Tevfik Paşa'dan Rumbold'a nota, 26 Mart 1922, FO, 406/49, No. 80; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 324.

teklifi bana bildirmesi için kendisine (Sadrazama) talimat vermiştir. Teklif şöyledir: İngiltere'yle Türkiye arasında bir anlaşma aktedilecektir. Anlaşma gereğince Türkiye, bütün ulusların yararına tarafsız olarak Boğazların serbestisinin korunmasını İngiltere'ye tevdi edecektir. İngiltere bu amaçla kendi askerlerini ya da Türk jandarmasını kullanabilecektir. Türk Hükümeti Türk jandarmasını İngiltere'nin emrine verecektir. Hatta Boğazların serbestisini korumak için gerekli toprak şeridinin idaresi (administration) İngiltere'nin eline verilecektir (vested).

4. Sultan, böyle bir anlaşmanın Doğu Trakya'yla Edirne'nin Türkiye'ye geri verilmesine karşı itirazı ortadan kaldıracağını düşünmektedir, zira bütün uluslar adına Boğazların koruyuculuğu İngiltere'ye verileceğinden gelecekte korkulacak bir şey olmayacaktır. Böyle bir anlaşma, İngiltere'nin hilafete düşman olduğu ve Türkiye'yi yıkmak istediği yolunda Hindistan'da vesair yerlerde yaygın olan kanaati hemen ve ebediyyen yıkacaktır. Anlaşma aksinin (aksi fikrin) parlak bir kanıtı olacaktır ve İngiltere'nin hilafetin hamisi (proteetor) ve şeriki (associate) olduğunu İslam dünyasına beyan edecektir.

5. Sadrazam devamla, Türkiye'yle ayrı anlaşma yapmamak için Müttefiklerin birbirlerini bağlamış olduklarını tamamen müdrik bulunduğunu söyledi. Bu itirazı karşılamak için Padişah, Berlin Kongresi sırasında, Rus müdahalesine karşı Anadolu'nun korunması garantisi karşılığında Kıbrıs'ın İngiltere'ye verildiğini hatırlatmaktadır. Bu uyuşma öteki Büyük Devletlerin haberi olmaksızın doğrudan doğruya İngiltere'yle Türkiye arasında müzakere edilmiş ve toplantı halinde bulunan kongreye bildirilmişti. Padişah ayrıca İngiltere'nin Mısır'daki politikasına atıfta bulunmaktadır. Bu politikanın temeli, Süveyş Kanalı'yla İngiltere'nin doğuya ulaşımını açık tutmaktı ve öyle kalacaktır.

6. Sadrazam, Majestenin teklif ettiği projeye kendisinin de mutabık olduğunu söyledi. Bu konuda bütün gece düşünmüş ve Lord Hazretlerine ulaştırmamı istemek için bugün bana gelmiştir. Padişah bu sorunun gizli olduğunu belirtmiş ve hatta İzzet Paşa dahil öteki nazırlara bu tekliften söz etmemesini kendisinden (Sadrazamdan)nistemiştir. Bu bakımdan Lord Hazretlerinin de sorunu aynı şekilde gizli tutacağını ve teklifi Fransızlara ya da İtalyanlara açmayacağını umut etmektedir. Son olarak Majeste (Padişah), belirtilen esaslar dahilinde İngiltere ile bir anlaşmaya varabilirse bunu derhal imzalayıp tasdik edeceğini beyan etmektedir.

Padişahın İngiltere'ye gizli teklifi burada sona eriyordu. Yüksek Komiserle Sadrazam, bir süre daha kendi aralarında konuşmuşlardı. Yüksek Komiser, böyle bir anlaşmanın Müttefikler arasında kıskançlık yaratacağını söylemişti. Sadrazam, "herkesin yararına olacağı için" anlaşmanın kıskançlık yaratmayacağı kanısındaydı. Kemalistlerin de buna ses çıkaramayacaklarını söylüyordu. Çünkü anlaşmayla Edirne, Türkiye'ye geri verilecekti. Bunları Lord Curzon'a rapor ederken Yüksek Komiser, bu teklifin "Müttefikleri birbirinden ayırmak" amacıyla yapıldığına inanmadığını da belirtiyor ve şunları sözlerine ekliyordu:

Padişahın İngiltere'yle sıkı ilişkiler kurmak isteğiyle samimi olarak dolu olduğuna inanıyorum. O hiçbir zaman bunu gizlememiştir. Halen Fransa'yla Ankara arasında mevcut sıkı ilişkileri not etmektedir ve Mustafa Kemal'in Sovyet Hükümetine bağlanmasının aşırılığından korkmaktadır. Kemalistlerin İstanbul'a gelmek ve belki beraberlerinde Fransa ve Sovyet Rusya bağlantılarını da getirmek için serbest kalacakları anı önceden düşünmektedir. Bir koruyucu için etrafına bakınmaktadır ve içgüdüsüyle İngiltere'ye dönmektedir.[748]

26 Mart 1922. Paris'deki Müttefik hariciye nâzırları içtima ediyorlar:

Trakya konusundaki uzun tartışmalar bir uzlaşmayla sonuçlandı. Fransızlar, Enez-Midye hattını sınır yapmak ve Doğu Trakya'da uluslararası bir tampon devlet kurmak yoluyla Türkleri ve Yunanlıları birbirlerinin boğazlarına sarılmaktan uzak tutmak istiyordu. Başta gelen çıkarı Boğazları denetim altında bulundurmak olan Curzon, Yunanlıları Çanakkale Boğazı'nda üstün duruma sokacak Midye-Rodosto hattını tartışıyordu. Bir sınırda uzlaşmaya varılmıştı, buna göre Yunanlılar Gelibolu'da kalacaklar ve Rodosto'dan çıkacaklardı.

Poincaré daha baştan, Yunan ordusu çekilmeden hiçbir anlaşmayı kabul etmeyeceğini bildirmişti. Sorun bunun nasıl sağlanacağıydı. Konferans, Yunanlıların çekilmesi halinde ortaya çıkacak pratik sorulara ciddi bir şekilde

[748] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 293-295.

> yöneliyordu ve Foch, Weygand, Gouraud ve Haringtон'un da dahil olduğu askeri bir grup, İstanbul'daki Müttefik generallerinin öğütlerine dayanarak Yunan ordusunun çekilmesi konusunda bir plan hazırladı. [..]
>
> Paris'te hazırlanmış olan anlaşmanın ana hatları, önceki öneriden daha olumluydu. Bu anlaşma, Türklerin Küçük Asya'daki egemenliğini kabul ediyordu. Ama anlaşma kuramsal olarak Türk yönetimi altında kalacak Hıristiyanların esenliğini sağlayamıyordu ve bu Yunanlıların çekilmesinden sonra Türklerin davranışına bağlı kalacaktı. İşte anlaşmanın bu yönüyle Müttefik devletlerin önerileri Yunanistan'da soğuk bir duş etkisi yaptı. Ateşkes "Küçük Asya'daki Yunan Kuvvetlerinin düzenli olarak çekilmelerini sağlamak amacıyla" önerilmişti. Böylece en sonunda Küçük Asya'dan çekilme konusu kamunun eleştirisine açık tutulmuş ve bu da Küçük Asya'daki Rum halkının tehlikeyle karşı karşıya olduğu konusunu ortaya çıkarmıştı.[749]

Müttefik hariciye nâzırları Yunan, Bâb-ı Âlî ve TBMM hükümetlerine müşterek nota gönderdiler. 25 maddelik nota şöyle özetlenebilir:

> 1) Mütareke yapılacaktı. 2) Anadolu kansız boşaltılacaktı. 3) Azınlıklar korunacaktı. 4) Ermenilerin tatmin edilmeleri işi Milletler Cemiyeti'ne havale edilecekti. 5) Boğazlardan geçiş serbestisi güvence altına alınacaktı. Bunun için Boğazların Anadolu yakası silahsızlandırılacak ve Gelibolu Yarımadası'nda da Müttefik işgal kuvvetleri kalacaktı. 6) Doğu Trakya için yeni bir sınır çizilecekti. Tekirdağ'ın batısından Istranca Dağı'na doğru uzanacak bu sınır uyarınca, Edirne, Babaeski, Kırklareli ve Gelibolu Yarımadası Yunanistan'a verilecek; Tekirdağ Türkiye'de kalacaktı. 7) İstanbul'un Türkiye'den alınabileceği tehdidi kaldırılacak, Müttefikler şehri boşaltacaklardı. 8) Türkiye'nin silahlı kuvvetleri artırılacaktı. Sevr Antlaşması'nın öngördüğü 50.000 yerine, Türkiye'ye 85.000 kişilik silahlı bir kuvvet bulundurma hakkı tanınacaktı. (9) Kapitülasyonlar rejimi yeniden gözden geçirilecekti...[750]

Yunan Hükümeti Müttefiklerin 22 Mart tarihli ateşkes teklifini *birkaç ufak itiraz dışında hemen kabul etti*.[751] Fakat Yunan matbuatının, ekseriya, *tepkisi olumsuzdur.*[752]

> Barış şartlarının Türkiye'ye zorla kabul ettirilmesi gerekiyor idiyse, bunun yerine getirilebilmesi için hiçbir harekete girişilmiyor, iyi niyet gösterilmiyor ve yükü paylaşacak bir arzu ortaya konmuyordu. Yunanistan, İtilaf Devletleri'nin manda kuvveti olarak İzmir'e girebilirdi ama bu, İtilaf Devletleri'nden biri olan İtalya'nın Türk Milliyetçilerine doğrudan doğruya yardım etmesine engel olmuyordu. Yunanlılar yerli Rum ve Ermeni halkı bir yerde toplamak, himaye altına almak gayesinde Anadolu'ya gönderilmesinden bir yıl kadar sonra, ona bu görevi veren İtilaf kuvvetleri bu kere geri çekilmesini, Türkiye'deki menfaatlerini devam ettirebilmek için onunla barışmasını istemeye başlıyordu. İtilaf Devletleri'nin gözünde kapitülasyonlar, Osmanlı borçları, çeşitli imtiyaz ve tesir bölgeleri, boğazların serbestisi gibi şeylerin, Anadolu'daki yüzbinlerce Rum ve Ermeni'nin hayatından çok daha önemli olduğu anlaşılmıştır.[753]

Sadrazam Ahmed Tevfik (Okday), 23 Mart 1922'de Osmanlı Hükûmeti'ne müşterek bir nota vererek Türk ve Yunan birlikleri arasında mütareke yapılması gerektiğini bildiren Yüksek Komiserlere, bugün, cevabî nota tevdi etti. *Öncelikle Yunan birliklerinin Anadolu ve Trakya'yı tahliye etmesi gerektiğini beyan* ediyor. *Tevfik Paşa, İtilâf Devletlerinden aynı öneriyi Ankara Hükûmeti'ne de sunmalarını* istiyor.[754]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'un Hariciye Nâzırı Curzon'a gönderdiği mahrem muhtıradan anlaşıldığına göre Sultan Vahideddin, İngilizlerin Hılâfet makamına düşman olduğunu düşünüyor:

---

[749] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 363-364.
[750] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 276.
[751] Lindley'den Curzon'a, 26 Mart 1922, *British Documents*, XVII, s. 764; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 167.
[752] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 364.
[753] Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 55.
[754] FO, 371/7860, 3552; Aktaran Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 945.

> Sadrazam Tevfik Paşa, Padişahın İngiltere ile ayrı bir anlaşma yapmak istediğini bildirdi ve Padişah adına şu önerilerde bulundu:
>
> "Türkiye ile İngiltere arasında ayrı bir anlaşma yapılacak. Boğazların serbestisini sağlama işi İngiltere'ye bırakılacak. Doğu Trakya'nın ve Edirne'nin Türkiye'ye geri verilmesine karşı itirazlara neden kalmayacak. Böyle bir anlaşma, İngiltere'nin Halifeliğe düşman olduğu yolundaki düşüncelerini de yok edecek..." Sadrazam, bu konunun bütün nazırlardan ve İzzet Paşadan da gizlendiğini söyledi. İngiltere böyle bir anlaşmayı kabul ederse Padişahın bunu hemen onaylayacağını bildirdi.
>
> Sadrazamı dikkatle dinledim. Bunun müttefiklerde kıskançlık yaratacağını söyledim. Padişah, İngiltere ile sıkı ilişki kurmayı içtenlikle arzuluyor. Mustafa Kemal'e karşı bir koruyucu arıyor ve gözlerini İngiltere'ye çeviriyor. Padişaha verilecek cevabın, -red bile olsa- elden geldiğince okşayıcı olacağını umarım.[755]

Rumbold'un şu muhtırasına nazaran denilebilir ki Vahideddin Hân, Fransa ve Sovyet Rusya'yla işbirliğine giden Mustafa Kemal'in hükümet darbesi tehdidi karşısında siyasî denge sağlamalıydı, mecburî bir stratejik müttefik temin etmeliydi ve bu müttefik, İngilizler olabilirdi:

> Sultanın İngiltere'yle sıkı ilişkiler kurmak isteğiyle samimi olarak dolu olduğuna inanıyorum. O hiçbir zaman bunu gizlememiştir. Halen Fransa'yla Ankara arasında mevcut sıkı ilişkileri not etmektedir ve Mustafa Kemal'in Sovyet Hükümetine bağlanmasının aşırılığından korkmaktadır. Kemalistlerin İstanbul'a gelmek ve belki beraberlerinde Fransa ve Sovyet Rusya bağlantılarını getirmek için serbest kalacakları anı önceden düşünmektedir. Bir koruyucu için etrafına bakınmaktadır ve içgüdüsüyle İngiltere'ye dönmektedir.[756]

Sultan Vahideddin'in İngilizlerle münferid sulh akdetmek çabasının mühim bir gayesi de Anadolu'nun Sovyet Rus yayılmacılığı tehdidine karşı korunmasıdır. Rumbold ile mülakatında Sadrazam Tevfik Paşa, *Türkiye'yle ayrı anlaşma yapmamak için müttefiklerin birbirlerini bağlamış olduklarını tamamen müdrik bulunduğunu söyledi* idi. *Bu itirazı karşılamak için sultan, Berlin Kongresi sırasında, Rus müdahalesine karşı Anadolu'nun korunması garantisi karşılığında Kıbrıs'ın İngiltere'ye verildiğini hatırlatmaktadır. Bu uyuşma öteki büyük devletlerin haberi olmaksızın İngiltere'yle Türkiye arasında müzakere edilmiş ve toplantı halinde bulunan kongreye bildirilmişti.*[757]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Türkler şartları reddedebilirler. Buna, İngiltere'nin uyguladığı Yunan dostu siyaset sebep olacaktır. Bazı yetkililer, Mustafa Kemal'in Cengiz Han zihniyetiyle hareket ettiğini zanediyorlar*.[758]

Rumbold'dan Paris'teki İngiliz Büyükelçisi Hardinge vasıtasıyla Curzon'a telgraf: *Sadrazam, müttefiklere yazılı cevap verdi. Önerilerin Mustafa Kemal'e iletildiğini bildirdi, Trakya'nın ve Edirne'nin boşaltılmamasını tehlike olarak görüyor*.[759]

Yunan Dışişleri Bakanı Baltazzis, Müttefiklerin Yunan'ı gözden çıkarmış olduklarını ABD'nin Atina Elçiliğine ifade ediyor: *İtilâf Devletleri'nin önerileri Atina'ya ulaşır ulaşmaz, Yunan Dışişleri Bakanı, Amerikan Elçilik görevlisini Bakanlığı'na rica ederek, Yakın Doğu sorununun çözümünde Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın işe karışmasına aracı olmasını istemiştir. Çünkü, ona göre, Avrupa Devletleri, Müslüman dünyasındaki etkilerini sürdürebilmek için Anadolu'da Yunanlıları ve Hıristiyanları gözden çıkarmaktaydı. Görevli, kendi kanısına göre, Amerika'nın işe karışmasının mümkün olmadığını söylemiştir. Bakan, bunun üzerine, kendi düşüncesi olarak Dışişlerine "Anadolu'daki Hıristiyan halkın kaderiyle yakından ve duygu yolundan ilgilenilmesi" için bir telgraf çekmesini rica etti. Dışişleri Bakanlığı, elçilik görevlisine, Yakın Doğu durumu üzerinde herhangi bir görüş belirtmek istememekte*

[755] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LX.
[756] FO 371/7860, s. 41; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 1989, s. 282.
[757] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 1989, s. 281.
[758] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 342.
[759] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LIX.

olduğunu bildirdi. Kendisinin Yunan Dışişleri Bakanlığı'na verdiği karşılık uygun görülmüştü, fakat; bir Amerikan karışması hakkında herhangi bir tartışmaya girmekten de çekinmesi talimatı verilmişti.[760]

27 Mart 1922. Avam Kamarası içtima ediyor. *Milletvekillerinden T. E O'Connor söz alarak şunları söylemiştir*: *"Yunanistan'ın İzmir'i boşaltmasını desteklemiyorum, çünkü İzmir, Türkler oraya gelmeden çok önce ve tarih boyunca bir Grek kenti idi. Yunanlılar İzmir ve Anadolu'ya gitmişlerdir, çünkü biz (İngiltere) onlardan oraya gitmelerini istemiştik. Onlar, Müttefiklerden en azından birisinin (İngiltere'nin) talebi üzerine bir misyonla oraya gönderilmişlerdir... Türkiye savaşa girmemiş olsaydı, savaş iki yıl önce sona ermiş olacaktı. Şimdi Yunanlılar tehlikeli bir durumdadırlar. Bundan sorumlu olanlar biziz ve onlara hiç olmazsa manevi destek verebilirdik. Bunu yapacağımıza, son iki yıldan beri Yunanistan'a karşı korkunç bir kampanya yürütüyoruz. Şimdi Yunanlılardan İzmir'i boşaltmaları isteniyor." Aubrey Herbert de söz alarak şunları söylemişti: "Sayın O'Connor'un şimdi söylemiş olduklarından dolayı çok üzüntü duyarım. Bu bizi daha ileri götürmüyor. Bu denli sözler eskidir, can sıkıcıdır ve birbirini kınamaya dayanır... Doğu'da kırımlar yaygındır ve hepsinin de bunda parmakları vardır. Bizim yönetimimiz de bu kırımlardan sorumludur..." Sir E. Percy de şunu eklemişti: "Kendi görüşümce, Yunanlıları İzmir'e göndermek en büyük hata idi."*[761]

RV/O kod adlı İngiliz ajana istinaden İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı *Kemalist'lerin Batı Anadolu'daki eylemleri* nam muhtıra tanzim etti. *İyi haber alan Ulusçu bir kaynağa göre, Ankara yönetimi, Yunan Ulusal Savunma Komitesi'nin İzmir bölgesinde bir darbe yapmayı tasarladığını biliyor ve birçok Ulusçu subayları, o bölgedeki Türk halkın da desteğiyle, buna karşı mukabil bir akım örgütlemek amacıyla, gizlice oraya gönder*miştir. *Bağımsız bir Türk kaynağından sağlanan bilgiye göre, İttihat'çı hükümetin günlerinde Gıda Kontrolörü olan ve son zamanlarda Almanya'da bulunan Kara Kemal, bu mukabil akımın başına geçmek için Ferit Bey tarafından ivedilikle Ankara'ya çağrılmıştı. Aynı ajana göre, 24 Şubat'ta Ankara'ya ulaşan Kara Kemal, Bandırma, Balıkesir ve Soma bölgelerinde Yunan aleyhtarı örgütler kurmak için derhal çalışmaya başlamıştı. Aynı zamanda Kâzım Paşa, o bölgeye, Salihli, Alaşehir ve İzmir'e mensup olan tüm subay ve erleri, bu özel servis için gönüllü kaydolunmaya çağırmıştı. Örgütün toplam gücü 150 subay ve 6.000 er olarak saptanmıştı, ama, bilginin sağlandığı güne dek, ancak 400 kişi toplanılmıştı. Yine ajanın bildirdiğine göre, Kara Kemal, beraberinde Uzun Petrof adında eski bir Bulgar teğmen de olduğu halde, bilinmeyen bir istikamete doğru Ankara'dan ayrılmıştı*.[762]

ABD'nin Paris Elçisi Harrick, Washington'a rapor gönderdi: *Türkler üzerine uygulanabilecek tek baskı konusunun, İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından boşaltılarak Yunanlılarca işgaline izin verilmesi olduğu söylentisidir*.[763]

İspanyol matbuatı yazıyor: Müttefik hariciye nâzırları konferansı *sırasında, Poincaré, Schanzer ve Curzon, Yakın Doğu meselesini çözüme kavuşturmak amacıyla, Türk ve Yunan hükümetlerine aleyhlerine işleyebilecek şartlar dayatılmadan Türk-Yunan barışını tesis etmeyi sağlayacağını düşündükleri bir teklif kaleme almışlardır. Teklife göre, Padişahın dinî otoritesi sağlanarak, Türkiye'nin yeniden bağımsızlığa kavuşması teklif edilecek ve aynı zamanda Yunanistan'a da Müttefik devletlere yaptığı yardımlarından dolayı bazı tavizler sunulacaktır. İstanbul ve Doğu Trakya'nın büyük bir bölümü de dâhil Anadolu'nun, Akdeniz'den Karadeniz'e kadar Türkiye'ye bırakılması ve tahliye edilmesi ön görülmekte*dir. *Boğazlara yakın olan yerler, gerek Türkiye gerekse Yunanistan'a ait olmak üzere askersizleştirilecektir. Mali konularda alınan kararlara göre ise Osmanlı borçlarının tespit edilmesinin ardından, Türkiye'nin malî*

[760] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 362-363. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[761] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 345-346. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[762] FO 371/7861/E 3935; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 249-250.
[763] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 362.

bağımsızlığı tanınacak ve Türkiye, bir savaş tazminatı ödeyecektir. Ayrıca, müttefiklerin Türkiye'deki ekonomik menfaatlerinin korunmasına dair hükümler dışında, Türkiye, malî denetimden muaf olacaktır.[764]

28 Mart 1922. Müttefikler, Yunanistan-TBMM Hükümeti harbi için 3 ay sonra başlamak kaydıyla Anadolu'nun tahliyesini içeren ateşkes teklifini hem Bâb-ı Âlî Hükümetine hem TBMM Hükümetine bildirdiler. TBMM Hükümeti, Anadolu'nun tahliyesine behemehal başlanır ve öngörülen 3 ay zarfında da tamamen boşaltılırsa teklifi kabul edeceğini bildirecek; *Padişah Hükümeti'nin cevabı* ise *ateşkes meselesi ordunun, yani Milliyetçilerin kararına bırakılma*lıdır olacaktır.[765] Ali Satan'ın belirttiğine göre *Padişah Hükümeti*nin TBMM Hükümetiyle mütenasib/uyumlu cevab vermiş olduğu, mevcut tarih anlatısında *belirtilmemekte* bilakis *söz konusu barış önerisine Atina ve İstanbul hemen evet derken Ankara'nın Anadolu'nun hemen tahliyesi şartını öne sürdüğü anlatılmaktadır*.[766] Diğer bir deyişle Kemalist tarih anlatısı gerçeği gizlemekten öte, iftira atmaktadır.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, RV/O kod adlı ajanın 25 Mart tarihli istihbaratına göre İstanbul'daki Venizelosçu subayların Miralay Kondilis liderliğinde darbe planladıklarını raporladı. *General Papulas, 9 ile 11 Nisan arasında İyonya (İzmir bölgesi)'nin bağımsızlığını ilân edeceğini bildirdi*. *Atina'daki Venizeloscu Skiotis'in göndermiş olduğu bir telyazısına göre, bu akım, Yunan Kırallığına karşı cephe almazsa, Yunan hükümetince de desteklenecekti*.[767]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, RV/O kod adlı ajanın 28 Mart tarihli istihbaratına göre, TBMM Hükümetinin dış borç alamadığı için darboğazda olduğunu ve Sovyet Ukrayna'dan ve ABD'den istikraz almaya çalıştığını raporladı:

> İngiliz İstihbaratı'nın "güvenilir" olarak nitelendirdiği bir kaynağa göre, 1922 yılı Mart ayı içinde, Ankara yönetimi, dıştan mali yardım sağlayamadığından büyük bir güçlük içinde bulunuyordu. Son günlerde İstanbul'a dönen bir Türk subayına göre, Ukrayna ile bir anlaşma imzaladıktan sonra ödenmek üzere, bu ülkeden 1.500.000 altın ruble borç alınması için 1921 yılı Aralık ayında atılımlar yapılıyordu. Bu para, Ordu'nun, tehlikeli biçimde memnuniyetsizlik göstermeye başlayan birliklerinin maaşlarının ödenmesine harcanacaktı. Ankara'nın bu parayı alıp almadığı bilinmiyordu, ama bu arada şu önlemler alınıyordu: 1. Ankara yönetiminin kendi bölgesi dışındaki emekli yetkililere verilen emeklilik maaşının durdurulması; 2. subayların eş ve çocuklarına verilen emeklilik maaşının durdurulması; 3. BMM'nin onayladığı kişiler dışında, yurtsever hizmetten ötürü verilen ödeneğin durdurulması; 4. hayat pahalılığının artmasıyla yetkililere verilen zamda yüzde 20 indirme yapılması.
>
> Başka bir güvenilir ajana göre, yukarıda sözü edilen önlemlerden ancak 5 milyon Türk Lirası sağlanabilecekti ve bu da Savunma Bakanlığı fonlarına yatırılacaktı. Ankara yönetimi, Amerikalı'lara ayrıcalık hakları önererek onlardan borç sağlamaya çalışıyor, ama Rus'lar, bu denli ayrıcalıkların verilmesine karşı çıkıyorlardı.[768]

---

[764] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 230.

[765] İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık gizli rapor, 7 Kasım 1923; Aktaran: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922,* 2011, s. 35.

[766] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922,* 2011, s. 35, dipnot 4. Nitekim İstanbul'daki İspanyol "Elçi Servert, İstanbul Hükümeti'nin notasının, Ankara Hükümeti'nin cevabını tamamlayıcı nitelikte olduğuna dikkat çekmekte; bunun Ankara ve İstanbul arasındaki birleşmeyi gösterdiği görüşünü yinelemektedir." Yasemin Türkkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 354.

[767] FO 371/7858/E 3360; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 249.

[768] FO 371/7861/E 3935; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 250-251.

Paris'ten Ankara'ya dönmekte olan TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk)*, trenle Sofya'ya geldi. Bulgar sınırında Başbakan'ın gönderdiği bir görevli ve Sofya'da Türkler tarafından karşılandı. Gazetelere verdiği demeçte, "İngiltere ile münasebetimiz yavaş yavaş iyileşecektir," dedi*.[769]

İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesi: *Babıâli'nin ateşkes önerisine cevabı: Ankara'ya bildirdi. Cevabı yalnız biz verecek değiliz*.[770]

Arabulucu olarak Müttefiklerin Yunan-Türk harbinde mütareke teklifi *Ankara'ya bildirilir bildirilmez, Mustafa Kemal ateşkes teklifinin bir kopyasını Sovyet elçisi Aralov'a iletti. Aralov, anılarında, Mustafa Kemal'in Batı'nın koşullarını bir "kürek cezasına mahkûm etme" olarak tanımladığını yazar. Bununla birlikte, ilişkileri koparan taraf olarak görülmek istemeyen Türk hükümeti, teklifi reddetmeyi pek akıllıca bulmadı. Ankara, ateşkesi ilke olarak kabul edip karşı teklifler götürdü*.[771]

Aralov'un belirttiğine göre 28 Mart'ta Mustafa Kemal ve ordu bazı üst düzeyi; saltanata, ulemaya ve zengin sınıfa aleyhtar söylem içerisindedir:

> Mezarın üzerinde, çoğu Nasrettin Hoca'nın fıkralarından alınmış yazılar vardı. Bazılarını bizim için tercüme ettiler: "Yalan hiçbir zaman halka hâkim olamaz, hakikat üstün gelir"; "Halkın belleğine hüküm geçmez". Bize eşlik eden Türk, sonuncu söze şunu ekledi: "Ne Sultan'ın ne emirin ne de zenginlerin hükmü geçer". Bazılarının söylediklerine göre, bu mezarda kimse yokmuş. Kurnaz Nasrettin Hoca bu mezarı kendisi yaptırmış ve öldüğünü etrafa yayarak, bir yerlere çekip gitmiş.
>
> Gece Mustafa Kemal, Nasrettin Hoca'nın serüvenleriyle, onun padişahların, hocaların, zenginlerin hileciliklerini meydana vuran davranışlarıyla ilgili fıkralar anlattı. Bütün bunlar çok ilginçti.[772]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor. Müttefik hariciye nâzırları konseyi, Yunan Küçük Asya Seferî Kuvvetleri Başkumandanı *General Papoulas ile görüşülmeden önce, Ankara Hükümeti ile ateşkes teklifine bir cevap vermeme kararı almıştır. Ankara Hükümeti'nin, bazı koşullar çerçevesinde, özellikle de tarafsız bölgeyi, stratejik yerlerin korunmasını ve demiryolu ulaşımının yasaklanmasını kararlaştıracak bir komisyonla birlikte, ateşkesi kabul edeceği düşünül*üyor.[773]

İspanyol *La Voz* ve *El Siglo Futuro* nam gazeteler yazıyorlar: Müttefik hariciye nâzırları konferansının ardından Lord Curzon *Londra'ya varışında yaptığı açıklamada, Poincaré ve Schanzer'le yaptıkları konferansta varılan sonuçlardan dolayı memnuniyetini dile getirmiştir. Curzon, bu konferansta, samimi işbirliğine dayalı tek bir cephenin oluşturabildiğinin üstünü çizmiştir. İtalya Dışişleri Bakanı Schanzer de konferansta varılan sonuçlardan memnun kaldığını ifade etmiş ve konferansın hür ve bağımsız bir Türkiye ile müttefiklerin menfaatlerine uygun umumi bir barışın tesis edilmesi ihtimalini güçlendirdiğini söylemiştir*.[774]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Müttefiklerin teklifleri ile ilgili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilcileri, kendilerine gönderilen genel notayı protesto ederek, Ankara Hükümeti'nin cevabını Müttefik Yüksek Komiserlerine iletmişlerdir. Telgrafta, Mustafa Kemal Paşa Hükümeti, gönderilen genel notayı inceledikten sonra bir cevap verileceğini beyan etmiştir*.[775]

---

[769] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 347.
[770] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 347.
[771] Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 167.
[772] Semyon İvanoviç Aralov. (2010). *Bir Sovyet Diplomatının Anıları 1922-1923* (H. Â. Ediz, çev.) (2. baskı) içinde (s. 83). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
[773] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 230.
[774] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 230-231.
[775] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 231.

29 Mart 1922. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Bağımsız bir Türkiye mutlaka kurulmalıdır*.[776]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem muhtıra gönderdi. *Güvenilir bir kaynaktan* istihbar edilmiştir ki Koçgiri Kürtlerinin ayaklanmasına sebeb, Erzurum mebusu Salih Efendi'nin belirttiğine göre, *yerel işgüderlerin gaddarlıkları ve Ankara yönetiminin Halifeliğe karşı olan tutumu* idi.[777]

Avam Kamarası içtima ediyor. Britanya Koalisyon Kabinesi sözcüsü, *Yunan Hükûmeti tarafından Danışma Komitesi'ne resmî bir kredi müracaatında bulunmadığı açıklandı*.[778]

Yunan Başvekil Gunaris ve Hariciye Nâzırı Baltazis, Atina'daki İngiliz Büyükelçi Lindley'le mülakat ettiler. Anadolu'dan *çekilme önerisi yayılır yayılmaz gerçek bir panik olacağını, imkanı olan her Rumun kaçacağını ve sonra da çılgına dönen Rumların genel göçünün başlayacağını ve böylece Yunanistan'ın yıkılmasına yol açılacağını* söylediler. *Her ikisi de, önerilen güvencelerin Hıristiyanlar için yeterli olmadığı noktası üzerinde duruyorlardı. Osmanlı yurttaşları da dahil Küçük Asya'daki Rumların alınıp başka yere götürülmeleri, hükümete özel bir sorumluluk yüklemekteydi: "Bu halk asiler gibi öldürülmek için nasıl geride bırakılabilirdi."*[779]

Paris'ten Ankara'ya geri dönmekte olan Yusuf Kemal, Sofya'da bulunduğu sırada beyanat verdi: *Müttefiklerin (Trakya'ya ait) gayretleri müşkilleri çözmek için gerçek bir teşebbüs olmaktan ziyade hafifletici mahiyette gözükmektedir. (Eminim ki) İngiltere ile Türkiye arasında daha iyi münasebetler tedricen husul bulacaktır*.[780]

Maliye Vekili Hasan (Saka) teklif edilen ateşkesin kabul edilmesini belirtmiş fakat Mustafa Kemal, Sovyet Rus Cumhuriyeti desteğine dayanarak "emperyalistlere boyun eğmeye"ceklerini belirtti:

> Akşam yemeğinden önce, Mustafa Kemal Paşa'nın çalışma odasında Türkiye'nin politik durumu, İtilaf Devletlerinin teklif ettikleri ateşkes koşulları ve bu teklife verilmesi düşünülen cevap üzerine uzun uzun konuşuldu. Mustafa Kemal, Bakanlar Kurulu'nun ve kendisinin hazırladığı cevap tasarısını okudu. Karargâha gelen bakanlardan bazılarının, özellikle Trabzon milletvekili ve Maliye Bakanı Hasan Bey'in, Türk mâliyesinin içinde bulunduğu ağır durum dolayısıyla, İtilaf Devletlerinin tekliflerine boyun eğmek gerektiği düşüncesini savunduğunu anlattı. Mustafa Kemal, Türk halkının emperyalistlere boyun eğmeye karşı olduğunu, Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yardım ettiğini, ilerde de yardım edeceğini, o nedenle emperyalistlere ödün vermemek gerektiğini ileri sürerek itiraz etmişti. Türk ordusunun gücünün artması, zaferleri, emperyalistler arasındaki anlaşmazlıklar -işte İtilaf Devletlerini böyle bir teklifte bulunmaya zorlayan sebepler bunlardı. İşin sonuna kadar gitmek ve emperyalistleri yurdun topraklarından kovmak gerekmektedir. İşte Mustafa Kemal'in çıkardığı sonuçlar bunlardı.
>
> Ateşkese yanıt, Mustafa Kemal'in ileri sürdüğü düşüncelere uygun bir ruhta hazırlanmış idi. Böyle bir teklifte bulunulduğu için teşekkür edilerek, nazik bir tonla kaleme alınan Türk cevabında, üç büyük devletin teklifinden çok uzaklaşan koşullar ileri sürülmüştü.[781]

30 Mart 1922. Lord Curzon, Avam Kamarasına mühim beyanatta bulundu: *Anadolu'ya Devletler tarafından davet edilen Yunanistan malî, bedenî her iki sahada da kudretini yoketmiş* durumdadır.[782] *Anadolunun tahliyesi teklifi, Yunanlılar tarafından bile muvâfık-ı adalet bir keyfiyet olarak telakki*

[776] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 349.
[777] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 234.
[778] Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 292.
[779] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 364.
[780] The Times, 31 March 1922; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 255-256.
[781] Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, 2010, s. 84.
[782] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 93.

edilmek lâzımdır. Düvel-i Müttefika artık Boğazların kapanmasına kat'iyen razı olmayacaklardır. Beynelmilel bir komisyon seyrüseferin murakabesine devam edecekdir. Bu komisyon, Düvel-i Müttefika, Amerika, Romanya ve icabında Rusya mümessillerini hâvî olacakdır. Tahliye edilecek İstanbulda Zât-ı Şâhâne kalacakdır. Bu teklifler üç devlet tarafından müttehiden icra edilmişdir. Bu devletler, kendilerinin gayretlerini hiç etdirebilecek tadilat ile, hareketlerindeki vahdetin ihlalini kabul eylemiyecekdir.[783]

İnönü Muharebesi zaferinin sene-i devriyesi mucibince merasim tertip edildi. Resmî merasime Sovyet Rus elçisi Aralov davet edilmişti.[784] Aralov'un şahidliğine göre orduda, ulema sınıfına aleyhtarlık var idi:

Resim. *Lord (Kurzon)un Son Resmi* (Vakit, 2 Nisan 1338-1922, s. 1).

> Geçit töreni bitince bizi özel olarak hazırlanmış bir barakaya götürdüler, çay ve kahve ikram ettiler.
>
> Erler için oyunlar, şarkılar, danslar, güreşler, ödüllü çeşitli yarışmalar başladı, ip çekişildi. Ekmeği kimin çabuk yiyeceği; kimin çabuk soyunup giyineceği yarışmaları yapıldı. Koşular düzenlendi. Oyunlar başlamadan önce bir hoca çıkıp dua etti, bundan sonra on koç kurban kesildi. Koçları bizim çadırın önünde hocanın kendisi kesti. Er oyunlarından ve istirahatten sonra bizi ordu karargâhına, akşam yemeğine davet ettiler. Yemekte bütün yüksek rütbeli subaylar da vardı. Yemek masası büyük bir ambarın içine kurulmuş, yeşil otlarla ve ulusal bayraklarla süslenmişti. İki orkestra vardı. Biri askeri bandoydu, ötekisi de milli Türk sazlarından kurulmuştu. Yemekte, karşılıklı dostça konuşmalar yapıldı.
>
> Yemekten sonra, elektrikle aydınlatılmış ambarda bir temsil verildi. Elektriği otomobil motorundan elde etmişlerdi. Bütün bunlar bana, bizim Kızıl Ordu'daki temsilleri hatırlatıyordu. Erler burada kendilerini daha özgür hissediyorlardı. Bütün temsiller, bugünün konulan üzerine yazılmış küçük yurtsever nitelikte piyeslerdi. Halkın, Türkiye'nin bağımsızlığı için yaptığı savaşı öven şiirler okundu. Bir sıra komik numaralar ve sahneler de vardı. En sonunda, iki mollanın cahilliğiyle ve açgözlülüğü ile alay eden bir piyes oynandı. Bu piyes çok beğenildi, erler arasında bitmez tükenmez gülüşmelere yol açtı. Bu olay, subayların mollalara karşı olan olumsuz tutumunu çok açık olarak ortaya koyuyordu.[785]

Mustafa Kemal, Aralov ile olan sohbetinde zikrettiği Misâk-ı Millî tahlili, İngiltere'nin Suriye, Irak, Arabistan üzerindeki menfaatıyla çatışmamaktadır:

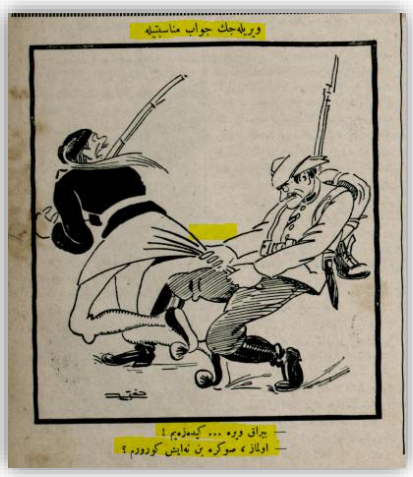
> Mustafa Kemal, "Biz Türkler, bizim Misak-ı Milli'de Arap ülkelerine sahip olmaktan vazgeçtik" diye işaret etti. "Araplar, kendi kaderlerini kendileri belirleyebilir ve belirlemelidir. Sivas Kongresi'nde pantürkizm, panislamizm, Osmanlıcılık konularında tartışmalar oldu. Bu miadını doldurmuş ilkelerin yandaşları, ağızları köpürerek bunları savundular. Ama aklı başında çoğunluk başka türlü karar verdi. Bu bizim işimiz değildi, bizim amacımız Türklerin oturduğu toprakların çerçevesi içinde milli bir Türkiye kurmaktır. Arap topraklarına sahip olmak, bizim için uluslararası anlaşmazlıklara yol açacak korkunç bir yük olurdu."[786]

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki yazısı: *Ankara, Asya'da ve Moskova'da takip ettiği sergüzeşt siyasetinden vazgeçmeli, siyasî hattını devletlerin göstereceği makule ifrağ etmelidir. Barışımızın elde edilmesi bu iki noktaya bağlıdır. O zaman İzmir ve Edirne'yi kurtarabiliriz*.[787]

---

[783] İkdam, 2 Nisan 1338-1922, Numero 8996, *Bazı Müşkilâta Rağmen Sulhün Akdine Karşı Emniyet Vardır*, s. 1.
[784] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 350.
[785] Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, 2010, s. 87.
[786] Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, 2010, s. 113.
[787] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 352.

Refik Halid'in (Karay) sahibi ve müdürü olduğu *Aydede* mecmuası, Anadolu'nun tahliyesini içeren mütareke teklifi karşısında TBMM Hükümetinin harbcı tavrını tenkid etti.

Resim. "-Bırak vire... gidezeyim!
-Olmaz, sonra ben ne iş görürüm?"[788]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Türkiye'ye yapılan teklifle ilgili açıklama yapan Poincaré, Türkiye'nin, Cenova Konferansı'ndan sonra müttefikler tarafından yapılan bu denli müspet teklifleri bekliyor olmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Yapılan tekliflerle ilgili İngiliz Hükümeti, Türklere en üst seviyede imtiyazlar verildiğini ve daha iyi bir teklifin yapılmasının adil olmadığını düşünmekte*dir. *Türklerin inatçı bir tavır sergilemesi durumunda, kendilerinin aleyhine bir hava oluşacak ve bir daha bu kadar iyi bir teklif alamayacaklardır. Konferansta, Trakya ile ilgili olarak, askerî uzmanların oy birliğiyle yaptığı tavsiyelere uygun olarak etnik olarak Rum olan Rodosçuk'un Türkiye'ye terk edilmesine karar verilmiştir. Edirne, Yunan hâkimiyetinde kalacak, İzmir ise Türkiye'ye devredilecek*tir. *Azınlıkların himayesi için her iki şehirde benzer tedbirlerin alınarak adalet sağlanacaktır.*[789]

31 Mart 1922. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Atina'daki Ortaelçi Lindley'ye mahrem telgraf gönderdi. İyonya devleti kurmak emelindeki Yunan Ulusal Savunma Komitesinin Küçük Asya Akımına (*Mikrasiatikon Kinima*) karşı Yunan hükümetini ikaz ediyor.[790] İstanbul'da Albay Kondilis liderliğinde Venizelosçu subaylar cuntasının darbe hazırlığı yaptığına ilişkin istihbarat raporuna muttalî olan Hariciye Nâzırı Curzon, Yunan hükümetini, *bu proje gerçekleşirse, felâket*in *gelece*ğini ihtar ediyor.[791]

Mart-Nisan 1922. Mart 1922 bidayetinde Afgan Emiri Emanullah Han'a müsteşar/nâzır tayin edilen Binbaşı Francis Humphrys, 5-6 Ekim 1930 yılında İngiltere'nin Irak Fevkalâde Komiseri sıfatıyla ziyaret edeceği Reisicumhur Mustafa Kemal'e şu çarpıcı hakikati diyecektir: *1922'de, Kâbil'de, Afgan Emiri Amanullah Hân'ın nâzırı/müsteşarı olduğum vakit, Buhara-Duşambe'deki Enver Paşa benden silâh ve para istediydi*.[792]

1 Nisan 1922. Vahideddin Hân'ın münferid sulh teklifini İngilizler *müttefiklerden ayrı olarak anlaşma yapamayacağı* gerekçesiyle reddetti.[793] Böylece Vahideddin Hân, *İngiltere'nin hilafete düşman olduğu ve Türkiye'yi yıkmak istediği yolunda Hindistan'da vesair yerlerde yaygın olan kanaati hemen ve ebediyyen* yıkılmadığını görmüş oldu denilebilir.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. *Ankara'dan İstanbul'a dönen Ulusçu bir subayın, Anadolu'daki huzursuzluk hakkında daha önce verilen haberleri doğruladığı* bildiriliyor. T/26/42 kod adlı

[788] Aydede, 30 Mart 1338-1922, Numero 26, *Verilecek Cevab Münasebetile*, s. 1.
[789] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 231-232.
[790] FO/7858/E 3360; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 247, dipnot 36.
[791] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 249.
[792] Irak'taki İngiliz Fevkalâde Komiseri Sir F. Humphrys'ten Lord Passfield'e muhtıra, 20 Kasım 1930; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2006, c. 7, s. 133.
[793] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 297.

İngiliz ajanı, *Rusya'ya çok miktarda gıda maddesinin ihraç edilmesinin, ülkenin her yanında büyük memnuniyetsizlik yarattığını; bunun, fiyatlarda epeyi artış olmasına neden olduğunu; kimi yerlerde 2. ve 3. sınıf ekmeğin, somun başına 35 ile 50 kuruşa çıktığını bildirmiş; sözlerine şöyle son vermiştir*:

> Bugün, Anadolu halkı sükûndan başka birşey özlemiyor. Bir konferans çağrılacağı haberi biraz rahatlama getirmiştir. Eğer Yunanistan, konferansın kararlarını kabullenir ve Türkiye bunları reddederse, Anadolu'da büyük bir kargaşalık çıkacağına inanılmaktadır. Ama bu da daha büyük bir felâkete yol açacaktır, çünkü Enver'ciler, böyle bir fırsatı kolluyordu. Enver akımının gücünü yitirdiği sanılmamalıdır: aksine, Enver'in partizanları, programlarını sistemli biçimde uygulamayı sürdürüyorlar".[794]

Yunan Hariciye Nâzırı Baltazis, Gunaris kabinesinin İyonya muhtar devleti kurmaya çalışan *Amyna* hareketiyle hiçbir alakasının olmadığını bilakis reddettiğini, Atina'daki İngiliz Büyükelçi Lindley'e temin etti. Zira Hariciye Nâzırı Curzon, *böyle bir hareketin İngiltere'yi düş kırıklığına uğratacağını ve sadece yıkıcı sonuçlar vermekten başka işe yaramayacağını* Lindley vasıtasıyla Baltazis'e bildirmişti.[795] Lindley, bu hususda Curzon'a telgraf gönderdi:

> 80 sayılı telgrafımda belirttiğim gibi, yakın zamana kadar bu [*Yunan Hükümeti ile Amyna arasında münasebet olmadığı*] doğruydu, hareket İstanbul ve İzmir'den çıkmıştı ve hükümete ve hanedana karşıydı. Herhalde Yunanistan'la hiçbir ilgisi yoktu. Bununla beraber, barış tekliflerini aldığından beri Yunan Hükümetinin onunla (hareketle) flört etmediğine emin değilim.[796]

Akşam gazetesi, Hariciye Vekili Yusuf Kemal'in beyanatını neşretti: *İngiliz kamuoyunda lehimize ciddi bir değişiklik vardır. Londra'daki intibalarımdan memnunum*.[797]

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki yazısı: *İttihat ve Terakki'yi fırkalıktan çıkaran kin oldu. Ankara'nın eline geçsek diri diri derimizi soyarlar*.[798]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Türk basını da Doğu Trakya'yla ilgili şartlar dışında iyimser bir havanın olduğunu ifade etmekte*dir. *Bununla birlikte Türk kamuoyu, Edirnesiz barışın mümkün olmadığı görüşünde. Nitekim ne Doğu Trakya'da ne de Batı Trakya'da Rumların sayısı çoğunlukta*dır.[799]

2 Nisan 1922. Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı *Poincaré, Temsilciler Meclisi'nde yaptığı 2 Nisan 1922 tarihli konuşmada, Türkiye'nin Cenova Konferansı'na, konferansın sadece bir Avrupa konferansı olması nedeniyle davet edilmediğini ve ayrıca konferans davetlerinin yapıldığı sırada Türkiye'nin müttefiklerle barış içerisinde olmadığını ifade etmiştir*.[800]

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki yazısı: *Acz siyaseti: Kuvayı Milliye bizi darağacına gönderemeyince manen öldürmeğe teşebbüs ediyor. Din ve vatan düşmanı diye iftira ediyor. Hele bir sulh olsun bu sefer biz o Bolşevik döküntülerine dünyayı da Konya'yı da göstereceğiz*.[801]

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesindeki yazısı: *Müttefikler Yakın Doğu'da sulh mu istiyorlar? Önce Yunan badiresini bertaraf edelim, sonra da kendileri ile umumî harbin umumî sulhuna geçebiliriz*.[802]

---

[794] FO 371/7862/E 4222; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 254-255.
[795] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 373.
[796] FO, 371/7860/E. 3514; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 309.
[797] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 356.
[798] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 357.
[799] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 232.
[800] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 232.
[801] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 359.
[802] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 359.

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: Müttefik hariciye nâzırlarının son teklifleriyle *mevcut bir sorunun çözüldüğü görülmekte*dir: *Ankara Meselesi, yani, Türkiye'nin yeniden kurulması meselesi. Yunanistan, Paris'te bir araya gelen konferanstaki teklifleri kabul etmiştir. Ancak henüz Ankara Hükümeti, bu teklifle ilgili görüşünü bildirmemiştir. Teklife göre, Türkiye, Avrupa'da yeniden bir toprak parçasına sahip olabilecektir. Fakat Çanakkale Boğazı'nın Avrupa sahilinde bulunan Gelibolu yarımadası Yunanistan'a bırakılacak ve müttefiklerin askerî birlik denetimleri burada gerçekleştirilecektir.*[803]

3 Nisan 1922. Rumbold'dan Curzon'a muhtıra: *Anadolu'da savaş çıkmaza girmiştir. Yunan ordusu kesin zafer kazanamaz. Milliyetçi ordu da Yunanlıları artık Anadolu'dan atamaz*.[804]

Londra'daki Fransız Büyükelçi, Britanya Hariciye Nezâretine nota tevdi etti. Miralay Mougin Heyeti, *Suriye'deki Fransız yüksek komiserliğinin temsilcisi olarak, Anadolu ve Suriye arasındaki gümrük ve döviz sorunlarında görüşmelerde bulunmak* üzere Ankara'ya gönderilecektir.[805]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı İstanbul şubesi Hariciye Nezâretine 630 numaralı rapor gönderdi:

> Müttefiklerin mütareke teklifleri Anadolu halkında büyük hoşnutluk yarattı. Ankara bu teklifi reddederse Konya ve Tokat'ta karışıklık çıkabilir. Ankara çevrelerinde ise teklif, Yunanlıları korumayı amaçlayan bir hile olarak görülüyor. Mustafa Kemal henüz görüşünü açıklamadı. T.B.M.M.'nin gizli oturumunda konu görüşüldü. Kâzım Paşa, Misak-ı Milli'nin ancak silahla sağlanabileceğini söyledi ve alkışlandı. Yalnız albay Ömer Lütfi Bey muhalif görüşü dile getirdi.[806]

Anadolu Cemiyeti nam bir örgüt ile İstanbul'daki Yunan Fevkalâde Komiserliği arasındaki mülakat ve andlaşma, Vahideddin Hân aleyhine propaganda malzemesine dönüştürülmüş görünüyor. Bu babda İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının kaleme aldığı 3 Nisan 1922 tarihli muhtıradan anlaşıldığına göre TBMM Hükümeti, *Batı Anadolu'nun Bağımsızlığı* şeklindeki bu tezgâhın arkasında İngiltere'nin bulunduğu, İstanbul'daki hükümetin de bu komploya dahil olduğu, İngiltere'nin TBMM Hükümetine *karşı Batı Anadolu'nun "bağımsızlığı" hareketini teşvik* ettiği zehabına kapılmıştır.[807]

Refik Halid (Karay), kendisini yakaladığında "kıtır kıtır" kesmekle tehdit eden TBMM Hükümetine "insaniyet cezası" vermek istediğini belirtti.[808]

4 Nisan 1922. TBMM içtima ediyor. Gizli celseye geçildi. Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk): [..] *İngiliz* [..] *Marka Diktavore* [..] *ben Pariste iken beni gördü ve <u>Hilâfet komitası</u> tarafından mahremane yazılmış bir kâğıt verdi. Âdeta <u>ültimatom</u> şeklindedir. Bunu yapmıyacaksınız diyor ve son cümlesinde diyor ki: <u>bizce makamı hilâfetten maksat; Büyük Millet Meclisidir</u>*. [..][809]

---

[803] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 232.

[804] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 360.

[805] FO/7863/E 4482; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 206.

[806] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LX.

[807] FO, 371/7861; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 265-266.

[808] Aydede, 3 Nisan 1338-1922, Numero 27, *O Benim Elime Geçse İdi...*, s. 1. "Refik Halit, kendisine ceza olarak ölümü layık gören insanları (Ankara'dakileri) eline geçirirse onlara nasıl bir ceza vereceğini anlatıyor: 'İnsan yapardım.'" Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 361.

[809] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 4 Nisan 1338 (1922), c. 3, s. 178. İktibasdaki <u>vurgular</u> tarafımıza aiddir. Bu veri, bizce, Hindistan Şiîlerinin hılâfeti ilgaya çalıştıklarına karinedir. Mustafa Kemal'e gönderilen İngiliz sterlinleri de bu maksadla gönderilmişti. Britanya İmparatorluğunun Simla (Hindistan) yönetimi, Mustafa Kemal'le anlaşılması gerektiğini uzun zamandan beridir savunuyordu. Simla, Mutezilî-İsmailî Hind Hilafet Komitesinin Mustafa Kemal'in banka hesabına gönderdiği İngiliz sterlinlerine niçin müsaade etmişti ki? 1918 Filistin Cephesindeyken 7'nci Ordu Kumandanı Mirliva Mustafa Kemal'le Faysal aracılığıyla gizli temaslar kuran Thomas Edward Lawrence, Mustafa Kemal'in Edwin Montagu-Leo Amery-Aubrey Herbert hattına itimad ettiğini Eylül 1919'da Foreign Office'ye bildirmiştir. Montagu ve Amery, Simla yöneticilerindendir.

Paris'ten Ankara'ya muvasalat eden Yusuf Kemal'in görüşleri alındıktan sonra, Heyet-i Vekile, Müttefiklerin teklif etmiş oldukları mütarekeyi reddetmek yerine tadil etti ki Anadolu'nun muhtelif mahallerinden mütarekenin reddini talep eden telgraflar Meclis'e âdetâ yağdırılıyordu: 4 ay içinde Anadolu'nun Yunan tarafından tamamen tahliyesi şarttır. Sulh müzakerelerine ancak ve ancak bu şart yerine getirilirse başlanacaktır. Yusuf Kemal'e göre *Avrupa'da Türkiye lehine bir akım güçlendi* idi.[810]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a 335 numaralı muhtıra gönderdi:

> Paris konferansı ve Türk basını. Türk gazeteleri mütareke fikrine karşı. İşgal altındaki topraklar boşaltılmadıkça silah bırakılmayacağını yazıyorlar. Misak-ı milli konusunda pazarlığa girişilemeyeceğini belirtiyorlar.
>
> "Vakit" gazetesinde Ahmet Emin, Edirne'den ve Gelibolu'dan vazgeçilemeyeceğini yazıyor, ama Boğazlardan geçiş konusunda Devletlerin güvence istemelerini de kabul ediyor.
>
> "İleri" gazetesi, Türk-Yunan savaşının sona erdirilmesiyle genel barış andlaşması yapılması konularını birbirinden ayrı tutuyor.
>
> Türk gazeteleri, Atina haberlerine geniş yer veriyorlar. Yunan Hükümetinin güçlüklerini sömürü konusu yapıyorlar. Kemalistlere karşı tek gazete olan "Peyam-ı Sabah" ayrı bir tutum izliyor. Türklerin başarılarını Kemalistlerin eseri değil, müttefik politikasının sonucu olarak görüyor. Düyunu umumiyenin ve kapitülasyonların devamını doğal sayıyor.
>
> Anadolu gazeteleri de mütareke teklifini bir İngiliz tuzağı gibi görüyorlar.
>
> (..) Venizelos yanlısı Rum basını da karamsar. Gounaris Hükümetini suçluyor. İngiltere'ye umut bağlıyor. İzmir'in boşaltılamayacağını ileri sürüyor. Paris tekliflerinin Türklerin lehine olduğunu yazıyor.[811]

Lord Curzon, Tümgeneral Townshend'in sulh müzakeresi yapmak üzere Anadolu'ya gitmek önerisini mündemiç dilekçeye derkenar yazdı: *Düşman memleketine gidilemez*.[812]

Peyâm-ı Sabah gazetesinde makale neşreden Ali Kemal, *Edirne ve Gelibolu Türkiye'ye bırakılmadıkça barışın kurulamayacağını yazıyor.* Ona göre *"Bu milletin mukadderatı, Ankara'dakiler gibi dahilde ne yaptıklarını bilmeyen, hariçte ise hakiki düşmanı Eskişehir'de bırakarak Asya'da sergüzeşt peşinde koşan yadkarların ellerinde kaldıkça böyle elim, feci vaziyetlerden kurtulamayız."*[813]

5 Nisan 1922. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *5 Nisan 338 (922) Çarşamba: Fransız Bandıralı Süveyda vapuru ile Hamit Bey dönmüştü. Ankara'nın mütarekeye ait cevabında (sureti umumiyede mütareke teklifi kabul edilmekte şu esaslı kayıtlar bulunmaktadır. Tahliye, mütarekenin lâzımı gayrı müfarikidir. Mütarekenin imzası günü ferdasından tahliye başlamalı ve onbeş gün sonra Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar hattı tarafımızdan işgal edilmeli ve 4 ay zarfında İzmir şehri de dahil olduğu halde tahliye ikmâl edilmiş olmalıdır.) Bu teklifimiz Yunanlılara itimat edemediğimizdendir. Sebeplerini de izah ediyorlar. Ankaranın kabul teklifinde Boğazlar, İstanbul ve Trakya'dan hiç bahsedilmemiştir. Teklif kabul edildiği takdirde 15 gün zarfında istenilen şehirde barış delegelerimiz hazırdır. Hamit Bey bunu müttefiklerin mümessillerine götürmüştü*.[814]

---

[810] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 361. Örneğin *Yeni Adana* gazetesi: "Paris'te toplanan Üçler Konferansı'nda Türkiye'ye yapılan ateşkes teklifi, bütün Anadolu'da olumsuz bir etki yaptı. Avrupa, Türkiye'yi daima aldatmış, uçurumun kenarına sürüklemiştir." (Sarıhan, 1996, c. 4, s. 360-361).

[811] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LX-LXI.

[812] Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 237.

[813] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 363.

[814] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 288-289. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Ankara Hükümeti, Müttefiklerin 22 Mart tarihli ateşkes ve 26 Mart tarihli barış önerilerine birlikte cevap verdi. Ateşkes önerisi ilke olarak kabul edildi. Esas koşul olarak ateşkes anlaşmasıyla birlikte Anadolu'nun boşaltılması işine hemen başlanmasını, bunun ateşkes süresi olan 4 ay içinde tamamlanmasını, boşaltma işi bittiği zaman barışla ilgili öngörüşmeler başlamamış olursa anlaşmanın kendiliğinden üç ay daha uzamasını istedi. Ateşkes anlaşmasının ilk gününden başlayarak ilk on beş gün içinde Eskişehir-Kütahya-Afyon kesimi ve dört ay içinde de İzmir'le birlikte düşman elindeki bütün toprakların boşaltılması istenerek ateşkes önerileri kabul edilirse barış önerilerini incelemek üzere üç hafta içinde delegelerin, kararlaştırılacak şehre gönderilebileceği bildirildi.[815]

> T.B.M.M. 5 tarihli Türk cevabî notasını 4 Nisan'da kabul etti. Nota'da şöyle denilmekte idi: "23 Mart tarihli nota ile tebliğ olunan mütareke şeraiti tahliyeyi ve harbin yeniden avdet etmemesini kâfil olmadığı gibi... ordumuz için uzun müddet devam edecek bir kontrol neticesiyle vatan müdafaai meşruasına gayrı müsait şerait altında yeniden girişmek mecburiyetini tahmil eylemektedir... Binaenaleh... Hükümetin, mütareke mebdeinden itibaren ilk onbeş gün zarfında (Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar) hattı umumisinin ve mütareke mebdeinden dört ay zarfında İzmir dahi dahil olduğu halde arazii meşgulenin tamamen tahliye edilmiş bulunmasını zarurî görmektedir; tahliye ve teslim... muhtelit komisyonlar marifetiyle ve Düveli Müttefikanın nezareti altında cereyan (etmeli)."[816]

Rumbold, Curzon'a gönderdiği muhtırada ifade ettiğine göre *Kemalistler Eskişehir-Kütahya-Afyon hattını boşalttırmakla "stratejik demiryolunu işgal edecekler". Bu ise Yunanlıların işine gelmeyecektir. Yunan ordusunun Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar stratejik demiryolundan çekilmesi teklifinin kabul edilmesi milliyetçileri öyle üstün bir duruma getirecektir ki, artık iddialarına bir sınır olmayacaktır*.[817]

İstanbul matbuatından *İkdam* gazetesi:

> *Mustafa Kemal Paşa diyor ki: Sakarya zaferinin yıldönümünde düşmanı topraklarımızdan atacağımıza imanımız kat'îdir*.
>
> *Mustafa Kemal Paşadan Rus Sefirine Bir Mukabele-i Nazikâne*
>
> Rus Sefiri Aralof İkinci İn Önü Harbinin ve zaferinin sene-i devriyesi münasebetile Büyük Millet Meclisine bir tebrikname göndermişdi. Mustafa Kemal Paşa bu tebrike karşı bir mektubla nazikâne ve samimâne beyan-ı teşekkür etmişdir. Bu mektubda Paşa demişdir ki: "Izhar buyurulan samimî tebrikât ve temenniyâtdan son derece mütehassis oldum. Tarihimizin en mühmel, en karanlık bir devresinin her tarafdan düçar-ı tariz ve taarruz olduğumu [*iki satır sansürlenmiştir*] muhterem mümessili olan Zât-ı Âlîlerinin böyle bir zaferin tes'idinde ne büyük bir şiddetle alâkadar bulunacakları suhuletle kabil-i takdirdir.
>
> Girişdiğimiz şu mücadelenin gayesi hukuk-ı tâbiiyemizin istihlâsıdır. Rusya halkının ve şeci' Kızıl Ordusunun tebrik ve selâmlarını ordumuzun bilcümle kıt'atına tebliğ edilmek üzere icab eden makamata bildirdim. Tebriknameniz Meclis Heyet-i Umumiyesinde kıraat edilmiş ve müttefikan pek samimî ve hâr-ı alkışlarla karşılanmıldır. Mazlum Şark âleminin intibah ve halâsına yol açan ve rehâkâr prensiblerine hak ve adalet esasatına istinad etdiren Rusya Şûralar Cumhuriyetinin mazhar-ı muvaffakiyet olmasını temennî eder ve bu vesile ile bilmukabele gâsıb düşmanları öz vatandan kat'iyen tard etmeğe ahd ü peyman eylemiş bulunan Türkiya Ordusunun hâr ve samimî selâm ve ihtiramlarının muazzam Kızıl Orduya isâle delâlet-i âliyelerini rica ederim."[818]

[815] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 363-364.
[816] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 237.
[817] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 281.
[818] İkdam, 5 Nisan 1338-1922, Numero 8999, *Aralofun Tebrikât-ı Teşekkürü,* s. 1.

İngiltere'den kredi temin edemeyen *Yunanistan Parlamentosu, hükümetin önceki gün sunduğu iç borçlanma yasasını 148 red oyuna karşı 151 oyla kabul etti. Maliye Bakanı, tasarıyı sunarken bir buçuk milyar liralık bir iç borçlanmaya gitmek zorunda olduklarını belirtmişti*.[819]

Ali Kemal'e göre TBMM Hükümeti halkın değerlerini istismar etmektedir: *İttihat Terakki ve onu yaşatanların en birinci fesat aletleri, bu halkın dinî, millî, ırkî her türlü hissiyatını, her hadise ile harekete getirmektir*.[820]

İstanbul matbuatından *Peyâm-ı Sabah* gazetesi: *Ankara Rus mümessili baskılarda bulunuyor. Fakat buna rağmen Ankara'da barış yanlısı bir cereyan görülüyor*.[821]

İstanbul matbuatından *Akşam* gazetesinin haberine göre ajan *A.H.206* Doktor Nihat Reşat (Belger), TBMM Hükûmeti tarafından Londra'ya mümessil tayin edildi.[822]

Avrupa'dan İstanbul'a avdet eden TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid (Hasancan), akşamleyin ziyaret ettiği İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'a mütareke aslî şartını beyan etti: *Anadolu dört ay içinde tahliye edilmelidir.*[823]

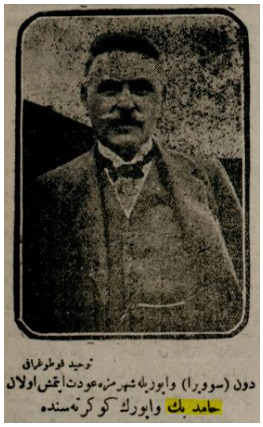
TBMM Hükümeti Paris Mümessilliği Londra'daki İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihat Reşat'a tarihsiz bir muhtıra gönderildi. Verilen talimata göre Rahib Frew'in belirlediği iki kişi ile sulh hakkında temas kurulacaktır:

Nihad Reşad Beyle
Muhabere

Londra'da
Nihad Reşad Beyefendi'ye

Hamid Bey'den âhiren almış olduğum bir mektubda İstanbul'da İngiliz teşkilât-ı hafiyesi müdiri Rahib Fru'nun bu tarihde bizim sulhümüzle alakadar görünmeğe başladığı bildirilmekde ve mümaileyhin münâsib suretle eşkâli münâsib görülmekde olduğunun İngiltere'de propagandamızın tevsi'i maksad-ı zahirisi ile mümaileyh Rahib Fru tarafından isimleri verilen iki zât ile görüşülmesi muvafık olacağını dermeyan eylemekdedir. Rahib Fru'ya karşu, bu hususda tavsiyesi vechile hareket ediyor gibi görünmek mucib-i menfaatimiz olabileceğinden adresleri melfuf iki zât ile tensib edilecek tarzda te'sis-i münâsib olunmasını ve bu babdaki teşebbüsatımızdan malûmat verilmesini rica ederim efendim.[824]

[819] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 364.
[820] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 365.
[821] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 365.
[822] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 365.
[823] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 178. "Hamid Bey dün akşam Fransız mümessil-i siyasîsi Ceneral (Pelle), İtalya mümessil-i siyasîsi Marki (Garoni), İngiliz mümessil-i siyasîsi (Rumbold)u ziyaret etmişdir." Tevhîd-i Efkâr, 6 Nisan 1338-1922, Numero, 3325-297, s. 1.
[824] Paris Büyükelçiliği Arşivi, D. 370; Aktaran: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1988, c. 2, s. 490.

Resim. *Dün (Suvira) Vapurile şehrimize avdet etmiş olan [Hilâl-i Ahmer Reis-i sânîsi] Hâmid Beğ vapurun güvertesinde* (Tevhîd-i Efkâr, 6 Nisan 1338-1922, s. 1).

Resim. *Dün Avrupadan şehrimize avdet etmiş olan [Hilâl-i Ahmer Reisi sânîsi Hâmid Beğin kâtib-i husûsîsi] Safvet Beğ (Tevhîd-i Efkâr, 6 Nisan 1338-1922, s. 1).*

6 Nisan 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, *mütareke ve barış teklifleri konusundaki fikirlerini öğrenmek* maksadıyla Vahideddin Hân'ın huzuruna çıkarak iki buçuk saat süren gizli bir mülakat gerçekleştirdi. İngiliz Baştercüman Andrew Ryan, görüşmede mütercimlik yapmıştır. *Rumbold, "tarafsız bir şekilde hazırlanan anlaşma şartlarının" kabul edilip edilmeyeceğini öğrenmek istedi. Nezaket cümlelerinden sonra* Vahideddin Hân, *teklifler hakkında doğrudan görüş bildirmekten kaçınarak*, ilk olarak demiştir ki *Ankara'nın askerî ihtilâl teşkilâtı sadece eski İttihat ve Terakki Fırkası'nın yeniden dirilmesinden ibaret olup Yunan istilâsının uyandırdığı duyguları işleyerek göz boyamaya imkân veren Nasyonalizm maskesi altında gizlenmiştir. Halkın %90'ı kalben Ankara'nın gidişine muhaliftir, ancak onların baskı metodlarıyla başkaldırmaları önlenmiştir*. *Padişah, kendisinin ve İstanbul Hükumeti'nin zor durumda olduğunu ve Bolşevik olarak nitelendirdiği "isyankârların" kendisini ve hükûmetini hain ilan ettiklerini açıkladıktan sonra %75'i Müslüman ve Türklerden oluşan Edirne ve İzmir'in Türklere bırakılması, antlaşma şartlarının İslam ve Türk dünyasını tatmin etmesi halinde kabul edilebileceğini ifade etti*. Padişah'a göre Kemalistlerin *"isteği, otoritelerini İstanbul'a kaydırmaktı". Doğu sorunu yeni bir aşamaya girmişti. Ama Türkiye'nin problemi, yalnız bir dış sorun değildi. Aynı zamanda bir iç sorun vardı. Ortada iki etken bulunmaktaydı. Biri meşru İstanbul Hükümeti, öteki Ankara'daki ihtilal teşkilatıydı. "Barış kiminle yapılacaktı, meşru hükümetle mi yoksa ihtilal teşkilatıyla mı?" İstanbul Hükümeti, "Ankara'nın kabul etmeyeceği koşullarla barış yapabilecekti." Ama Ankara bunu reddedecek ve sultanı hain olarak ilan edecekti. Sonra, yapılacak antlaşmayı onaylayacak bir parlamento da yoktu. Şu sırada İstanbul'da bir parlamento da toplanamazdı. "Ankara meclisi kanunsuz bir kuruluştu." Bu güç durumdan sıyrılmak için İngiltere yardımda bulunacak mıydı? Türkiye'yi ve İslam dünyasını tatmin için Meriç sınırına kadar Doğu Trakya Türkiye'ye geri verilmeliydi. Batı Trakya'da* da *özel bir idare* kurulmalıydı. *Bir başka önemli dava Anadolu'nun boşaltılmasıydı. Boşaltılacak topraklar kime devredilecekti? Boşaltma öyle yapılmalıydı ki, Kemalistler kuzeyden buralara girememeli ve İstanbul Hükümeti bu toprakları devralabilmeliydi.* Rumbold, cevaben, *Müttefiklerin Türkiyede ikili sistemin karşısında olduğunu* ve *onların ümitleri Anadolu'nun boşaltılmasını hesaba katan bir barış tesviye suretinin Ankara'yı hikmeti vücudundan mahrum kılacağı noktasında toplanmaktadır* demiştir. Vahideddin Hân ise *Anadolu'nun Kemalistlerin yürüyüşlerine müsait olmayacak bir şekilde boşaltılmasını rica etti*. Rumbold, mülakat zabıtnamesini Curzon'a iletirken şu notları derc etmiştir:

> Padişah, Ankara Hükümeti aleyhinde "her zamankinden çok daha sert konuşmuştu[r]." Kemalistlerle başa çıkamadığını, "kendi hayatının tehlikede olduğunu" söylemişti[r]. Onun için Edirne'yi geri istiyor. Böylece Kemalistlerin kozunu ellerinden alacak, ayaklarının altındaki toprağı kaydıracaktı[r]. Edirne konusunda Kemalistlerle Padişah arasındaki görüş birliğinin İngiltere'ye yansıtılmaması gerek[lidir], Padişah Kemalistlere karşı "kullanılabilece[k"tir].[825]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *6 Nisan 338 (922) Perşembe: Fransız ve İtalyanların cevabı, muvafık buldukları, İngilizlerin işe musalahadan evvel tahliye nasıl olur dediklerini öğrendik*.[826]

Ali Kemal, *Peyâm-ı Sabah*taki yazısında, *Anadolu'daki Yunan ilerlemesini ıstırap duyarak seyrettiğini belirterek bu düşmanı Eskişehir'e kadar getirenin, yurdu savaşa sokanın kendisi mi olduğunu* sordu[827]:

> Kâri'lerimin vicdanlarına müracaat eylerim, Yunan gibi bir hasm-ı merdûdun lehinde kalemimden bir kelime olsun çıkdığını gördüler mi? Alelhusus öyle bir düşman-ı makhûrun şu mübarek Anadolu topraklarında, babamın, atalarımın o mukaddes yurdunda adım adım ilerlediğini gördükce bu sütunlarda nasıl kan ağladığına şâhid olmadılar mı?
>
> Evet, bu mülk ü milleti bu felâketlere uğratanlara dâimâ lanet okuduk. Fakat Eskişehire kadar öyle bir adüvi-i mevcûdiyetimizi biz mi getirdik? Biz mi Harb-i Umumî hâilesine bu devleti iştirak etdirerek bu belâlara sokduk? Biz mi mütarekeden beri siyaseten ve idareten günâgün hatalarla Anadoluyu bu hâl-i perişâna uğratdık?
>
> [..] Düşman bizi bir mütarekenâme ile mukayyed bularak bir yandan tâ Çatalcaya, bir yandan da Eskişehire kadar gelmiş iken bu felâketlerin müsebbibleri bu milleti avutarak içün hâlâ nelerle oyalıyorlar.[828]

İstanbul matbuatından *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi, Hamid (Hasancan) ile gerçekleştirmiş olduğu mühim mülakatı neşretti:

> Hâmid Beğ bir muharririmize konferansın teklifatı sulha doğru esaslı bir hatve telakki edilebilir. Bu defa olmazsa gelecek bir konferansda nihayet istediğimiz sulhu istihsal edebileceğiz, diyor.
>
> Yusuf Kemal Beğ Avrupadan avdet ederken memnun mu idi? – Anadolunun vereceği cevabı ne zaman öğrenebileceğiz?
>
> Yusuf Kemal Beğ heyet-i murahhasası âzâsından Hilâl-i Ahmer Re'is-i Sânîsi Hâmid Beğ, kâtib-i husûsîsi Sefvet Beğle beraber (Paki) kumpanyasının (Suvira) vapurile dün sabah saat yedi buçukda şehrimize avdet etmişdir.
>
> Hâmid ve Safvet Beğler, Galata rıhtımında Hilâl-i Ahmer Kâtib-i Umumîsi Hikmet ve Ali Mâcid beğler ile bazı ecnebî zevat tarafından istikbal edilmişlerdir. Hâmid Beğ doğruca Hilâl-i Ahmere gitmişdir.
>
> Hâmid Beğin Muharririmize Beyanatı
>
> Kendisini vapurda karşılayan bir muharririmiz ile Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumîsinde ziyaret eden bir muharririmize Hâmid Beğ seyahatı ve ihtisasatı hakkında beyanat-ı âtîde bulunmuşdur:
>
> -Üçler Konferansının teklifatı sulha doğru atılmak istenilen esaslı bir hatve şeklinde telakki edilebilir. Teklif edilen sulh şartları tamamile şâyân-ı kabul olmamakla beraber mukabil teklifat içün bazı açık kapılar bırakmışdır. Yusuf Kemal Beğ gibi bendeniz de ne bedbinim, ne memnunum.
>
> Heyet-i murahhasamız Avrupada fevkalade bir hüsn-i kabule mazhar olmuşdur. Şark Meselesini müzakere etmek üzere (Ceneve) Konferansından sonra ikinci bir konferans akd edilmesi ağleb-i ihtimaldir. Konferansın

[825] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 162; Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 438-439; Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 297-298; Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Milli Hareket*, 2021, s. 325-326.

[826] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 289.

[827] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 366.

[828] Peyâm-ı Sabah, 6 Nisan 1338-1922, Numero 11630, *Dârü'l-Fünûnda*, s. 1.

teklifatına Heyet-i Vükelaca ve Büyük Millet Meclisince ne suretle cevab verileceğini henüz tahmin edemiyorum. Mahazâ, mukabil bazı teklifat dermeyan edileceğini zannediyorum ki bu da nihayet bu akşam (dün) veya yarın sabah (bu sabah) belli olacakdır.

(Misâk-ı Millî)miz hiç bir suretle hatırdan çıkarılmamalıdır. Her hâlde harb devam edib gidecek değildir. Bu konferansda olmaz ise gelecek bir konferansda nihayet istediğimiz sulhu istihsal edebileceğiz.

Yusuf Kemal Beğin (Ankara)ya müteveccihen hareketinden sonra bizim (Paris)de kalmamız sırf (Marsilya) tarikiyle ve daha sühuletle İstanbula gelebilmemizi te'min maksadına matuf idi.

(Paris)de Salib-i Ahmerler ile de temas hasıl etdik ve İsviçreden i'zam edilen murahhaslar ile de görüşdük.

Safvet Beğin Bir Muharririmize Beyanatı

Muharrirlerimizden birini kemal-i nezaketle kabul eden Safvet Beğ de beyanat-ı âtîde bulunmuşdur:

-Bizden evvel hareket eden Yusuf Kemal Beğ ve arkadaşları, malum olduğu vechile (Ankara)ya (Boğaz-İnebolu) tarikiyle gitdiler. Malum sulh teklifatından başka teklifatı hâmilen avdet etdiğini zannediyorum:

Yusuf Kemla Beğin memnunen avdet edib etmediğini soruyorsunuz. Cümlemizin malumu olan konferansın teklifatı bizi memnun edecek şekilde ise tabiî Yusuf Kemal Beğ de memnun olmuşdur.

Fransada bulunduğumuz esnada Salib-i Ahmer ile muhtelif ve müteaddid temaslarda bulunduk. Fransa Salib-i Ahmeri Hâmid Beğin şerefine bir ziyafet verdi, bu ziyafetde bendeniz de bulundum. Fransanın yüksek siyasîlerinden mürekkeb olan hazirûn tarafından pek iyi karşılandık ve ziyafet esnasında nutuklar irad edildi. Hazır bulunan madamlar Hilâl-i Ahmerin yapmış olduğu iyiliklere karşı şükranlarını bildirdiler.

Biz de cevaben, bu yolda daima kendileri ile beraber çalışmak arzusunda bulunduğumuzu söyledik. Ba'de cemiyetin nafiz âzâsı, para toplayıb bize göndererek ve diğer şekillerde ellerinden gelen muaveneti yapacaklarını va'detdiler. Hâmid Beğ; beynelmilel Salib-i Ahmerden gelen âzâ ve doktor (Rurih) ile de görüşdü.[829]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, Anadolu'da teftişler gerçekleştiren Arnold Toynbee'nin 2 Nisan tarihli bir mektubunu neşretti. *Bu mektupta "İzmir'de bir Türk muhabirinin 9 Mart'ta Köşkün beş kilometre uzağında Karatepe'nin bir Yunan kuvveti tarafından 14 Şubatta kuşatıldığını... camilerin ateşe verildiğini... dörtyüz kişiden yalnız onbeş kadın ve erkeğin kaçtıklarını kendisine bildirdiği" yazılıyordu.*[830]

7 Nisan 1922. Ali Kemal, *Peyâm-ı Sabah*taki yazısında, mütareke teklifine karşı TBMM Hükümetinin tavrını ılımlı buldu: *Ankara'nın cevabı, muhalif muvafık herkeste bir inşirah yarattı. Ankara, olumlu cevap vermekle itidal yolunu tuttu. Sulha doğru ilk adımını attı. Anadolu'dakiler ilk defa siyasi bir marifet gösterdiler*.[831]

İngiliz Harbiye Nezâreti, TBMM Hükümeti tarafından teklif edilen *ateşkes önerisinin kabul edilmemesini istedi. Gerekçe olarak şunlar üzerinde duruldu: Anadolu boşaltılırsa Türkler konferansa Anadolu meselesini halletmiş olarak geleceklerdir. Yunanlılar da Trakya'da yığınak yapabilirler. Böylece harekatın merkezi Anadolu'dan Trakya'ya kayabilir. İstanbul'daki Müttefik kuvvetler de Trakya yakasında Yunan kuvvetleriyle Anadolu yakasındaki Türk kuvvetleri arasında kalabilirler*.[832]

Lord Curzon, Paris'deki ve Roma'daki İngiliz büyükelçilere telgraf gönderdi: Anadolu'yu *boşaltmanın mütarekeyi hemen takip edemeyeceği, ancak mütarekenin sona ermesiyle başlayacağı*.[833]

---

829 Tevhîd-i Efkâr, 6 Nisan 1338-1922, Numero, 3325-297, *Hâmid ve Safvet Beğler Dün Avdet Etdiler*, s. 1.
830 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 237.
831 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 368.
832 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 367.
833 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 282.

Curzon, Rumbold'a idare-yi maslahatı gözetici talimat gönderdi: *Barış imzalanır imzalanmaz Majesteleri Hükümetinin kendisiyle sıkı ilişkiler kurmayı hararetle arzu ettiğini* Padişah'a bildiriniz.[834] Hâlbuki *Majestelerinin Hükümeti*, Vahideddin Hân'ın 25 Mart tarihli münferid sulh teklifini reddetmişti.

8 Nisan 1922. *İstanbul Hükümeti adına Ahmet İzzet Paşa, Müttefiklerin ateşkes teklifine verdiği cevapta, konferansa katılmayı kabul ettiklerini bildirerek Trakya da içinde olmak üzere işgal altındaki yerlerin boşaltılmasını istedi.*[835]

Londra Müslümanları Birliği, *The Times*in iki gün önce neşrettiği Toynbee mektubuna istinaden İngiliz Hariciye Nezâretine (Foreign Office'ye) şikâyette bulundu. İngiliz Hariciye Nezâreti ise şu cevabı vermiştir: *...resmî tekit alınmadı... İngiliz Hükümeti daima olanca nefretini izhar etmiştir... Buna binaen Foreign Office... takriben Mart 1921'de başlayan Pontos Rumlarının tehcirine dikkat nazarınızı çekmeyi haklı görmektedir...*[836]

İstanbul matbuatından *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesi: *İtalya Ankara'nın cevabını gayet mutedil buluyor. Fransız gazeteleri makul buldu. Ankara'nın cevabı Londra'ya vasıl oldu*.[837]

Burhan Cahid (Morkaya) mesul müdürlüğündeki *Karagöz* mecmuası, dikkat çekici bir kapak tanzim etti:

Resim. *Karagöz – Hey bana bak çorbacı iki senedir kontratsız montratsız oturduk ama Paris Sulh Konferansından tahliye kararını aldık, icra memurlarımız da alesta, bunun istinafı, temyizi yok. Tası tarağı çabuk topla karışmam kapı dışarı edilirsin ha!* (Karagöz, 8 Nisan 1338, Numero 1467, s. 1).

Yakubî Sabataycı Ahmed Emin (Yalman), başmakalesinde mühim bir meseleyi konu edindi. Belirttiğine göre Yunan işgali altında bulunan Aydın şimendifer hattının hissedarı İngiliz Şirketi, son toplantısında, Yunan işgal idaresini "rezalet", "lanet" nitelendirmiş, İzmir'in Türk hinterlandından ayrılmaması gerektiğini belirtmiştir:

> Dünyada hatır ve gönle bakmaz bir kuvvet var ise o da sermayedir. Sermayenin yagane gayesi menfaatdır. Hissiyatın hiçbir nev'i ile alışverişi yokdur. Bu itibarla Aydın Şimendüferi hissedarlarının yüz yirmi sekizinci nısf-ı sene umumî ictimaında Yunan işgali, Yunan idaresi, Yunan te'diyatı hakkında söylenen sözler en müdellel

[834] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 296.
[835] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 368.
[836] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 237.
[837] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 369.

tahkikat raporlarının, en müheyyic bir propaganda yazılarının hasıl edemiyeceği tarzda bir te'sir husule getirecekdir. Aydın Şimendüferi idaresi sırf menfaatı düşünmekle mükellef bir heyet saffetiyle Yunan idaresiyle münasebetde bulunmuş ve neticede pek acı ve feci tecrübeler toplamışdır. İşadamlarından mürekkeb bir meclisde, her kelimenin ma'nâsını ölçmeğe alışmış adamlar arasında Yunan idaresi hakkında kullanılan rezalet, lanet gibi ağır sözler pek şâyân-ı dikkat bir mahiyeti hâizdir.

İctimaa riyaset eden Lord (Sent de Yoyds)un verdiği izahata göre Yunan idaresinin hasıl etdiği ilk te'sirlerden bir iktisadî hayatı durdurmak olmuşdur. Birkaç gün evvel (Morning Post) gazetesi de bu ciheti, İzmirin dünki bugünki idhalat ve ihracatına aid rakamlar ianesiyle pek beliğ bir suretde isbat etmişdi. Memleketin en mamur ve münbit topraklarından geçen, en işlek bir hat olan Aydın hattı öyle bir hâle gelmişdir ki sermayedarlarına hiçbir menfaat bırakmadıkdan başka, faaliyetinin idaresi için İngiltereden para celbine ihtiyac görülmekdedir. Sonra Yunan idaresinin o kadar fena, müz'ic bir idare olduğunu tahkik etmişdir ki Türkler ve ecnebî tüccarı şöyle dursun bizzat yerli Rumlar bile Yunanlıların bir ân evvel çekilib gitmesine dua etmeğe başlamışlardır. Lord (de Yoyds) Yunan idaresinin ve yerli Rumların işgalinden evvelki nokta-i nazarını şöylece hulasa ediyor: Atinada rical-i hükümet karşılarında İzmir isminde işlek bir liman görmüşler, "Burasını ele geçirmek imkânı var, aman ele geçirelim. Yalnız gümrük varidatı bile ceblerimizi doldurmağa kâfidir." diye düşünmüşlerdir. Rumlara gelince bunlar Yunan idaresi ne demek olduğunun bundan evvel hiç tadına bakmadıkları için Yunanlıları sırf hissiyat u hayalat sevkiyle istemişlerdir. Fakat hakikat karşısında bu serablar az zamanda sönüb gitmişdir. Yunanlılar pek acı bir suretde anlamışlardır ki İzmir limanını muhafaza-i askerî nokta-i nazarından kendileri için imkânsız oldukdan başka İzmir (hinterland)ından ayrıldıkdan sonra hiçbir kıymeti hâiz değildir, ölüme mahkumdur. Aydın Şimendüferi hissedarlar heyetinin reisi bu vaziyeti, (Nü York)un (Dublin) Hükümeti tarafından idare edilmesine benzetiyor. Bugün Nü York dünyanın en canlı bir limanıdır. Fakat Nü Yorkda İzmirdeki Rumların mikdarından kat kat fazla İrlandalı meskûn bulunmakdadır. Yunanlıların İzmiri istemeğe ne kadar hakkı varsa İrlanda Hükümeti de Nü Yorka aynı derecede kuvvet ve salahiyetle iddia-yı tasarruf edebilir. Limanın şimdik hâline bakılacak olursa (Dublin)de oturan İrlanda politikacılarının Nü Yorku pek güzel bir lokma addetmelerine imkân yokdur. Fakat bir defa Nü York Amerikadan ayrılarak (Dublin) gibi deniz aşırı bir mahalde müteşekkil bir hükümet tarafından idare edilirse Nü York pek seri' bir ölüm karşısında kalır. Bu koca cesed İrlandaya hiçbir menfaat te'min etmekden başka pek ağır bir yük olur.

İctimada yalnız iktisadî izahat ve sırf kumpanyaya aid meselelerle iktifa edilmemekde, Yunan fecayiinden de bahsolunmakdadır. Aydın şimendüferinin güzergâhında Yunanlılar tarafından yakılan köyler 50, 60 kadar tahmin edilmekde, kasaba şimendüferi güzergâhındaki yakılmış köylerin üç, dört yüzü tecavüz etdiği söylenmekdedir. Ahalinin bir kısmı imha, bir kısmı tehcir edildiği de ilave olunmakdadır. İzmir havalisinden muhtelif mecralarla gelen korkunc haberlere inzımamen Aydın şimendüferi idaresinin de Yunan te'diyatını bu suretle tasdik ve te'yid etmesi Yunanlılar aleyhine pek mühim ve müskit bir vesika teşkil eder.

Fakat asıl şâyân-ı dikkat olan cihet, ahvali yakından tedkik edebilecek bir vaziyetde olan şimendüfer idaresinin istikbalden çok korkması tahliye zamanlarında bu Yunanlıların şimdiye kıyas kabul etmeyecek mikyasda tecavüz ve şekavetlerde bulunacağını tahmin etmesidir. Bu ihtimale karşı koymak için tahliyenin sıkı bir kontrol altında icrası lüzumunda ısrar olunmakdadır.[838]

Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington mühim bir beyanat verdi: *Ticaretin ihyası... bütün bunlar âdil bir sulha mütevakkıfdır*:

Dersaadet, 6 Nisan (T.H.R.) Ceneral Harington Dersaadete avdetini müteakib vuku bulan mülakatında matbuatın neşriyatına ilave edecek hiçbir sözü olmadığını beyan etmişdir. Mösyö (Puankâre), Mösyö (Şanzer) ve Lord Kurzon arasında hasıl olan itilafın bütün tafsilatı neşredilmişdir. Mezkur vesika icab eden malumatı vermekde tarafeyne karşı muhik ve âdil şerait dermeyan etmek için üç hariciye nazırının azimkârâne bir say u gayret sarf etdiğini irae etmekdedir.

Ceneral (Harington)un iki şey nazar-ı dikkati celbetmişdir: Bunlardan biri beş gün zarfında fart-ı iştigalden çekinmeyen üç nazırın ibraz etdiği hakikî ve dostane say u ikdam, diğeri askerî müşavirlerin efkâr ve mutalaatı arasında tam bir ittifak mevcud olmasıdır. Marşal Foş ile teşrik-i mesai Ceneral Haringtonda pek parlak hatıra

[838] Vakit, 8 Nisan 1338-1922, Numero 1554, *Mühim Bir Şehâdet*, s. 1.

bırakmışdır. Ceneral (Goro), (Veygand) ve (Maryeli) halisane ve samimane bir muhadenet ibraz etmişlerdir. Ceneral Harington aynı zamanda Dersaadetde Müttefikîn cenerallerinin efkâr ve mutalaatının Parisdeki mütehassısîn-i askeriyenin fikr ve mutalaasına tevafuk etdiğini müşahede etdiğinden pek memnundur.

Ceneral Harington netice-i makâl olarak demişdir ki:

"Tenkid etmek kolaydır; fakat kemal-i samimiyetle temennî etdiğim şey bu say u ikdamın boşa gitmemesidir. Ticaretin ihyası, fakr u sefalete nihayet verilmesi, bedbaht mülteciler meselesinin halli, bütün bunlar âdil bir sulha mütevakkıfdır. Dermeyan edilen şeraiti istihfaf ederek reddedecek taraf pek büyük bir mesuliyet deruhde edecekdir."[839]

İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesinin haberine göre iç borçlanmaya giden Yunan maliyesi, Müttefiklerin mütareke teklifine TBMM Hükümeti tarafından verilen ılımlı cevabın da etkisiyle, buhran devresine girmiş; TBMM maliyesi Yunan maliyesi karşısında değer kazanmıştır:

Devletlerin mütareke teklifini ihtiva eden notasına verilen cevabın te'siriyle Yunan ahval-i dahiliyesinin aldığı şâyân-ı dikkat vaziyeti, bilahare verilen mecburî istikraz kararı ile en had şeklini iktisab etmiş bulunmakdadır. Hakikî bir karşıklıkdan ziyade ajans telgraflarının Şimal-i Garbîden getirdikleri iyi veya fena haberlere göre tahvile uğrayan drahminin de bu şerait dahilinde mün'asir olmaması ihtimali mevcud değildi. Nitekim batî sukutlarıyla yüz on kuruş etrafında bir hafta kadar tutunmuş gibi görünen Yunan parası, bundan sonra tedricen kıymetden gaib etmek suretiyle yüz kuruşa kadar tenzil etmişdir. Siyasî barometronun evvelki günkü ânî tenzili drahmiyi doksan altıya, dün de yine bu te'sir ile doksan iki kuruşa sukut etdirmişdir. Sulh hâlinden ziyade daimî bir meyelân-ı tenzil irâe eden drahmi fiatı, şehrimizdeki Rum müessesat-ı ticariyesini bir hayli düşündürmekdedir. Drahmi saat on birde doksan ikiye düşdüğü içün ondan sonra faaliyeti ondan sonra hitama eren banka vesair müessesat-ı sarâfiye muamelatının kesilmesi yüzünden hakikî bir muamele görmemiş, binaenaleyh bu kıymetde takılmış kalmışdır. Fakat bugün bu tenzilin bir mikdar daha artması ihtimalleri çok kuvvetlidir; çünkü bu yüzden vukua geldiği rivayet edilen mühim iflaslar dolayısıyla vaziyetin drahmi içün daha gayr-i müsaid olduğu izahdan müstağnidir. Türk tâli'inin kararmasında kendi kazancları içün ümid-i inkişaf arayanların gördükleri bu cezaya mukabil evvelki gün on altı otuz beşi bulan istikraz-ı dahilî dünkü faaliyetsizliğe rağmen on yedi liraya fırlamışdır.[840]

Resim. *Kıymeti günden güne düşen Yunan evrâk-ı nakdiyesinden biri* (Vakit, 8 Nisan 1922, s. 1).

9 Nisan 1922. Ankara matbuatından *Yenigün* gazetesi: *Notamızın Avrupa'daki tesiri olumludur. İngiltere de bağımsız bir Türkiye istiyor*.[841]

[839] Vakit, 8 Nisan 1338-1922, Numero 1554, *Ceneral Haringtonun Beyânâtı*, s. 1.
[840] Vakit, 8 Nisan 1338-1922, Numero 1554, *Drahmi 92ye Düşdü*, s. 1.
[841] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 371.

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki yazısından:

> Biz muhalifler hürüz. Hür düşünüyor, hür yazıyoruz. Karşımızdakiler ise ağır zincirlerle bağlı esirdirler. Lahana yaprakları, önce mütarekenin kabul edilmezliğini yazarken Ankara'nın cevabı üzerine dillerini değiştirdiler. Zorbalar, harp ve darp yolunun çıkmaz yol olduğunu anlamaya başladılar.[842]

10 Nisan 1922. İngiliz Baştercüman Andrew Ryan muhtıra kaleme aldı. Buna göre Vahideddin Hân, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine bir ulak göndermişti: *İşgal edilen topraklar Merkezî Hükümet'e teslim edilmelidir aksi takdirde Kemalistlerin nüfuzu fevkalâde çoğalacaktır*.[843] Ryan: *Padişah, "kurtuluş için Türkiye'nin İngiltere'ye ve yalnız İngiltere'ye bakması gerektiğine kesinlikle inanıyordu." Habercinin söylediğine göre, "Padişah, şahsi durumu için pek kaygılı"ydı*.[844]

Cenova'daki İngiliz mümessil Gregory, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Cenova Konferansı sürerken Sovyet Rusya mümessili Hariciye Halk Komiseri Çiçerin, İtalya Hariciye Nâzırı Shanzer'le temas kurmuş, *Türkiye'yi konferansa kabule sıkıştır*mıştır. Shanzer ise *Türkiye'de iki ayrı yönetim bulunduğu; bu ülkenin bir Avrupa devleti olmadığı ve hâlâ savaşta bulunduğu* vechile Çiçerin'e menfi cevab vermiştir.[845]

İspanyol *La Epoca* ve *El Siglo Futuro* nam gazeteler yazıyorlar: TBMM Hükümetinin Cenova Konferansına *katılmasını destekleyen ülkelerin başında Sovyetler Birliği gelmekte*dir. *Sovyetler Dışişleri Komiseri Çiçerin, Türkiye'nin konferansa katılmasını şiddetle talep ederken, bu konferansta Sovyetler Birliği'nin nasıl bir rol oynayacağını ortaya koymakta*dır.[846]

11 Nisan 1922. TBMM Maliye Vekili Hasan (Saka), meclis konuşmasında maliyenin zor durumda olduğunu, nakit sıkıntısı çekildiğini, münbit mıntıkalar Yunan işgaline terk edildiği için vergi gelirlerinin azaldığını ve fakat ordu masraflarının ise arttığını, Fransa'dan İngiltere'den ve İtalya'dan dış borç alınamadığını ve dahi Sovyet Rusya yardımlarının yetersiz kaldığını binaenaleyh vergilere zam yapılması gerektiğini Yunan emsalini örnek göstererek beyan etti:

> Müdafaai Milliye bütçesi bütçemizin yüzde seksenini teşkil eder. (..)
>
> 1337 bütçesinin hakiki masrafı 40 milyon lira ise 1338 de bu behemhal 70 milyonu geçecektir. (..)
>
> Sene ibtidasından itibaren tahakkuk eden ve defaten tahsili icabeden varidat; heyeti celilenin de malumu olduğu üzere, aşar hariç olmak üzere; Emlâk, ağnam, temettü vergilerinden ibarettir. Bu vergilerin sinini sabikaya nazaran yekûn mikdarı 8 milyon liradır. Bu 8 milyon liranın 5 milyon lirasını ayırıp Müdafaai Milliye emrine verdikten sonra devletin aşar ve gümrüklerden maada, hidemati umumiyesine karşı, senenin geri kalan 6 ayında, başka bir varidat yoktur ve bu 8 milyondur. (..)
>
> Bu kanunun [*Harp kazançları vergisinin*] mevkii tatbika vazından itibaren her tarafa lâzım gelen tebliğat yapılmıştı. Badettebiliğ biz taşraların, vilayetlerin, livaların, gayri kabili tahammül itirazı ve serzeneşlerine maruz kaldık. Diyorlar ki: 1337'den bilhassa memurin maaşatı hususunda -ki bu heyeti celilenizce malumdur- ne kadar tedahül vardır, bunu bilirsiniz. Şimdi de bütün varidatımızı elimizden alıyorsunuz. Aşar zamanına kadar da başka varidat yoktur. Bir sene tedahül ile hizmet etmenin de imkânı ve ihtimali mevcut değildir.
>
> Binaenaleyh biz hiç bir mesuliyet deruhde edemeyiz diye her taraftan feryat yağmaya başlamıştır. Bu vaziyet karşısında ağnamdan maada, Emlâk ve temettü ve arazi vergilerinden her livanın kendi vergilerini mahalline terk etmek mecburiyyeti hâsıl olmuştur. Elde bir ağnam vergisi kaldı; şunu da arz edeyim ki; bu verginin de

[842] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 371.
[843] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 162-163. "İzmir Sultan ordusuna teslim edilmelidir." Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 178.
[844] FO, 406/49, s. 273-274. No. 95/1; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 298.
[845] FO/7861/E 3944; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 192.
[846] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 232.

1337 senesine nispetle mikdarı tahakkuku noksandır. Bunu esbabı asliyesinden biri de; geçen seneden beri elimizden münbit ve zengin bir kaç livanın maalesef zayi olmasıdır. Bilhassa ağnam varidatının geçen seneye nispetle yüzde 25 noksan olması, bu sahaların elimizden çıkmasına münbaisdir.

Derecei sâniyede; geçen sene tekâlifi milliye şeklinde tatbik ettiğimiz ayniyat vergilerinin icra ettiği tesiratı iktisadiyedir. Binaenaleyh senenin 6 ayı zarfında, arz ettiğim vergilerden maada -ki yekûnu 8 milyona baliğ olur diyorum- Devletin elinde kabili cibayet başka varidat yoktur. Biz bu varidatla, geçen seneye nispetle iki misli olan ordu masarifatını idare etmek ve aynı zamanda mühim bir kısmını teçhizat ve mühimmata tahsis etmek vesair masarifi mübreme ve tehiri gayri kabil olan ve yeni masarifi umumiyei devleti ifa etmek zaruretinde kalıyoruz.

Halbuki bu seneden itibaren ordu, masarifini tamamen peşin para ile yapmak mecburiyetindedir. Bulunduğu sahada ne yaparsa peşin para virecektir. Erzak alınacak peşin para ile, ağnam alınacak peşin para ile. Bundan dolayı yalnız garp cephesinin iaşe tahsisatı bir milyon iki yüz bin liradır. Ayda tasarruf maksadile maaşatda heyeti celileniz hayli tenkihat yaptı ve samimi olarak arz edeyim ki ordu bundan epice mütazarrır oldu. Maaşlarını bu hale koyduktan sonra bir de maaş vermemek daha başka tesiratı dai olmak ihtimali vardır. Mart maaşını yolladık. Nisanı da yollamak mecburiyyetindeyiz. Yalnız garp cephesine şehri 400 bin lira maaş vermek mecburiyyetindeyiz. Haddi asgari 4 006 450 lira.

Binaenaleyh garp cephesi ayda bizden bir milyon 700 bin lira alıyor ve yalnız garp cephesinin diğer aksamında olan diğer kıtaat teşkilat merkezi ve sairesi ve yalnız ordu için iaşe ve maaş laakal iki milyon lira istiyor. Ordunun masrafları yalnız bundan ibaret değildir. Mevsim, mevsimi ihzarattır. Elbisesi de, teçhizatı da ve sairesi de hep bu zamanda yapılacaktır ve bu babta Müdafaai Milliye Vekâleti musırdır. Halbuki elimizdeki paranın yekûnu varidatı saireyi mahalline bıraktıktan sonra 3,5 milyon lira ağnam varidatı, Gümrüklerden de 1,5 milyon lira alırsak 5 milyon lira. Yalnız 6 ay zarfında yani aşara kavuşuncaya kadar isterim. 12 milyon lira Jandarma, ki ordu kadar ehemmiyeti haiz ve asayişi memlekete alâkadar. Sonra devairi merkeziye ki 13 aydan beri kendilerine bir maaş verdik.

YUSUF ZİYA BEY (Bitlis) – Sekiz aydan beri maaş alamayanlar var.

HASAN BEY (Devamla) – Hepinizin gözü önünde cereyan ediyor. Velhasıl vaziyyeti maliye sırf geçen seneye nispetle masarifi hakikiyenin mütezayit olmasına mükabil varidat da ehemmiyetli tenakus husule gelmesi ve bunun yerine konacak başka varidatın henüz ele geçmemesi, henüz başka bir menabiin elde bulunmamasından dolayı müşkil bir vaziyete düşüyoruz. Ordu da iaşesini ve masarifini ve maaşını muntazaman ve peşin olarak istemektedir. Başkumandan Paşa Hazretlerinden gelen bir telgrafta diyorki -cebimdedir- daima Harp encümeninde müzakere ettiğimiz ve karar verdiğimiz hep mesaili maliyeye aittir. Ordumuz pek hassastır. İhtiyacatının tatmin edilmemesi büyük inikâslar yapıyor ve bu, kumandanların nazarı dikkatini celbediyor. Behemhal bu gibi inikâslara sebebiyet vermemek için bütün gece toplanıyoruz. Neticei karar: Para, kasa, maliye.

Efendiler, bendeniz bütün vaziyeti maliyeyi müteaddit defalar bütün çıplaklığı ve uryanlığı ile arz ediyorum. Yalnız şimdi arzetmedim, müteaddit defalar arzetmiştim. Mezun olarak burada bulunmayan arkadaşlarımın belki hatırında yoktur. Fakat burada olan arkadaşlarıma en ziyade acı bir lisanla söylenmesi nasıl kabilse öyle söyledim. Bizim yekûnu varidatımız "35" milyon lira. Fakat bunun maddi askari 5 milyon lirası gayri kabili tahsildir. 30 milyon liranın iki mislinin eylülden sonra tahsili imkânı melhuzdur. Çünki 15 milyon lirasını âşar teşkil eder. Gümrüklerin en ziyade faal olduğu, eshabı zürrain arazi vergisini en ziyade tediyeye muktedir olduğu zaman hep Ağustosdan sonra başlar.

Çünki memleketimiz ziraat memleketi. Bütün hayatı ziraiyyesi, haytı iktisadiyesi, ticariyesi, sınaiyesi, maliyesi hep o hayatı ziraiyesi üzerine kurulmuş olduğu için tüccarın faaliyyeti de, gümrüklerin faaliyetleri de hep zürraın zahiresinin para etmiye başladığı devirden başlar. Bu memleketin öteden beri derdi bu. Nisanın birici kısmı daima kısırdır. Pek kuru bir zamanda ağnam çaresaz oluyor. Diğer vergiler heman gayri kabili tahsil. Onlar da ikinci 6 ayda başlar. Halbuki bu kış zamanında başlar. En ziyade masrafın yapılması lâzım gelen devirdi kuruluk ve atalet zamanıdır. Sebebi, bütün hayatımız çiftçinin mesaisi üzerine kurulmuştur. Bundan neşet ediyor. Başka hiçbir sebep yoktur.

Temenni ederim ki şu vaziyet karşısında, bahusus mütareke teklifinin ve sairesinin şu zamanında her türlü ihtiyacatı emniyetle karşılayacak bir vaziyyette bulunmak lâzım. Bunun için muhtaç olduğumuz mebaliği müsait şerait altında memaliki ecnebiyeden istikraz suretile tedarik etmek kolay ve en ziyade kabili tatbik çaredir. Müteaddit defalar arzettim, ki hariçten istikraz hususunda Hükümet elinden gelen her türlü teşebbüsatta bulundu. En ziyade bu nevi teşebbüsatın semeredar olması lâzım gelen memleket, ki Fransa'dır. Orada bendenizin selefim olan faal bir zat bulunuyor.

Bilhassa bu işle müteveggildir ve buna salâhiyetdardır. En nihayet artık o da kati ümit etmiştir. Bendenize yazdığı en son hususi mektubunda ve bu sefer Kemal Beyefendi ile mülâkat ederek bendenize yolladığı haberle de Fransa'da şeraiti hazıra tahtında bir muamelei maliye yapmanın ve temin etmenin imkânı olmadığını bildiriyor. Ferit Beyin meşrebi hepimizce malum. Bıkmaz, usanmaz, nevmidi getirmez, daima tâciz eder, daima çalışır bir tabiatte olduğu halde o bile yavaş yavaş bu ümidi kaybetmiştir. Bendenize yazdığı mektupta diyorki (Perin) bankasile vaktile bir istikraz yapılmış.

Bendeniz meselenin istihsali için lâzım gelen teşebbüsatta bulundum. Boş çıktı. Banka bize bakiyeyi vermek değil mütebaki kalanları koparmak için metalibatta bulunuyor. Fransa Hükümeti harbi umumi içerisinde çıkarttığı istikraz tahvilatını (de fanini istunatal) unvanı altında çıkardığı tahvilatı Paris borsalarında sürmek için çalışıyor ve muvaffak olamıyor. Fransız hükümeti bunu satmak için müessesatı maliyeye müracaat ediyor, muvaffak olamıyor. Paris belediyesi, ki senevi (20) milyonluk bütçesi vardır. Muhtaç olduğu mebaliği temin için Amerika'dan istikraz etmiş olduğu mebaliği, yüzde kaç kuruş alıyor bilmem, ihtimalki 85-90'a satıyor. Yani Paris belediyesi dahi %10 faizle Amerika'dan para istikraz etmek mecburiyetinde kalıyor.

İtalya'dan bir şey ümit etmek ihtimali yok. Zaten sermayece fakir bir memleket. İngiltere'nin ise, bize bu şerait altında para vereceğini akla getirmek, zannediyorum, safderunluktan başka bir şey olmaz.

Şarkta ki teşebbüsatımıza gelince, bizim müessesatı siyasiyemizin temel taşı olan ve münasebetimiz gayet uhuvvetkârane ve samimi olmak itibarile bütün ihtiyacatımıza vakıfdırlar ve onlara karşı teşebbüslerimiz daha samimi ve daha kat'idir. Bendenize gelen kanaate göre onların vaziyeti maliyeleri, iktisadiyeleri böyle bizim arzu ettiğimiz kadar muavenette bulunmaya müsait olmadığını ifham etmektedir. Şimdiye kadar bize hiç yok dimemişlerdir ve çok muavenetlerini gördük. Para hususunda henüz bir ahde müsnenit olan mikdarda muavenetlerini tahsil edemedik. Bunlar vaitlerinde gayet kuvvetlidirler.

Fakat hepisi şimdiye kadar vait sahasından daha ileri geçmemiştir. Bu sahada ne müddet daha kalacağını da kesdirmek ihtimali yoktur. Hariçle âcilen muhtaç olduğumuz, âşar zamanına kadar masarifi umumiyeyi durdurmak için ordunun bilhassa âşar masarifini peşin para ile tedarik etmek mecburiyetinde bulunmaklığımıza binaen, para bulundurmak hususunu temin için muhtaç olduğumuz parayı hariçten bulamayınca, iş yine memlekete kaldı diyerek memleketten aramak mecburiyyeti karşısındayız. Yani efendiler; daha açıkcası heyeti umumiyyenin muhtelif vesait ile istifade etmek istediği ve heyeti umumiyyesinin daima tekrar ettiği bir kanaat var, ki yani hayatını kurtarmak için millet gömleğini dahi satıp vermeye razidir. (Gömlekte yok sadaları). Esirkemiyecektir. Bendeniz bu anın hulul ettiğine kaniim.

OSMAN BEY (Kayseri) – Bunun da bir haddi vardır.

HASAN BEY (Devamla) – Haddi, maddi yoktur. Tasarruf hususundaki noktai nazarımı arz ettim. Bendeniz zannediyorum, ki ferden ferda umuru maliye ile alâkadar olan arkadaşlarım, hangi taraftan beş para olsun temin edebilmek için çalışıyor. Bendeniz de elimden geldiği kadar yapıyorum ve Heyeti Âliyeniz'i zannederim, âcizane sarfettiğim gayretin farkındadır. (Doğru sadaları.) Yani vaziyetimi ve tarzı hareketimi izah için kendi halimi tespit edecek kelime ile ifade etmek istiyorum ve en ziyade teşkilâtı göze batan Müdafaai Milliyedir. Müdafaai Milliyeyi de temin edebilmek için harp encümenine iştirak eden arkadaşlarımın şehadetine müracaat ederim. Kendileri de buradadırlar. Kendileri söylesinler. Fakat zannediyorum ki, belki bir çok söylediklerimin tesiri olacak. Artık masariftan ya kabili tasarruf bir cihet kalmamıştır, ki doğrusu da budur, veyahut sözlerim bir tesir yapmamıştır. Ben elimden geldiği kadar tasarrufu temin için gerek masraftan ve gerek hak olan muamelâttan ve hak olan şeyleri arz ettiğim cihetlerde elimizden gelen her şeyi yapıyorum ve samimi olarak arz ediyorum. Heyeti Vekile arkadaşlarımın bu hususta gösterdikleri fikri iştirak ve mesaiye karşı müteşekkirim. Hepsi de benim gibi fikri tasarrufla mütehassistirler ve böylece de hareket ediyorum onlardan

hiç şikâyetim yoktur. Yalnız dert büyük, yama küçük. Tabiri marufiyle işin peşin para ile görülmesi, bilhassa ordu ihtiyacatının peşin para ile temin edilmesi mecburiyeti vaziyeti maliyemizi daha ziyade fena bir hale koymuştur. Harp encümeniyle bir çok müzakereden sonra şimdiye kadar ordu iaşesine sarfetmediğimiz ağnam tahsilâtının sarfına başladık. Bunun hepsini dahi sarfetsek varidat aylarımıza bununla idare ederek kavuşmanın imkân ve ihtimali yoktur. Yani fark büyük olduğu için, yani yalnız teşkilâtta, devairden tasarruf ile hali hazırdaki varidat, ki günden güne azalmaktadır, masarifi de o seviyeye indirmenin imkân ve ihtimali yoktur. Bidayetten beri ve hatta bendenizin vekalete geldiğim zamandanberi tedabiri teşebbüsiye olmak üzere bir çok levayihi kanuniyeyi Heyeti Celilenizie takdim etmiştim. Bir kısmı bendeniz zamanında olmak ve bir kısmı da bendenizden evvel Heyeti Celilenize takdim edilmiş olmak itibariyle ondan fazla levayihi kanuniye mevcuttur. Bunların kimisi Muvazenci Maliye Encümeninde, kimisi ruznamdedir.

BİR MEBUS – Evvelâ olmuyordu da şimdi neden fazla oluyor? Devairi sairede kadro fazlalığı mı vardır?

HASAN BEY (Devamla) – Efendim, arz ettiğim devairi sairede fazlalık yoktur. Fakat 1337'ye nispetle masarifin böyle %40 -haddi asgari %40 diyorum- tezayüdünü icap ettiren esbap, ordunun geçen seneye nisbetle bir buçuk misli fazla olmasıdır. Hâlâ asker toplanıyor. Beni mazur görünüz ve ben bilmiyorum ki söyleyeyim. Teşkilât yapılıyor, Erkânı Harbiye lüzum gösteriyor. Çünkü karşımızdaki düşman da hazırlanıyor ve hepiniz işittiniz ki mütareke teklifine rağmen, Yunan 1,5 milyar drahmi istikrazı dahiliye teşebbüs etmiştir ve bu mesele de olacaktır efendiler. Çünkü İngilizler Yunanlılara açıktan açığa kendi piyasalarında, Londra piyasalarında istikraz yapmaya devam etmektedir. Efkârı umumiyeyi kendilerinin aleyhine çevirmemek için bu hileye sapmıştır. Bu istikrazı dahiliyeye İngilizler, gizli olarak vesaiti hususiye ile yardım edeceklerdir. Müdafaai Milliyeye gelen telgrafı biliyorsunuz. Yunan istikrazı dahiliyi temin için memlekette ne kadar kâğıt çıkarmışsa damgalayacaktır. Her halde istediği paranın bir iki misli çıkarmıştır. Hepisini meydanı tedavülde para olmaktan çıkarmıştır ve razı olmuştur. Meydanı tedavülde bulunan Yunan kâğıtları getirilip Hükümete mühürletilmedikçe para değildir, diyor. Bundan maksadı da bütün çıkarttığı paranın nısfını istikrazı dahili olmak üzere almaktır. Bakınız düşman istikrazı dahilisini temin için kendi memleketine karşı ne gibi tedabiri cebriyeye teşebbüs etmiştir. Nısıf parayı tebeasının elinde bulunan nısıf parayı almak için bütün serveti, yani bütün nakit halindeki paranın nısfı imzası olmazsa muteber değildir. Taki herkes bunu getirsin ve nısfını tabii imzaladıktan sonra sahibine verecektir ve nısfını kendisi alacaktır. Emin olunuz ki efendiler, Yunan milleti gayet idealisttir. Bunu zulüm şeklinde de olsa kemali memnuniyetle kabul edecektir ve yapacaktır.[847]

Bayezid mebusu Şevket Beyin Maliye Vekili Hasan'a (Saka) sorduğu sualden öğreniyoruz ki Avrupa ülkelerinden Hilâl-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla meclis namına külliyetli mikdarda nakdî bağışlar yapılmaktadır ve bu para transferleri, Maliye Vekâleti denetimine tabiî değildir:

ŞEVKET BEY (Bayezit) - Efendim; evvela İtalya tarikiyle Antalya'ya Hilâliahmer namına 300 000 lira para gelmiş. Bu paradan haberiniz var mı? Bu paralar nereye gitmiş? (..)

HASAN BEY (Devamla) - Ben Hilaliahmer namına hangi bankadan kaç para yolandığını bilmem. Hilaliahmer namına gelen paralar maliyenin elinden geçmez. Çünkü bu bir müessesei hayriyedir. Hatta buna ait olan paralar mukavelâtı düveliyeye nazaran bunlar, bir müessesedir. Başka memleketlerde teberrü olur, teberrüattan toplanılan hâsılat ile kendilerine mevdu olan hususta -ki acezeye, yaralılara vesaire muavenettir sarfederler. Gelen palara Hilaliahmer namına gelmişse onlarındır.

ŞEVKET BEY (Bayezit) - Meclis namına gelmiş.

HASAN BEY (Devamla) - Onlardan malumatım yoktur.[848]

Ajan A.H.206 Doktor Nihad Reşad (Belger), Hilâl-i Ahmer mensubuydu ve İngiliz Sömürgesi Hindistan'dan gönderilen nukudu, Hilâl-i Ahmer aracılığıyla 1920'den beridir TBMM Hükümetine aktarıyordu:

[847] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 198-203.
[848] T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 203.

Ayrıca Ankara'nın yardım gördüğü bir başka aracı, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay Derneği) idi. Mütareke sırasında Kızılay, daha önceleri İttihat ve Terakki Partisi'ne bağlı doktorlar tarafından yönetildi. 1920'de İngilizler, Hindistan Halifelik Delegasyonu'nun getirdiği paranın, Kuvay-ı Milliyeciler'e Kızılay Derneği aracılığıyla aktarıldığından şüphelenmişti. Amiral de Robeck, Lord Curzon'a "Hindistan'daki ve Türkiye'deki Pan İslâmcılar, Türk Kızılay Derneği aracılığıyla şimdi açıkça ilişki içindeler" diye yazmıştı. Gerçekten de para, Kızılay mensubu Dr. Nihad Reşad'a (Belger) verilmişti ve o da bu parayı Ankara'ya aktarmıştı.[849]

12 Nisan 1922. Avam Kamarası içtima ediyor. *İngiliz Hükûmeti "uluslararası hukuka göre tarafsız bir ülkenin savaşan devletlere askeri amaçlarla kullanılması amacıyla borç veremeyeceğini"* açıkladı:

Bundan böyle İngiliz Hükûmeti süreçten kendisini tamamen soyutlayarak Londra piyasasından kredi temini noktasında yetki ya da yaptırım gücüne sahip olmadığını ileri sürdü. Dahası 1918 Şubat ayındaki anlaşma uyarınca, savaş sırasında verilen borçlar ödeninceye kadar, İngiliz Hükûmeti tarafından Yunan Hükûmeti'ne yeni dış borç verilmeyeceği vurgulandı. Böylece İngiliz Hükûmeti'nin, mevzuattaki açıktan yararlanarak Yunanistan'ın Londra'da özel sektörden kredi temin edebilmesi için açtığı yol da kapandı.[850]

13 Nisan 1922. Atina'daki Ortaelçi Lindley, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Pontus olayları; konferansın sürekli ertelenmesi ve Yunan Maliye Bakanının, halkı, hükümete borç para vermeye zorlayarak malî durumu bir dereceye kadar iyileştirmesi, Yunan yönetimini daha inatçı bir tutum izlemeye* sevketmiş; *Yunan kamuoyundan çekinmeye başlayan Atina yönetimi, Anadolu'yu boşaltmak görüşünden* vazgeçmiştir.[851]

Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçiliği memuru Hüseyin Hüsnü, Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Doğu Şubesi Şefi Safarov'a mektub gönderdi. İstanbul ve Ankara hükümetleri birbirine fevkalâde düşmandır ve ikisi de birbirinden beterdir. Mustafa Kemal'in iki yüzlü siyaseti, ne yapıldığı belli olmayan karma karışık bir manzara görünümü arz etmektedir. Kemalist yönetim, Erzurum maadin imtiyazını Fransa'ya vermiştir:

Ankara 13/Nisan/1922

Muhterem Safarov yoldaş
Bin türlü şüphe ve tereddütlerle geçen uzun ve üzüntülü bir yolculuktan sonra işte nihayet Ankara'ya geldim. Hele Samsun'a gelinceye kadar bilmem kaç defa çocuk doğurmuştum. Bereket versin ki vaziyet benim ince ve uzun düşündüğüm gibi değilmiş. Benim Anadolu topraklarında ayak basmaya başladığım günler tam bir Şark-i karib konferansının çağırıldığını ve binaenaleyh bu yüzden İstanbul ile Anadolu'nun tamamen yekdiğerine düşman bir vaziyet alarak Kemalistlerin -ekseriyetle vaki olduğu gibi- yine Sovyet Rusya'ya iltifat ve muhabbetini ziyadeleştirdiği Rus misafirlerini sevinçle karşıladığı bir zamana tesadüf ettiğinden ne ise siyasi bir dolaba takılmadan Ankara'yı buldum. Gerçi büyük bir muvaffakiyet ise de ya endişe içinde geçen günlerin seyyiesi ve yahut da tamam bir ay devam eden ağır bir seyahat neticesi olarak nihayet hastalandım. Ve bugün cidden hastayım. Eğer benimle beraber gelen kurye yarın hareket etmemiş olsaydı cidden beni pek üzen şu satırları bir başka güne talik edecek ve belki daha etraflı bir halde karalayacaktım. Görüyorum ki buna imkân yok. Bunun için peşinen şunu arz edeyim ki mektubum muhtasar ve gayri muntazam olduğundan dolayı bana darılma. Şimdi gelelim buradaki vaziyete:
İstanbul ile Anadolu arasındaki gerginlik elân devam ediyor. İzzet Paşa kabinesi Anadolu yârânı tarafından olmadık hakaret ve kepazeliklere maruz kalıyor. Doğrusu ya Kemalistler bu meselede bir dereceye kadar haklı da bulunuyorlar çünkü bu namussuz herifler her neye mâl olursa olsun yalnız İngiltere'nin hesabına çalışmaktan ve onun teklif ettiği şerait-i sulhiyeden adeta memnun olarak onun kucağına atlamaktan başka bir hüner gösteremiyorlar. Gerçi Anadolu yârânının da temiz ve sağlam bir meslekleri yoksa da herhalde bunlar gibi değil (Koyunun bulunmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi) derlermiş. Ne ise bir de şimdi

[849] *Dr. Nihat Reşat Belger Dosyası*, İstanbul Üniversitesi, Deontoloji Bölümü, Tıp Tarihi Kurumu, Cerrahpaşa Hastanesi; Aktaran: Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 1994, s. 205.
[850] Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 292.
[851] FO/7881/E 3963; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 255.

İstanbul'dakilere bakılınca bunlara nispeten iyi diyeceğiz. Hakikatte her ikisi de aynı mektep talebesi ya! Ne ise geç...

Şimdi buraya muvasalatımda beni en ziyade memnun eden bir şey var o da buradaki fırkanın yeniden faaliyete geçmiş olmasıdır. Mahpushaneden birer ikişer canını kurtaran yoldaşlar yine Ankara'ya toplanmış işe başlamak çarelerini ararlarmışlar. Tam bu sırada yoldaş Golman'ın da yardımıyla nihayet fırkayı yeniden ihya ve bir de "Yeni Hayat" adlı bir gazete çıkarmaya başlamışlar. Ben geldikten sonra iki adet de beyanname neşrettiler. Doğrusu biraz gayret edilirse bu herifler çalışmaktan kaçanlara benzemiyorlar. Fakat malum ya her şey meydanda bir az yardım ve himayeye muhtaçtır. Bu diriğ edilmezse çocuk büyür ve nihayet yürür. Bu adamlar üç dört güne kadar "Emek'i de yevmi olarak çıkarmaya başlayacaklar. Gerek Golman gerekse ben tabii şu güzel fırsattan bi'l-istifade fırkayı mümkün olduğu kadar işçi ve çiftçi kitleleri arasında derinleştirerek bir mevcudiyet gösterebilmeleri için elimizden geldiği kadar uğraşıyoruz. Muvaffak olursak elbette bahtiyarlıktır. Fakat asıl bizi düşündüren şey şu sırada Anadolu hükûmetinin her nedense Komünistlere karşı bir az müsamahakâr olmasıdır. İhtimâl ki bunda yine (Kemal'in) bir oyunu olabilir. Yani bu arkadaşlar yeniden meydana çıkmalarına mümanaat göstermeyen Kemal'in şu ihsanı, ya hükûmetinin Sovyet Rusya'ca halli lâzım gelen bazı müşkili olduğundansa ki bu en ziyade yardımdan ibarettir ve yahut da hükûmetin artık bunlardan korkusu olmayacak kadar kuvvetli bulunmasından başkaca buna hiçbir mana verilemez. Fakat birincisini ikinciye daha ziyade takaddüm ettiği velev ikinci şekilde olsa bile hileye karşı daima hile ile mukabele etmekten başka bir çare olmadığından biz de şimdi şöyle düşünüyoruz mesela ben diyorum ki bir taraftan Komünistlerin meydana çıkmasına mümanaat etmeyen ve bu suretle Sovyet Rusya siyasetine temayül ettiğini gösteren Kemal hükûmeti diğer taraftan da ecnebilerle birçok samimi münasebât teatisinden Fransızları ta ciğergâhına sokarak en zengin servet menbalarını onlara vermekten asla çekinmiyor. Bu mesele yalnız Kilikya ve havalisine inhisar eden bir şey değil. Mesela Erzurum'daki madenleri de Fransızlara verdiler. Fransızların bilhassa buralarda böyle ticaret namı altında bugün belki bir faaliyet-i siyasiyeye başlamaları elbette bizim için cay-ı teemmül bir tehlikedir. Artık şu mütalaadan sonra Kemal'e itimat imkânı olmadığından arapsaçı gibi karmakarışık bir siyasete malik olan ve ne yaptığını kimse bilmeyen bu herifin mahiyetini meydana koymak için bence şöyle bir şeye teşebbüs etmek lâzımdır:

Bir Şark-i karib konferansı çağırmak:

Acaba bu konferanstan ne netice hasıl olabilir? Bir kere üçlerin Şark-ı karibi taksim konferansından sonra doğrudan doğruya bunlar aleyhine ve mağluplar lehine olacak konferansı herhalde Rusya'nın Şark-ı karib siyasetinde büyük bir rol oynar. Saniyen orada yapılacak propagandalarla Kemal'in çar-na-çar onlardan uzak bulunmasını intaç eder.. Salisen Kemal Antantalarla anlaşmak istese bile bu defa onlar Kemal'e bir türlü itimat edemezler. Halkın ekseriyeti Antanta aleyhtarı olurlar. Ve en ziyade bu konferans Kemal'in maskesini düşürerek mahiyetini ortaya kor ki Kemal iki yüzlü siyasetine artık ister istemez nihayet vererek iki karargâhtan birine iltihak mecburiyetinde kalır ve biz hiçbir zaman ümit etmeyiz ki Kemal ekseriyetin temayül ettiği Şark siyasetinden ayrılarak yalnız başına Garba teveccüh etsin bu gayrı mümkündür. O halde burada hem fırka kuvvetleniyor hem de Türkiye kazanılıyor hem de faaliyet sahamız Arabistan'ın her cihetine teşmil olunuyor. Eğer münasip görülüyorsa bu konferans Batum'da olmalı ve Türkiye, Suriye, Filistin hükûmetleri resmen bu konferansa çağırılmalıdırlar. Kemal ister istemez bu konferansa murahhaslarını gönderecek ve maksad-ı aslî kendiliğinden hasıl olacaktır. Tabii bu Bakû konferansına hiçbir zaman benzemez çünkü bunu bugünkü vaziyet-i siyasiye talep ediyor.. Eğer bu konferans bir hüsn-i netice verirse o zaman biz burada yalnız birkaç kişiden mürekkep bir fırka değil Rusya'daki bütün tecrübeli yoldaşlarımızı da buraya çağırır kuvvetli ve metin bir teşkilât vücuda getirdiğimiz gibi belki de bütün Türkiye, Arabistan, Suriye, Filistin ve hatta Mısır'a kadar daire-i faaliyeti teşmîl eden Üçüncü Enternasyonal'in bir bürosu olur ki işte ancak o zaman Türk (kurnazları) istedikleri gibi at oynatamazlar.

Yoldaş Golman daha iki arkadaşla bazı iktisadi tetkikât için yarın Adana'ya hareket edi- yor. Bütün işleri benim sırtıma yükletti bu yükün altından kalkacağımı ümit ediyorum. Be-an şart ki:

1. Yoldaş Golman'ın bi't-tanzim size gönderdiği Ankara teşkilâtına ait müstacel ve muvakkat bütçenin bir an evvel tasdikiyle irsali.

2. Beni sefaret tamamıyla kendine mâl ediyor bittabi (iki karpuz bir koltuğa sığmayacak) iki işten hangisiyle meşgul olacağımın işarı.

İşte şu iki ricam kabul edildikten sonra cephemi ona göre tayin edecek vazifeye canla başla girişeceğimi arz ve iblağ eylerim. Baki birliğe, Safarov ve Elhamidov yoldaşlara Komünist selamlar.

13 Nisan 1922

Hüseyin Hüsnü[852]

14 Nisan 1922. Maliye eski nâzırı, İttihadçı Mehmed Cavid'in günlük kaydı: *Canbolad'dan mektup aldım.* [..] *Mustafa Kemâl'in kendisi niyâbet-i hükûmete geçmek için en küçük bir şehzâdeyi padişâh yapıp tahsîline i'tinâ etmek fikrinde bulunduğunu yazıyor*.[853] Hakikaten, Mustafa Kemal, bu tarihten 7 ay sonra 18 Kasım'da, meclis gizli celsesinde şu cümleyi sarf edecektir: *Bu ailenin, içinde bizim aradığımız evsafı bulmak bugün için biraz müşküldür. Belki gençleri sureti mahsusada yetiştirildikten sonra evsaf ve sıfatı lâzımeyi haiz insanlara tesadüf edilebilir*.[854] 17 Kasım'da İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalacak Padişah Vahideddin'in, mezkûr *en küçük bir şehzade* yetiştirme projesine uygun 10 yaşındaki küçük oğlu Ertuğrul'u, Hanedan mensublarına emanet etmeyip de yanında götürmesi dikkat çekicidir.[855] Örneğin Selânik'teki Venizeloscu ihtilâl hükümeti, Müttefiklerin yardımıyla Haziran 1917'de ıskat ettiği Kral Konstantin'in yerine 23 yaşındaki oğlu Alexander tahta iclas etmişlerdi. Monarşi karşıtı cumhuriyetci Venizeloscular, genç bir prensi kral yaparak daha etkin nüfuz kuracaklarını düşünüyorlardı.[856]

15 Nisan 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra:

> Fransız Fevkalâde Komiseri bana bildirdi ki Fransa'nın Adana'daki başkonsolosundan gelen raporlar, milliyetçi ordunun savaşa devam etmek hususunda isteksiz olduğunu gösteriyor.
>
> Ankara'nın mütareke teklifine verdiği son cevap, ılımlıların müfritlere karşı kazandığı bir zafer olarak görülüyor. Ankara'nın cevabı TBMM tarafından tasdik edildiği sırada Mustafa Kemal Konya'da değildi.
>
> Fransız Fevkalâde Komiseri, bugün teslim edilen Fevkalâde Komiserlik notasında yer alan teklifleri milliyetçilerin kabul edeceğini düşünmüyor ve fakat bunların hiçbirinin çözülemez bir grup olmayacağını da düşünüyor.[857]

İtilâf Devletlerinin fevkalâde komiserleri TBMM İstanbul mümessili Hamid'e (Hasancan) *Anadolu'nun derhal tahliye edilemeyeceğine dair nota* verdiler[858]:

> Ankara Büyük Millet Meclisi Hariciye Nâzırı Yusuf Kemal Beğefendi Hazretlerine
>
> Fransa, İngiltere ve İtalya hükümetleri Ankara Hükümetinin Şarkda sulh te'sis etmek üzere Düvel-i Müttefika tarafından tanzim edilen teklifat-ı sulhiyeye îtâ etdiği 5 Nisan 1922 tarihli cevabı ittihaz etdiklerini iş'âr etmekle kesb-i şeref ederler. Ankara Hükümetinin mütareke hakkında esas itibariyle vukubulan muvafakatini ve keza arazi-i meşgulenin tahliyesi ve teslimi şeraitinin ve tekalif-i sulhiyeyi tedkike mübaşeret etmek üzere murahhaslarının ta'yin olunacak bir şehre i'zamı hususunun kabulünü sened-i ittihaz etmekle bahtiyardırlar. Ma'haza Düvel-i Müttefika Ankara Hükümetinin mütareke akdini ta'lik etdiği Anadolunun derhal tahliyesi keyfiyetini kabul edebileceklerini zannetmezler. Filhakika Yunan Hükümeti müzakeratın başlamasından evvel bu kabil bir şartı kabulden imtina edebilir. Kabulü halinde lede'l-iktiza tekrar harbe başlamak üzere kıtaat-ı askeriyesini Trakyaya nakletmesine bilfiil mâni' olmak imkânsız olur. Fakat Ankara Hükümetinin taleblerini mümkün olduğu kadar büyük bir mikyasda tatmin etmek arzu eden Hükûmat-ı Müttefika bu tahliyenin tarihini ileri almağa mütemayildir. Şerait-i sulhiyenin heyet-i mecmuasının kabulünü müteakib ve nukat-ı hususiyenin

[852] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD 25, Klasör 32_36, Belge 267-269 (Osmanlıca); Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 335-337. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[853] Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. IV, s. 358.
[854] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 18 Teşrîn-i sânî 1338, Cilt 3, s. 1051.
[855] Vahideddin Hân'ın maiyetindeki kişileri şunlardır: Başmabeynci Ömer Yaver Paşa, Hadaka Kumandanı Kaymakam Zeki Beğ, Esvabcıbaşı Küçük İbrahim Beğ, Başberber Mahmut Beğ, Seccadecibaşı İbrahim Beğ, Musahib-i sânî Mazhar Ağa, Musahib-i sâlis Hayreddin Ağa, Sertabib Reşad Paşa. Ertuğrul'dan başka hanedan mensubu yoktur: T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 18 Teşrîn-i sânî 1338, Cilt 3, s. 1043.
[856] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 89.
[857] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. 240.
[858] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 178.

münakaşası hakkı mahfuz kalmak şartile (kaydile) işbu tahliyeye şurû' olunabilir. Bundan başka Hükûmat-ı Mezkûre Ankara Hükümetinin cevabında dermeyan etdiği vechile mütareke müddetini tadil etmek lâzım olduğu fikrindedirler. Çünki işbu ta'lik-i muhasamat iki muharib tarafından mukaddemat-ı sulhiye kabul edilinceye kadar kendi kendine kâbil-i tecdiddir. Düvel-i Müttefika Ankara Hükümetinin taleb-i esasiyesini mühim bir mikyasda tatmin etmek fikrinde olduklarından hükümet-i mezkurenin bâlâda muharrer şerait-i dairesinde ta'lik-i muhasematı kabul etmesini kaviyyen temennî ederler ve mümessillerinin isimlerini kendilerine bildirmesini hükümet-i mezkureden rica ederler. Mukaddemat-ı sulhiye şeraitinin kararlaşdırılması için teklif olunacak şehri ba'de ta'yin etmek hakkını muhafaza ederler.

Garroni Horas Rumbold Pelle[859]

Kendi aralarında bir süre yazışma yaptıktan sonra müttefikler, 15 Nisanda Ankara'nın notasına yanıt verdiler. Notada şunlar söyleniyordu. Ankara Hükümetinin ilke olarak mütareke teklifini, işgal altındaki toprakların boşaltılması koşullarını ve barış koşullarını görüşmek üzere delege göndermeyi kabul edişini müttefikler mutlulukla not ediyorlardı. *"Bununla beraber müttefikler, Anadolu'nun hemen boşaltılmasını kabul edebileceklerini sanmıyorlar"*dı. Yunan Hükümeti buna razı olmayacaktı, razı olsa bile Yunanistan'ın Anadolu'dan Trakya'ya kuvvet kaydırmasına engel olunamayacaktı. Ama Ankara Hükümetinin isteklerini *"olabildiğince geniş ölçüde tatmin etmek isteyen müttefik hükümetler, bu boşaltma tarihini öne almaya hazır"*dılar. *"Barış koşullarının tamamı kabul edilir edilmez boşaltmaya başlanacak"*tı. *"Bazı özel noktaların müzakere edilmesi mahfuz"*du. Ayrıca müttefikler, Ankara'nın teklif ettiği biçimde mütareke süresini uzatmayı (üç aydan dört aya çıkarmayı) gereksiz görüyorlardı. Çünkü savaşan taraflar ön barış koşullarını kabul edinceye kadar mütareke zaten kendiliğinden (otomatikman) uzatılacaktı. Müttefikler, Ankara Hükümetinin asıl isteğini geniş ölçüde tatmin etmiş olduklarını sanıyorlardı, müzakerelere katılacak temsilcilerin adlarını bildirmesini Ankara'dan rica ediyorlardı. Konferans yeri ayrıca bildirilecekti.[860]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı hazırladığı muhtırada, Sovyet Ukrayna'dan istikraz alınma teşebbüsü TBMM tarafından reddedilmiştir:

15 Nisan 1922 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunun, "İstanbul'daki Ulusçu örgütle ilişiği olan bağımsız bir ajandan henüz alındığını" iddia ettiği bilgiye göre, Ukrayna yönetimi, Ankara yönetimine 1.500.000 ruble altın kredi verebilmek için, Doğu Anadolu'daki kimi maden kaynaklarından kendisine ayrıcalık hakları verilmesini diliyordu. Bu konu, BMM'nde oldukça sert tartışmaları yol açmıştı. İsmet Paşa, Ukrayna önerilerine karşı çıkanlar arasında idi. Meclis'teki muhalefet, Ukrayna ve Rusya'nın Anadolu'ya sızmalarını oldukça tehlikeli sayıyor; Meclis, bu konuda henüz kesin bir karar alamıyordu.[861]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *Ankara'nın mütareke teklifine verdiği cevaba mütelifin verdiği cevaptan haberdar olduk. Bu cevapta mütareke ve şeraiti sulhiyenin kabul edilmiş olduğuna teşekkür ediliyor. Mütareke ile beraber tahliyenin başlıyacağını zan etmiyorlar. Mamafih tacil edeceklerini söylüyorlar. Düveli Mütelife Anadoluyu tatmin etmek için azamî fedakârlık edilecektir diyorlar*.[862]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesine göre Dixon ve Toynbee, *Anadolu'nun boşaltılması sırasında Müttefik kontrol subaylarının hazır bulunması*nı istiyorlar.[863]

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Yunan Anadolu Ordusu Genel Komutanlığı, Türklerin ateşkes için sunduğu karşı teklifleri reddetmiştir. Bu karşı teklifler, Yunan askerî birliklerinin on beş gün içinde tahliye edilmesini içermekte*dir. *Ayrıca, Türklerin karşı tekliflerinin Paris, Londra ve Roma'da da reddedilmesi bekleniyor*. *Bununla birlikte, konferansa katılacak Yunan heyeti, Yunan Hükümeti'nin,*

[859] Hâkimiyet-i Milliye, 17 Nisan 1338-1922, Numero 484, *Mukabil Teklifatımıza Karşı Üç Devlet Tarafından Verilen Cevab Sureti*, s. 1.
[860] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 1989, s. 271.
[861] FO 371/7863/E 4466; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 251.
[862] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 289-290.
[863] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 382.

Kemalistlerin ateşkese yönelik yaptığı teklifleri reddettiklerine dair İngiliz kaynaklı haberleri yalanlamıştır.[864]

17 Nisan 1922. Fener Rum patriği Metaksas Meletios'un Rumbold'a beyanatı: *Yunan ordusunun ricatiyle Rumların vaziyeti ümitsiz oluyor. Türkiye'nin en fena tecellisi olan Kemalizm galip gelecektir.*[865]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *17 Nisan 338 (922) Pazartesi: Pandikyan beni çağırdı. Şahsımla ilgili ve Ankara'nın emriyle Hürrem Bey riyasetinde toplanan komisyon evrakı fotoğraflarının İngilizlerin elinde olduğunu bildirdi. Ve bunun Erkânıharp Yüzbaşısı Şakir Muzaffer tarafından yapıldığına karar verildi*.[866]

18 Nisan 1922. TBMM Reisi Mustafa Kemal, TBMM Hükümeti ordusunu Meclis konuşmasında şu vasıflarla sınırlandırdı: *Viyana surlarına dayanan eski Osmanlı ordularından biri değildir. İstilâlar yapmak veya saltanatlar yıkmak veya saltanatlar kurmak için şunun veya bunun elinde aleti ihtiras olmaktan münezzehtir*.[867]

Atina'daki İngiliz Büyükelçi Lindley, Curzon'a telgraf gönderdi. 26 Mart tarihli Müttefikler notasına bir an evvel cevab vermesi üzere Yunanistan'a baskı yapılmasını tasvib etmiyor.[868]

19 Nisan 1922. İtilâf Devletleri fevkalâde komiserleri Trakya'nın askerden arındırılmış hale getirilmesi hakkında muhtıra yayınladılar.[869]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *19 Nisan 338 (922) Çarşamba: İngilizlere Şakir Muzafferin verdiğine kani olduğumuz komisyon evrakı foto kopilerini Pandikyan delaletiyle ben, Halil Kemal ve Rasim Beylerle birlikte İngilizlerin elinde gördük. Fotoğraf camlarını 500 lira mukabilinde aldık*.[870]

20 Nisan 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. Britanya Hükümeti, Kemalistlerin gayr-ı resmî mümessili İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad'a (Belger), *İngiliz başkentindeki Yunan propagandasına karşı bir denge kurmak ve İngilizlerin Türklere karşı dostluk duygularını geliştirmek için Londra'ya* gelmesine müsaade edilmiştir.[871]

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki yazısından: *Bol keseden vaatlerde bulunup halkı aldatmak kolaydır. Türk askeri, her çarpışmada şehamet yaratılışını gene gösterir, fakat bu kadarıyla Anadolu kurtulur mu? Yunanlılar denize dökülmüş olur mu? Hulasa, bizi bu girdaptan ancak sulh kurtanr. Ankara ile sulh olmaz. Başka hükümet ister. Vakit geçirmeden onu hazırlamalıyız*.[872]

Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği memuru Hüseyin Hüsnü, Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Doğu Şubesi Şefi Safarov'a mektub gönderdi. TBMM mebuslar arasında muhtekirler (vurguncular) bulunuyor. Anadolu'da yoksulluk had bir safhadadır. Erkekler cepheye gönderildikleri için işgücünün ekseriyetini kadınlar yüklenmiştir. Halk, hayat memat meselesi acil olduğu vechile Kemalist yönetime tahammül etmektedir:

> Ankara
> 20/Nisan/22
> Yoldaşa!

[864] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 233.
[865] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 179.
[866] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 290.
[867] T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 19, s. 297.
[868] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 305.
[869] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 179.
[870] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 290.
[871] FO/7863/E 4553; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 228.
[872] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 391.

Mufassal mektup yazamıyorum çünkü vakit yok. Yalnız bugünkü vaziyeti arz edeyim: Memleket iktisadı çok bozulmuş yalnız bir hükûmetçi sınıf istisna edilirse cephelerde elem ve ölüm nişanelerinden başka hiçbir şey görülmüyor. Yalnız köyler değil hatta şehirler bile derin bir matem içinde. Bizzat Ankara'da eski hayat yok. Yalnız şehrin en kaynak yerlerinde tek tük mağaza ve dükkanlar görürsünüz ki bunlar yeni muhtekirler yani "Büyük Millet Meclisi" azalarıdır. Köylü işçi hepsi cephede... şüphesiz ki cephe faaliyeti her şeyi unutturmuş halk umumiyetle silah başı yaptığı için bütün işler kadınlara terk edilmiş. Binaenaleyh şimdi bu memleketin her bucağında köyde şehirde, tarlada, fabrikada en büyük âmil kuvvet kadınlardır. Tabii bunlar Avrupa kadınları gibi çehrelerinden kan fışkıran güçlü kuvvetli insanlar değil asırların ağır ve elemli yükleri altında belleri iki büklüm olmuş açık, saçık koyun sürüleri gibi tarlalara dökülmüş hayat arayan Türk analarıdır. Şüphesiz ki memleket bu hal ile uzun müddet varlığını muhafaza edemez. Nitekim bu sefalet günden güne büyüyor. Büyüdükçe halkın isyan ve inkılâp ruhları her gün biraz daha yükseliyor. Yalnız memleketin bugünkü vaziyetteki nezaketidir ki bu ruhun az zamanda tevsiine büyük bir mani teşkil ediyor. İşte memleketin küçük bir krokisi (?), gelelim bizim olup biten şeylere:

Eski teşkilât yine ihya edilerek faaliyete geçildi ve bir aydan beri de "*Yeni Hayat*" namında haftalık bir jurnal neşredildiği gibi "*Emek*"in çıkarılmasına da hasr-i mesai ediliyor. Belki Bir Mayıs'a behemehal bu da temin ediliyor da Mayıs bayramını *Emek*'le tebrik ederiz. Size belki Anadolu'da ve bilhassa Ankara'da birçok teşkilatlardan içtimai inkılâp taraftarlarından bahsolunur. Bunlar -bir ekalliyet istisna edilirse- mevki inkılâpçılarıdırlar. Bunlar o mebuslardır ki Mecliste her birerleri müthiş bir burjuva müdafii, fakat hariçte fukara taraftarı olanlardır. Çünkü memleketin efendileri kendileri olduktan sonra artık mevkilerini tehlikeye sokacak yeni bir harekete bunlarca ne ihtiyaç var. Şimdilik halk hükümete mutidir. Çünkü ortada bir hayat ve memat meselesi var. İşte bugünün kahramanları sırf bu va- ziyetten bi'l-istifade icra-yı hükûmet ediyorlar. Bakalım bu gaile ortadan kalktıktan sonra hükümetlerini ne şekle koyacaklar. Gerçi kendileri bu gaileden sonra halkın ahvalinde bir çok tebeddüller göstereceklerinden mufassal bahsedip duruyorlarsa da bunlar hep birer parlak cümleden ibarettir ki neticesi sıfıra müncer oluyor. Kendi ölümünü kendisi ihzâr eden bir şahıs varsa bunlardan da böyle bir hal beklenebiliyor. Fakat nerede! İstanbul Teşkilatıyla henüz irtibat ve muvasalat tesis edemedik. Onun için onların faaliyetlerinden size bir şey yazamıyorum. Burada faaliyet kısmen yoluna girdi. Şimdi de şimendifer amelesi rehberleriyle müzakerat cereyan ediyor. Yakında bunları da içimize almaklığımız pek memûldur. Bir Mayıs'ta bir amele bayramı yapmak tasavvurundayız. Şimdiye kadar Halk İştirakiyun Fırkası birkaç da beyanname neşretti. Suretlerini Zinet yoldaştan alırsınız. Bir profsoyuz teşkilatı için de uğraşıyoruz, muvaffak olursak ayrıca yazarım. Halk İştirakiyun Fırkası'nın pek mübrem ihtiyacına yani (*Emek*, *Yeni Hayat*) gazetelerinin neşriyle teşkilata sarf edilmek üzere yoldaş "Golman" ile Aralof ve Frunze dahil olduğu halde tertip edilip bir sureti de size gönderilen bütçenin vaktiyle tasdik ve işarı bittabi faaliyetimizi daha ziyade teşdîd edecektir.

Türkiye'nin bugünkü hakiki vaziyetini oraya izâm olunan Zinet yoldaş bertafsil size izah edeceğinden fazla malumattan şimdilik sarf-ı nazar ediyorum. Baki Komünist selamla- rim. Hem sefaret, hem teşkilat iki karpuz bir koltuğa sığmaz, ama ne yapalım.

Geberinceye kadar çalışmaya karar verdim.

Hüseyin Hüsnü[873]

21(?) Nisan 1922. Hariciye Nâzırı Lord Curzon derkenar yazdı: *Onu* [Doktor Nihad Reşad'ı] *ölmeyecek kadar ayakta tutacak ve vakit vakit gerekli reçeteyi vereceğim*.[874]

21 Nisan 1922. İngiliz Gizli İstihbaratı İstanbul şubesi, *İstanbul'daki Ulusçu örgütle sıkı ilişiği bulunan bir ajandan sağladığı* bilgilerle 634 numaralı mahrem muhtıra hazırladı:

[1.] 13 Mart'ta BMM'nde yapılan gizli oturumda, Ankara yönetiminin, yeni mali yılın ilk ayına ait bütçesi görüşülüyordu. Ankara yönetiminin Maliye Dairesi, yeni bütçeyi hazırlarken, bunu ılımlı göstermek için büyük dikkat harcamış ve tüm gideri 25 milyon TL olarak göstermişti. Bu gider şöyle karşılanacaktı: Ukrayna

[873] *TÜSTAV Komintern Arşivi*, CD 25, Klasör 32_36, Belge 271-272 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 335-337. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[874] FO/7862/E 4132; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 228.

yönetiminin söz verdiği 2 milyon lira tutarında altın, vergilerden 10 milyon lira, geriye kalan 5 milyon lira da özel savaş vergisi (Salyan)'dan sağlanacaktı. Bu savaş vergisi her köy ve kentte "empoze ediliyordu".

Bunu izleyen görüşme oldukça şiddetli geçiyor ve muhalefet yalnız yönetime değil, kişisel olarak Mustafa Kemal'e de saldırıyordu. Ali Şükrü (Trabzon), Yusuf Ziya (Bitlis) ve Selâhettin Bey (Mersin), sundukları bir önergede, dış ülkelerdeki çeşitli Kemalist kurulları için yapılan harcamadan ötürü yönetimi eleştiriyorlardı. Yapılan görüşme sırasında, Yunus Nadi (İzmir), Celâl Nuri (Anafarta), Tevfik Rüştü ve öteki milletvekilleri de önergeyi destekliyorlardı. Bu arada şiddetli olaylar vuku buluyor ve Meclis asbaşkanı oturuma on dakika ara veriyordu.

Görüşmelere yeniden başlanınca, açık oturum yapılıyordu. Hüseyin Avni söz alarak Fethi Bey'in Kuzey Anadolu'ya yaptığı gezi sırasında İçişleri Bakanı vekili olarak Vehbi Bey'in atanmasına karşı çıkıyor; bu atanmanın yalnız Mustafa Kemal'in onayıyla yapıldığını; Meclis'e danışılmadığını öne sürüyordu. Hüseyin Avni, Fethi ve Vehbi Bey'lerin görevlerinden çekilmelerini talep ederek sözlerine son veriyordu. Bunu izleyen oylama sırasında şiddet hareketleri oluyor ve Mustafa Kemal ivedilikle Meclis'e çağrılıyordu. Kemal gelir gelmez yaptığı "tehdit edici" bir konuşmada, savaş biter bitmez herşeyden elini çekeceği uyarısında bulunuyordu. Bunun üzerine geniş bir alkış tufanı kopuyor ve yönetim güven oyu alarak oturuma son veriliyordu.[875]

2. Türk-Rus ilişkileri. 5 Martta Rus Büyükelçisi Aralov, Mustafa Kemal onuruna bir yemek verdi. Karşılıklı ilginç konuşmalar yapıldı. Aralov, itilâf devletlerine karşı doğu halklarının saflarını sıklaştırmalarından sözetti. Mustafa Kemal, Türk ve Rus ordularının kuzeyden güneye aynı düşmana karşı, aynı hattı savunduklarını söyledi. Doğu halklarının tam dayanışma içinde olmaları gereğini vurguladı.

3. Ankara Hükümeti ve Afganistan: Kâbil Büyükelçiliğine atanan Fahrettin Paşa'ya verilecek talimat konusu görüşüldü. Büyükelçinin, Hint Hilafet Komitesi aracılığıyla Gandi'ye bir mektup götürmesi kararlaştırıldı. Büyükelçi, Afganistan'daki ingiliz gizli haberalma örgütü konusunda araştırma yapmakla da görevlendirildi. Fahrettin Paşa, Hindistan Müslümanları derneğine de bir mektup gönderecek ve Ankara'nın teşekkürlerini bildirecek. Paşa'nın yakında Kâbil'e hareket edeceği sanılıyor.[876]

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi, Vahideddin Hân'ı ihanetle itham etti: *Sultan yine Yunanlılarla el ele çalışıyor*.[877]

22 Nisan 1922. TBMM Hükümeti, Müttefiklere nota verdi:

Türkiya Büyük Millet Meclisi Hükümeti, 5 Nisan 1922 tarihli notasına cevaben Fransa, Büyük Britanya, İtalya hükümetleri üç devlet hariciye nâzırlarının hâr u samimî suretde Şark-ı Karîbde sulhun te'sisi arzusunu beyan eylediklerine ve diğer tarafdan mütareke teklifi dahi ancak Asya-ı Suğrayı muslihane bir suretde tahliye etdirmek maksadıyla yapıldığına göre Türkiya Büyük Millet Meclisi Hükümeti mütareke ile beraber tahliyenin vukuunu takib edilen maksadların netayic-i mıntıkıyesine daha mutabık görmüş ve 5 Nisan 1922 tarihli cevabî notasıyla harbin ihtimal-i avdetini ref' eylemek maksadını ta'kib eden Düvel-i Müttefikanın nokta-i nazarına tevfik-i hareket etdiğini zanneylemişdi.

Filhakika 23 Mart 1922 tarihli mütareke notasında üç devlet hariciye nâzırları muhasematın derhal ta'tilini musırane tavsiye ederken "Şark-ı Karîbde sulhu iade etmek ve yeniden can ve mal zayi etmeden Asya-ı Suğranın tahliyesi içün teklifatda bulunabilmek" maksadını ta'kib eylediklerini beyan ediyorlar. 26 Mart 1922 tarihli esasat-ı sulhiye notasında dahi mütarekenin "Yunan kuvvetleri tarafından Asya-ı Suğranın suret-i muslihanede tahliyesi ve bu havalinin mecmuu üzerinde Türk hakimiyetinin iade-i te'sisini temin etmek niyet-i sarihasıyla yapılmış olduğunu" zikreylemekdedir.

[875] FO 371/7862/E 4222; R/21 kod adlı ajanın 30 Mart 1922 tarihli raporu; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 251-252.
[876] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXII-LXIII.
[877] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 393.

Bunlara zamimeten Büyük Britanya Hariciye Nâzırı Lord Kurzon teklif edilen mütareke kabul edildiği hâlde bunu, Yunan kuvvetlerinin tedricen Anadoluyu tahliyelerinin ta'kib edeceğini 23 Mart 1922 tarihinde Lordlar Kamarasında beyan eylemişdir.

Bu silsile-i beyanatı nazarda tutan Türkiya halkı mütareke ile beraber Anadolunun tahliyesinin de bilamehel başlayacağını ümid etmekde iken maatteessüf 15 Nisan 1922 tarihli tebliğ-i ahirinde Düvel-i Müttefika mütareke ile beraber derhal tahliyeyi kabul edemiyeceklerini ve tahliyeyi şerait-i sulhiye heyet-i umumiyesinin kabulüne ta'lik edildiğini bildirmişdir.

Yunan Hükümetinin "müzakeratın başlamasından evvel bu kabil bir şartı kabulden imtina etmesi ve harbin Trakyada başlayabilmesi" gibi Düvel-i Müttefikanın hâr u samimî sulh arzularına bilfiil muhalefeti ve cihan efkâr-ı umumiyesi karşısında ağır takbihleri ve ithamları davet edecek olan harekatı Düvel-i Müttefikanın tahliyenin ta'likine sebeb olarak göstermiş olmalarını burada münakaşa etmekden hükümetim ictinab etmek ister. Herhalde mezkur sebebler tahliye hususundaki Türk nokta-i nazarının sulh menafiine ve adl ü hakka ne derece muvafık olduğunu isbat etmekdedir.

Yalnız hükümetim şurasını te'yide lüzum görür ki bir zamanlar pek zengin ve mesrur olan arazi-i meşgulede Yunan idaresi her gün geçdikce şimdiye kadar yapdığı yangınlara, tahriblere yenilerini ilave etmekde ve dökülen masum İslâm kanlarını yeni kurbanlarla tezyid eylemekdedir. Son günlerde ezcümle İtalyanın tahliye etdiği Söke taraflarında Yunan ordusunun köyleri yakmak ve ahaliyi katl-i âm etmek suretiyle irtikab etdikleri mezalim bu müddeamızın delilidir.

Yunan işgalinin Türk topraklarında yıkdığı harabeler ve müreffeh ahali-i İslâmiyeye mucib olduğu nâkâbil-i tasavvur fecâyii İzmir ve havalisini ziyaret eden bütün bîtaraf ecnebilerle birlikte Salib-i Ahmer murahhaslarının dahi taht-ı şehadetindedir. Hıristiyan ekalliyetleri himaye etmek hususundaki mesai-yi insaniyeleri malum olan Düvel-i Müttefikanın Yunan işgali altında inleyen Müslüman ekseriyetlerini bedbaht tâli'lerine daha bir müddet terk etmek ve uzakdan seyirci kalmak isteyeceklerine hükümetim inanmak istemez. Bu ümid ile Düvel-i Müttefika hariciye nâzırlarını tahrik eden hissiyat-ı insaniyeye müracaat ederek tâli'imiz ve masum İslâm kardeşlerimizi bir ân evvel hasmın tahammülsüz ve zalimâne idaresinden kurtarmalarını ve kendi niyet ve maksadları vechile mütarekeyi tahliye ile ta'kib etdirmelerini hükümetim musirâne rica eder.

Vatandaşlarını bir ân evvel hasmın pençe-i zulmünden kurtarmak azm u iradesiyle müteheyyic olan Türkiya halkının tahliyeyi şerait-i sulhiye heyet-i umumiyesini kabulden sonraya ta'lika muvafakat etmemekde ne derece ma'zur olduğunu Düvel-i Müttefikanın süluhetle teslim edeceğini hükümetim kaviyyen ümid eder.

Hükümetimin tahliye hususundaki nokta-i nazarı kabul olunduğu takdirde 26 Mart 1922 tarihli notadaki davete imtisalen şerait-i sulhiyeyi berâ-yı tedkik murahhaslarını göndermeğe âmâde olduğunu evvelce de bildirmek şerefini ihraz etmişdim. Ancak mevcut şartlar arasında Büyük Britanya Başvekâleti 1918de "Türkiyayı Pâyitahtından veya ırkan ekseriyet-i hakime ile Türk olan Trakya ve Asya-ı Suğranın zengin ve meşhur arazisinden mahrum etmek içün harb etmez." yolundaki resmî ve âlî teminatına ve müttefik devletler hariciye nâzırlarının fikirlerinde ve müstakil bir mevcudiyet-i milliyeye tekrar ibtidar edebilmesine müsaade edecek kuvva ile Türk milleti ve devletini kendilerine aid addedilebilecek topraklar da tekrar iade etmek ve Müslümanlara en munsifâne bir tarz-ı idare temin eylemek vesaire gibi 26 Mart 1922 tarihli notada zikrolunan prensibler Türkiya halkının istihsali içün bunca fedakârlıklar ihtiyar eylediği gayelerden ayrı bir şey olmadığına göre işbu prensiblere uymayan şerait-i sulhiyenin ona göre tashih olunacağından ve binnetice şeraitin heyet-i umumiyesi üzerinde mutabakat hasıl olacağından hükümetim kat-ı ümid etmek istemez.

Türkiya halkı, kendine aid topraklarda müstakil ve emin yaşamakdan ve şimdiye kadar serbestce terakki ve inkişafa mâni' olan siyasî, adlî ve iktisadî ve mâlî zincirlerden kurtulmakdan ve Hıristiyan milletlere tabiî görülen hukukdan sırf Müslüman olduğu içün mahrum edilmemesinden başka bir şey arzu etmediğini hükümetim bir defa daha tekrara müsaadenizi rica eder.

Filhakika Harb-i Umumîye girmek yüzünden imparatorluklar vüs'atindeki memleketlerden mahrum edilmek suretiyle mağlub devletler arasında en ağır zarara düçar olan Türkiya halkının meşru ve mütevazı olan ber vech-i bâlâ gayeleri Düvel-i Müttefikaca esas itibarile kabul edilmiş iken tahliyeyi şerait-i sulhiye heyet-i umumiyesinin kabulüne ta'lik etmenin şerait-i sulhiyeyi tesbit içün geçecek aylar zarfında düşmana Anadoluda

tecdid-i muhasemat iktidarını vermekden ve her türlü itirazdan ârî bir suretde Türklere aid yeni teslim olunan arazide müstevlilerin mütemadî ve mütezayid tecavüzleri altında İslâm namusu ve kan ve malının heder olmasına fırsat ihzar eylemekden başka bir netice veremiyeceğine hükümetim kânidir. Hususile şerait-i mezkurenin Anadoluda bir Yunan istila ordusu bulundurmağa ihtiyacı olmadığı itikadındadır.

Şurasını da beyana lüzum görürüm ki Düvel-i Müttefika şerait-i sulhiye heyet-i umumiyesinden hangilerini nukat-ı hususiye telakki edildiklerini tasrih etmemekle hükümetimi tereddüde düçar eylemişdir.

Filhakika muhtelif nukat-ı nazara göre muhtelif ictihadlara ve tefsirlere mütehammil olmasından nâşî bu tarz-ı taksim dahi mahzur ve mucib-i münakaşadır. Bütün bu münakaşat ise İslâm ahali üzerindeki bâr-i işgalin temâdî ıztırabını mucib olacakdır.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Hükümeti tahliye hususundaki taleb-i esasiyesinin büyük bir mikyasda tatmini hakkındaki beyanatdan müteşekkir olmağla beraber mülahazat-ı ânife sevkile mütareke ve tahliyeye aynı zamanda başlanması lüzumunu tekrara kendini mecbur görmüşdür. Şu kadar var ki: muhaberat ile geçecek zamanları hıfz etmek ve yeniden mal ve can zayi etmeden sulha vasıl olmak emrinde ileri sürülen muhtelif nukat-ı nazarın filhakika kâbil-i te'lif olub olmadığını şifahen müzakere ile hal ve ta'yin etmek ve muhtac-ı tenvir olan noktalar üzerinde doğrudan doğruya anlaşabilmek maksadlarıyla evvela ihzarî şekilde görüşmek ve zemin-i i'tilaf bulunduğu takdirde derhal sulh müzakeratına mübaşeret etmek üzere sahib-i salahiyet murahhaslarımızın tesbit olunacak tarihde İzmit şehrinde Düvel-i Müttefikanın sahib-i salahiyet murahhaslarıyla buluşmağa âmâde olduklarını hükümetim namıza arz ederim ve bu teklife muvafakat olunduğu takdirde murahhaslarımızın isimlerini bildirmek üzere iş'ârını rica ile kesb-i şeref eylerim.

21 Nisan 338
Türkiya Büyük Millet Meclisi
Hariciye Vekili[878]

TBMM Hükümeti Moskova sefîri Mirliva Ali Fuad (Cebesoy) ve maiyeti, Polonya ve İngiliz lehine casusluk yaptıkları sebebiyle Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti'nden sınırdışı edildiler:

Moskova'daki Türk Askerî Ataşeliği ÇEKA tarafından basılır. Gerekçe, personelin Polonya ve İngiliz temsilcilikleri ile ilişkide bulunarak casusluk olayına karıştıkları iddiasıdır. Sorumlu görülenler tutuklanır. Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa ve Dışişleri Halk Komiseri Karahan'ın karşılıklı notalarının bir sonuç vermemesi ve Ali Fuat Paşa'nın Karahan'la görüşmeyi bir türlü kabul etmemesi üzerine çabalar çıkmaza girer. 10 Mayıs'ta Ali Fuat Paşa, sınırdışı edilen memurların da aralarında bulunduğu 15 kişi ile birlikte Moskova'dan ayrılır ve Türkiye'ye geri döner.[879]

TBMM Hükümeti Maliye Vekili Hasan (Saka) istifa etti.[880]

23 Nisan 1922. TBMM Reisi Mustafa Kemal, TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin gazetesi *Yenigün*e mülakat verdi: *23 Nisan, Türkiye milli tarihinin başlangıcı ve yeni bir dönüm noktasıdır. Bütün bir cihan-*

[878] Hâkimiyet-i Milliye, 24 Nisan 1338-1922, Numero 490, *Evvelki Gün Büyük Millet Meclisi Tarafından Müttefikan Kabul ve Tasvib ve Derhal Müttefiklere Tebliğ Edilen Nota Metni*, s. 1. *Hakimiyet-i Milliye* nüshasında yer verilmeyen fevkalâde bir detay, İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivindeki nüshada yer alıyor: "Bu teklife Ankara Hükûmeti, Hariciye Nazırı Yusuf Kemal Bey tarafından kaleme alınan 22 Nisan 1922 tarihli nota ile karşılık verdi. Hamit Bey aracılığıyla Yüksek Komiserlere sunulan bu notada Ankara Hükûmeti, Müslümanların güvenliğinin sağlanması ve Anadolu'nun tahliye edilmesi şartıyla yapılan teklifleri görüşmek üzere İzmit'te bir konferans yapılabileceğini bildirdi. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın İzmit'e gideceği, tam yetkili devlet başkanı olarak **TBMM'ne danışmadan** yapılacak tekliflere cevap verebileceği belirtilerek İtilâf yetkililerinin de aynı yetkiye sahip temsilciler atamaları talep edildi." FO, 371/7862, E 4430; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 946. İktibasdaki **vurgu**lar tarafımıza aiddir.

[879] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 139-140.

[880] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 394.

ı husumete karşı kıyam eden Türkiye halkının, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni vücuda getirmek hususunda gösterdiği harikayı ifade eder.[881]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf: *Ankara, Paris tekliflerini tartışmaya açık sayıyor. Milliyetçilerle Anadolu'da buluşmak olmaz. Hamid Bey, Konferans İzmit'te yapılırsa Mustafa Kemal de katılacak, diyor*.[882]

Resim. *Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumîsi Reisi Hâmid Beğ* (Tevhîd-i Efkâr, 8 Eylül 1337-1921, s. 2).

Resim. *Hükümet-i Milliyemizin cevabını İ'tilâf Devletlerine tevdi ve tebliğ etmiş olan Hâmid Beğ* (Tevhîd-i Efkâr, 24 Nisan 1338-1922, s. 1).

İspanyol El Sol gazetesi yazıyor: *Özellikle Türkiye'nin Rusya ve Almanya ile bir blok oluşturması kaygı verici bir gelişme*dir.[883]

24 Nisan 1922. Britanya'nın Atina Askerî Ataşesi Miralay Hoare Nairne, Batı Anadolu'da Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Erkân-ı Harb Reisi General Pallis'le mülakat ettikten sonra Londra'ya muhtıra gönderdi:

> Anadolu'daki Yunan ordusunun morali yüksekti[r]. Sakarya çekilmesinden sonra moral epeyce düşmüştü. Ama ondan sonraki sıkı çalışmalar sonunda moral yeniden yükseltilmişti[r]. "General Pallis, askeri bir harekâtla Türklerin, Yunanları şimdiki mevzilerinden sökebileceklerine inanmıyor". Türkler ancak cephenin güney kısmına saldırabilirler. Türk ordusunun hareket yeteneği ve yiyecek içecek durumu başka bir hücuma geçmelerine imkân vermeyecekti[r]. Türklerin Aşağı Menderes Vadisi'ne doğru harekâta kalkışmaları, kendi "boyunlarını kemente uzatmaları" demek olacaktı[r]. Bununla birlikte Afyonkarahisar bölgesinde Türk hücumu beklenebilir. Ama burada da savunma tedbirleri çok kuvvetlendirilmişti[r]. Sonra, "Türklerin morali düşüktü[r]." Yunan ordusunun önemli bir kısmı Anadolu'yu boşaltmaya karşı. "Düşünen" Yunan subaylarının çoğu ise, İzmir bölgesi dışında, Anadolu'nun boşaltılmasını "askeri bir zorunluluk" olarak görüyorlar. Sakarya'da Mustafa Kemal'e karşı kesin bir zafer kazanılamamıştı. "Mustafa Kemal'i ezmek" için Yunan ordusunun önünde iki imkân var: İstanbul'u işgal etmek ve Anadolu'yu abluka altına almak. Ama bunlar kullanılamıyor. Kullanılamayınca Mustafa Kemal'i ezme umudu da yoktu. Bu bakımdan İzmir bölgesine özerklik verilmesi şartıyla Yunan ordusu Anadolu'yu boşaltabilir. Bunlar, General Pallis'in görüş. General Pallis'in "zayıf bir insan" olarak nitelendirildiği ve "dinleyenin isteğine göre konuştuğunun" söylendiği de belirti[li]yor.[884]

25 Nisan 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf: *Ankara'ya verilecek cevap konusu müttefik Yüksek komiserlerince görüşüldü. Bazı noktalar üzerinde görüş birliğine vardık gibi. İzmit konferansı konusunda karara varamadık. Fransız Yüksek komiseri*

[881] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 396.
[882] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXIII.
[883] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 233.
[884] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 338-339.

İzmit'e taraftar, İtalyan ortada görünüyor. Bense karşıyım. Ankara'nın cevabı bence taktik bir manevradır.[885]

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki yazısından: *Ankara'nın cevabı, barışın kurulmasına hizmet etmez. Mustafa Kemal ve arkadaşları, bu devlet ve milleti savaşa sürüklediler. Şimdi bu hatalarından dönemiyorlar*.[886]

Yunan Hükümeti tarafından tanınmayan İstanbul'daki Rum Ortodoks Patriği Meletios Metaksakis, sabık başvekil Venizelos'a mektub gönderdi:

> Karşılaştığımız birçok zorluklar arasında, Stergiadis'in genel tutumu da var. Patriklıaneye karşı, Gounaris'den bile daha düşmanca davranıyor. Devletin Asya işgalini daha fazla uzatamayacağını ileri sürmekle birlikte, halka hizmet etmek için gönderdiğimiz Başpiskoposları hakaret ederek kovuyor. Atina'da son kez bulunduğu sırada, hiç kimsenin kendisi kadar içtenlikle rejim için çalışmadığı izlenimini bırakmıştır...
>
> Ülkenin genel çıkarları konusundaki görüşlerimizde bile umutsuzca ayrılmış olduğumuz için hepimizin burada, İzmir'de ve Atina'da karanlıkta bocaladığımız, artık kesin bir amaç olmadan dostlarımıza, düşmanlarımıza çattığımız besbelli. İşte bu nedenle hepimiz, sizin dehanızın ışıklarını bekliyoruz... Bay Stergiadis gibi siz de Asya'daki mücadelenin bir vatan mücadelesi olmadığını düşünüyorsanız, Patrikhanenin davranışını buna göre düzenlememizi bize söyleyiniz. Ama eğer Stergiadis hata ediyorsa, yurduna hizmet ettiği inancında olan İstanbul Grubuna karşı girişilen saldırılardan üzüntü duyanlarla ilgili görevini söylemekte gecikmeyiniz.[887]

26 Nisan 1922. Churchill'in Curzon'a beyanatı: *Türkiye hakkındaki politikamız bizim menfaatimize aykırıdır.*[888]

İstanbul matbuatından *Akşam* gazetesi: [Trakya İşgal Kuvvetleri Başkumandanı] *Yunan generali Hacıanesti, tahliyeyi temin etmek üzere İzmir'e seyahat etmekte imiş*.[889]

27 Nisan 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı rapor kaleme aldı. TBMM Hükümeti Cenova Konferansına katılmak için Avrupa'daki mümesillerine talimat vermişti. Paris'deki TBMM mümessili Ahmed Ferid (Tek), TBMM Hükümetinin Cenova Konferansı haricinde bırakılmış olmaklığını protesto etmiştir. Roma'daki TBMM Hükümeti mümessili Celâleddin Arif, TBMM Hükümetinin de konferansa davet edilmesi için şahsen İtalya Hariciye Nâzırı Shanzer'e müracaat etmişti fakat Shanzer, Türklerin Müttefiklerle hâlâ hal-i harbda oldukları ve Cannes Konferansı itibarıyla Türkiye'nin *bir Asya devleti* tanımlandığını belirtmiş, Cenova Konferasına gayr-ı resmî surette iştirak edilmesini Celâleddin Arif'e salık vermiştir.[890]

TBMM Hükümetinin malî ve iktisadî idare buhranına bir delâlet olarak İktisad Vekili Sırrı (Day), istifa etti:

> İktisat Bakanı Sırrı Bey hakkında güven oylaması iki kere tekrar edildi. İkinci oylamada güven ve güvensizlik oylan eşit çıktı (78'er). Üçüncü oylamada güvensizlik oyları 79'a çıku, güven bildiren oylar ise 75'e indi. Sırrı Bey istifa etti. Önceki gün, Meclis'te kendisinden cevap istenen sorulara üstünkörü cevaplar vermiş olan Sırrı Bey hakkında yapılan ilk oylamada 7 çekimser, 44 güvensizlik oyuna karşılık 98 güven oyu çıkmış ancak bu sayılarla çoğunluk sağlanamamıştı.[891]

---

[885] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXIII.
[886] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 400.
[887] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 384-385.
[888] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 179.
[889] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 402.
[890] FO/7863/E 4553; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 193.
[891] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 402.

Kastamonu matbuatından Kemalist *Açıksöz* gazetesi: *The Morning Post gazetesinin muhabiri İstanbul'dan gazetesine çektiği telde "Türkiye, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ve bugünkü teşkilat sayesinde süratle terakki edecektir" diyor*.[892]

İstanbul matbuatından *Tercümân-ı Hakikat* gazetesi: *İzmir Yunan Komiseri, Anadolu'nun terkine lüzum görüyor*.[893]

İzmir'deki İngiliz Muavin Konsolosu Hole, Anadolu Rumları "Müdafaa-i Hukuk Komitesi" ileri gelenlerinden Nicholas Pavlidhis'le uzun bir görüşme yapmıştı. Kaleme aldığı muhtırayla Britanya Hariciye Nezâretine mezkûr *hareket hakkında etraflı bilgi veriyor*. Yunanistan'daki Yunan ile Anadolu'daki Rumlar arasında sınıfsal ve siyasal ayrışma mevzubahistir:

> Hareket, esas itibariyle Elenlik hareketinden ayrı, bir Anadolu (Mikroasia) hareketiydi. Taraftarları Anadolu ve Adalar Rumlarıydı. Politikası, Müttefiklere ve Atina Hükümetine meydan okumaktı. Ama Atina Hükümetiyle işbirliği yapacağına ilişkin kanıtlar da vardı. Komite, Yunan işgalinin işe yarar bir çözüm yolu getireceğine inanmıyordu. Böyle düşünmekle, "Kemalistleri yabancı işgalcilere tercih edecek bazı eski (old) Türk sınıflarını"da yanlarına çekebileceklerini umuyorlardı. Ayrıca Yunan idaresinin yerli zenginlikleri Atina'yı güzelleştirmek için kullanacağı düşünülüyordu. Yerli "esir" Rumlarla Adalar Rumlarının bu konuda Yunan idaresinden uzun şikayetleri vardı. Yerli gelirler yerinde harcanmıyordu. Eski Yunanistan için kullanılıyordu. (Yunan idaresi Anadolu'yu sömürüyordu.) Klasik Yunanistan'da, ayrı ayrı site devletlerinin birbirlerine güvenmedikleri gibi, İyonya Rumlarıyla eski Yunanistan arasında da derin ayrılıklar vardı. Ama Anadolu Rumları, Yunan idaresini istemedikleri gibi, Kemalist idareyi de istemiyorlardı. Kemalistlerin muzaffer yürüyüşleri Anadolu Rumlarını toplu göçe zorlayacaktı. Bu bakımdan Anadolu Rumları "Müdafaa-ı Milliye Komitesi"; devletlerin "kâğıt üzerindeki güveneelerini" yeterli bulmuyordu. Bir yandan Kemalist idare korkusu, öte yandan Yunan ordularının Anadolu'yu boşaltma olasılığı Anadolu Rumlarını "bağımsız harekete" itiyordu. Bu "bağımsız hareket" silahlı direnişle olacaktı. Silahlı direniş Avrupa'nın yardımı olsun, olmasın yapılacaktı.
>
> Bu fikirlerle hareket eden "Mikroasia" Rumları, öncelikle Bandırma'dan Alaşehir ve Menderes Vadisi'nin güneyine ve oradan da Kuşadası'na kadar uzanan bir bölgeyi tutmak kararındaydılar. Bu bölgeyi savunacak kuvvetler şöyleydi: Halen Yunan ordusunda hizmet eden 35.000 Anadolulu (Mikroasiates), 25.000 Giritli ve 10.000 Adalı askerden başka, Anadolu'dan 10.000, İzmir bölgesinden 20.000 kişilik kuvvet daha toplanacaktı. Böylece 1 00.000 kişilik bir ordu meydana getirilmiş olacaktı. 19 ile 32 yaşları arasındaki bu genç ordunun yarısından fazlası orduda uzun hizmet görmüştü. Bunlara, İzmir'i bırakmamaya ahdetmiş 3.400 subay kumanda edecekti.
>
> 100.000 kişilik ordudan başka, 32-45 yaşları arasındaki kimselerin de seferber edilmesiyle 25.000 kişilik bir yedek kuvvet de toplanacaktı. Bu tedbir şimdiden Anadolu içlerinde uygulanmaya başlamıştı ve olumlu sonuç veriyordu. Sözgelişi Urla kasabası 2.560, Manisa 3.000, Edremit 800 asker vermişlerdi ve küçücük Balia (Balya) bile 308 kişi çıkarmıştı. Toplananlar askeri talim görüyorlardı. Ermeni cemaati de yardıma söz vermişti. Bu orduyu ayakta tutmak için gerekli para başlıca üç kaynaktan toplanacaktı: a) Yerli Türklerden vergi alınacaktı, b) Düyunu umumiye gelirlerinden Türk Hükümetine verilmekte olan hisseler alınacaktı, c) Lüks vergiler konacaktı. Bunlardan başka yabancı ülkelerdeki Rum toplulukları da yardım sözü vermişlerdi. İstanbul Rumlarından 20 milyon Türk Lirası, Amerika Rumlarından da 10 milyon dolar gelecekti. Mikroasia "Müdafaa-i Milliye Komitesi": ordusunun başkumandanlığını General Papoulas'a emanet etmek niyetinde değildi. Çünkü Papoulas, Pavlidhis'in deyimiyle, Kral Konstantin'in bir "kuklası" idi. Komite, daha kabiliyetli bir lider bulmakta güçlük çekmeyecekti, Papoulas'tan başka generaller de vardı.

[892] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 403.
[893] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 404.

Müdafaa-i Milliye Komitesi, Majesteleri Hükümetinin fikren kendileriyle beraber olduğuna kanidir. M. Pavlidhis, bu bölgenin özerkliğinin Boğazlar üzerindeki İngiliz idaresini geniş ölçüde kolaylaştıracağını belirtti. Komite, pek yakında Londra'ya gidecek olan Venizelos'un müdahalesine çok güveniyor görünmektedir.[894]

28 Nisan 1922. Mensubları arasında Yüzbaşı Ernest Nathaniel Bennett'in[895] ve ajan A.H.206 Doktor Nihat Reşat'ın (Belger) yer aldığı İngiliz-Osmanlı Cemiyeti, senelik içtimaını Prens Henry'in *tarihî* salonunda gerçekleştirdi ve bu, geçmiş toplantılara nazaran en kalabalık celse oldu. Anadolu'nun tahliyesi:

Londrada ahiren intişar eden şayan-ı dikkat bir eser ve Yunan tarafdarlarının hakikati nasıl tahrif etdiklerine bir misal

Londra – 30 Nisan 1922

Londra muhabir-i mahsusumuzdan:

İngiliz-Osmanlı Cemiyetinin senelik ictimaı 27 Nisan tarihinde (Flit Estrit)de Prens Hanrinin tarihî salonunda vuku bulmuşdur. Bundan evvelki senelik ictimalarda hiç bir zaman bu seneki kadar kalabalık görülmemişdi. Salonun eski meşeden mamul tezyinatı ve güzel ve azametli mefruşatı, ictimaın mahiyet-i ciddiyesine uygun düşüyordu. Evvela senelik rapor ve hesablar okundu ve bu seneye mahsus memurîn intihab olundu. Mister (Hornimen)in vüruduna kadar ictimaı Doktor (Grifin) riyaset etdi.

Kâtib Mister (Arturfiyıld) tarafından yorulmak bilmeyerek sarf edilen mesai herkesin müzahir-i takdiri oldu. Mumaileyh mevcud müşkilat ve müzahameye rağmen Türk davasını büyük bir azimle müdafaa etmiş ve 1912 senesinde cemiyetin tesis olunduğu zamandan beri bütün boş vaktini cemiyetin işlerine hasreylemişdir.

Hazır bulunanlar arasında Mister (Arnold Lupeten)e Yüzbaşı (Benet), Yüzbaşı (Diksen Conson), Yüzbaşı (Layen Tomson), Mister (Saklatvala), Mister (Lovgro), Profesör ve Madam (Lion), Mister ve Misis (Armstrong), Mister ve Misis (A.P.Teli), merhum Atâullah Efendi kerimesi Doktor Hayrünnisa Hanım mevcuddu. Mustafa Reşid Paşa, refakatinde Başkâtib Şefik Beğ bulunduğu halde hazirûn arasında idi.

Mister (Hornimen), Mister (Lüpeten), Yüzbaşı (Benet), Mister (Saklatvala), Profesör (Lion) ve Mister (Flit) tarafından nutuklar irad edilmişdir. Mustafa Reşid Paşa Fransızca beyanatda bulunarak cemiyete ve Türkiyenin İngiliz dostlarına adalet namına sarf etdikleri mesaiden dolayı teşekkür etmişdir. Müşarileyh az, fakat mükemmel surette intihab olunmuş ve maksada tamamiyle muvafık sözler söylemişdir.

Nutuklar arasında bazı latifeler de yok değildi. Ezcümle Mister (Saklatvala) Büyük Britanyanın Filistinde bir Musevî yurdu tesisine neden bu kadar ehemmiyet verdiğini izah yolunda demişdir ki: "Musevîler her girdikleri memleketde tesis-i hakimiyet ederler. Buralarda da birçok sahalarda hemen tamamiyle hâkim bulundukları içün Filistinde bir yurd tesisi namı altında buradan harice çıkarılmaları maksud bulunmakdadır."

Birçokları içtimada hazır bulunmadıklarından dolayı mektubla itizar-ı beyan eylemişlerdir. Elyevm Berlinde olan Kaimmakam (Kenvorti) ile (Heişings)de nekahet günlerini geçiren Doktor Nihad Reşad Beğ Londraya varır varmaz hastalığa tutulduğundan doktorun tavsiyesiyle (Heişings)e gitmişdir.

[894] FO, 406/49, s. 298-299, No. 110/1; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 311-313.

[895] Ernest Nathaniel Bennett; *bir İngiliz akademik, siyasetçi, kâşif ve muharrir.* "Manchester Guardian" gazetesi muhabiri olarak katıldığı 1911 Trablusgarb Harbi'nde Ali Fethi (Okyar) ve Mustafa Kemal ile bizzat tanıştı: Ernest N. Bennett. (1912). *With the Turks in Tripoli*. Great Britain, London: Metheuen & Co. Ltd. Balkan Harbi hengamında Trakya'daki Türk Ordusuna "Matbuat Sansür Memuru" olarak "hizmet" etti ve *paşa* unvanıyla taltif edildi. Birinci Cihan Harbi hengamında Salib-i Ahmer (Kızılhaç) Cemiyeti hesabına faaliyetlerde bulundu ve 9'uncu Kolorduya bağlı yüzbaşılık yaptı. Aynı zamanda İngiliz Donanması İstihbarat Dairesinde vazife görmüştür. Liberal Fırka eski mebusu olan Ernest Bennett, 1916'da istifa ederek İşçi Fırkasına katılmış ve 1945'te emekli olasıya kadar siyasî hayatına bu fırkada devam etmiştir (en.wikipedia.org).

İngilterede Türkiye lehinde icra-yı tesis eden cereyanların kuvvet bulduğuna şübhe yokdur. Eskiden daha fazla mikdarda gazeteler Türkiyeye karşı adaletle hareket edilmesi lehinde neşriyatda bulunuyorlar. Hele Yunanlılara ne malî suretde, ne de başka herhangi bir tarikle muavenet gösterilmemesi hakkında daha fazla hararetle yazılar yazılmakdadır. (Tayms) ve (Deyli Meyl) dahil olduğu halde bütük Nortklif gazeteleri, (Deyli Mirer), (Sandey Pikçoriyel) ve daha bir iki gazete Yunanlıların derhal Anadoluyu tahliye etmesine muhtelif derecelerde şiddet ve hararetle tarafdar bulunuyorlar. Bazıları Irakın da tahliyesini iltizam ediyorlar.

İşin askerî tarafı şuradadır ki bugüne kadar İngilterede bir (Piyer Loti) yetişmemişdir. Fransız edibinin Türk hayatını tasvir yolunda çok zamandan beri yazdığı yazıları İngilterede de yazan bir muharrir zuhur etseydi iş değişecekdi. İyi bir kalemden çıkmak şartile bu gibi yazılar Londra efkâr-ı umumiyesine siyasî münakaşa yollu yazılan şeylerden birkaç misli fazla tesir eder.[896]

29 Nisan 1922. Ramazan Ayı'nın ilk günü. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet Paşa, bu *akşam geç vakit*te, Müttefiklere cevabî nota verdi:

Bâb-ı Âlî menatık-ı meşgulenin tahliyesini tesri' suretle Hükümet-i Seniyyeyi tatmin emrinde ızhar eyledikleri arzudan dolayı Fransa, İngiltere ve İtalya hükümetlerine teşekkür eder.

Beyanat-ı mezkureden Yunanlılar tarafından irtikab edilib gerek Salib-i Ahmer gerekse kendileri tarafından tahkikat-ı lazıme icrasına memur edilen murahhasların raporları ile emniyet hasıl etdikleri mezalime Düvel-i Müttefikanın bilatehir hatme çekmek azminde oldukları kanaatı istihsal olunmuşdur.

Bu kabil mezalime ve hukuk-ı beyne'd-devle mugayir bir vaziyete nihayet verecek olan emr-i tahliyeyi taleb etmekle Bâb-ı Âlî taviz-i müstelzim bir lütf-ı niyazda bulunmuş olduğu zehabında olmayıb hak ve hudud vekâletini tahtı ve tecavüz eyleyen bir vekilin pâ-mâl-i istilası bulunan memleketin bugün cihanca musaddık desatir-i insaniyete müstenid ve muvafık olduğu ve binaenaleyh bunun Düvel-i Müttefikaca bir kere daha derpiş ve tedkik edilerek müzahir-i is'af ve kabul olacağı itikadındadır.

Düvel-i Müttefikanın 19 Nisan tarihli takrirlerinde ızhar olunan arzu vechile Hükümet-i Seniyyenin 26 Martda teklif olunan şerait-i sulhiyenin heyet-i umumiyesini "nukat-ı mahsusasının münakaşası kaydile" kabule âmâde bulunması tahliyenin sür'at-i icrası hakkında perverde etdiği itimadı bir kat daha takviye etmekdedir.

Düvel-i Müttefikanın 26 Mart tarihi ile teklif eyledikleri şerait-i sulhiyenin mebni-i aleyhi olan ve Türkiya ile Yunanistan arasında tarafeynden hiçbirine netice-i mağlubiyet addolunabilecek şeraiti tahmil etmeyecek muhik bir sulhun iadesini tazmin eden -esas-ı evvelî- Hükümet-i Seniyye kabul ve ancak Trakyanın bir kısmının daha fekkile Türkiyanın yeniden bir teczıyeye düçar edilmesi hususunun bu esasa tamamen münâgâtını müzakerat-ı sulhiye esnasında isbata âmâde olduğunu beyan eyler.

---

[896] Vakit, 11 Mayıs 1338-1922, Numero 1587, *İngiliz-Osmanlı Cemiyetinin Senelik İctimaı*, s. 1-2. İngiliz-Osmanlı Cemiyeti'nin mensub profilleri oldukça ilginç: "Bu dernek içerisinde yer alanlar Lord Mowbray gibi asilzade ailesinden, yine Aubrey Herbert gibi bir kontun oğlundan, muhafazakâr milletvekillerinden gazetecilere kadar geniş bir yelpaze oluşturmuştur. Her ne kadar böyle etkili isimler bu dernekte yer alsa da faaliyetlerinin etkisi de aynı oranda görülmemiştir. I. Dünya Savaşı başlamadan evvel dernek çoğunlukla Osmanlının toprak bütünlüğü ve İngiltere'nin savaş çıkacaksa bile Osmanlı ile aynı safta yer alması gerektiği düşüncesini savunmuşlardır. Fakat burada ilginç birkaç nokta vardır. Mesela bu dernek içerisinde Rus göçmeni liberal haham Jaakoff Prelooker'ın, hahambaşıdır ve Siyonist önderlerden olan Moses Gaster'in, Yahudi gazeteci Lucien Wolf'un yer almış olması şaşırtıcıdır. Çünkü bunlardan bazısı o dönemde Osmanlı toprağı olan Kudüs'e yerleşmek niyetinde olan Siyonist destekçisidir. Bunların dışında ilginç olan bir şey daha vardır ki, o da Aubrey Herbert'ın bu dernekte Osmanlı toprak bütünlüğünü savunurken diğer taraftan da savaş başlayınca Lawrence ile birlikte Arap Bürosu'nda Osmanlı'nın Arap coğrafyasının ayaklanma hazırlıklarını yapmış olmasıdır. Bütün bunlar akla acaba bu dernek ısmarlama bir kuruluş mu sorusunu getirmektedir. Ancak dernek üyelerinin kim olduklarının ve düşünce yapılarının ötesinde, dernek ısmarlama mı yoksa hakikaten mi Osmanlı toprak bütünlüğünü savunuyordu, bu sorunun cevabını bulmak güç. Çünkü bunun haricinde çok fazla bilgiye rastlanmamıştır. Bunun yanısıra Duse Muhammed Ali, Marmaduke Pickthall ve Abdullah Quilliam gibi gerçekten bu işin samimi taraftarlarını da zikretmek gerek." Muhammed Sarı. (2019). I. Dünya Harbi Öncesi İngiltere'de Kurulan Türkofil Bir Dernek: The Anglo-Ottoman Society. *Belleten,* 83(298), s. 1074-1075.

Hükümet-i Seniyye mârezzikr şerait-i sulhiyenin müstenidileyhi olan ve İstanbul merkez olmak üzere Türk millet ve devletine aid arazi dahilinde Türkiyanın yeniden kavî ve müstakil bir mevcudiyet-i milliye iktisabına müsaid bir suretde ihyasını mutazammın bulunan ikinci teklifi için Düvel-i Mu'telifeye beyan-ı teşekkür eder.

Düvel-i Mu'telifenin erkâr-ı münevver ve hakşinâsânesinden emin olan Bâb-ı Âlî kanaat eder ki milliyet esasına muhalif ve devletin masuniyetini muhill olarak Trakyadan bir kısmının nez'i hususunun bizce gayr-ı kâbil feragat olan bu esasa münafi olduğunu hîn-i müzakerede bilâmüşkilat isbat edecekdir.

Devlet-i Osmaniyenin umur-ı maliyesine, teşkilat-ı adliyesine, kuvva-ı beriyye ve bahriyesine, tamirat ve tazminata taalluk eden her türlü mesail kavî ve müstakil bir Türkiyanı ibka ve teyidi esasına pek sıkı bir suretde bağlıdır. Binaenaleyh işbu mevadd-ı mahsusanın Düvel-i Müttefikaca teklif olunan konferansda münakaşa olunacağı tabiîdir.

Şerait-i sulhiyenin ibtina etdirildiği üçüncü esas Müslümanlar hakkında muamele-i âdilâne icrasının temini ve Zât-ı Şevketsimât Hazret-i Padişâhînin ruhanî ve cismanî nüfuz-ı hümayunlarının tevsîki keyfiyetidir ki Müslümanların hukuk ve imtiyazat-ı kadîmelerinin idamesini ve kendileri hakkında kaide-i müsavata riayeti cihanşümul olan Cemiyet-i Milel mukavelenamesinde Düvel-i Müttefikaca ilan edilen esasatın bunlar hakkında dahi tatbikini temin eden bir düstur-ı mutazammın bir alâniyet-i resmiye ile beyan olunmasından dolayı Bâb-ı Âlî kendini bahtiyar ad ve beyanat-ı mezkureden bu prensibin fiile ihracı için konferansa arz edeceği mülahazatın bîtaraf ve bîvâz bir fikr-i münevver ile tedkik olunarak bir hüsn-i neticeye iktiran edeceği itimadını istihsal eyler. 26 Mart tarihli tekalifde dermeyan olunan dördüncü esası Müttefikler lehine Harb-ı Umumîde ihtiyar eylediği azim fedakârlıklar için Yunanistana tavizat îtâsı lüzumudur.

Yunanistanın Müttefikler lehinde ihtiyar etmiş olduğu fedakârlıklar, istediği kadar vâsi ve bu fedakârlıkların nail-i mükafat olması icab-ı adaletden ma'dud olabilir, ancak aynı fikr-i adalet bu mükafatın Türkiya zararına olmasını istilzam etmez. Alelhusus Yunanistan 1918 Mütarekesinden sonra Türkiyaya taarruz etmişdir.

26 Mart tarihli tekalif-i sulhiyenin ibtida etdirildiği beşinci esas, Türkler ile Rumların temasda oldukları veya muhtelit bulundukları menatıkda atiyyen emniyet-i mütekabiliyelerini vak' ve haysiyetlerini kâfil şerait dahilinde yaşayabilmelerini temindir ki Hükümet-i Seniyye kamilen tahakkukunu şiddetle arzu eylediği işbu esası müsareatla kabul eder. Hükümet-i Seniyye herhangi bir adaletsizlik veya memleketin emniyetine karşu vuku bulacak bir tecavüz ve hak tahaffuzuna karşı ika edilecek bir tahdid ile ihlal olunamayacak metîn ve müstemir bir sulhun şart-ı esasîsi olan bu esasın temini zımnında sulh konferansında Düvel-i Müttefikaya hâr u samimî bir suretde muavenet etmekle bahtiyar olacakdır.

Ekalliyetlerin himayesi, Düvel-i Müttefikaca müttehaz esasatın altıncısını teşkil eylemekdedir. Hükümet-i Seniyye herkese hürriyet mezhebiyesini ve haysiyet-i insaniyesine hürmeti temin eden bu esasa tamamen muvafakat ve bunu kendi memalikinde kabul etdiği gibi devletlerin umumî mütekabil bir vazifesi hükmünde telakki eder. İşbu himayeyi temine salih vesaitin esna-yı münakaşasında Bâb-ı Âlî muhik bir esasın yanlış telakkisi dolayısıyla esbab-ı iğtişaş ve münafese-i ihzar edilmesini taleb eyleyecekdir. Ekalliyetlerin himayesi iğtişaş ve ihtilal muharriklerine karşı ekseriyetsiz hiçbir teşkilat-ı ictimaiyenin intizam ve sükûn dahilinde inkişafı kâbil olamayacağından keyfiyet-i himaye bir ekalliyetin ekseriyete karşı tahakküm ve istibdadı suretinde münkalib olmamak iktiza eder.

Ahiren kendisiyle hâl-i harbde bulunmuş olan Avrupa devletleriyle Türk milleti arasında bir ihtilaf-ı müsellahın tekrarına mâni' olmak lüzumu Düvel-i Müttefikanın 26 Mart tarihli tekalif-i sulhiyelerine zemin addetdikleri esasatın yedincisidir.

Düvel-i Müşarileyhim esas-ı mezkurdan bazı menatıkın askerlikden tecridi ve Boğazların nezareti ile mükellef beynelmilel bir komisyon teşkil neticesini istihrac eylemişlerdir.

Bâb-ı Âlî gerek masuniyet-i matlubeye lüzum-ı katiyesi olan menatıkın askerlikden tecridi gerekse Boğazlarda seyrüsefain serbestisi ve Boğazların beynelmilel teminat tahtında bilcümle milletlerin sefainine küşadı esasını kabul eder. Ancak teemmül olunan tedabir İstanbulun masuniyetini temin etmemekdedir.

> Hükümet-i Seniyye, müsavat-ı tamme dairesinde ve en vâsi ve en emin bir şekilde bilcümle devletler için serbesti-yi seyrüseferi ve gerek Türkiya ve gerek bilcümle düvel-i bahriyeye muktezî emniyet ve masuniyeti kâfil olacak usul ve kavaidi en hürriyetperverâne bir fikr ile müzakereye âmâdedir.
>
> Beyanat-ı ânife Düvel-i Müttefikanın mukaddemat-ı sulhiyeye esas olmak üzere tekalif eyledikleri desatir-i asliyenin Hükümet-i Seniyyenin de efkârına mutabık olduğunu isbat etdiğinden mukaddemat-ı sulhiyenin derhal müzakeresine ibtidar olunmağa ve menatık-ı meşgulenin bilâimhal tahliyesine mâni' olacak artık hiçbir sebeb görülmemekdedir.
>
> Düvel-i Müttefikanın 26 Mart tarihli tebliğlerinde tekalif olunduğu vechile şerait-i sulhiyenin müştereken tedkiki emrinde Hükümet-i Seniyye hiçbir maksad-ı mahsus ile hareket etmeyeceğini Düvel-i Müşarileyhime temin eder. Hükümet-i Seniyye Düvel-i Müttefika misillü âlem-i medeniyetin hakem Hak Beyannamesine muhalif olacak bir talebde bulunmakdan mütevekkî olub Düvel-i Müttefika ile müstemir bir sulh esasını korumak arzu-yı kat'îyesinde ve icabat-ı adl ü hakkaniyeti kabul azim ve niyetindedir.
>
> Binaenaleyh Hükümet-i Seniyye murahhaslarını tayin ve i'zam edebilmek içün konferansın zaman ve mekân ictimaının sür'at-i iş'arını Düvel-i Müttefikadan rica eder.
>
> Hariciye Nâzırı
> İzzet[897]

Atina'daki İngiliz Askerî Ataşe Nairne, Londra'ya muhtıra gönderdi: *Ankara ya da Fiume planı esasına göre, Yunan Hükümetinin de İzmir'de ayrı bir hükümet kurmayı deneyip denemeyeceği şimdi Atina'da en çok konuşulan konudur. Harbiye Bakanlığında, bakanın yardımcılarından biri olarak görevli bulunan genç bir subay birkaç gün önce böyle bir adım atılması olasılığı bulunduğunu bana söylemişti. Böyle bir planın askeri veçhesine gelince, Anadolu'daki Yunan ordusu Yunanların şimdiye kadar sahip oldukları en kuvvetli askeri teşkilattır ve Yunanlar doğal olarak bunu kullanma yoluna sapabilirler*.[898]

Atina'daki İngiliz Büyükelçi Lindley, Curzon'a telgraf gönderdi. *Yunan Başbakanı M. Gounaris'in, Mikroasia Komitesi Önderlerinden üçüyle görüşmüş olduğunu ve komite üyelerinin Atina'yla işbirliği teklifinde bulunduklarını bildiriyor*.[899]

Nisan 1922. Baştercüman Andrew Ryan, Şubat-Nisan aylarına ilişkin rapor kaleme aldı. Belirttiğine göre TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) heyeti, *Fransa'da yaptığı temaslar sonunda birçok savaş gereçleri* sağlamıştır.[900]

1 Mayıs 1922. Avam Kamarası içtima ediyor. "Küçük Asya" mevzubahis ediliyor. Yunanistan'ın "İyonya" muhtar devleti emrivakisinin Britanya Hükümetince zaten reddedilmiş olduğu açıklanıyor:

> 1922 yılı Mart ayında Müttefiklerin Paris'te mütareke ve barış önerilerini hazırladıkları ve ilgili taraflara sundukları sıralarda Yunan Hükûmeti'nin Batı Anadolu'da İonya devleti kurma emellerini hayata geçirebilmek amacıyla hazırlıklar yaptığı istihbar alındı. Bu iddiaları Avam Kamarası'nda gündeme getiren Townshend, bu "vahim durum" karşısında İngiliz Hükûmeti'nin nasıl bir politika izleyeceğini sorsa da İngiliz Hükûmeti 31 Mart 1922 tarihinde gereğini yapmıştı. Yunan Hükûmeti'ne ve Anadolu'daki Yunan yetkililere eş zamanlı notalar gönderen İngiliz Hükûmeti, Müttefikler tarafından onaylanmayan İonya devleti kurma planının felâkete yol açacağına dair ikazlarda bulunmuştu. İngiliz Hükûmeti sadece Yunan yetkilileri değil İstanbul Rum Patrik'ini de Yüksek Komiserleri aracılığıyla gayriresmi fakat ciddi bir şekilde uyarmıştı.[901]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a 408 numaralı telgraf:

---

[897] Peyâm-ı Sabah, 30 Nisan 1338-1922, Numero 11654, s. 1; Vakit, 30 Nisan 1338-1922, Numero 1576, s. 1.
[898] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 313-314.
[899] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 314.
[900] FO/800/240; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 206.
[901] Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 339.

> Ankara'da politik durum: Başlıca üç parti var: 1) Mustafa Kemal'i destekleyenler, 2) Enver Paşa'dan yana olanlar ve 3) Padişahla barışmak isteyenler.
>
> Mustafa Kemal, yine de duruma hakim görünüyor. Fethi Bey, "memleketin kapıları İttihatçılara açık" dedi. Ankara kabinesinden üç vekil istifa etti. Ama bunlar pek önemli kişiler değildi. Misak-ı Milli'den gerileme görülmüyor. Dış politika bakımından "Rusya eğilimli" ve "Batı eğilimli" olanlar var. Rusya eğilimli olanlar şimdilik ağır basıyor. Türklerle Yunanlılar arasındaki askeri denge Yunanlılardan yana değişti. Ama Kemalistlerin savaş makinası çözülmüş değil. Çarpışmalar yeniden başlarsa ne Türkler ne de Yunanlılar başarı kazanabilirler.[902]

Horace Rumbold, Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Afganistan Kâbil'e elçi tayin edilen Fahreddin (Türkkan) Paşa'nın, *Medine'yi dünya savaşı sıralarında İngilizlere karşı savunmasının Orta Asyada propaganda aracı olarak kullanacağına ve Kemalistlerin kendi hegemonyaları altında, Asyadaki tüm Müslüman devletlerden oluşan bir blok kuracaklarına* dikkat çekiyor.[903]

İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Harry Lamb, Anadolu'nun barışçıl surette tahliyesinin mümkün olmadığını Londra'ya bildiriyor: *Mikroasia Müdafaa-i Milliye Komitesi'nin silahlı direniş propagandası başlangıçta blöf gibi görünüyordu. Ama hareket gittikçe ciddileşmiş ve gerek ordu, gerek halk içinde kuvvetlenmiştir. Mikroasia özerkliğinin aşırı taraftarları, şimdi İzmir'den Antalya'ya kadar uzanacak bir hattın batısındaki bütün Batı Anadolu'yu istiyorlar. Başpiskopos Chrysostomos (Hrisostomos), komitenin aşırı üyelerinden biri. Hole'un birkaç gün önceki raporunda belirttikleri doğru. Ama oradaki görüşler, ılımlıların görüşleriydi. Yabancı ülkelerdeki Rum kolonilerinin geniş yardımlar yapacaklarına kani[im]. Alt komiteler bu konuyu inceliyorlar. "Anadolu'nun barışçı yolla boşaltılması umudu olmadığına her zamankinden daha fazla kaniim."*[904]

2 Mayıs 1922. İngiliz Orta Doğu Komitesi içtima ediyor. *Irak'taki İngiliz yetkili katları, sınır sorunu konusunda İngiliz yönetiminin gözcülüğü altında, BMM yönetimiyle görüşmelerde bulunmayı öneriyor; İngiliz Sömürgeler Bakanlığınca destekleniyor*.[905]

Mustafa Kemal, Paris'deki TBMM Hükümeti Mümessili Ahmed Ferid'e (Tek), Britanya sömürgesindeki *Hintlilerin gönderdiğine işaret edilen paranın Ankara'ya ulaşmadığını bildirerek bu durumun araştırılmasını istedi*.[906]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalade Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi:

> Türk basını, Ankara'nın notasını pek makul görüyor. "Tevhid-i Efkâr", bu notaya "evet" veya "hayır" diye cevap vermek gerektiğini yazıyor. "Vakit" Mustafa Kemal'in İzmit konferansına katılmaya razı olmakla barışçı niyetini açıkladığını ileri sürüyor, Amerika'nın da İzmit'e "gözlemci" gönderebileceğini belirtiyor. Gazete, İstanbul'da konferans toplanmasının söz konusu olamayacağını da yazdı, ama bu cümle sansür edildi. "İleri" gazetesi ise, barışa savaşla varılabileceğini ileri sürüyor.
>
> Bu gazeteler, İstanbul Hükümetinin cevabı konusunda hiçbir yorum yapmıyorlar ve Ankara'yı Türkiye'nin tek Hükümeti olarak tanıma eğilimi gösteriyorlar. "Tevhid-i Efkâr", bu konuda daha da ileri gidiyor. Bu gazete, Ermenilere karşı saldırgan. Fransız sansürü gevşek davranıyor.[907]

Horace Rumbold, Lord Curzon'a muhtıra gönderdi: *Mustafa Kemal, BMM'nde birçok güçlüklerle karşılaşıyor. Meclis, ona gittikçe daha çok baş kaldırıyor. Savaşın sürdürülmesinden yana olduğu iddia*

---

[902] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXIII-LXIV.
[903] FO/7944/E 4696; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 231.
[904] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 314.
[905] FO/6344/E 5391; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 225.
[906] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 411.
[907] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXV.

edilen Ulusal Savunma Bakanı Kâzım Paşa, Bayındırlık Bakanı Sırrı Bey ve Ankara yönetiminin öteki kimi üyelerine karşı son günlerde bir kışkırtma başlıyor. Mustafa Kemal, Ankara'daki Sovyet diplomatik temsilcisi Aralov'la görüş birliği içinde; kendi komutasındaki ordunun çarpışma yeteneğinden emin olmayan İsmet Paşa barıştan yana. Sağlanan son haberlere göre, Kemalist Ordusu'nda birçok kaçaklar var ve asker, savaşın sürdürülmesinden yana değil. Ankara'da durum oldukça kötüdür.[908] *Hâlen yapılmakta olan Cenova Konferansı'nda Batılılar, Sovyet Hükümeti'ni hukuken (de jure) tanırlarsa, Ankara ile Moskova arasındaki ilişkiler büsbütün değişebilecek, Kemalistler daha da güç durumda kalacaklardır*.[909]

İstanbul matbuatından *İkdâm* gazetesi *L'Aurore* haftalık dergisinden Veliahd Abdülmecid'in beyanatını iktibas etti: *Bugün Türkiye en mukaddes haklarını müdafaa mecburiyeti altında bırakılmıştır*.[910]

3 Mayıs 1922. İngiliz İşgâl Kuvvetleri Kumandanlığı emrindeki Hindî askerler İstanbul'dan ayrıldılar.[911]

"Ferman mührü emîni" Muhafazakâr Fırka liderlerinden Austen Chamberlain *Avam Kamarası'nda, 15 Nisan tarihli İstanbul-İtalyan Anlaşması'nı haber verdi ve bu konuda araştırma yapmaya söz verdi.* Chamberlain'in selefi *Lord Robert Cecil "Acaba Mustafa Kemal vaatlerde bulunacak kadar insanlığa dost mudur?" diye sorunca "Anlaşma tek taraflıdır" dedi*.[912]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *3 Mayıs 338 (922) Çarşamba: Hürrem Beyin idaresindeki komisyon zabıtı ile evrakı asliyenin 50 lira mukabilinde İngilizlere Erkânıharp Yüzbaşısı Şakir Muzaffer tarafından verildiği de ayrıca haber alındı*.[913]

Mustafa Kemal'in gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye*, Bâb-ı Âlî'nin Müttefiklere cevabî notasını gayet avamî bir üslupla tenkid etti; Sultan Vahideddin'in İngilizlerin elinde esir olduğu, sadece tahtını düşündüğü ve ihanet ettiği iddiasını fevkalade vurgulu surette işledi:

> Devletlerin son notlarına Bâb-ı Âlî tarafından kaleme alınan cevab -Bâb-ı Âlîce bir vesikadır! Yani kendisini bir su-i tefehhümden, hiçbir hakikati ifade etmeyen, havada muallak, mevcudiyeti ile adem-i mevcudiyeti müsavi bir hiçliğin ruhundan çıkan mahiyeti, âmâl ve arzularını ifade eden bir vesikadan- hissiyat-ı umumiyesi itibariyle bir hiçlikden başka bir şey olamaz ve değildir. Bâb-ı Âlî ber vech-i mutad sağa sola temennalar yapıyor. Düvel-i Müttefikanın hakcûluğundan, adaletperverliğinden emin olduğunu Bâb-ı Âlîye layık bir lisan-ı teşekkür ve minnetdarı ile beyan ediyor. Yunanistana mükafat verilmesini esas itibariyle bir lazıme-i adalet gibi telakki ediyor. Ve nihayet Düvel-i Müttefika tarafından teklif olunan şerait-i sulhiyeyi esas itibariyle kabul etdikden sonra bazı mevadda mesela, tahliyeye, adlî ve iktisadî kapitülasyonlara, Boğazlara, Trakyaya aid muğlak, gayr-ı muayyen kayd-ı ihtiraziye dermeyan ederek yine bu meselelerin münasib bir tarzda hallini Düvel-i Müttefikanın Bâb-ı Âlîce müsellim olan "desatir-i adliye ve hukukiyelerinden" bekliyor!
>
> Hulasa akı karaya, karayı aka bulaşdırarak nihayet lehaye renksiz, tatsız, tuzsuz şeyler söylüyor!
>
> Mamafih -ve bütün bu renksizlikler arasında iki bariz nokta derhal calib-i dikkat ediyor:
>
> Bunlardan birisi -<u>Devletler tarafından teklif olunan şerait-i sulhiyenin esas itibariyle kabulüdür!</u>
>
> Malum olduğu vechile -devletlerin notasındaki şu cihet- Ankara Büyük Millet Meclisi Hükümeti bilhassa meşgul idi. Mezkûr hükümet Düvel-i Müttefika notalarındaki <mevadd-ı hususiyenin bilahare müzakeresi> kaydının muallak, gayr-ı muayyen olduğunu sarahaten zikrederek tahliye meselesi hallolunmadan evvel vâki

[908] FO 371/7882/E 4701; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 257.
[909] Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 2, s. 786.
[910] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 20.
[911] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 180.
[912] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 412.
[913] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 291.

olan sulh şartlarının heyet-i umumiyesinin gayr-ı kâbil-i kabul olduğunu kemal ve vuzuh ve sarahatle izah ve teklifi katiyetle reddeylemişdi!

Cevabını Ankaranınkinden bir hafta sonra veren Bâb-ı Âlî -tabiatı ile Ankara cevabındaki bu sarahatı biliyordu.

Binaenaleyh -Ankara Hükümetinin bu esas nokta hakkında verdiği cevabın tamamen muhalif ve zıddını bilerek ve anlayarak vermişdir. Yani memleketin mukadderatı ile alakadar olan en mühim bir meselede- ikilik idame etdirmek şimdiye kadar bu bedbaht millete karşı irtikab etmiş olduğu cinayet ve hıyanet silsilesine en ağır ve en vahim birisini daha ilave eylemişdir.

Hatırlardadır ki vaktiyle Tevfik Paşa "Vakit" gazetesi ile icra etdiği bir makalede aynen şöyle demişdi: "Hukukunu silaha sarılarak bence fedakârlıklar ile müdafaa etmiş olan bir milletin arzu ve temayülatına karşı hareket etmek cür'etinde bulunacak bir devlet adamı tasavvur edemem. Şayed böylesi olursa -hiçbir vechile mazur addolunamaz!"

Bu kere -hukukunu silaha sarılarak müdafaa eden milletin arzu ve temayülatına karşı ve taban tabana zıd ve muhalif bir tarzda hareket ederek memleketin düşmanlarına kendi eliyle silah veren, gaye ve hedefin tahakkukuna yaklaşmış olan milletin önüne yeni müşkilat ve gaileler çıkaran Bâb-ı Âlînin başında aynı Tevfik Paşa bulunmuyor mu?

Acaba bu kere olsun -bir ayağı ile Rabbü'l-Âlemîn Hazretine dahil olan o ihtiyar devlet adamı kendi vicdanının, kendi nefsinin indinde mahcub olmayacak mıdır? O ne kul idi, bu ne fiildir?

Fakat ısrar etmiyelim! Milletin ilhamatına, kalbî heyecanlarına, yüksek ihtizazlarına yabancı olan bütün hayatlarını (?) arasında geçirerek mevkilerini, makamlarını, şahsiyetlerini (?) ve isti'daddan ziyade başkalarının iltifatlarına, merhametlerin medyun bulunan ve bu iltifat ve merhametleri celb etmek için o yüksek ihtizazları, kalbî heyecanları, şahsî duyguları nefislerinde kurutmak, öldürmek mecburiyetinde bulunanlardan millet kaygusu, vatan endişesi haysiyet ve şeref gailesi beklemek abesdir! Bu gibiler köle doğarlar, köle ölürler- makamları, mevkileri, ilim ve irfanları ne olursa olsun! Onun içündir ki Bâb-ı Âlî ile Ankara arasında bu kadar tezadlar, bu kadar yabancılık, bunca anlaşamamazlık vardır!

Ankara koyu bir millet meclisi içinde yaşıyor ve millî hava-yı nesimî ile teneffüs ediyor ve tabiatı ile ilhamatı da o hava-yı nesimîden aldığı için kalbinin darabanı da onunla hem-âhenkdir!

Bâb-ı Âlî ise -ah! onun endişeleri, hava-yı nesimîsi, ilhamatı başkadır!

Bu ciheti de keşfetmek isterseniz verdiği notanın şu cihetine dikkat ediniz -ki:

"Zât-ı Şevketsimât-ı Pâdişâhînin ruhanî ve cismanî nüfuz-ı hümayunlarının tevsîki keyfiyetidir."

Asıl endişe bu!

"Zât-ı Şevketsimât-ı Pâdişâhînin nüfuz-ı hümayunları tevsîk" olduğunda ne olurlarsa olsun!

"Zât-ı Şevketsimât-ı Pâdişâhînin nüfuz-ı hümayunları!!" Ah bu cümleden münfesih, müt'affin, hakikatten ârî, riya ve acziyet ile malî, pis bir ruhun menfur bir kokusu geliyor! Başdan aşağı her kelimesi yalan, riyakâr, hakikate tamamen muhalif! Bu cümle -tazeliğini, hüsn ü cemalini, taravet ve zarafetini gaib eden velakin yine cazibedar ve işvekar olmak isteyen bazı insanların yüzlerini öpdürmelerini, o allıkları eşeleyiniz altından- yıpranmış, buruşmuş, menfur ve müstekreh bir derinin buruşukları çıkar!

Bu cümleyi de tahlil ediniz- aynı neticeye vasıl olursunuz!

"Zât-ı Şevketsimât!"

Yıldız esiri için -kendisini (?) (?)- bundan acı ve bundan ağır bir istihza olmazdı! <Zât-ı Şevketsimâta> İngilizler Sarayın dairesi haricine bile çıkmak müsaadesini vermiyorlar! Cum'a namazlarına gitdiği zaman İngilizler mızrakları ile etrafını alıyorlar! En yakın müsahibi -İngiliz misyoneri ve casusu Papas Fru olmuşdur! Daha dün -Veliahdın Sarayı İngilizler tarafından kuşatılarak- haricle münasebat ve alakadan tamamen tecrid ve men'

edilmişdi! Sadrazamı Tevfik Paşanın -bugün o cümleyi yazan Tevfik Paşanın- otomobilini İngiliz sefiri çeviriyor ve İngiliz polis dairesine sevk ediyordu!!

İşte Zât-ı Şevketsimât!

Böyle bir şevkete -değil Oğuz nesline mensub Kayı Han torunundan bir Osman oğlu- azıcık izzet-i nefs ve şeref-i tam sahibi olan bir kimse bile tahammül edemezdi!

Fakat Şevketsimât ediyor!

Bu Şevketsimâtın nüfuzuna gelince -bu da o kadar vâsi ve âlemşümuldür ki önünde -İngilizler Sadrazamlardan başlayarak ordu kumandanlarına kadar evlad-ı vatanı toplayıb nefy ü tard ediyorlar. İslâm evlerine girerek istedikleri İslâm muhadderatını kaldırıyorlar. Arabyan hanında, Yedikule Zindanlarında vesair ittihaz etdikleri yeraltı işkence hanelerinde İslâmları inim inim inletdirsinler. İstedikleri İslâm evlerine girerek eşyası ile beraber müsadere edebiliyorlar veyahud İslâm âileleri (?) sokularak cebren oturuyorlar!

İşte bunlar da Zât-ı Şevketsimâtın nüfuz-ı hümayunlarından birer numune!!

Bu nüfuzu, bu şevketi muhafaza içündirki Saray ve Bâb-ı Âlî İzmiri Kanbur Mel'unun vasıtası ile işgal etdirdiler! Yine aynı nüfuz düşmanın muhafazası içündir ki Sarayda Şûrâ-yı Saltanat ictima etdirilerek -bu gün İstanbulun Hariciye Nâzırı olan İzzet Paşanın ve bizzat Tevfik Paşanın da iştirakleri ile- Sevr Muahedenamesinin kabulüne karar verdilerdi! Yine aynı nüfuz ve şevketin muhafazası içündir ki Sevr Muahedenamesi millete de kabul etdirmek için -ötede beride isyanlar çıkarılarak, Anzavur mel'unu da teslih edilerek mücahidler üzerine saldırdılar!

Ve işte bugün de gayet tabiî olarak aynı istikamet üzerinde bildevam -hükümetler tarafından vâki olan şerait-i sulhiye esas itibariyle kabul olunuyor: endişe hep o: Zât-ı Şevketsimâtın nüfuz-ı hümayunlarının tevsîki! İster bu tevsîk İngilizlerden gelsin ister Ermenilerde! El verir ki bu nüfuz-ı hümayın muhafaza edilmiş olsun ve o nüfuz etrafında da bazı başlar toplanarak müreffehen yaşasınlar!!

Zaten asırlardan beri iş böyle gelib gitmişdir! Bu millet -hep o anlayamadığı, zevk aldığı terkibler ile, kof, boş, riyakâr velakin debdebeli cümleler, kelimeler ile aldatılmışdır! Anadoluyu bir kez (?) göreceksiniz ki Bâb-ı Âlî ve Saray- bu zavallı halkın en ibtidaî ihtiyaclarını bile düşünemiyordur! Anadolu yalnız israfat için para ve adam lazım olduğunu zaman hatıra gelmişdir! Çünki Bâb-ı Âlînin ve Sarayın yegane endişesi daima:

Zât-ı Şevketsimâtın nüfuz-ı hümayunlarının tevsîki olmuşdur! Bunun öteki tarafa -onların akıl ve şuurları işleyememişdir.[914]

4 Mayıs 1922. Mustafa Kemal, TBMM Hükümeti Paris mümessili Ahmed Ferid (Tek) *aracılığı ile Hindistan Merkez Hilafet Komitesi*

Fotoğraf. *Chotani*[915]

[914] Hâkimiyet-i Milliye, 3 Mayıs 1338-1922, Numero 497, *Bâb-ı Âlînin Cevabı*, s. 1.

[915] Mü'min Halay (*Halai Memon*) Cemaati mensubu, Bombay tüccarlarından, Şubat 1921'de Avrupa'ya ikinci kez seyahat eden Hilafet Heyeti'nin lideri Mian Mohammad Haji Jan Mohammad Chotani (1873-1932), *The Lafayette Studio*, 15 Nisan 1921, London [http://lafayette.org.uk].

Başkanı Chotani'ye telgrafında, gönderdikleri üç mektubu ve 26.000 lirayı aldıklarını bildirdi.[916]

Atina'daki Ortaelçi Lindley, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Tüm Yunan siyasî partileri, Küçük Asya Rumlarının savunulması konusunda birleşiyorlar*.[917]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *İngiliz Hükümeti, General Townshend'in, Türk Hükümeti ile resmi münasebetler kurmak amacıyla İstanbul ve Ankara'ya gitmesine izin vermemiş ve bu karar Avam Kamarası'nda bir takım soruları da beraberinde getirmiştir. Chamberlain, Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, General Townshend'ı, plananan yolculuğunun uygun olmadığı, bu resmî görevin ne müttefiklere ne de Türkiye'ye faydasının olmaması ve barışın sağlanmasını geciktirerek müttefiklerle Türkiye arasında gerçekleşen müzakerelere de halel getireceği nedeniyle göndermediklerini belirtmiştir*. *Chamberlain, Türklerin İtalyanlara Anadolu'da bazı ekonomik imtiyaz sözleri verdiğini ve İtalya'nın İstanbul Hükümeti ile imzalanan anlaşmadan Britanya Hükümeti'ni haberdar ettiğini de sözlerine eklemiştir*.[918]

5 Mayıs 1922. İzmir'deki İngiliz Askerî Ataşe Johnston rapor kaleme aldı. Johnston, İzmir'deki Yunan Fevkalâde Komiseri Stergiyadis'le mülakat etti. *Sterghiades, Yunan ordusuna doğrudan talimat verebilmek maksadıyla General Pallis'ten karargâhını Atina'dan İzmir'e taşımasını istemiş, başlangıçta Yunan Savaş Bakanlığı ile teknik sorunları gerekçe gösterse de Pallis İzmir'e dönmüştür. Pallis ve Sterghiades'in yaptıkları değerlendirmelere göre Yunanlarla Türklerin askerî güçleri hemen hemen aynıdır. Sterghiades, Türk ordusunun genel bir taarruz yapabilecek kapasitede olmadığını ve Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi gelişmelerin sonucunu beklediğini düşünüyor*.[919]

5-6 Mayıs 1922. TBMM gizli celselerinde Başkumandanlık Kanunu tenkid edildi. Uzun uğraşlar sonucunda çoğunluk sağlandı ve Mustafa Kemal'in başkumandanlık yetkisi 3 ay müddetle yeniden uzatıldı.[920]

6 Mayıs 1922. Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Semyon İvanoviç Aralov, Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Yardımcısı Karahan'a çok gizli, zata mahsus, 56/7 numaralı uzunca bir rapor gönderdi: *Türk hükümeti İngilizlerden mermi alıyor*.[921]

Sovyet Rusya Ankara Büyükelçiliği memuru Hüseyin Hüsnü, Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Doğu Şubesi Şefi Safarov'a rapor mektub gönderdi. Halk harbden bıkmıştır bu hadise TBMM Hükümetini sulhçu bir çizgiye sevketmektedir fakat kendi ikbalinden endişeli Mustafa Kemal'in işine gelen tarz, İstanbul ile Ankara hükümetlerinin birleştirilmemesidir:

> [..] Ankara hükûmeti her halde sulh taraftarıdır. Çünkü bir taraftan halkın artık kuvve-i tahammülliyesi yok, diğer taraftan ise bu fırsattan istifade eden Antantist faaliyete geçiyorlar. Nitekim "Ali Kemal" bütün kuvvetiyle halkın heyecanını mucip olacak satırlar karalayarak halk arasında adem-i memnuniyet tevlidine bütün kudretiyle uğraşıyor ve İtilâfçıların son zamanlardaki faaliyeti de buna güzel bir delildir.
> İzmit'de yapılması Ankara tarafından teklif edilen müzakereden henüz eser yok. Mamâfih bu güne çok sabırsızlıkla intizâr ediliyor. Bugün halkın artık en ziyade nefretini mucip olan bir şey vardır ki o da harptir. Yani demek istiyorum ki bu halk artık yeni bir harp yapamayacak ve bu suretle de belki memleket daha ağır ve fena

[916] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 414.
[917] FO/7863/E 4595; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 255.
[918] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 233.
[919] Tahliye konusunda Yunanların tavrına dair rapor, Savaş Bakanlığı Askerî Operasyonlar Direktörlüğü'nden Dışişleri Bakanlığı'na, FO, 406/49, No. 142, Ek 1; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 365.
[920] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 415-417.
[921] *RGASPİ*, f. 544, 1. 3, d. 117, y. 73-79; Aktaran: Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri*, 2014, s. 368.

bir vaziyette kalacaktır. İzmit'te müzakereye eğer Antantalar muvafakat ederlerse, Kemal bizzat kendisi gidecek ve milletten ziyade kendi istikbalinin ne olacağından bahsedecektir. Çünkü onlarla uyuşmak bütün kuvvet ve kudretini sultan eline vermektir ki tabii bu Kemal'in işine gelmez. Onun içindir ki Kemal her şeyden evvel kendini düşünecektir. Hasılı pek ağır ve elemli günler geçiriyoruz. Yarının ne olacağını bittabi kestiremiyoruz. [..][922]

7 Mayıs 1922. Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, İngiliz Muhafazakâr Fırka mebusu General Townshend'in *resmî ve gayr-ı resmî müzakeratda bulunmak üzere İstanbul ve Ankaraya gelmek* istediğini yazıyor ve fakat liberal Başvekil Lloyd George'nin kabinesi buna resmen *müsaade vermemişdir*:

İstanbul: 6 (Anadolu Ajansı) – Türkiya Havas Royter Ajansı 3 Mayıs tarihiyle Londradan istihbar ediyor: Kûtü'l-Âmâre müdafii ve halihazırda İngiliz Parlamentosu âzâsından Ceneral (Tavsend)in Türkiya zimamdaran umuruyla gerek hususî gerek resmî mükalemata girişmek üzere İstanbul ve Ankaraya azimet etmesi içün Britanya Hükümetinin i'tâsına (?) Avam Kamarasında birçok mesailin mavzubahis olmasına sebebiyet vermişdir. Büyük Britanya Şark-ı Karîbde Müttefiklerden ayrı olarak herhangi bir hareketde bulunmağa daima muarız kalmış ve her zaman Müttefiklerin müştereken hareket hususunda kabul eyledikleri esasına tevfik-i hareket etmişdir. Britanya Hükümetinin bu tarz hareketi (Çemberlayn) tarafından ahiren vâki olan beyanatla teyid edilmişdir. (Çemberlayn) Avam Kamarasında hükümetin Ceneral (Tavsend)e seyahat tasavvurunun muvafık olmadığını ve gerek Müttefikler gerek Türkiya tarafından su-i tefsir edileceğini bildirdiğini izah eylemiş ve İtalya ile İstanbul Hükümeti arasında bir itilafına akdedildiğinden Britanya Hükümetinin Asya-yı Suğrada şimendüfer ve umur-ı nafia imtiyazatı müsaid bir suretde tedkik etmeği deruhte eylediğini ilave etmişdir.[923]

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, *Türk muhibbi* olarak nitelendirdiği Muhafazakâr Fırka'dan Avam Kamarası mebusu, İngiliz İstihbaratçı Aubrey Herbert'in mühim bir beyanatını neşretti:

Sir Obri Herbert, Türkiyanın Rumeli hududlarının Edirneyi ihtiva etmesi ve Garbî Türkiyanın müstakil bir hükümet olması lüzumunu söylüyor

İstanbul: 6 (muhabir-i mahsusumuzun telgrafıdır) – İngilterede Türkiya lehinde hayırhahâne beyanat ve neşriyatda bulunan Mister Obri Herbert son günlerde Londrada vukubulan bir mülakatda Türkiyanın Rumelideki hududunun Edirneyi ihtiva eylemek şartıyla ve Midye-İnöz hattından daha iyi bir hat olması lüzumunu söylemiş ve bilhassa Türkler ile Yunanlılar arasında müşterek bir hudud olmaması içün Garbî Trakyanın müstakil bir hükümet haline ifrağının hasıl edeceği hüsn-i neticeyi teşrih eylemişdir. Obri Herbert Hilafet meselesinde şu fikirdedir: Halife mutlaka Hâdimü'l-Harameyn vaziyetini muhafaza eylemeli. Kudüsdeki Makamat-ı Mübareke üzerindeki hakk-ı nezareti ibka olunmalıdır. Makamat-ı Mübareke asayişi, bütün Âlem-i İslâm memalikinden toplanan kuvvetler tarafından temin olunmalıdır.

Yunanistanın, bu harb esnasında, Müttefiklere birtakım hizmetler yapdığı ve buna karşı bir mükafat kazanmağa bir hak ihraz eylediği meselesine gelince, bu hususda Yunanistana karşı yapılacak şeyler vardır. Kendisine, ânisi tesis edecek para ikraz etmek ve kralları olan Kostantini ta(?)nımak.[924]

Bu noktada bir örtüşmeye dikkat çekmek istiyoruz: Vahideddin Hân'ın 23 Mayıs 1921 tarihli beyanatı hatırlanacak olursa Avrupa ile Asya arasında bir tampon bölge kurulmasını belirtmişti. Kemalistlerin "Türk muhibbi" tesmiye ettiği Aubrey Herbert de, Vahideddin Hân'a benzer şekilde, Yunanistan ile Türkiye arasında Batı Trakya'nın müstakil bir hükümet şeklinde tesis edilmesi lazım geldiğini söylemiştir.

[922] TÜSTAV Komintern Arşivi, CD 25, Klasör 32_36, Belge 275-278 (Osmanlıca); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 335-337. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
[923] Hâkimiyet-i Milliye, 7 Mayıs 1338-1922, Numero 500, *Ceneral (Tavsend)in Seyahatı Etrafında*, s. 1.
[924] Hâkimiyet-i Milliye, 7 Mayıs 1338-1922, Numero 500, *İngilterede Türk Muhibbinin Beyanatı*, s. 1.

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki yazısından: *İki afet: Menfaatperestlik, münafıklık, bu zavallı milleti için için kemirir*.[925]

8 Mayıs 1922. *Ankara Hükümeti, bir kararname ile pasaportlardaki "Nam-ı Nami-i Hazret-i Padişahi" ibaresi yerine "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" ibaresinin konulmasını kararlaştırdı*.[926]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem surette yıllık rapor gönderdi. Calib-i dikkat ifadeler kaydedilmiştir. "Bekle ve gör" siyasetiyle maruf *İngiltere, "Türklerin mukavemetini, direncini" görmek istiyor.* Sadrazam Tevfik (Okday) ve Harbiye Nâzırı Çürüksulu Ziya (Kutnak) inkâr ediyorlar fakat Bâb-ı Âlî, TBMM Hükümetini destekliyor, *silah ve cephane gönderiyor*. Bu meşhur sır, İngilizlerin de işine geliyor. *İngiltere, Yunan Ordusu'na fazla güvenmemektedir. İngiltere dolaylı yollarla Ankara ile temas aramakta ama bu konunun duyulmasını veya Ankara'nın bundan cesaret almasını da istememektedir*. Diğer bir ifadeyle İngiltere, TBMM Hükümetini el altından destekliyor velakin kontrolden çıkmasını da istemiyor. İnce müdahaleler neticesinde *Türkiye'de inisiyatif İstanbul'dan Ankara'ya geçiyor ve Ankara İstanbul'a karşı mesafe koyuyor*. TBMM Hükümetinin maliyesi Bâb-ı Âlî'ye nazaran oldukça iyi ve sürdürülebilir durumda. Hem İngiltere hem Bâb-ı Âlî indinde TBMM Hükümetinin Sovyet Rusya'yla münasebatı tehlike arz ediyor. Fransızlar, Franklin-Bouillon Andlaşmasıyla Sovyet Rusya'nın TBMM Hükümeti üzerindeki nüfuzunu umumî anlamda Müttefikler lehine dengelemiş olsalar da münferid hareket ettikleri vechile *ihanet*kâr davranıyorlar. İtalyanlar da iktisadî menfaat devşirebilmek için TBMM Hükümetiyle anlaşmaya çalışıyorlar. Sovyet Rusya, Moskova Muahedenamesiyle Misâk-ı Millî'yi resmen tanımış bulunuyor.[927] 1923 senesine ilişkin İngiliz gizli yıllık raporunda da TBMM Hükümetinin bilhassa 1922 senesinde tebarüz eden iki yüzlü politikası mevzubahis edilmiştir: *Ankara, işgal karşısında sergilediği cesur tutum nedeniyle İstanbul Hükümeti'ni halk nezdinde överken, perde arkasında gerçek anlamda* milliyetçi harekete *katılmadığı için yermekteydi*.[928]

İngiliz yıllık raporuna göre *Anadolu'ya asker, savaş malzemesi, vs. göndermek için İstanbul'da örgütlerin kurulmuş olduğu bilinmektedir*. Sadrazam Tevfik (Okday) ve Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç), TBMM Hükümetiyle doğrudan münesebet halinde olmadıkları hususunda ısrarcılar fakat buna inanmak güç. *Baharın sonlarında Hariciye Nazırı olan Sefa Bey'in yerine geçen İzzet Paşa ve arkadaşları açıkça ılımlı milliyetçilerdendirler. Aslında Yüksek Komiserler, Tevfik Paşa Kabinesi'nin belli ihtimaller dahilinde Ankara ile uygun bir bağ kuracağı değerlendirmesini yapmışlar ve Kabine'yi mevcut durum içinde beklentileri sağlayacak en iyi hükümet olarak görmüşlerdir.* Sadrazam Tevfik'in muhalifleri ise onu ve kabinesini *Müttefik Orduları yetkililerinin gözünden düşürerek devirmek* istemektedirler.[929] Fakat Tevfik Kabinesinin sukûtu mevcut dengeler zaviyesinden Müttefikler için muvafık değildir.

İngiliz yıllık raporunda, Vahideddin Hân'ın Anadolu'ya sirayet etmiş Bolşeviklik tehlikesine göre vaziyet aldığı belirtiliyor. Padişah'ın, milliyetçi harekete *ya da isyancı olarak değerlendirdiği liderlerine karşı olan görünüşünü değiştirdiğini düşünmek için ortada bir sebep görünmemektedir. Mustafa Kemal tarafından kendisine karşı takınılmış olan saldırgan tavrın farkındadır ve Bolşevik rejimin korkusuyla,* milliyetçi hareket *kadrosunun Bolşevikler ile olan yakın ilişkisinden endişe duymaktadır. Şu andaki aciz durumu,*

[925] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 420.
[926] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 421.
[927] Ali Satan. (2011). (Der.). *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1921)* (S. Demirci, çev) içinde (s. 9-11). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
[928] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 21.
[929] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 17-18.

ülkesinin refahı için olan samimi endişesiyle birleşince, kendisini sempatik ve biraz da acınası bir figür haline getirmektedir.[930]

İngiliz yıllık raporunda belirtildiğine göre *Yunanlıların Ankara'yı zorladıkları sırada milli güçlerin şansları en düşük noktadaydı. Ancak Yunan Ordusu'nun Sakarya Nehri'nden geri çekilişi,* milliyetçilerin Kütahya-Eskişehir'de kaybettikleri *prestijlerini onarmış ve küstahlıklarını artırmıştı. Mustafa Kemal halkın gözünde şimdiye kadar hiç olmadığı şekilde devleşti*.[931]

İngiliz yıllık raporunda 20 Ekim 1921 tarihli Franklin-Bouillon Muahedenamesi mütalaa ediliyor: *Bu antlaşma, nahoş nitelikte maddeleri içermekteydi ve genel mahiyeti itibarıyla Türklere Müttefiklerin ağız birliği içinde olmadıkları ve bir bütünlük sergileyemedikleri izlenimini vermekteydi. Diğer Müttefikleri dışlayarak gerçekleştirilen bu antlaşma, Müttefikleri genelde Türkiye, özelde de Kemalistler karşısındaki pozisyonunu aslında çok ciddi biçimde riske sokuyor ve Kemalistlerin daha da uzlaşmaz bir tavır almalarına yol açıyordu*. *Yunanlıların Sakarya Nehri'nden geri çekilmeleri Mustafa Kemal'in askeri itibarını yeniden sağlamlaştırmıştı. Franklin-Bouillon antlaşması Ankara Hükümeti'ni siyaseten güçlendirmiş, Hükümet yalnızca Kilikya'yı geri almakla kalmamış, aynı zamanda büyük Müttefik Devletleri'nden biriyle de bir antlaşmaya imza atmıştı.* Milliyetçi hareket *yanlıları İtalya ve İngiltere ile de sırasıyla ayrı ayrı antlaşmalar yapmayı ummuşlar, fakat bu umutları hüsranla sonuçlanmıştı*.[932] Rumbold'un Kemalistleri Türkler içerisindeki bir tabaka telakki etmesi mühim bir ayrıntıdır.

İngiliz yıllık raporunda belirtildiğine göre TBMM Hükümeti bütçesini ordu ihtiyaçlarının karşılanmasına seferber ettiği için *ülke, bir görgü tanığının ifadesiyle, harabe durumdadır*.[933]

İngiliz yıllık raporunda TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya ilişkileri mütalaa edildi. Taraflar, kendi hükümetlerinin Müttefikler karşısında güçlenmesi için ikili ilişkilerini geliştirmek zorunda kalmışlardır. Bu bir "mantık evliliği" idi; sevgi ve sadakat yoktu:

> Ankara Hükümeti'nin dış ilişkilerinin alacağı yön, büyük ölçüde onların Bolşeviklerle olan ilişkisi çerçevesinde şekillenecekti. Bu ilişkiler ilk olarak Kafkasya sorunundaki anlaşmazlıklar, ikinci olarak da çok sayıdaki Türk'ün Bolşeviklere olan güvensizliği -ki bu güvensizliğin arkasında Bolşevik prensiplerin Anadolu'ya sızma korkusu ve şu anki dostluğun arkasında Çarlık Rusya'sının eski tehditkâr tutumunun yattığı düşüncesi vardı- nedeniyle şüphesiz sık sık gerilmekteydi. Yine de her iki tarafta mevcut olan ruh hali konusunda tüm belirtiler şu sonuca işaret ediyordu: İşbirliğinin devamı ve olası bir çatışmadan kaçınma. Aslında o sıralar Milli Mücadele [the Nationalist movement] yanlıları ile Bolşevikler arasındaki ilişkinin yapısı "mantık evliliği" niteliğindeydi. Bolşevikler Yakındoğu'daki çözümsüz meselelerin Müttefiklerin çıkarlarına zarar vereceğini ve onlar için bir endişe kaynağı olacağını fark etmişlerdi. Çünkü Sovyet Hükümeti'nin politikası, Müttefiklere mümkün olan en büyük sıkıntıyı verme üzerine kurgulanmıştı ve Anadolu'da düşmanlığın sürdürülmesi Bolşeviklerin çıkarlarına hizmet etmekteydi. Bu yüzden Anadolu'yu silah ve teçhizatla donatmak konusunda istekli davranıyorlardı. Öte yandan silah, vs.yi Avrupa'dan elde etme imkânından yoksun olan Milli Mücadele [the Nationalist movement] yanlıları zorunlu olarak bunların temini konusunda Rusya'ya yönelmişlerdi.[934]

Rumbold, Yunanistan-TBMM Hükümeti harbinde Müttefiklerin azamî menfaat temin edebileceği bir senaryoyu zikretmiştir: *Pek çok kişi Anadolu'daki bu çatışmanın en iyi çözümünün Türk ve Yunan taraflarının pes edene kadar mücadele etmesi olacağını düşünmekteydi. Çünkü ancak bu şekilde*

[930] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 21.
[931] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 22.
[932] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 23-24.
[933] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 25.
[934] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 31.

Müttefiklerin baskı ve önerileri karşısında daha makul bir tutum takınabilirlerdi. Bir facia yaşanmaksızın kesin bir Yunan ya da Kemalist zaferden bahsetmek mümkün görünmemekteydi.[935]

İngiliz yıllık gizli raporunda belirtildiğine göre TBMM Hükümetinin hariciye siyaseti, şu stratejiyi takib ediyordu: *Milli Mücadele Hükümeti'nin* [Nationalist Govenment] *politikası artık açıklığa kavuşmuştu: Eğer mümkünse, sırayla, tek tek her bir Müttefik ile ayrı antlaşmalar akdetmek ve böylece Yunanlıları yalnız bırakmak*.[936]

İngiliz gizli yıllık raporunda Bâb-ı Âlî Hükümetinin hariciye siyasetine dair mühim bir bahis kaleme alınmıştır. İşgalci Müttefiklerin İstanbul'daki hâkim gücü İngilizler, Bâb-ı Âlî'yi halk nazarında itibardan düşürmüşlerdir. Osmanlı nâzırları her ne kadar Müttefikleri birbirine düşürmeye çalışsalar da muvaffak olamamışlardır. İngilizler nazarında Bâb-ı Âlî, Türklerle istikrarlı bir sulha varmanın mercii değildir dolayısıyla ona *yaranmaya çalışmak hem akılkârı olmayacak hem de bir işe yaramayacaktı*r:

> İstanbul Hükümeti'nin dış ilişkileri, etkili politika izleme anlamında hemen hemen yok denecek düzeydedir. Aslında İstanbul Hükümeti sadece İstanbul ve civarında, Müttefiklerin işgali altında bulunan ve Müttefik Yüksek Komiserlerinin faaliyetlerini büyük ölçüde denetim altında tuttuğu ve bu hükümetin bağımsız bir politika izlemesini imkânsız hale getirdiği bölgede hüküm sürmekteydi. Osmanlı Nazırları, yapabilselerdi, hiç kuşkusuz bir işgalci gücü diğerine karşı kullanmayı denemek isterlerdi. Fakat şu ana kadar bunu başarmayı becerebilmiş değillerdi. Görünürde, Fransız ve İtalyanların belki de kendilerine daha yakın davrandıklarını anlamışlardır. Fakat kafalarının bir köşesinde Yakındoğu Sorunu'nu çözecek en önemli ülkenin İngiltere olduğu inancı yatmaktadır. Fransa ve İtalya ödün vermeye niyetli olabilirler, fakat İstanbul Hükümeti bu yönde ortak bir karar alınabilmesi için Majesteleri'nin Hükümeti'nin ikna edilmesi gerektiğini bilmektedir. İstanbul Hükümeti'nin işgal güçleri sevme ya da sevmeme gibi bir durumu söz konusu değildir. İstanbul Türkleri, Müttefikleri, şehirlerinde işgalci güç olarak görmekte ve doğal olarak da bu duruma içerlemektedirler. İngiltere'nin diğer Müttefikler için en ön sırada yer aldığının muhtemelen farkındadırlar. Hem buradaki limanda en büyük gemileri her zaman İngiltere bulundurmuş, hem işgal güçlerinin başkomutanı olarak İngiliz generali atanmış, hem de Geçici Mali Denetim Komisyonu'nun başkanlığına da dirayetli bir İngiliz getirilmişti. Tüm bunlar saygı uyandıran hususlardı. Diğer Müttefik ülkelerde yaşanan sürekli kabine değişiklikleri karşısında İngiliz Hükümeti'nin istikrarlı oluşu, onun itibarını artıran diğer bir unsurdu. Diğer yanda, Türklerin hepsi Anadolu'da süren mücadelede Yunanlıların arkasında İngiltere'nin bulunduğuna inanmakta ve bu ülkenin tarafsız olduğu yolundaki beyanatını inandırıcı bulmamaktadır. İngiltere'nin bu tutumunu, muhtemelen, Yunan gemilerine arama izni vermeyi reddeden, İstanbul'daki depolarda tutulan teslim alınmış savaş malzemelerinin Anadolu'ya gönderilmek üzere Kemalist ajanlar tarafından çalınması karşısında hoşgörülü bir tavır sergileyen Fransızlarla mukayese etmekteydiler.
>
> Türkiye'nin gelecekte İngiltere'ye dayanması gerektiği fikrini öne süren İstanbul Hükümeti'ndeki üyelerin kişisel görüşleri aslında pek bir önem taşımamaktadır. Bu türden ifadeler çoğunlukla samimi de olabilir, fakat Merkezi Hükümet'in şu anki durumu göz önüne alındığında hepsi teoride kalmaktadır. Öte yanda Padişah, ülkesinin ileride Britanya İmparatorluğu ile iyi ilişkiler içinde olması gerektiği konusunda kesinlikle ikna olmuş görünmektedir. Veliaht da bu görüşü paylaştığını itiraf etmektedir.
>
> Merkezi Hükümet'e yaranmaya çalışmak hem akılkârı olmayacak hem de bir işe yaramayacaktı. Müttefik Yüksek Komiserleri, Merkezi Hükümet'e muhtelif zamanlarda hoş karşılanmayacak bakılar uygulamışlardı. Bu nahoş tedbirlerin sorumluluğunu İngiliz Yüksek Komiserliği'nin sırtına yüklemek, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri için hiç de zor bir şey değildi. Müttefiklerin Türklerle olan ilişkilerinde itici gücün İngiliz Yüksek Komiserliği'nce sağlandığına hiç şüphe yoktu. Yine de bu durum İngiliz yetkililere saygı duyulmasına engel olmamaktaydı. Aynı şekilde, el konulan bina ve apartmanlara sadece İngiliz askeri yetkililerinin kira ödemesine rağmen, bunlara el koyma şekilleri geçmişte çok rahatsızlık yaratmıştı.[937]

[935] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 32-33.
[936] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 74.
[937] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921,* 2011, s. 85.

İngiliz yıllık gizli raporunda TBMM Hükümetinin hariciye siyaseti mütalaa edilmiştir. Anadolu'daki Yunan vakıası, TBMM Hükümetinin hariciyesinin sıklet merkezidir. Milliyetçi ve şovenisttir. "Türkiye Türklerindir" umdesini sık sık dillendirmektedir. Zaten Mondros'la birlikte siyasî bilfiil hudud, Türklerin ekseriyetle yaşadığı coğrafyayı muhittir. İngilizlerin yüksek çıkarları bulunan Suriye'ye ve Irak'a teveccüh edemeyecek kadar meşguldür artık Türkler. TBMM Hükümeti, İngiltere'yle anlaşmak için *her fırsatı kollamakta*dır:

> Ankara Hükümeti'nin dış ilişkileri ister istemez Yunanistan'la olan savaşın etkisi ve baskısı altındaydı. Milli Mücadele Hareketi'nin [Nationalist movement] gözünde Müttefik Hükümetleri tarafından desteklenen Hıristiyan bir devlet, tüm Türkleri ata yurdu olarak kabul ettikleri toprağı işgal etmişti. Bu durum Ankara Hükümeti'nin, bilerek ya da bilmeyerek, büyük ölçüde Sovyet Rusya'ya doğru kaymasına ve Asya odaklı bir politika izlemesine ve birçok gözlemciye göre de Anadolu'da daha önce mevcut olmayan milliyetçi ve şovenist bir havanın doğmasına yol açmıştı. Osmanlı İmparatorluğu, topraklarının üçte ikisini kaybetmişti. Türkler, daha önceki dönemlere kıyasla İmparatorluktan geri kalan bölgelerde nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturmaktaydı. Hâlâ çok sayıda azınlık olmasına rağmen, Türkler açısından bakıldığında "Türkiye Türklerindir" sloganının oldukça haklı bir gerekçeye oturduğu görülmektedir. Yunanistan'la yaşanan savaş, Ankara'yı komşu Müslüman ülkelerle iyi ilişkiler kurmaya itmekteydi. Afganistan ve Buhara gibi devletlerle yakınlaşmada Panislamist etkinin belli ölçüde rol oynadığı söylenebilir. Fakat Afganlılar, İranlılar ve diğerleriyle daha yakın ilişkiler kurma isteği, büyük bir olasılıkla Yunanistan'ın arkasında duran ve Türkiye'nin yok edilmesinde kararlı bir güç olarak gösterilen tek bir devletin, yani İngiltere'nin önünü kesip ona zarar vermek arzusundan kaynaklanmaktaydı.
>
> Bütün raporlar, Anadolu'da İngiltere'ye karşı olan düşmanlığın diğer devletlere olan düşmanlıktan çok daha fazla olduğu yolunda ortak bir görüşü yansıtmaktaydı. Halen Yunanistan'la sürdürülen savaşın doğurduğu sonuçlardan İngiltere sorumlu tutulmaktadır. İngiltere'nin Mısır ve Hindistan politikası yakından takip edilmektedir. Ankara tarafında doğrudan İngiliz çıkarlarını hedef alan bir propaganda başlatılmıştır. Bu husumete rağmen Milli Mücadele [Nationalist movement] yanlıları yine de İngiliz Hükümeti ile temasa geçmek için her fırsatı kollamakta, dolayısıyla İngiliz işadamlarının Anadolu limanlarına yaptıkları seyahatleri büyütme eğilimindedirler. İstanbul'daki Türkler gibi Anadolu'dakiler de İngiltere'nin Müttefik Devletlerin en güçlüsü olduğunu ve bu nedenle onun bu düşmanlığının üstesinden gelinmesi gerektiğini fark etmektedirler.[938]

İngiliz yıllık gizli raporunda Fransa-TBMM Hükümetine ilişkin fevkalâde calib-i dikkat bir cümle yer alıyor: *Eğer Fransızlar Mustafa Kemal ve Milli Mücadele* [Nationalist movement] *yanlılarının sonunda kendi himayelerinde İstanbul'a geleceklerine inanıyorlarsa, kendilerine belli ölçüde hayal kırıklığı hazırlıyorlar demektir*.[939]

İngiliz yıllık gizli raporunda, TBMM Hükümetinin Sovyet Rusya yörüngesine girdiği belirtiliyor, bu hadisenin eğer devam ederse Mustafa Kemal'e itibar kaybettireceği derpiş ediliyor. Fakat İngilizler, TBMM Hükümetinin İngiliz dostu olmaklıktaki istikrarından emin olmak istemektedir:

> Milli Mücadele Hareketi'nin [the Nationalist movement] Sovyet Hükümeti'yle olan ilişkilerini tanımlamak daha zordur. Para, silah ve araç gereç konusunda Ruslardan yardım almak zorunda kalmışlardı. En büyük zorluğu ise, karşılığında vereceklerini minimuma indirgemekte yaşamaktaydılar. Milli Mücadele [Nationalist movement] yanlıları Rusya'daki rejim değişikliğinin Rusya'nın geleneksel politikasında en fazla küçük bir oynama -o da varsa- yaptığının farkındaydılar. Transkafkasya devletleri, göstermelik bir bağımsızlığa sahip olsalar da, gerçekte savaş öncesi dönemde Rusya Genel Valisi'nin yetkilerine benzer güce sahip bir örgüt tarafından kontrol edilmekteydi. Milli Mücadele [Nationalist movement] yanlılarının Müttefikler için baş belası olmaları, başkalarının zayıflıklarından yararlanmak isteyen Rusların da işine gelmekteydi. Savaşın uzaması Mustafa Kemal'i giderek daha fazla Rusya'nın yörüngesine girmeye zorlamaktaydı. Ankara Hükümeti'nin kendisini bu

[938] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921,* 2011, s. 86-87. TBMM Hükümetinin Sovyet Rusya'yla yakınlaşması ile TBMM'de İngiliz düşmanlığının tezahür etmesi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Sovyet Rusya, TBMM Hükümetini İngiltere'ye karşı koz olarak kullanmaya çalışıyordu.

[939] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 87.

> Rus kıskacından nasıl kurtaracağını kestirmek zor görünmektedir. Ankara ve Moskova arasındaki bu yakın ilişki nedeniyle İstanbul'un duyduğu makul endişe, Ankara'daki ılımlılar arasında da hissedilmekteydi ve belki de bu durum sonunda Mustafa Kemal'i itibar kaybuna uğratacak bir sebep oluşturabilirdi. Türkler çok kolay dönüş yapan insanlardır ve bugünün dostu pekâlâ yarının düşmanı olabilir.[940]

9 Mayıs 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a 434 numaralı telgraf:

> Ankara haber ajansı, Kars antlaşması ile Ankara-Ukrayna antlaşmasını onayladıklarını duyurdu. Mustafa Kemal, Bolşevik dostlarıyla ilişkilerini güçlendiriyor. İçerde güçlükleri arttıkça Bolşeviklere daha çok bağlanıyor.[941]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, 662 numaralı muhtıra kaleme aldı. *Bilgilerini doğrudan doğruya Ankara'dan alan güvenilir ve gizli kimi Türk kaynaklarından sağla*yan ajanın bildirdiğine göre TBMM Hükümeti, Müttefiklerin mütareke teklifini şu esaslar üzerinde anlamlandırıyordu:

> 1. İzzet Paşa, Ankara yönetimine karşıcıl bir siyasa uygulamaktadır ve özellikle İngiliz'lerle ayrı bir anlaşma yapmak için çalışıyor;
>
> 2. İngiliz yönetimi, Batı Anadolu'da baş gösteren Yunan Küçük-Asya akımını gizlice destekliyor;
>
> 3. Fransa yönetiminin ve daha az olmak üzere İtalya yönetiminin siyasalarının Ankara yönetiminden yana olduğuna inanılıyor.[942]

10 Mayıs 1922. Muhafazakâr Fırka lideri Austen Chamberlain, *Müttefiklerin şimdi ne yazık ki, Kemalist'lere karşı müessir tedbir ittihaz edecek bir durumda olmadıklarını* Avam Kamarasında ifade etti.[943]

Hariciye Nâzırı Curzon'dan Paris'teki İngiliz Büyükelçi Hardinge'ye telgraf:

> Paris tekliflerine Atina, Ankara ve İstanbul Hükümetlerinin verdikleri cevapların özeti ve Ankara'nın cevabının eleştirisi.
>
> Ankara Hükümeti, konferansın İzmit'te toplanmasını istedi. İngiltere bunu sakıncalı gördü ve konferans yeri olarak Tarabya'yı öne sürdü. Fransa, Ankara'nın teklifinin kabul edilmesinden yana görünüyor. İngiltere, Fransa'nın tutumunu anlamakta güçlük çekmektedir. Zaman geçiyor. Paris kararları uygulanamıyor. Bu noktalara Fransa Hükümetinin önemle dikkatinin çekilmesi talimatı.
>
> Paris planından vazgeçilmesini İngiltere derin bir üzüntüyle karşılayacak. Müttefiklerin ortak hareketi sağlanamazsa, İngiltere kendi başına ve başka biçimde hareket edecektir. İlk iş olarak müttefiklerle Ankara, İstanbul ve Atina Hükümetleri arasında yapılmış olan yazışmaları açıklayıp yayınlayacaktır.[944]

Veliahd Abdülmecid'in *L'Eurore* gazetesine beyanatı:

> Çalışkan ve namuslu bir millet olan Türkler, o kadar muharebelerden sonra bugün yalnız sulha, fakat şeref ve namuslarının muhafaza olacağı hakiki bir sulha kavuşmak arzusundadırlar. Türkiye ve İngiltere Yakın Doğu'da birbirlerinin yardımına muhtaçtırlar. Türkiye, tabii kaynaklarını işletrneye başlayınca tecrübeli işçilere ihtiyaç duyacaktır. Barış olursa milyonlarca İngiliz işçisi de iş bulmuş olur. Anadolu'da Müslümanlarla Hıristiyanlar kardeş gibi yaşıyor.[945]

---

[940] Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1921*, 2011, s. 88-89.
[941] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXIV.
[942] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 256.
[943] Gotthard Jaeschke, *İngiliz Belgeleri ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 159.
[944] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXV.
[945] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 409. *Vakit* gazetesi: "Veliaht Hazretleri'nin şehrimizde İngilizce ve Fransızca olarak haftada bir yayımlanan Eorore gazetesine demeci: Türkler, en mukaddes haklarının

Britanya'nın Lord Ampthill namıyla esbak Madras Sömürge Valisi ve Hindistan Umumî Valisi vekili Oliver Villiers Russell'a göre Kemalistler *çabukça o kadar Yahudi istilasına uğramış hale gelmişlerdir ki kendileri kasten halifeliği ve sultanı devirmeye koyulmuşlardır*.[946]

Muhafazakâr Fırka lideri Austen Chamberlain, Avam Kamarasına beyan etti: *Mustafa Kemal'e karşı tedbir imkânsızdır.*[947]

Apostolopoulos, Venizelos'a mektub gönderdi. Venizeloscu bir subay, Yunan Anadolu Seferî Kuvvetlerinin 27'nci ve 30'uncu alaylarında firar vukuatının teamüle dönüştüğünü belirtiyor:

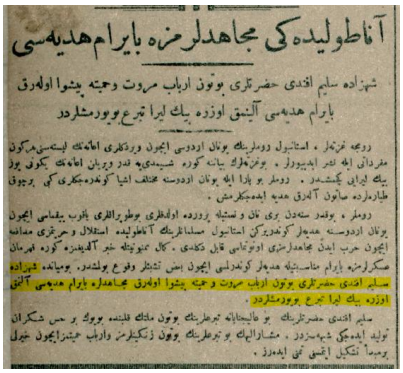
> Her şeyden önce adamlarımızın morali acınacak haldedir. Bir düşünün, Küçük Asya'nın boşaltılacağı haberini büyük bir heyecanla karşıladılar… (Eve gidelim, Küçük Asya'nın canı cehenneme!)… Savaşın birkaç gün daha sürmesi halinde, toptan çözülmemizden korkuyorum.
>
> Birkaç gün önce Küçük Asya'nın boşaltılması sorunu açıklandığı zaman, geri çekilinirse, ordu komutanlığının Küçük Asya'yı savunmaya karar vermesi halinde, askerlerimizle konuşmamızı ve böyle bir kararı nasıl karşılayacaklarını öğrenmemizi söylediler. Sizin de anlayacağınız gibi biz, sonucun ne olacağını baştan biliyorduk. Kendine saygısı olan askerler bile, "Çok iyi, ben Küçük Asya için üzüntü duyarım ama her şeyden önce evime dönmekle ilgiliyim" demektedirler.[948]

11 Mayıs 1922. *Yunan Parlamentosu'nda güvenoyuna gidildi. Gunaris Hükümeti, 160 red oyuna karşı 161 oyla güvenoyu aldı. Gunaris bu güveni yeterli görmeyerek yarından sonra istifa edecektir*.[949]

Abdülhamid Hân-ı sânînin (İkinci Abdülhamid'in) en büyük oğlu Şehzâde Mehmed Selim Efendi *Hazretleri bütün erbab-ı mürüvvet ve hamiyete pişvâ olarak* Anadolu'daki *mücahidlere bayram hediyesi alınmak üzere bin lira teberrû buyurmuşlardır*.[950]

Fotoğraf. *Şehzâde Mehmed Selim Efendi* (Tevhîd-i Efkâr, 12 Mayıs 1922).

آناطولیده کی مجاهدلرمزه بایرام هدیه سی

شهزاده سلیم افندی حضرتلری یونان ارباب مروت وحمیته پیشوا اولدقری

بایرام هدیه سی آلینق اوزره پك ایرا تبرع بیورمشلردر

Fotoğraf. *Anadoludaki Mücahidlerimize Bayram Hediyesi* (Vakit, 11 Mayıs 1922).

müdafaasına muztar kalmışlardır. Hukukumuzun tasdik edildiği gün, Şark'ta sulh devri başlayacaktır." *Peyâm-ı Sabah* gazetesi: *Abdülmecit'in bir İngiliz gazetesine demeci* (Sarıhan, 1996, c. 4, s. 411).

946 Ebru Boyar. (2014). Türk-İngiliz İlişkilerinde Prestij Faktörü (1923-1938). *Belleten*, 78(283), s. 1165. Oliver Villiers Russell, 1908'den 1935'e değin mason teşkilatından bilfiil idarecilik ve İngiltere Büyük Birlik Locası'na büyük üstadlık yapmıştır: Museum of Freemasonry, artuk.com.

947 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 180.

948 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 372-373.

949 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 425.

950 Vakit, 13 Ramazan 1340/11 Mayıs 1338-1922, Numero 1587, *Anadoludaki Mücahidlerimize Bayram Hediyesi*, s. 1. Haberde belirtildiğine göre İstanbul'daki Rumların Yunan ordusuna yaptıkları bağış mikdarı ise 100.000 lirayı aşmıştır. 12 Mayıs tarihli *Tevhîd-i Efkâr*da ise, mücahidlerin gâzî oldukları belirtilmektedir.

12 Mayıs 1922 evveli bir gün. Gunaris Kabinesinin sukûtu arifesinde Atina'ya İsveç pasaportuyla gizlice muvasalat eden Üçüncü Komintern mensubu bir Sovyet Rus mümessil, İşçi Sosyalist (Komünist) Fırkası genel sekreteri Yannis Kordatos'u ziyaret etti. Mustafa Kemal'in Fransızlarla ve İngilizlerle siyasî ve malî ilişkiler tesis ettiğini; buna mukabil Sovyet Rusya'nın da Yunan hükümetiyle ilişkilerini geliştirmek istediğini bildirdi:

> Önce Zinovyev, Troçki ve Çiçerin'in imzalarını taşıyan itimat mektubunu gösterdi. Ve şunları söyledi: "Sovyet hükûmeti Yunanistan'a, Anadolunun işgali konusunda düştüğü çıkmazdan kurtulması için yardıma hazırdır. Önce, Mustafa Kemal'i maddî ve manevî olarak desteklemekten vazgeçecek, sonra da, pek çok hıristiyanın yaşadığı Anadolunun sahil kısmında bir bölgenin bağımsız kılınması için bütün nüfuzunu kullanacaktır. Bu bölgenin bağımsızlığını sağlamak için oraya, İsviçre, İsveç ve Norveç askerlerinden kurulu, milletlerarası silâhlı bir kuvvet gönderilecektir... Bu desteğe karşılık sovyet hükûmeti, yunan hükûmetince fiilen de olsa tanınmasını istemektedir."
>
> Yani Kordatos "Bu teklifin beni şaşırttığını itiraf ederim, diyor. Bu dönüşün sebeplerini öğrenmek istediğimi söyledim. Ve şu cevabı aldım: Mustafa Kemal hareketi bir kurtuluş hareketidir ve şu ana kadar elimizden geldiği kadar destekleyişimizin sebebi de, bu özelliğidir. Ama hareket başarıldıktan ve kesin neticeye ulaştıktan sonra Türkiye'deki eski gerici kuvvetlerin, beylerin ve paşaların, iktidarı yeniden ele geçirmiyeceklerine dair hiçbir garantiye sahip değiliz. 1908 jön-türk ihtilâl hareketi örneği önümüzde duruyor... Şu anda Mustafa Kemal milletinin saygısını ve sevgisini kazanmış durumda; ama, bir kaçı müstesna, onu destekliyen generaller ve politikacılar gericidir. Daha şimdiden elimizde, fransız kapitalistleri ve emperyalistleriyle ilişkileri bulunduğuna dair işaretler değil, kesin deliller var; yarın öbürgün, eğer bunlar harbi kazanır ve yunanlıları Anadoludan ve Trakya'dan kovarlarsa, başında Mustafa Kemal bulunsun bulunmasın, Türkiye Batıya yönelecektir. Türkiyedeki burjuva sınıfı, memleketin yeniden kuruluşunu ve kalkınmasını tek başına yürütemiyecek kadar zayıftır. Reformlar yapacak, ama bunun için Fransa ile İngiltere'den borç almaktan ve minnet altına girmekten kurtulamıyacaktır; borcun, alanı boyunduruk altına soktuğunu siz de bilirsiniz. İşte bu yüzden biz, boş duygularla değil, fakat gerçekçi bir gelecek anlayışıyla yunanlıların Anadoluda kalmasını istiyoruz. Türkiye'deki azınlıklar, bir yandan Balkanların ve Anadolunun bütünüyle islâmlaştırılmasını engelliyen bir fren vazifesi görürken, bir yandan da, taa 1770'den düne kadar Balkan milletlerinin millî kurtuluş hareketini besliyen bir kaynak olmuşlardır."
>
> Yani Kordatos bu konuyu görüşmek üzere (Gunaris hükûmetinde Dışişleri görevini kabul edecek olan, o zamanki Sosyal işler bakanı) Andon Kartalis'e gitti. Konuyu öğrenen bakan küplere bindi ve bolşevikler hakkında öfkeyle şöyle haykırdı: "Bu heriflerin kendileri açtır; yiyecek ekmekleri yok... Vakitleri geldi, beş altı aya varmaz rus milleti bunları linç edecektir." Kordatos durumu muhalefet (ama Venizelos aleyhdarı muhalefet) lideri olan Niko Stratos'a da anlattı. Onun düşüncesi de şuydu: "Kabul ediyorum... Bugünlerde hükûmeti değiştirmiş olacağız.." Ama Gunaris hükûmetinin düşüşünden sonra, yeni hükûmeti kuran Stratos, Kordatos'u çağırdı ve sovyet delegesine gidebileceğini bildirmesini, zira, bu aracılık teklifinin Bakanlar Kurulunda fırtınalar kopardığını ve şahsen de bir şey yapamıyacağını söyledi. Böylece, bu teşebbüs bir sonuca bağlanmadan kaldı.[951]
>
> Bu yetkili Sovyet Rusya Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları tarafından. Sovyetlerin Yunanistan'ı Anadolu çıkmazından kurtarmaya hazır olduklarını bildirmek üzere gönderilmiştir. Kordatos'un naklettiklerine göre Sovyet Rusya önce Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği maddi ve manevi desteği çekecek, ikinci olarak da Hıristiyanların yaşadığı Anadolu kıyı şeridinin otonom olması için tüm etkisini kullanacaktır. Sovyet Rusya'nın karşılık olarak talep ettiği, Yunanistan tarafından tanınmaktır. Kordatos bu teklif karşısında şaşırmış ve neden Sovyetlerin siyaset değişikliğine gittiklerini sormuştur. Bu soruya aldığı yanıt, Mustafa Kemal liderliğindeki Türk hareketinin özgürlükçü olduğu, bu sebeple destekledikleri, ancak önlerinde 2. Meşrutiyet Dönemi örneğinin durduğu olmuştur. 2. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat Terakki farklı bir söylemle yola çıkmış, lakin farklı bir siyaset uygulayarak Alman militarizminin etkisine girmiştir. Sovyet yetkili Mustafa Kemal Paşa'nın Fransızlarla anlaştığının kanıtlarının bulunduğuna, Türkiye'nin kurtulduğu anda yüzünü batıya döneceğine, burjuva sınıfının zayıf olduğundan hareketle Türkiye'nin Fransa ve İngiltere'den kredi almaksızın ayaklarının üzerinde

[951] Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1963, s. 68-70.

duramayacağına dikkat çekmiştir. Geçmiş deneyimlere bakarak Sovyet Rusya azınlıkları Türkiye'deki özgürlük hareketlerinin kaynağı olarak görmekte ve basit bir duygusallıkla değil, gerçekçi sebeplerle RumLarın Anadoluöa kalmasını istemektedir.

Kordatos Sovyet yetkiliye, hükümet yetkilileriyle kendisini bir araya getirme girişiminin problemli olabileceğini. keza partisinin küçük olması sebebiyle Yunanistan'ın siyasi hayatında aktif rol oynayamadığını ifade etmiştir. Ancak Sovyet yetkilinin dayatması üzerine Kordatos, o dönemde muhalefetin lideri olan Stratos ile görüşmüştür.

Kordatos Stratos'un kendisini büyük bir dikkatle dinledikten sonra, "Hemfikirim. Bu günlerde hükümet değişikliği olacak... Hükümet kuracak olursam, Dışişleri Bakanlığı dosyalarını inceledikten sonra, size haber vereceğim. Eğer İngiliz ve Fransızlardan büyük bir engelleme olmayacağına kanaat getirirsem, beni Rus yetkili ile bir araya getirmeniz için sizi arayacağım. Ancak Kartalis'in ağzını aramanızın iyi olacağını düşünüyorum. Belki hükümetin niyetleri konusunda ağzından laf alırsınız" demiştir. Kartalis Gunaris'in siyaseti üzerinde etkili olan bakanlardan biridir. Kordatos Kartalis'i de ziyaret etmiş ve Sovyet yetkilinin Atina'da bulunduğunu söylemeden, Sovyet Rusya'nın arabulucu olabileceğini kendisine ima etmiştir. Ancak hemşehrisi olan Kartalis, babasının hatırına polise teslim etmediğini söyleyerek Kordatos'u azarlamıştır. Neticede Sovyet yetkilinin arabuluculuk teklifi dikkate alınmamıştır.[952]

12 Mayıs 1922. İngiliz Bahriye İstihbarat Teşkilâtı Şefi Pandikyan ile Fransız istihbaratı müzaheretinde, *Ararat Vapuru'na lstanbul'dan 244 ton barut, cephane ve diğer savaş araçları yüklendi. Birkaç iskeleden parça parça yüklenen araç ve gereçler, gizli örgütler tarafından Anadolu'ya kaçırılıyor*.[953]

Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi, Vahideddin Hân hakkındaki kara propagandasına devam etti: *Damat ve kayınpeder birlikte çalışıyor. İstanbul'da yâran Baltalimanı'nda toplanıp hergün yeni bir hile ile post elde etmek için uğraşıyorlar*.[954]

Yunan Başvekil Gunaris istifa etti.[955]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Sovyetler Dışişleri Komiseri Çiçerin, Cenova Konferansı'yla ilgili görüşlerini beyan ederken, Anadolu'daki barış konusundaki müttefik tekliflerini hayretle karşıladığını belirtmiş ve yeniden barış ortamının oluşması için acele ediliyorsa neden Türkiye'nin konferansa kabul edilmediğini sorgulamıştır*.[956]

13 Mayıs 1922. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Koloniler Nâzırı Winston Churchill'e muhtıra gönderdi. Irak Fevkalâde Komiserliğinin hükümet nezareti altında TBMM Hükümetiyle Irak hududunu resmen müzakere etmesine ilişkin 2 Mayıs tarihli İngiliz Orta Doğu Komitesince alınan kararı kabul etmediğini bildiriyor. *Ankara yönetimiyle görüşebilmek içinm ortada sağlam bir esas bulunmadığına* dikkat çekiyor.[957]

15 Mayıs 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı İstanbul şubesi, "Ruslarla Kemalistler arasındaki ilişkiler" hakkında muhtıra kaleme aldı. *Babıâli'ye ulaşan bir duyuru, Bolşeviklerle Kemalistler arasında sıkı ilişkileri doğruluyor. Anadolu'da Rus etkisinin arttığı söyleniyor.*[958] *Ankara'dan İstanbul'a ulaşan Ulusçu bir yetkili, Rus etkisinin Anadolu'da artmış olduğuna kuşku olmadığını; buna da, eski İttihatçı'lardan Yusuf Akçura ve Ahmet Agayef'in göstermiş oldukları enerjinin neden olduğunu; ama aynı zamanda,*

[952] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 447-448.
[953] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 426.
[954] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 427.
[955] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 383.
[956] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 233-234.
[957] FO/6346/E 5287; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 225.
[958] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXV.

Ankara yönetiminin, son zamanlarda, Sovyet yönetiminden külliyetli para almasının da katkısı olduğunu; Mustafa Kemal'in, Aralov'la görüş birliği içinde davrandığını bildirdi.[959]

TBMM Lazistan mebusu (Zeynel) Abidin (Atak), İzmir'in işgâlinin yıldönümünü idrak etmek münasebetiyle meclisteki konuşmasında *Saray İzmirimizi çaldırdı* dedi.[960]

Adliye eski nâzırı ve Âyan Meclisi Reis Muavini Vasfi'nin, sabık Edirne mebusu İsmail, sabık Adana Belediye Reisi Mahmud Celâleddin'in, Rıza Tevfik'in (Bölükbaşı), Süleymaniye, Fatih ve Bayezid medreseleri namına 9 kişinin, Kadirî ve Rufaî tarikatları namına 10 şeyhin öncülüğünde 76 imzanın bulunduğu bir muhtıra, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine verildi:

> Anadolu'nun toptan boşaltılmasına ilişkin teklif (...) İtilaf Devletlerinin ciddi olarak Doğu sorunlarıyla uğraşmaya karar verdiklerini göstermektedir. Bu yüce anda, biz aşağıda imzaları bulunan ve Osmanlı ulusunu temsil edenler, Türkiye'nin gerçek fikrini medeni dünyaya bildiririz...
>
> 1. Geçmiş olayların deneyimiyle... bizler, daha korkunç bir istikbali şimdiden görüyoruz...
>
> 3. Sultan, Osmanlı ulusunun ve devletinin kişiliğini temsil eder. Onun etrafında birleşmiş olan halk, hiçbir kişinin ve hiçbir topluluğun hukuki ve meşru varlığını tanımamaktadır... Devlet ve ulus adına konuşma yetkisi yalnız Majesteye (Sultana) aittir. Onun dışında yapılacak her anlaşma (...) geçersizdir.
>
> 4. Son yıllarda işlenen cinayetler gizli ve ihtilalci bir komitenin eseridir (...) İş bu belgeyi imzalayan bizleri (...) de cinayet ve soygunlar başkente sığınmak zorunda bıraktı.
>
> 5. Her şeyden önce şu bilinmelidir ki, pek nadir istisnalarla Anadolu'da ve başkentte çıkan gazeteler Ankara asilerinin paralı hizmetindedir ve hiçbir şekilde Osmanlı kamuoyunun tercümanı sayılamazlar.
>
> 6. Ulus ve hükümdar, yaptıkları işler insanlığın vicdanını dehşetle titreten bir ihtilal komitesinin eline teslim edilmiştir...
>
> 7. Bugün bütün Asya'da, sultanın tekrar devleti üzerinde hükümranlığını kurması bekleniyor...
>
> 8. Sultana bütün Anadolu'da hem bağlılık, hem de güven duyulmaktadır... Halkın silahları milliyetçilik etiketi altında hareket eden bir cinayet çetesinin eline geçmiştir.
>
> 9. Ankara şeflerinin ve Büyük Meclis adı verilen meclis üyelerinin çoğu (...) Müttefik devletlerin cani olarak tevkif edilmelerini istedikleri aynı kimselerdir.
>
> 10. Son savaşın galipleri bugün hakkın kuvvete üstünlüğünü sağlamak istiyorlarsa, insanlara ve Allah'a düşman olan, istismar ettikleri memleket kanunlarına, siyasi ve sosyal düzene isyan eden bu yabancı maceraperest çeteyi bertaraf etmelidirler. Yunan işgaline acilen son verilerek Osmanlı İmparatorluğu'ndan artakalanın (toprakların) Osmanlı hanedanına iade edilmesi (...) barış yapılmasını kolaylaştıracaktır... On üç ay önce kurulan ve Padişaha karşı isyan edenleri bastırarak asayişi sağlama görevini yüklenmiş olan hükümet, Avrupa'nın yardımlarına rağmen, istenen sonucu sağlayamamıştır ve durum gittikçe vahamet kazanmaktadır... Ankara'daki ihtilal komitesi Anadolu'da bağımsız bir devlet ilan ederse ve hilafetin merkezi İstanbul'a onun hükmetmesine müsaade edilirse, böyle bir çözüm sadece bunalım yaratacaktır.
>
> Doğunun ve batının selameti, Anadolu'nun yatıştırılmasına ve tez elden boşaltılmasına bağlıdır.[961]

---

[959] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 256.

[960] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 429.

[961] FO, 371/7866/E.6005; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 299-300. Şimşir, Fransızca yazılmış vesikanın "bazı parçalar"ını Türkçeye çevirmekle yetinmiştir. Muhtıradaki "cinayet çetesi" tamlaması dikkat çekicidir. Müteakib senelerde Mustafa Kemal yönetimi, tek partili istibdad rejimini tesis edecek ve Fransız yazar Duhamel'in belirttiğine göre Kemalist devrimler kapsamında Türkiye'de yaklaşık 250.000 kişi öldürülecektir: "Türkiye'de çeşitli kaynaklarca açıklanan rakamlara bakılacak olursa, bu şaşırtıcı devrim iki yüz elli bin ölümle kapanmıştır." Georges Duhamel, *Yeni Türkiye: Bir Batı Devleti*, 1998, s. 55.

16 Mayıs 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a 446 numaralı muhtıra:

> T.B.M.M.'de Mustafa Kemal'e karşı muhalefet var. Kabine'nin iki boşluğu güçlükle doldurulabildi. Mustafa Kemal, Meclise istediğini yaptırmakda gitgide artan güçlüklerle karşılaşıyor ve Bolşeviklerle bağları koparmak niyetinde değil.[962]

İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Lamb'den Rumbold'a muhtıra: *Anadolu'daki Yunan işgal ordusu İyonya Devleti kurmak isteyenlerin programlarını uygulamaya başladı. Kurulacak bu yeni devletin ordusunu hazırlıyor. İşgal altındaki her kasaba ve şehirde silahlı sivil muhafız teşkilatı kuruldu. Bunlar, Yunan subayları tarafından hızla eğitilip yetiştiriliyor*.[963]

18 Mayıs 1922. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *18 Mayıs 338 (922) Perşembe: İngiliz Yüzbaşısı ile Maçka'daki mühimmat ve silahlar hakkında görüştüm. 1000 fişenk ile bir tüfenk'e 12 lira bir mitralyöze (150), bir kamaya (15) lira istediler*.[964]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *Anadolu hareketinin ispat ettiği birinci gerçek, İstanbul'un müdürlük ve rehberlik görevini yapamadığıdır*.[965] Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi: *İstanbul, Yunanlılara yardım ile meşguldür*.[966]

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor. *Haberde, Sovyetler Dışişleri Komiseri Çiçerin'in, bir Türk gazetesine verdiği beyanat yer almaktadır: Türkiye ile Rusya arasında bir yıl önce dostluk anlaşması imzalandığını söyleyen Çiçerin, Rusya'nın Türk halkının özgürlüğünden yana ve işgal ve baskı politikasına karşı olduğunu ve özgürlükleri için mücadele veren halkların dostu olduğunu ifade etmiştir. Çiçerin, Sovyetler Hükümeti adına, Türk halkının mücadelesinin bir an önce müspet bir sonuca varmasını istediğini de ifade etmiştir*.[967]

19 Mayıs 1922. Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşarı Sör Eyre Crowe, Londra'daki Fransa Büyükelçisine şifahen bir talebde bulundu. *İngiliz yönetimi, Albay Mougin kurulunun Ankara'ya hareket gününün, Bağlaşıklarla BMM yönetimi arasındaki ilişkilerin daha az bunalımlı olacağı bir evreye dek ertelenmesini istiyor; aksi durumda, Kemalistler üzerinde, Bağlaşıkların Yakın Doğu siyasetlerinde ayrılık başgösterdiği izlenimini yaratacağını; kurulun hareket günü ertelenmezse, Fransız temsilcisinin, Kemalist temsilcisiyle sınırda görüşmesini* önermiştir.[968]

İngiltere'nin Washington Elçisi, ABD Hükümeti'ne başvurarak, Anadolu'da Hıristiyanlara kötü muamele nedeniyle, Yunanlıların, işgal alundaki yerlerde Türklere misilleme yapabileceklerini bildirdi ve buralara

---

[962] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXV. Mustafa Kemal'in bu şartlar altında Bolşevik Rusya ile ilişkilerini "koparmak" şöyle dursun onu tahkim etmek mecburiyetindeydi. Enver'in Batum'dan Anadolu'ya girerek iktidarı Mustafa Kemal'den devralması söz konusuydu. Nitekim, Karahan'ın Aralov'a gönderdiği muhtırada belirtildiğine göre Sovyet Rusya, Enver'e engel olarak Mustafa Kemal'in iktidarda kalmasına çok esaslı katkı sağlamıştır: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 456.

[963] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 432. Mustafa Kemal'in Ward Price'ye Eylül'de vermiş olduğu mülakatta, taarruzu istemeye istemeye emrettiğini belirtmiştir. Doğrusu, Yunan'ın İyonya devleti kurmak adına milis kuvvetler teşkil etmesi, Mustafa Kemal'i sınırlı da olsa "kan dökmeye" mecbur etmiştir, denilebilir.

[964] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 291.

[965] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 435.

[966] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 435.

[967] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 237.

[968] FO/7863/E 4482; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 206.

karma bir subay kurulunun gönderilmesi için Yunan Hükümeti nezdinde girişimde bulunulmasını istedi.[969]

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Saba*htaki başmakalesinden: *Tahkikat kararı keşmekeşi artırır, sulhu erteler. Bu fenalıklar, Yunanlıların Anadolu'ya ayak basmalarıyla başladı. Yine onların çekilmesiyle son bulur. Böylece Ankara gibi ortaçağkârî, Timurlenk taslağı değil, hiç değilse Tanzimat'ın hayrülhalefi olduğunu fiilen ispat eyler bir Osmanlı hükümetinin bir an evvel teşkiline himmet ve yardım edilmiş olur*.[970]

20 Mayıs 1922. Atina'daki İngiliz Büyükelçi Lindley, Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra gönderdi. Sakıt Gunaris Kabinesi Maliye Nâzırı Petros Protopapadakis, *Zorla Borç Alma Yasası* mucibince halktan toplanan 1.500.000 drahminin *ancak ordunun terhis edilmesine yeteceğini* ve *bu amaçla kullanılması gerektiğini gözleri yaşlı olarak söyle*miştir.[971] Lindley'in bildirdiğine göre uzun zaman İzmir'de ikâmet etmiş bulunan İtalyan Kurmay Albay Giordino, *"Kemalistlerin ciddi bir askeri harekâta kalkışabilecek güçte olmadıklarını" söylüyor. Bu bakımdan ordular mıhlanıp kalmış durumday. Bu durum, Yunanların mali gücü tükeninceye kadar sürüp gidecekti*r. *Bu görüş, iyi haber alan çevrelerce de aynen kabul ediliyor*. Lindley: *Askeri bakımdan güçsüz olmalarına karşın Kemalistler, Milli Misak'tan daha azıyla yetinmeyeceklerdi*r. *Yunanistan'ın takatinin tükenmesini ve İngiltere'nin de yorulup usanmasını bekleyecekler. O bakımdan İngiltere'nin Kemalistler üzerinde "ciddi baskılar" yapması gerekli*dir. *Kemalistler üzerine baskı yapmak için İtalya ile Fransa'nın da işbirliği sağlanmalı. İzmir bölgesine özerklik verilmeli. Kemalistler bunu kabul etmezlerse, Türk limanları abluka altına alınmalı, Yunanistan'a gereken yardımlar yapılmalı*dır. *Öyle ki, alacakları yardımlarla Yunanlar, Kemalistlere* direnebilmeli. *Kemalistlere baskı yapma politikasında Fransa'nın işbirliği sağlanamazsa, İngiltere, İtalya'yla birlikte ve hatta tek başına baskıya devam etmeli*dir.[972]

21 Mayıs 1922. *Yunanistan'da Protopapadakis Hükümeti kuruldu. Gunaris'in 12'de istifası üzerine hükümeti kurma görevi Stratos'a verilmiş ancak Stratos güvenoyu alamamıştı. Protopapadakis Hükümeti yarından sonra güvenoyu alacaktır*.[973] Bu kabine, *Kralcı koalisyon kabinesi* olarak nitelendirilmektedir.[974] Gunaris, Adliye Nâzırı; Baltazzis, Hariciye Nâzırı; Theotokis, Harbiye Nâzırı; Stratos, Dahiliye Nâzırı.[975]

22 Mayıs 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a şifreli telgraf gönderdi ve *Fransızlarla İtalyanların, Kemalistlerle ayrı görüşmelerde bulunmaları olasılığından kaygılanarak, bir ön görüşme yapılmasını* desteklediğini bildirdi.[976] *Mustafa Kemal'in durumu sağlamdır. Cenova konferansının başarısızlığı Ankara-Moskova ilişkilerini güçlendirir*.[977]

Mebus Morgan Jones, Avam Kamarası içtimaında hükümete hitaben şöyle dedi: *Ankara hükümeti. Hemen onunla da dost oluverdiniz. Nasıl oraya geldiğine bakmadınız. Çünkü diplomatik olarak böylesi işinize geliyor*.[978]

---

969 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 436.
970 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 437.
971 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 382.
972 FO, 406/49, s. 332, No. 134, Lindley'den Curzon'a, 20 Mayıs 1922, No. 255; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 341.
973 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 439.
974 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 478.
975 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 383.
976 FO 7865/E 5299; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,* 1991, c. 2, s. 254.
977 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXVI.
978 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 100.

Bursa'da bulunan İngiliz Binbaşı M. R. Strover "Batı Anadolu'da Haydutluk" nam rapor kaleme aldı. Manisa'da cereyan etmiş bir vakayı haber veriyor: *21 Mayıs Pazar günü, karakoldaki kimi tutuklular arasında olaylar çıkmıştı. Yunan jandarmalar bunlarla başa çıkamayınca havaya kurşun sıkmak zorunda kalmışlardı. Kurşun sesleri her yanı altüst etmiş ve birkaç dakika içerisinde Yunan askerleri her yanda koşuşmaya ve gözlerini yakındaki yamaçlara dikmeye başlamış; Yunan karargâhındaki askerler ise olup bitenleri anlamak için her yana dağılmışlardı*.[979]

Mamuretülaziz'de (Elaziz) münteşir Mustafa Kemal taraftarı *Satvet-i Milliye* gazetesi Padişah'ın hain olduğu propagandasını icra ediyor: *Yıkıl ey İngiliz hadim-i melaneti Saray yıkıl! Zat-ı Hazret-i Padişah'ınla, Babıali'nle, Bab-ı Meşihat'ınla yıkıl!*[980]

23 Mayıs 1922. Londra'daki Fransa Büyükelçisi, Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a cevabî nota tevdi etti. *Fransız Başbakan Raymond Poincaré, Fransız diplomatik temsilcisinin* [Miralay Mougin heyetinin], *BMM yönetimiyle önemli sorunlarda görüşmelerde bulunacağı ve bu görüşmelerin, Ankara'dan başka bir yerde yapılamayacağını özürüyle, geziyi ertelemeye karşı çıkıyor; ama Bağlaşıklar arasında dayanışma olmadığı izleniminin yaratılmaması için elden geldiğince çalışılacağı yolunda güvence veriyor*.[981]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf: *İngiltere* Müttefikler Fransa ve İtalya'dan ayrı olarak *tek başına hareket etmek durumunda kalırsa, Ankara'ya karşı İstanbul Hükümetini kullanabilir*.[982]

Önceki gün kurulan Protopapadakis Koalisyon Hükümeti, Yunan Parlamentosu'ndan 47'ye karşı 210 oyla güvenoyu aldı. Venizelosçular muhalefette kaldı. Yeni hükümette eski Başbakan Gunaris Adalet, güvenoyu alamadığı için hükümet kurmayı başaramayan Kralcı muhalefet lideri Stratos İçişleri, Baltacis Dışişleri, Teotakis de yeniden Savaş Bakanlığı'nı işgal ediyor.[983]

24 Mayıs 1922. TBMM Hükümeti Londra temsilcisi, İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihat Reşat (Belger), *Avam Kamarası azalariyle* görüştü.[984] Nihad Reşad, TBMM Hükümetinin *davasını* Avam Kamarası içtimaında izah etti. Britanya sabık Müstemlekât Nâzırı Edwin Montagu, Nihad Reşat'ın izah ettiği *bütün fikirlerine iştirak etmiştir*.[985] Nihad Reşad'ın şu ifadeleri mühimdir:

> (..) Biz Yunanlıların Geliboluyu işgal etmesine kat'iyyen muvafakat edemeyiz. Hâlbuki Müttefiklerin işgâline aslâ itiraz etmeyiz. Diğer tarafdan Trakyada dahi bîtaraf bir hükümet-i hazırasının teşkiline karar verilmesine bu babda hiçbir itirazımız olmayacak. (..) İstanbul ile Ankara arasındaki ihtilaf-ı hazır [işgal altında olmasından dolayı] muvakkat bir mahiyeti haizdir. (..) Enver ile Ankara Hükümeti arasında hiçbir münasebet yokdur. Enver bir ta'likcûdur ve Buharada kendi hesabına iş görüyor. Biz onu kat'iyyen istemeyiz. (..) Türkler Ermenilerle meskûn olan Kafkasyayı istemez. Arablar ile meskûn olan araziye de talib değildir.[986]

---

979 IDA, FO 371/7883/E 5768; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (2011). İngiliz Belgelerine Göre Kurtuluş Savaşında Manisa ve Bölgesi (1919-1922). *Belleten*, 75(272), s. 203.

980 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 442.

981 FO/7865/E 5345; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 206.

982 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXVII.

983 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 442.

984 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 181.

985 Hâkimiyet-i Milliye, 4 Haziran 1338-1922, Numero 522, *Londrada Türk Davasının İzahı*, s. 2.

986 Peyâm-ı Sabah, 1 Haziran 1338-1922, Numero 11684, *Nihad Reşad Beğin Beyanatı*, s. 1. Nihad Reşad, *Morning Post* gazetesine bir tekzib göndermiş ve Gelibolu hakkında şunu söylediğini belirtmiştir: "Gelibolu şibh-i cezirenin İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesine itiraz edilmeyeceğini söylemedim. Ben şibh-i cezirenin Yunanlılar tarafından işgal edilmesine muteriz olduğumuzu ve Boğazların umum devletlerin gemilerine açık bulundurulmasını taahhüd edeceğimizi söyledim." Hâkimiyet-i Milliye, 4 Haziran 1922, s. 2.

Avam Kamarasında söz alan Muhafazakâr mebus General Charles Townshend 1922 senesinde Almanya ile Sovyet Rusya arasında akdedilen Rapallo Muahedesinden bahisle şu sözleri ifade etmiştir: *Türk-Yunan Savaşı'nı hemen durduramazsak, Türkiye'yi Rusya'nın kollarına atmak ihtmaliyle karşı karşıya kalacağız. . . Bu bizim büyük tehlikemizdir. Eğer Türkiye, Rusya ve Almanya ile bir ittifaka itilecek olursa, bunun Hindistan'da, Irak'da ve her yerde bizim için ne demek olduğundan kimsenin şüphesi yoktur*. Townshend, ahiren, *Anadolu'ya gidip Mustafa Kemal'le görüşmek istediğini ve Mustafa Kemal'i tanıdığı için barış yönünde kendisini ikna edebileceğini söyle*di.[987]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi Saray'a ve Bâb-ı Âlî'ye muhalefetini tekrar ikrar etti: *Milli hareketin mahiyetini ve istikametini tayin eden ikinci hadise, Saray ile Babıali'nin iflaslarıdır. Eski Osmanlılık devrinin bu iki istinadgah sütunlarının manen ve maddeten yıkılmasıdır. Üçüncüsü Anadolu halkının mukaddesata bağlılığıdır*.[988]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: Fransız Albay *Mougin Ankara'ya gitmiştir*.[989]

Sabık Yunan Başvekil Venizelos, *Etniki Amyna* için Londra'da lobi faaliyeti yürütmeye çalışıyor. Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşarı Sör E. Crowe'yle uzunca mülakat ediyor: *Görüşme konusu, İyonya devleti kurmaya çalışan Mikroasia Komitelerinin desteklenmesi. Bu silahlı teşkilatın tutunabileceğine Venizelos inanıyor. Yalnız biraz para yardımına ihtiyaçları olduğunu belirtiyor. Müttefikler, Mikroasia Komitelerine yardım yaparlarsa, Mustafa Kemal'e karşı Boğazları daha kolay koruyabilirler. Kısacası Venizelos, İyonya devleti ordusu için İngiltere'den yardım, özellikle para yardımı istiyor.* Fakat *İngiltere para yardımında bulunma*yacaktır.[990]

25 Mayıs 1922. Avam Kamarası içtimaında Muhafazakâr Fırka mebusu General Charles Townshend, Yunan'ın 15 Mayıs 1919 İzmir katliamına ilişkin tahkikat raporunun hâlâ neşredilmemiş olmasını tenkid ediyor. Hükümet kanadı, evvelce verilmiş cevablara bakmasını söylüyor fakat ahiren raporun yayımlanmasına da karar veriyor. Söz alan İşçi Fırkalı ve Galli mebus Morgan Jones, koalisyon hükümetinin diplomatik ikiyüzlü politikasını tenkid ediyor:

> Sırbistan'ın başına kanlı bir devrimle kral geçince ilişkileri geçici bir süre için durdurdunuz. Daha sonra hemen dost oluverdiniz. Kanlı mı kansız mı nasıl geldiğine bakmadınız. Çünkü diplomatik olarak bu işinize geldi. Aynı şekilde Ankara hükümeti. Hemen onunla da dost oluverdiniz. Nasıl oraya geldiğine bakmadınız. Çünkü diplomatik olarak böylesi işinize geliyor.[991]

Fotoğraf. Avam Kamarası Gelligaer mebusu Morgan Jones (*Wikipedia*).

Küçük Asya Sefer Ordusu Komutanı General Papulas, istifa etti. İstifası, 3 Haziran'dan geçerli olmak üzere kabul edilerek yerine, 31'de Trakya Ordusu Komutanlığı'na atanmış olan Hacıanesti getirilecek. Papulas, Özerk İyonya Devleti planı hükümetçe kabul edilmediği için 21 Mart'ta istifasını vermiş ancak istifası kabul edilmeyerek Atina'ya çağrılmış ve Hükümet'in görüşleri doğrultusunda hareket etmesi sağlanmıştı.[992] Papulas, Yunan Hükümetinin *Anadolu'yu tahliye politikasını doğru* bulmuyor.[993]

---

987 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 233.
988 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 442.
989 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 181.
990 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 316.
991 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 100.
992 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 446.
993 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 180.

30 Mayıs 1922. Londra'ya muvasalat eden sabık başvekil Venizelos, Lloyd George'yi görmek için Avam Kamarasını ziyaret etti. Mülakat, Lloyd George'nin başvekâlet dairesinde gerçekleşiyor. Kâtip Sör Edward Grigg tarafından tahrir edilen mülakat zabıt ceridesinde *çok gizli* ibaresi okunuyor. Venizelos'a göre *Kemalistler hiçbir koşulu kabul etmeyecekler*dir. *Kısa süre önce, kesin bir tavır takınmadıkça Türklerin zorla kabul ettirmek isteyecekleri bütün koşulları kabul etmek zorunda kalacağını* Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Poincaré'ye söylemiştir: *Türkler gelip, Londra'da, Paris'te ve Roma'da kubbeleri St. Paul, Notre Dame ve St. Peter kiliselerinin kubbelerinden daha yüksek camiler yapmak isteyebilirler*. *İzmir'in Yunanlılar tarafından boşaltılması*, *"tümüyle Müttefik Devletlerin küçük düşmeleri" sonucunu doğuracaktır.* Fakat *Fransa bunu bir kez anlayınca ve Mustafa Kemal'in aldığından fazlasını isteyeceğini görünce, politikasını değiştirebilir ve Konstantin tahttan vazgeçerse Yunanistan'ı destekleyeceğini gösterebilir*. *"Konstantin'in tahttan vazgeçmesi halinde, Türkleri İstanbul'dan atmak ve Küçük Asya hakkında gerçekten hoşnutluk verici bir anlaşmaya varmak olanaklı olabilir."* Hıristiyan siyonist[994] Lloyd George'nin Venizelos'a cevabında, Tevrat'a gönderme yapması manidardır. Bu, ilahî nimetlere nankörlük edince Tih Çölünde takriben 40 sene konar-göçer yaşayıp helak olan Yahudilerin akıbetini de içermektedir:

> [..] Yunanistan çölleri aşmalıdır, kayalardan toplanmış kudret helvasıyla yaşamalıdır ve bugünün çetin sınavından geçmelidir. Böyle yaparsa, Vaad Edilmiş Toprakları kazanabilir… Talih dönüyor, Konstantin sahneden çekilinceye kadar, Yunanlılar cesaret göstermelidirler… Aceleyle yapılacak bir anlaşma Yunanlılar için kötü olacak. Sabırlı olmaları ve direnmeleri gerekir.[995]

Yazılı taahhüdden kaçınan pragmatist liberal Lloyd George, lafla Yunan peynir gemisini İzmir limanında tutmaya çalışıyor: *İngiliz Başbakanı'nın Yunanlılara sunacağı bir şey yoktu ama savaşa devam etmeleri için de teşvik ediyordu. Politikası, işlerin daha iyiye gideceği umuduyla Yunanlıların dayanmasıydı. 1922 baharında Venizelos'a (o zaman özel bir ziyaret için Londra'daydı ve Avam Kamarası'na Başbakanı görmeye gelmişti) Kral Konstantin sahneden çekildiğinde Müttefiklerin yine Yunanistan'ı destekleyeceğini söylemişti: "Bu arada Yunanistan, politikasında ısrara devam etmelidir… Bu, Yunan milletinin sınanmasıdır ve şimdi direnirlerse gelecekleri garanti altına alınmış demektir… Ben, İzmir'de ülkesinin amaçlarına sırt çeviren bir Yunanlıyla bir daha asla el sıkışmam…"*[996]

Avam Kamarasında Lloyd George Kabinesinin Şark siyaseti bilhassa Türk-Yunan meselesindeki tavır ve hamleleri fevkalâde tenkid edildi. Muhafazakâr Fırka mebusu General Townshend *Mustafa Kemal'le doğrudan görüşülmesini öneriyor*[997]. Townshend:

> Cenova Konferansının tek elle tutulur sonucu, Alman-Rus İttifakı olmuştu. Rus-Alman İttifakının yeni bir savaş tehlikesi yaratması bir yana Avrupa dengesini de aleyhimize bozduğunu kabul edersiniz. Tarih okumuş bir insan olarak şunu söylemek isterim ki Türk-Yunan savaşı en kısa zamanda durdurulmadığı takdir; de, Türkiye Rusya'nın kucağına atılmış olacaktır. Türkiye, Rusya ve Almanya ile ittifaka itilirse bunun Hint İmparatorluğumuz, Irak ve diğer bölgelerimiz için ne demek olacağım sanırım hepiniz takdir edersiniz.
>
> Daima yakın doğudaki politikamızın yanlış olduğunu haykırdım. Türkiye'nin savaştan çekilmesi, İngiltere için faydalanılabilecek bir andı. Meseleler bundan sonra daha kolaylıkla halledilebilirdi. Hükümet bundan faydalanmasını bilemedi. Her işi bırakıp, Türklere en insafsız şekilde şiddet gösterdi. İrak, Suriye, Filistin, Arabistan, Hicaz -geriye zaten ne kaldı ki- Türklerden alınmakla, Türkiye yeter derecede cezalandırılmış

[994] "Lloyd George, İngiltere'de Püritenlere ve Mayflower'ın Yeni Dünya'ya yelken açtığı döneme kadar uzanan Hıristiyan Siyonistleri hareketinin en son örneğiydi." David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 235.

[995] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü,* 2002, s. 387-388. "Bu politika, maddesel destek önermeyi üstlenmeyerek uygun bir anlaşma yapılmasını sağlayacak şekilde koşulların değişeceği umuduyla Yunanlılara mücadeleyi sürdürme cesareti vermekti. [..] Lloyd George'un aceleyle bir anlaşma yapılmasma kesinlikle razı olmaması, Yunan ordusuna ve hükümetine bir hizmet değildi."

[996] David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 464.

[997] FO/7865/E 5345; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 228.

olacakken, dış politikamızın başındakiler bunu yeterli görmedi. Buna İstanbul'a bir top atımlık mesafeye sokulup, tarihi Edirne de dahil Trakya'yı ellerinden alışımızı ekliyelim. Sanki dış politikamızın başları bunları yeni bir savaşa sebep olmak için yapıyordu. Böylece Türkiye'de yeni bir Alsace-Lorraine meselesinin tohumları atılıyordu. Dış politikamızın başları bununla da yetinmeyip Venizelos ve ortaklıklarının etkisi altında müslüman dünyasını iyice harekete getirmek, Türklerin arkalarını duvara dayayıp savaşmalarını sağlamak istercesine, Yunanlıları Anadoluyu işgale çağırdı.

İstanbul'un tarafımızdan işgali büyük bir hata oldu. Bütün gücümle böyle delice bir adımı önlemeğe çalıştım. İstanbul işgal edildi, sonuç ne oldu? Türk Milliyetçi Partisi kuruldu. Başbakanın "Asi General" olarak vasıflandırdığı kahraman Mustafa Kemal yaratıldı. Tarihte onun gibi başka asi generaler de vardır. Washington bunlardan biridir.

Dış politikamızı idare edenler fırsat düştükçe her hatayı işlediler. Sultan'ın 600-700 yarda ötesinde demirli filomuz varken, Boğazlar elimizde iken sen git İstanbul'a asker çıkar. Bir müslüman şehrine yaptığımız çıkarmanın sonucu ne oldu? Türkler hiçbir ümidin kalmadığını görünce silâha sarıldılar.

Başbakan İzmir'in işgali üzerine, "şimdi Türkiye'nin kapısını kapadık, pencereden çıkmak isterse, yapsın da görelim" demiş Gülünç doğrusu.

Müslüman dünyasına geliyorum. Acaba Hükümet Fastan Çin'e, Türkistan'dan Kongo'ya kadar bir kuşağın halkının müslüman olduğunun farkında değil mi? İmparatorluk içinde müslümanların sahip olduğu yeri unutuyor mu?

Son olaylardan söz edeyim. Yunanlılara yaptığımız yardımın felâket yaratan sonuçlarını hepimiz biliyoruz. Yunanlıların bizim yardımımız olmadan beş dakika bile Anadoluda kalamıyacaklarını herkes biliyordu. Sayıca üstünlüklerine, malzeme, mühimmat ve silâhların en iyisine sahip olmalarına rağmen, Sakarya'da ağır bir yenilgiye uğradılar. Daima tüfeğin arkasındaki askerdir. Dünyada iyi ve kötü olmak üzere iki çeşit asker vardır. İyi bir askere basit bir silâh da verseniz, kalbi yerinde atmıyan bir askeri yener. Yunanlılar içinde de iyi askerler olduğu söylenebilir ise de çoğunun savaş gücü hakkında fikrimiz olumsuzdur. Ne oldu? Püskürtüldüler. Şimdi savunmaya geçtiler, siperlerine sindiler. Elde ettiklerini korumaya çalışıyorlar. Hükümetimiz önce himaye fikri ile işe karıştı ve Yunanlılara baskıda bulunmamak vaadiyle taraflara mütareke teklif etti. Yani Yunanlılar keyiflerine bakacaklar, 3 veya 4 ay sonra "fikrimizi de değiştirdik, durmak istiyoruz" diyebileceklerdi. Sonra Mustafa Kemal'in böyle aptalca bir teklifi kabul etmiyeceğini kabine anlıyabildi. Kendinizi Türk Generalinin yerine koyun. "Mütareke istiyoruz, burada kalmak istiyoruz" densin. Kabul eder misiniz? Onun karakterinde bir kimse mütarekeye zorlanmaz. Defalarca "Kemal şunu yapmıyacak, bunu yapmıyacak dendiğini duydum. Meseleleri Kemal tarafından görüldüğü gibi görmeliyiz. Bu ayın başında Kemal İzmit'te bir konferans teklif etti. Ankara'ya yakın ve direkt telgraf teması olan bir yer seçmiş. Barış bu konferans ile gelebilir. Birçok Türkler ile konuştum ve bundan eminim. Dışişlerimiz, Quai d'Orsay'ı 15 gün beklettikten sonra, Konferansı kabul etmediğini bildirdi. Aynı zamanda Türklerin giriştiği katliam ile ilgili olarak soruşturma talebinde bulundu. Fransızlar konferansı kabul ettikleri cevabını verdiler. Konferansa katılmaları Kemal'in bütün şartlarını kabullenmeleri demek değildi. Başbakanın hasıraltı etmeğe çalıştığı İzmir'deki Yunan katliamı ile ilgili bir soruşturmanın da kabulü şartiyle, Türklerin sebep olduğu katliam hususundaki teklifimizin incelenebileceğini bildirdiler. Bu konuda yapılacak adil bir soruşturma sonucunun Yunanistan aleyhine çıkacağı açıktır. Bunu aslında herkes bilmiyor mu? Yunanlıların Anadolu halkına reva gördüğü muamele Fransız ve Amerikan hükümetlerine rapor edilmiştir. Bizim Hükümetimize de bildirilip bildirilmediğini bilmiyorum. Fakat olayların cereyan ettiği bir gerçektir. Ümitederim ki, Hükümetimiz dayanıksız bir takım iddialara devamla doğu aleminin ve Avrupanın gözünde gülünç olmak yolundan dönecektir. Niçin Başbakan İzmit'e gitmiyor? Gidip Kemal'e görüşsün ve tekliflerini yumuşatmağa çalışsın. Bunun için oraya gitmek istiyorum. Onu iyi tanırım ve kendisine saygı duyarım. Bırakın gideyim ve ona "Kemal allah rızası için isteklerini biraz daha yumuşat, mutlaka barış yapmalıyız." diyeyim. Bütün kalbim ve varlığımla buna çalışıyorum. Fakat Dışişleri Bakanlığı ayrı görüştedir. Tenkit etmek istemiyorum. Sadece doğru olanı söylüyorum. Hâlâ zaman var. Hükümetin, politikasını değiştirerek Beaconsfield, Palmerston ve Büyük adam Salisbury'in yolunu izlemesini rica ediyorum. Onlar ki,

> Büyük asker millet Türkleri Hindistan yolumuz üzerinde dostlarımız olarak daima yanımızda tutmamız lüzumuna inanmışlardır.[998]

Kemalist tarih yazıcısı Taner Baytok, Charles Townshend'in beyanatındaki mühim birkaç cümleyi atlamış görünüyor: *Bence savaş Haziran bitmeden başlayacak. Doğudan batıya doğru büyük bir Türk harekâtı var. Hükümetimiz İzmit'e gitmeyi reddederek, barış müzakerelerini kırmış oldu. Hala vakit olduğunu söylemem gerek*.[999]

Kenworthy, konuşmasında Yunan'ın Türkleri katliâm etmesi büyük bir titizlikle gizlenirken Türklerin tedâfüî mukâtelesi Rumların sistematik ve acımasızca katliâm edildiği şekliyle çarpıtılarak kamuoyuna ısrarla propaganda edilmesini tenkid etmiş ve Hindistan sömürgesinin kaybedilebileceğine dikkati çekmiştir:

> Sayın milletvekilinin Anadolu dağlarında savaş ve üzücü olaylar başlamadan bu meseleyi ortaya atmakla büyük bir kamu görevi gördüğü kanısındayım. Bu karışık ve ciddi meseleyi birkaç yönden ele almayı teklif ederim. Niçin Hükümetimiz ansızın Türklerin sebep olduğu katliamları aşırı derecede yaymağa başladı? Niçin hükümetimiz ansızın Türklerin sebep olduğu katliamları aşırı derecede yaymağa başladı? Niçin kendi görevlilerinin hazırladığı Yunanlılar tarafından yapılan katliamla ilgili raporları büyük bir gayretkeşlikle gizledi. (..) Kendimizi inandırmak istediğimiz masal büyük şüphelere açıktır. Eğer Yunanistan'a ve onun Helenik davasına inanan ve dolayısiyle Başbakan ve onun icraatım destekliyen ve üzüntü ile söyliyeyim ki Türkiye'nin karşısında bulunan bir gazeteden Daily Telegraphtan bir pasaj okunmasına izin verilirse, durumun kötülüğü açıkça görülecektir. Yunanlıların aleyhine girişilen korkunç barbarlığa ait uzun nutku meclisimizin nasıl üzüntü ve sessizlik içinde dinlediğini hatırlarsınız. Bu nutkun dayanağı olarak Binbaşı Yowell'in bir haberi gösterilmişti. Şimdi Daily Telegraph'tan aldığım pasajı okuyorum:
>
> "Chicago Tribune'un İstanbul'daki özel muhabiri Mr. Larry Rue dün telgrafla bildirmiştir - Amerikan Near East Relief Association'ın İstanbuldaki müdürü Yüzbaşı Jacquith Anadolu Basınına verdiği bir demeçte, cemiyetin eski mensuplarından Binbaşı Yowell'in Anadolu'daki Ermenilerin Türkler tarafından katledildiğine dair verdiği haberlerin aslı olmadığını açıklamıştır. Binbaşı Yowell'in beyanları kendisi ve yoldaşları tarafından uydurulmuştur, olaydan üzüntü duydum, diyen Yüzbaşı Jacquith, adı geçenin bu tip haberleri Amerika ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine yol açmaktadır. Binbaşı Yowell'in haberi, bizim makamlarımız tarafından yapılan araştırmanın sonucu değildir. Binbaşı Yowell Anadolu'dan atılmasından sonra bağımsız hareket etmiştir diyerek sözlerini bitirmiştir. Yüzbaşı Jacquith, Harputa giderek, Türklerin Ermeni ve Rumlara karşı giriştiği söylenen katliamı incelemesi yolundaki Türk çağrısını kabul etmiştir. İnanılır bir kaynaktan öğrenildiğine göre Kayseri'deki Hristiyan halk bir tören esnasında Yowell raporunu protesto etmiştir."
>
> Türklerin Yunanlılara, Yunanlıların Türklere zulüm yapmış olmaları muhtemeldir. Bu iki millet birbirleriyle savaştıkları zaman din ve ırk ayrımının etkisi altında daima büyük katliam ve vahşete rastlanmıştır. Bunun önüne geçmenin çaresi barışı sağlamaktır. İngiliz Hükümetinin Türk meselesindeki yanlış politikası olmasaydı bu bölgeye barış aylar ve hatta yıllar önce gelirdi.
>
> Genel savaş sırasında Yunan ordusu olanların dışında kalmaya bilhassa dikkat etmiştir. Türkiye'yi yenerek silahsızlandırdıktan ve Türklere, Başbakanın beyanları ve Mütareke hükümleri ile bir takım yükümlülükler yüklendikten sonra Yunanlıları eli kolu bağlı arslanın üzerine çakal gibi salıverdik. Her iki tarafın da diğerine karşı taşkınlıkları olmuştur ve savaş devam ettiği müddetçe de olacaktır. Tek kurtuluş barıştadır. Yanlış yolda olduğumuzu, yanlış ata oynadığımızı kabul edelim. Allah için Türkiye ile onurlu ve kesin bir barış yapalım, bundan sonradır ki, talihsiz Ermeniler, Rumlar 500 senedir olduğu gibi Türklerle barış içinde bir arada yaşıyabilirler. Irk ayrımının kışkırtılması sonunda, bütün bu katliamlar ve kötülükler başladı. Dış politika meseleleri üzerinde ağırlığı olan bir gazeteden, Manchester Guardian'dan, bir pasaj okuyabilirmiyim? 27 Mayıs

[998] Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, 1970, s. 142-145.

[999] Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 101. Baytok'un daha sonraki baskıda da bu nakisayı gidermediği görülüyor: Taner Baytok. (2007). *İngiliz Belgeleriyle Sevr'den Lozan'a* içinde (s. 156). İstanbul: Doğan Kitap.

1921 tarihli sayısında Yunanlıların işgali altındaki, özellikle Yalova bölgesindeki, Türk köylerine karşı Yunanlıların tutumu anlatılıyor:

"-Yüzbaşı Dimitrius Pappagrigoriou'nun Yunan Başkumandanlığına getirilişindenberi Samanlı ve Akköy dışında bütün müslüman köyleri Yunan kuvvetleri tarafından yakılıp yıkılmıştır. Bütün bu köylerden hayatta kalan ve Akköy, Samanlı ve Yalovada toplanmış sadece 500 kişi buldum. Son 15 gün içinde Akköy'ün de % 15'i öldürüldü. Kalanlar da her an ölüm tehlikesi ile karşı karşıya bulunmaktadırlar."

Bu olaylarla ilgili sorularıma cevap verecek bir tek Hükümet sözcüsü çıkmadı. Türklere karşı girişilen katliamlar daima ört bas edilmek istendi. Karadeniz kıyılarında Yunanlılara karşı taşkınlıklarda bulunulmadı demiyorum. Ancak bu taşkınlıkların sebebi üzerinde durmak gerekir: Bir taraftan İzmir'i işgal ederken Yunanlılar diğer taraftan da Boğazlardan geçerek Karadeniz kıyılarına gemilerle asker taşımağa başladılar. Bundan cesaret alan Rum halkı bu bölgede bir Rum Pontus Cumhuriyeti kurulduğunu iddia edecek kadar ileri gitti. Türkler, silahsız mühimmatsız olarak, tarafımızdan takviye ve teçhiz edilmiş Yunanlılara karşı hayatları için mücadele ediyorlardı. Vukubulan taşkınlıklar bu şartlar altında olmuştur. Flanders'in halkı aleyhimize ayaklansa biz ne yapardık?

Başbakan daima barışın kurulmasından ve bir buçuk milyon insanımıza iş bulmak lüzumundan ve dünya ticaretinin kötü durumu sebebiyle bunun güçlüğünden bahsediyor. Barışın yeniden sağlanması kadar hiçbirşey ticaretin canlanmasına yol açamaz.

Fakat Anadoluda savaşa son vermedikçe Cenova'da veya La Haye'de Ruslarla barış aramanın faydası yoktur. Anadolu İngiliz malları için iyi bir pazardır. Fakat biz kendimizi müslümanların düşmanı olarak göstermeğe devam edersek Hindistandaki kendi tabamızı dahi kaybetmek durumuna düşeceğiz. Hükümet bu meselede yanlış yol tutmuştur. Bu tutumlarım değiştirmelerini istiyoruz. Kendilerini bundan dolayı ayıplamıyacağız. Hatta hatalarım anladıkları için teşekkür edeceğiz.[1000]

İngiliz istihbaratçı, Miralay Aubrey Herbert, Başvekil Lloyd George'yi tenkid etti:

Başbakan Cenova Konferansında tarafsızlar arasında barışı sağlamıştır. Savaşmıyanlar arasında mütarekeyi başarmıştır. Yapamadığı şey, Türklerle Yunanlılar arasındaki savaşa son verememek olmuştur. Sezar Rubicon'u geçmek istediği zaman kendisi gitmiştir. Yoksa Başbakanın yaptığı gibi Yunanlıları göndermemiştir. Sonuç İzmirden Karadenize, Pontusa kadar huzursuzluk yaratmak olmuştur. Hâlâ olumlu bir adım atılmamıştır. Neden? Bunun cevabı, Politikadaki herhangibir değişikliğin Başbakanın kişisel prestijini sarsacağı korkusu değil midir? Doğuda izlenilen politika tamamen onun kendi politikasıdır. Olanlardan bu meclis dahi haberdar edilmemektedir.[1001]

Lord Robert Cecil, Avam Kamarasına konuşmasında, Lloyd George kabinesinin ve İtilâf rüesasının Şark-ı Karîb (Yakın Şark) siyasetindeki izmihlâlini beyan etti:

Biraz evvel konuşan O'Connor'un yaptığı gibi Türklerin katliamını büyütüp Yunanlılar tarafından girişilen katliamı küçük göstermeğe çalışmakla bu iş halledilmez. Profesör Toynbee'nin Yalova'da yapılanlara dair raporundakiler de mi yalan? O da mı Türkofil?

Bütün kabahat yanlış bir Yakın Doğu politikası güden İngiltere ve Müttefiklerinindir. Mütarekeden sonra barış anlaşması gecikmiştir. Uygun şartlar teklif edilseydi, daha o zaman Türkiye memnuniyetle barış andlaşmasına yanaşırdı. Amerika'nın manda kabul edip etmiyeceğine dair kararının beklendiği yolundaki bahane bana daima yetersiz görünmüştür. Daha başka hatalar da işledik. Sayın Dışişleri Bakanı bana Yunanlıların niçin İzmir'e gönderildiğini ve orada teşvik ve takviye edildiğini söyliyebilir mi? Yunanlılara karşı taahhütlerimiz nelerdir? Onların İzmir'de kalışları ile ilgili politikamız nedir? Şimdi Yunanlılar Anadolu'dan çekilmeğe zorlanırsa bu kadar tahrik gördükten sonra 800 binden fazla hıristiyan Türk gerillacılarının lûtfuna mı bırakılacak?

[1000] Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, 1970, s. 145-147.
[1001] Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, 1970, s. 147.

> Hükümete soruyorum; politikaları ne olacak? Benden evvel O'Connor, hıristiyan nüfusu koruyalım, dedi. Bütün kalbimle onunla beraberim. Yalnız bunu nasıl yapacağız? Savaşa mı başlıyalım yeniden? Bunun için yeni asker mi göndereceğiz? Bunun doğru bir politika olacağını sanmam. O'Connor, Yunanlıları Anadoluda bırakalım dedi. Bundan kastı Yunanlıları kendi hallerine bırakmak ise askeri güçleri bir yana, Yunanlıların mali ve ekonomik güçleri acaba orada tutunmağa yeter mi? Yok eğer "bizim burada kalmamızı istiyorsanız masraflarımızı karşılayın" derlerse cevabımız ne olacak? Bu soruların cevaplarını bilmemiz lâzım. Nerede olduğumuz bize söylenmeli.[1002]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiser Rumbold, Curzon'a telgraf gönderdi. Bir Amerikalının nazariyesini naklediyor. Şöyle ki *Boston'da çıkan "Christian Science Monitör" gazetesi muhabiri Dr. Gibbons, Anadolu'daki Yunan cephesini dolaşmış ve gördüklerini Sir H. Rumbold'a anlatmış, yazdığı makalelerinin birer örneğini de ona vermiştir. Dr. Gibbons, Yunan işgali altındaki Anadolu'yu dolaşmış. Afyon, Kütahya ve Bursa'daki Yunan askerlerini yerinde görmüş. Birçok kimseyle konuşup görüşmüş, çok bilgi toplamış. Yunanların askeri durumunu "pek parlak" görüyor. Yunanlar "kuvvetli" bir cephe tutuyorlar. Arkalarındaki ulaşım hatları "fevkalade"* ve *"moral, umulanın çok üstünde"* imiş. *Dr. Gibbons da, "fiziksel zorlamanın onlara (Yunanlara) Anadolu'yu terk ettiremeyeceği " inancında*dır. *Yunan ordusunun hiçbir şeyi eksik değil* imiş. *Sonra, İyonya devleti kurmak isteyen "Mikroasia hareketi çok kuvvetli"* imiş. *Yunan ordusu, Atina'dan önce bu hareketin önderlerine "itaat edecek"* imiş. *Bunlardan başka Amerikalı gazeteci, çeşitli anti-Kemalist unsurlarla görüşmüş. Anadolu'daki anti-Kemalistlerin, gerektiğinde, "Ankara Hükümetini yıkmak" için "yararlı bir etken"* olabileceklerdir.[1003]

30 Mayıs tarihli İngiliz Gizli istihbarat Raporu'na göre, BMM'nin 18 Mayıs'ta yapılan gizli oturumunda, Hıristiyanların Pontus bölgesinde (sözde) kırımdan geçirildikleri konusunda Amerika Yardım Komitesi üyesi Dr. Yowell'in hazırladığı raporun görüşülmesi sürdürülmüştü:

> Doğu illeri milletvekilleri adına, bu sorunla ilgili olarak bir önerge imzalamış olan Diyarbakır milletvekilleri Hamdi ve Mustafa efendiler söz alarak, yönetim, bu iddiaları yalanlamaz ve yeterli kanıt ibraz etmezse, bu olayın, sözde kırımlarla hiçbir ilişiği olmayan Kürtlerin yeniden suçlandırmalarına yol açabileceğine meclisin dikkatini çekmişlerdi. Onların görüşünce, bu konuda hiçbir şey bilmemelerine; ordu veya halkın bu gibi davranışları hakkında hiçbir şey işitmemiş olmalarına karşın, kimi siyasi kişilerin yasal biçimde cezalandırılmalarının, bu denli söylentilere yol açmış olması olasılığına değinmişlerdi. Öne sürülmüş olan bu gibi hatalı görüşleri ortadan silmenin, yönetimin görevi olduğunu belirterek sözlerine son vermişlerdi. Bundan sonra Hüsrev Bey (Trabzon), Şükrü Bey (Canik), Şevket Bey (Sinop) ve Ziya Hurşit'ce (Lazistan) imzalanmış olan bir önerge okunmuştu. Önerge sahipleri, Pontus'da kırım davranışları veya yer değiştirmeler yapıldığı yolundaki suçlamaların kesinlikle yalanlanmasını önermişlerdi. BMM, bu önerileri görüşmeyi sürdürerek İçişleri Bakanı Fethi Bey'den bilgi dilemişti. Fethi Bey, bu suçlamaları yalanlamış ve hiçbir Hıristiyan, Rum ve Ermeni'nin, yasadışında cezalandırılmadığını ve hiçbir haksızlığa uğramadığını bildirmişti. Yönetim, Rumlarla Ermenilere karşı kimi önlemler almışsa, kimisini mahkûm etmişse veya geçici bir süre için onları sahil bölgelerinden uzaklaştırmışsa, bunu, kendi bağımsızlığını korumak için yapmıştı. Fethi, durumu incelemek için Harput'a gideceğini ve geri dönerken Pontus'u ziyaret edeceğini bildirmişti. Bu arada, Anadolu Ajansı aracılığıyla bir yalanlama yayımlamayı ve Cenova'da toplanan çeşitli ülkelerin temsilcilerine bilgi vermesi için Celalettin Arif e talimat göndermeyi üstlenmişti. Buna ek olarak, kanıt ve belgelerle birlikte ayrıntılı bir rapor yayımlanacağını eklemişti. Bir buçuk saat kadar süren görüşmelerden sonra, Burdur milletvekili Veli Bey, ulusal çıkarlara karşıt olan kimi Rum ve Ermenilerin yer değiştirmelerine ilişkin olarak toplamış olduğu kanıt ve belgelerin bir özetini açıklamıştı. 74 milletvekilinin imzalamış olduğu kararla görüşmelerin yeterliliği saptanmış ve Ali Fethi meclisten çıkarken milletvekilleri tarafından alkışlanmıştı.[1004]

1002 Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı*, 1970, s. 147-148.
1003 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 340.
1004 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 348-349.

31 Mayıs 1922. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Koloniler Nâzırı Winston Churchill'e muhtıra gönderdi. 13 Mayıs tarihli görüşünü tashih ediyor. *Irak'ı "Kemalist entrikalarına" karşı koruması için bizzat Kral Faysal'ın Mustafa Kemal'le görüşmelerde bulunmasını prensip olarak kabulleniyor*.[1005]

Haziran 1922 bidayeti. İzmir'deki Askerî Mümessil Binbaşı M. A. B. Johnston, *Anadolu'daki askeri duruma ilişkin Yunan görüşlerini* Londra'ya bildiriyor. *Yunan İşgal Orduları Kurmay Başkanı General Pallis, İzmir bölgesinde, Milletler Cemiyeti'nin gözetimi altında olacak ayrı bir "Mikroasia" (Anadolu) devleti kurulmasını uzun uzun savunuyor, bunun nasıl kurulacağını anlatıyor. Böyle bir devlet kurulmadan Yunan orduları Anadolu'yu terk etmeyecekler*.[1006]

İzmir'deki Yunan Fevkalâde Komiseri Stergiadis'in mülahazalarını içeren, *Yunan İşgal Menatıkındaki Vaziyet Üzerine* nam bir başka fakat gizli muhtırada şunlar yazıyor:

> Sterghiades de Anadolu'da ayrı özerk bir devlet kurulması gerektiğini savunuyor. Böyle bir devlet kurulmadıkça Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilmesine şiddetle karşı. Yunan Yüksek Komiseri, şimdiki Yunan cephesinin kuvvetine güveniyor. Yunanistan Başbakanlığına getirilmesi de söz konusu olan Yüksek Komiser Sterghiades, Mustafa Kemal aleyhinde sert bir dille konuşuyor. Mustafa Kemal "maceraperestin biri", belli bir politikaya sahip değil. Onun Sakarya'da yenilemeyişini de Sterghiades şöyle açıklıyor: "Mustafa Kemal'in küçük bir çadırı vardı, onu şuraya ya da buraya kuruveriyordu. Ondan uzaklaştırılınca ya da konak yerini değiştirmeyi kendisi gerekli görünce, çadırını toplayıveriyor ve iki merkebinin yardımıyla çekip gidiyordu." Ama şimdi durum, Sakarya günlerindekine benzemiyor. Yunan cephesi kuvvetli.[1007]

2 Haziran 1922. İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Harbiye Nâzırı Worthington Evans'a rapor gönderdi: Anadolu'daki vaziyet *tamamen bir kör düğüm* halinde. *Sovyet Rusya, İtalya ve Fransa'dan askerî malzeme aldıkları hâlde Milliyetçiler yorgun düştü ve taarruza hazır* değiller. *Fransız ve İtalyan kuvvetleri Türkiye'de* bendenizin *otoritesini içselleştirme*mişlerdir. *Gerekirse İstanbul'dan çekilerek Gelibolu'da tahkimat* kurmak mercudur.[1008]

TBMM'nin Londra mümessili, ajan A.H.206 Doktor Nihad Reşad (Belger), *millî dava*nın *İngiliz efkâr-ı umumiyesine arz* edilmesi vazifesi kapsamında Avam Kamarası mebusu Lord Robert Cecil ile görüştü. *Robert Sesilin tarafdarlarına ve bilahare ahaliye nutuklar vererek propaganda yüzünden hakikatin nasıl setredildiğini izah edecekdir*.[1009]

3 Haziran 1922. Korgeneral Harington, Britanya Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Mareşal Rudolph Lambart'a *çok gizli* muhtıra gönderdi: *İstanbul'da Müttefik kuvetlerin yalnızca adı var. Müttefikler İstanbul'u ve Boğazlar bölgesini boşaltmalıdır*[1010]:

> Kemalistler, "makul" barış koşullarından yana olacak gibi görünmüyorlar. Müttefikler, Paris tekliflerine sadık değiller. "Yunan ordusu, Yunanistan için elverişli koşullarla ilgili güvence verilmedikçe (Anadolu'yu) boşaltmayacaktı[r]." Ortada tam bir çıkmaz var. Askeri bakımdan da bir çıkmaz vardır. Taraflardan hiçbiri, geniş çapta bir (askeri) harekâtı tekrarlamak isteğinde değil. Taraflardan herhangi birinin bir kararı karşı tarafa empoze edebilmesi imkânsızdır. (Anadolu'yu) boşaltma tehdidi ve azınlıkların kaderi korkusu Yunan ordusu içindeki dayanışmayı artırdı. Yunan ordusu takviye aldı ve onun, daha bir yıl cephede tutunabilmesine yetecek kadar parası olduğu bildiriliyor. (Yunan ordusu) Kemalist ordu tarafından geri atılamayacağını biliyor ve

---

1005 FO/6346/E 5955; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 225.

1006 FO, 406/49, s. 362-364, No. 149/1; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 343.

1007 FO, 406/49, s. 365, No. 149/2; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 343-344.

1008 Harington'un 2 Haziran 1922 tarihli raporu, L. Worthington Evans'tan Balfour'a 22 Haziran 1922, FO, 406/49, No. 159, Ek 1; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 358.

1009 Hâkimiyet-i Milliye, 4 Haziran 1338-1922, Numero 522, *Nihad Reşad Beğin Mesaisi*, s. 2.

1010 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 458.

kendiliğinden sonucu belli olmayan bir çarpışmaya kalkışacak kadar da aptal değil. Kemalist ordu, herhangi bir başarı umuduyla taarruza kalkamaz ve kalkmak da istemiyor. Kemalist ordu iyileşmedi ve bu ordudaki çoğunluğun, savaştan bıkmış olması da muhtemeldir. Kanaatimce, Anadolu'daki silahların zoruyla bu soruna bir çözüm yolu bulunamaz.[1011]

4 Haziran 1922. Himmetzade Hüsnü yazıyor: *4 Haziran 338 (922) Pazar: Maçka'dan silah ve cephane çıkarmayı istiyen ve İngilizlerle çalışanlardan birinin Mahir Sait ve diğerinin Hayri Bey olduğu öğrenildi. Eyüp Beyle birlikte Hayri Beyle uzun uzadıya görüştük. Nihayet bir sandık fişenk 2,5 lira ve bir kasatura ile bir tüfenkte yine 2,5 lira olmak üzere ve Anadolu iskelesinde teslim etmek şartiyle almaya hazır olduduğumuzu bildirdik*.[1012]

İngiliz *The Morning Post* gazetesi yazıyor. *Kemalistlerin İzmir milletvekilinin, Anadolu'da Ankara hükümetince yapıldığı söylenen katliamı araştırması için gönderilmesi teklif edilen komisyonun protesto edildiği mitingde yaptığı konuşma: "Bizim suçladıklarımız sadece Yunanistan değildir. Onu koruyan diğer devletlerdir. Müttefiklere karşı olan hıncımız sınırsızdır, onların son barış tekliflerinde en ufak bir samimiyet işareti görmüyoruz. Bu teklifleri Türkiye'nin haklarının savunulmasında bir ileri adım olarak görmüyoruz." Bu toplantıda bir başka konuşmacı da şöyle diyordu: "Bunlar Doğu'da ihtilâlci güçleri kışkırtandır. Sadece İzmir'in geri verilmesi bizi memnun etmeye yetmiyecektir. Biz daha yüce hedefler peşindeyiz. Avrupa'nın tam anlamıyla çözülmesini istiyoruz."*[1013]

5 Haziran 1922. TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin Ankara'da münteşir *Yeni Gün* gazetesi Vahideddin Hân'ı halk nazarında itibarsızlaştıracak nitelikte bir haber daha yayınladı: *İstanbul'da Saray Lale Devri'ni yaşıyor*.[1014]

Mustafa Kemal'in gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye* yazıyor: *Manchester Guardian hatalarını tek tek itiraf ederek "Türk Hükümeti İstanbul'da değil, Ankara'da" diyor*.[1015]

6 Haziran 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Arthur Balfour'a telgraf gönderdi. Nisan ayında Ankara'ya gönderilen Fransız Miralay Mougin, *Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Aralov'un çalışmalarını etkisiz bırakmak amacıyla, Kemalist önderlerle sıkı ilişki kurmak; Anadolu'daki siyasî ve askerî gelişmeler konusunda Fransız yönetimine sürekli bilgi iletmek için Ankara'ya* gönderilmiştir.[1016]

Albay Mougin'in Ankara'da bulunuşu Rusların canını çok sıkıyor; onun Mustafa Kemal'i, Fransa'yla askerî bir ittifak, İngiltere'yle uzlaşma yoluyla bir barış imzalamaya ve Sovyet Rusya ile olan ilişkilerini kesmeye çağırdığına, ama Mustafa Kemal'in bu önerileri kabullenmediğine inanıyorlardı. Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Aralov'a bakılacak olursa, Fransa, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkileri koparmaya çalışıyor; bu amaçla, Albay Mougin'in Ankara'ya gelişinin ardından, Rusya'ya karşı sistemli bir propaganda kampanyası açıyordu.

Albay Mougin'in Ankara'da bulunuşu, gerek Fransızlar gerekse öteki Bağlaşıklar için yararlı oluyordu, çünkü Kemalistlerle Batı'lı devletler arasında yalnız bir araç olmakla kalmıyor, aynı zamanda, Kemalist önderler üzerinde etkisini kullanmaya yeltenerek, Sovyet nüfuzunu etkisiz bırakmaya çalışıyordu. 1922 yılının sonlarına doğru Ankara'yı ziyaret eden İngiliz kadın yazarı Grace Ellison, Albay Mougin'in çalışmalarını şöyle anlatıyordu:

1011 FO, 406/49, s. 383, No. 159/1; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 342.
1012 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 293.
1013 Ömer Kâzım, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ankara-Berlin Hattı*, 1994, s. 43.
1014 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 462.
1015 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 462. Arnold Toynbee, Türk-Yunan harbini gözlemlemek üzere *Manchester Guardian* gazetesinin muhabiri sıfatıyla Anadolu'ya gelmiş ve "Yunan birliklerinin giriştiği vahşet hareketlerini bu gazetenin okurlarına aktarmış"tır: Arnold Joseph Toynbee. (2007). *Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi* (K. M. Orağlı, çev.) içinde (s. IV). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
1016 FO/7866/E 5908; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 206.

> "Fransız Albayı (Mougin), çok değerli bir bilgi kaynağı biçimine gelerek...iyi iş yaptı... Ben, Fransızları eleştireceğime, Ankara'da bir (İngiliz) temsilci bulundurarak, onların yolunu izlemeyi yeğ tutacaktım. Kuşku, bir sonuç getirmez. General Haringtон gibi bir adam, olay yerinde, barışın sürekli sağlanması için çok iyi işler başarabilirdi."[1017]

İngiliz *Morning Post* gazetesi: *Yunanistan Paris tekliflerini reddetmiş de olsa, halk uygun bir çözüm arıyor. Arazi meselesinden çok, azınlıkların durumu güvence altına alınabilirse Yunanistan tekliflerini kabul edebilir*.[1018]

Mustafa Kemal'in gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye* yazıyor. Yunan Küçük Asya İşgal Kuvvetleri Başkumandanlığına *Hacıanesti tayin edildi. Yunan gazeteleri onun şöhret sahibi olmayışını manidar buluyorlar*. Eski başkumandan Papulas ise *İzmir'in tahliyesine taraftar olmadığından istifa etmiş*.[1019] General George Hatzianestis, Trakya Kumandanlığını da deruhte etmekte.[1020]

Lloyd George'nin Hatzianestis hakkındaki kanaati: *Bacaklarının şekerden ve ayağa kalkarsa kırılacak kadar gevrek olduğu kuruntusuyla yaşayan sinir hastası*.[1021]

7 Haziran 1922. Yunan donanması Samsun'u bombardıman etti.[1022] İngiliz yıllık raporunda belirtildiğine göre *Samsun'un bombalanması, deniz kuvvetlerini kötüye kullanmanın bir örneğiydi; bu harekât hiçbir askeri başarıya yol açmadı ve yalnızca Yunanlıların* bîtaraf mıntıka statüsündeki *İstanbul'u* askerî *bir deniz üssü olarak kanun dışı kullanmalarını vurgulamaya hizmet etti*.[1023]

İstanbul matbuatından *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesi: *Anadolu'nun tahliyesi durumu, Hacıanesti'nin planında mevcuttur*.[1024]

8 Haziran 1922. Hem Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâreti hem TBMM Hükümetinin İstanbul mümessili Hamid (Hasancan), Samsun'un bombardıman edilmesini sözlü olarak protesto ettiler.[1025]

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'un 8 Haziran'da Lord Balfour'a gönderdiği gizli telgrafta, "Averoff" adlı Yunan savaş gemisinin, destroyerlerin eşliğinde, 5 Haziran'da Karadeniz'e girerek 7 Haziran'da Samsun'u 3 saat süren top ateşine tutmuş olduğunu bildirmişti. Bu bombalamadan amaç, limandaki savaş gemilerini hasara uğratmaktı. Anlaşılan, bu harekât sırasında pek az kişi yaşamını yitirmiş, ama epey hasar yapılmıştı. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda bu Yunan harekâtı "oldukça çılgın bir hareket" olarak nitelendirilmiştir.[1026]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor. *Haberlere göre yalanlanmış olmasına rağmen gizli bir Türk-İtalyan Antlaşması imzalanmıştır. İtalya, antlaşmayla, Türkiye'ye Anadolu'daki hâkimiyeti için destek vermeye söz vermiştir. Bu yardımı da silah, top, mühimmat ve malzeme olarak yerine*

1017 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 207. İstihbaratçı Grace Ellison, neşrettiği kitabında ancak bu kadarını söyleyebilmiştir. İngiliz derin devleti, resmî ya da gayr-ı resmî mümessil bulundurmayarak dolaylı suretlerde bu işi kotarma yolunu tercih etmiştir. Başarıldığı takdirde deşifre etmesi güç fevkalâde kurnazca bir tercih.

1018 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 464.

1019 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 464.

1020 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 389-390.

1021 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 390.

1022 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 465.

1023 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 191.

1024 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 466.

1025 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 466.

1026 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 352. "Bu tarihten sonra Yunanlılar İstanbul'u askeri bir üs olarak kullanamaz bir duruma getirilmişlerdi." (Sonyel, 2012, s. 354).

getirecektir. Haberde, bu bilgiler çerçevesinde, İtalyan-Türk Ticaret Antlaşması'nın bu gizli antlaşmanın ön hazırlığından başka bir şey olmadığı belirtilmiştir.[1027]

9 Haziran 1922. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Askerden kaçanların çokluğundan dolayı Mustafa Kemal ancak sınırlı bir saldırı yapabilir*.[1028]

Rumbold, Balfour'a mahrem telgraf keşide eyledi: *Samsun olayı durumu karıştırabilir; Pontus ve öteki bölgelerdeki Hıristiyanlara karşı sindirici önlemleri daha da tahrik edebilir ve Türklerin, bir soruşturma komisyonu kabullenmeleri olasılığını azaltır. Kemalistler, Yunanlıların açık bir kenti top ateşine tutmalarını protesto ediyorlar. Onların görüşünce bu hareketten amaç, o bölgedeki Rumları isyana teşvik etmek ve Anadolu'daki Müslümanlar arasında kışkırtma başlatmaktır. Bu olaydan yararlanan Ankara yönetimi Yunanistan'ın derhal Anadolu'yu boşaltmasını talep etmiştir*.[1029]

10 Haziran 1922. Bâb-ı Âlî, Yunan donanmasının Samsun'u bombardıman etmiş olmasını, Müttefik fevkalâde komiserlerine tevdi ettiği notayla yazılı olarak protesto ediyor.[1030]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor. İtalya Hariciye Nâzırı *Schanzer, konferans öncesinde Doğu Sorunu ile ilgili yaptığı açıklamada, üç müttefik dışişleri bakanının Paris'teki toplantılarının Türk-Yunan husumetine son vermeyi amaçladığını ve hazırlanan teklifle, Anadolu'daki Yunan birliklerinin tahliyesinin en iyi şartlar altında gerçekleşmesinin sağlandığını bildirmiştir. Teklifin kabul edilmesi halinde, meslektaşlarıyla birlikte Sevr Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi üzerine çalışacaklarını belirten Schanzer, İzmir, Trakya, Ermenistan, etnik azınlıklar gibi meseleler ile Türkiye'nin güvenliği ve bağımsızlığının sağlanmasıyla konularının görüşüleceğini ifade etmiştir*.[1031]

11 Haziran 1922. Kahire'deki İngiliz Fevkalâde Komiseri Lord General Edmund Allenby, Britanya Hariciye Nâzırı Lord Arthur Balfour'a mektub gönderdi. *Anadolu fakirleri için Mısır'ın her yanından para toplandığını bildiriyor*.[1032]

Mustafa Kemal'in gazetesi *Hâkimiyet-i Milliye* "açık mektub" neşretti: *Hindistan'da muhterem Hilafet Komitesi'ne, Londra'da Ağa Han'a, Seyit Emin Ali ve diğer Hind Müslümanları lideri hazretlerine*.[1033]

Ali Kemal'in *Peyâm-ı Sabah*taki başmakalesi: *Samsun bombardımanı ne vahşiyane harekettir*.[1034]

13 Haziran 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf:

> İzzet Paşa, barış müzakereleri konusunu sordu. Tekliflerimizin üç hükümetçe kesin olarak kabulünü ya da reddini beklediğimizi söyledim. Barış konusunun Ankara'da takılıp kaldığını, bu hükümetin İzmit'te konferans teklif ettiğini, bunun ise kabul edilemeyeceğini belirttim. Paşa, Ankara Hükümetinin, mütareke teklifini kabul etmemekle, büyük yanlışlık yaptığını söyledi. İzzet Paşa, son Avrupa gezisi dolayısıyle Ankara Hükümetince çok eleştirildiğini, bu eleştirilerin ise Mustafa Kemal'in durumunu zayıflattığını, bu yüzden şimdi Mustafa Kemal'in İttihadçılardan destek sağlamağa çalıştığını ileri sürdü.[1035]

Mustafa Kemal ve sabık ABD mandası taraftarı Necmeddin Sadık'ın (Sadak) *Akşam* gazetesi: *Yunanlılar, taarruza geçeceğimizi söylüyorlar*: *Atina 12 "Anadolu Ajansı" - Yunan mehafil-i siyasiye ve askeriyesi,*

1027 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 238.
1028 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 468.
1029 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 352-353.
1030 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 469.
1031 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 234.
1032 FO/7742/E 6157; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 230, dipnot 438.
1033 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 471.
1034 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 471.
1035 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXVIII.

Ankara Hükümetinin kariben muhasamata ibtidar hazırlığında bulunduğuna dair malumata malikdir. Heyet-i Vekile birçok ictimalarda vaziyet-i askeriye hakkında müzakeratda bulunmuşdur.[1036]

Mustafa Kemal'in örtülü ödenekten maaşa bağladığı mebus-matbuatçısı Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi, yine, Vahideddin Hân aleyhinde yazı neşretti*: İstanbul halkı Sultan'ı telin ediyor. Şehir Emini Ziya Paşa melunu, C. Farrére'i "Padişahım çok yaşa!" diye bağırttı, fakat halk, bir kere daha bunu tekrar ettirirse binanın camlarını taşlayacağını söyledi*.[1037]

14 Haziran 1922. Lord Curzon, İngiltere'nin Atina Elçisi Lindley'e telgraf gönderdi. Samsun bombardımanı hususunda *özel olarak protestoda bulunmasını; bu denli bir hareketin değersiz olduğunu ve o sırada hiç de politik olmadığını ve Ankara yönetimini, Pontus bölgesindeki Rumların şikâyetlerini soruşturmak için gönderilmesi tasarlanan komisyonun görevini güçleştireceğini bildirmesini* rica ediyor.[1038]

Mustafa Kemal'in annesi Zübeyde Hanım, İstanbul'dan özel trenle İzmit'e muvasalat etti.[1039]

Muhafazakâr Fırka mebusu Aubrey Herbert'in Samsun bombardımanı hakkındaki sualine cevaben Hariciye Nezâreti Parlamento Müsteşarı Cecil Harmsworh, Avam Kamarasına şu izahatta bulunmuştur:

> Samsunun Yunan filosu tarafından topa tutulmasına muttali oldum. Bu taarruzdan maksad Rusyadan mezkur limana vasıl olan mühimmat-ı harbiyenin tahribi olsa gerekdir. Gayr-ı muhariblerin emvali tahrib edildiğine dair hükümete malumat gelmemişdir. Boğazlar mıntıkasının Türk Yunan harbinde bîtaraflığı geçen Ağustosun onundan beri Müttefikler tarafından muhafaza edilmiş ise de muharib devletler gemilerinin Boğazlardan mürurına bu bîtaraflık mani değildir. Yunanlıların işbu bombardıman hakkındaki tasavvurları Müttefiklere tebliğ edilmemiş olduğundan Müttefiklerin muvafakati de mevzubahis değildir.[1040]

Dârü'l-Fünûn siyasî tarih muallimi Ali Kemal, memleketin bütünlüğünü temin edecek yegâne kuvvetin Hilâfet-saltanat makamı olduğunu belirtti:

> Cihân-ı İslâmdaki bu ehemmiyeti, bu nüfûzu nazar-ı itibâra alınca Hılâfet-i Osmâniyenin bu devlet içün ne büyük bir kuvvet-i mevcudiyet olduğu elbette takdîr edilir. Çünkü ne İngiltere, ne Fransa, ne İtalya, hasılı hiçbir Devlet-i Muazzama İslâmın böyle bir kıblegâhına karşı haksızlığı ve hakikatsizliği kabul etmezler, muvafık hükümet-i siyaset görmezler. Bu nazariyeye göre Hılafet ve hatta şu Makarr-ı Hılâfet devletimizin mevcudiyeti içün birer büyük kuvvetdir..
>
> Saltanat da böyledir, çünkü Saltanat-ı Osmaniyeyi temsil eden şahsiyet-i mualla aynı zamanda halifedir, Hılâfete hürmet, saltanata da riayeti istilzam eder.[1041]

1036 Akşam, 13 Haziran 1338-1922, Numero 1338, s. 1.
1037 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 474.
1038 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 353.
1039 Tercümân-ı Hakîkat, 15 Haziran 1338-1922, Numero 14796, *Mustafa Kemal Paşanın Validesi*, s. 2.
1040 İkdam, 20 Haziran 1338-1922, Numero 9073, *Avam Kamarasında*, s. 2. Ayrıca: Peyâm-ı Sabah, 20 Haziran 1338-1922, Numero 1273-11703, *Samsun Bombardımanı Avam Kamarasında*, s. 1; Vakit, 20 Haziran 1338-1922, Numero 1625, *Samsun Bombardımanı*, s. 2.
1041 Peyâm-ı Sabah, 14 Haziran 1338-1922, Numero 1267-11697, *Hılâfet ve Saltanat*, s. 1.

15 Haziran 1922. Ignatius Valentine Chirol, beyanat verdi: *Türk-Hint dostluğu devamlı değildir*.[1042]

Fotoğraf. *Ignatius Valentine Chirol* (Wikipedia).

İngiltere'nin Atina Elçisi Lindley, Lord Curzon'a mahrem telgraf keşide eyledi: *General Hacıanestis'in Anadolu'da Yunan ordusunun Başkomutanı olarak atanmış olması iyi bilgi sahibi olan kamu tarafından hayretle karşılamıştır... Onu iyi bilenlerin ona atfetmiş oldukları nitelikler, onun gelecekteki hareketlerine güven verici olamaz... Kendisi acayip (eksantrik) bir kişidir. Kız kardeşi Law Hanım, dostlarından birine şunu anlatmıştı: "Kardeşim, Kemalistlerle bir anlaşmaya varılmasını daima desteklemiştir ve Kemal'i kişisel olarak iyi bilir." Bunun gerçek olması imkânsızdır. Onun Stergiadis'le işbirliği yapması veya üstlenmiş olduğu güç görevi idrak etmiş olması olanaksızdır*.[1043]

Ankarada Taş Han altında Erkân-ı Harbiye İstihbarat Salonu küşad edilmiş; resm-i küşadda ricalden, vükeladan ve mebuslardan birçok zevat hazır bulunmuşdur.[1044]

16 Haziran 1922. TBMM Hükümeti Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Garb Cephesine umumî taarruzun yapılması kararı aldı.[1045]

Mustafa Kemal'in tetikçisi Recep Zühtü'ye ait *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi Ali Kemal hakkında iftira kampanyası yürütüyor: *Ali Kemal, İngiliz memurları tarafından satın alınmış alçak bir haindir. Bütün milletçe menfur, menhus, melun tanınmış bir zavallıdır. Damat Ferit'in mezarını Türk çocukları birbirlerine göstererk "burada yatan bir hain melundur" diyecekler*.[1046]

17 Haziran 1922. *Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Genelkurmay Başkanlığı'na yazısında, Birinci Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın görevinden alınmasını önerdi. Yazıda Ali İhsan Paşa'nın ordunun inzibatını ve genel yönetimini çıkmaz bir yola düşürecek davranışlarda bulunduğu ileri sürüldü*.[1047] Fakat örneğin Teşkilât-ı Milliye hareketinde mühim rol oynayan İttihadçı Doktor Nazım'a göre mesele tam aksi istikamettedir: [Mustafa Kemal ve] *askerlik mi? Ali İhsan Paşa ordunun başına geçsin. Planları hazırlasın. Tam kumanda vereceği zaman sen gel, onu at, koşulu arabaya bin ve İzmir'e git...*[1048] Ali İhsan (Sabis) Paşa, Bolvadin'de görüştüğü 4'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Kemaleddin Sami (Gökçen) Bey'in kendisine şöyle dediğini ifade eder: *Mesele sizi ıskartaya çıkarmaktır. Muvaffakiyete ortak istemiyorlar*.[1049] Dahası, Büyük Taarruzun 10'uncu Süvari Alayı Kumandanı Albay Şerif Güralp, takip harekatını yürütecek 1'nci Ordunun kumandası Ali İhsan Paşa tarafından deruhte edilmiş olsaydı, daha başarılı bir netice alınacaktı görüşündedir:

> Şurasını da açık olarak kaydedeyim ki; son taarruzdan biraz evvel birinci ordunun başında bulunan Ali İhsan Paşa ordunun başından alınmasa, birinci süvari tümeninin eski alay kumandanları alaylarının başında

[1042] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 182.
[1043] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 351.
[1044] Tercümân-ı Hakîkat, 15 Haziran 1338-1922, Numero 14796, *Ankarada İstihbarat Salonu*, s. 2.
[1045] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 478.
[1046] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 479.
[1047] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 480.
[1048] Falih Rıfkı Atay. (1980). *Çankaya* içinde (s. 368). İstanbul: Bateş Yayınları.
[1049] Ali İhsan Sabis. (1993). *Harp Hatıralarım* içinde (c. 6, s. 231). İstanbul: Nehir Yayınları.

> kalsalardı, Yunan ordusunun geriye gidenlerinin en az daha yarısı esir edilerek büyük gazâ daha büyük haşmetle tetevvüç ederdi.[1050]

Ali İhsan'ın tasfiye edilmesinin esas sebebi, Mustafa Kemal'in şu cümlesinde saklıdır: *Efendiler, Ali İhsan Paşa, Meclisteki muhalif grup rüesasile de, irtibat ve muhaberatta bulunuyordu*.[1051] Ankara'daki Sovyet Rusya Büyükelçisi Semyon İvanoviç Aralov da aynı hususu zikreder: *Ali İhsan Paşa'nın gerici muhalefetle ilişkisi olduğu anlaşıldı. Biz cepheden ayrıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın, Ali İhsan'ı 1. Ordu Komutanlığı'ndan uzaklaştırdığını bana söylediler*.[1052]

18 Haziran 1922. 1'nci Ordu Kumandanı Ali İhsan (Sabis), vazifesinden azledildi ve Müdafaa-yı Milliye Vekâleti emrine tavzif edildi. Meclis gizli celsesinde ise muhalif mebuslar *ordunun niçin saldırıya geçmediğini, ordu için verilen paranın nereye gittiğini sordular*.[1053]

19 Haziran 1922. İstanbul'da neşredilen *İkdam* gazetesi: *Tahliye aleyhindeki Yunan zabitleri, Başkumandan Hacıanesti tarafından birer bahane ile ordudan uzaklaştırılıyor*.[1054]

Dahiliye eski nâzırı, Dârü'l-Fünûn siyasî tarih muallimi Ali Kemal, *Peyâm-ı Sabah*taki başmakalesinde, Yunan işgalinin genişlemesine İttihadçılarla işbirliği yapan Mustafa Kemal grubunun sebebiyet verdiğini belirtti:

> Malumdur ki üç sene evvel İzmir felâketi zuhura geldiği vakit bu zat [Mustafa Kemal] Damad Ferid Paşa Hükümetinin dûrendişâne siyasetine karşı ayaklandı, fırsatdan herç-i bâd-âbâd istifade etmek isteyen İttihad ve Terakkinin teşkilatına dayandı. "Müdafaa-yı Hukuk-ı Milliye" diye cemiyetler ihdas eyledi. Nihayet birçok gürültülerden, mücadelelerden sonra yalnız Anadoluda hükümeti ele almağla kalmadı [1 satır kadar ifade sansürlenmiştir] bilahare Damad Ferid Paşanın yeniden mevki-i iktidara gelmesine [5 satır sansürlenmiştir.]
>
> Mustafa Kemal Paşa bu kıyamı arz etdiğimiz vechile Müdafaa-yı Hukuk-ı Milliye namına İstanbula karşı ref' eylediği zaman biz Dahiliye Nâzırı idik. Mahza kanaat-ı vicdaniye ve siyasiyemizin sevkiyle bu hareketin tehlikelerini, bu memleket için zarar-ı melhuzlarını, Hükümet-i Osmaniyece azimkâr, fakat mutedil ve dûrendiş bir siyasete iktifa etmenin derece-yi lüzumunu müdellel bir tamim ile vilâyetlere bildirdik.. [3 satır kadar ifade sansürlenmiştir.] Paşa bu hakikatleri nazar-ı itibara almayarak aleyhimizde ipsiz, sapsız iftiralara, hücumlara kalkışdı, hizb-i meş'umun meslek-i ma'rufuna ittibaen hıyanet-i vataniye, ihanet-i milliye isnad-ı mudhiklerini savurdu, [9 satır kadar ifade sansürlenmiştir.] Riyaset etdiği heyet, yani Kuvâ-yı Milliye ise İttihad ve Terakkinin ikinci tab'ıdır.. (..)
>
> Paşa bu hakîkatleri nazar-ı itibâra almayarak aleyhimizde ipsiz, sapsız iftirâlara, hücumlara kalkışdı, hizb-i meş'ûmun meslek-i ma'rûfuna ittibâen hıyânet-i vataniye, ihânet-i milliye isnâd-ı mudhiklerini savurdu. [9 satır kadar ifade sansürlenmiştir.] Riyaset etdiği heyet, yani Kuvâ-yı Milliye ise İttihad ve Terakkinin ikinci tab'ıdır.. (..)
>
> Yunan gibi bir düşman-ı merdudu denize dökmek, bahusus dahile doğru bir karış ilerletmemek için Mustafa Kemalin ve arkadaşlarının öyle ortalığı yakarak, yıkarak, İstanbulu tehdidlere tahriklere boğarak teşkil etdikleri bu Müdafaa-yı Milliye Cemiyeti va'dlerinin hiçbirini incaz etmedi. Bilakis Yunanlıları Eskişehire kadar âdetâ sürükledi, getirdi. Garbî Anadoluyu başdan başa öyle bir hasm-ı gaddarın çizmeleri altında çiğnetdi, aynı

1050 Şerif Güralp. (2007). *İstiklâl Savaşı'nın İçyüzü* içinde (s. 213). Ankara: Polatlı Belediyesi. Örneğin Mustafa Kemal'in matbuatçı-mebuslarından Celâl Nuri'ye (İleri) ait *İleri* gazetesi Ali İhsan'ın (Sabis) muvaffakiyetine dikkat çekmiştir: "Birinci Millî Ordunun celâdetkâr kumandanı Ali İhsan Paşa cebhede müdafaa-yı milliyemizi hazırlayan en büyük kumandanlarımızdan biridir." İleri, 25 Mayıs 1338, Numero 1548, *Ali İhsan Paşa*, s. 1.

1051 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 2, s. 171.

1052 Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, 2010, s. 82.

1053 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 481.

1054 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 485.

> zamanda bu mütemadî hâl-i harb zaruretile Avrupa ile musalahamızı tehirden tehire uğratdı, şimdi o yüzden de iktisaden ve ictimaen ziyanlarımıza hadd yokdur, hesab yokdur.[1055]

20 Haziran 1922. Cidde'deki İngiliz Askerî İstihbaratı mensubu Binbaşı Marshall, doğrudan doğruya Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem rapor veriyor. İstihbarata göre *Mustafa Kemal, Irak'ta olay çıkarmak ve düzen çevirmek amacıyla özel bir komite* kurmuştur.[1056]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet'e (Furgaç) *Mustafa Kemal ile müzakere lâzımdır* dedi.[1057] Ahmed İzzet ise, *Merkezî Hükümet'in; sadece kendisinin hariç tutulacağı Müttefik Devlet temsilcileriyle Nasyonalistler arasında bir buluşma fikrinden ziyadesiyle endişe duyduğunu* ifade etti.[1058]

Rumbold'dan Curzon'a 556 numaralı telgraf:

> Mustafa Kemal'in Adapazarı'na ve İzmit'e gelişi, Adapazarı'nda "Vakit" gazetesine bir demeç veren Mustafa Kemal, İzmit cephesini denetlemek için geldiğini, Pontus Rumlarının askeri nedenlerle sürüldüklerini, Yunan donanmasının Karadeniz kıyılarını bombalamasından bir sonuç çıkmayacağını, Rusya ile ilişkilerinin çok iyi olduğunu söyledi. Soru üzerine, Anayasa'nın değiştirilmeyeceğini, Hükümetin görev ve yetkileriyle ilgili yasa tasarısının ise yakında Meclise sunulacağını söyledi.
>
> Mustafa Kemal'in Adapazarı ve İzmit gezisi askeri amaçlıdır. Bolu yöresinde Kemalistlere karşı silahlı bir hareket var. Hareketin başında Albay Şevket Beyin bulunduğu söyleniyor. Batı Anadolu'da, Yunan kanadı altında, Ankara'ya karşı ayrı bir Hükümet kurulmak istendiği söylentileri de dolaşıyor. Ama bu isyan hareketini Kemalistler bastırabilirler, sanırım. Claude Farrére, Mustafa Kemal ile buluşmak üzere İzmit'e gitti.[1059]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı 767 numaralı muhtıra kaleme aldı. R/31 kod adlı İngiliz ajanın *güvenilir bir aracı yoluyla İstanbul'daki Kemalist temsilci Hamit Bey'den ve son günlerde Trabzon'dan İstanbul'a gelen bir Kemalist'ten sağladığı* istihbarata göre *Yunus Nadi ve Mahmut Esat, BMM'nde büyük çoğunlukla yeniden Dışişleri Komisyonu başkanı ve asbaşkanı seçil*mişlerdir:

> Her ikisi de İttihatçı'ların belli başlı öğelerinden sayılabilirler. Komisyon'un seçiminden sonra, ilk oturumunda, ulusal dilekleri tatmin etmiyen hiçbir barışın, Ankara yönetimince kabul edilmiyeceği ve Yunanlı'lar büsbütün yenilgiye uğratılıncaya dek savaşın sürdürüleceği yolunda karar alınmıştır… Ajanın bildirdiğine göre, Mustafa Kemal'in vermiş olduğu buyruklara karşın, Trabzon bölgesindeki Enver yandaşı örgüt bastırılamamıştır. Bu örgütü bastırması için Albay Sami Sabit Trabzon'a gönderilmişti. Onun Trabzon'da buytukları uygulanırken, BMM'ndeki Mustafa Kemal'e karşıcıl milletvekilleri Ankara yönetimine saldırıyorlardı. Öteyandan, Mustafa Kemal'in yandaşları olan Ulusal Savunma Grubu milletvekilleri, Trabzon'da Enver'ci bir örgütün varlığına göz yuman vali Hazım Bey'in görevinden uzaklaştırılmasını talep ediyorlar.[1060]

21 Haziran 1922. İstanbul matbuatından *Peyâm-ı Sabah* gazetesi: TBMM Dahiliye Vekili Ali Fethi (Okyar), *dinlenmek üzere Avrupa'ya seyahat* edecektir.[1061]

22 Haziran 1922. İngiltere'nin sabık Erkân-ı Harbiye Reisi Feldmareşal Henry Hughes Wilson, şayet doğruysa İrlandalı Sinn-Fein mensubu iki aşırı-milliyetçi tarafından evinin önünde başından vurularak

---

1055 Peyâm-ı Sabah, 19 Haziran 1338-1922, Numero 1272-11702, *İnsâf ile, İ'tidâl ile*, s. 1. "Kuvayı Milliye'nin değil düşmanı kovmak, onu Anadolu'nun içlerine kadar çektiğini yazıyor ve Mustafa Kemal'in siyasetinin iflas ettiğini ileri sürüyor." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 485.

1056 FO/7781/E 6916; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 228.

1057 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 183.

1058 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 163.

1059 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXVIII-LXIX.

1060 FO 371/7868/E 7185; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 261.

1061 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 231.

katledildi. *1918 senesinde Erkân-ı Harbiye Riyasetine tayin edilmiş* olan Wilson, *bu sene Avam Kamarasına dahil olmak üzere* Erkân-ı Harbiye Riyasetinden *infisal* etmişti, ayrılmıştı. *Bu siyasî cinayet, cumhuriyet tarafdarı bir çeteye atfedilmekdedir.*[1062]

İngiliz Hariciye Nezâreti Parlamento Müsteşarı Cecil Harmsworth'un Avam Kamarasına beyanatı: *Taraflardan sadece biriyle değil de Ankara, İstanbul ve Yunan hükümetleri olmak üzere üçüyle birden görüşmeyi doğru buluyoruz*.[1063] İngiltere'nin TBMM ile Bâb-ı Âlî'yi karşı karşıya getirmek siyaseti resmî bir ağızdan açıkça zikredilmektedir.

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı bir *muhbir*den temin ettiği istihbarata müsteniden muhtıra kaleme aldı. Belirtildiğine göre Sovyet Rusya yönetimi hem Mustafa Kemal hem de Enver'le entrika çeviriyor. Kemalistler ile Enverciler arasındaki ilişkiler *pek kötü* durumdadır. Mustafa Kemal, Enver'in tasfiyesi için Sovyet Rusya'ya *diz çök*müştür:

> Enver, çoğu kez, Mustafa Kemal'e, geçmişin unutulmasını ve işbirliği yapmalarını önerdi, ama iktidar düşkünü ve megalomanik Mustafa Kemal buna karşı çıktı. İki yıldan çok bir süreden beri Bolşevik'lerle işbirliği yapan Enver, onların gözdesidir. Bir ara, Rus'lar, Ankara yönetiminden memnun kalmıyor ve Ulusçuları kendi plânlarına ciddi bir engel olarak görüyorlardı. Mustafa Kemal ve partizanları erkte kaldığı sürece, Sovyet yönetiminin, kapitalist ve emperyalistlerin düzenlerine karşı güven içinde olmıyacağına inanıyorlardı. Bu yüzden, Sovyet önderleri, Enver'i, Mustafa Kemal'in yönetimini devirmeye kışkırtıyor; Ankara'daki Sovyet temsilcisi Natzarenus, raporlarının hemen hepsinde, Mustafa Kemal'in düşürülmesini öneriyordu. Ancak, bizzat Sovyet önderleri, Enver'i ve Mustafa Kemal'i destekleyenler olmak üzere iki gruba ayrılıyordu. Kemalist'lerin Anadolu'da komünizme karşı başlatmış oldukları kampanya ve Mustafa Suphi'yle yoldaşlarının öldürülmeleri sonunda, Kemal'i destekleyen grup, Enver'i destekleyenlere boyun eğmek zorunda kalıyordu.
>
> Enver, Doğu Anadolu'da, Müdafaa-i Hukuk merkezlerini kendinden yana çekmeye çalışıyordu. İttihatçı'lardan oluştukları için, Enver'den yana geçiyorlardı. Rus'ların, Doğu İlleri'nin her yanında kurmuş oldukları gizli ve güçlü bir örgüt de Enver'in buyruğuna veriliyordu. Enver, aynı zamanda, Trabzon bölgesindeki işçi, sanatkâr, hamal ve kayıkçıların birliklerini ele geçiriyordu. Onun etkisi o denli artıyordu ki, Halil ve Küçük Talât, Kemal'in buyruklarına karşın, Trabzon'da eylemlerini sürdürebiliyorlardı. Sonuçta, Enver, Doğu Ordusu'na mensup iki alayı ele geçiriyordu. O sıralarda Ankara ile Moskova'nın arası o denli açılıyordu ki, Rus elçisi Natzarenus Ankara'dan kaldırılıyordu.
>
> Durumdan oldukça kaygılanan Kemal, Rus'lar önünde diz çöküyor; daima sadık kalacağına ve onlara Enver'den daha büyük bağlılıkla hizmet edeceğine söz veriyordu. Bolşevik ilkelerine açıktan açığa bağlılık beyan etmeye zorlanmamasını; Anadolu'nun yönetiminde yapılacak değişikliklerin tedricen olmasını diliyordu. Kemal, bu üstlenmeleri, Sovyet yönetimine, kişisel ve yazılı olarak veriyordu; bundan, Moskova'da bulunan Ali Fuat'ın dahi haberi yoktu. Kemal'in imzalamış olduğu bu gizli anlaşmayı, genç yaveri Sami Bey Moskova'ya götürüyordu. Bolşevik önderler bundan çok memnun kalıyor ve kısa bir süre sonra, General Frünze ve Aralov'u Ankara'ya gönderiyorlardı. Ama Sovyet önderleri Mustafa Kemal veya Enver'in içtenliğine pek

[1062] İkdam, 24 Haziran 1338-1922, Numero 9077, *Bir İngiliz Feldmareşalinin Katli*, s. 1. "22 Haziran'da Liverpool Sokağı'ndaki anıta bir savaş anısı plakası çakan Sir Henry Wilson, Eaton Place'teki evine dönüp merdivenleri çıkarken, İrlandalı iki silâhlı adam tarafından vurularak öldürüldü. Yeni yılın başında İmparatorluk Genelkurmay başkanlığından ayrılmış, Ulster'den Parlamento üyesi seçilmişti. Katilleri için de bu kadarı yeterdi. Onun ölümüyle İngiliz ordusu ilk defa bir feldmareşalini tedhişe kurban veriyor, Lloyd George da kendisini en çok eleştiren birinden kurtuluyordu. Daha başlangıcından beri *Henri* ile beraber Yunan serüvenine *hayır* diyen Mareşal Foch, *Benim eski ve en güvendiğim, en iyi dostum* dediği arkadaşının cenaze töreninde bulunmak için Fransa'dan gelip St. Paul katedralindeki törende Leydi Wilson'un koluna destek oldu." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 200.

[1063] Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 102.

> güvenmiyorlardı. Kemal'i gönüllü bir alet olarak kazanmaktan memnun kalmakla birlikte, Enver'i de büsbütün yitirmeyi dilemiyorlardı.[1064]

Hasta vaziyette yatakta tedavi gören Lord Curzon, karısına mektub gönderdi. Feldmareşal Henry Hughes Wilson'un öldürülmesine fevkalâde müteessirdir: *F. bu dakika bana zavallı Henry Wilson'un bugün öğleden sonra Londra'daki evinde, muhtemelen bir Sinn Feine mensubunca suikasta uğradığını söylemek için geldi. Ne ilahî adaletsizlik; ne melun alçaklar ama. İrlanda, hakikaten de, bir elem mirası, sakinlerinin ekserisi için şeytanlarla dolu bir yeryüzü cehennemidir*.[1065]

23 Haziran 1922. Sovyet General Frunze, Stalin'e telgraf gönderdi. *Ankara'daki atmosferin değişmesinin ilk belirtilerine işaret ediyor, Türk tarafında çok fazla şüphe ve tam bir güvensizlik olduğunu söylüyor*.[1066]

24 Haziran 1922. Rumbold, Curzon'a şifreli telgraf keşide eyledi: *Türk protestosu muhtemelen İstanbul'un yansızlığını gerginleştirmeye neden olacaktır. Hiç kuşkusuz, Fransız ve İtalyan yüksek komiserleri, Yunan savaş gemilerinin İstanbul'dan kaldırılmalarını; Yunan askeri misyonunun kapatılmasını vb.'yi kendi yönetimlerine muhtemelen önereceklerdir. İstanbul, Müttefiklerarası bir rejime tabi olduğu ve geçen yıl açıklanmış olduğu gibi yansız olduğu ilan edilmiş olmasına karşın, Yunan filosu tarafından bir üs olarak kullanılmaktadır. Şimdiki durum güçlü devletleri gayrimakul ve savunmasız bir duruma koyar ve Temmuz ayının sonlarında yeni bir Doğu Konferansı yapılacaksa, bu durum gözden geçirilmelidir*.[1067]

İspanyol *La Correspondencia de España* ve *La Accion* nam gazeteler yazıyorlar. *İngiltere'nin müttefiklerin şartlarının Türk ve Yunan taraflarına zorla kabul ettirilmesi veya Türk-Yunan anlaşmazlığıyla ilgili bütün diplomatik faaliyetlerin durdurulması yönündeki teklifi, Fransa tarafından da kabul görmüştür. Fransa Hükümeti, İngiltere'ye verdiği cevapta, yeni bir konferans toplanmasının da uygun olacağı üzerinde durulmuş ve düşmanlıkların devamına engel olunması gerektiği bildirilmiştir*.[1068]

26 Haziran 1922. İngiliz Gizli İstihbarat Dairesi İstanbul şubesi mahrem muhtıra kalem aldı:

> Sovyetlerin Mustafa Kemal ve Enver Paşalarla entrikaları. Enver Paşa'nın Türkistan'daki faaliyetleri.
>
> Sovyetlerin şaşırtıcı ikiyüzlü entrikalarıyla ilgili güvenilir rapor ilişiktedir. Rapor, Mustafa Kemal ile Enver arasındaki kişisel düşmanlığın derin kökenlerini belirterek başlıyor. Sonra Sovyet Hükümetiyle Enver arasındaki ilişkileri anlatıyor. Sovyetler, önceleri Mustafa Kemal'i devirmek için Enver'i kullanmayı amaçlamışlar. Enver, bu amaçla Kafkaslarda çalışmaya koyulmuş. Tehlikeyi kavrayan Mustafa Kemal, Sovyetlere yanaşmış ve gizli bir anlaşma yapmış. Mustafa Kemal'e kızan Sovyetler, bu kez, Enver'i gizlice kösteklemeye koyulmuşlar ve ona karşı Bakü yöresinde ayaklanma çıkartmışlar. Sonra Enver'i görevli olarak Berlin'e, arkasından da Türkistan'a göndermişler. Türkistan'a gönderilmeyi sevinçle kabul eden Enver, Çiçerin'in sekreterinden Sovyet planının içyüzünü öğrenmiş ve onun üzerine Sovyetlere karşı dönmüş, Bolşeviklere karşı savaşmağa başlamış.[1069]

Atina'daki İngiliz Büyükelçi Lindley, Hariciye Nâzırı Curzon'a 234 numaralı telgraf gönderdi: *Atina'ya çağrılan* [İzmir'deki Yunan Fevkalâde Komiseri] *Stergiades ziyaretime geldi. Anadolu'daki Yunan ordusunun yeni hatta çekilmesine karşı çıkıyor. Yunan Hükümeti mali nedenlerle tek başına savaşa devam edemeyeceğinden ve geri de çekilemediğinden bir çıkmaz içinde. Ama müttefiklerin desteği olursa Yunanistan dayanabilir ve sürekli barışı sağlayabilir*.[1070]

1064 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 255-256.

1065 Earl of Ronaldshay. (1928). *The Life of Lord Curzon: Being the Authorized Biography of George Nathaniel Marquess Curzon of Kedleston* (vol. 3, p. 234). Great Britain, London: Ernest Benn Ltd.

1066 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 154, dipnot 68.

1067 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 353.

1068 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 234.

1069 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXIX.

1070 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXI.

Lindley, müteakib zaman zarfında iznini erken istimal edip Londra'ya gidecek, Hariciye Nâzırı Vekili Arthur Balfour'a ve Başvekil Lloyd George'ye rapor verecektir: *İngiltere'den hem moral, hem de maddi yardım görmedikçe Yunanistan sonbaharda gerçekten çökece*ktir.[1071]

28 Haziran 1922. Yunan Başkumandan General Hatzianestis, *Anadolu'nun kısmî tahliyesi*ni *teklif* etti. İzmir'deki Yunan Fevkalâde Komiseri Stergiadis *itiraz ederek harbin uzatılmasının Büyük Devletlerin yardımiyle mümkün olduğunu ileri* sürdü.[1072]

Stergiadis, Atina'da, İngiliz Büyükelçi Lindley'i ziyaret etti. *Küçük Asya'da günden güne kötüleşen durum* mukaleme meselesiydi. *Stergiadis, yeni başkomutanı uygun buluyordu, ama cepheyi daraltmak konusundaki planlamaya çeşitli nedenlerle ve özellikle boşaltılacak yerlerden gelecek binlerce Yunan göçmeni yüzünden Yunan yönetiminin aksayacağı gerekçesiyle karşı çıkmıştı. Stergiadis'e göre, "Yunanistan ne Küçük Asya'yı boşaltabilir, ne de savaşı tek başına sürdürebilirdi." Müttefik Devletlerin ne yapılacağına karar vermeleri ve bu kararlarını uygulamaları zorunluydu*.[1073]

İstanbul matbuatından *İkdam* gazetesi, TBMM mümessili Celaleddin Ârif'in *Giornale d'Italia* muhabirine verdiği beyanatı iktibas etti: *Peyâm-ı Sabah'tan başka bütün İstanbul basını Mustafa Kemal'e taraftardır*.[1074]

ABD'nin Atina Elçiliği, Washington'a rapor gönderdi. *"İzmir'de ve İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiserleri'yle Anadolu Ordusu Başkomutanı, kendileriyle görüşülüp kesin bir karara vanlmak umuduyle bir kabine toplantısı için Atina'ya çağırıldılar" diye yazdıktan sonra, "Anadolu'da işlerin uzaması yüzünden durum naziktir." diyor. İngilizler, Yunanlıların Anadolu cephesindeki durumlarını koruyabilmeleri bakımından kaygılıydılar; çünkü, Yunanlılar, uzun süre dayanamazlardı. Fena halde paraya muhtaçtılar ve ordu da artık savaşın bitmesini ve yurda dönmeyi istiyordu*.[1075]

İttihadçı Maliye eski nâzırı Cavid, İstanbul'daki Berlin eski elçisi Mahmud Muhtar Paşa'dan bir mektub aldı:

> Mahmud Muhtar Paşa'dan mektup. Pek bed-bînâne yazılmış. Anadolu hâl-i infisahta. İstanbul hâl-i inhilâlde diyor. Düşmanların son darbeyi ihzâr etmekte oldukları fikrinde. Anadolu müstakilen sulh ederse Kafkasya'daki Rus ordularının Sivas ve Diyarbakır'a kadar ilerleyeceklerini ve âtiyen Rusya sulh mes'elesinde Anadolu ile birlikte Avrupa'ya karşı şerâitini vaz' etmedikçe sulh olmayacağını, sulh akdedilmeyip Rumlar taarruza geçerle ve galip gelirlerse yine Sovyetlerin Sivas ve Diyarbakır'a kadar araziyi işgâl eyleyecekleri, harp bir iki sene devam edip Anadolu'da bezginliği ve iztırârı derece-i gayeye getirirse Sovyetlerin yine işgâl siyasetini ta'kîb ederek bâlâdaki yerleri istilâ eyleyeceklerini, Rusların şimdilik hedefleri İskenderun olduğunu, İngilizlerin bunun farkında iseler de Bolşevikliğin âtîsinden emin olmadıkların ibtidâ Anadolu'nun sonra Rusya'nın inhilâliyle Türkiye'nin İngilitere kucağına düşeceğine i'timâd ettiklerini, İstanbul'a gelince Rus Bolşevik, İttihat ve Anadolu teşkilâtları pek mebzûl olup günün birinde bunların çarpışacaklarını ve İngiltere'nin bundan istifâde ederek idâme-i hâkimiyetini mü'eyyid bir vaziyet alacağını, bu esbâbdan dolayı sulh teklifleri bir sulh taarruzu mahiyetinde bulunmakta ve İstanbul'da mütehâliki tezyîd eylemekte ve bir hatt-ı hareket ta'yîninden âciz olan Tevfik Paşa kabînesi ile erkânından ma'lum zevât himâye edilircesine mazhar-ı müsâade olmakta olduğunu ve bu zevâtın aczleri yüzünden mevcûdiyet-i devlete vurdujkaru darbeleri idrâk edemediklerini maa-mâ-fih tevâlî eden adem-i mevcûdiyetlerinden bir fayda husûle gelemeyeceğine kanaat etmeye başladıklarını, vaktiyle Gazi Muhtar Paşa kabînesinin başına geldiği gibi şimdi de bu bî-çareleri istihlâf etmek cür'etinde bulunacak heyetin bir buçuk seneden beri muntazam sûrette bilmeksizin ihzâr edilmiş enva'ı fecâyi' karşısında kalacağını söylüyor. Üç, dört ay evvele kadar tedâbir-i ciddiye ve seri'a sayesinde gerek Anadolu'ya, gerek

[1071] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 401.
[1072] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 183.
[1073] Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 399.
[1074] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 183.
[1075] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 367.

> Avrupa'ya karşı mevcûdiyet ve istiklâlini muhâfaza ettirmek kabil iken bu meş'ûm adamların o fırsatı da zâyi' ettirdiklerini çünkü yerlerinde kalmakta musırr olduklarını ilâve ediyor.
>
> Bundan sonra da hâlen Yunanlılara ya çık, ya ilerle denilmekte olduğunun mevsûkan istihbâr edildiğini, Rumlar muvaffak olamazlarsa Anadolu'nun da takibe muktedir olmadığı tahakkuk edeceğini, Rumlar muvaffak olurlarsa müfrit mutâlebâtta bulunamayacakları cihetle mutavassıt rolü müşkil olmayacağını der-miyân ederek mektubunu bitiriyor.[1076]

29 Haziran 1922. Avam Kamarası içtima ediyor. *Hükümet adına konuşan Mr. Harmsworth, Yunanlıların İstanbul'dan yolladıkları bir ganbotla Samsun'u bombardımana tuttuğunu bildirince, Türkleri tutan milletvekilleri bunu eleştirdiler. Hükümet adına yapılan açıklamada ise bombardımanın teknik yönden "haklı" olduğu; ancak barış şansına zarar verdiği belirtildi*.[1077]

Rumbold, Curzon'a gayet mahrem şifreli telgraf gönderdi. İstanbul'daki Yunan Fevkalâde Komiseri Triandafilakos, İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'u ziyaret ve *Anadolu Cemiyeti*yle münasebetlerine ilişkin *çok gizli bilgileri* İngiliz mevkidaşına beyan etmişti:

> İstanbul'daki anti-Kemalist derneğin (Anadolu Cemiyeti'nin) üyelerinden olan eski bir nazır, Yunan Yüksek Komiseriyle görüşmeler yapmış. Bu eski nazır ve arkadaşları Mustafa Kemal'den korkuyorlar. Mustafa Kemal İstanbul'a gelince bu eski nazır ve arkadaşları ya öldürülecek ya da sürülecekler. Onun için İstanbul'daki "anti-Kemalist cemiyet"; Padişahla Yunanistan arasında ayrı barış yapılmasını istiyor. Barış güvencesi verilirse Padişah, Kemalist karması gibi olan şimdiki İstanbul Hükümetini değiştirecek. Anti-Kemalistlerin kuracakları yeni İstanbul Hükümeti şu esaslarla Yunanistan'la barış yapacaktı:
>
> A) Anadolu'da Padişahın vesayeti altında bir muhtar devlet kurulacaktı. Bu devletin sınırları, Sevr Antlaşması'nın 66. maddesinde saptanan sınırlar olacaktı. Muhtar Anadolu devletinin başında bir Hıristiyan vali bulunacaktı; ama vali, Yunan olmayacaktı.
>
> B) Trakya sınırı, 1921 Mart ayında saptanmış sınır olacaktı (Çatalca sınırı).
>
> Yunanistan daha elverişli koşullar isterse, yeni İstanbul Hükümeti bunları da görüşmeye hazırdı. Yunan Yüksek Komiseri, anti-Kemalist "Anadolu Cemiyeti" üyesi eski nazıra bir soru sormuştu: "Batı Anadolu Muhtar Devleti, Ankara Hükümetine nasıl empoze edilecekti?" Eski nazır, anti-Kemalistlerin esasen Mustafa Kemal'in otoritesini içten baltalayıp yıktıklarını, Padişahla Yunanistan arasında anlaşma yapılınca da Kemalist subayların Padişahın tarafına geçeceklerini söylemişti.[1078]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *29 Haziran 338 (922) Perşembe: Maçkadan ve Taşkışladan makanizmalariyle beraber bir tüfenk ve bir kasaturayı iki buçuk ve keza bir sandık cephaneyi 2,5 liraya, kaçakçılığı yapacak İngiliz zabitinin razı olduğunu Kaymakam Eyüp Beye bildirdim. Eyüp Bey telgrafla Anadoluya bildirdi*.[1079]

Topçu Mümtaz Kaimmakamı Eyüb (Durukan) yazıyor: *29/6/38 Perşembe* [..] *Akşamüzeri Ardiyeci Hüsnü Bey geldi. Maçka'dan ve Taşkışla'dan mekanizmalarıyla beraber bir tüfek, bir kasaturayı iki buçuk ve keza bir sandık cephaneyi iki buçuk liraya kaçakçılığı yapacak İngiliz zabiti razı olmuş. Bunun için telgraf yazdım*.[1080]

1076 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 372-373.
1077 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri*, 1978, s. 232.
1078 FO, 371/7867/E. 6499; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 266.
1079 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 296.
1080 Eyüp Durukan, *Meşum Mütareke ve Meşru Mücadele*, 2018, s. 780.

30 Haziran 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, İstanbul'dan Londra'ya doğru yola çıktı. Bu müddet zarfında, İngiliz Sefareti Müsteşarı Nevile Henderson, Rumbold'a vekâlet edecektir.[1081]

İzmir'deki Yunan Fevkalâde Komiseri Stergiyadis, İngiliz Fevkalâde Komiserliğine, *Yunan askerî makamlarının, katiyen kendisinin tamamen lüzumsuz addettiği, her bir köyü tahrip etmek istediklerini. . . Tahliye probleminin, büyük devletlerin yardımı olmaksızın halledilmesinin kabil görülmediğini* belirtti.[1082]

1 Temmuz 1922. Mustafa Kemal, Harekât-ı Milliyeyi kendisinin kurduğunu ve İttihadçılarla münasebetinin bulunmadığını iddia etti:

> Mustafa Kemal, Anadolu Ajansı aracılığı ile bir açıklama yaparak Anadolu'da millî ayaklanmayı İttihat ve Terakki'nin isteği üzerine başlatmadığını, bunda kendi kararından başka rol oynayan bir kişi ve kuruluş olmadığını belirtti. Tevhidiefkir gazetesinde yayımlanan İttihat ve Terakki Rüesasının Diyar-ı Gurbet Maceraları adlı dizi yazının 22 Mayıs tarihli bölümünde yer alan iddia için Kazım Karabekir 23 haziran'da Ankara'yı uyararak bunun yalanlanmasını istemişti. Bugünkü açıklama, cevap olarak Karabekir'e de bildirdi. Mustafa Kemal mektubunda son Kocaeli gezisinde İzmit'e gelmiş olan Velid Bey'in zararlı bir amaca alet olmuş durumda kaldığını anlayarak bundan kaçınmak gerektiğini teslim ettiğini belirtti.[1083]

2 Temmuz 1922. Mustafa Kemal, Garb Cephesi Kumandanlığına telgraf göndererek umumî taarruz için mütalaa istedi.[1084]

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, uzunca bir yazı neşretti: *Orduya yeni iltihak eden genc unsur*.[1085] Mezkûr yeni zabitan kadrosu, Hılâfet-Saltanat aleyhtarı politik yüklemelerin yapıldığı bir nesildir.

Tercümân-ı Hakîkat gazetesi: *Atina'da zıt iki fikir: Harp mi sulh mü? Gunaris harekat aleyhinde, Stratos lehindedir. -Atina müzakeratı henüz neticelenmedi. Yunanlılar harp ile rical arasında müttereddit*.[1086]

3 Temmuz 1922. *Mustafa Kemal, Batı Cephesi Komutanlığı'na şifresinde, İsmat Paşa'nın genel bir saldırı için bugün verdiği cevaba karşılık verdi ve harekât planı konusunda aynı görüşte olduğunu, başarının harekâtın ani olmasında yattığını, bunun için her türlü yardım ve hazırlıklarda son derece hassas olunması, Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı ile birlikte güç harcanması gerektiğini bildirdi, isteklerin kendisine bildirilmesini istedi*.[1087]

Dahiliye Vekili Ali Fethi'nin (Okyar) mezuniyet takriri mecliste *ekseriyeti azime* ile kabul edildi.[1088] Mezun Dahiliye Vekili Ali Fethi'yi (Okyar) gayr-ı resmî ve gizli suretlerde İngiltere'deki ve Fransa'daki *ricâl-i*

1081 "İngiliz Fevkalâde Mümessili Sir Horas Rumbold Cenabları, evvelki gün Şark Sürat Katarı ile mezunen Londraya azimet etmişdir. Müşarileyhin gaybubeti pek az bir müddet sürecek ve fevkalâde komiserlik vezaifini sefaret müsteşarı Mister (N. Henderson) tarafından vekâleten rü'yet olunacakdır." Peyâm-ı Sabah, 1 Temmuz 1338-1922, Numero 1284-11714, *Dahilî Haberler: Sir Rumboldun Mezunen Azimeti*, s. 3.

1082 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 238.

1083 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 502-503. 5 Temmuz'da da Mustafa Kemal'in kurdurduğu Anadolu Ajansı, şu haberi duyuracaktır: "Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'yi vicdanlarının emri ile deruhte etmiş, hiç bir zat ve makam tarafından teşvik görmemiştir." (Sarıhan, 1996, c. 4, s. 510).

1084 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 504.

1085 Hâkimiyet-i Milliye, 2 Temmuz 1338-1922, Numero 546, s. 1.

1086 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 505.

1087 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 506.

1088 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 231. "Mazereti sıhhiyeme binaen berayı tedavi Avrupa'ya azimet ihtiyacında bulunduğumdan iki ay müddetle terhisim hususunda Heyeti Celile'nin lûtfünü istihsale vesatatı aliyelerini arz ve istirham eylerim efendim."

siyâsiyye ile görüşmek ve müzâkerâta girişmek ve te'sîs-i sulh için, her şeyi yapmak için selâhiyyet-i kâmiliye mâlik kılındı.[1089]

> Meclis, İçişleri Bakanı Fethi Bey'i iki ay izinli saydı. Fethi Bey görünüşte dinlenmek için aldığı bu izni, gerçekte Avrupa başkentlerinde siyasî görüşmeler yapmak için kullanacaktır. 5'te Ankara'dan Beyrut yönüne hareket edecek, 18'de Marsilya'ya ulaşacak, 23'te Poincaré ile görüşecek, 1 Ağustos'ta Londra'ya ulaşacak, burada uzunca bir süre kaldıktan sonra 21 Ağustos'ta Paris'e dönecek, 3 Eylül'de Roma'da olacak ve daha sonra İzmir'e gelerek burada Mustafa Kemal ile bulaşacaktır. İçişleri Bakan Vekilliği'ne 10'da Niğde Mebusu Ata Bey seçilecektir.[1090]

4 Temmuz 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson'un bir muhtırası: *Kemalistlerin düşmanları İngiltere'nin yardımını boşuna beklemişlerdir.* Bir başka muhtırası: *Atina'daki İngiliz Askerî Ataşesinin duyduğu gibi Yunan ordusunu şerefli bir ricat bekliyor.*[1091]

Akdeniz'deki İngiliz donanması başkumandanlığından İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra: *T.B.M.M.'de Mustafa Kemal'e muhalefet artıyor*.[1092]

TBMM Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumîsi reisi Hamid, İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'a beyan etti: *İngiltere bir gün Türkiye ile dost olmağa mecbur kalacak.*[1093]

Himmetzade Hüsnü yazıyor: *4 Temmuz 338 (922) Salı: Maçkadan İngiliz subayları vasıtasiyle çıkarılacak silahlar hakkında yazılan telgrafa Ankara'dan cevap alındı*.[1094]

Topçu Mümtaz Kaimmakamı Eyüb (Durukan) yazıyor: *4/7/38 Salı.* [..] *Maçka'dan İngiliz zabitleri vasıtasıyla çıkarılacak silahlar hakkında yazdığımız telgrafa cevap geldi. Binbaşı Necip Bey bunları birer liraya gönderebileceğini teklif etmiş; onu yazıyorlar. Ekrem Bey'e bizzat Necip'ten tahkikini söyledim. Hüsnü Bey geldi. İsim zikretmeden bu teklifi söyledim*.[1095]

آقره ده احتیاط ضابطلرینه دیپلوماتوزیعی

ضابطانك و ضابط نامزدلرینك ماوراده کوسترد کلری لیاقت یوزنك تقدیرله مظهر اولمشدر .

دیپلوما آلدقم آقره احتیاط ضابط نامزدلرك بیننی یاقمق

1089 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 157.
1090 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 506.
1091 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 184.
1092 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXII.
1093 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 184.
1094 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 297.
1095 Eyüp Durukan, *Meşum Mütareke ve Meşru Mücadele*, 2018, s. 783.

Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi: *General Townshend Anadolu'ya geliyor*.[1096]

Fotoğraf. *Ankarada ihtiyat zabitlerine diploma tevzi'i* (Vakit, 4 Temmuz 1922, s. 1).

İstanbul matbuatından *Vakit* gazetesi yazıyor: *Ankara İhtiyat Zabitleri Talimgâhında devre-yi tedrisiyelerini ikmal eden zabitana dün diploma tevzi'i merasimi icra edilmiş ve bu münasebetle şenlikler yapılmıştır. Diploma töreninde vükelâ, süferâ, matbuat erkânı, mebuslar hazır bulunmuş, eğlenceler gece yarısına kadar devam etmişdir. Yapılan manevralarda zabit namzedlerinin gösterdikleri liyakat ve kabiliyet rical-i askeriyece takdir edilmiş ve halk yeni zabitleri şiddetle alkışlamışdır*.[1097]

Vahideddin Hân'ın tahta cülûsunun dördüncü sene-yi devriyesi. Bununla birlikte Padişah; cami ve mescidlerin aydınlatılmamasını, şehrayin ve top atışı mesarimlerinin tertip edilmemesini irade etti. Sadece Yıldız Sarayı'na gelinip tebrik edilmesiyle iktifa edildi.[1098]

5 Temmuz 1922. İngiliz Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı *Ryan ile uzun bir görüşmede* Hilâl-i Ahmer Cemiyeti reisi *Hamid: "Ankara Hükümeti... Büyük Britanya'yı (bir) dostluğa zorlamayı arzu etmektedir" demiştir.*[1099]

TBMM İzmir mebusu İttihadçı Yunus Nadi'nin Ankara matbuatından *Yeni Gün* gazetesi: *Townshend'in Anadolu seyahati*.[1100]

6 Temmuz 1922. Avam Kamarası içtimaında Muhafazakâr Fırka mebusu Aubrey Herbert: *M. Kemal yuvarlak masa konferansına çağrılacak mı Yunan kralı tanınacak mı?* Liberal Başvekil Lloyd George: *3. Oturumdaki cevaba bak. Bizim Yunan politikamızda değişiklik yok*. Herbert, İngiltere'nin Yakındoğu politikası Yunan'ın İzmir'e çıkarmasından sonra başarısızlığa uğradı, dedi. Lloyd George'nin cevabı bizce manidardır: Zamanla, Yakındoğu'da takip ettiğimiz politika haklı çıkacaktır fakat daha fazla açıklama yapamayacağım.[1101]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor. TBMM Hükümetinin Rum tehcirini tahkikat için *kurulan komisyonla ilgili olarak İngiliz Dışişleri müsteşarı Harmsworth, parlamentoda soruları cevaplandırırken, İngilizlerin iddia edilen vahşetin gerçek olup olmadığını öğrenmek amacıyla Küçük Asya'ya bir müttefik inceleme komisyonu gönderme teklifinin Fransa, İtalya ve ABD hükümetleri tarafından kabul edildiğini söylediği aktarılmıştır. Bu karara göre Ankara'daki Türklere sözü edilen komisyonla ilgili herhangi bir bildiri gönderilmeyecektir. İstanbul'dan alınan habere göre ise, Karadeniz sahilindeki Ordu'da Yunanlıların sürgünü devam ediyor. Sadece 4 Yunanlı, 75 kadın ve birkaç çocuk bu sürgünden kurtulabilmiştir. Türkler, 15 civarında çocuğun bulunduğu bir eve girmiş ve evi yakmışlardır. Kaçmaya çalıştıklarında çocukları vurmuşlardır. Ardından çocukları alarak o gece onlara çok kötü muamelede bulunmuşlardır. Ertesi gün çocukları parçalamışlardır. Boyalan yakınlarındaki diğer 9 köyde de aynı uygulamalar yapılmıştır.*[1102]

1096 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 508.

1097 Vakit, 4 Temmuz 1338-1922, Numero 1639, *Ankarada İhtiyat Zabitlerine Diploma Tevzi'i*, s. 1.

1098 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 508.

1099 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri,* 1971, s. 256.

1100 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 510.

1101 Murat Şahin, *İngiltere Avam Kamarası Zabıtlarında Türkiye (1918-1922)*, 2011, s. 106. "Lloyd George hükümeti, danışmanların uyarılarına karşın, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya, büyük bir subay grubu ile gönderilmesini kabul etti ve bir süre sonra terhis işlemlerinin yalnızca durdurulmakla kalmadığı, Küçük Asya'daki ordunun yeniden örgütlendiği haberleri ulaştı. Kısa süre sonra Lloyd George'un emriyle İngilizler tarafından dağıtılan İstanbul Meclisi'nin bazı üyeleri, Malta'ya sürülecek temsilciler heyetinden kaçanlar Ankara'ya gitti. Lloyd George, böylelikle bugün Türkiye'de tüm gücü elinde tutan ve İngilizler nezdinde müttefiklere meydan okuyan Ankara'daki Millet Meclisi'nin temellerini atmış oluyordu." Öztürk Emiroğlu & Agnieszka Zastawna, *Polonya Basınında Atatürk ve Türkiye (1919-1938)*, 2012, s. 22-23.

1102 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 241.

7 Temmuz 1922. *Müttefik Yüksek Komiserler, Yunan Yüksek Komiserine bir nota vererek serbest ticarete yönelik müdahalelerden kaçınılmasını istediler*.[1103]

Mustafa Kemal hareketine muhalif liderler, Damad Ferid Paşa ve Ali Kemal Bey teşebbüsüyle İstanbul Beyoğlu'ndaki *Cercle d'Orient* kulübünde içtima etti. Davetliler şu kimselerdi:

> Damad Ferid Paşa Hazretleri, mahdumları Prens Sami Beğ, Şeyhü'l-İslâm-ı sabık Mustafa Sabri Efendi Hazretleri, [Dârü'l-Fünûn siyasî tarih müderrisi ve *Peyâm-ı Sabah* başmuharriri] Ali Kemal Beğefendi, Fırka reisi Sadık, reis-i sânî ve Âyândan Vasfi ve Gümülcineli İsmail beğler, Âyândan Rıza Tevfik Beğ, Zeynelabidin Efendi hazeratı ile Erkân-ı Harb miralaylarından Hamdi ve Rıza paşalar, Şeyhü'l-İslâmzâde Muhtar, Dahiliye Nâzır-ı esbak Mehmed Ali, Süleyman Nazif, Said Monla, Refik Halid, Hakkı Halid, Mahir Said, Nuri, Hafız İsmail, Hariciye Müsteşar-ı esbak İhsan, Tevfik beğler ile Şeyh Receb Efendi ve daha birçok zevat.[1104]

Mezkûr muhalif unsurun çok garip cihetleri bulunmaktadır. Mesela Fransızların himayesinde İstanbul'a avdet eden Maliye eski nâzırı İttihadçı Sabataycı Mehmed Cavid, Mahir Said'e malî destek vermektedir. *Peyâm-ı Sabah* gazetesinin sahibi Ermeni Mihran Efendi, tirajını düşürdüğü gerekçesiyle Ali Kemal Bey'i gazeteden uzaklaştırmak istiyordu.[1105] Hürriyet ve İtilaf Fırkası reisi Miralay Sadık, 1913'ten itibaren İngiliz istihbaratına çalışmaktaydı.[1106] Çok iyi seviyede Fransızca bilen Said Molla, arzu ettiği teveccühü göremese de İngiliz Sefaretiyle sık sık temas kurmaktaydı.[1107] Gümülcineli İsmail, çift taraflı casus ve bir hırsız idi.[1108] Muharrir Süleyman Nazif, Refik Halid'e göre kalemi kiralık bir *müdâhane fahişesi* idi.[1109] Ezcümle, bu verilere nazaran "muhalefet"in ihtilaflı bir yapı arz ettiği rahatlıkla söylenebilir.

İngiliz Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı Andrew Ryan ile TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid (Hasancan) mülakat ediyor. *Müttefikler ile Türkiye ve Yunanistan arasında yapılması tasarlanan konferans hakkında fikir alışverişi gerçekleşti*rildi. *Hamid Bey, bahsi geçen konferansa Yunanistan'ın katılmasında sakınca görmediklerini ifade etti. Bununla birlikte Hamid Bey, tarafsızlık kararının tek taraflı uygulanmasından dolayı serzenişte bulundu*. *Ryan ise söz konusu tarafsızlığın sadece karada geçerli olduğu ve denizleri kapsamadığı*nı ifade etti.[1110]

1103 Yunan Yüksek Komiserine müşterek nota 7 Temmuz 1922 FO, 424/254, No. 45, Ek 2; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 339.

1104 Peyâm-ı Sabah, 8 Temmuz 1338-1922, Numero 1291-11721, *Rüesa-yı Muhalefetin Dünki Çay Ziyafeti*, s. 1. "Hürriyet ve İtilafçılarla Mutedil Hürriyet ve İtilafçılar Serkl Doryan Kulübü'nde Damat Ferit Paşa şerefine verdikleri bir çay ziyafetinde buluştular." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 513.

1105 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 518, 541.

1106 Çağıl Sağun. (2023). Bir 150'liğin Savunması Üzerine: Miralay (Mehmed) Sadık'tan Bir Beyanname (1933). *Akademik Hassasiyetler*, 10(22), s. 565.

1107 Said Molla, 26 Haziran 1925 tarihli beyannamesinde İngilizce bilmediğini zikretmiştir: Mehmet Demiryürek, *Kıbrıs'ta Bir 150'lik: Sait Molla,* 2003, s. 1219. Nitekim İngiliz Fevkalâde Komiserliğine tevdi ettiği 22 Ağustos 1921 tarihli 3 buçuk sayfalık muhtırası da Fransızca kaleme alınmıştır: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. 610-613.

1108 Doktor Rıza Nur, Gümülcineli İsmail'in çift taraflı casusluk yaptığını belirtmiştir: Dr. Rıza Nur, *Cumhuriyet Devrinin Perde Arkası*, 2010, s. 484. Belirtildiğine göre Gümülcineli İsmail, kendini acındırarak, San Remo'da ikamet eden ve mâlî bakımdan fevkalâde müşkil hâldeki Vahideddin Hân merhûmu 500 altın dolandırmıştır. Mustafa Sabri Efendi merhûmun ricasıyla Hamdi Topbaş Beyefendi merhûm, 490 altını kurtarabilmiştir: Ali Ulvi Kurucu, *Hatıralar*, 2015, c. 2, s. 35. "Gümülcineli sonradan anlaşıldığına üzere bilâkis hırsızın vücud bulmuş hali imiş!" Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 151-152. Mustafa Sabri Efendi; Gümülcineli İsmail, Miralay Sadık ve emsalleri ile münasebetini kesmiştir: Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 66.

1109 Refik Halid, "Bir Fatiha Yerine", *Doğru Yol*, 1926; Aktaran: Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 556.

1110 Ryan tarafından sunulan muhtıra, 8 Temmuz 1 922, Henderson'dan Balfour'a 10 Temmuz 1922, FO, 424/254, No. 46, ek 1; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 338-339.

8 Temmuz 1922. İngilizler, İstanbul Beykoz'da tertip edilmek üzere sulh konferansı teklif etti.[1111]

İngiliz Baştercüman Andrew Ryan Hamid'in (Hasancan) 5 Temmuz tarihli beyanatını bildirdiği vakit Nevile Henderson *gülümsemekle yetin*di.[1112]

Mustafa Kemal'in meclisteki yetkileri kısmen sınırlandırıldı:

> Bakanlar Kurulu'nun seçiliş biçimine ilişkin kanun kabul edildi. 14 çekimser, 46 red oyunun kullanıldığı tasarı, 124 oyla kanunlaştı. Böylece, bakanlar kurulu üyelerinin Meclis Başkanı'nın göstereceği adaylar arasından seçilmesi usulü sona erdi, bunun yerine bakanların Meclis içinden, tek tek, gizli oy ve salt çoğunlukla seçilmesi getirilmiş oldu. Böylece, Mustafa Kemal'in Bakanlar Kurulu'na başkanlık yapma imkânı da kalktı. Tasarının kabulü, Hükümet yanlısı Birinci Grup'un muhalefete yenilgisi anlamına geliyor.[1113]

Mustafa Kemal, Hindistan Merkezî Hilafet Komitesi Başkanı Chotani'ye mektubunda, İzmir felaketine uğrayanlar için gönderilen 28.000 İngiliz Lirası'ndan 20.000 liranın alındığını ve Hilal-i Ahmer aracılığı ile harcandığını, 8.000 liranın ise henüz ulaşmadığını bildirdi.[1114]

9 Temmuz 1922. *Hükümet üyelerinin seçiminde yeni bir usulün dün kabul edilmesi üzerine Fevzi Paşa başkanlığındaki Bakanlar Kurulu üyeleri istifa etti. Yeni seçimler 12'de yapılacak, Rauf Bey, Başbakanlığa getirilecektir*.[1115]

10 Temmuz 1922. Meclisteki salahiyeti tahdid edilen Mustafa Kemal, Meclis Reisliğinden ve Başkumandanlıktan istifa edeceğini Kâzım Karabekir'e ve Mustafa İsmet'e (İnönü) telgrafla bildirdi.[1116]

TBMM Hükümeti'nin Hüseyin Rauf (Orbay) kabinesi Sovyet Rusya aleyhtarı idi. Örneğin *Amerikan Petrol Şirketi Standard Oil Company'nin bir süre Ankara'da bulunmuş olan Türkiye Temsilcisi Miller Joblin'in ABD Yüksek Komiseri Britol'a anlattıklarına göre, Rauf Bey, bir görüşmelerinde Joblin'e şunları söyledi: Bolşevikler, para ve cephane gönderdiklerinden dost görünüyorlar. Bu dostluk son Bolşevik hediyeleri ile birlikte son bulacaktır*.[1117]

Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi: *General Townshend'in muvasalatına intizar*.[1118]

11 Temmuz 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Henderson, Hariciye Nâzırı Vekili Balfour'a mahrem muhtıra gönderdi:

> "Peyam-ı Sabah", Enver Paşa'nın Orta Asya'daki faaliyetlerini öven bir yazı yayınladı. Gazeteyi çıkaran Ali Kemal, Mustafa Kemal'e karşı olan çeşitli unsurları bir partide toplamağa çalışıyor ve bu arada Enver Paşa'nın da avukatlığını yapıyor. Yazının İngilizlerce yazdırıldığı, Enver Paşa'nın İngilizlerle anlaşmış olduğu ileri sürülüyor.
>
> Bir başka söylentiye göre, Bolşeviklerle bozuşmuş ve Mustafa Kemal'e karşı olan Enver Paşa şimdi Padişah'a yanaşıyormuş. Padişah'ın da Enver Paşa'yı Mustafa Kemal'e karşı kullanmak eğiliminde olduğunu gösteren bazı belirtiler var. Halen Anadolu'da Mustafa Kemal'e karşı en güçlü muhalif grup Enver Paşa yanlılarıdır.
>
> Padişah ile Enver Paşa'nın işbirliği şimdilik bir teoriden başka bir şey değildir. Böyle bir işbirliğine gidilirse, hem Padişah hem Enver Paşa İngiltere'nin koruyuculuğunu isteyeceklerdir. Enver Paşa ile ilişki kurulması yolunda İngiltere Yüksek komiserliğine son bir yıl içinde iki kez telkin gelmiştir.

1111 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 184.
1112 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 256.
1113 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 515.
1114 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 515.
1115 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 516.
1116 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 517.
1117 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 518.
1118 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 519.

Nuri ve Küçük Talat Paşaların gizlice İstanbul'a geldikleri söylentisi dolaşıyor. Doğru çıkarsa buradaki konumuz bakımından anlam taşıyacaktır.

Enver Paşa ile öteki İttihadçı liderlerin Türk siyaset sahnesinde ilerde yeniden görülmeleri halinde ne gibi gelişmeler olabileceği incelenmeğe değer. Bir süre önce Fethi Beyin, "kapılarımız İttihatçılara açıktır" yolundaki demeci epeyce dikkat çekici.

İngiliz Hariciye Nezâreti, Henderson'un mahrem muhtırasına şu derkenarı düşmüştür: *Padişah-Enver ve İttihatçı işbirliği ilginç bir tasarıdır. Padişah için, hatta Kemal'i defetmesine karşılık Enveri kabullenecek miyiz? Sanmam. Fethi Bey Avrupa'da, Cavit Bey Fransız maliyecilerle anlaşıyor. Bu da not edilmeğe değer*.[1119]

Mustafa Kemal, Karabekir'e Başkumandanlık'tan ve Meclis Başkanlığı'ndan istifa etmek isteyişinin nedenini yazdı. Mustafa Kemal dün Karabekir'e yazısında bu iki görevden ayrılmak istediğini bildirmiş, Karabekir de açıklama istemişti. Mustafa Kemal, Bakanlar Kurulu üyelerinin kendi gösterdiği adaylar arasından seçilme önerisinin reddini otoritesine indirilmiş bir darbe sayıyor.[1120]

Fransızların himayesinde İstanbul'a avdet eden ve Düyûn-ı Umumiye Müdürü tayin edilen İttihadçı Sabataycı *Cavit Bey, Veliaht Abdülmecit'i ziyaret etti. Abdülmecit, Anadolu basınının hanedan aleyhindeki yayınlarından üzüldüğünü anlattı. Padişah'ın şiddetle aleyhinde bulundu. İkiliği giderecek bir hükümete ihtiyaç olduğunu söyledi. Cavit Bey, İzzet Paşa'yı da ziyaret etti*.[1121]

Peyâm-ı Sabah gazetesi: *Eski Erkanıharbiye Reisi Meteksas, Yunan gazetelerine demecinde "Yunanistan behemehal Türkiye ile uzlaşma çarelerini bulmalıdır" diyor*.[1122]

Fotoğraf. *Fethi Beğ* (Vakit, 12 Temmuz 1922, s. 1).

Mezun Dahiliye Vekili Ali Fethi (Okyar), Mersin'den Beyrut'a muvasalat etti. *Müşarileyh Beyrutda Ceneral (Goro) ile mülakat edecek ve Suriye ile bir gümrük muahedenamesi akdi içün Beyruta azimet etmiş olan Muhyiddin Paşanın riyaseti altındaki heyet erkânını kabul edecekdir*.[1123]

Türk Hariciye arşivinde Ali Fethi'nin Londra seyahatı hakkındaki vesikalar hâlâ gizliliklerini korumaktadır.[1124]

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Merkez Komitesi, Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Doğu Şubesine mektub gönderdi. Mustafa Kemal, Fransızlarla ve İngilizlerle yakınlaşmaktadır, bu babda THİF ve yayın organlarına müteveccih baskılarını artırmıştır:

Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası
11 Temmuz 922 Ankara

Komünist Enternasyonali Şark Şubesi'ne

1119 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXIII-LXIX.
1120 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 520.
1121 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 521.
1122 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 521.
1123 Vakit, 12 Temmuz 1338-1922, Numero 1647, *Dahiliye Vekili Fethi Beğ Beyrutda*, s. 1.
1124 "Bu mesele (Fethi Bey meselesi) henüz Türkiye'nin dosyaları neşredilmemiş olduğu için öyle esrar dolu bir karanlığa boğulmuştur ki bundan efsaneler doğmuştur." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 231. "İçişleri Bakanı Fethi (Okyar) Bey'in Avrupa'ya gidişini, bu hususdaki belgeler henüz yayınlanmamış olduğuna göre, aydınlatmak mümkün olamamaktadır." Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 157, dipnot 158. Bu gizlilik niyedir?

Son tebligatınızı aldık münderecatına tatbik-i hareket bizim için tabiidir. Bu gün atiyen vuku bulacak işarınıza bir mukaddeme ve esas olmak üzere şu icmali arza lüzum görüyoruz.

Fırkamız müessisleri ve merkezi umumi azasının bir kısmının geçen sene şahsi ve gayri kanuni bir tahakkümle tevkif olması yüzünden 9 Kânunusani 921 tarihinden 1 Teşrinevel 921 tarihine kadar bir devre-i buhran geçirmiş 1 Teşrinevel 921 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nden sadır olan bir affa rağmen hükûmetin hafi, celi takibat ve tehdidatına mebni 28 Mart 922'ye kadar tahaffuz ve intizar mecburiyetinde kalarak teşkilatıyla tesis-i irtibata imkân bulamamıştı.

Emperyalistlerin Cenevre Konferansı'nda ahval-i alem için yeni bir tuzak tertip etmek üzere oldukları artık tahakkuk etmiş olduğu günler, fırkamız da her türlü tazyikata ve her türlü işkâl ihtimallerine rağmen mefkûre ile imkân müsait olduğu ihtiyatları da elden bırakmayarak faaliyete geçmek mecburiyetinde kaldı. Ol bâbdaki beyannamenin bir nüshasını takdim ediyoruz. (*Yeni Hayat* kolleksiyonunun üçüncü numarasındadır.) Fırka bu beyannamesi ile Komünist Üçüncü Enternasyonalin son tezleri dairesinde Anadolu harekât-ı milliyesine ve bi'n-netice Büyük Millet Meclisi hükûmetine müzahir bir vaziyet almış ve bu vaziyetini türlü vesilelerle fiilen isbata çalışmış iken hükûmetin sâkit bir endişe ve muzmer bir iğbirârla fırsat-cû bir tavr-ı ihtiyat takınması, bizi de teşkilat hususunda fazla ihtiyata sevk etmiş ve diyebiliriz ki bu mecburiyet fırkanın tevkif zamanında ve af günlerinde geçirdiği buhranı az bir farkla idame ettirmiştir. İşte bunun içindir ki fırkamız umûr-ı dahiliyesine ve teşkilata ait suallerinizin cevaplarını vaktiyle yetiştirememek mecburiyetinde kaldı. Bununla beraber fırkamız zamanın ve siyasetlerin gösterdiği lüzumları derpiş ederek kuvvetlenmek için elden geleni sarf etmekten hâli kalmadı. Faaliyetimiz tarihinden bu güne kadar yapabildiğimiz şeyler şunlardır:

a- Ankara'daki ameleden bir sendika vücuda gelmesine delalet ettik ve bir amele birliği fikri ve teşebbüsü için de meydanlar hazırladık. Sendika merkez-i umumiye ve Ankara heyet-i merkeziyesine aldığımız amele arkadaşlarla bize merbuttur "Şimendifer sendikası son intihabatında komünistler heyet-i idareyi ele geçirmişlerdir." Birlik bizimle birleşmek üzeredir.

b- Faaliyete mukaddime olmak için faaliyetten bir ay evvel tesis ettiğimiz haftalık *Yeni Hayat* Mecmuası'nı biraz daha canlandırdık bir kolleksiyonunu takdim ediyoruz.

c- Zonguldak, Samsun amelesi tesis-i irtibata muvaffak olduk. Bize mütalaalarını ve marşlarını göndermişlerdir.

d- Mevcut teşkilatı tasfiyeye başladık. Merkez-i umumi azasının tevkif olunması taşra teşkilatında her teşkilatta olduğu vechile bazı hususiyetler tevlid etmişti. Devre-i faaliyette böyle bir tasfiyeye ihtiyaç görülmek zaruri idi. Nasıl ki bu tasfiye merkez-i umuminin bizzat kendisinde dahi vaki olmuştur.

e- Yeniden bazı heyet-i merkeziyeler vücuda getirdik. Kayseri, Kilis, Mersin heyet-i merkeziyeleri bunlardandır. Birkaçı da derdest teşekküldür.

f-İlk kongreyi akde karar verdik. Kongre 15 Ağustos 922'de Ankara'da ictima edecektir. Hükûmete verdiğimiz ve matbuatla da neşr ettiğimiz beyannamenin ve nerelerden kaç murahhas celbi mümkün olduğunu mübeyyin listenin bir nüshasını takdim ediyoruz.

g-Yirmi günden beri kongre mesailiyle meşgulüz. Bilhassa altı gündür ki Golman, Hüsnü, Rozenberg arkadaşlarla birlikte fırka programı üzerinde çalışıyoruz. Diğer mesaile de yine müştereken ve tesanüden çalışacağız.

h- Yevmi olmak üzere "*Şarkın Sesi* unvanlı bir gazete tesis edilmiştir. Mersin'de çıkan "Doğru Öz" gazetesi de fırkamıza mal olmak üzeredir. İşte dört buçuk aylık mesaimizin icmali budur. Bu icmali size arzeder iken bu gün karşımıza çıkan tehlikeleri ahval ve müşkülâtı izahtan da vaz geçmeyeceğiz.

Ankara Hükûmeti Dahiliye Vekili [Ali] Fethi [Okyar] Bey'in yazmış olduğu ağır ve şedid bir ithamname ile *Yeni Hayat* muharrirlerinden ve *Şarkın Sesi* heyet-i tahrir müdürü Nizamettin arkadaş bundan üç gün evvel İstiklâl Mahkemesine celb olunarak bilâ-muhakeme ve derhal tevkif olunmuştur. Sebeb-i tevkif Nizamettin arkadaşın *Yeni Hayat*'ın 14 numaralı nüshasında münderic "Anadolu" ünvanlı makalesindeki "Janlar, Klodlar" sernameli fıkradır. Fethi Bey bu makalede güya köylüyü yeise düşürecek sözler olduğunu, köylü yeise düşerse harp cephesi sarsılacağı nazariyesini ileri sürmüş ve muharriri ihanet-i vataniye ile itham eylemiştir. Asıl hedef ise "Jan ve Klod" [Jean Schlicklin & Claude Farrere] namında iki Fransız hakkındaki tenkitlerdir. Fırkamız geçen sene İngilizlerle anlaşma ihtimali vücuda geldiği günler Anadolu'da Bolşevik cereyanına Hükûmet-i Milliye müsaade edemez ve Ruslar'la gizli itilaf yoktur. Ankara yönetimi İngilizlerle daha geçen yıl uzlaşma sağlamak umuduyla partiye yüklendi ve onu dağıtarak, bir yandan Ruslarla ve içerideki Bolşeviklerle hiçbir ortak yanının olmadığını kanıtlamak, öte yandan da, güya ülkede sosyalizm için bir zemin bulunmadığını göstermeye çalıştı. Şimdi de, Fransızlarla kesin uzlaşmaya varmak umuduyla, partimize darbe indirmeye yöneliyor. Nizamettin yoldaşın tam da Fethi beyin Avrupa gezisine çıkacağı bir sırada tutuklanması rastlantı değildir. Geçen yıl da

Bekir Sami beyin gezisi öncesinde böyle olmuştu. Biz artık şu kanıdayız ki, Doğu ile mutlaka bir işi olacaksa, bize karşı en azından tarafsız davranıyor, Batı ile oyun başladığında ise, bize saldırıyor ve bununla emperyalizme sadakatını gösteriyor.
Bu gibi tehlike karşısında partinin iki dayanağı var. Biri, meclisteki liberal unsurlar vasıtasıyla kendini savunuyor ve ikincisi, Komintern'in saygınlığına ve desteğine dayanıyor olması. Elbette ki, biz burada destek sağlamak için var gücümüzle çalışıyoruz ve bu yönde ısrarla çalışmaya devam edeceğiz. Bugün, Nizamettin yoldaşın tutuklanması dolayısıyla ciddi tartışmalar oldu ve ileride de olacak. Ama, yine de şunu kabul etmek gerekir ki, Moskova'nın ve Komintern'in desteği şimdiye kadar çok zayıftı. Bu durumu şöyle izah edebiliriz: 1/ Telgrafla irtibat olanağı yok. Postayla bağlantı ise çok uzun sürüyor, 2/buradaki RSFSC temsilciliği bizim davamıza moral destek verebilecek durumda değil.
Komintern temsilcisi, özellikle son zamanlarda bizlerin durumuyla ilgileniyor, ama, bu da şimdilik sonuç vermiyor. Elçiliğin bizim durumumuz kaşısındaki bu kadar kayıtsız tutumu, kanımızca, hem Doğu politikası ve hem de ortak devrimci davamız açısından zararlıdır.
Geçen yıl Moskova'nın üzerimizdeki baskılar konusuna dikkat çekmesi, tutuklu yoldaşlarımızı çok etkiledi. Ankara hükûmeti üzerinde moral baskı önlemleri alındı ve böylece işçilerimiz ölümden kurtuldu. Şöyle ki, Moskova ve buradaki Elçilik partimizin yaşamında önemli bir rol oynuyor. Bundan başka, Komintern'in ve Elçiliğin tutumu, Meclis çevrelerini de etkiliyor. Şimdi burada öyle bir durum oluştu ki, bizim her başarısızlığımız, Doğu politikasının yenilgisi olarak algılanacak. Ne yazık ki, bu husus Elçilik tarafından gereği gibi anlaşılmış değil.
Şu hususu tespit etmek zorundayız: Ankara hükûmeti, Sovyet Rusya'nın burada yetkili bir elçiliği bulunduğuna hiç aldırmadan ve herhangi bir maddeyi bahane ederek, partiye saldırıyor. Öyle bir durum söz konusu ki, Ankara hükûmeti Elçiliği hesaba katma gereğini bile duymuyor.
İlerideki çalışmalarımız açısından çok büyük önem taşıyan bu hususun dikkate alınmasını rica ediyoruz. Buradaki anormal durumun ortadan kaldırılmasıyla, partimizin güç kazanacağına ve hızlı adımlarla ilerleyerek, ülkede sosyal devrimi yönetmek için gerekli güce en yakın zamanda ulaşacağına inancımız kesindir.

MK Sekreteri Aldül Kadir
Sekreter Nâzım[1125]

12 Temmuz 1922. Sovyet Rusya aleyhtarları Hüseyin Rauf (Orbay), İcra Vekilleri Heyeti Reisi; Rauf'un *yakın arkadaşı* Doktor Adnan (Adıvar) da TBMM Reis Vekili tayin edildi.[1126]

General Townshend, Londra'dan Ankara'ya doğru yola çıktı. *Peyâm-ı Sabah* gazetesinde Yunan kurmay Metaksas'a ilişkin bir haber neşredildi: *Metaxas Mart 1921'den beri Anadolu'ya girmekten sakınılmasını ihtar etmiştir.*[1127]

Hüseyin Rauf (Orbay) kabinesi, *komünist propagandasının men'i* hakkında kanun çıkarttı.[1128] Ankara'daki Sovyet Rus Büyükelçi Aralov'a göre Rauf *gizli bir sultancı ve İngiliz dostu* idi. *Mustafa Kemal tarafından gerici muhalefetle siyasi mücadele için Başbakanlığa* getirilmişti. Heyet-i Vekile Reisi Rauf, *dış politikada ikiyüzlü hareket ediyordu; Sovyet Rusya'ya dostça davranır gibi görün*üyor ve fakat *İstanbul'daki gerici güçlerle, onların aracılığı ile de İngiltere'nin emperyalist çevreleriyle ilişkilerini sürdürüyordu*.[1129]

Kâzım Karabekir ve Mustafa İsmet (İnönü), Mustafa Kemal'i istifa etmekten caydırdılar.

1125 *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 25, Klasör: 32_36, Belge no: 298, 295 (Osmanlıca) & *TÜSTAV Komintern Arşivi*, Döküm 1, CD 25, Klasör: 32_36, Belge no: 302-305 (Rusça); Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 239-241. İktibasdaki vurgular ve köşeli parantezler "[]" içi ifadeler tarafımıza aiddir.

1126 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 154.

1127 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 185.

1128 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 185.

1129 Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, 2010, s. 149.

Avam Kamarası Muhafazakâr Fırka mebusu General Charles Townshend, Ankara'ya muvasalat etmek üzere Londra'dan yola çıktı.[1130]

13 Temmuz 1922. Atina'daki İngiliz Askerî Ataşe Miralay Hoare Nairne, *İzmir'deki İngiliz subaylarından Binbaşı Johnston ile Binbaşı Strover'i de yanına alarak, Anadolu'daki Yunan cephesini bir ay kadar dolaştı*ktan sonra, Atina'daki İngiliz Büyükelçi Lindley'e raporunu takdim etti:

Fotoğraf. *Rauf Bey – İcra Vekilleri Heyeti Reisi. Sabık Bahriye Erkân-ı Harbi. O, harika İngilizce konuşur ve İngiltere'yi sair herhangi bir Türkden daha iyi bilir.*[1131]

> "Askerlerin genel durumu, umduğumdan daha iyi". Yunan askerleri iyi giyinmişlerdi[r]. Elbiseleri, çizmeleri 1919 ve 1920 yıllarına bakarak "çok daha iyi". Askerler iyi besleniyorlar, tayınlar yeterli. Yunan ordusunda haftada üç ya da dört kere askere et yemeği de veriliyor. Tek sızlanma konusu, yemeklerin biraz "aynı" oluşu. Sözgelişi, Yunan Hükümetinin elinde bol makarna stoku var ve askere sık sık makarna veriliyor. Açık havada asker yok. Bütün askerlerin, örtüleri, barınakları var. "Silahlar iyi bakımlı." Erlerle subaylar arasındaki ilişkiler iyi. 1) Askerler her zamankinden daha iyi talim görmüşlerdi[r]. 2) İstihkamlar çok ıslah edilmişti[r]. 3) İlk defa organize eğlenceler düzenleniyor, kukla oyunlarından iddialı piyeslere kadar çeşitli temsiller veriliyor, bunlara kadın oyuncular da katılıyor.
>
> Cephedeki Yunan askerlerinin morali "her zamankinden daha iyi." Yunan askerleri, "askeri ve manevi bakımdan Türklere üstün"ler. Türk hücumlarını "pek aktif bir savunmayla karşılayacaklar"dı[r]. Başarı kazanacaklarına, "tam güvenleri var"dı[r]. Türk hücumunu püskürttükten sonra da Türkleri "hırsla kovalayacaklar"dı[r]. Ama Yunan ordusu geçen yıl olduğu gibi kendiliğinden saldırıya geçmek niyetinde değildi[r]. Yunan subayları, "(Mustafa) Kemal'in şimdiki kuvvetleri karşısında cephelerinin güven içinde olduğundan kuşku duymuyorlardı[r]." Ama Yunan subaylar, Yunanistan'ın uzun süre cepheyi tutmasının mali güçlükler yaratacağını söylüyorlar. Bununla beraber, Hıristiyan halk için kesin bir çözüm yolu bulunmadan Anadolu'yu bırakmak niyetinde değiller. Yunan ordusunun üçte ikisi, merkezi Afyon olan güney cephede toplanmış bulunuyor. Uşak ve Afyon, demiryoluyla besleniyorlar. "Edindiğim izienim şudur ki, Yunanlar şimdiki cephelerinde tutunmak kararındadırlar (...) bu arada mevzilerini ıslah çalışmalarına, orada devamlı kalacaklarmış gibi devam etmektedirler". Yunan ordusunun yeni Başkumandanı General Hadjianesti, bazı tuhaflıklarına rağmen, Balkan Savaşı'ndan beri savaş deneyimi olan bir kumandandı[r]. Yeni Kurmay Başkanı General Valettas, "pek yetenekli" bir kimse.[1132]

Miralay Nairne, Yunan Trakya ve Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General George Çatzanestis'e dair mütalaasına şöyle devam ediyor:

1130 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 185.

1131 Grace Mary Ellison, *An Englishwoman in Angora,* 1923, p. 192. "Şimdi Rauf Bey'i tanıyınca aynı şeyi düşünmemek imkânsızdı. Burada bu uzak dağlarda, aksanı bile belli olmadan en mükemmel İngilizceyle konuşuyor. [..] Başbakan, nedense daha güzel duran kalpak yerine başında fesle gelmişti." Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Milliye Ankarası*, 1973, s. 132. Sabataycı Abdi İpekçi'nin *Milliyet Yayınları*, Rauf'un mezkûr fotoğrafını, nedense, Türkçe çeviride başka bir sayfaya almış ve altyazı açıklamayı da kısaltmıştır: "Devrin Başbakanı." (Ellison, 1973, s. 97).

1132 FO, 424/254; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 344-345.

> Bana politikadan hiç söz etmeyen ve anlaşılan Krala sıkı sıkı bağlı olan ve görevi bulunmayan bir subay. İngiliz dostu olduğu söylenmekteydi, ama ben kendisini iyi yetişmiş, kültürlü, nazik bulurdum ve çoğunlukla on beş yıl ya da daha önce bir süre için Woolwich'deki bir topçu bataryasında görevli olduğu günlerden söz ederdi. Davranışları garipti ve herkesçe deli olarak bilinirdi. Yakışıklı ve iyi giyinmiş bir Don Kişot gibiydi. Askeri niteliklerine gelince bu konudaki kararımı kendisiyle birlikte çalışmış her rütbeden ve değişik siyasal görüşlü subayların zaman zaman bana söyledikleriyle vermek zorundaydım. Bu subayların bana verdikleri raporlara dayanarak komutan olamayacağı hakkındaki düşüncemi size bildirmiştim ve şimdi belki de bu düşüncemin abartılmış olduğunu anlıyorum. Sinirleri gergin ve telaşlı olduğundan, bazan anlamsız sayılabilecek aşırı disiplin duygusuyla davrandığı için yanındakileri üzmüştür. Karısına çok bağlıydı, birkaç yıl önce karısının öliimüyle gerçekten çılgına dönmüştü ama kuşkusuz artık dengesine kavuştuğunu sanıyorum. Bunun dışında iyi eğitilmiş bir asker ve Balkan savaşlarından önce Dousmanis, Metaxas ve Trikoupis'le birlikte Yunanlıların Genelkurmaylarını kurarken seçtikleri ilk subaylardan biridir.[1133]

Miralay Hoare Nairne, Yunan Anadolu Seferî Kuvvetlerinin müşkil vaziyetine dair şu ifadeleri derc etmiştir:

> Yüksek rütbeli birçok Yunan subayı, Yunanistan'ın iç durumuyla parasal durumundan ve Küçük Asya sorununun bir an önce anlaşmayla çözümlenmesi gerektiğinden üzüntüyle söz ettiler. Mustafa Kemal'in bugünkü kuvvetleri ve kaynakları karşısında, şimdiki cephenin güvenliği konusunda kuşkuları vardır, ama Yunanistan'ın büyük çabalar harcayarak ordusuna bir yıl malzeme sağlayabildiğini ve askerlere ödenmemiş aylıklarını bile ödemeyi başarabildiğini kabul etmektedirler. Hem malzemenin, hem de paranın artık sonunun geldiğini de biliyorlardı. Bu koşullarla, Küçük Asya boşaltılmasa bile üslerine yakın bir hatta çekilmenin çok yakında gerekli olacağını kabul etmekteler, ama gerçek bir anlaşma yapılmadan çekilmenin Hıristiyanlar ve belki de Yunanlılarla dostluk kurmuş binlerce Çerkes ve Türk için ölüm ve yıkım olacağına da inanıyorlar.
>
> Edindiğim izlenime göre Yunanlılar, koşullar kendilerini gerçekten çekilmeye zorlamadıkça ellerindeki genel hattı tutmak niyetindeydiler ve bu arada da devamlı kalacaklarmış gibi mevzilerini geliştirmeye çaba gösteriyorlardı. Hükümetin ve ordu komutanının ağustosta hangi hatta kalınacağına karar vereceğini bilemiyorum ama bir anlaşma yapılmazsa ya da paraca bir ferahlık olmazsa, ağustostan sonra Yunan ordusunun şimdiki mevzilerinde tutulması bir kumarbazın riskine dönüşecektir.[1134]

İstanbul'daki *Felah Grubu*, Ankara'daki Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine 4858 numaralı telgraf keşide eyledi: *İngiliz Erkânıharbiyesi bu gün Galata ve Haydarpaşa istihbarat şubelerini lağv ve istihbaratı doğrudan doğruya Gripin deruhte etmiştir. Sebebi ilga memurların nakit mukabilinde Kuvayı Milliyeye silah sevk edenlere iğmaz ve teshilatta bulunmaları imiş, çıkartılan eşhası marufeden bazıları şunlardır: Pandikyan, mahut komser Nedim, biraderi Cemal, Trakyacı Tayyar, Terzi Mehmet, Dirdat, Atlı piyade bölüğü Kumandanı Kemal, bunlardan başka Pandikyan esas vazifesi olan mümessillik istihbaratı müşavirliğinde kalmışsa da bir müddet vazife haricinde bulundurulacakmış*.[1135]

14 Temmuz 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Henderson'dan Hariciye Nâzırı Vekili Balfour'a telgraf: *Hükümet üyelerinin T.B.M.M.'nce seçimi usulüyle ilgili yasanın kabulü üzerine, Ankara*

1133 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 390.

1134 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü,* 2002, s. 391-393. "Albay Hoare Nairne'nin üzüntülü ve alaylı raporu, felaketin arifesinde Yunan ordusunun durumu hakkında yaralı bir belgedir. Yunan askerlerinin Küçük Asya'daki Hıristiyanlara karşı besledikleri duyguların moral etkilerini hayli abartmıştı. Yerli Rumlarla Yunanistan'dan gelen askerler arasındaki ilişkiler çok kez kötüydü. Ama subaylar, bir yabancıyla konuştukları zaman Yunan mücadelesinin sevgiye ve yurtseverliğe dayanan yönlerini ortaya koyma eğilimi gösteriyorlardı. Nairne birçok Yunanlının içlerinden yitirmiş olduklarını bildikleri bir dava için mücadele etmekte yarar bulunmadığı yolundaki moral çöküntüye yeteri kadar önem vermemişti."

1135 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 1, s. 231.

Hükümeti istifa etti. Yeni yasa Mustafa Kemal'in yetkilerini kısıtlıyor. Son telgraflar, istifa eden başlıca Hükümet üyelerinin yeniden seçildiklerini haber veriyor.[1136]

Beyrut'a muvasalat eden General Townshend, matbuata beyanat verdi: *Ankara'ya davet olundum*.[1137]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, Londra'ya Harbiye Nezâretine muhtıra gönderdi. Bâb-ı Âlî Harbiye Nâzırı Çürüksulu Ziya (Kutnak), *Anadolu'ya silâh kaçıranların önderi*dir. Bu maksada binaen Topçu Müfettiş-i Umumîliği dairesi emrindeki hususî memurlar *silâh kaçırmaktan başka birşey* yapmamaktadırlar: *"Türk Savaş Bakanını ve Genel Müfettişi, görevlerinden uzaklaştırmak istiyorum. Meslektaşlarımın (Fransız ve İtalyan) ikisi de, onun halefinin daha iyi olmıyacağı özrüyle buna karşı çıkıyorlar. İngiliz Yüksek Komiseri de, erkteki Osmanlı yönetimi düşürülür kaygısıyla buna karşı çıkıyor. Ne yapayım?"*[1138]

Yunan Hariciye Nâzırı Baltazzi'yle mahremane mülakat eden Atina'daki Britanya Büyükelçisi Lindley, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Balfour'a *çok gizli* telgraf gönderdi: *Şimdilik hiçbir Yunan kuvveti Anadolu'daki yerlerinden çekilmeyecektir.*[1139]

> Ataşemiliter Nairne'nin raporunu Londra'ya iletirken Atina'daki İngiliz Elçisi Lindley, kendi görüşlerini de ekliyordu: Anadolu'daki Yunan ordusunun iyi savaşamayacağı yolunda Fransızların yaymak istedikleri iddia, şimdi "tamamen" çürütülmüş oluyordu. Yunan ordusu "hiçbir zaman bu kadar sağlıklı ve bu kadar etkili bir durumda" olmamıştı. Savunma savaşı yapabileceğinden başka, başarılı saldırı harekatında bile bulunabilecekti. Yeni Yunan başkumandanı hakkındaki kanaat de olumluydu. Bu kanaatlerden hareket eden Lindley, Anadolu'da "özerk" bir bölge kurulmasını tekrar ve hararetle savunuyordu. Böyle bir bölge kurulmadan Yunan ordularının Anadolu'dan çekilmeleri, İngiltere'nin doğudaki saygınlığının "sonu olacak"tı. Bu özerk bölgenin kurulması, İngiltere'nin saygınlığı için de zorunluydu. Lindley, raporunun sonunda aynen şöyle diyordu:
>
> "Özerklik sözü kullanılmayabilir. Başka bir kamuflaj kullanılabilir. Ama Türk idaresinin ve Türk kuvvetlerinin yeniden bölgeye sokulması kabul edilemez. Şu halde, Rumlar tarafından, devamlı bir özerk idare yaratılması gerçeğine halkı alıştırmak, bizim avantajımıza olacaktır. Bu, Türk kamuoyuna bir ödün vermek gibi gösterilebilir... Bunun M. Sterghiades gibi yetenekli, deneyimli bir kimse tarafından kurulması (...) ayrı bir avantajdır, özerk bir bölge kurulmasının Paris teklifleri içine nasıl dahil edileceği ayrı bir konudur ama Lord Hazretlerinin en son notasında, azınlıklara ilişkin hükümlerin güçlendirilmesi gerektiğini Fransa Hükümetine belirttiklerini görmekteyim ve sanırım bu hat üzerinde yürünerek sorunun üzerine gidilebilir."[1140]

İngiltere'nin Atina Elçisi Lindley, Lord Curzon'a mahrem telgraf keşide eyledi: *(Yunanistan) Dışişleri Bakanı'nın bana bugün bildirdiğine göre, yapılan son kabine toplantısında şu iki karar alınmıştır: 1. Şimdilik, hiçbir askeri güç Anadolu'daki pozisyonundan geri çekilmeyecek; 2. İzmir ve Bandırma'ya kadar uzanan bölge (iki kenti birleştiren demiryolu da dahil) yeniden örgütlenecektir. Stergiadis bugün İzmir'e hareket etmiştir ve yeni örgütlemeye hemen başlayacaktır. Bundan amaç, Yunan ordusu bu bölgeyi boşalttıktan sonra orayı yönetecek yerel elemanlara (Hıristiyan ve Müslüman dahil) daha geniş kapsamlı yetkiler vermek ve bir çeşit kalıcı ve özerk yönetim kurmaktır. Stergiadis bu konuda halka bilgi verecek ama "özerklikten" söz etmeyecektir*.[1141]

1136 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXIV.
1137 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 185.
1138 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 262.
1139 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 287.
1140 FO, 424/254, s. 58-59, No. 67, Lindley'den Balfour'a gizli yazı, 14 Temmuz 1922, No. 352; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 346.
1141 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 356-357.

Lindley, Hariciye Nazırı Vekili Balfour'a mahrem muhtıra gönderdi: *Kemalistlerce sindirilmiş olan Ermenilerle Rumların sayısı konusunda gerçek ne olursa olsun, işgal altındaki bölgede yaşayan Hıristiyan nüfus, Türk yönetimi yeniden kurulursa, ya savaşacak veya toplu olarak bu bölgeden ayrılacaktır. Levant tümüyle tahrip edilecek ve bunun yankıları İngiltere'yi de etkileyecektir. Bu da Batı'daki saygınlığımızı sona erdirecektir. Bu faraziye kabul edilirse, Fransızların dileği ne olursa olsun, İzmir bölgesinde bir çeşit özerklik kurulmasını istemek zorunda kalacağız... Türk yönetiminin ve askeri güçlerinin bu bölgeye yeniden girmesini kabullenmek olanaksız olacaktır. Orada kalıcı ve özerk bir Rum yönetimi kurulacağına kamu inandırılırsa, bu, bizim yararımıza olacaktır. Bunu başarmak için Stergiadis gibi yetenekli bir kişiden yararlanılabilir*. Sonra D. G. Osborne derkenar yazdı: *İzmir'le Trakya'da özerk, geçici ve özel bir rejim kurmak zorunda kalacağız. Bu geçici düzenlemeyle antlaşmanın (Sevr'in) geriye kalan maddeleri konusunda belki bir anlaşmaya varılabilir. Bu da Paris koşullarından ayrılmayı gerektirecektir*. Sonra Balfour derkenar yazdı: *Başbakan bunu görmelidir*.[1142]

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Fransız hükümetinin İngiliz hükümetine bir nota vererek, barış konusundaki tekliflerin öncelikle bir konferansta müttefikler arasında görüşülmesi gerektiğini bildirdiği ve İngiliz hükümetinin de Beykoz'da bir konferans düzenlenmesine karar verdiği ifade edilmiştir. Fransız Hükümeti, konferans yerine itiraz etmemiştir. İngiltere, Türkiye'ye gelen bütün Yunan ticaret gemilerine ziyaret hakkı verilmesi gerektiğini bildirmiştir*.[1143]

15 Temmuz 1922. TBMM Hükümeti ordusunun Batı Cephesindeki silâh mevcudu: *95.313 tüfek, 599 hafif makineli tüfek, 826 ağır makineli tüfek, 314 top*.[1144]

16 Temmuz 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Henderson'dan Hariciye Nâzırı Vekili Balfour'a telgraf: *Ankara Hükümetinin Beykoz konferansına katılacağı yolunda bir belirti yok. Londra konferansına katılmayı arzu edebilir. Böyle bir arzu resmen bildirilirse tutumumuz ne olacak?*[1145]

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Meclis'te yapılan toplantısında Misak-ı Millî'yi esas alan yeni tüzüğü kabul edildi. Mustafa Kemal Paşa Grup'un doğal başkanı, Ali Fuat Paşa ise başkanı oldu.[1146]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: *Mustafa Kemal Paşa, Hükûmet başkanlığından istifa etti*.[1147]

17 Temmuz 1922. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç), İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Henderson'a şunları beyan ediyor: *Mustafa Kemal ordusunun askerleri ile Anadolu köylülerinin sayıları birdenbire kabardı. Bu kampanya durmalıdır… Barışa da, Devletlerin merkez Hükümetiyle doğrudan doğruya bir hal suretinde anlaştıktan sonra varılabilir… Sultan; Devletlerin Türkiye'ye ayrıca bazı müsaadelerde bulunmaları halinde işbu tesviye suretinin Ankara'ya hükmetmek kudretini kendisine vereceği ümidine kapılmaktadır*.[1148] Zât-ı Şâhâne'nin Anadolu'da ve Büyük Millet Meclisi'nde *çok dostu var*.[1149]

1142 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 357.
1143 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 235.
1144 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 185.
1145 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXIV.
1146 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 529.
1147 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 530.
1148 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleleri*, 1971, s. 163.
1149 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 185.

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Londra'ya Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi. *Yeni Yunan birliklerinin Mudanya üzerinden Tekirdağ'a sevkine dair bilgiler* istihbar edilmiş olduğunu bildiriyor.[1150]

18 Temmuz 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. *Mustafa Kemal'in yerini almaya can atan Ahmet İzzet Paşa'yı, İstanbul yönetimiyle anlaşmaya varmanın, 1920 yılında Damat Ferit'le yapılan ama uygulanamayan Sevr Antlaşmasını andıracağı ve o günkü durumun tekrarından başka birşey olmayacağı*nı belirtiyor. *Henderson, İzzet Paşa'nın, "kendisini dev aynasında gören, kendini beğenmiş, basit kafalı bir adam" izlenimi yarattığını ayrıca kaydediyor*.[1151] Henderson: *Kemalist taarruzundan kaçınmak için İzzet, İzmir'in Sultan Ordusuna teslimini teklif etti*.[1152]

Henderson, "Ankara'da kabine değişikliği" hakkında Hariciye Nâzırı Vekili Balfour'a 646 numaralı telgraf gönderdi:

> Kasım ayındanberi komisyonlarda incelenmekte olan kabine üyelerinin seçimi ve Hükümet başkanı ile ilgili yasa tasarısı, 6 Temmuzda T.B.M.M.'nce kabul edildi. Yasanın nasıl çıktığı henüz bilinmiyor.
>
> Yeni yasa, Mustafa Kemal'in boş hükümet üyeliklerine aday gösterme yetkisini elinden alıyor. Yeni usule göre yeni vekiller 13 Temmuzda seçildiler. Yeni kabine eskisinden pek farklı değil. Yeniler şunlar: Başvekil Hüseyin Rauf, Adliye Vekili Celâlettin Arif Bey, İktisat Vekili Mahmut Esat Bey ve Dahiliye Vekili Ata Bey. Fevzi Paşa eskiden Başvekil ve Genelkurmay Başkanıydı, şimdi yalnız Genelkurmay Başkanı olarak kabinede kaldı. Eski vekillerden yalnız üçü kabine dışında kaldı: Hasan Bey, Refik Şevket Bey ve Adnan Bey. Ama Adnan Bey Meclis İkinci Başkanlığına getirildi. Müttefikler bakımından bu kabine değişikliğinin ne gibi etkileri olacağını söylemek için henüz erken. Rauf Bey, Mustafa Kemal'e rakip olarak sivrilebilir. Mustafa Kemal'in otoritesi kısıtlanmıştır. Ama politik bir yenilgiye uğrayıp uğramadığı henüz belli değildir.[1153]

Beyrut'taki İngiliz Başkonsolosu Satow, Balfour'a 109 numaralı telgraf gönderdi:

> General Townshend, 12 Temmuzda Beyrut'a geldi. General Gouraud ile görüştü ve Ankara'ya hareket edeceğini duydum. Kendisini bu geziden vazgeçirmek için gönderilen talimat bana 17 Temmuzda ulaştı. General Gouraud'yu gördüm ve Townshend'e bu yolculuğunda kolaylık göstermemesini istedim. Yalnız nezaket gösterdiğini ve Halep'e kadar kendisine bir refakatçı subay verdiğini söyledi. Bundan geri dönmedi. Beyrut'ta Townshend'i yol hazırlığı içinde buldum. Vazgeçmesini söyledim, ama vazgeçmedi. Mustafa Kemal'i iyi tanıdığını, görüşmek istediğini, İngiliz Parlamentosunda 100 kişinin bu görüşmeyi onayladığını, yalnız Foreign Office'in buna karşı çıktığını söyledi. Türkiye'ye hiç gitmeyeceği yolunda söz vermemiş, pasaport alırken, "şimdilik, yani birkaç hafta içinde gitmeyeceğim" demiş. Üç hafta içinde döneceğini söyledi. 17 Temmuzda Halep'e hareket etti.[1154]

Dikkat edilirse Townshend ile Ali Fethi (Okyar) aynı gün Beyrut'ta bulunmuş ve Beyrut'taki Fransız Fevkalâde Komiseri Gouraud ile görüşmüşlerdir. Ali Fethi, Beyrut'tan Ankara'ya gönderdiği telgrafta Townshend'le görüştüğünü bildirmiştir.[1155] Binaenaleyh üçlü bir zirve yapıldığını düşünmek yanlış olmasa gerektir.

1150 Harington'dan İngiliz Savaş Bakanlığı'na 17 Temmuz 1922, WO, 32/5746, No. 1(k); Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 343.

1151 FO/7868/E 7288; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 259.

1152 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 185.

1153 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXIV- LXXV.

1154 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXV-LXXVI. Townshend, bu ziyaretinden Lloyd George'nin de memnuniyet duyduğunu Satow'a ifade etmiştir: H.E. Satow'dan Balfour'a, 18 Temmuz 1 922, FO, 424/254, No. 103; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 360.

1155 Peyâm-ı Sabah, 26 Temmuz 1338-1922, Numero 1309-11739, *Townshend Ankarada*, s. 1.

İngiltere'nin Şam Konsolosu Palmer'den Hariciye Nâzırı Vekili Balfour'a muhtıra: *Bir süre önce Ankara'da Mustafa Kemal'in konuğu olan Signor Touzzi, İtalya'nın Şam Konsolosluğuna atandı. Şunları söyledi: Anadolu, yokluk ve sıkıntı içinde. Bolşevik yardımı olmasa Mustafa Kemal'in askeri direnişi çöker. Pontus bölgesinde Hristiyanlara zulüm yapılmış*.[1156]

TBMM Hükümeti Roma mümessili Celâleddin Ârif, Hariciye Vekâletine muhtıra gönderdi:

> Bütün dünya sulha teşne bulunmaktadır. Fransa ve İtalya anlaşma suretiyle buna vasıl olmak istedikleri halde, İngiltere bize arzusu dairesindeki sulhu kabul ettirmek cihetini istilzam eyliyor. Fransa ve İtalyanın ahval-i maliye ve siyasiyesi icabınca İngiltereyi takip eyleyeceklerini ümit etmiyorsam da Paris mukarreratıyla kendilerini bir dereceye kadar bağlı addettiklerinden Misakı Millinin tamamen tatmini cihetine yanaşmayacakları da görülüyor. Dahili ve harici gavail ve bahusus İrlanda ile meşgul olan İngiltere, daha asude zamanlarına intizaren sulh arzusuna rağmen meselemizi uzatabilmek niyetindedir. Yeni hadiselerle lehimizde olarak vaziyeti ciddiye husule gelmeden bugünkü şekliyle tamamen gayemize vasıl olmayı ümit etmiyorum. Fikr-i şahsim olarak harbin başlayabileceği hususundaki tehdidimin Şanzer üzerinde büyük tesir icra ettiğini müşahede etmekle diğer taraftan Yunanlıların muhtar bir hükümet teşkil ederek yeni bir vaziyet vucude getirmeleri suretiyle bugünkü teşevvüşten kurtulabilmelerini mülahaza eylemekteyim. Neticesiyledir ki bu yeni vaziyetin ihdası hususunda eğer istihzaratımız müsait ise, akacak kanın mesuliyetini müteliflere tahmil ile teşebbüsü bizzat ele alarak diğerlerinden evvel davranmaklığımız ve aksi takdirde pek muhtemel olan aleyhimize bir cereyan almamasına gayret etmekliğimiz gibi iki şıktan birine kat'î olarak zamanının hulul etmiş olduğuna kanaat etmekte olduğum ve buradaki mesaime bir cereyan-ı muttarid-i kat'î verebilmek için bu bapta ittihaz kılınacak kararın taraf-ı âcizaneme tebliği mercudur.[1157]

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi, Mustafa Kemal'in fırkası Müdafaa-yı Hukuk Grubuna ikinci başkan tayin edildi.[1158] Said Molla, mahkemelik olduğu Ebuzziyazade Velid hakkında Yunus Nadi'nin menfî içerikli bir mektubunu *Peyâm-ı Sabah* gazetesinde neşredecek ve Yunus Nadi'yi şöyle tavsif edecektir: *Dört sene Tasvîr-i Efkâr Ebuzziyanın veledleri ile beraber bulunarak onların tekmil-i hareketine vakıf olan Ankarada Millet Meclisi âzâsından Hariciye Encümeni Reisi ve Ankaranın geçen sene murahhas olarak Londraya gönderdiği Yeni Gün gazetesi sahibi Yunus Nadi Beğ*.[1159]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *İngiltere Hükümeti, bütün müttefikleri memnun edecek bir barış çözümü sunmaya hazırlanmış ve Fransa'ya vermiş olduğu borcu affedeceğini bildirmiştir. Konuyla ilgili haberde, Poincare ve Lloyd George'un verdikleri röportajda, yeni bir barış formülü üzerinde çalışıldığı ve bunun sonucunda Türkiye ile Yunanistan'ın yakın zamanda Türkiye'nin herhangi bir şehrinde müzakerelere başlayacağının beklendiği ifade edilmiştir*.[1160]

19 Temmuz 1922. TBMM Hükümeti, *İngilizlerin Beykoz'da bir konferans toplanması ile ilgili önerisini kabul etti*.[1161]

Müdafaa-yı Milliye Vekâleti bütçesinin müzakere edildiği gizli celsede, Mustafa Kemal grubuna muhalif mebuslar, *geri hizmetlerde subay kullanılmasını eleştirdiler, kadroların çok kabarık olmasından yakındılar. Yol taburlarında 9 bin erin hiç bir iş yapmadan bütçeye yük olduğunu söylediler. Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa, geri hizmetlerde gerekli azaltmanın yapıldığını söyledi. Durak Bey,*

1156 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXV.

1157 Başkumandan Mustafa Kemal'den Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya 9 Ağustos 1922 tarihli zata mahsus telgraf; Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1967, Sayı 59, Vesika No. 1357, s. 101.

1158 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 186.

1159 Peyâm-ı Sabah, 4 Ağustos 1338-1922, Numero 1318-11748, *Said Monla Beğin Bir Mektubu*, s. 3. Yunus Nadi, Ebuzziyazade Velid'e *mel'un* demiştir.

1160 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 235. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1161 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 186; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 535.

kadınlara cephane taşıttırılmasını eleştirdi. Ziya Hurşit Bey, düşmanın iki ay içinde Anadolu'dan atılacağına söz verilmezse orduya para vermeye razı olmadıklarını söyledi.[1162]

Mustafa Kemal grubu tarafından desteklenen talebe boykotu nihayet netice verdi ve Dârü'l-Fünûn siyasî tarih müderrisi Ali Kemal'in dersleri malî "tasarruf" gerekçesiyle müfredattan kaldırıldı.[1163]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Charles Townshend'in *İngiliz Hükûmeti'nin sık sık dile getirilen dileklerine meydan okuyarak Anadolu'ya gittiğinin ve hiçbir yetkiye sahip olmadığının açıklanmasını Hükûmetine tavsiye* ediyor.[1164]

20 Temmuz 1922. Mustafa Kemal, başkumandanlık yetkisinin süresiz olarak uzatılması kararını çıkarttırabilmek için meclis konuşmasıyla Hılâfet-Saltanata merbut olduğunu iddia etti ve istiklâlden sonra da istifa edeceğini taahhüt etti. Propaganda işe yaradı:

> O gün kıymetli İzmir'imiz, güzel Bursa'mız, makarrı Hilâfet ve Saltanat olan İstanbul'umuz, Trakya'mız Anavatana iltihak etmiş olacaktır. (İnşallah sadaları) Efendiler; Makamı Riyasetinizde bulunmakla mübahi olan âcizleri o gün iki kere mesudolacağım. İkinci saadetimi temin edecek olan husus, benim bundan üç sene evvel dâvayı mukaddesemize başladığımız gün bulunduğum mevkie rücu edebilmekliğim imkânı olacaktır. (Alkışlar) Hakikaten sînei millette serbest bir ferdi millet olmak kadar dünyada bahtiyarlık yoktur. Vâkıfı hakayik olan, kalb ve vicdanında mânevi ve mukaddes hazlardan başka zevk taşımıyan insanlar için ne kadar yüksek olursa olsun, maddi makamatın hiçbir kıymeti yoktur. Sözlerime hitam verirken mevzuu müzakere edilecek kanunda bu salâhiyetin merfu olmasını nazarı dikkatte bulundurmanızı rica ederim. (Şiddetli ve sürekli alkışlar)[1165]

Paris'deki İngiliz Maslahatgüzar Lord Cheetham, Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşarı Sör Eyre Crowe'ye zata mahsus mahrem telgraf gönderdi. TBMM Hükümetinin mezun Dahiliye Nâzırı Ali Fethi (Okyar), TBMM Hükümeti Paris mümessili Ahmed Ferid (Tek) vasıtasıyla Britanya Sefarethanesine müracaat etmiştir. *Ankara'nın gayrı-resmî temsilcisinin gizlice bildirdiğine göre, Fethi Bey'in İngiliz Dışişleri'yle temasa geçmek istediği duyuruluyordu. Yine bildirildiğine göre, Ankara Hükümeti, İngiltere'yle Irak ve Boğazlar konusunda anlaşmak istemektedir ve Fethi Bey, Mustafa Kemal'in tam itimadına sahip bulunmaktadır. Fethi Bey'in Londra'ya gelmesi için gereken kolaylığın gösterilmesi* talep edilmektedir.[1166] Ali Fethi müracaatının esbab-ı mucibesini hulasa edecek olursak: (i) *Irak ve Boğazlar* mesailinde anlaşmaya varmak için Londra'ya seyahatına müsaade edilmesi. (ii) Britanya ile Türkiye arasındaki geleneksel dostluk ilişkisini ihya etmek üzere müzakerede bulunmak.[1167]

Bâb-ı Âlî nâzırları Heyet-i Vükelâ içtima ederek *Beykoz Konferansı içün vuku bulacak resmî bir davetin kabulüne karar vermişdir*.[1168]

Britanya Genelkurmay Başkanlığı, Bakanlar Kuruluna muhtıra sundu: *Yunan ve Türk orduları, 1921 Ekiminden beri şimdiki hatlarında kalmışlardır. Taraflardan hiçbirinin Anadolu'da askeri bir kararı zorlayabilecek durumda olmadığı kuşkusuzdur. Çarpışmaların uzun süredir durmuş olması, bu inancı kuvvetlendirmiş, belki de savaş kuvvetlerinin zihinlerinde harekâta yeniden başlamama eğilimi yaratmıştır*.[1169]

1162 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 534.
1163 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 534.
1164 Henderson'dan Curzon'a 19 Temmuz 1922, FO, 424/254, No. 53; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 360.
1165 T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 21, s. 431.
1166 FO, 371/7979, E 7480/7480/44; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri*, 1978, s. 234.
1167 FO/7949/E 7480; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 262.
1168 Hâkimiyet-i Milliye, 21 Temmuz 1338-1922, Numero 563, *Bâb-ı Âlî Davetin Kabulüne Karar Verdi*, s. 2.
1169 FO, 371/7869, *The Situationin Anatolia*, C.P. 4131, July 29, 1922; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 348.

21 Temmuz 1922. İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, İngiliz Harbiye Nezaretine mahrem ve müstacel telgraf gönderdi: *Bugün, son günlerde Atina'dan dönmüş olan Helen askeri misyonu başkam Albay Psallidis'le görüştüm. Bana üç kez şunları söyledi: "Yunan yönetimi boğulmakta olan bir adam gibidir." Onun görüşünce, şimdiye kadar Ankara ile yapılmış olan gizli görüşmeler başarısızlığa uğramıştır*.[1170]

Ankara'ya gelmek üzere Afganistan'dan yola çıkmış bulunan *İttihat ve Terakki yönetiminin 3 numaralı adamı Cemal Paşa,* Bakü tarikiyle Gürcistan'ın Tiflis şehrine 10 Temmuzda muvasalat etmişti. Ahmed Cemal, *Tiflis'te Ermeni silahşörleri tarafından vurularak öldürüldü. Suikastte Cemal Paşa'nın yaveri de hayatını kaybetti*.[1171]

Manchester Guardian gazetesi muharriri sıfatıyla Türkiye'de faaliyet icra eden Arnold J. Toynbee, Yunan tarafından *Türk casusu olduğu gerekçesiyle* gözaltına alındı.[1172] Toynbee, İngiliz Hariciye Nezâreti'ne bağlı ve dış politikanın belirlenmesine katkı sağlayan *Siyasal İstihbarat Dairesi*ne 7 Mayıs 1917'de tayin edilmişti. Kasım 1918'e değin bu müessesede çalışan Arnold J. Toynbee'nin mühim bir tesbiti vardı:

> Daha Büyük Savaş'ın bitiminde, Britanya İmparatorluğu'nun artık gerileyen devlet olduğunu kavradı. Nitekim sonunda Avusturya İmparatorluğu'nu parçalayacak Doğu Avrupa milliyetçiliğinin yükselişi karşısında çaresiz kalan 19. yüzyıl Habsburglarıyla birçok benzerlik saptadı. Ancak İngilizlerin sorunu Balkanlar değil, İslam dünyasıydı. Toynbee İslam halklarının tam bilinçlendiklerinde, Britanya İmparatorluğu için sadece Osmanlı topraklarında değil, Hindistan ve Afrika'da da çok büyük bir tehdit oluşturacakları kanısına vardı.
>
> Arnold Toynbee bu önemli tespitlerini 10 Ocak 1918 tarihli "Halkların Kendi Kaderlerini Tayin Formülü ve Müslüman Dünya Üzerine Tezkere"yle Dışişleri Bakanlığı'nın incelemesine sundu.[1173]

22 Temmuz 1922. *Yunanistan Dışişleri Bakanı M. Baltazzis,* [..] *iktisadi kaynaklarının ve askerî malzemelerinin 1922 yılı Eylül-Ekim aylarında tükenebileceğini belirterek İngiltere'den bir kez daha mali destek talebinde bulundu*.[1174]

Tümgeneral Townshend Adana'ya muvasalat etti, TBMM Hükümeti Adana Valisi tarafından karşılandı.[1175] Townshend, *Yeni Adana* gazetesine beyanat verdi:

> Türkiyanın en büyük müdafiî olmağla iftihar ederim. İngilterede Türk Mücahede-yi Milliyesinin manası anlaşılmakda ve Türklerin mesaisini muhik(?) gören parti gitdikce kuvvetlenmekdedir. [4 satır kadarlık ifade sansürlenmiştir.] Ben uzun müddet Türkler arasında yaşadığım ve Türkleri iyi tanıdığım için aleyhlerindeki şayialara, mezalim isnadlarına ehemmiyet vermedim. Anadoluda ikametim uzun sürmeyecekdir. Niyetim Ankarada 14 gün kadar kalmak ve ba'de avdet etmekdir.[1176]

1170 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 357-358. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1171 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 538.

1172 Toynbee, bundan yaklaşık 11 sene evvel 16 Kasım 1911'de, İtalyanlar tarafından Türk casusu olduğu gerekçesiyle gözaltına alınmıştı: David S. Katz. (2021). *İngilizlerin Gözünde Türkiye (1776-1923)* (N. Elhüseyni, çev.) içinde (s. 209, dipnot 4). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. "Toynbee'ye ait belgelerin kataloğu hâlâ çıkarılmış değildir; hepsi Oxford'a bağlı Bodley Kütüphanesi'nde 136 kutu ve 1 arşiv zarfı içinde geçici olarak saklanmaktadır. Kutu 50-58 çoğu Türk İstiklâl Savaşı'yla ilgili malzemeleri içerir." (Katz, 2021, s. 209-210, dipnot 6).

1173 David S. Katz, *İngilizlerin Gözünde Türkiye*, 2021, s. 212. Arnold Toynbee ve İngiliz Hariciyecilerden Harold Nicolson, "ABD'ye bağımsız bir Ermenistan ve İstanbul için Milletler Cemiyeti mandası verme düşüncesinin uygulanamayacağında tam mutabıktı." (Katz, 2021, s. 213).

1174 M. Baltazzis'den 22 Temmuz 1922; Bentinck'ten Balfour'a 5 Ağustos 1922, FO, 424/254, No. 154; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 366.

1175 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 241.

1176 Vakit, 27 Temmuz 1338-1922, Numero 1661, *Ceneral (Tavnsend)in Mühim Beyanatı*, s. 1.

İngiliz Generali Townshend, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere 22 Temmuz akşamı özel bir trenle Adana' dan Konya'ya hareket etmiştir.[1177]

Ankara'da ikamet etmekte olan İttihadçı İstanköylü Mehmed Şükrü'nün (Kaya) hatıratında mühim bir ayrıntıdan bahsediyor: *İstihbaratta çalışan Deniz subaylarımızdan Cemil Bey, General Tawsend'e refakat subayı olarak verilmiştir*.[1178]

23 Temmuz 1922. Atina Elçisi Lindley, Hariciye Nazırı Vekili Lord Balfour'a mahrem telgraf gönderdi: *Yunanlıların sabrı tükeniyor. Kendi başlarına harekâta geçmek tehdidinde bulunuyorlar*.[1179]

Mustafa Kemal'in emriyle Paris'e giden Ali Fethi (Okyar), Fransız basınına beyanat verdi: *Zaferi kazanabiliriz, fakat kan dökmekten çekiniyoruz*.[1180]

Mustafa Kemal, niçin Yunan kanını dökmekten çekinmekte ve umumî taarruz arifesindeyken Müttefiklerle uzlaşmaya çalışmaktadır? İngiliz yıllık raporundaki iki paragraf bu mühim suale cevab teşkil edebilir. Mustafa Kemal şayet taarruz eder ve epeyce kan dökerse, Boğazlar mıntıkasını işgal etmiş bulunan Müttefikler de Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya güdümünde hareket ettiğine kâni olacaklardı:

> 1 Mart'ta Mustafa Kemal yeniden Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na seçildi ve ilkelerinden vazgeçmeyeceğini gösteren bir konuşmayla Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesinin Türk politikasında gerekli bir unsur olduğunu duyurdu. "Rusya ile dostluk Türk dış politikasının temelidir." Hükümetinin Müslüman devletler olan Afganistan, Buhara, İran ve Azerbaycan ile samimi ilişkilerini ve Misak-ı Milli sınırları içinde Türkiye'nin konumunu tanımaya hazır devletlerle de dostça ilişki kurmaya hazır olduklarını vurguladı. Aynı zamanda, Misak-ı Milli ilkelerinde belirtilen Türkiye'nin tam bağımsızlığı sağlanıncaya kadar silah zoru ile mücadele etmede de Türkiye'nin çok yorgun olmadığını söyledi. Türk köylüsünü de Türkiye'nin gerçek efendisi olarak tanımladı.
>
> Mustafa Kemal'in bu durum üzerine yaptığı konuşma, Türkiye'nin tüm politikasının yani Misak-ı Milli'nin tam olarak, gerekirse silah zoru ile gerçekleştirilmesindeki kararlığının, Türkiye'nin hâkimiyeti altında toplanmış bir Panislamist birliğin gerçekleştirilmesinin ve Rusya ile ittifakının (muhtemelen sadece kendisine yarar sağladığı sürece devam edecek olmasına rağmen) bir bildirisi şeklini aldı.[1181]

General Townshend, sabahleyin trenle Konya'ya geldi ve törenle karşılandı.[1182] Merasim, askerî bir merasim idi ve *büyük coşkuyla* istikbal edildi. İngiliz istihbaratı, Townshend'in temaslarını yakından takib etmiştir.[1183]

Mustafa Kemal'in *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi yazıyor: *Bütün Türkiye için General Townshend ismi meçhul değildir. Harb-i Umûmî zamanında Kutülamare'de hakkıyla kahramânâne müdafaada bulunduktan sonra kuvvetlerimize teslim olan İngiliz Generali Mütarekeye kadar memleketimizin misafiri olmuş ve hakkında büyük bir ihtirâm gösterilmişti. Munsıf ve hakperver bir insan olan General Townshend böyle uzun seneler içimizde yaşayarak hakikî Türkü anladığı için, esaretten döndükten sonra*

1177 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 241.

1178 Hanri Benazus. (2007). *Yaşamın İçinden Atatürk Anıları* (7. baskı) içinde (s. 93). İstanbul: Bizim Kitaplar. Mehmed Şükrü, Lozan Sulh Konferansına TBMM murahhas heyetinin maliye müfettişi tayin edilecektir: Yakup Kaya. (2012). *Bir Devlet ve Siyaset Adamı Şükrü Kaya* [Doktora Tezi] içinde (s. 51, dipnot 180). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, Kayseri.

1179 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 358.

1180 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 185.

1181 İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Nevile Henderson'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık gizli rapor, 7 Kasım 1923; Aktaran: Ali Satan. (2011). (Der.). *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922* (A. Angı, çev.) içinde (s. 30-31). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

1182 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 543.

1183 FO 371/7945/E 7488, Henderson'dan Curzon'a telgraf, İstanbul, 27 Temmuz 1922; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 264.

bu kadar âli meziyetlerin sahibi olan Türk halkına karşı gösterilen kindar taassuba karşı mücadele etmiş ve Türkiye davâsını pek çok defa İngiliz gazetelerinde müdafaa etmiştir kar'lerimiz generalin bu hukukiyâne, hakperverâne makalelerini defaâtle takip etmişlerdir.[1184]

24 Temmuz 1922. Akşehir'deki Başkumandan Mustafa Kemal, Ankara'daki İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf'a (Orbay) telgraf keşide eyledi: *Cephede şimdiye kadar tesbit olunan malûmata ve yakından yapılan tedkîkâta göre düşmanın hakikî vaziyeti ve maksadı inkişâf ettirilememiştir. Vaziyetin tesbiti için cephe kumandanlığınca tedâbir-i muhtelifeye teşebbüs edilmiştir. Ben bir iki gün sonra avdet etmek üzere General Townshend ile görüşmek için Konya'ya gidiyorum*.[1185]

Mustafa Kemal, Garb Cephesi Karargâhındaki temaslarının ardından Akşehir'den özel trenle Konya'ya 18:30 civarında ulaştı. İngiltere Avam Kamarası Muhafazakâr Fırka mebusu Tümgeneral Charles Townshend, Mustafa Kemal'i istikbal eden rical arasında yer alıyor. Sonra *Mustafa Kemal ve General Townshend bir otomobile binerek, İstasyon Caddesi üzerinde bulunan köşke gelmişler*, hususen mülakat etmişlerdir.[1186] Mustafa Kemal, General Townshend'in Lloyd George Kabinesine rağmen Ankara'ya gelmiş bulunduğunu biliyor olsa gerektir zira 20 Temmuz tarihli Londra mahreçli haberde, Townshend'in pasaportuna *Türkiye için gayr-ı muteberdir* kaydının ilave edildiği bildirilmişti.[1187]

25 Temmuz 1922. *Townshend'in Anadolu seyahati* hakkında Ankara'ya *istihbarat raporu* gönderildi: *Generalin nimresmî bir sıfat ve selahiyeti hâiz olarak Anadolu'ya geçtiği ve gazetelerde görülen ve generalin hükümetle malûmâtı olmaksızın Anadolu'ya geçtiği hakkındaki ihbaratın bir safsatadan ibaret bulunduğu ve general ile heyet-i vekile riyâsetine bu kerre tayin ve intihâb olunan Rauf Bey'in harb-i umûmî esnasında ve bilhassa mütareke adasında hâsıl olmuş bir dostlukları bulunduğu ve binaenaleyh Townshend'in her halde Ankara Hükümeti tebdili siyaset ettirmekte muvaffak olacağının ümid edilmekte bulunduğu ve heyet-i vekile riyâsetine, Ankara Hükümetince Rauf Bey'in tayini suretiyle bir Türk İngiliz muhadenedetinin husulünün Ankara Hükümetince de matlub olduğu kanaat ve hissiyâtının verildiği söylenilmekte imiş*.[1188]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Henderson, TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında ittifakname imzalandığına ilişkin istihbaratı, Hariciye Nâzırı Vekili Balfour'a 653 numaralı mahrem muhtırayla gönderdi:

> Bana, 20 Haziran'da Ankara'da imzalanan gizli bir Türk-Rus anlaşması olduğu iddia edilen bir belgenin kısaltılmış sureti gösterildi. Bunun, Sovyet yönetimi adına, Ankara'daki temsilcisi Aralov ve Türkiye adına Kâzım Paşa ve Yusuf Kemal'ce imza edildiği ve Ulusçu yönetimce bu ayın başlangıcında onaylandığı söyleniyor. Anlaşmada şu 6 madde vardır:
>
> 1. Türkiye, Sovyet yönetiminin izni olmadan Yunanistan'la barış yapmamayı üstlenir;
>
> 2. Türkiye, düşmanlarıyla barış yaptığı takdirde, kendi ülkesinin, Rusya aleyhine olabiliecek herhangi bir eylem için kullanılmasına izin vermemeyi üstlenir;
>
> 3. Bir Balkan veya Kafkas devleti Rusya'ya saldırırsa, Türkiye, var olan tüm gücüyle, kendi Bağlaşığı (Rusya)'dan yana müdahalede bulunmayı üstlenir;

1184 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 234.
1185 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 243.
1186 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 243-244.
1187 İkdam, 24 Temmuz 1922, Numero 9107, *İngiliz Ceneral "Tavnshend" Anadoluda*, s. 1.
1188 *TİTE Arşivi*, Kutu No: 47, Gömlek No: 95, Belge No: 95, Tarih: 25/07/1338; Aktaran: Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 252.

4. Türkiye; Almanya ve Rusya arasındaki Rapallo Antlaşması'nı ve Rusya'nın öteki ülkelerle yapacağı antlaşmaları onaylamayı üstlenir; ancak, söz konusu ülkeler, Türkiye ile olan ilişkilerinde 1920 Türk-Rus dostluk antlaşmasını esas olarak almalıdırlar;

5. Bu madde verilmiyor;

6. Sovyet yönetimi, Türkiye'ye, Yunanistan'a karşı olan savaşını yürütmesi için gerekli tüm askeri gereçleri sağlamayı üstlenir.

6. maddede kabullenilen üstlenmenin etkin biçimde yerine getirilmesi için bir Sovyet askeri kurulu, Ulusçu Ordu'nun karargâgına katılacaktır. Türkiye'nin, Batı'lı Devletler'le gelecekteki ilişkileri hakkında bir madde daha vardır (herhalde madde 5); ama o kadar gizli tutulmuştur ki, bana bilgiyi verenin ajanı, onun koşullarını saptayamamıştır. Bu belgenin mevsukiyetine inanıp inanmadığıma bir karar vermiş değilim. Onu, bana, kendisine güvendiğim bir dostum göstermiştir. O da, bunu, güvenilir ve sadık bir kaynaktan sağlamıştır; ama bu yetenekler, kişinin yanılmasına engel olmuyor. Amerika'lı bir muhabir olan muhatabım, bu belgenin mevsukiyetine o denli inanmıştır ki, bunu telyazısıyla gazetesine göndermiştir.

Bu denli bir antlaşmanın imzalanmış olması olasıdır. Sovyet yönetiminin Ankara'da gittikçe artmakta olan etkisi, Yakın Doğu'daki şimdiki durumun en rahatsız edici özelliklerinden biridir. Moskova'nın, Kemalist yönetimi, kuşkusuz, bir bağlılık durumuna ahdi bir biçim vermeye inandırmak istemesi ve bunda başarı sağlaması olağandır. Ulusal Akım, mücadelesinde başarı kazanmak için gerekli para ve silâh bakımından Rusya'ya o denli muhtaçtır ki, Mustfa Kemal, kendi kendini bu biçimde bağlamayı yeğ tutmasa bile, Sovyet yönetiminin, Rapallo Antlaşması'nı Ankara ile bir ittifaka iliştirmesi dileğine karşı pek direniş gösteremezdi. Ama bu anlaşma sahte olabilir. Onu, Mustafa Kemal'in İzmit'te açık olarak söylemiş olduğu ve Yusuf Kemal'in, Ankara'ya yeni gelen İran büyükelçisi onuruna Sovyet temsilcisince verilen yemekte belirtmiş olduğu sözlerle bağdaştırmak güçtür; ama, açıkça yapılan konuşmalar çoğu kez yanıltıcıdır. Öteki kaynaklar anlaşmayı doğrulayıncaya dek, onun mevsukiyeti konusundaki herhangi kesin görüşlerimi ertelemeyi yeğ tutarım.[1189]

Henderson, Balfour'a 656 numaralı muhtıra gönderdi:

T.B.M.M.'i Mustafa Kemal'in Başkomutanlık görevini süresiz uzattı. Mustafa Kemal bir konuşma yaptı ve Meclise teşekkür etti. Ordunun moralinin yüksek olduğunu ve olağanüstü tedbirlere başvurulmadan ulusal amacın gerçekleşebileceğini söyledi. Mustafa Kemal sarsılan otoritesini güçlendirmeğe çalışıyor. Eski otoritesini kazanıp kazanamayacağı Rauf Bey'in tutumuna da bağlı olacaktır. Ankara'da Mustafa Kemal'in durumunu etkileyen herşey uluslararası durumu da etkiler. Ama müttefiklere karşı Ankara'nın daha ılımlı bir tutum izlemesi, Milli hareketin toptan zayıflamasıyla olur. Mustafa Kemal, kurtarılacak yerler arasında Musul'un adını anmadı. Misak-ı milliye uygun kesin sonuç alınmasından söz etti. Bunlar dikkate değer noktalardır. Duygusal bakımdan Türkler için Musul, belki İzmir, Bursa, İstanbul ve Trakya kadar önemli olmayabilir.[1190]

Musul meselesi fevkalâde mühimdir. Ankara'daki Sovyet Rus Büyükelçi Aralov, Mustafa Kemal'in Türk toprağı Musul'u istirdad etmek niyetinde olmadığını belirtmiştir: *Mustafa Kemal, "Fazladan boş kuvvetlerimiz yoktu. Ama onları* [Bağdad'daki Arab Kuvâ-yı Milliyesini] *cesaretlendirmek için, moral yardımı anlamında olmak üzere Musul'a küçük bir birlik gönderdik" demişti*.[1191] Mezkûr birliğin teşekkülü vazifesine Özdemir Bey tavzif edilmiştir. *1 Şubat'ta Ankara Hükümeti tarafından görevlendirilen Özdemir Bey, gönüllü ve bağımsız bir çete kimliğiyle ve 70 kişilik bir müfrezeyle 9 Mayıs'ta Ankara'dan ayrılmıştı*. Özdemir Bey, 19 Haziran 1922 tarihinde Kuzey Irak'tan Elcezire Kumandanlığına gönderdiği muhtırada bildirmiştir ki *bu bölgede İngilizlere ve Kral Faysal'a karşı*

[1189] FO 371/7947/E 7554; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 263-264. İngiliz Hariciye Nezâreti Şark Dairesi yetkilisi D. G. Osborne, 2 Ağustos tarihinde şu derkenarı kaydedecektir: "En azından, Türkiye, Sovyet yönetiminin etkisinin arttığı tek yerdir."

[1190] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXVI-LXXVII.

[1191] Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, 2010, s. 113.

girişilecek harekete çok miktarda üniformalı asker gelmezse aşiretlerin katılma imkânı yoktur.[1192] Özdemir Bey'in Revandiz'den Elcezire Cephesi Kumandanlığına gönderdiği 5 Temmuz 1922 tarihli telgrafı ise müfrezenin oldukça zayıf bir teşkilat olduğunu ifade etmektedir: Evdeki hesap çarşıya uymadı. Buraya getirdiğim askerlerin bir kısmı daha fazla maaşı duyunca İngilizler tarafına kaçtı, bunlardan birkaçı yakalandı, idam edildi.[1193]

Nevile Henderson, ayrıca, muhtırasında şu mühim cümleyi derc etmiştir: *Rauf, Mustafa Kemal ile Enveristlerin arasında bir mutedildir; Misakı Millî belki güzel bir tumturaklı sözdür*.[1194]

Başkumandan Mustafa Kemal, General Townshend ile görüşmesinin muhtevası hakkında İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf'a (Orbay) şifreli telgraf keşide eyledi:

> General Townshend'la mülâkâtım hulâsası ber-vech-i âtîdir:
>
> 1-General parlamentoda mensûb bulunduğu parti a'zâlarını iknâ' ederek görüşmek üzere gelmişdir. Bazı mukaddimâtdan sonra sulh hakkında müskil-pesend olmayıp ma'kûlât dâhilinde anlaşabileceğimizi takdîr buyurduğunu söyledi ve binâen-aleyh sulh hakkında fikirlerinin ne olduğunu sordum. Yunanlıların Anadolu'yu tahliye etmelerinin muhakkak olduğunu ve ancak Trakya hakkında şimdilik fazla mutâlebâtda bulunmayıp İslâmların hukûklarının muhâfaza edilmesi kaydıyla Edirne'nin mes'ele-i mebhûse hâricinde bırakılması îcâb edeceği kanâ'atinde bulunduğunu ve Çanakkale'ye gelince; bir Türk, İngiliz, Fransız ve İtalyan garnizonu te'sîsiyle bunların basında Danimarka, Felemenk gibi hâric bir devlet me'mûru bulundurmak sûretiyle Çanakkale hakkında kavî te'mînât taleb edileceğini söyledi. Bence bunların teferru'ât olduğunu, sulhun takarrürü rûh-ı mesâ'ilin nazar-ı dikkate alınmasıyla mümkin olacağını ve bu sûretle teferru'âtın kendi kendine halledilmiş bulunacağını söyledim. General devâmla: "İzmir'in tahliyesi Paris'de takarrür etdi. Fransa ve İngiltere sulh istiyor. Türk-Yunan Harbi devâm etdikce dünyâda sulh olmayacakdır. İngiltere Türkiye'nin sulhu ile en ziyâde alâkadâr ve menfa'atdârdır. Çünkü aksi takdirde Hindistan, Mısır, El-Cezîre de mücâdeleden âzâde kalmayacakdır ve is Asya-yı Suğrâ'nın tahliyesi ve Trakya mes'elesinin vakt-i âhara ta'lîki ve Çanakkale'nin arzetdiğim vechile idâresidir" dedi. "İngiltere, Fransa ve İtalya adlî, mâlî, iktisâdî, askerî kapitülasyonlarla fazla mutâlebâtda bulunmayacaklar mı?" su'âlime: "Hayır, bulunmayacaklardır. Bu söylediklerimi tutmak mecbûriyetindedirler. Çünkü İngiltere ve Fransa'nın sulha ihtiyâc-ı kat'îsi vardır. Herkes bu fikirdedir. Poincare ve Gouraud ile görüşdüm, bunlar da işin halline hâhis-kerdirler" cevâbını verdi. "Biz de ciddî olarak sulh istiyoruz, sulha doğru atılan her hakîkî adımı memnûniyetle karşılıyoruz. Müşkil-pesend değiliz. Müşkil-pesend Lloyd George, Curzon ve İngiltere Hükûmeti'dir" dedim. "Pek doğru söylüyorsunuz, da'vânız sarîhdir. Ben bunu takdîr ediyorum. Geçen seneden beri sizinle hem-fikirim. Hemen Londra'ya avdet edip sulhun tesrî'ine çalısmalıyım" dedi. Ancak Ankara'ya kadar gitmek husûsundaki arzusunun da fazla olduğunu anladığımdan ve Ankara'daki rüfekâ ile görüşmekle benim ile mülâkât netîcesinde hâsıl etdiği kanâ'ati takviye edeceğini düşündüğümden Ankara'ya gitmesini tensîb etdim.
>
> 2-General ile bu gece birlikde yemek yiyeceğiz.
>
> 3-General mülâkâtda tercümânlık eden zâbitimiz vâsıtasıyla bugün âtîdeki notları göndermişdir:
>
> "Mülâkâtımızdan mütehassis olmuş. Sulh imza edildiği takdîrde mâlî ve iktisâdî husûsât için kayınpederi dolayısıyla çok mu'âvenetde bulunabilecekmiş. Kayınpederi, Kont Kahen Rothschild ve Morgan Harcsel gibi pek zengin bir banker olup Fransız ve İngiliz mâliyyûnunun hemen bir nısfı bunun ile iş yapmak için işâretine bakarlarmış. Bu ve buna merbut gruplar Anadolu'da şimendifer yapmak, me'âdin işletmek için çok hâhis-ker imişler. Bunların cümlesine bi'l-vâsıta te'sîr edecekmiş ve bi'l-vesîle mu'ârefe-i şahsiyesi olan Rauf Bey ile doğrudan doğruya bu işlere dâir açıkca görüşebileceğini, Türkiye'ye karşı kalbî merbûtiyeti[ni] söylemişdir. Hemşîrezâdesi Kont Rosveld'e pasaport verip Anadolu'ya müsâ'ade edilirse bir-iki ay sonra bir mütehassıs ile birlikde mezkûr husûsât dâhilinde ise başlanabileceği, Paris'de Ferid Bey ile bir istikrâz mes'elesine dâir mezkûr hemşîrezâdesiyle müzâkere yapıldığını, İskenderun'a avdet eder etmez hemen Londra'ya, mensûb bulunduğu

[1192] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 483.
[1193] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 509.
[1194] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 186.

partiye bir telgraf çekerek sulhun kolay olduğunu bildireceğini ve bi'l-vesîle Lloyd George'un mevki'inin müşkilleseceğini söylemişdir".[1195]

Sâbık Hahambaşı Hâyim Nâ'ûm Efendi Kuvâ-yı Milliyenin İstanbul mümessili Hâmid Beği ziyâret ederek uzun müddet mülâkatda bulundu.[1196]

Ankara'da münteşir *Anadoluda Yeni Gün* gazetesi yazıyor. *Townshend, Kilikya'nın Fransızlar tarafından tahliyesinden sonra azınlıklar hakkında çıkarılan şayialara zerre kadar ehemmiyet vermemiş olduğunu da belirtmiştir. Seyahatinin amacı hususunda sorulan soruya da: "politikadan bahsetmekte mazuru bulunduğunu ve bu nedenle maksad-ı seyahati hakkında bir şey söylemeyeceğini, ancak seyahatinin on dört gün kadar devam edeceği" cevabını vermiştir. Townshend'in, seyahat maksadı hakkında bir şey söyleyemeyeceğini beyân etmesi, bir şeyler gizlemek zorunda olduğu kanısını vermektedir. Nitekim Anadolu'da Yeni Gün gazetesi de bu durumun "oldukça şâyân-ı dikkat" olduğu yorumunu yapmaktadır*.[1197]

İstanbul'da münteşir *Vakit* gazetesi 25 Temmuz tarihli mühim bir haber neşretti: *Mösyö Puankare ile Loyd Corc arasında yakında Şark Meselesine dair vuku bulacak mülakatlardan bahseden (Jurnal)ın elyevm (Paris)de bulunmakda olan Ankara Dahiliye Vekili Fethi Beğin (Londra)ya azimet edeceği, mumaileyhin, Mösyö (Puankare) tarafından yapılacak seyahate inzimam eden seyahati muallak bazı müşkilatın hall u faslına yardım edebileceği mütalaasını dermeyan ediyor*.[1198]

Mustafa Kemal ile Townshend, gece ikinci defa mülakat ediyorlar.[1199] Fakat, bilebildiğimiz kadarıyla, Mustafa Kemal ikinci mülakata dair Rauf'a tafsilatlı bir muhtıra göndermemiştir[*]: *1-General Tavshendle mülâkatım hulâsası ber-vech-i âtidir: [..] General devamla: "İzmir'in tahliyesi Paris'de takarrür etdi. Fransa ve İngiltere sulh istiyor"*.[1200]

26 Temmuz 1922. Sir M. Hankey, İngiliz Hariciye Nezâreti Müsteşarı Sir E. Crowe'ye mektub gönderdi:

İstanbul bölgesinde görev yapmış Yüzbaşı Armstrong'dan alınan memorandum ilişikte sunulmuştur. Armstrong, Ankara Türklerinin pek yorgun olduklarını ve eninde sonunda Rusya'nın kucağına düşeceklerini söyledi.

Ek. Yüzbaşı Armstrong'dan Sir M. Hankey'e Muhtıra. Kişiye Özel

---

1195 Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (DCA), 030-10-1-1-1; Aktaran: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, 2003, s. 230-232. "Bu belgeden anlaşıldığına göre Mustafa Kemal Paşa'nın vermiş olduğu bu bilgiler Townshend'le yaptığı ilk görüşmeyle ilgilidir." Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 246.

1196 Peyâm-ı Sabah, 25 Temmuz 1338-1922, Numero 1309-11739, *Hâyim Nâ'ûm Efendinin Ziyareti*, s. 2.

1197 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 241.

1198 Vakit, 27 Temmuz 1338-1922, Numero 1661, *Şark Meselesi Hakkında Mühim Bir Müzakere: Fethi Beğ Parisden Londraya Gidecekdir*, s. 1.

1199 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 247.

* 6 Eylül 1922 tarihli *İkdam* gazetesi, Townshend'in *The Times* gazetesine göndermiş olduğu mektubu alıntılayacak ve bu gece neler konuşulduğuna dair mühim bir ipucu verecektir. Kanaatimizce, Yunan'a taarruz planı hakkında fikir teati edilmiştir. Townshend: "Bir akşam birlikte yemek yerken bahsimiz Napolyon'un 1805'teki Avustralya [*Avusturya (ÖFA notu)*] seferine intikal etti. Bu muharebede Napolyon düşmana merkezden hücum etmişti. Hâlbuki onun maksadı düşmanı az kuvvetlerle merkezden oyalamak ve başlıca kuvvetleriyle cenahlardan hücum etmek idi. Bu mübâhasede Kemal Paşa'nın Napolyon seferlerini pek iyi mütalaa ettiği ve Napolyon'un meftûnu olduğunu anladım. Bunu yazmaktan maksadım bütün büyük kumandanlar gibi Mustafa Kemal Paşa'nın da tarihteki muhtelif tabiyye usullerini ehemmiyetle tetebbu' etmiş olduğunu göstermektir."

1200 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 245.

> Padişah, "İngiltere, Padişahı ve Halifeyi ayakta tutmak istiyorsa tezelden yardımına gelmeli" diyor. İngiltere'den neler beklendiğini ve beklediklerini elde ederse neler yapacağını birer birer sayıp döküyor. Yunanlılarca boşaltılacak Anadolu'nun milliyetçilere değil, kendisine teslim edilmesini istiyor. Milliyetçiler, İngiltere'ye düşman, Padişah ise dosttur. Anadolu'nun boşaltılması, adım adım, "sancak sistemi"ne göre yapılmalı. Boşaltılan yerler adım adım Padişah'a devredilirse Mustafa Kemal'in gücü son bulur. Yunanlılar gidince Türk niçin savaşacak? Zaten pek yorgun.[1201]

Sonyel de şöyle aktarıyor:

> İngiltere Başbakanı David Lloyd George'un yakınlarından, kabine sekreteri Sir Maurice Hankey, Ingiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Eyre Crowe'a 26 Temmuz'da gönderdiği mektupta, Yüzbaşı Harold Armstrong'un, padişahtan İngiliz yönetimine bir mesaj getirmiş olduğunu bildirmişti. Padişah bu mesajında şöyle diyormuş: "İngiltere, padişahla halifeyi korumak istiyorsa, beni bir padişah ve halife olarak tutmayı diliyorsa derhal şimdi, geç olmadan yardımıma gelmelidir, Bunu diliyorsa bana küçük rütbeli birisini göndererek, onlardan ne gibi yardım bekleyebileceğimi bana bildirmelidir. Bu kişiye, önerilecek olan yardımla ne yapabileceğimi söyleyeceğim ve onunla birlikte ayrıntıları saptayacağız. Bir belirti ve kabataslak olarak İngilizlerle Müttefiklerinden, İngiliz İmparatorluğu'nun yalnız benim padişahlığım altında birleşik bir Türkiye ile işlem yapacaklarına; Kemal ve Ankara ile işlem yapmayacaklarına dair bir deklarasyon yayımlamalarını dilerim. Bu deklarasyon benim gücümü yüzde 75 oranında artırmış olacaktır... Başarı sağlandıktan sonra 4 milyon sterline gereksineceğim... Türkiye üzerinde açık güdüm istemiyorum, ama dilediğiniz tüm etkilere sahip olabilirsiniz. Bunların yardımıyla benim ve sizin dileklerinizi yerine getirecek bir yönetimi yönetime getireceğim. Şahsen, yavaşça, ülkemi Yunanlılardan teslim alacağım. Asilerin çoğunluğu bana gelecektir; para harcayarak asker sağlayabilirim..." Bu rapor, İngiltere Dışişleri Bakanlığında oldukça ilginç olarak nitelendirilmiş, ama buna uymakta bir yarar görülmemişti.[1202]

> İngiliz subaylarından Harold Armstrong'un 1925'te Londra'da yayımlanmış olan *Turkey in Travail* (Türkiye Doğum Sancıları içinde) adlı yapıtında Vahideddin'in Türkiye'deki son günleriyle ilgili olan şu pasajı buraya aktarıyorum: "1922'de... Prens Sami, padişahtan bana şu mesajı getirmişti: Sayın Lloyd George'a ve İngiltere'de yönetimde olanlara sonun yaklaşmakta olduğunu söyleyiniz. Onlar durumu anlamıyorlar. İngiliz Büyükelçisine de bildirdim, ama bana inanmıyorlar. Mustafa Kemal'in adamları ihtilalcidir. Türkiye'yi altüst edeceklerdir. Bana ve anlaşmalara saygı göstermeyeceklerdir. Dini yıkacaklardır. Onlar sizin düşmanlarınızdır. Onlar asidir ve benim düşmanlarımdır. Sizin, Türkiye'nin tek kurtarıcısı olduğunuza inanıyorum ve dostunuzum. Ankara'dan hiçbir şey alamayacaksınız; istediğinizi size ben vereceğim. Padişahlıkla halifeliği kurtarmayı diliyorsanız süratle yardımıma gelmelisiniz. Ankara'yı tanımayı reddediniz ve benimle barış yapınız. Bana iyi bir barış ve Ankara'ya vermeye hazır olduğunuz şeyleri veriniz. Yunanlıların Anadolu'yu terk edeceklerini garanti ediniz ve Yunanlılar geri çekildikçe, işgallerindeki yerleri bölge bölge bana teslim ediniz... Fransızlarla da dost olacak ve ittifakın üyesi olacağım. Hep birlikte Türkiye'yi diriltecek ve onu gönençli yapacağız, ama güdüm sistemi uygulanmamalıdır... Boğazları açık tutacağım. Halife olarak sizin yanınızda duracağım, çünkü Müslümanların savunucuları olacaksınız. Sadık uyruklarım olacak Hıristiyanları da koruyacağım. Ankara'nın adamları kanlıdır; Moskova'dan aşılanmış oldukları kızıl görüşlere kapılmışlardır ve tüm bu saydıklarımı yapamayacaklardır..." Yazarın bu konudaki yorumu şu olmuştu: "Bu, Müttefiklere yardımcı olacak tek politikanın mersiyesidir; ama artık çok geçti."[1203]

Vahideddin Hân, Romanov hanedanını ortadan kaldıran Sovyet Rusya cihanşümul tehdidinin izalesi bağlamında İngiltere Kraliyeti'nin Türk Hılâfet-Saltanatına taraftar olacağını düşünmüş ve Anadolu'da yaklaşmakta olan bir nevi Bolşevik İhtilâline karşı "düşmanımın düşmanı" İngiltere'yi tabiî bir müttefik görmüştür. Binaenaleyh, Vahideddin Hân'ın devrin siyasî şeraiti iktizasınca Mustafa Kemal'e aleyhtarlığı ve İngiltere ile olan münasebetlerini iyileştirmeye çalışması, Sovyet Rus faktörü nazar-ı dikkate alınarak doğru anlaşılabilir kanaatindeyiz. Dikkat edilirse, Şark Vilâyetlerine askerî vali yetkileriyle donatılıp 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi tayin edilen Mustafa Kemal'in 3 aslî vazifesi arasında, "şûrâ" suretinde

---

1201 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXXVII.

1202 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 359.

1203 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 382-383. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

teşkilatlanan yapıların tasfiye edilmesi bulunuyordu. "Şûrâ"dan maksad, Bolşevik teşekkülleri idi. Meşrû vazifesini bırakıp bilakis o devirde Türk'ün en büyük hasmı kabul edilen Rusların Bolşevikleriyle anlaşmaya varan Mustafa Kemal, tabiatıyla, Saray'a ve Bâb-ı Âlî'ye tehdid unsuru olmaya başlamıştır. Ayrıca şu mühim hususu belirtmemiz gerekiyor: Mustafa Kemal'in Teşkilât-ı Milliye'nin yegane lideri olduğu önkabulü doğru değildir. Mustafa Kemal, Teşkilat-ı Milliye'ye sonradan dahil olan bir hücrenin/cuntanın lideri idi. Malumdur ki Mayıs 1919 itibarıyla Rumeli ve Anadolu 3 müfettişlik bölgesine taksim edilmiş hâldeydi. Mustafa Kemal cuntasının yurtdışı temaslar çerçevesinde niyet ve şekil değişikliğine giderek Müttefiklerin ve Sovyet Rusya'nın çıkarlarına tecavüz etmeyen ve fakat Saray'a ve Bâb-ı Âlî'ye muhalif bir askerî-siyasî yapıya dönüşmesi, sair hücreleri de domine etmesini sağlamıştır.

Townshend, *kendisine tahsis edilen özel bir otomobil ile 26 Temmuz günü Konya'dan ayrılarak Ankara'ya hareket etmiş ve akşam saatlerinde Ankara'ya gelmiştir. Ankara'ya gelişinde de, aralarında eski Dâhiliye Vekili*, Müdafaa-yı Milliye Vekili Mirliva Refet (Bele) *başta olmak üzere birçok zevat tarafından şehir dışında karşılanmıştır. Dostum dediği* İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf (Orbay) ile *uzun süre görüşen Townshend, daha sonra Refet Paşa'nın Keçiören'deki köşküne misafir olmuştur*.[1204]

Belçika'nın İstanbul Elçisi De Welle'in raporu: İngilizler, Kemal Paşa'yı işbaşından uzaklaştırmak için Rauf Bey'in etrafında teşekkül edecek bir iradeye bel bağladılar.[1205]

Sabık Hahambaşı Hâyim Nâ'ûm Efendi sabah Haydarpaşadan şimendüfere binerek İzmit tarikiyle Ankaraya müteveccihen İstanbul'dan *hareket etmişdir. Hâyim Nâ'ûm Efendi hareketinden evvel muharrirlere: "Türk dava-yı millîsinin şerefli payitahtına vazife-yi vataniyesini ifaya hazır bir vatandaş sıfatıyla gidiyorum." demişdir*.[1206] *"Ankarada ne kadar kalacağım malum değildir. Bana bir vazife verilecek olursa bu vazifeyi kemal-i memnuniyetle ifaya çalışacağım. Bugünki Millî Mücahedenin neticesinden ümidvarım. Ankaradakiler istiklalden başka bir şey istemiyorlar. Bu sebeble nihayet haklarını teslim etdireceklerdir. Benim hissiyatım yakında sulhun tesis edileceği merkezindedir."*[1207] Hayim Nahum, *dönüşünde yeniden Avrupa'ya gideceğini* de *söyledi*.[1208]

Selânikli Abdülgani'nin (Doyran) Konya'da intişar eden *Öğüd* gazetesi tezvirat yayınladı: *İstanbul saltanatının yeni ihaneti: Saray, Yunanlılar lehine İzmir muhtariyeti istiyor*.[1209]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *İngiliz Hükümeti, Koloniler Bakanlığı'nın Doğu meseleleri ile ilgili danışmanı olan Albay Lawrence'dan mevcut sorunlarla ilgili çözüm önerileri aldığı sıralarda, Mustafa Kemal de Rus temsilcisi Araloff'un da katıldığı olağanüstü bir savaş meclisi toplamıştır. Mecliste Kemal Paşa, Doğu Orduları Kumandanı Kazım Karabekir'e Rus yetkililerle iletişimi yoğunlaştırması talimatı vermiştir. Millet Meclisi'nde ise müttefiklerin izlediği politikaların aktif bir şekilde protesto edilmesine, protestonun bu ülkelerin ve Amerika'nın parlamentolarına ve Kuzey Afrika ve Hindistan basınlarına gönderilmesine karar verilmiştir*.[1210]

Anadoluda Yeni Gün gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal Paşa evvelki akşam Konya'ya muvâsalat etmişler. İlk mülâkat muvâsalat akabinde ve ikinci mülâkat dün öğleden evvel vukû bulmuştur. General*

1204 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 251.
1205 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 548.
1206 İkdam, 27 Temmuz 1338-1922, Numero 9110, *Haham Nâ'ûm Efendinin Ankara Seyahatı*, s. 3.
1207 Vakit, 27 Temmuz 1338-1922, Numero 1661, *Hâyim Na'um Efendi*, s. 1.
1208 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 548.
1209 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 548.
1210 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 235-236. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

Townshend'i ertesi gün (25 Temmuz) öğleden evvel ikametlerine tahsis edilen dairede kabul etmiş ve bu mülâkat uzun müddet devam etmiştir.[1211]

27 Temmuz 1922. TBMM Hükümeti Roma mümessili Celâleddin Ârif, Hariciye Vekâletine çok mühim bir telgraf gönderdi: *İstihsal eylediğim malûmat-ı mevsukaya nazaran bir haftadan beri İngilizlerde, Yunanlıların müracaatı üzerine bir telaş başlamıştır. Yunanlılar kuvvemizden ürkerek ve 15 ağustosa doğru tarafımızdan taarruz edeceğimizi ileri sürerek meselenin bir an evvel hallini veya muavenet-i maddiyede bulunmalarını İngilizlerden talep eylemiş, Fransızlar da Yunanlıların büsbütün duçar-ı hezimet olmasını istemediklerinden onlarda da bir telaş görülmektedir. Cephede yapılacak birkaç nümayiş bu telaşı daha tezyit eyler fikir ve kanaatinde olduğum maruzdur*.[1212]

Mustafa Kemal'in 15 Ağustos'ta umumî taarruz yapılacağı emri ile Yunan'ın işaret ettiği tarihin fevkalâde örtüştüğü görülüyor. Bizce, bunun anlamı şudur: umumî taarruz hakkındaki bazı mahrem bilgiler, Yunan tarafına sızdırılmıştır. Oldukça derin bir komplo söz konusudur. Malumdur ki Kontrollü Büyük Taarruz planları Fransız kurmaylarla birlikte hazırlanmıştır. TBMM Roma mümessili Celâleddin Ârif'in fevkalâde çarpıcı telgrafına göre Fransızlar, diğer taraftan da Yunan ordusunun *büsbütün duçar-ı hezimet olmasını* istemiyordu. Gerek Fethi'nin gerek Mustafa Kemal'in *kan dökülmesini istemiyorduk* beyanatları, Mustafa Kemal'in Türk ordusunu frenlemesi ve takip harekatı kontrolde tutularak kısmen kanı dökülen Yunan'ın tahliyesinin seyredilmesi, bizce, bir bütünün parçalarıdır. Yunan, ardında muhtar devlet bırakmak şartıyla Batı Anadolu'yu tahliye edecekti. Fakat böyle bir müessesin iktisadî, içtimaî, siyasî yaşaması mümkün değildi. Hem Yunan'ın *şerefli* ricatı[1213] hem Mustafa Kemal cuntasının *iç düşman*a faik olması için kontrollü taarruz lâzımdı. Milyonlarca lira bütçe tahsis eden Birinci Meclis, artık, taarruz istiyordu. Paraların nerelere tasarruf edildiğini hükümetten sorar olmuştu. İngilizlerin *müfrit* telakki ettiği Birinci Meclis'in daha sonra *ılımlı* Mustafa Kemal tarafından ortadan kaldırılması rastlantı değildir. Türk umumî taarruzunu haber alan Yunan, İstanbul'u işgal etmek için İzmir'den iki tümen asker kaydırmış fakat İngiltere ve Fransa, bîtaraf mıntıka statüsündeki İstanbul'un işgaline müsaade etmemiştir. Mustafa Kemal de Türk ordusunu bîtaraf mıntıkalar hududunda zabtedecektir. Mustafa Kemal Müttefiklerle yeniden bir harbe tutuşmaktan fevkalâde imtina etmiştir. Zaten ısrarla üzerinde durduğu sulh şartı şu idi: Yunan'ın Anadolu'yu tahliyesi.

Kontrollü Büyük Taarruz, iç siyasette birçok meseleyi de çözmüştür denilebilir:

(i) Sulhun süngü yoluyla temin edileceğini hararetle savunan "müfrit" çoğunluklu Birinci Meclis, ordu ve matbuat tatmin edildi.
(ii) Yunan'ın tahliye ettiği toprakların yönetimini Saray ve Bâb-ı Âlî değil TBMM Hükümeti deruhte etti.
(iii) Mahallî tecavüzler yaşansa da Türk ordusu frenlenerek bîtaraf bölgeleri istirdad etmesi engellendi ve fakat bilkuvve olarak Saray'a ve Bâb-ı Âlî'ye karşı yıldırıcı güç şeklinde istimal edildi.
(iv) Mustafa Kemal'in muhalefet karşısındaki itibarı fevkalâde arttı.

1211 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 244, dipnot 989.

1212 Garp Cephesi Kumandanı İsmet'ten Birinci Ordu Kumandanlığına 10 Ağustos 1922 tarihli zata mahsus telgraf; Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Mart 1967, Sayı 59, Vesika No. 1358, s. 105.

1213 "İtilaf hükümetleri, Yunan hükümetini Anadolu'dan çekilmeye razı etmeye çalışıyor, ağır baskı yapıyordu. Ancak İngiliz hükümetinin bu yoldaki baskısı, biraz tavsaktı. İngilizler Türkiye'yle kesin barış yapılana kadar Türk topraklarında Yunan ordusunun bulunmasını İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin savunması için faydalı görüyorlardı. Öte yanda Yunan hükümeti, Yunan halkının göstereceği tepkiden çekindiğinden Anadolu'dan çekilmeyi göze alamıyordu." Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 42.

28 Temmuz 1922. Baştercüman Andrew Ryan, Vahideddin Hân'ın huzuruna kabul edildi. Mülakatta şu husus bahis mevzuu oluyor: *General Townshend'in Ankara'yı ziyareti Kemalistler için büyük bir başarı sayılıyor*.[1214]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Nevile Henderson, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Balfour'a telgraf gönderdi. Henderson, *Yunan Askerî Ataşesini ziyaret ederek Trakya'da* [İstanbul'u işgal üzere düzenlenecek] *"Yunan harekâtının ahmaklık olacağını" bildir*miştir.[1215]

Balfour, Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck'e telgraf gönderdi. *Yunan Hükûmeti'nin "Müttefiklerin işgali altındaki bir yere saldırmalarının delilik olduğuna inandığını fakat alınan raporlardan durumun ciddi göründüğünü ve İstanbul'daki yetkililerin alarma geçtiklerini" vurgulayarak Bentinck'ten diplomatik yöntemlerle bu felâketin önüne geçmesini iste*mekte.[1216] Balfour: *Sizin, 26 Temmuz'da 360 sayılı telgrafınızda bildirmiş olduğunuz gibi, bunun, Yunanlıların İstanbul'u işgali tehdidiyle ilişiği olmamasını ümit ederim. Ancak, savaşın sona erdirilebilmesi için Yunanistan'ın İstanbul'u işgal etmesi konusunda basında yayınlanmış olan haberleri göz önünde tutarak, sayın Dışişleri Bakanı'na* [Baltacis'e], *Müttefik işgal gücünün buna karşı koyacağım ve bunun Yunanistan için oldukça ciddi sonuçlara yol açacağını bildiriniz*.[1217]

Bentinck, Balfour'a mahrem telgraf keşide eyledi. *İyi bir kaynaktan öğrenmiş olduğuna göre, Yunan yönetiminin amacı, Mustafa Kemal'e bir ültimatom vererek, güçlü devletlerin Mart önerilerini kabullenmezse, Yunanlıların İstanbul'u işgal edeceklerini ona bildirmekti... İstanbul Müttefiklerin işgali altında olduğu için, bu denli bir tehdidin Mustafa Kemal üzerinde herhangi bir etkisi olacağı görülemiyor*.[1218]

Fahri Belen: *Harington Yunanlıların İstanbul'u işgal edecekleri hakkındaki raporu alınca, "Bu çılgın harekete inanmak bile istemem" demişti. İngiliz ve Fransız birliklerinden bir kuvvet kurularak Çatalca hattı tutuldu. Bu kuvvetin komutanlığına da Fransız Generali Charpy getirilerek, İngiliz donanması da denize açıldı. Boylece macera önlenmiş oldu*.[1219]

TBMM Hükümeti Erkân-ı Harbiyesi, gizli içtima ediyor. *Kumandanların çoğu*, Yunan'a câri üstünlük kesbetmeyen mevcut silâhlı kuvvet ve taarruz planına istinaden, *tam bir zafer sağlayacak saldırı yapamayacaklarını* belirtmişlerdir.[1220] Askerî teknik açısından ciddî mahzurları bulunan bu taarruz emrinin Müşir Mustafa Kemal, Ferik Mustafa Fevzi (Çakmak) ve Mirliva Mustafa İsmet (İnönü) grubu tarafından dikte edilmiş olması ehemmiyetlidir. Hatırlanacak olursa "Mustafalar" grubu, birkaç gün evvelinde İngiliz General Townshend ile gizli görüşmüşlerdi.

1214 FO/7945/E 7838; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 229.

1215 Henderson'dan Balfour'a 28 Temmuz 1922, FO, 424/254, No. 82; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 343.

1216 Balfour'dan Bentinck'e 28 Temmuz 1922, FO, 424 /254, No. 84; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 343.

1217 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 360.

1218 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 360-361.

1219 Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, 2014, s. 400.

1220 "İsmet Paşa, Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa, ikinci Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa ve bazı kolordu komutanlarının katıldığı gizli bir toplantı yapıldı. Fevzi Paşa, saldırı planını açıkladı. Kumandanların çoğu, tam bir zafer sağlayacak saldırı yapamayacaklarını söylediler. Fevzi Paşa istifa etmeye kalkıştı. İsmet Paşa'nın emirlere uyulacağı güvencesi vermesi üzerine istifa düşüncesinden vazgeçti. Yarından sonra Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşalar yapılacak saldırının biçimi ve ayrıntılarını saptayacaklardır." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 552. Örneğin "taarruz için düşmandan iki üç kat üstün olmak gerekliydi." Fakat TBMM Hükümeti ordusunun mevcudu 207.942, Yunan ordusunun mevcudu 225.000 kadardı: Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 271, 273.

"Kontrollü Büyük Taarruz" planlarının fevkalâde calib-i dikkat bir vechesi bulunuyor. İngiliz yıllık gizli raporuna nazaran General Allenby'in Filistin'deki yarma harekâtı planından istifa edilmiş olduğu belirtiliyor:

> Siyasi sonuçlarını bir yana bırakırsak askeri açıdan Türklerin taarruzu takdire şayan bir başarıydı ve hem düşünce hem de uygulamada Lord Allenby'in Filistin'deki askeri harekâtına birçok bakımdan benzerlik gösterdiğini fark etmek oldukça ilgi çekicidir. Her iki durumda da taarruzun gerçek hedefini gizlemek için dikkatlice atılan adımları ve eş zamanlı olarak düşman kuvvetlerinin dağıtılmasını ve hayati bir noktada onların direncinin azaltılmasını, daha sonra mümkün olan bütün kuvvetle, ki süvariler bunda önemli bir rol oynayacaktı, doğru ve iyi seçilmiş hedefe karşı, ilk zaferden yararlanmak için etkin bir ilerlemenin takip ettiği şiddetli bir darbeyi ve sonunda tamamen morali bozulmuş düşmanın insafsızca kovalanmasını, herkes gözlemleyebilirdi.[1221]

Mustafa Kemal'in Filistin Cephesi'ndeyken Ağustos-Eylül 1918'de General Allenby ile muhabere ettiği hatta Mustafa Kemal'in emrindeki bazı zabitlerin İngiliz tarafına geçtiği; 7 Şubat 1919'da İstanbul'a gelen General Allenby'in Mustafa Kemal'i 6'ncı Ordu Kumandanlığına tayin ettirmek istediği; "Kontrollü Büyük Taarruz" planlarının İngiliz askeriyesi tarafından mevsuken bilindiği; "Kontrollü Büyük Taarruz" emri verilmeden hemen evvel İngiliz General Townshend'le mülakat edildiği ve cephenin gezdirildiği; İngiltere Akdeniz Donanması Başkumandanı Tuğamiral Brock ile 1'inci Ordu Kumandanı *Sakallı* Nureddin arasında İngiliz irtibat zabiti Eric Whittall'un gizli kurye olduğu ve dahi Garb Cephesi Kumandanı İsmet'in 14 Ekim 1922 tarihli şifreli telgrafında belirttiği üzere Başkumandanlığın Garb Cephesi Karargâhında İngiliz irtibat zabitinin bulunduğu nazar-ı dikkate alınırsa; "Kontrollü Büyük Taarruz"u planlayanlar arasında İngiliz askeriyesinin de yer aldığı söylenebilir.

Avam Kamarası Muhafazakâr Fırka mebusu, İngiliz istihbaratçı Albay Aubrey Herbert'in beyanatı: *Lloyd George'un elindeki silâh kırıktır*.[1222]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi: *Ceneral Cenabları, Avam Kamarasından birçok âzânın ısrarı üzerine Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini görmeğe geldiklerini ve sulhu temine çalışacaklarını bildirmişlerdir*:

> Ceneral Tavsend Cenablarının Anadolu seyahatının Londrada ve bütün Avrupada pek büyük tesirata meydan verdiği malumdur. Bilhassa İngiliz kabinesi Ceneral Tavsend Cenablarının, hükümetin müsaadesi hilafına seyahat etdiklerini resmen beyan eylemesi üzerine İngiliz matbuatında muhtelif tefsirat başlamışdır. Ceneral Tavsend Cenablarına, evvelki gün şu telgraf gelmişdir:
>
> Ankarada Karargâhda Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Vasıtasıyla Ceneral Tavsende
>
> Türkiyaya gitmekle tahrirî taahhüdnamenizi ihlal etdiğinizi hükümet, parlamentoya tebliğ etmişdir. Cevabınız nedir? Londrada Morning Niüz Müdürü
>
> Ceneral Tavsend Cenabları aynı günde şu mühim telgrafla cevab vermişlerdir:
>
> Londrada Morning Niüz Sermuharririne
>
> Meseleden haberdar olan parlamento âzâsından Yüzbaşı (Keye)ye müracaat ediniz. "Dedik ki" ile başlayarak "benim şimdiki arzum değildi" ile nihayet bulan sekiz mayıs tarihli tahrirî izahatnamem ve parlamentoda irad eylediğim otuz mayıs tarihli nutkum fikrimi niçün değişdirib Kemal Paşayı görmek istediğimi açıkca anlatıyor. Kemal Paşayı görmekliğim Avam Kamarasından birçok âzânın ısrarı ile oldu ki müteveffa Mareşal Vilson da bu meyandadır. Hariciye Nâzırının bütün muhalefetine rağmen Türkler üzerine bütün nüfuzumu istimal ederek

[1221] İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Nevile Henderson'dan Hariciye Nâzırı Curzon'a yıllık gizli rapor, 7 Kasım 1923; Aktaran: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 186.

[1222] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 187.

İngiltere Hükümetinin menafii ve insaniyet namına bu muharebeye bir nihayet vermeği kendime bir vazife telakki ederim. Harb hemen durmazsa bütün Avrupayı ateş saracağını kendilerine anlatacağım.

Türklerle bin dokuzyüz onsekiz senesinde olduğu gibi sulhu temin edeceğime ve bu hususda yardım edeceğime eminim ve muvaffak olursam afv olunacağımdan ümidvarım lütfen bunun bir suretini Madam Tavsende ve fırkaya veriniz. Tavsend

Ceneral Tavsend Cenablarının Şehrimizdeki Dünki Ziyaretleri

Ceneral Tavsend Cenabları dün öğleden evvel ilk ziyaretlerine başlamışlar ve saat onbir buçukda Büyük Millet Meclisine gelerek riyaset odasında Reis-i Sânî Adnan Beğefendi tarafından kabul olunmuşlardır. Ceneral Cenabları ba'de, Heyet-i Vekile Reisi Rauf Beğefendiyi ziyaret ederek yarım saat kadar mülakatda bulunmuşlar ve sonra Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beği ziyarete gitmişlerse de müşarileyh rahatsız bulunduğundan (?) bir (?) ve Hariciye Vekâleti rüesa ve memurîni tarafından teşyi' olunmuşlardır. Ceneral Cenabları öğleden sonra Müdafaa-yı Milliye Vekili Kâzım Paşa Fransız Miralayı Mösyö Mojeni ziyaret etmişlerdir.

Refet Paşa, Dün Gece Ceneral Cenabları Şerefine Ziyafet Vermişlerdir

Refet Paşa dün, Ceneral Tavsend Cenabları şerefine köşklerinde bir akşam zifayeti vermişlerdir. Bu ziyafetde Büyük Millet Meclisi Reis-i Sânîsi Adnan, Heyet-i Vekile Reisi Rauf beğler ile Müdafaa-yı Milliye Vekili Kâzım ve Müdafaa-yı Hukuk Grubu Reisi Fuad paşalar ve Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beğ de bulunmakda idiler.[1223]

General Townshend'in seyahatı, Kemalist çevrelerde *coşku yaratıyor*; Kemalist matbuat, Townshend'den *tinsel yurdunu ziyaret eden asil bir Türk dostu* olarak nitelendiriyor.[1224]

İstanbul'da münteşir *Vakit* gazetesi Townshend hakkında yazıyor: *Generalin Mustafa Kemal Paşa ile mülâkatı Konya'da vukû bulmuştur. Elyevm Başkumandan beray-ı teftiş Konya'da bulunduğundan General Konya'dan geçerken kendisini ziyaret etmiş ve iki defa uzun müddet görüşmüştür*.[1225]

İstanbul'da münteşir *İkdam* gazetesi yazıyor: *Mustafa Kemal Paşa Konya'da İngiliz Generali Townshend'i kabul etmiş ve bu iki General arasında uzun bir mülâkat cereyan etmiştir*.[1226] *İkdam* gazetesi, "General Townshend Ankara'ya gitti. Refet Paşa'nın Bağına Misafir" başlığıyla yazıyor: *General Townshend, dün akşam saat altıda Konya'dan otomobil ile Ankara'ya vâsıl olmuştur. Sabık Dâhiliye Vekili Refet Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekili ve Hariciye memurları tarafından istikbâl olunmuştur. İngiliz Generali Refet Paşa'nın bağında misafir edilmiştir. Burada 3-4 gün kalacaktır*.[1227]

Konya'da münteşir *Babalık* gazetesi, *muhabiri Samizâde Süreyya, Townshend ile yaptığı mülâkatı "General Townshend'le Hasbihâl" başlığıyla* neşretti. *Bu mülâkatın bir yerinde Townshend şöyle demektedir*:

Bahsi değiştirmek için şu suali sordum: Dün gece Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle geç saatlere kadar görüştünüz. Bu mülâkat sizde nasıl bir te'sir ve intibâ bıraktı?

Hararetli hararetli cevap verdi: Çok memnun kaldım, hakikaten bahtiyârım. Kemal Paşa cidden büyük bir nüfûz-u nazara mâlik. Paşa müstesnâ insanlardandır, harikulâde insanlardan... Öyle olmasaydı hiç şu eser, şu şaheser meydana gelir miydi? Düşününüz ki Kemal Paşa, yalnız başına meydana çıktığı zaman bütün dünya aleyhinize idi. Hatta kendi vatandaşları bile bidâyette onun fikirlerine, onun kararlarına, muarız bulunuyorlardı. Öyle iken

1223 Hâkimiyet-i Milliye, 28 Temmuz 1338-1922, Numero 568, *Tavsend Cenabları Maksadlarını Söylüyorlar*, s. 1.
1224 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 229.
1225 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 244, dipnot 989.
1226 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 244, dipnot 989.
1227 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 251, dipnot 1003.

> o hiç me'yûs olmadı. Hiçbir tehlikeden yılmadı millî müdafaayı bu parlak dereceye îsâl etti. Bu işleri gören adam nasıl harikulâde olmaz? Hayır, hayır. Mustafa Kemal Paşa'nın dehası kudret ve zekâsı zerre kadar şek ve şüphe götürmez. O, büyük bir kumandan, büyük bir teşkilâtçı büyük bir vatanperverdir…[1228]

Anadoluda Yeni Gün gazetesi yazıyor:

> General Townshend Ankara'ya varışının ertesi günü Londra'da yayınlanan Evening News gazetesinden şu telgrafı almıştır: "Ankara'da Karargâhta Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Vasıtasıyla General Townshend'e: Türkiye'ye gitmekle tahrîrî taahhüdnâmenizi ihlâl ettiğinizi hükümet Parlamento 'ya tebliğ etmiştir cevabınız nedir?"
>
> Bunun üzerine Townshend Evening News gazetesi müdürü ve başyazarına aynı gün şu telgrafı göndermiştir: "*Meseleden haberdar olan Parlamento azasından Yüzbaşı Gee'ye müracat ediniz. 'dedim ki' ile başlayarak 'benim şimdiki arzum değildi' ile nihayet bulan 8 Mayıs tarihli tahrîrî izahnâmem ve Parlamento'da izah ettiğim 30 Mayıs tarihli nutkum fikrimi niçin değiştirip Kemal Paşa'yı görmek istediğimi açıkça anlatır. Kemal Paşa'yı görmekliğim Avam Kamarası'ndan birçok a'zânın ısrarı ile olup müteveffâ Mareşal Wilson'da bu miyândadır. Hariciye Nazırının bütün muhalefetine rağmen Türkler üzerinde bütün nüfuzumu isti 'mal ederek İngiltere Hükümeti'nin menfaatleri ve insaniyet nâmına bu muharebeye bir nihayet vermeyi kendime bir vazife telâkki ederim. Harp hemen durmazsa bütün Avrupa'yı ateş saracağını kendilerine anlatacağım. Türklerle 1918 senesinde olduğu gibi sulhu temin edeceğime ve bu hususta yardım edeceğime eminim ve muvaffak olursam afv olunacağımdan ümîdvârım. Lütfen bunun bir suretini Madam Townshend'e ve fırkama veriniz.*"[1229]

28-29 Temmuz 1922. Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Balfour'a biri 28 Temmuz diğeri 29 Temmuz tarihli iki telgraf göndermiştir. Mezkûr telgraflara göre *Yunan Hükûmeti, Anadolu ile birlikte Makedonya ve Atina'dan 1910, 1911 doğumluları askere alıyor ve Trakya'ya sevk ediyor. Gerek Yunan Genel Kurmay Başkanı ve gerekse Savaş Bakanı başlangıçta Sevr ötesine geçmeyeceklerine dair garanti sunsalar da hedeflerinde İstanbul'un bulunduğuna artık şüphe kalmamıştır.*[1230]

29 Temmuz 1922. Britanya Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti, Britanya Bakanlar Kuruluna mahrem muhtıra teslim etti. Muhtırada *"Yunanların İstanbul üzerine serbestçe yürümelerine izin verilmesi" teklifi yer alıyor*.[1231] Bizce, Britanya Genelkurmayı, Kontrollü Büyük Taarruzun altyapısına matuf, Batı Anadolu'daki Yunan askerî varlığından Trakya'ya kaydırma yapılması bu vechile de Kontrollü Büyük Taarruzun muvaffakiyet ihtimalinin güçlendirilmesi için entrika çevirmiştir. Nitekim Britanya Genelkurmayına merbut İstanbul'daki İngiliz Karargâh-ı Umumîsi, Trakya'dan İstanbul'a doğru yürüyüşe geçen Yunan'a karşı Çatalca Hattında savunma tertibatı aldıracaktır. Lloyd George de Yunan'ı bîtaraf mıntıka dahilindeki İstanbul'a harekat için el altından tahrik edecektir. Yunan entrikaya doğru yürütülecektir:

> Umutsuzluk içinde kıvranan Yunan yönetimi, Bağlaşıkları, Kemalistler üzerinde baskı kullanmaya zorlamak amacıyla, son koz olarak İstanbul'u işgal etmeyi düşünüyor; bu konuda, Londra'daki Yunan diplomatik temsilcisi Rizo-Rangabé'ce sürekli kışkırtılıyordu. Rizo-Rangabé, İngiltere Başbakanı Lloyd George'un sekreterlik dairesinin, İstanbul üzerine yürümesi için Yunanistan'a sürekli önerilerde bulunduğu özürünü öne

---

1228 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 247-248. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1229 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 252-253. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1230 Bentinck'ten İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 28 Temmuz 1922, FO, 371/7868, No. E 7514; Bentinck'ten İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na 29 Temmuz 1922, FO, 371/7868, No. E 7521; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 344.

1231 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 324.

> sürüyordu. Bu kışkırtmaları ciddiye alan Yunan yönetimi, Anadolu'daki Yunan askerî gücünden iki ordu tümenini Trakya'ya sevkediyordu.[1232]

Londra'daki Yunan Maslahatgüzar Alexander Rizo-Rangabe, Hariciye Nâzırı Baltazzis'e şifreli telgraf gönderdi. İngiliz İstihbaratı tarafından deşifre edildi. *Rangabe, Doğu Trakya'da bulunan Yunan kuvvetlerinin İstanbul'a girmeksizin şehrin kapılarına kadar ilerleyerek baskı yapmak suretiyle isteklerini Müttefiklere kabul ettirmesini önermekte*dir. *Bu şekilde Müttefiklere, Yunanların sadece Anadolu'da işgal ettiği hatta kalmayacakları ve İstanbul'a yönelik emellerden vazgeçmeyecekleri hatırlatılacak*tır. *Bundan sonraki safhada Avrupa kamuoyunun da yakından ilgilendiği gayrimüslimleri koruyabilmek ve Anadolu'daki hatta kalabilmek amacıyla Yunanistan'a finansal yardımda bulunulması istenecekti*r. *Son tahlilde Kral Konstantin'in tanınması şartıyla Yunan kuvvetlerinin İstanbul önlerinden çekilebileceği bildirilecektir.*[1233]

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Lord Balfour'a mahrem ve müstacel telgraf gönderdi: *Yunanistan Dışişleri Bakanı bana ve meslektaşlarıma şu anda birer nota vermiştir (bunun bir sureti bugün size teslim edilmektedir). Notada şunlar belirtiliyor: "Yunan yönetimi şu sonuca varmıştır: Barışın yeniden kurulması İstanbul'un işgaliyle mümkündür. Dolayısıyla, Yunan yönetimi, Müttefiklerden, işgalci askerlere gerekli buyrukları vermelerini diler." Bakan, Yunan ordusuna ilerleme emrinin henüz verilmediğini bildirmişti. Ben de fırsattan yararlanarak ona, ciddi olaylardan kaçınılması öğüdünü verdim*.[1234]

Yunan Hariciye Nâzırı Baltazzis, *barışın ancak İstanbul'un Yunan işgali ile dikte edilebileceği*ni belirterek Müttefiklere müracaat etti[1235] lâkin izin verilmeyecektir. Bu arada Yunan, İzmir'deki iki tümen askerini Tekirdağ'a sevk etti.[1236] Bu hatt-ı hareketle, Kontrollü Büyük Taarruzun arifesinde iken Anadolu'daki Yunan İşgâl Kuvvetleri ciddi miktarda zayıflatılmış oldu.

> Büyük Millet Meclisinin gizli oturumlarının tutanakları bugün bile Türkiye'de bulunamazken, bu oturumlarda olup bitenler, o günlerde İngilizlerin satın aldığı bazı kimselerce günü gününe İngiliz İstihbaratına bildiriliyordu. Yunanlılara karşı girişilen Türk saldırılarının planları, İnönü savaşlarının, Sakarya savaşının, hattâ bir gizli istihbarat raporuna göre, Büyük Taarruzun büyük bir titizlikle hazırlanan planları İngilizlerin eline geçmiştir. Savaş sırasında, komutanlarımızın askerî birliklerimize telsizle verdikleri emirler, çeşitli askerî karargâhlarımızın kurulduğu noktalar; Türk ordularının işgal ettiği bölgeler, saldırıya geçeceği hedefler, İngiliz İstihbaratınca Türk kaynaklarından öğreniliyor ve saati saatine İngiliz Hükûmetine bildiriliyordu. [..] İngiliz İstihbaratına göre, Mustafa Kemal'in çevresi İngiliz, Fransız, İtalyan, Bolşevik ve İttihatçı sempatizanları, hâttâ ajanlarıyla çevriliydi [..] Eskiden beri Türk sempatizanı olan İngiliz Savunma Bakanlığı hükümetin Yunan taraftarı politikasını her fırsatta baltalamaya çalışıyor, İngiliz askerî kuvvetlerinin İngiliz çıkarları aleyhine Türk milliyetçilerine karşı seferber edilmelerini onaylamıyordu.[1237]

1232 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 259.

1233 Rangabe'den Dışişleri Bakanlığı'na 29 Temmuz 1922, HW, 12/38, No. 840958; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 346.

1234 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 361.

1235 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 56.

1236 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 187. "Churchill 1922 yılında Anadolu'da Yunan ordusunun Türk ordusu karşısında hâlâ avantajlı olduğunu ancak bu sevkiyatla taraflar arasında denge sağlandığını, hatta bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın harekete geçme zamanının geldiğini anladığını ileri sürmektedir." Winston S. Churchill, *The World Crisis: The Aftermath*, *1918-1928*, s. 417-418; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 366.

1237 Salâhi R. Sonyel, *Ölümünün Otuzdördüncü Yılında Atatürk'ü Anarken*, 1973, s. 237, 239.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Bentinck'e 29 Temmuz'da gönderdiği gizli ve oldukça ivedi telgrafta, Dışişleri Bakanı'nın hayretlerini beyan etmiş ve Müttefiklerin bunu asla onaylamadıklarının Yunan yönetimine yeniden bildirilmesini talep etmiştir.[1238]

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Henderson, aynı gün (29 Temmuz) şu oldukça ivedi ve gizli telgrafı Londra'ya göndermişti: "Durum süratle gelişiyor. Başkomutan Trakya cephesini teftiş ettikten sonra bu sorunu ciddiyetle izlemeye başlamıştır. Bugün öğleden sonra Fransız ve Italyan yüksek komiserleri, İstanbul'daki Yunan savaş gemileri konusunu ele almışlardır." Henderson'un görüşünce bu gemiler orada bırakılmalı ama gerekirse rehine olarak enterne edilmeliydi. Yunan Maslahatgüzarı da bu konuda uyarılmış; Henderson'a verdiği yanıtlarda kaçamak yapmış; yarı gönüllü olarak ona, herhangi bir harekât yapılacaksa Müttefiklere önceden bilgi verileceğini söylemişti. Henderson yazısını şöyle sürdürmüştü: "Yunanlıların ihbarda bulunmadan hududu geçeceklerine hâlâ inanmıyorum. Yunanistan güç kullanarak Yakın Doğu çıkmazına bir çözüm bulmaya çalışıyor; ancak bunu yaparken Müttefik güçleriyle bir savaşa tutuşmaktan kaygılanıyor. Bu sırada hudutta da olaylar çıkabilir."[1239]

Ali Fethi (Okyar), Londra'ya muvasalat etmek üzere Paris'ten ayrıldı.[1240]

General Charles Townshend, İngiltere Avam Kamarası mebusu Yüzbaşı Gee'ye telgraf gönderdi:

> Mustafa Kemal ile görüştükten sonra şu kanıya vardım: Yunanlılar Anadolu'yu boşaltırlarsa barış hemen yapılabilecek. Dönüşümde bunu Hükümete anlatmak istiyorum. Çok iyi karşılandım.
>
> Türkiyeyi ziyaret etmeyeceğim yolunda verdiğim söz şarta bağlıydı. Meclis'te beni savunmanızı dilerim. Bu telgrafın örneğini ilgililere ve basına göndermenizi rica ederim.[1241]

İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Harry Lamb, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Balfour'a telgraf gönderdi: *Yarın burada Anadolu'nun özerkliğinin ilan edileceği açıklandı*.[1242]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times* Londra'da yeni teşekkül eden mühim bir cemiyet hakkında haber neşretti. Buna göre Aubrey Herbert'in mensub olduğu cemiyet; *İstanbulun, Şarkî Trakyanın ve İzmir dahil olduğu halde Anadolunun Türkiyaya iadesini* taleb ediyordu:

> Şark-ı Karîb ve Vasatî Cemiyeti dün (Koin Strit) [*Coin Street*] sokağında (? Rums) *[? Rooms*] salonunda cemiyetin reisi olan Lord (Edvard Glehen) [*Edward Gleichen*] taht-ı riyasetinde ictima etmişdir.
>
> Henüz pek yakın bir zamanda teşekkül etmiş olan bu cemiyetin başlıca gayesi Britanya İmparatorluğunda ve bütün Âlem-i İslâmiyetde Müslümanların hissiyatını tatmin edecek teveccühkârâne bir hatt-ı hareketin muhafazasıdır. Cemiyet İstanbulun, Şarkî Trakyanın ve İzmir dahil olduğu halde Anadolunun Türkiyaya iadesini, Türkiya ile dostane münasebatın tecdid ve tevsi'ini, Osmanlı milletinin kendi hududu dahilinde tam bir hakimiyete nailiyetini, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan yerlerde sakin Türk ekalliyetlerin müsavat-ı hukuka mazhariyetlerini, Arnavudluğun istiklaliyle beraber hududunun tahdidini iltizam etmekde ve Osmanlı İmparatorluğuyla dostane münasebatın idamesi İngilterenin halen ve istikbalen mesarıfını tenkîsa medar olacağını beyan eylemekdedir.
>
> Cemiyet âzâsından mebus (Obri Herbert) [*Aubrey Herbert*] Anadoluda cereyan eden vekayiin orada yaşayan Hıristiyan ekalliyetler içün dahi felaketengiz akıbetler tevlid eylediğini, Anadoluyu Türklerin yedd-i tasarrufuna iade etmek icab etdiğini, Bulgaristanın hukukunun dahi unutulmaması lazım geldiğini söylemişdir.

1238 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 361.
1239 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 361-362.
1240 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 555.
1241 İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan Hariciye Nâzırı Vekili Balfour'a 1 Ağustos tarihli ve 678 numaralı telgraf, Ek No. 140; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXXVIII-LXXIX.
1242 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 320-321.

Binbaşı (Ralf Gılayn) [*Ralph Glyn*] cemiyetin en ehemmiyetli vazifesi Şark-ı Karîb ve Şark-ı Vustadaki menfaatlarımızı kendi ahalimize tanıtdırmak noktasına masruf olacağını ve meseleyi iktisadî nokta-yı nazardan tenvir etmek icab edeceğini ve Türkiya ile ticarî münasebetleri olan kimselerin nesayih ve irşadatı istima' edildikden sonra semerebahş ve kat'î teklifat serd etmek ve Şark-ı Karîb ve Şark-ı Vustadaki menafiimizin mukteziyatına muvafık bir siyaseti parlamentonun nazar-ı dikkatine koymak kolay olacağını beyan etmişdir.

Reis şimdiki halde cemiyetin iktisadî nokta-yı nazardan işe başlayacağını Türkiya tüccarının bu mesele hakkındaki mütalaatını dinlemek üzere tüccarın bir heyet-i mebusasını kabul eylemesini hükümetinden taleb edeceğini söylemişdir.[1243]

Fotoğraf. *Lord (Albert) Edward Wilfred Gleichen* (National Portrait Gallery, London).

Fotoğraf. *Ralph George Campbell Glyn, Baron Glyn* (National Portrait Gallery, London).

TBMM Erzurum mebusu Mehmet Salih (Yeşiloğlu), Ankara'daki Türkiye Komünist Partisi Merkez Heyeti içtimaında dedi ki:

Erzurum'un (Salih oradan mebus) tarihinde kara bir leke var. Doğu Anadolu devrimci güçleri birleştirme atağına kalktığında, Mustafa Kemal Paşa ortaya çıktı. Halk eski yüksek unvanlıları pek görmek istemiyordu ve bu yüzden Mustafa Kemal'e bağlanmak istemedi. O şöyle dedi: Ben sizinleyim. Apoletlerini indirmesini teklif ettik. O apoletlerini söktü. Bunu gazetede ilân etmesini teklif ettik. O bunu da yerine getirdi. Ama, iki-üç ay sonra buraya geldiğinde tanınacak gibi değildi. Eski ferdi diktatörlüğün aynısı. Eğer İngilizler ve bütün Avrupa işin şahsiyetlerde değil, halkta olduğunu bilmiş olsaydı, savaşımızın sonucu başka olurdu. Şimdi onların hükûmetleri, politik çizgisi olmayan ve bu yüzden hiç beklenmedik şartları kabul edebilecek olan Mustafa

[1243] İkdam, 8 Ağustos 1338-1922, Numero 9119, *Türkiyanın Hukukunu Tanıtdırmak İçün*, s. 2. Ayrıca: Peyâm-ı Sabah, 8 Ağustos 1338-1922, *Londrada Lehimizde Bir Cemiyet*, s. 1. Cemiyet reisi Tümgeneral Lord Edward Gleichen, İngiliz Kraliyeti nedimlerinden tecrübeli bir asker idi. İngiliz ordusunun en kıdemli piyade alayı kabul edilen *Grenadier Muhafızları* mensubuydu. Mısır'da, Güney Afrika'da ve Sudan'da harekatlara katıldı. Berlin'e ve Washington'a askerî ataşe tayin edildi. 1907 ilâ 1911 devresinde Askerî Harekat Dairesi Müdür Muavinliği görevini ifa etti. 1917-1918 senelerinde İngiliz İstihbarat Teşkilatı'nın Muhaberat Dairesi Umumî Müdürü idi (Wikipedia). *Glyn* bankacılık hanedanından Peterborough Piskoposu Edward Carr Glyn ile İskoç toprak sahiplerinin ekabirinden Sekizinci Argyll Dükü'nün kızı Mary Emma Campbell çiftinin oğlu olarak dünyaya gelen Ralph, fevkalâde seçkin bir aileye mensub idi. İrlanda'nın asayişine görevlendirilmiştir (1907). Harb-i Umumî hengamında İngiliz ordusunda vazife gören Binbaşı Ralph Glyn; Rusya'da, Balkanlarda harekatlara iştirak etti, Çanakkale Muharebesinde bulundu, Mısır'a ve Fransa'ya tavzif edildi (1914-1918). Birçok madalya ile taltif edilmiştir. 1922'ye gelindiğinde Muhazakâr Fırka mebusu sıfatıyla Avam Kamarasına dahil olmuştur. Gedikli bir mebustur. İşçi Fırkası döneminde Başvekalet Kalem-i Mahsusu makamında hizmet ettiği kaydedilmektedir (1931-1935). Ölümüne yakın *baron*luğa terfi edilerek Lordlar Kamarasına kabul olunmuştur [www.abingdon.gov.uk].

Kemal'le görüşme yapıyor. Bugünkü idarecilerimiz üç gruba ayrılıyor: Savaş taraftarları, savaşa karşı olanlar ve ne olur ne olmaz diye, bavulunu sıkanlar. Eğer hava olumsuz yönde gelişirse, bu adamlar halkı terk edecek. M. Kemal Paşa da onlardan biri. Eğer ciddi bir iş yapmak istiyorsanız, halkla konuşmalısınız.[1244]

Fotoğraf. *Mehmet Salih Yeşiloğlu* (TBMM Albümü, 2010, c. 1, s. 28).

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Yunan Dışişleri Bakanı Baltazzi Fransız Hükümeti'nin Yunanistan'la Türkiye arasında barış görüşmelerinin başlaması teklifi yaptığına ilişkin önceki gün çıkan söylentileri yalanladı*.[1245]

30 Temmuz 1922. İzmir'deki Yunan Fevkalâde Komiseri Stergiades, *İyonya* muhtar devletini ilân etti.[1246] *Müslümanların desteğini de kazanmak amacıyla Müttefiklerin barış anlaşmasına göre Halife'nin Sultan olarak kalacağı ve İslam alemindeki ününe dokunulmayacağı üzerinde ısrarla durdu*.[1247]

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Balfour'a telgraf gönderdi. Bentinck, *Yunan Dışişleri Bakanı'nı beş kez uyar*mıştır. *Her defasında Yunan Dışişleri Bakanı İstanbul'u işgal için harekete geçmeyeceklerine dair kesin güvenceler sun*muştur.[1248]

Horace Rumbold, Londra'dan İstanbul'a avdetle İngiliz Fevkalâde Komiserlik vazifesini tekrar deruhte etti.[1249] *Rumbold 30 Temmuz'da İstanbul'a dönünce Harington ve Brock ile yaptığı toplantıda olası Yunan harekâtına karşı alınacak tedbirleri görüştü. Harington Yunan birliklerinin sınırı geçmesi hâlinde uyarıda bulunacaklarını ardından onlara karşı koyacaklarını bir kez daha tekrarladı. Rumbold ise Hariciye Nâzırı'nın* [Ahmed İzzet Furgaç'ın] *hâlihazırda organize 2.000 Türk askeri ile 20.000 yedek askeri ihtiyaç halinde Harington'ın hizmetine verebileceğine dair önerisinden de bahsederek bunun o an için düşünülmediğini vurguladı*.[1250]

General Townshend *Hâkimiyet-i Milliye* muhabirine beyanat verdi: *Mensub olduğum fırkanın bütün düşüncesi Türkiyayı tahkim ve tahliye etmek, Türkleri kuvvetli bir millet olarak İngiltereye zahir görmekdir*. *Türkiyada şu seyahatım esnasında pek büyük bir harika gördüm*.[1251]

1244 Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 237.

1245 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 236.

1246 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 187.

1247 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 400.

1248 Bentinck'ten Balfour'a 30 Temmuz 1922, FO, 424/254, No. 99; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 344.

1249 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 557.

1250 Rumbold'dan Balfour'a, 1 Ağustos 1922, FO, 424/254, No. 131; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 346.

1251 İkdam, 2 Ağustos 1338-1922, Numero 9116, *Tavnshend Anadoluda Bir Harika Gördüğünü Söylüyor*, s. 1. "Townshend, Refet Paşa'nın köşkünde gazetecileri kabul etti. Hakimiyeti Milliye'nin sorularına cevap olarak Türkiye ile çocukluğundan beri ilgilendiğini, mensup olduğu partinin, İngiltere'ye yardımcı kuvvetli bir Türkiye

Townshend, 30 Temmuz Pazar günü otomobille sabahın erken saatlerinde yanında Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa olduğu halde Konya'ya hareket etmiştir.[1252]

> General Townshend'in Anadolu seyahati Türk çevrelerinde de coşku ve heyecan yaratmıştı. Sovyet elçisi Aralov, bu geziyle ilgili olarak Mustafa Kemal'in "General Townshend'in Türkiye'ye gelişinin siyasal bir önemi olmadığını kendisine söylediğini" hatıralarında belirtmekle birlikte, tam aksine başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, görüştüğü bütün Millî Mücadele ricâli generale karşı saygı ve alâka göstermişlerdi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa generalle iki kez görüşmüştür. Ankara'da İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey olmak üzere birçok vekil ve devlet erkânı Townshend'in geliş ve gidişlerinde yapılan istikbâl törenlerinde hazır bulunmuşlardı. Ankara'da General Townshend'in şerefine hem Meclis, hem de Rauf Bey yemek ziyafeti vermişti. Yine Adana'ya ve Konya'ya gelişlerinde bu vilayetlerin valileri tarafından General Townshend istikbâl törenleriyle karşılanmıştı. Yine Konya-Ankara, Ankara-Konya seyahatlerinde generale özel bir otomobil ve Adana-Konya ve Konya-Adana seyahatlerinde ise özel bir tren tahsis edilmişti. Bütün bunlar bize göstermektedir ki, Ankara, General Townshend'e birçok yabancı konuğa gösterilmeyen ayrı bir ehemmiyet ve hürmet göstermişti.[1253]

Mustafa Kemal, *Devlet Demiryolları Müdüriyet-i Umumiyyesine* telgraf keşide eyledi: *1- General Townshend bugün 30.7.38 sabahı Ankara'dan hareketle akşam Konya'da bulunacaklardır. Yarınki Pazartesi günü Konya'da istirahat ve Salı günü Adana İskenderun tarikiyle seyahatine devam edeceklerdir. Tren seyahati Demir Yolları Müdüriyet-i Umumiyyesince tanzim olunacaktır. 2-Konya Vilâyetine Demir Yolları Müdüriyet-i Umumiyyesine Yazılmıştır*.[1254]

İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad'ın (Belger) *delâletiyle* TBMM Hariciye Vekâletine mektub gönderildi ve Mustafa Kemal'in *doğrudan doğruya* emrine verilmesi üzere mektubun ilavesinde 2091 lira 72 kuruşluk çek yer aldı. Nihad Reşad, Ağaoğlu Ahmed vasıtasıyla 7.896,45 Frank (731 lira 15 kuruş) değerinde bir çek daha göndermiştir.[1255]

İstanbul matbuatından *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesi: Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç), *İstanbul'un tarafsızlığını ihlal eden bir harekete müsaade edilmemesini talep etti*. *Babıâli'ye teminat verildi*.[1256]

ABD'de münteşir *The Indianapolis Star* gazetesi, "Müttefikler Türk Başkent'ini Savunmaya Hazır" başlıklı haber neşretti*: Trakya üzerinden ilerleyen Yunan kuvvetleri İstanbul'u hedef aldı, Müttefikler bu plana karşı çıktı*.[1257]

İspanyol *El Impercial* gazetesi yazıyor: Yunanistan Hariciye Nâzırı *Baltazzi, Fransa, İngiltere ve İtalya hükümetlerine bir nota göndererek Asya ve Türk-Yunan sorununun çözümüne ilişkin önerilerini iletmiş ancak bu nota kamuoyuyla paylaşılmamıştır*.[1258]

Katolik-monarşistt *L'Action Française* gazetesi yazıyor. *Kral Konstantin, "hareket hürriyetini geri aldığını" ve "Türkleri barışa zorlamak için" İstanbul üzerine yürüyeceğini ilân etti. Bu amaçla Anadolu cephesinden 30.000 asker çekerek Trakya'ya gönderdi. Öte yandan Anadolu'da Yunan işgali altındaki*

---

arzuladığını, eskisi gibi Türk-İngiliz dostluğunun kurulacağından ümitli olduğunu söyledi." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 554.

1252 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 254.

1253 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 255-256. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1254 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 254.

1255 *ATASE Arşivi*, 37-102; Aktaran: Y. Doğan Çetinkaya. (2023, Haziran). Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Dekontları ve Hint Yardımları (1921-1923). *Toplumsal Tarih*, (354), s. 39.

1256 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 558.

1257 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 203.

1258 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 236.

bölgelerin İyonya adında "otonom bir Devlet" haline getirildiğini açıkladı. II. Guillaume'un eniştesinin bu tutum ve davranışlarının kamuoyunu son derece kızdıracağı tabiî idi. "Savaş meydanlarında Türklere yenilen Yunanlılar Konstantin'in ordularının düşmanla karşılaşmayacakları bir yerde zafer kazanabileceklerini anladılar ve bu nedenle İstanbul'a yürümeyi kararlaştırdılar."[1259]

31 Temmuz 1922. İngiliz muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesi, Batı Anadolu'dan bindirilen *25.000 Yunan birliğinin Trakya'ya ulaştığı*nı yazıyor.[1260]

Esbak Şeyhü'l-İslâm ve Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi: *Yunanlıların savaşı kaybetmelerinde Mustafa Kemal'in kahramanlığı kadar, belki de ondan da çok, Yunan komutanının hatalarının büyük payı vardır. Örneğin, Yunan komutan, Anadolu'daki kuvvetlerinden 50 bin askerini Rumeli'ye kaydırarak büyük hata işlemişti*.[1261]

Fransız *Le Matin* gazetesi, Tümgeneral Townshend'in Avam Kamarası üyesi Yüzbaşı Gee'ye gönderdiği telgrafı neşretti:

> Mustafa Kemal Paşa ile görüştükten sonra İzmir vilayetinin ve Anadolu'da işgal altında bulunan yerlerin Yunanlar tarafından derhal tahliye edilmesiyle sulhun istihsal edeceğine kânî oldum.
>
> Türkiye'de her ferd şerefli bir sulh arzu ediyor. Ankara'daki Fransız İrtibat Zabiti benim nokta-i nazarıma tamamıyla iştirak ediyor.
>
> Eğer şimdiki sulh teşebbüsleri akim kalırsa bundan pek ciddi bir vaziyyet tahaddüs edecektir. Müslümanlar arasında on yedi senedenberi elde ettiğim tecrübeler buna şüphe olmadığını gösteriyor. Avdetimde mezkûr vaziyeti hükümete izah edeceğim her sınıf halktan gördüğüm hüsn-i kabul harikulâdedir.
>
> Townshend[1262]

1 Ağustos 1922. İngiliz liberal *The Guardian* gazetesi, "General Townshend Görevinde" başlıklı haber neşretti. *Townshend'in Ankara'yı ziyaretinden sonraki açıklamasına yer verilmiştir: Townshend, Ulusal Meclis'e sıcak karşılamasından ötürü minnettar olduğunu dile getirdikten sonra Türkiye'yi sağlam ve dinç bulduğunu, ziyaretinin amacının barışın yeniden sağlanması olduğunu ve bunu başarıyla tamamladığını belirtmiştir. Ayrıca Yunanların hızlı bir şekilde Anadolu'yu boşalttıkları takdirde hızlı bir barışın sağlanabileceğini, diğer bütün noktaların çözülebileceğini, Türkiye'nin onurlu bir barış istediğini belirtmiş ve son olarak barış müzakerelerinin ertelenmesi ya da durması halinde ciddi durumlarla karşılaşılacağını dile getirmiştir*.[1263]

Paris'de münteşir *L'Echo de Paris* gazetesi yazıyor: *Kral Konstantin, teşebbüslerinin Londra hükümetince hoşnutsuzluk gösterilmeden karşılanacağını düşünmese İstanbul'u işgal ve İyonya'nın otonomisini ilânını aklının ucundan geçiremezdi…*[1264]

1259 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 289. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1260 Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 180.

1261 Mustafa Sabri Efendi, *Hilafetin İlgasının Arka Planı*, 2024, s. 197.

1262 Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 253-254. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1263 Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 182.

1264 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 288-289.

4 Ağustos 1922. İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Doğu Trakya bölgesinde Yunan ordularının konuşlanması, devam ediyor. Ancak İstanbul halkı sakinliğini koruyor*.[1265]

5 Ağustos 1922. İspanyol matbuatı yazıyor: *İngiltere Hükümet Başkanı Lloyd George, Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, sözlerine Türkiye'nin 1914 savaşına girmesinin savaşı iki yıl uzattığını ve bu nedenle de bir müttefik komisyonunun Yunanlıların İzmir'i işgaline izin verdiğini söyleyerek başlamıştır. Yaşanan gelişmelerin ardından artık Türkiye'nin müttefiklerden garantiler istemeye başladığı ancak İngiltere'nin Yunanistan'a bir ayrıcalık tanımadığını aksine İstanbul'u savunarak onların emellerine karşı geldiğini söylemiştir. Lloyd George, İngiltere'nin şu anki belirsiz politika ile ilerleyemeyeceğini ve etnik azınlıkların gerçekten ve etkili bir şekilde korunması için garantiler istemek zorunda olduğunu da sözlerine eklemiştir*.[1266]

24 Ağustos 1922. Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Poincaré, Ali Fethi'yi (Okyar) kabul etti. Ali Fethi'nin Fransız matbuatına beyanatı *Petit Parisien* ve *Matin* gazetelerine neşredildi: *Türkiye, Küçük Asya tahliye edilmek şartıyla bir ateşkes yapılmasına, hatta ateşkesten önce barış şartlarını müzakere etmeye hazırdır. Bundan başka Türkiye, Boğazların serbestisi için fiilen teminat vermeyi ve azınlıkların himayesinde kâfi sayılacak her türlü tedbiri kabule hazırdır*.[1267] *Ankara (Venedik) Konferansına iştiraki kabul ettiğini beyan etmiştir*.[1268]

25 Ağustos 1922. Kontrollü Büyük Taarruz'un 3'üncü günü. Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi yazıyor: 27 Temmuz'da Konya Akşehir'de Mustafa Kemal'le gizli görüşen İngiliz Muhafazakâr General *Townshend Londra'ya gelip Türk Ordusunun kuvvetini övdü*.[1269] Türk silâhlı kuvvetlerin mevcudu: *85.000 tüfek, 5282 süvari, 2025 hafif makineli tüfek, 839 ağır makineli tüfek, 323 top, 10 uçak.* Yunan silâhlı kuvvetlerin mevcudu: *90.000 tüfek, 1280 süvari, 3139 hafif makineli tüfek, 1280 ağır makineli tüfek, 418 top, 50 uçak*.[1270]

Amerikan gazetesi *New York Herald Tribune*, 11 Kasım 1938 tarihli nüshasında şu mühim gerçekliği ifade etmiştir:

> Kemal [..] neredeyse bir yılı silah, cephane ve üniforma gibi her türlü askeri gereci kaçak olarak toplamakla geçirdi. Bunların bir kısmını Rusya'dan, bir kısmını Antalya'daki İtalyanlar'dan ve hatta Yunanlıları İzmir'de destekleyen İngilizler'den alıyordu. Kemal'in ordusu saldırıya hazır olduğunda, Fransa'daki Amerikan ordu fazlası malzemeleri satan dükkânlardan bile silah edindiği ortaya çıktı. Ayrıca Türkler'in ateşkesten sonra İtilaf Devletleri'ne bıraktıkları kullanılmaz haldeki toplar tamir edilmiş ve yeniden Jön Türkler'in eline geçmişti.[1271]

Mustafa Kemal, Heyet-i Vekile Riyasetine ve Meclis İkinci Riyasetine şifreli telgraf göndererek, taarruz edileceğini bildirdi.[1272]

1265 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 338. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1266 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 338. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1267 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 595.

1268 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 233.

1269 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 189.

1270 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 190.

1271 Nuri Çolakoğlu, *Dünya Basınında Atatürk*, 2008, s. 111.

1272 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 597.

Tablo 5: Türk Kaynaklarına Göre, Büyük Taarruz Öncesinde Türk ve Yunan Ordularının Mevcutları[1064]

	Subay	Er	Tüfek	Makineli Hf.	Makineli Ağ.
Türk Ordusu	8659	199.283[1065]	100.352	2025	839
Yunan Ordusu	6565	218.432	90.000	3139	1280

	Top	Kılıç	Uçak	Kamyon	Oto. Ve Ambulans
Türk Ordusu	323	5282	10	198	33
Yunan Ordusu	418	1280	50	4036	1776

Tablo. Kontrollü Büyük Taarruz arifesinde Türk-Yunan silâhlı kuvvetlerinin sayıca ve teçhizatça mukayesesi.[1273] Halbuki devrin askerî müktesebatında taarruz eden tarafın mutlak bir zafer elde edebilmesi için müdafiî taraftan en az üç misli daha fazla sayıda olması lâzımdı.

Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri 4'üncü Şube Kurmay Başkanı Spiridonos, *Yunan kuvvetlerinin en önemli zaafının cephane eksikliği olduğunu*; *Türklerinse Ruslar ve "Yunanlıların eski, Türklerin yeni müttefikleri olan Fransa ve İtalya" sayesinde cephane bolluğuna sahip olduklarını* belirtiyor.[1274]

Yunan Anadolu Seferî Kuvvetleri Askerî Müsteşarı Stratigos: *Savaştığı ve kendisiyle barış masasına oturacak devletler, gayrı meşru yöntemlerle kendisine* [Mustafa Kemal'e] *bolca savaş malzemesi sağlamakta ve Mustafa Kemal'in ordusunu savaş kazanma yeteneğine sahip olacak şekilde desteklemekteydiler*.[1275]

İlginç bir vekayi olarak *Ağustos'un ikinci yarısında İzmir, gemiyle Anadolu'yu terk etmeye çalışan insanlarla doludur*.[1276]

26 Ağustos 1922. TBMM Hükümeti birlikleri *1310 rakımlı tepe yanındaki* Yunan mevzilerine taarruza kalktı.[1277]

> 26 ağustos'da alınan sonuçlar çok umut verici idi. Çünkü düşmanın, uzun zamandan beri tahkim ettiği bir hat üzerinde bulunan Kaleciksivrisi, Belentepe ve Tınaztepe gibi üç önemli yer ele geçirilmiş, öteki cephelerde de istenilenler gerçekleşmişti. Fakat henüz cephe yarılamamıştı. Bununla beraber gece gelen haberlerden, Yunanlıların geri çekilmeğe başladıkları ve sabaha karşı da, terkettikleri mevzilerinin, Türk askerleri tarafından işgal edildiği öğrenildi.[1278]

Uşak'da bulunan Yunan subay Nikos Vasilikos'un günlük kaydı:

> Kesin gözüyle bakılan Türk taarruzunu beklerken bütün gece uykusuz kaldık... İlk düşman dalgaları geri püskürtülüyor, ama hemen daha yoğun, daha saldırgan ve kararlı taarruzlar geliyor... Birkaç saat sonra ölecek olan Astsubay Aggelopulos soğukkanlı ve ilgisiz bir şekilde, "Vasilikos, olayları nasıl görüyorsun? Türkler çok kızgın görünmüyorlar mı?" diye sorduğu sırada kurşunlar ötüyor ve başımızı kaldırmaya fırsat vermiyorlardı. ilk umudun yerini, umutsuzluk aldı. İlk andan itibaren durum kritik ve ciddi bir şekil aldı... Mücadele azgın bir şekilde cereyan ediyor. Ağızlarında "Urra!" ile yoğun dalgalar halinde saldırıyor ve verdikleri ciddi kayıplara rağmen durmayı bilmiyorlar. Ağır [Türk] bombardımanı ciddi kayıplara sebep oluyor. Aynı zamanda Afyon şehri de bombalanıyor... Güneş Kalecik'teki mücadeleden daha feci bir manzarayı aydınlatmamıştır. Her yerde

1273 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 462.
1274 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 464.
1275 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 464.
1276 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 484.
1277 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 190.
1278 İsmet İnönü, "Millî Mücâdele", *Ulus,* 7 Haziran 1968; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 162-163.

> gömülmemiş cesetler var. Ağır yaralıların inlemeler; duyuluyor ve onların taşınması pek çok tehlikeyi içerdiğinden dolayı yavaş gerçekleşiyor... Bu dehşetli manzaraya, bombardıman ateşinin sebep olduğu kuru otların yanması da eklendi... Bütün gün boyunca durum kritikliğini korudu. Türkler birbiri ardı sıra devam eden hücumlarıyla gediği büyütmek istediler. Tüm saldırılarımıza inat ve kararlılıkla karşı koyuyorlar... Sürekli büyük kayıplar veriyoruz. Ağustos 1922, Anadolu Harekatı'nın trajik sonunun başlangıcıdır.[1279]

Sabık Meclis-i Mebusan Reis Vekili, Bâb-ı Âlî Evkâf ve Maliye Nâzırı İttihadçı Hüseyin Kâzım Kadri:

> Rivayet edildiğine göre Yunan ordusunun, yanlış bir manevra yüzünden Sakarya'dan ricata mecbur olması, o zamana kadar devam eden tedafüî bir hareketi tecavüzî bir vaz'a inkılap ettirdi ve nihayet Yunanlıların her taraftan ricat ve hezimetleri de Mustafa Kemal'in mevkiini kuvvetlendirdiği derecede İstanbul hükümetini vahim bir hale düşürdü. Bundan sonra da Mudanya Mukavelesi'yle yeni bir vaziyet hususle geldi.[1280]

Müttefiklerin birtakım stratejik müdahaleleri, *Kontrollü Büyük Taarruz*un yapılabilmesini sağlayan fevkalâde faktördür. 1922 İngiliz yıllık raporunu 7 Kasım 1923 tarihinde Londra'ya gönderen İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Nevile Henderson, söz konusu fevkalâde faktörü önemli ölçüde ifade etmiştir. Batı Anadolu'daki Yunan ordusu zayıflatılmış, gerçekleşmesi muhakkak olan tahliye muamelesi "şerefli" mağlubiyet suretinde hızlandırılmıştır. Gayr-ı resmî salahiyettar mümessil Ali Fethi'nin (Okyar) Londra'daki resmî temaslarının "başarısız" olduğu propangadası, kamuflajdır, sahte bayraktır. Kemalist cunta, kan dökme taraftarı olmadığını beyan zımnında taarruz yapacağını ifade etmiş; silâha müracaat, sükût ikrardandır kabilinden açıkça men edilmeyerek taarruza müsaade edilmiştir. İzmir ve havalisinden Yunan 2 tümenin Trakya'ya kaydırılması ve Batı Anadolu'daki Yunan kuvvetleriyle TBMM Hükümeti kuvvetlerinin müsavi hale gelmeleri, taarruz kararına katkı sağlamıştır:

> Ankara, Müttefik Güçleri'nin bölünmesi ve gecikmesi fırsatından tamamıyla yararlanıyordu ve Yunanlıların ihtiyatsız hareketleri işlerine geliyordu. Milliyetçilerin askeri teçhizatı, Rusya, Fransa ve İtalyan kaynakları tarafından tedarik edilen malzemelerle yenilenmişti. İstanbul'a karşı Yunan tehdidi konusunda Müttefik Güçleri tarafından benimsenen tutum onları fazlasıyla cesaretlendirdi. Trakya'ya birlikleri sevk edilerek yerlerinden kaydırılan Yunan Ordusu'ndaki yılgınlık tohumları, İstanbul'un işgali ümitlerinin engellenmesinden sonra başlayan tepkinin sonucunda hızlıca büyümüştü. Eninde sonunda tehliye etmeye mahkum oldukları ülkedeki Yunan Ordusu'nun morali bozuldukça, Türk Ordusu'nun maneviyatı kuvvetleniyordu. Ankara Hükümeti, Ağustos ayındaki Harp Tazminatları Görüşmeleri'nin başarısızlığından, Fransızların verdiği neredeyse açık destekten ve İtalyanların bir nebze daha örtülü tarafgirliğinden cesaretlendi. Ankara'nın cevap alamadığı, 22 Nisan tarihli Müttefik Devletleri'ne verdiği karşı teklifinden bu yana dört ay geçmişti. Mart ayına nazaran Büyük Britanya'nın daha aleyhte olduğunu ve sunulan şartların daha olumsuz olduğunu fark ettikleri için ön görüşmelere pek önem vermediler. Temmuz ayında Londra'yı ziyaret ettiğinde Dışişleri Bakanlığı'nda Sir William Tyrrell ve Bay Lindsay tarafından kabul edilen Fethi Bey'in, aslında o sırada hasta olan Lord Curzon tarafından kabul edilmediği palavrasına abartılı bir önem atfedildi. Bay Lloyd George'un Yakındoğu meselesi ile ilgili Avam Kamarası'nda 4 Ağustos günü yaptığı konuşmaya yönelik öfkeleri daha mazur görülebilirdi. O konuşmayı, bir anlamda Mart Önerileri'nin Türkiye aleyhine geliştirilmesi ve Yunanlıların İstanbul'u işgallerinin engellenmesinden vazgeçilmesi olarak algıladılar. Hâlâ Müttefik Güçleri davet şeklini ve görev tanımlarını tartışıyorken Türkler Venedik Konferansı'ndaki durumlarını güçlendirmek amacıyla meseleye silahlı bir müdahalenin gerekli olduğuna karar verdiler. Fırsatın geldiğine inanan Mustafa Kemal, saldırı konusunda kararını verdi. Kazanılan başarı, bize bir mucize iken, Türkleri pek de şaşırtmamış görünüyordu.[1281]

> [..] Yunanlıların iki askeri kolordusu veya muadil birliğini Trakya'ya çekmeleri, Anadolu'daki kuvvetlerinin sayısını azaltarak, Türklerinkiyle denk duruma getirmişti. Hükümetlerinin Anadolu'yu tahliye etmeye karar verdiği bilgisi, Yunan kuvvetlerinin moralini çoktan etkilemişti ve Türkler haklı olarak, nasılsa kısa bir zamanda

1279 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 469.
1280 Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, 2018, s. 335.
1281 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922,* 2011, s. 49-51.

> tahliye edilecek olan bir toprak için Yunan askerlerinin ciddi olarak savaşma isteğinin azalmış olacağını öngörebilirdi. [..][1282]

> [..] Yunan başbakanı beklenmedik bir kararla Anadolu'daki iki tümenini Trakya'daki ordusuyla birleşmek üzere geri çağırdı. Ardından, İtilafçılardan İstanbul'a giriş izni istedi. Sakarya'daki küçük düşürücü bozgundan sonra. Yunan ordusunun yeniden bir şans yakalamasını sağlayacak tek şey İstanbul'un işgali gibi görünüyordu. Fakat İtilafçılar Yunanlılara İstanbul üzerine ytirüme izni vermeyi reddettiler. Mustafa Kemal'e göre, iki Yunan tümeninin Anadolu'dan çekilmesi aslında çok iyi bir haberdi; böylece Anadolu'daki Yunan birliklerinin sayısı azalacak, iki tarafın asker sayısı eşitlenecekti.[1283]

Kasım 1922'de, Yunan askerî ihtilal mahkemesi, vatana ihanetle yargıladığı maznunlara şu "suç"u isnad edecekdir: *İstanbul üzerine çocukça bir saldırıda bulunmak için askeri birlikleri Küçük Asya'dan Trakya'ya gönderip düşmana saldırı fırsatı vermek*.[1284]

27 Ağustos 1922. Yunan birlikleri askerî malzemelerini imha edip kademeli savunma hattı kurmak ve ricat etmek suretiyle Afyon'u boşaltı. Türk 1'nci Ordusu Afyon'u istirdad etti.[1285]

Fotoğraf. *Yunanlılar tarafından 27 Ağustosda* [Büyük Taarruz'un 2'nci gününde] *tahliye edilerek evvelki gün* [28 Ağustos'ta] *kahraman Anadolu İslâm Ordusu tarafından halkının azîm tezâhürât-ı meserretkârânesi arasında istir*[d]*ad edilmiş olan cefâkâr ve fedâkâr [Afyon Karahisarı]mız*.[1286]

Yunanlılar taarruzdan haberdar. Kontrollü bir biçimde müdafaa hattı kurmak suretiyle tedricen ricat ediyor, kendi askerî malzemelerini imha ediyor ve dahi Türk meskûn mahallerini yakıyor. Yunan işgal kuvvetlerinin büyük kısmı, Batı Anadolu sevahiline ulaşıyor tahliye ediliyor.

> Menderes Vadisi'ndeki savaş aldatmacasından sonra 27 Ağustos günü sabahı Türkler taarruzunu Afyonkarahisar cephesinden başlattı. Daha sonra ün kazanacak olan Albay Plastiras'ın emrindeki kuvvet dışında hiçbir yerde gerçek bir direnme ile karşılaşmadılar.[1287]

Venizelosculuk aleyhtarı Yunan muharrir G. Vlahos, Atina'da münteşir *Kathimerini (Hergün)* gazetesinde "Evine" serlevhalı makale neşretti. *Haciantoniyu'ya göre bu makale, Yunan Ordusu'nun gerileyişine zemin hazırlamak için kaleme alınmıştır. Makalede konferansların ürün vermediğinden, sonbahar ve kışın yaklaşmakta olduğundan ve Yunanistan'ın evine dönmesi gerektiğinden söz edilmiştir.*

1282 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922,* 2011, s. 182.
1283 Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 169.
1284 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 455.
1285 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 601.
1286 Tevhîd-i Efkâr, 30 Ağustos 1338-1922, Numero 3466-438, *Afyon Karahisarımızın Şanlı Sûretde İstirdâdı*, s. 1.
1287 İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Henderson'dan Curzon'a yıllık gizli rapor, 7 Kasım 1923; Aktaran: Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 51.

Haciantoniyu Atina'da cephenin uzağında olan Antivenizelist yazar ve subayların bu görüşte olduklarını ve bu makalenin vatana ihanet anlamına geldiğini ifade etmektedir. Afyon'da Türk taarruzunun yaşandığı bir dönemde böylesine bir makale yayınlayan G. Vlahos, "herhangi biri değildir". Antivenizelistlerin önemli bir ismi, resmi bir kaynaktır. Türk taarruzunu öğrenir öğrenmez Haciantoniyu'nun deyimiyle, "sanki asker bunu istemiyormuş ve sanki Anadolu Yunanistan değilmiş gibi" bu makaleyi kaleme almıştır. 28-29 Ağustos'ta Kathimerini'nin makaleyi içeren sayısı Anadolu'ya ulaşmış ve Haciantoniyu'nun iddiasına göre "büyük bir umutsuzluğa sebep olmuş ve savaşanlara vatanseverlik yerine kaçış fikrini empoze etmiştir".[1288]

28 Ağustos 1922. İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol, ABD Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi: *Türkler bütün cephelerde saldırıya geçmiş olduklarından, Anadolu ile bütün haberleşme kesilmiştir*.[1289]

İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Sör Harry Lamb, Curzon'a telgraf gönderdi: Türklerin *gerçek saldırı*sı Uşak mıntıkasından bekleniyor.[1290]

Lord Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'a telgraf gönderdi: *Yunan kuvvetlerinin Anadolu'yu boşaltmaları konusunun görüşülmesi noktasında Fransa ısrarcı*. Bu hususda Yüksek Komiserin görüşü nedir?[1291]

Curzon, Bükreş'deki ve Belgrad'daki İngiliz sefirlerine telgraflar gönderdi. *Romanya ve Yugoslavya Hükümetleri de, "Sevr Antlaşması'nı değiştirmek için" yapılacağını sandıkları Venedik Konferansı'na katılmak istediklerini belirtmişlerdi. Lord Curzon, Bükreş ve Belgrad temsilciliklerine Venedik Konferansı'nın genel bir barış konferansı olmayacağını bildiriyor. Konferans, Türkiye'yle Yunanistan'ı mütareke yapmaya ve mart ayında Paris'te saptanan şartları kabul etmeye çağıracaktır.*[1292]

"Onbaşı" Halide Edib (Adıvar), Başkumandan Mustafa Kemal ile bir muhaveresini nakleder:

> Geçmiş günlerde neler çekmiş olduğunu düşünerek Mustafa Kemal Paşa'nın neşesi insana ferahlık veriyordu, dedim ki:
>
> "İzmir'i aldıktan sonra artık biraz dinlenirsiniz Paşam. Çok yoruldunuz."
>
> "Dinlenmek mi? Yunanlılardan sonra birbirimizle kavga edeceğiz, birbirimizi yiyeceğiz."
>
> "Niçin? O kadar yapılacak iş var ki!"
>
> "Ya, bana muhalefet etmiş olan adamlar?"
>
> "Bu, bir millet meclisinde tabii değil mi?"
>
> Burada gözleri tehlikeli surette parladı ve ikinci gruptan iki isim zikrederek onların halk tarafından linç edilmeye layık olduklarını söyledi.[1293]

1288 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 474.
1289 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 605.
1290 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 352.
1291 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 352.
1292 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 352.
1293 Halide Edip Adıvar. (1998). *Türkün Ateşle İmtihanı* içinde (c. 3, s. 74-75). İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.

Halide Edib'in hatıratına Türkiye'de sansür uygulanmıştır. Örneğin "Dinlenmek mi? Yunanlılardan sonra birbirimizle kavga edeceğiz, birbirimizi yiyeceğiz." cümlesinin aslı İngilizce "I will have those lynched by the people. No, I will not rest, we will kill each other." idi.[1294]

> Halide Edib'in milli mücadele dönemi hatıraları önce "Asia" dergisinde, daha sonra da Turkish Ordeal adıyla 1928 yılında Amerika'da yayımlanmış, Türkçe'de ise 31 sene sonra, 1959-60 yıllarında 'Hayat Mecmuası'nda "Milli Mücadele Hatıraları" adıyla tefrika edilmiş; 1962 yılında da "Türkün Ateşle imtihanı" adıyla yayımlanmıştır. Ancak kitap aynen çevrilmemiş, bazı bölümleri kısaltılmış, Mustafa Kemal'e yönelik ağır eleştiriler ise hemen hemen hiç yer almamıştır.[1295]

Uşak'da bulunan Yunan subay Nikos Vasilikos'un günlük kaydı:

> …[Türkler] gece çevredeki tüm tepeleri aldılar ve bizi sığınağa hapsettiler. Neredeyse tamamen çevrilmiş durumdayız. Dağınık olarak, tek çıkış durumundaki kuzeye çekiliyoruz. Sığınağın ağzındaki ilk geçide geldiğimizde, karşı tepeyi almış az sayıdaki, ancak çoğunluğu köylülerden oluşan Türklerin açtığı ateşe maruz kalıyoruz. [Türkler] ayakta ateş ediyorlardı ve panik düzenimizi bozdu. Sığınaktan çıkmak için herkes koşuyordu. Aynı anda taşımacılar yüklerini atıp, atlı olarak panikle dört nala kaçıyorlardı. İç burkan, umutsuz bir durum. 300 Türk, 10 bin eri kovaladı. Pek çok top ve makineli tüfek, yüklemeye fırsat bulunamadan Türklerin eline geçti... Birçoğu yaralandı, bir o kadarı hayatını kaybetti... Zavallı yaralılar, iç burkarcasına yalvararak arkadaşlarının yardım etmesini istiyorlardı. Hiç kimse yardım eli uzatmıyor, herkes kaçarak kurtulmak istiyor... Hiç kimse nereye gittiğimizi bilmiyor. Hiç kimse, hiç kimseye emretme ve emredilme yetkisi vermiyor. Başsız, lidersiz, nereye gittiğini, nerede bulunduğunu ve ne olacağını bilmeyen ayak takımına dönüştük. Gece yarısı, Türk köyüne varıldığında, üşümekte olan askerleri ısıtması için köy yakılmıştır. Askerlerin bir örtüsü ve battaniyesi yoktu... Ateşin yanında koyunlar gibi, biri diğerine yaslanmış geceledilerler. Açlık bizi kırıp geçiriyor. Tek battaniyeyi yayıyor ve Manoli İlyaki'yle birlikte dinleniyoruz.[1296]

İzmir'deki İngiliz Başkonsolosu Sör Harry Lamb, gece vakti Lord Curzon'a ve Rumbold'a telgraflar gönderdi: *26 Ağustos günü Türklerin (...) Uşak doğusunda demiryolunu keserek Afyonkarahisar'ı tecrit ettiklerini öğrendim. Afyon'un Türkler tarafından zaptedildiği bile haber verildi*.[1297]

29 Ağustos 1922. Şam'daki İngiliz Konsolos Palmer'den Hariciye Nâzırı Curzon'a 251 numaralı mahrem muhtıra: *Türk-Fransız anlaşması Mustafa Kemal'e biraz nefes aldırdı, yoksa bir ayaklanma patlak verecekti.*[1298]

İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Sör Harry Lamb, Curzon'a telgraf gönderdi: *Afyon'un ele geçirilişi resmen doğrulanmadı, fakat 26 Ağustostan beri şiddetli çarpışmaların sürdüğü kabul edil*iyor. *İzmir ve Manisa'ya 400 yaralı gelmiştir. Yunan ordusu bütün taşıtlara el koyuyor*. Lamb, bu telgrafından birkaç saat sonra ilaveten bildiyor: *Yunanlar Afyonkarahisar'ı boşaltmak zorunda kaldıklarını şimdi kabul ediyorlar*. *Ama Uşak'ın batısında demiryolunu kesmeye çalışan Türkler geri püskürtüldü*.[1299]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a 365 numaralı telgraf gönderdi: *Anadolu'daki Yunan cephesine karşı, oldukça geniş çapta olduğu anlaşılan Kemalist taarruz başlamıştır. Anadolu'yla bağlantı kesiktir ve şimdiye kadar alınabilen tek haber, Afyonkarahisar'la*

1294 "Bunları insanlara linç ettireceğim. Hayır, dinlenmeyeceğiz; birbirimizi öldüreceğiz." Halidé Edib. (1928). *The Turkish Ordeal* (p. 355). Great Britain, London: John Murray.

1295 Emel Akal. (2013). *Moskova-Ankara-Londra Üçgeninde İştirakiyuncular, Komünistler ve Paşa Hazretleri* içinde (s. 99). İstanbul: İletişim Yayınları.

1296 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 469-470.

1297 FO, 424/254, s. 134, No. 167; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 353.

1298 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXXV.

1299 FO, 424/254, s. 137, No. 178; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 353.

Kütahya'nın belki de Kemalistlerin eline düşmüş olmasıdır.[1300] Rumbold 366 numaralı ikinci bir telgraf gönderdi: *Kemalistlerin Anadolu limanlarını yabancı gemilere kapatmış oldukları, hiç kimsenin karadan ya da denizden İzmir'e gitmesine izin vermedikleri bildiri*liyor. *Bir İtalyan gemisi de Antalya limanına sokulmamıştır. Bu tedbirlerin taarruzla ilgili olduğu anlaşılıyor*.[1301]

Rumbold, Curzon'a 770 numaralı telgraf gönderdi:

> Mustafa Kemal'in 19 Ağustos'ta yaptığı bildirilen konuşmasının çevirisi ilişikte sunulmuştur. Konuşma, gerçekten yapılmış ise, pek ilginç değildir. Mustafa Kemal'in meydan okuyan tonu bir yana, İngiltere'ye yaklaşmak istediği seziliyor. Ama konuşmanın gerçekliği konusunda kuşkum var, bunun ihtiyatla karşılanması gerekir. Mustafa Kemal'in 21 Ağustos'ta Ankara'da verdiği bildirilen resepsiyon konusunda henüz yeterli bilgi alamadım.
>
> Ek. 19 Ağustos Mustafa Kemal'in T.B.M.M.'de Yaptığı Konuşmanın Çevirisi
>
> Rusya ile ilişkilerimiz kötü görülüyor. Ama topraklarımızda gözü olmayan Rusya bizim dostumuzdur. Barış tekliflerine barışçı düşüncelerle cevap verdik. İngiltere barışı geciktiriyor ve bir tarafı açıkça yüreklendiriyor.
>
> Katliam hikâyeleri düşmanlarımızca bir silah olarak kullanılıyor. Yunan zulümleri gözardı ediliyor. Yunanistan'ın İstanbul'u işgal tehdidi bizi etkilemez. İstanbul zaten işgal altında.
>
> Anadolu'da Rum muhtariyetinin önemi yoktur. Biz yurdumuzun toprak bütünlüğünü ve tam bağımsızlığını istiyoruz. Gelecek için umutluyuz. Müttefiklerin Doğudaki çıkarlarını tartışmıyoruz. Ekonomik imtiyazlar konusunu görüşmeye hazırız. Ama ekonomik sömürüyü kabul edemeyiz. Bizim temsilcimiz Londra'da kabul edilmedikçe Anadolu'ya İngiliz temsilcisini kabul etmemiz askıdadır.[1302]

19 Ağustos 1922 günü TBMM hem alenî hem hafî içtima etmiştir fakat zabıtlara göre Mustafa Kemal o günkü celselerde bulunmamış, konuşma yapmamıştır. Bununla birlikte Rumbold'a böyle bir raporun teslim edilmesi ve ihtiyatlı Rumbold'un mezkûr nutku *Mustafa Kemal'in meydan okuyan tonu bir yana, İngiltere'ye yaklaşmak istediği seziliyor* şeklinde tahlil etmesi, oldukça önemlidir.

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Yunan Savaş Bakanlığı; İzmir'de bulunan Fransız askerî heyetinin görevine son vererek, güven duymadıkları bu heyetin cepheye gitmesini engelledi. Yunan Genel Kurmay Başkanı da Milliyetçilerin, İtalyanlardan aldıkları Spad uçaklarıyla Yunan hava kuvvetlerinin keşif yapmasını engelliklerini ve bundan yararlanan Türklerin yaptıkları yığınakların çok geç öğrenilebildiğini savunuyor*.[1303]

Bentinck, Curzon'a gizli telgraf da gönderdi:

> Yunanlar, İngiltere'nin "verdiği sözlerin arkasının gelmesini" bekliyorlar. "Elenizmin hayalinin hala gerçekleşmemiş olmasından" dolayı sabırsızlanıyorlar. "İngiliz aslanı sayesinde, Kral Konstantin'le Kraliçe Sophia'nın Ayasofya Kilisesi'nde kısa zamanda Bizans İmparatoru ve İmparatoriçesi tacını giymelerini" sabırsızlıkla bekliyor ve umuyorlar. Bu sorunun bütün gerçeklerini gözden geçirdikten sonra şu sonuca varmak zorundayım ki, tahmin ettiğim gibi, kendimiz İstanbul'un işgalini sonsuza dek sürdürmek amacında değilsek, onu (İstanbul'u) Yunanlara devretmek Doğu Sorununun tek çözüm yoludur... Lord Hazretlerince bilindiği gibi, Sevr Antlaşması'nın 36. maddesinde de bu çeşit bir çözüm yolu ima edilmişti.[1304]

1300 FO, 424/254, s. 136, No. 173; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 354-355.

1301 FO, 424/254, s. 136, No. 174; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 355.

1302 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXXIV-LXXXV.

1303 Bentinck'ten Curzon'a 29 Ağustos 1922, FO, 424/254, No. 170; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 368.

1304 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 356.

Harita. *Millî Ordunun taarruza başladığı (Afyon Karahisarı) mıntıkasıyla (Saray Köy)deki akıncımızın ve (Koca İli) Grubunun Bilecik kurbunda icra eylediği taarruz sahasını ve cebhenin heyet-i umumiyesini gösterir harita*
[Tevhîd-i Efkâr, 29 Ağustos 1338-1922, s. 1]

29 Ağustos'da İslâmköy'de bulunan Yunan 1'inci Kolordu Kumandanı Miralay Gonatas'ın belirttiğine göre *az sayıdaki* Türk *süvarilerin görünmesi dahi* Yunan piyade *taburlarını*n *dağılmasına sebeo oldu*. *Yunan askeri atlara binmek için toplar ve cephaneleri, hatta daha hızlı koşabilmek için silahlarını attı*.[1305]

30 Ağustos 1922. Kontrollü Büyük Taarruz'un 4'üncü günü. Yunan Genelkurmay Başkanı, "Yedi Düvel"den şikâyetçi: Müttefikler Mustafa Kemal'e "kredi ile ya da teslimat sırasında ödeme yapmak koşuluyla" askerî malzeme satarken; Yunanistan'a ise para peşin kırmızı meşin diyordu. Dahası, Yedi Düvel'e karşı harb ediyordu:

> 30 Ağustos 1922 tarihinde Yunan Genel Kurmay Başkanı; Milliyetçilerin Fransız ve İtalyanlardan kredi ile ya da teslimat sırasında ödeme yapmak koşuluyla satın aldıkları askerî malzemelerle kendilerine taarruz ettiklerini fakat Yunanların nakit ödeme mecburiyetinden dolayı askerî ihtiyaçlarını karşılayamadıklarını savundu. Buna örnek olarak son zamanlarda kendilerinin İngiltere'den uçak satın almalarını referans gösteren Yunan Genel Kurmay Başkanı, kendilerinin sadece Türklerle değil Bolşeviklerle ve Batı Avrupalılarla savaştıklarını iddia etmekteydi.[1306]

Londra'ya avdet eden General Townshend: *Mustafa Kemal Paşa hareketimden evvel son bir ihtimâl-i sulh olub olmadığını araştırmağı şiddetle rica ve bizimle sulh akd etmek için şerefli her şeyi yapacağını te'mîn etti.*[1307]

Yunan Bağımsız Tümeni, Yunan ordusuyla bağlantı kuramayarak batıya Dumlupınar'dan Kütahya'ya doğru ricat etmeye başladı.[1308]

1305 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 470.

1306 Bentinck'ten Curzon'a 30 Ağustos 1922, FO, 424/254, No. 179; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 367.

1307 Vakit, 30 Ağustos 1922, *Türk Ordusu Çok Parlak ve Mükemmeldir*, s. 1.

1308 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 610-611, 614.

Yunan Başkumandan Haçyanestis *son harb tebliğinden sonra istifa* etti.[1309] Onun yerine Yunan Anadolu İşgal Kuvvetleri Başkumandanlığına, Birinci Ordu Kumandanı Trikopis, rütbesi tümgeneralliğe merfu surette, tayin edildi.[1310]

Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet'ten İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'a: *Zafer, Mustafa Kemal'in* [kaybetmiş olduğu] *şöhretini* [ona] *iade etmiştir*.[1311]

> Ahmet İzzet Paşa, Haydar Bey'i, Milliyetçilerin taarruzunun Venedik'te düzenlenmesi planlanan hazırlık konferansı için yapılacak davet üzerindeki etkisini öğrenmek maksadıyla İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne gönderince Rumbold'un haklı olduğu görüldü. Haydar Bey, söz konusu taarruzun, konferans davetini geciktirip geciktirmeyeceğini öğrenmek istiyordu. Tatmin edici cevaplar alamayınca Haydar Bey, davetin gecikmesinden dolayı İzzet Paşa'nın huzursuzlanmaya başladığını bildirdi. Artık Rumbold, İstanbul Hükûmeti'nin Milliyetçilerinin galibiyeti halinde "Mustafa Kemal Paşa'nın prestijinin artmasından ve onun ülkenin kurtarıcısı haline gelmesinden" korktuğundan emindi.[1312]

Topçu Mülâzım-ı Evvel Mustafa Hulusi (Altay), Gebze'deki ganimet 20 adet top silâhının yüklü olduğu trenle İngilizlerin kontrolündeki Gebze İstasyonu'ndan İngiliz memurların *iltifat mahiyetinde* müsaadesiyle geçmişler ve malzemeleri Türk ordusuna nakletmişlerdir:

> Yol güzergâhında gitmekte olan taburuma İzmit'te yetiştim. Burada toplarımızı açık vagonlara yükledik. Üzerlerini de büyük muşambalarla örttük. Bunu aldığımız kat'i talimat üzerine, Gebze İstasyonu'nda bulunan İngilizlerden silahlarımızı saklamak için yapıyorduk. İzmit'ten hususi katarımız bir beşik gibi sallandı. Mecburi ağır ağır geçiyorduk. Ne olur ne olmaz diye bir iki salavat-ı şerife okudum. İman ile gitmek lazım. Katar şimdi Gebze İstasyonu'na girecek. Burada İngilizler var. Topları görmemelerine imkân var mı? Çünkü katar bundan sonra dönecek. Bizim için hazırlanmış kendi hududumuz içinde ve geride kör hat denilen kısımdaki rampaya yanaşacak. Biz de orada topları indireceğiz.
>
> Topların bütün örtülerini açtırdım. Yiğit ve kahramanın malı meydanda gerek dedim. Dost da görsün düşman da!.. Kahramanca bir muharebeden sonra muzafferiyet kazanmış toplarımızın uzun va kalın namlularını saklamakta hiçbir mana görmedim.
>
> İstasyona girdik. İngilizler bol ışıklı vagonların kapılarında omuz omuza yaslanmış, ekserisi ağızlarında birer pipo tüttürüyorlardı. Kendilerine has soğukkanlılıklarıyla bizi seyrediyor ve "yes", "orrayt" diyorlardı. Bu iki kelime bana bir iltifat mahiyetinde geldi. Geç yiğidim geç!.. demek istiyor gibiydiler. Ben Mısır'da esir iken sabah ve akşam yoklamalarında davet makamında birer düdük çalar ve sonra da; "Kaman Coni, yoklama!.." diye sesleniyordum. Derhal bu aklıma geldi. Ben de onlara kaman coni, yoklama!.. diye karşılık verdim. Esas istasyonu arkamıza bırakarak gerisin geriye bizim hududa girdik.
>
> "Hatt-ı fasıl" denilen hududumuzdaki küçük köprünün altından geçiyoruz. Köprü üstündeki hudut nöbetçisi aziz Mehmetçiğin himayesi altına giriyoruz. İstiklal ve hâkimiyetimizi dalga dalga etrafa yayan şanlı al bayrağın altından geçiyoruz. Mehmetçiğin muzaffer süngüsü silahının ucuna takılı olduğu ve al bayrağımız da üstünde dalgalandığı halde yiğit Mehmet seyrek, sert ve vakur adımlarla bir aşağı bir yukarı dolaşıyor, nöbet bekliyor.
>
> Hava, yağmurlu ve sertti. Topları koştuk. (Hayvanlarımız kara yoluyla gelmişlerdi.) Gece yerini sabahın kervan kıran yıldızına bırakmış ertesi akşam yine gelmek üzere gidiyordu. Gebze'ye çıkıyoruz. Yağmur iri tanelerini dökmeye başladı. Sert ve poyraz rüzgârı yüzümüze çarpıyordu. Hava birden soğumuştu. Bu sırada tabur komutanı, İngilizler topları açık olarak görünce ne yaptılar diye sordu? *"Ne yapacaklar"* dedim *"geç yiğidim geç"* dediler. Çünkü bu söz ve hareketlerini bize karşı bir muhabbet ve teveccüh şeklinde telakki etmiştim.[1313]

1309 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 190.

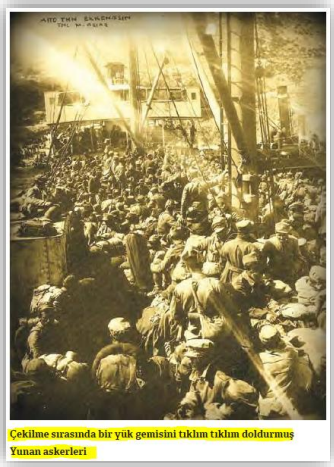
1310 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 611.

1311 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 190.

1312 Rumbold'dan Curzon'a 2 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 307; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 354.

1313 Ahmet Atalay, *Topçu Mülâzım-ı Evvel Mustafa Hulusi Efendi'nin İstiklâl Harbi Hatıraları*, 2016, s. 65-67.

31 Ağustos 1922. İngiltere'nin Atina Maslahatgüzarı *Bentinck, 31 Ağustos'ta Lord Curzon'a şu gizli ve ivedi telgrafı göndermiştir*: *"(Yunan) yönetimi çevreleri büyük depresyon içindedir. büyük bir sürprizle karşılaşmış olan Yunan Başkomutanına karşı müthiş kızgınlık vardır, çünkü onun 'inadı ve ahmaklığı' bu denli bir felakete neden olmuştur. Bana söylendiğine göre, Stratos, daha önceki cephesine çekilmeyi önermiştir; Gunaris ise tüm bölgenin boşaltılmasından yanadır... Çevrede çeşitli söylentiler dolaşıyor ancak şu uyarıda bulunmaya cesaret ediyorum: Anadolu'nun boşaltılmasına çabucak karar verilebilir ve bu derhal uygulanabilir."*[1314]

Çekilme sırasında bir yük gemisini tıklım tıklım doldurmuş Yunan askerleri

Fotoğraf. Gemiyle balık istifi tahliye edilen Yunan erleri (Toplumsal Tarih, Ağustos 2022, Sayı 344, s. 38).

Yeni Yunan nakliye sefinesi de derhal İzmire azimet edeceklerdir. Bahriye Nezâreti filoya İzmire gitmek için emr vermişdir. Pire Liman Riyaseti, yedi tüccar vapuruna vaz-ı yed etmek için emr almışdır. Bu sefineler derhal İzmire gideceklerdir. [1315]

26 Ağustos'ta başlayan TBMM Hükümeti ordusu taarruzu sırasında, başta Yunan A Kolordusunun tek ihtiyat kuvveti kumandanı Plastiras olmak üzere çok sayıda Venizelosçu subay, emre itaatsizlik ederek çatışma cereyan eden mevzileri zamanında takviye etmemiş hatta habersizce geri çekilerek cephede boşluk meydana getirmişlerdir.[1316]

"Hepsinden İyi" başlıklı haberde ise Ankara'yı ziyaret ettikten sonra Londra'ya dönen General Sir Charles Townshend'in The Daily Express gazetesine verdiği demeç yer almıştır. Townshend savaşın stratejik detaylarına değindikten sonra <u>Mustafa Kemal'in kullandığı savaş taktiğinin Hindenburg ve Ludendorf'un Mart 1918'de kullandığı taktiğin aynısı</u> olduğu ayrıca <u>Moltke'nin 1870'teki manevrasından kopyalandığını</u> iddia etmiştir.[1317]

Britanya *Dışişleri Bakanlığı'ndan Sömürgeler Bakanlığı'na gönderilen yazıda Dışişleri-Hindistan ve Sömürgeler Bakanlıkları -geçen yıl- hilâfetin dünyevî ve ruhanî etkilerinin birbirinden ayrılmasının zorluğunu belirttiler. Aynı yazıda ayrıca, "Curzon, Churchill'in hâlâ bölgedeki müslüman idareciler tarafından halife olarak kabul edilen Osmanlı Sultanının Türkiye'den ayrılması görüşüne katılıyor mu?" diye soruluyor*.[1318]

1314 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 364.

1315 Peyâm-ı Sabah, 2 Eylül 1338-1922, Numero 1344-11774, *Yunan filosu İzmire gitmek için Bahriye Nezâretinden emr aldı*, s. 1. "Yunan Bahriye Nezâreti donanmaya İzmire gitmeği emretmişdir. Pire Liman Riyaseti, donanma ile beraber İzmire gitmek üzere yedi vapurun da müsaderesi için emr almışdır." İkdam, 2 Eylül 1338-1922, Numero 9144, s. 1.

1316 Toplumsal Tarih, Ağustos 2022, Sayı 344, s. 36-38.

1317 The Daily Express, 31 August 1922, Greece's Empire Dream Vanishing, p. 1; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 187. İktibasdaki <u>vurgular</u> tarafımıza aiddir.

1318 Ali Satan, *Türk-İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 69. Curzon ile Churchill niçin Mustafa Kemal'i Yeni Türkiye lideri görmek istediler, önce saltanatın sonra hilafetin kaldırılmaları zımnında, mesele anlaşılıyor. Nitekim işbirlikçi Kemalist CHP Tek-Parti yönetimi, İslâm müesseselerini yıkıb yerine Batıcı *iç sömürgeleştirme* sistemi kuracaktır: Gavin D. Brockett, *Ne Mutlu Türk'üm! Diyene*, 2022, s. 67. Ve Mustafa Kemal bu program için, Britanya'nın *iyi niyetli işbirliğini* sarahaten taleb edecektir: Foreign Office 371/11557,

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 183 numaralı telgraf gönderdi. Atina matbuatında *Fransız subayların, Türk uçaklarını kullandıkları ve Türk birliklerine kumandanlık yaptıkları* yazıyor.[1319]

Bentinck, Lord Curzon'a 184 numaralı telgraf gönderdi: *Yapılması düşünülen barış konferansında Doğu Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmemesi* lazımdır. *Böyle bir kararın Yunan ordusu içinde "ayaklanma" yaratacağı ve Atina'da "ihtilale" neden olacağı* kat'îdir. *Paris Konferansı'nın Doğu Trakya'yla ilgili kararını, yani Tekirdağ'ın batısından Istranca Dağlarına uzanacak bir Türk-Yunan sınırını şimdilik Atina Hükümetinin kabul edebileceğini ama verilen bu "ödüne" karşı bile Yunanistan'da direnme olacağını* arz ederim.[1320] Bentinck, gece vakti Curzon'a başka bir telgraf daha gönderdi. Yunan Trakya ve Anadolu Seferî Kuvvetleri Başkumandanı Çatzanestis'e sövüyor: *Tamamen gafil avlandı dik kafalı aptal*. [..] *Hükümet çevreleri son derece kederli*. [..] *Durumun gerçekten ne kadar ciddi olduğunu anlamak güçtür; çeşitli söylentiler vardır ama Anadolu'nun boşaltılmasına alelacele karar verilmesi ve boşaltmaya hemen gidilmesi (ihtimaline) karşı sizi uyarmaya cesaret ederim*.[1321]

İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Sör Harry Lamb, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Askeri durum, kritik değilse bile ciddidir: (Yunan) İçişleri Bakanıyla Harbiye Bakanı dün, 30 Ağustos günü, alelacele İzmir'i ziyaret ettiler. Yüksek Komiserle ve daha sonra istifa ettiği bildirilen Başkumandanla görüştükten sonra aynı gün akşamı gittiler. Henüz panik alameti yok ama her an baş gösterebilir. Limana birkaç Müttefik savaş gemisi yollanması yararlı olabilir*.[1322]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Curzon'a telgraf gönderdi: *Milliyetçilerin taarruzu İstanbul Hükümetine büyük huzursuzluk vermektedir. (İstanbul Hükümeti) Venedik'te yapılması tasarlanan hazırlık konferansının zarar göreceğinden ya da gereksiz yere erteleneceğinden korkmaktadır. İstanbul Hükümeti, Paris teklifleri gereğince Anadolu esasen Türkiye'ye geri verilecek olduğuna göre, bu taarruzu kışkırtan nedenleri bilmediğini ileri sürmektedir*.[1323] Bâb-ı Âlî, Yunan cephesinin çöktüğünü bilmiyor, buna ihtimal vermiyor. Kesin galibiyet temin etmeyecek bir saldırının Avrupa efkâr-ı umumiyesini Türkiye aleyhine döndüreceğine kani.

İstanbul matbuatından *Peyâm-ı Sabah* gazetesi: *Yeni Yunan nakliye sefinesi de derhal İzmire azimet edeceklerdir. Bahriye Nezâreti filoya İzmire gitmek için emr vermişdir. Pire Liman Riyaseti, yedi tüccar vapuruna vaz-ı yed etmek için emr almışdır. Bu sefineler derhal İzmire gideceklerdir*. [1324]

E 6677/6677/44, No: 621 (4008/10/1926), Clerk'ten İngiliz Dışişlerine muhtıra, 24 Kasım 1926; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 323.

1319 Bentinck'ten Curzon'a 31 Ağustos 1922, FO, 424/254, No. 183; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 367.

1320 FO, 424/254, s. 139, No. 184; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 358.

1321 FO, 424/254, s. 140, No. 187; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 350, 358-359.

1322 FO, 424/254, s. 139, No. 186; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 359.

1323 FO, 424/254, s. 139, No. 185; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 359.

1324 Peyâm-ı Sabah, 2 Eylül 1338-1922, Numero 1344-11774, *Yunan filosu İzmire gitmek için Bahriye Nezâretinden emr aldı*, s. 1. "Yunan Bahriye Nezâreti donanmaya İzmire gitmeği emretmişdir. Pire Liman Riyaseti, donanma ile beraber İzmire gitmek üzere yedi vapurun da müsaderesi için emr almışdır." İkdam, 2 Eylül 1338-1922, Numero 9144, s. 1.

Muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesi: *Yunan Gazeteleri Yunanların savaş malzemesi bakımından zor durumda olduğunu, Kemalistlerin her çeşit savaş materyali, uçak aldığı belirtirken, Yunanistan'ın İstanbul'a hücumunun İtilaf Devletlerinin yasağıyla engellendiği vurgulanmıştır*.[1325]

Eylül 1922. Aylık mecmua *Larousse Mensuel Illustré* Yunanistan'ın İstanbul'u işgal etme teşebbüsü hakkında yazıyor: *Her zaman büyüklük hastası olan ve İstanbul'u düşleyen, Türklerden rövanş almayı düşünen Yunanlılar İngiltere'nin "cüret" almasalar bu yeni hareketlere girişemezlerdi*.[1326]

1 Eylül 1922. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: Fransa ve İtalya *Türklere silah ve mühimmat vermekteydiler*.[1327]

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar W. Bentinck, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a gayet mahrem telgraf gönderdi. *İki Yunan kolordusu Uşak önünde* birleşememiş ve "*bunlardan birinin ulaştırma hattı Türklerce kesilerek, ancak birkaç günlük gıda ve gereçle kuzeye doğru çekilmeye zorlanma*ktadır.[1328]

Sabık Paris Büyükelçisi (24 Ekim'de ise Harbiye Nâzırı tayin edilecek) Muhafazakâr Lord Derby Edward Stanley'den Liberal Başvekil Lloyd George'ye tenkid: *Yunanistan'ı çılgınca bir maceraya sürüklem*ek, *bir devlet adamının değil, ancak bir kumarbazın işi*dir.[1329]

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal" yazılı bir emir verdi: *Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir ileri.*[1330] Bununla birlikte İzmir cihetine doğru takip harekatını sürdüren 1'inci Ordu Kumandanı "Sakallı" Nurettin, aldığı talimatları *eteğimden tutuyorlardı* şeklinde değerlendiriyor. Daha açık bir deyişle Mustafa Kemal, orduyu frenliyor. 23'üncü Fırka Erkân-ı Harb Reisi Kolağası/Binbaşı Fahri (Belen):

> Birinci Ordu Komutanı Nurettin paşa 1'inci, 2'nci Kolorduların başına geçerek düşmanı (Elvanlar-Alaşehir) doğrultusunda şiddetle takip etmekte idi. Birlikler çok yorulmuş, cephane azalmış, kollar geride kaldıkları için de yiyecek sıkıntısı başlamıştı.
>
> Bu durumda Batı Cephesi Komutanı ihtiyatlı davranıyordu. Daha 1 Eylül'de verdiği emirde düşmanın İzmir doğusunda on tümen toplayabileceğine dikkat çekmişti. Ordu Salihli doğusuna varınca Batı cephesinden alacağı emre göre hareket edecekti. Sonra Nurettin Paşa bu emri eteğimden tutuyorlardı şeklinde yorumlayacaktır.[1331]

Yunan işgal kuvvetleri Uşak'tan ricat etti fakat *köy ve kasabaları yakıyor*.[1332] *Düşman çekilirken yolu üzerindeki harmanları, köyleri yakıyordu. Bu arada Uşak'ı da ateşlemişti. 31 Ağustos'ta başlamış olan yangın, 1 Eylül saat 6,15'de Türk süvarileri Uşak'a girdikleri vakit halâ devam eriyordu*.[1333] Bursa'yı da

---

1325 The Daily Mirror, 31 August 1922, *Greek Army Retreats 37 Miles In Asia Minor*, p. 3; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 188.

1326 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 288.

1327 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 114.

1328 FO/7885/E 8732; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politik*a, 1991, c. 2, s. 266.

1329 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 95.

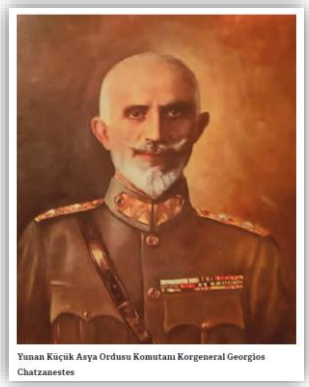
1330 Genelkurmay Başkanlığı. (1995). *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı (31 Ağustos-18 Eylül 1922)* (2. Cilt, 6. Kısım, 3. Kitap) içinde (s. 40). Ankara: ATASE Yayınları. Mustafa Kemal, millete hitaben de bir beyanname neşretti aynı gün. Fakat mühim bir farkla: "Farka gelince, orduya beyannamede dinsel söyleme hiç başvurulmadığı halde, millete beyannamede Allah'ın yardımı, şehitlik ve imandan söz ediliyordu. Hiç görünmez olan, Padişahlık ve Halifelikti." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 113.

1331 Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi (Afyon'dan İzmir'e kadar)*, 1999, s. 117.

1332 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 618.

1333 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 62, Vesika No: 1405, 1407; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 172, dipnot 57.

tahliye etmeye başladı ve birçok Müslümanı rehin aldı.[1334] Mustafa Kemal *Kocaeli Grubu*nu (kuzey takib harekatını) yeterince takviye etmemiş ve *bütün* Türk ordusunu İzmir istikametine sevk etmiştir. Bursa'daki Yunan birlikleri bu kararlardan istifade ederek ricat ve tahliye edebilmiştir.

> Kocaeli grubu (bir tümen ve üç müfreze) Bilecik umumi istikametinde, II. Yunan Tümeni'ne taarruza devam ediyordu. Toplayabileceği kuvvetlerle, İznik gölü ile Gemlik körfezi arasında Bursa istikametinde düşman gerilerine taarruz etmek vazifesi verildi. Burada kazanılacak muvaffakiyet üçüncü Yunan Kolordusu'nu müşkül bir duruma sokabilirdi. Fakat grubun bu maksatla toplayabildiği kuvvet altı piyade taburu ile bir miktar topçu ve süvariden ibaretti. [..]
>
> Başkumandan (Bursa istikametinde çekilen kuvvetleri mahvetmekle beraber bütün orduyu aslî ile bilâ ârâm İzmir'e yürümek) kararını vermişti. Düşmanın beş piyade ve bir süvari tümenine yakın bir kuvveti İzmir umumî istikametinde çekiliyor. Dört tümen de Eskişehir-Bursa bölgesinde bulunuyordu. İzmir istikametinde çekilen kuvvetlerin çekilmelerine ve toplanmalarına meydan vermemek bakımından asıl kuvvetin İzmir istikametinde yürütülmesi çok yerinde bir karardı. İzmir, siyasi bir hedef olmakla beraber, Yunan büyük kuvvetlerinin daha ziyade İzmir batısında toplanabilmesi bakımından da askerî hedef olmuştu. Başkumandan ordularına Akdeniz'i hedef vermekle beraber kuzeye çekilen kuvvetle de önemli idiler. (Bursa-Eskişehir) bölgesinde dört tümenden fazla olan ve muharebelerden sarsılmayan 50.000 kişilik bir Yunan kuvveti vardı. Bunun karşısındaki kuvvetlerimiz de iki piyade tümeni ve üç müstakil alaydan, 20.000 kişiden ibaretti. Bunlara zayıf bir piyade tümeni ile 7000 mevcutlu bir piyade tümeni katmakla istenilen imha maksadına varılamazdı. (..)
>
>
> Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı Korgeneral Georgios Chatzanestes
>
> **Fotoğraf.** *Georgios Chatzanestes* (Toplumsal Tarih, Ağustos 2022, Sayı 344, s. 31).
>
> Kuzeye karşı kâfi kuvvet tahsis edilmemesinin ilk neticesi bugün görüldü. 15. Yunan Tümeni, kendini batıya doğru yol açmak için, 31 Ağustos sabahından itibaren Kütahya'daki Süvari Tümenimize taarruza başladı. 1. Tümen de akşama doğru yetiştiği için Yunan tümeni geceden istifade ederek batıya doğru çekilmeye muvaffak oldu.[1335]

Yunan Bursa'yı tahliye ederken Müttefik mümessilleri boşaltmaya nezaret ederek Bursa'nın yakılmasını engellemiştir.[1336]

İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Sir Harry Lamb, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Askeri durum pek karanlık; ama görünüşe göre iyileşmiyor. Uşak'ın bu sabah boşaltıldığı bildiriliyor*.[1337]

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Anadolu'nun tamamen boşaltılacağı anlaşılıyor. Anadolu Hıristiyanlarının nakledilmeleri için İngiltere'nin yardım etmesi yerinde olacak*tır. *Ayrıca İzmir'e savaş gemileri gönderilmeli ve gemiler, Hıristiyan halkı boşaltıncaya*

1334 "İzmit, 1 Eylül - (muhabir-i mahsusumuzdan) Buraya gelen mevsuk haberler düşmanın alelacele Bursamızı tahliyeye başladığını bildirmekdedir. Düşman bütün ağırlıklarını taşımış, Müslüman ahaliden de bazı kimseleri taht-ı tevkife almışdır." Tevhîd-i Efkâr, 3 Eylül 1338-1922, Numero 3470-442, *Hususî Haberler: Düşman (Bursa)yı Tahliye Ediyor*, s. 1.

1335 Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi*, 1999, s. 99-101. İlginçtir, Yunan Anadolu Seferî Kuvvetlerinin kuzeydeki ordusu askerlerinin Batı Anadolu'dan tahliye edilmeleri üzere gemilere bindirildiği iskeleler (mesela Erdek, Bandırma, Mudanya, Gemlik) Müttefiklerin bîtaraf ilân ettikleri mıntıkalar dahilinde idiler.

1336 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 240.

1337 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 362.

*kadar "Türklerin İzmir'e girişini önlemeli"*dir. *"Üzücü haberler" şimdilik Atina'da gizli tutul*makta, *İngiltere elçiliğinden başka hiçbir tarafa bunlardan söz edilme*mektedir. *Anadolu'nun boşaltılması konusunun zaman aşımına uğramış sayıldığı ve Venedik Konferansı'nda konuşulmayacağı* yönündeki karar artık hükümsüzdür.[1338]

1/2 Eylül 1922. Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, saat 00:30'da Lord Curzon'a *çok acele çok gizli* şifreli telgraf gönderdi:

> Bu gece cepheden alınan haberler son derece üzücüdür. İki kolordunun Uşak önünde asla birleşememiş ve kolordulardan birinin ancak birkaç günlük yiyecek ve cephaneyle kuzeye sürülmüş olduğu anlaşılıyor. Hükümet (Atina Hükümeti) ciddi olarak telaşlıdır ve Dışişleri Bakanının özel kalem müdürü bana İzmir'in terk edilmesi konusunda konuşmalar yapıldığını söyledi. Ordu moralini yitirmiş görünüyor. Dışişleri Bakanı bu gece saat 10.30'da beni çağırdı ve size ulaştırılmak üzere Londra'daki Yunan Elçiliğine gönderilen telgrafın çevirisini bana okudu... Mesajın sonunda, ordunun artık düşman (Türk) saldırısına karşı duramayacağı belirtiliyor. Bu vesileyle Dışişleri Bakanı bana durumun pek üzüntü verici olduğunu, mütareke istenmesi için hükümetin başkumandana telgraf çektiğini anlattı. Alacakları cevabı bana yarın bildirecektir...[1339]

2 Eylül 1922. Britanya'nın Atina Maslahatgüzarı Bentinck, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a çok ivedi, gizli, 359 numaralı telgraf gönderdi: *Yunan Dışişleri Bakanının özel sekreteri, İzmir'in boşaltılmasının düşünüldüğünü; Yunan ordusunun moralini yitirerek hiç savaşamaz bir duruma geldiğini* bildirmiştir.[1340] *Yunan Hükümeti, İzmir'in korunması için devletlerin tezelden önlem almalarını istiyor ve Anadolu'yu boşaltmak şartıyla ateşkesi kabul edeceğini bildiriyor*.[1341]

İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Sör H. Lamb, Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Bildirdiğine göre *Yunanlılar Uşak'ı boşaltarak ateşe veriyorlardı. Bozguna uğrayan tüm Yunan orduları İzmir'e doğru kaçıyor*.[1342] *Askeri durum umutsuz hale geldi. Uşak boşaltıldı ve yakıldı. Yunan ordusu tam kaçış halinde ve daha fazla direnişe dayanabilecek gibi görünmüyor. Önümüzdeki birkaç gün içinde burada (İzmir'de) tam bir kaos beklenebilir. Savaş gemilerinin ve kuvvetli çıkartma birliklerinin bir an önce gelmeleri asayişi korumanın tek çaresi gibi görünüyor*.[1343] Lamb, Curzon'a gönderdiği birkaç saat sonraki ikinci telgrafında *Yunanlıların İzmir'i boşaltmaları şartıyla Türklere mütareke yaptırılmasını telkin* ediyor.[1344]

İzmir'deki ABD Konsolosu George Horton raporu: *Askeri durum Yunan kuvvetlerinin düşük moralleri nedeniyle aşırı derecede ciddi. Uşak ve Kütahya dün boşaltıldı ve yandı. Kötü halde morali bozulan Birinci kolordu Uşak'ın batısına çekildi. İkinci kolordu da geniş bir daire çizerek ona katıldı. Şimdi bu kuvvetler Türklerin İzmir'e gidişini engellemek istiyorlar ama güven vermiyorlar. Üçüncü kolordu Eskişehirde ama yakında yakıp kenti boşaltacak. Destek tümeni, bugün beklendi ve başkaları da bekleniyor. Benim görüşüme göre durum o kadar ciddi ki kurtarmak olanaksız. Hıristiyan halk ve yabancılar arasında panik yayılıyor, çoğu gitmeye çabalıyor. Morali bitmiş Yunan ordusu İzmir'e gelirse önlenemeyecek ciddi sorunlar çıkabilir, kenti yakmak tehditleri açıkça duyuluyor. Bu durum karşısında kruvazörün, konsolosluğu ve Amerikan vatandaşlarını korumak üzere İzmir'e gönderilmesini rica ediyorum*.[1345]

1338 FO, 371/7885/E. 8746; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 366.
1339 FO, 371/7885/E. 8732; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 363.
1340 FO/7885/E 8749; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 266.
1341 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. IV, LXXXVI.
1342 FO, 7885/E 8745, Sir H. Lamb'dan Lord Curzon'a mahrem telgraf, İzmir; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 267, dipnot 144.
1343 FO, 371/7885/E. 8745; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 365.
1344 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 237.
1345 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 2010, s. 172.

8 ve 9 Eylül 1922 tarihli mahrem vesikalarda belirtileceğine göre *Eskişehir, Kütahya ve diğer birçok köy ve kasabalar* 2 Eylül günü *ateşe* verildi. *Bursa, ancak* Müttefiklerin (İngiltere, Fransa ve İtalya'nın) *ivedilikle davranmalarıyla yangından* kurtarıldı.[1346] Yunan Küçük Asya İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı resmî tebliğ tamim etti: *Bütün cebhede düşman tazyiki olmaksızın cebhenin geri alınması devam ediyor*.[1347]

2 Eylül 1922 saat 6,30'da Türk süvarileri Eskişehir'e girdikleri vakit istasyon çevresi baştan başa yanmış bulunuyordu çünkü Yunan tahliye etmeden evvel Eskişehir'i, 31 Ağustos 1922 akşamı ihrak etmişti.[1348]

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Hariciye Nâzırı Curzon'a şifreli telgraf gönderdi. *Mustafa Kemal mütareke bahşederse, Anadolu ve Doğu Trakya'nın boşaltılmasını isteyeceğini ve muhtemelen İstanbul'a yürüyeceğini, orada ise Fransızlar kendisine karşı direnmeyeceği için ve Yunan desteği de olmaksızın "İstanbul'u savunma(nın) bir problem olacağını"* ifade ediyor.[1349] Bentinck, Lord Curzon'a başka bir şifreli telgraf gönderdi. *Yunan Hükümeti'nin Anadolu'nun derhal boşaltılması şartıyla mütareke istediğ*i *ve bu konuda İngiltere'nin yardımına başvurduğ*unu bildiriyor[1350]:

> Mütareke isteğine ilişkin olarak aşağıdaki noktaları takdirlerinize sunma cesaretini gösteriyorum:
>
> 1. (Mustafa) Kemal mütareke bahşederse, askerlerin Anadolu'dan, kendisinin göstereceği bir yere taşınmalarını kuşkusuz isteyecektir.
>
> 2. En azından Doğu Trakya'nın da boşaltılmasını (isteyecektir). Bizi Yunan desteğinden yoksun bıraktıktan sonra da (M. Kemal) belki de İstanbul üzerine yürüyecektir ve orada Fransızlar kendisine karşı direnmeyeceklerdir.
>
> Öte yandan mütarekeyi reddederse bu, Yunanistan'ın güney ordusu için üzüntü verici bir felaket olacaktır ama (Yunan ordusu) hiç değilse bir kısım askerlerini kuzeyden Trakya'ya taşıma fırsatını bulacaktır.
>
> Bu amaçla bakılınca, Yunan kuvvetlerinin desteği olmaksızın İstanbul'u savunmak bir problem olacak gibi görünmektedir. Askeri otoritelerin, sorunların bu yönünü de göz önünde tuttuklarını tahmin ederim.[1351]

Londra'daki Yunan Maslahatgüzar Rangabe, Lord Curzon'a nota verdi: *Yunan Hükümeti, davamıza ilgi göstermiş olan İngiltere Hükümetine şunu bildirmeyi görev sayar ki, Yunan ordusu artık düşman saldırısıyla baş edebilecek durumda değildir*.[1352] Rangabe, Yunan Hükümetinin ikinci notasını da tebliğ etti: *Askeri durum karşısında Yunan Hükümeti, Anadolu'nun derhal boşaltılması koşuluyla mütareke teklifini kabul etmek istemektedir*. *Mütareke yapılabilmesi için İngiltere'nin aracılığı* matlubumuzdur.[1353] Başka bir deyişle *Yunanistan, Ankara Hükümetinin 5 ve 22 nisan 1922 tarihli notalarıyla istediği şartı nihayet kabul etmiş oluyor*.[1354] Fakat Lloyd George Kabinesi, mütareke talebini TBMM Hükümetine derhal bildirmemiş, beklemiştir. Rangabe'nin bir başka nota vermek suretiyle *Yunanistan'ın, İzmir'i artık koruyamayacağı ve kendi vatandaşlarını korumaları için Büyük Devletlerin tezelden tedbir almaları yolundaki isteği üzerine, İngiltere Dışişleri Bakanlığı hemen İstanbul'daki Yüksek Komiserliği'ne talimat*

1346 FO, 7886/E 9073, Sir H. Rumbold'dan Lord Curzon'a mahrem telgraf, İstanbul, 8.9.1922 ve Lord Curzon'dan W. Bentinck'e mahrem telgraf, Londra, 9.9.1922; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 267, dipnot 145.

1347 Peyâm-ı Sabah, 5 Eylül 1338-1922, Numero 1347-11777, *Bütün Cebhelerde Ric'at Devam Ediyor*, s. 1.

1348 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 62, Vesika No: 1407; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 173, dipnot 58.

1349 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 237.

1350 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 237.

1351 FO, 371/7885/E. 8747 ve FO, 424/254, s. 143, No. 198, Bentinck'ten Curzon'a şifre tel, 2.9.1922, No. 258, çok acele; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 367.

1352 FO, 371/7885; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 368-369.

1353 FO, 371/7885/E. 8766; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 369.

1354 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 237, dipnot 4.

verdi: İzmir'deki İngiliz kolonisinin korunması ve muhtemel bir boşaltma konusunda Akdeniz Başkumandanlığı'yla birlikte gereken tedbirlerin alınmasını ve Fransa ile İtalya Yüksek Komiserleri'ne de haber verilmesi rica olunur.[1355]

3 Eylül 1922. Britanya Başvekiline *Yunanistan'ın dostlarından bir haberin geldiği 3 Eylül Pazar günü Lord Riddell, Lloyd George'un yanındaydı.* Lord Riddell: *Lloyd George'un Yunanlılar için bir şeyler yapmasını istiyorlardı. Lloyd George bir şey yapmasının olanaksızlığını uzun uzun açıkladıktan sonra olanlardan sorumlu olduğunu söylediği Kral Konstantin'in hareketlerini şiddetle eleştirdi. Kral bir çok şeyin yanı sıra en beceriksiz ve uygun olmayan generali seçmişti. Lloyd George görebildiği kadarıyla ülkede Yunanlıları tutan bir tek kendisinin, Balfour'un ve Curzon'un kalmış olduğunu da söyledi. Durumu üzüntüyle karşılıyordu ama elinden hiçbir şey gelmezdi*.[1356]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, saat 03:45'de Londra'ya Harbiye Nezâretine 2167 numaralı *yıldırım-hareket* şifreli telgraf gönderdi:

> Gerek İzmir'deki İngiliz konsolosundan, gerek oradaki irtibat subayımdan alınan haberlerde, yazık ki gittikçe kötüleşme var. Sivil halkın hücumundan ve panikten korkuyorlar. Bugün tellediğim gibi, Yunanların Alaşehir'de tutunabileceklerine hâlâ inanıyorum ama son haberler, fena halde parçalanan ordunun kalıntıları, askerler ve siviller arasında panik yaratabilecek gibi görünüyor. King George gemisi az önce İzmir'e hareket etti, Iron Duke gemisinin de yollanacağını öğrendim, böylece İngiliz kolonisinin güvenliği sağlanmış oluyor; destroyerler de Mudanya 'ya gidiyorlar. İrtibat Subayım Binbaşı Johnston'a, Yunanlara cesaret vermesi için tel çektim. Sadece savaşabilseler, Türklerin durdurulabileceğine güvenim var... Trakya'dan İngiliz askerlerini çekiyorum ki, kendi başarılarıyla Kemalistlerin pek fazla coşmalarına karşı İzmir'i gözetleyebileyim.[1357]

Korgeneral Harington, bir iki saat sonra 2173 numaralı *yıldırım-hareket* şifreli telgraf gönderdi:

> Durum pek ciddi ve derhal hareketi gerektiriyor. Bu değerlendirmeyi, İngiliz Hükümetine yardım için yolluyorum. Binbaşı Strover, Uşak cephesinden yeni döndü... Strover, toparlanabilir ve kumanda edilebilirse ordunun (Yunan ordusunun) Alaşehir'de tutunabileceğini düşünüyor. Çekilen Yunan ordusunun içinden geçmiş ve istikamet ihtiyacından başka panik olmadığını söylüyor. İzmir'deki manzara değişik. Yüksek kumandayla temas kurulamıyor... Cephe Kumandanı Tricoupis'le bağlantı yok. İzmir, her şeyi kaybedilmiş görüyor ve Strover'e katılmıyor.
>
> (İzmir'dekiler) göçmenlerin çığ gibi büyüyen hücumunu görüyorlar, bununla baş edebilecek olanaklardan yoksunlar, asıl tehlike bu...
>
> Bu bana, yüksek kumandayla cephe arasındaki bağlantının bütünüyle yitirildiği İtalyan bozgununu hatırlatıyor. Kanaatimce, enerji ve azim, askeri durumu kurtarabilir. Panik ve ümitsizlik İzmir'de yeniden nükseder ve yüzbinlerce aç göçmen yüksek kumandayı muhasara ederse, her şey olabilir. Yunanistan İngiltere'ye çağrıda bulunacaktır. Durumu kurtarabilmek için bütün koşulları kabul edecektir. Bizden öğüt ve yardım alacaktır. Bugün İzmir'e varan savaş gemilerimiz güveni yeniden canlandırabilir. Hücumu durdurmalı ve zaman kazanmalıyız.[1358]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderdi: *Yunan ordusunu tam bir felâketten kurtarmak için Kemalistlere mütareke teklifi yapılırsa, Kemalistlerin, kabul şartı olarak Doğu Trakya'nın boşaltılması dahil, bütün Misak-ı Millî'yi isteyeceklerini tahmin edebiliriz. Mürareke teklifi için Müttefikler müdahele ederlerse, Kemalistler, İstanbul'un Müttefik Kuvvetler tarafından boşaltılmasını istemeğe tamamen ehildirler*.[1359]

1355 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 237.
1356 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 464-465.
1357 FO, 371/7885; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 372-373.
1358 FO, 371/7885; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 373.
1359 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 238.

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar W. Bentinck, Lord Curzon'a 367 numaralı şifreli telgraf gönderdi. Mevcudu birbuçuk tümene kadar tezyif etmiş 1'inci Yunan Ordusu Uşak'dan İzmir'e doğru ricat etmektedir; 2'nci Yunan Ordusu esir edilmiş haldedir; 3'üncü Yunan Ordusu *Bursa'ya doğru başarıyla geri çekilmekte* ve *Anadolu'yu düzenli bir biçimde boşaltaca*ktır.[1360]

Bentinck, Lord Curzon'a bir başka mahrem telgraf gönderdi. *Türklerin büyük ölçüde kullandıkları top ateşi, Yunanlıları gerçekten şaşırtmıştır. Bundan başka, Rizospastis kadar solcu ve Eleftheros Tips ile Patris kadar Konstantin düşmanı gazeteler, Türkler tarafından havadan Yunan hatlarının gerilerine atılıyor, Albay Kondilis'in ve İzmir'i korumak amacı güden Yunan Ulusal Savunma Akımının öteki önderlerince yazılan yazılar ve komünist bildirgeleri taşıyan bu gazeteler, Yunan erlerinin moralini* bozmuşlardır. *Bu yazılar, özellikle Anadolu'daki savaşın, Kral Konstantin'e tahtını korumasında yardım olmaktan başka işe yaramadığını ve Venizelos'tan başka kimsenin Yunanistan'ı kurtaramayacağını* öne sürmüşler; *Yunan erlerini, silâhlarını atarak kendi evlerine dönmeye kışkırt*mışlardır.[1361] Bentinck: "Türklerle dostluk ilişkileri kuran bir Yunan piyade birliği, Türklere karşı savaşmaktan vazgeç"miş; "yüzlerce Yunan er ve subayı ordudan kaçarak Türk milis gücüne teslim" olmuştur; "dahası, savaşa karşı Pire limanında gösteriler yapıl"maktadır.[1362]

TBMM Reisi Mustafa Kemal, TBMM Hükümeti Heyet-i Vekile Reisi Rauf'a (Orbay) mahrem telgraf gönderdi ve kendisine sadık olan Mustafa Abdülhalik'in (Renda) İzmir'e vali tayin edilmesini istiyor.[1363]

TBMM Hükümeti mezun Dahiliye Vekili Ali Fethi (Okyar) Roma'ya muvasalat etti.[1364]

Yunanistan'ın İngiltere'ye nota vererek *Anadolu'dan çekilmeğe karar verdi*ği bilgisi, İstanbul matbuatına inikas etti: *Anadoluda ekalliyetlerin himayesi içün Müttefiklerce kendisine verilen mandadan feragata mecbur olduğunu İngiltere Hükûmetine açıkca tebliğ*.[1365]

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Lord Curzon'a akşamüzeri *acele* telgrafla bildiriyor: *Mütareke isteğiyle ilgili haberlerin dışarı sızdığı ve Fransızların bunu duymuş oldukları* maruzdur. *Yunan Hükümetinin düşmesi söz konusu*dur. *İstisnasız bütün basın, hükümetin istifa etmesini istiyor. Yunan askerlerinin çarpışmak istemeyişi Yunanistan için "müthiş bir sürpriz" olmuştur. "En tatsız sürpriz" ise Türk toplarının umulmadık gücüydü. Pire limanına yaralı askerler gelmeye başlamıştır. Limanda, savaşa karşı gösteriler patlak vermiştir. Kral Tatoi'de, veliaht Romanya'da bulunuyorlar. İngiltere'nin Yunanistan lehine "gözle görülür destek tedbirleri alması, şu sırada bile büyük moral etki yapabilecek"ti*r.[1366]

ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *İki yıldır süren savaşın, her iki taraf için de zamanla farklılık gösteren sonuçları oldu. Yunan Ordusu'nun Ankara'ya çok yaklaştığı süreçler yaşandığı gibi, Türklerin de Yunan kuvvetleri üzerinde yoğun baskı uyguladığı ve Yunanlıları geri çekilmek zorunda bıraktığı dönemler oldu. Fransızların, Çukurova'daki işgali kaldırmalarının ardından, Mustafa Kemal,*

1360 FO, 371/7885/E. 8779; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 375.

1361 FO/7885/E 8751; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 266.

1362 FO/7885/E 8751; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 266.

1363 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 624. İlerleyen zamanda İzmir'e muvasalat edecek Grace Mary Ellison, kendisini İzmir Valisi olarak karşılayacak Mustafa Abdülhalik Renda hakkında şunları yazacaktır: "Bütün Milliyetçi liderler gibi Vali genç bir adam. Kırk yaşında gibi görünüyor ve Arnavut soyundan. Orta boylu, esmer, gözlüklerine rağmen yakışıklı ve zeki: Her şeyin üstünde namuslu ve müşfik bir centilmen. Eğer Ankara'nın *bütün azgınlığı!* bu adama benziyorlarsa benim korkacak bir şeyim yok. Abdülhalik Bey İngiltere'nin büyük bir hayranı." Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 38.

1364 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgleri*, 1971, s. 233.

1365 Peyâm-ı Sabah, 5 Eylül 1338-1922, Numero 1347-11777, *Yunanistan, Anadoludan Çekilmeğe Karar Verdi*, s. 1.

1366 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 377.

*Çukurova'daki kuvvetleri, Batı'ya kaydırarak, Yunanlılara karşı savaş gücünü artırdı, bu sırada Yunanistan, akılsız İstanbul macerası hevesi ile İzmir'deki 25.000 askeri geri çekme hatasını yaptı ve Ankara Ordusu'na, karşı gücünü zayıflattı. Tüm bu şartlar altında, Milliyetçiler'in, cesaretini artıran iki faktör oldu. İlki Yunanlıların son bir yıldır yaşadıkları zorlukları, Türklerin çok daha önceden ve daha uzun yıllar deneyimlemiş olmaları, diğeri de neredeyse demiryolu ağı ve doğru düzgün karayollarının olmadığı bu ülkede, Milliyetçiler'in, Ankara'dan Yunanlıları uzaklaştırdığı her bir mil, kendi iletişim hatlarını genişletilmesine neden olmas*ıdır. *Mustafa Kemal'in, Ordusu'nun silah, cephane ve gıda maddelerini, nasıl tedarik ettiği ise tam anlamı ile bir soru işaret*idir. *Türklerin uzun zamandır savaşmasına ve yorgunluğuna rağmen, nasıl tekrar tekrar toparlanarak savaştıklarının, anlaşılması çok güçtür.*[1367]

4 Eylül 1922. *İngiliz yönetimi, 4 Eylül tarihli oldukça ivedi telgrafla, 3 Müttefik yüksek komiserinin Ankara yönetimini, yansız bölgenin hududuna yetkili askeri temsilciler göndermeye derhal davet etmesini önermişti. Bu temsilciler, Müttefiklerin Başkomutanı, onun Fransız ve İtalyan meslektaşları ve yetkili bir Yunan temsilcisiyle hemen bir bırakışma imzalanmasını sağlamaya çalışacaklardır. Müttefik askeri temsilcileri, olanaklıysa, Yunan ordusunun kademeli olarak ve Müttefik subaylarının nezareti altında Küçük Asya'yı tedricen ve derhal boşaltmasını sağlayacaklardır."*[1368]

ABD'nin İzmir Konsolosu, ABD Dışişleri Bakanlığına telgraf gönderdi: *Bir genel af ve Yunan ordusunun İzmir'i boşaltması için "sizden insanlık adına Ankara'da aracılık yapmanızı rica ederim."*[1369] Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Paris ve Roma büyükelçilikleri mahrem telgraflar gönderdi. *Fransız ve İtalyan yönetimlerini, daha fazla kan dökülmesini önlemek amacıyla bir bırakışma sağlamak çabalarına katılmaya çağırıyor; Papa da bu çalışmalara katılıyor*.[1370]

Korgeneral Harington saat 10:20'de Harbiye Nezâretine *yıldırım-hareket* şifreli telgraf gönderdi:

> Atina ve İzmir'den gelen telgrafların hemen hepsi, Yunan ordusunun bütün direnişini bitmiş görüyorlarsa da, bazı alay kumandanlarınca Alaşehir yakınında askeri toplamak girişiminin başarı sağlayacağını hâlâ umuyorum. Zaman kazanmak için bir durdurma zorunludur; uzun yürüyüşlerinden sonra Türkler de İzmir'e paldır küldür bir hamle yapabilecek durumda değillerdir, durdurulabilirler. Bu yapılamazsa ya da tez elden bir mütareke bunu sağlayamazsa, çok sayıda aç göçmen ve kaçan bir ordu ile İzmir'de tarifsiz bir karışıklık olacaktır...
>
> Buradan (İstanbul'dan) oraya İngiliz askerleri gönderilmesine karşıyım... Müttefik donanmasının çıkartma birlikleri daha uygundur. İstanbul, bayraklarla donatılmış olmakla beraber sakindir. Başarının büyüklüğü henüz tam olarak bilinmiyor. Karışıklık çıkacağını tahmin etmemekle beraber (İstanbul'u gözetlemek için) İrlanda muhafız kıtalarını Çatalca'dan çekiyorum.
>
> İzmit'te her şey sakin. Yunanlar Bursa'dan çekilince İzmit Yarımadası'nı, Yunan ordusu çökünce de Çanakkale'deki mevkimizi gözetlemeliyiz. O zaman Anadolu'da yalnız İngiliz kuvveti kalmış olacak.[1371]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Sör Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a şifreli telgraf gönderdi:

> Yunan ordusu Alaşehir hattında tutunabilirse nefes alacak zaman bulabiliriz. Bu zaman içinde İzmir'i düzenli bir şekilde boşaltma tedbirleri atabiliriz. General Harington'un en son aldığı haberlere göre, bir önder olursa savaşabilecek durumda üç-dört Yunan tümeni vardır. Öte yandan dün Akdeniz Başkumandanlığından alınan

---

1367 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 255-256. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1368 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 366.

1369 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 370.

1370 *Confidential Print*, No. 228; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 267.

1371 FO, 371/7885; Aktaran: İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e, 2016, s. 378.

> telgraflar, Yunan askeri otoritelerinin Yunan ordusunun herhangi bir hat tutabilme olasılığı bulunmadığı kanısında olduklarını bildiriyor. Bu İzmir'in telgrafıyla da doğrulandı... Şu halde, binlerce göçmenin İzmir'i ve sahil kasabalarını doldurmalarını hesaba katmalıyız.
>
> Yunan teklifini Türklere bildirme konusunda meslektaşlarıma danışmamak için kasten kendimi tutuyorum, çünkü önce teklif Fransız meslektaşlarım tarafından hemen milliyetçi ajana iletilecek ve Yunanistan'ın durumunu daha da zayıflatacaktır. Yunanlara karşı bu hoş olmaz. Sonra Fransız Yüksek Komiseri, hemen hemen muhakkak şekilde, olayların gelişmesi ve mütarekeyi Yunan başkumandanının istemesi gerektiği görüşünü tutacaktır.[1372]

TBMM Hükümeti'nin İstanbul mümessili Hilâl-i Ahmer Reis-i Sânîsi Hamid'den Mustafa Kemal'e mahrem telgraf: *Yunan Hükümeti, Anadolu'yu kayıtsız şartsız terk etmeye razı* olduğunu Atina'daki İngiliz Elçiliğine bildirmiştir.[1373]

Mustafa Kemal, Heyet-i Vekile Reisi Rauf'a (Orbay) mahrem telgraf gönderdi ve kendisine sadık olan kişileri; Aydın mebusu Selânikli Hasan Tahsin'i (Uzer) Bursa'ya, Karahisar mebusu Ali'yi (Çetinkaya) Balıkesir'e vali tayin edilmelerini istedi.[1374] Hatırlanacak olursa Vahideddin Hân, 7 Ağustos'ta Türkiye'nin istiklâliyeti ve İslâm âlemindeki bekâsının temini esasında bir sulh akdi ve tahliye edilecek mıntıkaların da İstanbul Hükümetine terk edilmesini Rumbold'a teklif etmişti. Bu bağlamda, Mustafa Kemal'in Bursa'ya, Balıkesir'e ve İzmir'e kendi adamlarını süratle tayin ettirmeye çalışması düşündürücüdür. Acaba, İngilizler, Vahideddin Hân'ın mezkûr niyetini Mustafa Kemal'e sızdırmış mıdır?

İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, Müttefik hariciye nâzırlarına saat 17:00'da nota göndererek Yunanistan'ın mütareke taleb ettiğini bildirdi. Curzon: *İstanbul'daki Üç Müttefik Yüksek Komiseri, birlikte Ankara'ya bir çağrıda bulunmalı*; *Ankara'nın askerî temsilcisi, sınıra gelip Yunan ve Müttefik Komutanlarıyla derhal mütareke yapılması konusunu görüşmeli. Anadolu, Müttefik subaylarının gözetimi altında kademeli olarak boşaltılmalı*.[1375]

Yunan ordusu İzmir'i boşaltmaya başladı.[1376] *Yunanistan, Anadolu'da yenilen kuvvetlerini Doğu Trakya'ya taşıyor*.[1377] Yunan ordusunun ricatına kalkan olan *Bağımsız Yunan Tümeni, Simav'a doğru çekiliyor. Yunan kuvvetleri Simav'dan 4 gün önce çekilmişti*. Yunan Bağımsız Tümeni *kendisini savunarak arkalarından gidiyor. Tümen Simav'da bol üzüm ve meyve yeme imkânı buldu*. Yunan *General Frankos* da *Türk Birinci Ordusuyla savaşacak durumda olmayan birliklerinin en iyi kuvvetlerini Alaşehir'den* batı istikametine, *Salihli'ye nakletti*. Ayrıca, *Yunan hastane gemisi, yaralılarla dolu olarak İzmir Limanı'ndan ayrıldı*.[1378]

Kontrollü Büyük Taarruz kapsamında Mustafa Kemal'in Kemalist kumandanları terfi ettirmesini, İttihadçı kadro, varlığına tehdit algılamış ve mecliste tenkid etmiştir. Öyle ki Erzurum mebusu Hüseyin Avni'ye (Ulaş) göre mezkûr kumandanları terfi edenler en az *Yunanlılar kadar tehlikeli*dir.[1379]

1372 FO, 371/7885/E. 8874; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 379.

1373 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 629.

1374 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 624. Hasan Tahsin Uzer ile Ali Çetinkaya mebus oldukları için aynı zamanda valilik yapamazlardı, bu sebeble Mustafa Kemal'in talebi reddedilmiştir. İzmir'e Birinci Ordu Kumandanı Sakallı Nureddin vali vekili atanacaktır.

1375 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 239.

1376 Yunan Ansiklopedisi, c. 1, s. 290-291; Aktaran: Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 163.

1377 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 240.

1378 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 627-628.

1379 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 629.

Yunan birlikleri tahliye etmeden evvel Alaşehir'i umumiyetle ateşe verdi. 4500 kadar hanenin 4300'ü kül oldu. 1'inci Ordu Kumandanı *Sakallı* Nureddin'in kaleme aldığı muhtırada belirttiği üzere ricat ve ihrak faaliyeti, *Yunanlıların önceden tespit ettikleri program dâhilinde* icra edilmektedir.[1380]

> Yunan Başkomutanı General Trikopis esir alınmış ve Yunan Ordusu'ndan geriye kalanlar İzmir'den önce son mevzi olan Alaşehir hattına geri çekilmişti. Burası da direniş gösterilmeden terk edildi.[1381]

Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, saltanatın ilgasını ihzar etmek kapsamında, Vahideddin Hân'ı İngiliz işbirlikçiliği ile itham ediyor: *İngiltere, başında Lloyd Georgelar, Lord Curzonlar bulundukça, bunlar da Padişah ve Ali Kemal gibi üfürücüler buldukça bu memleketi bir bardak suda boğmaya hazırdır*.[1382]

Rumbold, gece vakti Curzon'a iki telgraf daha gönderdi:

> Anadolu'nun boşaltılması koşuluyla mütareke yapılabilirse ne âlâ. Ama İngiltere'nin Yunanistan için "daha elverişli koşullar sağlayabilmesi" mümkün değil. Çünkü, Kemalistlerin görüşüne göre, İngiltere'yle Yunanistan birlikler. Bu kanı, Lloyd George'un son söyleviyle (4 Ağustostaki) çok daha kuvvetlenmişti. Şimdi İngiltere, Yunanistan hesabına mütareke istemek için öne atılırsa, Kemalistlerin İngiltere aleyhindeki düşüncesi bir kat daha kuvvetlenecek ve "Majesteleri Hükümetinin politikasının da iflas ettiği" kanısı doğacaktı[r]. İngiltere'nin "Kemalistler nezdindeki manevi nüfuzu sıfırdı[r]." Yunanistan için öne atılmak doğru değil. Kemalistlerde İngiliz korkusu yaratılmalı. İngiltere, Türklerin önüne "şimdiye kadarkinden daha fazla güçlük çıkarabilir" diye Kemalistlerde bir korku zaten var. Bu korku devam ettirilmeli. Kemalistlerin bu "korkusunu canlı tutmak için her şey yapılmalı". Yunanların kendileri Kemalistlere başvururlarsa, Milli Misak'ın Yunanistan'a kabul ettirilmesi istenecekti[r]. İngiltere başvurursa, Milli Misak'ın İngiltere'ye de kabul ettirilmesine çalışılacaktır. Halbuki İngiltere'nin elleri serbest kalmalı.[1383]

> Yunan bozgunu artık tamamlanıyor. Atina ve İzmir'deki panik, cephedeki panikten daha büyüktü[r]. Ama "Yunanistan'a sempatisi (İngiltere'yi) körletmemeli." İngiltere'nin durumu tehlikeye sokulmamalı. Anadolu'nun apar topar boşaltılması, İngiltere için de İstanbul'da ve Irak'ta tehlike yaratacaktı[r]. Yunanlar Doğu Trakya'yı da terk ederlerse, İngiltere'nin Boğazlar bölgesindeki durumu tehlikeye girecekti[r]. Fransa sadık değil. Olaylar pek hızlı gelişiyor. İngiltere şimdiden harekete geçmeli ve "Kemalistlerle kendisi arasında bir denge kurma" konusunu düşünmeli[dir]. İngiltere ya Kemalistlere "tam teslim olmak" ya da tek başına hareket etmek durumuyla karşı karşıya. Gelibolu Yarımadası işgal [edilebilir.][1384]

ABD matbuatından *Evening Star* gazetesinin haberine göre Kontrollü *Büyük Taarruzun başlangıcından bu yana yaklaşık 200 km boyunca devam eden Türk ilerleyişi, uzmanlara göre tüm savaş tarihindeki en hızlı ilerleyişlerden biri*dir.[1385]

5 Eylül 1922. Britanya'nın İstanbul Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Lord Curzon'a 381 numaralı telgraf gönderdi: *Yurttaşlarımızı korumak için birliklerimiz İzmir'in bazı noktalarını işgal edebilir ve sonra buraları Türklere teslim edebilirler*.[1386]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi: Derhal *bir ateşkes* yapılmazsa *Yunan Ordusu çok kötü duruma düşece*ktir. *Yunanlar aptal*dır, *İtilaf Devletleri tarafından direkt olarak teşvik edil*miştir.[1387]

1380 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 173, dipnot 59.
1381 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 51.
1382 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 630.
1383 FO, 371/7885/E. 8878; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 381-382.
1384 FO, 371/7885/E. 8873; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 382.
1385 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 207.
1386 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. IV, LXXXVII.
1387 The Times, 5 September 1922, *The Greek Disaster*, p. 11; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 190.

İngiliz muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesi, "Yunanların Anadolu'yu Boşaltma Kararı." başlıklı haber neşretti: *Kemalist Türklerle Yunanistan arasında 1920 yılında başlayan savaş Yunan Hükümeti'nin Anadolu'yu tahliye kararıyla son bulduğunu Paris Temps gazetesi rapor etti. Yunanistan Yakın Doğu Barış Konferansı için kuvvetlerini geri çekiyor. Türkler geçen Mart ayında ateşkes için girişim yapıldığında Yunanistan'ın Anadolu'yu boşaltmak zorunda olduğunu belirtmişlerdi*.[1388] İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Sör Harry Lamb, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Ödemiş, Alaşehir, Tire ve Söke hepsi boşaltıldı; Türk süvarilerinin Salihli'de oldukları sanılıyor. Yardımcı kuvvetler de Aydın demiryolunun Çatas kavşağına kadar Ödemiş ve Tire kollarını ele geçirdiler*. *Yunanlar alelacele, mümkün olan bütün malzemeyi boşaltıyorlar ve sivil idare de (İzmir'i) terk etmek üzeredir. Yunan postanesi kapandı ve Yunanistan Milli Bankası da kapanıyor. Göçmenler kente hücum ediyor ve şimdiden ekmek kıtlığı başladı. Kent (İzmir) pek telaşlı ama şimdilik karışıklık yok*.[1389]

Curzon, Atina'daki Britanya Büyükelçiliğine talimat gönderdi. *Yunan zulümlerinin Kemalistlerin misillemesine neden olabileceğini, bu nedenle zulümlerin önlenmesi için Atina Hükümeti nezdinde teşebbüste bulunulmasını* istiyor.[1390]

İngilizler tarafından el altından desteklenen Mustafa Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi Vahideddin Hân'a yönelik kara propagandaya devam etti:

> Geniş bir ihanet planının yıkılması. İngiltere, İslam'ın son sığınağı olan Türkiye'yi boyunduruğu altına almak için iki vasıtaya başvurdu: Saray ve Yunanistan. Selim'in torunu; İngiliz himayesi altında, İngiliz hazinesinden alacağı bol paralar ile sarayın ılık havası ve kızlar ağasının nüvazişleri arasında ıyş ve nuşa devam edebilmek karşılığında Türkiye'yi bir hidivlik haline sokarak Hilafet makamının İslam âlemi üzerindeki manevî nüfuzunu ve Türklüğün Şark âlemi üzerindeki önderliğini L. George Hükümeti'nin hizmetine amade kılacaktı. Dumlupınar'da, Uşak'ta, Karahisar'da yalnız Yunanistan değil, aynı zamanda L.George ve saray yenilmiştir.[1391]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının muhtırasında belirtildiğine göre, Refet'in (Bele) ve Ali Fethi'nin (Okyar) *kişisel dostu olan ve Anadolu'ya savaş gereci gönderilmesinde önemli rol oynayan, İstanbul'daki Kemalist Komitesi'nin başlıca üyelerinden biri, "güvenilir" bir İngiliz ajanına* bildirmiştir ki Yunan'a karşı taarruz şu sebeblere binaen gerçekleştirilmiştir:

> i) Ankara yönetiminin kaynakları ve gereçleri, Ordu'ya, ciddi tehlike olmadan bir kış kampanyası daha karşılamak olanağını sağlayacak kadar yeterli değildi;
>
> ii) gerek azalan kaynaklar, gerekse başka nedenlerden ötürü, Sovyet yönetimi, son günlerde Ankara'ya sağladığı parayı geciktirmişti;
>
> iii) Kemalist Ordusu, 12 ay süren hareketsizlikten zarar görmeye başlıyordu; kış aylarında kaçakların sayısında büyük bir artış kaydedilmesinden kaygılanılıyordu;
>
> iv) Rus'ların Doğu Avrupa'ya karşı olan askeri plânlarını ertelemeleri; belki de bunlardan vazgeçmeleri; onların, bu plânları uygulamalarını beklemekten artık bir yarar sağlanamazdı;
>
> v) Yunan güçlerinin Anadolu'da Trakya'ya taşınması, Yunan savaş kesimini zayıflatmıştı;

1388 The Daily Mirror, 5 September 1922, *Greek Decision to Clear Out of Asia Minor*, p. 3; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 190.

1389 FO, 371/7885/E. 8893; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 383-384.

1390 FO, 371/788; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 388.

1391 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 634-635.

vi) Fethi Bey'in Londra misyonunun başarısızlığa uğraması, İngiliz yönetiminin halâ Türk'lere karşı muhasım olduğunu kanıtlamıştı; ancak bir Yunan yenilgisi bu durumu etkileyebilirdi.[1392]

İngiltere'nin Akdeniz Donanması Başkumandanı Amiral Brock'tan Ceanterbury Başpiskoposu Charles Dobson'a: *Türkler karışıklık yaratacak bir işgale girişmeyecekler*. Tarihi belirtilmemiş bu muhavere, muhtemelen, 1 ilâ 5 Eylül 1922 arasında bir gün İzmir'de cereyan etmiştir. İzmir Rum Başpiskoposu, Ermeni meslekdaşıyla Dobson'a müracaat ve İngiltere Bakanlar Kurulundaki nüfuzu sayesinde Mustafa Kemal'in şehir dışında alıkonulmasını taleb etmişlerdi. Ceanterbury Başpiskoposu da Amiral Brock'a tevessül etmişti. Brock ise sanki Mustafa Kemal'den teminat almışcasına *Türklerin karışıklık yaratacak bir işgale girişmeyeceklerini ve karışıklık çıkarsa gereksinmesi olanları koruyacağını söyleyerek tatlılıkla davrandı*. Dobson, itimad edemedi.[1393]

Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine *yıldırım-hareket* şifreli telgraf gönderdi: *Tricoupis'in başkumandanlığa, Saryannis ile Pallis'in de onun yardımcılıklarına atandıkları bildiriliyor. Hepsi iyi insanlar. Çok geç değilse, bu durumu kurtarabilir. Herhalde zaman kazandıracaktır. Yunanların durumu bugün daha iyi, öyle sanıyorum ki, daha da düzelebilir... Yunan ordusundan en büyük beklenti, Alaşehir'de tutunmasıdır*.[1394]

Hem Korgeneral Harington hem Rumbold, Harbiye ve Hariciye nezâretlerine müşterek manalı şifreli telgraflar gönderdiler: Türklerin zaferi Mısır'da, Hindistan'da, Irak'da Britanya'nın vaziyetini sarsabilir.[1395]

Osmanlı Bankası İzmir şubesi müdürü, İzmir limanında demirli Britanya Akdeniz Donanması Başkumandanı Amiral Brock nezdine gelerek *bankadaki hazineyi İngiliz zırhlısı Iron Duke'ye taşımayı* teklif etti. Kabul edildi.[1396]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Türk taarruzu başladığından beri, Konstantin'in Ordusu 200 mil* [takriben 320 kilometre (ÖFA notu)] *geri çekildi. Türk Ordusu büyük bir coşku ve hırsla kısa sürede Kütahya'ya ulaştı. Yunan Hükümeti'nin, Türklerin ilerleyişi ve işgaline tepki göstermiyor olması, İzmir'de yaşayan Fransız, İngiliz, İtalyan ve Amerikalıların tepki ve protestosuna neden oldu. 50.000 kişilik en iyi Yunan Birliği'nin, Trakya'da tutuluyor olması, Yunan Kralı Konstantin'in "aptallığıydı" ve Yunanistan bunun faturasını İzmir ile ödeyecekti*r. *İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Türkiye ile Yunanistan arasında arabuluculuk yapması gündemde*dir, *Yunanistan'a yapılması düşünülen teklif, Anadolu'dan, Yunanlıların tahliye edilmesini kapsıyor ancak asıl ve ciddi problem, Yunanlıların geride bıraktıkları bölgelerdeki Rum ve diğer Hristiyan azınlığın korunması*dır. *Mustafa Kemal Paşa, Ordusu'nun coşkulu zaferinin sadece Anadolu'da değil, Trakya'da da Türklerin rolünü değiştirdiğini ve kendilerinin hiçbir zaman imkânsız talepleri olmadığını açıkladı. Türklerin son zaferinden sonra Yunanlılar, Anadolu'dan çekilmeyi kabul etti ancak Türkler, Yunanlıların Trakya'yı da boşaltmasını istiyor ve bu istek İçişleri Bakanı Fethi Bey tarafından, açık ve net bir şekilde söylendi*.[1397]

6 Eylül 1922. *3 ncü Yunan Kolordusu Komutanı* [..] *6 Eylül 1922 saat 16.30'da ordudan aldığı emirde; Kolordunun Bursa'ya çekilmesi, buradan Mudanya ve Gemlik'e gidip deniz araçlarına binmesi, Bandırma ve Kapıdağ limanları iskelelerinin tamir ettirilerek Türk baskısı karşısında Anadolu'yu terk için*

1392 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 267.

1393 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 426.

1394 FO, 371/7886; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 384.

1395 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e,* 2016, s. 387.

1396 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e,* 2016, s. 388-389.

1397 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 255-257. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

buraların kullanılması bildiriliyor. Kolordu komutanı, Bandırma Komutanlığı'ndan aldığı haberden Türklerin bu gün (6 Eylül 1922) Balıkesir'e girdiklerini öğrendi.[1398]

Simav'dan ricat eden *Yunan Bağımsız Tümeni, 5 gün önce Yunan kuvvetlerinin çekildiği* [Balıkesir-Akhisar-Demirci üçgeninin ortasında bulunan] *Sındırgı'ya vardı. Birkaç gün önce kasabayı işgal etmiş olan çeteler dağlara çekildi. Yunanlılar, Hıristiyan halka ekmek yaptırdılar*. *Hayvanları için arpa aldılar. Hıristiyanlar, kendilerinin de birlikte götürülmesini istediler. Tümen komutanı, zor olacağı gerekçesiyle bu isteği reddetti. Buna rağmen birçok yerli Rum, Tümen'e sığındı*. [1399]

Yunan kuvvetleri Manisa'yı yaktılar. Şehirdeki 18.000 yapıdan 500'ü ayakta kalabildi.[1400]

Yunan askerleri Kirmasti'yi terketti. Belediye Başkanı, Eşkiya Davut'un halka vereceği zararı önlemek için çetecilerden Gürcü Mevlüt'e mektup yazarak kasabayı teslim almasını istedi. Mevlüt yarın Kirmasti'ye girerek hakim olacak.[1401]

İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Curzon talimatı Atina'daki Britanya Büyükelçiliğine ulaştı: *Yunan Hükûmeti kundakçılığı men'etsin*.[1402] Zira Yunan, 31 Ağustos'ta Uşak'ı; 2 Eylül'de Aydın'ı, 4 Eylül'de Alaşehir'i, 6 Eylül'de de Manisa'yı yakarak tahliye ettiydi.[1403]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Rumbold, General Harington'la da görüştükten sonra, İstanbul'daki Fransa ve İtalya Yüksek Komiserlerine konuyu* açmış, *çabucak mütakere yaptıramazlarsa "ağır bir sorumluluk yükleneceklerini"* söylemiş; *İtalya Yüksek Komiseri, Sir H. Rumbold'un fikrini kabul* etmiş; *bir süre tartıştıktan sonra Fransız Yüksek Komiseri de onlara* katılmıştır: "*Bunun üzerine, yarın sabah (7 Eylül) ilk iş olarak milliyetçi temsilciyi görmeleri ve sizin Paris'e çektiğiniz 275 sayılı telgrafınızın ikinci paragrafında yer alan mütareke teklifini kendisine sunmaları için dragomanlarımıza talimat verdik*."[1404]

Avam Kamarası Muhafazakâr Fırka mebusu Miralay Aubrey Herbert'in mektubu İngiliz yarı resmî gazete *The Times*te neşredildi: *Yunanlılar Lloyd George'un ahmaklığının cezasını çekmektedir.*[1405]

Yunan Harbiye Nâzırı Theodokis'in İzmir basınına beyanatı: *Ancak şerefli bir tahliyeye razıyız*.[1406]

İngiliz *Morning Post* gazetesi başmakalesi: *Mustafa Kemal'in zaferiyle İzmir Türklere veriliyor. Böyle mühlik bir hediye'yi Yunanlılara sunmak bir devlet adamının değil, bir kumarbaz'ın teşebbüsü idi*.[1407]

1398 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı (31 Ağustos-18 Eylül 1922)*, Cilt 2, Kısım 6, Kitap 3, 1995, s. 229.

1399 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 635.

1400 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 636.

1401 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 636.

1402 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 192.

1403 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 190-191.

1404 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 390-391. Mezkûr "ikinci paragraf"ta şunlar yazılıdır: "Majesteleri Hükümeti, (İstanbul'daki) Yüksek Komiserlerin, derhal mütareke yapılması amacıyla, Müttefik Başkumandanı, onun Fransız ve İtalyan meslektaşları ve yetkili Yunan askeri temsilcileriyle buluşmak üzere, yetkili askeri temsilcilerini tarafsız bölge sınırına göndermesi için Ankara Hükümetine çağrıda bulunmalarını teklif eder."

1405 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 192.

1406 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 192.

1407 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 182.

Korgeneral Harington gece vakti Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi: *General Tricoupis'in esir edildiği bu sabahki Türk bildirisinde açıklanmıştı, ondan sonra Türk Kızılayı'nın resmi bir bildirisiyle doğrulandı*.[1408]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *İngiliz Hükümeti, İtalyan ve Fransız hükümetlerine başvurarak Türkler ve Yunanlılar arasında daha fazla kan dökülmesini engellemek amacıyla bir ateşkes sonuçlandırmak için müşterek hareket edilmesini teklif etmiştir. Bu sırada İstanbul limanında demirli İngiliz, Fransız, Amerikan ve İtalyan kruvazörleri İzmir'e doğru hareket etmişlerdir ve İstanbul'da sükûnet hâkimdir.*[1409]

7 Eylül 1922. Müttefik fevkalâde komiserlikleri baştercümanları TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid (Hasancan) nezdine gelerek *Anadolu'nun boşaltılması koşuluyla Yunanistan'ın mütareke istediğini* tebliğ ettiler. *Müttefik kumandanları ve Yunan temsilcileriyle mütareke konusunu görüşmek üzere Ankara Hükümetinin temsilci göndermesini istiyorlar. Delegeler, tarafsız bölgenin Anadolu tarafında (Yarımca'da) buluşacaklar*. Hamid, *teklifi hemen Ankara'ya telleyeceğini bildirdi*. *Telgraf hatlarının bazı yerlerde tıkanık olduğu söyleniyordu. Ama haberin yine de çabucak Ankara'ya ulaştırılacağı umuluyordu. Esasen Hamit Bey de Ankara'dan bir telgraf almıştı. Ankara, resmen mütareke teklifi yapılıp yapılmadığını önceden sormuştu. Dragomanlar, şimdi mütareke teklif etmekle Ankara'nın sorusunu yanıtlamış olduklarını söylediler*.[1410]

Britanya *Sömürgeler Bakanlığı'nın yazısında Bakanlığın hâlâ Sulta'nın halife olarak tanınması konusunda fikir değiştirmediği bildiriliyor. Yani Osmanlı Halifesi'nin hiçbir hükümranlık hakkını Sömürgeler Bakanlığı tanımaya yanaşmıyor ve Halife'nin Türkiye'den ayrılmasını İngiltere çıkarlarına en uygun çözüm görüyorlar*.[1411]

Ordusu yavaş hareket ettiği söylenince İkinci Ordu Kumandanı Yakup Şevki [Subaşı] *Paşa; ordusunun lağv edilmesini, kendisine bir er görevi verilmesini istedi*. *14. Süvari Tümeni'nin cephane isteği, Kolordu Komutanı Fahrettin* [Altay] *Paşa tarafından "kılıca kuvvet!" denilerek geri çevrildi*.[1412]

Britanya Bakanlar Kurulu fevkalâde içtima ediyor. Hariciye Nâzırı Lord Curzon, *Fransa'nın sürekli ihaneti yüzünden* TBMM Hükümetine mütareke kabul ettiremediklerini şikâyet ediyor. Curzon: *Şimdi artık Yunan ordusunun savunma imkânı kalmadığı belli olmuştur. Türkler, Fransa ve İtalya'dan büyük çapta askerî yardım atarak büyük bîr avantaj elde etmişlerdir.*[1413] *İstanbul'a yürümek amacıyla Yunanistan'ın Anadolu'dan Trakya'ya asker kaydırması bir hata* idi. *Aynı zamanda onlar (Yunanlar) İzmir'de çılgınca bir özerk bölge ilan ettiler*. *Yunan ordusunun direnme ihtimali bulunma*maktadır. *Kemalist ordunun*

1408 FO, 371/7886; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e,* 2016, s. 390.

1409 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 242. Mustafa Kemal'in Grace Mary Ellison'a beyanatı, Yunan kanının Müttefiklere iyi niyet göstergesi olarak fazlaca dökülmemiş olduğunu işaret ediyor: "Taarruzumuzu tehir etmemize sebep, kan dökmemekti. Bu maksatla taarruzdan evvel Fethi Beyi Londra'ya gönderdik. Sulhu kanla değil, mürekkeple imza etmek istiyorduk." Vakit, 23 Ocak 1923, s. 1. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1410 FO, 424/254, s. 167, No. 267, Rumbold'dan Curzon'a tel. 7 Eylül 1922, No. 393; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e,* 2016, s. 395-396.

1411 BNA, FO, 371/7800, E 9017/8472/65, s. 197-199; Aktaran: Ali Satan, *Türk-İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 69.

1412 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 639. Müttefikler Yunan'ın Bursa'yı yakmasını önlemiş ve Yunan tahliyesine ve şehrin Türk ordusuna teslimine nezaret etmiştir. Bir husus fevkalâde dikkat çekmektedir: Yunan işgal kuvvetleri ateş açıldığı takdirde şehri yakacaklarını tehdit etmiştir. Kolordu Kumandanı Fahrettin'in 14'ün Süvari Tümeni'ne cephane vermediği hatırlanacak olursa, bu iki çarpıcı vaka, birbiriyle alakalı mıdır?

1413 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 215-216.

birkaç gün içinde İzmir'de olacağını belirtmeliyim. *Anadolu'da Yunanların başarısızlığı bizim Avrupa politikamızı terk etmemiz için bir neden değildir*.[1414]

> Koloniler Bakanı Churchill'le Başbakan Lloyd George, her ne pahasına olursa olsun Boğazların Kemalistlere kaptırılmamasını savundular. Epeyce konuşmadan sonra İngiliz Hükümeti, 7 Eylül günü şu kararları aldı:
>
> 1) Türk-Yunan çarpışmasına hızla son verilmesi için çaba harcanacak, bu konuda İngiltere, Müttefikleriyle birlikte hareket edecekti[r]. İngiltere'nin Yakındoğu politikası, mart ayında Paris'te saptanan esaslara dayandırılmaya devam edecekti[r].
>
> 2) Asya'yla Avrupa'yı birbirine bağlayan Boğazlar, İngiliz çıkarları için pek önemli ve Kemalistler Gelibolu Yarımadası'nı işgale kalkışırlarsa, İngiltere, silahla karşı kayacaktı[r].
>
> 3) Boğazlar bölgesindeki İngiliz deniz kuvvetleri artırılacaktı[r].
>
> 4) İngiliz kuvvetleri Gelibolu Yarımadası'nı işgal edecekti[r].
>
> 5) Kemalistlerin İzmit Yarımadası'na saldırmaları halinde buradaki İngiliz kuvvetleri geri çekilecekti. Ama Kemalistler İstanbul'u işgal etmeye kalkışırlarsa, İngiliz deniz ve kara askerleri bütün güçleriyle karşı koyacaklardı[r].
>
> 6) Harbiye, Bahriye ve Hava Kuvvetleri Bakanlıkları ortak bir rapor hazırlayacaklardı[r].
>
> 7) İzmir'deki İngiliz kolonisi İngiliz Deniz Kuvvetlerince korunup boşaltılacaktı[r]. İngiliz olmayan göçmenlerin taşınmaları için de İngiltere İzmir'e gemiler yollayacaktı[r].[1415]

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*in haberi: *Hadjiyanesti askerlere ricat hareketi vadetmekle maneviyatlarını kırdı*.[1416]

İzmir'deki Yunan Fevkalâde Komiseri Stergiadis, Britanya Akdeniz Donanması Başkumandanı Amiral Brock nezdine geldi. *Türk öncü kuvvetlerinin İzmir'e 20 mil (32 km) yaklaşmış olduklarını*; *Yunan karargâhının ve sivil memurlarının kenti terk etmek üzere bulunduklarını* belirterek sığınma talebinde bulundu. Talebi kabul edildi. *Iron Duke* zırhlısına bindirilecek.[1417]

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Yunan Dışişleri Bakanı, İzmir'e "yüz binlerce göçmen yığıldığını söylüyor*.[1418]

Gunaris Kabinesi istifa etti. Kral Konstantin yeni kabineyi kurma vazifesini Kalogeropulos'a tevdi ediyor.[1419]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Kemalist Hükümetin, yapılan konferans çağrısına cevabı Dâhiliye Vekili Bekir*[*] *Bey'in Londra'ya gönderdiği telgrafla verilmiştir. Telgrafta, Ankara Hükümeti'nin Küçük Asya'nın tamamen boşaltılması ve Trakya'nın ve Edirne'nin Türkiye'ye bağlanması şartıyla barış görüşmelerine*

1414 CAB, 23/31, Cabinet 48(22), s. 1-9; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 393-395.

1415 CAB, 23/31; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 395.

1416 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 192.

1417 FO, 371/7906, Amiral Brock'un 2 Ekim 1922, No. 1992/742 sayılı raporu; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 396.

1418 FO, 424/254, s. 166, No. 263; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 396.

1419 FO, 371/7886/E. 9068; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 397.

[*] Paris'de ve Londra'da sulh müzakereleri yürüten Ali Fethi Okyar'ın yerine Dahiliye Vekilliği makamına vekâlet eden kişi, Niğde mebusu Mehmet Ata Atalay idi: Mustafa Ersagun Dalan, *Mehmet Ata Bey Siyasi Hayatı ve Fikirleri (1882-1933)* [Yüksek Lisans Tezi], 2018, s. 41.

başlayabileceği bildirilmiştir. Haberde, Balkanlar Sözleşmesi'nin iptali anlamına gelecek olan bu şartları İngiltere'nin kabul edemeyeceği de vurgulanmıştır.[1420]

8 Eylül 1922. Korgeneral Harington, İngiliz Harbiye Nezaretine şifreli telgraf keşide eyledi: *İzmir'den kötü haberler alınıyor. Rumların ricası üzerine yüksek komiserler, konsolos ve amirallere, kenti Türklere teslim etmeleri bildirilmiştir. Bu, üzücü bir sonuçtur. Yunan askerleri hiçbir davranışta bulunmamışlardır. Alman raporlara göre Yunan askerleri denetlenemiyor. Her yanı yakıp yağmalıyorlar. Ulusalcılar derhal ateşkes ilan edilmesine karşı çıkarlarsa, Bursa da yakında aynı akıbete uğrayacaktır. İstanbul'da sükûn sürüyor; ama heyecan yükseliyor. Oraya asker göndermekten çekiniyorum*.[1421]

ABD matbuatından *The New York Times* gazetesi: *Türk ordusunun yavaş ve itinalı bir şekilde yol aldığı* bildiriliyor.[1422]

ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *Türk süvarileri Bergama'ya girdi ve İzmir'e ulaşmalarına çok az kaldı. İzmir'in kuzeydoğusunda bulunan Ödemiş ve Tire'de yangınlar çıkmıştır ve hala devam ediyor. Türkler ihtiyatlı bir şekilde ilerliyor. İzmir'deki durum, her geçen saat daha da kritik bir hal almakta*dır, *şehirdeki İngilizler limanda bekleyen gemilerle ülkelerine dönmeye çalışıyor. Fransız ve İtalyanlar da limanda toplanmıştır. İzmir, çok yakında göçmenler için sadece çıkış noktası olacak*tır. *Yunanlıların tahliyesi 600 millik bir çemberi, Çanakkale, Marmara ve Ege Denizi kıyılarının da üçte birinden daha fazla bir alanı kapsıyor. 22.000 Türk süvarisi, İzmir'e 75 mil uzaklıktaki Salihli'ye ulaştı ve çok az bir zaman sonra İzmir'e varacaklardır.*[1423]

ABD'nin Londra Büyükelçisi, Washington'a telgraf gönderdi. Başvekil Lloyd George'nin özel sekreteri Sir Edward Grigg'in bildirdiğine göre Lloyd George, Bakanlar Kurulunda, Kral Konstantin'e karşı *son derece* kızgınlığını dile getirmiştir. Zira Konstantin Hükümeti, *Asya savaş boyundan iki kilit tümeni çekerek yenilgiye yardımcı olmak gibi "boş hareketi"* icra etmişti.[1424]

İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Sör Harry Lamb, saat 16:40'da Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi:

> Yunan ordusunun son kalıntıları şimdi kente (İzmir'e) yaklaşıyorlar ve küçük bir Türk kuvveti kendilerini izliyor ama saldırmıyor.
>
> Önümüzdeki 24 saat içinde Yunanlar büyük olasılıkla boşaltmayı tamamlamış olacaklar ve o zaman kent hükümetsiz kalacak. Bahriye ile sivil memurlar aynı anda çekiliyorlar.
>
> Yunan Yüksek Komiseri kente devriyeler çıkartmalarını (Müttefik) amirallerden rica etti. Devriyelerin görünüşü, Türk idaresi kuruluncaya kadar güvenliği sağlamaya yeter diye umuluyor.
>
> Aradaki hükümet boşluğunu mümkün olduğu kadar kısaltmak için Türk Hükümetinin hemen memurlar atamaya çağrılması gerekir düşüncesindeyim.[1425]

1420 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 243.

1421 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 367-368.

1422 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 208.

1423 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 258. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1424 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 378-379.

1425 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 397.

İzmir'deki Yunan Ordusu Komutanlığı *Yağcılar dağını savunması, Çeşme'de tahliyeye devam edileceği, İzmir Alsancak iskelesinden tahliyenin 9 Eylül 1922 gece yarısına kadar süreceği* talimatını Güney Grubu komutanı General Franko'ya bildirdi.[1426]

5'inci Süvari Kolordusu, Batı Cephesine ve 1'inci Orduya gönderdiği muhtırada: *İzmir'e iki Yunan vapuru geldiğini ve Yunan askeri doldurup gittiğini, dört İngiliz zırhlısının limana geldiğini, fakat asker çıkarmadığını* bildirdi.[1427]

Yunan Hariciye Nâzırı Baltazzi Londra'daki, Paris'deki, Roma'daki ve Washington'daki Yunan Büyükelçiliklerine telgraf gönderdi: *Anadolu limanlarına acıklı bir durumda 500.000'den fazla göçmen geldi. Yunan Hükümeti, kendilerine gereken toprağı verebilir ama onun elinde gemi, yiyecek ve çadır yoktur. Yunan Hükümeti, insani bakımdan yardım çağrısında bulunuyor*.[1428]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının muhtırasında belirtildiğine göre Ali Fethi (Okyar), *Londra'daki temasları ve İngiliz yönetiminin Yunan yandaşı politikasını sürdüreceği konusunda Ankara'ya bir rapor gönderdikten sonradır ki, Mustafa Kemal, genel saldırıya geçilmesi buyruğunu ver*miştir.[1429]

İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan İngiliz Hariciye Nezâretine rapor: *Bursa'nın da, Eskişehir ve Uşak'ın akıbetine uğramasından korkmak için sebep vardır.* [*Böyle bir hareketin, hele Yeşil Camiye (Türbeye) zarar verilmesinin havsalaya sığmayan çılgınlığı ve bütün Osmanlı Türklerince öylesine derin hürmet duyulan bir kentin vahşice yakılıp yıkılmasının dağuracağı dehşetli sonuçlar üzerine parmak basmaya ihtiyaç duymuyorum.*[*]] *Pellé Yunanlıların Bursa'yı yakmak niyetinde olduklarını Fransız konsolosluğu ajanı'nın bir telgrafından öğrenmişti. . . Üç müttefik subayından mürekkep bir misyonunun Bursa'ya gönderilmesini muvafık gördük. Müttefik Devletlerin, Yunanlıların hareketlerinden doğabilecek misillemelerden dolayı azınlıkların akıbetleri için hiçbir mesuliyet kabul edemeyecekleri hususunda Yunan Valisine çok sert ihtarlar yapıldı*.[1430]

İstanbul'daki Müttefik fevkalâde komiserleri kaleme aldıkları müşterek talimatnameyi İzmir'deki Britanya Akdeniz Donanması Başkumandanı Amiral de Brock'a telldiler:

> Yunan Hükümeti adına İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiserinin kendilerine başvurması sonucu olarak, aşağıda imzaları bulunan Müttefik Yüksek Komiserleri, İzmir'in Türk ordusuna teslimini kolaylaştırmak için beraberce araya girmek üzere Müttefik amiralleriyle başkonsoloslarına yetki verirler.
>
> Pellé, Rumbold, Garrani[1431]

Amiral de Brock, İstanbul'daki Fevkalâde Komiser Rumbold'a telgraf gönderdi: *Yunan askerleri bugün İzmir'i terkettiler*.[1432] Amiral de Brock'un geceleyin tahrir ettiği muhtıra kaydı:

1426 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 164-165. "Yunan ordusu bozguna uğradı ve 9 Eylül 1922'de apar topar gemilere binerek İzmir'den ayrıldı." Jean-François Solnon. (2013). *Sarık ve İstanbulin: Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa: XIV.-XX. yüzyıllarda çatışma ve karşılıklı hayranlık* (A. Berktay, çev.) içinde (s. 522). İstanbul: Doğan Kitap.

1427 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 159.

1428 FO, 424/254, s. 166, No. 265, Bentinck'ten Curzon'a tel, 8 Eylül 1922, No. 395; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 399.

1429 FO 371/7891/E 9674, HV/3 kod adlı İngiliz ajanın *Kemalist saldırısı* nam raporu; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 267.

[*] FO, 371/7886/E. 9073; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 403.

1430 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 239.

1431 FO, 371/7886/E. 9072, Rumbold'dan Curzon'a tel, 8 Eylül 1922, No. 397(R); Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 398.

1432 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 192.

> Yunan kuvvetlerinin İzmir'i boşaltmaları perşembe (7 Eylül) gecesi ve 8 Eylül Cuma günü bütün gün hızla devam etti. Yunan ordusunun bir kısmı İzmir'de gemiye dolduruldu; ama büyük kısmı kentten geçip batıya uzanan yol boyunca Vurla (Urla) ve Çeşme'ye gitti. Saat 18.25'te Lemnos ve Kilkls adlı Yunan savaş gemileri limandan (İzmir limanından) ayrıldılar.
>
> Akşam saatlerinde İstanbul'dan bir mesaj aldım. Mesaj kentin (İzmir'in) düzgün bir şekilde Türk ordusuna teslimi konusunda ellerinden geleni yapmaları için Müttefik amiralleriyle başkonsoloslarına Müttefik Yüksek Komiserlerince yetki verildiğini bildiriyordu.[1433]

İngiliz-Kanadalı iş adamı ve gazetesi Lord Beaverbrook, ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol'la mülakat ediyor. *Beaverbrook'un ifadesine göre Yunanlılar, haksız muameleye uğramışlardır. Türkler tarafından yenilgiye uğratıldıklarında, herkesin sempatisini isteyeceklerdir. Açıkça Yunanlıların, kendileri (İngilizler) tarafından desteklendiklerini ve neticede Türkler tarafından yok edilmek üzere bir başlarına bıraktıklarını kabul etmekte*dir. *Beaverbrook'a göre Lloyd George, Yunanlıları mümkün olan her şekilde desteklemişti ancak maddi destek sağlayamamıştı ve şu an zor durumda*lar.[1434]

İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor: *İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetlerinin temsilcileri Ankara Hükümeti'nin temsilcisine, Yunanistan'ın hemen ateşkes ilan edilmesi halinde Küçük Asya'yı boşaltmayı kabul ettiğini bildirmiştir. Ankara Hükümeti'nin ateşkesi kabul etmesi durumunda Türk ve Yunan parlamenterlerinin şartları müzakere etmek için tarafsız bölgede bir araya gelecekleri de ifade edilmekte*dir. *Fransa Hükümeti savaşa son verilmesi ve Türkiye ile Yunanistan arasında artık daha fazla kan dökülmesine engel olunması gerektiği konusunda İngiliz Hükümeti ile hemfikirdir. Fransa'nın verdiği cevapta, mevcut koşullar altında Ankara hükümetine doğrudan müdahale etmenin mümkün görünmediğini düşündükleri ancak Fransız hükümetinin müttefikler adına iki tarafın orduları arasında doğrudan müzakereler yoluyla çözüm bulmaya çalışacağı ifade edilmekte*dir. *İtalya da İstanbul'daki üç yüksek komiserin Atina ve Ankara hükümeti temsilcileri ile ateşkesin şartlarını müzakere etmeleri konusundaki İngiliz teklifiyle hemfikirdir.*[1435]

İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor: *Türkler, Mezopotamya'ya karşı bir saldırı düzenlemiş, saldırı Londra'da endişe yaratmış ve Mezopotamya'daki İngiliz askeri merkezlerinde anormal bir hareketlilik başlamıştır.*[1436]

9 Eylül 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 403 numaralı telgraf gönderdi: [TBMM Hükümetinin İstanbul mümessili] *Hamid* [Hasancan] *Bey, Yunan Hükümetinin resmen mi ateşkes istediğini sordu. Fransız Yüksek Komiseri resmen istediğini ve amacın Anadolu'nun hemen boşaltılması şartıyla kan dökülmesine son verilmesi olduğunu bildirdi. Ankara Hükümeti işi geciktirmeğe çalışıyor*.[1437]

Horace Rumbold, Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi: *Mustafa Kemal, Yunan ordusu Anadolu topraklarında kaldıkça bırakışma imzalamaya yanaşmıyor; ordusunun ileri atılımlarını durdurmak ve Bağlaşıklar üzerinde yaratmış olduğu baskıyı vakitsiz olarak kaldırmak istemiyor*.[1438]

1433 FO, 371/7906; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 399.

1434 ABD Yüksek Komiseri Bristol'un 08.09.1922 tarihli aynı savaş günlüğü, 867.00/1547, s. 3; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 79. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

1435 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 243-244. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1436 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 291.

1437 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. IV, LXXXVIII.

1438 FO/7886/E 9093; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 267.

TBMM Hükümeti süvarîleri *şehirde ilerledikçe, evlerden tabanca ve tüfek sesleri işitildi. Türklerin bazıları yaralanmıştı. Derhal kılıçlarını çektiler, fakat "tahriklere rağmen, Türkler, disiplinli kalmayı bilmişlerdi". Korkudan paniğe kapılan yüzlerce Rum ve Yunan askeri koşarak limandaki fener ve ambarlara sığınıyordu. İngilizler mültecilerin çoğunun silâhlı olduklarını görünce silâhlarını ellerinden aldılar ve cephaneleri ile beraber denize attılar. Daha sonra bu "korkudan çılgına dönmüş insan kitlesi"ne haşlanmış patates ve su verdiler*.[1439]

İngiliz Başkonsolosu Sir Harry Lamb ve Amiral Brock'un kurmaybaşkanı Komodor Barry Domville, Türk ileri kolunun kumandanı Ferik Selâhattin Bey'le bir görüşme yaparak, Türk jandarması gelinceye kadar şehirde polis görevini sürdürme konusunda anlaştılar.[1440]

İzmir'deki Britanya Akdeniz Donanması Başkumandanı Amiral de Brock'un notu: *(İzmir'in teslim edilmesi konusundaki) Yüksek Komiserlerin mesajı, cumartesi sabahı erkenden "Iron Duke" gemisinde yapılan toplantıda görüşüldü. Bu görüşme sonunda Müttefik temsilcileri, en yakın nizami Türk kuvvetleriyle temasa geçmek ve kumandan subaya bir nota sunmak üzere gönderildiler. (Ama) Temsilcilerin hareketiyle onun (Türk Kumandanının) gelişi aynı ana rastladığı için delegeler doğruca askeri karargâhın kurulduğu konağa gidip Türk ileri karakollarının kumandanıyla görüştüler. Kumandan, barışçı niyetleri hakkında teminat verdi*.[1441]

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Yunan basınında Fransız, İtalyan ve Bolşeviklerin Türklere* [daha doğru bir ifadeyle: Mustafa Kemal'e] *askerî malzeme tedarik ettiklerine dair haberler sıkça yer alıyor*. *Bu bilgilerin kaynağı İstanbul'daki Yunan askeri heyeti, sansür bürosu ve İskenderun'daki gazeteler*dir.[1442]

İzmir limanında demirli, mevcut İngiltere Kralının adıyla müsemma "George V" nam muhribin kaptanı Bertham Thesiger, sabah vakti karaya çıkıp TBMM ordusu süvarilerini istikbal ediyor, onlara talimat veriyor, süvari albay ise riayet ediyor:

> Herkes Türklerin 9 Eylülde İzmir'de olacaklarını biliyordu. *George V* savaş gemisinin kaptanı Bertram Thesiger, sabah erkenden karaya çıkmış ve koruma amacıyla yerleştirmiş oldukları İngiliz deniz askerlerinin durumlarının iyi olup olmadığını görmek için kentin civarında ve demiryolu istasyonu yanındaki gazhaneye gitmişti. Gazhanede bulunduğu sırada, demiryolları müdüründen demiryolu ambarlarından yapılan yağmayı görmesi ve durdurması için ivedi bir mesaj aldı. Ambarları gezerken, uzaktan bazıları silahlı bir Rum kalabalığının ambarları yağma ettiklerini gördü. Birden bağrışmalar, ayak ve silah sesleri işitilmeye başladı ve "Türkler geliyor!" haykırışları ortalığa yayıldı. Yağmacılar kaçtılar. Arkalarından da, aşağı yukarı 400 kişiden oluşan ve yalın kılıç Türk süvarilerinin kente doğru ilerledikleri görüldü.
>
> Thesiger, cesaret göstererek Türk süvarileriyle kaçan Rumların arasına girdi. Türk albayı Fransızca olarak kendisine kimliğini sordu. Thesiger, Yunan birliklerinin kenti boşalttıklarını ve sadece düzeni korumak için İngiliz birliklerinin karaya çıkarıldıklarını duraklayarak anlattı. Aynı zamanda da ara sokaklardan ve sessizce kordon boyundan giderlerse hiç bir zorlukla karşılaşmayacaklarını söyledi. Bu arada bir silah sesi işitildi ve Thesiger'in yanındaki bir adam yere düşüp öldü. Anlaşılan bir Türk süvarisi adamdan bir şey istemiş, vermeyince de öldürmüştü. Thesiger, demiryolu ambarlarını korumak için bir nöbetçi kıtası bırakmasını albaydan rica etti. Bu

1439 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 211.

1440 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 211.

1441 FO, 371/7906, Amiral Brock'un 2 Ekim 1922 gün ve 1992/742 sayılı raporu; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 404-405.

1442 Atina'daki İngiliz Askerî Ataşesi E. S. Hoare Nairne'den Bentinck'e, Bentinck'ten Curzon'a 9 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 434 ve ekleri; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 367.

da yerine getirildi. Bundan sonra süvariler kente doğru ilerlediler ve Thesiger de rapor vermek üzere *Iron Duke* savaş gemisine döndü.[1443]

Amiral Brock'un belirttiğine göre, 9 Eylül Cumartesi sabahı öğleden önce saat 10.30 sularında Türk ordusunun ileri kolları İzmir'e girmek üzereyken "King George V" adlı İngiliz savaş gemisinin kaptanı Thesinger'le karşılaşmışlardı. Gazhane yanındaki muhafızlarını ziyaret ettiği bir sırada Thesinger, kente yürümekte olan Türk askerlerini durdurmuş ve onlara, İzmir içinde herhangi bir direnişle karşılaşmayacaklarını söylemişti. Onun üzerine Türk süvarileri kente hücum eder gibi bir giriş yapmamışlar ve panik yaratmamışlardı.[1444]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a 403 numaralı telgraf gönderdi: *Hamid Bey, Yunan Hükümeti'nin resmen mi ateşkes istediğini sordu. Fransız Yüksek Komiseri resmen istediğini ve amacının Anadolu'nun hemen boşaltılması şartıyla kan dökülmesine son verilmesi olduğunu bildirdi. Ankara Hükümeti işi geciktirmeğe çalışıyor*.[1445]

İzmir'deki İngiliz Başkonsolos Sör Harry Lamb, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Yunanların (İzmir'i) boşaltmaları geceleyin fiilen tamamlanmıştı. Türk süvarisi saat on bir sularında kente girdi. Rumlar ve Ermeniler tarafından birkaç el ateş edildi, bomba atıldı, kısa bir panik oldu ama Türkler intizam içindeydi, yarım saat içinde her şey sakin leşti. Tam bir nizami ordu tümeni gelmektedir ve Kumanda Subayı Salahaddin Bey, hiçbir aşırı harekete ve misillemeye izin verilmeyeceği güvencesini verdi*.[1446]

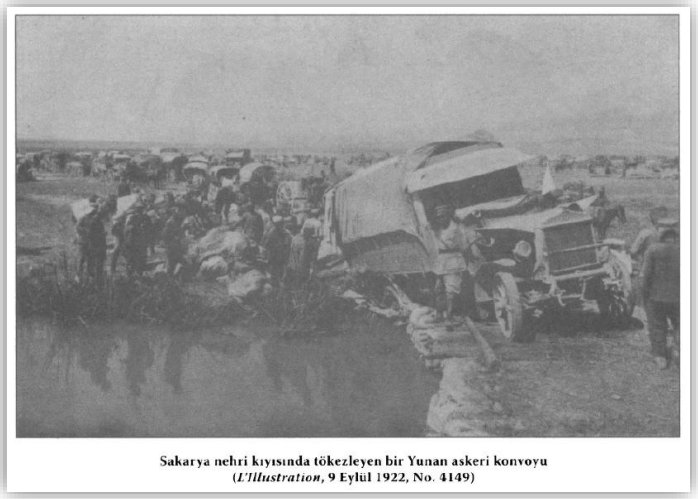
Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *6 Eylül sabahı, General Tricoupis'in, kurmay heyetiyle birlikte 2 Eylül günü Türkler tarafından esir edildiği haberleri (Atina'da) duyulmaya başlandı. Esir düşme üzerine ilk haber, Kızılhaç'ın Yunan Kızılhaçına yolladığı bir mesajdan alındı. Bunun üzerine, Harbiye Bakanıyla birlikte İzmir'e gitmiş olan General Potimakos Başkumandan yapıldı*.[1447]

9 Eylül 1922'de İtalya'nın Londra Büyükelçisi *De Martino, Britanya Dışişleri Bakanı Curzon'a müttefiklerin barışı korumak için güçleri dahilinde her şeyi yapmaları ve çok acil bir şekilde Venedik'te bir barış hazırlık konferansının toplanması gerektiğini yazmıştır (De Martino, konferansın açılış tarihi için 25 Eylül'ü önermiştir)*.[1448]

TBMM Hükümeti Ordusu 3'üncü Süvari Tümeninden 1'inci Kolorduya muhtıra: *Limanda üç İngiliz, iki Fransız zırhlısı, iki Amerikan, iki Fransız torpidosu ve bir İtalyan kuruvazörü vardı. Bunlar kendi uyruklarını korumak için şehre bir miktar asker çıkarmışlardı.*[1449]

Yunan 3'üncü Kolordusu, 9 Eylül'ü 10 Eylül'e bağlayan *gece Trakya'ya geçmek üzere Bandırma, Gemlik, Mudanya limanlarından bindirilmeye başlandı*.[1450] *9 Eylül günü Türk Orduları İzmir'e direnişle karşılaşmadan girdi*.[1451] Çünkü *Yunan Karargâhı 48 saat önce İzmir'i boşaltarak Çeşme'ye çekilmişti, birliklerden arta kalan Yunan askerleri de Yunanistan'a ve Yunan adalarına tahliye edilmeye çalışılıyor*.[1452]

1443 Thesiger, *Naval Memoires*; Aktaran: Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 431-432.
1444 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 405.
1445 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. LXXXVIII.
1446 FO, 371/7886/E. 9096; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 406.
1447 FO, 424/254, s. 236, No. 435; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 389.
1448 Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 290.
1449 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 178.
1450 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 649.
1451 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 51.
1452 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 185.

Fotoğraf. *Sakarya nehri kıyısında tökezleyen bir Yunan askeri konvoyu* (Şimşir, 2016, s. 525).

Dumlupınar'dan İzmir'e 375-400 kilometrelik yaya mesafesini "10 günde"[1453] kat eden TBMM Hükümeti ordusu; İzmir'deki Yunan tahliyesi 4 Eylül'de başlayıp 15 Eylül'de tamamlanırken, 9 Eylül istirdat tarihli İzmir merkezden Çeşme'ye (78,8 km) 6 günde; Dikili'ye (104 km) ise 5 günde girmiştir. Demek oluyor ki TBMM Hükümeti ordusu, Yunan işgal kuvvetlerinin tahliyesini beklemiştir.

> [..] (9 eylül) muzaffer Millî Ordu, İzmir'e girdi. İngiliz Başkonsolosu Sir Harry Lamb, öncü kumandanı Yüzbaşı Şerefeddin'in yanına gidip Fransızca konuşarak şehrin Yunan ordusundan kurtarılmış olduğuna dair haberiyle onu selâmladı. O da Fransızca şu cevabı verdi: "Müttefik devletleri temsil etmeniz dolayısıyle sizden kendi jandarmamız gelinceye kadar şehirde bizimle birlikte zabıta nizamını sağlamanızı rica etmeğe yetkili bulunuyorum. Mustafa Kemal Paşa yakında buraya varacaktır".[1454]

İzmir'deki İngiliz gaz şirketinin mallarını koruyan İngiliz Yüzbaşı Thesiger, TBMM Hükümeti süvari albayıyla mülakat etti, Fransızca olarak *dostça* mukaleme edildi. İngiliz yüzbaşı *boş yere kan dökülmemesi için Türk albayına arka sokaklardan geçmemesini salık verdi*. Bunun üzerine TBMM süvari birliği ana arteri takib ederek Rıhtım'a doğru yol aldı.[1455]

İzmir'deki Başkonsolos Muavini Hole'den İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'a rapor:

> Eylül başında, Yunanların savaşmayı bırakıp darmadağınık şekilde çekilmekte oldukları anlaşılınca İzmir'deki durum nazikleşmişti. içerlerden beriye (İzmir'e) doğru gelirlerken (Yunanlar) geçtikleri her kasabayı yakmışlardı ve vahşetler yaptıklarına dair de pek çok güvenilir tanık vardı. İki İngiliz demiryolu memuru Menderes Vadisi'ni işgal eden (Yunan) kuvvetlerine yakalanmışlar ve sistematik tahribat sırasında, onlara refakat etmişlerdi. Demiryolundan görülebilen her köy yakılmıştı ve kaçamayan halk öldürülmüştü...

1453 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 294.

1454 Gotthard Jaeschke. (1972). Mustafa Kemal'in Amiral Brock'a Mektubu (N. Arsan, çev.). *Belleten*, 36(144), s. 535.

1455 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1970, s. 210; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 187, dipnot 102.

Boşaltma çok hızlı yapıldı ve Yunan askerleri kente gelir gelmez gemilere dotdurulup yollandılar. Gelince büyük zarar ziyan vereceklerinden korkulmuştu ama öyle üzgün ve bitkindiler ki, onların tek istekleri kaçıp uzaklaşabilmekti.

8 Eylül akşamı askerlerin boşaltılması tamamlanmış, Yunan Yüksek Komiseriyle Yunan donanması kenti terk etmişlerdi. Halkın karamsar tahminlerine, özellikle silahsız Türk halkı için bizim himayemizi istemiş olan müftünün tahminlerine rağmen, gece tamamen sakindi. Bir Yunan süvari tümeni (?), karışıklık yaratmaksızın Çeşme'ye doğru geçmişti.

9 Eylül günü saat 11.00'de hafif Türk süvarisi İzmir'e girdi ve konağı ele geçirdi. Giriş, tam disiplin içinde yapıldı, askerler o kadar intizam içindeydiler ki, bir Ermeninin önlerine attığı bir bombayla bir subayı ve bazı askerleri yaraladığı zaman bile karşılık vermediler. Kumandan yurttaşlarına dokunulmayacağına dair Müttefik konsoloslarına güvence verdi. Bununla birlikte savunmasız Türk sivilleri, birer silah ve silah başına 200'er mermi ile sahnede göründüler.[1456]

İtalyan sosyalist gazete *Avanti!* İngiliz yarı resmî *The Times*in haberini iktibas ediyor: *6 bin kaçak Yunan askeri İzmir'e geldi*.[1457]

Resim. *Padişah kazanılan zafer üzerine Fatih'te şükür duası ediyor* (Excelsior, 30 Septembre 1922).

10 Eylül 1922. Mustafa Kemal İzmir merkeze muvasalat etti. Diğer taraftan İzmir merkeze karayoluyla 37,3 kilometre mesafede batıda bulunan Urla'dan Yunan tümenleri, Yunan süvarisi nezaretinde gemilere bindirilmekteydi.[1458]

General Franko Grubu'nun 10 Eylül 1922'deki Çekilme Harekâtı

Kurtulabilen Yunan birlikleri Urla yarımadasındaki Çeşme'den bindirme yapmak için 9/10 Eylül gecesi batıya çekiliyordu. [..] General Franko Çeşme'den bindirmeyi emniyetle almak ve iki-üç günlük bir zaman kazanmak için Gülbahçe körfeziyle Demirali limanı arasındaki dar bölgenin işgal ve berkitilmesini ve savunma görevini 1 nci Kolordu'ya (1 nci, 2 nci, 7 nci, 13 ncü Tümenlerin kalıntılarını) vermişti. Aynı zamanda gemileri de bu mevzideki kuvvetleri destekleyecekti.[1459]

1456 FO, 424/254, s. 319, No. 595/1, *Memorandum by Mr. Hole on Events in Smyrna*; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 406-407.

1457 Mevlüt Çelebi. (2022). "İtalyan Basınında Türk Zaferi ve Başkomutan Atatürk". *Zaferin 100. Yıl Dönümünde Milli Mücadeleye Yeni Bakışlar* (T. İdem & C. Sarıyer-Sezan, ed.) içinde (s. 235). Ankara: Sonçağ Yayıncılık.

1458 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 652-653.

1459 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 187.

Latife Uşşakî'nin *Kontrollü Büyük Taarruz*a ilişkin 21 Şubat 1926 neşir tarihli mülakatında şu çarpıcı ifadeler yer almaktadır:

> [Mustafa Kemal] bana, askerî anlamda Yunan ordularını Anadolu'dan çıkarmanın, Anadolu'nun o dönem içinde bulunduğu şartlardan bihaber olan dünya kamuoyunun zannettiği kadar büyük bir zafer olmadığını söyledi. Daha sonra bir adım daha ileri gitti ve Türk ordusu olmasa bile Yunanların Anadolu'da altı ay daha kalmaları durumunda muhtemelen açlıktan ölecek hâle geleceğini, çünkü ne yeterli mühimmata, ne gıdaya, ne de giyecek kıyafete sahip olduklarını söyledi.[1460]

Britanya, İngiliz Binbaşı H. G. Howell'i, Eskişehir'den ricat eden 3'üncü Yunan Kolordusunun *Bursa'yı yakmasını önlemek, aynı zamanda kenti Türk ordusuna teslim etmek amacıyla* Mudanya'ya (Müttefik askerî heyet dahilinde) gönderdi. Howell, saat 12:30'da Mudanya'ya muvasalat etti. Üç saat sonra ise Bursa'ya intikal etti.[1461]

Kuzey Yunan Ordusu *Bandırma'ya kadar oldukça düzenli olarak geri çekil*miş durumda.[1462] İki gün önce Bursa'ya gönderilmiş olan *Howell, Oliveur ve Ciampi adlarındaki İngiliz, Fransız ve İtalyan komutanları, Yunan generali "Soumelas'a Bursa'nın yakılmasından sakınılmasını ihtar"* etti.[1463] Çünkü Yunan ordusu, *geri çekilirken vahim mezalimde bulunmuştu. Geçtiği her yerde, kırsal bölgeler harap edildi; Eskişehir, Uşak, Kütahya ve diğer şehirler ve köyler yakıldı. Müttefik Güçleri'nin hızlı müdahalesi ile yalnızca Bursa benzer bir akıbetten kurtarıldı.*[1464]

İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika Birleşik Devletlerinin İzmir'deki amiral ve konsolosları, öğleden evvel Birinci Ordu Kumandanı Nureddin Paşa'yı ziyaret ederek, Türk zaferini tebrik etti.[1465] Nureddin, İngiliz mümessil Lamb'a *İngiltere ile harb halinde değiliz* dedi.[1466]

1'inci Ordu Kumandanı *Sakallı* Nureddin ile Akdeniz İngiliz Filosu Başkumandanı Sir Osmond de Beauvoir Brock, Kurmay Şefi Tuğamiral Barry Domvile, Üçüncü Hafif Kruvazör Kumandanı ve Başkonsolos Harry Lamb heyeti hususen mülakat ettiler.[1467] Brock, İngiltere'nin TBMM Hükümetini *tamamen dost* tanıdığını bildirdi:

> Birinci Ordu Kumandanı Nureddin Paşa Hazretleriyle İngiliz amiralinin ve konsolosonun mülâkatı. Not halinde.
>
> İngiliz – Açıkça görüşelim. Bizi dost mu tanıyorsunuz düşman mı?
>
> Nureddin Paşa Hazretleri – Buna bir cevap verebilmekliğim için evvel be-evvel siz, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetini dost mu düşman mı telâkkî ediyorsunuz?
>
> İ – Tamamen dost tanırız. Esâsen biz Osmanlı Hükûmeti ile muharib idik, dört sene evvel mütareke akdederek muhâriblikten çıkmıştık. Şimdiki Türkiye Hükûmeti ile ise zaten hâl-i harbe girmemiştik (Konsolos dahi aynı mütâleayı tekrar etti) binâenaleyh, sizi muhâsım tanımıyoruz.
>
> N. P. - Bizimle muhâsım olmadığınızı ve münâsebat-ı dostâne te'sis etmek istediğinizi hükûmetiniz nâmına söylemeye selâhiyyettar mısınız?
>
> İ – Evet. Türkiye Hükûmeti ile muhâsım olmadığımızı söylemeye selâhiyyettarım. Zaten böyle olmasaydı burada bulunmamaklığım lâzımdı, bunda şüphe buyurmayınız.

1460 Boston Sunday Advertiser, 21 February 1926; Aktaran: Derin Tarih, Mayıs 2017, Sayı 62, s. 46.
1461 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 408.
1462 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 51.
1463 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 196, dipnot 138.
1464 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922,* 2011, s. 51-52.
1465 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 192.
1466 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 192.
1467 Gotthard Jaeschke, *Mustafa Kemal'in Amiral Brock'a Mektubu*, 1972, s. 535.

N. P. – Lâkin Harb-i Umûmîden sonra memleketimiz dâhilinde tehaddüs eden muğlak vaziyetten dolayı daima aramızda komplike bir vaziyyet hâdis olmuştur. Biz de bu sebepten müteredddid olmakta haklıyız.

İ – Evet, i'tirâf ederiz, lâkin tekrar ediyorum, dost'uz ve dost olmak arzusundayız.

N. P. – Bu sözünüzü bir münâsebât-ı âtiye-i siyâsiyyenin şekl-i müstahsen almasına mukaddime addederiz.

İ – Evet, eşkâl-i siyâsiyyenin tesbitini arzu ederiz.

N. P. – Bit-tabi' bu eşkâlin yapılması lâzımdır, bu arzunuz da bir mukaddime olabilir.

İ – O halde sizin dostâne niyyet beslediğinizi kemâl-i şükranla telâkki eyledim. Şimdi telsizle hükûmetimize derhal bildireceğim.

N. P. – Karaya niçin İngiliz askeri çıkardınız?

İ – Bu, sırf İngiliz müessesâtını, konsoloshaneyi, şehirdeki bazı firârîlerin tahrîbat ve çapulculuklarına karşı muhafaza etmek için çıkardık, başka bir maksadımız yoktur. Bir de tebaamızın seyyahat istiyenlerinin pasaportlarını vize etmeye müsâade eder misiniz?

N. P. – Askeriz, harp ettik ve şehri harb ede ede işgal eyledik. Umûmî tedâbir sırasında düşman bakıyyet-üs-süyûfunu da şehirde aramak mecburiyyetindeyiz. Bu sebeple Fransız ve İngiliz ve diğer tebaaların da bu tedâbir arasında dâhil bulunmaları icâbedeceğini takdir buyurursunuz. Îcâb görünüyorsa asker verip konsoloshanenizi de biz muhâfaza ederiz.

İ – Derhal İngiliz askerlerini gemiye alacağım. Yalnız konsoloshaneyi muhâfaza için bir miktar asker bırakalım.

N. P. – Lâkin fazla adam hariçte gezdirmeyiniz. Ahvâl-i tabiiyyenin tamamen avdetine kadar sizi müteessir edebilecek en ufak bir hâdisenin vuku' bulmaması için de bu lâzımdır.

İ – (Bunun üzerine yalnız zâbitânın gezmesine ve şehir dâhilinde müsellâh asker gezmemesine karar verildi.) Tercüman Remzi Beye, General, bu mülâkattan fevkalâde memnun olduğunu ve 4 senedir yaşadığı Türkiye'de şimdi daha ziyade kanâat-i kalble bulunduğunu bildirmiştir. Konsolos ayrıca, tarafımızdan kuvvet verilmesi hakkındaki teklife teşekkür ederek konsoloshaneye bir zabitin geldiğini ve konsolostan başka kimsenin dışarıya çıkmayacağını söyledi. Sebebini sordum, diğer konsoloshanelere de bu tebliğ yapılmıştır dedi. Tetkik ve tahkîk ettirdim, yapılmamış dedi.

N. P. – Olabilir, bunu mâdûn me'murlar yapmıştır, tashih olunur. Esâsen sizin şimdi diğer devletlerle bize karşı dost şekil ve nazarı ile aynı mevki'de bulunduğunu söylemekliğimiz, bu günden mu'teber addettiğim için bu tarzda bir tedbîre hâcet kalmamıştır. Tarafeynin sâbık vaziyyetleri bu tebdîri doğurabilir.

İ – Bugünden i'tibâren tebaamızı diğerleriyle siyyânen tutuyor musunuz?

N. P. – Bit-tabi'. Sözlerinizi senet ittihaz ederek tutuyorum.[1468]

İzmir merkezdeki Mustafa Kemal, Ankara'daki Heyet-i Vekile Reisi Rauf'a (Orbay) mahrem telgraf gönderdi. Telgrafta belirtildiğine göre İngiliz mümessil Lamb, İngilizlerin Osmanlı Hükümetiyle muharib olduklarını fakat TBMM Hükümetiyle savaş halinde olmadıklarını beyan beyan etmiştir:

İzmirdeki İngiliz Konsolosu ve İzmir limanında bulunan İngiliz gemisi amirali bugün birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşaya müracaat ederek İngilizlerin Harbi Umumide Hükümeti Osmaniye ile muharip olduklarını ve dört sene evvel mütareke yapmak suretile muhariblikten çıktıklarını ve şimdiki Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti ile ise esasen hali muhasamada olmadıklarını dermeyan ettiler.[1469]

[1468] Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 64, Vesika No: 1443; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 193-194, dipnot 126.

[1469] *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 482.

Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin Roma eski temsilcisi (20 Ağustos 1921-30 Ağustos 1922)[1470] Osman Nizamî (Doğancı) Paşa'dan Britanya Kraliyeti danışma encümeni üyesi[1471] İngiliz diplomat Sör George Dixon Graham'a beyanat: *Türk milleti İngiltere'nin dostluğunu istiyor*.[1472]

Sadrazam Kırımlı Tevfik (Okday) Kabinesi, Mustafa Kemal'i tebrik etti:

Kumandan-ı besâlet-unvan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Anadolumuzun ve Türk ili olan İzmir şehr-i şehirimizin tahlisi.. Osmanlılığın tarih-i mefâhirine pek parlak bir sahîfe-i celâdet ilâve etmiştir. Bu hususta gerek taraf-ı âlî-i kumandânilerinden gerek bilcümle erkân ve ümerâ ve zâbitân ve efrad taraflarından ibraz olunan meâsir-i celâdet ve hamiyyet berâverde-i lisân-ı tebcîl ve tahmîd ve muzafferiyât-ı vâkıa tebrik ve tes'id edilmekle beraber şühedâmızın ervâh-ı tayyibelerine fâtihalar ithaf olunur efendim.[1473]

Vahideddin Hân da tebrik telgrafı yazdırmış fakat Tevfik (Okday), gönderilmesinden vazgeçirmiştir.[1474]

İngiltere'nin Roma Büyükelçisi Graham, Hariciye Nâzırı Curzon'a 271 numaralı telgraf gönderdi. Roma'da bulunan Ali Fethi (Okyar) Bâb-ı Âlî Roma Sefiri Osman Nizamî Paşa'yla sefarethanede görüştü. Anlaşıldığına nazaran Osman Nizamî, Roma'daki İngiliz Büyükelçi Graham ile Ali Fethi arasındaki mülakata tavassut etmektedir.[1475] Graham, mülakatın tafsilatını İngiliz Hariciye Nezâretine şöyle bildirecektir:

İstanbul Hükümetinin Roma temsilcisi Osman Nizami Paşa, Fethi Beyin İngiltere Hükümetince kabul edilmemiş olması yüzünden Mustafa Kemal'in Anadolu'da taarruza giriştiğini ve şimdi durumun daha da güçleştiğini söyledi. Mustafa Kemal'in İstanbul ve Edirneyi de silah zoruyla geri alacağını ileri sürdü. Paşanın kanaatince, Ankara Hükümeti konferans çağrısını kabul edecektir. Barış yapılabilmesi için İstanbul ve Edirne konusunda Türklere umut vermek gerekir. Roma'da bulunan Fethi Bey adına konuştuğunu belirten Osman Nizami Paşa, henüz vakit varken, İngiltere'nin tutumunu değiştirmesini istedi. Dostça bir jestimiz durumu lehimize çevirebilir.

Yunanlıların Boğazlara bekçilik edemiyecekleri anlaşıldı. Bolşeviklere karşı bu bekçiliği Türkler üstlenebilirler. Mustafa Kemal Rus yardımını kabul etmek zorunda kalmıştır ama gerçekte Türkler Bolşeviklerden nefret ederler. [1476]

M. Kemal bir mütareke akdi hususunda, tabiîdir ki, mutabıktır. Fakat lâzım ise, İstanbul ile Edirne silâh kuvvetiyle geri alınacak. Kendisini durdurmak hususunda Müttefiklerin tehdidini sırf blöf olarak görmektedir*. Ankara Hükümeti Venedik davetini kabul edecektir. Başdelege Fethiyle Cemal Ferit ve belki de bizzat kendisi

[1470] Resul Turan. [7 Temmuz]. Osman Nizamî (Doğancı) Paşa (1856-1939). *Atatürk Ansiklopedisi*. ataturkansiklopedisi.gov.tr adresinden edinilmiştir.

[1471] The Times, 11 July 1940, *Sir George Grahame*, p. 7.

[1472] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 193.

[1473] Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 1, s. 7; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 189, dipnot 113.

[1474] Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 124, dipnot 412.

[1475] Rıdvan Kaşıkçı, *Osman Nizami Paşa'nın Askerî ve Siyasi Hayatı (1856-1939)*, 2021, s. 222-223. 3 Eylül'de Roma'ya ayak basan Ali Fethi, Graham'la görüşmek istemiş fakat bu taleb lisan-ı münasible geri çevrilmişti.

[1476] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XC.

* Eylül 1922 bidayetinde *Downing Street* 10 numarada Lloyd George ile ABD'li siyonist Yahudi sabık İstanbul Büyükelçisi Henry Morgenthau kahvalta yapmışlar ve aralarında şöyle bir muhavere cereyan etmiştir: [Morgenthau:] "Britanya imparatorluğunun silâh gücünün Türkleri Asya'ya geri püskürtmeye yeteceğini" belirtmek isterim." [Lloyd George:] "Bay Morgentahu, bunu yapamam. İşçiler ve barış taraftarları şimdi beni bütün orduyu terhis etmem için sıkıştırıyorlar; hatta Filistin'deki kuvvetlerimizi geri çekmem için denemeler yapıyorlar. Hangi amaçla olursa olsun askerî bir hareket için metelik harcamaya kalkışacak bir hükümeti desteklemeyeceklerdir." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 272. Fakat Lloyd George ile Winston Churchill riyasetindeki encümen, savaşa hazırlanıyordu, blöf yapmıyordu (Walder, 1971, s. 290-304).

bulunacaktır. Fethi, şimdi tam zamanı olduğundan durumunu değiştirmesi için İngiltere Hükümetini sıkıştırmamı benden rica etti. Türkiye biz eski müttefiklerine karşı tabiatıyle öfkelidir, Fransa ile İtalya'ya ise bir dereceye kadar müteşekkirdir. Fakat bu iki devlete, bize olan güvenleri gibi güven duymamaktadır. Tarafımızdan dostane bir jest, gene de, bütün durumu lehimize çevirebilir… İcrası mümkün tek bir hal çaresi: Boğazları tarafsız hale sokmak, himayesini Müttefiklerin veya Milletler Cemiyetinin mandateri olan Türkiye'ye bırakmak… Bolşeviklere veya başka hüviyette bir Rusya'ya karşı müdafaa hususunda Türkiye'ye güvenilebilir. Türkler Bolşeviklerden nefret ederler."[1477]

Osman Nizami Paşa'nın bu söylediklerini dinledim. Mustafa Kemal'in müttefiklerle çatışmasının pek tehlikeli olacağını söyledim.[1478]

Ajan *Traian* Satvet Lütfi ve ajan *A.H.206* Nihad Reşad şebekesinin lideri Prens Sabahaddin, Mustafa Kemal'e tebrik telgrafı gönderdi:

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

On dört ay evvel, Kütahyayı tahliyeye mecbur olduğunuz matemli bir gün makam-ı riyasetinize çekdiğim bir telgrafda maruz olduğumuz "en haksız bir tecavüz-i askeriyeye karşı müdafaa-yı meşruanızı derin bir samimiyetle tebrik etmiş ve mütecavizlerin olageldikleri vesait-i faika-yı maddiyeye mukabil ilâhî kaderin mazhar-ı lutf ve muaveneti olmaklığınızı" temenniye gelmişdim. O zamanın temennisi bugünün hakikati oldu! Yalnız fütuhat-ı askeriyenin hakk-ı hayatına tevcih edilen sarih bir suikasda karşı bütün yoksulluklara rağmen şerefli bir müdafaa tesisine muvaffak olan sizler, kabiliyet-i askeriyemizi en elemli o nisbetde lüzumlu bir zamanda isbata muvaffak oldunuz! İstila harblerinin iflas feciasını bir kez daha yaşatan ve binaenaleyh hakkın haksızlığa karşı galebesini bir kere daha temin eden bu Gazâ-yı Uzmâ, istiklal siyasetimizi kurtardıkdan başka mamuldür ki zaman-ı hazır ve vicdan-ı siyasisini de ilaya medar olsun. Medîd sa'ylar, feci' elemler, azamî fedakârlıklardan doğan büyük neticeyi tesid ederken Şarkın ne kadar zamandan beri muzlim kalan ufuklarını tenvir edecek ilâhî bir cereyan-ı muhabbet küşadına da muvaffak olmaklığınızı mutlak bir samimiyetle temenni ederim.

Şahsiyet-i muhteremenizde fedakâr ordumuzu ve ona zahir olan Büyük Millet Meclisiyle beraber umum vatandaşlarımızı tebrik eden ve hakkın zaferini takdis ile nâmahdud bir saadet duyan: Sabahaddin.[1479]

Yunan Genelkurmay Başkanlığının resmî tarih kitabında belirtildiğine göre TBMM Hükümeti Garb Cephesi Kumandanlığı 1'inci Ordu Kumandanı "Sakallı" Nureddin'e *taarruz etmek değil, sadece Yunan birliklerinin gemilere binip binmediklerinden emin olmak* için *Urla'ya doğru ilerleme emri* vermiştir.[1480]

ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *Türk süvarileri, İzmir'e ulaştı ve kontrol artık Türklerde. İzmir'deki Yunan yıkımı son buldu. İtilaf Devletleri ve Amerikan temsilcileri Mustafa Kemal Paşa ile görüşecek, daha fazla kan akmaması için düzenlemeler yapılacaktır.*[1481]

11 Eylül 1922. Vahideddin Hân; *Anadolu Osmanlı Ordusunun ihraz eylediği muzafferiyet ve bu sırada mertebe-yi şehadeti ihraz eyliyen şüheda ervahına ithaf olunmak üzere.. Topkapı Sarayı Hümayununda* Mevlid-i Şerif okutmuştur.[1482]

Hindistan Kralı Naibi, Hindistan Umuru Nezâretine telgraf gönderdi:

Türk zaferi, İslâm dünyasında şiddetli yankılar yapacak ve Hindistan'da güçlüklerimizi arttıracak. Majesteleri Hükümetince, Hindistan bakımından, eski Türk-İngiliz dostluğunu diriltmek esas olmalıdır. O zaman Hindistan

1477 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 234.
1478 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XC.
1479 Vakit, 11 Eylül 1338-1922, Numero 1704, *Sabahaddin Beğ Millî Zafer Dolayısıyla Mustafa Kemal Paşayı Tebrik Ediyor*, s. 2.
1480 Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 493.
1481 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 259.
1482 Peyâm-ı Sabah, 11 Eylül 1338-1922, Numero 1353-11783, *Dahilî Haberler*, s. 2.

> Müslümanları yatışacak; Afganistan sınırındaki güçlüğümüz azalacak; Türkiye, Rusya'dan ayrılmış olacaktır. Türklerin zaferlerinin meyvalarını ellerinden almağa kalkışmak ise İslâm dünyasında fırtına koparacaktır.[1483]

Lord Curzon, İtalya'nın Londra Büyükelçisi De Martino'ya cevabî telgraf gönderdi. *İltifat sözleri arasında şöyle cevap vermiştir: … "bu aşamada Kemalist hükümeti bir toplantıya davet etmek istemiyoruz, çünkü son zamanlardaki Türk zaferlerinden dolayı Ankara'da umutlar yükselmiştir ve Müttefiklerin yapacağı böyle bir toplantı davetinin şu anda Kemal tarafından Müttefiklerin zayıflığı olarak değerlendirilmesi tehlikesi vardır."*[1484]

İngiliz *Daily Mail* gazetesi muhabiri istihbaratçı George Ward Price; İzmir'in istirdadını müteakiben, isminin basında çıkmasını istemeyen Amerikalı bir muhabirle birlikte İzmir'e muvasalat ederek Mustafa Kemal'le mülakat gerçekleştirdi. Mezkûr Amerikalı muhabirin şu mühim cümleleri Mustafa Kemal'in Müttefik yanlısı ılımlı tavrını ifade etmektedir:

> İstanbul hakkındaki sualime cevaben Paşa İstanbula harben değil sulhen girmek istediğini, mamafih herhangi şekilde girerse girsin Boğazlarda tahkimat icra etmeyeceğini ve Türk milletinin ehass-ı emeli sabık Osmanlı İmparatorluğunu ihya etmek değil, Türklerle meskûn araziyi Edirne [*birkaç kelime sansürlenmiştir*] dahil olduğu halde istirdad etmek olduğunu beyan etdi.
>
> Paşaya askerinin ne kadar olduğunu sordum. Müşarileyh tebessüm ederek "Yunanlıları mağlub edecek mikdarda askerim var" cevabını verdi. Mustafa Kemal Paşa harbcu değildir, mutedil bir zatdır. Müşarileyh ferda-yı muzafferiyetinde bile âsâr-ı teheyyücden ârî ve gayet sakin idi. Efkârını mutedilane bir lisanla beyan u ifade etdi. Müşarileyhin büyük bir rical-i hükümet olduğu bâhir u âşikârdır.[1485]

Mustafa Kemal'in İngiliz istihbaratçı-gazeteci Ward Price'ye verdiği beyanat:

> Daha fazla dövüşmek için hiçbir sebep mevcut değil. Ben ciddî olarak barış istiyorum. Bu son taarruzu başlatmak arzusunda değildim…. fakat Yunanlıları Anadolu'yu tahliyeye ikna için başka çare yoktu. Zaferde gösterdiğimiz itidal; Yunanlıların sefilane âvâre yıkılışı ile bir çelişme teşkil etmektedir.[1486] Türkler her zaman İstanbul'daki Hilâfete muhtaçtır, fakat Sultan düşmanlarımızla entrika yaptığı için

Fotoğraf. *Amerikalı bir muharrir ile beraber İzmirde Mustafa Kemal Paşa ile ilk defa mülakat etmiş olan Mister [Pirays]* (Tevhîd-i Efkâr, 12 Eylül 1921).

[1483] Lord Peel'den İngiliz Meclis-i Vükelâsına muhtıra: Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XCIII.

[1484] Fabio L. Grassi, *Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler*, 2014, s. 290-291.

[1485] Tevhîd-i Efkâr, 18 Eylül 1338-1922, Numero 3486-458, *Mustafa Kemal Paşa ile İzmirde İlk Mühim Mülakat*, s. 2, sütun 1.

[1486] The Daily Mail, 15 September 1922; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 240. "Sultanlık ile Halifeliğin birbirlerinden ayrılması, daha doğrusu *hükümdarlık salâhiyeti olmaksızın bir halifelik* kurulması fikrini M. Kemal -zaten onun daha 28 Ocak 1921'deki teklifinin mânası buydu- ilk defa 12 Eylül 1922'de Ward Price ile görüşmesinde ortaya atmış görünmektedir: *Türklerin İstanbul'da daimî bir Halifesi bulunmalıdır. Ancak şimdiki Sultan Mehmed VI.'in düşmanlariyle birlikte entrika çevirmekte olduğunu gördüklerinden, muhtemeldir ki, T.B.M.M. onu azledecektir*." (Jaeschke, 1971, s. 245).

> B.M.M. ağlebi ihtimal kendisini değiştirecektir.[1487] İnanıyorum ki, Britanya milleti Türkiye ile ticarete ve dostane münasebete yeniden başlıyacaktır. Britanya devlet adamlarının olaylara şimdi tamamiyle hâkim olmalarına binaen hareket hatlarını tamamiyle tadil edeceklerini sanmaktayım.[1488] Ben sulh tarafdarıyım. Taarruz etmek istemiyordum. Fakat Yunanlıları Anadoludan vazgeçirmek için taarruzdan başka çare olmadığını anladım. Türkiya için taleb eylediğimiz hudud Türk ahalisi ile meskun olan arazinin Türk idaresi altında kalmasından ibaretdir. Muzafferiyetden evvel mutalebatımız her ne ise şimdi de odur. Avrupadaki hududumuz Meriç Nehri olmalı ve İstanbul bize iade edilmelidir. Çanakkaleyi tahkim etmeyeceğiz ve Boğazların serbestisi için lazım gelen teminatı vermeğe hazırız. Ancak İstanbulun müdafaası için Marmara sahilinde müdafaa tertibatı yapmak lazımdır.[1489]

Mustafa Kemal hedeflerini sıralarken, Türkiye'nin Suriye ve Mezopotomya'yı almak istemediğini ve Boğazlara istihkâm kurmayacağını söyledi.[1490] Mustafa Kemal, 14 Kasım 1918 günü İngiliz askerî istihbaratına vali olmak istediğini bildirmek için istihbaratçı-gazeteci Ward Price'ye müracaat etmişti. Yaklaşık 4 sene sonra 11 Eylül 1922'de ise İngilizlerin stratejik çıkarlarıyla daha açık bir deyişle Boğazların serbestisi ve Mezopotamya'daki İngiliz mandası projesiyle çatışmayacağını bildirdi.

Kemal Atatürk, 19 Ekim 1937 tarihinde resmen kabul ettiği Yunan Başvekili ve Hariciye Vekili General Metaksas'a dikkat çekici şu beyanatı vermiştir:

> Biliyorsunuz, ben Makedonyalıyım. Selânik'de Çocukluğumdan beri, Milletinizin çocuklarile tanıştım, dostluk ettim. Onlardan da aynı mukabeleyi gördüm ve şunu da sezdim ki her iki Millet'in çocuklarında biribirlerine karşı daha fazla ve daha hususî mahiyette bir yakınlık ve sokulganlık vardır. Bu tabiî temayüle bakarak her iki Milletin daima biribirine yakın dost olmasını ve öyle kalmasını daha gençliğimden düşünmüştüm. Bilâhare hâdiselerin ilcaları dolayısıyle ayrı ayrı saflarda bulunduğumuz zamanlarda dahi; fırsat zuhur ettikçe temas ettiğim zabitlerinize, bu ayrılığın geçici olduğunu, esasda, dikkatle bakılacak olursa bu iki milletin biribirine dost olması her ikisinin de büyük ve hayatî menfaatleri iktizası bulunduğunu, zaman ile bu hakikatin anlaşılacağını ve bu dostluğun teessüs edeceğini ve daima buna çalışmak muvafık olacağını söylemişimdir. Benim, çok eski olan düşüncem bugün tahakkuk etmiş bulunuyor.[1491]

Daha açık bir deyişle Mustafa Kemal, Türk-Yunan Harbi devam ederken Yunanla kurduğu birçok gizli temasta, kendi askerî yönetimi iktidar mevkiine gelince düşmanlığın bitirilip hatta dostluğun tesis edileceğini va'd etmiştir. Bu va'd 1930'larda gerçekleştirilecektir. Mustafa Kemal grubu ile Yunan askeriyesi-istihbaratı arasında Kasım 1920'de yürütüldüğü mevsukan anlaşılan gizli müzakereler[1492] netice vermiş olmalıdır:

(i) Kontrollü Büyük Taarruz'da Türk ordusu fazla kan dökmedi;[1493]

1487 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 193. İngiliz istihbaratçı-gazeteci Ward Price'nin mülâkata dair hatıratına yazdığıdır: "[O]nun [Mustafa Kemal'in] beş yıl önce, İstanbul'dayken, İngiliz hükümetine hizmetlerini sunmak istediğinde de benimle bir röportaj yapma talebinde bulunduğunu anımsamak tuhaftı." Ward Price, *Extra-Special Correspondent*, s. 126; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, 1998, s. 172.

1488 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 256.

1489 Vatan, 20 Eylül 1338-1922, Numero 1713, *Mustafa Kemal Paşa ile Mühim İki Mülakat: Deyli Meyl Muhabirinin Mülakatı*, s. 1. "Ward Price, hâlâ İzmir'deydi ve kendine özgü şekilde çalışıyordu. *Iron Duke* dan ayrılıp karaya çıkmayı becererek, Mustafa Kemal'den özel bir demeç almayı başarmıştı. Bu demeç, 15 Eylülde gazetede yayınlandı." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 220.

1490 Andrew Mango, *Atatürk,* 2021, s. 419.

1491 Dışişleri Bakanlığı Arşivi (DBA), Hususî Kalem (HK), Belge No. 4, 1937; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk Dönemi -İncelemeler-*, 2016, s. 223.

1492 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XXIV.

1493 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 240.

(ii) Tahliyesine müsaade edilen Yunan işgal ordusu, buna mukabil askerî malzemelerinin mühim bir kısmını Türk ordusuna teslim etti.[1494]

Nitekim hatırlanacak olursa söz konusu müzakerelerin icra edildiği zaman zarfında, Türk-Yunan ittifakı gibi akıl almaz bir proje için lobi faaliyetinin yürütülmüş olduğu anlaşılmaktadır.

İngiliz Harbiye Nezâretinden İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington'a telgraf:

> Çanakkaleyi boşaltabilirsiniz. Boşaltırken Türk topları yokedilecektir. İzmit yarımadasından da çekilebilirsiniz. Donanma, Anadolu'dan Trakya'ya Türk kuvvetleri geçirilmesini önleyecektir. Müttefiklerin işbirliği sağlanamazsa İngiltere bu işi tek başına yüklenecektir. Çanakkale'deki birliklerimiz Gelibolu yarımadasına kaydırılacaktır. Ayrıca Malta'dan asker istiyor musunuz?[1495]

İngiltere'nin Akdeniz Donanması Başkumandanı, İngiliz Bahriye Nezâretine 302 numaralı telgraf gönderdi: *Mustafa Kemal 10 Eylül'de İzmir'e geldi, T.B.M.M. adına ülkeyi yönetecek. İngiltere bu Hükümeti ne ölçüde tanıyor?*[1496]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold Hariciye Nâzırı Curzon'a 801 numaralı telgraf gönderdi:

> Son gelişmeleri topluca sunuyorum:
>
> 2 Eylül'de, Yunanlıların askeri durumunun umutsuz olduğunu haber aldım. Bir ara Tricoupis'in tutunabileceği yolunda bir umut belirdi. Ama umut boşa çıktı. Bir iki gün Tricoupis'in kaderi anlaşılamadı. 6 Eylül'de Ankara, Tricoupis'in tutsak edildiğini açıkladı. Ertesi gün haber doğrulandı. Tricoupis, Başkomutanlık görevine atandığını ilk önce Mustafa Kemal'in kendisinden öğrenmiş deniyor.
>
> 8 Eylül'de Yunanlılar İzmir'i boşaltma hazırlıklarını tamamladılar. Ertesi gün Türk süvarisi İzmir'e girdi. Bizim ilk kaygımız İzmir'deki İngiliz toplumunu korumaktı. Amiral Brock, İzmir'e gitti. Birkaç destroyer de oraya yollandı.
>
> İstanbul'da günlerce gösteriler yapıldı. 10 Eylülde pek büyük bir halk kitlesi Galata'dan Hürriyet-i Edebiye tepesine yürüdü. Camlar kırıldı. Beyoğlundaki Yunan Askeri heyeti binası ve muhalefet partisi merkezi saldırıya uğradı. Ama genellikle gösteriler düzen içinde geçti.
>
> İstanbul'da Hükümet çevreleri de genel sevinci paylaşıyorlar. Ama sorumlu kişiler ve İzzet Paşa, Trakya konusunda kaygılı. Padişah'ın da tahtı bakımından kaygılı olduğunu sanıyorum.[1497] Türk coşkunluğu 10 Eylül günü zirveye vardı. Altıncı Mehmet her zaman Mustafa Kemal'e karşı idi.[1498]

Polonya'daki Sovyet Büyükelçi Lev Karahan'dan İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf: *Boğazlar meselesinin halli ancak 16 Mart 1921 günlü Rus-Türk Muahedesine göre mümkündür*.[1499]

Kocaeli Grubu Kumandanı "Deli" Halid (Karsıalan) Mudanya'da Yunan tahliyesini müşahede etti ve ciddî bir askerî anlaşmazlık yaşadı:

> Grup komutanı, öncüdeki İzmit Taburu ile beraberdi. Göynüklü köyü güney tepesinden yaptığı gözetlemede Mudanya'da fazla kalabalık, limanda önemli sayıda harp ve nakliye gemileri, Göynüklü'den Burgaz'a inen karma bir kol (11 nci Yunan Tümeni'nin 17 nci Alayı), Tepederbent'ten Kuzguncuk dağına giden bir piyade taburu ile Tepederbent civarında mevzie giren topçular gördü. Burgaz'a inen yürüyüş kolunu, sabah verdiği

[1494] 11 Eylül 1922 tarihli meclis gizli celsesinde Yunan İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Haçyanestis'ten "bedava alındığı" belirtildi: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 659.
[1495] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XCI.
[1496] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XCI.
[1497] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XCI.
[1498] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 193.
[1499] Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 193.

> emre göre, Seçtepe'den ilerleyen 18 nci Tümen Müfrezesi zannetti. Saat 10.00'a doğru Burgaz köyünün güneyindeki tepeye 50 m kadar yanaştığı zaman, Burgaz'a inmekte olan kol birden geri dönerek Burgaz güneydoğu tepelerinde mevzie girerek, öncüye ateş açtı. Öncüdeki İzmit Taburu da mevzi aldı ve şiddetli bir ateş muharebesi başladı. Öncüyle beraber bulunan Kocaeli Grup Komutanı, Yunanlıları 18 nci Tümen Müfrezesi sandığından, boru çaldırarak ateş kestirdi. Müfreze büyük kısmını ileriye yanaştırdı. Bu sırada 18 nci Tümen komutanının geriden yanına geldiğini hayretle gördü ve o zaman gerçek durumu anladı. Sabahki emri alıp almadığını Tümen komutanına sordu. Tümen komutanı; emri Göndoğdu köyüne yanaştığı sırada aldığı için Gündoğdu-Mudanya yolu ile yürüdüğünü bildirdi.[1500]

Fransız *Le Matin* gazetesi: *İşleri karıştırmaktan ibaret olan İngiliz tutumu ağır basar gibi oluyor: Yönetmek için bölmek. İngiltere, Balkan uluslarını Türklere karşı kışkırtmak için hükümetlerini "işliyor"*.[1501]

Atina'da neşredilen *Patris* gazetesi: [İzmir'in] *Çeşme havalisine gelen Yunan kıtaatının vapurlara irkabı devam etmekdedir. Üçüncü kolordunun da Tekfurdağına* [bugünkü namıyla Tekirdağ'a] *nakliyatına devam olunmakdadır*. Yine Atina'da neşredilen *Hıronos* gazetesi: (i) *İzmirden çekilen Yunan ordusuna mensub tayyareler Midilliye salimen vasıl olmuşdur. Mühimmat-ı harbiyenin de bir kısmı nakledilmişdir*. (ii) *Esir düşen Ceneral Trikopisin kolordusuna mensub müstakil fırka, Mudanyaya vasıl olmuşdur. Bu fırka gaib idi. Fırka Trakya*[ya] *nakledilmişdir*.[1502]

Mustafa Kemal, Amerikan *Chicago Tribune* gazetesi muhabiri Clayton'a beyanat verdi: *Biz İngiltere ile harb etmek istemiyoruz. Fakat İstanbul payitahtımızdır ve bize verilmelidir. Mümkün mertebe sulhperver davranmak isteriz*.[1503]

12 Eylül 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a 801 numaralı telgraf gönderdi: *…Umutların hiçbiri gerçekleşmedi. Yunanların bir iç hatta tutunabilecekleri inancı, 5 Eylüle doğru, cepheyi şahsen ziyaret etmiş ve darmadağınık bir şekilde kaçan 15 bin kişi görmüş olan İzmir'deki İngiliz askeri temsilcisinin bir raporuyla bertaraf edildi. General Tricoupis'le askerlerinin kaderi bir-iki gün meçhul kaldı. 6 Eylülde, İstanbul'daki Ankara Hükümeti temsilcisi, Ankara'dan aldığı resmi haberlere dayanarak General Tricoupis'in esir edildiğini açıkladı. Haber biraz kuşkuyla karşılandı. (Ama) ertesi gün doğrulandı. General Tricoupis'in, bu arada Atina'da kararlaştırılmış olan Başkumandanlığa yükselme haberini ilk defa bizzat Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı söylendi. Bu, tamamen doğru değilse bile yerinde bir buluştur*.[1504]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Kontrollü Büyük Taarruzun Türk efkâr-ı umumiyesini şaşırttığını bildiriyor.[1505] Birbirine denk iki kuvvetten birisinin böylesine kesin galibiyet elde etmesi tabiatıyla beklenmiyordu.

Rumbold, Lord Curzon'a 806 numaralı telgraf gönderdi:

> Nairobi İslâm derneğinden bir telgraf aldım. Türk zaferini kutladıklarını ve Mustafa Kemal'in kahraman ordusunun yeni zaferleri için dua ettiklerini Padişah'a iletmemi istiyorlar. Bu, Hindistan, Mısır v.s. müslümanlarından Mustafa Kemal'e gönderilen benzer telgraflardan sadece biridir, sanırım. Türk zaferi, müslümanlık-hristiyanlık sorununu ortaya çıkaracak gibi görünüyor. Yunan ordusu, Anadolu'dan kendisini

---

1500 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 250.

1501 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 660.

1502 Vakit, 13 Eylül 1338-1922, Numero 1706, *Yunan Ordusu Terhis Ediliyor: Firarî Yunan Askeri Adalara Kaçıyor*, s. 2.

1503 Vakit, 20 Eylül 1338-1922, Numero 1713, *Mustafa Kemal Paşa ile Mühim İki Mülakat*, s. 1.

1504 FO, 424/254, s. 221, No. 413; Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 389-390.

1505 *Confidential Print*, 9449; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 269, dipnot 155.

> sıyırmak üzere olduğundan, mütareke yapmak şimdilik gereksizdir. Müttefikler, denize hükmettiklerinden Kemalist ordunun Trakya'ya geçemiyeceği anlaşılacak ve bu, gerek Türklerin, gerek islâm dünyasının coşkusunu yatıştıracaktır.
>
> Fransızların da Kemalist başarıdan kaygılanmağa ve güçlü bir Türkiye'nin tehlikesini kavramağa başladıklarını gösteren belirtiler var.[1506]

Paris'deki İngiliz Büyükelçi Lord Hardinge, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Hardinge, *Türklerin, Yunanları denize döktükten sonra Müttefiklere de aynısını yapmak üzere İstanbul'a doğru harekete geçebileceklerini iddia ederek Poincaré'den bu konuda destek almaya çalış*mıştı. Poincaré, *tarafsız bölgenin savunulması konusunda İngiltere'ye destek vermeye*ceğini bununla birlikte *1. Dünya Savaşı'ndan aldıkları dersi unutmadıklarını vurgulayarak Boğazlar bölgesinde kurulması planlanan rejim hakkında müttefiki* [Britanya] *ile aynı fikirde olduğunu* beyan etmiştir.[1507]

Yunan tahliyesi muvaffakiyetle devam ediyor: (i) 4.000 mevcutlu Bağımsız Yunan Tümeni, Dikili'ye muvasalat etti. (ii) *Yunanlılar Bandırma'dan gemilere binmeye başladılar. 25 subay, 8.000 erden kurulu bir Yunan birliği, Naksos silahlı ticaret gemisine binmeyi başardı*. (iii) *Yunanlılar, Çeşme'ye çekiliyor. Yunan süvarileri, diğer askerlerin çekilmesini sağladıktan sonra Çeşme'de Eon ve Kral Konstantin gemilerine binmeye başladılar. Binme yarın öğleye kadar devam edecek*.[1508] Bu cihetten "Kontrollü Büyük Taarruz"un başarısız olduğu söylenebilir zira büyük bir kısmı Batı Anadolu'dan tahliye edilen Yunan kuvvetleri Trakya'ya nakl ve tahşid edilmiştir. Örneğin Müttefik fevkalâde komiserleri 15 Nisan tarihli notalarında Yunan'ın Trakya'yı tahkim etmesini engelleyemeyeceklerini bildirmişlerdi. Diğer bir deyişle Batı Trakya'nın istirdadı bir tarafa Doğu Trakya'nın istirdadı dahi tehlikeli bir hâle düçar olmuştur.

İngiliz Baştercüman Andrew Ryan, TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid'i ziyaret etti. Ryan, *Müttefiklerin Türkiya Ordusunun bîtaraf mıntıka hududlarını tecavüz etmeyeceğinden emin bulunduklarını izah etmişlerdir. Hamid Beğ bu teşebbüsden Ankara Hükümetini derhal haberdar edeceğini temin etmişdir*.[1509]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. Muhtırada belirtildiğine göre Londra seyahatına nihayet verdiren 19 Ağustos tarihli Lindsay mektubunu teslim aldıktan sonra Ali Fethi, Ankara'ya uzunca bir telgraf tellemiştir: Ali Fethi; *Lloyd George ve Lord Curzon'un, Türkleri yıpratır ve onlara feci bir barış kabul ettirir umuduyla, o sıralardaki durumu sürdürerek Türkiye'yi yıkmak amacını güttüklerini; zaten "Quai d'Orsay"ın* [Fransız Hariciye Nezâretinin], *Yunan ordusu kesin bir yenilgiye uğramazsa, İngiltere'nin, Türklerle uygun bir barış imzalanmasını her bakımdan engellemeye çalışacağını; Yunan ordusunun moralinin epeyi sarsıldığı ve Yunanistan'ın siyasi ve ekonomik açılardan çöküntü geçirdiği o sırada, Ankara'nın hareketsiz kalmaması gerektiğine dikkatini çektiğini bildiriyor* idi.[1510]

Haim Naum, İstanbul'dan Avrupa'ya doğru yola çıktı. Hatırlanacak olursa Ankara'da Mustafa Kemal'le görüşmüş idi. Avrupa'dan Ankara'ya gelirken olduğu gibi Ankara'dan Avrupa'ya giderken de İstanbul'a muvasalat edip Hamid'le görüşmüştür:

> Berâ-yı seyahat Avrupada bulunmakda olan sabık Hahambaşı Hâim Nâ'ûm Efendi ahiren Ankaraya azimet etmişdi. İcabat-ı harbiyeden olarak yolların kapanması üzerine bir müddet intizar mecburiyetinde kalan Hâim Efendi ahiren Anadoludan şehrimize vürud etmiş ve dün sabah [12 Eylül] Avrupaya müteveccihen şehrimizden

---

1506 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XCIII.

1507 Hardinge'den Curzon'a 12 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 335; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 381.

1508 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 661.

1509 Vakit, 13 Eylül 1338-1922, Numero 1706, *Bîtaraf Mıntıka Hakkında Bir Müracaat*, s. 1.

1510 FO, 7889/E 9444; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 264.

hareket eylemişdir. Hareketinden bir müddet evvel berâ-yı veda Hilâl-i Ahmer Reis-i Sânîsi Hamid Beği ziyaret ederken mumaileyh mülaki olan bir muharririmize Hâim Efendi demişdir ki:

-Anadoluya seyahatım, sırf müdafaa-yı vatan uğrunda yapılan Millî Mücadeleyi yakından görmek maksadıyla idi. Anadolunun müdafaası uğrunda yapılan gayretleri, sarf edilen fevkalbeşer mesaiyi bizzat görerek kıymet-i hakikiyesini takdir etmeğe muvaffak olduğuma çok memnun oldum. Şimdi Avrupada bulunan aileme iltihak etmek üzere hareket ediyorum. Size resmî bir sıfatım olub olmadığını söylemeği zaid görürüm. Çünki beni Türkiyaya merbut kılan bağların icraatıyla her ân ifa-yı vazifede bulunacağım bedihidir. Binaenaleyh buna resmî bir vazife süsü vermek doğru olamaz.[1511]

Mezun Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), vazifesine geri döndü.[1512]

ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *Fransa, Boğazlar'ın serbestliği ve uluslararası bir komisyon tarafından idaresi konusunda İngiltere'yi destekleyeceğini açıkladı. Milliyetçiler'in kazandıkları zafer, karşılanamaz isteklerde bulunmalarına neden olabilir. Trakya'nın tümünü ve İstanbul'u isteyen Milliyetçiler'in hırsları, İtilaf Devletleri tarafından dizginlenecektir ve Türklerin Avrupa'daki isteklerinin herhangi bir dayanağı bulunmadığını dile getirdiler*.[1513]

İspanyol *La Libertad* ve *La Accion* nam gazeteler yazıyorlar. *Venedik Konferansı'nın toplanmasının artık zora girdiği ve Avrupa ile Türkiye arasındaki mevcut tüm sorunların genel olarak çözülmesi gerektiği aktarılmıştır. İngiltere'nin bütün Akdeniz donanmasının İzmir önlerinde olduğu ve radarda 6 İngiliz, 3 Fransız, 2 İtalyan ve 2 Amerikan savaş gemisinin olduğu bildirilmiştir*.[1514]

İspanyol *El Globo* gazetesi yazıyor: *İngiliz delegelerin Yunan askerlerinin durumunu göz önüne alarak Venedik'te toplanacak konferansta faydalı bir sonuca ulaşılamayacağını düşündükleri ve bu nedenle de konferansın toplanmasına karşı oldukları ifade edilmiştir*.[1515]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *İngilizler ön bir toplantı yapılması gerektiğini ve bu toplantıda İstanbul ve Çanakkale boğazlarının durumunun görüşülmesi gerektiğini düşünüyorlar*.[1516]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Mudanya'da içerisinde Bursa*[daki Yunan] *ordusu ve Hıristiyan mültecilerin de bulunduğu yaklaşık 100.000 kişi Trakya'ya geçmek üzere bekliyorlar. Bu süreçte kendilerine herhangi bir rahatsızlık verilmiyor*.[1517]

12/13 Eylül 1922. 15'inci Yunan tümeni, 12/13 Eylül 1922 gecesi Dikili'den gemilere bindirilmeye başlandı ve Kıyıbaşı mevkiindeki bir batarya da yüklenilerek 14 Eylül sabahı *Dikili'de tek bir Yunan askeri dahi* bırakılmamış oldu. 14'üncü Türk piyade tümeni ise Dikili'yi 18:00'da istirdad etti.[1518]

13 Eylül 1922. Mustafa Kemal, Amerikalı muhabir Richard Eaton'a güldü ve dedi ki: *Ben İngilizlerle değil, Yunanlılarla harp ediyorum*.[1519]

1511 Vakit, 13 Eylül 1338-1922, Numero 1706, *Hâim Nâ'ûm Efendi*, s. 4.
1512 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 662.
1513 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 261. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
1514 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 244.
1515 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 244.
1516 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 244.
1517 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 357.
1518 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 207, 210.
1519 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2004, c. 13, s. 279. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

ABD'de münteşir *The Los Angeles Times* gazetesi: *Milletler Cemiyeti'nin Türklere yumuşak bir ricada bulunarak Yunanlıların Anadolu'da yaptığı katliamlara bir misilleme yapılmamasını istediği bildiriliyor*.[1520]

Britanya'nın Çanakkale Mevki Kumandanı Miralay Shuttleworth'un emri üzere, 13 Eylül sabahı saat altıda bölgeyi iyi tanıyan ve iyi türkçe konuşan en yüksek rütbeli İngiliz jandarma subayı Binbaşı Harenc, haber toplamak üzere otomobille Ezine'ye gönderildi.[1521]

İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Roma'daki İngiliz Büyükelçi Graham'a neşredilmesi üzere beyanname keşide etti:

> Türklerin son faaliyetlerinin mesuliyetini İngiltere Hükümeti'nin Fethi Bey'e karşı gösterdiği hareket tarzına yüklemek gibi mânâsız ve zamanı geçmiş olan bir gayretkeşlik matbuatta çok geniş bir alana yayılmış olup bunun şiddetle reddi gerekir. Fethi Bey'in M. Kemal'in özel misyonu olarak geldiğine dair bize herhangi bir tebliğ yapılmış değildir. . . O, son Mart ayında neticesiz görüşmeler yüzünden birçok saatler kaybettiren Yusuf Kemal gibi Hariciye Vekili de değildir. L. George ile görüşmek için bir istekde bulunmadığı gibi Hükümetimiz onu kabulden imtina etmiş de değildir; tersine, hususî kâtibimle evvelce görüştükten sonra (4. 8.) hasta olduğum için keyfiyeti Sir William Tyrrell ve Mr. Linsay'e açıklaması ve tam izahatta bulunması zımnında Foreign Office'e davet edilince bu daveti yerine getirildi. Fethi'nin "Misakı Millî" şartlarından başka hiçbir teklifte bulunmadığı belli olunca, Türk ve Yunan temsilcilerinin de bulunduğu Yüksek Komiserler müşterek Konferansını tertiple yetindik; hem zaten M. Kemal ile bir tek devletin görüşmelere girişmesini öteden beri ittifaka bağlılık hesabına aykırı bir hareket telâkki ettiğimiz için de, meselenin böylece daha fazla kurcalanması lüzumsuz görüldü.[1522]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının 864 numaralı muhtırasında belirtildiğine göre Başkumandan Mustafa Kemal, *hiç vakit geçirmeden Yunanlı'lara saldırmak için Ankara'daki Sovyet diplomatı Aralov ve Fransız temsilcisi Albay Mougin tarafından sürekli olarak kışkırtı*lmıştı.[1523] Ayrıca, sabık Viyana Başsefiri Hüseyin Hüsnü Paşa'dan ve Fransız Fevkalâde Komiserliğindeki İngiliz ajanından edinilen bilgilere göre; Mustafa Kemal yönetimi, Kontrollü Büyük Taarruz için *Fransız'ların görüşü*nü sormuş, izin almıştır:

> Hüseyin Hüsnü Paşa'ya göre, Kemalist saldırısından önce Fransız'ların görüşü soruluyor; General Pellé, İngiliz yönetimini etkilemek amacıyla, Kemalist'lerin saldırı plânlarını onaylıyordu. Fransız Yüksek Komiserliği'ndeki ajana göre, Ankara yönetimi, Hamit Bey aracılığıyla General Pellé'ye şunu soruyordu: "(İngiliz Başbakanı) Lloyd George'un, son günlerde (Yunanlı'lardan yana) vermiş olduğu demeç gözönünde tutularak, Türk'ler hareketsiz kalmayı sürdürmeli mi?" Ankara, ivedilikle saldırıya geçmekten yanaydı. Fransız'ların buna verdiği yanıt şu olmuştur: "Ankara yönetimi, en iyi görünen doğrultuyu izlemelidir, çünkü Fransız'lar, Türk'lerin kendi kendilerini aldatmalarına izin veremezler; ama, artık beklememek belki daha iyi olur. Ne olursa olsun, Ankara yönetimi, Fransız destek ve sempatisine güvenebilir".[1524]

İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, Roma'daki İngiliz Büyükelçi Graham'a 271 numaralı telgraf gönderdi: *Fethi Beyin İngiliz Hükümetince kabul edilmediği ve Mustafa Kemal'in bunu kendisine saygısızlık saydığı iddiası, son Türk hareketlerinin sorumluluğunu İngiltere'nin üzerine atmak çabasıdır. Fethi Bey, Dışişlerinde yardımcılarımla görüştü. Misak-ı Milli'den başka birşey söylemediği için görüşmeleri uzatmağa gerek görülmedi*.[1525]

1520 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 213.
1521 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 244.
1522 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 234-235.
1523 FO 371/7891/E 9674; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 266.
1524 FO 371/7981/E 9674; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 266-267.
1525 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XCIV-XCV.

Graham, Curzon'a telgraf gönderdi. Buna göre *İtalyan Hükûmeti Boğazlar sorununun yeniden ortaya çıkmasına yol açtığından Türk-Yunan Savaşı'nın artık bir Avrupa sorununa dönüştüğünü düşünmekte ve bu konular hakkında İngilizlerle fikir birliği içinde olduğunu deklare etmekte*dir.[1526]

Mustafa Kemal, Amerikalı gazeteci Richard Eaton'a beyanat verdi: *Ben İngilizlerle değil, Yunanlılarla harb ediyorum*. (Gülüyor) [..] *Padişah ehemmiyetsiz bir kukladır*. [..] *Türkler kaçınılması mümkün olmayan birçok kayıplara uğradılar. Harp ve kan borçlarını ödediler. Makedonya'yı ve Suriye'yi terk ettik. Fakat arkada kalan ve sırf Türk olan her yeri ve her şeyi isteriz. Bunları kurtarmaya azmettik ve kurtaracağız. Bu hususta, herkesi, hatta İngilizleri bile memnun edebilecek esaslar dairesinde anlaşmak suretiyle…* [1527]

Britanya Akdeniz Donanması Kumandanlığı, Londra'ya Bahriye Nezâretine telgraf gönderdi. Buna göre *İzmir'de bulunan İngiliz temsilcisi Lamb, şehre geldiği gün tesadüfen Mustafa Kemal Paşa ile karşılaştığını nakletti. Mustafa Kemal Paşa, görevinin ne olduğunu sorduğunda Lamb, İstanbul Yüksek Komiserliği'nin İzmir temsilcisi olduğu şeklinde cevap vermişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, sert bir şekilde Hükûmeti ile İngiltere arasında savaş hali olduğunu düşündüğünü, bu nedenle Yüksek Komiserlik gibi bir makamı veya onun temsilcisini tanımadığını bildirmişti. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa, bütün İngiliz vatandaşlarını gözaltına alma hakkı olduğu halde bunu yapmadığını ve istedikleri takdirde gitmekte serbest olduklarını ifade etmişti. Bu şokun ardından Lamb, Hükûmetinden İzmir'deki sömürgelerini nakletme konusunda talimat istemişti. Ankara Hükûmeti tarafından İzmir'e atanan vali de güvenlik konusunda endişe etmelerine gerek olmadığını bildirse de İngilizler fazlasıyla tedirgindi*r.[1528]

Saat 03:45. 2'nci Kolordu Kumandanlığının 1'inci Ordu Kumandanlığına gönderdiği muhtıraya göre Dikili'de bir haftadan beri 4-5 nakliye gemisinin bulunduğu ve 13 Eylül sabahı yaklaşık 2 tabur Yunan askerini tahliye edeceği binaenaleyh esir ve yok etme hareketine geç kalındığı bildirildi.[1529]

Dikili'deki Yunan kuvvetlerinin gemilerle Midilli'ye taşınması sürüyor. 7.500 asker, 8.000 göçmen ve silahlar taşındı.[1530] "Kontrollü Büyük Taarruz"un başarısız olduğu şu cihetten de söylenebilir: Yunan'ın Anadolu'yu tahliyesi hızlandırılmış olsa da Yunan Küçük Asya kuvvetlerinin ricat ettiği Anadolu dibindeki Adalardan yeniden çıkarma yapmak tehdidi bilkuvve sürmektedir. Adalar da istirdad edilemeyecektir.

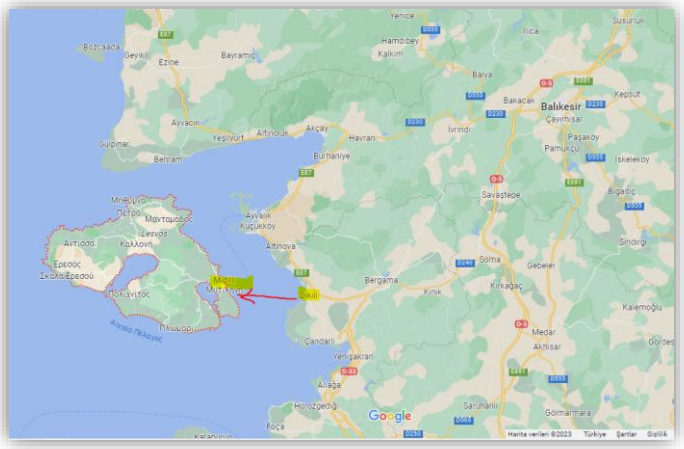
1526 R. Graham'dan Curzon'a 13 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 369; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 381. "Boğazların savunmasına katılmaktan kaçınan Fransız ve İtalyan Hükûmetleri, Boğazlar rejimi konusunda İngiltere ile hemfikirdi. Dolayısıyla Ankara, Boğazlar meselesi özelinde askerî bakımdan İngiltere ile siyasi bakımdan bütün Müttefiklerle karşı karşıya idi."

1527 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2004, c. 13, s. 279.

1528 İzmir Başkonsolosluğu'ndan Dışişleri Bakanlığı için; Akdeniz Donanma Başkumandanı'ndan Amiralliğe, 13 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 341; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 378.

1529 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 206.

1530 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 665.

Harita. *Dikili ile Midilli arasındaki mesafe*.

Mudanya'ya 10 Eylül'de gönderilmiş bulunan Binbaşı Howell, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine göndereceği muhtırada, Mudanya ve Bursa menatıkındaki 3 günlük vukuatı şöylece derc edecektir:

Bursa'nın yakılmasını önlemek ve Türk ordusuna teslimini sağlamak amacıyla birer Fransız, İngiliz ve İtalyan subaylarından kurulu heyet, 10 Eylül günü saat 9.15'te "Sepoy" adlı bir gemiyle İstanbul'dan yola çıkmış ve saat 12.30'da Mudanya'ya gelmişti. Oradaki Yunan askerlerinin çıkardıkları bazı güçlüklerle karşılaştıktan sonra Binbaşı Howell, aynı gün saat 15.30'da Bursa'ya yollanmıştı. Mudanya bir ana baba günü yaşıyordu. Kasaba göçmenlerle doluydu. Yunan subayları büyük bir korku içindeydi. Yollar tıkanmıştı. Herkes kendi derdine düşmüştü. Bursa yolu boyunca bütün köyler alevler içindeydi ve bunlar kaçan Yunanlar tarafından ateşe verilmişti. Bir Yunan subayı da bunu İngiliz subayına böyle söylemişti.

Yarbay Ciampi, Binbaşı Howell ve Yüzbaşı Oliveur'den kurulu Müttefik askeri heyeti saat 17 .00 sularında Bursa'ya 3 mil [4.8 km] uzaklıktaki Yunan karargâhına gelmişti. Yunan Kumandanı General Soumelas'tan, "Bursa'nın güvenliği için güvence" istemişlerdi ama Yunan generali bunu reddetmişti. Yüzbaşı Oliveur, Bursa'yı geçici olarak korumak için Mudanya'dan bir Fransız taburu getirmeyi teklif etmiş, ama Soumelas Mudanya'yla haberleşmenin kesik olduğunu söylemişti. Yunan karargâhında, generalden aşağıya doğru herkes büyük korku içindeydi.

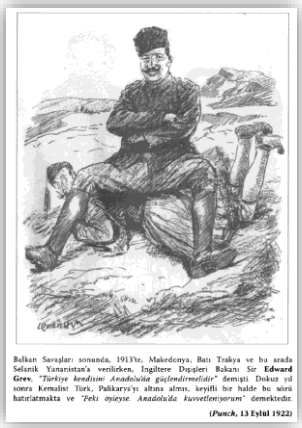
General Soumelas'tan Bursa'nın korunması için bir söz alamayan heyet, bu kez kentteki Mevki Kumandanı Albay Ciola-Kapulo'ya başvurmuştu. Heyete iki Müttefik yüzbaşısıyla Bursa'daki Fransız Konsolosu da katılmışlardı. Bu altı kişilik heyetin Bursa'nın güvenliği için istediği güvenceyi mevki kumandanı da reddetmişti. Albay Ciola-Kapulo, Bursa'yı 10 Eylül günü akşam saat 20.00'de boşaltmaya başlayacaklarını, Anadolu Oteli'ne gelip kenti resmen Müttefik askeri heyetine teslim edeceğini bildirmişti. Bu arada Türk çeteleriyle Yunanlar arasında Bursa'nın güney kıyısında çarpışmalar başlamıştı. Bursa'daki Yunan albayı "acıklı bir durumdaydı." Şaşkın, umutsuz bir hale düşmüştü. Bursa'daki yabancılarla Hıristiyanlar, Fransız, İspanyol Konsolosluklarıyla Anadolu Oteli'ne vb. toplanmışlardı. Saat 18.30'da Yunanlar, Fransız Konsolosluğunun yanındaki binayı ateşe vermişlerdi, bunun çok geç fark edileceğini ummuşlardı. Ama ateş çabuk fark edilip söndürülmüştü. Yunanlar aynı zamanda Bursa'daki köprüleri uçurmuşlar, Rum kilisesini ateşe vermişlerdi. Bu kiliseyle birlikte civardaki kırk kadar ev yanmıştı.

Aynı gün saat 19.00'da Yunanlar Bursa'dan çekilmeye başlamışlardı, bu arada Türk çeteleri yetişmişlerdi. Karşılıklı ateş başlamıştı. "Hatta otelin dışı bile tehlikeliydi." Türkler de, Yunanların çekildiklerini anlayarak gösterilere başlamışlardı. Saat 20.00'de Yunanlar Bursa'yı tamamen boşaltmışlardı. Sokaklar, bayraklı Türklerle

doluvermişti. Saat 20.20'de Türk çeteleri kumandanı, Anadolu Oteli'ne gelmişti. Çeteler, iyi savaşçı, naziktiler ve otelde Müttefik heyet tarafından kabul edilmişlerdi. Otele hemen bayraklar çekilmişti. Çete Kumandanının adamlarından ikisi, az sonra Fransız Konsolosunun arabasıyla Bursa'nın boşaltıldığını, Türk ordusunun öncü kuvvetlerine haber vermeye gitmişlerdi. Saat 20.45'te silahlar susmuştu. O gece Bursa Türkleri büyük gösteriler yapmışlar, Müttefik heyeti de alkışlamışlardı. Halk, heyetin Bursa'yı yakılmaktan kurtardığına inanmıştı. Bütün Türk dükkânları açılmıştı. Türk süvarileri, Mudanya yoluna doğru geçip gitmişlerdi.

11 Eylül sabahı saat 9.30'da Albay Nafiz Bey kumandasındaki birinci tümen Bursa'ya gelmiş, biraz sonra da Üçüncü Ordu Kumandanı Şükrü Paşa kente yetişmişti. Şükrü Paşa, Müttefik heyeti kabul etmiş, Bursa'da can ve mal güvenliğinin sağlanacağını, Hıristiyanların zulüm görmeyeceklerini söylemişti. Ayrıca Şükrü Paşa, 11. Yunan tümeninin Gemlik'e çekilme emri aldığını ama oraya yetişemediğini, bu tümeni esir almayı umduğunu açıklamıştı. Gerçekten 11 Eylül akşamı ve 12 Eylül günü 11. Yunan tümenine karşı Mudanya taraflarında şiddetli top ateşleri yapılmıştı. 13 Eylül günü Binbaşı Howell, Bursa'ya 700 Yunan esiri ve aynı akşam 2000 esir daha getirildiğini görmüştü. Binbaşı bu konuda aynen şöyle diyor: *Saat öğleden sonra 5.30'da 200 kadar savaş esiri Yunan geldi, çoğu pek bitkin di. Gösterinin en acıklı tarafı, esirlerin yüzde 90 kadarının şapkalarını çıkarıp "Vive Kemal" (Yaşasın Kemal!) diye bağırmalarıydı. Bu, halkın hoşuna gitti. Esirler derilerini (canlarını) kurtarabilmek için her şeyi yapabilecek bir sürü gibi görünüyorlardı*. İngiliz binbaşısı, Yunanların çekilirken yalnız bir köyde 60 kadar kadın ve çocuğu öldürmüş, öldürmeden önce bütün kadınlara tecavüz etmiş olduklarını söylüyordu. Bu katliam sahnesini Bursa'daki Fransız Konsolosu Kocher'le İtalyan Konsolosu M. Miazzi gözleriyle görmüşlerdi.[1531]

İngiliz mizah mecmuası *Punch*[*] acaib bir illüstrasyon neşretti: *Balkan Savaşları sonunda, 1913'te, Makedonya, Batı Trakya ve bu arada Selanik Yunanistan'a verilirken, İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, "Türkiye kendisini Anadolu'da güçlendirmelidir" demişti. Dokuz yıl sonra Kemalist Türk, Palikarya'yı altına almış, keyifli bir halde bu sözü hatırlamakta ve "Peki öyleyse Anadolu'da kuvvetleniyorum" demektedir*.[1532]

Fotoğraf. *Punch* mecmuasının 13 Eylül 1922 tarihli nüshasından (Şimşir, 2016, s. 330).

Şu açıdan acaib ki İngilizler, 1912 itibarıyla başşehri Ankara olacak şekilde Anadolu'da millî bir Türk devleti kurulmasını tasarlamaktaydı:

> 1912 Balkan Savaşları öncesi yayımlanmış "Londra Konferansındaki Meselelerden: Anadolu'da Türkiye Yaşayacak mı? Yaşamayacak mı?" adlı yayında; başkentin İstanbul'dan Ankara'ya taşınacağını, Balkanlar'ın ve Arap topraklarının terk edileceği ve Anadolu'da bir Türk Devleti kurulacağı belirtilir. Abidin Nesimi'ye göre bu çalışmanın yazarı olan İttihatçı Habil Adem, kamuoyundan gelen baskılar üzerine Cemiyet tarafından yurtdışına çıkmaya zorlanır.[1533]

1531 FO, 424/254; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 409-411. Muhtemelen aralarında tecavüzcülerin de bulunduğu merkum 180 kadar Yunan askeri şayet o günlere erişmiş iseler; CHP Tek-Parti istibdadının 1925'den itibaren Türklere zorla Avrupaî şapka giydirdiğini, giymeyenleri ise öldürdüğünü öğrendiklerinde yine şapkalarını çıkartıp fakat bu sefer meserretle *Yaşasın Kemal!* diye bağırmış olabilirler.

* Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, 1964, s. 129.

1532 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 330.

1533 Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi*, 2008, s. 60.

Il Giornale d'Italia, Moskova hususî muhabirinin haberini neşretti. Muhabir, *Türk zaferinin komünist çevrelerde ve kamuoyunda yarattığı memnunluğu kaydettikten sonra, şu gözlemde bulunmaktadır: "Sovyet hükûmeti ile Ankara hükûmeti arasındaki münasebat zahiren daima meveddetkârane görünmesine rağmen uzun zamandan beri bârit ve endişeli bir şekil almıştır. Kemal Paşa hazretlerinin Ruslarla akdetmiş olduğu hususi itilâflara rağmen, Rusya ile daha ziyade uzlaşmaktan son derece ihtiraz etmekte ve her Rus teklifine karşı ihtiyatkâr davranmakta olduğu anlaşılıyor."*[1534]

İspanyol matbuatı hepbirağızdan yazıyor. *İzmir'in Türk orduları tarafından geri alınmasının ardından, İtalyan Hükümeti, Fransız Hükümeti'ne Venedik Konferansı'ndan önce toplantı yapılması talebi göndermiş ve Fransız Hükümeti de bu talebi kabul etmiştir. İngiltere de Yunanlılar ile Türkler arasında barışın sağlanması işinde işbirliği içerisinde hareket etmek isteğini tekrar deklare etmiştir. Haberde, Venedik Konferansı'nın toplanmasının ardından taraflar arasında barışın sağlanmasının beklendiği de aktarılmıştır*.[1535]

İspanyol *La Voz* ve *La Epoca* nam gazeteler yazıyorlar: *İngiltere, Fransız Hükümeti'ne bir nota göndererek, İstanbul'un ve Gelibolu yarımadasının savunulması için müttefik kuvvetlerine güvendiğini deklare etmiştir. Konuyla ilgili haberde, Fransız Bakanlar Kurulu'nun ileriki günlerde bir toplantı yaparak, Fransa'nın bu savunmada yer alıp almayacağına karar verecekleri ifade edilmiştir*.[1536]

14 Eylül 1922. Britanya Akdeniz Donanması Başkumandanı Amiral Brock ile Mustafa Kemal mülakat ediyor. Mustafa Kemal, *Lamb ile yaptığı konuşmanın resmî bir mahiyet taşımadığını bildirerek iki Hükûmet arasında siyasi ilişkilerin kurulması gerektiğini yine hususi mahiyette önerdi*.[1537]

Britanya Akdeniz Donanması Kumandanlığı, Londra'ya Bahriye Nezâretine telgraf gönderdi. Mustafa Kemal, *Lamb ile hususi mahiyette bir görüşme yaptığını ve ona karşılıklı bir yanlış anlaşılma olduğunu bildir*miştir.[1538]

Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi: *Çanakkale ve Yarımca cephelerinde dayanmaya çalışacağım. İstanbul'da karşışıklık çıkmasını da önlemek zorundayız. Fransız kuvveti gönderilmezse ancak Bostancık-Çamlıca keşif hattını tutabiliriz ve Üsküdar'ı tutmadan İstanbul'u tutamayız. Mustafa Kemal'in hedefi Çatalca'dır. Donanma, Türk kuvvetlerinin Boğazı geçmesini önleyemez. Müttefikler birlikte hareket ederlerse Mustafa Kemal saldıramaz ve istediklerinin çoğunu konferansta elde edemezse kuvvet yoluyla elde etmeye kalkışacaktır. Müttefikler hazırlıklı olmalıdırlar*.[1539]

Malta Vali-yi Umumîsi Mareşal Plumer, Harbiye Nezâretine telgraf gönderdi: *İstanbul'a gelip durumu inceledim. Harington'un aldığı tertipler yerindedir. Durum ciddidir. Köşeye sıkıştırılabiliriz. Müttefikler şartlarını açıklamalı ve bunların aşılmasının Müttefiklere savaş demek olacağı Mustafa Kemal'e duyurulmalı. Kararlı ve birleşik olduğumuzu göstermeliyiz*.[1540]

1534 Ayın Tarihi, Birinci Kanun 1928 - İkinci Kanun, Şubat 1929, Sayı 57-58-59, *Dünya Muvacehesinde Yeni Türkiye*, s. 4231-4232; Aktaran: Erden Akbulut & Mete Tunçay, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, 2007, s. 176, dipnot 179.

1535 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 244. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1536 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 245.

1537 Curzon'dan Paris'teki temsilcisine 16 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 404; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 379.

1538 Akdeniz Donanma Başkumandanlığı'ndan Amiralliğe 14 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 361; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 379.

1539 FO, 371/7889/E. 9492; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 443.

1540 FO, 371/7889/E. 9491; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 443.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a telgraf gönderdi: *Tezelden bir konferans toplanması önem taşımaktadır. Savaşan tarafların artık birbirleriyle temasları kalmadı. Konferans çağrısı için şimdi en uygun zamandır. Yoksa Mustafa Kemal rahat durmaz. Ordularına "İlk hedefiniz Akdeniz'dir" diyen Mustafa Kemal'in, ikinci hedefi Trakya'dır. Konferans olmazsa Trakya'ya geçmeye çalışacaktır. Gecikirsek güç durumda kalırız. Konferansın amacı, mütareke, Trakya, Boğazlar ve azınlıklar sorunu olmalıdır*.[1541] Rumbold, *Kemalistlerin bu konferansa katılmalarını olanaklı kılmak için onlara çekici koşullar önerilmesi gereğine değiniyor; konferans gerçekleşirse, Bağlaşıklara "nefes alma olanağı" sağlayacağını belirterek, Lord Curzon'u şöyle uyarıyor: "Durumun askıda kalmasına izin verirsek, Kemal rahat oturmayacak; görüşmeler bir an önce başlamazsa, İstanbul ve Çanakkale yoluyla Trakya'ya geçmeye çalışacak*tır. *Rumbold'a göre, İngiltere, Kemalistlerin hem Boğazlarda hem de Irak sınırında yarattıkları tehlikeye askerî bakımdan karşı koyacak bir durumda değildi*r.[1542]

Hâriciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa, Rumbold'u ziyaret etti. Müttefiklerin bir an önce bir konferans vasıtasıyla Boğazlar ve Doğu Trakya meselelerini ele almalarına dair arzusunu dile getirdi. İzzet Paşa ve Sultan'ın, Mustafa Kemal Paşa'nın önce Üsküdar'ı ardından Müttefik kuvvetlerin zayıflığından istifade ile İstanbul'u ele geçirmesinden endişelendikleri için hevesle konferans istediklerini düşünen Rumbold, Daily Mail muhabirine yaptığı açıklamalardan hareketle Mustafa Kemal Paşa'nın Sultan'ı değiştirebileceği şeklinde imalarda bulunduğunu dile getirdiğinde ***İzzet Paşa; Sultan'ın değiştirilmesinin imkân dâhilinde olduğunu ancak Saltanat'a dokunulamayacağını vurguladı****. Ankara ve İstanbul Hükumetlerinin birleşip birleşmeyecekleri şeklindeki soruya ise kendisinin asla Milliyetçilerin "gözüne girmeye çalışmayacağını", ancak Tevfik Paşa'nın bu doğrultuda bir adım atabileceğini ileri süren İzzet Paşa, Türklerin tamamı tarafından kabul görebilecek bir Sadrazam atanabileceğini de sözlerine eklemekte*dir.[1543]

Saat 06.00'da hareket eden 2 nci Süvari Tümeni, saat 12.30'da Dikili'ye vardı. Yunanlıların son kâfilesi 13/14 Eylül gecesi kasabayı yakarak vapurlarla Midilli'ye geçmiş olduklarından, Süvari Tümeni Yunan birliklerine rastlamadı.[1544]

Yunan Bağımsız Tümeni'nin bir gün evvelinde tahliye etmiş olduğu Dikili'ye TBMM Hükümeti ordusu girdi.[1545]

İzmir'in Çeşme ilçesinde *bazı Yunan birlikleri ve bunların savaş araçları da bugün gemilere bindirildi*.[1546]

Mustafa Kemal, Latife Uşşakîzâde'nin ısrarlı talebi üzerine İzmir Göztepe'deki Uşşakîzâdelerin köşküne yerleşti. İkili, köşkte başbaşa/halvette kaldılar.[1547]

1541 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 442-443. Nitekim 11 Ekim'de akdedilecek Mudanya Mütarekesiyle TBMM Hükümeti Ordusunun Trakya'ya geçmemesini sağlanacaktır.

1542 FO/7888/E 9346; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 274.

1543 Rumbold'dan Curzon'a 16 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 593; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 355.

1544 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 207.

1545 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 668.

1546 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 669.

1547 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları,* 1975, c. 2, s. 311; Aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 671. *Tek Adam* biyografisinin müellifi Şevket Süreyya Aydemir: "En mühimi İzmir'de. O Latife Hanım'ın Köşkü'ne misafir olduğu zaman ki, o bir hatadır. Çünkü Latife Hanım'ın ailesi köşkte yok. Babası yok. Atatürk'ün (bir kızın davetiyle) bu evi seçmesi hataydı. Olmuş. Fakat bir emr-i vaki olmuş ve zannetti ki Atatürk, bu böyle geçer gider. Fakat kadın onun peşini bırakmadı. Orada yazılıdır. Yakup ve Falih'e anlatmıştır bu emr-i vakiyi Atatürk. *Ben istemedim* demiş. *O benim yatağıma geldi*. O zaman daha genç Atatürk ne olsa. O hayatının en büyük hatası, hem de ızdırabı oldu. Kitapta [Salih Bozok'un

TBMM Hükümeti Genelkurmayı ve Batı Cephesi Kumandanlığı karargâhları İzmir Bornova'ya taşındı.[1548]

Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Raymond Poincaré, Paris'deki Britanya Büyükelçisi Lord Hardinge'ye nota tevdi etti. TBMM Hükümeti ordusunun ilerleyişini sınırlandırmak mucibince, İzmit ve Çanakkale bîtaraf mıntıkalarına askerî kıtaat sevkine destek verdiğini bildiriyor.[1549]

> Fransızların, Boğazlar'daki İngiliz durumunu destekleyen 14 eylül tarihli notası, İngiliz Kabinesi'nde "büyük memnunlukla" karşılanmıştı. Özellikle, Boğazlar'daki Fransız Komutanı Pelle'ye İngilizlerle işbirliği yapması emrinin verilmiş ve bölgeye daha fazla birlik gönderilmesinin onaylanmış bulunması bu memnunluğun nedeniydi. Fransa, ayrıca, Ankara'ya, İtilâf Devletleri'nin Boğazlar'ın tarafsız bölgesine saygı gösterileceğini umduklarının bildirilmesini ve İtilâf Devletleri amirallerine de Boğazlar'ı geçmemeleri için Milliyetçiler'i uyarmaları hakkında talimat gönderilmesini kabul ediyordu.[1550]

İngiliz liberal *The Guardian* gazetesi: *Yunanlar Bursa'yı Mudanya üzerinden terk etti ve Tekirdağ'a geçti*.[1551]

İspanyol matbuatı yazıyor: İngiltere ve Fransa hükümetleri, *Doğu sorununu çözmek için konferansın en kısa süre içerisinde toplanması konusunda hemfikir*dir ve İngiltere'nin Paris Büyükelçisi *Harding, müttefiklerin Türk ve Yunan hükümetleri ile görüşmeden önce kendi aralarında müzakereler yapması konusunda da Fransız ve İtalyan hükümetleri ile uyum içerisinde*dir.[1552]

İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor. *Venedik Konferansı'nın toplanma sürecinin hızlandırılması konusunda Schanzer'in talebini, Fransa'nın kabul ettiği ancak İngiltere'nin hâlihazırda bu konferansın toplanmasını faydalı bulmadığını ve Yakın Doğu'da durum istikrarlı bir hal alana kadar beklenmesi gerektiğini bildirdiği aktarılmıştır*.[1553]

İspanyol matbuatı yazıyor. *Fransız bakış açısına göre Türklerle anlaşma konusunda atılabilecek tek adımın Ankara hükümetinin daha önceden müttefiklere bildirdiği haklı taleplerinin kabul edilmesi olduğu ve bu fikrin Paris'teki İngiliz büyükelçiliğine bildirildiği aktarılmıştır*.[1554]

İspanyol matbuatı, Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya resmî gazetesi *Izvestia*ya beyanatını alıntıladı: *Türkiye, Fransa ile siyasi ilişkilerin yeniden tesis edilmesini hararetle arzu ediyor, çünkü bağımsızlığını ve özgürlüğünü bu şekilde sağlayabileceğini düşünüyor ve buna inanıyor. Aynı sebepten ötürü, İtalya ve İngiltere ile de normal ilişkiler başlatmaya hazırız. Fransa ile iyi ilişkilerimiz, Fransız Hükümeti'nin Anadolu'da bizim haklarımızı tanımasıyla süratle temellendi*.[1555]

15 Eylül 1922. ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi: *İngilizlere göre Türk-Yunan çatışması genel durumu değiştirmeyen "küçük bir şovdan" ibaret*. [..] *Avrupa'daki barış için M. Kemal'in gücünü muhafaza ederek Türkleri dizginlemesi ve itidalli davranması gerekiyor*.[1556]

---

hatıratında] da enteresan sahneler vardır." Arı İnan. (1997). (Haz.). *Tarihe Tanıklık Edenler* içinde (s. 269-270). İstanbul: Çağdaş Yayınları.

1548 Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları,* 1975, c. 2, s. 311; Aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 671.

1549 FO/7888/E 9350; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 270-271.

1550 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 379.

1551 The Guardian, 13 September 1922, *Brussa Occupied by Kemalists*, p. 8; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 197.

1552 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 245.

1553 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 245.

1554 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 245-246.

1555 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 285.

1556 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 214-215. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

> Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un Türklerin başkenti olduğunu, sorunun barış içinde çözülmesini umut ettiklerini, İstanbul'un tahliye edilmesi için İngiltere ile savaşmak istemediklerini ancak mecbur kalırlarsa da savaşmaktan kaçınmayacaklarını açıkladı. Bu sözleri ile Türk Ordusu'nun yeni hedefini ortaya koydu. İzmit'te konuşlanmış olan Türk birlikleri Mustafa Kemal'in emrini bekliyordu. Mustafa Kemal, kazandıkları zaferin ardından taleplerinde herhangi bir değişiklik olmadığını, kendi toprakları üzerinde ulusal bağımsızlıklarını istediklerini, Yakın Doğu'da barışın sağlanabilmesi için görüşmeye hazır olduklarını tam bağımsızlığın kapitülasyonlar ile mümkün olmadığını bundan dolayı artık kapitülasyonların geçersiz kabul edildiğini dile getirdi.[1557]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet (Furgaç) Rumbold'u ziyaret etmiş ve *Osmanlı Hükûmeti'nin, Trakya ile ilgili düzenlemelere gidilmesini ve acilen Venedik'te toplanacak bir konferans için taraflara emrivaki yapılmasına dair beklentilerini bildir*miştir. *İzzet Paşa bu sıralarda, Milliyetçi çevrelerin İzmir'de bir hazırlık konferansı toplanmasını istediklerini öğrenmiş. Milliyetçilerin kontrolleri altına aldıkları İzmir'de toplanacak bir konferansta İstanbul Hükûmeti devre dışı kalacağından İzzet Paşa, Türkiye açısından dezavantaja yol açsa da Müttefiklere ait bir şehirde yapılacak konferansı destekliyor. Osmanlı Hükûmeti, Milliyetçilerin Yunanlar karşısındaki başarılarından memnundur. Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın prestijinin artmasından dolayı iktidarları tehlikeye giren Padişah, Tevfik Paşa ve İzzet Paşa kaygılanıyor*lar.[1558]

Rumbold, Lord Curzon'a *çok acele* telgraf gönderdi: *Meslektaşlarımla durumu görüştük: "Mustafa Kemal birkaç gün bekler, konferans yoluyla istediklerini alamayacağını anlarsa, İstanbul ve Boğazlar üzerine yürür" diyorlar. Fransız Yüksek Komiseri, Mustafa Kemal'in Boğazlardan kuvvet geçirmeden de Trakya'da karışıklık çıkarabileceği kanısında. Müttefikler, en kısa zamanda Boğazlarda ve İstanbul'da kuvvetlerini artırmalıdır. En kısa zamanda konferans çağrısı yapılması gerektiğini düşünüyoruz*.[1559]

Atina'daki İngiliz Maslahatgüzar Bentinck, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *İzmir'den Atina'ya ulaşan Amerikalı genç bir gazeteci de 13 Eylül 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğünü* söylüyor. *Buna göre Mustafa Kemal Paşa İngilizlerin İstanbul'u kendilerine teslim edeceklerini umduklarını, bu gerçekleşmediği takdirde sekiz gün içerisinde İstanbul'a ulaşacaklarını oradan Meriç'e kadar ilerleyeceklerini ifade etmiştir. Gazetecinin İngilizlerin buna karşı koyması halinde ne yapacaklarını sorması üzerine Mustafa Kemal Paşa, Yunanlarla savaştıklarını fakat İngilizlerle bir kavgalarının bulunmadığını vurgulasa da Marmara Denizi'ni geçmek amacıyla bütün hazırlıkları yaptıklarını bildirerek kararlılığını göstermişti. Musul'u alacaklarını da sözlerine ekleyen Mustafa Kemal Paşa, Suriye ile ilgili niyetlerinin ne olduğuna ilişkin soruyu tebessümle karşılamış ve yanıtsız bırakmıştır.*[1560]

Britanya Başvekili Lloyd George ve Koloniler Nâzırı Winston Churchill, Dominyonlara nota gönderdiler: *Kabine, Avrupa'ya yapılacak Türk saldırısına, Mustafa Kemal'in İstanbul'dan Müttefikleri atmasına karşı koymaya ve Gelibolu Yarımadası'nı elde tutmaya karar verdi. Fransa ve İtalya bizimle beraberdir. Boğazları savunmak için Yunan, Romen ve Sırp hükümetlerinin de askeri yardımını sağlayabileceğimizi*

1557 The New York Times, 15 September 1922, *Must Have Capital, Says Kemal Pasha*, p. 2; Aktaran: Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 261-262.

1558 Rumbold'dan Curzon'a 15 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 389; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 355.

1559 FO, 424/254, s. 214, No. 390; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 443-444.

1560 Bentinck'ten Curzon'a 15 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 374-376; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 379.

umuyoruz. Yenilgimiz Hindistan'da ve öteki Müslümanlar arasında vahim sonuçlar yaratır. Hükümetinizin bir askeri birlik gönderip gönderemeyeceğini bilmek istiyorum.[1561]

> Kabine durumun ciddiyetinin kamuoyuna da bildirilmesini kararlaştırmıştı; Churchill ile Lloyd George'un hazırladıkları basın bülteni 16 Eylül akşamı gazetelerde yayınlandı. Churchill ve Lloyd George dışındaki kabine üyeleri, bülteni yayınlanmadan önce görmemişlerdi. Bildiride İngiliz hükümetinin Türkiye ile bir barış konferansı toplamak istediği belirtiliyor, ancak böyle bir konferansın Türk silahının tehdidi altında toplanamayacağı vurgulanıyordu. Göreli olarak zayıf olan Müslüman Türkiye'nin Müttefikleri büyük bir yenilgiye uğrattığı kabul edildiği takdirde Müslüman dünyasının yapabilecekleri konusundaki korku dile getiriliyordu: Herhalde tüm İslam dünyası sömürge yönetimini üzerinden atmak için cesaret bulmuş olacaktı. Bildiride İngiltere'nin Mustafa Kemal tehdidini ortadan kaldırmak için ortak bir askeri harekâta başlamak üzere Fransa, İtalya ve Dominyonlarla görüştüğü de belirtilmekteydi.
>
> Bildirinin saldırgan tonu İngiliz kamuoyunu ürkütmüştü. *Daily Mail* "BU SAVAŞI DURDURUN!" manşetini attı. Bildiri yurtdışında da korku yaratmıştı. Fransız Başbakanı Poincare, İngiliz hükümetinin kendisi adına konuşur gibi davranmasına kızarak Tarafsız Bölge'nin ön cephesindeki Fransız birliklerinin geri çekilmesini emretti; İtalyanlar da onu izleyince İngilizler düşman karşısında yalnız kaldılar.
>
> Dominyon başbakanları da alınmışlardı. Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda başbakanları kendilerine gelen şifreli telgrafları çözmeye vakit bulamadan bildiri buralardaki gazetelerde de yayınlanmıştı. Churchill ile Lloyd George kendilerini düşünme zamanı tanımadan bir şeylere zorluyor gibiydiler. Kanada ve Avustralya asker göndermeyi kabul etmediklerini bildirdiler. Britanya İmparatorluğu anayasasında bir ihtilal olmuştu: İngiliz Dominyonları ilk kez anavatanın-ardından savaşa girmeyi reddediyordu. Güney Afrika sessizliğini koruyordu. Sadece Yeni Zelanda ve Newfoundland olumlu yanıt vermişti.[1562]

İngiliz *The Daily Mail* gazetesinin haberine göre Vahideddin Hân, *Kemalist Ordu'ya Kızılay (Hilal-i Ahmer) vasıtasıyla 5000 Türk Lirası yardım* göndermiştir.[1563]

Mustafa Kemal, Fransız Donanma Kumandanı Amiral Dumesnil'i saat 17:30'da, İzmir Göztepe'deki ikâmetgâhına kabul etti. Dumesnil, *Fransa'nın kendi bağlaşıklarından ayrılmayacağı gibi ayrılmak niyetinde de olmadığını bildiriyor*.[1564] Sohbet, bîtaraf mıntıka krizine intikal ve Mustafa Kemal de bîtaraf mıntıkayı tanımadığını ifade edince, Dumesnil: *Ne olursa olsun İstanbul bölgesinde İtilaf kuvvetleri var. Bu kuvvetler size daha son zamanlarda büyük hizmette bulunmuşlar ve tarafsızlıklarının parlak delilini vermişlerdir. Zannedersem İngilizlerle aranız iyi değil. Fakat insan düşmanının bile hakkını teslim etmelidir. General Harington İtilaf kuvvetlerine Yunan ordusunun İstanbul'a doğru yürümesine mani olmalarını emretmekle size yardım etmiştir. Bu hadisede davranışı herkesin kanaatine göre tam manasıyla açık ve dürüst olmuştur. Unutmamak lazımdır ki, Trakya'ya nakledilen Yunan alayları -ki bunlar Yunan ordusunun en kötüleri değildi- eğer Asya'yı terk etmeselerdi, zaferiniz belki daha güç elde edilirdi* diyor. *Mustafa Kemal kabul ediyor*.[1565] Diğer bir deyişle, "Yedi Düvel" bilhassa İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Mustafa Kemal'e kritik askerî stratejik yardım yapmıştır.

1561 FO, 371/7892/E. 9774; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 444.

1562 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 468-469. "Britanya Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, Türk milliyetçi davasını desteklediğine inandığı basına öfkeleniyordu. *The Daily Mail* gazetesinin *son derece aşağılık* olduğunu yazdı. *The Morning Post* ise, *Türklerin canavarlığına gözlerini kapatıyor ve bunu hiç hak etmeyen Fransızlara ağlamaklı bir sevgi gösterisi* yapıyordu. Fransız basınına gelince, "*herhalde uluslararası bir yatırımcı ya da Fransa'nın parasal çıkarlarından başka bir şey düşünmeyen bir Yahudi'nin elindeydi*." T. G. Fraser, Andrew Mango & Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, 2011, s. 294.

1563 Erdem Güven, *İngiliz Basınında Mustafa Kemal Atatürk İmgesi: 1919-1923 Yılları Arası Daily Mail Gazetesi'ne Bir Bakış*, 2019, s. 28.

1564 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 271.

1565 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 2004, Cilt 13, s. 287. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

TBMM Hükümeti 5'inci Kolordu Kumandanının muhtırası: *Düşman artçısı, Alaçatı-Ilıca körfezi hattının batı sırtlarında savunmaktadır. Asıl kuvvetleri Çeşme'de gemilere binip çekilmektedir. Düşman harp gemilerinin ateşleri 1 nci ve 14 ncü Süvari Tümenlerinin ilerlemelerini engellemektedir*.[1566]

> 15 Eylül 1922 sabahı Deveci boğazından çekilen Plastras Müfrezesi saat 13.00'te Alaçatı boyun noktasını aşarak Çeşme'ye çekildi. Bu sırada Alaçatı'da 1200-2000 mevcutlu karma bir alayla bir dağ bataryası mevzide bırakılarak 2 nci ve 7 nci Tümenler de Çeşme'ye gidip gemilere bindi. 16 Eylül 1922 saat 01.00'de son gemiler Sakız ve Midilli'ye hareket etti. Bu suretle Urla yarımadasında tek bir Yunan eri kalmamıştı.[1567]

The Daily Mail, Ali Fethi'nin (Okyar) Roma matbuatına beyanatını iktibas etti: *Londra'da Doğu barışını yapmak için büyük bir arzu beslenmediği intibaına vardım*.[1568]

Mustafa Kemal'in Amerikan gazetesi *Chicago Tribune*nin İzmir muhabirine verdiği beyanat, neşredildi. Mustafa Kemal, *Türk toprakları üzerinde yapılacak herhangi bir konferansa şahsen katılmaya hazır olduğunu bildiriyor*.[1569] Diğer bir deyişle, Britanya menfaatleri gereği derhal konferans içtima edilmesini savunan Rumbold'la aynı safta yer alıyor.

Fransız istihbarat raporu: İstanbul'un Anadolu yakasında İngiliz-Osmanlı Mektebi açılmıştır. Mekteb müdürü Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensubu Doktor Niyazi'dir. Rahib Robert Frew ise fahrî müdürdür. Mektebin masrafları İngilizler tarafından karşılanmaktadır.[1570]

ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *İtilaf Devletleri, Milliyetçi Ordu'nun İstanbul'a girmesine izin verilmeyeceğini açıkladı. Mustafa Kemal'e gönderilen bilgi ile İstanbul'a yönelik herhangi bir girişimin savaşa sebep olacağı ve ordusunun durdurulacağı bildirildi. Milliyetçiler, İstanbul konusunda ısrarcı olmaya devam ederse durum çok kritik bir seviyeye gelecekti*r. *İstanbul'da 15.000 kişiden oluşan İtilaf Devletleri Ordusu, 200.000'e çıkarılacak ve Milliyetçiler'e karşı savaşacaktır.*[1571]

16 Eylül 1922. Britanya Koalisyon Kabinesi Londra matbuatında "Yakındoğu'da İşlerin Durumu" nam beyanname neşretti:

> Kemalist güçlerin İstanbul'a ve Çanakkale boğazlarına yaklaşmaları ve Ankara hükûmetinin ileri sürdüğü koşullar, son savaş sırasında Türkiye üzerinde kazandığımız zaferin tüm sonuçlarını yok edici bir tehdit içermektedir. Avrupa'yı Asya'dan ayıran ve Akdeniz'i Karadeniz'le birleştiren derin boğaz, tüm dünyanın Avrupa'nın ve ilk sırada da İngiltere'nin çıkarlarını ilgilendirmektedir.
>
> Boğazlarda gemilerin özgürce dolaşımının ve Avrupa'yı Asya'dan ayıran deniz sınırlarının korunması için, Türk askerî birliklerinin düşmanca davranışlarına karşı koymaya yetenekli uygun güçler gereklidir. Eğer Mustafa Kemal'in askerî birlikleri İtilaf güçlerini İstanbul'dan çılmrırsa, bu son derece yıkıcı sonuçlara yol açar ve tüm İslam dünyasında güçlü bir tepki yaratır. Ve bu tepki, İslam devletlerinin sınırlarını da aşarak son savaşta yenilgiye uğramış tüm devletlerde de yankılanır. Çünkü oldukça güçsüz Türk askerî birliklerinin işitilmedik başarıları, bu devletleri de karşı koyma yönünde kışkırtır.[1572]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı, 874 numaralı muhtırayı İngiliz Hariciye Nezâretine teslim etti. Bu raporda Mustafa Kemal'in İngiliz siyasetine ilişkin mütalaası fevkalâde mühimdir:

1566 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 201.
1567 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 201.
1568 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 235.
1569 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 274.
1570 Fransa Askerî Arşivi (FMA), 20N1105 C38/1 Dos3; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 216.
1571 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 261.
1572 W. Churchill, *Dünya Bunalımı* [Rusça], s. 292-293; Aktaran: A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 292.

> Kemalist taarruzu: Fethi Beyin Ankara'ya raporu. Fethi Bey İngiltere'nin tutumu konusunda, 25 Ağustos'ta Ankara'ya pek karamsar bir rapor gönderdi. Lloyd George ile Lord Curzon'un Türkiye'yi yoketmeğe kararlı olduklarını bildirdi. Türkiye lehine bir barışı İngiltere'nin engellediğini Fransa Dışişlerinin de doğruladığını ekledi.
>
> Mustafa Kemal, Fethi Beyin İngiltere konusundaki görüşünü paylaşmadığını bildirdi. İngiltere'nin Türkiye'yi yok etmeyi değil, Fransız nüfuzunu önlemeyi amaçladığını söyledi.[1573]

Hariciye Nâzırı Curzon, Rumbold'a *çok acele* ve *gizli* telgraf gönderdi: *Hükümet, Mustafa Kemal'in Boğazlar ve İstanbul üzerine yürüyebileceğinden kaygılıdır ve oralarda yeterince kuvvet bulundurmaya kararlıdır. Harington'a yeni kuvvet gönderiliyor: Dominyonlara da başvuruldu ve ben de Romanya ve Yugoslavya'ya başvuruyorum. Tezelden kuvvet göndermelerini istiyoruz. Poincaré ile görüşeceğim ve İngiliz-Fransız işbirliğini sağlamaya çalışacağım. Konferansın bir an önce toplanması gerektiği kanısındayım. Yer olarak İtalya Venedik üzerinde duruyor. Ama Venedik'te İtalya'nın başkanlık etmesinden kaygı duyarız*.[1574]

Rumbold, Curzon'a telgraf gönderdi: *Padişah Hükümeti, Müttefiklerin tezelden konferans toplamalarını aruzuluyor. Mustafa Kemal'in İstanbul'a yaklaşmasından kaygılanıyor. İzzet Paşa, belki şimdiki padişahın (Vahdettin'in) değişebileceğini ama Mustafa Kemal'in Osmanlı hanedanını deviremeyeceğini söylüyor. Padişahın geleceği karanlık. Padişah, zaferden dolayı Mustafa Kemal'i kutlamayı reddetti. Son şehitler için dua yapıldığı camiye gitti ama basın bunu sessiz geçiştirdi. İzzet Paşa, Ankara ve İstanbul Hükümetlerinin kaynaştırılmaları için bir girişimde bulunmayacağını söyledi*.[1575]

Britanya Harbiye Nezâreti Korgeneral Harington'a *çok acele şifreli* telgraf gönderdi: *Kabine, bir-iki tümeni daha seferber edip Mustafa Kemal'e karşı koymak niyetindedir. Yeni kuvvetlerin ne zaman size yetiştirileceği hesaplandı. Mustafa Kemal saldıracaksa, önce Çanakkale Boğazı'nın Anadolu kıyılarını işgal edecektir, sanıyoruz. İşin savaşa kadar varmayacağını da umarız*.[1576]

Lord Curzon, Paris'teki ve Roma'daki İngiliz büyükelçiliklerine sırasıyla 307 ve 274 numaralı telgraflar gönderdi: *Mustafa Kemal savaş halinde olmadığımızı, ancak aramızda siyasi ilişkiler kurulmasının bazı formaliteleri gerektirdiğini bildirdi. Fransa, İtalya Hükümetine duyurunuz*.[1577]

Kahire'deki İngiliz Fevkalâde Komiseri Feldmareşal Edmund Allenby, Hariciye Nâzırı Curzon'a 473 numaralı telgraf gönderdi. Buna göre İngiltere, Mustafa Kemal'i Türkiye'deki yegane siyasî otorite olarak tanırsa onun dostluğunu kazanabilecektir:

> Geçenlerde [Mısır] Kral[ı] Fuad ve Tevfik Nesim Paşa ile Türk zaferi hususunda görüştüm. Tevfik Nesim Paşa, Anadolu'yu emniyet altına alan Mustafa Kemal Paşa'nın, karakterine uygun davrandığı takdirde muhtemelen şöhretiyle yetineceği görüşünü ifade etti. Tevfik Nesim Paşa'nın düşüncesine göre Majesteleri Hükümeti, Mustafa Kemal'i şayet şimdi tanırsa Müslüman Doğu'nun dostane hissiyatını yeniden kazanacaktır. Tevfik Nesim Paşa'nın belirttiğine nazaran General Townshend'in Ankara ziyaretinin Türk taarruzuna tekaddüm etmesi, yakın bir silsile teşkil etmesi Mısır'da gözden kaçmamıştır. Ne Tevfik Nesim Paşa'nın kendisi ne de Kral Fuad, Mustafa Kemal ile Vahabiler arasında herhangi bir işbirliği beklemiyorlardı.[1578]

1573 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XCIX-C.
1574 FO, 371/7891; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 444.
1575 FO, 424/254, s. 316-317, No. 593; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 444-445.
1576 FO, 371/7891/E. 9650; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 445.
1577 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XCIX.
1578 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CI, 425-426.

Saat 03.00'te Alaçatı'ya gönderilen bir bölük, buradan Ilıca köyüne kadar ilerlediyse de, Yunanlılara rastlamadı. Yunanlılar bütün cepheden çekilmişlerdi.[1579]

> Kaçanlar batıya doğru ilerlerken, Yunan askerleri de Yunan filosu tarafından alınıp götürülmek için beklemek üzere Çeşme'de toplanırken, Yunan askerlerinin Çeşme yarımadasına çekilmesi bir hafta kadar sürdü. 14 Eylülde Polymenakos, boşaltma için ayrıntılı emirler çıkardı. Yarbay Odysseus Maraulis'in komutasındaki 1. Piyade Alayı'na bağlı ve hala disiplin içindeki 1200 kişiden oluşan bir birlik, iki dağ bataryasıyla, Güney Grubu gemilere binerken yarımadayı elinde tuttu. En sonunda 15 Eylül akşamı saat 9'da, Maroulis ve adamları Yunan filosunun ateşiyle korunarak Çeşme'ye vardılar ve gemilere bindiler. Maroulis, 16 Eylül sabahının erken saatlerinde gemiye en son binen kişi oldu. Yunan ordusu ve filosu böylece Küçük Asya'dan uzaklaştı. Artçı kuvvetler çok az baskı altında kalmıştı.[1580]

Türkiye Genelkurmay Başkanlığının elinde, Yunan zayiatına ilişkin kat'î veriler yoktur. Tahminler derc edilmiştir. Şöyle ki *12 piyade, bir süvari tümeniyle, altı bağımsız alaydan kurulu olan Yunan Küçük Asya Ordusu'nun mevcudu, Yunan kaynaklarından verilen bilgilere göre 218.000* idi. 1'inci Ordu muhtıralarına istinaden 80.000 civarında Yunan kuvvetinin tahliye edildiği ve yaklaşık 20.000'inin de esir düştüğü belirtilmiştir. Lâkin Ermeni tedib harekatı ile başlayıp Yunan'ın atılmasıyla nihayete eren Haziran 1920-Eylül 1922 zarfındaki İstiklâl Harbi boyunca şühedâ yekûn sayımızın 9167 olduğu göz önüne alınırsa[1581]; Genelkurmayın mevzubahis tahminleri çerçevesinde Yunan'ın yaklaşık 100.000 ölü vermesi mümkün görünmemektedir.[1582] Binaenaleyh Yunan tahliyesi epeyce vüs'atli, büyük çaplı olmalıdır.

> (..) Mustafa Kemal [*Başkumandanlık*] yetkisini kullanarak onun [*1'nci Ordu Kumandanı Sakallı Nureddin'in*] birliklerine doğrudan doğruya emirler vermişti. (..) Geri çekilen (..) Yunan ordusunun büyük bir bölümü sahile ulaşmayı başardı. (..) Mustafa Kemal, 10 Eylülde İzmir'e girdi. Batı Anadolu'daki Yunan birliklerinin sonuncuları 16 Eylülde Urla yarımadasından ayrıldı.[1583]

Paris'de münteşir milyon tirajlı *Le Journal* gazetesi, Alman *Berliner Tageblatt* gazetesini alıntılıyor: *Kemalist zafer Paris'te bir Fransız zaferi gibi karşılandı. Kemal'in Fransız generallerinin talebesi olduğu ve Fransız stratejisini uyguladığı bir gerçekse de aslında Türklerin başarısının Fransa'da bu kadar sevilmesinin nedeni, Küçük-Asya'nın büyük mağlûbunun Yunanistan'dan çok İngiltere olmasıdır*.[1584]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* ve *El Imparcial* nam gazeteler yazıyorlar: *Fransa Hükümeti, Türklerin zaferlerinden sonra 1921 yılı Mart ayında İstanbul'un Türklerin hâkimiyetine geçmesine karşı konulması konusunda müttefiklerin uzlaştığı sözleşmenin şartlarının Türkiye lehine değiştirilmesi gerektiğini düşünmekte*dir. *Türklerin elde ettikleri zaferlerin ardından yaşadıkları coşku ortamında kendilerinden tavizler koparılması oldukça güçtür. Bununla birlikte Fransa'nın Türklere Boğazların serbestliği konusunda diğer müttefiklerle samimi bir şekilde birleştiklerini açıkça söylemesi gerekiyor*.[1585]

İspanyol matbuatı hepbirağızdan yazıyor: *Yunanlıları bozguna uğratarak İzmir'i ele geçiren Kemalist Hükümet, zaferden sonra büyük devletlere barış için Türkiye'nin şartlarını içeren bir nota göndermeye hazırlanmıştır: "Edirne ve Trakya'nın Türkiye'ye iadesi ve müttefiklerin İstanbul'u boşaltması." Eğer bu şartlar kabul edilirse, Türkler boğazlarda serbest geçiş garantisi verecek*tir.[1586]

1579 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 201.
1580 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 438.
1581 Metin Kopar. (2017). İstiklal Harbi Sıhhi Raporu (1920-1923). *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi,* 4(8), s. 218.
1582 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, 1995, s. 292-293.
1583 Andrew Mango, *Atatürk*, 2021, s. 402-404.
1584 Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 301.
1585 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 246.
1586 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 246.

İspanyol matbuatı yazıyor: *Tekirdağ'da başıboş Yunan askerleri pek çok memuru katletmişlerdir*.[1587]

ABD'de münteşir *Chicago Tribune* gazetesi yazıyor: *İngiliz kabine toplantısının ardından, İtalya, İngiltere ve Fransa'nın Mustafa Kemal Paşa'nın, Avrupa'ya girmesinin engellenmesi konusunda aynı düşüncede olduğu, Boğazlar'ın kontrolünün kendilerinde kalmaya devam etmesi için bölgedeki birliklerinin güçlendirilebileceğinin açıklaması yapıldı. Mustafa Kemal'in Ordusu'nun, Yunanlılar karşısında kazandığı zafer, Yakın Doğu'da bazı krizlerin çıkmasına neden olacaktı, İtilaf Devletleri, İstanbul ve Boğazlar'ın akıbeti hakkında aynı fikirdeydiler ve ortak politika izleyeceklerdi*r.[1588]

16 Eylül 1922. İspanyol matbuatı yazıyor: *İngiliz Hükümeti Türk-Yunan savaşında diğer müttefik devletlerle uyum içerisinde olduğunu kanıtladı ve müttefik gemilerinin kumandanlarına "Türklerin hiçbir koşul altında boğazlardan geçmesine izin verilmemesi" emri gönderildi*. *Fransız Hükümeti de Boğazlardaki tarafsız bölgenin korunması konusunda diğer müttefiklerle hemfikirdi*r. *İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pelle'ye İngiliz ve İtalyan meslektaşlarıyla uyum içerisinde hareket etmesi ve Ankara Hükümetini tarafsız bölgelere saygı duyulması konusunda uyarması emredilmişti*r.[1589]

13-16 Eylül 1922. Kontrollü Büyük Taarruzun *imdi kendi çıkarlarına da etki yapmasından; özellikle kapitülasyonların kaldırılması ve Osmanlı Genel Borcunun reddedilmesi olasılığından kaygılanmaya bağlayan Fransızlar, Boğazlar sorununda İngiliz yönetimini desteklemek kararını alıyor, İngilizleri memnun ediyorlar*.[1590]

16/17 Eylül 1922. Britanya Başvekili Lloyd George ile Koloniler Nâzırı Winston Churchill, Birtanya Dominyonlarını (Kanada, Avustralya, Güney Afrika, Yeni Zelanda, Newfoundland vesaire) Boğazların müdafaasına davet ediyorlar. Bu hadise, TBMM Hükümetiyle harbe tutuşmak istemeyen Fransa ile İtalya'yı Müttefikler içinde blok kurmaya sevkedecektir.[1591]

17 Eylül 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé'nin Mustafa Kemal'le mülakat etmek için İzmir'e doğru yola çıktığını bildiriyor.[1592]

İngiliz *Sunday Express* gazetesi, Atina'da ahvali Londra'ya duyuruyor. Yunan efkâr-ı umumiyesi başta İngiltere olmak üzere Müttefiklere sövüyor:

> Lloyd George, "Daily Mail"de yayınlanan demeç ve haberlerin bazılarını kendi hükümetine karşı gazetenin iyi bilinen düşmanlığı yüzünden kabul etmese bile, iki gün sonra "Sunday Express"te Yunanlıların tam çöküntüsünü anlatan rapor üzerine herhalde kuşkuları eni konu artmıştır. Rapor, kusursuz bir kopya kâğıdı gibi, Lloyd George'un yakındoğu hakkındaki görüşünü gayri resmî şekilde yansıtmakla ün salan gazetenin sahibi Lord Beaverbrook tarafından yazılmıştı. Beaverbrook, kadın, erkek ve çocukların vapurdan, gemilerden inişlerini seyretmişti. Dönenler arasında 17 ile 45 yaşları arasındakiler yoktu. Bunlar Türkler tarafından, Türk vatandaşı olarak Anadolu'da alakonulmuştu: "Gemilerden iniş, insana acı veren bir görüntüydü. Karaya ayak basan serseme dönmüş her piyade erinin elindeki tüfek derhal alınıyordu, ama ikinci erin zaten tüfeği yoktu

[1587] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 354. Bu sıralarda Mustafa Kemal ile Latife ise İzmir'de Uşşakîzade Köşkünde halvetteler: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 671; Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, 1997, s. 269-270.

[1588] Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 262.

[1589] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 512. Diğer bir deyişle, Müttefikler, TBMM Hükümeti Ordusunun Boğazlar Bölgesini ihlal etmesini ve Trakya'ya geçmesini istemiyorlar.

[1590] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 270.

[1591] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 271. Lloyd George ve Winston Churchil'in "niyetleri *adımını Avrupa'ya atmadan, Türkleri barış masasına oturmaya zorlamaktı*." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 295.

[1592] FO/7888/E 9426; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 272.

elinde." Beaverbrook, gelenlerin sıralar halinde toplanıp barakalara doğru yürümelerini beklemişti, oysa ne subay, ne de inzibat vardı başlarında. "Hepsi iki ay izinle -savaşın göbeğinde- şehre salınıveriyordu. Hepsi umutsuz bir şaşkınlık içindeydi; sırtlarında kimliklerini belirten pis bir üniforma ile, ceplerinde gidecekleri uzak köylerinin biletinden başka bir şey yoktu."

Atina, devrim, darbe söylentileriyle çalkalanıyordu. Darbenin kimin tarafından, kime karşı yapılacağı ise belli değildi. Beaverbrook şöyle devam ediyordu: "Venizelos'un dönüşü için kuvvetli bir akım varsa bile, ben bunu sezemedim. Yaygın kanaat şu ki, eski Başbakan için Atina kaçılacak iyi bir yer." Fısıltı halinde de olsa, gerek "Konstantin" gerekse Venizeios durmadan lânetleniyordu: Atina'lıların ellerinde kalan tek söz hürriyeti, bir arada, ya da ayrı ayrı Müttefik lere sövmek hakkıydı, İngilizleri lanetliyor, Fransızlara sövüyorlar. Kendilerini bu serüvene sürükleyenin sonunda her şeyin, kâbus gibi bir felâketle bitişinin sorumluluğunu İngilizlerin omuzlarına yüklüyorlar. Lloyd George'un da yardımlarına koşmaya muktedir olmadığını, ya da isteyerek koşmadığını ileri sürüyorlardı..," Belki de Lord Beaverbrook incelik göstermek istemişti. Çünkü Ege'nin iki kıyısında da, "George'un canı cehenneme!" diye sözler işitenler vardı. Beaverbrook, Yunanistan'a geri dönen askerler ağzından Toynbee'nin aylarca önce Anadolu'da işittiği ve Türklere yapılan yabancı yardım özürünü de duymuştu. Sözde "Kemalist orduları bölüklere kadar, seçme Fransız subayları tarafından yönetiliyordu; Türklerin hareket planları Fransız generalleri tarafından hazırlanmıştı ve Batı cephesinde Almanlara karşı öğrenilen teknik ustalığa karşı hiçbir şey dayanamazdı."[1593]

18 Eylül 1922. ABD matbuatından *Chicago Daily Tribune* gazetesi, TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid'in (Hasancan) beyanatını neşretti: *Biz savaş yapmayı sevmiyoruz ve samimi bir şekilde barışı ve yeniden yapılanmayı arzu ediyoruz. Ancak bağımsız bir ulus olarak haklarımızdan da feragat edemeyiz. Kesin bir zafer kazandık ama barış şartlarımız değişmedi. Başarılarımızdan da sarhoş olmuş değiliz. Anadolu'nun en verimli bölgelerini tekrar ele geçirmek kaynaklarımızı arttırdı, ekonomimizi geliştirdi. Yunanlılarla ciddi bir savaş yapmadığından az zarar görmüş olan ordumuz ise düşman işgali altında olan anavatan topraklarının bağımsızlığını tamamlamak için yanıp tutuşur vaziyettedir*.[1594]

Britanya Bakanlar Kurulu fevkalâde içtima ediyor. Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Raymond Poincaré'nin notası mevzubahis ediliyor. Poincaré, *askerlerinin geri çekilmesi için İstanbul'daki Yüksek Komiseri General Pellé'ye talimat gönder*miş; *Fransızların hiçbir biçimde Yunanlılarla işbirliği yapmayacaklarını ve Türklere karşı savaşmayacaklarını; esasen Türklerin saldırgan amaçları olmadığını; Bağlaşıkların İzmir ve Trakya üzerinde Türk egemenliğini iade etmeleri gerektiğini* açıklamıştır.[1595] Şu hususlar takarrür etti: *Akdeniz Orduları Başkomutanı, Mustafa Kemal'in Trakya'ya kuvvet geçirmesini önlemekle görevli olacak. Savaş Bakanlığı Harington'a takviye gönderecek. Deniz Bakanlığı, bölgeye yeni deniz kuvvetleri sevkedecek Hava Kuvvetleri Bakanlığı bölgeye yeni bombardıman uçakları yetirştirecek. İlgili makamlar Çanakkale Bağazı'nın geçiş güvenliği konusunda ortak bir rapor hazırlayacaklar*.[1596]

Miralay emeklisi, İmparatorluk Müdafaa Komitesi'nin ilk umumî kâtibi, Victoria ve Bombay sömürgelerinin eski valisi Lord George Sydenham Clarke'nin mektubu İngiliz Hariciyesine: *Türkiye'nin kuvvetleri mahduttur. Büyük Devletlerin karşısında Mustafa Kemal'in vaziyeti zayıftır. Sovyet dostlarının yardımı ehemmiyetsizdir*.[1597]

1593 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 221-222.

1594 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 215-216.

1595 *Confidential Print*, 7890/9555; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 271.

1596 FO, 371/7892/E. 9770; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 445.

1597 The Times, 20 September 1922; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 195.

Fotoğraf. Victoria Sömürge Valisi (1901-1903) *George Sydenham Clarke* (Australian Dictionary of Biography).

Fotoğraf. Combe Baronu *George Sydenham Clarke* (National Portrait Galery, London, 1925).

Türk şehir ve köylerinin, Yunan ordusunun çekilişini karakterize ettiği veçhile, duman tüten harabeleri bilhassa İngiliz Akdeniz Donanması Başkumandanı *Amiral de Brock'un öfkesini mucip olduy*du. İstanbul'daki İngiliz İşgâl Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, *H. G. Howell* imzalı ve 15 Eylül tarihli muhtırayı Fevkalâde Komiser Rumbold'a takdim ediyor. Buna göre İtilâf Devletleri, Bursa'yı Yunan'a karşı korumuştur. Bu cihetle TBMM Hükümeti kumandanı Şükrü Naili (Gökberk), *Bursa yağmadan kurtulduğu için* İtilâf temsilcilerine şükranlarını ifade etmiştir.[1598]

İtilaf Devletleri, TBMM Hükümeti'nin İstanbul mümessili Hamit'e İstanbul ve Boğazlar bölgesindeki *Tarafsız Bölge*ye riayet etmesi hususunda nota verdiler.[1599]

Duyûn-ı Umumiye mümessili, Maliye eski nâzırı İttihadçı Cavid'in günlük kaydı:

> Bî-taraf mıntıkaya ordunun girip girmeyeceği mes'elesi bugünlerde İstanbul'u çalkalayan en mühim mes'ele, kimi hemen girmeli diyor. Kimi girilirse harb olacağından bahsediyor. Hâmid; -Anadolu'nun mümessili sıfatını hâiz olduğu için olacak- bilâ-tereddüt bî-taraf mıntıkayı geçmeliyiz. Fransa memnun olur. İtalya ses çıkarmaz, İngiltere emr-i vâki karşısında sükût eder, diyor. Fakat bu mütâlaâtı hiç bir delil ile ispat etmiyor. Sir Adam Bloch, eğer geçerseniz harb olur, diyor. Fakat mademki, devletler geçmemizi istemiyorlar ve harbi de arzu etmiyorlar o hâlde neden Rumları Trakya'da çekmiyorlar? Bunu bir an evvel yapacak olsalar bizim düşmanı ta'kîb edeceğiz yolundaki iddiâmıza mahâl bırakmazlardı. Bu zaferden sonra Yunanlıların Trakya'da

[1598] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 239-240. H. G. Howel (15 Eylül 1922): "Bursa yolu üzerindeki köyler yanıyordu; Yarbay Ciampi ve deniz binbaşısı Oliveur General Soumelas ile temas halinde idi. Öğleden sonra saat 8'de Yunanlılar Bursa'dan temizlenmişlerdi (clear of B.). Caddeler boğuk sesler çıkararak çığlık atan ve bayraklarını sallayan Türklerle dolmuştu. Saat 8.20'de Türk başıbozuk alayının şefi Püskülsüz otele gelerek büyük alkışlarla karşılandı. . . öğleden sonra saat 8.45'de bütün ateş etmeler kesilmişti. . . Saat 9.30'da komisyon Türk kıtalarının öncüleriyle buluşmaya gitti: 1. Fırka (Albay Nafiz Bey). . . sonra General Şükrü (Naili) Paşa. . . Hıristiyan halkı himaye için her türlü yardımı vadetmişdi. Paşa orada bulunuşumuz sayesinde Bursa yağmadan kurtulduğu için bize çok müteşekkirdi. . . Yunan kıtalarının kuvvei maneviyeleri fena halde bozulmuştu. . . Kemalist kıtalar iyi zapt ve rapt altında bulunuyorlardı."

[1599] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 681.

> kalacaklarına kim ihtimâl verebilir? İzmir zâten harbsiz dahi kurtulacaktı. Anadolu zaferi Trakya'yı ve Edirne'yi tahlis etmiştir.[1600]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'dan İngiliz Hariciye Nezâretine rapor: *Amiral de Brock bana Yunanlıların hareketlerinden (bazı yerlerde Müslümanları camilere toplayarak yakmak gibi) şiddet ve nefretle bahsetmişti*.[1601]

Atina'daki İngiliz Elçi Lindley, Hariciye Nâzırı Curzon'a 455 numaralı telgraf gönderdi: *Yunanistan'a müttefik gibi davranmazsak İngiliz planlarında Yunan ordusuna bel bağlanamaz. Bu durumda (i) ya Mustafa Kemal ile Misak-ı Milli esaslarına göre anlaşmaya gitmeli, (ii) ya da Türklerin Avrupa'ya dönmelerine karşı koyacağımız Mustafa Kemal'e duyurulmalıdır. Yunan ordusu en ucuz silah olarak kullanılabilir*.[1602]

İngiltere'nin Akdeniz Donanması Başkumandanı Amiral Brock'tan Bahriye Nezâretine 355 numaralı mahrem muhtıra: *Mustafa Kemal, İzmir'deki göçmenlerin 30 Eylül'e kadar Yunan gemileriyle taşınmalarını kabul etti. İzmir yandı*.[1603]

Paris'deki Büyükelçi Lord Hardinge, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgrafname gönderdi. Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi, *İngiltere'yi, Yunanistan'ı işlemiş olduğu hatalardan kurtarmaya çalışmakla suçluyor*.[1604]

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi Mustafa Kemal'in ajitatif bir beyannamesini neşretti: *Batı fabrikalarının çelik zırhlarıyla kaplanan Yunan orduları...*[1605] Mustafa Kemal ve rüfekası, Müttefikler ve Sovyet Rusya tarafından başka bir deyişle *yedi düvel* tarafından Yunan'a karşı desteklendiklerini tabiatıyla mevzubahis etmezler. Garb fabrikaları, iki tarafı da teçhiz etmiştir.

Lloyd George muhalifi Lord Northcliffe'nin gazetesi *The Times*de, *Fransa'nın savaşa engel olma çabaları övülüyor. İngiltere hükümeti hakkında sempatik görüşlere pek yer yoktur.*[1606]

Lloyd George taraftarı Lord Beaverbrook'un gazetesi *Daily Express* manşeti: *İmparatorluk Seferberlik Halinde*. Gazete, şu yazısıyla da TBMM Hükümeti Londra mümessilini ihtar ediyor gibidir: *Mustafa Kemal kazandığı ucuz zaferlerin sarhoşluğu içinde Boğazları aşmaya kalkışırsa, felâketin tam kucağına atılmış olacaktır*.[1607]

ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *Ankara Hükümeti, İtilaf Devletleri'ne, Yunan Ordusu'nun Anadolu'daki durumunu hatırlatarak, tarafsız Boğazlar bölgesinden Yunanlılar çekilmezse, Milliyetçi Ordu'nun Boğazlar bölgesine ilerleyeceğini söyledi. Yunanlıların İstanbul'u terk etmesinin ardından, Mustafa Kemal Paşa, Trakya'nın boşaltılması konusunda da ısrar ediyor. İngiltere Yüksek Komiseri Sir Harry, Mustafa Kemal ile görüştü. Türk lider, eğer İngiltere Ankara Hükümeti'ni tanır ve Trakya Türkiye'ye verilirse, tarafsız Boğazlar bölgesine karşı herhangi askeri bir atakta bulunmayacağını söyledi. Milliyetçiler arasında, Türk Ordusu'nun milli bağımsızlık haklarının kazanılması ile ilgili sabırsız olduğu, büyük ve kesin bir zafer kazanmış olmalarına rağmen antlaşma şartlarının hala değişmediği, kazandıkları zaferin sarhoşluğu içinde olmadıkları, Boğazlar için de savaşacakları konuşulmakta*dır. *İtilaf Devletleri'nin, İstanbul ve Boğazlar'ı savunabilmek için 33 tabura ihtiyacı vardır, mevcutta 20 tabur*

1600 Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 390.
1601 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 159.
1602 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CIII.
1603 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CIII.
1604 *Confidential Print*, No. 465; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 271.
1605 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 683.
1606 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 275.
1607 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 275.

hazırdır. Türkiye'nin durumunu görüşmek için henüz bir kongre tarihi belirlenmedi ancak İtilaf Devletleri'nin, Ankara Hükümeti'ne bakış açıları değişmediği sürece, Ankara görüşmelere katılmayacaktır.[1608]

ABD'de münteşir *The Washington Post* gazetesi yazıyor: *İngiltere, Boğazlar için gerekirse savaşacağını, kara ve deniz kuvvetlerini Türklere karşı kullanacağını, böyle bir durumda Fransa'ya kendilerine destek verip vermeyeceğini sordu. Fransa ise askeri her türlü müdahaleye karşı olduğunu, en iyi yöntemin konferans düzenleyip, müzakere yolu ile çözüm üretmek olduğu fikrini iletti*.[1609]

Yunan Üçüncü Kolordusu'nun bütün birlikleri, Erdek'ten Tekirdağ'a giden gemilere bindirildi.[1610]

Fotoğraf. *(Bandırma)nın tarafımızdan istirdadından evvel Yunanlılara aid son manzara: Bandırmadan firar eden Yunanlıları almağa gelen vapur kâfilesi* (Tevhîd-i Efkâr, 19 Eylül 1922, s. 1).

İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Eğer Kemalistler tarafından İstanbul'u, Boğaziçi'ni ve Çanakkale'yi koruyan tarafsız bölgeye bir saldırı olursa, bu konferans Yakın Doğu'da kalıcı barışı sağlayamaz*.[1611]

18-19 Eylül 1922. Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé ile Mustafa Kemal, İzmir'de, iki gün boyunca mülakat ettiler. *General Pellé, İzmir'de Mustafa Kemal'le görüşerek ondan "yansız bölgeyi" ihlâl etmemesini istiyor ve Yunan askerî gücünün gerisine çekileceği sınırı İstanbul'daki Yüksek Komiserlerin bizzat saptayacakları yolunda onca güvence vermeye çalışıyor. Buna karşın, Mustafa Kemal, Trakya konusunda pazarlığa yanaşmıyor; düzeni sürdürmek için oraya bir miktar asker göndermeyi ve Yunanlıların derhal Meriç'in batısına çekilmelerini talep ediyor. Sonra bu "yansız bölge" de ne oluyor? Böyle bir bölgeyi tanımıyor. Bundan başka, İstanbul ve Çanakkale üzerine aynı zamanda yürüyecek olan "muzaffer Türk ordusunu" durdurmak da güç. Mustafa Kemal'in görüşünce, İngiltere, Trakya ile ilgili siyasetinde esaslı değişiklik yapmaktan yana olmadığına göre, sorunu askerî yönden çözümlemek zorunda. Buna karşın, Üsküdar'da bir konferans düzenlenirse, buna katılmaya hazır olduğunu, ama askerlerinin ilerleyişini durdurmaya taraftar olmadığını kesinlikle belirtiyor. Buna karşılık veren Pellé, ivedilikle davranarak konferansın başarı olacağını tehlikeye düşürmemesini istiyor; İngiltere bir mücadeleye girerse, bunu sebatla sürdüreceğini Mustafa Kemal'e anlatmaya çalışıyor*.[1612]

1608 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 263. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

1609 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 264.

1610 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 681.

1611 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 513.

1612 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 272.

19 Eylül 1922. İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine mahrem telgrafname gönderdi. 15 Eylül'de İzmir'de Fransız Donanma Kumandanı Amiral Dumesnil ile Mustafa Kemal'in mülakat ettiklerini bildiriyor. Dumesnil, *Çanakkale ve Boğazlarda Türklerle Fransızlar arasında ayrılık yaratacak davranışlardan sakınmasını* önermiştir. *Buna karşılık veren Mustafa Kemal, Türk ordusunu uzun süre bekletemeyeceğini, ama Misak-ı Millî'de belirtilen ulusal sınırları sağlarsa ve Yunan ordusu Trakya'dan çekilirse, sorunun diplomasi kanalıyla çözümlenmesini yeğ tutacağını* söylemiştir. Mustafa Kemal *böylece savaşa girmeden, Fransa'nın yardımıyla amaçlarına varmayı umut ediyor*.[1613]

Moskova'daki İngiliz Ticaret Temsilcisi R. M. Hodgson, 19 Eylül'de Radek'le görüştüğünü Curzon'a bildirerek Radek'in, Sovyetlerin İngiltere ile anlaşarak Türklerin Avrupa'ya geçmelerini ya da Çanakkale Boğazını ellerine geçirmelerini önleyebileceklerini söylediğini belirtir.[1614]

Fransız Başbakanı Poincaré, yeni karışıklıklardan kaygılanarak, Fransız Parlamentosunda yaptığı konuşmada, Fransa'nın Türkiye ile savaşa girmeyeceğini; esasen Fransız kamuoyunun buna taraftar olmadığını açıklıyor.[1615]

Paris'deki Büyükelçi Lord Hardinge, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Hardinge, Fransa Başvekili ve Hariciye Nâzırı Poincaré'yle mülakat etmiş, *Fransızların ânî olarak Boğazlardan çekilmeleri* hususundan şikâyetçi olmuştur. Poincaré önce *"İngiltere'nin bir savaş siyaseti güttüğünü" öne sürmüş fakat "daha sonra sözünü geri aralak, "Kemalist tehdidinin" gerçek olduğunu; Fransız askerlerinin hayatlarını tehlikeye koyamayacağını* belirtmiştir.[1616]

İzmir'deki İngiliz Üçüncü Hafif Kruvazör Filosu Kıdemli Memurundan Bahriye Nezâretine 506 numaralı telgraf: *İtalyan Konsolosu, görüştüğü Mustafa Kemal'in uzlaşmaz bir tutum içinde olduğunu söylüyor. Kuzeye büyük kuvvetler gönderiliyor. Yunan askeri halâ Çeşme'den gemiye dolduruluyor*.[1617]

3'üncü Yunan Kolordusu *Bandırma'dan sağ salim gemiye bindirildi*. *Yunanlıların toplam kaybı (büyük çoğunluğu esir alınan) yaklaşık 45.000 kişi ve 180 toptu*. *Önceden götürülmesi veya yok edilmesi mümkün olmayan büyük miktarda her çeşit levazım da Türklerin eline geçti*.[1618]

Alman *Germania* gazetesinin 10 Kasım 1938 tarihli nüshası: Mustafa Kemal'in *orduları Yunanlıların kaçarken ateşe verdikleri İzmir'e girmiş, son Yunan askerinin de gemilere binerek Türk topraklarını terk edişini izlemekteydi*.[1619]

Ege adaları ve Trakya'ya kaçan Yunan ordu seli, bütün döküntüleriyle birlikte Batı Anadolu'daki Hıristiyan halkın tamamını da yanısıra sürükleyip götürmüştür.[1620]

Paris'deki İngiliz Büyükelçi Lord Hardinge, Lord Curzon'a telgraf gönderdi:

1613 FO/7891/E 9641; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 271.

1614 *Documents on British Foreign Policy*, Seri I, Cilt XVIII, 1972, Belge No. 38, Hodgson'dan Curzon'a, 20 Eylül 1922; Aktaran: Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 471.

1615 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 272.

1616 *Confidential Print*, No. 494; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 1991, c. 2, s. 273.

1617 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CV.

1618 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 186. Türk Genelkurmay Başkanlığı istatistiklerine göre Yunan üsera sayısı 20.826 idi. Bir başka araştırmada ise muhtelif kaynakların mukayesesine binaen Yunan üserası "üçü general, 381'i subay, 14.385'i asker ve 10.527'si sivil olmak üzere 25.296" kişiden ibarettir: Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 482-483.

1619 Nuri Çolakoğlu, *Dünya Basınında Atatürk*, 2008, s. 177.

1620 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 43.

> Fransa Başbakanına Boğazların Anadolu kıyısından Fransız birliklerinin çekilmesi kararını hayretle karşıladığımı bildirdim. Askerlerini geri çekmekle Mustafa Kemal'i yüreklendirmiş ve dolayısıyla savaşı kışkırtmış olduklarını belirttim. Başbakan, İngiltere'ni savaş politikası güttüğünü ileri sürdü. Bunun kesinlikle asılsız olduğunu vurgıuladım. Başbakan, Çanakkale mevzilerinin tehlikede olduğunu, Mustafa Kemal'in tarafsız bölgeyi tanımadığını, Fransız kamuoyunun tek bir Fransız askerinin tehlikeye atılmasına izin vermeyeceğini anlattı. Mustafa Kemal'i bir-iki gün içinde konferansa çağırmanın en doğru yol olacağını söyledim. Başbakan, toprak istekleri önceden karşılanmazsa Türklerin konferansa katılmayacakları görüşündedir. Bu isteklerin, Edirne'yi de kapsayacak biçimde Meriç sınırı, Boğazlar üzerinde Türk egemenliği olduğunu söyledi...[1621]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a mahrem muhtıra gönderdi:

> [Akdeniz Donanması Başkumandanı] Amiral Brock, Mustafa Kemal kuvvetlerinin Trakya'ya geçmelerini önlemek görevi aldığını bildirdi ve Mustafa Kemal'e bir uyarı göndermemi istedi. Sizden kesin talimat almadan bunu yapamıyacağımı söyledim. Böyle bir uyarı, Mustafa Kemal'e savaş ilânı demek olacak. *Status quo*'nun [mevcut müesses nizamın] muhafaza edilmesi, yani konferansa kadar Mustafa Kemal kuvvetlerinin Anadolu'da kalmaları gerektiği yolunda bir açıklama yapmak daha yerinde olur. Amiral, Boğazlardan ve Marmara'dan her türlü geçişi ve şehrin feribot seferlerini de durdurmak niyetinde. Böyle bir tedbir ve uyarı, Mustafa Kemal'i büsbütün kamçılar.[1622]

Britanya Akdeniz Donanmasının neredeyse tüm muharib gemileri Boğazlar mıntıkasında toplanmış vaziyettedir. Mezkûr zırhlılar, evvela Yunan'ın İstanbul'u işgaline karşı müdafaa vaziyeti almışlar; sonra TBMM ordusunun İstanbul'dan Avrupa yakasına ve Çanakkale'den Trakya'ya geçişine karşı müdafaa vaziyeti almışlar; şimdi ise İngiliz iki zırhlısı ve piyade birlikleri Anadolu'nun tahliyesine muhafızlık etmektedirler.[1623]

Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası'nın resmî mecmuası *Yeni Hayat*, bugünkü 21'nci sayısında çarpıcı ifadeler kaleme almıştır. Belirtildiğine göre TBMM Hükümeti Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay), *Yeni Hayat*ın sahibi ve müdürü sabık Tokat mebusu Nazım'ı (Resmor) makamına davet etmiş ve *partiye artık ihtiyaç olmadığını söylemiş, tehdit etmiş*tir.[1624]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Londra'ya Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi. *Kemalist'lerin niyet, plân ve eylemlerini öğrenmeye çalış*an İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, *örneğin, Paris'teki Kemalist temsilcilerinden Nabi Bey'in, Fransız Kabinesi'nin 14 Eylül günkü oturumu hakkında*ki telgrafını ve *Paris'te, Fethi Bey'e,* Çanakkale bunalımıyla *ilgili olarak gönderdiği* 15 Eylül tarihli telgrafını ele geçirmiştir.[1625]

Roma'daki TBMM Hükümeti mümessili Celâleddin Arif, TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e (Tengirşenk) mahrem telgraf gönderdi. İngiliz istihbaratı deşifre etti. Celâleddin Arif'in bildirdiğine göre İtalyanlar, menfaatları icabı Britanya safına yanaşmış vaziyettedir. Binaenaleyh *İngiltere'nin Bağlaşıkları Türkiye'ye karşı kışkırtmasına karşılık olarak, İtalya'ya ekonomik sahada ayrıcalık hakları önerilerek Türklerden yana çekilmesinin önemine değiniyor*.[1626]

1621 FO, 424/254; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 446-447.

1622 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CIV-CV.

1623 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 192.

1624 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 687.

1625 FO 371/7891/E 9641; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 269.

1626 FO/7894/E 9939; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 270. Grace Mary Ellison'un 1922 sonbaharında İzmir'e (Türkiye'ye) kabul edilmesi için Roma'daki TBMM Hükümeti mümessili Celâleddin Arif, tavassut etmiştir: "Vali'ye benim İzmir'e gitmekte olduğumu, Türkiye uğrunda yaptıklarıma karşılık bana gereken bütün kolaylıkların ve konukseverliğin gösterilmesini telgrafla bildirmişti. Vali elinden gelen her şeyi yaptı." Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 36.

Sovyet Rusya'da münteşir *İzvestiya* gazetesi, İngiliz liberal eğilimli *Manchester Guardian* gazetesinin makalesini iktibas ediyor: *Yakındoğu sorunları ve Boğazlar konusunda Rusya'nın katılmadığı bir konferans düzenlemek düşüncesi tam bir anlamsızlıktır. Var olan Rus hükûmetinin Avrupa devletlerince şimdiye kadar biçimsel olarak tanınmamış olması bize tam bir saçmalık olarak görünmektedir. Rusya, Boğazlarda herhangi bir başka devletten çok daha büyük ölçüde ilgilidir. Rusya'nın tüm çıkarlarının hesaba katılmadığı hiçbir uzlaşma doyurucu ve sağlam olamayacaktır*.[1627]

Sovyet Rusya'da münteşir *Pravda* gazetesi, İngiliz *Daily Herald* gazetesinin makalesini iktibas ediyor: *Rusya'nın katılmadığı bir Yakındoğu konferansı akılsız bir girişim olacaktır. Zira Rusya'nın imzalamadığı ve onun uyması zorunlu olmayan bir Boğazlar antlaşması hiçbir gerçek önem taşımayacaktır*.[1628]

İspanyol *El Siglo Futuro* gazetesi yazıyor: *Müttefikler tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya bir nota gönderildi ve tarafsız bölgeleri ihlal etmemesi istendi. Eğer ihlal olmazsa kendisine karşı savaş açılmayacağı ancak aksi halde kendisi ile savaşılacağının iletildiği bildirilmiştir*.[1629]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Ankara Hükümeti ise müttefik devletlerin gönderdiği notaya verdiği cevapta, Kemalist askerlerin İstanbul'a veya boğazlara karşı herhangi bir faaliyet içerisine girmeyeceklerine dair güvence vermiştir*.[1630]

20 Eylül 1922. Paris'teki Müttefik hariciye nâzırları içtima ediyorlar. Bîtaraf mıntıka, Boğazların serbestisi esasında Türkiye ile sulh akdedilmesi meselesini görüştüler. İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, toplantı sonrasında Londra'ya telefon ederek *şu sırada savaşa neden olabilecek bir hareketten kaçınmalıyız* talimatını verdi.[1631]

> Lord Curzon: "Mart ayından beri Mustafa Kemal'i konferansa getirmek için harcanan çabalar boşa gitti. Venedik Konferansı'na katılacağı yerde Mustafa Kemal taarruza geçti. Yunan cephesi çöktü. Andolu'da toprak sorunu çözümlenmiş oldu. Trakya, Boğazlar ve İstanbul sorunlarının çözümü ise Mustafa Kemal'e bırakılamaz. Bunlar, konferansta, Müttefiklerce çözüme bağlanacaktır..."
>
> M. Poincaré: "Mart tekliflerini Mustafa Kemal'in kabul etmeyeceğini zamanında söylemiştim... Şimdi zafer kazanmış bir millet karşısındayız. İzmir'de Mustafa Kemal ile görüşen General Pellé'den bir telgraf aldım. Tarafsız bölgeyi çiğnememesini Mustafa Kemal'e hatırlatmış. Mustafa Kemal, kış basmadan önce Misak-ı Milli'nin öngördüğü toprakları geri almak zorunda olduğunu söylemiş. Fransa'nın Türkiye'ye gönderecek askeri yoktur. Ayrıca Fransa Müslüman kolonilerindeki duyguları hesaba katmak zorundadır. Tunus'ta Mustafa Kemal'e kutlama telgrafları gönderiliyor... Bu durumda Mustafa Kemal'i konferansa çağırmak, çağırırken de kendisine Boğazlar ve Trakya konusunda vaadde bulunmak gerekir."
>
> Lord Curzon: "Fransa ve İtalya, Mustafa Kemal'den fazla Kemalist davranıyorlar."
>
> M. Poincaré: "Anadolu'ya Fransız askeri göndermek, Fransız-Türk savaşını başlatmak olur. Konferansı toplamak ve Türklere ödün vermek gerekir."
>
> Lord Curzon: "Önemli konular üzerinde Müttefikler önceden anlaşmaya varmalı. Gelibolu Yarımadası, Boğazlar, Trakya, silahsız bölgeler gibi. Fransa, alelacele bir harekete kalkışmaması için Mustafa Kemal'i ikna etmelidir. Bunun için Franklin-Bouillon görevlendirilebilir."

1627 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 307.
1628 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 307.
1629 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 514. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir. Mezkur nota, Mustafa Kemal'in 9 Ekim 1922 tarihli TBMM gizli celse konuşmasında tezahür edecektir.
1630 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 514-515.
1631 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 688.

M. Poincaré: "Pellé zaten İzmir'de. Franklin-Bouillon da gönderilebilir. Kanaatimce Yunanlar da Meriç'in gerisine çekilmeli."[1632]

Şimşir'de göremediğimiz bazı tafsilatı Bozkurt'ta görebilmekteyiz:

20 Eylül 1922 tarihinde Curzon ve Poincaré başında bulundukları İngiliz ve Fransız heyetleri Quai d'Orsay'da bir araya geldiler. Curzon tarihi gelişmeleri hatırlattıktan sonra aslında Paris'te büyük ölçüde antlaşma prensiplerinin belirlendiğini, değişikliğe gerek kalmadığını, ancak taarruzdan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın güç kullanarak meseleleri çözmeye kalkıştığını öne sürdü. Poincaré'nin 14 Eylül'de tarafsız bölgenin savunulması konusunda teminat verdiğini hatırlatan Curzon, açıkça söylemese de Fransızların sözünde durmadıklarını ima etmekteydi. Ayrıca Curzon, Mustafa Kemal Paşa'ya bazı çevreler tarafından meseleyi konferans düzenlemeksizin çözmesi yönünde telkinlerde bulunulduğunu ve bu amaçla İstanbul'da bir ayaklanma tertiplendiğini, Doğu ve Batı Trakya'da aktif olduğu bilinen çetelerin kışkırtıldığını sözlerine ekledi. İngilizler tarafsız bölgeyi üç bayrağı dalgalandırarak muhafaza etme düşüncesindeydiler. Fakat Curzon'un verdiği bilgilere göre Çanakkale'de sadece bir İngiliz taburu kalmıştı. Gelibolu'daki garnizon ise bir Fransız Senegal taburundan oluşuyordu. İngilizler bölgeye iki piyade taburu ile bir sahra topçu taburu gönderdikleri hâlde hâlen takviyeye ihtiyaç duyuluyordu. İzmit ve Üsküdar'daki kuvvetler de Boğaziçi'nin elde tutulabilmesi amacıyla içeriden takviye ile destekleniyordu. Curzon, Müttefikler arasındaki zayıflığın Mustafa Kemal'i, "Gordion düğümünü kesmeye davet edeceğini" de ileri sürüyordu. Curzon'a göre Boğaziçi ve Çanakkale Boğazı'ndan serbest bir şekilde ilerlemesine göz yumulduğu takdirde Mustafa Kemal, "kılıcını meydana bırakarak barış koşullarını rafa kaldıracak ve kendi koşullarını dayatacaktı". **İstanbul'u işgal altına almaya kalkışan Yunanlara karşı Fransızlarla İngilizlerin birlikte oluşturdukları ortak cephenin şimdi de Milliyetçilere karşı kurulması** Curzon'un tek arzusuydu. Fransızların Çanakkale'deki birliklerine çekilme talimatı vermelerini şaşkınlıkla karşılayan ve sürpriz olarak değerlendiren Curzon, bunun Mustafa Kemal'e meseleyi kendi bildiği şekilde çözmesi için fırsat verdiğini düşünmekteydi. Sözü alan Poincaré ise 1922 yılı Mart ayından itibaren sundukları tekliflerin geri çevrildiğini, Pele'nin 20 Eylül 1922 sabah (bu toplantının düzenlendiği sabah) saatlerinde İzmir'de tarafsız bölge hakkında Mustafa Kemal ile uzun bir görüşme gerçekleştirdiğini, ondan kazandığı zaferi suiistimal etmeyerek Avrupa'ya "**modern medeni bir organizma**" olduklarını göstermelerini istediğini açıkladı. M. Kemal'in de Müttefiklerle çatışmadan kaçınarak Misâk-ı Millî'de tasarlanan toprakları geri almaya çalıştığını vurgulayan Poincaré, bu kapsamda Milliyetçilerin kıştan önce Trakya'ya düzeni sağlamak üzere asgari düzeyde kuvvet göndermeyi arzuladıklarını da Pellé'ye atfen naklетti. Bu şartlar altında konferansın toplanmasını son derece önemli bulan Poincaré'ye göre, tarafsız bölgeyi geçmelerine izin verilmeyeceği söylendiği takdirde Türkler konferansa gelmeyecekleri gibi saldırıya geçebilirlerdi. Böyle bir saldırı durumunda Fransızlar kendilerini savunamayacaklardı. Poincaré sözlerini, "Fransa bir Müslüman devletidir ve Müslüman sömürgelerinde bir ayaklanma çıkması gibi ciddi durumları görmezden gelemez" diyerek sürdürüyordu. Bu noktada Poincaré; Tunus'taki Müslümanların Mustafa Kemal Paşa'nın kazandığı zafer için gönderdikleri sayısız tebrik telgrafına atıfta bulunarak Hindi-Çini Valisi'nin de Fransa ile Türkiye arasındaki bir savaşın kolonide tamamıyla yanlış anlaşılmalara sebebiyet vereceğini bildirdiğini naklетti. Dolayısıyla Poincaré; manevi sorunlarla birlikte Fransa'nın maddi sorumluluklarıyla da yüzleştiğini ve Çanakkale'ye kuvvet gönderemeyeceğini açıkça dile getirdi. Fransızların Mustafa Kemal'den yana olmadıklarını onurlu bir barış istediklerini, **Yunanistan'ın savaşta Fransa'nın müttefiki olduğunu ancak daha sonra Atina sokaklarında Fransız askerlerine ateş açılmasından sorumlu olan Kral Konstantin'in tahta döndüğünü** hatırlatan Poincaré, bu noktada İngilizlerin Gelibolu için hissettikleri gibi duygusal bir sorun yaşadıklarını da ileri sürüyordu. **Ferid (Tek) Bey'in bir gün önce kendisini ziyareti sırasında Mustafa Kemal'in Boğazları geçmeyeceğine dair kararını resmi olarak bildirdiğini** de ileri süren Poincaré yine de **Milliyetçiler arasında aşırılar bulunduğunu ve zaferin verdiği coşkuyla Mustafa Kemal Paşa'yı Müttefik karşıtı bir harekâta yöneltebileceklerini** de ihtimaller arasında görüyordu. Kısaca Poincaré Milliyetçilere; İstanbul, Boğazlar ve Trakya ile ilgili teminatlarda bulunulması hâlinde ortak bir noktada buluşulabileceğini fakat Fransa'nın tek başına böyle bir teminat sunamadığını bildirmekteydi. Fransızların çekilme kararını gözden geçirmelerini isteyen Curzon'a göre; Müttefiklerin birlikte hareketi ve üç bayrağın Boğazların Asya yakasında dalgalanması Türkler üzerinde caydırıcı

[1632] FO, 424/254, s. 278-285, No. 523; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 450-451.

> etki yaratacak ve onları konferansa katılmaya mecbur bırakacaktı. Her ne kadar Curzon toplantının başında Türklerle yürütülecek müzakerelerde Paris'teki önerilerin baz alınması gerektiğini vurguladıysa da toplantının ilerleyen kısımlarında bahsi geçen önerilerde değişikliğe gidilebileceğine dair sinyaller verdi. Poincaré; Türk taleplerine sırt çevirmek suretiyle Fransa'nın, İngiltere ile birlikte Boğazları kapatması ve Türkleri anlaşmaya zorlaması hâlinde Suriye'de felaketle, diğer sömürgelerinde sıkıntılarla ve hatta Asya'da büyük bir Müslüman devrimi ile karşılaşabileceklerini de ileri sürmekteydi.[1633]

Paris'deki İngiliz Büyükelçi Lord Hardinge, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Balfour'a telgraf gönderdi. Buna göre, *Müttefik temsilciler (Curzon, Sforza ve Poincaré), basına bir demeç vererek Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya ile birlikte barış koşullarının masaya yatırılacağı bir konferansın toplanması konusunda fikir birliğine vardıklarını açıkladılar*.[1634]

Sömürgeler Nâzırı Winston Churchill'den Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika Birliği umumî valilerine, Newfoundland Hükümetine ve Irak'taki İngiliz Fevkalâde Komiserine telgraf: *Durum şudur: Anadolu'nun Yunanlılarca boşaltılması tamamlandı. Geriye, Boğazlar, Avrupa Türkiye'si ve İstanbul sorunlarının çözümü kaldı*.[1635]

Açıklamalı [ÖA1]: Telgrafın devamı var. 3 maddelik İngiliz nazariyesi. Tamamen iktibas edilebilir. Tercihan.

Avustralya Başvekili, Britanya Başvekiline *gizli şifreli* telgraf gönderdi:

> Bizden asker isteyen telgrafınız, içeriği basında yayımlandıktan sonra bize ulaştı. Bu, pek vahim ve üzücü bir durumdur. Bizi bu durumda bırakmak doğru değildir. İmparatorluğun bir savaşın eşiğinde olduğu bize hiç bildirilmemişti. İngiliz kabinesinin Kemalistlere karşı harekete geçme kararı bize bir yıldırım darbesi oldu. Kemalistlerin hangi hareketinin buna sebep olduğu şimdi bile bize söylenmiyor da bizden asker isteniyor ve Hükümetimiz, savaşla barış arasında karar vermek gibi pek güç bir durumla karşı karşıya bırakılıyor. Bir karar vermeden önce İngiltere'nin Dominyonlara danışması gerekir. İmparatorluk ya bölünmez bir bütündür ya da bir hiçtir. İngiltere kendi başına karar verir ve ondan sonra bizden asker isterse, o zaman Dominyonların da imparatorluk kararlarında payı bulunduğu sözleri havada kalır.
>
> Avustralya halkı, savaştan bıkmış usanmıştır. Hayati ulusal çıkarlar tehlikeye girmedikçe savaşı bir cinayet saymaktadır. Boğazların önemini, Çanakkale'deki Anzak mezarlarının kutsallığını biliyor; ama Kral Konstantin'in aç gözlü emellerine hiç sempati duymuyor ve Müttefiklerin Yunanları neden zamanında frenlemediklerini anlayamıyor. Milletler Cemiyeti ne yapıyor diye kendi kendine soruyor.
>
> Önce İngiltere'nin ve Müttefiklerin Türkiye politikalarını açık seçik bilmek istiyoruz. Kral Konstantin'in emelleri için tek bir askerimizi tehlikeye atamayız. Uğrunda savaşacağımız dava haklı değilse savaşa fiilen katılmayacağız. Türkiye'ye karşı haksızlık edilmesine Avustralya taraf olmayacaktır. Türkiye'nin haklı isteklerine cevap vermek için Sévres Antlaşması ne ölçüde değiştirilecek? Değiştirilecekse hemen değiştirilmeli ve savaştan kaçınmak için her şey yapılmalıdır.[1636]

General *Townshend Londra'ya vardığında cihadın ilanından korktuğunu bildiriyor*.[1637]

TBMM Hükümeti Paris mümessili Ahmed Ferid (Tek), TBMM Hariciye Vekâleti Vekili Doktor Rıza Nur'a mahrem telgraf gönderdi. Bu telgraf, İngiliz istihbaratı tarafından ele geçirildi. Vesikanın mahfuz bulunduğu arşiv, Lloyd George'nin şahsî evrakıdır, bu vechile, doğrudan doğruya Lloyd George'ye bağlı istihbarat birimi tarafından deşifre edildiği söylenebilir. Ahmed Ferid, *İngiltere'nin ricat halinde*

1633 20 Eylül 1922 tarihinde saat 11.00'da Poincaré'nin başında bulunduğu Fransız heyeti ile Curzon'un başında bulunduğu İngiliz heyeti arasında Quai d'Orsay'da yapılan toplantı tutanağı, FO, 424/254, No. 523; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 409-411. İktibasdaki **vurgular** tarafımıza aiddir.

1634 Hardinge'den 20 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 498; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 408.

1635 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXVII-CXXVIII.

1636 FO, 371/7892/E. 9774; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 451-452.

1637 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 195.

olduğunu bildiriyor; Çanakkale'deki baskıyı arttırması için Mustafa Kemal'e öneride bulunuyor; aksi halde, Lloyd George'un gücünü kırmaya çalışan Poincaré'nin durumunun güçleşeceğini öne sürüyor.[1638]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Paris'deki İngiliz Büyükelçi Lord Hardinge'ye iki adet çok acele telgraf gönderdi: (i) *Fransız Yüksek Komiseri, Mustafa Kemal ile yaptığı görüşme hakkında olumsuz raporlar gönderdi. Bu yüzden Fransız askeri alelacele geri çekildi*. (ii) *İtalyan Yüksek Komiseri, İtalyan askerinin geri çekildiğini bildirdi. İtalya'nın Mustafa Kemal ile savaş istemediğini söyledi*.[1639] Rumbold annesine mektub gönderdi: *Fransızlar boyuna bize ihanet ediyorlar*.[1640]

İspanyol *El Imparcial* ve *El Globo* nam gazeteler yazıyorlar: *Paris'ten Mustafa Kemal Paşa'nın boğazlar veya İstanbul'a yürüme konusunda bir planı olmadığına ilişkin gelen rapor da İngiliz politikasını rahatlatmıştır. Bunun üzerine İngiliz Hükümeti, Türklerin de davet edileceği bir konferans düzenlenerek sorunların çözüme kavuşturulmasını düşünmeye başlamıştır. Türklerin bu daveti geri çevirmeleri de beklenmiyor.*[1641]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *Paris'ten gelen bilgilere göre, İngiltere, Doğu'daki bir askeri harekât için Fransa'nın askeri yardımını talep etmesi durumunda bu talep kesinlikle reddedilecektir. Fransa, ordularını bu yüzden geri çekmişti ve İtalya ve General Townshend de Fransa'nın bu politikasını destekliyorlar*.[1642]

21 Eylül 1922. Başvekil Lloyd George, Sendikalar Kongresi Genel Konyesi mensublarından müteşekkil 30 kişilik heyeti makamına kabul etti. Sendika sözcüleri J. H. Thomas (Avam Kamarası mebusu), Margaret Bondfield ve Ben Tillet, işçilerin savaş karşıtı olduklarını ifade ettiler ve Lloyd George'nin savaş yanlısı politikasını tenkid ettiler. Bunun üzerine Başvekil söz aldı: *Bir harbin önüne geçmek istiyoruz. . . Yunanlılara asla metelik bile vermedik, onlara silâhla. . . asla yardım etmedik*[1643]:

> Lloyd George lâf arasında delegelerden birinin kendilerine para verdiklerini ileri sürdüğü Yunanlılara da dokundu. Ne münasebet, böyle bir şey olmamıştı. "Biz Yunanlılara metelik vermedik," dedi. "Yunanlıları para ve silâh bakımından asla desteklemedik." Şehirde bir yardım kampanyası açmayı denemişlerdi, ama hükümetin yardımı olmadan, başarısızlığa uğramışlardı. Başbakan devam etmişti: "Yunanlılara İzmir'e çıkacakları zaman kendilerine *Biz sizi destekliyemeyiz, sorumluluğu kendinize yüklenin* dedik. Bu sırada Fransızlar ve İtalyanlar da Anadolu'ya çıkmışlardı. Amerikalılar ise Ermeniler için bir manda idaresi kopartmayı umuyorlardı. Yunanlılar da İzmir'i istiyordu." Lloyd George eski müttefiğinden bu şekilde yararlandıktan sonra, bu sefer Birinci Dünya Savaşında Boğazların Türkiye'nin elinde olması yüzünden uğradıkları ve pek iyi bilinen zararları sıralamaya başladı. 1918 yılında İşçi Partisi kongresinde Boğazların Milletler Cemiyeti'nin kontrolü altında serbest kalmasını istemişti. Kendi güttüğü politika da buydu. Oysa, Türklerin ileri sürdükleri Millî Misak'ta Boğazlar üzerinde Türk egemenliği şart koşulmuştu. Yunanlıların İstanbul'u işgal etme teşebbüsü, Çatalca'da önlenmişti. Sıra, şimdi Türklerdeydi. Bu, son derece açık ve mantıklı görünüyordu.
>
> Lloyd George o kadar İnandırıcı konuşmuştu ki, delegeler çıkmaya hazırlanırken J.H. Thomas söz alıp, "Biz kardeşlerin bu sorundaki yerimizin neresi olduğunu açıkça belirtti" demişti. Hatta Thomas cesaret bulup "ortak politikaları" yürütmek için imkânlarını da söylemek istedi. Fakat Lloyd George bu noktaya varınca, herhangi bir

---

1638 *Lloyd George's Files*, 209/3; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 275.

1639 FO, 371/7891/E. 9640 & FO, 371/7891/E. 9641; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 447.

1640 Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 36.

1641 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 534.

1642 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 534.

1643 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 235. "Yunanlılara asla altı peni ödemedik, onlara. . . silâh yardımında bulunmadık." (Jaeschke, 1971, s. 90, dipnot 128). "Yunanlılara ne para ve ne de silâh verdik." (Jaeschke, 1989, c. 1, s. 195). "Lloyd George her zaman ısrarcı olamamıştı. Yunanlıları cesaretlendirmiş, yüksek kavramlarla hayal güçlerini ateşlemiş, sonra da onları kendi hallerine bırakmıştı." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 259.

> yüküm altına girmemeyi daha politik buldu. Delegelere veda ederek, basına derhal karşılıklı görüş birliğine varıldığı hakkında bir not uçuruldu. Lloyd George'un ustalığını doğrusu kimse inkâr edemezdi; politik rakiplerine karşı açıkça bir zafer kazanmıştı.[1644]

Örneğin Winston Churchill de *"The World Crisis - The Aftermath" adlı kitabında, 1920'de Venizelos'un yerine gelen Yunan Hükümetini, anlaşmalara ve diplomatik yazışmalara aykırı bir şekilde Lloyd George tarafından verilen gayrıresmi desteğe fazla güvenmekle suçlar*.[1645] Alan John Percivale Taylor'un belirttiğine göre Lloyd George, *yöntemlerinde dürüst değildi ve çıkarcıydı*.[1646]

Fransız ve İtalyan hariciye nâzırları ile Paris'de içtima eden Lord Curzon, Büyükelçi Hardinge vasıtasıyla Başvekil Lloyd George Kabinesine telefonla bildirdi:

> Yarın toplanıp konferans esasları üzerinde anlaşmağa çalışacağız. Güç olacak. Fransa ve İtalya tarafından desteklenen Kemalistler, Misak-ı Milli'nin toptan kabulü için baskı yapıyorlar. Bu iddialara karşı argümanlarım var. Hükümetin onaylaması şartıyla şu önerilerde bulunacağım.
>
> 1. İstanbul: Barış antlaşması onaylandıktan sonra Türklere geri verilecek. Güçlük, Boğazların Anadolu kıyılarını silahsızlandırma konusunda çıkacak.
>
> 2. Trakya: Fransa, Yunanlıların çekilmesi ve Meriç sınırı için baskı yapacak. Mustafa Kemal İzmit yarımadasının tarafsızlığına saygı gösterirse Yunanlılar Enoz-Stranca çizgisine çekilebilirler diyeceğim. Sforza, Trakya'nın müttefiklerce işgalini isteyebilir. Trakya üzerinde Türk egemenliğinin hemen tanınması isteklerine karşı bunun konferansta kararlaştırılacağını söyleyeceğim.
>
> 3. Çanakkale: Burayı işgal etmemizi önereceğim. Sırbistan'dan ve Romanya'dan da katkı isteyeceğim. Teknik olarak Türk egemenliği kabul edilebilir. Bu çerçevede hareket etme yetkisi istiyorum. Müttefiklerin yakında konferans toplayacakları açıklanırsa Mustafa Kemal'in herekete geçmesi zorlaşır.[1647]

Şartlar o denli zorlaştı ki, İngiliz Hükûmeti Milliyetçilerin istemeleri halinde Rusya'nın konferansa katılmasına dahi itiraz etmeme kararı aldı.[1648]

İngiliz Hariciye Nezâreti Müsteşarı Sör Eyre Crowe, Paris'teki İngiliz Büyükelçi Lord Hardinge'ye muaccel ve fevkalâde mahrem telgraf gönderdi:

> Harington'a şunlar tellendi: Savaşa neden olabilecek hareketlerden kaçınmak gerek. Yollanacak takviye ayrıca bildiriliyor. Politikamızın temeli Gelibolu yarımadası ve Boğazların serbestliğidir. İmparatorluğun prestiji bakımından Çanakkale başta, İstanbul ikinci sırada, İzmit ise üçüncü sırada geliyor. Gerekirse askeri İzmit'ten, hatta İstanbul'dan Çanakkale'ye çekebilirsiniz. Çanakkale'yi iki-üç hafta tutabilecekseniz Yüksek Komiser aracılığıyla Mustafa Kemal'e gerekli bildirimde bulunabilirsiniz. Örneğin, tarafsız bölgeye girmemesi, girerse ateş edileceği yolunda kendisini uyarabilirsiniz.[1649]

1644 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 287.

1645 Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 84. "Venizelos, elde edilecek ödüller için Müttefik Devletlerden kesin güvence almadan Yunanistan'ı savaşa sokmuştu." Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 213. "Yunanlılar, İngilizler tarafından donatıldıkları ve finanse edildikleri söylentilerine rağmen, Anadolu saldırısını yürüttükleri sırada muazzam bir mali yük altındaydılar." Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 212. Lloyd George, "Yunanlıları boş vaadlerle oyalamıştı"r: David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 318. Mesela, Atina'da bulunduğu sırada ziyaret ettiği kilisenin Rum papazı Grace Mary Ellison'a yaklaşmış ve "kırık bir Fransızcayla İngiltere'nin kalleşliğini protesto" etmişti: Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 31.

1646 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 233.

1647 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXIII.

1648 Kabine'den Curzon'a 21 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 518; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 408.

1649 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXII-CXIII.

Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine telgraf gönderdi: *Mustafa Kemal, Boğazlar bölgesine girerse karşısında İngiltere'nin gücünü bulacağını artık biliyor. Savaşa neden olmaktan kaçınıyorum*.[1650]

Britanya Akdeniz Donanması Başkumandanı Amiral Brock, Bahriye Nezâretine telgraf gönderdi. *Konferans yeri ve tarihinin tayini halinde çatışmanın önlenebileceğ*ini belirtiyor.[1651] Bahriye Nezâreti ise 512 numaralı telgraf göndermek suretiyle Paris'te Müttefikler arasında yapılan müzakerelerden dolayı tarafsız bölgedeki Milliyetçilere karşı düşmanca bir eylemde bulunulmamasını, gerçekten savaş hali ortaya çıkmadıkça ateş açılmamasını emretti.[1652]

Rumbold, Curzon'a 444 numaralı şifreli telgraf gönderdi: *Yunan Yüksek Komiseri, Mustafa Kemal'in Avrupa yakasına asker taşımak için gemi aradığını söyledi*.[1653] Rumbold, Curzon'a 445 numaralı *acele* telgraf gönderdi:

> Fransız Yüksek Komiseri, Mustafa Kemal ile İzmir'de yaptığı görüşmeleri anlattı. Fransız askerlerinin geri çekilmesi konusunda Paris'ten bir telgraf almadığını söyledi. Mustafa Kemal'i iki kez görmüş. Tarafsız bölgeyi çiğnememesini istemiş.
>
> Mustafa Kemal İstanbul üzerine yürüyeceğini söylemiş. Belki Çanakkale'ye de yürüyecek. Meriç'e kadar Trakya'yı istiyormuş. Sorunu kış basmadan önce kuvvet kullanarak çözmek niyetindeymiş. Konferansa katılacakmış ama yürüyüşünü de durdurmayacakmış. Konferans yeri olarak Üsküdar'ı önermiş. Fransız Yüksek Komiseri, Kemalistlerin yalnız toprak konusuna önem verdikleri izienimi edinmiş ve aceleci bir hareketle konferansı suya düşürmemesini Mustafa Kemal'den istemiş.[1654]

Horace Rumbold, Lord Curzon'a 529 numaralı telgraf gönderdi. Rumbold, Yugoslav mümessiliyle mülakat etmiş ve onu, *Fransız ve İtalyanların Milliyetçilere büyük oranda silah ve cephane satmak suretiyle dolaylı destek sağladıklarına dair ikaz* etmiştir.[1655]

Rumbold, bir muhtıra kaleme aldı, Curzon'a ve Hardinge'ye birer suretini gönderdi. Bildirdiğine göre, *İzmir'den dönen Pellé, Mustafa Kemal Paşa ile "zafer kazanmış bir kumandan gibi değil bir siyasetçi edasıyla iki kez müzakerede" bulunduğunu, ona üç Müttefikle karşı karşıya kalacağı için tarafsız bölgeyi geçmemesini önerdiğini, ancak onun ordunun harekete geçtiğini ve İstanbul'a doğru ilerleyeceğini bildirdiğini nakletmekte*dir. *Ayrıca Mustafa Kemal Paşa; İstanbul ile eş zamanlı olarak Çanakkale'ye doğru ilerleyeceklerini ve Meriç'e kadar olan kısımları alacaklarını da sözlerine eklemiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre İngiltere Trakya ile ilgili görüşünü değiştirmediği müddetçe askeri yöntem dışında ufukta çözüm görünmüyor. Bu bağlamda hedefinin ilk kısmını başarmıştır. Türk ordusu hedefin ikinci kısmını ise kıştan önce gerçekleştirmeyi planlıyor. Mustafa Kemal Paşa gerekirse konferansa bizzat katılacağını ancak harekatı durdurmayacağını da özellikle ifade etmiştir. Pellé konferansın Üsküdar'da yapılabileceğini bu arada Doğu Trakya'nın Meriç'e kadar iadesine dair güvence sunulmasının, Mustafa Kemal Paşa'yı çatışmadan vazgeçirebileceği görüşünde*dir.[1656]

1650 FO, 371/7893/E. 9816; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 452.

1651 Akdeniz Donanma Başkumandanlığından Amirallik Dairesi'ne 21 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 510; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 408.

1652 Amirallik Dairesi'nden Akdeniz Donanma Başkumandanlığına 21 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 512; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 408-409.

1653 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 453.

1654 FO, 371/7891/E. 9711; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 452-453.

1655 Rumbold'dan Curzon'a 21 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 529; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 395.

1656 Rumbold'dan Curzon'a ve Hardinge'e 21 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 531-532; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 411.

Konya'da neşredilen *Babalık* gazetesi, Benito Mussolini'nin tesis etmiş olduğu *Il Popolo d'Italia* gazetesinden mühim bir mülakatı iktibas etti. TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid'in (Hasancan) beyanatındaki çarpıcı ifadeler, TBMM Hükümeti dış politikasının Sovyet Rusya'dan Müttefikler eksenine kaydığını sarahaten belirtmektedir:

> Bizimle Bolşevikler arasında ittifak değil, dostluk vardır. Bu hadise, alelekser birçok dedikoduyu mucib olmakdadır. Bu dedikodular arasında Mavera-yı Kafkasda bulunan Enver Paşanın Sovyet Hükümetinin maddî müzaheretine malik olmasıdır. Bu, suret-i katiyede tekzibe mecbur olduğum asılsız bir rivayetdir. Biz Moskova ile ancak şükran ve dostluk münasebatına maliğiz. Asla bir ittifakımız yokdur. Biz, Fransızlarla Ankara İtilafnamesini akd etdiğimiz zaman su-i tefehhümlere mani' olmak maksadıyla bunu ilan etmeyi düşündük. Biz, sosyalist veya bolşevik değiliz; Ruslar, bu ciheti biliyor. Her memleket, milletin ruh ve anane ve mizacına tevafuk eden hükümete malik olmalıdır. Her çeşid ve her boyda elbise bir insana olmadığı gibi her nevi hükümet de bir millete tevafuk etmez. Biz Türkler, Bolşevik değiliz ve olmayacağız. Biz milliyetperveriz, bununçün Filistin, Suriye ve Arnavudları besledikleri istiklal emellerinden dolayı muaheze edemeyiz. Memleketimizin hür ve müstakil olmasını isteyen bir Türkler, tazyik altında bulunan başka memleketlerin hürriyet ve istiklal besledikleri meşru elbette takdir ederiz. Ve biz kendi memleketimizin hürriyet ve istiklalini kazanacağız. (..)[1657]

İngiliz *Daily Mail* gazetesi "Çanakkale'den Çekiliniz" nam haber neşretti. Haberde, *Bradford kenti belediye başkanının, Türkiye ile savaşa girmeyi protesto amacıyla belediye kurultayını toplantıya çağırdığı*nı bildiriyor, *diğer kent belediyelerini de Bradford'u taklide davet ediyor*.[1658]

İngiliz İşçi Federasyonu (Trades Union Congress)'e mensup 30 kişilik bir kafile, J. B. Williams'ın başkanlığında Lloyd George'u görmeye giderek, İngiliz işçilerinin "savaşa kesinlikle karşı" olduklarını ve savaş olursa grev ilân edeceklerini İngiliz Başbakanına açık bir dille bildiriyor.[1659]

TBMM Hükümeti Heyet-i Vekile Reisi Hüseyin Rauf (Orbay), Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) ve Müdafaa-yı Hukuk Grubu Reisi Ali Fuad (Cebesoy) Mustafa Kemal'e mülakî olmak üzere Ankara'dan İzmir'e doğru yola çıktılar.[1660] Mustafa Kemal, Heyet-i Vekile Reisi Rauf'u, Hariciye Vekili Yusuf Kemal'i, mezun Dahiliye Vekili Ali Fethi'yi, Müdafaa-yı Hukuk Grubu Reisi Ali Fuad'ı İzmir'e toplayıp TBMM Hükümeti'ni kısa devre yaptırarak Müttefiklerle ateşkes ve sulh müzakeratına girişecektir. 23 Eylül 1922 tarihli meclis gizli celsesinden anlaşıldığı üzere, Yusuf Kemal'in yerine Hariciye Vekâletine Sinop mebusu Dr. Rıza Nur vekâlet etmektedir. Doğrusu, "Kontrollü Büyük Taarruz" arifesinden itibaren TBMM Hükümeti Hariciye Vekâletinin istikrarsız yapısı dikkat çekicidir. 16 Ağustos'ta Yusuf Kemal (Tengirşenk), 3 ay izin almış ve vekâlet, Heyet-i Vekile Reisi Rauf'a bırakılmıştı. 12 Eylül'de (26 gün sonra) ise Yusuf Kemal vazifesine dönmüş bununla beraber 21 Eylül'de İzmir'e gitmişti. Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş), Mustafa Kemal'in istikrarsız hâldeki hariciye vekâletinin vazifesini de deruhte etmiş bir vaziyette İzmir'de siyasî görüşmeler yapmasını bu bağlamda tenkid edecektir.[1661] Dış politikada Fransızlara istinad eden Mustafa Kemal ve mezkûr vekilleri, Trakya'yı istirdad etmek isteyen Türk ordusunu bîtaraf mıntıka hududlarında frenlemişlerdir. Ali Şükrü Bey de bu vekayii şöyle tenkid edecektir: "Mehmedçik süngüsüyle artık sadece dişini bileyebilir." İngiliz hariciye arşivine bakılırsa, kurt diplomat Curzon, ajan *A.H.206* Doktor Nihad Reşad'ın Mustafa Kemal'le resmen görüşülmesi üzere mutemet bir İngiliz mümessil İzmir'e tayin edilsin talebini reddetmiştir. Müzakeratı Fransızlar üzerinden kontrol etmeye çalışmıştır. Fransız Fevkalâde Komiseri Pellé, Türk ordusunun Boğazlar bîtaraf mıntıkalarını işgal etmemesini, Doğu Trakya ve İstanbul iade edileceği vaadiyle, Mustafa Kemal'den rica etmiştir. Uzlaşma sağlanmıştır. İngilizler *Kontrollü Büyük Taarruz*un kontrolden çıkmamasını temin etmiştir. Fransızlar,

---

1657 Babalık, 21 Eylül 1338-1922, Sayı 997, *İtalya Şark Ummânında: Ankara Mümessili Hamid Beğle Mülakat*, s. 1-2.

1658 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 272.

1659 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 272-273.

1660 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 692.

1661 T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 812.

Lozan müzakerelerinde Mustafa Kemal grubuna belki de asrın diplomatik manevrasını icra ederek Kemalist dış politika sefinesini âdetâ karaya otutturacak ve böylece Müttefikler Şark Meselesinin çözümünde fevkalâde tavizler elde edecektir.

İspanyol matbuatı yazıyor: *İngiltere'nin Atlantik donanmasının 2. Destroyer Filosu, İstanbul'a hareket etmiştir.*[1662]

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *Poincare ve Sforza'nın, Lord Curzon ile Doğu sorunu üzerine yaptıkları görüşmede, Poincare, Fransa'nın askerlerini geri çekmesinin sebebinin bir çatışma olmasından korkulması olmadığını bildirmiştir. Lord Curzon ise "Çanak'ta bulunmanın önemli olduğunu", hatta bunun da yetersiz olduğunu ve bütün Marmara kıyılarında bulunmak gerektiğini düşünüyordu. Poincare, Kemalistlerin Boğazlara saldırma niyetlerinin olmadığını ve bölgeye müttefik askerlerinin sevk edilmesinin bir provokasyondan başka bir şey olmadığını da ifade etmiştir*.[1663]

22 Eylül 1922. Müttefik hariciye nâzırları Fransa Dışişleri Bakanlığı binasında içtima ediyorlar. Fransa Başvekili Raymond Poincaré: *Türkleri barış konferansına getirmenin çaresini arayalım.* [İzmir'de Mustafa Kemal'le görüşen Fransız Fevkalâde Komiseri General] *Pellé'nin telgrafına göre, Mustafa Kemal kuvvetleri ileri yürümek istiyor. Mustafa Kemal onları frenlemeğe çalışıyor. Çatışmayı önlemenin tek yolu Mudanya konferansını başlatmaktır. Meriç'e kadar Trakya'nın Türklere geri verileceği hemen açıklanmalıdır. Ancak böyle savaş önlenebilir. İngiltere ve İtalya razı olmazlarsa, Fransa kendi tutumunu açıklayacak ve savaşın sorumluluğunu yüklenmeyecektir*.[1664]

Britanya Başvekili Lloyd George, Koloniler Nâzırı Winston Churchill'e *Türkiye'deki askeri harekâta nezaret edecek bir Kabine Komisyonu'nun başkanlığını verdi*.[1665]

Korgeneral Harington, Rumbold'a zata mahsus muhtıra gönderdi. *Zorda kalmadığı sürece İstanbul'u boşaltmaya niyeti olmadığını, çünkü pazarlık edebilmek için İngilizler'in başkenti ellerinde tutmak zorunda olduklarını dile getiriyor*.[1666]

Müttefik hariciye nâzırlarının Paris'deki içtimaları sürüyor. Üçüncü celsede Mustafa Kemal'in TBMM Hükümeti ordusunu frenlediği belirtiliyor:

> Lord Curzon: "Sorunları tek tek ele alalım. İstanbul'dan başlayalım. Trakya, Edirne, Boğazlar ve Gelibolu Yarımadası sorunlarına geçelim."
>
> M. Poincaré: "Türkleri barış konferansına getirmenin çaresini arayalım. Pellé'nin telgrafına göre, Mustafa Kemal kuvvetleri ileri yürümek istiyor. Mustafa Kemal onları frenlemeye çalışıyor. Çatışmayı önlemenin tek yolu Mudanya Konferansı'nı* başlatmaktır. Meriç'e kadar Trakya'nın Türklere geri verileceği hemen açıklanmalıdır. Ancak böyle savaş önlenebilir. İngiltere ve İtalya razı olmazlarsa, Fransa kendi tutumunu açıklayacak ve savaşın sorumluluğunu yüklenmeyecektir."

1662 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 516.

1663 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 521.

1664 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. IV, s. CXVII. "Müttefiklerin barış konferansı toplanmasından önceki en büyük endişeleri, Mustafa Kemal Paşa'nın Boğazlara ve İstanbul'a ilerlemek isteyen ordularını engellemeyi bırakmasıydı." Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 385.

1665 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 469.

1666 Armstrong, *Turkey in Travail*, p. 241; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 215.

* Lord Curzon "General Harington'un, Mustafa Kemal'le Türkiye'nin herhangi bir yerinde buluşarak Türkiye'nin gururunu zedelemeden Yunan ve Türk ordularının ardına çekilecekleri bir hat üzerinde anlaşmalarına izin verilebilir, en son anlaşma da uluslararası bir konferansta çizilirdi. Curzon, buluşma yeri olarak da Marmara kıyısındaki Mudanya kasabasını uygun gördüğünü açıkladı." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 281-282.

Lord Curzon: "Mustafa Kemal, savaş öncesi Trakya sınırını istiyor. Bu, Müttefikler için intihar olur."

M. Poincaré: "İngiltere bilmeli ki, Fransa, Yunanistan'ın yanında savaşmaya hiçbir zaman razı olmayacaktır. Mustafa Kemal, bazı yatıştırıcı güvenceler almazsa Boğazlar ve İstanbul üzerine yürüyüşünü durdurmayacaktır. Meriç sınırı ve Edirne Türklere geri verilince silahtan arındırılmış bazı bölgeler kabul edilebilir. Bunu Türklere anlatabiliriz."

Lord Curzon: "Yani Müttefikler, Trakya sınırının Meriç'e çekileceğini, yalnız sınır boylarının silahsızlandırılacağını söyleyecekler. Bu pek ciddi bir adımdır. Şimdilik buna kalkışmayalım. Mustafa Kemal'e genel nitelikte bir güvence vermekle yetinelim."

Kont Sforza: "Meriç sınırı konusunda Mustafa Kemal'e kesin güvence vermek gerek."

Poincaré: "Amirat Dumesnil'den bir telgraf aldım. Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmesini anlatıyor. Kemal, Doğu Trakya konusunda istediklerini elde edince öteki sorunların konferansa bırakılabileceğini söylemiş. Yunanların Doğu Trakya'dan çıkmaları gerektiğini belirtmiş."

Lord Curzon: "Müttefiklerin ortak bir nota üzerine anlaşmaları esastır."

M. Poincaré: "Trakya üzerinde Türklere ödün verilmezse ortak nota olmaz."

(Toplantı erteleniyor. Kısa bir basın açıklaması kabul ediliyor.)[1667]

Lord Curzon, Paris'den Londra'ya Britanya Hariciye Nezâretine *yıldırım* telgraf gönderdi: *Benzeri görülmemiş bir toplantıdan dönüyorum. Trakya konusunda konuşmaya başlamıştım ki, Poincaré parladı. Meriç sınırının Mustafa Kemal'e derhal verilmesini istedi. 15 dakika bağırıp çağırdı. Sözlerimi ağzıma tıktı. Salonu terk ettim. Poincaré arkamdan gelip özür diledi. Yarım saat sonra salona döndüm. Poincaré, Mustafa Kemal'e boyun eğmemizi öngören teklifini yineledi. Savaş öncesi sınırların Türkiye'ye geri verilmesini istedi. Yeniden çıkmaza girmek üzereydik ki, önceden hazırladığım bir formülü ortaya attım... Ödün vermiyorum. Hükümetin kararını bekliyorum*.[1668]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Londra'ya Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi. Belirtildiğine göre İngiliz istihbaratı, Moskova'daki Aziz nam kişinin TBMM Hariciye Vekâletine gönderdiği telgrafı ele geçirmiştir. Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri Karahan, Boğazlar meselesinin daimî çözüme kavuşması için konferansa Sovyet Rusya ve dominyonlarının iştirak etmesi lüzumunu ve TBMM Ordusuna bağlı gerilla kuvvetlerinin hem bîtaraf statüdeki Boğazlar mıntıkasını ve Irak mıntıkasını baskı altına alması gerektiğini önermiştir.[1669]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine mahrem telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti ordusuna "Marmara'dan geçmen iznini vermekle İngiltere'nin "onurlu bir barış" sağlayabileceğini öne sürüyor."[1670]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı, *yetkili gizli bir kaynaktan* temin ettiği istihbaratı 887 numaralı mahrem muhtıra olarak tanzim etti:

1667 FO, 424/254, s. 335-346, No. 621; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 453. Mustafa Kemal "Trakya'daki Yunan yıkımları nedeniyle öfkeli askerlerini kontrol etmekte sıkıntı yaşadığını ifade" ediyordu: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 426.

1668 FO, 371/7892/E. 9755; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 454.

1669 FO 371/7894/E 9939; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 271.

1670 *Lloyd George's Files*, 207/1; FO/7894/E 10197; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 277.

Yakın Doğu bunalımı: Fransa'nın ve Rusya'nın tutumları. Mustafa Kemal, Boğazlar ve İstanbul üstüne yürümek istiyor. Rauf Bey ise diplomatik yolu yeğliyor ve konferansta Fransız desteğine güveniyor. Henüz kesin karar verilmemiş. Savaş çıkarsa Fransa'nın İngiltere'ye yardım etmeyeceği Ankara'ya duyurulmuş. Ruslar, Türkleri yüreklendiriyorlar.

Türklere yardım amacıyla Kafkas Rus ordusu güçlendirilmiş. Ankara, Romanya'ya karşı harekât konusunda Ukrayna ile temasa geçmiş. Henüz cevap alamamış ve o yüzden şimdilik Boğazlara karşı harekete geçilmiyormuş.[1671]

Mustafa Kemal'in önderliği altındaki askeri grupla, Hüseyin Rauf'un önderliği altındaki "daha az aşırı eğilimli" öğeler arasında büyük görüş ayrılıkları çıktığı iddia ediliyordu. Mustafa Kemal grubu, Bağlaşıklar'la görüşmeden, Rus Bolşevik'lerinin de kışkırtmasıyla Boğazlar ve İstanbul'a saldırmayı istiyordu. Rauf ve yandaşları, bir konferansta Fransız desteğine güvenerek, sorunun diplomasi yoluyla çözümlenmesinden yanaydılar. Ancak, askeri grup, Fransız'ların, Ulusçulara sadakati konusundaki kuşkudan ötürü, daha güçlü görünüyor; ama henüz kesin bir karar alınmıyordu. Raporda, ayrıca, şöyle deniyordu: "Etkisi şimdi üstün olan Mustafa Kemal, bizzet kendisi karar verebilir".

İstanbul'daki Ulusçu Hamit Bey'in dairesinden sağlanan bilgiye göre, Pellé ile Hamit arasında yapılan sürekli görüş alış verişi sırasında, General Pellé, Hamit'e, Ulusçuların İngiliz'lere karşı ılımlı davranmalarını öğütlüyordu. Hamit, bunu Rauf'a bildirince; Rauf, Ankara'nın tutumunun değişmeyeceğini, çünkü İngiltere'nin, Balkan devletlerini Türkiye'ye karşı seferber ettiğini; Ankara'nın hareketinin, Fransız'ları hedef olarak almayacağını; Boğazlar'a da teşmil edilmiyeceğini; yalnız Trakya'yı hedef olarak aldığını bildiriyor; Fransız'ların, Trakya'nın Türkiye'ye iadesini güvence altına almalarını diliyor; Ankara'nın bu denli bir güvenceyi kabullenerek, Boğazlar sorununu bir konferansta görüşmeye hazır olduğunu vurguluyordu.

Rauf'un görüşleri, Fransız Başbakanı Raymond Poincaré'ye duyurulunca, Poincaré, Fransız yönetiminin, sorunun diplomasi yoluyla çözümlenmesinde direneceği yolunda Rauf'a bilgi vermesi ve Türk'leri, saldırıye geçmemek için uyarması yolunda, Albay Mougin'e yönerge gönderiyordu. Rauf, *Misak-ı Milli*'nin uygulanmasının Mustafa Kemal'in elinde olduğunu; bu misakın gerçekleştirilmesi için ona diktatörce güçler verildiğini öne sürüyor; İstanbul saldırıya uğrarsa, Fransız'lara, orasını ivedilikle boşaltmayı öğütlüyordu. Fransız Yüksek Komiseri, savaş çıkarsa, Fransa'nın İngiltere'ye yardımda bulunmayacağını Hamit Bey'e anlatmıştı.

Yetkili ve gizli bilgiye göre, İtalyan'ların tutumu da Fransız'larınkini izliyordu. İtalya Yüksek Komiseri, Roma'ya gönderdiği uzun raporda, düşmanlığa yol açacak herhangi bir eylemden kaçınılmasını öneriyordu. Ankara'dan alınan resmi bir basın mesajına göre, Ulusçu yönetim, Balkan devletleri müdahalede bulunursa, Rusya'nın harekete geçmesini resmen dilemişti. Bu konuda Karahan'dan bir mesaj alan Aralov, Türk'leri, İstanbul ve Boğazlar'ı özgürlüğe kavuşturmaya kışkırtıyor; onlara, Rusya'nın tüm desteğini sağlamaya söz veriyordu.

Rusya'nın müdahalesi için Ankara yönetimince yapıldığı iddia edilen başvuruya karşılık veren Sovyet yönetimi, Anadolu'daki Türk Ordusu'na yardım etmek için Kafkasya'daki Rus ordusunun berkitildiğini bildiriyor; Romanya'ya karşı askeri harekâta geçilmesi konusunda Ankara'ya, Harkov'daki Ukrayna yönetimine başvurmayı öneriyordu. Bunun üzerine, Ankara yönetimi, Ukrayna hükümetine gönderdiği uzun bir notada, Ocak-Mart 1922'de Ukrayna ile imzalanan antlaşmaya işaret ediyor; İngiliz diplomasisinin Balkan'larda yaratmış olduğu duruma değinerek, Ukrayna'dan, söz konusu antlaşmanın koşullarına göre davranarak, Romanya'ya karşı eyleme geçip geçmeyeceğini soruyordu. 18 Eylül'e dek Ukrayna'dan bir yanıt gelmiyor; bu yüzden, Boğazlar konusunda bir karar alınmıyordu. Ukrayna'dan olumlu bir yanıt alındığı takdirde, Mustafa Kemal, Boğazlar'daki "yansız bölgeye" saldırmak niyetindeydi.[1672]

TBMM Hükümeti ordusu süvarî öncü birliği, İngiltere'ye karşı tetik disiplini halinde bîtaraf mıntıkada ilerliyor:

1671 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXI.

1672 FO 371/7893/E 9795, RV/O kod adlı ajanın 20 Eylül tarihli raporu; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 269-270.

> Tarafsız bölgeye ilk giren Türk kuvvetleri 200 kişilik bir süvari birliğiydi. Saat 10'da Sarayeli'nde Teğmen Naylor kumandası altındaki bir devriye birliğince karşılandılar. Türkler son derece dost görünüyorlardı ve belki de barışçı niyetlerinin ilk belirtisi olarak omuzlarına astıkları tüfeklerinin namluları da yere bakıyordu.
>
> Teğmen Naylor, ardında otuz adamıyla Türk kumandanından geri çekilmesini istedi. Türk subayı kabul etmedi. Naylor bunun özerine durumu ikisinin de üstlerine bildirmeleri için beklemelerini teklif etti. Türk subayı yine dostça bir tavırla buna da hayır dedi. O tarafsız bölge diye bir şey tanımıyordu. İngiliz bayrağı da görmemişti; emir almadan geri çekilemezdi, hem de İngilizlerle savaşmayı hiç istemediği halde. Tam bu sırada bir diğer Türk süvari birliği daha göründü. Bu yeni gelenlerle beraber Türklerin sayısı rahatça 1.000'i aşmıştı. Teğmen Naylor küçük birliğinin tamamen kuşatılmaması için hemen Erenköy'e çekildi. Durumu buradan Çanakkale'deki Albay Shuttleworth'a bildirdi. Askerler derhal savunma mevzilerine girdiler ve 4. Savaş Filosu kumandanı Amiral Kelly'ye durum geciktirilmeden duyuruldu. Shuttleworth bunu yaptığı halde, yine de iki şıktan birini seçmek zorundaydı. Kendisi şöyle anlatıyor: "Durum anlaşılmaz hale gelmişti. Savaşmak istemeyen silâhlı askerlerin barışçı bir sızma hareketiydi bu; üstelik geri çekilmeyi reddediyorlar, beklemeye bile razı olmuyorlardı. Görülmüş şey değildi bu kadarı..."[1673]

16'ncı Fırka Erkân-ı Harbiye Reisi İsmail Hakkı (Okday): *Tümenimiz, Bolvadin'den, Akhisar, Balıkesir, Gönen, Çanakkale'ye kadar yürüdü ve düşmanı kovaladık. Yalnız Çanakkale'ye geldiğimiz zaman, tel örgülerin arkasında Hind askeri. Yunanlılar rahat rahat o telleri geçtiler, İngilizler onları iltica ettiler... Seyretmeye mecbur kaldık. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'dan gelen emir, "İngilizlere kat'iyen tek kurşun atılmayacak". Onun için biz seyretmeye mecbur olduk*.[1674]

İzmir'deki Başkumandan Mustafa Kemal, Trabzon'daki Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir'e şifreli telgraf gönderdi:

> Pek kuvvetli olmamıza rağmen siyasette de pek hesaplı ve mutedil bulunuyoruz. General Pelle İzmire geldi. Bitaraf mıntakaya edilmemesi lüzumundan bahsetti. İngilizlerin İstanbulda ve Trakyada hâkim olmak istedikleri anlaşılıyor. Puvankare ve Franklen Büyonun gönderdikleri telgrafnamelerde vaziyeti siyasiyenin tehlikeli olduğu mevzuu bahistir. İngilizleri yalnız bırakmak için sarfı mesai edilmektedir. Ordularımız (İstanbul) ve (Çanakkale) ye karşı tahaşşüt etmektedir. Her halde meseleyi siyasetle halletmeyi tercih etmekteyiz. Ve ona göre idare ediyoruz. Vakî olacak teşebbüsat ve netayici ayrıca bildiririm.[1675]

TBMM Hükümeti Paris mümessili Ahmed Ferid (Tek), TBMM Hariciye Vekâleti Vekili Doktor Rıza Nur'a mahrem telgraf gönderdi. Bu telgraf, İngiliz istihbaratı tarafından ele geçirildi. Vesikanın mahfuz bulunduğu arşiv, Lloyd George'nin şahsî evrakıdır, bu vechile, doğrudan doğruya Lloyd George'ye bağlı istihbarat birimi tarafından deşifre edildiği söylenebilir. Ahmed Ferid, TBMM Hükümeti bîtaraf mıntıkaya riayet ederse, *Fransızların, Yunanlıları Trakya'yı boşaltmaya zorlayacaklarını* bildiriyor.[1676]

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *Aldershot'ta yapılması planlanan askeri manevra, İngiliz tugaylarının Doğu'ya gönderilmesi nedeniyle iptal edilmiştir. Aldershot'taki askeri tesislerde olağandışı bir faaliyet var ve İngiliz basını, bunu Doğu'ya yeni birlikler gönderileceği şeklinde yorumluyor*.[1677]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Ankara Hükümeti'nin temsilcisi, General Harrington'a Kemalistlerin, Çanakkale Boğazını geçerek, Trakya'da Yunanlıların Türkleri katletmesini engelleme isteklerini dile getirmiştir. Türk temsilci, Kemalistlerin bu niyetinden sadece Trakya'nın Türkiye'ye iade edilmesi*

1673 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 290-291.

1674 Arı İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, 2011, s. 28-29; Aktaran: D. Mehmet Doğan, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihine Giriş*, 2014, s. 209, dipnot 1. "Fakat Türk askeri silah kullanmamak konusunda kesin buyruk almıştı. Sonuçta İngiliz askeriyle ahbap bile oldular. İnönü *yüz göz* oldular diyor." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2022, c. 5, s. 159.

1675 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 1166.

1676 *Lloyd George's Files*, 209/3; Aktaran: SalâAhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 275.

1677 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 516.

neticesinde vazgeçebileceğini ve eğer müttefikler kendilerine saldırmaya kalkarsa bunu silahlı mücadele ile gerçekleştireceklerini de ifade etmiştir.[1678]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Fransızlar, Türklerle yapılacak barış görüşmeleri öncesinde Lord Curzon'un, İstanbul'un Asya tarafındaki İngiliz birliklerinin Avrupa kıyısına çekilmesi ile ilgili onay vermesini beklediklerini ancak Lord Curzon'un bunu yanlış bir diplomatik hareket olarak nitelendirdiğini ve bu durumun Türklerin barış masasında daha cesaretli olmasına neden olacağını söyledi. The New York Times'a göre, Fransızların diplomatik tavsiyeleri kabul görürse, İtilaf Devletleri hiçbir şey elde edemeyeceklerdi ve Mustafa Kemal, istediklerini kolayca alacaktır.*[1679]

23 Eylül 1922. Müttefikler, TBMM Hükümeti nota gönderdi:

> Üç İtilaf hükûmeti Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin tam yetkili bir temsilciyi görüşmek üzere bir an önce göndermek kararında olup olmadığını bildirmesini diler.
>
> Üç İtilaf hükûmeti bu fırsattan yararlanarak, Türkiye'nin Trakya'yı yeniden Meriç ve Edirne'ye kadar işgal etmek niyetini olumlu karşıladığını bildirir.
>
> Üç İtilaf hükûmeti, konferansta Türkiye'nin bu sınırlarının belirlenmesini candan destekleyecektir.
>
> Ve son olarak, üç İtilaf hükûmeti, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne alınmasını candan destekleyecektir.
>
> Üç İtilaf hükûmeti çağrılarının dinleneceğine ve tüm uygar insanlığının susadığı barışın kurulması için diğer müttefikleriyle olduğu gibi Türkiye'yle de işbirliği yapabileceklerine inanmaktadırlar.[1680]

Britanya koalisyon kabinesi içtima ediyor. Anadolu'daki mevcut vaziyetin sebebleri olarak şunlar zikredildi: (i) *Fransa'nın Kilikya'da manda almayı reddetmesi*, (ii) *Amerika Birleşik Devletleri'nin Ermenistan'da manda kabul etmeyi reddetmesi*, (iii) *İtalyanların Antalya'dan çekilmesi* ve (iv) *Yunanistan'ın İzmir'deki konumunu korumadaki beceriksizliği ve ordusunun yenilmesi*.[1681] Lloyd George'nin içtima esnasındaki cümlesi: *Ulusal çıkar söz konusu olduğunda tam aleniyet arzu edilmez*.[1682]

Britanya Başvekili Lloyd George, İngiliz matbuatına beyanat verdi: *Biz Yunan-Türk savaşında mutlak tarafsız idik. İstanbul'da yüzbinlerce Ermeni ve Rum var. Sulh isteriz, fakat Boğazların Milletler Cemiyetinin himayesinde serbestliğini de*.[1683]

Müttefiklerin Mudanya Mütarekesi'ne ilişkin tekliflerinin şekillendiği 23 Eylül 1922 tarihinde Yunan Dışişleri Bakanı aralarındaki ittifak gereği bütün kaynaklarını İngilizlerin tasarrufuna sunabileceklerini bildirerek mütareke sürecini engellemeye çalıştı. Fakat İngilizler buna cevaben teşekkürlerini ileterek artık barışçıl bir çözüm aradıklarını bildirdiler.[1684]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, *Ulusçular ve İtalyan'lar: Signor Schanzer ile Fethi Bey arasında bir mülâkat* namıyla 888 numaralı muhtıra hazırladı:

> Ali Fethi'nin Roma'ya vardığı günden beri onunla temas halinde olan "güvenilir bir İngiliz ajanın" bildirdiğine göre, 8 Eylül'de, Fethi Bey, İtalya Dışişleri Bakanlığı'na giderek, Bakan Signor Schanzer'le içten bir görüşme

---

1678 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 521-522.
1679 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 268.
1680 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 294-295.
1681 TNA, CAB/23/31, p. 6; Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 300.
1682 TNA, CAB/23/31, p. 62; Ebru Boyar, *Savaş ve Basın*, 2009, s. 308.
1683 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 196.
1684 Lindley'den Curzon'a 23 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 573; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 432-433.

yapıyor; İtalyan yönetiminin, genellikle Müslüman'lara ve özellikle Türk'lere göstermiş olduğu dostluktan ve İtalya'nın, Kemalist'lere savaş gereci yardımı yapmış olmasından ötürü teşekkür ediyordu.

Son Türk zaferinden ötürü, Schanzer, Fethi'yi içtenlikle kutluyor ve Yakın Doğu sorununun diplomasi yoluyla çözümlenmesinin *Misak-ı Milli*'ye pek uyacağına inandığını; yalnız Anadolu ve İzmir üzerinde Türk egemenliğinin yeniden kurulmasına değil, aynı zamanda, Doğu Trakya'nın, 1914 hududuna dek, Türkiye'ye iadesine yönelik olan Türk dileklerinin haklılığını tanıdığını; son dileğin, İstanbul'un güvenliği ve Yakın Doğu'da daimi barış için gerekli olduğuna inandığını vurguluyordu. Sözlerini sürdüren Schanzer, bu görüşlerine İngiliz Başbakanını da inandıramadığı için üzüldüğünü, ama 1922 Mart'ında, Fransız yönetimiyle birlikte, hiç olmazsa Doğu Trakya'nın bir bölüğünü Türkiye için almayı başardıklarını; Ankara yönetiminin, İtalya'nın dostluk ve yardımına güvenebileceğini; İngiltere, Yunanistan için daha iyi koşullar sağlamak amacıyla devletlerin müdahalesini sağlarsa, Kemalist'lere, hak iddialarını düşmanlarına zorla kabul ettirebilecek vakti sağlamak için, İtalya'nın, görüşmeleri uzatmaya çalışacağını bildiriyordu.

Görüşmenin sonuna doğru, Fethi Bey, Ankara yönetiminin, İtalya'ya, Anadolu'da ayrıcalık hakkı vermek yolundaki üstlenmesini doğruluyor; bu konudaki İtalyan dileklerini ayrıntılarıyla öğrenmeyi diliyordu. Schanzer, Türkiye'deki İtalyan temsilcilerinden bu konuda bilgi istediğini; bu alınır alınmaz bildirileceğini söylüyordu. Roma'dan Ankara'ya gönderilen 19 Eylül tarihli telyazısında şöyle deniyordu: "İngiltere, Bağlaşık'ların görüşlerini Türkiye'ye karşı kamçılarken, İtalya'yı bizden yana tutmak gereklidir. İtalya Dışişleri Bakanlığı, aracılar vasıtasıyla, İtalyan yardımına karşılık olarak bizden ekonomik çıkarlar istiyor. Bayındırlık ve maliye işleriyle ilgili projeleri ivedilikle buraya gönderiniz; aksi durumda, İtalya'yı yitireceğiz".[1685]

İngiliz, Fransız ve İtalyan hariciye nâzırları Curzon, Poincaré ve Sforza müşterek bir karara vardı ve hazırlanan nota, TBMM Hükümeti'nin İstanbul mümessili Hamid'e yarın verilecektir:

Üç müttefik Hükümet, Venedik'te veya başka yerde toplanacak konferansa tam yetkili temsilci gönderip göndermeyeceğini bildirmesini Ankara Hükümetinden rica ederler. Konferansın amacı, kesin barış antlaşmasını yapmak olacaktır.

Üç müttefik Hükümet, Türkiye'nin Meriç'e ve Edirne'ye kadar Trakya'yı geri almak arzusunu olumlu karşıladıklarını beyan ederler. Barış antlaşması yürürlüğe girer girmez askerlerini İstanbul'dan çekmeleri yolundaki güvencelerini yinelerler. Konferanstan önce Yunan askerinin saptanacak belli bir hattın gerisine çekilmesi için nüfuzlarını kullanacaklardır. Söz konusu çizgiyi saptamak üzere, Mustafa Kemal ile müttefik generaller arasında Mudanya'da veya İzmit'te bir konferans hemen toplanabilecektir.[1686]

*Yoğun ve hararetli tartışmalara rağmen **Curzon, Hükûmetine yazdığı telgrafta Poincaré ve Sforza ile yaptığı toplantı sonuçlarından tatmin olduğunu ve arzuladıklarının tamamını elde ettiğini** ileri sürdü. Curzon'a göre Poincaré Misâk-ı Millî'nin tamamının kabul edilmesiyle birlikte Türklerle masaya oturmaktan yana iken kendisinin çabalarıyla teklif Mudanya'da bir ön Barış Konferansı'na dönüşmüştü. 23 Eylül 1922 tarihli Müttefik notasının savaşı tek başına önlemeyeceğinin bilincindeki Curzon, Fransızların, tarafsız bölgedeki kuvvetlerini çekmesi konusunda Mustafa Kemal'i ikna edeceklerine dair teminatına güveniyordu*.[1687]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a *çok acele* ve *gizli* telgraf gönderdi: *Amiral Brock, Kemalistlerin Avrupa kıyısına geçmelerini önlemek amacıyla bütün gemileri Boğaz'dan uzaklaştırmak için aldığı talimatı gösterdi. Bütün gemileri Boğaz'dan uzaklaştırmak güçtür ve bunun İstanbul'a etkisini gözön ünde tutmak gerekir. Harington bunun şimdilik yapılmaması düşüncesindedir. Ben de bu talimatın tam uygulanmasının pek güç olacağını düşünüyorum. Haliç'te*

[1685] FO 371/7894/E 9939; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 268.

[1686] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXIII.

[1687] A. L. Macfie, *The Chanak Affair (September-October 1922)*, s. 329-330; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 418.

gemileri toptan yok etmek ise tehlikelidir.[1688] *Durum zarurî olarak günden güne değişmektedir. Krallık Hükümeti'nin umumî talimatına uyarak Amiral de Brock, General Harington ve benimle beraber bu mesele ile bütün kabiliyetimizle ve tam bir serbesti içinde meşgul olmamızı teklif ediyorum*.[1689]

Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Ahmed İzzet'in (Furgaç) İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold'a beyanatı: *Mustafa Kemal yeni bir hanedan kurmak niyetindedir.*[1690]

İngiliz Teğmen Naylor komutasındaki piyade birliği ile Miralay Zeki komutasındaki süvarî birliği Çanakkale Erenköy'de karşılaştılar. Naylor'un raporu: *Türk askerleri son derece dostça bir tutum sergiledi*ler, *tüfeklerini omuzlarında asılı tutarak namlularını yere çevirdi*ler.[1691]

Türk süvarî kıtaatı *bîtaraf* statüsündeki Çanakkale'nin Erenköy nam mıntıkasına 22 Eylül'de girmişti ve fakat aldığı talimat mucibince bugün geri çekildi.[1692]

> 23 eylül'de Türk süvarileri Müttefikler tarafından tarafsız bölge olarak kabul edilmiş olan yerlere girmiş, hatta bir İngiliz süvari birliğiyle karşı karşıya gelmişlerdi. Ancak Türk süvarileri, çarpışmak için niyyetli görünmüyorlardı, bu sebeple de omuzlarına astıkları silahlarının namluları yere bakıyordu.[1693]

Sabık sadrazam Damad Ferid Paşa, Rumbold'un *öğüdüne uyarak* Fransa'nın Nice şehrine muvasalat etmek üzere İstanbul'dan yola çıktı.[1694]

Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş), Mustafa Kemal'in İzmir'deki siyasî gizli görüşmelerini tenkid etti. Ne hariciye vekâleti ne meclis, mezkûr müzakerelerin mahiyetinden haberdar edilmemiştir. Hüseyin Avni, Mustafa Kemal'in başkumandanlık yetkilerini aştığını belirtmiştir:

> Efendiler; Hariciye Vekili Beyin [*Dr. Rıza Nur, bu vakit vekâleten Hariciye Vekilidir*] bir saatten beri verdiği malumatı yekun ettim, cihanın kendisiyle ve mukadderatiyle uğraşan bir milletin emellerini ta[t]min edecek bir mahiyette bulamadım. Sefirlerimizin verdiği adi havadis ajansları resmî bir mahiyeti haiz değildir. Yalnız birer imzaları haizdir. Anlaşılıyor ki Türkiye milletini temsil eden o mümessil beylerin temayülleri sokaklarda ve kahvelerde dolaşan ajans kâğıtları mahiyetinden başka bir şey değildir. Sonra vaziyeti siyasiyenin yekununu bilmiyorumdan ibarettir. Bizi tatmin eden şey Paşa Hazretlerinin İstanbul'a yazdığı bir muhtıra bir mektup ve mahiyeti malum olmayan bir şeydir. Siz Pelle'ye veyahut İngilizlere söyleyiniz ki; Türkiye B. M. Meclisi mukadderatını şu suretle tespit etmiştir. Siz söyleyiniz ki; biz İngilizlerin dolabına düşmiyeceğiz. Bu dolaba ehemmiyet vermiyeceğiz. Bunlar bin defa söylenmiş sözlerdir. Bunlar siyasî mahiyette söylenmiş sözler değildir. Sonra siyasî bir ağızdan çıkmış sözler de değildir, efendiler. Böyle üç dört sene kan dökmüş, Allah'tan başka kimseden imdat görmemiş…
>
> KILINÇ ALİ BEY (Gaziantep) - Hariciye Vekili burada yok
>
> HÜSEYİN AVNİ BEY (devamla) - Hariciye Vekili gibi bilmiyorum, diyen arkadaşa ben, hiç bir şey söylemem ki, bana ajansı tebliğ eden müvezzi mahiyetinde ifadede bulundular. Başkumandanın ifadesi de Hâmit Beyden gelen bir mektup da, siz şöyle söyleyin, böyle söyleyinden ibaret.
>
> Efendiler, cihan siyaseti vardır ve bir âlemdir. Sonra efendiler, bunun binlerce şubesi vardır. Böyle sellemehüsselâm bir millet nam ve hesabına söz söylenemez. Bir millet namına kimseye vesaiki tarihiye verilemez. Sonra insanlar ne kadar hayırlı iş görürse görsünler, yekdiğerine kademe kademe, herkese bir vazife verilmiştir. Hariciye Vekili Başkumandan olamayacağı gibi, Başkumandan da, Hariciye Vekili vazifesini yapamaz.

1688 FO, 371/7893/E. 8003; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 455.
1689 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 160.
1690 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 196.
1691 Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 419.
1692 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 196.
1693 David Walder, *Çanakkale Olayı,* 1970, s. 290; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, s. 203.
1694 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 196.

Ne kadar kudreti siyasiyeyi haiz olursa olsun, milletin siyasî ağzı ancak Hariciye Vekâletidir. Münasebatı hariciyedir, münasebatı siyasiye o kanaldan idare edilir. Yusuf Kemal Beye bir ordu teslim etmem. Evet; Hariciye de Paşa Hazretlerine, siyasatta bir söz söylemeye müsaade ve salâhiyet vermedikçe söz söylemek lâzım gelmez. Salâhiyet vermelidir. O vakit söyleyebilir. Bugün İzmir'de muhabere oluyormuş. İzmir'den buraya henüz muhabere tesis olunamamış imiş. İstanbul'dan bazı telgraf ve mektuplar geliyormuş ve ajanslarda da şu havadisler varmış. Ey muzaffer ordu; muzaffer millet! Bütün cihan bizimle uğraşıyor. Mehmed'in buğziyle kazandığı bu zaferi maazallah kaybetmeye mi, sarfedeceksiniz? Kuvvet ve kudretinizi kime verdiniz? B. M. Meclisi bu şeyi tatbik etti mi?

Efendiler; B. M. Meclisi için bu kâfi midir? Müjen diyor ki: eskiden Türkiye'de iki Hükümet vardı, şimdi, bugün üç Hükümet oldu. Vukubulan teşebbüs ve söylenen sözler bize daha iblâğ edilmemiştir. Ben bilmiyorum bir söz benim kulağıma girdiği halde Heyeti Vekilede Hariciye sandalyasında oturan bir zat nasıl bilmiyor, Hariciye Vekili o sandalyada nasıl oturuyor. Bir söz benim kulağıma girmeden, başkasının kulağına girerse ben orada oturmam. Otururum namerdim. Bizim Hariciye Vekâleti böyle şeylerden bîhaber mi olacak? Sonra bizim vekâleti meşruamızı haiz olan bu zat vazifemi yapıyorum mu diyecek?

OSMAN BEY (Kayseri) - Geldiğinde söyle…

HÜSEYİN AVNİ BEY (Devamla) – Ben Meclise söylüyorum, Meclisi Âli kudretine sahip olsun, rica ederim. İzmir'de bir müzakere oluyormuş, Hukuk Müşavirine naklediyor da ne müzakere edildiği Meclise arz edilmiyor. Ben hayret ediyorum, bunda Meclis kendisini nasıl tatmin ediyor. Avrupa'dan gelen adam kimdir? Bizden ne istiyor, ne söylüyor? Bize iblağ etmek için ihmal mi edeceğiz, bu nasıl vaziyet? Nasıl siyaset? B. M. Meclisi vekilleri vaziyeti siyasiye ve hariciyenin ne mahiyette olduğunu bilmiyorum demekten başka elinizden ne gelir, şahsiyeti maneviyenize diyorum. Ben de içinde dahilim, bilmiyorum. Efendiler, rica ederim herkes bu memlekette haddini hududunu bilmezse iş şirazeden çıkar. Memleketin âtisini yine müşkilâta sokarız. Onun için buradan giden arkadaşlarım[ı]z bize malumat vermek için gittiler. Onlarla biz muhabere edemiyoruz. Avrupa bizimle muhabere ediyor. Biz İzmir'le muhabere edemiyoruz. Dahiliye Vekili nerede? Hani bu Devletin postası… (Uyuyor sesleri.) Devlet milleti gönderiyor ve ordusunu sevkediyor da nasıl…

VEHBİ BEY (Karesi) - Muhabere başlamıştır Hüseyin Avni Bey..

HÜSEYİN AVNİ BEY (devamla) - Yirmi günden beri vaziyeti siyasiye hakkında bize haber yok.

REFİK BEY (Konya) - İnsan bize haber yok demeye sıkılır efendim.

HÜSEYİN AVNİ BEY (devamla) - Heyeti Vekile Reisi bana burada ne söylerse beyhude. Bugün onbeş gündür iş bitmiş. İzmir'e girilmiş ve onlar ne söylüyor, siz ne söylemişsinizdir diyorum. Belki gelmiş söylemiştir. Çünkü Hâmit Beyden gelen kâğıttan şu mana çıkıyor: "Son vaziyeti siyasiye budur, herkesin vazifesini kendisine tevdi edelim." Herkesin vazifesini kendisine tevdi ediniz. Herkes kendini ve kendi milletini düşünsün. Sonra bu muzafferiyetler sizi müşkilâta sokar. Bununla neşveyap olmayınız, Cenabı Hak herkesin hakkını verir. Fakat her [ş]eyden mukaddes olan kendi salâhiyetinizi…

MAZHAR MÜFİT BEY (Hakkâri) - Kimse söylüyorsunuz, bu derleri biz biliyoruz. Heyeti Vekileyi çağıralım da onlara söyliyelim.

HÜSEYİN AVNİ BEY (devamla) - Biz emrivaki karşısında ve müşkilât karşısında bulunmamak için bu günden söylüyorum ve söyliyeceğim, vazifemize müdahale ettirmiyelim. O hürmetler aksiye münkalip oluyor.

YAHYA GALİP BEY (Kırşehir) - Kimsenin verdiği yok.

HÜSEYİN AVNİ BEY (devamla) - Lütfen siz haber verin ne söylediler. Vadiyeti siyasiyeden, ve Hariciye Vekilinin onbeş günlük siyasetinden bizi lütfen tenvir buyurunuz. Ben ihmal etmiyorum. Meclis ve bu Hükümet ihmal edilmektedir. Bunun neticesi vahimdir, bu kadar söylüyorum.[1695]

[1695] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 820-821.

İzmir'deki Heyet-i Vekile Reisi Rauf (Orbay), Ankara'daki hükümete akşamleyin telgraf gönderdi. Buna göre Mustafa Kemal, Fransızların diplomatik teşebbüslerine güvenerek orduyu bîtaraf mıntıka sınırlarında frenlemektedir:

> Muzaffer ordumuz Misaki Millî ile muayyen olan millî gayelerimizi istihsal edinceye kadar vazifei vataniyesini kemali ehemmiyetle ifadan geri kalmıyacak ise de her vakit olduğu gibi bu safhada dahi vesaiti sulhiyeyi istimal etmesini ve silâha müracaat zarureti katiyesi olmadan ordumuzu tahrik etmemek Başkumandanlıkça vacibürriaya velmukaddes bir düstur ittihaz edilmektedir. Ahiren Paris'ten Başkumandana Franklen Büyyon imzasiyle varit iki telgrafnamede mumaileyhin iki güne kadar İzmir'e muvasalat edeceği bildirilmektedir. Cereyanı sulhtan Mösyö Franklen Büyyon'un elyevm Paris'te Mösyö Puankere ile, İngiliz Hariciye nazırı ve İtalya sefirinin Fransa Hükûmeti ile birlikte ittihaz edecekleri mukarrerat hakkında itayı malumat edeceği, vazifei resmiye ve itilâfcuyanesini deruhde eylediği tahmin olunmaktadır. Amali umumiyemizi tatmin edecek bilcümle siyasî teklifleri kemali ehemmiyetle nazarı dikkate almak lazimeden olduğundan mumaileyhin getireceği teklifatı berayı tetkik acizleri ile, Hariciye Vekili Yusuf Kemal ve ahiren Avrupa'da teşebbüsatta bulunmuş olan Dahiliye Vekili Fethi Beylerin İzmir'de temdidi ikametlerine zaruret hasıl olduğunu ve neticeden itayı malumat edileceğini arz ederiz.[1696]

Heyet-i Vekile Reisi Rauf ile TBMM Heyet-i Vekile Riyaseti arasında telgraf trafiği yaşandı. Mustafa Kemal siyasî müzakereler yürütmek için İzmir'de seyyar bir hükûmet ihdas ederken[1697]; Meclis de siyasî görüşmelerin Ankara'da cereyan etmesini ısrarla istiyordu:

> İzmir 23: Hukuk Müşaviri Münir [Ertegün] Bey, Franklen Büyyon ile görüşüldüğü zamanda tercümanlık etmek ve zabıt tutmak için istenilmişti. Franklen Büyyon'un muvasalatından evvel burada bulunması lâzımdır. Hemen hareketinin kendisine tebliğini rica ederim. Başkumandanlıktan icabedenlere emir verilmiştir.
>
> 2. Hâmit Beyden bugün Başkumandana gelen telgrafnamede Fransız askerinin çekilmesi için resmen emir aldıklarını ve İtalyanların da aynı emri aldığı istihabar eylediğini, ilâve ettiği bildiriyor. Bu gibi haberleri oraya da yazacağı tabiî olmakla beraber berayı malumat maruzdur. [İmza Heyet-i Vekile Reisi Rauf]
>
> Heyeti Vekile mukarreratı olmak üzere müzakeratı siyasiyenin Ankara'ya nakli hususunda Heyeti Vekile müttehidülrey bulunmaktadır. Meclisde ahiren vaki olan talep üzerine verilen izahat esnasında bu cihet muhtelif tarzlarda…… ve vaziyeti hazirai Hükümet noktai nazarından tamamen tatbik edilmiştir. Diğer taraftan orada vaki olacak teklifatın tetkiki ve bir neticeye raptı Heyeti Vekilenin kararıyle olacağından muhaberatın hali hazırı bu müzakeratın muhaberatla idamesi mümkün olamıyacağını gösterdiğinden Franklen Büyyon'un Ankara'ya gelerek müzakeratın burada cereyanı lâzım olduğunu ve binaenaleyh derhal merkeze avdet buyurulmasını, bu müzakerat esnasında Reis ve Başkumandan Paşa Hazretlerinin de müddeti muvakkate için de bulunmalarını zarurî ad ve telakki ettiğimizi arz ederiz. Mamafih müzakeratı ibtidaiyei sulhiyenin İzmir'de icrası teklif ve tarafımızdan teklifi vaki kabul ediliyorsa bu müzakerata mürahhas olarak bulunacak zevatın Heyeti Vekilece tayin edileceği ve her vakit ki gibi Meclisce tasvibi icabedeceğinden o cihetin işarı rica olunur.
> [İmza Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyet-i Vekile Riyaseti]
>
> Malumu âlileri olduğu üzere İzmir'e hareketimizden maksat Başkumandan Hazretleriyle vaziyeti harbiye ve siyasiyeyi tetkik ve neticei tetkikatı Heyeti Vekile ve Meclise arz etmek idi. Evvelki telgrafnamede arz ettiğimiz veçhile buraya vüsulümüzde doğrudan doğruya bir dost sıfatiyle Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine bir telgraf çekmiş olan Franklen Büyyon'un İzmir'e gelmek üzere bulunduğu anlaşıldığından ve sebebi vürudu da buraya azimetleri icabeden vaziyeti siyasiye ve hariciyemizle mutlak olarak alâkadar olduğu kaviyyen memul bulunduğundan Hariciye Vekili Yusuf Kemal ve Avrupa'nın son siyasî kararlarına vakıf bulunan Dahiliye Vekili Fethi Beyefendi ile intizara mecburiyet gördük. Aksi takdirde seyahatımızdan maksut olan şeyden istifade edilemezdi. Ancak Franklen Büyyon'un Ankara'ya kadar seyahatının muvafık olup olamıyacağının mumaileyhin buraya muvasalatında anlaşılacaktır. Sulh için henüz bir taraftan teklif edilmiş değildir. Şu halde murahhas

[1696] Heyeti Vekile Reis Vekili ve Şeriye Vekili Abdullah Azmi Efendi'nin meclis kürsüsünden mebuslara beyanatı, T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 25 Eylül 1338-1922, Cilt 3, s. 824-825.

[1697] Örneğin Lazistan mebusu Ziya Hurşit meclis gizli celsesinde şu cümleyi sarf etmiştir: "Hangi Heyeti Vekile? Buradaki mi, yoksa İzmir'deki mi?" T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 25 Eylül 1338-1922, Cilt 3, s. 827.

meselesi mevzubahis olamaz. Franklen Büyyon İtilâf Devletleri namına bir teklifte bulunursa temhidatı evveliyede bulunarak malum metalibi milliyemize muvafık görülürse berayı tetkik bittabi evvelâ Heyeti Celilei Vekileye ve Meclisi Âliye arz edilecektir. Başkumandan Hazretleri rüfekayı kirama ve bilumum Meclisi Âli azayı muhteremesine kalbî ve samimî selam ve temennilerini tekdim eyler. Bir an evvel Ankara'ya gelmek emelinde bulundukları ve fakat bugünkü vaziyet henüz arzuyu şedidelerini tatmine müsait bulunmadığını, inşalallah Franklen Büyyon ile görüşülmesini müteakip birlikte Ankara'ya avdeti mümkün olacağından kuvvetle ümitvar bulunduğumu ve intizar olunan zatın buraya vüsulüne kadar bizim burada bulunmaklığımızın menafii memleket noktai nazarından zarurî olduğunu arz ederim. [İmza Heyet-i Vekile Reisi Rauf][1698]

İzmir'in kurtuluşu üzerine İstanbul'da Fatih Camisi avlusunda zafer şenliği.
(*L'Illustration*, 23 Eylül 1922)

Fotoğraf. *İzmir'in kurtuluşu üzerine İstanbul'da Fatih Camisi avlusunda zafer şenliği* (Şimşir, 2016, s. 528).

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *İngiliz Hükümeti Türklerle bir çatışma içerisine girmek istemediğini bildir*miştir.[1699]

İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *İkinci Destroyer Filosu'ndan hızlı kruvazörler olan "Caledone", "Capistort" ve "Curacao" ve uçak gemisi "Argus" geçici olarak gözetim görevi yapmak amacıyla Akdeniz'e ve Cebelitarık'ın savunmasında görev alan destroyerler ise Doğu'ya doğru yola çıkmıştı*r.[1700]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Fransız donanmasından da bir filo Doğu'ya gönderilmiştir ancak Fransız Hükümeti, Poincare'in "Türklere karşı ne bir asker, ne bir gemi ne de başka bir şey" tezini savunmaya devam ediyor*.[1701]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Fransız Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'dan Çanak'taki İngiliz ordularıyla bir temasa girmekten kaçınmasını talep etmişlerdir. General Pelle ve Amiral Dumesnil'e de Kemal Paşa'nın*

[1698] Hariciye Vekâleti Reis Vekili Doktor Rıza Nur'un meclis kürsüsünden izahatı; T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, 25 Eylül 1338-1922, Cilt 3, s. 825-826.
[1699] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 516.
[1700] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 516.
[1701] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 516.

Türk ordularının Çanak'a [bugünkü Çanakkale şehrinin Anadolu yakasına] *saldırmalarının yaratacağı tehlikeyi fark etmesini sağlamaları emredilmiştir.*[1702]

24 Eylül 1922. İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Çanakkale'deki İngiliz kıtaatı kumandanı Miralay Shuttleworth'a telgraf göndererek *Müttefiklerle Mustafa Kemal arasında bir müzakere ihtimali doğduğu bir anda, gereksiz şiddet eylemine girişilmemesini istedi*.[1703]

Rumbold, Curzon'a telgraf gönderdi. Buna göre; Rumbold, Yunan Fevkalâde Komiseri Kalogeropulos'la mülakat etmiştir. *Yunan yetkililer, Marmara Denizi'nde bulunan Averof kruvazörünü İstanbul'a göndermeye karar* vermişler. *Rumbold, Yunan Yüksek Komiseri'ne bunu asla istemediklerini ve böyle yapıldığı takdirde takviye yapmama konusunda Türklere verdikleri taahhütlere aykırı davranmış olacaklarını bildir*ir. *Ayrıca bu eylem, Yunanların İstanbul'u bir donanma üssü gibi kullandıklarına dair Türk iddialarını da haklı çıkaracakt*ır. *Yunan Yüksek Komiseri, bunları Hükumetine ileteceğine söz verse de ertesi gün Averoff İstanbul'a gel*ir. *Bu eylemin mevcut şartlar dikkate alındığında provokatif bir eylem olduğunun bilincindeki Amiral Brock ve Rumbold, Averof'un geri dönmesi için temaslarda bulunulmasını Hükûmetlerinden* istiyorlar.[1704]

Koloniler Nâzırı Winston Churchill'in heykeltraş kuzeni Bayan Clare Sheridan, *Mustafa Kemal'in heykelini yapmak üzere İzmir'e gitti*. Sheridan; *Lenin, Stalin, Troçki ve Alman Cumhurbaşkanı Ebert'in de heykelini yapmıştı*.[1705]

Paris'deki İngiliz Büyükelçi Lord Hardinge, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Ankara'ya yapılan ortak çağrıyı Fransız basını sevinçle karşıladı. Curzon'un uzlaşıcı tutumu övülüyor. Lloyd George'un ters demeci ise eleştiriliyor. "Temps" gazetesi hâlâ güçlükler bulunduğunu belirtiyor ama iyimser. "Journal des Débats" Türkiye'nin eskisinden daha güçlü olacağına üzüntüyle değiniyor*.[1706]

Anadolu'dan çekilen Yunan *subaylar tarafından* Kral Konstantin aleyhine *örgütlenen askerî isyan*, Midilli ve Sakız adalarında başladı. *İhtilalin başına Albay Gonadas getirildi*. *Venizelosçu subayların ayaklanması kısa sürede Selanik ve Atina'yı da saracak, Kral Konstantin,* 27 Eylül'de *tahttan vazgeçmek zorunda kalacaktır*. *Ayaklanma 4 gün önce Albay Plasuras'ın önderliğinde başlamış, önceki gün Plasuras'ın başkanlığında üç kişilik bir ihtilal komitesi kurulmuştu*.[1707]

Almanya'da intişar eden *Berliner Tageblatt* gazetesi, İtalyan tarihçi Guglielmo Ferrero'nun makalesini iktibas etti. Ferrero, *Yakın Doğu buhranı hakkında pek ümitsiz. Müslümanların taarruz ruhunun Anadolu'dan sonra Filistin, Irak, Hindistan, Mısır ve Kuzey Afrika'ya intikal edebileceğini, bu durumda İngiltere'den başka Fransa'nın ve İtalya'nın da yakında İslamlara karşı uzun ve kanlı bir savaşa tutuşabileceklerini ve sonuçta, Asya ve Kuzey Afrika'nın bir kısmının Avrupa'nın elinden çıkacağını*

1702 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 522-523.

1703 David Walder, *Çanakkale Olayı*, s. 292; Aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 699.

1704 Rumbold'dan Curzon'a 24 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 576; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 433.

1705 Anita Leslie. (1977). *Clare Sheridan: Her Tempestuous Life with Jennie Churchill, Mussolini, Lenin, Charlie Chaplin, Trotsky, Winston Churchill, and Others* (p. xiii, 199). United States of America, New York: Doubleday & Company; Fatih Bayhan & Mehmet Sadık Öke. (2011). *Teyzem Latife: Atatürk'le Geçen Bir Ömrün Saklı Kalmış Hikâyesi* (3. baskı) içinde (s. 123). İstanbul: Pegasus Yayınları; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 701.

1706 FO, 424/254, s. 333, No. 613; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 455-456.

1707 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 700.

söylüyor.[1708] Bu bağlamda, Müttefiklerin Mustafa Kemal'e gizli ve alenî yardımları semere verecek; *Müslüman taarruz ruhu*nun önü kesilecektir.

TBMM Hükümeti'nin İstanbul mümessili Hamid, TBMM Hariciye Vekâletine Müttefik hariciye nâzırlarının müşterek notasını telledi:

> İzmir'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine; Ankara'da Hariciye Vekâletine: Bugün vakti zevalde, Fransa Devleti fahimesi fevkalâde komiseri Jeneral Pelle tarafından bendenize tevdi edilen nota berveçhi a[ti] maruzdur. Vüsulünün işarını istirham ederim; ferman.
>
> "Üç müttefik Hükümet salâhiyeti tammeyi haiz bir mümessili Venedikte veya sair bir mahalde vukubulacak bir içtimaa balâteahhur göndermeğe muvafakat edip etmiyeceğini kendilerine işar eylemesini Büyük Millet Meclisi Hükümetinden rica ederler. Bu içtimaa Türkiye mümessilleriyle beraber Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp, Hırvat ve İslovan devleti ve Yunanistanın mürahhasları dahi meduv bulunacaklardır. Bu içtimaa alâkadar Hükümetler tarafından tertibatı lâzıme alınır alınmaz vuku bulacaktır. İçtimaın gayesi Türkiye ile Yunanistan ve Düveli Müttefika arasında bir muahedei sulhiyei katiyenin müzakere ve akdi ile iştigal etmek olacaktır. Üç müttefik devlet, Türkiye'nin Meriç ve Edirne'ye kadar Trakya'yı tekrar tesahüp arzusunu hüsnü nazarla telâkki eylediklerini beyan için bu fırsatı vesile ittihaz ederler. Müzakeratı sulhiye esnasında, Ankara Hükümeti, Düveli müttefikanın muvakkaten bîtaraflığını ilân ettikleri mıntakaya, ordusunu göndermemesi şartiyle, üç devlet konferansta, mezkûr hudutların Türkiye'ye verilmesini maalmemnuniye müdafaa edeceklerdir. Esasen şurası mukarrerdir ki muahededе; Türkiye ve komşularının menafiinin vikayesi, sulhün muhafazası için, bilâhare tayin edilecek bazı menatıkın gayrı askerî bir hale vaz'ı, Türk hâkimiyetinin muntazam ve muslihane bir surette yeniden teessüsünün istihsali ve nihayet Cemiyeti Akvamın himayesi altında Boğaziçinin serbestisini ve ırk, din ekalliyetlerinin emniyeti için muahededе bilittifak tedabir ittihaz edilecektir. Zaten üç devlet Türkiye'nin Cemiyeti Akvama dühulünü memnuniyetle müdafaa edeceklerdir. Muahede mevkii icraya vaz olunur olunmaz İstanbul'daki Müttefik kıtaatının geri çekilmesi hakkında geçen martta verilmiş olan teminatı tekrarda üç Devlet müttefiktir. Üç Hükümeti müttefika konferansın küşadından evvel Türk ve Yunan memurini askeriyesi ile bilitilaf Müttefik Hükümetler jeneralleri tarafından tespit edilecek olan bir hat üzerine Yunan kuvvetlerinin çekilmesini temin etmek üzere nüfuzlarını istimal edeceklerdir.
>
> Bu müdahale mukabilinde Ankara Hükümeti, ne konferanstan evvel ve ne konferans esnasında muvakkat bîtaraf ilân olunan mıntıkalar dahilinde asker göndermemeği, ne boğazları ve ne de Marmara denizini geçmemeği taahhüt edecektir. Yukarıda mevzubahis olan hattı tayin ve tespit için Mustafa Kemal ile Müttefik jeneraller arasında Mudanya ve İzmir'de derhal bir içtima vukubulabilir. Müttefik Hükümetler davetlerinin semi itibare alınacağına ve bütün insaniyeti mütemeddinenin arzukeş bulunduğu bir sulhün tesisi için müttefikleri ile olduğu gibi Türkiye ile de teşriki mesaî edeceklerine kanidirler.
>
> Paris, 23 Eylül 1922
> Puankara — Gürzon
> Hof — Keybiston[1709]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Müttefikler, 23 Eylül gecesi Türkiye'ye bir davetiye göndererek, Ankara Hükümeti'nin Venedik'te veya başka bir şehirde yapılacak bir barış konferansı üzerine uzlaşmak amacıyla resmî bir temsilci göndermesini talep etmişlerdir*. *Kemalistler, müzakereler boyunca tarafsız bölgeyi ihlal etmezlerse, müttefikler, Meriç ve Edirne'ye kadar Trakya'nın Türkiye'ye katılmasına sıcak bakacaklardır*.[1710]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Lloyd George, Çanakkale ve İstanbul boğazlarındaki askerî ve bahrî hareketliliğe ilişkin gerekçelerini 23 Eylül'de açıklamıştır. Buna göre, İngiliz Hükümeti'nin aldığı*

[1708] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 702.

[1709] Hariciye Vekâleti Reis vekili Doktor Rıza Nur'un meclis kürsüsünden izahatı; T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 25 Eylül 1338-1922, Cilt 3, s. 826-827. Urfa mebusu Bozan Bey, 23 Eylül tarihli Müttefikler notasındaki mühim bir yokluğa dikkat çekmiştir: "Musul için bu notada bir şey yoktur." T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, c. 3, s. 828).

[1710] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 368.

tedbirlerin temel amacı, savaş sırasında serbestliğin kaybolduğu Çanakkale ve İstanbul boğazlarının (bu nedenle Rusya savaştan çekilmiş ve Romanya mağlup olmuştur) serbestliğini korumaktır. Türkiye ile barış antlaşması imzalandığında konulacak olan ilk madde boğazların serbestliği olacaktır. Curzon ise yaptığı açıklamada, İngiltere'nin tavrının diğer bir nedeninin Anadolu'daki savaşın Avrupa'ya sıçramasını engellemek olduğunu belirtmektedir. İngiltere, tarafsız bölgelerden çekildiğinde Boğazların serbestliği bozulacaktır ve silahsız gemiler güvenliksiz kalacaktır. Curzon, sözlerini yeni bir Cebelitarık aramadıklarını ve sadece 1918 yılında izlenen politikanın devam etmesini istediklerini söyleyerek sonlandırmıştır.[1711]

25 Eylül 1922. Başkumandan ve TBMM Reisi Mustafa Kemal, *Tevhîd-i Efkâr* gazetesine *Misâk-ı Millî ahkâmı haricine çıkılmayacağını* vurgulayarak bir beyanat verdi: *Başlıca sulh şeraitimiz, [Misâk-ı Millî]de mündemicdir. Fakat [Misâk-ı Millî] hutut-ı esasiyeyi tayin etmekdedir. Teferruat muhtevî değildir. Teferruata aid şartlarımızı şimdiden söylemek bîlüzumdur. Esasları istihsal etdikden sonra onları da görüşürüz.* [..] *Boğazlar meselesindeki nokta-yı nazarımız Boğazları açmakdır*. [..] *Bence musalaha derhal tesis etmelidir. Buna hiçbir mani yokdur. Fakat musalaha iki taraflı olur.*[1712]

Sakız ve Midilli'de askerî bir ihtilal başlatan Yunan kuvvetleri*, savaş gemilerinin refakatinde Pire'ye hareket ettiler*.[1713] Anadolu'dan tahliye edilen Yunan erkân-ı harblerin 12 Adalar'da Kral Konstantin aleyhine ihtilâl cuntasını olgunlaştırması ve dahi 27 Eylül'de hükümet darbesi gerçekleştirmeleri, ayrıca dikkat çekicidir. Türk ordusunun esir aldığı Yunan subaylar, kâmilen kralcı subaylar olmalı.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a 461 numaralı telgraf gönderdi: *2000 kişilik bir Türk süvari kuvveti Erenköy'de göründü. Bunları tarafsız bölgeden geri çekmesini Mustafa Kemal'e duyuruyoruz. Yoksa Harington bunları geri çevirecek*.[1714] Rumbold, Curzon'a 840 numaralı bir başka mühim telgraf daha telledi:

> İzzet Paşa'yla görüştüm. İstanbul'da sükûnun korunmasını, Rumlarla Ermenilerin tutuklanmasını istedim. İlgilenmeye söz verdi. İstanbul'da 20.000 kadar silahlı Türk var sanıyoruz. Patrik de 20.000 silahlı Rumu emrimize verebileceğini yazıyla bildirdi. İzzet Paşa, İstanbul'da 300 polis ile 300 jandarma bulunduğunu söyledi.
>
> Daha sonra Padişah'ın mevkii meselesine döndük. İzzed Paşa, Zat-ı Şahanenin vekayiin gidişatına mütevekkil olduğunu ve ihtiramı hak eden bir vakarla hareket ettiğini söyledi. İzzed Paşa, Padişah'a merbutiyetinin hususî bir sebebi olmamasına rağmen, Zat-ı Şahane'nin tavrından oldukça mütehassis bir şekilde bahsetmiş ve Padişah'ın elân Osmanoğlu Hanedanı'nın en iyi mensubu olduğunu söylemiştir. Yine de Zat-ı Şahane'nin pek çok düşmanı vardı ve İzzed Paşa'ya göre Padişah'ın ahvalinin nâzik olduğu sonucunu çıkardım. Zat-ı Şahane, epeyce ihtirasları olan Mustafa Kemal'in, Osmanoğlu Hanedanı'nı bir kenara bırakıp kendi şahsında yeni bir hanedan kurabileceği fikrini tetkik ettiydi. Mustafa Kemal, Osmanlı hanedanını devirip yeni bir hanedan kurabilir.[1715]

1711 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 516-517.

1712 Tevhîd-i Efkâr, 26 Eylül 1338-1922, Numero 3494-466, *Başkumandanın İzmir Muhabir-i Mahsusumuza Beyanatı*, s. 2.

1713 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 703.

1714 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXX.

1715 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXXI, 550. İstanbul âdetâ karmakarışık bir ahval arz ediyordu. Korgeneral Harington, Kraliyet Hava Kuvvetleri Kumandanı Mareşal Trenchard'a gönderdiği bir telgrafnamede şunları yazıyordu: "Şimdiye kadar gördüğüm en başıbozuk savaş bu. Yetmiş iki buçuk milletin diplomatları, askerleri, denizcileri, Yunanlılar, Türkler, türlü dinsizler ve Bolşevikler bir arada ve koca şehir gelmiş geçmiş en azılı şeytanların buluştuğu iğrenç bir kalabalıkla dolmuş. Bana gönderdiğiniz birliklere göz kulak olmak için elimden geleni yapacağım." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 305.

Rumbold, Curzon'a 612 numaralı telgraf gönderdi. *Üç Müttefik Yüksek Komiserleri de Averof'un İstanbul'a gelmesinin "provokasyon kaynağı olacağını" düşünüyor. Ayrıca Averof'un İstanbul'da bulunması Rumlara karşı hareketlere yol açabilir*.[1716]

Hariciye Nâzırı Curzon, Rumbold'a talimat verdi: Yunan *Averof harb gemisi İstanbuldan çıkarılmalıdır*.[1717]

Curzon, Atina'daki İngiliz Ortaelçi Lindley'e telgraf gönderdi. *Yunan Hükûmeti'nin savaş gemilerini İstanbul'dan çekerek buradaki deniz üslerini tamamen kapatmasını* istiyor.[1718]

Curzon, Fransız Hariciye Nâzırı Poincaré'yi *Kemal üzerindeki iyi etkisini, onu konferansın toplanmasını engelleyebilecek bir faaliyetten alıkoyması için kullanmaya davet etti. Bay Franklin-Bouillon, Bakan Poincare tarafından seçilen elçiydi ve bu amaçla hemen İzmir'e gönderildi*.[1719] Ajan *A.H.206* Doktor Nihad Reşad (Belger) ile görüşen Paris'teki İngiliz Büyükelçi Hardinge, Hariciye Nâzırı Curzon'a zata mahsus ve mahrem telgraf gönderdi: *Nihat Reşad'le görüşüldü. Konferans çağrısını Mustafa Kemal'in kabul edeceğini söyledi. Franklin-Bouillon'un İngiliz çıkarları için tehlikeli olduğunu belirtti ve güvenilir bir kişiyi İzmir'e göndermemizi telkin etti. Kendisi* [Nihad Reşad] *Londra'ya geçmek istiyor. Onunla görüşseniz iyi olur*. Hardinge Curzon'a 480 numaralı başka bir telgraf daha gönderdi: *Franklin-Bouillon'un, Mustafa Kemal ile görüşmek üzere İzmir'e hareket ettiğini duyuran bir bildiri "Temps" gazetesinde yayınlandı*. [1720]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı mahrem muhtıra kaleme aldı: *Yakın Doğu bunalımı: Sovyet Hükümeti, Ankara'yı desteklemek üzere askeri ve diplomatik önlemler düşünüyor. Troçki ve Buharin, doğu Avrupa'ya karşı askeri harekât istiyorlar; Çiçerin bu fikre karşı çıkıyor. Henüz kesin bir karar verilmiş değil. Ama askeri hazırlıklar sürüyor. Kemalistler, motorlarla Zonguldak'tan Trakya'ya asker taşıyorlar*.[1721]

TBMM Hükümeti Paris mümessili Ahmed Ferid (Tek), TBMM Hariciye Vekâleti Vekili Doktor Rıza Nur'a mahrem telgraf gönderdi. Bu telgraf, İngiliz istihbaratı tarafından ele geçirildi. Vesikanın mahfuz bulunduğu arşiv, Lloyd George'nin şahsî evrakıdır, bu vechile, doğrudan doğruya Lloyd George'ye bağlı istihbarat birimi tarafından deşifre edildiği söylenebilir. Ahmed Ferid, *İngiltere'nin her noktada ödün verdiğini ve Mudanya Konferansıyla ilgili önerinin daha çok İngilizlerin onurunu kurtarmak için öne sürüldüğünü bildiriyor*.[1722]

TBMM Hükümeti gayr-ı resmî mümessili İngiliz ajanı A.H.206 Doktor Nihad Reşad (Belger), Paris'de, İngiliz Büyükelçi Lord Hardinge'yle mülakat ediyor. Nihad Reşad, Mustafa Kemal'in *sunulan konferans fırsatını ve şartlarını kabul edeceğine dair ifadeler kullandı*. Franklin-Boullion'un *Mustafa Kemal'le görüşmesinin İngiliz menfaatleri açısından çok tehlikeli olacağına dair telkinlerde de bulunmuş olduğunu* vurguladı. *Ankara'da mütarekeye Fransızların çabalarıyla ulaşıldığı şeklinde bir intiba uyanacağını* belirtti. Nihad Reşad, *İngilizlerin Anadolu'ya, -Türkler tarafından güvenilen Aubrey Herbert gibi- güvenilir bir temsilci göndermelerini* istiyor, *kendisinin de Londra'ya geçerek Curzon ile görüşmesini*

1716 Rumbold'dan Curzon'a 25 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 612; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 433.

1717 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 196.

1718 Curzon'dan Lindley'e 25 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 619; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 433.

1719 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922,* 2011, s. 59.

1720 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXX.

1721 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXXI.

1722 *Lloyd George's Files*, 209/3; Aktaran: SalâAhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 275.

öneriyor. Lord Hardinge, *bu sözlerden etkilen*miştir. Hardinge, *Franklin Bouillon'dan önce Henderson'un Mustafa Kemal Paşa ile görüşebileceğini belirtiyor*.[1723]

İkdam gazetesi: *Müttefikler, Trakya ve İstanbul'un Türkiye'ye iadesini kabul ediyorlar. Boğazlar serbest olacak, askerlikten tecrit edilecek, ancak konferanstan önce ve konferans sırasında tarafsız mıntıkadan tecavüz edilmemesini talep ediyorlar*.[1724]

İngiliz Hükümeti, Rumbold'un 23 Eylül tarihli teklifini kabul etti, Mudanya Konferansı hakkında Amiral Brock, General Harington ve Horace Rumbold heyetine *Krallık Hükümeti'nin umumî talimatı* çerçevesinde *tam bir serbestî* verdi.[1725]

26 Eylül 1922. Rumbold Hariciye Nâzırı Curzon'a zata mahsus mahrem telgraf gönderdi. *Nihai zaferi sonrasında Mustafa Kemal'e kutlamalarını göndermesi için* Padişah'a *"baskı" yapılmıştır*; *ama o kutlamayı reddetmiştir*.[1726]

Rumbold, Curzon'a 625 numaralı telgraf gönderdi. *Amiral Brock, Averof'un İstanbul'a ulaşmasından sonra Yunan askerî nakliye gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Marmara'nın kuzey kıyılarına doğru gittiğini istihbar alıyordu. Bu gemilerin Trakya'ya asker ve cephane taşıdığını bilen Brock tarafsızlık ilkelerini Yunanistan'a da uygulama vaktinin geldiğini düşünüyor. Bu düşünceyle Brock, Marmara Denizi'ne gidecek Yunan nakliye gemilerinin alıkonmalarına yönelik bir talimat ver*miştir.[1727]

Lord Curzon, Paris'teki İngiliz Büyükelçi Hardinge'ye 326 numaralı muaccel muhtıra gönderdi: *Nihad Reşad'ın Londra'ya gelmesi uygun. Mustafa Kemal'e birisini göndermemiz ise uygun değil*.[1728] İlginçtir, başka bir kaynakta ise tam tersi bir belge ve içerik mevzubahistir. *Aslında Curzon da Mustafa Kemal'e bir temsilci göndermek niyetinde*dir ve Nihad Reşad tarafından *yapılan teklife olumlu yaklaşıyor*.[1729]

Hardinge, Curzon'a 481 numaralı telgraf gönderdi: *M. Poincaré, Pellé'ye ve Dumesnil'e talimat yolluyor. Askerini tarafsız bölgeden geri çekmesi için Mustafa Kemal nezdinde girişimde bulunacaklar. Poincaré ayrıca Anadolu kıyısında müttefik askeri bulundurmanın sakıncalı olduğu görüşünü size iletmemi istedi*. Hardinge, Curzon'a 482 numaralı bir başka telgraf daha gönderdi: *Poincaré'nin söyledikleri pek haksız değil. Harington ile Mustafa Kemal arasında her iki tarafın da tarafsız bölgede asker bulundurmayacağı yolunda bir anlaşma yapılırsa tehlike savuşturulmuş olur*.[1730]

Atina'daki İngiliz Ortaelçi Lindley, Curzon'a telgraf gönderdi. *Baskılar karşısında Yunan Hükûmeti, ihtiyaç halinde İstanbul'daki Yunan subaylarını nakledecek iki torpido bot ve destroyer dışındaki bütün deniz kuvvetlerinin çekilmesi için İstanbul'daki temsilcilerine talimat* vermiştir.[1731]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı muhtıra kaleme aldı. Ankara'daki Sovyet Rus Büyükelçi Aralov'un Moskova'ya gönderdiği 25 Eylül tarihli telgraf ele geçirilmiştir. Mezkûr telgrafta belirtildiğine göre

---

1723 Hardinge'den Curzon'a 25 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 616; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 426-427.

1724 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 705.

1725 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 160.

1726 *Rumbold Yazışmaları*, No. 11, 26 Eylül 1922. Rumbold'tan Curzon'a, "Gizli ve kişisel"; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 218.

1727 Rumbold'dan Curzon'a 26 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 625; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 434.

1728 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXXIII.

1729 Curzon'dan Hardinge'e 26 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 643; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 427.

1730 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXXIII.

1731 Lindley'den Curzon'a 26 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 648; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 433.

TBMM Sinob mebusu Doktor Rıza Nur, bîtaraf statülü Boğazlar mıntıkasının işgal edilmesi hususunda gizli bir karar alındığını ihbar etmiştir. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf (Orbay), Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) ve Müdafaa-yı Hukuk Grubu reisi Ali Fuad (Cebesoy), bu kararın geri alınması için Mustafa Kemal'in İzmir'deki karargâhına doğru hareket etmişlerdir. Aralov ise *Dostlarımız, Mustafa Kemal'e gönderdikleri telyazısında, onların etkisine kapılmaması için onu uyarmıştır* diyerek Rauf-Ali Fuad-Yusuf Kemal teşebbüsünün izale edilmeye çalışıldığını bildirmiştir. Yusuf Kemal'in yokluğunda ise Hariciye Vekâletine Rıza Nur vekâlet etmektedir. TBMM İstanbul mümessili Hamid (Hasancan) 24 Eylül'de Mustafa Kemal'e telgraf göndermiş ve Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé'nin "olay çıkarılmaması öğüdü"nü iletmiştir.[1732]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington, İngiliz Harbiye Nezâretine 2463 numaralı fevkalâde mahrem telgraf gönderdi: *Hamid Bey'den Mustafa Kemal'e tel: General Pellé, 2000 süvarimizin Erenköy'den geri çekilmesini rica etti*.[1733]

General Harington, *bir akşam gazetesine* beyanat verdi: *Bir hadise karşısında kalabileceğimizi düşünmek bana elîm geliyor. Fakat Mustafa Kemal Paşanın itidaline ve soğukkanlılığına pek fazla istinad ederek böyle bir hâle maruz kalmayacağımızı ümid ediyorum. Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek benim için pek ziyade mucib-i memnuniyet olacakdır. Müşarileyhin sahib-i seciye, azminde sabit ve mutedil bir zat olduğunu söyleyebilirim. Müttefikîn ceneralleri ile birlikde müşarileyhe mülakî olacağımız günü sabırsızlıkla beklemekde olduğumu saklamayacağım*.[1734]

Tümgeneral T. O. Marden, Çanakkale'ye muvasalat ederek mıntıka kumandanlığını General Shuttleworth'dan devraldı.[1735]

Paris'teki İngiliz Büyükelçi Hardinge, Hariciye Nâzırı Curzon'a 484 numaralı telgraf gönderdi: *Pellé Hamid Beyi görmüş. Tarafsız bölgeden askerini çekmesi için Mustafa Kemal'e mesaj iletilmiş. Quai d'Orsay'de Fethi Beye de aynı şeyler söylenmiş. Fethi Bey bölgeye İngiliz takviyesi gönderilmesinden yakınmış*.[1736]

Sabah gazetesi ehemmiyetli bir haber neşretti. Buna göre bîtaraf mıntıka Erenköy kariyesinde Türk süvarî müfrezesi ile İngiliz süvarî devriyesi karşılaşmış lakin rütbelilerden başlayıp kumandanlara merfu muhabereler gerçekleştirilerek kriz çıkması engellenmiş ve uzlaşılmıştır:

> Orora [Aurora] gazetesi İngiliz erkân-ı harbiyesinden âtîdeki malumatı almışdır: "Son otuz altı saat zarfında Şark-ı Karîb vaziyeti ziyadesiyle değişmişdir. Çanakkale bîtaraf mıntıkası belki de istenilmeyerek ve bilinmeyerek tecavüz edilmişdir. Bu tevacüz hadisesi şu veche ile vuku bulmuşdur:
>
> Eylülün 23ncü cumartesi günü akşam saat beş raddelerinde Çanakkale kasabasının cenub-ı garbî cihetinden takriben on mil uzakda bulunan Erenköy kariyesi havalisinde bir İngiliz süvarî müfrezesi istikşafat icra ederken takriben bin yüz kişilik Türk süvarî müfrezesine tesadüf etmiş ve onu tevkife davet ederek vakıayı Çanakkale İngiliz Kuvâ-yı Askeriyesi Kumandanına işar eylemişdir.
>
> İngiliz kumandanı da Çanakkale Mutasarrıfına müracaat etmiş, Türk müfrezesi kumandanına telefon ederek kendisine bîtaraf mıntıkayı tecavüz etmiş olduğunu, geri çekilmediği takdirde bu yüzden husule gelecek müsademe netayicinin kamilen uhdesine terettüb edeceğini tefhim etmesini teklif eylemişdir. Türk kumandanı da cevaben talimat almak içün keyfiyeti Ezineye işar edeceğini söylemiş. [Ezine şimdi bîtaraf mıntıka dahilinde değildir] Bilahare beyaz bayrak ile İngiliz kumandanının bir mümessili nezdine giderek mülakat etmek

[1732] Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 271.
[1733] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXXIV.
[1734] Tevhîd-i Efkâr, 27 Eylül 1338-1922, Numero 3495-467, *Ceneral Haringtonun Vaziyet Hakkında Beyanatı*, s. 1.
[1735] Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 421.
[1736] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXXIV.

talebinde bulunmuşdur. Taleb-i vâki kabul edilmiş ve dün sabah saat altıda (كه فز) köprüsünde Türk kumandanıyla bir İngiliz zabiti arasında bir mülakat vukuu takarrür etmişdir.

Dün gece gazetenin basıldığı zamana kadar bu mülakat neticesi hakkında Çanakkaleden İngiliz karargâhına hiçbir haber varid olmamışdır. Ancak öteden beriden alınan malumatdan Türk kumandanı havali-yi mezkure bîtaraf mıntıka dahilinde bulunduğuna vakıf olmadığı anlaşılıyor. Türk müfrezesi müsellahan geri çekildiği takdirde İngiliz kıtaatının müdahale etmeyeceği âşikâr olduğu gibi son haberlere göre bîtaraf mıntıkaya diğer bir tecavüz vuku bulmamış ve Türk süvarî müfrezesi katiyen ilerlememiş olduğundan pek yakında herhâlde geri çekileceği memuldür. Aksi takdirde Çanakkale İngiliz Kumandanı mezkur müfrezeyi cebren teb'id edecek ve böyle bir hareketden tehaddüs edecek bütün neticeler de Ankara Hükümetine raci olacakdır."

-Sabah-

(Oror)un mevzubahis etdiği bu hadise hakkında merci-yi âidi nezdinde tahkikatda bulunduk. Filhakika Eylülün yirmi üçüncü günü, bir süvarî müfrezemiz Yunan bakiyyetü's-süyûfunu takib ederken bîtaraf mıntıkaya girmiş fakat bir İngiliz müfrezesiyle karşılaşır karşılaşmaz tevkif etmişdir. İşte hadise bundan ibaretdir. Tarafeyn kumandanlıkları mümessilleri arasında vuku bulan mukalemat neticesinde bu hadisenin kapanmış olacağı şehrimiz mehafelinde kuvvetle ümid edilmekdedir.[1737]

Fotoğraf. *Mustafa Kemal'in İzmir'de çekinilmiş resmi* (Tevhîd-i Efkâr, 26 Eylül 1921).

Fotoğraf. *İstanbulda daha fazla kalacağını zannetmeyen Ceneral Harington* (Tevhîd-i Efkâr, 27 Eylül 1921).

Korgeneral Harington ile Mustafa Kemal arasında muaccel bir telgraf trafiği gerçekleştirildi:

[Erenköy] ve [Biga]nın garbında süvarînizin çekilmesi içün hemen şimdi Hâmid Beğin sizinle muhabereye girişmesini rica etmişdim. Hiçbir hadise vuku bulmamasına pek hâhişgerim. Müzakerat esnasında askerlerinizi bîtaraf mıntıkanın haricine çıkmanızı rica ederim. Ceneral Harington

*

Bîtaraf mıntıkanın şimdiye kadar Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile alakadar hükümat arasında takarrür etdirilmiş olduğundan haberdar değilim. Süvarîlerimizin kıtaatımızın harekâtı mağlub Yunan ordusunu takibden ibaretdir.

Malumunuzdur ki Anadoluyu başdan başa tahrib ve ihrak etmiş ve yüz binlerce nüfusu melcesiz ve gıdasız bırakmış olan Yunan ordusu Trakyada bir tarafdan aynı mezalime devam ve diğer tarafdan her geçen günden istifade ederek yeniden teşkilata ikdam etmekdedir. Yunan Kuva-yı Harbiyesinin bir mıntıka-yı bîtarafı kuyûdu altında bulunmadığına en yakın misal olarak 23-9-38 [*23 Eylül 1922*] zevalinde Yunan tayyarelerinin [Ezine]

[1737] Sabah, 26 Eylül 1338-1922, Numero 11797, *Bîtaraf Mıntıkaya Tecavüz Vâki Oldu Mu*, s. 1.

civarında Türk toprağında faaliyet-i harbiyede bulunduklarını ve Yunan donanmasının 25 Eylülde bile İstanbul limanında demir atmış olduğunu zikredebilirim.

Hadisat vukuuna mahal vermemeğe azmimiz hakikî ve samimîdir. Çanakkaledeki Britanya kıtaatı tarafından [Erenköy] ile [Çanakkale] arasında arazimiz üzerinde tahribat yapılması [Çanakkale] kasabamız civarında binaların hedemi bize aid olan esliha ve mühimmatın imhası kıtaatımız civarında top ve bomba (?) bizi, Yunan ordusuna isal eden yol üzerinde tahkimat yapılmakda olması ve bu tahkimatda ahali-yi İslâmiyenin çalışdırılması gibi harekâtın esbabını anlamakda cidden düçar-ı müşkilat oluyoruz.

Türk milletinin Boğazların serbestisine riayet etmiş olduğunu bu vesile ile de tekrar eder ve samimî olarak netayic-i müsbete ümid etdiğimiz müzakerat-ı karîbeye kadar su-i tefehhüm husulüne mani' olacak vaziyet ihdasını rica ederim. İzmir 26 Eylül 338 Başkumandan Mustafa Kemal[1738]

İngiltere'nin Akdeniz Donanması Başkumandanı Amiral Brock, İngiliz Bahriye Nezâretine muhtıra gönderdi: *Milliyetçilerin İzmit'e karşı saldırıya geçmekle kararsız kalmalarının nedeni, şehirde ve mevzilerde meydana gelebilecek ölümlerden dolayı, Fransız ve İtalyanların sempatisini kaybetme korkusudur. Hıristiyan halk, büyük bir sinir gerilimi içindedir. İstanbul'da Türkleri silahlandırmak için büyük bir örgüt çaba harcıyor*.[1739]

Cumhuriyetçi Albay Plastiras, Albay Gonatas ve Bahriye Yüzbaşısı Phokas liderliğindeki askerî cunta, Atina'da ihtilâle teşebbüs ediyor. *Bir uçak kentin üzerinde uçtu, kara ve deniz subaylarıyla Midilli ve Sakız adaları halkı adına Gonatas tarafından imzalanmış ve Kral Konstantin'in tahttan çekilmesini, Hükümetin istifa etmesini, Meclisin dağıtılmasını, Trakya cephesinin güçlendirilmesini isteyen bildiriler attı. Aynı gün içinde Prens Nicholas, Kral ve Kral ailesinin hayatlarının tehlikede olduğunu ileri sürerek bir İngiliz savaş gemisinin gönderilmesini istedi. Yunan donanmasının ayaklandığı anlaşılınca -çünkü İstanbul dışındaki Yunan savaş gemilerine gönderilen telgraflara yanıt gelmemişti- İngiliz Büyükelçisi Lindley bir İngiliz savaş gemisi gönderilmesi için telgraf çekti*.[1740]

Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine gece vakti 2468 numaralı *yıldırım* telgraf gönderdi:

Süvarisini Lapseki ve Erenköy'den çekmesini Mustafa Kemal'den istedim. Albay Shuttleworth da bir ultimatom verdi ve yarın sabah silah kullanmak zorunda kalacağını bildirdi. Mustafa Kemal'e 48 saatlik süre tanıyacağım.

Mustafa Kemal Çanakkale'ye saldırmak için 23.000 asker getirebilir. Çetin bir direniş gösterebilirim. Ciddi olarak kapışmadan önce bana takviye gönderilip gönderilemeyeceğini bilmek istiyorum. Mustafa Kemal'in ciddi saldırıya geçmeyeceğini sanıyorum. İlk ateş etmeye beni zorlamaya çalışıyor. Bundan kaçınıyorum ama bizi kuşatmasına ve Boğazlara toplar yerleştirmesine göz yumamam.[1741]

1738 Tevhîd-i Efkâr, 29 Eylül 1338-1922, Numero 3497-469, *Bîtaraf Mıntıkanın Kıtaatımız Tarafından İşgali Üzerine Başkumandanımızla Ceneral (Harington) Arasında Cereyan Eden Muhaberat*, s. 1-2. Harington'un göndermiş olduğu telgrafın gazetede neşredilmeyen kısmı olsa gerek: "27 Eylül 1922 tarihinde Harington, Hamid Bey aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup gönderdi. Mektubunda Harington, tarafsız bölge içerisinde yer alan Erenköy'de bulunan Türk süvarilerin çekilmesini istedi ve aksi hâlde İngiliz Kumandan Marden'e bölgedeki deniz, hava ve kara kuvvetlerinden yaralanması konusunda tam yetki verdiğini vurguladı. Aynı gün verdiği karşılıkta Mustafa Kemal Paşa tarafsız bölgeyi tanımadığını ve Türk kuvvetlerin tek amacının Yunanları takip ederek kesin yenilgiye uğratmak olduğunu bildirdi. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, Ezine yakınlarında Yunan uçakları görülmesinin ve İstanbul'da Yunan askerleri bulunmasının Yunanların tarafsız bölgeye saygı göstermediklerini kanıtladığını açıklıyordu. Buna karşın Harington, Yunan askerlerinin İstanbul'dan ayrıldıklarını bildirdi." Rumbold'dan Curzon'a 27 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 651; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 422.

1739 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 708. Ayrıca: David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 325. "Kocaeli'ndeki Türk kuvvetleri de saldırgan bir harekete girişmemişlerdi, oysa karşılarındaki gücü kolayca silip süpürmeleri mümkündü." (Walder, 1971, s. 335).

1740 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 441.

1741 FO, 371/7896/E. 10191; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 457-458.

İspanyol *El Sol* gazetesi: *Yunan Hükümeti, ordusunun geri çekilişi sırasında Bursa şehrini yakma kararı almıştı. Bu kararı öğrenen şehirdeki Fransız konsolosuyla, Fransız ve İtalyan memurları buna karşı koymuşlardır. Bunun üzerine General Sumillas, bu emri feshetmiş ve konsolosa bu müdahalesinden dolayı teşekkür borcu olduğunu ifade etmiştir.*[1742]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Yunan Hükümeti, Trakya ordusunu güçlendirmek için 60.000 kişilik bu orduyu, Küçük Asya'yı boşaltan birliklerle beraber iki katına çıkarmıştır.*[1743]

İspanyol matbuatı yazıyor: Çanakkale'nin Anadolu yakasında *İngiliz General Sauth Leworth* [Albay Shuttleworth] *ile Türk kumandanı arasındaki görüşme oldukça dostane geçmiştir. Türk kumandan tarafsız bölge sınırındaki Türk süvari kuvvetini iki katına çıkarmış ancak Kemalistlerin Britanya İmparatorluğu ile hiçbir koşulda savaşmak istemediğini bildirmiştir.*[1744]

27 Eylül 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi. Müttefik başkumandanlar ve fevkalâde komiserler İstanbul'da içtima etmişler, *Yunanlıların Meriç hattına çekilmelerini oybirliğiyle karar altına* almışlardır.[1745]

Rumbold, Lord Curzon'a 468 numaralı mahrem ve *çok ivedi* telgraf gönderdi: [İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri] *Pellé'ye göre müttefiklerin telgrafı yumuşama yarattı. Mustafa Kemal, Franklin-Bouillon'u beklediği için cevabı geciktiriyor*.[1746]

İstanbul'daki Müttefik İşgâl Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Kraliyet Genelkurmay Başkanı General Rudolph Lambart'a telgrafname gönderdi:

> Niyetim burada direnmek uğruna yüzlerce insanın canına kıymamak, özellikle kabine isterse yapacağım şey bu. Tabiî gereken takviyeyi göndermezlerse. Neden hemen işe girişip Türkiye'ye İstanbul ve Meriç nehrine kadar Trakya verilmiyor? Böylece herşey bitmiş olur. Çanakkale'de bir ile ri karakol tutulur, büyük bir güç ve büyük bir filo Gelibolu'da bekler. İleri karakoldaki küçük kuvvete düzeni sağlaması ve Mustafa Kemal'in karşılığı olumsuz olduğu takdirde son er kalıncaya kadar Çanakkale'de dayanması emrediliyor. Görüşmeler uzayacak olursa, güçlükler daha da artacak. Gecikecek hiç zaman yok. Unutmayın ki, Türkler hedeflerine görüş mesafesi içindeler ve tabii, çok gururlu durumdalar. Hiç kimse benim kadar savaşı önlemeye hevesli olamaz. Ne var ki koşar adım savaşa gidilen bir yoldayız.[1747]

Britanya Sömürgeler Nezâreti dairesinde encümen içtima ediyor. Britanya Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi General Rudolph Lambart: *İngiliz ve Türk kuvvetlerinin tarafsız bölgeden çekilmeleri için anlaşmaya varılırsa lehimize olur*.[1748]

Korgeneral Harington, *Mustafa Kemal'e yazdığı bir mektupta "Yunan kuvvetlerinin konferansın toplanmasından önce, gerisine çekilecekleri hattı tesbit etmek üzere Mudanya veya İzmit'te kendisiyle buluşmayı" teklif* etti.[1749]

> Telgrafnamenizi aldım. Düvel-i Müttefika tarafından ilan olunan bîtaraf mıntıka hakkında su-i tefehhümü ifade eden ilk muhtıra budur, nazar-ı dikkatinizi şu noktaya celbederim ki geçen sene İzmitdeki kumandanınız kumandanımızla birlikde [Yarımca]daki bîtaraf hududu tayin ediyordu. Hedefinizin Yunan kuva-yı askeriyesi

[1742] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 359.
[1743] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 366.
[1744] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 523. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
[1745] FO/7895/E 10039; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 281.
[1746] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXXVII.
[1747] David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 310-311.
[1748] Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXXV.
[1749] Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 160.

olduğunu takdir ederim. Fakat tehdid etmekde olduğunuz mıntıkada Yunanlılar yokdur ve oradan geçmemişlerdir. Dermeyan etdiğiniz noktaları ale't-tertib cevab vereyim:

A – Yunanlıların benim malumatım dahilinde hiçbir vakit [Ezine] veya civarında bir tayyareleri yokdur.

B – Yunan filosu en kuvvetli bir İngiliz tazyiki neticesinde bugün İstanbuldan kamilen çekilmişdir.

1 – Düvel-i Müttefika Terk-i Teslihat Komisyonunun emriyle [Çanakkale]de bazı tahribat yapılmışdır. Ve bir tedbir-i askerî olmak üzere daha küçük tahribat yapılmışdır. Bunların daire-i vüsatini tahkik etmekdeyim.

2 – Toplar vaz' olunmuş fakat askerlerinize karşı bir mermi bile atılmamış olduğu gibi benim emrim olmadıkca sevk-i hiddetle askerinize karşı bir mermi bile atılmayacakdır. Yegane arzum askerlerinizle münazaa vukuuna mani' olmakdır. Eminim ki gösterdiğim tahammül, sizi samimiyetime ikna edecekdir. Düvel-i Müttefikanın mütekabilen arzu etdiği Boğazların serbestisine dair beyanatınızı memnuniyetle zikrederim. Dünyanın arzu etdiği sulha nail olmak için seri' müzakerat hakkındaki arzunuza iştirak eylerim. Binaenaleyh herhangi hadiseye mani' olmak için Çanakkaledeki kuvvetlerime Boğazlara karşı tehdidi mutazammın her türlü tezahüratı geri almanızı samimiyetle tekrar rica ederim. Aramızda su-i tefehhüme bâdi herhangi bir nokta olursa arzu etdiğiniz takdirde mütekabilen takarrür edecek herhangi bir yerde sizinle mülakata âmâdeyim. Bu fırsatdan bilistifade İngiltere namına size şunu beyan ederim ki bana gönderilen kuva-yı imdadiye ahiren neşretdiğim tebliğde söylediğim vechile mahza sulh namına gönderilmişdir. Binaenaleyh askerlerime karşı niyat-ı tecavüzkârâneniz bulunmadığını sizden işitmekliğim benim mucib-i meserretdir.

Ceneral Haringon[1750]

Averof zırhlısının da dahil olduğu Yunan filosu Müttefiklerin baskısı neticesinde İstanbul Boğazı'nı terketti. Diğer taraftan da TBMM Hükümeti'nin Garb Cephesi Kumandanlığı, *Çanakkale'de bulunan birliklere, Mudanya'da askerî konferans toplanacağından, bulundukları yerde kalmaları emrini verdi*.[1751]

Karadeniz ve Marmara Denizi Müttefiklerin kontrolü altındaydı. *İtilâf Devletleri'nin baskısıyla Yunanlılar Trakya'dan çıkmazlarsa Türk ordularının Yunanlıları Misak-ı Millî'nin öngördüğü sınırların dışına çıkarmadan önce İngilizler tarafından kontrol edilen tarafsız bölgeden İngilizlerle çatışmadan veya çatışarak geçmeleri kaçınılmazdı*:

Batı Cephesi Komutanlığı'ndan 27 Eylül 1922 günü, İstanbul ve Çanakkale boğazlarına yönelik ileri harekâtını sürdüren 2 nci Ordu Komutanlığı'na çekilen bir telle Mudanya'da bir ateşkes konferansının başlayacağı, birliklerimizin bulunduğu mevkilerde kalmaları, ikinci bir emre kadar ileriye müfreze göndermemeleri bildirildi.[1752]

TBMM Gelibolu mebusu Celâl Nuri'nin (İleri) İstanbul matbuatından *İleri* gazetesi: *Biz yalnız Yunanlılara düşmanız. İngiliz milletiyle her zaman dost yaşamak istiyoruz*.[1753]

Yunanistan'da ihtilâl teşebbüsü başarıya ulaştı.[1754] *İktidarı ele geçirenler ise cumhuriyetçi ve otoriter kişilerdi. Üstelik hepsi askerdi. Şimdi Yunanistan'ı bir İhtilâl Komitesi yönetiyordu. Liderleri de Albay Plastiras ile Albay Gonatas'tı. Sınıf ve mesleklerinin iki tipik örneği. Asıl başı çeken Plastiras'tı. İnançlı bir cumhuriyetçiydi*.[1755] Cunta yönetimi, derhal, Trakya'nın TBMM Hükümetine karşı müdafaası için orduyu tahkim etmeye seferber olacaktır.

1750 Tevhîd-i Efkâr, 29 Eylül 1338-1922, Numero 3497-469, *Bîtaraf Mıntıkanın Kıtaatımız Tarafından İşgali Üzerine Başkumandanımızla Ceneral (Harington) Arasında Cereyan Eden Muhaberat*, s. 2. "Saldırı emeli beslemediğinizi sizden duymuş olmak beni son derece ferahlattı." Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXXIX.

1751 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 709-710.

1752 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: İstiklâl Harbi'nin Son Safhası*, 1995, cilt 2, kısım 6, kitap 4, s. 57.

1753 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 711.

1754 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 441-442.

1755 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 315-316.

Londra matbuatının kahir ekseriyeti, Osmanlı Demiryolları Şirketi İdare Heyeti Reisi Lord Saint Davis'in raporunu neşretti: *Yunanlılar savaşta kötü, cinayette birinci sınıf*.[1756]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Yunanistan, Paris Konferansı kararlarını protesto etmiş ve Boğazdan geçerek Trakya'yı işgale kalkmaları durumunda Kemal Paşa'nın ordularına karşı son bir savunma yapma niyetinde olduğunu açıklamıştır. Ancak bunun için 350.000 askere ihtiyaç vardır. Yunanistan, Trakya'nın ve Edirne'nin Türklere verilmesini hiçbir şekilde kabul edemez ve Trakya'yı savunmaya karar vermiş ve bunun için müttefiklerin onayını talep etmiştir. Yunan Hükümeti tarafından Trakya Genel Valisi olarak atanan General Papulas, Trakya'da büyük bir direnişe hazırlanmaya başlamıştır. Yunan basını, Trakya'da bir cephe açılarak bölgenin Türklerin eline geçmesinin engellenmesi için tedbirler alınmasını arzu ediyor. Yunan Maliye Bakanı, Trakya'nın kaybına razı gelinemeyeceğini ve Yunanlıların bunu engellemek için şiddetli bir şekilde karşı koymaları gerektiğini söylüyor*.[1757]

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *Lloyd George, Mustafa Kemal Paşa'nın tarafsız bölgeyle ilgili garanti vermesine kadar İstanbul'a asker göndermeye devam edeceğini bildirmiştir.*[1758]

28 Eylül 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Londra'ya Hariciye Nâzırı Curzon'a zata mahsus ve mahrem telgraf gönderdi: *Ankara'daki Sovyet temsilcisinin, Mustafa Kemal'i, yansız bölgeye saldırmaya inandırması için azami baskı kullandığını gösterecek, mutat gizli kaynaktan sağlanmış kesin kanıt vardır*.[1759] *Ankara'daki Sovyet temsilcisinin tarafsız bölgeye saldırması konusunda Mustafa Kemal Paşa'yı kışkırttığına hatta Milliyetçilerin Zonguldak'taki kuvvetlerini, Midye'ye nakletme konusunda destek sağlayacaklarına dair vaatlerde bulunduğunu öğrenen Rumbold fikrini değiştirdi. Rumbold, Doğu Trakya Türklere iade edilmediği bahanesiyle Sovyetlerin Milliyetçilere aktif destek sağlamalarının ancak Yunanistan'ın Meriç'in batısına çekilmesiyle önlenebileceğini düşünmeye başladı. Bunun için de Rumbold, Doğu Trakya'da müzakere sürecine mahsus geçici bir idare kurulmasını öneriyor*.[1760] Rumbold, Korgeneral Harington'un TBMM Hükümeti ordusuna Marmara'dan intikal izni verilmesine ilişkin önerisini doğru bulmuyor. Britanya Kabinesi de aynı kararda.[1761]

Paris'de bulunan TBMM Hükümeti gayr-ı resmî mümessili ajan A.H.206 Doktor Nihad Reşad'ın (Belger) *Londra'ya geçmesi için düzenlemeler yapılmış* durumdadır.[1762]

Fransız mümessil Franklin-Bouillon, *Lord Curzon'un teşebbüsü sonunda*[1763] ve *Fransız Hükümeti'nin emriyle, İngiliz ve İtalyan hükümetlerinin onayıyla* Mustafa Kemal'e mülakî olmak için İzmir'e muvasalat etti.[1764] Franklin-Bouillon'un Müttefikler namına Mustafa Kemal'e müracaatı, TBMM Hükümetine

---

1756 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 313.

1757 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 369.

1758 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 535.

1759 FO 371/7895/E 10146; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 273.

1760 Rumbold'dan Curzon'a 28 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 674; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 436.

1761 *Confidential Print*, 10417/10151; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 277.

1762 Hardinge'den Curzon'a 28 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 663; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 427. "Ancak Fransız temsilcilerin Mustafa Kemal Paşa ile temasları olumlu bir mecraya girince İngilizler son dakikada aldıkları bu kararı uygulayamadılar."

1763 Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 67, Vesika No: 1502; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 209, dipnot 190.

1764 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: İstiklâl Harbi'nin Son Safhası*, 1995, cilt 2, kısım 6, kitap 4, s. 59.

müracaat kabul edilerek müzakereye geçildi.[1765] Bu vaziyet, fiiliyatta Mustafa Kemal'in hükümet içinde hükümet mevkiinde olduğunu göstermektedir denilebilir.

> Mösyö Franklen Buyyon Cenabları bugün zevalî saat birde İzmire muvasalat eylemişlerdir. Muhterem misafirimiz Başkumandan Paşa Hazretleriyle Fevzi ve İsmet paşalar ve Heyet-i Vekile Reisi Rauf, Dahiliye Vekili Fethi ve Aydın valisi Mustafa Abdülhalik beğler ve İzmirde bulunan mebuslar tarafından istikbal edilmişdir. İstikbal merasimi pek hararetli ve samimî olmuşdur. (..)
>
> Tan [Le Temps] gazetesi Mösyö (Franklen Buyyon)un Mustafa Kemal Paşaya, Mösyö Puankare Kurzon ve Sforça tarafından irsal edilen davetiye hakkında lazım gelen bilcümle sarahatı itâ edeceğini yazıyor: ibtidaî mütareke ictimaı, Trakyada Türkiya-Yunanistan arasında bir hatt-ı mütarekenin tesbiti, Boğazların serbestisi, bîtaraf mıntıkaya riayet, Şarkî Trakyanın iadesi va'di, ilh..[1766]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a 480 numaralı telgraf gönderdi: *Çanakkale'de durum: Türkler, tarafsız bölgeye aldırmıyorlar. İngiliz askeri makamları kendilerini zor tutuyorlar. Pellé, Franklin-Bouillon'a telgraf çekiyor. Dumesnil, Mustafa Kemal'le görüşmüş. Kemal, İngiliz askeri tarafsız bölgeden çekilirse Türk askeri de çekilir demiş*.[1767]

Lord Curzon, Britanya Bakanlar Kurulu kararlarını Rumbold'da telledi:

> Kabine General Haringtonun tekliflerini inceledi ve şu kararlara vardı:
>
> 1) Haringtonun Mustafa Kemal ile ikili görüşme yapması, Pariste varılan mutabakata uygun düşmez; ama Hükümet Mudanya Konferansının bir an önce toplanmasını desteklemektedir.
>
> 2) Yunan askerinin gerisine çekileceği hat, Mudanyada generallerce saptandıktan sonra Hükümetlerin onayına sunulacaktır ve;
>
> 3) Yunanlar Mudanya kararlarını kabul etmez ve geri çekilmezlerse Türk askerinin Trakyaya geçmesine izin verilirse, Yunan donanmasının da Marmara sularını kullanmasına izin vermek gerekir. Bu ise savaşı Avrupaya sıçratır.[1768]

TBMM Hükümeti'nin İstanbul mümessili Hamid, Mustafa Kemal'e *pek acele* bir telgraf gönderdi. Buna göre Muhafazakâr Lord Newton ve General Sir Frederic Morris, İstanbul'a muvasalat etmiş ve General Morris, Lord Newton namına Hamid'le görüşerek Türk ordusunun daha fazla ileri gitmemesini rica etmiştir:

> İngiltere'de Türk taraftarlığı meşhur Lord Newton beraberinde General Sir Frederic Morris olduğu halde İstanbul'a geldi. Lord hastalandığı için görüşemediğimizden Generali bendenize göndererek Türkler maksatlarına vasıl olduklarını ve Avrupa'nın umum Hükümetleri Türk taraftarı bulunduklarını, İngiltere'nin efkârı umumiyenin tamamen Türklerin lehinde bulunduğundan dolayı Lloyd George Hükûmetinin isteyerek bir şey yapamayacağını söyleyerek bizim de ihtiyatlı hareket etmemizi Lord namına söyledi ve İngiltere Kabinesi ne kadar dûn mevkide bulunursa bulunsun yirmi dört saat zarfından politikasını tebdile dâvet edilemeyeceğinden bîtaraf mıntıka meselesinde ısrar olunmamasını huzuru Samilerine arz etmemi rica etti.[1769]

1765 Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1974, c. 4, s. 209.

1766 Vakit, 30 Eylül 1338-1922, Numero 1723, *Mösyö Franklen Buyyon İzmirde*, s. 1. Franklin-Bouillion, üst düzey bir diplomatik karşılamaya mazhar olmuştur: "Muhterem misafirimiz Başkumandan Paşa Hazretleriyle Fevzi ve İsmet paşalar ve Heyet-i Vekile Reisi Rauf, Dahiliye Vekili Fethi ve Aydın Valisi Abdülhalik beğler ve İzmirde bulunan mebuslar tarafından istikbal olunmuşdur."

1767 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXXXVII.

1768 FO, 371/7897/E. 10197; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 458-459.

1769 Dışişleri Bakanlığı Arşivi (DBA), *Boğazlar meselesi (1922),* İstanbul'da T.B.M.M. Hükümeti Temsilcisi Hâmid Bey'den Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine, Tel. No. 1/858; Aktaran: Bilâl N. Şimşir. (1981). *Atatürk'le Yazışmalar I (1920-1923)* içinde (s. 325). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Hamid, *tehiri gayri caiz* yani geciktirilmemesi gereken bir telgraf daha gönderdi. Buna göre bîtaraf mıntıkada Türk birlikleri İngiliz birlikleriyle müsademe ederse, çatışırsa; bu ahval İngiltere'nin itibarını zedeleyici neticeler doğurur binaenaleyh İngiltere'nin *izzetinefsine* halel getirecek herhangi bir harekete mahal verilmemelidir:

> İngiltere Sefarethanesinde ikâmet eden ve mes'elemiz için buraya geldiği anlaşılan Lord Newton ve General Morris ile bendeleri beyninde cereyan eden bir müzâkere neticesini nazarı tetkiki samilerine berveçhi âti arzediyorum.
>
> Yunanistan'da ahiren zuhur eden ihtilâlat ahvali tagyir etmiş olduğundan dolayı Şarki Trakya'daki Türklerin can ve malları bir kat daha tehlikeye girdiğinden oranın Yunan asakirinden pek yakın bir zamanda ve meselâ 10 Teşrinievvele kadar tahliyesiyle Türk idarei mülkiyesine ve âsayişi idame edebilecek kadar Türk ordusuna teslimi ve bu halde şayed Çanakkale'deki Düveli itilâfiyenin muvakkat işgal kuvasiyle Türk kuvvetleri arasında bir güna müsadematı menedecek ve tarafeyn kumandanları beyninde tayin olunacak bir mıntıka ile tefriki mümkün olacağı hususuna dair geyet seri bir notanın Düveli İtilâfiye Mümessillerine itası halinde İngiltere bunu kabul edeceğini şiddetle ümid ettiklerini ve şayed Yunanistan riza göstermez ise Bahrimuhit filosu o sulara vasıl olacağını Harbi Umumide olduğu gibi yapılarak cebren kabul ettirileceğini söylediler.
>
> Bendelerine verilen ilk talimatta Trakya'nın işgali esas olup bize ilişmeyen kuvvetlere ilişmek is[t]emediğimiz dahi mezkûr bulunmasına ve maksadı istihsal mümkün iken ne kadar az ihtimali olursa olsun İngiltere izzetinefsine dokunmak suretiyle bir meseleye mahal vermek arzu edilmeyeceği tabii bulunmasına göre teklifi vaki pek ziyade şayanı kabuldür fikrindeyim. Ferman.[1770]

Franklin Bouillon'un İzmir'de kararlaştırılan hususları sağlayacağına dair teminatı üzerine Türk ordularının boğazlara yönelik harekâtı durdurulmuştur.[1771] Mutabakatın asıl ve gizli maddesi şudur: *Bouillon'un açıklamasından az çok anlaşıldığı kadarıyla konuşma, Mustafa Kemal'in Franklin-Bouillon'a şahsi bir lütfu olarak, eğer Majesteleri'nin Hükümeti bundan başka destek göndermeyeceğini ve ilaveten siper kazmayacaklarını taahhüt ederse, Kemal'in bütün birliklere derhal mevcut mevkilerinde durmaları emrini vermeye rıza göstermesiyle sonuçlanmıştı*.[1772] Doğu Trakya, *sus payı* olarak sunulmuştur:

> Türkiye'nin yanı sıra Japonya, Yunanistan, Romanya ve Sırbistan'a da Barış Konferansı'na katılmak üzere temsilci göndermeleri çağrısında bulunuldu. Ancak Mustafa Kemal'i kabul etmeye ikna etmek için bir sus payı sunulması zorunluydu ve eğer barış müzakereleri boyunca, Türkler tarafsız bölgeleri işgal etmezse ve barışın sürdürülmesi amacıyla, Boğazlar'ın serbestliği ve azınlıkların emniyetini fiilen temin etmek için Türk hâkimiyetindeki belirli bölgeler askerden arındırılırsa, üçlü Müttefik Hükümetleri Meriç Nehri ve Edirne'ye kadar Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesini kabul etmeye hazır olduklarını bildirdi. Üç Hükümet, Barış Antlaşması yürürlüğe girer girmez, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesini desteklemeyi ve birliklerini İstanbul'dan geri çekmeyi ayrıca taahhüt etti. Tarafsız bölgeleri işgal etmeme sözüne ilaveten Yunan güçlerinin Meriç Nehri'nin gerisine çekilmesi için Müttefik Güçleri'nin yaptığı arabuluculuk karşılığında, Türkler bu sürede Boğazlar'ı veya Marmara Denizi'ni geçmeyeceklerdi.[1773]

Mustafa Kemal'den General Harington'a cevabî telgraf: *Şimdi bulundukları yerde kalmaları ve hâdiselerin çıkmasına meydan verilmemesi için kıtalarımıza emirler verdim. Gerçi Ankara'ya dönüyorum... ancak ilk fırsattan faydalanarak size mülâki olmak şerefiyle mübahi olacağım*.[1774] Böylece Mustafa Kemal, *Türklerle İngilizler arasında olası bir çatışmayı önlemek için en uygun hareket tarzını*

1770 DBA, *Boğazlar meselesi (1922),* İstanbul'da T.B.M.M. Hükümeti Temsilcisi Hâmid Bey'den İzmir'de Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya, Tel. Tehiri gayri caizdir; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'le Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 326.

1771 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: İstiklâl Harbi'nin Son Safhası*, 1995, cilt 2, kısım 6, kitap 4, s. 59.

1772 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 62.

1773 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922,* 2011, s. 59-60.

1774 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 160.

önermiştir.[1775] Bu hususa müteallik olarak mecliste Lozan müzakeresi tartışıldığı esnada TBMM Biga mebusu Hafız Hamdi Bey'in 5 Mart 1923 tarihli beyanatı, fevkalâde veciz ve çarpıcıdır: [Mustafa Kemal,] *Müsallah* [silâhlı] *olduğumuz halde* [Türk ordusuna] *terki silah ettirmiştir*. Aynı celsede, Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in şu beyanatı da aşağı kalır değildir: *Efendiler, ordumuzun bugün yapacağı bir vaziyet karşısında silahına süngüsünü takıp dişini bilemektir*.[1776] Nitekim Mustafa Kemal, tarihsiz not defterine ordunun terhisini sulh şartı olarak kaydetmiştir:

> Not: Şerâit-i sulhiyye
>
> 1. Bazı terfi' mesâili müdâfaa-i milliyye vekîli ile Fevzi Paşa ve İsmet paşa görüşsünler. Geridekiler İstanbul'dakiler.
>
> 2. Orduyu terhîs (120)
>
> 3. Siyâsî parti programı yapacağız. Projesi.
>
> 4. İntihâb-ı meb'ûsân kanûnunu tedkîk edeceğiz.
>
> 5. Yeni intihâbın zamanı ve sûret-i icrâsı hakkında müdâvele-i efkâr edeceğiz (görüşeceğiz)
>
> 6. Konferans hâriçte ve dâhilde olacağına göre hey'et-i murahhasa hakkında müdâvele-i efkâr edeceğiz.
>
> 8. İzmir'de olursa hükümet ve meclisin oraya naklini görüşeceğiz.
>
> 9. Meclisin Bursa'ya nakline temâyül vardır. Ben Ankara'dan ayrılmayı mûcib-i za'f olacak telâkki ediyorum. Bunun hakkında müdâvele-i efkâr edeceğiz.
>
> 10. Medivâni ile mülâkatda Rus siyâseti, Kafkas siyâseti.
>
> 11. Bekir Sami, Atıf.[1777]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine mahrem telgraf gönderdi. TBMM Hükümeti ordusunun *Çanakkale'ye doğru ilerledikleri yolunda* temin edilmiş istihbarat raporlarını bildiriyor. *Bu haberlere göre Mustafa Kemal, 30 Eylül'de İstanbul ve Boğazlara karşı genel bir saldırıya geçecektir.*[1778]

1775 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: İstiklâl Harbi'nin Son Safhası*, 1995, cilt 2, kısım 6, kitap 4, s. 60.

1776 T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 4, s. 133.

1777 Genelkurmay Başkanlığı. (1994). *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler III* içinde (s. 121). Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı.

1778 FO/7899/10488; *Lloyd George's Files*, 207/2; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 277. Bu istihbarat raporu Lloyd George'nin sonunu getirecektir desek abartmış olmayız. Öyle ki Çanakkale Krizi hengâmında Kabine, 30 Eylül'de umumî taarruz yapılacağına ilişkin mezkûr askerî istihbaratı merkeze alarak Harington'a ultimatom talimatı verecek fakat Harington inisiyatif kullanarak Kabine talimatına riayet etmeyecektir. Diğer bir deyişle "Lloyd George bir kere daha askerlerin verdiği yanlış bilgilerle yanlış yöne sevkedil"mektedir: David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 352.

Türk birlikleri harekete geçtiği takdirde İngilizlerin İstanbul'da bazı kişileri tutuklamaya karar verdikleri haberi Türklere ulaştı.[1779]

Fotoğraf. *Maurice Hankey* (Wikipedia).

Britanya Koalisyon Kabinesi Kâtib-i Umumisi Maurice Hankey, Cenevre'deki Hariciye Nâzırı Vekili Lord Balfour'a şifreli telgraf gönderdi: *Şunları Dominyon delegelerine duyurunuz: Harington, Türk askerinin tarafsız bölgeden çekilmesini sağlamak için yoğun çaba harcıyor. Yerel İngiliz komutanı Türklere verdiği ultimatomu geri aldı. Mustafa Kemal, askerini Çanakkale'den geri çekmesi isteğimize tatmin edici olmayan bir cevap verdi. Tarafsız bölgeyi tanımıyor. Yunan ordularını kovaladığını ileri sürüyor. Müttefiklerin notasına henüz cevap vermedi ve gecikmesi, Franklin-Bouillon'u İzmir'e bekleyişi yüzündenmiş. Yunan donanması İstanbul'u terk etti*.[1780]

Mustafa Kemal, *Türkiya Ordusu Karargâh-ı Umumîsinden uzakta kalmış* ve dolayısıyla ilgili "dur" emrinin geç ulaştığı *Türk süvarî müfrezesinin bîtaraf mıntıka dahilinde bulunmasını tasvib etme*mekte idi. Bu ya siyasî bir manevra ya da mahallî bir hata idi zira Nisan 1922'deki Paris Konferansı'nda Şarkî Trakya meselesinin halli için Boğazlardaki tarafsız bölgelere riayet edilmesi hususunda mutabakata varılmıştı:

> İngilizler, Türk süvarîsinin bîtaraf mıntıkaya girmesi üzerine hâdis olan vaziyetin, Amiral (Brok) Mustafa Kemal Paşa ile doğrudan doğruya müzakere etdiği takdirde halledileceğini ümid ediyorlar:
>
> Londra, 26 (T.H.R.) – İzmirdeki İngiliz amirali (Çanakkale)de bîtaraf mıntıkaya bir Türk süvarî müfrezesinin mürûru hakkında nazar-ı dikkatini celbetmek üzere Mustafa Kemal Paşa ile doğrudan doğruya muhaberata girişmek içün emir almışdır. Burada, mezkûr müfrezenin Türkiya Ordusu Karargâh-ı Umumîsinden uzakda kalmış olması muhtemel olduğu ve müfrezenin bîtaraf mıntıkaya duhûlü son mukalemat-ı siyasiyeden müstakil olarak vuku bulduğu zannedilmekdedir. Bu su-i tefehhüm neticesinde karışıklık imkânı İngiliz amiraline doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa ile muhaberede bulunmağa muvaffak olduğu takdirde bertaraf edilebilecekdir. Mahallî İngiliz kumandanı, Türk süvarîsinden bîtaraf mıntıkayı terk etmesini taleb eylediği esnada bunlara, karargâh-ı umumîlerinden evamir telakki edebilmeleri imkânını bahşetmek içün oldukca uzun bir mühlet vermişdir. Türk süvarîsinin bîtaraf mıntıka dahilinde bulunması Mustafa Kemal Paşanın tasvib etmediğini isbat eden bir sebeb, (Paris)de esna-yı müzakeratda Müttefiklerin Türkiyaya Şarkî Trakyada azm-i müsaadatda bulunulması içün müzaheret göstermeleri, ancak Türklerin Boğazları himaye eden bîtaraf mıntıkalara riayet etmeleri şartıyla vâki olmuşdur.[1781]

[1779] Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, 1975, c. 2, s. 324; Aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 713.

[1780] FO 371/7896; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 460.

[1781] Tevhîd-i Efkâr, 28 Eylül 1338-1922, Numero 3496-468, *Çanakkale Meselesinin Mustafa Kemal Paşa ile Doğrudan Doğruya Halline İzmirdeki İngiliz Amirali Memur Edildi*, s. 1.

Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine 2485 numaralı *yıldırım şifreli* telgraf gönderdi: *Mustafa Kemal'in bize saldıracağını sanmıyorum. Zayiat vermeden konferansa ulaşabilmek istiyorum. Türklerin Trakya'ya asker geçirmeleri konusu en büyük sorundur. Hukuken geçirmeye hakları var sanırım. Marmara'nın Trakya kıyıları ile Yarımca-Karabiga arası tarafsız bölge değildir. Geçişleri engellenmezse tarafsız sınırları çiğnemezler*.[1782]

Fotoğraf. *İzmirdeki İngiliz Filosu Kumandanı Amiral [Brok]* (Tevhîd-i Efkâr, 28 Eylül 1922).

Lloyd George Kabinesinden askerî takviye ve ateş emri istemiş ve bu talebleri karşılanan General Harington, kabinenin Türk-İngiliz harbi başlatma kararını sümen altı etmiştir. Harington, bu enteresan siyasetini kabineye şöyle izah etmiştir:

> Bu esnada [Türk ordusunun Çanakkale'de yığınak yaptığı esnada], İngiliz Hükûmeti'ne durumda meydana gelen ciddiyeti bildirmek mecburiyetinde kaldım. Hükûmet gereken desteği verdi. Bunun üzerine birliklerimin selâmetini temin için Kemalist komutana kıtalarının 1921 Mayısında İtilâf komiserlerinin saptadığı hattın öte tarafına çekilmeleri gerektiğini bildirerek bu çekilme belli bir zamanda gerçekleşmediği taktirde ateşe başlayacağımı da ilave ettim. Bu ültimatomu verebilmek için gereken bütün ölçemleri tasarladım. Bu ültimatomu vermek mecburiyetinde kalmadım. Mudanya Konferansı'nın açılmasından pek az evvel durumu tamamen öğrenmiş olmam sayesinde ültimatomu vermeyişimde tamamen İngiliz Hükûmeti'nin işlerine uygun bir tarzda hareket ettiğime inanıyorum.[1783]

Garb Cebhesi Kumandanlığı Serbaytar Muavini Yüzbaşı Mehmet Turgut (Argun), General Harington-Mustafa Kemal telgraf trafiği hakkında şu cümleleri derc etmiştir:

> Başkumandan ve diğerleri İzmir'de! Mühim müzakereler oluyor. Orada İzmit ve Çanakkale havalisinde de faaliyette. Halbuki buralarda İngiliz kuvvetleri var. İstanbul'dan Harington, Mustafa Kemal Paşa'ya bir sürü telgraf çekiyor. Anlaşılıyor ki ordunun ilerlemeye gücü var. Fakat bizimkilerin dillerinden yine sulh lafı düşmüyor. Bakalım, Cenab-ı Hakk bundan sonra neler gösterecek?! Çünkü işin en mühimi şimdiden sonra görülecek. Bu kadar geniş bir memleketi on günde temizleyen millet, asırların biriktirdiği günahları da temizlemek için bir dirayet gösterebilecek mi acaba?[1784]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgrafname gönderdi. *Türk ulusal akımının önderleri arasında bazı görüş ayrılıkları* belirmiştir. *Başbakan Hüseyin Rauf, generallerden Ali Fuat ve Poincaré'nin daha önce söz verdiği Fransız yardımına dayanan Batı eğilimli diğer bazı kişiler, sorunun diplomasi kanalıyla çözüme bağlanmasını yeğ*lemekte;

[1782] FO 371/7898/E. 10197; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 459.

[1783] FO 7899/10488, LG. F. 207/2 General Harington'un Harbiye Nezâretine şifreli telgrafı, İstanbul 28.9.1922 ve CAP P. 23/31, 52(22), Ek-V, 29.9.1922; Aktaran: Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: İstiklâl Harbi'nin Son Safhası*, 1995, cilt 2, kısım 6, kitap 4, s. 66. "Bu rapordan anlaşılıyor ki, İngiliz kabinesi Türklere bir ültimatom verilmesini ve tarafsız bölgeden çıkılmaması halinde çarpışmaların başlatılması kararını Harrington'un Londra'ya gönderdiği bir rapor üzerine almıştır. Tarafsız bölgeden çıkmadıkları taktirde Türklere ateş açılmasını isteyen General Harrington'dur. İngiliz kabinesinin ateş aç emrini dinlemeyende kendisidir. Harrington ateşkes görüşmelerinin kısa bir zaman sonra başlayacağına dair aldığı emin bilgiler üzerine kendi önerisi ile kendisine verilen emrin yerine getirilmemesinde önemli bir sakınca bulmamıştır kanısındayız." (Genelkurmay, 1995, c. 2, k. 6, k. 4, s. 67).

[1784] Mehmet Turgut Argun. (2014). *İstiklal Harbi ve Anadolu (1921-1923)* (P. Güven, ed.) içinde (s. 148). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

bazı *askerî önderler ise, Bağlaşıklarla görüşmeden Boğazlara ve İstanbul'a saldırmak için Ruslarca kışkırtıl*maktalardır.[1785]

Mustafa Kemal'in mebus-gazetecisi Yunus Nadi sahibliğindeki *Yeni Gün* gazetesi, dikkat çekici bir biçimde, Vahideddin Hân'ın İtilâf Devletlerine iltica etmeye hazırlandığını belirtti: *Büyük biraderiniz hâmileri ile birlikte gitmek için hazırlık görmektedir. Canı cehenneme!*[1786] Aynı gazetede dikkat çekici bir başka haber daha neşredildi: *Babıâli'nin Millî Hükümetimize müracaatı: Bütün aza-yı Hükümet derhal istifaya hazırdır*.[1787]

Amerikan gazetesi *Washington Times*te Robert S. Thornburgh imzalı dikkat çekici bir makale neşredildi: *İngiltere, Doğu Trakya'yı Türklere vermekle, Ön Asya'da Yunanistan'a yaptırmak istediği görevi Türkiye'ye veriyor. Gelibolu'ya süvari birlikleri göndererek Türkiye'nin Boğazları tutmasını sağlamaya çalışıyor. Bu durumda Fransa'nın Yakın Doğu'daki etkinliği ciddî olarak azalacaktır*.[1788]

Mustafa Kemal İzmir'den ayrılmadan evvel *Vakit* gazetesine beyanat verdi: *İstanbula benden çok çok selâm.. (..) Her şeyde orduyu istimale lüzum yokdur. Artık bütün cihan bizimle beraberdir. İnsaniyet bizimle beraberdir. İngiliz milletinin akl-ı selimi bizim tarafımızdadır. (..)*[1789]

Yunan ihtilalcileri, Başbakan Gunaris, Protopapadakis, Stratos, Savaş Bakanı Teotakis, Dışişleri Bakanı Baltacis, Anadolu Sefer Orduları Kumandanı Hacıanesti, Tumamiral Gudas, Tümgeneral Ksenefon Stratigos'u tutukladılar.[1790]

Gonatas, Plastiras ve Phokas liderliğindeki cumhuriyetçi darbeci cunta, Atina'daki İngiliz Büyükelçi Lindley'e tekmil verdiler. Hükümete kimlerin gelmesi gerektiği müzakere edildi:

> Gonatas, Plastiras ve Phokas'tan oluşan üç kişilik ihtilal yönetimi Atina'da iktidarı eline aldı ve ihtilalin görevi başladı. [Sabık Başvekil] Gounaris, [Harbiye Nâzırı] Theotokis, [Başvekil] Protopapadakis, [Dahiliye] Nâzırı Stratos ve [Amiral] Goudas hemen tutuklandılar. Kurulacak bir savaş mahkemesinde yargılanıp kurşuna dizilmeleri bekleniyordu. Venizelos yanlılarının öç almalarından endişe eden Lindley, Gonatas ve Plastiras'la Fransız Büyükelçisini çağırdı.
>
> Toplantı öğleden sonra saat beşte yapıldı. Albaylar, ulusal bir felakete neden olduklarına inandıkları kişilerin vakit geçirmeden işlerinin bitirileceğini ve ondan sonra da af ilan edeceklerini belirttiler. Lindley'le meslektaşı de Marcilly de usulüne uygun bir hükümet kurulduktan sonra eski bakanların sivil bir mahkemede yargılanmaları gerektiğini şiddetle savundular. Aşırı görüşlü destekleyicilerin tepkisinden ürkmekle birlikte, Gonatas ve Plastiras istenilenleri yapacaklarına söz verdiler.
>
> Lindley, İhtilal komitesinin hükümet konusunda ne yapmak niyetinde olduğunu sordu. Albay Gonatas'ın işlerin o günkü durumundan memnun olduğu ve devleti yönetmeyi sürdürmeye kendisini layık gördüğü açıkça anlaşılmıştı. Lindley, kendilerine orduda kalmalarını ve hükümeti yönetme işini meslekten politikacılara bırakmalarını önerdi. Her iki albay da bu öneriye içtenlikle güldüler, ihtilalin tüm amacının Müttefik Devletlerle dost kalmak olduğuna göre, iki büyükelçi hükümet üyelerini önerirlerse birçok sorunun çözümleneceğini söylediler. Bundan sonra Gonatas, sırayla bazı adlar bildirdi ve bunlara karşı bir itirazları olup olmadığını sordu. Böylece de bir kukla hükümet kuruldu.

1785 FO/7895/E 10147; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 275.

1786 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 245.

1787 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 716. Sadrazam Tevfik (Okday), 29 Eylül tarihli mülakatında ise şöyle diyecektir: "Millet birdir. İkilik yokdur. Şimdiye kadar görülen ihtilaf bir şekl-i zahirîden ibaretdir. İnşallah ankarîb bu da zail olacakdır." Vakit, 30 Eylül 1338-1922, Numero 1723, *Sadrazam Paşanın Beyanatı*, s. 1.

1788 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 716.

1789 Vakit, 4 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 1727, *Mustafa Kemal Paşadan İstanbul Ahalisine*, s. 1.

1790 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 714.

> [..] İhtilalin ilk işlerinden biri Paris'te bulunan Venizelos'a telgraf çekmek ve kendisinden Müttefik Devletler katında temsilcilik görevini yapmasını istemek oldu. Venizelos, bu isteği kabul etti. Venizelos ihtilalin amaçlarını olumlu karşılıyor, kısa vadeli bir önlem olarak kabul ediyordu. Ama ihtilalcilerin tam anlamıyla tecrübesiz olduklarını ve bunun yaratacağı tehlikeleri de biliyordu. Böyle bir ulusal felaket sırasında, Venizelos'un görüşüne göre yapılacak şey İngiltere ve Fransa'yla işbirliğine dayanan yeni bir düzenleme ve kalkınma yoluna gitmekti. Böylece Müttefiklerin Lozan'da yapılmasını kararlaştırdıkları barış konferansında Yunanistan'a bir yer hazırlamak için Paris ve Londra'daki Bakanlarla görüşmek görevini üzerine aldı.[1791]

Belgrad'daki İngiliz Elçi Young, Lord Curzon'a 413 numaralı telgraf gönderdi:

> Ankara Hükümetine verilen nota örneği Yugoslav Hükümetine iletildi. Basın, Meriç'e kadar Trakya'nın Türklere bırakılmasından pek hoşnut değil.
>
> Ninçiç ile görüştüm. Boğazlar bölgesine asker göndermek istediklerini fakat Fransa'nın bir süre önce açtığı 100 milyon franklık krediyi kesebileceğinden çekindiklerini söyledi. Askerin zaten Anadolu yakasına değil, Trakya'ya gönderilmesinin tasarlandığını anladım. Israr etmedim. Ninçiç, Macarlardan ve Bulgarlardan çekindiklerini de söyledi.
>
> Mustafa Kemal'in zaferinin Yugoslav Müslümanları üzerindeki etkisini sordum. Makedonya Müslümanlarının ayaklanabileceklerinden kaygılandığını, Boşnaklardan kaygı duymadığını söyledi.
>
> Moskova, Boğazlar işinin Rusya'sız çözümlenemeyeceğini Yugoslavya'ya duyurmuş.[1792]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Papa Kemal Paşa'ya bir telgraf göndererek, kendisinden yeniden kan dökülmesini engellemesi için gerekli tedbirleri almasını istemiştir*.[1793]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi yazıyor: *Türk birlikleri tarafsız bölge etrafında konuşlanmış olmasına rağmen, Türkiye ile İngiltere arasındaki olası bir savaş ihtimali, Mustafa Kemal Paşa'nın konferans süresince tarafsız bölgeye herhangi bir ihlal olmayacağını açıklamasının ardından geçici olarak da olsa artık gündemden kalktı. General Harington, Mustafa Kemal'e bir mesaj göndererek İngiliz ve Türk generallerin İzmit ya da Mudanya'da bir araya gelmelerinin, Çanakkale Boğazı'nda Kemalist güçlerin ilerlemesinin yarattığı zor durumu dostane bir yaklaşımla çözmenin en etkili yolu olduğunu iletti. Buna karşılık Ankara temsilcisi Hamid Bey, Milliyetçi güçlerin sözde tarafsız bölgede İngilizlerle karşılaşacağını, eğer İngiliz birliklerinden bir saldırı olmazsa, Türklerin ateş açmayacağını ancak aksi bir durumda mutlaka karşılık vereceklerini söyledi*.[1794]

29 Eylül 1922. *29 Eylül 1922 tarihinde Biga istikametinden dikenli telleri aşarak tarafsız bölgeye giren Türk birlikleri ile İngiliz birlikleri arasında sıcak bir çatışma yaşandı. Türk birliklerinin açtığı ateş sonrası iki İngiliz askeri öldürüldü. Bu hadise Curzon'un malikanesinde düzenlenen kabine toplantısında ele alındı ve İngiliz Hükûmeti bu hadisenin üzerini örtmeye karar verdi. Curzon, Mustafa Kemal Paşa'nın kendilerini "aşağılayıcı tutumuna daha fazla tolerans gösterilmemesini" savunurken kabinede Türk kumandanlara sert bir ültimatom vermesi için Harington'a acilen talimat gönderilmesi konusunda görüş birliğine varıldı*.[1795]

Britanya Bakanlar Kurulu fevkalâde içtima ediyor. TBMM Hükümetine *kesin süreli ültimatom göndererek en kısa zamanda "yansız bölgeden" çekilmelerini istemek kararını alıyor; bu karar, Savunma*

1791 Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 443-445.
1792 FO, 424/255, s. 28-29, No. 34; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 460.
1793 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)*[Doktora Tezi], 2019, s. 387.
1794 Şebnem Oğuz-Uzuner, *Amerikan Basınında Milli Mücadele Dönemi (1918-1922)* [Doktora Tezi], 2021, s. 270-271.
1795 FO, 371/7898/10399'dan nakleden; Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, s. 178; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 428.

Bakanlığınca aynı gün Harington'a bildiriliyor.[1796] Britanya Harbiye Nezâreti, Çanakkale Boğazı'nın tarafsız bölgesini (Erenköy'ü) ihlâl eden TBMM Hükümeti ordusuna 24 saatlik mühletten sonra ateş edilmesi gerektiğini emreden muhtırayı İstanbul'daki İngiliz İşgâl Kuvvetleri Kumandanı Korgeneral Harington'a gönderdi.[1797]

Açıklamalı [ÖA2]: Tayyedilebilir.

İzmir'deki Franklin-Bouillon, Paris'deki Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Poincaré'ye telgraf gönderdi: *Mustafa Kemal ile dört saat süren bir görüşme yaptım. Durumu güç. Askerini zor zaptediyor. Trakya'nın Müttefiklerce geçici işgalini teklif ettim. Türk askeri barıştan sonra geçecek. Türkler Çanakkale'de şimdiki mevzilerinde kalacaklar. Bunlar Mudanya'da kararlaştırılır. Mustafa Kemal'in kişisel tutumuna güveniyorum. Ama önce Trakya'yı kurtarmak gerek*.[1798]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a 484 numaralı telgraf gönderdi: *Franklin-Bouillon Mustafa Kemal ile uzun bir görüşme yapmış. İş çetin, ama umutluyum, diyormuş*.[1799] Rumbold, Curzon'a ikinci bir telgraf gönderdi:

> Müttefiklerin 23 Eylül 1922 tarihli notasına Ankara Hükümetinin cevabı: "Müttefik notasına TBMM Hükümetinin cevabı yakında bildirilecektir. Askeri harekatımızı durdurduk. Meriç'e kadar Trakya'nın hemen boşaltılması ve Türkiye BMM Hükümetine devredilmesi gerekir. Konferansta bizi temsil edecek olan İsmet Paşa 3 Ekimde Mudanya'ya gidecektir. Bu tarih uygun görülürse Mudanya Konferansı'na katılacak Müttefik generallerinin adlarının bildirilmesini rica."[1800]

İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Britanya Harbiye Nezâretine şifreli telgraf gönderdi. Buna göre Ankara'daki Sovyet Rusya Büyükelçisi Aralov, Boğazlar bîtaraf mıntıkasına saldırılması için; Mustafa Kemal'e, Mustafa Fevzi'ye (Çakmak), Köprülülü Kâzım'a (Özalp), Mustafa İsmet'e (İnönü) vesair kumandanlara *rüşvet olarak* kıymetli eşya dağıtmayı düşünüyor:

> Aralov, 27 Eylül'de Moskova'ya şu bilgiyi gönderiyordu: "Ankara'daki gazeteler, Bağlaşıklar'ın önerilerine karşı ve olağan Bolşevik propagandasıyla harekete geçirilmişlerdir". Aynı gün Aralov, Türk komutanlara, özellikle Mustafa Kemal, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa, Savunma Bakanı Kâzım, İsmet Paşa, Kurmay Başkanı, I. Ordu komutanı Nurettin Paşa, II. Ordu komutanı Yakup Şevki Paşa, Kafkasya Grubu komutanı Fahrettin [Altay] Paşa ve 2. süvari tümeni komutanı Mürsel Bey'e, "rüşvet olarak", değerli kılıçlar, saatler, sigara tablaları v.s. dağıtmayı düşünüyordu. Ancak, İngiliz İstihbaratı, Bolşevik etkisinin Ulusçular arasında azalmaya başladığı görüşünü öne sürüyor, şöyle diyordu: "Adları verilen Türk komutanların daha kolayca etkilenebilecekleri sanılıyor".[1801]

Britanya Hariciye Nâzırı Lord Curzon, TBMM Hükümeti Londra mümessili İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad (Belger) ile mülakat ediyor (saat 16:00). Nihad Reşad, *Ali Fethi'nin temsilci*ydi ve *Curzon'un talebi üzerine* Paris'den Londra'ya muvasalat etmişti[1802]. Curzon, Nihad Reşad'ı *İngiliz dostu* tavsif ediyor. Nihad Reşad, *Mustafa Kemal'e Paris'ten gönderilen notanın barış yolunda atılan olumlu bir adım olduğuna değinince, Lord Curzon, İngiliz Kabinesi tarafından General Harington'a gönderilen ve Mustafa Kemal'e bir ültimatom verilmesiyle ilgili olan talimattan söz ediyor; Türklerin Çanakkale'de tel örgülere kadar yanaşarak İngiliz askerlerine "yüzlerini ekşittiklerini"; barıştan çok savaşa doğru*

1796 Cab. P. 23/31, 52(22); Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 277.
1797 Salâhi R. Sonyel. (1973). Mudanya Bırakışmasının Ellinci Yıldönümü. *Belleten*, 37(145), s. 106.
1798 FO, 424/255, s. 7-8, No. 3/1; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 461.
1799 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXLII.
1800 FO, 424/255, s. 42, No. 54/1; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 461-462.
1801 FO 371/7897/E 10119; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 273.
1802 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 341.

gidilmekte olduğunu belirtiyor. Bu tehlikeli durum önünde Nihad Reşad, *İngilizlerin niyetleri konusunda Mustafa Kemal'i uyarmayı üstleniyor*.[1803]

> Nihat Bey, Paris'te alınan kararın -Bununla Müttefik notasından söz ediyordu- "Barış yolunda atılmış bir adım" olduğunu söyleyerek söze başlamıştı. Tabiî Curzon dayanamamış ve "şimdilik buna barış gözüyle bakılamayacağını ve çarpışmaların başlamasının eşiğine gelindiğini" bildirmişti. Nihat Bey, hayretle Curzon'a ne demek istediğini sormuştu. Curzon da Mustafa Kemal'in karşılığının çok geciktiğini, Çanakkale'de Türklerin dikenli tel engellerine kadar sokulup "dil çıkarttıklarını" anlatmıştı. Daha sonra da kabinenin kararını ve Harington'a gönderilen emirleri sıralamıştı. Bu sefer Nihat Bey, "Fakat bu savaş demektir" diye feryadı basmıştı. Durumun bu derece ciddî olduğunu anlayamadığını belirttikten sonra da, Mustafa Kemal'le görüşüp görüşemeyeceğini sormuştu. Curzon kabul etmiş, ama bunu yaparken, Mustafa Kemal'in neden "kaçamak ve yavaş" bir tutum izlediğini öğrenmesini de istemişti. Nihat Bey de Mustafa Kemal'in iki değerlendirme arasında bocaladığını anlatmıştı: İngiltere hükümeti, Atina ile komplo hazırlamakta ve Trakya'nın Yunanlılar tarafından savunulmasını örgütlemektedir ve Boğazlardaki savaş gemilerine yardımcı olmaktadır. Curzon Atina ile işbirliği yaptıkları iddiasını reddetmiş, delil olarak da Atina'da ancak iki-üç günden beri bir hükümet kurulduğunu belirtmişti. Nihat Bey bunun üzerine Mustafa Kemal'in ikinci endişesini açıklamıştı: İngilizlerin bir kukla Türk hükümeti kurdurarak konferansa bunların temsilcilerini çağırması. Curzon bunu da reddetmiş ve barış konferansı sırasındaki geçici Türk yönetiminin bile "Türk karakteri" taşıması gerektiğini kabul ettiklerini ileri sürmüştü. Aralarında bir süre daha konuştuktan sonra, Nihat Reşat Bey, ertesi sabah durumu Mustafa Kemal'e ileteceğine söz vererek ayrılmıştı.[1804]

Lord Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'a 959 numaralı telgraf gönderdi:

> Bugün Dr. Nihat Reşad benimle görüştü. Paris anlaşması için beni kutladı. Hararetli bir dost olarak geldiğini söyledi. Kendisine Mustafa Kemal'in taktiklerini anlayamadığımı belirttim. Mustafa Kemal halâ notamıza cevap vermedi, bu arada tarafsız bölgeye girdi. Çekilmezse çıkarılacak. Birkaç saat içinde savaşın eşiğine gelebiliriz, dedim.
>
> Nihad Reşad telaşlandı. Derhal Mustafa Kemal'e telgraf çekeceğini söyledi. Yunanlılarla birlikte savaşa gireceğimizden, Trakya'da Türk yönetiminin kurulmasını engelleyeceğimizden korktuklarını söyledi.
>
> Yunanlıları teşvik etmiyoruz. Tarafsız davranıyoruz. Ama Çanakkale'de olaylar ve savaş çıkarsa tutumumuz hemen değişir. Trakya'da sivil bir yönetim kurulmasını ve bunun daha çok Türk özellikli olmasını istiyoruz. Ama Mustafa Kemal bunu Mudanya'da halledeceği yerde, oyalanıyor, dedim.[1805]

Britanya Bakanlar Kurulu fevkalâde içtima ediyor (saat 22:00). Hariciye Nâzırı Lord Curzon, İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad'la (Belger) gün içinde cereyan eden mülakatını mevzubahis ediyor ve "*General Harington'a gönderilen talimatın veya ültimatomun 24 saat süre ile ertelenmesini istiyor; Lordlar Kamarası başkanı Lord Birkenhead, "Türklerin küstahlığının" İngiliz askerlerine etki yapması olasılığından doğan kaygısını belirtiyor; Maliye Bakanı Robert Horne,* Nihad Reşad'ın *Londra'yı aldatmak için gönderilmiş olması olasılığına değinerek ona güvenmediğini; alınan tüm gizli haberlere göre, Mustafa Kemal'in İngiliz uyarılarına kulak asmadığını; askerî harekâtın ertelenmesinden sonuçta*

1803 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 277-278.

1804 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 342. Curzon, Nihad Reşad'a "şahsen güvendiğini" belirtmiştir (Walder, 1971, s. 243).

1805 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXLII. "(Morning Post) gazetesinin 30 Eylül tarihli nüshasında okuduğumuza göre Doktor Nihad Reşad Beğ Eylülün 29unda Lord Kurzon tarafından Hariciye Nezâretinde kabul edilmiş ve mülakat üç çeyrek saat kadar son derece halisane ve dostane bir şekilde devam eylemişdir. Lord Kurzon İngiliz nokta-yı nazarından ve bilhassa Çanakkaledeki vaziyet hakkındaki fikirlerini büyük bir nezaketle anlatmışdır. Doktor Nihad Reşad Beğ beyanatda bulunmak için talimatı olmadığını söylemiş ve fakat Lord (Kurzon)un ortaya koyduğu meseleler hakkında Ankara Hükümetinin takib etdiğine ihtimal verdiği nokta-yı nazarı kendi tahminine göre izah etmişdir. Nihad Reşad Beğ (Morning Post) gazetesinin bir muharririyle uzun uzadıya mülakat ederek âmâl-i milliyemiz ve son vaziyet hakkında izahat vermişdir." Vakit, 6 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 1729, *Lord Kurzon ve Nihad Reşad Beğ*, s. 1.

üzüntü duyulacağını söylüyor. Sonunda Lord Curzon, Kabineye meram anlatamıyor ve ültimatomun ertelenmesi veya durdurulması için hiçbir tedbir alınmıyor.[1806]

Curzon, Harington'a gönderilmiş olan "vur emri"ni havi muhtıradaki 24 saatlik mühletin ertelenmesini önerdi ancak kabine kabul etmedi.[1807] Curzon'un hanesinde gerçekleştirilen nâzırlar içtimaında şu konuşmalar cereyan etti:

> *Lord Curzon:* Kemalistlerin temsilcisi Nihat Reşat ile görüştüm. İngiltere'nin dostudur. Türkiye'nin Londra büyükelçisi olmak emelinde. Paris kararlarını övdü. Beni kutladı. Teşekkür ettim. Ama savaşın eşiğinde olduğumuzu şöyle anlattım: Mustafa Kemal konferans çağrımıza cevap vermedi. Bu arada yalnız Harington'a bir telgraf gönderdi. O da tartışma açan nitelikte. Çanakkale'de Türk askerleri bizimle burun buruna geldiler. Artık buna katlanamayız. Türklerin çekilmelerini isteyeceğiz, yoksa ateş açacağız. Nihat Reşat, Mustafa Kemal'e telgraf çekeceğim dedim. Mustafa Kemal neden Mudanya'da değil? Boyuna oyalanıyor. Nihat Reşat'ın dediğine göre Yunanlılarla işbirliği yapıp Trakya konusundaki vaadimizi hiçe indirmek isteyeceğimizden korkuyorlarmış. Yunanlıları durdurmağa çalışıyoruz, ama gelişmeler bu tutumumuzu değiştirebilir, dedim, Mustafa Kemal Trakya işini çözümlemek için neden Mudanya'ya gitmiyor diye sordum. Acaba Harington'a gönderilen takviye durdurulamaz mı? Çekilmeleri için Türklere tanınan 24 saatlik süre uzatılamaz mı?
>
> *Chamberlain*: Süre uzatılırsa Türkler siper kazarlar, topları Çanakkale'ye getirirler. Mustafa Kemal'e halâ ultimatom verilmemiş olduğunu öğrenince pek şaşırdım. Ama bu bizim temel tutumumuzu değiştirmez. Zaaf göstermekle savaş savuşturulamaz.
>
> *Maliye Bakanı*: Paris notasında, tarafsız bölgenin çiğnenmemesi şartı vardı. Mustafa Kemal bunu hiçe saydı. Kuvvetlerimizi kuşatıyor. Hareketimizi geciktirmemiz üzücü olur.
>
> *Genelkurmay Başkanı*: Mustafa Kemal'e ultimatom verilmesi emri saat 16'da Harington'a tellendi. Şimdi ultimatom verilmemesi yolunda bir talimat gönderilmesi, askerin morali bakımından pek tehlikeli olur. Gecikmemiz düşmanın gittikçe güç kazanması demektir.
>
> *Lord Curzon*: Karşı emir değil, ultimatomun 24 saat geciktirilmesini telkin ettim.
>
> *Chamberlain*: Genelkurmay Başkanının görüşü kesindir.
>
> *Koloniler Bakanı*: Kabine, ultimatom verilmesi yolundaki kararını değiştirmez. Mustafa Kemal'in bizimle savaş isteğine inanamıyorum. Ultimatom ille de savaş demek değildir. Lord Curzon barış çabalarını yine sürdürebilir.
>
> *Lord Curzon*: Teklifimin uygulanmayacağı anlaşılıyor. Hayırlısı dileğinde bulunmaktan başka bir şey kalmıyor.[1808]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı, Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti arasındaki münasebete ilişkin kritik bir mahrem rapor kaleme aldı:

> Sovyet'lerin Kemalistlere karşı olan güvensizlikleri artıyor. Bu konuda yeni ve değerli kaynaklardan, son zamanlarda, Moskova'daki Dışişleri Komiserliği'nin Doğu Dairesi'nde çalışan ajandan, Tiflis'deki Kavbüro ve Bakü'deki Propaganda ve Eylem Konseyi'nin gizli belgelerini ve öteki belgeleri toplayan ajanlardan yararlanılmıştır. Moskova, görünürde Ankara'yla sıkı biçimde işbirliği yaparken, Sovyet yönetiminin, Türk Ulusçularının maksatlarına, özellikle onların Fransız'lara karşı olan dostluklarına ve Pan-İslâm'cı projelerine olan güvensizliği gittikçe artmakta ve o hükümetin tutumunu etkilemektedir.
>
> Moskova'da Dışişleri Komiserliği'nde çalışan ajan, 1921 yılı Mart'ında imzalanan Türk-Rus Antlaşması'na ek olarak, 1922 yılı yazında gizli bir askeri protokolün imzalandığını gösterecek belgesel kanıtlar bulmuştur. Bu protokola göre, Sovyet yönetimi, on yıl süre ile Ankara yönetimine silâh ve para olarak yıllık prim verecektir. 1922 yılı başlarında, Sovyet yönetimi, Ulusçularla Fransız'lar arasında imzalanan Franklin-Bouillon

[1806] Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 278.
[1807] Salâhi R. Sonyel, *Mudanya Bırakışmasının Ellinci Yıldönümü*, 1973, s. 106-107.
[1808] İngiliz bakanların Lord Curzon'un evinde yaptıkları toplantının tutanağı; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXLIII-CXLIV.

Antlaşması'nda gizli bir askeri madde bulunduğunu öğreniyordu. Bu madde gereğince, Sovyet Rusya Batı'ya saldırarak Fransız çıkarlarını tehlikeye koyarsa, Türk'ler de Kafkasya'yı işgal edecekti. Ulusçuların Fransız'larla düzenledikleri oyun ve Ankara'nın Orta Asya'daki Sovyet aleyhtarı Pan-İslâm'cı projelerde parmağı olduğunu gösteren kanıtın Moskova'da ele geçirilmesi, Sovyet katlarını, Ankara ile imzalamış oldukları gizli askeri protokolü uygulamamaya kararlı kılmıştır. Tiflis'deki Kavburo'yla sıkı ilişkisi bulunan ajan, Sovyet yönetiminin, Ankara hükümetinin içtenliğine olan güvenini epeyi yitirmeye başladığını ve Anadolu'ya kimi maddi yardım sağlamayı sürdürmekle birlikte, oraya daha önceki gibi sürekli ve bol olarak gereç göndermekten vazgeçtiğini bildirmiştir. İstanbul'daki Kemalist Komitesi'nin başlıca üyeleri, Sovyet'lerin, son günlerde Ankara'ya para göndermeyi geciktirdiklerini belirtmişlerdir.

Bakü'deki Stassova adlı etkili komünist, Ağustos ayında Moskova'ya gönderdiği raporda, Ulusal Akım'ın başarısından sonra kaydedilmesi olanaklı gelişmeler konusunda ciddi surette kaygılandığını; bu akımın, Maveray-ı Kafkas ve Hazer Denizi dolaylarındaki Ulusal Müslüman Örgütleri'ne, Rusya'ya yararsız biçimde büyük bir teşvik verdiğini ve genellikle Doğu'da komünist propagandasını felce uğrattığını öne sürüyordu. Ona göre, buna tek çare, özellikle Türkiye'de propagandayı artırmak ve Türk Ulusal Cephesi'nin birliğini yıkmaktı. Stassova'nın raporu, kendi üzerinde derin bir izlenim yaratan 3. Enternasyonal, Anadolu'daki eylemleri için Bakü'deki Propaganda ve Eylem Konseyi'ne 10.000 sterlin tutarında bir prim veriyordu.

Bu arada Aralov, Ankara'daki önemli eylemlerini sürdürüyor; Ulusçu askeri önderleri, İngiliz plânlarını suya düşürmek için, daha çok vakit yitirmeden Yunanlı'lara saldırmaya kışkırtıyordu. Tiflis'de Kavbüro'yla sıkı ilişkisi olan ajan, Sovyet yönetiminin, Kemalist'lerin, Yunanlı'lara karşı kazanmış oldukları kesin zaferden ötürü şimdiye kadar olandan daha bağımsız bir durumda olduklarını anladığını; Ankara yönetiminin, Batum'a karşı olan ve asla bırakmadığı hak iddiasını yenilemesinden kaygılandığını bildiriyor; bu Sovyet kaygılarının, Kemalist zaferinin sonucu olarak Kafkasya ve Hazer Denizi bölgelerinde Pan-Türkçü ve Pan-İslâmcı kışkırtmaların artmasıyla doğrulandığını kaydediyordu. Sovyet yönetimi, son günlerde Ankara'ya gönderdiği notada, Rus yardımının, Türk'lerin, 1914 Türk-Rus hududunun iadesini kabullenmelerin bağlı olacağını bildirmişti. Bu da, Kars ve Ardahan'ın Rusya'ya iadesi anlamına gelmektedir. Ankara yönetimi buna henüz bir yanıt vermemiştir.

Sonuç: i) Türk Ulusçuları, Moskova ve Ukrayna ile imzalamış oldukları anlaşmalar gereğince Sovyet'lerin faal biçimde yardımlarını sağlamaya çalışıyorlar; ii) Moskova ve Harkov'un tutumları, Ulusçuların beklemediği gibi tatmin edici değildir… Rus'ların, kendilerine karşı göstermekte oldukları güvensizliğe, Ulusçular da, el altından kendi birliklerini yıkmaya çalıştıkları özürüyle karşılık veriyorlar".[1809]

İzmir'deki Fransız Donanması Kumandanı Tuğamiral Dumesnil, TBMM Reisi Mustafa Kemal'e telgraf gönderdi. Belirtildiğine göre Fransız ve İtalyan birliklerinin yapmış olduğu gibi İngiliz birlikleri de Çanakkale'nin Anadolu yakasından Gelibolu'ya; Türk birlikleri de bîtaraf mıntıka haricine ricat etmektedir. Yunan filosu da İstanbul Boğazından çıkartılmıştır. Fakat *Çanakkale Boğazında Türk birlikleri takviye edilmiş, İngiliz birliği gittikçe sıkışıyor görünmektedir ve bunun sonucu, çatışmadan sakınma iradesinin ilke olarak bulunmasına rağmen, (ciddi) olay çıkma tehlikesi bulunmaktadır*.[1810]

Londra'daki İtalyan Büyükelçiliği Britanya Hariciye Nezâretine nota verdi: Yunan ihtilalci subaylar Trakya'da Yunan cephesinin hemen güçlendirilmesini istiyorlar. Bunun barış yapılmasına zarar vereceği Atina'ya duyuruldu. İtalya, Müttefiklerin Atina'yı uyarmaları gerektiği düşüncesindedir. Schanzer, Yunan askerinin Meriç gerisine çekilmesi, Doğu Trakya'da Türk sivil yönetimi kurulması ve buraya Müttefik asker gönderilmemesi görüşündedir.[1811]

[1809] FO 371/7899/E 10515; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 273-274. 1922 yazı ve sonbaharı itibarıyla "Rus'lar, Ankara'nın başlıca iki gazetesine mali yardım yapıyorlardı (adları açıklanmadı)."

[1810] İzmir'de Tuğamiral Dumesnil'den TBMM. Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya, "Edgar Quinet" gemisi, 29 Eylül 1922, DBA, Türk K. 34/2, No. 611 DNL/2; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'le Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 328-329.

[1811] FO, 371/7897/E. 10321; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 462.

Çanakkale Buhranı sonunda Lloyd George ve Winston Churchill, şu veya bu şekilde Mustafa Kemal'i durdurmayı başarıyorlar. Fromkin bile *parlak bir zafer* tavsif ediyor:

> Bu arada İngiliz ve Türk orduları Çanakkale'de karşı karşıya gelmişlerdi. Fransız ve İtalyan birlikleri çadırlarına çekildiler, küçük bir İngiliz birliği üzerlerine ateş açılmadıkça ateş açmama emri almış olarak dikenli telin arkasında nöbete geçti. Türk ordusunun ilk birlikleri 23 Eylül'de İngiliz hatlarına yürürüdü. Türkler ateş açmadılar ama oldukları yerden çekilmemekte inat ettiler. Birkaç gün sonra başka Türk birlikleri de geldi. Eylül sonunda Tarafsız Bölge'de 4500 Türk askeri vardı; bunlar İngilizlerle dikenli telin ardından konuşuyor, ilk ateş edecek olanın kendileri olmayacağını belirtmek için tüfeklerini dipçikleri yukarı gelecek biçimde tutuyorlardı. Ürtütücü ve sinir bozucu bir durumdu. İngiliz istihbaratı 29 Eylül'de Kabine'ye Sovyet Rusya tarafından zorlanan Mustafa Kemal'in ertesi gün saldırmayı planladığını bildirdi. Haber yalandı ama inanıldı. Kabine'nin onayıyla askeri kuvvet başkanları yerel İngiliz komutanına Mustafa Kemal'e ateş açma tehdidini içeren sert bir ültimatom vermesini emrettiler.
>
> Yerel İngiliz komutanı Londra'dan gelen talimata aldırış etmedi ve -bu talimat İngiltere'yi savaşa sokabilirdi- ültimatomu vermedi. Tersine Mustafa Kemal'le bir ateşkes anlaşmasına vararak krizi sona erdirdi. Mustafa Kemal pek çok nedenle -bunların içinde Lloyd George ile Churchill'in cüretkârlıklarıyla yapabilecekleri konusundaki korku da vardı- İngilizlerin Türkiye'nin ilerde zaten işgal edeceği toprakların işgalini bir süre erteleyerek şereflerini korumalarına olanak tanıyan formülü kabul etmeye hazırdı. Mustafa Kemal Avrupa'yı işgale kalkışsaydı bu savaş demek olacaktı. İngiliz liderlerinin saldırgan tutumları kendisini durdurmuş görünüyordu. Aslında durumlarının gerçek zayıflığı göze alındığında, bu durum Lloyd George ve Churchill için parlak bir zaferdi.[1812]

İstanbul'daki İngiliz Karargâh-ı Umumiliği Harbiye Nezâretine muhtıra gönderdi: *Rauf Bey Yahudi yurdu aleyhindeki sözlerinin yalanlanmasını istemiş. Ankara'da bolşevik nüfuzu azalıyor*.[1813] Hatırlanacak olursa siyonist Haim Naum[1814], 14 Ağustos 1922 günü Ankara'da TBMM Heyet-i Vekile Reisi Rauf'la görüşmüştü.

29 Eylül'ü 30 Eylül'e bağlayan gece Mustafa Kemal, Heyet-i Vekile Reisi Rauf, Hariciye Vekili Yusuf Kemal ve mezun Dahiliye Vekili Ali Fethi, Ankara'ya muvasalat etmek üzere İzmir'den yola çıktılar. Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi (Çakmak), Garb Cephesi Kumandanı İsmet (İnönü) ve İzmir mebusu Refet (Bele) ise Mudanya'daki konferansa iştirak etmek üzere İzmir'den yola çıktılar.[1815]

Sovyet Rusya'da münteşir *Pravda* gazetesi, İngiliz *Daily Chronicle* gazetesinin makalesini iktibas ediyor: *Bizi şöyle bir seçenekle karşı karşıya bırakabilirler. Ya filoyu Boğazlardan çekmek ya da onu orada kapanmak tehlikesi altında bırakmak. Türkler Çanakkale'yi ele geçirmek istiyorlar. Çünkü onu ellerinde tutarak İngiliz filosunu sorunun çözümü dışında bırakabilirler. Filosuz bir çözüm ise kara ordusunun elinde bulunacak ve böyle bir durumda da büyük ve güçlü bir orduya sahip olan Türkiye daha büyük başarı şansına sahip olacaktır*.[1816]

30 Eylül 1922. Lord Harding, Lord Curzon'a 492 numaralı mahrem ve müstacel telgraf keşide eyledi: *Öğrenildiğine göre Kemal, kendi generallerini dizginlemede güçlük çekiyor ve vakit kazanmaya çalışıyor... Yunanlıların Doğu Trakya'da, Kemalistleri kışkırtıcı hareketlerde bulunduklarına pek az kuşku*

1812 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 469.
1813 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXLII.
1814 "Haim Nahum da gerçek bir siyonistti." Jacob Landau, *The Young Turks and Zionism*, 1983, s. 203; Aktaran: Murat Akan. (2021). *Kozmik Karargâh: Dünyayı Yöneten Üst Akıl B'nai B'rith* (2. baskı) içinde (s. 53). İstanbul: Hayat Yayınları.
1815 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 719.
1816 A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 294.

vardır. Tüm enerjimizi, Kemal'i, en erken vakitte, Mudanya'da, Müttefik temsilcileriyle görüşmeye inandırmaya harcamalıyız.[1817]

Daily Mail gazetesi Türkiye muhabiri Ward Price, Mustafa Kemal'in Müttefik şartlarını kabul ettiğini Londra'ya bildiriyor. Bu kapsamda Korgeneral Harington'un mesaisini medhediyor.[1818]

30 Eylül sabahı, tam da Avustralyalılar önceki kararlarından vazgeçip Çanakkale'ye birlikler göndermeyi kabul ettikleri sırada Türkler yelkenleri indireceklerinin işaretini verdi; Çanakkale'deki birliklerine "herhangi bir vukuatı" tahrik etmeme emri verilmişti ve liderleri Mustafa Kemal, İngilizler Asya kıyılarını terk edip Avrupa yakasına geçmeyi kabul ederse Çanakkale'nin hemen dibindeki bölgeden geri çekilmeyi teklif etti. Zira Mustafa Kemal *İngilizleri denize dökmeye kalkışmak niyetinde değildi*. [1819]

Mustafa Kemal, 28 Eylül'de Franklin Bouillon'la görüştükten sonra Harrington'a, Türk ordusunun, harekâtını durdurduğunu yazar ve ertesi gün, İtilâf'ın 23 Eylül tarihli notasına birinci cevabı vererek Mudanya'da 3 Ekim'de başlayacak bir konferans çağrısında bulunur. Bu, konferans süresince Boğazların İtilâf işgalinde kalmasının kabul edilmesi demektir ve Sovyetler bu duruma hemen tepki gösterirler. Karahan, 30 Eylül'de, Boğazların abluka edilmesini, İtilâf Hükümetleri nezdinde protesto eder ve Aralov aracılığı ile Türk Hükümeti'ne bir nota göndererek dış politikada meydana gelen uyuşmazlıklardan şöyle yakınır:

> "Hükümetim, Türkiye Hükümeti'nin Sovyetler Birliği notasını desteklemeyişine ve Mudanya Konferansına katılmayı kabul ettiğini, Trakya'nın ve de Boğazlada İstanbul'un işgaline razı olduğunu haber vermeyişine fevkalade şaşmış bulunuyor. Böylece dış politika uyuşumu yürütülmemiş, bunun sonucu olarak da İtilâf Devletleri, özellikle İngiltere için uygun bir durum ortaya çıkmış bulunuyor. İtilâf Devletleri, bu yoldan yürüyerek, Türkiye'yi olduğu kadar Rusya'yı da zayıflatmaya çalışmaktadırlar. Özellikle, bu önemli anlardaki hareket uyuşmazlığına şaşmaktayız. Hükümetim, Türk ordusunun kazandığı büyük zaferlerin istenilen sonuca vardırılamayacağından korkmaktadır."[1820]

Fransa'nın Londra Büyükelçisi Kont de Saint-Aulaire, İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon'a nota verdi:

> Franklin-Bouillon'un Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmenin raporu ilişikte sunulmuştur.
>
> Ek. İzmir'de Bulunan Franklin-Bouillon'dan Fransa Başbakanı Poincare'ye Tel: Mustafa Kemal'le dört saat süren bir görüşme yaptım. Durumu güç. Askerini zor zaptediyor. Trakya'nın müttefiklerce geçici işgalini teklif ettim. Türk askeri barıştan sonra girecek. Türkler Çanakkale'de şimdiki mevzilerinde kalacaklar. Bunlar Mudanya'da kararlaştırılır. Mustafa Kemal'in kişisel tutumuna güveniyorum. Ama önce Trakya'yı kurtarmak gerek.[1821]

Rumbold, Curzon'a 487 numaralı telgraf gönderdi: *General Harrington'un Mustafa Kemal ile tek başına görüşmesinin doğru olmayacağı görüşüne katılıyorum. Boşaltılacak Doğu Trakya'da yönetimin İstanbul Hükümetine bırakılmasını Mustafa Kemal kabul etmez. Mustafa Kemal kuvvetleri İstanbul Boğazından Trakya'ya geçmek isterler ve Yunanlar bunu engellemeye kalkışırlarsa, İstanbul savaş meydanı olur. Bunu önlemeliyiz. Paris kararlarını ne Yunanlar ne de Mustafa Kemal kabul edecek gibi görünüyorlar. Çabalarımızı öncelikle Mudanya Konferansı üzerinde yoğunlaştıralım*.[1822]

Rumbold, Curzon'a 489 numaralı telgraf gönderdi: *Ankara temsilcisine (Hamid Bey'e) gereken bildirimde bulundum. Mudanya Konferansı'nın bir an önce toplanması gerektiğini, Mustafa Kemal'in*

1817 Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 371.
1818 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 351.
1819 Martin Gilbert, *Churchill*, 2013, s. 534.
1820 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 473-474. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.
1821 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXLVI.
1822 FO, 371/7897/E. 10263; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 462.

sabrımızı taşırdığını bildirdim. Mudanya Konferansı'nın bir-iki gün içinde toplanacağını söyledi. Mudanya Konferansı'nın ayrıntıları İzmir'de belirleniyor sanırım. Temsilci, Yunanların Trakya'da yaptıklarını protesto etti.[1823]

TBMM Hükümeti İstanbul mümessili Hamid (Hasancan), Mustafa Kemal'e şifreli telgraf gönderdi:

> Bugün İngiliz Komiseri bendenize şifahen tebliğ ettikten sonra tercümesi âtideki ibareyi tevdi etti.
>
> "Âhiren Paris'te vukua gelen itilâfname ruhuna tevfikan Yunan nakliye ve harp sefinelerinin Marmara denizine ve Çanakkale boğazına girmelerine şimdiye kadar mâni olduk. Ve her zaman da mâni oluyoruz. Mamafih eğer Mustafa Kemal Paşa kıtaatını bîtaraf mıntıkadan çekmezse bu memnuiyeti haklı gösterecek hiçbir sebep kalmaz. Ve binaenaleyh ref'i icabeder."
>
> Badehu İngiltere Hükümetinin verilen notaya cevap beklemekte ise de bir hafta geçtiği halde elan alınamadığından dolayı sabrı tükenmekte olduğunu ve Generaller içtimaı Mudanya'da vâki olup da hüsnü neticeye iktiran edince derhal Şarkî Trakya'nın tahliyesi için Yunanistan'a tebligat vukubulacağını ve tahliyeden sonra orada muvakkat bir Hükümet teşkil olacağını söyledi. Bendeniz bu hükümetin ne hükümeti olacağını sordum. Generaller içtimaının bunu da tayin edeceğini söyledikten sonra General Pellé ile görüştüğümde bu hükümetin Türk Hükümeti olacağını söyledi. İngiliz Komiseri Zâtı Samileri ile Harington arasında teati edilen muhaberatın İngiltere Hükümetine kanaatbahş olmadığını dahi ilâve eyledi. Tahassüsatım İngiliz Hükümeti ilk hayret hissinden uyanarak asabileşmekte olduğudur. Halbuki diğer İtilâf Devletleri ilk fikirlerinde sabittirler. Her halde Mudanya içtimaını teshil ve tesri etmeliyiz. Pek çok şey konuşacağımızı zannediyorum. Ferman.[1824]

Rumbold, Curzon'a 490 numaralı telgraf gönderdi: *Ultimatom konusunda Harington'a gönderilen talimatı gördüm. Çanakkale'de iyileşme var. Mudanya Konferansı'nın toplanma umudu belirdi. Harington talimatı uygularsa durumu tehlikeye sokarız. İki-üç gün gecikmeyle bir şey kaybetmeyiz*.[1825]

Paris'deki İngiliz Büyükelçi Lord Hardinge, Curzon'a telgraf gönderdi: *M. Poincaré, Mustafa Kemal ile görüşen Franklin-Bouillon'dan aldığı telgrafı gösterdi. Görüşme ılımlı ve umut verici. M. Poincaré, Harington'un Mustafa Kemal'e ultimatom vereceği yolundaki haberlerden pek kaygılıdır. Bunun İngiltere ile Türkiye arasında savaşa varabileceğinden korkuyor. Böyle bir kararın Fransa ve İtalya'dan habersiz alınmış olmasına üzgün. Bundan doğacak sonuçların sorumluluğuna Fransa'nın katılmayacağını söyledi*.[1826]

Britanya Akdeniz Donanması Başkumandanı Amiral Brock, Bahriye Nezâretine telgraf gönderdi. *Marmara Denizi'ne gidecek Yunan nakliye gemilerinin alıkonmalarına yönelik* karar bugün itibarıyla *uygulanmaya başlandı ve Çanakkale Boğazı'ndan Marmara'ya girmek isteyen Yunan kuvvetleri durduruldu*.[1827]

Korgeneral Harington, Britanya Koalisyon Harb Kabinesinin vur emrini sümen altı etti binaenaleyh bir Britanya-TBMM Hükümeti harbi çıkmasına sebebler açısından mani oldu başka bir deyişle savaşmayı değil müzakereyi tercih etti.[1828]

Sadece 16 Eylül-30 Eylül 1922 tarihleri arasında Batı Anadolu'dan Yunanistan anakarasına ve Adalara tahliye edilen Rum sayısı, 200.000 civarında idi.[1829] İki haftada yüzbinlerce kişinin nakliyatı, Mart

---

1823 FO, 424/254, s. 386, No. 708; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 463.
1824 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'le Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 331.
1825 FO, 424/254, s. 386-387, No. 709; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 463.
1826 FO, 371/7869/E. 10249; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 463.
1827 Akdeniz Donanma Başkumandanı'ndan Amirallik Dairesi'ne 30 Eylül 1922, FO, 424/254, No. 710; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 434.
1828 Salâhi R. Sonyel, *Mudanya Bırakışmasının Ellinci Yıldönümü*, 1973, s. 107.
1829 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 128.

1922'deki tahliye planından yararlanıldığını göstermekte. Ayrıca, mezkûr "mülteci"ler arasında tebdil-i kıyafet etmiş acaba ne kadar Yunan askeri bulunuyor?

İngiliz *The New Statesman* siyasî mecmuası: *Anadolu'nun ve Doğu Trakya'nın asıl sahipleri Türklere verilmesi* lâzımdır. *Sovyet Hükümeti batılı devletlere* nota göndererek *Türkiye'ye karşı bir savaş açılırsa Sovyetler'in tarafsız kalmıyacağını ve yeni bir savaşın çıkacağını* belirtmişti.[1830] *Türkler Avrupa'ya dönüyorlar, bir parya değil, Avrupalı bir devlet olmalıdır*.[1831]

London Opinion mecmuası dikkat çekici bir karikatür neşretti: *Karikatürün altında, "Barışçı asker Savaş Köpeklerini tutuyor" yazıyor. Karikatürde de asker üniforması içinde Harington, bir uçurumun başında iki azman köpeği, zorlukla da olsa tutmaya çalışıyor ve köpeklerin başı, Churchill ve Lloyd George'u gösteriyor*.[1832]

Britanya Bakanlar Kurulu üç celseden mürekkeb fevkalâde içtima ediyor (16:00, 19:45 ve 22:30[1833]). Korgeneral Haringtон'a gönderilmiş talimatnamesinin teslim alınıp alınmadığı hususunda teyid edici herhangi bir haberin gelmemiş olması mevzubahis ediliyor. Saat 22:30'da inikad eden celsede, Britanya ile TBMM Hükümeti arasında *henüz husumetin başlamamasına şaşılıyor; General Haringtон'un, gönderilen talimata uymadığı ve Türklere ültimatom vermediği anlaşılıyor. Gerçekten General Harington, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un da onayıyla, Türklerle savaşmak yerine görüşmeyi yeğ tutuyor*.[1834]

Padişah Vahideddin, 30 Eylül 1922'de, bir arkadaşına mektub gönderdi: *Kutsal görevlerimi yerine getirmeye sonuna kadar devam edeceğim. Milliyetçiler İstanbul'a girdiğinde, onlara söyleyeceğim münasip bir şey olacak*.[1835]

30 Eylül 1922. İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *İngiliz Hükümeti, General Harrington'a gönderdiği telgrafta, kendisine Çanak'taki tarafsız bölgede bulunan Türk askerlerini barışçıl bir şekilde veya zor kullanarak bölgeden çıkarmasını emretmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'ya bir ültimatom gönderildiği ancak yürürlüğe konulduğuna dair hiçbir kanıt olmadığı da ifade ediliyor*.[1836]

Eylül-Ekim(?) 1922. Çanakkale Krizi devresinde İzmir'de bulunan Grace Mary Ellison'a İzmir Limanı Gümrüğünün İngiliz-İskoç memuru şu suali tevcih etti: *Sizin gözü pekliğinize son derece hayranım, ama sormam ayıp olmazsa, buraya gelişiniz ne anlam taşıyor?* Grace Mary: *Ankara'daki millî hareketi incelemeye ve millî kahraman Mustafa Kemal Paşa'yı görmeye geldim*.[1837]

1 Ekim 1922. İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Haringtон, Bakanlar Kuruluna izahat telgrafnamesi gönderdi:

1830 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını-II*, 1990, s. 62.

1831 Ergün Aybars, *Millî Mücadele'de İngiliz Basını-II*, 1990, s. 63.

1832 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 351.

1833 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 345.

1834 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 278.

1835 The Evening Star, 7 Ekim 1922, Front page; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 80.

1836 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 526-527.

1837 Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 48. Grace Mary'in Ankara'ya temsilci olarak gönderilmesini Aubrey Herbert Başvekâlete teklif etmişti: "Yakın Doğu'nun tanınmış otoritesi Yarbay Aubrey Herbert, 10 Downing sokağına Başbakanın özel sekreteri Philip Kerre iki kere benim yapmak istediğimi, telefonla bildirdi, fakat onlar beni İngiltere'de tutmayı uygun buldular." (Ellison, 1973, s. 126). Grace Mary, Günhani mevkiinde iken Türk subayların İslâm ahlâkı üzere kendisine (kadına) fevkalâde hürmetkâr elini sıcak sudan soğuk suya değdirmeme tavrından etkilenerek "yeni halk cumhuriyetinin askerleri"nin Bolşevik olmadığını kaydediyor (Ellison, 1973, s. 79-80).

> Kabinenin Mustafa Kemal'in nazlanmalarına bir son vermek dileğini ben de paylaşıyorum, ama durumun şimdilik benim yargıma bırakılması gerektiği kanısındayım. Mustafa Kemalciler daha çok sayıda asker ve top yığmadıkça, İngiliz kuvvetleri için bir felâket ya da tehlike yoktur.
>
> Mustafa Kemal'in iki-üç güne kadar Müttefik generalleriyle görüşmeye razı olacağı ve Ankara hükümetinin Müttefik notasına bir karşılık vermek için çabaladığı bir sırada barut fıçısına ateş atmam demek olan ateş aç emrim, herşeyi altüst edeceği ve bu yoldan geriye bir daha dönüş olmayacağı için asla kabul edilemez. Ben aralıksız barış için çalıştım ve Majestelerinin hükümetinin isteğinin de barış olduğundan şüphem yoktur. Benim Çanakkale'de ateş açtırmamamın bir zayıflık olarak yorumlanacağı düşüncesi de son derece yanlıştır. Çünkü ben Hamid'e İngiltere'nin (Deşifre edilememiştir) güçlerinin arkamda olduğunu dikkatle bildirdim ve gerekirse bunları kullanacağımı da söyledim. "Mustafa Kemal'le savaş halinde olmadığımıza göre, Türk süvarilerine karşı hedefimi saklamak için asgarî bir güçle mi karşı çıkmayı, yoksa bir anda bütün kuvvetimi üzerlerine mi sürmem gerektiğini dikkatle inceledim. İngiltere'nin "saldırgan" diye suçlandırılmaması için, ilk yolu seçtim. Çanakkale'de harekete geçince, burada (İstanbul'da) Hıristiyan halka karşı davranışlar olabileceğini tahmin edersiniz. Şehri korkuya salarsak, sonra çok üzücü olur. İzmir'den sonra halk da ayrıca büyük korku içinde. Tek yedek kuvvetim İstanbul'da bulunuyor. Bu kuvveti de buradan almam gerekebilir ki, bu durumda Hristiyanların durumu (Kadın ve çocuklar da dahil) çok güçleşir. Son günlerde takviye kuvvetlerinin gelmesiyle burada güven iyice arttı ve her geçen gün tarafsız bölgeyi tek kurşun sıkmadan koruyabileceğimiz hakkındaki inancım daha da artıyor ve İngiliz bayrağının dalgalanmaya devam edeceğine inanıyorum. Bence, her şey, Trakya'da yapılacak şeylere bağlıdır.
>
> Durumun her gün biraz daha düzeldiğini izliyorum. Elbette Mustafa Kemalcilerin daha uzağa çekilmelerini ben de istiyorum ve Çanakkale'deki Türk kumandanından, Marden'le görüşüp geçici bir hat belirtmeleri konusunda yaptığım teklife karşılık beklemekteyim. Marden birkaç gün önce durumunun dayanılmaz hale gelmeye başladığından söz etmişti. O günden bu yana daha çok sayıda asker ve silâh aldık. Mustafa Kemalci birliklerin de saldırıya geçmemek için emir aldıkları açıkça belli. Hiçbir zaman tehlikeli durum olmadı. Bunu bana derhal onaylayın, yoksa yargımda yanıldığımı söyleyin. Son talebime Mustafa Kemal'in karşılığı tatmin edici olmazsa, ben de bir sonuca varmaktan yanayım. Benim görüşüme göre Çanakkale'ye saldırmak niyeti ciddî değil. Bunu Brock ve Rumbold'a da açtım, onlar da kabul ettiler.[1838]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold'a mahrem telgraf gönderdi. 27 Eylül tarihli Rumbold mahrem telgrafında belirtilen hususları tashih ediyor. *Lord Curzon, Mudanya Konferansına katılacak Bağlaşık generallerine gönderdiği talimatta, konferansın tek amacının, Yunan ordusunun Doğu Trakya'da ardına çekileceği hattı saptamak olduğunu; buna karşılık, Ankara'nın, barış konferansının sonuna dek, "yansız bölgeye" asker göndermemeyi ve Marmara Denizi'ne açılan Boğazlardan geçmemeyi üstlenmesi gerektiğini; Bağlaşık askerlerince takviye edilmiş yerel bir jandarma gücünün güveni sağlayacağı ve Bağlaşık yetkililerinin yöneteceği Doğu Trakya'nın geçici yönetim biçiminin Bağlaşık yönetimlerince ve Yüksek Komiserilerin önerilerine göre saptanacağını; tüm siyasal sorunlarda Yüksek Komiserlere danışılması gerektiğini bildiriyor*.[1839]

Britanya Akdeniz Donanması Başkumandanlığından Bahriye Nezâretine 436 numaralı telgraf: *Franklin-Bouillon'dan mesaj: (a) Türk askerinin durdurulmasını sağladım. (b) İki tarafın kuvvetleri 30 Ekim'de* [Eylül'de?] *bulundukları yerlerde kalacaklar*. *(c) Trakya'nın derhal Müttefiklerce işgal edilmesi isteniyor. (d) 3 Ekimde Mudanya konferansının toplanması kararlaştırıldı*.[1840]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a 494 numaralı telgraf gönderdi: *Türk askerinin Avrupa'ya geçişini önlemek için Fransız ve İtalyan gemilerinin Amiral Brock ile işbirliği yapıp yapmayacaklarını sordum. Fransız meslektaşım hiçbir harekette bulunmayacaklarını*

1838 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 348-349.
1839 FO/7898/E 10377; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 281.
1840 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXLVIII.

bildirdi. İtalya Yüksek Komiseri de bu konuda talimatı olmadığını söyledi.[1841] Rumbold, Curzon'a 498 ve 499 numaralı *ivedi* telgraflar gönderdi:

> Harington, Mustafa Kemal'in 50.000 kişilik bir kuvvetle İzmit yarımadasında tarafsız bölgeye saldırma hazırlığı içinde olduğunu söyledi. Ryan'ı Hamid Bey'e gönderdim. Kemalistlerin susmaları ve tarafsız bölgeye girmeleri karşısında sabrımızın taştığını söyledi. General Harington'un 3 Ekim'de Mudanya'ya gideceğini, Milliyetçi Komutan gelip kendisiyle görüşmeye oturmazsa bundan bir anlam çıkaracağını bildirdi. Hamid Bey, İsmet Paşa'nın 3 Ekim'de Mudanya'da olacağını ve Türk ordularının ileri yürüyüşlerinin durdurulacağını söyledi.[1842]

Mustafa Kemal'in örtülü ödenekten her ay 1.000 lira tahsis ettiği[1843] TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi, Vahideddin Hân aleyhtarı tezviratına devam etti: *Türk Nasyonalistlerinin zaferi hain Padişah'ın taç ve tahtını bırakmasına sebep oldu;. . . kendisi İngilizlerle kaçmak üzeredir . . . Vahideddin selâmlık resmine İstanbul'a gelen Malta Valisi Mareşal Plumer'in himayesi altında götürülmektedir*.[1844]

> Türk milletinin zaferi hain padişahın taht ve tacını bırakmasına neden olmuştur. Constantine (İstanbul)'den sonra yıktığımız padişah İngiltere ile kaçmaktadır. Mehmed Han VI unvanı ile iktidara geçtiği günden itibaren milletine ihanet edip İngiliz ve Yunanlılarla birlikte hareketmiş olan Vahdeddin tahttan çekilmiştir.
>
> İstanbul'da bulunan özel muhabirimizden aldığımız telgraftan Sultan Vahdeddin'in iktidardan çekildiğini, taht ve tacını terk ettiğini öğrenmiş bulunmaktayız.
>
> Milletinin zaferi karşısında düşman bir ülke hükümdarının maruz kaldığı kadere mahkûm olduğunu gören Vahdeddin sadece taht ve tacı terk etmekle yetinmemeli, hayatına da bir son vermelidir. Fakat Vahdeddin, padişahı olmak iddiasında bulunduğu milletinin zaferi önünde, tıpkı yenilmiş düşman memleketi hükümdarı gibi kaçmak alçaklığını da nefsine yedirebilmiştir. Vahdeddin, benzer bir durumda saygıdeğer bir insanın göstereceği, son cesareti bile göstermeye muktedir olamamıştır. O sadece tacını feda edebilmiştir.
>
> Biz bunu yapmasını zaten ondan uzun bir süredir bekliyorduk. İstanbul'a gelen Malta Genel Valisi Mareşal Lord Herbert Plumer'in koruması altında Selamlık'a alınmasından sonra özellikle vaziyet tamamıyla anlaşılmıştı. İstanbul'da bulunan muhabirimizin o tarihlerde dikkatini gelişmelere yönlendirmiş ve ulaşması için planlar yapmıştık. İngiliz sansürünün olayın duyulmasına resmî olarak yayımlanmadan izin vermeme ihtimali dolayısıyla hazırladığımız planlardan ilki sansüre uğramadan nasıl haberdar olacağımız şeklini aramızda belirlemek olmuştu. Muhabirimiz dün aşağıdaki şekliyle haberi bize iletti.
>
> Telgrafın gerçek metnini yayımlıyoruz:
>
> "İstanbul, Eylül 28. – Büyük biraderiniz istifa etti. Beraber gitmeye hazırlanıyor.
>
> Son kızım bize Vahdeddin'in kendisini koruyanlarla yani İngiltere ile birlikte ayrılmak için hazırlandığını bildirmekteydi. Cehenneme kadar yolu var…[1845]

1841 FO, 371/7897/E. 10282; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e*, 2016, s. 463.

1842 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CXLVIII.

1843 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları*, 1981, s. 277.

1844 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 245.

1845 Yeni Gün, 1 Teşrîn-i evvel 1338-1922; Aktaran: Metin Hülagü, *Yurtsuz İmparator Vahdeddin*, 2008, s. 121. Kanaatimizce Yunus Nadi, ABD ile münasebeti derinlemesine araştırılması gereken anahtar bir kişiliktir. Bu babda en azından şu çarpıcı gerçekliği ipucu mahiyetinde belirterek iktifa edelim. Yunus Nadi, Nisan 1920'de İngilizce kaleme aldığı hususî mektubunda ABD başkanı Woodrow Wilson'u şöyle tazim etmekteydi: "Evreni yöneten ilksiz ve sonsuz güç, her peygamberin kendi çağının gereksinmelerini görmesi ve ona göre milletini seçmesi kuralını koymuştur. Ve siz çağımızın peygamberisiniz." Orhan Duru. (2011). *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları* (6. Baskı) içinde (s. 83). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

TBMM Hükümeti'nin İstanbul mümessili Hamid (Hasancan), İstanbul matbuatından *Akşam* gazetesine beyanat verdi: *Zannederim ki Mudanya Konferansı yirmi dört saat kadar az bir müddet zarfında ikmal-i vazife edecekdir. Bu konferans Trakya'nın tahliye hududlarını tayin ve bize teslimi hususatını kararlaşdıracakdır*.[1846]

İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâh-ı Umumisi tarafından İstanbul'da neşredilen *L'Aurore* gazetesi: "*Kocaili şib-i cezиresinde, bir Türk Süvarî kolu, beyaz bayrak keşide ederek hatt-ı faslı* [Müttefiklerin ilân ettiği tarafsız mıntıkayı] *dün sabah geçmiş ve hiçbir hadise zuhur etmemişdir*. *Bu süvarî kolu, yani Yunan çetelerinin iltica etdikleri "Şile"ye doğru ilerlemekdedir. Süvarîlerin mikdarı 3000 nefer raddesinde tahmin edilmekdedir*.[1847]

Bâb-ı Âlî Dahiliye Nezâreti Kalem-i Mahsusu, Çanakkale Mutasarrıflığına muhtıra gönderdi:

> Mösyö Kolonel Kumandan Shuttleworth, Mustafa Kemal Paşa ile Büyük Britanya Hükûmeti arasındaki münâsebâtın şâyân-ı memnûniyet bir safhaya dâhil olduğunu kemâl-i meserretle zât-ı âlîlerine arzetmekliğime bendenizi sevk buyurdular. Şimdilik ta'arruz edilmemesi için bu gece emir alınmışdır.
>
> Londra'da sulhun karîbü'l-vukû' olması dolayısıyla Kemal Paşa'nın süvârîlerini bî-taraf mıntıkanın beri tarafına çekmek fikrinde bulunacağı zan ve ümîd edilmektedir. Belki de süvârîsinin emir alması için pek az mühlet kalmışdır.[1848]

Franklin-Bouillon İstanbul'a muvasalat etti. Müttefikler içtimaında izahat verdi:

> 1 Ekim akşamı Franklin-Bouillon bu havadislerle İstanbul'a geldi. O akşam Müttefik Yüksek Komiserleri ve İngiltere Yüksek Komisyonu'ndaki generaller ve amirallerle yapılan toplantıda, en ufak bir aktörlük yeteneği olmadan ama berbat bir kibir gösterisiyle genel olarak Müttefik Güçleri ve özellikle Büyük Britanya yararına verdiği zorlu çabalarını anlattı. Kendisini, çarpışmaları önleyen ve İngiliz güçlerini, yedekte 150.000 asker ve arkalarında 3 milyon Müslüman olan, zafer kazanmış 150.000 Türk tarafından Anadolu'da yok edilmekten kurtaran, beklenmedik biçimde yardıma yetişen bir güç olarak gördüğünü açıkladı. Bakan Poincare'ın 23 Eylül tarihli telgrafına Ankara Hükümeti'nin verdiği, "Mudanya'yı kabul ettiklerini ve birkaç gün içerisinde Barış Konferansı'na yapılan davete cevap vereceklerini taahhüt ettiklerini" bildiren Yusuf Kemal Bey imzalı resmi cevabı da toplantıya katılanlara okudu.[1849]

Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Harbiye Nezâretine mahrem telgraf gönderdi. Ültimatomun niçin Mustafa Kemal'e tevdi edilmediğini izah ediyor. *Kemalistlerin bir bırakışma konferansına katılmayı kabullenmek üzere oldukları bir sırada, "buradaki mayını ateşleyerek bir ateş cumudiyesi başlatmanın önerilemeyeceğini"; esasen İngiliz yönetiminin de isteğinin barışı sağlamak olduğunu; Mustafa Kemal'in Çanakkale'ye saldırmak niyetinde olmadığını bildiriyor*.[1850]

Başkumandan ve TBMM Reisi Mustafa Kemal, Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington'a nota gönderdi ve *Mudanya Konferansına katılmayı kabullendiğini bildiriyor*.[1851]

1846 Akşam, 2 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 1446, *"Franklen Buyyon" Yarın Sabah Mudanyaya Hareket Edecekdir*, s. 1. "Hamid Beğ dahi katiblerle beraber yarın *Meç* kruvazörüyle gideceklerdir. Yarın sabah Hamid Beğ Mösyö *Franklen Buyyon* refakatinde katib Safvet ve Lütfullah beğlerle daktilograf Nebahat Hanım olduğu halde *Meç* kruvazörüyle konferansda hazır bulunmak üzere Mudanyaya azimet edeceklerdir."

1847 Akşam, 2 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 1446, *Kocailide 3000 Kişilik Bir Süvarî Kuvvamız, Beyaz Bayraklar Çekerek Dün Sabah Hatt-ı Faslı Geçdi ve Hiçbir Hadise Olmadı*, s. 1.

1848 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, 2003, s. 235.

1849 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 63.

1850 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 278.

1851 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 278-279.

Korgeneral Harington'un Kabine emrini yerine getirmeyip inisiyatif alarak ültimatomu Mustafa Kemal'e tebliğ etmeyişi karşısında tabiatıyla otoritesi zedelenen Başvekil Lloyd George ve rüfekası, Harington'un tazir edilmesini istiyorlar fakat başta Lord Curzon (ki ültimatomun verilmemesini sağlayan derin yapının Hariciye'deki mensubudur) müdahale ederek kınama cezasına engel oluyor.[1852]

İngiltere'nin Paris Büyükelçisi Lord Harding, Lord Curzon'a telgraf gönderdi: *Poincare, Franklin-Bouillon'dan almış olduğu bir telgrafın suretini bana göndermiştir. Bu telgrafa göre Bouillon, iki gün süren tartışmalardan sonra Mustafa Kemal'i, ordusunu durdurmaya güçlükle inandırmıştır. Buna karşılık olarak İngilizler de gemilerden asker indirmeyi durduracaklardır*. *Bouillon şöyle diyordu: "Bu sonucu, kesinlikle içten olan Kemal'in kişisel yetkisiyle sağlamış bulunuyorum... Kemal, 3 Ekim'de Mudanya'da bir konferans düzenlenmesini kabullenmiştir."*[1853]

İspanyol *El Sol* ve *La Libertad* nam gazeteler yazıyorlar: *Ankara Hükümeti'nin Roma temsilcisi, İstanbul'daki müttefik komiserlerine Trakya'daki Müslümanların durumuna ilişkin bir nota göndermiştir*. *Notada Müslümanların Trakya'da Yunan vahşetine maruz kaldığı ve eğer müttefikler Türk ordusunun Trakya'ya geçişine izin vermezse bu haksız cinayetlerin sorumlusu olacakları bildirilmiştir.*[1854]

El Sol ve *La Libertad* yazıyorlar: *Trakya'daki Yunan ordu kumandanı Polimenakos Istranca bölgesinde Türklerin tarafsız bölgeyi ihlal ettiğini, Gafalalan Vadisini ele geçirdiğini ve 11 Yunan askerini öldürdüklerini söyledi*. *Polimenakos, Yunan askerlerinin karşı bir saldırı ile düşmanı püskürttüğünü, düşmanın kaçmak zorunda kaldığını, geride biri rütbeli 26 ölü bıraktıklarını ve Yunan ordusunun kaybının 1 asker ve 1 yaralı olduğunu da ifade etmiştir*.[1855]

İspanyol *El Sol* gazetesi: *Papa XI. Pio, 24 Eylül'den beri Mustafa Kemal ile telgraf yolu ile iletişim içerisinde*dir *ve kendisinden "insanlık adına" ordusuna yeni kanlı savaşlara girilmemesini emretmesini talep ediyor. Mustafa Kemal Paşa da kendisine bu konuda güvence vermiştir.*[1856]

2 Ekim 1922. Britanya'daki *İnatçı Muhafazakârların en başta geleni 2 Ekim'de, "Bizim eski politikamız Türkiye ile iyi bir karşılıklı anlayıştı (özgün metindeki vurgu) ve hâlâ da öyledir..." diyor*.[1857]

Atina'daki İngiliz Ortaelçi Lindley, Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Buna göre:

> Müttefiklerin ikazlarına karşın Yunanistan'daki askerî hareketin gerçek lideri Albay Plastiras, İngiliz Büyükelçisi Lindley'e Mudanya'da konferansın toplanacağını öğrendikten sonra dahi orduyu yeniden düzenlemek üzere Trakya'ya gideceğini ve bu bu amaçla bölgeye subaylar gönderdiğini söyledi. Buna karşın Lindley, Mustafa Kemal Paşa'nın mütarekeyi kabulü hâlinde Yunanların reddetmelerinin delilik olacağını net bir şekilde açıkladı. Ayrıca Lindley üstü kapalı tehditlerde de bulunarak; Yunanistan'ın uzun savaşın ardından ülkede düzeni sağlamak için büyük devletlerin yardımına ihtiyaç duyabileceğini ve mütareke teklifini kabulü hâlinde bu desteğin sağlanabileceğini bildirdi. Plastiras ise neticede Türklerin İstanbul'u geri alacaklarını dolayısıyla Yunanistan'ın savaştan zayıf çıkacağını ileri sürüyordu. Bu nedenle Plastiras gerekli görülmesi hâlinde Trakya'yı savunacak 60.000 askeri bir ay içerisinde hazırlayabileceklerini bildirmekteydi. Fakat Lindley aldığı talimat gereği bu tür tekliflere karşı çıkıyordu. Yunanlara kararlı bir şekilde yalnız düzeni sağlamak, katliamları ve aşırılıkları önlemek amacıyla Trakya'da disiplinli bir ordu bulundurabilecekleri hatırlatıldı. Lindley düşüncelerinin hayata geçirilmesi durumunda izole olacakları ve sonucun kendileri açısından gerçek anlamda

---

1852 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 278.
1853 Salahi R Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 371.
1854 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 370.
1855 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 370-371.
1856 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)*[Doktora Tezi], 2019, s. 387.
1857 Tarım Bakanı Arthur S.D. Griffith-Boscawen'den, Kenneth O Morgan, *Consensus and Disunity: The Lloyd George Coalition Government 1918-1922* (Oxford: Clarendon Press, 1979), s. 325.'de alıntı yapılmış; Aktaran: David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 472.

bir felâkete dönüşeceği konusunda Plastiras'ı uyardı. Ancak bundan sonra geri adım atan Plastiras, kendisinin bir siyasetçi olmadığını, siyasi konularda Venizelos'un dediklerini yapacaklarını belirterek vakit kaybetmeksizin orduyu düzenlemek için Trakya'ya gideceğini söyledi.[1858]

Mustafa Kemal, Ankara'ya muvasalat etti. TBMM Hükümeti Heyet-i Vekilesi kararıyla bolşevik *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası* kapatıldı.[1859]

Fotoğraf. "İnatçı Muhafazakâr" Ziraat Nâzırı Sör Arthur Sackville Trevor Griffith-Boscawen (*Wikipedia*).

Lozan Konferansı sıralarında, Mustafa Kemal'in giriştiği başka bir hareketin de, Anadolu'ya karşı Batı'da duyulan öteki kaygıları gidermek amacını taşıdığı düşünülebilir. Lozan öncesinde, Ankara Hükümeti'nin geniş çapta bir komünist tutuklamasına girişmesi, Batı'da, Mustafa Kemal'in Bolşevik bir önder olduğu yolundaki son tereddütleri gidermek için yapılmış olabilir. Mustafa Kemal'in, böylece, İngiltere ve Batı'yla anlaşmak için ortada bir Bolşeviklik engelinin bulunmadığını göstermek istediği düşünülebilir. Bu sırada Rusya'nın Ankara'yla ilişkilerinde soğuma belirtileri vardı.[1860]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a 503 numaralı telgraf gönderdi:

İstanbul'a dönen Franklin-Bouillon İzmir'deki görüşmelerini anlattı. Söylediklerine göre, İstanbul'a ve Çanakkale'ye yürümeğe hazır 150.000 Türk askeri İzmir'de bekliyormuş. Türkler, İngilizlerin tutumunu anlayamıyorlarmış. Tehlikeli olmakla beraber yürümek niyetindeymişler. Franklin-Bouillon, son dakikada Türkleri ileri yürümekten caydırmış. İngilizlerin de ayni biçimde davranmaları ve Yunanlıların Trakya'yı boşaltmaları şartıyla Türk askeri ileri yürüyüşünü durdurmuş. Franklin-Bouillon, Mudanya konferansına katılacak generallere verilecek talimat taslağını da okudu. Türklerin tarafsız bölgeden çekilmeleri için ısrar edilmemesini söylüyor.

Rumbold, Curzon'a 584 numaralı bir başka ama *çok ivedi* telgraf gönderdi:

Fransız Yüksek Komiseri, Türkler Mudanya konferansını kabul ettiklerine göre, Yunan askerinin doğu Trakya'yı hemen boşaltması ve burada geçici yönetim kurulması gerektiğini ileri sürdü. Böyle bir yorumu kabul etmedim. Mustafa Kemal'in önce barış konferansına katılmayı kabul etmesi gerektiğini bildirdim. Harington da önceden ellerimizi bağlamayalım diyor. Fransız Yüksek Komiseri, Trakya sınırının demiryolunu izlemesi ve Meriç'in batısına taşması gerektiğini savundu. Meriç sınırını değiştirmeyi de kabul edemeyeceğimi bildirdim. İtalyan yüksek komiseri, bu güçlüğe başka bir çözüm bulunabileceği görüşünde.[1861]

Akşam gazetesi, Mustafa Kemal'in Amerikan *Chicago Tribune* gazetesine beyanatını iktibas etti: *Boğazların serbestîsi, Büyük Millet Meclisi Hükümetinin menafiine de muvafıkdır. Fazla olarak şunu da tahattur etdirmek isterim ki, mazide Boğazları kapamış olan, Türk Hükümeti değildir. Eğer İngiltere Hükümeti Boğazların serbestîsini arzu ediyorsa, mesele şimdiden hal edilmiş demekdir*.[1862]

Mustafa Kemal'in "muzaffer" kumandan olarak Ankara'ya avdet ettiği vakit cereyan eden fevkalâde bir vakayı TBMM İzmir mebusu Mahmud Esad (Bozkurt), şöyle şehadet etmektedir:

1858 Lindley'den Curzon'a 2 Ekim 1922, PO, 424/255, No. 16-17; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 437.
1859 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 724.
1860 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 260.
1861 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. CLI.
1862 Akşam, 2 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 1446, *Boğazlar Hakkında Mustafa Kemal Paşanın Beyanatı*, s. 3.

> Şimdilik şu kadarcığını kaydedelimki, zamanı gelmeden Atatürk bunu [laiklik prensibini] ortaya sürmedi. Fakat aksine hareket ettiği görülmüştür.
>
> Mesela: Birinci millet meclisinin açılma merasiminde, önce, Ankarada Haci Bayram camiine gidilmiş, kurbanlar kesilmiş, dualar edilmiş, tekbirler getirilmiş, bu dini merasimle meclis açılmıştır.
>
> Birinci teşkilati esasiye kanununun, iki maddesini din prensibi teşkil etmiştir. Bu maddelere göre "Türkiye devletinin dini, di-ni islam"; "ahkami şer'iyenin infazine millet meclisi me'mur" idi.
>
> Meclisde müezzin, beş vakıtda ezan okur, imam cemaata namaz kıldırırdı. Dikkata değerki kurtuluş savaşları zaferle taclandıktan sonra, Atatürk, Ankaraya avdet etti. Meclis kapısı önünde resmi üniformasile bekleyen imam efendi, Atatürkü durdurdu, ellerini kaldırdı,fakat,dini duaya başlar başlamaz, Atatürk hiddetle:
>
> "Burada böyle şeylere lüzum yoktur. Bunları camide yapa bilirsiniz! biz savaşı düa ile değil mehmetciğin kanile kazandık!" dedi ve imamı kovdu.[1863]

Hakikatte *istiklâl mücadelesi Türk ulusu için savaşanlar değil Müslüman imparatorluğu savunan insanlar tarafından desteklenmiştir*.[1864] Garbcı ve seküler Türkcü dünya görüşüne sahib olan Mustafa Kemal'in mezkûr tavrı şaşırtıcı değildir. 1919-1922 devresinde Anadolu'daki teşkilâtlanmanın liderliğine nailiyeti için toplumsal tabana istinad etmenin gereği olarak İslâm milletciliği siyasetini zahiren, söylem bazında takib etmiş lâkin yeterli gücü temerküz ettiğine kâni olduğu vakit ise aslî hüviyetini ızhar etmeye başlamıştır:

> Mustafa Kemal, dünya görüşü ve temel yaklaşımlarının, başına geçtiği hareketin ideolojisiyle ciddî farklılıklar nedeniyle, ortak çalışma yürüteceği kadro ile "öncelikli hedef"e ulaşıncaya kadar sürecek bir beraberlik planlamıştır. Aşağıdan yukarıya örgütlenen bir tabanda karşılık bulan Müslüman milliyetçiliği, "millet-i müsellehâ" haline getireceği toplumun, ülkeyi işgalden arındırma ve Osmanlı enkâzı üzerine yeni devlet kurma mücadelesinin ideolojik motor gücü işlevini görecektir.
>
> Ancak, Mustafa Kemal, Garbçı hareketten etkilenen bir bilimci ve Türkçü olarak, Müslüman milliyetçiliğini, tasavvurunun bir sonraki aşamasında işlevselleştiremeyeceğini düşünmüş; bu ideolojisinin takipçileri ile arasındaki ilişkinin, zafer sonrasında terkedilecek bir *modus vivendi* [muvakkat mutabakat] karakteri taşıdığını varsaymıştır. Bunu 1920 yılında ilân etmenin, liderliğini tartışmaya açma ve hareketin tabanıyla çatışmayı göze alma anlamına geleceğinin de bilincindedir. O nedenle, "tatbikatı birtakım safhalara ayırmak" ve "kademe kademe yürüyerek hedefe vâsıl olmağa çalışmak" gerekmektedir.[1865]
>
> [..] Anadolu direniş hareketi, yerden göğe kadar bir bağımsızlık savaşıydı. Fakat Kemalist tarih anlatısının aksine, bu savaş Türk *milleti*nin bağımsızlık savaşı değildi: Daha ziyade sultan-halifenin ve Osmanlı *milleti*nin yabancı bir emperyal kontrolden (İngiliz, Fransız ve İtalyan) kurtulma ve Yunanlar ile Ermenilerin Anadolu'yla ilgili aşikâr planlarını bertaraf etme hareketiydi. Mustafa Kemal, bu zaman zarfındaki konuşmalarında, açık bir şekilde bunları *millet*in düşmanı olarak tanımladı, ancak milletle ilgili görüşleri kasıtlı bir şekilde müphemdi. İma ettiği *millet*in ortak bir düşmana karşı, ama ortak bir kimliğe istinaden değil, birleştiğiydi. Modern Türk milletini meydana getirmeye yönelik bir çaba içinde olmaktan ziyade, Anadolu direniş hareketi bir kendini koruma mücadelesiydi. Bu direniş, aynı zamanda, sonradan Irak ve Suriye olacak eski Osmanlı Arap vilayetlerinde Fransız ve İngiliz işgaline karşı ortaya çıkan eş zamanlı direnişlere benzer bir şekilde yürütüldü.[1866]

Londra'daki Yunan Maslahatgüzarı Rizo-Rangabé, Atina'ya Hariciye Nâzırı Baltazzis'e telgraf gönderdi. Venizelos'un mektubu, zeylde yer alıyor. Bu telgraf, İngiliz İstihbaratı tarafından deşifre edildi. *Yunanistan'da ihtilâlcilerin siyasi davayı savunma vazifesini üstlenmesini istedikleri Venizelos, İngiliz*

1863 Mahmut Esat Bozkurt. (1940) *Atatürk İhtilâli: Türk İnkılâbı Tarihi Enstitüsü Derslerinden* içinde (s. 138-139). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

1864 Frederick F. Anscombe, *Osmanlı Dönemi ve Sonrası Ülkelerde Devlet, İnanç ve Millet*, 2017, s. 261.

1865 Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 323.

1866 Gavin D. Brockett, *Ne Mutlu Türküm Diyene*, 2022, s. 80-81.

Hükûmeti ile beraber hareket etmekten başka seçenek kalmadığını görmüştür. İngilizlerin Milliyetçilerle anlaşmazlığa düşmesini hesaba katan Venizelos her ihtimale karşı Doğu Trakya'ya Kral ve Hükûmeti tarafından atanan kumanda ya da personel kadrosunda değişikliğe gitmek suretiyle hazır bir ordu bekletilmesini yararlı görüyor.[1867]

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor: *Müttefik yüksek komiserleri, üç askeri misyona ayrılarak Trakya'yı koruma altına almışlardır. Bu çerçevede, Fransız yüksek komiseri Edirne'yi, İtalyan yüksek komiseri Lüleburgaz'ı ve İngiliz yüksek komiseri Tekirdağ'ı korumak için bu şehirlere gitmişlerdir.*[1868]

İspanyol matbuatı yazıyor: *Mustafa Kemal Papa'ya verdiği cevapta, kan akmasını engelleme arzusuna katıldığını, o ana kadar yaşanan hoşnutsuzlukların Türk askeri veya halkı tarafından kışkırtılmadığını, Yunanlıların çekilmek zorunda bırakıldığı bütün şehir ve köylerin Yunanlılar tarafından yakıldığını ve halkın bu vahşet nedeniyle çok acı çektiğini bildirdi. Kemal Paşa, o sıralarda yine Yunanlılar tarafından aynı yıkım ve cinayet yönteminin Trakya'da uygulanmakta olduğunu vurgulayarak, Papa'dan bu insanlık görevini Türkiye'nin düşmanlarına da yapmasını talep etmiştir*.[1869]

3 Ekim 1922. ABD'de münteşir *Boston Globe* gazetesi, Mustafa Kemal'in Winston Churchill kuzeni Claire Sheridan'a beyanatını neşretti: *Ne kadar sabırlı olduğumuza bir bakın, zira biz İngiltere'ye asil bir şekilde geri çekilmesi hususunda her türlü fırsatı veriyoruz*.[1870]

ABD matbuatından *The New York Times* ve *Arizona Republic* nam gazeteler Franklin-Bouillon'un beyanatını neşrettiler: *Kemal savaşma konusunda gösterdiği çabadan çok daha fazlasını barış yapmada gösterecektir*.[1871]

İtalya Hariciye Nâzırı Schanzer, Londra'daki İtalyan Büyükelçiye şifreli telgraf gönderdi. Bu telgraf, İngiliz İstihbaratı tarafından deşifre edildi. *Fransız ve İtalyan Dışişleri Bakanlarının Mudanya'daki temsilcilerine konferans boyunca yakın temas halinde bulunmaları konusunda talimat gönderdikleri* anlaşılıyor.[1872]

Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Korgeneral Harington, Fransız İşgal Kuvvetleri Kumdanı General Charpy ve İtalyan İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Mombelli bir zırhlıyla; Fransız mümessil Franklin-Bouillon ile Hamid ise *Meç* nam başka bir kruvazörle İstanbul'dan Mudanya'ya muvasalat ettiler. Konferansın evvelinde Franklin-Bouillon, Mustafa İsmet'le (İnönü) hususen görüştü ve nihayet Mudanya Konferansı öğleden sonra içtima etti. Müttefik generaller, Yunan'ın Doğu Trakya'dan tahliye edilmesi meselesinde vazifedar olduklarını belirttiler.[1873]

1867 Venizelos'un telgrafı, Rangabe'den Yunan Dışişleri Bakanı'na 2 Ekim/7 Ekim 1922, HW, 12/39, No. 11331 & No. 11333; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 437.

1868 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 371.

1869 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)*[Doktora Tezi], 2019, s. 387.

1870 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 219.

1871 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 220.

1872 Schanzer'den Londra İtalyan Büyükelçiliği'ne 3 Ekim 1922, HW, 12/39, No. 11354; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 443.

1873 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 726. Franklin-Bouillon'un maiyetinde "*Le Matin* gazetesinin muhabiri olduğunu söyleyen bir yardımcısı" bulunuyordu: David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 359. "Türk murahhasları: İsmet ve Asım paşalar. Tercüman Seyfeddin Beğ, Yaver Tevfik Beğ ve mümessil Hamid Beğ. Fransız murahhasları: Ceneral Şarpi ve Miralay Saro. İtalyan murahhasları: Ceneral Mombelli ve Miralay Vitali. İngiliz murahhaslar: Ceneral Harington ve Miralay Ganipon" Vakit, 7 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 1730, *Mudanya Konferansı Nasıl Cereyan Etdi*, s. 1. Mudanya'da bulunan diğer zevat Müdafaa-yı Milliye Vekili Köprülülü Kâzım (Özalp), Refet (Bele), Antalya mebusu Hamdullah Subhi (Tanrıöver), Buhara Sefareti Müsteşarı muharrir Ruşen Eşref (Ünaydın): Vakit, 6 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 1729, *Fethi Beğle Kâzım Paşa*, s. 1; Vakit, 7 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 1730, *Fethi Beğ Ankarada*, s. 3. "Mudanya'ya gelen İngiliz heyeti ise, General Harington'un başkanlığında Albay Gribbon, Hukuk Uzmanı

Ankara'daki Sovyet Rus Büyükelçi Aralov, hükümetinden aldığı talimat doğrultusunda, TBMM Hariciye Vekâletine nota verdi. Mezkûr notada, *İtilâf Devletleriyle toplanacak konferansın Sovyetlere haber verilmeyişinin daha önceki anlaşmalara aykırı olduğu* ve dahi *Trakya'nın İtilaf Devletlerince işgaline razı olunması da kınanarak bunun Sovyetlerin aleyhine olduğu* bildirildi.[1874]

İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtı rapor kaleme aldı. "Yunan ordusundaki komünistler ve Bolşevik ajanları, çevreye propaganda yayarak ve Yunan ordusunun moralini bozarak Kemalistlere yardımcı" olmuşlardır.[1875]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a gönderdiği muhtırasında belirttiğine göre, *Sultan'ın tahtını bırakmak üzere olduğu* hakkında sual soran Reuter Ajansı muhabirine, Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı İzzet Paşa, *Bir tek kelimesi dahi doğru değil* cevabını vermiştir.[1876] *Sultan Vahideddin tahtını terk etmek istemiyor*.[1877]

Hariciye Nâzırı Lord Curzon, Atina'daki Ortaelçi Lindley'e mahrem telgraf gönderdi. *Trakya'daki Yunan ordusunun gücü konusunda ilkin yanlış bilgiye sahip olan ve ordunun Çatalca hattına dek ilerleyerek orda Türklerin en azdan altı ay tutabileceğine inanan Venizelos'u, Lord Curzon, İstanbul'a girmeye can atan Mustafa Kemal'in, Yunan reddini özür bilerek Avrupa'ya geçmesine ve Doğu Trakya'yı "ateşe ve kılıca" tutmasına hiçbir şeyin engel olamayacağı yolunda uyarıyor*.[1878]

> İngiltere, bir Kemalist saldırısına karşı koyabilmek ve konferansta hem kendi hem de Yunanistan tarafından koz olarak kullanılmak üzere, Batı Trakya'daki Yunan ordusunu yeniden örgütlemesi için Atina'daki ihtilâl yönetimini sürekli olarak uyarıyordu.[1879]

Sabık Yunan Başvekil Eleftherios Venizelos, Paris'ten Atina'daki darbeci hükümete gönderdiği muhtırasında *Yunanistan'ın askerî ve diplomatik açılardan büsbütün yalnız kaldığı*nı belirterek *Yunan ihtilâl önderlerini, düşmanca davranışlardan vazgeçmeye, Mudanya Konferansına katılmaya, barış konferansı karar verinceye kadar Doğu Trakya'yı boşaltmaya ve ordaki Yunan ordusunu yenibaştan örgütlemeye* davet etti.[1880]

İstanbul matbuatından *Akşam* gazetesi: *İngiliz Karargâh-ı Umumîsinden bugün öğle üzeri aldığımız malumat ber vech-i âtîdir: 1-Çanakkale mıntıkasındaki havalide bulunan Türk süvarîsi mezkur mıntıkadan geri çekilmişdir. 2-İzmit Cebhesinde Türk kıtaatı bîtaraf mıntıkaya tecavüz etmemişlerdir. Şileye dahi hiçbir tecavüz vâki olmamışdır*.[1881]

İngiliz Hariciye Nezâreti yetkilisi Harold Nicolson muhtıra hazırladı: Türkiye ne minnettarlık, ne de gücenme duygusunu tanır; onun oluşmuş tek siyasi duygusu korkudur. Bir yüzyıl Rusya'dan korktu ve bizimle dosduk etri; sonra biz Rusya'yla dost olunca, Türkiye Almanya'ya sığınma arayışına girdi; şimdi

---

Albay Heywood, Binbaşı Simms-Marshall ve İstihbarat Subayı Teğmen Blunt'tan oluşmaktaydı." Serpil Sürmeli, *General Charles Harington'un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu*, 2007, s. 58. "Teğmen Blunt Türkçe de konuşabiliyordu." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 358. *Daily Mail* muhabiri Ward Price de Mudanya Konferansına iştirak etmiştir. Mustafa Kemal de konferansa iştirak etmiş olsaydı, Heywood-Ward Price-Mustafa Kemal üçlüsü Pera Palas Otel'deki 14 Kasım 1918 tarihli özel görüşmeden yaklaşık 4 sene sonra tekrar bir araya gelmiş olacaklardı.

1874 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 726.

1875 FO/7902/E 10892; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 266.

1876 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 245.

1877 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 198.

1878 FO/7899/E 10550; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 280.

1879 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 301.

1880 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 280-281.

1881 Akşam, 3 Teşrîn-i evvel 1338-1922, Numero 1447, *Çanakkale Mıntıkasındaki Süvarîlerimiz Geri Çekilmişdir*, s. 1.

de bizden korkuyor... Muhtemeldir ki birkaç yıl içinde yine Rusya'dan korkacak ve tekrar Büyük Britanya'ya yönelecek.[1882]

Mudanya Konferansı murahhası Garb Cephesi Kumandanı Mustafa İsmet (İnönü), Başkumandanlığa saat 23.30'da şifreli telgraf gönderdi:

> Meriç garbinde Yunan ordusuyla Türk idaresi arasında müttefikin kıtaatı veya müttefikin komisyonları idaresinde bir tampon mıntıkası ihdası mümkün olmadı. Meriç garbine herhangi bir suretle geçmek selâhieyleri haricinde olduğunu notalarda Meriç ve Edirne'den bahsolunduğunu bildirdiler. Franklin Bouillon kendisinin bir proje olmak üzere kabul etmiş olduğunu makamı itizarda söyledi. Ve Fransa namına konferanstan 1914 hududunu istihsale çalışacağını temin eyledi. Şimdilik yalnız şimendifer hattı Meriç garbinde itilâf nezareti altında bulunacaktır. 4 Eylûl (sic) [Ekim] 38, 11.30 sonrada Mudanya'dan yazıldı.[1883]

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Trakya'ya silahlı birlikler taşıyan iki Türk gemisi, Yunan gemileri tarafından püskürtülmüştür.*[1884]

4 Ekim 1922. Venizelos'la mülakat eden ABD'nin Londra Büyükelçisi Harvey, Washington'a telgraf gönderdi. Britanya, Yunanistan'ı yarı yolda bırakmıştır fakat Venizelos ABD'nin yarı yolda bırakışına öfkelidir: *Harvey, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda, biraz da hayretle, Venizelos'un, Yunanlıları yüreklendirdikten sonra desteklemekten vazgeçmiş olmaları karşısında İngilizleri tenkit etmemekte olduğunu yazıyor ve; "onun kızgınlığı, Barış Konferansı'nda vaatlerini yerine getirmeyi reddetmiş, kendi bunalımlarını ve karışıklıkları zamanında durdurmak için harekete geçmemiş olmasından ötürü, Amerika'ya karşıdır," diyor*.[1885]

Sovyet Rusya Ankara Büyükelçisi *Aralov, Mustafa Kemal'le birlikte Ankara'ya yeni dönmüş olan Yusuf Kemal'le bir görüşme yapar ve İzmir görüşmeleri hakkında bilgi ister. Bu nota ve görüşmelerden sonra Ankara'nın, 4 Ekim'de, İtilâf'ın 23 Eylül tarihli çağrısına verdiği ikinci cevabında Rusya'nın da konferansa çağrılması istenir. Ancak metinde diplomatik bir incelik vardır. Konferansın yeri ve tarihi saptandıktan sonra şöyle denilir: "Dört büyük devlet (İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya) ve Yunanistan'dan başka konferansa yalnız iki devlet çağrılmıştır (Yugoslavya ve Romanya), onlar da herhalde savaşan devletler olduklarından değil, barış anlaşmasında karara bağlanacak bazı konular kendilerini yakından ilgilendirdiği için çağrılmıştır. Bu konuda en önemli sorun Boğazların gelecekteki denetimidir. Bu konu ile çok yakın bir ilgisi olan Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın çağrılmaması karşısında duyduğumuz şaşkınlığı belirtmek isteriz. Bu üç devletin katılması, alınacak olan kararları çok daha kalıcı kılmaya yararlı olabileceği gibi, gelecekteki tüm savaş nedenlerini ortadan kaldıracağından, bunların bağlaşıklar tarafından bugüne kadar çağrılan diğer iki devlet gibi çağrılmalarını kesinlikle diler ve bu çağrının onlara, konferanstan önce iletileceğini umarız." Bundan şu anlam çıkartılabilir: Rusya konferansa katılmalıdır, fakat katılması ancak Boğazlar sorunuyla sınırlandırılabilir*.[1886]

5 Ekim 1922. Mudanya Konferansı 24 saat tatil edildi. Müttefik işgal kuvvetleri general kumandanları ve Franklin-Bouillon, Mudanya'dan İstanbul'a hareket ettiler.[1887]

1882 PRO, FO 371/7898,5.220-35; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 180.

1883 Mudanya'da Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'dan Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya şifreli telgraf, Mudanya, 5.10.38 (1922); Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'le Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 340-341.

1884 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 371.

1885 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 390.

1886 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 474.

1887 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 730.

Rumbold, Curzon'a telgraf gönderdi. *Müttefik komisyon, subay veya jandarmalarının denetimi altında idarenin Milliyetçilere devrine* Rumbold *sıcak bakıyor*.[1888]

Curzon, ABD'nin Londra Büyükelçisi Harvey'le mülakat ediyor. *Curzon, Venizelos'un kendisine geldiğini ve Harvey'e yönelttiği serzenişleri aynen kendisine de yapmış olduğunu söylüyor. Millî Savunma Sekreteri Worthington Evans'in Yunan ordusunun yeterliliğinden şüphe eden sözlerinden sonra, serzenişler kesin biçimde geri çevrildi. Curzon, Harvey'e öz bakımından Venizelos'a hak verdiğini, fakat, yeni savaşları önlemenin de o ölçüde dikkate değer bir etken olduğunu söylemiştir. Venizelos, şüphesiz yurtseverliği ve içtenliği bakımından üstün ölçüde saygıdeğer bir insandı. Kendi yurttaşlarının ortaya attıkları gerçek ya da hayalî tehlikelere de önem vermekteydi. Bu nedenle, onun ileri sürdüğü öneriler, çevrelerden yapılan kışkırtmalar nedeniyle dikkate değerdi. Bununla birlikte konu, bir İtilâf Devletleri işgaliyle çözümlenebileceğinden ve Türklerin de, Londra'da verilen söze saygılı olarak, uysal bir tutum göstereceğinden, Curzon, konuşmaların sonunda Dışişleri Bakanlığının 26 eylül'deki tutumundan duyduğu memnunluğu bildirdi ve bunun kendi hükümetinin Boğazlar'ın serbestliği hakkındaki direnişli isteğine yardım ettiğini söyledi*.[1889]

Bursa'ya muvasalat eden Mustafa İsmet (İnönü), Ankara'daki Mustafa Kemal'e 7 sayfalık konferans raporu saat 21.00'da gönderdi. Muhtırada iki husus dikkati çekmektedir: (*i*) Fransız general hükümetinden tam yetki almış iken İngiliz ve İtalyan generaller Yunan'ın Şarkî Trakya'dan tahliyesi meselesinde salahiyettar olduklarını ve fakat Doğu Trakya'nın TBMM Hükümetine teslimi meselesinde hükümetlerine danışmaları gerektiğini bildirmişlerdir; (*ii*) ateşkes, daha ziyade Yunan kuvvetlerinin işine yaramaktaydı:

> (..) Evvelen Yunanlılarla tatili muhasemat fıkrası kabul edilmekle iktifa olmuştur. Teklifimiz bu idi. Saniyen Karaarağç'ın Trakya'ya bırakılması imkânını uzun uzadıya aradıklarını bildirdikten sonra bulabildikleri tarzu halli okudular ki şudur: Müttefiklerin 23 tarihli notasında Edirne dahil olmak üzere Meriç'e kadar Trakya'ya iadesi zikredildiğinden Büyük Millet Meclisi Murahhası bu tabiri berveçhi âti tağyir eylemiştir: Karaağaç dahil olmak üzere orta istihkâmatı kâmilen B. M. M. Hükümetine teslim edilmek lâzımdır. Müttefik generaller sulhün intacı tarihine kadar her türlü ihtilâli menetmek için Meriç'in sağ sahilindeki tabyalar hattına kadar dahil olan ve istasyonun Karaağaç şehrini hâmil olan arazinin Yunan kıtaatından tahliyesine ve müttefik kıtaattan bir müfrezenin orada ikamesine karar vermişlerdir. (..) İngiliz ve İtalyan Generalleri müteakiben filhakika yalnız Yunanlılara tahliye mevzuubahs olup memleketi bize teslim keyfiyetinin kendilerinin talimatları haricinde olduğunu bildirdiler. Ve esasen konferansımıza esas olan 23 Eylûl tarihli müttefikin notasına henüz Hükümetimizce cevap verilmemiş olduğunu ve burada yalnız tahliye keyfiyeti ve bize teslimini ihzar meselesi mevzuubahs edildiğini ve konferansın bu tedabiri ihzar etmekte olduğunu ifade eylediler. (..) Fransız Generali burada söz alarak koydukları maddenin Hükümetler arasında derhal hallolunacağı ümidiyle kuvvetlendiğini Fransa Hükümeti namına vazı imzaya ve maddeyi kabule şimdiden selâhiyettar bulunduğunu ve diğerlerini göstererek bu efendilerin selâhiyetleri olmadığını, az bir zamanda bunun hallolunacağını söyledi. Buna teşekkür etmekle beraber ilk günü noktai nazarımız anlaşılmış olduğundan şimdiye kadar talimatı cedide istihsali kabil idiğünü, içinde bulunduğumuz ve hakikatı askeriye aleyhimize cereyan etmekle olup çünkü tevkıfi harekât sebebiyle Yunan ordusunun bilfiil müstefit ve buna istinaden tertibat ve tahribatında faal bulunduğunu ve bundan fazla olarak tevkifi harekât selâhiyetim konferans başlamasına kadar meri olup ondan sonra her gün bir neticeye varmak ümidiyle durduğumu söyledim.[1890]

Açıklamalı [ÖA3]: Tamamı iktibas edilmeli.

[1888] Rumbold'dan Curzon'a 5 Ekim 1922, FO, 424/255, No. 70; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 443.

[1889] Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 390-391. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

[1890] Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'dan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya, Bursa, 5.10.338 (1922), Konferans raporudur; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'le Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 341-347.

Fotoğraf. *Ceneral Harington Mudanyada* (Vakit, 6 Teşrîn-i evvel 1922, s. 1).

Fotoğraf. *Müttefikîn ceneralleri konferansın inikad etdiği binanın kapısı önünde* (Vakit, 6 Teşrîn-i evvel 1922, s. 1).

TBMM Dahiliye Vekilliği için yeni seçim icra edildi. Namzedlerden Kemalist Ali Fethi (Okyar) 131 rey; İttihadçı Kara Vasıf (Karakol) ise 60 rey aldı. Mezun Dahiliye Vekili Ali Fethi, yeniden vekâlete reis tayin edildi.[1891]

Kahire'deki Askerî İstihbarat Dairesi Reisi Miralay Richard Meinertzhagen'in günlük kaydı:

> Türklerin geçen ay Yunanı İzmir'de denize sürmesinden bu yana Yakın Şark, her an Britanya'yı Türkiye'yle hesaplanamaz netayice gece feci bir savaşa sürükleyebilecek bir dizi kriz takdim etti. Birliklerimiz İstanbul Boğazı'nın ve Çanakkale Boğazı'nın Asya yakasını işgal ediyor; muzaffer Kemalist ordu, kendisini sulha tehdit telakki ederek bîtaraf menatıka girdi. Kemal İngiltere'ye meydan okudu ve biz de bu meydan okumayı reddettik, mevkimizi korumakla iktifa ettik. Başlangıçta mevzimiz son derece zayıftı çünkü Gelibolu'da yalnızca dört taburumuz vardı. Şu anda sekiz taburumuz var ve birkaç gün içinde on iki taburumuz olacak. Filomuz, Türkler için hakikî değeri pek az moral bir tehdit olarak hazırda bekliyor. Bîtaraf mıntıkadan çekilmeyi mütemadiyen reddeden Kemal, nihayet ricaat alâmetleri gösterdi ve Mudanya'da bir konferansa razı oldu; burada ilk talebimiz, Türkiye'nin bîtaraf menatıka hürmetkâr bulunması oldu. Türkiye'nin talebi ise Şarkî Trakya ve Musul Vilâyetinin Türkiye'ye terkini öngören Misak-ı Millî'nin aynen tatbikidir.
>
> Londra'dan mufarakat ettiğimde vaziyet buydu. İstanbul'da kumandan olan General Harington, zorlu bir meseleyi mükemmel bir maharetle vaz-ı yed etti; hem asakirin hem de rical-i devletin hayranlığını mucib oldu. Hem kendisi hem de erkânı, en kışkırtıcı şerait altında en azamî mutedil tavrı gösterdiler. Harington, Harbiye Nezâretine gönderdiği bir telgrafta şunları söylüyor: "Türk süvarileri tel örgülerimize doğru ilerleyip adamlarımıza yüzlerini çevirdiklerinde Gelibolu'daki veziyet çok müşkil."
>
> Böylesine çileden çıkarıcı şerait altında Harington'un Kabinemizin tutumuna kızması şaşırtıcı değildi. Kat'î bir siyasete karar veremedikleri için savaş manasına gelebilecek harekat önerecek kadar ileri gittiler. Bana bu çılgın siyasetin arkasında Winston'ın olduğu ve Türklerle savaşmayı gerçekten arzuladığı söylendi. Harington'un telgraflarından birinde hulasa etmek gerekirse şu sözleri okumak pek de şaşırtıcı olmadı: "Tanrı aşkına, Kabine'den karar almasını isteyin. Savaş istiyorlarsa bunu onlara beş dakika içinde verebilirim. Hepimiz savaşı önlemeye çalışıyoruz, ancak zahire göre onlar bizi savaşı başlatmaya teşvik ediyorlar."
>
> Bu vaziyetin Kabinece büyük ölçüde yanlış idare edildiği efkâr-ı umumiyenin malumudur. 1919'dan beri şu anda karşı karşıya oldukları kriz hususunda ikaz ediliyorlar. Yunanın İzmir'i işgal etmesine izin vermenin hatasını hiçbir zaman hakikaten takdir etmediler ve netayicin de henüz farkına varmadılar. Halihazırda mevcut olan şerait defalarca önceden bildirilmişti; Kabine ikaz edildi ancak dikkate alınmadı. Kabine, Bahriye Nezâreti ve

[1891] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 731.

Hava Kuvvetleri Nezâreti; tehdit vuku bulduğunda askerî müdahalede bulunmamakla ve tehlikeye dikkat çekmemekle Harbiye Nezâretini suçluyor artık. Yunanın İzmir'e gitmesinden bu tarafa tehlikenin var olduğunu ve Harbiye Nezareti'nin onları elân akıllarını meşgul eden şerait hususunda defalarca uyardığını unutuyorlar. Harbiye Nezâreti, Kabine'yi kasten savaşı kışkırtmakla, bahusus da Winston'ı sadece ve sadece savaşla neticelenebilecek bir siyaseti sürdürmekle suçluyor. Bahriye Nezâreti ve Hava Kuvvetleri Nezâreti, Harbiye Nezâretini vazifesini eylemsizliğe binaen ifa etmediğini düşünüyor, velâkin kendileri cahil cesaretiyle Çanakkale Boğazı'nı yalnızca hava ve deniz yoluyla müdafaaya hazırlanıyorlar. Hem Beatty hem de Trenchard, Kabine içtimalarında, deniz ve hava harekâtıyla Boğazları açık tutabileceklerini iddia ettiler. Tanrıya dua edin, ikisinin de böylesine aptalca bir tecrübeyi hayata geçirmesine izin verilmeyecek olsun.

Kabine, Kemalistlerin ciddi ve yegâne maksadını, ordularının mükemmelliğini ve Türk'ün birinci sınıf savaşçı vasıflarını da fark edemedi. Bütün bunları 1919'da Curzon'a anlattımdı ve Harbiye Nezâreti vekayii defalarca ve doğru bir şekilde tahmin etti. Kabine, Kemal'le uzlaşmadaki başarısızlığın tüm suçunu üstlenmeli. Bunun için hiçbir vakit ciddi bir çaba göstermediler. Uzun zaman önce Yunanistan'ın İzmir'den çekilmesi hususunda ısrar etmeleri, Sevr Andlaşması'nın tasdiki üzerine İstanbul'un boşaltılmasını kabul etmeleri ve Türkün Yunandan daha iyi bir insan olduğunu anlamaları lâzımdı. Türk, İtalyandan daha iyi; Mısırlıdan daha iyi bir adam olabilir. Artık muzaffer bir Kemal'in karşısında İstanbul'u boşaltmak zorunda kalacağız ve Boğazlar'ın güvenliğinin tek teminatı olarak Gelibolu'ya odaklanmak zorunda kalabiliriz. Bu önemli noktayı emniyet altına almanın yegâne ama yegâne yolu var; o da dost bir Türkiye ile sulh için samimiyetle çalışmaktır. Dost bir Türkiye olmaksızın Boğazlar hiçbir zaman serbest olmayacaktır.

Katiyyen savaşmak istemiyoruz; memleket buna dayanamaz. Ve Türkiye'nin yeni bir harbe girmek isteyip istemediğinden de şüpheliyim. O blöf yapıyor. Muhkem bir veche gösterirsek ne Irak'ı işgal edecek, ne de İstanbul'da bize saldıracaktır. Hiçbir hükümet dairesinin son birkaç hafta olduğu kadar sarsıldığını görmemiştim ve bunların hepsi korkunç hatalar yapmış oldukları içindi. [1892]

6 Ekim 1922. Mudanya Konferansının ikinci celsesi içtima edildi. Konferans öncesi, General Harington'un Erkân-ı Harbiye Reisi Miralay Gribbon, Mustafa İsmet'le hususen görüşerek *Trakya'nın nasıl olsa Türkiye'ye ait olacağını* söylemiştir. Bize göre Müttefikler ince bir işçilik sergilemişlerdir. İngilizler her zamanki gibi diplomatik zaman kazanma ve pazarlığı en üst perdeden başlatma manevralarını takip etmişlerdir. İtalyanlar evvela İngiliz tarafında saniyen Fransız tarafında yer almıştır. Fransız Franklin-Bouillon, Müttefikler ile TBMM Hükümeti arasında resmî arabulucu vazifesini ifa etmiştir. Netice olarak zaman kazanılmış; Edirne ve Karaağaç dahil Meriç nehrine değin Doğu Trakya'nın TBMM Hükümetine iadesi hususunda iradelerini ortaya koymuşlardır ve bu suretle Türk ordusunun ileri harekatını durdurmuşlardır.[1893]

6 Ekim'de ise, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Karnİseri Sir Horace Rumbold, Curzon'a, Rusya'nın konferansa katılması gerektiğini, ancak bu katılmanın yalnız Boğazlar sorunu ile ilgili olarak öngörülebileceğini yazar.[1894]

[1892] Colonel Richard Meinertzhagen. (1960). *Middle East Diary 1917-1956* (p. 121-124). United States of America, New York: Thomas Yoseloff.

[1893] Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 733-734. Müttefiklerin 23 Eylül tarihli notasında taahhüd edilen Doğu Trakya'nın teslimi hususunda İngiliz ve İtalyan generallerin ağır davranmalarını gerekçe göstererek Mustafa Kemal, Garb Cephesi Kumandanı Mustafa İsmet'e 6 Ekim'de ileri harekat emri vermiştir. Mustafa İsmet, almış olduğu talimattan Franklin-Bouillon'u haberdar etmiştir. Aynı gün Franklin-Bouillon, Mustafa Kemak'e telgraf göndererek mazeret ve teminat bildirmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal, muayyen emrini tehir etmiştir. İlgili serencamı takip etmek için okuyunuz: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk'le Yazışmalar I (1920-1923)*, 1981, s. 340-363. "Bana bizzat Fransızlar, Franklin-Bouillon'un Türklere, İngilizlerle iyi ilişkiler kurmayı öğütlediğini söylediler." Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Millîye Ankarası*, 1973, s. 120.

[1894] Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 475.

İngiliz ajanı *A.H.206* Doktor Nihad Reşad (Belger), ABD'nin Londra Büyükelçiliği üst düzey bir yetkilisiyle mülakat ediyor:

> 6 ekim'de, Londra Elçiliği ileri gelenlerinden biri, Ankara Hükümeti'nin Londra'daki diplomatik ajanı Reşat Bey'le bir konuşma yaptı. Görüşmenin konusu, hemen hemen bütünüyle Reşat Bey'in, kendi hükümetinin tutumunu açıklaması oldu. Millî Hükümet, Yunan ordusunun orada tekrar toparlanıp örgütlenmesi ihtimaline karşı, Trakya'nın hemen işgalini istiyordu. Bu kabul edilmezse İtilâf Devletleri Yunanistan'a çekilmelerini emretmeli ve bölgeyi, geçici olarak, kendileri yönetmelidir. Boğazlar'a gelince, Türkiye'nin genel düşünceleri şunlardır: Her iki yakada otuzar mil genişliğinde bir alan, bütün ilgili devletlerin ve Rusya'nın da içinde bulunacağı uluslararası bir kurulun denetimi altında, bütünüyle askerden arınmalıdır. Milletler Cemiyeti denetimi, Cemiyetin, İngiliz etkisi altında bulunması bakımından, uluslararası bir nitelik göstermediği için kabul edilemez. Askerden arınma sonunda İstanbul savunmasız kalacağından, devletler, şehre Türklerin sahipliğini garanti etmek yolunda kendilerini bağlı saymalıdır. Kapitülasyonlar kaldırılmalıdır. Özellikle ekonomik imtiyazla ilgili olması bakımından bunda zorunluk vardır. Türkiye'nin ekonomik yapısının düzeltilmesi, bugünkü kısıtlamalar altında ve öncelikle gümrük resimleri üzerindeki kısıtlamalar yüzünden mümkün değildir. Konsolosluk mahkemeleri, Türk Adliyesi uygun biçimde örgütlendirilip düzeltilinceye kadar sürebilir. Boğazlar'ın devamlı olarak İngiliz işgali altında bulundurulmasını asla kabul edemeyeceklerini bildiren Reşat, biraz ihtiyatla, bu konuda Rusya'nın kendilerini tamamiyle destekleyeceğini de dolaylı olarak anlatmıştır.[1895]

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi "Moskova'nın Parmağı" nam haber neşretti:

> Kemalistler Bolşeviklere çeşitli açık ya da gizli anlaşma ve sözleşmelerde bağlanmıştır. Yunanistan'la savaş nedeniyle Batıdan koptukları uzun dönem, onlara Bolşeviklerle birleşme dışında bir seçenek bırakmadı. Bolşevikler bol para ve cephanelikle Kemalist'lerin yardımına koştular ve siyasetlerinin bütün sırlarına sızdılar. Sovyet Moskova'nın yardımıyla Türkiye yeniden hayata kavuştu. Ama Sovyetler'in amacı, Türkiye'yi yaşatmak değil, Batı kültürüne en zayıf olduğu noktada, yani Balkanlarda yeniden saldırarak yeni yeni huzursuzluklar çıkarmak, böylece de bitkin Avrupa'da devrimci eylemi yeniden başlatabilmektir![1896]

ABD'de münteşir *The American Jewish World* gazetesi:

> İZLER, KEMAL PAŞA'NIN ECDADINI SABATAY SEVİ'YE GÖTÜRÜYOR
>
> Philadelphia (Jewish Correspondence Bureau) – "Public Ledger" gazetesinin özel muhabiri Clarence Streit'in bilgilendirmesi doğru ise, Türk Ulusalcısı Ankara Hükûmeti'nin lideri olan Kemal Paşa'nın damarlarında, Yahudi kanı var. Türk lideri tarif eden muhabir şunları söylüyor: O, [sahte mesihliği] ifşâ olduktan sonra Muhammedî inanca dönmüş olan Sabatay Sevi'nin bir takipçisinin neslindendir.[1897]

1895 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 391-392.

1896 Emre Adıgüzel. (1985). (Haz.). *Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı* (F. Mercan, çev.) içinde (s. 104). İstanbul: Kaynak Yayınları.

1897 The American Jewish World, 6 October 1922, *Traces Kemal Pasha's Antecedents to Sabbathai Zvi*, p. 6, c. 1; The Wisconsin Jewish Chronicle, 6 October 1922, p. 3, c. 2; The Denver Jewish News, 11 October 1922, p.6, c. 5 ; The American Israelite, 12 October 1922, p. 4, c. 2; The Sentinel, 13 October 1922, p. 6, c. 3. "Büyük Millet Meclisi Başkanı seçildikten sonra Mustafa Kemal ile konuşan ilk yabancı gazeteci" unvanlı Clarence Kirshman Streit (25 yaşındaydı), "1921'in başında Anadolu'da iki ay geçirdi. Bunun 26 gününde Ankara'da kalıp, Mustafa Kemal dahil birçok kişiyle tanışıp mülakatlar yaptı." (Turkish Forum, *Bilinmeyen Türkler – Clarence Streit*, 7 Mart 2012). Streit'in 1921 tarihli bir haberinde dikkat çekici şu cümle yer almaktadır: *Ve o kadar çaba sarf etti ki tarih Mustafa Kemal Paşa'yı yeni Türk Devleti'nin kurucusu olarak tanıyacaktır*. Streit, ABD istihbaratı ajanı idi: İnci Enginün. (2012). Bilinmeyen Türkler. *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, (6), s. 248-249. El yazmaları tam metin olarak henüz neşredilmemiştir. 1921'de, bir başka Amerikalı istihbarat yüzbaşı Robert Steed Dunn da Mustafa Kemal'le mülakat gerçekleştirmiş ve Mustafa Kemal'in *her vasfının gayr-ı Türk (Helen/Yunan, Yahudi veya Çerkes) kanını gösterdiği neticesine* varmış idi: A. L. Macfie. (1994). *Atatürk* (p. 6). England, London: Longman.

İngiliz muhafazakâr eğilimli popüler *The Daily Mirror* gazetesi: *İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pelle Yunan Kuvvetlerini taşıyan iki askeri trenin Selanik'ten Edirne'ye hareket ettiğini rapor etti*.[1898]

İspanyol *La Accion* gazetesi yazıyor*: Selanik'ten bölgeye Yunan askerlerinin sevkine de devam ediliyordu ve iki tren askeri birlik Edirne'ye doğru yola çıkmıştı*r.[1899]

7 Ekim 1922. *Gece Londra'dan Paris'e gelen* Fransız Başvekil ve Hariciye Nâzırı Poincaré ve İtalyan Maslahatgüzarı Galli, Şarkî Trakya'nın Yunan tarafından süratle boşaltılmasını kararlaştırdılar. İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Harington'a bu hususta kararlarını aktararak Mudanya Konferansına dönebileceğini bildirdi. Ancak, Türklere fazla ödün verilmemesini istedi.[1900] *Rusya'nın konferansa katılması konusu da konuşulur. Genel olarak varılan karar şudur: Boğazlar sorunu diğer sorunlardan ayrı tutulmalı ve Sovyetler ancak Boğazlar sorunu görüşmelerine katılmalıdır*.[1901]

Mürettep Süvarî Tümeni, Mustafa Kemal'in talimatı ve Garb Cephesi Kumandanı İsmet'in emri mucibince, *yolda İngiliz birliklerine rastlanırsa çatışmaya girilmeyerek* etrafından *dolaşmak suretiyle yürüyüşe devam* etti ve Şile'ye girdi.[1902] İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a bu gelişmeyi bildirdi: *Türk kıtası İzmit mıntıkasına girdi*.[1903] Bu manevradan evvela Fransızlar rahatsız oldu ve Mustafa Kemal'le temas kurdular.[1904]

Paris'deki Büyükelçi Lord Hardinge, Hariciye Nâzırı Lord Curzon'a mahrem telgraf gönderdi: *Konferanstan önceki Türk tutumu, Fransız basınında da tepki yaratıyor. Bu basına göre, Türk istekleri "aşırı"*dır ve *"sözde Millet Meclisi (BMM), tamamen gemi azıya almıştı*r. "*Türk delegeleri Lozan'a bu zihniyetle gelirlerse, Fransızlar, Türklere karşı uyguladıkları destekleme siyasetini yeniden gözden geçirebilirler*.[1905]

Başvekil Yardımcısı Muhafazakâr lider Andrew Bonar Law, *The Times* ve *Daily Express* gazetelerine mektub gönderdi:

> Batı Anadolu'da Yunan orduları ezildikten ve İzmir'de denize döküldükten sonra, kesin bir ihtar yapılmazsa, Türklerin zaferin hızıyla İstanbul'a girmeye çalışacaklarını ve Trakya'ya geçmeyi deneyeceklerini sanmıştım. Bu bakımdan İngiliz hükümetinin bu tür olayları önleyecek şekilde hareketi hakkıydı. Bu bakımdan İngiliz hükümetinin bu tür olayları önleyecek şekilde hareketi hakkıydı.

1898 The Daily Mirror, 6 October 1922, *Dramatic Suspension on Mudania Conference*, p. 3; Aktaran: Aylin Hacihanifioğlu, *Millî Mücadele'nin İngiliz Basınındaki Yankıları (1919-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2019, s. 218.

1899 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 371.

1900 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 735.

1901 Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, 2000, s. 475. "Ancak ayrıntılar konusunda, Curzon Londra'ya döndükten sonra, Poincare ile uzun yazışmalar yapılır. Curzon bir tek konferans yapılmasını ve bu konferansın Boğazlar sorununun ele alınacağı oturumlarına Rusya'nın katılmasını önerir, fakat Poincare Sovyetlerin Türkiye üzerindeki etkisinden kuşkulanarak iki ayrı konferans ister. Sonunda Curzon'un görüşü kabul edilir, fakat Gürcistan ve Ukrayna'nın ayrı olarak çağrılmaması kararlaştırılır ve 20 Ekim'de çağrı taslakları Londra'dan Paris'e gönderilir."

1902 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 734, 736.

1903 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 198.

1904 "İlk tepki Fransızlardan geldi. General Pellé ve Franklin Bouillon telaşlandılar ve bize müracaatta bulundular. Aman yapmayın, diyorlardı. Konferans böyle buhranlı bir noktaya geldi. Biz henüz Çanakkale önündeki kıtalarımızı harekete geçirmiş değiliz. Gerideki kuvvetleri ileriye yanaştırıyoruz." Sabahattin Selek, *İsmet İnönü: Hatıralar*, 1987, c. 2, s. 34.

1905 FO/7909/E 12232; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1991, c. 2, s. 297.

> Fakat gereken eylemin sorumluluğunun yalnız İngiliz İmparatorluğunun omuzlarına yüklenmesi hak değildi. Savaşın önlenmesi, İstanbul'da kıyıma engel olunması yalnız İngilizlerin çıkarı değildi. İnsanlığın çıkarıydı. Boğazların serbestliği de yalnız İngilizlerin çıkarı değildi. Bütün dünyanın çıkarıydı. Biz bugün Boğazlarda ve İstanbul'da isek, bu yalnız kendi eylemimizin sonucu değil, savaşı kazanan Müttefiklerin isteğidir ve bu Müttefikler arasında Birleşik Amerika da vardır.
>
> Öyleyse bu şartlar altında ne yapmamız gerekiyor? Açıkçasını söylemek gerekirse, her devletten çok daha fazla sayıda Müslümanı sömürgelerinde barındıran Britanya İmparatorluğu, Türklere karşı daha fazla düşmanlık ve iki yüzlülük göstermemelidir.
>
> Gazetelerden duyduğum ve inanmak istemediğim söylentilere göre, Mustafa Kemalci kuvvetlerin nezdindeki Fransız temsilcisi, kendilerini olmayacak taleplerde bulunmaları için zorlamaktaymış. Bence hükümetimizin izleyeceği yol gayet belirlidir. Biz tek başımıza dünya polisi olarak hareket edemeyiz. Bu ülkenin malî ve sosyal şartları, bunu imkânsız kılmaktadır.[1906]

İspanyol *La Epoca* gazetesi yazıyor: *Mudanya Görüşmeleri sırasında Doğu Trakya'daki durumun memnun edici olmadığı, bu bölgede Türklerin öldürüldüğü ve evlerinin yakıldığı, Yunanlılar ile Türkler arasında ciddi çatışmaların başlamasından korkulduğu ve çatışma olması durumunda müttefik diplomasisinin büyük zorluklar yaşayacağı belirtilmiştir*.[1907]

8 Ekim 1922. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Mudanya'daki Korgeneral Harington'a şifreli telgraf gönderdi:

> Curzon'un Fransızları inandırmayı becerdiğini, Türklerden önce Müttefiklerin ortaklaşa Doğu Trakya'yı işgal etmeyi kabul ettiklerini bildirdi. Venizelos otuz günlük bir süreyi kabul etmiştir. Buna uygun olarak Harington da İsmet Paşa'ya şartlarını söyleyebilir, Türklerin Çanakkale ve Kocaeli'deki İngiliz mevzileri karşısından çekilmelerine karşılık, Yunanlıların da Meriç nehrinin ötesine çekileceklerini bildirebilir. Harington'a göre Mudanya'da artık alınacak daha önemli bir karar kalmamıştı. Müttefikler hiç olmazsa kâğıt üzerinde birleşmişlerdi. General'in görevi İsmet Paşa ve onun da ardındaki Mustafa Kemal'i inandırmaktı. Büyük bir dikkatle ve ustaca teminatla dolu ve karşılıklı güvenden bahseden bir konuşma hazırladı. Türklere yapılan teklifleri süsledi püsledi, en sonunda da bu tekliflerin reddi halinde ortaya çıkacak tehlikelerden de bahsetti. Profesyonel bîr diplomat bundan daha iyisini yapamazdı ve herhalde yaptığı daha kötü olurdu.[1908]

Rumbold, İsmet Paşa'ya İzmit'te tarafsız bölgeden çekilmemeleri halinde ellerindeki kuvvetlerle karşı koyacaklarına dair blöf niteliğinde bir ültimatom gönderdi.[1909]

Bolu'da intişar eden *Türkoğlu* gazetesi Vahideddin Hân aleyhinde neşriyat yaptı: *"İzmir alındı". Mehmet cevap verdi: "Sıra, İngiliz'le Padişah'a geldi".* Gazete, ayrıca, Selânikli Abdülgani'nin (Doyran) Konya'da yayınladığı *Öğüd* gazetesinden iktibas etti: *Saray, köylerimizde bile kokmuş bir cesetten başka bir şey değildir. Sen bir vatandaş değilsin. Senin idama mahkûm ettiğin bir millet, kocaman bir içtimaî heyettir. Ondan sakın. Kanımıza elimizi bulaştırmadan defol! Yoksa bekle geliyoruz*. [1910]

1906 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 362-363. "Mektup karşılıklı çıkarları korumak için Fransızlarla açıkça görüşmek gerektiğini teklif ederek sonuçlanıyordu."

1907 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 371.

1908 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 367-368.

1909 Rumbold'dan Curzon'a 8 Ekim 1922, FO, 424/255, No. 108; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 448. "Bu sıralarda Milliyetçiler İzmit tarafsız bölgede yaklaşık 6 km ilerlemişlerdi."

1910 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 738. *Türkoğlu* gazetesinin sahibi Mithat Akif (Bandırma), Harb-i Umumî sırasında, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Bolu şubesi katib-i mesulü idi. Ermeni Tehciri meselesinde suç isnadıyla Malta'ya sürülmüş ancak 24 Mart 1921'de tahliye edilmiştir. Anadolu'ya avdetiyle birlikte Bolu'da, bu sefer, Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetine intisab etmiş ve icra-yı faaliyetine Mustafa Kemal taraftarı olarak devam etmiştir. "Gazetede, İngilizlerle İstanbul Hükümeti'nin iş birliği üzerine eleştiriler sıkça

Andrew Bonar Law, Lloyd George Kabinesinin Çanakkale Buhranındaki kat'î tavrına destek beyan ediyor:

> Birlikçi-Muhafazakâr Parti'nin emekli lideri Andrew Bonar Law 8 Ekim 1922'de *The Times* ve *Daily Express*'e gönderdiği bir mektupta Lloyd George hükümetinin Çanakkale'de Türkiye'ye karşı takındığı sert tavrı desteklediğini bildiriyordu. Ancak diğer yandan, İngiltere'nin Çanakkale boğazından geçiş serbestisi ve Hıristiyanların ilerde kıyıma uğramalarını önlemek gibi savunur göründüğü çıkarların gerçekte İngilizlerin değil, dünyanın çıkarları olduğuna işaret etmekteydi. Bu nedenle, diye yazıyordu, "Bu hareketin yükünün sadece İngiltere'ye düşmesi doğru değildir... Biz Boğazlarda ve İstanbul'da sadece kendi hareketlerimizin sonucu olarak değil, savaşı kazanan İtilaf Devletleri'nin isteği üzerine bulunmaktayız ve Amerika da bu devletlerden biridir."
>
> Bonar Law sonraları çok tekrarlanacak sözcüklerle Birleşik Devletler ve Müttefiklerin sorumluluk yükünü paylaşmaktan kaçınmaları durumunda İngiltere'nin de bunu bırakması gerektiğini iddia ediyordu: "Biz tek başımıza dünyanın polisliğini yapamayız. Bu ülkenin mali ve sosyal koşulları bunu olanaksız kılmaktadır." Bonar Law, Fransa'nın, Avrupa'da olduğu gibi Asya'da da bir tutum belirlenmesi gerektiğini görmediği takdirde, İngiltere olarak Almanya'yla uzlaşmayı yürütmekten kaçabileceği ve Birleşik Devletleri taklit ederek sadece ulusal çıkarlarla ilgilenebileceği konusunda uyarılmasını öneriyordu.[1911]

İspanyol *El Impercial* gazetesi yazıyor: *Poincare, Curzon ve Galli, 7 Ekim saat 14.00'da bir toplantı yapmışlardır. Toplantıda, Curzon ve Galli, Poincare'e ortaya çıkan nihai anlaşmanın metnini sunmuşlardır*:

> Üç müttefik hükümet, Yunan ordularını en kısa sürede Meriç'in doğusuna çekilmeye davet etmek konusunda hemfikirdir. Helen kuvvetleri tarafından boşaltılan bölgelerde, müttefik hükümetler düzeni ve güvenliği sağlamak için geçici bir işgal başlatacaktır. Ancak Doğu Trakya'da Türk sivil yönetimi ve jandarması görev yapacaktır. Bütün bunlar, Yunan ordularının çekilmesinden itibaren 1 ay içerisinde gerçekleşecektir. Müttefik kuvvetler, barış konferansı süresince, Meriç'in sağ kıyılarında belirlenen bölgeleri işgal etmeyecektir.[1912]

9 Ekim 1922. Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Müşir Ahmed İzzed (Furgaç): *Sultan işlerin sonunu görmek istemektedir. . . Nasyonalistler onu İngilizlerin dikte ettiği bir siyaset takip etmekle suçlamaktadırlar; fakat bunun bir tek kelimesi dahi doğru değil;. . . tamamiyle memleketinin refah ve saadeti mülâhazası kendisine rehber olmuştur.*[1913]

Korgeneral Harington, *Carysfort* nam savaş gemisiyle İstanbul'dan Mudanya'ya avdet etti. Konferans içtimaında dermeyan etmek üzere bir konuşma metni hazırladı: *İnsan olarak yapılması gereken her şeyi yaptığımızı hissediyoruz. Dün söylediklerimi bugün tekrarlamam yararsız. Elimizde olan her şeyi size verdik. Buna karşılık Büyük devletler sizden çok az şey istediler. Siz ise hiçbir şey vermediinz. Tekrarlamaya mecburum, hiçbir şey... Şu anda ayrılan yolların başındayız. Bir tarafta barış, diğer tarafta karanlık bir gelecek var. Hükümetiniz ilk yolu reddediyor ve insanlığın büyük bir kısmını karanlık bir geleceğe atmak...*[1914]

Mustafa Kemal, TBMM Hükümetinin Müttefiklerle savaş halinde olmadığını meclis gizli celsesinde beyan etti:

> Bizim maksadımız Boğazlardan ve İstanbul'dan adeta bahsetmeksizin, yani tecahûl ve tegafül ederken, Trakyayı muharebesiz düşmandan, ordu ve idaresinden tahliye ettirip Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresine almaktır. Fakat bu maksada vasıl olmak için vukubulan teşebbüsatımızda artık muhatabımız Yunanlılar bulunmuyor. Yunanlılar ortadan çekilmiştir. Karşımıza İngiltere, Fransa, İtalya çıktı ve durunuz.. daha ileriye hareket edecek

görülmekledir." Fahri Kılıç. (2019). Millî Mücadele Döneminde Türkoğlu Gazetesi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (36), s. 55-56, 62.

1911 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 471-472.

1912 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 371-372.

1913 Corresp. Turkey II No. 211; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 245.

1914 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 368.

> olursanız düveli müttefikaya karşı ilânıharb etmiş telakki edileceksiniz, dediler. Bittabi bu vaziyet karşısında ciddi düşünmek lâzımdı. Bu söze riayet etmeksizin heman İstanbul üzerine ve doğrudan doğruya Çanakkale Şehrine yürümek ve karşı tarafa geçmek üzere teşebbüsatta bulunmaklığımız, bu üç devletin bu hareketimizi bir ilânı harb telakki etmesi ve bu suretle gayri muayyen bir zaman için bu hali harbi kabul etmemiz tabii kolay hazmolunacak ve kabul edilecek bir vaz'iyet değildi. Bunun üzerine daha sâlim vaziyetler temin edilecek çarelere tevessül etmek ve daha ziyade makul ve mantıki görülmüştür. Diğer taraftan şunu da arz edeyim ki, Mudanya Konferansını kabul ettiğimiz gün ve yahut harekatı tevkif ettik dediğimiz gün bizim harekâtımız tevekkuf etmiş değildir. Harekât bilâinkita devam etmektedir.[1915]

Mustafa Kemal'in Müttefiklere ateş açmaması şaşırtıcı değildir. *Milliyetçiler tarafından reddedilen Sevr Antlaşması'nı İtilaf Avrupası dayatmıştı, ama Mustafa Kemal "İstiklal Harbi"ni sadece İzmir'e yerleşen Yunanlara karşı yürüttü, çünkü Fransızlar ve İtalyanlar Anadolu'dan çekilmeyi kabul etmişlerdi*.[1916] Müttefikler Anadolu'nun tahliyesini kabul etmekten de öte, Mustafa Kemal'e askerî, malî, diplomatik yardımlar yapmıştı. Uluslararası ilişkilerin konusu bu yatırım, Müttefikler için semerebahş bir teşebbüs olmuştur.

Sovyet Rus Büyükelçi Aralov, Mustafa Kemal'in Müttefikler ültimatomu karşısında siyasî vaziyeti nasıl mütalaa ettiğine ilişkin şu şehadetini nakletmektedir:

> Mustafa Kemal, İstanbul'a girmenin olanaksızlığını bana anlatmaya çalıştı: Ordu yorulmuştu. Ayrıca ordunun ana üsle bağlantısının kesilmesi tehlikesi de belirmişti. Sonra, İngilizlerin rakiplerinin durumu da açık değildi.
>
> Mustafa Kemal Paşa, "Mudanya Anlaşması Ankara için stratejik bakımdan olduğu kadar politik bakımdan da bir başarıdır" dedi. "Ankara gerçekten de Boğazlar'ı, İstanbul'u, Doğu Trakya'yı alabilir ve ordularını oraya geçirebilirdi. Ama bu durumda İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Türkiye'ye savaş açmasını da göze almak gerekirdi. Hatta çok muhtemelen askeri harekât olmasaydı bile, Türkiye belirsiz bir süre için bütün Avrupa ile savaş halinde kalmış olacaktı. Memleket bu durumda, her gün biraz daha takattan düşecekti. Oysa halk yorgun düşmüştü, barışa ihtiyacı vardı. Bu durum uzayabilirdi, çünkü Lloyd George'un istediği de buydu. Öte yandan İstanbul ve Trakya'yı alarak orduyu o yana geçirmek çılgınlık olurdu. Çünkü o zaman ordumuz, düşmanın elinde tuttuğu Boğazlarla Anadolu'dan ayrılmış bulunacaktı. Bundan başka Anadolu'yu ordusuz bırakmak da doğru olmazdı. Biz, ihtiyatlı manevralarımızla Fransa ile İtalya'yı İngiltere'den koparmış bulunuyoruz; böyle yapmasaydık onları birleştirirdik." Mustafa Kemal, açıklamasına devam ederek, "İstanbul'la Trakya'yı işgal etmemiz," dedi, "müttefiklerin ekmeğine yağ sürmek demekti, şimdi ise durum tamamıyla Türkiye'den yanadır. Öyle önlemler almış bulunuyoruz ki, bugün bir taarruz emri versem yarın ordumuz İstanbul'u ve Boğazları işgal edebilir. Hatta, Boğazlar arasında bulunan düşman filosu da hapsedilebilir."
>
> Mustafa Kemal sözlerine şöyle devam etti: "Biz şimdi Trakya'yı savaşsız ele geçiriyoruz, oraya 8000 jandarma gönderiyoruz. Bunlar, bugünden yarma kurulabilecek olan Trakya ordumuzun çekirdeğini oluşturacaktır.

[1915] T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 918. "Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Meclis'e bilgi verdi [..] Hükümet'in, orduyu hazır tuttuğu, İngilizlerle savaşmaktan çekindiği, Trakya'yı bir an önce teslim almaya, bunun için Mudanya'da mümkün olduğu kadar sabırlı ve ağırbaşlı davranmaya çalıştığı açıklandı." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 739. "Mustafa Kemal de Millî Misak sınırları içindeki isteklerinde kararlıydı. Yurttaşlarını başkalarının görüş açısından incelemek fırsatına sahipti. Avrupalıların çoğunun kendileri için beslediği duyguları biliyor ve silâhlı bir geri dönüşün yalnız Balkanları değil, Büyük Devletleri de *Düşman Türk*e karşı birleştireceğini seziyordu. Bugünkü durumda Büyük Devletler bölünmüş haldeydi; fakat istekleri mantık sınırını aşar, Osmanlı İmparatorluğunu yeniden kurmak isteğini onlara sezinletirse; Fransa, İtalya ve Balkan ülkeleri yeniden İngilizleri desteklemeye başlayabilirdi. İngilizlere karşı saldırıya geçerse, bir yenilgi halinde de Lloyd George'u haklı çıkartmış olurdu. Birlikleri Avrupa'ya geçerse, kendilerine karşı bir Haçlı seferi açılma sini hazırlardı." David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 293-294. Hatırlanacak olursa Mustafa Kemal, 18 Nisan 1922 tarihli Meclis konuşmasında TBMM Hükümeti ordusunun Viyana kapılarına dayanan fatih Osmanlı ordusu olmadığını vurgulamıştı.

[1916] Jean-François Solnon, *Sarık ve İstanbulin*, 2013, s. 521.

> Böylece, Boğaz'ın her iki yakasında ordusu bulunan Türkiye, konferans durumu zorlarsa hemen İstanbul'u ve Boğaz'ı işgal edebilir."
>
> Boğazlar konusuna gelince, Mustafa Kemal, Misak-ı Milli'de belirtilen formül üzerinde duracağını ekledi. Bu formül, Boğazların serbestliğini, "Marmara Denizi'yle İstanbul'un güvenliğini sağlayacak" biçimde bir serbestlik olarak tanıyordu. Hem İtilaf Devletleri bu güvenliği, Türkiye'yi tamamıyla tatmin edecek birtakım garantilerle sağlamak zorundaydılar. Boğazların istihkâmı meselesi ise ona göre büyük bir rol oynamıyordu, çünkü Boğaz kıyılarını elinde bulunduran Türkiye, bugünkü teknikle gerektiğinde Boğazları daima kapatabilir: Bunun için sadece topa ihtiyaç vardır. [..][1917]

Mustafa Kemal, Mudanya Konferansı Reisi Garb Cephesi Kumandanı Mustafa İsmet'e (İnönü) telgraf göndererek, Müttefik teklifini yeni bir harb çıkartacak tarzda katiyetle reddedilmemesi gerektiğini bildirmiş ve Karaağaç'ın Müttefikler tarafından işgal edilip müteakiben TBMM Hükümetine teslimine yeşil ışık yakmıştır.[1918]

Sabah gazetesi: *Muhterem bir kumandanımız, bizim Yunanlılardan başka düşmanımız yoktur*, *diyor*.[1919]

Sovyet Rusya devletinin yarı-resmî gazetesi *Pravda*, Mudanya Konferansı'yla durdurulan Türk ordusunun ilerlemesi gerektiğini yazdı: *Ankara yarı yolda kalmak istemezse hemen Tarafsız Bölge'yi işgal eder ve Boğazları ateş altına alır*.[1920]

TBMM İzmir mebusu Yunus Nadi'nin *Yeni Gün* gazetesi ilginç bir tezvirat yayınladı: *Sultanlar ve şehzadeler Malta'ya kaçtılar*…[1921] 17 Kasım'da Vahideddin Hân, Hicaz'a muvasalat etmek üzere Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington tavassutuyla Malta'ya nakledilecektir.

10 Ekim 1922. ABD basını: *M. Kemal Paşa'nın Müttefikleri bölme planı başarısız oldu*.[1922]

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a 883 numaralı telgraf gönderdi: *Mustafa Kemal'in konuşması. M. Kemal, zaferden sonra ilk defa 4 Ekim günü TBMM'de bir konuşma yaptı. Mesajı ılımlıdır*.[1923]

Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâreti Kalem-i Mahsusu muhtıra kaleme aldı. İngiliz Binbaşı Johnstone'den istihbar edildiğine göre General Harington, Mustafa İsmet'e (İnönü) ultimatom vermiştir: *General Harington İsmet Paşa'ya İngiltere'nin pek çok gemilere, mühim mikdarda asâkire ve pek çok topa mâlik olduğunu ve İngilizlerin muharebe etmek için fena bir muhâsım olduğunu söyleyerek hatm-i kelâm eyledi*.[1924]

Arnold J. Toynbee, İngiliz yarı resmî gazete *The Time*se mektub gönderdi. Toynbee, İngiliz Liberal Başvekil Lloyd George'nin şark siyasetini ve *bilhassa 21 Eylül tarihli nutkunu* tenkid etmektedir: *Misakı Millî'de (Boğazları kapamak salâhiyetine) dair bir tek kelime bile mevcut değil. Fethi Bey'in teklifi: Dört*

1917 Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, 2010, s. 145-146.

1918 "Tebellür eden kanaate göre mezkûr cenerallerin teklifleri esas itibariyle hükûmatı Müttefika ile hali harbi fiilen ihdasa sebebiyet verecek reddi kat'i ile karşılanmak muvafık görülmemektedir. (..) Karaağaç'ın Edirne'ye şimdilik ilhakı mümkün olmadığı takdirde Müttefikin işgali altında kalmakla beraber Yunan idaresinin ref'iyle Müttefikin tarafından idare edilmesini ehven telâkki etmek lâzımdır." *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, 1991, s. 496-497; "Tekliflerini, yeni bir savaşa sebep olacak biçimde kesin olarak reddetmeyin. Şimdilik Karaağaç'ın Müttefiklerce iade edilmesine razı olabiliriz." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 739.

1919 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 741.

1920 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 744.

1921 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 744.

1922 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 221.

1923 Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2005, c. 5, s. XLVI.

1924 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, 2007, s. 109.

bölgenin askerlikten tecridi ile tarafsız bir hale konmasından ibarettir. O gene de İngiliz Hükümeti'nin bir üyesi tarafından kabul edilmeyi başaramadı. Lloyd George bu nutkunda (21. 9.) onun misyonunun gerektirdiği sözleri söylemedi. . . Yalnız Londra basınının 9 Ağustos'taki ilhamına uyarak: "Fethi Bey'in doğu işlerinin hallini görüşmek üzere bir vazife ile Londra'ya gelmediğini, Foreign Officede sadece sırf nezaket eseri olarak kıdemsiz memurlar tarafından kabul edildiğini" söyledi.[1925]

Mirliva Refet'in (Bele) yaveri Yüzbaşı Arif Hikmet'in (Gerçekçi) günlük kaydı:

> İstanbul Hilal-i Ahmer Reisi Hamid [Hasancan] Bey'den aldığımız telgrafta külliyetli (jandarma ile) Mudanya'ya hareket ettiği bildiriliyordu. Saat 10'da Bursa'dan otomobille Mudanya'ya hareket edildi. Saat 12'de Birinci Kolordu Komutanı Kemalettin Sami [Gökçen] Paşa ve diğer rüfeka(nın) alkışları arasında vapurumuz İstanbul'a müteveccihen hareket etti. Saat 20'de İstanbul Limanı'na geldik. Birçok istimbotlar ve motorlarla liman dışına bir İngiliz kontrol gemisi vapurumuza yanaşıyordu ve kısa bir görüşmeden sonra ayrıldık. Bade yalnız Karargah-ı Zabıtan bir istimbota nakledilerek Mudanya İskelesi'ne çıktı. Yazı ile izah edilemeyecek bir derecede kalabalık mahalde, mektebliler, askerler, yolcular, halk arasından binbir müşkilatla rükbumuza tahsis olunan bargirli bir fayton arabasının içine Refet Paşa ile Erkan-ı Harb Binbaşısı (halen Tokyo Sefiri) İzzet Aksolur bindiler. Fakat oturulacak yerde her ikisi de ayakta duruyorlardı. Arabanın basamakları, tekerlekleri, çamurlukları, arabanın arabacının ayak basacağı yerlerde ayakta ve çömelmiş insanlar vardı. [Ahmed Tevfik Okday'ın oğlu] Yaver Nuri Bey arabacı ile adamın yanında oturan şahsın önünde ayakta bir vaziyette bulunuyor diğer yaver Rıfat Bey (*Refet* Paşanın kardeşi Rıfat bey ile) kalabalıktan arabaya bindi. Bir yerde üç kişi idik.
>
> Bizden başka arabada yalruz 15-20 kişi olduğu halde hareket etti. İngilizler uzaktan ve hayret içindeydiler. Ekaliyetin ani bir ateşine karşı tabancamın kılıfı açık ve (....) olduğundan her tarafa hakim bir vaziyette etrafa dikkat ederek hareket ettik. Tophane, Galata Köprüsü, Sultan Ahmet tarikiyle Divan Yolu'nda Şark Mahfili'nde durdu.
>
> Yolda bir çok yerlerde kurbanlar kesiliyordu. Her tarafta (bayraklar) asılmıştı. Halk mütemadiyen yaşasın milli kuvvetler, yaşasın Refet Paşa diye inletirken vapurumuzu karşılayanlar ve vapura çıkanlar arasında Veliaht Abdülmecid Efendilerin yaverleri Kurmay Binbaşı Remzi Bey de vardı (halen emekli Remzi Yiğiter) Paşa'ya Şark Mahfili'nde İstanbul hükümetinin muhtelif memurları beyan-ı hoşamedî ettiler. Paşa; hükümet namına değil ancak şahsı namına şahısları namına bu resmi selam bir ziyaret telakki ve kabul ettiği, mahfilde bir müddet istirahati müteakib Hilal-i Ahmer'e gittik. Siyasi mümessilliği Hamid Bey'den devraldı. Halk gerek mahfilde ve gerek Hilal-i Ahmer önünde toplanmış Paşa'ya intizar ediyorlardı. Gittiğimiz yerde nutuklar birbirini takib ediyordu.[1926]

11 Ekim 1922. Mudanya Askerî Mütarekenamesi imzalandı:

> Yunanistan 15 gün içinde Doğu Trakya'yı boşaltacak, Türkiye ile Yunanistan arasında 1919'dan beri süren düşmanlık tatil edilecek, Trakya, Yunanistan'ın boşaltmasından başlayarak 30 gün içinde Müttefikler tarafından Türkiye'ye teslim edilecek. Türkiye, burada 8.000 jandarma bulunduracak. Türkiye, barışın imzalanmasına kadar İstanbul ve Gelibolu Yarımadası ile Doğu Trakya'ya asker geçirmeyecek, buralarda ordu toplamayacak. Boğazların iki yanına da Türk birlikleri girmeyecek.[1927]

1925 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 235.

1926 Erdal Aydoğan. (2010). Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Gidişi, Karşılanması ve İstanbul'daki İlk Günleri. *Atatürk Dergisi*, 4(2), s. 153-154. Gerçekçi'nin günlüğünde, 10 Ekim ilâ 2 Kasım ve 5 Kasım ilâ 13 Kasım arasındaki muazzam boşluklar vardır.

1927 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 744. "Barış antlaşması imzalanıncaya kadar İstanbul'da, Boğazlar bölgesi ve Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf askerî birlikleri kalıyor, Türk askerî birliklerinin Boğazların yansızlaştırılmış bölgelerine geçmeleri yasaklanıyor. Bu bölgeler, Çanakkale yöresinde Boğaz'ın Asya kıyısından hemen hemen 15 kilometrelik bir hat, İzmit Yarımadası'nda ise Darıca'dan Karadeniz'deki Şile'ye kadar olan hattı." A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 296.

Musul, Misak-ı Millî'de tesbit edilen sınırlar içinde kalıyordu; fakat, bu bölgenin Millî Mücadelede düşman işgalinden kurtarılması mümkün olmadan Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır.[1928] 31 Ağustos'da Derbent'de İngiliz nizamî birliklerine karşı gayr-ı nizamî muvaffakiyet elde eden Özdemir Bey, 18 Eylül'de de *Revandiz-Erbil yolu üzerinde önemli bir yer olan Musul ile bağlantıyı sağlayan Şaklava ilçesini* istirdad etmişti. Özdemir Bey, *Genelkurmay'a Süleymaniye'ye yürüme önerisinde bulun*acak fakat, *Mudanya Mütarekesi çoktan imzalanmış* olduğu vechile *Genelkurmay, Süleymaniye hareketine izin verme*yecek; mamafih İngilizler ise Özdemir Bey *egemenliğindeki ilçe ve köylerde silâhsız halkı insafsızca bombalamakta devam ede*ceklerdir.[1929]

> Mudanya Konferansı'yla başlayan barış müzakereleri sürecinde, Mustafa Kemal Paşa, ordularını mümkün olduğunca kontrol altında tutmuş ve tarafsız bölgeleri ihlal etmemelerini sağlamıştır. Bu sayede de İngilizlerle yaşanabilecek tatsız olayların ve muhtemel bir savaşın önüne geçmiştir.[1930]

İngiltere'nin stratejik ve aciliyetli iki maksadı vardı: (i) *Türklerin Yunanlılara karşı* Trakya'da *harekâta devam etmelerini gerektirecek herhangi bir bahane* bırakmamak; (ii) *Lozan'da yapılacak konferansta kesin barış sağlanıncaya kadar İstanbul'un Müttefik işgalinin tanınmasını* TBMM Hükümetine kabul ettirmek.[1931] İkisini de temin etmiş bulunuyor.

> İngiliz komutanı General Harington, Mustafa Kemal'in blöfünü anladı ve Çanakkale'de, Türklerin çok sayıdaki birlikleri karşısında kendi mevzilerinde kalmaya devam etti. Milliyetçilerin Boğaz'lara karşı hareketi ve Asya'dan taşacak ve İstanbul ile Trakya'ya doğru akacak bir Türk patlaması ihtimali, kan dökülmeden durdurulmuştu. 11 ekim'de General Harington başkanlığında bir delegasyon, Türklerle Yunanlılar arasında bir silah bırakışması yapmak için Mudanya'da İnönü savaşları galibi İsmet Paşa'yla buluştu. Türk'ler Boğazlar'dan geçmeye ve Trakya'yı işgale izin istediler. Fransız temsilcisi , kendi Hükümetiyle de anlaşmış olarak, Türk isteğini kabul ediyordu, fakat, Harrington bu isteği reddetti. Bunun üzerine, Türkler bir ultimatom vererek uzlaşmayla geçmeye izin verilmezse zorla ve saldırıyla geçeceklerini bildirdiler. Harington, yine tutumunu değiştirmedi. Curzon tarafından, Milliyetçilerin isteğini desteklemeye bir son vermesi için Fransız Hükümeti üzerinde baskılar yapıldı ve ultimatom'un süresinin dolmasına beş saat kala Yunanlıların Trakya'yı Meriç'e kadar boşaltması, fakat boşalan bölgeye Türk birlikleri yerine İtilâf Devletleri birliklerinin yerleştirilmesi ve bunların Barış Konferansı sonuna kedar burasını işgalleri altında tutması yolunda bir uzlaşmaya varıldı. Boğazlar ve İstanbul yine İtilâf Devletleri'nin denetimi altında kalacaktı. Bu temeller üzerine 11 ekim'de bir silah bırakışması imzalandı ve bundan sonra Barış Konferansı hazırlıkları başladı.[1932]

Halbuki *Türk komutanları derhal harekete geçmek; Trakya'yı alarak İstanbul'a girmek istemekte ve Mustafa Kemal'in duraksamasına karşı* idi.[1933] Fakat *Mustafa Kemal üzerindeki nüfuzunu kullanmak üzere Lord Curzon'un isteğiyle gönderilen M. Franklin-Bouillon, barış konferansı toplanmadan Türk isteklerinin kabul edileceği ve Meriç'e kadarki Doğu Trakya'nın Türkiye'ye verileceğini bildirerek Mustafa Kemal'i Türk Ordusunu durdurmağa ikna edebilmiştir*.[1934]

İngiliz Hariciye Nâzırı Curzon, İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Harington'u ve Fevkalâde Komiser Rumbold'u Mudanya Mütarekenamesinin akdi üzerine tebrik etti.[1935] Curzon'a ise

---

1928 Mehmet Günlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 1987, s. 70.
1929 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 155-156.
1930 Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 519.
1931 Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1922*, 2011, s. 187-188.
1932 Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, 1972, s. 388. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.
1933 Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 244.
1934 Salâhi R. Sonyel, *Turkish Diplomacy (1918-1923),* 1975, p. 176; Aktaran: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 245, dipnot 6.
1935 Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 1.

basın tarafından "Müttefikler arası dayanışmayı yeniden sağlayan ve ülkeyi savaşmaktan kurtaran kahraman" payesi verildi.[1936]

Türklerin ikinci hedefi Trakya'ya asker çıkartmasını engelleyen Mudanya Mütarekesi "şerefine" Fransız hariciyeci Franklin-Bouillon; *11 Ekim öğleden sonra yanında bir kasa şampanya ve birkaç kutu büsküvi ile gelmiş* ve Başkumandanlık heyetini *içtenlikle kutlamıştır.*[1937]

Korgeneral Harington matbuata beyanat verdi: *Barışın şimdi sağlandığına inanıyorum. Biz istediğimiz her şeyi aldık ve sabrımız sonunda ödüllendirildi*.[1938]

Mudanya Konferansını takib eden *Daily Mail* muhabiri Ward Price Londra'ya bildiriyor: *General Sir Charles Harington şerefli bir barış sağladı*.[1939]

İngiliz Hariciye Nezâreti yetkililerinden R. A. Leeper'in derkenarı: *Güvenilir bir Amerika'lı olan Dr. Ward, Haziran ayında, bir yıldan beri Anadolu'ya Rus altını girmediğini söylemişti.* [..] *Belgeler Rus yardımının durması yüzünden Ankara'da mali güçlükler çıktığını gösteriyor.* [..] *Görünürde Rus'lar, Türk'lere, sınırsız olarak malzeme göndermiş değillerdi; savaş gereçlerini, Türk'leri el altında tutmak için ayarlamışlardı. Tiflis'den alınan son bir habere göre, Rus'ların sağladığı sınırlı yardım, Fransız'ların muazzam yardımıyla kıyaslanamazdı*.[1940]

İngilizler "Kontrollü Büyük Taarruz"un kontrolden çıkmasına karşı tedbiren, süratle konferans içtima etmeye çalışmış ve bu vetirede istihbarat teşkilâtını seferber ederek Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti ilişkilerini bozmaya çalışmıştır:

> Türk zaferinden hemen sonra, Bağlaşık Devletler, yeni bir savaşın tehlikelerini önlemek amacıyla, BMM yönetimini, Yunanistan ve öteki kimi devletleri, ivedilikle bir barış konferansına katılmaya çağırıyorlardı [23 Eylül 1922]. Konferanstan önce, konferans sırasında ve hemen sonra perde gerisinde kaydedilecek gelişmeleri izleyerek İngiliz yetkililerine günü gününe bilgi vermesi ve böylece İngiliz'lere konferansta yararlı bir ortam hazırlaması için İngiliz İstihbarat Servisi seferber ediliyordu. İstihbarat Servisi'nin ilk görevi, Ulusçu Türkiye ile Bolşevik Rusya arasındaki ilişkilerin gerçek durumunu saptamak; iki ülkenin arasını açmak için atılımlarda bulunmak ve gerekirse hem Türkiye hem de Rusya'yı yalnız bırakmaktı.[1941]

ABD'de münteşir *The Washington Herald* gazetesi: *Türkler Mudanya Konferansı'nda Müttefik Generallerinin Şartlarını Kabul Etti ve Mütareke Anlaşmasını İmzaladı*.[1942]

ABD'de münteşir *The New York Times* gazetesi: *İsmet Paşa Ankara'nın Emriyle Mütareke Protokolünü İmzaladı*.[1943]

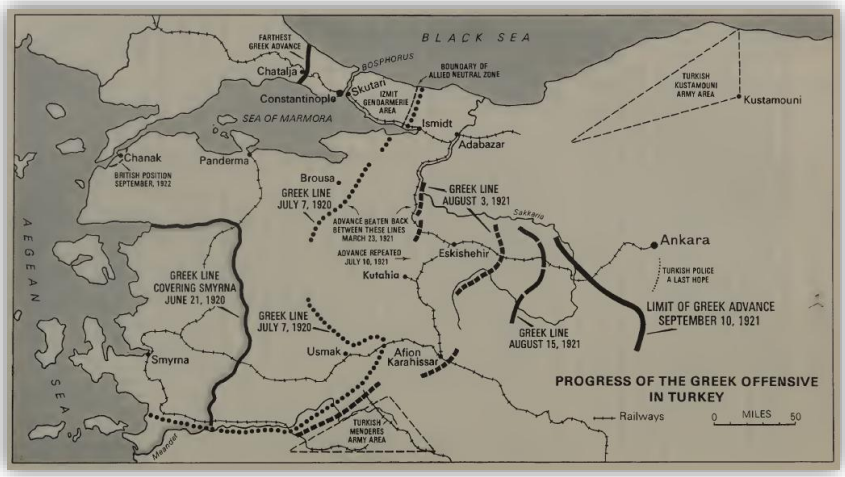
ABD'de münteşir *Chicago Daily Tribune* gazetesi: *Savaş Önlendi, Türkler İmzaladı*.[1944]

1936 Earl of Ronaldshay, *The Life of Curzon*, Vol-3, s. 309-313; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İngiliz Perspektifinden Türkiye ve Millî Hareket*, 2021, s. 432.
1937 Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 462.
1938 The New York Times, 13 October 1922; Aktaran: Serpil Sürmeli, *General Charles Harington'un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu*, 2007, s. 62.
1939 David Walder, *Çanakkale Olayı*, 1971, s. 373.
1940 FO 371/8170/N 9302; Aktaran: Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 276-277.
1941 Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 279.
1942 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 221.
1943 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 221.
1944 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 221.

ABD'de münteşir *Los Angeles Times* gazetesi: *Türkler Müttefiklerin Yakın Doğu Ateşkes Şartlarını Kabul Etti*.[1945]

Harita. 1919-1922 Türk-Yunan Harbi'ne dair bir harita.[1946] Müttefikler, Yunan'ı, stratejik derinliğin fevkalâde olduğu garb-şark hattında ilerlemeye mecbur etmiştir. Bu, Yunan'ın "Anadolu macerası"nın sürdürülebilir olamayacağının temel göstergesiydi.

Harita. *Türkiye'de Yunan Taarruzunun Terakkisi*.[1947]

[1945] Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 221.

[1946] Philip S. Jowett & Stephen Walsh. (2015). *Armies of the Greek-Turkish War 1919-22* (p. 7). United Kingdom, Oxford: Osprey Publishing.

[1947] Howard M. Sachar. (1970). *The Emergence of the Middle East 1914-1924* (p. 426). Great Britain, London: Allen Lane The Penguin Press.

İngiliz Hariciye Nezâreti Müsteşarı William Tyrrell, Arnold J. Toynbee'nin *The Times*e gönderdiği 10 Ekim tarihli mektubuna tekzib yayınladı.[1948]

Kontrollü Büyük Taarruzun Olumsuz Bazı Neticeleri

12 Ekim 1922. ABD matbuatından *Chicago Daily Tribune* gazetesi *"Bazı Büyük Gedikler"* başlığıyla bir karikatür neşretti. *Sevr Anlaşması yazan koca bir suru Türkler elinde bayrakla yıkarak Avrupa tarafına geçiyor, karşılarında bekleyen Müttefikler ise elleriyle buyurun işareti yapıyor. Karikatürün altında "Türk bayrağını Avrupa'ya geri getiren Mudanya gediği" yazıyor*.[1949]

27 Eylül 1922. ABD basını, Mustafa Kemal'in *Chicago Daily Tribune* muhabiri John Clayton'a beyanatını neşretti: *Anadolu'da yendiğimiz düşman başka sorunlar çıkarmak için Trakya'da organize oluyor*.[1950]

13 Kasım 1922. Yunan İşgal Kuvvetleri, bîtaraf mıntıka statüsündeki Çanakkale'yi tamamen tahliye etti.[1951]

20 Aralık 1922. *İstanbul'da bulunan Yunan Başkonsolosunun Yunan Dışişlerine ve Lozan'da bulunan temsilcilerine gönderdiği 20 Aralık 1922 tarihli metinde, İngiliz ve Fransızların herhangi bir eylemde bulunmadan şehri terk edecekleri ve şehrin geri alınmasının, Türkler tarafından savaşa sebebiyet vermeyeceğinin düşünüldüğü aktarılmıştır. Buna karşılık olarak, İngiliz Dışişlerinden bir yetkili, İngilizlerin karşı koymadan İstanbul'dan ayrılmayacağı konusunda yorumda bulunmuştur. Aynı dönemlerde Atina'da bulunan İngiliz Elçi Bentinck, Lord Curzon'a Aralığın son günlerinde gizli bir telgraf yollamıştır: "(Yunan generali) Pangalos'un Trakya'ya gitmek üzere buradan (Atina'dan) ayrılmış olması üzerine, Yunanlıların İstanbul'u ele geçirmek için bir harekâtta bulunmaları olasılığı gözden kaçırılmamalıdır. Baştaki rejim, kendi durumunu sağlamlaştırmak için bir şeyler yapılması gerektiğine inanıyor. Yunan Başbakanıyla Savaş Bakanı, patrikhane sorunu konusunda Yunanistan'ın asla boyun eğmeyeceğini kesinlikle belirtmişlerdir. Basında çıkan haberlere göre Albay Plastiras, yarın Tesalya yoluyla Trakya'ya gidecektir." Bu haber üzerine İngiliz Dışişleri'nden bir yetkili, böyle bir durum ortaya çıkması ve bir savaş gündeme gelmesi halinde <u>İngilizlerin, destek vermeyeceği ve karşı duracağı konusunda Yunan yönetiminin ihtar edilmesi gerektiğini belirtmiş ve gerekli uyarı yapılmıştır</u>*.[1952] Daha açık bir deyişle İngiliz Muhafazakâr Kabine, Yunan cunta yönetiminin Trakya tahkimatını Lozan'da TBMM delegasyonu üzerinde baskı unsuru olarak kullanmakta fakat yeni bir Yunan-Türk savaşı başlamasına da mani olmaktadır.

30 Aralık 1922. İspanyol La Accion gazetesi yazıyor: *Aralık ayı sonlarında Lozan görüşmelerinin zora girdiği sırada, Yunan birliklerinin Trakya'ya sevkine devam ediliyor ve Yunan askerleri düşmanlıkların yeniden başlamasını büyük bir coşku ile bekliyorlar. İngiliz ve İtalyan haberlerine göre, hem Yunanistan hem de Türkiye'den gelen haberler rahatsız edici*dir. *Yunanistan, üç tertibi askere çağırmış ve General Pangalas'ın emrinde Trakya'ya asker sevkine başlamıştır. Diğer taraftan da Türkler, Balıkesir'in kuzeyinde toplanmaya başlamışlardır. <u>Türk Hükümeti, Musul'a asker sevkini de iptal etmişti</u>r. Londra'da*

1948 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 235.

1949 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 222.

1950 Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 218.

1951 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 824.

1952 Salâhi R. Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923*, 2011, s. 356-358; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 105, dipnot 353. İktibasdaki <u>vurgu</u> tarafımıza aiddir.

bu son haberlerin Mustafa Kemal Paşa'nın ordusu üzerindeki kontrolü kaybettiği anlamına geldiği düşünülüyor.[1953]

9 Ocak 1923. ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Vekili Frederic R. Dolbeare, harb günlüğüne notlar kaleme aldı. Buna göre *Yakın Doğu Yardım Heyeti'nde görevli Mr. Fowle, 25 Ekim'den beri Atina'da bulunmaktaydı. O dönemlerde Yunan ordusu morali büsbütün bozuk, dağınık ve umutsuzluğa kapılmış haldeydi. Ancak şimdi Mr. Fowle, bariz bir değişime dikkat çekmektedir. Birliklerin tümü üniformalarının içinde disiplinli ve neşelidir. Bariz bir savaş ruhu yükselişi mevcuttur. İngiliz kuvvetlerinin Asya köprübaşı mevkiini tutmaları ve donanmanın Boğaz'dan geçişini engellemesi kaydıyla, Doğu Trakya'yı tekrar fethedip İstanbul'a ilerleyebileceklerine inanmaktadırlar. Mr. Fowle, Türk milliyetçiliğinin gelişiminde ve Ankara reform hareketinde mevcut birtakım ihtimallerin farkında olan insanların da dâhil olduğu epeyce bir insanın, bu durumun, meydana gelebilecek en iyi şey olacağını düşündüklerini ifade etmiştir. İstanbul ve Türkiye'nin Avrupa kısımlarının, Yeni Türk Hükümeti için fazla karmaşık bir problem teşkil ettiğini, bu siyasi entrika alanı olmadan, sürekli denetim ve utanca sebebiyet verecek hadiseler olmaksızın bütün Anadolu'yu geliştirebileceklerini ve daha öncesinde sahip olmadıkları bir refah bölgesini kendileri için güvenceye alabileceklerini düşünmektedirler*.[1954] Daha açık bir deyişle, Yunan albaylar cuntası yönetimi, Trakya kolordularını tahkim etmiş durumdadır. Lozan Konferansı sürerken yaşanan bu hadise, TBMM Hükümeti delegasyonu üzerinde baskı unsuru olarak kullanılmaktadır.

İspanyol matbuatı yazıyor: *10 civarı Yunan bölüğü, Meriç'teki tarafsız bölgede bulunan Karaağaç'ı işgal etmişlerdir. Bölgedeki Fransız albayı, bu işgali şiddetle protesto etmişti ancak Yunan generali notayı almasına rağmen askerlerini bölgeden çekmemiştir*.[1955]

10 Ocak 1923. İspanyol *La Libertad* ve *La Voz* nam gazeteler yazıyorlar: *Yunanlıların Doğu Trakya'da büyük askeri hücreler oluşturduğuna ilişkin söylentiler de dolaşıyor*.[1956]

11 Ocak 1923. İspanyol matbuatı yazıyor: *Yunanlılar, ordularını Doğu Trakya'ya doğru ilerletme niyetinde*dir. *Bu saldırının hedefinin İstanbul ve Boğazlar olacaktır. Fransız Hükümeti, durumla ilgili Roma ve İngiltere hükümetlerini hemen uyarmış ve Atina'daki Fransız temsilcisine Yunan saldırganlığını önlemek için gerekli tüm girişimleri yapması emredilmiştir. Bu iddialara karşın, Paris'teki Yunan temsilcisi, Fransa Hükümeti'ne ülkesinin bu tarz bir maceraya atılma niyetinin olmadığını teyit etmiştir*.[1957]

10 Kasım 1938. Almanya'da münteir *Germania* gazetesi: *Eylül 1921'deki bu* [Sakarya] *zaferden sonra Atatürk'ün yıldızı kesin bir biçimde yükselmeye başladı. Bir sene sonrasında ise orduları Yunanların kaçarken ateşe verdikleri İzmir'e girmiş, son Yunan askerinin de gemilere binerek Türk topraklarını terk edişini izlemekteydi*.[1958]

[1953] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 376. İktibasdaki vurgu tarafımıza aiddir.

[1954] *NARA*, ABD Yüksek Komiser Vekili Frederic R. Dolbeare'ye ait savaş günlükleri, 11. ek, 09.01.1923, 867.00/1621, s. 1; Aktaran: Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)*, 2021, s. 104-105.

[1955] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 377.

[1956] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 377.

[1957] Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 377.

[1958] Nuri Çolakoğlu, *Dünya Basınında Atatürk*, 2008, s. 177.